
אוצר מדרשים
OZAR
MIDRASHIM
Edited by
J. D. EISENSTEIN
BIBLIOTHECA MIDRASCHICA
COPYRIGHT 1915

Ozar Midrashim

A LIBRARY

OF TWO HUNDRED MINOR MIDRASHIM

EDITED WITH INTRODUCTIONS AND NOTES

BY

J. D. EISENSTEIN

Volume I.

א–ל

NEW YORK

J. D. EISENSTEIN

121 CANAL STREET

1915.

15

אוצר מדרשים

בית עקד
למאתים מדרשים קטנים ואגדות ומעשיות
בסדר אלפא ביתא

בו נכללו כל המדרשים שנדפסו ע"י הדרשן דר' יעלינעק בילקוטו „בית המדרש"
ששה חלקים, ומדרשים מילקוטים אחרים

עם רשימת הענינים, מפתחות, מלון של המלות הזרות, ניבים ופתגמים,
ביבליוגרפיא, והקדמה כללית

נאסף ונערך ע"י

יהודה דוד אייזענשטיין

חלק ראשון: א׳–ל׳

בדפוס המו"ל

י"ד אייזענשטיין

121 רחוב קאנאל, נויארק

תרע"ה

בא וראה שאין לך שום דבר של תורה
שאין בו תילי תילים של מדרש
(אוצר המדרשים 451)

מבואות למדרשים

שמות המדרשים

ביבליוגרפיא

רשימת ספרים הכוללים מדרשים שונים וחקירות על המדרשים, מסודרים ע"י זלמן (איציס) קאטלער
שהיה ביבליותיקר בהביבליותיקא העברית בארעסא.

אגדת אסתר: ר"ש באבער, מכ"י תימן, עם מבוא, קראקא תרנ"ז.

אגדת בראשית: עם הקדמה ובאור לר"א בן הגר"א ז"ל, ווילנא תקס"ב. הוצאה שניה מר"ש באבער ע"פ כ"י, קראקא תרס"ג.

אגדת שיר השירים: הוצאת רש"ז שעכטער מכ"י פארמע עם הערות, קמברידש 1896.

אגרת בקרת: ר' צבי הירש חיות, מאמר על התרגומים והמדרשים, עם הגהות והערות יאקאב ברילל. פרעסבורג תרי"ג.

אוצר לשון חכמים: קלמן אבינדור פערלא. כולל ז' אלפים מאמרי התלמוד ומדרשים, עם השוואות למשלי העמים, ווארשא תר"ס.

אוצר מדרשים כתבי יד: חלק א', ר' שלמה אהרן ווערטהיימער, ששה מדרשים קטנים, ירושלם תרע"ג.

אות אמת: ר' מאיר בנבנשתי, הגהות ותקוני כל הטעיות שבמדרשים, שאלוניקי שכ"ה, פראג שפ"ד.

ארזי לבנון: בו שבעה ספרים וביניהם מדרש כונן, וס' מעין החכמה, ויניציא שס"א.

בית ועד לחכמים: ר' אהרן היימאן, מפתח לאגדות חז"ל בתלמודים ומדרשים, לונדון תרס"ב.

בית המדרש: ששה חדרים, הוצאת דר' אהרן יעלינעק. החדר הראשון כולל י"ז מדרשים קטנים ואגדות, החדר השני י"ח, השלישי ט"ז, הרביעי ט', החמישי כ"ד, הששי ט"ו. לייפציג 1853—ווין 1878.

בית עקד האגדות: לר' חיים מאיר הורוויץ הלוי, ובו מעשה מר"א בן הורקנוס בז' נוסחאות, מדרש עשרת מלכים, אגדה מאבות דר"נ, אגדה מאיכה רבתי, אגדת משיח ואגדת ר' ישמעאל כ"ג. פפד"מ תרמ"א.

בנאות דשא: ר' שלמה בר' מסעוד אדהאן, כו"ל דברי הימים של משה ופטירת אהרן, אמשטרדם תצ"ה.

ברייתא דמלאכת המשכן: הוצאת ר"מ איש שלום, ונלוו אליה לקוטים מברייתא דמס' מדות או מ"ט מדות דר"נ עפ"י כ"י ודפוסים שונים. עם באור ומבוא, ווין תרס"ח.

ברייתא מעשה תורה: שחיבר רבינו הקדוש, עם הוספות הגר"א, תרכ"ד, חסר מקום הדפוס.

בתי מדרשות: ד' בתים, ר"ש אהרן ווערטהיימער, כוללים כ"ו מדרשים קטנים. ירושלם תרנ"ד—תרנ"ז.

דברי חכמים: ר' אליעזר אשכנזי, קובץ י"א ספרים עתיקים מאוצר הספרים בפרים וביניהם מדרש ויושע ומדרשים קטנים עם תרגום צרפתי, ומכתב מר"ש מונק, מיץ 1849.

דברי הימים של משה רבינו, ופטירת אהרן ע"ה, ומעשה טוביה בן טוביאל אשר הגלה משומרון וכו' שחיבר ר' אברהם אזולאי ז"ל ונעתק ע"י ר' שלמה אדהאן ב"ר מסעוד אדהאן ז"ל, קושטא רע"ז, זיטומיר תר"ט, לבוב תרכ"ה.

ס' והזהיר: מר חפץ אלוף, לסדר שמות ויקרא וקצת במדבר, הוצאת ישראל מאיר פריימאן, לייפציג תרל"ג ווארשא תר"ם.

זכרון תורת משה, ר' משה ב"ר יוסף פיגו. מפתח ומראה מקום לכל מאמרי חז"ל בתלמוד ומדרשים ע"פ ערכין בסדר א"ב, קושטא שי"ד, פראג שפ"ג.

חבור יפה מהישועה: ר' נסים בר יעקב, ובו מעשה מר' ברוקא עם אליהו ע"ד אלישע אחר, נחום איש גמזו, ר' שמעיה, ר' חנינא בן דוסא, נתן דציצותא. פירארא שי"ז, אמשטרדם תק"ו ועוד.

ילקוט חדש: ר' ישראל מבעלז, לקוטי מאמרים ממדרשים וכו' נערכים בסדר א"ב, אמשטרדם תי"ט, ווארשא תרל"ט.

ילקוט המכירי: ר' מכיר בן אבא מרי, על ישעיהו, הוצאת יהודה זאב כהנא שפירא, ברלין תרנ"ד.

ילקוט המכירי: על תהלים, ע"י באבער, ברדיטשוב תר"ס.

ילקוט המכירי: על משלי, הוצאת אלעזר הלוי דר׳ גרינהוט, ירושלם תרס״ב.

ילקוט הרועים: ר׳ נפתלי הערץ ב״ר סנדר הערצאג, בו י״ב מדרשים, ווארשא תרמ״ה.

כבוד חופה: ר׳ חיים מאיר הורוויץ הלוי, בו עשרה אגדות ומדרשים, העתקה פוטוגרפית מכ״י של המחבר, פפד״מ תרמ״ח.

לקוטי המעשים: מבן סירא ודברי הימים של משה רע״ה, מעשיות מריב״ל ור׳ חייא, מעשה שנמצא בשלשלת הקבלה, מעשה שאירע בימי יהושע אחר כבישת הארץ והריגת ל״א מלכים, מעשה ממדרש אבכיר אדות עזאזל, ספר אלדד הדני ומעשה יהודית. וירונה ת״ח. נמצא בהסמינאר בנויארק.

לקט יוסף: ר׳ יוסף גינצבורג, מאמרים והקדמות למדרשים, פראג תמ״ט.

לקט שמואל: ר׳ שמואל פייביש כהנא, מאמרים מלוקטים לדרשנים ממדרשים בסדר א״ב, ויניציא תנ״ד.

לקט מדרשים: רש״א ווערטהיימער. כולל ז׳ מדרשים. ירושלם תרס״ג.

מאמר בנשים הליליות: מר׳ אברהם יצחק הלוי, אדות הרוחות ההונקות את הילדים ומתחברות לבני אדם בלילות. כל המאמר הוא בעל שני דפין ונספח לס׳ מעשה עשרה הרוגי מלכות, קושטא ר״פ. נמצא בהסמינאר בנויארק.

מבוא המדרש: ר׳ שלמה וואלף, קובץ הדינים והמעשיות מן המדרש, לבוב תרל״ח.

מדרש אגדה: ב׳ חלקים על חמשה חומשי תורה, הוצאת ר״ש באבער ווין תרנ״ד.

מדרש הגדול על ספר בראשית: ר׳ שניאור זלמן שעכטער, מכ״י תימן, קעמברידש תרס״ב.

מדרש הגדול על שמות: ר׳ דוד צבי האפפמאן, מכ״י ברלין, הוצאת מקיצי נרדמים, ברלין תרע״ד.

מדרש פליאה: עם פי׳ בינת נבונים, הוצאת ר׳ יצחק ב״ר מרדכי משעדליץ, ווארשא תרנ״ג.

מדרש שמואל: קושטא רפ״ב, והוצאת באבער עם מבוא, קראקא תרנ״ג.

מדרש תדשא: עם פרקי אליהו, ונסתרות רשב״י, ולקוטי כללי הגר״א, קעניגסבערג.

מדרש תהלים: מכונה שוחר טוב, עפ״י כ״י עם מבוא גדול, הוצאת ר״ש באבער, ווילנא תרנ״א.

מדרש תנחומא: ב׳ חלקים. הקדום והישן, על התורה. ע״פ כ״י עתיק, עם מבוא גדול, הוצאת ר״ש באבער, ווילנא תרמ״ה.

מכילתא: עם פי׳ מדות סופרים ומבוא, לר׳ אייזק הירש ווייס, ווין תרכ״ה.

מכילתא: עם תוספות מאיר עין ומבוא לר׳ מאיר איש שלום, ווין תר״ל.

מנורת זהב כולה: ר׳ ישראל ב״ראלקונא, בו חופת אליהו רבא, ומדרש לעולם וגדול וגדולה, קראקא שנת שמח״ה.

מקדמוניות היהודים: ר׳ אברהם עפשטיין, חקירות ובקורות למדרשים וספרים עתיקים, עם מדרש תדשא, ווין תרמ״ז.

נוה שלום: חלק א׳. ר׳ שלמה זלמן טויסיק תושב מינכען. בו נכלל אבות דר״נ כ״י ישן מא״י וכו׳. ואגדות ומדרשים מספר המעשים כ״י. מינכען תרל״ב.

סוד המרכבה: ר׳ אברהם הכהן, פי׳ על ספר מדרש תמורה ושיעור קומה ומדרש תדשא ופרקי היכלות ועוד, קאפוסט תקס״ט.

ספר הלקוטים: ששה חלקים, ר׳ אליעזר הלוי דר׳ גרינהוט, כוללים ט״ו מדרשים וחקירות על מדרש ילמדנו, ירושלם תרנ״ב—תרנ״ד.

ספרי דאגדתא: ר׳ שלמה באבער, קובץ של שלשה מדרשים על מגלת אסתר, והם מדרש אבא גוריון, מדרש פנים אחרים, מדרש לקח טוב, עם הערות ומבוא. ווילנא תרמ״ז.

קונטרס המגיד: ר׳ אהרן יעלינעק, ספרים על כללי האגדה והמדרשים, בסדר א״ב, ווין תרל״ח.

שיחות מני קדם: ר׳ זאב יעבץ, אגדות וספורים מתלמוד ומדרשים וכו׳ ווארשא תרמ״ד.

שתי ידות: ר׳ מנחם ב״ר יהודה לונזאנו. כולל עשרה ספרים ובתוכם אגדת בראשית, ויניציא שע״ו.

David Hoffman, *Zur Einleitung in die halachischer Midrashim*, Berlin 1887.

David Künstlinger, *Alt Jüdische Bibeldeutung* Berlin, 1911.

Ibid, *Die Petihot der Pesiqta der Rab Kahana*, Krakau 1912.

Ibid, *Die Petichot des Midrash rabba zu Levitiaus*, Krakau 1913.

Schechter, Midrash Fragments, in *Studies of Jewish Literature* pp 260—265, Berlin 1913, issued in honor of Dr. K. Kohler.

דרשנות ודרשנים

[קיצור ממאמר דרש באוצר ישראל].

לשון דָרַש הוא ענין בדיקה וחקירה בתורת ה׳ ופירוש דבריה; הדברים הנדרשים לפני קהל עם נקרא „דרוש״, והמוכיח שיש לו לשון למודים להדריך את שומעיו בדרך הישרה נקרא דורש, כמו אבא הדורש (שמות רבה פמ״ב א׳) וגם דרשן (ויקרא רבה פ״ו), ובלשון רבים דרשנים ולנקבות דרשניות, כמו בנות צלפחד דרשניות הן (ב״ב קי״ט:).

למוד התורה נחלק לארבעה אופנים: פשט רמז דרוש סוד בר״ת פרד״ס. דרך הדרש הוא היפך הפשט, וכלל אמרו אין מקרא יוצא מידי פשוטו (שבת ס״ג) והדרשה תדרוש, כלומר שיש יכולת ביד החכמים להוציא את הדרש מן המקרא אע״פ שמתנגד להפשט אם התכלית הנרצה הוא ללמוד ממנו איזה הלכה או מוסר השכל, והפשט במקומו מונח. כי ההלכה מקובלת ומסורה והדרש הוא לאסמכתא. ואפילו בדרש אגדה היה להם מסורת, כמו שאמרו: המדרש הזה עלה בידינו מן הגולה, כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא צרה והיה אינו אלא שמחה (ב״ר פמ״ב). ולזאת אמרו אין משיבים על הדרש ואין מקשין באגדה (עי׳ פתיחת המורה ומאור עינים פט״ו). דוגמא לזה כשדרש בעל האגדה: יעקב אבינו לא מת (תענית ה׳:) ושאל השואל: וכי בכדי חנטו חנטיא וספדו ספדיא? השיב לו: מקרא אני דורש. כלומר רצוני לבקש להפסוק הוראה חדשה כדי להתאימה לדרוש ידוע, ואין קשיא כלל אם הדרוש הוא נגד הפשט, או אם נמצא בו זרות לדרכי הטבע, כי הדרוש דרוש לשעתו ולמקומו ולצורך מיוחד. בכל זאת לא היה הדרש כעיר פרוצה אין חומה, כי חז״ל שמו לו גבול וקצב ע״י של״ש עשרה מדות התורה הידועים למדרש ההלכה ול״ב מדות למדרש האגדה, והם דרכי השמוש להתנהג בהם. גם נתנו כללים מיוחדים כמו „אין דורשין שיר השירים לגנאי״. וא״ל מר בריה דרבינא לבריה: בכולהו לא תפיש למדרש (לגנאי) לבר מבלעם דכמה דמשכחת ביה (לגנאי) דרוש ביה (סנהדרין ק״ו:). ואמרו „לא ניתן דברי הימים אלא לידרש״ (שם). והתירו לדרוש אפילו מספרים חיצונים כמו ספר בן סירא, ואמרו „מילי מעלייתא דאית ביה דרשינן להו״ (שם). למלאכת הדרוש האגדי השתמשו בכל פסוקי תנ״ך כ״ז שהיו יכולים להוציא מהם איזה דבר טוב ומועיל, ובפרט הפסוקים הקשים והסתומים, ומורגל בפיהם לומר „אין המקרא הזה אומר אלא דרשני״.

הדרש נחלק לשני אופנים דרש בהלכה ודרש באגדה. עזרא ואנשי כנסת הגדולה היו ראשי הדרשנים בהלכה כי עזרא הכין לבבו לדרש את תורת ה׳ ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט (עזרא ז׳ י׳) ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא (נחמיה ח׳ ח׳), והם היו מכת הפרושים שפרשו את התורה ע״פ הדרוש, והתנגדו לכת הצדוקים שהחזיקו בפשט לבדו ופירשו עין תחת עין שן תחת שן (שמות כ״א כ״ד) כמשמעו בדרך הפשט, ובא הדרש לחייבו רק ממון תחת העין ותחת השן (ב״ק פ״ד.). וכן לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כ״ב י״ט) נדרש לאיסור בשר וחלב. „ממחרת השבת״ אצל העומר (ויקרא כ״ח י״א) דרשו כמו ממחרת יו״ט שהוא יום שני של פסח, והדרש הזה נמצא גם בהעתקת השבעים. בלי הדרוש לא היינו יודעים מה הוא האות על ידכה ולטוטפות בין עיניך (שמות י״ג ט״ז) שהם תפילין, ושבת פטור מתפילין מפני שהיא עצמה אות (עירובין צ״ו.). התורה אמרה תער לא יעבור על ראשו (במדבר ו׳ ה׳) והדרש מוסיף כל דבר המשחית השער כמו תער וכו׳. בשחיטה נאמר וכסהו בעפר (ויקרא י״ז י״ג) והלכה בכל דבר. וע״ז אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ ישמעאל בשלשה מקומות הלכה עוקבת מקרא (סוטה ט״ז.). לפעמים נראה הדרש כמתנגד להפשט בהלכה, כמו במלקות שנאמר ארבעים יכנו (דברים כ״ה ג׳) ואתי רבנן בצרי חדא ואמרו ארבעים חסר אחת כי דרשו „במספר״ לשון ספר וגבול, „ולא יוסיף״ מלשון סוף, כלומר עד ולא עד בכלל (מכות פ״ג י׳). האיסור לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה׳ (דברים כ״ג ג׳) דרשו עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית (יבמות ע״ו.). לפעמים דרשו דין תורה הלכתא למשיחא כמו דין בן סורר ומורה ועיר הנדחת (דברים כ״א י״ח, כ״ג י״ג) שדרשו בהם כמה פרטים ואופנים שלא היה אפשר להענישם, ותניא בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב—דרוש וקבל שכר (סנהדרין ע״א.), וכן בסוטה יש כמה יוצאות מן הכלל בדרך דרוש (סוטה כ״ז:). ודרשו ואף לאמתך תעשה כן (שמות ט״ו) להענקה ולא לרציעה (קדושין י״ז:), ודרשו ובעל השור נקי (שמות כ״א כ״ח) כאדם שאומר לחבירו יצא פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום, כי דברה תורה בלשון בני אדם (פסחים כ״ב:).

לולא הדרשה היו דברים רבים מכה״ק טעונים גניזה, כמו שאמר רב יהודה בשם רב: זכור אותו האיש לטוב וחנינא בן חזקיה שמו, שאלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרים דברי תורה, מה עשה? העלה שלש מאות גרבי יין וישב בעלייה ודרשו

(מנחות מ"ה.). אולם אין לעשות שום דרשה בהלכה מעצמנו מה שלא נזכר בתלמוד, ואין לדמות הדרשות אל מה שהש"ס מדמה, כי דרשותיהם דברי קבלה. ואפילו לגאונים הראשונים לא היה הרשות לחדש דרשות בהלכה. הרא"ה (חדושי כתובות ל"ח:). תמה על האומרים דטעמיה דהרמב"ם דבשר מהלכי שתים אסור בעשה מדכתיב זאת הבהמה אשר תאכל ולא אדם ולאו הבא מכלל עשה עשה. וכתב ע"ז: ודברי תימה הם דאנו אין לן למדרש קראי דלא דרשי רבנן (שו"ת מהרי"ק שורש קל"ט). וכן תמה הב"ח על הטור דדבר תמוה הוא שידרוש מדעתו מה שלא נזכר במשנה ובתלמוד, וטרח לסמוך סמך על דבריו (ח"מ סי' שפ"ט).

לפעמים חברו את דרוש ההלכה אל האגדה, ודרשו מצילין תיק הספר עם הספר, מצילין אלישע בשביל תורתו (ירוש' חגיגה פ"ב); כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו (נגעים פ"ב ה'); בית אופל אין פותחין לו חלונות לראות בו נגעו (ב"ק צ"ב:); כל המחובר לטמא טמא, כל המחובר לטהור טהור (סנהדרין צ"ב.). קווצותיו תלתלים, מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות (ערובין כ"א:). ר' שמעון העמסוני היה דורש כל אתין שבתורה וכו' (פסחים כ"ב.). איך השתמשו בדרוש הלכה ואגדה ביחד נראה ממה ששאל השואל למר תנחום דמן נוי: מהו לכבות שרגא מקמא באישא (חולה) בשבת? פתח ואמר אנת שלמה אן חכמתך אן סכלונתך, ומפלפל הרבה מענין לענין ומסיים: ולענין שאילתא דשאילנא קדמיכון, נר קרויה נר וכו' מוטב תכבה נרו מפני נר של עולם (שבת ל'.). ופירש"י לאו מהכא יליף דין זה רק נלמד מן וחי בהם וכו' רק מפני שהיו מתאספין נשים (בעזרת נשים) ועמי הארץ לשמוע הדרשה הטעים לדין זה דרך אגדה.

חז"ל השתמשו בדרשה להטעים הכתובים שנראים שלא לצורך, ור"ש בן לקיש אמר הרבה מקראות שראוין לשרוף והן הן גופי תורה כמו והעוים היושבים בחצרים עד עזה (דברים ב') מאי נפקא לן מינה וכו' (חולין ס':) ופירש"י שדומה לקוראיהן שהן ראוין לשרוף שאין להם צורך בתורה וגנאי הוא לחברן עם הקדושה. ובאמת נמצאו הדורשים אגדות דופי בכתובים, כמנשה שאמר וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע (סנהדרין צ"ט:). גם נמצאו אלה שלגלגו על דרשת ר' יוחנן שעתיד הקב"ה להביא אבנים טובות ומרגליות שהם שלשים על שלשים וכו' שלגלג עליו אותו תלמיד ואמר השתא כביעותא דצלצלא (ביצת עוף קטן) לא משכחינן כולי האי משכחינן! לימים הפליגה ספינתו בים, חזא מלאכי השרת דיתבי וקא מנסרי אבנים טובות וכו', אתא לר"י א"ל דרוש רבי! לך נאה לדרוש, כאשר אמרת כן ראיתי. אמר לו ריקא! אילמלא לא ראית לא

האמנת? מלגלג על דברי חכמים אתה, נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות (ב"ב ע"ה.). ומובן כי כל דבריו מכוסים במעטפת הסוד והרמז (עי' אגדת מהרש"א). עד כמה התרחב דרך הדרוש בימי התלמוד נראה מזה כי ר' לוי דרש במשך ששה חדשים את המקרא „רק לא היה כאחאב אשר התמכר" וגו' ויפרשו בגנותו של אחאב, וכשבא אליו אחאב בחלום להתאונן ע"ז דרש ששה חדשים אחרים סוף הפסוק ההוא „אשר הסתה אותו איזבל אשתו" בשבחו של אחאב (ב"מ נ"ט.). מר זוטרא אמר בין אצל לאצל (דהי"א ח' ל"ה, ט' מ"ד שנראים כמיותרים) טעינו ארבע מאה גמלי דדרשא (פסחים ס"ב.) ובדרך גוזמא אמר כן.

נושא דרושתם היה שונה לפי המקום והזמן ולפי הקהל שבאו לשמוע. ונביא פה איזה דוגמאות: רבי היה דורש הקול קול יעקב והידים ידי עשו, קולו של יעקב צווח ממה שעשו לו ידי עשו (ירוש' תענית פ"ד). דרש ר' מנחם ב"ר יוסי כי נר מצוה ותורה אור. תלה הכתוב את המצוה בנר שמגינה רק לפי שעה ותורה באור שמגין לעולם וכו' עברה מכבה מצוה ואין עברה מכבה תורה וכו'. משל לאדם שהיה מהלך באישון לילה ואפלה ומתיירא מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים ומחיה רעה ומן הליסטין ואינו יודע באיזה דרך מהלך, נזדמנה לו אבוקה של אור ניצל מן הקוצים וכו', ועדיין מתיירא מחיה רעה וכו', כיון שעלה עמוד השחר ניצל מחיה רעה ומן הליסטין וכו' ועדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך, הגיע לפרשת דרכים ניצל מכולם (סוטה כ"א.). ר' שמעון בן פזי רמי, כתיב ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, וכתיב את המאור הגדול ואת המאור הקטן. אמרה ירח לפני הקב"ה, רבש"ע! אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה לכי ומעטי את עצמך. אמרה לפניו רבש"ע הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון אמעט את עצמי? אמר לה לכי ומשול ביום ובלילה, אמרה ליה מאי רבותיה, דשרגא בטיהרא מאי איהני? א"ל זיל לימנו בך ישראל ימים ושנים וכו' (חולין ס':).

משה רבינו היה הדרשן הראשון לבני ישראל, וספר דברים או משנה תורה הוא דרוש ארוך, ובפרט התוכחה ופרשת האזינו. וצוה: הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגו' (דברים ל"א י"ב). ותיקן להם שיהיו שואלין ודורשין בעניני דיומא בצבור, הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות חג בחג (ספרא אמור סי' י"ז, מגילה ל"ב. ילקוט שמות סי' ת"ח). הנביאים היו דרשנים ומוכיחים את ישראל. עזרא וסייעתו אנשי כנה"ג עשו תקונים לקרוא בתורה בשבתות ומועדים ואחר הקריאה ההפטרה שהיתה כעין דרשה. חכמי התלמוד שמו להם את פסוקי התנ"ך לנושא דרושם שקראו בשם „פתיחה" והיתה ג"כ הקדמה לדרושם, כמו ר"ש בן פזי כי הוי פתח בדברי הימים אמר הכי כל דבריך אחד הם ואנו

יודעין לדורשן (מגילה י"ג). על מגלת אסתר היה הדורש ר' יונתן פתח לה פתחא להאי פרשתא מהכא, וקמתי עליהם וגו' והכרתי לבבל שם ושאר ונין ונכד וגו' (ישעיה י"ד). ר"ש בר נחמני פתח לה וכו' (מגילה י': י"א). ויש פתיחות גם בלי פסוקים כמו רשב"ל פתח בפרשת סוטה ואמר אין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו (סוטה ב'.). וכאשר היו נאספים בבית אכסניא פתחו בכבודו של בעל האכסניא ודרשו (ברכות ס"ג.).

המון רב נהרו לשמוע את הדורשים ובפרט רבו התלמידים שבאו לשמוע דרשות של ראשי ישיבות בהלכה. והיו להם אמוראים שהיו מתורגמנים לבאר דברי הדורש לפני העם. רב הונא דריש בתליסר אמוראי, כי העם הנאספים היו רבים ומפוזרים על שטח גדול ולא יכלו לשמוע את הדורש (שמות רבה פ"ח). ונוכל לשער על ההמון הרב ממה שאמרו בדרך גוזמא כי הוו קיימי רבנן ממתיבתא דרב הונא ונפצו גלימייהו (מלבושיהם) הוה סלק אבקא וכסי ליה ליומא (כתובות ק"ו.). ועוד יותר רבו שומעי האגדה כמו שמסופר בעת שרב אבהו דרש באגדה ר' חייא בר אבא דרש בשמעתא (הלכה) שבקוהו כולי עלמא לר' חייא בר אבא ואזלו לגבי דרבי אבהו. חלש דעתיה (דר"ח) אמר ליה (ר"א) אמשל לך משל למה הדבר דומה לשני בני אדם אחד מוכר אבנים טובות ואחד מוכר מיני סידקית (מחטין ודברים קלי ערך) על מי קופצין לא על זה שמוכר מיני סידקית? (סוטה מ'.), ואמר כן כדי לכפר פניו. מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום כלו בהלכות יו"ט, יצאה כת ראשונה לסעוד סעודת יו"ט והניחוהו דורש, אמר הללו בעלי פטסין (בעלי נפש הן ואינן יגעין לשמוע תורה), כת שניה אמר הללו בעלי חביות וכו', כת חמישית אמר הללו בעלי כוסות הן. התחילו כת ששית לצאת אמר הללו בעלי מארה, נתן עיניו בתלמידים התחילו פניהם משתנין, אמר להם לא לכם אני אומר אלא להללו שיצאו שמניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה. בעת פטירתן אמר להם לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים וכו' (ביצה ט"ו:). רוב הבאים לשמוע דרשות באגדה היה המון העם בלילי שבת או בשבת בין מנחה ומעריב, והיו עייפים מעבודתם בכל השבוע, והתחילו לפעמים להתנמנם במשך הדרשה, אז הוכרח הדורש להשתמש בתחבולת הגוזמא בדברים מופלאים כדי לעורר משנתם. כמו ר' עקיבא שדרש בצבור וראה שהעם מתנמנם, אמר מה ראתה אסתר שתמלוך על קכ"ז מדינות מפני שיצאה מן שרה שהיתה קכ"ז שנה (מ"ר פ' חיי שרה). רבי היה יושב ודורש ונתנמנם הצבור ובקש לעוררם אמר ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרס אחד, ואח"כ ביאר דבריו שהוא משה ששקול כנגד ששים רבוא. וכן האגדה על עוג שעקר הר בר תלתא פרסי, היינו שרצה לעקור זכות שלשת אבות (הרשב"א הובא בעין יעקב ברכות פ' הרואה). לפעמים התאמץ הדרשן לעורר את האדם לבכיה באמצעים שונים, ופעם אחת דרש ר"ע בגינזק שבמדי במעשה דור המבול ולא בכו העם עד שדרש להם ענין איוב ובכו (מ"ר פ' נח). הדרשן היה צריך להיות נאה דורש ונאה מקיים, ועל בן עזאי אמרו שהוא נאה דורש ואין נאה מקיים מפני שלא נשא אשה מימיו שנפשו חשקה בתורה (יבמות ס"ג.). בן זומא היה דרשן נפלא ואמרו עליו משמת בן זומא בטלו הדרשנים (סוטה מ"ט.). ובאגדה אמרו כי הראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו (סנהדרין ל"ח:). הדרשן היה דרוש בעיר כמו הדיין והחזן וסופר הקהל, והקהלות הקטנות שרצו לקמץ בהוצאות מנו לפעמים איש אחד שהיו לו כל הכשרונות האלה, כמו בני סימונא שאמרו לר"ג תן לנו בר נש דריש ודאין חזן וסופר וכו' (ירוש' יבמות פ"ב). על מדות הדרשנים אחר התלמוד עי' באוצר ישראל ע' ד ר ש.

ספרי המדרשים מכילים עניני דרוש בהלכה ולרוב באגדה. כל המדרשים נוכל לחלק לשבע מערכות: א') מדרשי הלכות כמו מכילתא על ספר שמות, ספרא או תורת כהנים על ספר ויקרא, ספרי על ספר במדבר ודברים, מדרש והזהיר. ב') מדרשי אגדות כמו תנחומא ומדרש רבות על התורה וחמש מגילות. ג') מדרשים על ספרי נביאים וכתובים כמו מדרש שמואל, מדרש משלי, מדרש תהלים או שוחר טוב, מדרש ישעיה, מדרש יונה. ד') דרשות שלמות כמו פסיקתא רבתי, פסיקתא דרב כהנא, ונכתבו בסגנון לשון הדורש ומדבר לפני העם. ה') מדרשים על עניני משיח עוה"ב גן עדן וגיהנם מעורבים בסודות ורמזים, כמו פרקי דרבי אליעזר, סדר אליהו, ספר הבהיר, הזהר, וספרי היכלות. ו') ילקוטים כמו ילקוט שמעוני ילקוט המכירי ומדרש הגדול. ז') מדרשים קטנים המובאים פה, והרבה יותר מהם נאבדו במשך הזמן ונזכרים בספרים קדמונים ובפרט בספר הרוקח לר"א מגרמייזא.

הקדמה כללית

צור תעודה חתום תורה בלמודי (ישעיה ח׳ ט״ז).

חשבתי לדבר נחוץ לאסוף את כל המדרשים הקטנים המפוזרים בספרותנו לחבור אחד. המדרשים הללו (מלבד המעשיות) רובם נכתבו בזמן הגאונים ומעוטם קרוב לזמן רש״י והרמב״ם, ומחמת קטנותם כמעט ספו תמו (איידי דזוטרתי אירכסי), וגם הנשארים מיתר הפליטה והם בכ״י ובאוצרי הספרים היחידים לא נודעו לרוב הקוראים, ואף הרבנים החוקרים ודורשים במדרשים הידועים כמו מדרשי רבות ומדרש תנחומא וילקוט וכדומה, לא ידעו מהמדרשים הקטנים זולת אחדים כמו מדרש ויושע מדרש תדשא ומדרש עשרת הדברות ועוד שנים או שלשה. ובודאי ישתוממו ויתפלאו לשמוע ולראות כי נאספו פה מ א ת י ם מדרשים כאלה.

ויש לנו ראיות ברורות כי מספר המדרשים הקטנים היה רב מאד בימים הקדמונים כי בספר תקונים לרשב״י (דף קמ״ג) כתוב וז״ל: ד״א ראשך עליך ככרמל רישא דילך על כולהו חיילין סלקין על ששים המה מלכות דאינון שיתין מסכתי ושמונים פלגשים דהוו תמנין ספרי דאגדתא עכ״ל. ובספר יין הרקח לבעל הרוקח מביא הדרש: ששים המה מלכות אלו ששים מסכתות ושמונים פלגשים אלו שמונים מדרשות ועלמות אין מספר אלו ברייתות דמעשה בראשית ודמעשה מרכבה עכ״ל. משמע מזה כי חושב שמונים ספרי דאגדתא או מדרשות גדולות, ואין מספר למדרשים קטנים.

אמנם חבור כזה אשר יאסוף בקרבו כל המדרשים הקטנים דרוש לנו, לא רק מטעם ספרותי מפני שהמדרשים יקרים הם בערכם אחר התלמוד, אלא גם מטעם קולטורי כי נראה באגדותיהם וסיפוריהם כמו במראות הצובאות את מחזה החיים במשך כמה גליות בין דורות הראשונים ונוכל ללמוד מהם הרבה, וזולת אלה נמצא בהם גם גרעוני היסטוריא אשר יפיצו אור על תולדותינו במדינות שונות, ותועלתם רבה לדורשי רשומות. נחוצות הדבר הזה כבר ראה דר׳ אדאלף נייבויער והבטיח לכתוב חבור גדול על המדרשים הקטנים (עי׳ מאנאטסשריפט לשנת 1885 צד 124).

" " "

הראשון שהחל לכתוב אדות המדרשים בדרך מדעי הוא יום טוב ליפמאן צונץ בספרו „גאטטעס-דינסטליכע פארטרעגע דער יודען׳ ע״ד הדרשות בבתי כנסיות מראשית התחלתן והשתלשלותן מזמן הראשון עד הדורות האחרונים, שהדפיס בשנת 1832. והביא בחשבון את קורות כל מדרשי האגדה ושם מחבריהם זמנם ותולדותם. מובן כי הספר המופלא הזה הכולל ומקיף חקירות הרבה לא נמלט משגיאות והשערות רחוקות, והשיגו ר׳ אליקום המילזאהגי בספרו הראבי״ה. ספרו של צונץ עם הגהותיו נדפס שנית אחרי מותו בפפ״מ בשנת 1892. צונץ השתמש בהקדמת מדרש אגדת בראשית שהדפיס יעקב בר נפתלי מבראדי והדפיסו בזאלקווא בשנת תקס״ד, ולא ידע צונץ כי ההקדמה גנובה היא ביד המו״ל הזה, והיא באמת הקדמת ר׳ אברהם בן הגר״א למדרש אגדת בראשית שהדפיס בווילנא בשנת תקס״ב, ולא הזכיר שם המחבר האמתי והשמיט ממנה כמה דברים. בהקדמה המקורית כתב המחבר: „אפס קצהו הראת לדעת בהקדמה הזאת וכלו לא תראה כאן. כי במקום אחר הארכתי במסלותיהם ומסלוליהם של המדרשים, הלכתי אחר כף רגליהם לידע ולהבין דרך מעגליהם, ראיתי כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם, הרביתי כמו עשרים ניירות גבולה, ששים גבורים סביב לה, ופה לא עשיתי מאומה". ומוסיף לאמר: „ואם תרצה לידע שמות המדרשים כלם ובאיזה ספרים הובאו קצת מאמרים מהם, לשכנו תדרשנו במקום שהארכתי, אולי [יעזור] ה׳ אותי להדפים פסיקתא רבתי לא אכחיד תחת לשוני להודיע שמותיהם ומי חבר כלם". ונראה מזה שהיה הספר כעין הקדמה לספר פסיקתא שהיה ברעתו להוציאה לאור. ההקדמה הזאת היא באמת ספר שלם שהו״ל ר׳ שמעון משה חאנעס בשם „רב פעלים" עם הע׳ות ונוספות משלו (ווארשא תרנ״ד). שני הספרים האלה היינו של צונץ ושל בן הגר״א היו לי לעינים בעריכת הספר הזה.

" " "

הדרשן דר׳ אהרן יעלינעק אשר אהב את הטוב והיפה בספרתנו, השתדל לאסוף מדרשים רבים מדפוסים ישנים ומכתבי יד בששת החדרים מבית המדרש שלו. הוא בנה י ס ו ד לחבור המדרשים הקטנים,

ואחריו באו ר"א גרינהוט ורש"ז ווערטהיימער ועוד אחרים בילקוטים כאלה. אך חסרון מורגש בחבוריהם הוא כי לקחו מכל הבא בידם והדפיסו אותם בלי סדר, ובדרך הזה נתפזרו המדרשים השונים המדברים מענין אחד, כי נמצא מדרש על אברהם אבינו או שלמה המלך או על גיהנם וגן עדן בחלק ראשון, ונוסחא שניה בחלק שני ונוסחא שלישית בחלק שלישי, גם מספר אחד, ואין צריך לומר כי הם מפוזרים בילקוטים שונים, וקשה למצוא הענין המבוקש כי אין מוקדם ומאוחר בספריהם, ואין בהם סדר לא בזמן ולא בשמות ולא בענינים. לא כן בחבור הנוכחי שהוא מאסף לכל המחנות וכולל כל המדרשים שנמצאו בילקוטים הנ"ל, ועוד נוסף עליהם מדרשים מספרים אחרים. בחבור הזה יש סדר נכון וישר, כי נאספו ונערכו כל מדרשים בסדר אלפא ביתא לפי הערכין או השמות היותר שגורים ודרושים לחפציהם, וכל הנוסחאות השונות או הענינים השייכים לערך מיוחד יבואו אצלו ביחד. ונקל למצוא אותם ע"י רשימות הערכין ע"פ א"ב בראש הספר, וע"י מפתח כללי לכל הענינים ע"פ א"ב בסוף הספר. הסדר של המדרשים ע"פ א"ב הוא יותר טוב מלסדרם ע"פ עתם וזמנם שאי אפשר לדייק ולצמצם הזמן, ואף אם באתי לסדרם לפי דורות האנשים המדובר בם לא יצאתי ידי חובתי, כי לפעמים מדרש אחד מתחיל מאדם הראשון ומסיים במשה רבינו ובאמצע מדבר מרבי עקיבא. גם יבלבל הסדר הזה את דעת הקורא אשר ספק בידו אם ר"ע קודם לר"א או להיפך.

" " "

המדרשים האלה הבאים פה הם רובם מזמן מאוחר, אך אחדים מהם הם מזמן מוקדם עוד קודם המדרשים הגדולים וקודם התלמוד. ובפרט אותם המדברים ממעשה מרכבה ממטטרון שר הפנים ומשיח. הנה פה מקום אתי להודיע, ולא יהיה הדבר הזה לפלא בעיני הקוראים אם אומר, כי המדרשים הקדומים האלה הם היו המקור לטעות היהודים-הנוצרים שיסדו את דת הנוצרית, שטעו בכוונת הדרש או שהגשימו את הדברים שנאמרו בדרך רמז וסוד. ולא נכונה השערת איזה חוקרים האומרים כי הדברים האלה הרומזים לפי דעתם על ישו גנבו המומרים היהודים ושמו במדרשים או בפיוטים בתפלותינו, כמו בתפלת רבש"ע לתקיעות שנזכר שם ישוע שר הפנים. כי מאז ומעולם היו המומרים רחוקים מספרותנו ולא היתה להם דריסת הרגל במחנה היהדות, ולא היו יכולים לשנות אפילו קיצו של יו"ד בתפלתינו ומנהגינו. אולם המומרים השתמשו תמיד בספרותנו להוכיח את אמתת ישו ודתו, כנראה מספרי אייזענמענגער וכת דיליה. בכל זאת לא חששו חכמינו מפניהם ולא רצו לשנות את המדרשים או נוסחאות הפיוטים מפני טעות המומרים, וכמו שענו הזקנים ברומי על השאלה אם אין רצונו בע"ז למה אינו מבטלה? אמרו לו אילו לדבר שאין בו צורך לעולם בו היו עובדין היה מבטלו, הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות יאבד עולמו מפני השוטים? (ע"ו נ"ד:). כן אין צורך לבטל ולשנות שום דבר מפני טעות המומרים. אבל כדאי הוא לחוקרים אחרי מקורי הדת החדשה לשים עין על דברי חז"ל בנוגע להמשיח ובפרט האגדות במדרשים הקטנים, ויראו ויבינו איך השתלשלה האמונה הזאת. למשל האגדה על משיח בן דוד ומשיח בן יוסף. בתלמוד נזכרו עם אליהו וכהן צדק בתור ארבעה חרשים (סוכה נ"ב:), ובמדרשים שלפנינו מכונים בשמם הפרטי מנחם בן עמיאל (משיח בן דוד), ונחמיה בן חושיאל (משיח בן יוסף), ודרשו את שם משיח בן יוסף ע"פ נוטריקון משם נבח מבני מנשה (בן יוסף) אשר לכד את קנת ויקרא לה נבח בשמו (במדבר ל"ב מ"ב), ור"ת נבח הוא נ'חמיה ב'ן ח'ושיאל. ואגדה היא כי המשיח הזה יהרג בירושלם ויקום לתחיה, ממש כמו שאמרו הנוצרים אח"כ על ישו. והראב"ע מביא המדרש בשה"ש (ז' ו') ראשך עליך ככרמל זה נחמיה בן חושיאל שהוא מבני יוסף, ודלת ראשך זה אליהו, מלך אסור ברהטים הוא המשיח (עי' קבוצת חכמים הוצאת ווארנהיים צד 112, ולפנינו בהראב"ע ליתא). נגד זה נמצא פה אגרת המיוחסת לר' יוחנן (צד 344) והוא המדרש הראשון והיחידי שהוא מתנגד לדת הנוצרית בגלוי, אף כי רוב דבריו הם מכוסים ברמזים.

השפעה גדולה עשתה גם הספרות הערבית על המדרשים הקטנים המאוחרים, כי נמצא בהם מעשיות אשר רוח הערביים נודף מהם, כמו מעשה של ריב"ל ואליהו ז"ל (צד 211). ומעשה שבא לפני הנביא בודא (צד 333), שדומה למשפט שלמה המלך בשתי נשים זונות.

" " "

איזה מהמדרשים הקטנים נשנו ונשלשו בהעתקות שונות אף כי כלם נובעים ממקור אחד, כי המעתיקים השונים הרשו לעצמם לשנות הדברים כל אחד לפי רוחו וטעמו, ולא דקדקו כל כך במדרשים שלא נכתבו להלכה למעשה רק לדרשה והגדה וסיפור בעלמא. ומה גם אם נדע כי המעתיקים היו סופרים פשוטים העושים עבודתם בעד פשוטי דספרא לשם ממון ולא לשם שמים, ולא חששו לתקן הטעיות שמצאו בחסר ויתר, או שהיו בורים ולא ידעו לתקן, והוסיפו עוד שגיאות חדשות. ולכן כל המדרשים הקטנים

מלאים שגיאות המעתיקים וטעיות הדפוס אשר קשה לנקותן ולתקנן כראוי. ובפרט מלאים שגיאות וטעיות בית המדרש של יעלינעק אשר כנראה נעשתה מלאכת ההעתקה ע"י נערים.

בעבור החסרון הזה אין להשתוות המדרשים הקטנים למדרשים הגדולים כמו רבות ותנחומא אשר השתמשו בהם חכמים רבים והם תקנו כל השגיאות וכתבו פירושים על כל דבר הקשה להבין, ויצאו לאור ע"י מדפיסים בקיאים בהגהה מדויקת. והיה אם מצא המפרש או המגיה איזה שגיאה או טעות שלא יכול להכריע היה עושה תיקונים ע"י סימנים, ויסגר בחצאי לבנה את הטעות או מלה יתירה ועשה מסגרת בחצאי מרובע להתיקון שהוסיף. אבל מובן כי אין צורך בסימני התיקונים במדרשים הקטנים במקומות שהטעיות נראות לעינים וברור הוא שמעתיק ע"ה טעה בזה. כמו למשל בספר הלקוטים בפרקי רבינו הקדוש נאמר ג' דברים שאל מל[א]ך המות את ריב"ל, ומובן הוא לכל בר בי רב דחד יומא כי צ"ל מלאך במקום מלך, ומה לנו לשני חצאי המרובע? כמו כן בספר בתי מדרשים במאמר שלשה וארבעה ג' דברים נאמרו בגרגיר מיאיר עינים וכו', המחבר מבאר בהערה שם: לפנינו כתיב על הגליון צ"ל מאיר. וכל זה הוא שפת יתר ומבלה העת ומכלה הגליון ללא צורך. ומה נכונים הם דברי דר' אליעזר גאלדשמידט בהקדמתו לברייתא דמעשה בראשית שכותב בענין הזה וז"ל: „ואנכי לא עשיתי כדרך מחברים רבים ומוציאים ספרים המפטפטים פטפוטי דברים על כל מלה ומאמר שמבארים ומאריכים בדברים ובראיות ובחקירות עד שתקוץ בהן נפש הקורא, וגם מדפיסים את כל טעיות הכ"י כאשר מצאו ואינם מרשים עצמם לשנות ח"ו אפילו אות אחת, אף במקום שרואים כי רק טעות סופר הוא, ומדמים כי יחריבו חלילה ע"ז את העולם, ולא יאבו לדעת כי אף המחבר אך אדם הוא ולא ינצל מטעיות ובפרט הכותבים והמעתיקים, כידוע לכל מבין, ומרבים הם בהגהות והערות ובאורים המרובים מגוף הספר, ובאתרא דליעיילון בשרא וכורא מעיילין ירקא ותבנא. ואם יקרה כי מטושטשת מלה בכ"י או כי תחסר לגמרי הם מרבים בנקודות וציונים נקבים נקבים חלולים חלולים, וכותבים ע"ז הערות גדולות, ויראים הם להשלים המלה ואפילו בסוגרים (פרנטיזין בלע"ז), ואם מלה או אות אחת תלויה או מטושטשת במעט, אז יודיעו זאת אל הקורא וכותבים ע"ז כמה דברים ללא יועיל, ומבלבלים את מוחו, אם כי אחת היא אל הקורא" וכו'. אך בנוגע ללשון המדרשים לא נכון לדעתי לתקן הסגנון, כי הסגנון מורה לפעמים על הרוח השורר במדרש, וישאר כמו שהוא אף כי אינו לפי יופי הלשון והמליצה. אבל במקום שהסגנון מסרס או מהפך הכוונה הרצויה, המצוה עלינו לתקן גם בלי סימני התיקון.

" " "

במודעה ששלחתי להחותמים על „אוצר ישראל" בכרך העשירי כתבתי כי ברעתי להוסיף לעבוד בשדה הספרות העברית בעזרת השם, והצעתי לפניהם שבעה מקצועות חדשות, ושאלתים באיזה מקצוע יבחרו תחלה. ואלה הם: א') לסדר ולהעתיק כל הספרים שיש להם יחס ליהודים וליהדות שנכתבו בין חתימות כה"ק והתחלת התלמוד, וביחוד ספרי האפוקריפא או כתובים אחרונים, ע"ד שעשה קויטש בספרו Die Apokryphen und Pseudepigraphen שני חלקים טיבינגען 1900; או ספרו של Charles בשם The Apocrypha and Pseudepigrapha ב' חלקים, אוקספורד 1913; כל ספרי יוסיפוס ע"פ הוצאת Shilleto, חמשה חלקים, לונדון 1890; כל ספרי פילון האלכסנדרי ע"ד שעשה ליאופולד כהן „די ווערקע פילאס פאן אלכסנדריא" שני חלקים ברעסלוי 1910. אף כי יש לנו איזה חלקים שנעתקו ע"י סופרים עברים אך צריכים הגהה והשואה עם העתקות הנ"ל, ולחבר מבואות והערות לכל ספר. ב') קובץ כל התרגומים על התנ"ך בעמודים מגבילים, כמו תרגום אונקלס, תרגום יונתן בן עוזיאל, תרגום ירושלמי, תרגום השמרונים, תרגום הסורי (פשיטתא), והתרגום הערבי של רב סעדיה גאון, כעין הפוליגלוטא. ג') קובץ כל המדרשים הקטנים ע"ד שעשה יעלינעק בבית המדרש עם מבואות והערות. ד') קובץ כל תשובות הגאונים עם מפתח ותולדות הגאונים, ומפתח פרטי ותוכני לכל ספרי השו"ת הראשונים והאחרונים עד סוף המאה הי"ט (מספרם עולה לאלף שו"ת). ה') קובץ משלי שועלים ומשלים אחרים כמו המשלים של ר' ברכיה הנקדן וספר כלילה ודימנה ועוד. ו') קובץ של ספרי המסעות הנוגעים לקורות היהודים. ז') קובץ ספרים בתמונות וציורים מעשה ידי אמן, כמו סדר הגדה של פסח מצויר ועוד.

לבקשת החותמים בחרתי את קובץ המדרשים הקטנים הנוכחי, אך בינתים פרצה המלחמה הנוראה באירופא בין הממלכות האדירות אשר עשתה שמות בדרכי המסחר ובפרט במסחר הספרים העברים, ומי יודע אם גם אחרי כלות המלחמה ישתנו שם העתים לטובה, ועינינו נשואות רק לאמריקא שהיא עתידה להיות המרכז ליהדות ואכסניא לתורה וחכמת ישראל. אך אפונה מאד אם יהיה אפשר להוציא לאור הקובצים האחרים במצב הספרות לעת עתה, ולה' הישועה.

העורך

לכבוד

הרב הכולל דר׳ יהודה ליב לנדא נ״י בעיר יוהניסבורג דרום־אפריקא

אשר פעל ועשה הרבה לטובת האוצר בין הקהלות במדינתו

תודה וברכה

" " "

תודתי נתונה גם למר אברהם זלמן פריידוס הביבליוגרף הממונה על המחלקה העברית בבית עקד הכללי בנויארק, על השתדלותו להמציא לי הספרים הנחוצים לעבודתי. וכן למר נחמיה שמואל ליבאוויטץ שהשאיל לי מדרשים רבים שלא מצאתי בבית עקד הנ״ל ולא באוצר ספרים שלי—יהי זכרם ברוך.

העורך

א

אבא גוריון: נקרא ג״כ „אגדתא דמגילתא״ או „מדרש מגילה״, לפי שנוסד על מגילת אסתר. ר׳ אהרן יעלינעק הוציאו לאור בבית המדרש חדר א׳ (לייפציג תרי״ג) ע״פ כ״י הנמצא באוצר הספרים בהמבורג קובץ 37, אך בכ״י זה נחסרו מאמרים שלמים ומאמרים אחרים נתקצרו במלת וכו׳״. ר׳ שלמה באבער הו״ל המדרש הזה ע״פ כ״י ישן הגנוז ברומא וע״פ השואה עם עוד חמשה כ״י אחרים, והדפיסו עם מדרש פנים אחרים ומדרש לקח טוב שלשתם על מגילת אסתר בשם „ספרי דאגדתא״ (ווילנא תרמ״ז). עי׳ ערך א ב א ג ו ר י ו ן באוצר ישראל, והקדמת רש״ב בספרי דאגדתא.

אבות, פרקי: משנה שנקראת ג״כ מסכת אבות והיא בש״ס בסדר נזיקין בין מס׳ ע״ז והוריות. כוללת דברי מוסר בדעות וד״א ומדות טובות שמסרו לנו „אבות״ הכנסיה הישראלית. ע״ע פ ר ק י א ב ו ת באוצר ישראל.

אבות דרבי נתן: אחת המסכתות הקטנות בש״ס בסדר נזיקין, והיא כעין ברייתא או תוספתא למשנה פרקי אבות. נמצאות שלש נוסחאות שונות במס׳ הזאת: האחת היא לפנינו בש״ס, והשנית היא אדר״נ שהובא מארץ ישראל, והשלישית נוסחא של בני צרפת, ונזכרו בפירוש המיוחס לרש״י על פרקי אבות (פ״א ה׳) ד״ה „אל תרבה שיחה עם האשה״ וז״ל: שאם באת להרבות עמה דברים וכו׳ כך מפורש באבות דר״נ שהובא מא״י, ובאבות דר״נ של צרפת מוקים באשתו נדה וכו׳.—הנוסחא הב׳ נדפסה ביחד עם הנוסחא א׳ ע״י ר״ז שעכטר (ווין תרמ״ז). נוסחא של בני צרפת נדפסה מכ״י מינכען ע״י רש״ז טויסיק בשם „נוה שלום״ (מינכען תרל״ב). גם „אגדה מאבות דר״נ של בני צרפת״ ע״י ר״ח מאיר הורוויץ הלוי בבית עקד האגדות חוברת א׳ צד 34 (פפד״מ תרמ״א), ומתחלת: כשבא אספסיינוס על ירושלם וכו׳. ונשנת אגדה זו בתוך המדרש ע ש ר ת מ ל כ י ם (ע״ע). ע״ע א ב ו ת ד ר׳ נ ת ן באוצר ישראל, ובהקדמת שעכטר לאדר״נ שהו״ל.

אבכיר: המדרש הזה נקרא כן בגלל הר״ת של הסיום אחר הדרשות: א׳מן ב׳ימינו כ׳ן י׳הי ר׳צון. מדרש אבכיר לא נדפס ולא נמצא עתה בכ״י בבתי עקד הידועים, אך נזכר בפי הקדמונים, והאחרון שראהו והזכירהו בדפוס הוא ר׳ עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים (פנ״ז). הילקוט שמעוני מביאו הרבה פעמים. ר״ש באבער אסף את הלקוטים ממדרש אבכיר הנמצאים מפוזרים בילקוט והוסיף עליהם הערותיו בהשחר שנה י״א וגם בחוברת מיוחדת (ווין תרמ״ג). עי׳ ג״כ יריעות שלמה הוספה לרב פעלים לר״א בן הגר״א (ווארשא תרנ״ד). וע״ע א ב כ י ר באוצר ישראל.

אברהם אבינו: מדרש או מעשה דאברהם אבינו, או „מעשה אברהם אבינו ע״ה ממה שאירע לו עם נמרד״. אגדה אדות אברהם אבינו שהכיר את בוראו ושבר את הצלמים שעבד להם תרח אביו. גם הוכיח אברהם לבני דורו כי נמרד שעשה עצמו אלוה הוא כשאר בני אדם ואינו ראוי שישתחוו לו אנשים כערכו. לפי האגדה ניצול אברהם מכבשן האש שהשליכו אותו ע״פ מצות נמרד, על כי מרד באלהותו, ודרשו אשר „הוצאתיך מאור כשדים״ כמו מאש כשדים ע״ד לשון הכתוב אשר אור לו בציון (ישעיה ל״א). מקור האגדה בבראשית רבה (פל״ח י״ט) על הפסוק וימת הרן על פני תרח אביו: „ר׳ חייא בריה דרב אדא מיפו אמר תרח עובד לצלמים ומוכר היה, חד זמן נפיק לאתר, הושיב אברהם מוכר תחתיו, היה אתי בר אינש בעי דיזבן, והוה א״ל (אברהם להקונה) בר כמה שנין את? והוה א״ל בר חמשין או שיתין, והוה א״ל ווי ליה לההוא גברא דהוא בר שיתין ובעי למסגד לבר יומא, והיה מתבייש והולך לו. חד זמן אתת הדא איתתא טעינא בידה חדא פינך (קערה) דסולת, א״ל הא לך קרב קדמיהון. קם נסיב בולקסא (מקל) בידיה ותברהון לכולהון פסיליא, ויהב בולקסא בידה דרבה (גדול) דהוה ביניהון. כיון דאתא אבוה א״ל מאן עביד להון כדין? א״ל מה נכפור מינך, אתת הדא איתתא טעינא לה הדא פינך דסולת, ואמרת לי הא לך קריב קדמיהון. קריבת לקדמיהון, הוה דין אמר אנא איכול קדמאי, ודין אמר אנא איכול קדמאי, קם הדין רבה דהוה ביניהון נסיב בולקסא ותברינון. א״ל מה אתה מפלה (מהתל) בי, וידעון אינון? א״ל ולא ישמעו אזניך מה שפיך אומר!—נסביה ומסריה לנמרד. א״ל נסגוד לנורא (אש). א״ל אברהם ונסגוד למיא דמטפין (מכבים) לנורא. א״ל נמרד נסגוד למיא, א״ל אם כן נסגוד לעננא דטעין מיא. א״ל נסגוד לעננא, א״ל א״כ נסגוד לרוחא דמבדר עננא, א״ל נסגוד לרוחא, א״ל ונסגוד לבר אינש דסביל רוחא. א״ל מילין את משתעי (דברים רקים אתה מדבר), אני איני משתחוה אלא לאור. הרי אני משליכך בתוכו ויבא אלוה שאתה משתחוה לו ויצילך הימנו. הוה תמן הרן קאים פליג (עמד מחולק בדעתו ולא ידע איך להכריע), אמר מה נפשך אם נצח אברהם אנא אמר מן דאברהם אנא, ואם נצח נמרד אנא אמר דנמרד אנא. כיון שירד אברהם לכבשן האש וניצול, אמרין ליה דמאן את? א״ל מן דאברהם אנא, נטלוהו והשליכוהו לאור ונחמרו בני מעיו, ויצא ומת על פני תרח אביו. הה״ד „וימת הרן על פני תרח״.

בספר הישר מסופר כי אברהם ידע את ה׳, ותרח אביו היה שר צבא למלך נמרד ועובד ע״ז, ויבא אברהם לבית אביו וירא שנים עשר צלמים עומדים בהיכליהם וכו׳.

וישאל אברהם את אביו לאמר הודיעני נא אבי איה האלקים אשר ברא את השמים ואת הארץ וכל בני האדם וכו׳. ויאמר לאמו לעשות לו מטעמים למנחה לאלילי אביו וכו׳ ויהתל בהם אברהם וכו׳, וילך ויקח את הקרדומות בידו ויבא החדרה וישבר את הצלמים, ויתן את הקרדומות ביד האליל הגדול וכו׳ (שם פרשת נח). כנראה לקח את כל הספור הזה בהרחבת דברים מהמדרש נוסחא א׳ המובא להלן. בס׳ אליהו זוטא (פרק כ״ה) יש נוסחא אחרת ממעשה אברהם, ושם נאמר כי הקב״ה מחבב את ישראל יותר ממלאכי השרת וכו׳, וכיון שמגיע ראש השנה אומרים מה״ש לפני הקב״ה רבש״ע מפני מה אתה עושה חסד עם אומה זו ואתה נושא להם פנים, ואומר להם הקב״ה בזכות אברהם אביהם אני נושא להם פנים ואני עושה עמהם חסד וכו׳. בשעה שנתן לו לאברהם תרח אביו הרבה אלהות, ואמר לו לאברהם לך ומכור אותם בשוק והלך אברהם ושבר אותם והיה מבטל לכל ע״ז שבשוק מן העולם וקידש את שמי בעולם וכו׳.

בפרקי דר״א (פכ״ו) רשומים עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו: הנסיון הראשון כשנולד אברהם אבינו בקשו כל גדולי נמרד, להרגו ונחבא מתחת לארץ (במערה) י״ג שנה שלא ראה לא שמש ולא ירח, לאחר י״ג שנה יצא מתחת לארץ מדבר בלשון הקדש ומאס אשרים ושקץ כל הגלולים ובטח בצל יוצרו, ואמר ה׳ צבאות אשרי אדם בוטח בך (תהלים פ״ד). נסיון השני נתנוהו בבית האסורים עשר שנים ג׳ בכותא וז׳ בקרדא, וי״א ג׳ בקרדא וז׳ בכותא. לאחר עשר שנים שלחו והביאו אותו ונתנוהו בתוך כבשן האש והמלך הכבוד פשט יד ימינו והצילו מתוך כבשן האש שנאמר אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים. עכ״ל. ועי׳ ילקוט לך לך רמז ס״ח; תרגום יונתן בן עוזיאל בראשית י״א כ״ח; ובצאינה וראינה פ׳ לך; ובסוף ס׳ שבט מוסר לר׳ אליהו הכהן מאזמיר.

ר׳ חיים מאיר הורוויץ בקובץ מדרשים קטנים מביא מעשה א״א שמובא ג״כ במדרש עשרת הדברות דבור שני והקדמה אליה המתחלת: ראו נתתי לכם תורתי אל תכעיסוני בהבליכם כי הבל המה מעשה תעתועים ואל תשתחוו למתים, וממעשיהם אל תלמודו, שמעשה הגוים הבל המה, שהעץ שעושים ממנו האליל כרתו ביער ועשהו חרש כצורת אדם ומצפין אותו מכסף וזהב וייפהו. אם אין לעושהו מה יאכל הוא מה יתן לו, ואם רעב לא ישביענו. ואם צמא לא ישקנו מים. כמוהם יהיו עושיהם וכל הבוטח בהם. אדון ישראל יוצר הכל הוא, אשרי כל חוכי בו והוא מציל מכל צרה הבוטחים בו. מעשה כשנולד אברהם אבינו וכו׳.

מעשה דאברהם אבינו נדפס ראשונה בקושטא שנת רע״ט (1519), ויעלינעק הדפיסו שנית בספרו בית המדרש חדר א׳ (מובא להלן). והוא הספור היותר ארוך מספורים אחרים בענין זה בנוסחאות שונות. וראוי לדייק כי נשנה בו הרבה פעמים „אמר המגיד" ונזכרו בו המחלה „קולצני" והמכונה „טראבוקו" והדבור „צלם שאין בו תועלת לא לעצמו ולא למי שיקנהו לעובדו". ונראה שהוא העתקה מלשון ערבית, כי ההגדה הזאת שגורה גם בפי הערביים. בביהמ״ד חדר ב׳ מובאה נוסחא שניה שהיא קצור מהראשונה, ומובאה בס׳ רבנו בחיי פ׳ לך בשם ר׳ משה הדרשן (עי׳ להלן). נוסחא שלישית יותר קצרה העתיק יעלינעק מתוך „גימטריאות לתלמידי ר׳ יהודה חסיד" מכ״י שראה אותו הרב חיד״א (עי׳ שה״ג דפוס ווילנא ח״ב י״ג:) והדפיסו בחדר ה׳ (עי׳ להלן).

ויש עוד אגדת אברהם בתנא דבי אליהו רבה כ״י בוואטיקאן משנת ד״א תתל״ג (1073) שנדפסה ע״י ר״מ איש־שלום (פרידמאן) בספר תהלה לדוד לזכרון ר״ד קויפמאן, ברעסלוי תר״ס (עי׳ להלן).

מעשה אברהם אבינו ע״ה ממה שאירע לו עם נמרד

[יעלינעק, בית המדרש חדר א׳]

אמרו שקודם שנולד אברהם היה נמרד כופר באמונת האל ית׳, והיה מתגאה בעצמו ואומר שהוא אלוה, ואנשי זמנו היו עובדים ומשתחוים לו. והיה זה המלך תוכן וחכם וראה בחכמת הכוכבים שיולד אדם אחד בימיו שיעמוד כנגדו להכחיש אותו מאמונתו ולנצחו, ויחרד חרדה גדולה. מה עשה שלח אחרי השרים והפחות שלו והגיד להם הדבר, ואמר להם מה תיעצוני לעשות בזה הילד שעתיד לבוא? אמרו לו העצה שאנו מסכימים על זה הוא שתבנה בית גדול ותשים שומר בפתחו ותכריז בכל מלכותך שכל הנשים שהן מעוברות שתבואינה לשם ואחרי בואן תבאינה ג״כ החיות (מילדות) ותהינה אצלן לשמור את זמן לידתן, ובבואה האשה ללדת תראינה אם בן הוא תשחטינה אותו על בטנה, ואם בת היא וחיה ויתנו מתנות לאמה וילבישוה בגדי מלכות ויקראו לפניה ככה יעשה לאשה אשר תלד בת. ויהי כשמעו עצתם שמח שמחה גדולה עד מאד, והכריז בכל מדינות מלכותו שיבואו כל האומנים לבנות בית גדול למלך, גבהו ששים אמה ורחבו שמונים אמה, ואחר כלותו לבנות הבית הכריז שתבואינה כל הנשים המעוברות לבית ההוא להיות שם עד שתלדנה, ויפקד פקידים להביאן שם, גם הפקיד עליהן נשים מילדות להולידן, וגזר שהבן היולד ישחט על חזה אמו ואם בת היא שילבישו את אמה בגדי שש ומשי ורקמה ויוציאוה משם ויעשו לה כבוד הרבה, כי כן צוה המלך, ויוליכוה לביתה בכבוד.

אמר המגיד שנהרגו על הדבר ההוא יותר משבעים אלף זכרים. וכראות מלכי מעלה הריגת אלו הילדים אמרו לפני הקב״ה, הלא ראית מה שעשה הרשע הכופר נמרד בן כנען שהרג כמה ילדים על לא חמס בכפיהם, אמר להם מלאכים קדושים! ידעתי וראיתי, כי לא אנום ולא אישן, ורואה ויודע אני הנסתרות והנגלות, אבל אתם תראו מה אעשה לרשע הכופר הזה כי אשים ידי עליו ליסרו.

אמר המגיד שבזמן ההוא הלכה אם אברהם אע״ה ולקחה איש תרח שמו ותהר ממנו, ויהי כמשלש חדשים ותגדל בטנה ופניה מוריקות, אמר לה תרח

בעלה מה לך אשתי פניך מוריקות ובטנך גדולה, אמרה לו בכל שנה ושנה אירע לי זה החולי שיאמרו לו (שיקראו אותו) קולצני (שם החולי). אמר לה תרח הראיני בטנך שנראה לי שאת מעוברת, ואם כך הוא אין ראוי לעבור את מצות אלקינו נמרד. וכאשר שם ידו על בטנה עשה לה הקב"ה נס והלך הילד למעלה תחת החזה, ויפשפש בידו ולא מצא שום דבר, אמר לה צדקת במה שאמרת, ולא נראה הדבר ולא נודע עד שנשלמו חדשי הילד, ומרוב פחדה יצאת מן העיר והלכה דרך המדבר קרוב לנהר אחד ומצאה שם מערה גדולה ונכנסה לשם. למחר אחזוה חבלי לידה ותלד בן, ותראה את המערה כולה מאירה כשמש מאור פני הילד ותשמח שמחה גדולה, והוא היה אברהם אע"ה, ופתחה פיה ואמרה אני שילדתיך בזמן הזה שמלך נמרד והרג בעבורך שבעים אלף זכרים, ואני אפחד עליך מאד שאם ידע בך יהרגך, ועל זה יותר טוב שתמות במערה הזאת ולא יראוך עיני שחוט על החזה שלי, ולקחה מלבוש אשר עליה והלבישהו ועזבה אותו במערה, ואמרה יהי אלקיך עמך לא ירפך ולא יעזבך, והלכה לדרכה.

אמר המגיד שאברהם אע"ה בעודו במערה לא היה לו מינקת שתניקהו, בכה ושמע השי"ת בכייתו ושלח לגבריאל המלאך לחיות אותו ולתת לו חלב, כי היה מוציא לו חלב מאצבעו הימין והיה יונק ממנו עד שהיה אברהם בן עשרה ימים, והתחיל ללכת בארץ ויצא מהמערה וילך על שפת הנהר, וכשבא (כששקע) השמש ויצאו הכוכבים אמר אלו הם האלהים, אח"כ כשעלה עמוד השחר לא ראה הכוכבים, אמר לא אעבוד את אלו כי אינם אלהים. אח"כ ראה השמש אמר זה אלי ואעבוד אותו, וכשהחשיך אמר אין זה אלוה—יש להם מניע. עודנו מדבר והנה בא המלאך גבריאל ואמר לו שלום עליך אברהם, א"ל עליך שלום, א"ל מי אתה, א"ל אני גבריאל המלאך שליח הקב"ה. בעת ההיא הלך למעין אחד שמצא שם ורחץ פניו ידיו ורגליו והתפלל לשם ית' בכריעה והשתחויה.

אמר המגיד אם אברהם אע"ה זכרה אותו ובכתה בכיה גדולה ויצאה מן העיר לבקש את בנה במערה שעזבהו שמה ולא מצאתו, והרבה לבכות עוד עליו, והיתה אומרת אוי לי כי ילדתיך טרף לחיות השדה לדובים ולאריות ולזאבים, והיתה הולכת על שפת הנהר ומצאה את בנה ולא ידעתהו כי גדל מאד בקומה, אמרה לו שלום עליך והשיב לה עליך שלום למה את הולכת באלו המדבריות, אמרה לו יצאתי מן העיר לבקש את בני. אמר לה ובנך מי הביאו הנה. אמרה לו הייתי הרה מתרח אישי ובעת הלידה פחדתי על בני שהיה בבטני שלא יהרגנו מלכנו נמרד בן כנען כמו שהרג מספר שבעים אלף ילדים, ובאתי אל מערה אחת בזה הנהר ואחזוני צירי יולדה וילדתי בן ועזבתיהו במערה והלכתי לביתי, ועתה באתי לבקשו ולא מצאתיו.

אמר לה אברהם אלה הדברים שאמרת לי שעזבת לילד כמה ימים? אמרה לו כמו עשרים יום, אמר לה וכי יש בעולם אשה שתעזוב את בנה קטן במדבר לבדו ותבא לבקש אותו אחר עשרים יום? אמרה היא אולי יחנן האל, אמר לה אני בנך שבאת לזה הנהר בעבורו, אמרה לו בני גדלת מאד כ"כ והלכת על רגליך ודברת בפיך וכל זה בעשרים יום? אמר לה כן, שיודע לך אמי שיש בעולם אל גדול ונורא חי וקיים רואה ואינו נראה והוא בשמים ומלא כל הארץ כבודו. אמרה לו בני וכי יש אל אחר מבלעדי נמרד? אמר לה כן אמי אלהי השמים אלהי הארץ ואלהי נמרד בן כנען, ועל זה תלכי לנמרד ותודיע אותו הדבר הזה. והלכה לעיר ואמרה לתרח אישה איך מצאה את בנה. ותרח היה שר וגדול בבית המלך נמרד והלך לבירה מקום אשר המלך שם והשתחוה למלך ופניו ארצה, ובזמן ההוא כל המשתחוה למלך לא היה מרים ראשו עד שיאמר לו הרם ראשך. א"ל המלך הרם ראשך ושאל חפצך, א"ל יחי אדוני המלך, באתי לבשר אותך על מה שראית בחכמת הכוכבים שיולד ילד במלכותך שיפסיד אמונתך והרגת בעבורו ע' אלף זכרים, אבשרך שהוא בני ואמו היתה הרה ולא ידעתי בהריונה כי אמרה חולה אני מחולי הקולצני, ובקשתי בטנה ולא מצאתי שום עובר. ויהי כאשר נשלמו חדשי הילד הלכה מן העיר לנהר ומצאה שם מערה ותלד שם בן ועזבה אותו לחיות השדה ואחר עשרים יום הלכה אליו ומצאתהו מהלך על שפת הנהר ומדבר כאדם גדול ואומר שיש אלקים בשמים רואה ואינו נראה אחד ואין שני. וכשמוע נמרד אלו הדברים חרד חרדה גדולה עד מאד ויאמר ליועציו ושריו מה לעשות מזה הילד. אמרו מלכינו אלקינו מה תפחד מילד קטן ויש בכל מלכותך אלף אלפי אלפים שרים, שרי אלפים ושרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות ושוטרים אין מספר, הקטן שבשרים שלך ילך יביאהו וישימהו בבית הסהר. אמר להם הראיתם מימיכם ילד מעשרים יום הולך על רגליו ומדבר בפיו ובלשונו מבשר ואומר שיש אלוה בשמים אחד ואין שני לו והוא רואה ואינו נראה?

אמר המגיד שכל השרים שהיו שם תמהו תמיה גדולה מאלו הדברים, ובין כך ובין כך בא השטן בדמות אדם לבוש משי שחור והלך והשתחוה לפני המלך נמרד עד שאמר לו המלך הרם ראשך ושאל חפצך, אמר לו מה אתה דואג וכלכם תמהים מילד קטן איעצך עצה מה לעשות. אמר לו המלך מה עצתך? א"ל פתח אוצרות כלי המלחמה ותתן לכל השרים והסגנים והפחות ולכל אנשי המלחמה ותשלחם אליו שיבא לעבוד אותך ויהיה תחת ידיך. אמר המגיד שצוה המלך לכל השרים ולכל אנשי המלחמה שיבואו ויקחו כלי זיין מאוצרות המלך וילכו להביא לאברהם. וכראות אברהם אבינו שבאו אליו עם רב אחזו רעד ופחד גדול מפניהם ויצעק לאלהי השמים שיצילהו

מידם כי הוא המציל עני מחזק ממנו ואתה תצילני מהם. וישמע אלהים את צעקתו וירא את דמעותיו וישלח לו מלאך גבריאל להציל אותו מידם. אמר לו המלאך מה לך אברהם ומה אתה בוכה? א"ל פחדתי מאנשים האלה הבאים עלי להרגני. א"ל לא תירא ולא תפחד האלקים עמך והוא יצילך מן כל אויביך.

אמר המגיד שהקב"ה צוה לגבריאל שישים ענן וערפל בינו וביניהם. בראותם הענן והחשך והערפל פחדו פחד ושבו אל נמרד מלכם ואמרו לו נסעה ונלכה ממלכות זו, וכשמוע המלך כן נתן מעות לכל שריו ועבדיו ונסעו משם למדינת בבל. ויהי אחרי נסעם ויאמר אלקים למלאך גבריאל לך אמור לאברהם שילך אחרי האויב נמרד לבבל. אמר לו אברהם אע"ה אין לי צידה לדרך ולא סוס לרכוב עליו ולא אנשי חיל כדי לעשות עמו מלחמה. א"ל גבריאל המלאך אין אתה צריך לשום דבר מאלה, לא לצידה לדרך ולא לסוס לרכוב עליו ולא אנשי חיל לעשות עמו מלחמה, ולא רכב ולא פרשים כי על כתפי תרכב ואני אשאך ואגיעך עד בבל. ויקם אברהם וירכב על כתפו של גבריאל כהרף עין. באותה שעה מצא עצמו בשערי מדינת בבל וא"ל המלאך כנס למדינה ותקרא בקול גדול ה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד אחר, אחד ואין שני, אין לו דמות הגוף ואינו גוף, והוא אלקי האלקים ואלקי נמרד ואני אברהם עבדו נאמן ביתו. הלך אברהם אבינו ע"ה ונכנס בתוך המדינה והכריז בקול גדול לכל אנשי המדינה „ה' הוא האלקים אחד ואין שני והוא אלקי האלקים ואלקי נמרד! העידו כלם אנשים ונשים וטף על זה שהוא אמת וגם תעידו שאני אברהם עבדו נאמן ביתו!" ויהי הוא הולך בשוקים וברחובות ומכריז מצא אביו ואמו וגם מצא למלאך גבריאל, אמר לו המלאך אברהם תאמר לאביך ולאמך שיאמינו גם הם ויעידו בזה שאתה מכריז שה' הוא האלקים אין עוד מלבדו. ויהי כשמוע אברהם את דבר המלאך אמר לאביו ולאמו אתם עובדים לאדם כמוכם ותשתחוו אליו לצלם דמות נמרד, הלא ידעתם כי יש לו פה ולא ידבר עין ולא יראה אזן ולא ישמע ולא ילך ברגליו ולא יש בו תועלת לא לעצמו ולא לאחרים. ויהי בשמוע תרח את דבריו לקח אותו בדברים והביאו אל ביתו ויספר לו כל המאורע שביום אחד הלך מהלך ארבעים יום, וכשמעו זה הלך אצל נמרד וא"ל תדע אדוננו המלך שהנער בני אשר היית בורח מפניו הנה בא ושאלתיו כמה זמן יש שהוא הולך בזה הדרך א"ל אמש נסעתי משם והיום הגעתי הנה, ויהי כשמעו ככה ויחרד חרדה גדולה עד מאד ויאמר לפני כל השרים והיועצים והחכמים להביא לו עצה על זה הילד מה לעשות עמו? ויענו לו פה אחד יחי המלך נמרד לעולם! ויצוה וכרוז שיכריז בכל המדינה משתה ושמחה שבעת ימים וכל איש ישמח בביתו וילבש ויצא בכל מיני לבושים ומשכיות ושתהיה כל המדינה צהלה ושמחה, וגם תעשה בחצר בית המלך החיצונה והפנימית ובכל מדינות מלכותך ועוצם יכולתך הגדול יביא כל אדם ויעבוד אותך, ויאמר המלך לעשות כן, ותנתן דת בבבל בשוקים וברחובות וילבשו כלם כלי יופי ויתקנו אותם בכל לבושי שש ומשי ורקמה וכל מיני משכיות כסף איש איש כאשר תשיג ידו ויעשו כן.

ויהי אחרי כן כשבת המלך נמרד על כסא מלכותו שלח אחרי אברהם ויבא אליו ואביו תרח עמו, ויעבור אברהם לפני הפחות והסגנים עד שהגיע לכסא המלך אשר הוא יושב עליו ויתפוש בכסא והניע אותו ויקרא בקול גדול כדברים האלה: אי נמרד הנגעל הכופר בעיקר וכופר באל חי וקיים ובאברהם עבדו נאמן ביתו, תעיד ותאמר כמוני שה' הוא האלקים אחד ואין שני ואינו גוף והוא חי ולא ימות לא ינום ולא יישן, ותעיד על עצמך שאתה אדם ותאמין שאני אברהם [עבדו] והוא ברא את כל העולם כדי שיאמינו בו. וישא את קולו באלו הדברים והנה הצלמים שהיו שם עומדים נפלו על פניהם. וכראות המלך והשרים במפלתם וגם צעקת אברהם נפלו כלם על פניהם ארצה עם מלכם נמרד (וימס לבו) ונשאר כמו שתי שעות [וחצי] ארצה, וימס לבו בקרבו גם פרחה נשמתו ממנו ואחר שתי שעות שב רוחו ונשמתו אל גופו ויקץ משנתו ויאמר המלך הקולך זה אברהם או קול אלקיך? ויאמר לו קול זה קול בריה קטנה מכל בריות שברא הקב"ה. בשעה ההיא אמר המלך נמרד באמת אלקיך אברהם אלוה גדול וחזק מלך מלכי המלכים, ואמר לתרח אביו שישא את בנו ויסר מעליו, וילך לעירו, וילכו שניהם יחדו. ויהי אח"כ ויגדל אברהם עד שהיה כבן עשרים שנה ותרח אביו חלה, ויאמר אל בניו הרן ואברהם בחייכם בני תמכרו אלו השני צלמים שאין לי מעות להוצאותיו, הלך הרן ומכר את הצלמים והביא מעות להוצאות אביו, וילך אברהם ויקח שני צלמים אחרים למכרם וישם חבל על גרונם ופניהם ארצה והוא היה סוחב אותם וצועק ואומר מי הוא זה שיקנה צלם שאין בו תועלת לא לעצמו ולא למי שקנהו לעובדו, וגם יש לו פה ולא ידבר עין ולא יראה רגלים ולא ילך אזנך ולא ישמע. וכשמוע אנשי המדינה את דברי אברהם תמהו עד מאד, והוא הלך ובא ופגע זקנה אחת ותאמר לו בחייך אברהם תבחר לי צלם אחד טוב מאד וגדול לעבדו ולאהבו, אמר לה אברהם זקנה זקנה איני יודע בהם תועלת לא בגדול ולא בקטן לא לעצמם ולא לאחרים. אמר לה והצלם הגדול אשר לקחת מאחי הרן לעבדו היכן הלך? אמרה לו באו גנבים בלילה ההוא וגנבו אותו בעודי בבית המרחץ. אמר לה אם כן כיצד תעבודי לצלמו לא הציל מן הגנבים כל שכן שלא יציל לאחרים מרעתם ולא לך הזקנה השוטה. וכיצד תאמרי שהצלם שעבדת שהוא אלוה אם הוא אלוה למה לא הציל את

עצמו מיד הגנבים, אלא שהוא צלם אין בו תועלת לא לעצמו ולא למי שיעבוד אותו. אמרה לו הזקנה אם כן אברהם כדבריך למי אעבוד? אמר לה תעבודי לאלקי האלקים ואדוני האדונים בורא שמים וארץ הם וכל אשר בם, והוא אלקי נמרוד אלקי תרח ואלקי מזרח ומערב דרום וצפון. ומי הוא נמרד הכלב שיעשה עצמו אלוה לעבוד אותו! אמרה הזקנה מכאן ולהלן לא אעבוד כי אם אלקך אלקי אברהם, ואם אעבוד אותו מה תועלת יהיה לי? אמר לה כל מה שנגנבו ישוב לך וגם תציל נפשך מגיהנם. אמרה הזקנה מה אומר כדי להציל את נפשי משחת? א"ל תאמרי ה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אחד ואין שני ממית ומחיה, הוא חי ולא יראה מות וגם אני אברהם עבדו נאמן ביתו. אמרה הזקנה מכאן ולהלן אני אומרת כדבריך ואעיד על עצמי שה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ואתה אברהם נביאו ואאמין בשי"ת ובך.

אמר המגיד ששבה בתשובה ונתחרטה על שעבדה את הצלמים, ואמרו שגם מצאה הגנבים והשיבו לה הגניבה וגם הצלם, מה עשתה זאת הזקנה? לקחה אבן בידה והכתה על ראש הצלם ואומרת אוי לך ולמי שיעבוד אותך עוד, כי אין בך תועלת ולא למי שיעבוד אותך, ויצאה מביתה בשוקים וברחובות והיא צועקת ואומרת מי שרוצה להציל נפשו משחת ויצליח בכל מעשיו יעבוד לאלקי אברהם. אמר המגיד שהזקנה בכל יום היתה צועקת עד שהשיבה בתשובה אנשים ונשים הרבה. שמע המלך שמועה זאת שלח אחריה והביאוה לפניו, אמר לה מה עשית כי שטית מאחרי עבודתי למה לא תעבדי אותי שאני אלקיך ואני יצרתיך אף תמכתיך בימיני. השיבה ואמרה אתה מן הכוזבים ואתה כופר בעיקר באל אחד ואין שני ואתה אוכל מטובו ותעבוד אל אחר ותכפור בו ובתורתו ובאברהם עבדו. ויהי כשמוע המלך את דבריה צוה להרוג אותה, ויהרגו אותה ופחד ורהב לבבו מדבריה, ותמה על עצמו ולא ידע מה יעשה עם אברהם שהפסיד אמונתו, כי רוב המון העם האמינו באלקי אברהם. וכראות השרים שלו היגון אשר שם בלבו וכשמעם דבריו אמרו לו קום מהרה והלכת אל המקום אשר היית הולך פעמים אחרות ותכריז שכל אנשי המדינה יעשו ז' ימים משתה ויו"ט וישימו עליהם כל החפצים ובגדי משי ורקמה ואבנים טובות ואבנים יקרות שהם וישפה וכל כלי זהב וכסף ומאכל ומשתה וכל מיני מגדים, ובראות אברהם את גודל העושר ותוקף אנשי המדינה ורוב עשרם יבוא ליכנס תחת אמונתך. ויהי כשמוע נמרד השמועה שמח שמחה גדולה וצוה שיכריזו אל כל אנשי המדינה ללכת אל המקום אשר היו רגילים לבוא שם שנה בשנה בגן ויביאו שם הצלמים ויעשו שם משתה ושמחה ויו"ט יותר ממה שהיו רגילים מקודם. ויהי בתוך ימי המשתה ויאמר המלך לתרח אבי אברהם להביא את בנו לראות גדולתו ועושר כבוד מלכותו ורוב שריו ועבדיו, ויאמר תרח לבנו: בני אברהם! בא עמי למועד המלך נמרד אלקינו, אמר אברהם איני יכול לצאת לשם, א"ל תרח א"כ תשב עם הצלמים עד בואנו משם, ויעש כן וילך תרח, וישב אברהם עם הצלמים וגם צלמי המלך היו שם, וירא אברהם כי הלך המלך אל בית הועד אשר לו ויקח בידו גרזן וכראותו צלמי המלך יושבים אמר „ה' הוא האלקים" וישליכם מעל כסאם ארצה ויך בהם מכה גדולה בגדול החל ובקטן כלה, לזה קטע ידיו ולזה כרת ראשו ולזה שבר עיניו ולזה שבר את רגליו, וכלם נשברו, ויצא אברהם. וישלמו ימי המלחמה ויבא המלך אל ביתו. (וקודם זה כששיבר אותם שם הגרזן ביד גדול הצלמים). וכראות המלך את צלמיו שבורים אמר מי היה כאן, ומי הוא אשר מלאו לבו לעשות כן? ויענו כל העם בוכים ויאמרו אדונינו המלך תדע לך שאברהם היה יושב אצלם ושמענו שהיה משבר להם, ויצו המלך להביא את אברהם לפניו, ויביאו אותו, ויאמר לו המלך ושריו למה שברת את אלקינו, אמר אני לא שברתי אותם, לא שבר אותם כ"א הגדול שבהם, הלא תראה היות הגרזן בידו, ואם לא תאמינו שאל ממנו והוא יגיד, וכשמעו דבריו חרה לו עד מות ויאמר להוליכו לבית הסהר ויצו אל שר בית הסהר לבלתי תת לו פת לאכול ולא מים לשתות.

אמר המגיד שאברהם אע"ה בעודו בבית הסהר נתן עיניו לשמים ויאמר ה' אלקי אתה יודע הנסתרות ואתה ידעת כי לא הגעתי עד הנה כ"א על עבודתך, והקב"ה שמע את תפלתו ושלח לו המלאך גבריאל להושיעו מיד זה הכלב, וא"ל שלום עליך אברהם אל תירא ואל תחת כי ה' אלקיך עמך. בשעה ההיא נראה לו מעיין מים חיים ושתה מהם, והביא לו המלאך כל מיני מאכל לאכול וישב עמו שם כדי ללוותו שנה תמימה. ויהי אחרי השנה ההיא באו שרי המלך ויועציו לאכול ולשתות עם המלך, ויאמרו למלך לבנות לו גדר גדול ולהכריז בכל עירו שכל מי שהוא חפץ בעבודת המלך שיביא אל הבית הזה עצים הרבה עד שימלא כל המקום עצים מפה לפה, ואח"כ יבעירו העצים באש עד שתעלה השלהבת לשמים, ותשליך בתוכה לאברהם, ובזה יאמינו בך לעולם ולא תפסיד אמונתך. וישמח המלך על העצה הזאת היעוצה שמחה גדולה מאד, ויצו לכל העם לאמר כל איש ואשה נער וזקן אשר בכל מדינות המלך יביאו עצים אל הבית ההיא, כי נתן להם זמן עד ארבעים יום, ובכל זאת אברהם עומד בבית הסהר, ויצו המלך לעשות כבשן גדול בתוך הבית אשר בנה וידליקו את העצים בתוכו והנה עלה השלהבת עד לשמים עד שכל העם פחדו מרוב האש, ושלח אל שר בית הסהר לאמר לו תביא לי את אויבי אברהם והשליכהו לתוך זה הכבשן של אש, ויבא שר בית הסהר לפני המלך להשתחוות

לפניו ויאמר לו איך תשאל ממני אדם שזה לו עכשיו שנה תמימה שעמד בבית הסהר ולא הביא לו שום אדם לא לחם ולא מים ולא שום מאכל בעולם, אמר לו עכ"ז תלך בבית הסהר ותצעק אליו אם ישיבך תביאנו ואשליכנו באש, ואם מת יותר טוב ותקברו אותו ולא יזכר שמו עוד. הלך שר בית הסהר לפתח הבור ויקרא בקול גדול וחזק אברהם! אתה חי או מת? ויען אותו אנכי חי. א"ל מי נתן לך אכילה ושתיה עד הנה. א"ל האכילני והשקני מי שהוא יכול על כל, הוא אלקי האלקים ואדוני האדונים, עושה נפלאות לבדו, וגם הוא אלקי נמרד ואלקי תרח, אלקי כל העולם, הוא זן ומפרנס לכל, רואה ואינו נראה, הוא בשמים ממעל ונמצא בכל מקום ומשגיח בכל הפרטים. ויהי בשמוע שר בית הסהר את דבריו ויאמן גם הוא באלקי אברהם, ויאמר אלקיך אברהם הוא האלקים ואני אעיד על זה וגם אתה עבדו ונביאו באמת ונמרד הוא משקר. ויהי כאמרו כך ויגידו למלך לאמר הנה שר בית הסהר מעיד על אלקי אברהם שהוא אמת ואברהם עבדו אמת, ותמה המלך מאד וישלח אחריו ויאמר לו מה לך שר בית הסהר איך כפרת בי ואמרת שאלקי אברהם אמת וגם אברהם עבדו אמת. אמר לו שכן הוא האמת ואתה המלך נמרד כופר באמת, וכשמוע המלך את דברי השר נתעצב אל לבו מאד וימלא חמה ויצו לפגוע בו להמיתו, ויצעק שר בית הסהר בפגוע בו ויאמר ה' הוא האלקים הוא אלקי כל העולם ואלקי נמרד הכופר. אמר המגיד שהסייף לא היה חותך בצוארו ויותר שהיה מכה בסייף היה משבר הסייף, תמה המלך ויצו להביא את אברהם ולהשליכו בתוך כבשן האש. הלך אחד מן השרים והביאו לפניו ואמר לו המלך השליכהו לתוך האש הגדולה ויקם להשליכו ותצא אש מן הכבשן ותשרוף אותו, ויקם שר אחר מלפני נמרד להשליך אותו באש וגם הוא נשרף, וכל מי שהיה לוקח אותו להשליכו באש היה נשרף עד שמתו רבים אין חקר ואין מספר. ויבא השטן בדמות איש וישתחוו למלך ויאמר לו המלך מה לך שאל מה שתרצה, אמר לו איעצך עצה להשליך לאברהם בתוך כבשן האש, הבה לי עצים הרבה ומסמרות וחבלים ואני אעשה לך טראבוקו (מין מכונה) שמתוך תנועתו תשליכהו לתוך כבשן האש מרחוק ולא ישרוף האש לאיש ההוא. וישמח המלך מאד על העצה הזו, ויצו לעשות כן ויעשו הטראבוקו ואחר אשר השלימוהו לעשות נסו אותו בפני המלך שלשה פעמים עד שמרחוק השליכו בו אבנים לתוך האש, והוא הנקרא טראבוקו. ויקחו את אברהם וקשרו זרועותיו ידיו ורגליו בקשר חזק וישימו אותו בתוך הטראבוקו להשליכו, וכראות אברהם אע"ה איך קשרו אותו נשא עיניו לשמים ואמר ה' אלקי אתה רואה את אשר עושה בי הרשע הזה, גם מלאכי מעלה אמרו לפני הקב"ה רבש"ע מלא כל הארץ כבודך, הלא ראית מה עשה נמרוד הכופר בעבדך ונביאך אברהם, אמר להם הקב"ה איך לא אדע ואנכי יודע כל הנסתרות אבל אראה אני לכם נקמה בנמרד הכופר ואציל את אברהם עבדי.

אמר המגיד שהשטן בא אצל אברהם בדמות אדם ואמר לו אברהם אם תרצה להנצל מאש נמרד השתחוה אליו והאמין בו. ויהי כשמוע אברהם את דברי השטן ויאמר לו יגער ה' בך השטן, פחות נבזה ארור כופר! ויצא מלפניו, ותבא אמו של אברהם לנשק אותו קודם שישליכו אותו לכבשן האש, ותאמר לו בני השתחוה לנמרד ותכנס תחת אמונתו ותנצל מכבשן האש. אמר לה אברהם אמי תלכי מעלי, ודחפה אותה מעליו, ויאמר לה אמי אש נמרד תכבה אותו המים אבל אש אלקנו לעד לעולם אינו מכובה ומים לא יוכלו לכבותו. וכששמעה אמו דבריו דברים מצודקים אמרה לו האלקים אשר אתה עובד הוא יצילך מאש נמרד. ויהי אח"כ וישימו אותו בתוך הטראבוקו להשליך אותו בתוך הכבשן. ומלאכי השרת בקשו רחמים מלפני הקב"ה לרדת להצילו מאש נמרד. ויבא אליו המלאך גבריאל ויאמר לו מה אברהם האצילך מזה האש, ויאמר לו אברהם האלקים אשר אני בוטח בו אלקי השמים ואלהי הארץ הוא יצילני, וכראות הקב"ה כוונתו הטובה פנה אליו ברחמים ויאמר לאש ההיא קרה ושלוה על עבדי אברהם.

אמר המגיד שהאש נכבה בלא מים והעצים הציצו ציץ וכולם הוציאו פירות, כל עץ נתן פריו ושב הכבשן כמו גינת ביתן המלך, והמלאכים יושבים עם אברהם בתוכו, ויפן המלך וירא את הגן ואת המלאכים יושבים עם המלאכים בתוך הגן, ויאמר המלך לאברהם כשף גדול אתה יודע שהאש אינה שולטת בך ולא עוד אלא שאתה מראה לעם שאתה יושב בתוך גינת ביתן. ויענו כל שרי נמרד יחדו למלך לא אדונינו אין זה כשוף כי אם יכולת אלוה גדול אלקי אברהם ואין אלוה אחר מלבדו ואנחנו מעידים על זה וגם אברהם עבדו באמת. ויאמינו בשעה ההיא כל שרי נמרד וכל עמו בה' אלקי אברהם ויאמרו כלם ה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד.

מעשה אברהם

[בית המדרש חדר ב']

בשעה שנולד אברהם אבינו ע"ה עמד כוכב אחד ממזרח ובלע ד' כוכבים לארבע רוחות השמים. אמרו חכמים לנמרוד: בן נולד לתרח בשעה זו שעתיד לצאת ממנו אומה שתירש העולם הזה והעולם הבא, אם רצונך ינתן לאביו מלא ביתו כסף וזהב ונהרגהו. מיד שגר נמרוד אצל אביו אמר לו: בן נולד לך אמש עכשיו תנהו לי ונהרגהו ואתן לך מלא ביתך כסף וזהב. אמר לו תרח אמשול לך משל למה הדבר דומה לסוס אחד שאמרו לו נחתוך את ראשך וניתן לך בית

מלא שעורים. אמר הסוס להם שוטים אם תחתכו את ראשי מי יאכל השעורים. ואתם אם תהרגו את בני מי יירש הכסף והזהב. השיב לו המלך מדבריך אני מכיר שבן נולד לך. אמר לו תרח בן נולד לי ומת, אמר לו על חי אני אומר לך ולא על מת. מה עשה תרח החביא את בנו במערה שלש שנים. זימן לו הקב"ה שני חלונות. מן האחד יוצא שמן ומן השני סלת. כשהיה בן שלש שנים יצא מן המערה, הרהר בלבו מי ברא שמים וארץ ואותי. התפלל כל היום כולו לשמש, ולערב שקע השמש במערב וזרחה הלבנה במזרח. כשראה הירח והכוכבים סביב הירח אמר זהו שברא השמים והארץ ואותי, והכוכבים הללו שריו ועבדיו. עמד כל הלילה בתפלה לירח. לבקר שקע הירח במערב זרח השמש במזרח, אמר אין ביד אלו כח. אדון יש עליהם אליו אתפלל ואליו אשתחוה. הלך אצל אביו אמר לו אבי מי ברא שמים וארץ ואותי. אמר לו אביו אלהי ברא שמים וארץ וכל אלה. אמר לו אברהם הראיני אלהיך שמא יש בהם כח לברא את כל אלה. מיד הביא ע"ז שלו והראתו אלהיו. חזר אברהם לאמו ואמר לה אמי עשו לי תבשילין נאים וטובים ואביאם לאלהי אבי אולי יקבל ממני קרבני. מיד עשתה לו אמו תבשילין נאים וטובים והביאם לאלהי אביו ונתן לפני הגדול שבהם ואין קול ואין עונה. חזר לאמו אמר לה עשי לי תבשילין נאים וטובים מן הראשונים, עשתה לו והביאם לפני ע"ז של אביו ואין קול ואין עונה, מיד שרתה עליו שכינה וקרא עליהם פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו, מיד נטל אש ושרפם, והוציא הגדול שבהם לחוץ ונתן האש בידו. כשבא אביו לביתו ומצא אלהיו שרופים אמר לאברהם בני למה שרפת את אלהי, אמר לא שרפתי, אלא הגדול שבהם קצף עליהם ושרפם, אמר לו בני שוטה וכי יש בהם כח או יש בהם רוח חיים שהם יכולין לעשות כל אלה והלא אני עשיתים מעץ. אמר לו ישמעו אזנך מה שפיך מדבר, ואם אין בהם כח למה אמרת לי אלהי ברא שמים וארץ. מה עשה תרח הלך אצל נמרוד ואמר לו בני שרף את אלהי ואלהיך באש. שלח נמרוד בשביל אברהם ואמר לו למה עשית כן. אמר לו אני לא עשיתי כן אלא הגדול. אמר לו נמרוד וכי יש בהם רוח חיים שיכולין לעשות כן, אמר לו ישמעו אזניך מה שאתה מדבר בפיך, ואם אין בהם כח למה תניחו למי שברא שמים וארץ ותשתחוו לעץ. אמר לו אני בראתי שמים וארץ בכחי. אמר לו אברהם אתה יכול לבראות! כשיצאתי מן המערה ראיתי השמש יוצא במזרח ושוקע במערב עשה אתה שיצא במערב וישקע במזרח ואשתחוה לך, ואם לאו מי שהגביר את ידי לשרוף את האלילים הוא יגבירני ואהרוג אותך. אמר נמרוד לחכמיו מה יהא דינו של זה, אמרו לו זהו שאמרו עליו עתידה אומה לצאת ממנו שתירש העולם הזה והעולם הבא, ועתה כמשפט הזה שעשה

כן יעשה לו, מיד השליכוהו לתוך כבשן האש. באותה שעה נתמלא עליו הקב"ה רחמים והצילו, שנאמר אני השם אשר הוצאתיך מאור כשדים.

תם מעשה אברהם.

מדרש דאברהם אבינו

[בית מדרש חדר ה']

אמרו חכמים שס"ה (1) מלכים היו יושבים לפני נמרד גבור ציד, בשעה שהשיבו אברהם אבינו תשובה קשה כשאמר לו נמרד למה מרדת בי ששברת את פסיליי. אמר לו גרזן זה שבידי שברם, א"ל וכי יש בו כח ודעת לעשות כך? אמר לו ולמה לא היה דעת בפסיליך שאתה קוראם אלהיך למחות שלא ישברם? השיב לו נמרד אני אלוה ובראתי העולם ואדון הנסתרות ששברת פסיליי ועתיד אני להפרע ממך. א"ל אם אתה אלוה תהפוך העתים ותזריח בהשכמת החמה, [ותצוה] שתהא הולכת ממערב למזרח, ואדע שאלוה אתה, וגם תגיד לי מה אני חושב בלבי. מיד נתן ידו על זקנו ותמה תימה גדולה עליו שאמר לו אברהם לא אלוה אתה, בן כוש אתה, למה לא הצלת אביך מן המות ועתיד גם אתה למות. מיד אמר לכל המלכים הבו לי עצה מה אעשה לנער שהשיב לי כאשר שמעתם ואיבד יראתי ששברם ושרפם. אמרו לו במה איבד יראתך? אמר להם באש. א"ל תבא האש ותפרע ממנו. מיד צוה נמרד וחבשוהו י"ב שנים (2) בבית הסוהר, שבע שנים בכרדי ושלש בכותי. והיו כל אותם המלכים מביאים עצים למדורתו של אברהם. לאחר י"ב שנים הוציאוהו מבית הכלא ועקדו וכפתוהו לארץ והקיפו עצים מד' רוחותיו בגובה שש אמות, והצית אש בעצים, והיו כל המלכים רואים שלא היה מגיע לא אש ולא שלהבת כלפי אברהם. אמרו המלכים אחיו של אברהם כשפן גדול הוא וצבר את האור וסילסלה, ובשבילו ניצול אברהם, מיד ניתזה שלהבת ממדורתו של אברהם ושרף את הרן, שנאמר וימת הרן. באותו שעה אמר מיכאל רבונו של עולם! ארד לכבשן להציל אברהם, אמר הקב"ה על שמי ירד לאש ואני בכבודי אציל אותו, ועתידין מבני בניו חנניה מישאל ועזריה לירד לכבשן האש אותם תציל (3). וכשהוציאו מאור כשדים נשתחוו כל אותם המלכים על כפות רגליו של אברהם אבינו, והיו קוצצים ארזים ועשו לו בימה גדולה והושיבוהו בראשה, והיו מביאים בניהם ומשליכין בחיקו ואומרים תלמידנו דרכיך לבטוח בחי וקיים לעד, שלא היה לך רב להורות לך כי אם כליותיך, שנאמר אברך את ה'

---

(1) כמנין ימות החמה, (2) צ"ל עשר שנים כמו שנראה מהחשבון בסמוך, וכמו שמבואר במדרש הקודם, (3) גבריאל שר של אש ירד לקרר הכבשן כשהפיל נבוכדנצר לחמו"ע לתוכו (פסחים קי"ח:).

אשר יעצוני אף לילות יסרוני כליותי. ועמדו כל אותם המלכים וגיירו את עצמם ונכנסו לכנפי השכינה, ועליהם נאמר נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם.

אגדת אברהם

[נדפסה בס׳ תהלה לדוד לזכרון ר״ד קויפמאן]

מפני מה זכה אברהם לחיים שלא בצער ושלא ביצר הרע בעולם הזה מה שעתיד ליתן לצדיקים לעולם הבא, מפני שמסר עצמו על כבוד שמים למיתה באור כשדים, וכל המוסר את עצמו על כבוד שמים למיתה נותנין לו חיים לעולם הזה וחיים רבים וארוכים לעולם הבא שאין להם סוף. מנין, תדע לך שכן. בית אביו של אברהם עובדי עבודה זרה, היו עושים עבודות זרות ויוצאים ומוכרים בשוק, יום אחד הגיע לאברהם למכור, בא אחד ואמר לו בכמה פסל זה, אמר לו בשלשה מנה, אמר לו בן כמה שנים אתה, א״ל בן שלשים שנה, א״ל אתה בן שלשים שנה ותעבוד לזה שעשיתי אותו היום. נסתלק והלך לו. נשמעו דבריו לנמרד, שלח והביאו והעמידהו לפניו. אמר בן תרח! עשה לי אלוה יפה שיהא לי, נכנס ואמר לבית אביו: עשו לו פסל יפה, תיקנוהו פסקוהו והרבו לו סימנים והלך והוציאו לו. וצדקתו של אברהם אבינו (1) אותו היום מעונן היה וירד מטר בו ביום לפי כך לירד לתוך כבשן אש. נמרד יושב וכל דור הפלגה יושבים. נכנס והעמידו באמצע, ירד ודיבר את דבריו. אמר לו אם לאו למי אעבוד, א״ל לאלהי האלהים ואדוני האדונים שמלכותו קיימת בשמים ובארץ ובשמי שמים העליונים, א״ל ואני אעבוד לאלוה של אש והריני משליך אותה בתוכה, ובא אלוה שאתה אומר עליו ויצילך מתוך כבשן של אש. מיד כתפוהו ועקדוהו ונתנוהו על גבי הארץ, והקיפוהו עצים מארבע רוחות, חמש מאות אמות לצפון, חמש מאות אמות לדרום, חמש מאות אמות למזרח. הקיפו והציתו בהם את האור. כל ביתו של תרח עובד ע״ז היה ועד אותה שעה לא הכיר את בוראהו. מיד באו שכניו ובני עירו והיו מטפחין על ראשו ואומרים לו, משתה (תבוש) בושה גדולה, בן שאתה אומר עליו יורש העולם הזה והעולם הבא שרפו נמרד באש. מיד נתגלגלו רחמיו של הקב״ה וירד משמי שמים העליונים ממקום כבודו גדלו ותפארתו, קדושת שמו הגדול, והציל את אברהם אבינו מתוך אותה בושה ומתוך אותה כלימה מתוך כבשן אש, שנאמר אני ה׳ אשר הוצאתיך וגו׳. וכיון שנעשה נס לאברהם אבינו היה לו פתחון פה לפני דור הפלגה להשיב תשובה במקומה. על תרח ועל אברהם בנו היו אומרים, חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר, אלו בני דור הפלגה, שמתוך דרכיהם הרגו את בני, ונמצא אבוד מן העולם הזה ומן העולם הבא. עמד ויצא משם לשם שמים, שנאמר ויקח תרח את אברם בנו וגו׳. בשכרו שיצא משם, זכה והמליך הקב״ה את אברהם בנו בחייו שלשים וחמש שנה. ואברהם ושרה הלכו לארץ כנען, שנאמר ויקח אברם את שרי אשתו. אברהם הזקין והלבין נמנע מדרכו של עולם, ושרה הזקינה והלבינה ונמנעה מדרכו של עולם. אברהם הזקין והלבין והשחיר וחזר לילדותו, ושרה הזקינה והלבינה והשחירה וחזרה לילדותה, שנאמר ואברהם ושרה זקנים, נעשה אברהם כבחור, נעשה שרה כבתולה. נקבצו עליהם כל באי העולם ואמרו, מה טיבן שבאו כל אותם מעשים על ידיכם, מיד ישב אברהם וסיפר להם כל מה שהיה (שאירע) לו בעולם מאור כשדים ועד אותה שעה, שנאמר מי העיר ממזרח צדק יקראהו. וכיון ששמעו ממנו דברי תורה המליכוהו עליהם. מיד באותה שעה נתקבצו כל מלכי מזרח, ובאים ומעסים (מרגיזים) את המלכים אשר סביבות אברהם ולא אמר להם דבר עד שנגעו בו בגופו, שנאמר וישמע אברם כי נשבה אחיו. באותה שעה הראה הקב״ה לאברהם אבינו שני בניו עובדים ע״ז בדן ונשכחו מעליו, שנאמר ויקימו להם בני דן את הפסל, וכן הוא אומר ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו. אמרו לאותו מלאך שיצא לסעד את אברהם לילה שמו, ובמה ירק אותם, בכסף וזהב ובאבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה שבעולם, להודיע לכל באי העולם שעשיר גדול היה אברהם, כדי שלא יהו הבריות אומרים, לא יצא אברהם והרג את המלכים אלא בשביל לקחת את הממון שהיה עליהם לפיכך נאמר ויחלק עליהם לילה וגו׳. ומשנמלך (וראיה שמלך) אברהם אבינו בעולם, שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו, ואומר אשר נשיא יחטא, ואתה חלל רשע נשיא ישראל, רב לכם נשיאי ישראל. מה נשיא האמור למלכי ישראל נשיא שאין על גביו אלא ה׳ אלהיו, אף נשיא האמור במלכי יהודה נשיא שאין על גביו אלא ה׳ אלהיו. הא שמענו נשיא האמור בתורה, מה נשיא האמור בתורה נשיא שאין על גביו אלא ה׳ אלהיו, אף נשיא האמור באברהם נשיא שאין על גביו אלא ה׳ אלהיו. הא שמענו שמלך אברהם אבינו בעולם שבעים וחמש שנים. שלשים וחמש של תרח (בחייו) וארבעים לאחר מיתתו. ואלו הן סלעים (מטבעות) שיצאו לו, זקן וזקנה מצד אחד בחור ובתולה מצד אחד, ולא הניח הקב״ה ברכה בעולם שלא ברכו, ברכו בחכמה בבינה בדעה בהשכל, וברכו בעושר ובנכסים, והקנהו שמים וארץ, ושמו אדון על עולמו, שנאמר ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון. וברכו בבנים ובני בנים, והקנה לו העולם הזה

---

(1) הלשון מגומגם גם חסר פה הרבה, וכנראה רצה הסופר לספר איך שבר אברהם את הפסילים, והיה נדון לפני נמרד, וגזר עליו להשליכו לתוך כבשן האש, וכי השלהבת היתה גדולה כ״כ שלא יכלו לגשת אליו מרוב החום, אך בצדקתו של א״א היה היום מעונן וירד הגשם עד שצנן המקום בקרבת הכבשן ויכול לירד שמה.

והעולם הבא, שנאמר ואברהם זקן בא בימים [וה׳ ברך את אברהם בכל].

אגדה: מדרש על חמשה חומשי תורה, נמצא בכ״י עתיק יחיד בעולם המובא מארם צובה והוציאו לאור ר״ש באבער עם הערות ותקונים: ח״א בראשית שמות, ח״ב ויקרא במדבר דברים (ווין תרנ״ד). מהכ״י היו חסרים איזה דפים בסופו ולכן לא נדע שם הסופר ושנת הכתיבה, אך לדעת רש״ב נעתק המדרש בזמן אחר שנעתק הכ״י תלמוד תורה שהוא ילקוט עה״ת בשנת רפ״ב (1522) בדמשק ע״י ר׳ יצחק החבר. ולפי דעת המו״ל נסדר מדרש אגדה מן מסדר אחד אשר כבר ראה פירוש רש״י עה״ת גם המדרש לקח טוב לר׳ טוביה, ואסף לאסיפה גם מאמרים מן מדרש קדמונים. המו״ל יכנה את המדרש הזה בשם „מדרש אגדה״ מפני שהרבה דברים שמביא רש״י בפירושו עה״ת בשם מדרש אגדה נמצאים בזה המדרש, אף כי המסדר שלפנינו הוא מאוחר מזמן רש״י, ואפשר ששניהם לקחו האגדות האלה ממקור אחד קדום להם.

אגדת אסתר: ע׳ אסתר

אגדת בראשית: נקרא ג״כ „אגדתא דבראשית״, והוא מדרש על ספר בראשית, וכל פרשה (סידרא) נחלקת לשלשה פרקים: פ״א תורה, פ״ב נביאים, פ״ג כתובים, ע״ד שאמרו חז״ל כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים (מגילה ל״א.). ואפשר שהיו מחלקים הדרשה בשבת לשלש חלקים בשחרית במוסף ובמנחה. בדפוסים הראשונים נחלק לשמונים ושלשה פרקים ע״פ טעות, כי באמת נחלק לפ״ד פרקים או כ״ח פרשיות משולשות. ר״ש באבער הבדיל את פרק מ״ב לשנים ויצאו פ״ד פרקים. בכ״י אוקספורד יש הוספה פרק אחד בתחלתו, המתחיל ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו, וכי עד אותו היום לא ילד, והלא כ״ג שנים לבריאתו של עולם נולד לו קין ואחותו הבל ואחותו וכו׳ (עי׳ מבוא רש״ב לאג״ב). ואפשר כי החלוקה של כ״ח פרשיות לאגדת בראשית היתה לפי חלוקת בני מערבא אשר סיימו את התורה אחת לשלש שנים. הדרשות הם רק לחומש בראשית ולא לשאר חומשים. ר׳ אברהם בן הגר״א מיחס את המדרש להתנא רב חברו של שמואל ירחינאי, מפני שמצא בתלמוד „אגדתא דבי רב״ (סנהדרין נ״ז:), אך לא נראין דבריו (ועי׳ להלן ערך אגדתא). הסופר אריה ליב גארדאן במכ״ע הכרמל (שנה שניה צד 574) משער כי מחבר המדרש הזה הוא התנא ר׳ מאיר, ומביא שם ראיה לדבריו, אך החוקר רייפמאן בבית תלמוד (שנה ג׳ 336) סותר את ראיתו ואומר כי מעה בזה ואין לדבריו יסוד. ואף אם יהיו מתאימים איזה מאמרים עם דברי ר׳ מאיר יוכל להיות כי מסדר המדרש שאב אותם מדבריו בלי הזכרת שמו. ולכן נראה יותר דעת רש״ב כי הוא מסדר אחרון אשר אסף מאמרים שמצא במדרשים אחרים, וכמעט רוב הספר נובע מתנחומא הקדום, כמו שהראה רש״ב בדוגמאות רבות בהמבוא. **יש מן החוקרים חושבים כי רש״י מביא את המדרש** הזה אך לדעת רש״ב טעות הוא כי רש״י לא ראה אותו. בעל ראשית חכמה השתמש במדרש אג״ב בכ״י ויכנהו בשם „תנא דבי אליהו״. ובכ״י אוקספורד קובץ 2340 רשום עליו השם „סדר אליהו רבה״. והשם „אגדת בראשית״ ניתן להמדרש הזה מר׳ מנחם די לונזאנו אשר הדפיסו ראשונה בספרו שתי ידות (ויניציא שע״ח=1618), ושנית עם הקדמה ע״י ר״א בן הגר״א (ווילנא תקס״ב), ועוד איזה פעמים. גם ע״י יעלינעק בבית המדרש ח״ד. ר׳ חנוך זונדל מביאליסטאק הו״ל אג״ב עם באוריו עץ יוסף ענף יוסף ויד יוסף (ווארשא תרל״ו). ר״ש באבער הו״ל עם מבוא הערות ותקונים (קראקא תרס״ג).

אגדת שה״ש: ע׳ שיר השירים

אגדתא: יש מדרשים רבים הנקראים בשם „אגדה״ או „אגדתא״ סתם שנתחברו ע״י הקדמונים ומהם ע״י תנאים ואמוראים שהיו קובצים אגדות או דרשות. אבל כל אלו אבדו מאתנו, ורוב המאמרים נכנסו אח״כ במדרשים אחרים כמו מדרש רבות ותנחומא ועוד. לקובצי אגדתות של הקדמונים נמצא זכר בתלמוד, כמו רב שימי בר עוקבא הוה שכיח קמיה דר״ש בן פזי והוה מסדר אגדתא קמיה דריב״ל (ברכות י׳.), רב יוחנן נקיט ספרא דאגדתא (שם כ״ג.), אמר רב חסדא לההוא מרבנן דהוה מסדר אגדתא קמיה (יומא ל״ח.), א״ל רב חסדא לרב תחליפא בר אבינא זיל כתוב קניגי ובליסטרי באגדתיך ופרשה וכו׳ (חולין ס׳:), ר׳ יוחנן ור״ל הוו מעייני בספרא דאגדתא בשבתא ודרשי וכו׳ (תמורה י״ד:). גם מצינו אגדתא דבי רב, אשכח ר׳ יעקב בר אחא דהוה כתיב בספר אגדתא דבי רב וכו׳ (סנהדרין נ״ו:) וכן בזהר פ׳ ויקרא (דף ל״ז) ובספרא אגדתא דבי רב אמרי אע״ג דאורייתא מפי הגבורה איתמר כלה מפי עצמו של משה כמו כן איתמר וכו׳. וכן בספרא דאגדתא דרב ייבא סבא אמר מצה דעתיקא וכו׳ (זהר פ׳ האזינו רצ״ב). וספרא דרב המנונא סבא (שם פ׳ פנחס רל״ו:).

אגדתא דמגילתא: ע״ע אבא גוריון

אגור: מזכירו ר׳ מנחם די לונזאנו בשער ספרו שתי ידות (ויניציא שע״ח), והיה בדעתו להדפיסו בחלק ב׳ אחר מדרש אגדת בראשית (אצבע א׳), אך בסוף ספרו מתנצל ואומר: „וכאן תשבת המלאכה בעת הזאת כי אפס כסף עד שימציא לי האלהים מעות להוצאה להדפיס הד׳ אצבעות הנזכרים בראש הספר״. אולם לפי עדותו של ר׳ יהוסף שווארץ בספרו תבואות הארץ חלק מעשה הארץ ערך צפת ראה את ס׳ מדרש אגור שהדפיס ר״ם די לונזאנו בצפת או עין זיתון שנת שפ״ו, ומפני שאינו במציאות לפנינו לא נדע תוכנו ומהותו.

אדם הראשון, פרק: אגדת אדה״ר אדות הגזרות שנגזרו עליו ועל חוה אחר שאכלו מעץ הדעת. פרק אדה״ר הוא מאותן המדרשים ע״ד המספרים, ויש ממנו שתי נוסחאות, השניה נבדלה מהראשונה במה שסרסה את הסדר נחש אדם חוה הארץ, תחת אדם חוה נחש הארץ, ומנאה רק ל״ט

מלקות תחת מ׳ מלקות, בנוסחא א׳. מספר המלקות הוא כנגד הקללות י׳ לאדם י׳ לחוה י׳ לנחש וי׳ על הארץ. ולפי הגירסא השניה נלקתה הארץ בתשע קללות, הרי ל״ט. במדרש במדבר רבה (פ״ה ה׳) איתא: כשם שנעשה לאדה״ר שחטא ונתחייב מיתה ונלקה מ׳, שנתקלל העולם בחטאו מ׳ קללות, י׳ לאדם וי׳ לחוה וי׳ לנחש וי׳ על הארץ וכו׳. בפרקי דר״א (פי״ד) מנה תשע קללות ומיתה בפני עצמה, על נחש האשה והאדם ולא חשב הקללות על הארץ. בזהר חדש מדרש רות ד״ה רבי נחמיה פתח נאמר כי הקב״ה גזר על אדה״ר י׳ גזרות על חוה י׳ גזרות ועל הנחש [י׳ גזרות], ועל האדמה עשר גזרות חסר אחת נמצאו ארבעים חסר אחת כנגד ארבעים מלקות [חסר אחת] שנתחייב הרשע בב״ד. באבות דר״נ פ״א איתא: בו ביום נגזרו על אדם עשרה גזרות שנאמר ולאדם אמר כי שמעת וגו׳ וכשם שנגזרו על אדה״ר עשרה גזרות כך נגזרו על חוה עשרה גזרות שנאמר ועל האשה אמר וגו׳. באותה שעה אמר הקב״ה אם איני דן את הנחש וכו׳ מיד נפנה אליו וקללו שנאמר ויאמר אלהים אל הנחש וגו׳, ולא חשב אצל הנחש מנין הגזרות. בפי׳ שני אליהו להגר״א על אדר״נ (ווילנא תקצ״ג) מעיר שם: ואפשר דהמדרש ג״כ סובר דארבעים חסר אחת והא דנקט עשרה על הארץ לא דק ושיגרי לישנא דאידך נקט.

הנוסחא הראשונה היא בכ״י וואטיקאן 171 והיא קצור מאבות דר״נ נוסחא ב׳ פמ״ב (הוצאת שעכטר דף נ״ט). והשניה היא מספר ציוני בהג״ה (דפוס קרימונה דף י״ב ע״ב). שתי הנוסחאות מובאות בס׳ כבוד חופה לר׳ חיים מאיר הורוויץ, (דפוס כ״י פפד״מ 1888).

פרק אדם הראשון

[נוסחא א׳ מס׳ כבוד חופה]

עשרה גזרות נגזרו על אדם הראשון ועשרה על חוה ועשרה על הנחש ועשרה על הארץ. י׳ על האדם: א׳) היה לבוש כלי חמדה והפשיטו הקב״ה הימנו, ב׳) שהוא מתפרנס בצער, ג׳) שהוא אוכל טוב ומוציא רע, ד׳) שהוא גולה ממקום למקום, ה׳) ריח זיעה, ו׳) שיש בו יצה״ר, ז׳) ששלטה בו רימה ותולעה, ח׳) שנמסר למות שימיתוהו, ט׳) קצר ימים ושבע רוגז, י׳) שהוא עתיד לעמוד בדין שנאמר (קהלת י״א) שמח בחור בילדותך וגו׳.—עשרה על חוה: א׳) דם נדה, נזופה מביתה, גרושה מבעלה. ב׳) שהיא יולדת לתשעה חדשים, ג׳) שהיא מינקת לכ״ד חדשים, ד׳) שבעלה שולט בה, ה׳) שבעלה מתקנא לה שלא תדברי לאיש, ו׳) שמזקנת מהרה, ז׳) שהיא עומדת מלידה והאיש מוליד לעולם, ח׳) שהיא יושבת בבית ואינה מתפרסמת [1] לאיש, ט׳) יוצאה לשוק וראשה מכוסה כאבל לפיכך מקדימות במת [2], י׳) אם היתה כשרה בעלה קוברה שכן מצינו באברהם יצחק ויעקב שקברו את נשיהן.— ועשרה על הנחש: א׳) נסתם פיו, ב׳) קצצו ידיו ורגליו, ג׳) אוכל עפר, ד׳) מפשיט עורו ומצטער כיולדה וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו ואין קולו נשמע, ה׳) ואיבה אשית, ו׳) א״ר חלפאי בשם ר״מ אפילו אוכל פטומין ושותה כל מתוק נעשה עפר בפיו שנאמר (ישעיה ס״ה) ונחש עפר לחמו, ז׳) מוליד לשבע שנים, [3] ח׳) אדם רואה חיה ועוף ואינו מקפיד וכשרואה נחש מקפיד ומקללו, ט׳) הכל מתברך והוא בקלקולו, י׳) היה ר׳ מאיר אומר עליו בקבלה (ויקרא כ״ו) והשבתי חיה רעה מן הארץ. ועשרה על הארץ: א׳) שהיתה שותה מים מאליה מכאן ואילך ואד יעלה מן הארץ, ב׳) שהיא לוקה בפירותיה, ג׳) שהיא לוקה בשדפון ובירקון, ד׳) שנעשו בה הרים ובקעות, ה׳) שנבראו בה טרשים וקשקשים, [4] ו׳) שעלו בה אילני סרק, ז׳) שעלו בה חוחין ודרדרין, ח׳) שזורעין הרבה והיא עושה מעט, ט׳) שהיא עתידה להעיד על הרוגיה שנאמר (ישעיה כ״ו) וגלתה הארץ את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגיה, י׳) שהיא עתידה לבלות כשמלה שנאמר (שם נ״א) והארץ כבגד תבלה. ומפני מה ארבעים גזרות הללו? כנגד מ׳ יום שהולד נוצר בו, ד״א כנגד גזרות הללו קבעו חכמים בב״ד מלקות ארבעים. הא כיצד אדם נכשל בעבירה נתחייב בה מיתה בידי שמים מביאין אותו בב״ד ומלקין אותו ומיד מוחלין כולו וזהו ששנינו ד׳ מתות ב״ד. [5] ר״א אומר אדם הראשון דמו של עולם וכששפכתו אשתו נתחייבה בדם נדה. אדם הראשון חלקו של עולם היה וכשטמאתו אשתו נתחייבה בהפרשת חלה, אדה״ר נרו של עולם וכיון שכיבתו אשתו נתחייבה בהדלקת נר שבת, ההוא דשנינו על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן בנדה בחלה ובהדלקת הנר [6].

תם ונתל״ע

[נוסחא ב׳—שם ובס׳ ציוני פ׳ בראשית]

ואמרו רז״ל עשר גזרות גזר על הנחש ואלו הן: א׳) שנסתם, ב׳) קציצת ידיו ורגליו, ג׳) שאוכל עפר, ד׳) לשונו נגררת בעפר, ה׳) שהשניאו בעיני הבריות, ו׳) שמשיר עורו לסוף מ׳ שנים ויש לו צירים כחבלי לידה, ז׳) שמוליד לשבע שנים, ח׳) שמטיל ארס, ט׳) שכולם מתרפאים לעתיד לבא זולתו, י׳) שימות. ועשר גזרות גזר על האדם: א׳) שיאכל פתו בעמל וצער, ב׳) שאוכל טוב ומוציא רע, ג׳) שישלוט בו ריח רע ורימה ותולעה, ד׳) כנים וזבובים ופרעושים בחייו, ה׳) שיהיו ימיו קצרים, ו׳) שיהיו בניו גולים ממקום למקום, ז׳) שיהא מסור לחיה רעה, ח׳) שיהא נדון תמיד ודינו מוכן לעתיד לבא, ט׳) באין עליו יסורין, י׳)

---

[1] באבות דר״נ נוסחא ב׳ מתפרנסת. [2] כך היה מנהגן שהמקוננות היו הולכות קודם האנשים בהלוית המת. [3] בכורות ח׳ ע״א. [4] קש וגבבא. [5] כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן (מכות כ״ג ע״א). [6] שבת ל״א ע״ב.

המות. ועשר גזרות נגזר על האשה: א׳) דם נדה, ב׳) דם בתולים, ג׳) צער הריון, ד׳) צער לידה, ה׳) שעומדת מלידתה דוה וחולה, ו׳) שתכנס באבילה, ז׳) שמושל בה האיש, ח׳) שתהא אסורה ונתפשת בירכתי הבית, ט׳) שמזקנת מהרה, י׳) המות. ואם היא אשת חיל בעלה קוברה שנאמר ויבא אברהם וגו׳. ותשע גזרות על הארץ: א׳) שתהא שותה מאליה שנאמר ואד יעלה מן הארץ וגו׳, ב׳) שתלקה בפירותיה, ג׳) שתלקה בשדפון, ד׳) שתצמיח קוץ ודרדר, ה׳) שיהיו בה הרים וסלעים, ו׳) שיחסרו בה בני אדם ויחרשה בכלי ברזל, ז׳) שלא תכסה על הרוגיה, ח׳) בזמן שחייבין בני אדם זורעין הרבה ומוציאין קמעא. ט׳) שעתידה לבלות שנאמר והארץ כבגד תבלה וזו היא מיתתה. [הג"ה ועוד מצאתי בגליון ואני ראיתי במדרש שמלקות דלמטה ל"ט נגד ג׳ עונשין ג׳ פעמים, כי מבן י"ג והלאה מענישין אותו ומלקות של מעלה בס׳ פולסי דנורא (1), כי אין עונשין מן הדין של מעלה עד בן כ׳ שנה ולמעלה].

אדרא רבא ואדרא זוטא: שני לקוטים מספר הזהר, הראשון בפ׳ נשא והשני בפ׳ האזינו. הוראת המלה „אידרא" ביונית היא ישיבה או אספה של חכמים, ואדרות האלה הם ישיבות של תלמידי ר׳ שמעון בן יוחאי שהיו לומדים סתרי תורה מפי חכם. כשהיתה ישיבתם גדולה ומרובה בתלמידים נקראת „אדרא רבא קדישא". אדרא זוטא שהיא המשך מן אדרא רבא נכתבה ביום שמת רשב"י לפני פטירתו והיה מגלה להם סודות עמוקות ור׳ אלעזר בנו היה מפרשם ור׳ אבא המזכיר כתבם על הספר. ע"ע אדרא באוצר ישראל. חסידים ואנשי מעשה נהגו ללמוד האדרות בלילי שבועות והושענא רבה. בירושלם נהגו ללומדם על קבר שמואל הנביא ביום מותו כ"ח אייר, ובצפת אומרים אותם בליל ל"ג בעומר שהוא יום הלולא לרשב"י. ונדפסו בחוברות מיוחדות, כמו „האדרא רבתא וזוטרתא וכו׳ ואדרא דפ׳ משפטים וספרא דצנעותא" (קושטא תע"ח); „אדרות קדושות ומכתבי מהר"ן שפירא" וכו׳ (אמשטרדם תס"ח); „סדר האדרות הקדושות" וכו׳ (ויניציא תק"א) ועוד.

אהרן: המדרש „ואלה תולדות אהרן ומשה" המובא להלן נדפס ע"י ר׳ שלמה אהרן ווערטהיימער בספרו בתי מדרשות בית ג׳ (ירושלם תרנ"ה) מכ"י ישן, ולדעתו הוא שארית פליטה מספר שלם מאחד המדרשות שאבדו מאתנו, אך רחוק הוא לחשוב שהוא מן הילמדנו, גם רחוקה השערתו שרש"י ראה את המדרש הזה מפני שבפירושו למשלי י"ז ו׳ כתב עטרת זקנים בני בנים „כשרואין בני בניהם הולכין בדרך טובה" וגם פה דרש עטרת זקנים בני בנים „אימתי הזקנים משתבחים בשעה שבניהם עושים כמעשיהם" שהוא באמת דרשה אחרת. גם בתחלת המדרש מובאים דברי חז"ל האחים השותפין שהשביחו הנכסים אפילו לא הניח להם אביהם אלא מטה או קרדום חולקים בשוה, וע"ז מעיר מר ווערטהיימער כי נראה מכאן שפירש בעל המדרש אודיינו (ב"ב קמ"ג:)=מטה וזה כפירש ר"ת ולא כפירש"י בור וכסויו, וא"כ כבר ראה המחבר פי׳ ר"ת, ואם רש"י ראה את המדרש מדוע לא הביא פי׳ המדרש כי אודיינו הוא מטה. אמנם נראה כי מחבר המדרש הוא אחרון אשר לקט דרשות ממדרשים שונים הנוגעים לאהרן ומשה וחידש איזה דברים מעצמו ובפרט ההתחלה שהשתמש בהלכה לצורך דרוש באגדה. ומכפיל הענין בדבר שנאת אחים בכלל לעומת אהבת משה ואהרן בסוף המדרש.

מדרש שני אדות אהרן הוא הנקרא „מדרש פטירת אהרן" מבית המדרש של יעלינעק חדר א׳. והוא מדרש אגדה קדמון מענין מיתת אהרן הכהן ע"ה, שנדפס ביחד עם ס׳ דברי הימים של משה (קושטא רע"ז, ויניציאה ש"ד, ועוד). בעל המדרש מתאמץ לבאר חטא אהרן ומשה בימי מריבה, ואיך משה לא רצה לגלות לאהרן כי ימות בהר ההר רק ע"י רמזים, אף כי מפורש בכתוב כי ה׳ אמר אל משה ואל אהרן „יאסף אהרן אל עמיו" (במדבר כ"א כ"ד). המחבר יאמר ג"כ כי ענני הכבוד הקיפו את ישראל בזכות אהרן (כמו שאמרו חז"ל) ובכל הזמן ההוא לא ראו את אור השמש ולא אור הירח, וכשמת אהרן ונסתלקו הענגים וראו את שני המאורות רצו להשתחוות להם ונזהרו עליהם. מדרש פטירת אהרן דומה למדרש פטירת משה (ע"ע), וכנראה נתחבר אח"כ ע"פ תכונת האחרון.

ואלה תולדות אהרן ומשה

[בתי מדרשות בית ג׳]

שנו רבותינו האחין השותפין שהשביחו הנכסים אפילו לא הניח להם אביהם אלא מטה או קרדום חולקין בשוה למה ששניהם אחים (1), ואת מוצא שותפין של אחין שהיתה חביבה לפני הקב"ה כמשה ואהרן, ועליהם אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה מי יתנך כאח לי וגו׳. לפי שהקב"ה קורא את ישראל אחים, שנאמר למען אחי ורעי וגו׳. אמרה לפניו מי יתנך כאח לי, לא ככל האחים שהיו שונאין זה לזה אלא כמשה ואהרן שהיו מהבבין זה לזה ומגדלים זה לזה ושמחים זה לגדולת זה (2), תדע לך שהוא כן ממה שקרינו בענין ואלה תולדות אהרן וגו׳.

כל הפרשה הזו אהרן היה מתנבא להם במצרים, ומנין שאהרן מתנבא להם במצרים שנאמר ויבא איש אלהים אל אלי וגו׳. (ש"א ב׳) וכתיב ובחור אותו וגו׳. לכך אמר משה: אהרן אחי היה מתנבא להם כל השנים הללו עכשיו אלך אני אליו, אמר לו הקב"ה משה! שמח הוא לגדולתך, אימתי, כשהיה משיח לאהרן בשמן המשחה היה השמן מפעפע ויורד על זקנו של אהרן, והיה משה סבור שעל זקנו הוא

---

(1) עי׳ ב"מ פ"ה ע"ב.

(1) ב"ב קמ"ג ע"ב. (2) במדבר רבה שם, שמות רבה פ"ה, תנחומא פ׳ שמות סי׳ כ"ז.

היה, שכן הוא אומר כשמן הטוב על הראש וגו׳ (תהלים קל״ג ב׳) מהו על הזקן, זקן אחד, וכי שני זקנים היה לו לאהרן? אלא שהיה יורד על זקן אהרן כאלו היה על זקנו של משה (עי׳ ויק״ר פ״ג) אמר לו הקב״ה למשה חייך כל גדולה שאני מגדיל לאהרן על ידך אני מגדילו, שנאמר ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך, וזה הדבר אשר תעשה להם (שמות כ״ח א׳, כ״ט א׳), לכך נאמר ואלה תולדות אהרן ומשה.

[זהו שאמר הכתוב] עטרת זקנים בני בנים (משלי י״ז ו׳) אימתי הזקנים משתבחים בשעה שבניהם עושים כמעשיהם. מה טעם תחת אבותיך יהיו בניך וגו׳ (תהלים מ״ה י״ז), לכך נאמר ואלה שמות בני אהרן הבכור נדב וגו׳.

דבר אחר ואלה תולדות אהרן ומשה, בכל מקום הוא מקדים משה לאהרן שנאמר ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה, ובמקום אחד מקדים אהרן למשה שנאמר הוא אהרן ומשה אשר אמר ה׳ וגו׳ (שמות ו׳ כ״ז), מלמד ששניהם שקולים זה כזה (3). ובכל מקום הוא מקדים יהושע לכלב שנאמר ויהושע בן נון וכלב בן יפונה (במדבר י״ד ו׳) ובמקום אחד הוא מקדים כלב ליהושע שנאמר זולתי כלב בן יפונה וגו׳ (שם י״ד ו׳), מלמד ששניהם שקולים זה כזה. בכל מקום הוא מקדים אב לאם שנאמר כבד את אביך וגו׳ ובמקום אחר אומר איש אמו ואביו תיראו מלמד ששניהם שקולים זה כזה, אבל אמרו חכמים האב קודם לאם בכל מקום מפני שהוא ואמו חייבים בכבוד אביו. (4) כתוב אחד אומר הוא משה ואהרן וכתוב אחד אומר ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי (דהי״א כ״ג י״ד), ר׳ ברכיה ור׳ יהודה בן קרחא כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה (5) הדא הוא דכתיב משה ואהרן בכהניו וגו׳ (תהלים צ״ט ו׳). ר׳ ברכיה בשם ר׳ סימון שמע לה מן הדא ובני עמרם אהרן ומשה ומרים וגו׳ ומשה איש האלהים בניו יקראו וגו׳ נמנה משה עם הכהנים, ואלה תולדות אהרן ומשה.

עד שלא עמד אהל מועד דבר אליו (למשה) בסנה שנאמר ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה, ודבר עמו במדין שנאמר ויאמר ה׳ אל משה במדין, ודבר עמו במצרים שנאמר ויהי ביום דבר ה׳ אל משה בארץ מצרים, ודבר עמו בסיני שנאמר ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר ה׳ את משה בהר סיני, [ודבר עמו] מאהל מועד, יפה הצניעות והצנע לכת וגו׳ [חזר ודבר] מאהל מועד וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני וגו׳. אמר הקב״ה כבודי שאהא מדבר מלפנים שנאמר ובבוא משה וגו׳ (שמות ל״ד ל״ד).

שלשה פרנסים העמיד הקב״ה לישראל ואלו הן: משה אהרן ומרים שנאמר ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים, ובזכותן היו ישראל מתפרנסים במדבר, המן בזכות משה שנאמר ויאכילך את המן, תדע לך שבזכות משה היה יורד שכיון שנאסף משה מה כתיב וישבת המן וגו׳. בזכות אהרן ענני הכבוד ותדע לך שכיון שנאסף אהרן ותקצר נפש העם בדרך (במדבר כ״א ד׳), שהיתה השמש שוזפת עליהם (6). בזכות מרים היה הבאר שכיון שנאספה מרים מה כתיב ולא היה מים לעדה וגו׳. הא למדת שבזכות שלשתן היו ישראל מתפרנסים, אשריהם.

משה ואהרן היו שרוים מן המזרח, שנאמר והחונים לפני המשכן (במדבר ג׳ ל״ח), וסמוכין להם שלשה שבטים הללו יהודה יששכר וזבולון [ועל ידי] שהיו סמוכין למשה ואהרן [זכו] להיות גדולים בתורה שנאמר לא יסור שבט מיהודה, ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, וכן אומר ומזבולון מושכים בשבט סופר, על ידי שהיו שכיני תורה. שאין לך מדה גדולה מן התורה, שנאמר תורה צוה לנו משה וגו׳, לכך נאמר ואלה תולדות אהרן ומשה.

[דבר אחר] זה הוא שאמר הכתוב הנה מה טוב וגו׳ וכן אתה מוצא שלא היו מעולם אחים מחבבין זה לזה במשה ואהרן שנאמר אלה תולדות אהרן ומשה וגו׳... מלמד שרובן של אחים שונאים זה את זה, קין שונא את הבל שנאמר ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו, וישמעאל שונא ליצחק שנאמר ותרא שרה את בן הגר המצרית מצחק וגו׳, ועשו שונא ליעקב שנאמר ויאמר עשו בלבו יקרבו וגו׳. וכן אבימלך הרג אחיו שנאמר ויבא בית אביו אפרתה ויהרג את אחיו (שופטים ט׳ ה׳), וכן יהורם הרג אחיו שנאמר ויקם יהורם וגו׳ ויהרג את כל אחיו בחרב (דהי״ב כ״א ד׳). [מלמד שאחים שונאים] זה לזה אבל משה ואהרן מחבבין זה לזה ואוהבין זה לזה ושניהם גדולים ושניהם שוים ממה שקרינו בענין ואלה תולדות אהרן ומשה.

שני שדיך כשני עפרים (שה״ש ז׳ ד׳) זה משה ואהרן הודן של ישראל, לכך נאמר ואלה תולדות אהרן ומשה, מה השדים הללו הדרה של אשה כך משה ואהרן הדרן של ישראל (7). ד״א שני שדיך מה השדיים הללו נאיה של אשה כך משה ואהרן נאיין של ישראל לכך נאמר ואלה תולדות אהרן ומשה.

מדרש על פטירת אהרן

[בית המדרש חדר א׳]

ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד, וכי בירח א׳ מתו אהרן ומרים ומשה, והלא מרים מתה בא׳ בניסן ונגנז הבאר, ובב׳ בו מתו שני בני אהרן, ובא׳ באב

---

(3) מכילתא פ׳ בא, תנחומא פ׳ בא סי׳ ה׳. ב״ר סוף פ״א, ויק״ר פל״ד. (4) קדושין ל״א: (5) שוח״ט צ״ט, פסיקתא פ׳ פרה ויק״ר פי״א, (6) עי׳ סוף מדרש פטירת אהרן להלן. (7) שה״ש רבה פ״ד סי׳ י״ב, מדרש שמואל פט״ו.

מת אהרן הכהן ונסתלקו ענני כבוד, ובז׳ באדר מת משה רבינו עבד ה׳, ואע״פ שלא היתה מיתתן בירח אחד גזרתן בירח א׳ היתה. וג׳ מתנות טובות נתנו לישראל על ידם: בזכות מרים ניתן הבאר, ובזכות אהרן ענני כבוד, ובזכות משה ניתן להם המן. מתה מרים נסתלקה הבאר כדי שיכירו ישראל שבזכותה היה להם הבאר, והיו משה ואהרן בוכים מבפנים וישראל בוכים מבחוץ, ועד שש שעות לא ידע משה עד שנכנסו ישראל וא״ל עד מתי אתה יושב ובוכה. א״ל ולא אבכה על אחותי שמתה, א״ל בעוד שאתה בוכה על נפש אחת בכה על כולנו. א״ל למה? א״ל אין לנו מים לשתות. עמד מהארץ ויצא וראה הבאר בלא טיפת מים, התחיל לריב עמהם, א״ל ולא אמרתי לכם לא אוכל אנכי לבדי שאת אתכם, יש לכם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות, נשיאים ושרים וזקנים גדולים, הם יתעסקו לכם. א״ל הכל עליך כי אתה הוא שהוצאתנו ממצרים והבאת אותנו אל המקום הרע הזה וכו׳, אם אתה נותן לנו מים מוטב ואם לאו הרי אנו סוקלין אותך. כששמע משה כך ברח מפניהם ונכנס לאהל מועד, א״ל הקב״ה משה מה יש לך? אמר לפניו רבש״ע בניך מבקשים לסקול אותי ולולא שברחתי כבר סקלוני. א״ל משה עד מתי אתה מוצא שם רע על בני, לא די לך שאמרת בחורב עוד מעט וסקלוני, עתה עבור לפניהם עד שאראה אם יסקלו אותך ואם לאו, שנאמר ויאמר ה׳ אל משה עבור לפני העם. והיה משה הולך ראשון וכל העדה אחריו ולא היה יודע איזה סלע אמר להם הקב״ה ליתן להם מים ממנו. ראו ישראל סלע אחד מטיף ועמדו עליו, כיון שראה שעמדו עליו חזר לאחוריו וא״ל עד מתי אתה מושכנו, א״ל עד שאני מוציא לכם מים מן הסלע, א״ל תנו לנו מים ונשתה, א״ל עד מתי אתם מתרעמים וכי יש בריה בעולם שמתרעם נגד בוראו כמו שאתם מתרעמים עליו, מהסלע (1) רוצה הקב״ה ליתן לכם מים. א״ל ישראל אתה נביא היית ורועינו במדבר ועתה אומר אינו יודע מאיזה סלע רוצה הקב״ה ליתן לכם מים. באותה שעה הקהיל אותם על סלע אחד שנאמר ויקהל משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע, ויאמר משה בלבו אם אני אומר לסלע יוציא מים ואינו מוציא נמצאתי מתבייש לפני הקהל ויאמרו לי משה היכן היא חכמתך, באותה שעה אמר משה לישראל אתם יודעים שהקב״ה יכול לעשות לכם נס אלא שהעלים ממני שכיון שדעתו של אדם מגעת לא דעתו ולא חכמתו עומדת. וירם משה את מטהו והניחו על גבי הסלע ועשה עצמו כמו שמדבר עם ישראל שנאמר המן הסלע הזה נוציא לכם מים. התחיל הסלע מאליו להוציא מים, כיון שראה משה הגביה ידו והכה הסלע, שנאמר ויך את הסלע במטהו פעמים, כיון שלקה הוציא דם, שנאמר הן הכה צור ויזובו מים ואין זוב אלא דם שנאמר ואשה כי יזוב זוב דמה. בא משה ואמר לפני הקב״ה הסלע אינו מוציא מים [אלא דם], אמר הקב״ה לסלע למה לא הוצאת מים אלא דם, אמר לפניו רבש״ע על מה הכני משה, אמר הקב״ה למשה למה הכית את הסלע, אמר לפניו כדי שיוציא מים, א״ל הקב״ה וכי אמרתי לך שתכהו בו והלא בדבור אמרתי לך, שנאמר ודברתם אל הסלע. אמר משה דברתי ולא הוציא, א״ל הקב״ה אתה צוית לישראל בצדק תשפוט עמיתך, ואתה למה לא דנת את הסלע לצדקה, זה הוא אשר גדלתיך במצרים שנאמר וינקהו דבש מסלע וזו היא טובה שפרעת לו, ולא עוד אלא שאמרת לבני שמעו נא המורים, ואין מורים אלא שוטים. הם שוטים ואתה פקח ולא תכנס עם שוטים לא״י, שנאמר לכן לא תביאו את הקהל הזה. כיון שאמר הקב״ה למשה כן, אמר לסלע הפוך דמם למים, שנאמר ההפכי הצור אגם מים חלמיש למעינו מים. כיון שהגיע ר״ח אמר הקב״ה למשה הגיע זמנך, אמר משה לפניו בבקשה ממך שלא תאמר לי במהרה—למחר, א״ל למחר, והית מצר כל היום כלו שלא היה יודע האיך.

שוב אמר לאהרן הגיע זמנך לפטור מן העולם, וכל אותם מ׳ שנה שהיו ישראל במדבר כך היו מנהגם, היו משכימים ובאים אצל שבעים זקנים, בו ביום באים אצל הנשיאים וכל ישראל (2) באים אצל אלעזר ואהרן, והיו משכימים על פתחו של משה, והיו שואלים בשלומו, ואח״כ יוצאים לאהל מועד. וזה סדר הליכתן: משה באמצע אהרן בימינו אלעזר בשמאלו והזקנים מכאן ומכאן וכל ישראל לאחוריהם, והיו נכנסין לאהל מועד, ויושבים אהרן בראש על ימינו (3), ואליעזר משמאלו וזקנים ונשיאים לפניו. ואז״ל כשגזר הקב״ה שימותו משה ואהרן קרא למשה ע״ה ואמר לו כן: עבדי משה בכל ביתי היית נאמן, דבר גדול יש לי לומר לך וקשה לי לעשות. א״ל משה מה הדבר? א״ל הקב״ה שיאסף אהרן אל עמיו, כי לא יבא אל הארץ אשר נתתי לבני ישראל על אשר מריתם את פי ה׳ בימי מריבה. א״ל משה רבש״ע גלוי וידוע לפני כסא כבודך כי אתה אדון כל העולם ואדון על בריותיך שבראת בעולם הזה ובידך הם ובידך לעשות להם כל מה שברצונך, אבל אינו ראוי לי שאלך לאחי לומר לו זה הדבר. כי אחי גדול ממני הוא ואיך אדבר לו עלה אל הר ההר ושם תמות! א״ל הקב״ה למשה אל תאמר לו אפילו בשפה אלא קח את אהרן ואת אלעזר בנו והעל אותם הר ההר, וגם אתה עלה עמם ותאמר לו דברים רכים ונאים ובעבורם יבין הדבר, ואחר שתהיו שלשתכם בהר, הפשט את אהרן את בגדיו והלבשתם את אלעזר בנו ואהרן יאסף ומת שם.

---

(1) צ״ל איני יודע מאיזה סלע רוצה וכו׳. (2) הזקנים והנשיאים בכלל. (3) צ״ל משה בראש אהרן על ימינו וכו׳ ועי׳ עירובין נ״ד.

כששמע משה זה הדבר היה זועף בלבו מאד ולא היה יודע מה לעשות ובכה בכיה גדולה עד מאד, והגיע לו מיתתו (עד מות) על מות אהרן אחיו. בעבור שהיה נאמן בפועל הלך אצל אהרן לומר לו הדבר, והלך לאהל מועד ומצא שם לאהרן. אותו היום שינה משה המנהג, ישב ובכה עד קריאת הגבר, קרא לאלעזר וא"ל לך קרא לי לזקנים ולנשיאים שאמר לי הקב"ה דבר, באו ונתקבצו על פתחו של אהרן. עמד אהרן ומצא משה עומד, א"ל אהרן למשה אחי למה שנית היום המנהג? א"ל דבר צוני הקב"ה לומר לך, א"ל אמור. א"ל עד שנצא. עמד משה והלביש לאהרן שמונה בגדים בתוך ביתו, ואח"כ יצא, וכן היה סדר הליכתן באותו יום (כי שינה משה המנהג), נתנו אהרן באמצע משה מימינו מיהושע משמאלו והזקנים והנשיאים מכאן ומכאן וכל ישראל לאחוריהם. כיון שראו ישראל את אהרן באותו כבוד שמחו שמחה גדולה ואמרו שאהרן נתעלה יותר ברוח הקדש, לפי שהיו אוהבים אותו, ויצאו, כיון שהגיעו לאהל מועד בקש אהרן ליכנס לאהל ולא הניחו משה וא"ל משה אנו רוצים לצאת חוץ למחנה, כיון שיצאו חוץ למחנה א"ל אהרן אמור לי מה אמר לך הקב"ה, א"ל משה עד שנגיע לאותו ההר. באותה שעה אמר משה לישראל שבו כאן עד שנחזור אליכם, ואני ואהרן ואלעזר נעלה לראש ההר ונשמע ונרד, והיו עולים בשלשתן והיה מבקש משה לומר לאהרן ולא היה יודע כיצד יאמר לו, א"ל משה: אהרן אחי שמא פקדון נתן לך הקב"ה, א"ל הן, א"ל מה? א"ל נתן לי מזבח ושלחן שעליו לחם הפנים. א"ל משה שמא כל מה שהפקיד בידך עכשיו הוא מבקש ממך (4) א"ל ומה? א"ל נר הפקד אצלך. א"ל אהרן לא נר אחד נתן לי אלא כל אותם שבעה, והרי הם דולקים באהל מועד, והיה מבקש משה להרגישו על נפשו שהיא משולה בנר, שנאמר נר ה' נשמת אדם, כיון שראה משה שאין אהרן מרגיש בדבר, א"ל באמת קראך תמים, שנאמר וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידיך, מיד נפתחה המערה לפניהם, א"ל משה: אהרן אחי הכנס במערה זו, א"ל אהרן כן, והיה משה רוצה להפשיט את אהרן בגדי כהונה שעליו ולא ידע האיך יאמר לו, א"ל אהרן אחי למערה שאנו נכנסים לתוכו אין ראוי להכנים שם בגדי כהונה שעליך שמא יטמאו, והמערה נאה מאד שמא מקברים ראשונים היו בה (5), אלא רצוני שתתן אותם לאלעזר וימתין לנו עד שנצא, א"ל אהרן יפה דברת, מיד הפשיט משה את אהרן את בגדיו. אפשר לומר כיון שהפשיטו בגדיו מת ערום ונקבר ערום ח"ו?! אלא כל כהן גדול לובש ח' בגדי כהונה וכהן הדיוט לובש ד', אהרן ח' ואלעזר ד', נטל משה ד' מאהרן והלבישם לאלעזר ונעשה כהן גדול, ונשתיירו על אהרן ד'. אמרו לאלעזר המתן לנו כאן עד שנצא. נכנסו וראו מטה מוצעת ושלחן ערוך ומנורה דולקת ומלאכי השרת עומדים עליה. א"ל אהרן למשה: אחי, עד מתי תסתר ממני הדבור שאמר לך הקב"ה, ואתה יודע כשדבר עמך בראשונה הוא בפיו העיד עלי וראך ושמח בלבו, ועכשיו למה תסתר ממני הדבור שאמר לך הקב"ה, אפילו אם הוא דבר מיתה הריני מקבל עלי בסבר פנים יפות, א"ל הואיל והזכרת דבר מיתה בפיך—דבר מיתה הוא, והוא הדבר שאמר לי ואני יראתי להודיעך, ועתה ראה מיתתך שאינה כמעשה בשר ודם, ולא עוד אלא שמלאכי השרת באו לסלקך, א"ל אהרן: משה אחי למה לא אמרת בפני אמי ואשתי ובני? א"ל משה, אחי אין אתה יודע שזה מ' שנה שעשית את העגל והיית חייב כלייה במיתה אלא שעמדתי בתפלה ותחנונים לפני המקום ב"ה והצלתי אותך מהמיתה, שנאמר ובאהרן התאנף ה' וכו', ועתה הלואי תהי מיתתי כמיתתך, שאתה מת ואני קוברך, ובשעה שאמות אני אין לי אח שיקברני, ואתה מת ובניך יורשים מקומך ואני מת ואחרים יורשים כבודי. ופייסו בדברים ועלה אהרן למטתו וקבל הקב"ה נשמתו, ויצא משה מן המערה ותיכף נתעלמה המערה ולא היה שום נברא בעולם שיודע זה ויכול להבין את זה.

כשראה אלעזר למשה ולא ראה עוד אביו, אמר לו רבי היכן הוא אבא? א"ל הלך לבית עולמו, וירדו שניהם מן ההר. א"ל ישראל אהרן היכן הוא? א"ל כבר נפטר לב"ע, אמרו למשה לדבריך שתאמר מת ואין אנו יודעים מה עשית לו, אפשר שהרגת אותו. אין אנו מניחין אותך לילך מכאן או לכאן עד שתראה אותו לנו מת או חי. באותה שעה עמד משה בתפלה לפני המקום ב"ה ואמר לפניו רבש"ע בבקשה ממך תראה להם מטתו שלא יאמרו חי הוא ויעשו אותו אלוה, לפי שכל ישראל כולם היו אוהבים לאהרן הרבה. באותה שעה פתח הקב"ה את פתח המערה וראו כל ישראל מטתו של אהרן במערה שוכב על מטתו, שנאמר ויראו כל העדה כי גוע אהרן ויבכו את אהרן שלשים יום. והפכו פניהם למחנה ישראל וראו שנסתלקו ענני כבוד שנתן להם הקב"ה בזכותו (6) וראו מטתו של אהרן [ומלאכי השרת] פורחין בה באויר העולם. אמר הקב"ה ספדו על הצדיק ספדו על השדיים, שנאמר על שדים סופדים, מהו על שדים סופדים, שכלכלו ופרנסו וזנו שני שדים אתכם זה ארבעים שנה, שנאמר שני שדיך כשני עפרים תאומי צביה, וכתוב על שדה חמוד על גפן פוריה, על כנסת ישראל שנמשלה לשדה חמוד ולגפן פוריה, שנותרה בלא סריקי. ואח"כ אמר יבא שלום ינוחו על משכבותם

---

(4) עי' אדר"נ פי"ד ו' משל למה"ד לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון. (5) ר"ל אף כי נאה היא ונראית כחדשה שמא כבר קברו שם אנשים ויטמאו את הבגדים. (6) עי' ר"ה ב', תענית ט'.

הולך נכוהו. וכיון שנסתלקו ענני כבוד ראו ישראל שנולדו במדבר החמה והלבנה ברקיע ורצו להשתחוות להם, לפי שמעולם לא ראו ולא ידעו חמה ולבנה, לפי שכל ימיהם במדבר לא היה להם לא שמש ולא לבנה כ"א ענני כבוד, שנאמר כי ענן ה' עליהם יומם ואש תהיה לילה בו, נמצא כי הענן היה מקיף אותם כל ימי היותם במדבר. וכיון שראה הקב"ה שרצו להשתחוות לשמש ולירח אמר להם וכי לא אמרתי לכם בתורתי ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים ונדחת והשתחוית להם ועבדתם וגו'.

נשלם מדרש פטירת אהרן

אותות עליונים, ספר: מובא בס' **חג הפסח** לר' יעקב קיצינגען (קראקא שנ"ז), וברשימת ספרי ר"ד אופנהיים מביא ס' אותות שהראה הקב"ה לעזרא הכהן, ובס' לקוטי ש"ס להאריז"ל מביא ספר האותיות והוא טעם תמונת אותיות (רב פעלים 38), ונראה שהוא ספר התמונה ע"ע.

אותיות דרבי אליעזר: ע' אליעזר

אותיות דרבי עקיבא: ע' עקיבא

איוב, מדרש: נזכר בילקוט איוב רמז תתצ"ז ובמתנות כהונה ויק"ר פט"ו. אמר הקב"ה לאיוב אמרת כלה ענן וילך, אם ילך אדם לפני הצייר ויאמר לו עשה לי צורתו של אבא מה הצייר אומר הראני איקונין שלו ואם לאו לא אוכל לעשותו, ואני בראתי אדה"ר שלא באיקונין, עאכו"כ המתים [להחיות] שכל אחד ברקיע זיו איקונין שלהם לפני. בעל רב פעלים אומר כי מדרש איוב מובא בריקאנטי פ' בראשית וז"ל: מדרש איוב, ויהי היום יום שעשה משתה, שנאמר והלכו בניו ועשו משתה ויבא השטן, נתן לו רשות ליכנס לפנים, וכן נאמר לפתח חטאת רובץ, הכל ממך אם רצית ואליך תשוקתו הרי נכנס בגופך, ואם רצית הרי אימתך עליו, ראה וברח. כך אמר הקב"ה על פני כל הדורות, שלט יצה"ר באדם שלט בו החטא, שלט הוא ביצרו הוא כובשו, ראהו וברח מלפניו, והמלאך המסור לו מזכיר טובותיו לפני יוצרו. עכ"ל. אך בדפוס ראשון של ס' ריקאנטו (ויניציא רפ"ג) ליתא להאי דרשא. לקוטים ממדרש איוב מתוך פי' ר"י הכהן קושטא שט"ו, נדפסו בלקט מדרשים לווערטהיימער.

איכה רבה: מדרש על מגילת איכה, ונקרא ג"כ איכה רבתי, אגדת איכה, או מדרש קינות. בתוספתא סוכה פ"ח א') בשם מדרש נהמות. המדרש הזה נחלק לשנים, ח"א הוא הפתיחות שנסדרו על פסוק איכה ישבה, ובדפוסים הראשונים נקרא החלק הזה „פתיחא דחכימי", ע"ש שכל דרוש מתחיל ר' פלוני ופלוני „פתח". כמעט בכל הפתיחות סיים הדורש בפסוק איכה ישבה בדד, ולרוב סיים בדבור „כיון שחטאו גלו וכיון שגלו התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה". סימני הפתיחות ל"ד, אולם יש לחשוב אותם למספר ל"ו כי בפתיחה ב' נתחברו שתי פתיחות יחד, היינו במאמר וכיון שהשליכו דברי תורה התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה, ובזה נשלם פתיחה ב'. ומן כה אמר ה' צבאות התבוננו היא פתיחה בפני עצמה, אך מפני שלא אמרה אמורא מיוחד כמו בשאר פתיחות ע"כ לא שמו המדפיסים רוח ביניהן וסמכוה לפתיחה הקודמת. וכמו כן בפתיחת ל"א המתחלת רשב"י פתח רע רע, ומסיימת כיון שחטאו גלו וכו' כוללת פתיחה שניה. ונראה שדייקו במספר ל"ו בגימטריא איכה, כמו שרמז ע"ז ר"ש בן פזי לשון איכה גימטריא ל"ו כנגד ל"ו כריתות שנתחייבו בל"ו כריתות מנין איכה (איכה זוטא אות א'). וכן באיכה רבה (פ"א א') לא גלו ישראל עד שכפרו בל"ו כריתות שבתורה כמנין איכה. חלק ב' הוא גוף המדרש ונחלק לחמשה פרקים כמו במגילת איכה, וכולל קבוץ דרשות ופירושים על כל פסוק ופסוק (זולת איזה פסוקים שלא דרש עליהם), ובאו בו הרבה מעשיות ומשלים וספורים מחכמת אנשי אתונא הנודעים בגמרא בשם סבי דבי אתונא (בכורות ח' :).

לדעת ר"ש באבער נסדרו הפתיחות בזמן מאוחר מזמן שנתחבר גוף המדרש, ומסדר הפתיחות כבר ראה מדרש איכה והשתמש בו (עי' מבוא לרש"ב צד 4), וג' פתיחות הראשונות לקח מן פסיקתא דר"כ הוצאת רש"ב, ועוד איזה מאמרים מהפסיקתא הזאת נשנו בפתיחות אחרות. מדרש איכה הוא מן המדרשים הקדומים, וצונץ קבע לו מקום אחר מדרש בראשית רבה ולפני מדרש ויקרא רבה, ומשער כי המדרש איכה נשלם ונסדר כלו במאה השביעית (בערך ד"א ת' ליצירה), אך רש"ב מקדים אותו למאה הרביעית, כי לדעתו נתחבר מדרש איכה בא"י אחר שנסדר התלמוד ירושלמי וקודם שנסדר התלמוד בבלי, כי הספור מסבא דבי אתונא בבבלי מאותר מספור אנשי אתונא במדרש איכה (עי' ראפופורט בערך מלין ע' אתונא).

בער גאלדבערג בכרמל (שנה שניה 179) מעיר על טעות במדרש איכה ע"פ בלע ה' ולא חמל, שמונים אחים כהנים היו נשואים לשמונים אחיות כהנות בלילה אחד תלונהו בחדא גפנא, ובירושלמי (תענית פ"ד ח') איתא שמונים זוגות אחים כהנים נשאו לשמונים זוגות אחיות כהנות בהדא גופנא וכו', ובבבלי (ברכות מ"ד:) עיר אחת היתה בא"י וגופנית שמה שהיו בה שמונים זוגים אחים כהנים נשואים לשמונים זוגות אחיות כהנות וכו'. והמעתיק במדרש טעה להעתיק בחדא גפנא תחת „בהדא גופנא" והוסיף מלת „תלונהו" היינו שתלו את הכהנים על גפן אחד. ובאמת גופנא היא עיר ידועה בא"י (עי' הערת רש"ב צד 108).

מדרש איכה רבה נדפס ראשונה בחמש מגילות בפיזארו שנת רע"ט (1519), ודפוס קושטא ר"פ, ויניציא ש"ה, ועם פירוש מ"כ שאלוניקי שנ"ד, ואח"כ נדפס הרבה פעמים. ר"ש באבער הו"ל איכה רבה עפ"י כ"י בבריטיש מוזיאום בלונדון, עם מבוא הערות ותקונים, ווילנא תרנ"ט. המהדורא הזאת שונה מאיכה רבה מהדפוסים הראשונים. גם הו"ל מדרש זוטא על שה"ש רות איכה וקהלת, ברלין תרנ"ה. ע"ע איכה רבתי באוצר ישראל.

אל יתהלל: המדרש הזה מיוסד על הפסוק כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל

יתהלל עשיר בעשרו (ירמיה ט׳ כ״ב), ומצייר לפנינו את שלמה החכם דוד הגבור וקרח העשיר, אשר שלשתם לא הועיל להם תכונתם המיוחדת נגד מעשה ה׳. בילקוט (ירמיה רמז רפ״ד) חשבו שני חכמים אחיתופל מישראל ובלעם מאו״ה ושניהם נאבדו מן העולם, שני עשירים קרח מישראל והמן באו״ה. שני גבורים שמשון מישראל וגלית מאו״ה וכו׳. אבל בעל המדרש אל יתהלל הציע לפנינו את שלמה המלך תחת אחיתופל, ואת דוד המלך תחת שמשון. חכמת שלמה לא עמדה לו לבטל אפילו אות אחת שבתורה, אמר שלמה אני ארבה ולא אסור, אני ארבה ולא אשוב (סנהדרין כ״א:) ולא עמדה לו חכמתו כי נשיו הטו את לבבו (מ״א י״א ד׳) ויאמר כי בער אנכי מאיש כל אמרת אלוה צרופה, כי נגד חכמת התורה כל בינת אדם תסתתר (ברכות ח׳.). דוד המלך גם הוא התגאה בגבורתו, שבשעה שהיה נלחם היה הורג שמונה מאות חלל בפעם אחת (עי׳ מ״ק ט״ז:). ולאחרונה כמעט נפל בידי ישבי בנוב לולא הצילו מידו אבישי (עי׳ סנהדרין צ״ה.). אדות עשירות קרח יש גוזמאות רבות באגדות שונות (עי׳ פסחים קי״ט. סנהדרין ק״י.) וספור המעשה בריש מדרש תהלים. וס׳ מעשיות של ויניציא שי״א, פיראראה שי״ד, וירונא ת״ז. הנוסחא הראשונה המובאה להלן הוא מבית מדרש ליעלינעק ח״ו. ועי׳ ג״כ גלית הפלשתי; שלמה.

הנוסחא השניה בפה הוא מר׳ אלעזר הלוי גרינהוט בספר הלקוטים ח״א, שהעתיק מכ״י תימן, והיא משונה מנוסחת יעלינעק, ובמעשה דוד נחלקו רב ושמואל חד אמר ראה דם וחד אמר יונה מטרפת לפניו ובגמרא הגירסא חזינהו כתמי דמא, איכא דאמרי אתא יונה איטריף קמיה וכו׳ ולא נזכר בגמ׳ כי המחלוקת היא בין רב ושמואל, וגם לא בנוסחא הקודמת.

מדרש אל יתהלל

[בית המדרש חדר ו׳]

כה אמר ה׳ אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו, אל יתהלל חכם בחכמתו זה שלמה מלך ישראל, בשעה שישב על כסא מלכותו נשתבח ונתגאה ועבר על מה שכתוב בתורה לא ירבה לו נשים, אמר אני ארבה נשים ולא אסור מן הדרך, מה עשה יו״ד של ירבה, עמד לפני הקב״ה ואמר לפניו רבש״ע כלום כתבת בתורתך אות אחת לבטלה? אמר לו לאו. אמר לפניו הרי שלמה בטלני ונשא לו אלף נשים ועבר על תורתך. אמר הקב״ה ליו״ד עלי לריב את ריבך ולדון דינך, מיד אמר הקב״ה לאשמדי מלכא דשידי. לך אצל שלמה וטול חותמו מידו, ונדמה כדמותו וישב על כסאו, והיה סבורים ישראל שהוא היה שלמה. והיה שלמה משוטט בעיירות ובכפרים, ואומר אני קהלת הייתי מלך, עד שעברו עליו ג׳ שנים, ובני אדם משיבים זה לזה, כמה שוטה הוא זה, המלך יושב על כסאו והוא אומר אני קהלת הייתי מלך, אמר הקב״ה כבר עשיתי דין יו״ד. מה עשה אשמדי אותן ג׳ שנים, עבר על נשיו של שלמה, עד שבא אצל אחת מהן והיא פירסה נדה, כיון שראתה אותו אמרה לו למה שנית מנהגך אשר היית נוהג בו, מיד שתק, אמרה לו אין אתה שלמה. ועוד הלך לבת שבע אם שלמה ואמר לה כך וכך אני רוצה ממך, מיד הלכה אצל בניהו אמרה לו כך וכך תבע ממני שלמה בני, מיד נזדעזע בניהו וקרע את בגדיו ואמר, אם בן ח״ו אין שלמה בנך זה אלא אשמדי הוא, ואותי הנער שהוא משוטט ואומר אני קהלת הוא שלמה בעצמו. מיד שלח וקרא לאותו הנער, אמר לו בני מי אתה? אמר לו שלמה בן דוד אני, א״ל בני כיצד היו הענינים? א״ל יום אחד הייתי יושב במקומי ובא רוח סערה והשליכני, ומאותו היום ועד עכשיו ניטלה דעתי ממני, ולפיכך הייתי משוטט, א״ל כלום סימן יש לך? אמר הן, שבשעה שמלכתי נטל אבי ידי אחת והניחה בידך וידי אחרת ביד נתן הנביא, ועמדה אמי ונשקה על ראש אבי, כיון ששמע בניהו דבריו קרא לסנהדרין, ואמר כך וכך המעשה. אמר להם כתבו שם המפורש וקבעוהו על לבבכם, הלכו וקבעו ובאו אצל בניהו. א״ל מתיראין אנו מן השם החקוק על לבו (של האשמדי), אמר להם וכי שם אחד יכול לכמה שמות, מיד הלך עמהם בניהו ונטל החרב והכה את אשמדי מכה גדולה ונטל החותם מידו וביקש להורגו, יצאה בת קול ואמרה אל תגע בו כי ממני יצא הדבר, ומפני שעבר שלמה על מה שכתוב בתורה. מיד חזרו את שלמה בכסא וחותמו בידו, ונדמה כדמותו, וחזר ליופיו. אמר שלמה איה מלכותי איה גבורתי, לא הועילוני כלום. אלא כל המשפיל עצמו הקב״ה מגביהו שנאמר זבחי אלקים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלקים לא תבזה.

אל יתהלל הגבור בגבורתו זה דוד מלך ישראל, שבשעה שהיה נלחם היה הורג ח׳ מאות חלל בפעם אחת, ונתגאה ואמר אין כמותי בעולם. מיד זימן לו הקב״ה צבי אחד ורץ הצבי, וברח מלפניו ומשכו אחריו והארץ קפצה לפניו, עד שהביאו אצל ישבי בנוב, (1) מיד אחזו ונטלו ושמו תחת המרתף ונשען עליו לשוברו, מיד אמר תרחיב צעדי תחתי ונעשתה הארץ כבאר תחתיו, כיון שכלה ישבי בנוב לאכול נטלו לדוד והיה זורק אותו באויר כדי לקבלו בראש הרומח, ובין כך באה יונה מטרפת לפני אבישי בן צרויה, ויש אומרים שנהפכו בידו המים לדם, אמר בלבו ודאי המלך שרוי בצער, מיד הלך לבית המלך ולא מצאו, אמרו לו שכבר הלך לצוד בשדה כחוק המלכים, מיד רכב על הפרדה של מלך עד שהביאוהו אצל יושבי בנוב שהיה מטייב ומשחק בדוד עם הרומח, מיד ירד מן הפרדה ונלחם עם יושבי בנוב עד שהמיתו, ודוד נשאר חלש ותש כחו מרוב פחד וצער, ואבישי רצעו והביאו בירושלם ברגליו ולא רכב על הפרדה, ומיד נשבעו לו ישראל

(1) ש״ב כ״א ט״ז—י״ז.

שלא יצא עוד עמהם, שנאמר לא תצא עוד אתנו ולא תכבה את נר ישראל. אז אמר דוד איה גבורתי וכחי? אלא אלהים ה׳ חילי מגיני וקרן ישעי וגו׳.

אל יתהלל עשיר בעשרו, זה קרח בן לוי שהיו לו שלש מאות פרדות לבנות טעונות מפתחות גנזיו, עאכו״כ שהיה עשרו נפלא וגדול מאד, ומנין היה לו כל זה? הממון שקיבץ יוסף במצרים מילא שלשה מגדלים וכל מגדל עמוק מאה אמה ורחוק מאה אמה, וכיון שמצא קרח אחד מן המגדלים נתגאה בעשרו (ואחד נתגלה לאנטונינוס והשלישי גנוז לע״ל). תחלת מחלוקת קרח היתה באלמנה אחת שהיתה לה רחילה אחת, כשבאתה לגוזזה שמע אהרן ובא ונטל לה (ממנה) הצמר, הלכה לקרח ובכתה לפניו ואמרה לו כך וכך עשה לי אהרן, בא קרח אצל אהרן ואמר לו מה לך אצל האלמנה הזאת לקחת לה הצמר, א״ל שלי הוא מן התורה שנאמר וראשית גז צאנך תתן לו, נטל קרח ארבעה כספים ונתן לה. לימים ילדה הרחילה בן בכור, שמע אהרן ונטל הבן, הלכה ובכתה לפני קרח, אמר קרח לאהרן מה לך ולאלמנה הזאת לקחת לה בן הרחילה, אמר לו שלי הוא מן התורה שנאמר כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לה׳ אלהיך, הלך לו קרח מלא חמה. וכראות האלמנה כן, הלכה ושחטה הרחילה, שמע אהרן ובא ונטל הזרוע והלחיים והקבה. א״ל קרח מה לך אצל האלמנה הזאת, א״ל שלי הם מן התורה שנאמר ונתת לכהן הזרוע והלחיים והקבה. וכראות האלמנה כן עמדה והחרימה הבשר, שמע אהרן ונטל הבשר, אמר לו קרח לא די כל מה שלקחת לה, אלא אף הבשר, א״ל שלי הוא מן התורה שנאמר כל חרם בישראל לך יהיה. אמר לו למה תשתרר עלינו בן עמרם ותתגאה עלינו, אמר לו משה לבקר משפט, בבקר נתקבצו אצל קרח מאתים וחמשים איש במחתות וקטרת, מיד עמד משה לפני הקב״ה ואמר לפניו, רבש״ע נבואה זו ששלחתני אמת היא? אמר לו אמת, ועתה תראה מה אעשה לקרח. ולמה נקרא שמו קרח שבימיו נעשה קרחה בישראל, מיד רמז הקב״ה לארץ ובלעתם עד טבורם, צעק קרח ואמר משה רחם עלינו! אמר להם משה, רב לכם בני לוי, מיד נבלעו והשאר נשרפו, ואותם שנבלעו סברו שלא לעלות לעולם, עד שבאה חנה ונתנבאת עליהם, שנאמר ה׳ ממית ומחיה מוריד שאול ויעל. ובכל זאת לא היו מאמינים עד שחרב בית המקדש, ונבלעו שערי בית המקדש, ובאו אצל קרח ותפשם, ואמרו כשיעלו אלו השערים אף אנו נעלה עמהם, לכך נאמר אל יתהלל עשיר בעשרו, שכל העושר של הקב״ה הוא שנאמר לי הכסף ולי הזהב אמר ה׳ צבאות, ואומר רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד.

מדרש אל יתהלל

[מספר הלקוטים ח״א]

אל יתהלל חכם בחכמתו זה שלמה בן דוד שנאמר עליו בשעה שישב על כסא מלכותו נשתבח ונתגאה ואמר אין כמוני בעולם, ועבר על מה שכתוב בתורה לא ירבה לו נשים (דברים י״ז), מה עשתה יו״ד, עמדה לפני הקב״ה ואמרה לפניו רבש״ע כלום כתבת בתורה דבר אחד לבטלה? אמר לה לאו. אמרה לפניו והלא שלמה המלך בטלני ונשא לו אלף נשים שנאמר ויהי לו שבע מאות שרות ושלש מאות פלגשים (מ״א י״א), ועבר שלמה על מה שכתוב בתורה, אמר הקב״ה ליו״ד עלי לריב את ריבך ולדון את דינך. מיד אמר הקב״ה לאשמדאי מלכא דשידאי, לך אצל שלמה וטול חותמו בידו ותדמה בדמותו ותשב על כסאו, באותה שעה הלך אשמדאי ונטל חותמו מידו ונדמה בדמותו. ישב על כסאו והיו ישראל סבורין שהוא שלמה, והיה שלמה משוטט בכל העיירות והכפרים ואומר אני שלמה אני קהלת הייתי מלך על ישראל, עד שעברו שלש שנים, והיו בני אדם אומרים זה לזה, ראו שזה כמה שוטה, כי המלך יושב על כסאו וזה אומר אני קהלת הייתי מלך, והיה משוטט נע ונד. אמר הקב״ה כבר נטלתי דין יו״ד. מה עשה אשמדאי באותן ג׳ שנים, עבר על כל נשיו של שלמה עד שבא אצל אחת מהן והיא פרשת נדה (1), כיון שראתה אותו אמרה לו שלמה, למה שנית את טעמך ומנהגך שהיית נוהג בנו? מיד שתק, אמרה לו אין אתה שלמה, ולא עוד אלא שהלך גם לאם שלמה, אמר לה אמי כך וכך אני מבקש ממך, אמרה לו בני ממקום שיצאת ממנו שם תמצא שום הנאה? אם אתה עושה כן אין אתה בני, מיד הלכה אצל בניהו בן יהוידע ואמרה לו: בניהו כך וכך תבע ממני שלמה, מיד נזדעזע וקרע את בגדיו ותלש בשערו ואמר בודאי אין זה שלמה אלא אשמדאי הוא, ואותו הנער שהוא משוטט ואומר אני קהלת הוא שלמה בעצמו. מיד שלח וקרא לאותו הנער ואמר לו בני אמור לי מי אתה? אמר לו אני שלמה בן דוד, א״ל בני כיצד היה מעשיך? א״ל יום אחד הייתי יושב במקומי ובא עלי כמו רוח סערה והשליכני ממקומי, ומאותו היום ועד עכשיו נטלה דעתי, לפיכך הייתי משוטט, אמר לו כלום יש לך סימן? א״ל הן, בשעה שמלכתי נטל דוד אבי ידו אחת והניחה בידך, וידי האחרת ביד נתן הנביא, ועמדה אמי ונשקה ראש אבי. זה הסימן יש לי (2), כיון ששמע בניהו דבריו מה עשה קרא לסנהדרין ואמר להם, לכו כתבו לכם שם המפורש וקבעוהו על לבבכם, הלכו ובאו אצלו ואמרו מתיראים אנו מאותו השם שהוא חקוק על לבו, א״ל וכי שם

(1) עי׳ גיטין ס״ח: (2) ע׳ מדרש שה״ש הוצאת גרינהוט דף ל׳.

אחד יכול (3) על שבעים שמות אבל אין לכם החסד מה׳ ?—מה עשה בניהו, נטל את ידו והכהו לאשמדאי מכה אחת ונטל את החותם ובקש להורגו, יצאת בת קול ואמרה אל תגע בו כי ממני יצא הדבר שעבר על מה שכתוב בתורה, מיד החזיר את החותם על יד שלמה ונדמה בדמותו וחזר למלכותו. מיד אמר שלמה איה מלכותי, איה גבורתי שלא הועיל לי כלום, אלא שכל המשפיל עצמו בעולם הזה הקב"ה מגביהו, שאין לך בעולם הזה כמו ענוה ושפלות הרוח שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה וגו׳ (תהלים ק"א).

אל יתהלל הגבור בגבורתו, זה דוד בן ישי מלך ישראל, שבשעה שהיה נלחם היה יורה החץ והורג ח׳ מאות בפעם אחת, שנאמר ואלה שמות הגבורים אשר לדוד אשר בשבת תחכמוני ראש השלישי הוא עדינו העצני על שמונה מאות חלל בפעם אחת (ש"ב כ"ג ח׳, מ"ק ט"ז ע"ב). כיון שראה כך נתגאה ואמר אין כמוני בעולם ואחרי לא יהיה, אמר הקב"ה לדוד מה תתגאה כל כך בגבורתך, עכשיו ראה מה תהיה גבורתך. מה עשה לו הקב"ה זימן לו צבי אחד, והיה הצבי מושך אותו והארץ קפצה לפניו עד שהביאו אצל ישבי בנוב, ואמר ישבי בנוב זה דוד שהרג גלית הפלשתי אחי. נטל ידו ולקחו והביאו ושם אותו תחת המרתף (4) וישען עליו לשברו, מיד פתח ואמר תרחיב צעדי תחת ולא מעדו קרסולי (תהלים י"ח) ונעשה לו הארץ כבאר. כיון שכלה את מאכלו, נטל את דוד והיה זורק בו למעלה באויר השמים, כסבור היה לקבלו בראש הרומח ונעשה כמגן עליו, ואמר דוד מגיני וקרן ישעי משגבי (שם) בראש הרומח, היה משליכו תחתיו והיה דוד אומר תרחיב צעדי תחתי. ובכל זאת לא ידעו ישראל באיזה מקום הלך דוד עד שנכנס אבישי בן צרויה למרחץ כדי לרחוץ וראה את המים שבידו שנהפכו לדם. רב ושמואל, חד אמר ראה דם וחד אמר יונה מטרפת לפניו, אמר בלבו בודאי המלך שרוי בצער, הלך אבישי בהיכל המלך ולא מצאו, שאל בעבורו ואמרו לא ידענו היכן הלך, מה עשה אבישי נטל הפרדה של מלך ורכב עליה עד שבא אצל ישבי בנוב ודוד בידו ומשחק בו ברומח. מה עשה אבישי, ירד מהפרדה ונלחם עמו והכהו מכה אחת, ומצא דוד הולך בלא רוח ותשש כחו מרוב הצער והפחד שנאמר ויעזור לו אבישי בן צרויה (ש"ב כ"א). מה עשה אבישי, נטל ידו וכפתו לאחוריו ורצעו ונשבע שלא לבא אל ירושלם אלא על רגליו, והוליכו עד ירושלם ברגליו. אז אמר דוד, ענה בדרך כחי קצר ימי (תהלים ק"ב). אמרו ישראל לדוד לא בקשת אלא לאבד שונאיהם של ישראל (5) שאלמלא היה הורגך הפלשתי היו ישראל הולכים מפוזרין כצאן אשר אין להם רועה. אמר להם חטאי גרמו לי, מיד אמרו אנשי דוד שלא יצא מביתו, שנאמר אז נשבעו אנשי דוד לו לאמר לא תצא עוד אתנו למלחמה וגו׳, מיד אמר דוד המע ה איה כחי איה גבורתי.

אל יתהלל עשיר בעשרו, זה קרח הלוי שהיה לו שלש מאות פרדות לבנות טוענות מפתחות גנזיו (6). מפתחות כך הממון עאכו"כ. ומאין היה לו כל זה הממון? מן הממון שקבץ יוסף הצדיק במצרים ומלאו שלשה מגדלות וכל מגדל ומגדל עומקו מאה אמה ורחבו מאה וחללו מאה אמה, וכולם נתנם לבית פרעה ולא נתן לבניו אפילו חמשה כסף, ומפני מה, מפני שעשה באמונה, שנאמר ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה (בראשית מ"ב), וכיון שמצא קרח מגדל אחד נתגאה בעשרו. והשני נתגלה לאנטונינוס והשלישי גנוז לעולם הבא (7). תחלת מחלוקת קרח במאי היא עם משה ועם אהרן? בעבור אלמנה אחת שהיתה לה רחלה אחת, כשבאה לגזוז הצמר שלה שמע אהרן ונטל הצמר. הלכה אצל קרח צועקת ובוכה ואמרה לו כך וכך עשה לי אהרן, הלך קרח אצל אהרן ואמר מה לך ולאלמנה העניה הזו? השב לה את הצמר שלה. א"ל אהרן שלי הוא מן התורה דהכי כתיב ראשית גז צאנך תתן לו (דברים י"ח). מה עשה קרח, נטל ד׳ כסף ונתן לה והלכה לה וקרח הלך מלא חמה. ויהי לימים ילדה הרחלה בן זכר, שמע אהרן ונטל הבכור, הלכה האלמנה אצל קרח, צועקת ובוכה. אמר קרח לאהרן, מה לך ולעניה האלמנה ההיא? א"ל אהרן שלי הוא מן התורה שכן כתיב כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לה׳ אלהיך (דברים ט"ו), והלך קרח לדרכו מלא חמה. כיון שראתה זאת האלמנה כך הלכה ושחטה את הרחלה, שמע אהרן ובא ונטל הזרוע והלחיים והקבה, אמר לו קרח מה לך ולאלמנה הזאת? א"ל אהרן שלי הוא מן התורה שנאמר ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקבה (שם י"ח), הלך קרח מלא חמה. וכיון שראתה האלמנה כן עמדה ונשבעה ואמרה בחרם בשר רחלה זו עלי, שמע אהרן ונטל כל הבשר שנאמר כל חרם בישראל לך יהיה (במדבר י"ח). אמר לו קרח למה תשתרר עלינו בן עמרם? העיני האנשים ההם תנקר לא נעלה (שם ט"ז). ולא אמרו הפסוק הזה אלא כנגד משה ואהרן, אמר לו משה לבקר משפט, בבקר נתקבצו אצל קרח מאתים וחמשים איש (ואצל משה ואהרן כל הנביאים) אלו במחתותם אלו מזבחים ואלו מקטרים. מיד עמד משה רבינו בתפלה לפני ה׳ ואמר לפניו רבש"ע נבואה זו ששלחתנו אמת היא? א"ל אמת, ואתה תראה מה אעשה לקרח, ולמה נקרא שמו קרח שבימיו נעשה קרחה בישראל (8). ועוד אמר משה לפני הקב"ה אם כמות כל האדם ימותן אלה ופקודת כל האדם יפקד עליהם לא ה׳

---

(3) מלשון יכולת כלומר יגבור על ע׳ שמות שהיו יודעים הסנהדרין. (4) בגמרא סנהדרין צ"ה, שדייה תותי בי בדייא, והילקוט ש"ב רמז קנ"ה גרס בי סדיא. (5) לישנא מעליא. (6) פסחים קי"ט. ירוש׳ סנהדרין פ"י א׳. (7) עי׳ מדרש שוחר טוב א׳. (8) סנהדרין ק"ט ע"ב.

שלחני (שם). אמר לו הקב"ה למשה, כפרת בעיקר (9), אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם בריאה יברא ה'. א"ל הקב"ה אני עושה רצונך. מיד רמז הקב"ה לארץ ובלעתם עד טבורם, צעק קרח וכל אנשי ביתו ואמרו משה משה רחם עלינו, אמר להם משה רב לכם בני לוי, מיד נבלעו הם והשאר נשרפו שנאמר וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה ותכס עליהם הארץ. וכתיב ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש מקריבי הקטרת. והם שירדו תחת הארץ שם היו וסברו שלא לעלות לעולם עד שבאה חנה ונתנבאה עליהם שנאמר מוריד שאול ויעל (ש"ב ב'). ובכל זאת לא היו מאמינים שיעלו עד שנחרב בית המקדש ונבלעו שערי בית המקדש, שנאמר טבעו בארץ שעריה (איכה ב') ובאו אצל קרח ותפשום, מיד האמינו ואמרו כשיעלו אלו השערים אף אנו נעלה עמהם, ונתמנו שומרים על אותן שערים עד שיעלו. וכן אבד קרח ועשרו מתוך הקהל לכך נאמר אל יתהלל עשיר בעשרו, שכל העושר של הקב"ה, שנאמר לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות (חגי ב' ח').

אלדד הדני: נוסע במאה התשיעית המיוחס לשבט דן ונודע בסיפוריו הנפלאים בנוגע להשבטים בין נפתלי גד ואשר, ויבשר כי הם מושלים במדינה מיוחדת להם באפריקא המזרחית אצל שפת ים סוף ולשון ים עדן (Aden), ויספר גם אדות בני משה ויתר השבטים באסיא. אלדד הלך למסעיו שתי פעמים, בראשונה למצרים, ואח"כ עבר נהרי כוש. בשנת 880 היה בבבל ומשם הלך לברבריא באפריקא הצפונית, ובהיותו בקירואן שאלו אדותו את ר' צמח בר חיים גאון שהיה ראש ישיבה במתא מחסיא וחי בזמן ההוא, ומקירואן הלך אלדד לספרד. אלדד מודיע כמה הלכות שונות שהיו נהוגות בין בני עשרת השבטים שגלו לארצות רחוקות ולא ידעו מהתלמוד, רק במסורה „מרבנו יהושע מפי משה מפי הגבורה".

יש מן החוקרים המטילים ספק בספורי אלדד ואומרים כי הם בדוים מלבו או כי מספר רק מפי השמועה, ויש שאומרים כי אלדד לא היה ולא נברא רק משל הוא בפי סופרים אחרים אשר יספרו עליו אגדות שונות, וכי ההלכות ג"כ בדויות או כי חדשום קראים להונות את הרבנים. ולכן שאלו אנשי קירואן לר' צמח גאון אודותן „לפי שיש בהן תמיהא גדולה". אך חוקרים אחרים אומרים כי יש יסוד להספורים בקורות היהודים הפלשים באביסיניא ובכתות שונות מיהודים שהיו רחוקים מא"י ומבבל ולא ידעו את התורה שבע"פ. לדעת אברהם עפשטיין במבוא לספרו אלדד הדני: „האמת המעטה מעורבת עם הרבה דברים דמיונים והם דומים לרומאן היסטורי שמחברו בודה מלבו אלפי פרטים על מקרה אחד אמתי כדי למשוך את לב הקורא".

הספורים של אלדד נעתקו ע"י סופרים רבים בשנוים ונוסחאות שונות. הספור א' בשאלת אנשי קירואן נדפס קודם שנת 1480 (יעלינעק בית המדרש ח"ב), ספור ב' נדפס בקושטא 1519 (בית המדרש ח"ג), ספור ג' הוא ממדרש בראשית רבתי כ"י (ביהמ"ד ח"ו), ספור ד' נדפס בקושטא 1516 (ביהמ"ד ח"ה), ספור ה' הוא כעין הקדמה לשאלת אנשי קירואן השייך לספור א' ונתחבר בזמן מאוחר, ספור ו' הביאו הקראי יהודה הדסי בספרו אשכל הכפר. ספר אלדד נדפס כמה פעמים וגם בהעתקות שונות, עם יהודית אשכנזית ע"י וייל, פיורדא 1769. עם העתקה צרפתית ואגרת לקהלת בגדאד ע"י אליקים כרמולי פאריס 1838. גם נעתק ללשון רומית ע"י גיניבראַרד פאריס 1584, ללשון ערבית כ"י פטרבורג סי' 674 וסי' 703, בלשון רוסית ע"י פ' מרגלין פטרבורג 1881. לאחרונה אסף אברהם עפשטיין כל ספורי אלדד הדני והלכותיו במהדורות שונות ע"פ כ"י ודפוסים עתיקים וכתב עליהם מבוא והערות. פרעסבורג 1891. ע"ע אלדד הדני באוצר ישראל. ספורי אלדד בנוגע לעשרת השבטים יבואו פה בערך עשרת השבטים.

הספורים ג' ד' ה' דומים כמעט לספורים א' ב', זולת אשר בספור ג' יש הקדמה קצרה יוסף ה' לי בן אחר (בראשית ל' כ"ד) למה נקרא לבנימין אחר לומר שהוא אחר לגלות, א"ר יודא בר סימון לא למקום שגלו י' השבטים גלו שבט יהודה ובנימין, י' השבטים גלו לפנים מנהר סמבטיון ושבט יהודה ובנימין גלו והיו מפוזרין בכל הארצות (ממדרש בראשית רבתי כ"י). ספור ו' הוא מהקראי הדסי באשכול הכפר ובו נאמר כי אלדד הלך למצרים ושב לארצו. פה מובאים רק ספור א' וספור ב':

ספר אלדד הדני

שאלה ותשובה בין אנשי קירואן ור' צמח גאון

[עפשטיין, אלדד הדני, ספור א']

לפני רכב ישראל ופרשיו, עמוד הימיני, פטיש החזק, אביר הרועים, ראש הגבורים, חמוש ושלוח במלחמתה של תורה, אזור וחגור בכל כלי זיין להבין ולהתבונן בספר מלחמות ה', לפרט ולפרש מסתריה, לפענח רזי תעלומיה, לגלות ולפרסם עמקי צפוניה, ולפרש סתרי עניניה לידע טעמה לבאר פתרוניה, לפקוח עינים עורות מעורוניהם, להוציא סגורים ממסגרותיהם, לפתוח לבבות מאטומיהם, להעמיד דברים על בורייהם, דבר דבור על אפניו, והוא אדונינו מאור עינינו, הדר זיוונו, הודנו והדרנו, כתר ראשנו, עטרת תפארתנו, אלופנו ומאליפנו, מר רב צמח גאון יעקב. יהי רצון מלפני אדון האדונים שיוסיף על חיי אדונינו לרוממו ולברכו, להטיב גזעו ולהטיב צמחו ולטייב שרשו, להפריח פרחו, להציץ ציצו, להניץ ניצו, ליפות פניו, להפריחו ולהמליחו, ולהמתיקו ולהצליחו, להטיב צמחו, לעשות צמחים כצמחי רבבה וכאדונינו, כי אדונינו הוא תפארת שבח ישראל, זרוע נטויה לעדת ישראל, מטה ישראל ועטרת תפארתם ולא לנו המפוזרים בלבד אלא לשבטים אשר מעבר לנהרי כוש, כי הם

---

(9) עי' ירוש' סנהדרין פ"י א'.

מלחם אדונינו אוכלים וממימיו הם שותים.

נודיע לאדונינו כי נתארח בינינו אדם אחד ושמו אלדד הדני משבט דן, וספר לנו כי ארבעה שבטים הם במקום אחד, דן ונפתלי גד ואשר, שם המקום חוילה הקדומה אשר שם הזהב. ויש להם שופט עבדון שמו, ודנין בארבע מיתות בית דין ויושבים באהלים ונוסעים וחונים ממקום למקום, ונלחמים עם חמשת (צ"ל שבעת) מלכי כוש, ומהלך ארצם שבעה חדשים, אבל חמשה מאותם המלכים סובבים אותם מאחוריהם ומשני צדיהם ונלחמים עמם בכל עת, ומי שהוא רך לבב נותנים אותו לנחלת ה׳ (1).

יש להם המקרא כלה, ואין קורין מגילה ממעשה אסתר, כי לא היו באותו הנס, ולא מגילת איכה כדי שלא לשבר את לבם, וכל תלמוד שלהם אין שם שום חכם אלא אמר יהושע מפי משה מפי הגבורה.

וכל איש זרוע מהם נותנים אותו לחלק המלחמה, ואינם זזין ממלאכתם, וכשיוצאין אין יוצאין מעורבין. גבורי דן להם ג׳ חדשים ירועים רודפים אחר מלחמתם על סוסיהם ואין יורדים מעליהם כל השבוע, ולערב שבת יורדים בכל מקום שהם, וסוסיהם עומדים בכלי זייניהם. ואם לא יבואו עליהם האויבים שובתים השבת כמשפט, ואם יבואו עליהם האויבים יוצאים בכל כל׳ זיינם והורגים בהם רבים בגבורת השם עליהם. ויש שם מגבורי בני שמשון מבני דלילה (2), והם רצים לקראתם למלחמה, והקטן שבהם ירדוף רבים מהם, והרמת קול כל אחד מהם בקול ענות גבורה בקול הארי, וקורא בקולו הגדול: לה׳ הישועה אל עמך שבטי ישורון גבורתך סלה. ועומדים במלחמה עד משלם שלשה חדשים, ובמשלם שלשה חדשים באים עם כל השלל למלך עדיאל (3) ומחלק הכל בשוה לכל ישראל. וכשהמלך מקבל חלקו נותן אותו לחכמים לומדי תורה, ומי שהוא ראוי לחלק נותנים לו חלק (4). וכן גד וכן אשר ונפתלי עד משלם שנים עשר חדש, וחוזרים.

ואין להם לשון אחר כ"א לשון הקדש בלבד, וזה אלדד הדני אפילו דבור אחד אינו מבין לא בלשון כוש ולא בלשון ישמעאל אלא לה"ק לבד. ולה"ק שהוא מדבר יש בו דברים שלא שמענום מעולם, כמו ליונה קורא תינתרא, ציפור קורא ריקות, פילפול דרמוש, כגון אלה כתבנו מפיו הרבה, שהיינו מראים לו הדבר ואמר לנו השם בלה"ק ואין כותבין אותו, ואחר ימים חזרנו ושאלנוהו על כל דבר ודבר ומצאנו אותו כדבור הראשון.

התלמוד שלהם בלה"ק מצוחצח, ואינו מזכיר בו שום חכם לא מבעלי משנה ולא מבעלי תלמוד, אלא כך אומר בכל הלכה: כך למדנו מפי יהושע מפי משה מפי הגבורה. ובא לומר איסור והיתר וראינו שתורה אחת היא, אלא בקצתם מחליפים. והוצרכנו לפרש לפני מעלת אדונינו הלשון הזה מה שכתבנו במקצת התלמוד שלהם לפי שיש בו תמיהא גדולה, ולפי שיעיין בו אדונינו וכו׳ [פה מביאים אנשי קירואן ההלכות של אלדד, עי׳ עפשטיין אלדד הדני צד 83 ובאוצר ישראל ערך אלדד הדני].

ועוד סיפר לנו, כשחרב ביהמ"ק עלו ישראל לבבל, עמדו הכשדים על בני משה אמרו להם, שירו לנו משיר ציון, עמדו בני משה וגעו בבכיה לפני הקב"ה וכתתו אצבעותיהם בשיניהם לומר, האצבעות שהיו מכין בהן בביהמ"ק האיך נכה בהן בארץ טמאה, ובא הענן ונשאם עם אהליהם וצאנם ובקרם והוליכם לחוילה והורידם שם בלילה (5). ועוד אמר לנו, ספרו לנו אבותינו ואבותינו מאבותיהם ששמעו באותו הלילה רעש גדול ובבקר ראו חיל גדול וכבד, והסב להם את הנהר שגולל אבנים וחול במקום שלא היה שם נהר מעולם, והנהר ההוא עדיין גולל אבנים וחול בלי מים ברעש גדול וקול גדול, שאלמלא היה פוגע בהר של ברזל היה מנפצו. והנהר גולל כל ששת ימי השבוע אבנים וחול בלי שום טיפת מים, ובשבת נח. ובשעה שיעריב יום הששי בין השמשות תרד עליו ענן, ואין אדם יכול ליגש אליו עד מוצאי שבת, והוא ששמו סמבטיון ואנו קוראין אותו סבטינו (או סנבטיון), ויש מקומות באותו הנהר שאין להם רוחב [אלא] כששים אמה, והם עומדים בצד הנהר משם ואנו מכאן ומספרים אלו עם אלו. והם אסורין (6), מפני שהנהר מקיף עליהם, ולא אנו יכולין ליכנס אצלם ולא הם יכולין לצאת משם.

ואין ביניהם חיה רעה ולא בהמה טמאה ולא שקצים ורמשים כ"א צאנם ובקרם, וחורשים וזורעים, ושואלים אלו את אלו. וספרו להם מחורבן הבית, ולא היו יודעים בני דן מאומה. אבל נפתלי וגד ואשר לאחר חורבן בית שני (צ"ל בית ראשון) באו לדן, מפני שבתחלה היו יושבים עם יששכר בעריהם, והיו מתקוטטים עמהם שהיו אומרים להם אתם בני השפחות, ונתיראו אלו שלא תפול מלחמה ביניהם, ונסעו והלכו עד שהגיעו לדן ונעשו ד׳ שבטים במקום אחד.

[והרי התשובה שהשיב להם מר צמח גאון יעקב לדברי אנשי קירואן אשר שאלו על עסקי אלדד הדני ושנוי תלמודו]

בעסק ר׳ אלדד הדני ששלחתם לפנינו, ואשר שמעתם ממנו, ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק בן מר ורבנא שמחה שראו ר׳ אלדד הדני זה

---

(1) חכמים ומלמדים. (2) לא נזכר בשום מקום שהיה לשמשון בנים ובסוטה י׳ ע"א, מלמד שכל אחד ואחד הביא לו את אשתו לבית האסורים כדי שתעבור ממנו. (3) בספורים אחרים כתוב „עזיאל" בן מלכיאל או בן מיכאל. (4) ר"ל ומי שאינו ראוי לחלק לוקחים אחרים חלקו, שמחלקים אותו לאחרים הראוים לזה. (5) עי׳ פסיקתא רבתי דף קמ"ד הוצאת איש שלום, בירושלמי סנהדרין פ"י ה׳, ומדרש איכה רבתי פ"ג. (6) עי׳ ירוש׳ סנהדרין שם, ותרגום יונתן לשמות ל"ד.

והיו תמהים מדבריו, שהיו במקצתן נראים כדברי חכמים שלנו ומקצתם היו מופלגין.

בדברינו בדבר זה ראינו מקראות שיש בהם סיוע לחכמים שלנו, לפי כשעלה סנחריב והגלה שבטי זבולון ונפתלי בשנת ח׳ לאחז המלך, ומן יסוד המקדש עד שמונה לאחז קרוב לס״ד שנה. וכיון שראו בני דן שהיו גבורי חיל שהתחיל מלך אשור לשלוט בישראל, יצאו מארץ ישראל לכוש וחנו שם, להיותה ארץ גנות ופרדסים שדות וכרמים, ארץ רחבת ידים מלאה כל טוב, ונתנו לבם לעבוד את ה׳ ביראה, ולעשות כל מצותיו באהבה, והועיל להם כי נכתרו בשני כתרים, בתורה ומלכות, באשר ספר ר׳ אלדד הדני זה.

ושנו רבותינו עשר גליות גלו ישראל (7), ד׳ ע״י סנחריב וד׳ ע״י נבוכדנצר, ואחת ע״י אספסיינוס ואחת ע״י אנדריינוס, ולא הוזכר שבט דן בכל הגליות, לפי שמעצמו הלך לכוש קודם החורבן קל״ה שנה. נראה לו שאין פגם בדבר זה שמא לא נסע דן עד גלות שלישית (8).

ואומר ר׳ אלדד שדנין בד׳ מיתות: סקילה שרפה הרג וחנק, וחכמים דרשוה ואמרו כל מיתה האמורה בתורה אינה אלא חנק (סנהדרין נ״ב ע״ב).

וכי בני משה אצלם ונהר סמבטיון מקיף עליהם— אמת אמר, שכך אומרים חז״ל במדרש שהגלה נבוכדנצר לוים בני משה ששים רבוא וכיון שהגיעו לנהרות בבל הם וכינוריהם אירע להם כמו שסיפר לכם ר׳ אלדד.

וקודם ביאת אבותינו לארץ כנען הם נתעסקו במלחמות ושכחו המשנה שלקחו מפי יהושע (צ״ל מפי משה) ואפילו יהושע ע״ה אמרו עליו שנולדו לו ספקות אחר מיתת משה (תמורה י״ד:), ובכל השבטים שהיו בכל הארץ, שבטי יהודה ובנימין החזיקו בתורה על כלם.

ואל תתמהו על השנוי והחלוף אשר שמעתם מפי אלדד, שהרי חכמי בבל וחכמי א״י שונים משנה אחת בתיקון רב, ואין פוחתין ואין מוסיפין, ולפעמים תלמידים הללו אומרים טעם אחד והללו אומרים טעם אחר, כמו שני חכמים היושבים להבין במקרא או במשנה, זה נראה לו טעם אחד וזה נראה לו טעם אחר. ואפילו במקראות שהן קבועין בכתוב יש שנוי בהן בין בבל לא״י בחסרות וביתרות ובפתוחות ובסתומות ובפסקי טעמים ובמסורת בחתוך הפסוקים. וכל שכן המשנה שהיא דבר מסותם, עמוק עמוק מי יבילנו, ויש לומר שאינו כלל רחוק שאלדד זה שגג והחליף מרוב צרותיו שעברו עליו וטורח הדרך המענה גוף האדם. אבל המשנה תורה אחת היא, עליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע, ואין אתה מוצא חלוף, לא חלוף בדבר גדול ולא חלוף בדבר קטן, אלא בתלמוד. שאנשי בבל גורסין אותו בלשון ארמית ובני א״י לשונם לשון תרגום (סורסי). ואף החכמים שגלו לכוש פתרו התלמוד בלה״ק שהם מכירים אותה. וזה שאין בו שם חכם לפי שכל משנה שהיו ישראל דורשין במקדש סתם היתה ולא היה בה שם חכם. והתורה אחת היא בין במשנה בין בתלמוד וממעין אחד הכל שותין, ואין נכון לפרש כל דבר, שנאמר כבוד אלהים הסתר דבר (משלי כ״ה).

ושאמר אלדד שהם מתפללים על חכמי בבל בראשונה ואחר על כל הגלות, יפה הם עושים, מפני שעיקר החכמים והנביאים לבבל גלו, והם יסדו את התורה וקבעו ישיבה בנהר פרת מימי יהויכין מלך יהודה ועד היום הזה. והם היו שלשלת החכמה והנבואה, ומהם תורה לכל העם יוצאת. וכבר הודענו לכם שממעין אחד הכל שותין, והתחזקו במה שהחכמים דורשין לכם, ובתלמוד שלמדו לכם. ואל תטו ימין ושמאל מאחרי כל דבריהם, שכן כתוב על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה (דברים י״ז).

ספר אלדד הדני, ספור ב׳

[שם; בית המדרש ח״ג]

בשם ה׳ אלהי ישראל, ישתבח שמו של אלהינו המלך מלכי המלכים שבחר בישראל מכל האומות ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכינו, מצות ישרים וחי בהם, ואתם אחינו בני הגולה חזקו ואמצו לבבכם לקיים מצות אלהינו בזמנה, כי כל זמן שישראל עושים רצונו של מקום אין אומה ולשון שולטת בהם. ושלום לכם אחינו בני הגולה ושלום לירושלם עיר תפארתנו מקום בית אלהינו המחולל בגוים, ומקום מכוון כנגד קדשי הקדשים, ושלום לכל זקני ישראל ואומני תורת יה ומפרשיה כהניה ולוייה, כל שבטי ישראל ויהודה גדול וקטן. האל יחזק לבבכם בה׳ אלהינו ובנביא אמת משה רבינו הצדיק עבד ה׳.

[ועכשיו נספר לאחינו שבטי ישורון על עסק אלדד הדני המגיד כל זה, איך היה יציאתו בכל הארצות שהוא נאצל משבט דן ועשה לו השם נס גדול והצילו מכמה מקומות, וכמה צרות שעברו עליו לצאת לאלו הארצות ללכת להגיד לכל בני ישראל המפוזרים בגולה ענייניו וענין ארצנו לבשר אותם נחמות ולדבר על לבם דברים טובים (1).

וכך היה יצאתי מעבר לנהרי כוש. נכנסנו אני

---

(7) עי׳ מדרש עשר גליות. (8) לדעת עפשטיין משתדל הגאון ר׳ צמח לתרץ החילוק שבין חז״ל ואלדד, שחז״ל יאמרו שדן הלך לכוש בימי אשור (מ״ר כ״ב, ומדרש כונן) ואלדד יאמר שיצא לשם כבר בימי ירבעם, וע״ז יאמר ר׳ צמח נראה לי שאין פגם בדבר זה שמא לא נסע דן עד גלות שלישית, ואפשר ששכחו זמן יציאתם מא״י.

(1) הוא בעין מבוא לספור הבא, והמוסגר הוא הערת הסופר המעתיק. וכתב אלדד הספור הזה ליהודי ספרד אשר יצא אליהם לבקשם שיתמכו בידו.

ויהודי אחד משבט אשר בספינה קטנה [לסחור] עם אנשי הספינות, ויהי בחצי הלילה וישב ה׳ רוח גדול וחזק מאד ונשברה הספינה, וימן ה׳ ותפשתי לוח אחד, ויהי כראות חברי כזה ויתפוש גם עמי על אותו הלוח והיינו עולים ויורדים בו עד שהשליך אותנו הים אצל אומה אחת ששמה רומרנוס (2), והם כושיים שחורים בעלי קומה בלא בגד ובלא שמלה עליהם, כי כבהמות נמשלו ואוכלים בני אדם. וכשבאנו לארצם תפשו אותנו, וראו את חברי בריא ושמן ומעונג, ושחטו אותו ויאכלוהו, ויצעק אוי לי שהכרתי לאומה זו שהכושיים יאכלו את בשרי, ויטלו אותי כי חולה הייתי בספינה ושמו אותי בקולר עד שאשמן ואבריא והביאו לפני כל מאכלות טובות אסורות ולא אכלתי דבר, והטמנתי האכילה, והיו שואלים אם אכלתי ואמרתי כן אכלתי.

והייתי עמהם זמן רב, עד שהשי״ת עשה עמי נס ובאו עליהם חיל גדול ממקום אחר, ושבו אותם ובזזום והרגום, ובתוך השביה שבו אותי עמהם. והיו אותם הרשעים עובדי אש וישבתי עמהם ארבע שנים, והיו בכל בקר עושים אש גדול ויקדו וישתחוו לו, עד שפעם אחת הביאוני למדינת אציץ (3).

וימצאני יהודי אחד סוחר משבט יששכר וקנה אותי בשלשים ושנים זהובים וחזר עמי לארצו. והם שרוים בהררי תהום (4), והם תחת ארץ מדי ופרס והם מקיימים פסוק זה: לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א׳), ואין להם עול מלכות כ״א עול תורה, ועמהם שרי חיילים אבל אינם נלחמים עם אדם כ״א בתורה, והם בשלוה והשקט ואין שטן ואין פגע רע. והם חונים מהלך עשרה ימים על עשרה ימים, ויש להם מקנה הרבה מאד וגמלים וחמורים ועבדים ואין מגדלים סוסים, ואין בידם כלי זיין כ״א מאכלת לשחיטה. וגם אין בידם עושק וגזל, ואפילו אם ימצאו בדרך שמלות או ממון לא יושיטו ידיהם לקחתו, ויש קרוב להם רשעים עובדי אש וישאו אמותיהם ואחיותיהם לנשים, אבל אינם מזיקים להם ואין מועילים (עוזרים). ויש להם שופט ושאלתי עליו ואמרו לי ששמו נחשון, וארבע מיתות ב״ד בידם ומדברים בלשון קדש ובלשון פרס.

ובני זבולון חונים בהררי פארן (5), ומגיעים בשכונתם [של בני יששכר], ונוטעים אהלים של שער הבאים להם ממדינת ארמיניא, ומגיעים עד נהר פרת ועוסקים בפרקמטיא. ויש להם ארבע מיתות ב״ד על אופניהם.

ושבט ראובן נגדם מאחורי הר פארן, ויש ביניהם שלום ואחוה וריעות. ואלו (השבטים הנ״ל) הולכים ביחד למלחמה וכורתים (גוזלים) הדרכים, וכל שללם ביחד יחלוקו, והולכים בדרך מלכי מדי ופרס, ומדברים בלה״ק ובלשון פרס, ועמהם מקרא ומשנה ותלמוד ואגדה, וכל שבת ושבת פותחין טעמי תורה בלשון הקדש והסברא בלשון פרס.

ושבט אפרים וחצי שבט המנשה שם בהררי נגד מדינת מֶכָּה טעות הישמעאלים, והם אלו זעומי נפש וקהויי לב, בעלי סוסים וכורתים הדרכים ולא יחוסו על שונאיהם ואין להם מחיה כ״א מהשלל, והם אלו גבורי מלחמה אחד מהם יוציא באלף.

ושבט שמעון וחצי שבט המנשה הם בארץ כשדים (6) רחוקה ששה חדשים, ואלו הם מרובים מכולם ולוקחים מס מעשרים וחמשה מלכיות וקצת מהישמעאלים פורעים מס.

ואנחנו אומרים בארצנו שקבלה היא בידינו שאתם בני הגולה שבט יהודה ושבט בנימין תחת אמונת ע״ז בארץ הטמאה המפוזרים תחת רומי שהחריבו בית אלהינו, והיונים והישמעאלים חרבם תבא בלבם וקשתותם תשברנה.

ויש לנו קבלה איש מפי איש שאנחנו בני דן היינו בתחלה בארץ ישראל יושבי אהלים, ולא היה בכל שבטי ישראל בעלי מלחמה גבורי חיל כמונו. וכשעמד עליהם ירבעם בן נבט שהחטיא את ישראל ועשה שני עגלי זהב נחלקה מלכות בית דוד ונקבצו השבטים ואמרו קומו והלחמו עם רחבעם ועם ירושלם. אמרו לו למה אנחנו נלחמים עם אחינו ועם בן אדונינו דוד מלך ישראל ויהודה, חלילה וחלילה! באותה שעה אמרו זקני ישראל אין לך בכל שבטי ישראל כמו שבט דן גבורים. מיד אמרו לבני דן קומו והלחמו עם בני יהודה. אמרו לו בחיי ראש דן אבינו אין אנו עושין מלחמה עם אחינו ולא נשפוך דמם. מיד נטלו בני דן חרבות ורמחים וקשתות ונתנו עצמם למות לילך מארץ ישראל, כי ראינו שאין לעמוד. נלך מעתה ונמצא לנו מנוחה ומקום, ואם נמתין עד לסוף יוליכו אותנו. ונתנו לב ונתיעצנו לבא מצרים להחריבה ולהרוג כל יושביה. אמרו לנו נשיאינו והלא כתיב לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם (שמות י״ד) ואיך תצליחו? אמרו נלך על אדום או עמון ומואב להשמידם ונשב במקומם. אמרו נשיאינו כתוב בתורה שהקב״ה מנע את ישראל מעבור בגבולם. לסוף נתנו עצה לילך למצרים ולא על הדרך שהלכו אבותינו וגם לא להחריבה אלא כדי לעבור לנהר פישון (נילוס) לארץ כוש. ויהי כי הקרבנו למצרים ויקחו רעדה כל מצרים וישלחו אלינו אם למלחמה ואם לשלום? ונאמר להם לשלום! נעבור בארצכם לנהר פישון, כי שם נמצא מקום מנוחה. ויהי כי לא האמינו ויעמדו על משמרתם כל מצרים עד שעברנו ארצם והגענו לארץ כוש, ומצאנו אותה ארץ טובה ושמנה, ובה שדות וכרמים גנות ופרדסים,

(2) או רומרום במלכות כוש. (3) או אציץ, ציץ, אלצין אצל בעל הכוזרי מאמר ב׳ סי׳ י״ט. (4) ההרים אצל הים, כי תהם בלשון ערבית היא הארץ שאצל הים. (5) נוסחא אחרת „פריאן" ועי׳ הערת עפשטיין שם. (6) בספורים אחרים „כדריים" או „כוזרים".

ולא מנעו לבני דן לשבת עמהם כי בחזקה לקחו את הארץ. ויהי כי רצו להרוג לכולם ויהיו למס פורעים לישראל וישבו עמהם שנים רבות עד שפרו ורבו עד מאד ויהי לנו עושר גדול.

ואח"כ עלה סנחריב מלך אשור והגלה לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה ויוליכם לחלח וחבור והרא ונהר גוזן (דהי"א ה' כ"ו). ועוד עלה סנחריב פעם שניה והגלה לשבט אשר ולשבט נפתלי והולך אותם לארץ אשור (מ"ב ט"ו כ"ט). ואחרי מות סנחריב נסעו להם ג' שבטים מישראל והם נפתלי גד ואשר לארץ כוש והיו נוסעים וחונים במדבר עד שבאו אצל גבולם והרגו באנשי כוש מהלך עשרים ימים, והם נלחמים עד היום הזה עם בני מלכיות של כוש.

והללו ארבעה שבטים שהם דן ונפתלי גד ואשר חונים בחוילה הקדומה אשר שם הזהב (והם מקומות טובים וקיימים במלכות פרויים ממשלת הורינוס, ובוטחים בקונם תחלה והאל בעזרם. והשבטים האלה שמו ידיהם בעורף אויביהם, ובכל שנה ושנה עושים מלחמה עם שבע מלכיות ושבע ארצות. ושמות הארצות האלה תוסינ"א וקמת"ו וקוב"א ותריאוג"י ותקול"א וכרמ"א וקאלו"ם (7) והם מעבר לנהרי כוש. ואלו ד' שבטים יש להם זהב וכסף ואבנים טובות וצאן ובקר וגמלים וחמורים הרבה מאד, וזורעים וקוצרים ויושבים באהלים. וכשירצו נוסעים וחונים עם אהליהם מגבול לגבול מהלך שני ימים על שני ימים, ובמקום שהם חונים אין לך מקום [שתכנס שם רגל ואינם חונים] כ"א בשדות וכרמים.

ושם מלכם עוזיאל, ושם הנשיא הגדול אליצפן מבני אהליאב למטה דן, ודגלו לבן כתוב בשחור: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ובעת אשר יבקש לצאת למלחמה יצעק הצועק בקול שופר ויבא שר הצבא ויצאו החיילות מאה ועשרים אלף דגלים לבנים קטנים. וכל חדש וחדש (צ"ל שלשה חדשים) יוצא שבט אחד למלחמה והשבט עומד בחוץ שלשה חדשים, וכל מה שיביאו משלל אויביהם יחלקו עם שבט שלהם. ומבני שמשון שבט בן דן אלו על כלם, אין בורחים כלל כי בושה גדולה אצלם, והם כחול הים עתה ואין להם עסק כ"א מלחמה, ובעת שילחמו יאמרו, לא טוב לגבור שינוס, ימות בחור ואל ינוס, יחזק לבו אל ה', ואומרים כמה פעמים וצועקים כולם יחד, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, ואז ישמרו כולם.

וכך הם עושים עד משלם ג' חדשים וחוזרים, ומביאים כל השלל למלך עוזיאל ומחלק הכל עם כל ישראל. וזה החוק להם מהמלך דוד עד היום. והמלך עוזיאל לוקח חלקו ונותן המלך לכל החכמים בעלי תורה יושבי אהלים חלקם ואח"כ כולם נוטלים חלקם והנשיא על המלחמה. וכן עושים בשלשה חדשים יוצא נפתלי, בשלשה חדשים יוצא גד, וכן כולם עד תשלום י"ב חדש וחוזרין חלילה.

ועוד שבט משה רבינו ע"ה הצדיק עבד ה', ונקרא שמו אצלנו שבט ינוס שנס מע"ז ודבק ביראת ה'. והים סובבו מהלך שלשה חדשים על שלשה חדשים ושוכנים בבתים מפוארים ובבנינים הדורים ובמגדלים יכינו לעצמם בזמן שמחתן על הלפנט (Elephant=פיל). ואין עמהם דבר טמא ולא עוף טמא ולא חיה טמאה ולא בהמה טמאה ולא זבוב ולא פרעושים ולא כנים ולא שועלים ולא עקרבים ולא נחשים ולא כלבים, כי כל זה יצא מהע"ז שיעבדו בארץ, זולתי צאן ובקר ועופות. וצאנם יולידו שתי פעמים בשנה, וגם זרעם יזרעו שתי פעמים בשנה, וזורעים וקוצרים, ולהם גנות ופרדסים וזיתים ורימונים ותאנים וכל מיני קטניות ואבטיחים וקשואים ובצלים ושומים ושעורים וחטים ומכל אחד יצא מאה [שערים].

והם בעלי אמונה, ותלמוד שלהם כולו לשון הקדש, וכך הם שונים: ככה למדונו רבותינו מפי יהושע בן נון מפי רבינו משה מפי הגבורה. ואינם יודעים בחכמים כי בבית שני היו ולא השיגום. ואינם יודעים לדבר כ"א בלשון הקדש, וכלם טהורים בעלי טבילה, ואינם נשבעים כלל, ומי שזוכר השם לבטלה יצעקו עליו ויאמרו כי בעון שבועה בניכם ימותו קטנים (8). והם מאריכים ימים ויחיו מאה שנה או מאה ועשרים שנה, ולא בן ימות בחיי אביו, וישינו לשלשה או ארבעה דורות, והם זורעים וקוצרים [בעצמם] לפי שאין להם עבדים ושפחות, וכולם שוים. ואין סוגרים בתיהם בלילה כי בושה הוא להם, והולך נער עם המקנה מהלך עשרה ימים ואין מפחד לא מלסטים ולא משדים. וכולם לויים ואין להם לא כהן ולא ישראל ועדיין [עומדין] בקדושתו של משה רבינו הצדיק עבד ה'.

ועוד אינם רואים בני אדם ולא בני אדם [רואים] להם (אותם), אלא ארבעה שבטים הללו היושבים מעבר לנהר כוש. ויש מקום שרואין אלו לאלו ומדברים בצעקת אדם ונהר סבטינו (סמבטיון) ביניהם, ואומרים כזה אירע לנו במלחמה, והם הודיעו לכל ישראל מה שאירע להם. כשהם רוצים לדבר או לעסק גדול, יש להם מין יונים ידועים ביניהם וכותבים אגרותיהם וקושרין בכנפיהן או ברגלי היונה, והולכין ועוברים נהר סבטיון ובאות היונות למלכיהם ולשריהם. ועוד יש להם אבנים טובות הרבה מאד וכסף וזהב, ויזרעו פשתן ומגדלים תולעת שני ועושים בגדים נאים עד אין קץ. והם כיוצאי מצרים חמשה פעמים כי אין מספר. ורוחב אותו מקום הנהר מאתים אמה כמטחוי קשת, והנהר מלא מאבנים גדולות וקטנות וקולן ירעם כרעש גדול ברוח סערה בים, ובלילה ישמע קולו מהלך יום. ויש אצלם ששה מעינות ויקבצו כולם לאגימא אחת וישקו

(7) בשנוים בספורים אחרים. (8) תחת בעון נדרים, שבת ל"ב:

מהם ארצם, ושם ישרצו בה דגים טהורים. והנהר הולך והאבנים והחול ירעימו ששת ימי המעשה, וביום השביעי ישבות וינוח עד מוצאי שבת. ומעבר לנהר מצד לארבעת השבטים הללו יש אש תלהט בשבת ולא יוכל אדם לנגוע [במקום] כמהלך מיל.

וזה שמי, אלדד בן מחלי בן יחזקאל בן חזקיה בן עלוק בן אבנר בן שמעיהו בן חתר בן חור בן אלקנה בן הלל בן טוביה בן פדת בן עינן בן נעמן בן טעם בן טעמי בן אונם בן גאול בן שלום בן כלב בן עמרם בן דומם בן עובדיהו בן אברהם בן יוסף בן משה בן יעקב בן כפור בן אריאל בן אשר בן איוב בן שלם בן אליהוא בן אהליאב בן אחיסמך בן חושים בן דן בן יעקב אבינו ע"ה ושלום לכל ישראל אמן.

[שגר אגרות הללו מר אלדד זה לספרד שנת ארבעים ושלש (ד"א תרמ"ג). וזה מר אלדד מלא תורה ומצות, ואם ישב אדם עמו מבקר ועד ערב לא יפסק לשונו מטעמי תורה בלשון קדש, ומתוקים דבריו מדבש ונופת צופים. הקב"ה יתן לו שכר טוב בעולם הזה ובעולם הבא].

תם ספר אלדד הדני

אלה אזכרה: ע' עשרה הרוגי מלכות

אליהו: יש מדרש המיוחס לאליהו הנביא או שנקרא על שמו, והוא „סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא", ומכונה ג"כ „תנא דבי אליהו". זכר למדרש הזה מצינו בתלמוד: רב ענן הוה רגיל אליהו דאתי גביה וכו' כיון דעבד הכי אסתלק (אחר שגרם רב ענן לר' נחמן להקדים דינו של אדם אחד, שהיה קרובו של ר"ע, לדינא דיתמי). אותיב בתעניתא ובעא רחמי ואתא. כי אתא הוה מבעית ליה בעותי (היה מפחידו בבואו כי לא היה עוד רגיל אצלו כמלפנים), ועבד תיבותא ויתיב קמיה עד דאפיק ליה סדריה. והיינו דאמרי סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא (כתובות ק"ו.). ונראה כי הספר כבר היה ידוע בימי התלמוד בזמן רב ענן, אם נגוח כי הוא זה הספר אשר לפנינו. לדעת ר"מ איש שלום יש ראיה לחיבור המדרש הזה אחר המשנה וקודם התלמוד מפני שנזכרו בו שמות תנאים ולא שמות אמוראים, אף שנמצא בו הרבה מה שאמרו גם האמוראים, ומה שנזכר בו השם „תלמוד" ביחד עם משנה מדרש הלכות ואגדות, הוא שיגרא דלישנא של המעתיק, או כי הוראת תלמוד היא שימוש תלמידי חכמים (עי' רש"י ב"מ סוף אלו מציאות).

מאמרים בשם „תנא דבי אליהו" מפוזרים בתלמוד, ואלו הן: תנא דבי אליהו מעשה בתלמיד אחד ששנה הרבה וכו' (שבת י"ג.), דתנא דבי אליהו ר' נתן אומר כל הישוב כלו תחת כוכב אחד יושב (פסחים צ"ד.), תנא דבי אליהו אעפ"י שאמר ר"ע עשה שבתך חול וכו' (שם קי"ב.), תנא דבי אליהו כל השונה הלכות (מגילה כ"ח:), תד"א הואיל ונשים דעתן קלות, לענין ייחוד (קדושין פ':), תד"א לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאוי (ע"ז ה':), תד"א ששת אלפים שנה הוי העולם (שם ט'.), תד"א צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותן אינן חוזרין לעפרן (סנהדרין צ"ב.), תד"א גיהנם למעלה מן הרקיע (תמיד ל"ב.). והן תשע ברייתות, ג' מהן בכלל הלכות וששה בכלל אגדות, ומהן נכללו בסדר אליהו רבה וזוטא. ועוד מובא לפנינו בסדר זוטא „משום דבי אליהו הנביא אמרו", וכנראה היא הוספה מאוחרת. הוראת „סדר" כמו סידרא פרשה או פרק באיזה הלכה או אגדה. והוראת „תנא דבי אליהו", הוא החכם השונה ההלכה או האגדה ב ב י ת המדרש של אליהו או הישיבה שנקראת על שמו, וכמו בית שמאי וב"ה, היינו התלמידים של בית מדרשם. ואפשר שנקראו תלמידי בית אליהו (דבי אליהו) מפני שהיה רגיל אצלם להתגלות אליהם בהקיץ או בחלום. ומה שנאמר לפעמים „תני דבי אליהו", תני ביו"ד תחת תנא באל"ף היא לשון רבים, „תנאי" כמו „רבנן".

ומצינו „גלוי אליהו" לאנשים מצויינים בין התנאים והאמוראים וגם בדורות אחריהם, כמו אליהו הוה שכיח במתיבתא דרבי (ב"מ פ"ה:), תניא א"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך וכו' בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי (ברכות ג'.), אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא דרשב"י (שבת ל"ג:), אשכחיה ר' נתן לאליהו אמר ליה מאי עביד קב"ה בהאי שעתא (ב"מ נ"ט.), אליהו ז"ל שאל לר' נהוריי מפני מה באין זוועות לעולם (ירוש' ברכות פ' הרואה ג'), אשכחיה ר' יוסי לאליהו (יבמות ס"ג.), א"ל אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא (ברכות כ"ט:), ר' ברוקה חוזאה הוה שכיח בשוקא דבי לפט הוה שכיח אליהו גביה (תענית כ"ב.), ההוא מרבנן דהוה שכיח אליהו גביה (ב"מ פ"ה:), א"ל אליהו לבר הא הא (חגיגה ט':), אשכחיה רבה בר שילא לאליהו א"ל מאי קא עביד קוב"ה (שם ט"ו:), אשכחיה ר' אביתר לאליהו א"ל מאי קא עביד קוב"ה (גיטין ו':), אשכחיה רבה בר רב אבוה לאליהו דקאי בבית הקברות של גוים (ב"מ קי"ד.), והרבה ספורים ומאורעות של ריב"ל עם אליהו. בזהר (פ' ויצא קנ"א.) ר' חייא ור' חזקיה הוו יתבו תחות אילני דחקל אונו אידמיך ר' חייא חמא ליה לאליהו. ועוד הרבה דוגמאות מגלוי אליהו, שנקרא ג"כ „ההוא סבא" בזהר ובספרי קבלה.

ופעמים התחפש אליהו ונדמה לאנשים שונים ובתכונות מיוחדות, כמו חלף אליהו חזייה אידמי ליה כטעייא (ערבי, ברכות ו':), אתא אליהו אידמי לי כאינש [דעלמא] ואסהיד (שם נ"ח.), אתא אליהו אידמי ליה כחד מחשובי דמלכותא (ע"ז י"ז), אתא אליהו ואידמי להו כחד מינייהו (סנהדרין ק"ט.), נזדמן לו זקן אחד והוא אליהו זכור לטוב (תנחומא פ' האזינו), נכנס אליהו ז"ל בדמותו של ר' חייא (ירוש' כלאים פ"ט ד') מה עשה אליהו זכור לטוב נדמה לחרבונה (ירוש' מגילה ספ"ג, ב"ר פמ"ט), אתא אליהו אידמי להו כזונה כרכתיה (ע"ז י"ח:), אתא אליהו אידמי ליה כפרשא (שבת ק"ט:), אתא אליהו אידמי להו כדובא דנורא (ב"מ פ"ה:).

כנראה לקחו להם החכמים החסידים את אליהו הנביא לסמל העתיד הבא לגלות עמוקות האמת, ואמרו אין אליהו

בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב, אלא לרחק המקורבין בזרוע ולקרב המרוחקין בזרוע (עדיות פ"ד), ר"ל שלא יורה דינים חדשים רק יבאר ויפשט הספקות, ואמרו פרשה זו אליהו עתיד לדורשה (מנחות מ"ה.), ובדיני ממונות דבר התלוי בספק יהא מונח עד שיבא אליהו (ב"מ כ"ט.). וכל זה מיוסד על דבריו שאמר אל העם „עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים" ויוכיח את האמונה האמתית. גם בחרה האגדה באליהו לגבור ספוריה, מפני כי עלה ברכב אש וסוסי אש בסערה השמים ולא טעם טעם מיתה (ש"ב ב'), והוא מלאך הברית, ונאמר הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא (סוף מלאכי), המבשר את ביאת המשיח וגאולת ישראל מן הגלות.

כל אלה הסבו ביסוד הישיבה של „בית אליהו" בארץ ישראל, אשר בה למדו החסידים ואנשי מעשה עוד בזמן התנאים, וממנה תוצאות „תני דבי אליהו", וחבור „סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא", ואחד מהתלמידים הראשיים היה רב ענן בראשית זמן האמוראים. אולם אף כי המדרש הזה בעיקרו נתחבר בין תקופת זמן המשנה ותקופת זמן הגמרא, אין ספק כי נתוספו בו דברים הרבה אח"כ בזמן הגאונים ואיזה דברים גם בזמן מאוחר. וראיה לזה משלשה מקומות בנוסחאות שלפנינו, כי בריש פ"ב מאליהו רבה דרש: „דבר אחר ימים יצורו ולא אחד בהם, זה יום שביעי לעולם לפי שהעוה"ז הוה ששת אלפים שנה, שני אלפים תוהו שני אלפים תורה שני אלפים משיח, ובעונינו שרבו נכנס עלינו שיעבוד בתוך שני האלפים של ימות המשיח ויצא מהן יותר משבע מאות שנה, שנאמר עשה ה' אשר זמם". ושם פל"א: „ומשחרב הבית ועד עכשיו הרי תשע מאות שנה". ולפי המספרים האלה נערך הספר בסוף זמן הגאונים, ד"א תשכ"ח לבריאה (968). אמנם שנוי הזמנים האלה מורה כי שני מעתיקים בזמנים שונים הוסיפו את המנין שבע מאות ותשע מאות, או כי שינו את הזמן הקדום שהיה כתוב לפניהם כדי להשוותו למנין שהיו מונים הם.

המדרש תנא דבי אליהו כמו שהוא לפנינו נלקה בחסר ויתר במנין הפרקים ובנוסחאות שונות. לפי בעל הערוך (ערך סדר) סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא הם משניות חיצוניות, ורבה הוה ג' בבות ושלשים פרקים וזוטא י"ב פרקים. בנדפסים יש באליהו רבה ל"א פרקים ובאליהו זוטא כ"ה פרקים. אך ר"מ איש שלום הו"ל נוסחא ישנה (כ"י וואטיקאן) אליהו רבה כ"ט פרקים וזוטא ט"ו פרקים, כי עשרה הפרקים האחרונים אשר בנדפסים נוספו בו שלשה ממס' דרך ארץ ושבעה מפרקי דר"א. סדר אליהו כתב בסגנון מיוחד על טהרת הלשון, ונקרא „סדר" כי מסודרים בו „סדר ההנהגה במאורעות בסבתם וגלגולם אם לקיום או לחורבן העולם" (מבוא לרמא"ש). והמעשים שאינם בדרך הארץ והם מגונים הוא קורא אותם „דברים מכוערים ודברים שאינן ראויין". הוא מחלק את העולמות לשלש תקופות העוה"ז וימות המשיח ועוה"ב. הדרושים הם מסולסלים במעשיות ובמשלים נאים, ובכלל הוא אחד מהמדרשים היותר נעלים בספרות ישראל. הספר הוא קובץ של דרשות שונות להעיר תקוה טובה בלב השומעים ולחזק ידים רפות בגלות, ולעוררם על אהבת ישראל ולימוד התורה, ולהכינם לחיים אצילים בימות המשיח. בכמה מקומות הוא פותח דבריו „ברוך המקום ברוך הוא" או בפסוק של תוכן דרשתו ומתחיל „הרי הוא אומר", ובסוף הדרשה מסיים בנחמה. בפרק א' מתחיל ויגרש את האדם מלמד שנתן לו הקב"ה גירושין כאשה וכו' והולך ודורש בפסוקים שעושה מהם כעין טבעות בשלשלת, ומתחיל דרוש שני בפסוק שמסיים בו הדרוש הראשון. פ"ו: מפני מה זכה אברהם לחיים שלא בצער ושלא ביצר הרע בעוה"ז מה שעתיד ליתן לצדיקים לעוה"ב, וחושב גם יעקב ויתרו. פ"ח: על עשרה מכות במצרים, פי"ב: שלא לאכול ולסעוד עם עם הארץ. פ"ד: למעט בשחוק ובשיחה ותיפלות. פט"ו ופט"ז: תלמידי חכמים צריכים ללמוד במקרא ובמשנה, ואיזה דינים, וטבילה לבעלי קריין. פכ"ד: עשרות הדברות. פכ"ח: על הרוגי מלכות. פכ"ט והוא האחרון לפי הוצאת רמא"ש: בו דורש שכל מי שיש בו גסות הרוח נעקר מן העולם וחושב את אנשי מבול ואנשי מגדל ואנשי סדום, סנחריב ונבוכדנצר, גם שאול מלך ישראל, ומסיים בימות המשיח. החלק השני הוא סדר אליהו זוטא, והוא כעין קיצור מסדר אליהו רבה, כי נשנו בו דברים רבים מסדר שלפניו ובאגדות חז"ל. הוא מתחיל: משום דבי אליהו הנביא אמרו לעולם יהא אדם ערום ביראה, ומדבר על הצדקה ועל התורה (מקרא ומשנה), על הלכות ד"א, מדות טובות ומסיים בגאולה העתידה לבא. הרבה דבורים בסדרי התפלות בפיוטים וסליחות לקוחים מסדר אליהו, כמו הדבור „אבינו שבשמים" או אבי שבשמים, „יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים" שנעתק בבבל לארמית „יהא שמיה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא" שהוא יסוד הקדיש. גם הדיבור אשרי מי שהוא ירא שמים בסתר וכו' ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו (פי"ח); אני הוא עד שלא נברא העולם אני הוא משנברא העולם אני הוא בעוה"ז אני הוא לעוה"ב (פכ"ו), ברוך שאמר והיה העולם ברוך הוא ברוך אומר ועושה (אליהו זוטא פ"ד), וכולם מורגלים בתפלות ישראל.

מדרש תנא דבי אליהו נדפס בראשונה בוויניציא שנת שנ"ח (1598), בהוצאה הזאת רבו השגיאות. בשנת תל"ו יצא לאור שנית בפראג עם פירוש ארוך בשם זיקוקין דנורא והקדמות ארוכות מר קשישא ומר ינוקא להמקובל ר' שמואל ב"ר משה היידא, גם הוסיף עליו נוסחא חדשה שחידש בו דברים אשר מעולם לא היו בספר הזה והפך סגנונו ללשון התלמוד הבבלי, כי לדעתו הנוסחא הישנה אי אפשר לפרשה ע"י שכל אנושי, ובכן ישב בתענית ובתשובה בצום ובכי והשתטח על קברי אבותיו והתפלל לה' שיאיר עיניו ויכין לבו להבין ולהשכיל, ויתן רשות לאליהו ז"ל ולתלמידו רב ענן שהם יגלו ויודיעו לו הפירוש האמתי והנוסחא הנכונה והישרה של הספר הזה. ובתור סגולה אמר בכל מוצ"ש ק"ל פעמים אליהו הנביא, עד כי בכח דמיונו נראה לו כאילו איש עומד לנגדו וכאילו אמר אליו „אליהו התשבי אנא". אמנם לדעת המבקרים ובפרט ר"מ איש שלום נתעה המחבר הזה בדמיון שוא והתעה גם אחרים הבאים אחריו (מבוא להרמא"ש וכבר

קדמוהו עפשטיין באגרת בקורת שלו סימן ג׳ בהחוקר צד 185), וע״פ ההוצאה הזאת נעשו כל ההוצאות אח״כ. עוד נדפס עם פי׳ המלות והמשך הענין בקצרה ע״י יעקב ב״ר נפתלי הערץ מבראדי בשם „ישועות יעקב" (זאלקווא תקצ״ג); עוד עם פי׳ „מאורי אור" לר׳ אברהם ב״ר יהודה אריה ליב שיק (סדילקאוו תקצ״ה); עוד עם פי׳ „מענה אליהו" והגהות „שיח יצחק" לר׳ יצחק אליהו לנדא (ווילנא ת״ר). ההוצאה היותר מדויקת בנוסחא ישרה הוא של ר״מ איש שלום מהכ״י רומי משנת ד״א תתל״ג (1073) והדפיסה עם מבוא ארוך ועם הערותיו ותקנותיו בשם מאיר עין (ווין תרס״א), עם נוספות לסדר אליהו זוטא (שם ת״ס״ד), ר״ח מאיר הלוי הורוויץ הו״ל הכ״י פארמא מסדר אליהו זוטא.

ויש עוד מדרש הנקרא „חופת אליהו רבה וחופת אליהו זוטא" אך אין לו שום שייכות לאליהו הנביא וגם לא נזכר שמו בתוכו, ולכן יבא פה בערך חופות.

ויש עוד מדרש אחר ע״ש אליהו הנביא בשם „ספר אליהו ופרקי משיח ונסתרות ר׳ שמעון בן יוחי", ונדפס בשאלוניקי בשנת תק״ג ביחד עם „מעשיות" על עשרת הדברות ובדבור שני נמצא מעשה אברהם. יעלינעק הו״ל המדרש הזה בבית מדרשו ח״ג, ולפי דעתו נתחבר זה המדרש בזמן הגאונים. תוכן המדרש הוא איך המלאך מיכאל גלה לאליהו קץ העתיד במערב העולם בימיו של המלך הרמלת או תרמילא וסופר ומונה את המלחמות ותקופות העתים אשר יעברו מאז עד אשר יבא משיח, וירושלם תבנה ותכונן. השם הרמלת שוה לשם ארמילאוס באגדות אחרות על המשיח, והוראתו בלשון יונית משדד ארצות או „משחית עמים" (Heremolaos). היטציג בפירושו לדניאל משער כי ארמילאוס באגדה הוא ארמילוס קאליגולא אשר תוארו דומה לתואר ארמילאוס אשר „קומתו גבוה מאוד שוקיו דקים עיניו עמוקות והוא קרח". פה מובא רק החלק הראשון של המדרש המדבר אדות אליהו, והחלקים האחרים יבואו במקומם תחת משיח ור׳ שמעון בן יוחאי.

ספר אליהו

[בית המדרש חרר ג׳]

וישכב וישן תחת רותם אחד והנה זה מלאך נוגע בו ויאמר לו קום אכול. רזא גלא ליה מיכאל שרא רבא דישראל לאליהו הנביא בטורא דכרמל, קץ וזמן שעתיד להיות באחרית הימים בסוף ארבע מלכיות בימיו של מלך רביעי העתיד להיות. נשאתני רוח ה׳ והוליכני לדרום העולם וראיתי שם מקום גבוה בוער באש ואין כל בריה יכולה ליכנס שמה. שוב נשאתני והוליכני למזרח העולם וראיתי שם כוכבים נלחמים זה עם זה ואינם נחים. שוב נשאתני רוח והוליכני למערב העולם וראיתי שם נפשות בצער גדול כל אחד לפי מעשיו. ואז אמר לי מיכאל קץ העתיד להיות באחרית הימים בימיו של מלך העתיד להיות הרמלת שמו, ויש אומרים תרמילא שמו. ר׳ יהודה בן בתירא אומר כורש שמו, רשב״י אומר הכשרא שמו, והלכה כר״ש דאמר הכשרא שמו. מלך אחרון שבפרס יעלה לרומי שלש שנים זו אחר זו עד שפושע בה שנים עשר חדש, ושלשה גבורי מלחמה עולין לקראתו מן הים והם נמסרין בידו. מלך פחות שבמלכים בן שפחה גינית עולה לקראתו מן הים, ואלו יהיה אותותיו שראה בו דניאל: פניו ארוכות, בין עיניו גבהות, וקומתו גבוהה מאד, וכפות רגליו גבוהין ושוקיו דקים. ועתיד לשלוח ידו בו ביום על עם נאמן, ועתיד להזיע בו ביום שלש זיעות, וכל המזלות מתקבצין והולכין למקום אחד, עושקין בתים וגוזלין שדות, ומכין יתום ואלמנה בשוק, אבל אם יעשו תשובה תהיה להם סליחה. בעשרים במרחשון יזדעזע העולם וירעשו שמים וארץ. בעשרים בכסליו יעמדו כל ישראל בתפלה ובזעקה לפני אביהם שבשמים, ובו ובאותו היום תרד חרב ותפול באומות העולם, לפי שנאמר כזה וכזה תאכל חרב. כ״ב בניסן גלות ראשונה יוצאה מבבל בשמונה עשר אלף אנשים ונשים ואחד מהם לא יאבד. בכ״ה בתשרי גלות שניה שבנהר סבטיון יוצאה בי״ז אלף ונהרגין מהם עשרים איש ונשים ט״ו. בכ״ה לחדש השמיני גלות שלישית יוצאה ובוכין וצועקין על אחיהם שנהרגו, וצועקין במדבר כ״ה יום ואינן טוענין כלום, וחיין על מוצא פי ה׳. אין גלות ראשונה יוצאה מבבל עד ששניה מגעת לבבל שנאמר חולי וגוחי בת ציון וגו׳. בכ׳ בניסן מלך עולה מים ומשחית ומזיע את העולם, ובא על הר צבי קדש ושורפו. ארורה בנשים ילדתו, ואותו הקרן שראה דניאל, ובאותו היום צער ומלחמה כנגד ישראל. מלחמה שניה עושה דמיטרוס בן פוריפוס ואנפיליפוס בן פנפוס ועמהם פרשין עשר רבוא וטמונים בספינות שלשים רבוא. בכ׳ באלול משיח בא וינון שמו (1) ובאותו היום יורד גבריאל מתשע שעות עד עשר ומשחית את העולם תשעים ושנים אלף איש. בכ׳ בטבת מלחמה שלישית עושה מקץ קירטלוס וכל המדינות עמהן עם גדול מאד מבקעה גדולה עד יפו ועד אשקלון. ובכ׳ בשבט משיח בא ויורדין מלאכי חבלה ומשחיתין בכל אותו המון ולא נותרין נשמה. באותה שעה אומר הקב״ה לאברהם עתידין בניך שירדו למדרגה התחתונה שנאמר ושפלת מארץ תדברי ואח״כ יהיו גבוהים על כל האומות, שנאמר ונתנך ה׳ אלהיך עליון על כל גויי הארץ, ואח״כ באין כל האומות ומשתחוים לכל אחד מישראל ולוחכין עפר רגליהם, שנאמר והיו מלכים אומניך וגו׳. בכ׳ באדר משיח בא ועמו שלשים אלף צדיקים שנאמר והיה צדק אזור מתניו. וכיון שרואין או״ה כך מיד כל אחד מהם נמוק הוא וסוסיו שנאמר וזאת תהיה המגפה וגו׳. באותה שעה אומר הקב״ה לאו״ה אוי לכם רשעים שבסוף ארבע מלכיות כולכם נטרדין מן העולם, ויהיה כור של חטים עושה בתשע

---

(1) עי׳ סנהדרין צ״ח.

מאות כור וכן היין וכן השמן. כל אילן ואילן טעונים מגדים ופירות שנאמר ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו וגו׳, וישראל אוכלים ושמחים ארבעים שנה. ואחר כך הקב״ה מעלה גוג ומגוג וכל אגפיו, ואחר יאספו כל עמי הארץ מקיפין לירושלם להלחם והקב״ה עולה ונלחם בהם, ומשיח בא והקב״ה בעזרתו ועושה מלחמה עמהם שנאמר ויצא ה׳ ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב. באותו היום הרים מתרעשים והגבעות מתרקדים וחומות ומגדלים נופלים והקב״ה מכנים כל עוף השמים ובהמת הארץ לאכול מבשרם ולשתות מדמם שנאמר וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף, וישראל מסיקין מכלי זיינם שבע שנים שנאמר ויצאו יושבי ערי ישראל ובערו וגו׳ ואומר וקברום בית ישראל למען טהר את הארץ שבעה חדשים. ואלו המדינות יחרבו יריחו בארות בית חורון סוסין מלכה וארד שלום ושומרון, בית מגדיאל צור ובית חלפות ולוד, בוז ובית עינם, חמת ספר הרשה אנטוכיה אלכסנדריאה ואדום. וכל עירות של ישראל מקיפין אותן אש ומלאכי השרת שנאמר ואני אהיה לה נאם ה׳ חומת אש סביב, ואחר יבוא יום אחרון שהוא ארוך כארבעים יום, והרים וגבעות מתמוטטין ורועשין, והארץ צווחת על הרשעים ואומר במקום פלוני הרג פלוני את פלוני שנאמר וגלתה הארץ את דמיה.

אמר אליהו ז״ל אני רואה מתים טבועים בנהר ועפרם נגבל ונעשו כמו שהיו מתחילתן לתת שבח לאל שנאמר ראו עתה כי אני אני הוא וגו׳, וכן ביחזקאל אומר וראיתי והנה עליהם גידים, ומלאכי השרת פותחין את קברותיהן וזורקין בהן נשמתן וחיים ומעמידין אותם על רגליהם. וכל מי שנתחייב בדין דוחפין אותו חלחלה גדולה (2) ארכו אלפים אמה ורחבו חמשים אמה. וכל מי שלא חימד בתורתו של הקב״ה עיניהם של צדיקים רואים במפלתם שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים וגו׳.

אמר אליהו ז״ל אני רואה אש וגפרית יורדות מן השמים על הרשעים שנאמר ימטר על רשעים פחים והקב״ה מרחיק את המקדש (3) מאד מאבדון העולם כדי שלא ישמעו הצדיקים קול צעקת הרשעים ויבקשו עליהם רחמים, והיו כלא היו.

אמר אליהו ז״ל אני רואה אברהם יצחק ויעקב וכל הצדיקים יושבים והארץ זרועה לפניהם מכל מיני מעדנים. ואותו אילן שתיקן הקב״ה עומד בתוך הגן כאמור ועל הנחל יעלה על שפתיו מזה ומזה כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתום פריו. וספינות באות מעין גדי ועד אגלים טעונות עושר וכבוד לצדיקים.

אמר אליהו אני רואה עיר נאה וגדולה יורדת מן השמים כשהיא בנויה שנאמר ירושלם הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו, בנויה ומשוכללת ועמה יושב בתוכה, ויושבת על שלשת אלפים מגדלים ובין כל מגדל עשרים ריס וחמשת אלפים אמה של זמרגדין ושל אבנים טובות ומרגליות שנאמר ושמתי כדכד שמשותיך וגו׳.

אמר אליהו ז״ל אני רואה בתים ושערים של צדיקים באסקופותיהם ומזוזות שלהם מאבנים טובות והאוצרות של בית המקדש פתוחין עד פתחיהם, וביניהם תורה ושלום שנאמר וכל בניך למודי ה׳, ואומר שלום רב לאוהבי תורתך, ואומר מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך וגו׳. (פעם אחת בא אליהו ז״ל וכו׳ ע״ע משיח).

אליעזר: מכונה אליעזר בן הורקנוס תלמידו של ריב״ז, והוא סתם רבי אליעזר במשנה ובריתא. יש מדרשות ואגדות רבות על תולדותיו, וגם מדרשים שנקראו על שמו. ר״ח מאיר הורוויץ בבית עקד האגדות חוברת א׳ מביא שבע נוסחאות ממעשה דרבי אליעזר בן הורקנוס בימי ילדותו עד שהגדיל בתורה. הנוסחא א׳ העתיק מאבות דר״נ כ״י די רוסי סי׳ 327 שנכתב בשנת 1290. נוסחא ב׳ מאדר״נ בספר המעשים כ״י מינכען סי׳ 222. נוסחא ג׳ מאדר״נ הנדפס במסכתות קטנות בדפוסי ש״ס. נוסחא ד׳ מבראשית רבה פמ״ב וילקוט שמעוני ע״פ ויהי בימי אמרפל. נוסחא ה׳ מתנחומא פ׳ לך לך הוצאת באבער. נוסחא ו׳ ע״פ ספר דרשות מר״ח מווין מכ״י די רוסי סי׳ 1264 והיא העתקה חפשית מפרקי דר״א פ״א ופ״ב (עי׳ שם). נוסחא ז׳ היא הוספה ותמצית של ספרים שונים. בנוסחאות האלה יש שנוים בפרטי המעשה של ר״א: לפי פרדר״א היה ריב״ז מעיר את ר״א שידרוש כדי שימצא חן בעיני אביו שבא לנדותו מנכסיו. וכנראה מפרק ג׳ דרש ר״א בעניני הבריאה, אך לפי נוסחת בראשית רבה והתנחומא דרש ר״א במקרה ונתגלגל הדבר שבא אביו בשעה שדרש בענין אמרפל והמלכים, וכנראה הנוסחא בפרקי דר״א הוא יותר קדומה. תמצית המעשה היא כי ר״א בימי עלומיו היה פועל ועובד אדמה בשדות אביו שהיה עשיר גדול, וכשהיה ר״א כבן כ״ב או כ״ח ברח מאביו ובא לירושלם לישיבת ר״י בן זכאי, כי נפשו חשקה בתורה, ובזמן קצר רכש לו הידיעות הנחוצות להיות דרשן נפלא. ואבי ר״א לא ידע מה שנעשה עם בנו, ויבא לפני ריב״ז להעביר את בנו מנחלתו באשר עזבו. אז העמיד ריב״ז את ר״א לדרוש ברבים, וכאשר נודע לאביו כי הוא בנו שמח מאד עד שרצה לבכרו על פני אחיו, אך ר״א מאן בזה והיה שמח בחלקו הראוי לו (עי׳ אוצר ישראל ערך אליעזר בן הורקנוס). ר״א הצטיין בישיבת ריב״ז עד כי אמר עליו רבו כי הוא מכריע את כל חכמי ישראל בלמודו (אבות פ״ב ח׳).

על שם ר״א נקרא הספר „פרקי דרבי אליעזר״ שנקרא ג״כ „ברייתא דר״א״, הכולל ברייתות שנשנו בבית מדרשו בחייו וגם אחרי מותו, ולכן נמצאים בו איזה תנאים מאוחרים. הספר הזה הוא עתיק מאד, ואיזה ברייתות מוקדמים גם

---

(2) אולי צ״ל ברעש גדול. (3) ר״ל המקום הקדוש שיושבין שם הצדיקים.

למשניות הסדורות ע"י רבינו הקדוש. הוא כולל מדרשים ואגדות ממעשה בראשית וימות עולם עם איזה מנהגים ודינים, ועניני קבלה, ויש בו נ"ד פרקים. מפרק א' עד ט"ו הוא מסודר על סדר פרשיות התורה. פרק ט"ו מוסב על להט החרב המתהפכת. פט"ז ופי"ז אדות גמילות חסדים. מפי"ח ואילך חוזר לסדרי התורה ודורש עליהם עד פכ"ד על בני נח ודור הפלגה ואברהם. פכ"ה על סדום. מפכ"ו עד פל"א בעשרה נסיונות שנתנסה אברהם. פל"ב ופל"ג אדות יצחק ועניני הצדקה ומסיים בפל"ד בתחיית המתים. וחוזר לסדרי תורה מן פל"ה עד פ"מ. פמ"א מתן תורה, פמ"ב בשלח פרעה, פמ"ג תשובת פרעה בים ובדרך אגב ברכת הרוצה בתשובה. בפרק מ"ד חוזר לסדרי התורה לפרשת עמלק, ופמ"ה במעשה העגל. פמ"ו לוחות שניות וסיים בסלחתי כדבריך. פמ"ז הוא תשלום ענין העגל, ואגב ענין השטים, ואח"ז סדר ברכת גואל ישראל. פמ"ח בגאולת מצרים וסומך לו גאולת ישראל ע"י מרדכי בימי המן. פמ"ט ופ"נ באגג, ואח"ז סדר ברכת רופא חולים. פנ"א ג"כ ברפואה. פנ"ב ונ"ג בחולי חזקיה ורפואתו, ומסיים בפרק נ"ד ברכת רופא חולים. (עי' פרק האחרון מפרקי דר"א בבתי מדרשות למר ווערטהיימער ח"ג). שבעת הפרקים האחרונים נספחים לסדר אליהו זוטא (עי' נספחים לסדר אליהו זוטא לרמא"ש, ווין תרס"ד). לפי דעת צונץ והחוקרים האחרונים היה מחבר הספר הזה ר' אליעזר ב"ר יצחק ב"ר יהושע ב"ר אבון אחד מחכמי איטליא בשנת 833, אך יש סתירה לדבריהם, כי רב עמרם גאון שחי בזמן ההוא מיחס את פרקי דר"א לר' אליעזר בן הורקנוס (סדור רב עמרם דף ל"ב ע"א), והרמב"ם אומר: ראיתי לר' אליעזר הגדול (הוא ר"א בן הורקנוס) דברים בפרקיו הנקובים בשם הידועים פרקי ר' אליעזר (מורה מאמר ב' פכ"ז). ועוד קדמונים אחרים יחסו את הספר לר"א התנא, אף כי בלי ספק נתוספו בו כמה מאמרים מאמוראים ומעתיקים מאוחרים, ויצא מסודר כמו שנמצא לפנינו במאה התשיעית. פרקי דר"א נדפס ראשונה בקושטא בשנת בר"ן יחד=רנ"ב (1492) וכמה פעמים אח"כ. ועם ביאור מר' זאב וואלף איינהארן (ווילנא תקצ"ט). ההוצאה היותר חשובה היא עם מבוא וביאור לר"ד לוריא (ווארשא תרי"ב). ע"ע פרקי דר' אליעזר באוצר ישראל. עי' ג"כ אגדת אגדות או קובץ מדרשים קטנים ח"א, ובית עקד האגדות ח"ב לרח"מ הלוי הורוויץ.

הספר „ארחות חיים" מיוחס ג"כ לר"א בן הורקנוס, והוא „צוואת התנא ר"א הגדול" שצוה להורקנוס בנו. תוכנו מוסר השכל ומדות ישרות להתנהג בהן, ויש בו פתיחה וסעיפים המתחילים במלת „בני". ונקרא הספר ארחות חיים, ע"ש שאמרו לו תלמידיו בעת שבאו לבקרו בהיותו חולה: רבנו תלמדנו ארחות חיים ונזכה לחיי עוה"ב (ברכות כ"ח.). לדעת ר"מ די לונזאנו הבר ספר ארחות חיים איש אחר בשם ר' אליעזר הגדול הנזכר בפוסקים, והזכירו גם הטור באו"ח סי' תקפ"ב, וכי ההקדמה ממעשה ר"א בן הורקנוס כתב המעתיק שחשב שגוף הספר שייך לר"א זה (שתי ידות קכ"ב) והוא ר' אליעזר בר יצחק מווירמיזא שהיה ג"כ פייטן ובקי באגדה (מפתח לפדר"א מרח"ם הורוויץ). ובעל שם הגדולים כתב בשם רמד"ל: גוף ספר הצוואות הוא מחכם אחד שהיה מגדולי לותיר, רבו של רש"י ז"ל שנקרא בימיו רבי אליעזר הגדול. אולם לדעת ר' גרשון העניך בבאורו לארחות חיים (ווארשא תרנ"א, לובלין תרס"ג), כל הספר הוא מעשה התנא ר"א בן הורקנוס, כי דחוק לומר שההקדמה הוא ממחבר אחר, ועוד שהשיטה בהצוואות מתאמת עם שיטת התנא ר"א לפי מאמריו המפוזרים בש"ס ומדרשים. ע"ע ארחות חיים באוצר ישראל.

ארחות חיים נדפס ראשונה עם א"ב דבן סירא, קושטא רע"ט, ויניציא ש"ד. ועם תוספת סדר גן עדן בס' שארית יוסף, שאלוניקי רפ"א, ובפני עצמו פראג שע"ב וזאלקווא תצ"ח. בדפוסים הראשונים יש ס"ד סעיפים ובאחרונים ס"ו סעיפים, וכן בהוצאת חיים אברהם אבא גאלדבלאט עם הערות „אשל חיים" ווילנא תרנ"ג.

„אותיות דר"א", שיסד כ"ב צירופי א"ב, מובא במדרש יהי אור פ' בראשית (דפוס קרימונה כ"ב ע"ג) וז"ל: ר' יהודה אומר באתון גליפן דר' אלעזר (אליעזר) אית קוטרי דאתוון כ"ב קטירין כחדא, תרין אתוון דא סליק ודא נחית וכו' וסימנך דא א"ך ב"ך א"ל, עכ"ל (רב פעלים 38).

„שאלות ר' אליעזר", עשר שאלות אדות תחיית המתים מיוחס אליו בטעות, ומובא פה בערך תחיית המתים.

ספר ארחות חיים

[מהוצאת ר' גרשון חנוך העניך]

א') אמרו כשחלה רבי אליעזר הגדול נכנסו חכמים אצלו. כשראה אותם אמר להם תמה אני על חכמי הדור אם ימותו מיתת עצמן. אמרו לו רבי למה? אמר להם מפני שלא שמשתם אותי. לאחר כך נכנס ר' עקיבא בן יוסף אמר לו מפני מה לא באת לשמש אותי? א"ל לא היה לי פנאי. א"ל עקיבא! תמה אני אם תמות מיתת עצמך. באותה שעה נתחללו אבריו של ר"ע ונמס דמו (לבו) בקרבו, אמר לו רבי למדני. באותה שעה שנה לו שש מאות הלכות פסוקות על בהרת עזה כשלג. קראו להורקנוס בנו וישימהו על יד ימינו. בכה רבי אליעזר ואמר בני! עד היום הייתי מתנהג עמך ברוגז ולא הסברתי לך פנים כדי לכוף אותך ביראת קונך, ועתה בני הנני הולך לנועם ה' והדרו, בא ואלמדך ארחות חיים. פתח ר"א ואמר ה' שמעתי שמעך יראתי (חבקוק ג').

ב') בני, שים נא כבוד לה' ותן לו תודה, וזכור כי מחומר עשאך, והוא הוציאך לאויר העולם וכננך בעצמות עצם אל עצם והכניסך בעוה"ז ואתה לא חכנסת בו, כי הוא אינו צריך לך ואתה צריך לו.

ג') בני, אל תאמין בעצמך עד יום מותך, הלכתא כרבנן הלכתא (אבות פ"ב ד', עי' ירוש' שבת פ"א ג'). אבל אל תאמין בעצמך בשלות גופך בעוה"ז. כמה שכבו על מטתם ולא קמו, כמה שכבו על מטתם שמחים וטובי לב וקמו בחלאים רעים, כמה שכבו על מטתם בריאים והקיצו במכאובים רעים.

ד׳) בני, הוי זהיר להתאבק בעפר רגלי החכמים (אבות פ״א ד׳), ואל תסמוך על דעתך, ואינך רשאי לומר קבלו דעתי (שם פ״ד ח׳).

ה׳) בני, ירא את ה׳ אלהי אביך ועבדהו, והוי זהיר בק״ש ערבית ובתפלה של שחרית. כמו שאמר דוד המלך ע״ה ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי, כמו שתקנו אבות הראשונים. ותפלת ערבית שים ראשונה לכל התפלות כי יעקב אבינו תיקן אותה והכתיב עשאו ראש לכל אבות, שנאמר והנה ה׳ נצב עליו ויאמר אני ה׳ אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק וגו׳. בתחלה הזכיר שמו הקדוש עליו ואח״כ אלהי אברהם ואלהי יצחק.

ו׳) בני, הוי קל כצבי ואל תהא עצל לקרות ק״ש בעונתה, ואל תעכב אותה לשיעור דרבנן (עי׳ ברכות ט׳: ושם ב״ה:), כי הזריזין מקדימין למצות. וכל הקורא ק״ש בעונתה נותן כבוד לבוראו.

ז׳) בני, הוי זהיר בק״ש על מטתך ולקדש עצמך ולברך לבוראך ושכבת וערבה שנתך, ולאחר שתקדש עצמך בזה אל תספר בדברים בטלים ואל תעסוק עם אשתך בדבר אחר הואיל וכבר קדשת עצמך בקדושת קונך, כי נשמתך תעלה ואינך יודע האיך יקבלוה לעמוד לפניו, והקיצות היא תשיחך.

ח׳) בני, הכהנים נכנסין לאכול בתרומתן ונשמתך עולה באותה שעה. אם תזכה תכנס ביניהם, ואם לא ידחו אותך לחוץ.

ט׳) בני, כשתעמוד משנתך בחצות הלילה, אז תספר עם אשתך בקדושה, ואל תנבל את פיך ואפילו דבר שחוק כי אתה עתיד ליתן דין וחשבון על שיחה שבינך ובין אשתך, וכשתקיץ משנתך אל יפנה לבך בהרהורים רעים כי הרהור מביא לידי מעשה. הנה מה טוב ומה נעים כשהקב״ה נכנס עם הצדיקים שתהיה מצוי בתוכם למשוך חוט של חסד עליך, להיות גורלך עם הצדיקים בגן עדן ואם תזכה ותהיה עמהם אשריך וטוב לך.

י׳) בני, הוי זהיר בכלי של מים סמוך למטתך וכשתקום בבוקר אל תטול חלוקך ללבוש בלא נטילת ידים לא מידך ולא מיד אחר שלא נטל ידיו, כי רוח הטומאה שורה על הידים (שבת ק״ט.), ואל תעביר אותם על גבי עיניך פן יכשלו רבים במראות עיניך, כי אין ברכה שורה במראה עין שקבל טומאה, ואי עביד להסתכל בשונאו שונאו נמלט ואוהבו נכשל.

י״א) בני, הוי זהיר לנקות גופך ולפנות דירת נפשך ולא תשקצנה, ואל תהי גורם להיות נמאס.

י״ב) בני, הוי זהיר בנטילת ידים, כי נטילת ידים בכלל הדברים העומדים ברומו של עולם, וכל המזלזל בנטילת ידים הרי זה מנודה לשמים, וכל שכן שאין לו חלק לעולם הבא. וכשתרחץ ידיך זקוף אצבעותיך למעלה וברך ליוצרך, ואל תברך עד שיהיו הידים רחוצות, כי אסור להזכיר קדושת שמו בלכלוך הידים כשהן מזוהמות, ואל תטול ידיך ממי שלא נטל ידיו (1).

י״ג) בני, אל תלבש בגדיך בלא ברכה, כי כשם שנהנה אדם כשיתן אוכל לנפשו וצריך לברך על הנאת האוכל, כך צריך לברך על הנאת המלבוש בכל עת שילבש. וכל מי שלא ברך על מלבושו ילבש ברימה וגוש עפר בקבר, וקשה אותה רימה כמחט בבשר החי (ברכות י״ח:).

י״ד) בני, הוי זהיר להתעטף בעטיפת מצוה, כסוי מצוה על גוף צדיק ינוח. כל מי שאין כסוי מצוה בגופו נקרא לבושו בגד בוגדים בגדו, כי מעיד עדות שקר בעצמו.

ט״ו) בני, הכון לקראת אלהיך ושים עטרת תפארת בראשך, השמן הטוב על הראש, והם התפילין, שם יוצרך ולוית חן לראשך, וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך ויראו ממך (דברים כ״ח), וקשור על זרועך חותם תבניתו הוא דמות כבוד ה׳ (2). בת קול יוצאת בכל יום ואומרת הברו נושאי כלי ה׳. שלשה מלאכים הולכים לפני האדם באותה שעה ומכריזים ואומרים תנו כבוד לדיוקנו של מלך ששכינת אל על ראשו ואומר עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מ״ט).

ט״ז) בני, אל תשכים לבית חבירך להזכיר עליו שם שמים לברכו (3). כתיב תחת שלש רגזה ארץ ואחד מהם שפחה כי תירש גבירתה, וכל המברך נשמת חבירו קודם ברכת השם מוריש לשפחה הגברת.

י״ז) בני, הוי זהיר שתהיה מעשרה הראשונים בבית הכנסת (ברכות מ״ז:), להיותך נוטל שכר כנגד כולם או כנגד כל הבאים. הלכתא כרבנן הלכתא, אלא נוטל שכר כל העשרה, וכל אחד מעשרה הראשונים שכרו כנגד כולם כלל מאה (4), וזהו שנאמר ומשחרי ימצאונני (משלי ח׳) בשני נוני״ן, אשרי הנמנה עמהן.

י״ח) בני, כשתכנס לפני יוצרך תכנס באימה וביראה וכשאתה מתפלל דע לפני מי אתה עומד.

י״ט) בני, כל עצמותיך תרגיש לקדש בקדושה בכח גדול לכוף יצרך אצלו משום שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה׳ מי כמוך מציל עני מחזק ממנו (תהלים ל״ה), ומשום תנו עוז לאלהים (שם ס״ח), למנצח בנגינותי (חבקוק ג׳).

כ׳) בני, אל תשיח שום שיחה בבית המדרש, הט אזניך ושמע דברי חכמים, ואל תהי בז לכל דבר, ואל תהי בז לכל אדם, כי כמה מרגליות ימצאו באפקרוסתו של עני (עי׳ זהר שלח קנ״ז:). אין אדם נכנס לתחומו של חבירו ואין אדם יכול לחדש דבר

---

(1) כמו בנטילת ידים שחרית כן בנטילת ידים לסעודה עי׳ (ברכות נ״ג:). (2) נוסחא אחרת, „הבריות נושאים כלים" ואינו מובן. (3) השם „שלום", עי׳ ברכות י״ד. (4) נוסחא אחרת: כל העשרה.

בתורה שחבירו מזומן לחדשו, כי הכל מוכן לפניו מיום שהתורה נבראת.

כ"א) בני, הוי זהיר לבקר את החולה כי המבקרו מיקל חליו. השתדל עמו לשוב לקונו, והתפלל עליו וצא. אל תכביד עליו ישיבתך כי די לו מכובד חליו. כשתכנס לחולה תכנס אצלו בשמחה כי לבו ועיניו על הנכנסים אליו.

כ"ב) בני, הוי זהיר לחוצאת המת לקוברו ולהכניסו ביד קונך, כי מצות נדולים (5) היא עליך. כל העושה חסד חנם הקב"ה עושה עמו חסד חנם.

כ"ג) בני, הוי זהיר לנחם אבלים ולדבר על לבם כי לא היו ראוים להענש חביריו של איוב אלא על שאמרו לו דברי קנטורים ולא דברי נחומים, דכתיב כי לא דברתם אלי נכונה בעבדי איוב (איוב מ"ב).

כ"ד) בני, טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה, לתת מוסר לנפשך ולשפוך דמעות מעיניך, כי כל השופך דמעות על אדם כשר לא ישפוך דמעות על בניו כשהם קטנים.

כ"ה) בני, הוי זהיר בהכנסת כלה לחופה, ולשמח החתן שכל המשמחו כאלו קבל תורה מהר סיני שנאמר ויתן אל משה ככלותו וגו׳ ככלתו כתיב, ודאי יום שניתן תורה כיום שנכנסת כלה לחופה.

כ"ו) בני, הוי זהיר לכבד לעני ולהפיק לו נפשך, ולתת לו מתנה בסתר ולא בפרהסיא, והאכילהו והשקהו בביתך והעלים עיניך מלהסתכל בו כשהוא אוכל, כי נפשו רחבה (רעבה) ותטוש עלי אוכל (6).

כ"ז) בני, אל תדכא לעני בדבריך כי ה׳ יריב ריבם, ועון זה גורם לכמה קנטורים למעלה לגלות לרעה, ומליץ לא נמצא עליו, וכל העושה לו רצונו בדברים טובים קונה לו פרקליטין למעלה וכולם מליצים עליו לטובה.

כ"ח) בני, תקן צדה לנפשך והדלק נר להאיר לפניך ואל תניחהו להאיר אחריך שמא לא יוכלו אחריך להאירו, ואפילו שהוא לאחור לא ידליקוהו לעולם ותשב אתה בנשף בערב יום באישון לילה ואפלה.

כ"ט) בני, אל תאטם אזניך מזעקת דל למען ישמע ה׳ קולך בזעקתך, וכל האוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יזעק ולא יענה.

ל׳) בני, בכל תפלתך שים עצמך עני ואביון לפני בוראך, כי כמה הם מקטריגים עליך, כאשר ידע יעקב הענין וראה שעשו דוגמתו למעלה מיד אמר ויהי לי שור וחמור כעני ואביון. ודוד המלך ע"ה אמר הטה ה׳ אזנך ענני כי עני ואביון אני, כיון שעבר היום (הזעם) במקום עניות הכניס עצמו בחסד בוראו שנאמר לאחריו שמרה נפשי כי חסיד אני (תהלים פ"ו), וקיים בך אל תתהדר לפני מלך (משלי כ"ה).

ל"א) בני, הוי זהיר בעונג שבת לכבדו כפי כחך ולענגו במאכל ובמשתה, ובסעודת הלילה אל תשים עצמך כעני כ"א יותר מיכולתך, והזהר בסעודה השלישית, והוי זהיר בדבורך ביום השבת (שבת קי"ג.), כי על הכל אתה עתיד ליתן דין וחשבון.

ל"ב) בני, אל תכנס לביתך פתאום וכ"ש לבית חבירך, ואל תטיל אימה יתירה בתוך ביתך (פסחים קי"ב. שבת ק"ה:), כי כמה רעות גורמת האימה.

ל"ג) בני, הסר כעס מלבך כי הכעס בלב כסילים ינוח ואל זר שורה על ראשם (זהר תצוה קע"ב.).

ל"ד) בני, אהוב את החכמים ורדוף אחריהם, והשתדל לדעת בוראך כי בלא דעת נפש לא טוב, והוי זהיר לתת שלום לכל אדם ודבר אמת.

ל"ה) בני, הוי זהיר להיות צנוע במקום מגולה (בבית הכסא) והוי צנוע בדבר אחר (תשמיש).

ל"ו) בני, כשתשב על שלחנך לאכול דע שאתה יושב לפני המלך, אל תהי חציף ובלען. הוי זהיר במים ראשונים ובמים אחרונים כי שניהם לצורך. כשאוכלין בני השלחן אל תרים קולך בברכת היין (7), ואל תשיח בתוך הסעודה ואפילו בדברי תורה.

ל"ז) בני, הוי זהיר בדברי תורה לומר על השלחן, וכל שלחן שאין אומרים עליו דברי תורה נקרא קיא צואה בלי מקום (ישעיה כ"ח, אבות פ"ג ג׳).

ל"ח) בני, הוי זהיר כשתכנס לחולה ואין לו, אל תכנס בידים רקניות, כשיקום הוי מקדים לו המאפל ויחשוב עליך כאלו אתה מקיים נפשו וגמולך ישלם לך בוראך.

ל"ט) בני, אל תגלה סודך לאשתך, הוי נאמן רוח אצל כל אדם ואל תגלה סודו בריבך עמו כל שכן בהיותו בהשקט עמך.

מ׳) בני, הוי זהיר לאכול העשבים (ירקות) ואל תשאל מבני אדם, וכשתשאל שאל ליוצרך.

מ"א) בני, תבחר מחנק (נ"א רעב) לנפשך ואל תצטרך לבריות.

מ"ב) בני, הוי זהיר להיות לך בנים ולגדלם לתלמוד תורה כי בשבילם תזכה לחיי עולם הבא.

מ"ג) בני, הוי זהיר באשתך מחתנך הראשון (פסחים קי"ג), ואל תמנה אפוטרופוס בביתך.

מ"ד) בני, אל תתקרב לאשתך קרוב לוסתה והתרחק מן הכיעור ומן הדומה לו (חולין מ"ד:), ואל תעבור אחורי אשה בשוק ואל תעבור בין שתי נשים (פסחים קי"א.).

מ"ה) בני, הוי זהיר שלא תקפיד לחכם כי חמתו חמת עכשוב וחמת צפעוני שאין לו לחש, חמתו מות ורצונו חיים.

---

(5) ר"ל שמוטלת על ת"ח, ומבטלין ת"ת להוצאת המת כתובות י"ז, ונוסחא אחרת מצוה גדולה או מצוה רבה. (6) לשון הכתוב כנשר יטוש עלי אוכל. (7) שלא יהיו צריכין לענות אמן ואין משיחין בסעודה בשעת האכילה משום סכנה עי׳ תענית ה׳:

מ"ו) בני, אל תלך יחידי ואל תדין יחידי ואל תעיד יחידי ואל תהי עד ודיין כאחד כי אין יחיד דיין זולתי אחד (אבות פ"ד ח׳).

מ"ז) בני, הוי זהיר מזעקת יתום ואלמנה כי הוא אבי יתומים ודיין אלמנות, אל תהי להם קובע הואיל והוא קובע כל טוב שלהם, על כן הוא קובע את קובעיהם נפש (ב"ב קי"ט.).

מ"ח) בני, כל חטאתיך שים במשקל ותשובתך במאזנים ישאו יחד ואח"כ תן וידוי ותפלה להכריע המשקל.

מ"ט) בני, התרחק משכן רע ומאדם ששמועתו רע. כשם שאומרים עליו מלמטה כך אומרים עליו מלמעלה.

נ׳) בני, בנפול אויבך אל תשמח פן יראה ה׳ ורע בעיניו והשיב מעליו אפו. אבל אם רעב שנאך האכילהו לחם.

נ"א) בני, לא תרדוף אחר השררה כי הכל גזור מלמעלה ולאשר יחפוץ יתננה. בכל יום הקב"ה קורא ע"ז בעצמו ראו קראתי בשם, שנאמר ראו קרא ה׳ בשם בצלאל (שמות ל"ה).

נ"ב) בני, אל תהי כזבוב לחבירך על נגעו שמניח מקום בריא ושורה על הנגע, וכסה לחבירך על נגעו ואל תגלה קלקולו לעולם.

נ"ג) בני, הוי רץ לדבר מצוה, ואל תהי המצוה קלה בעיניך ואל תאמר זו קלה וזו חמורה כי אינך יודע מתן שכרה של מצות. כל מעשיך יהיו לשם שמים (אבות פ"ד ב׳ ושם פ"ב א׳).

נ"ד) בני, אל תהי צדיק הרבה ואל תרשע הרבה ואל תחמול על הרשע המקלקל שורת חכמים, ואל תהי בייישן הרבה. ותזהר מלשתות מים הנשארים מפיו של חבירך כי ההבל יוציא מבית חללו ואינך יודע איזהו חולה בגופו. בכל דבר הוי ביישן ובמקום שההיזק שכיח אל תהי ביישן. לעולם הוי מנבל עצמך בבית המדרש ואפילו ישחקו חביריך עליך.

נ"ה) בני, אל תשב בחבורות האומרים גנאי מחבריהם ובעלי לשון הרע, כי כל הדברים עולים ובספר נכתבים וכל העומדים שם נכתבים בחבורת לשון הרע.

נ"ו) בני, אל תשתה מים שאולים (פסחים קי"א.) ואל תאכל מאכל מיד כל אדם. הוי משתין בפנ׳ מאה ואל תשתה מים בפני אחד (בכורות מ"ד:).

נ"ז) בני, אל תבשל בקדרה שבישל חבירך וכ"ש אם בשלו בה שנים ונסתלקו מן העולם כי כבר מלאך המשחית מכיר בה [8].

נ"ח) בני, הוי זהיר מאשה שאינה הוגנת לך. אוי למי שפוסל את זרעו. ואבשלום גרם כמה רעות לישראל ורדף אחר אביו להורגו [9].

נ"ט) בני, הוי זהיר שלא תשמש מטתך בשעה שהיא מניקה את בנה, ואל תניחהו בעריסתו יחידי בבית בין ביום בין בלילה.

ס׳) בני, אל תהי ישן יחידי בלילה בשום בית כי בדברים אלו לילית מזומנת להזיק (שבת קנ"א:), וכיון שאוחזת לאדם או לתינוק מוציאתו מן העולם.

ס"א) בני, הוי זהיר לגדל בניך לתלמוד תורה ואל תסלקם ממנה שכל המסלק בנו מן התורה נסתלקו ימיו מן העולם מפני שהקב"ה בוכה עליו בכל יום.

ס"ב) בני, הוי זהיר שלא תשתה מים מגולים בלילה, כי כמה מקטריגים משתכחין בעולם ובהם יוקשים בני אדם וחסרים כדגים הנאחזים בפח.

ס"ג) בני, אל תשב בצל החמה בימי תמוז ואב, וכל שכן שלא תישן בלילה לאור הלבנה, וע"ז נאמר יומם השמש לא יככה וירח בלילה (תהלים (תהלים קכ"א), ביום מפני מרירי ובלילה מפני איגרת בת מחלת (פסחים קי"ב.), וכ"ש כשהלבנה בחידושה, ה׳ ישמור את נפשך ה׳ ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם.

ס"ד) בני, אל תאכל בשר בעוד שמסלק ההבל בין צלי בין מבושל, ואל תאכל תבשיל מקדרה שלא בשלה בה שלשים יום.

ס"ה) בני, הוי זהיר מכל מאכל לתת חלקו לבוראך והחלק שלו הוא של עניים. לפיכך טול מן היפה שבשלחנך לתת לקונך, אל תקלל חרש ויראת מאלהיך.

ס"ו) בני, דע כי בטחון הצדיקים הוא הטוב הגנוז, מבחר תבל ארצו, והוא מקום גנוז וסתור ואין כל בריה יכולה לעמוד באותו מקום זולתו הרוחות הקדושות הטהורות המזומנות ליכנס לאותו מקום. והמקום ההוא מטע שעשועים של הקב"ה ונברא קודם שנברא העולם ואינו מן העולם הזה (עי׳ ברכות ל"ד:).

מעשה רבי אליעזר בן הורקנוס

[הורוויץ, בית עקד האגדות]

ושותה בצמא את דבריהם, שכל זמן שדברי תורה נכנסין ומוצאין חדרי לב נכנסין ושורין בתוכו ואין יצר הרע שולט ביניהם. ד"א זה ר׳ אליעזר בן הורקנוס שביקש ללמוד תורה והיו לאביו חורשין הרבה והוא היה חורש בטרשין, ישב לו והיה בוכה, אמר לו אביו למה אתה בוכה שמא אתה מצטער שאתה חורש עמנו בטרשין, למחר בוא וחרוש עמנו על גבי מענה. למחר בא וישב לו והיה בוכה, אמר לו אביו מפני מה אתה בוכה, א"ל שאני מבקש ללמוד תורה. א"ל הרי אתה בן עשרים ושמונה שנים ואתה מבקש

---

(8) פסחים קי"ב, היינו שלא לישאת גרושה או קטלנית אלמנה משני בעלים. (9) אבשלום בא מיפת תואר, סנהדרין ק"ז. (1) החלק הראשון מהמעשה הוא מהנוסחא ב׳, והחלק השני מנוסחא א׳.

ללמוד תורה—אלא לך וקח אשה ותוליד בנים והוליכם לבית הספר. והיה מצטער שלש שבתות עד שנגלה אליו אליהו ז"ל ואמר לו לך עלה אצל בן זכאי לירושלם. עלה לן אצל בן זכאי בירושלם, ישב לו והיה בוכה, א"ל מפני מה אתה בוכה, אמר לו רצוני ללמוד תורה. א"ל מי אתה? ולא הגיד לו. אמר לו לא למדת מימיך? א"ל לאו. התחיל ללמדו ק"ש ותפלה וברכת המזון ושני הלכות בכל יום, ובשבת חוזר ומדבקן. עשה שמונה ימים שלא טעם כלום עד שעלה ריח רע בפיו, מיד טרדו מלפניו, ישב לו והיה בוכה. אמר העמדתני מלפניך כאדם שהוא מוכה שחין, אמר לו בן מי אתה? א"ל בן הורקנוס. א"ל בן גדולי עולם אתה ולא הגדת לי, היום אתה סועד אצלי. אמר לו כבר סעדתי אצל בני אכסניא שלי, שלח ר' יוחנן ושאל לאכסניא ואמרו לו הרי שמונה ימים שלא טעם כלום. הלכו ר' יהושע בן חנניה (ור' יוסף הכהן) [ור' שמעון בן נתנאל] כדי להגיד לו. מיד כששמע בן זכאי כך קרע בגדיו ואמר אי לך אליעזר שהיית מושלך בינותינו. אבל אומר לך כשם שעלה ריח פיך לפני כך תהא משנת פיך יוצאת מסוף העולם ועד סופו. קורא אני עליך ושם האחד (2) אליעזר (שמות י"ח ד'). אמרו בניו להורקנוס לך ונדה אליעזר בנכסיך, עלה לירושלם לנדותו מנכסיו ומצא יום טוב גדול לריב"ז שהיו גדולי המדינה מסובין עמו, בן ציצית הכסת ונקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע. ולמה נקרא שמו בן ציצית הכסת שהיה מיסב למעלה מכל גדולי המדינה. אמרו על נקדימון בן גוריון שהיה לו בבית ארבעת כורין של גגות טוחנן בזהב (3), ואמרו על בן כלבא שבוע שהיה לו מזון שלש סעודות לכל אחד מירושלם. מיד עשו מקום להורקנוס והושיבוהו אצלם.

[ר' יהושע בן חנניה ור' שמעון] בן נתנאל הלכו ואמרו לריב"ז הרי אביו של ר' אליעזר, בא אמר להם: עשו לו (לר"א) מקום, עשו לו מקום והשיבו אצלם בינותן. אמר לו ריב"ז לאליעזר אמור לנו דבר אחד מדברי תורה, א"ל רבי אמשל לך משל למה אני דומה לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכנים, כך אני איני יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלתי ממך. אמר לו בני אמשל לך משל למה הדבר דומה לבאר הזו שהיא מזלת ומוציאה מים מאליה, כך אף אתה יכול לומר דברי תורה יותר ממה שנאמר למשה בסיני. א"ל שנים ושלשה פעמים ולא קבל עליו, יצא (ריב"ז) והלך לו, היה ר' אליעזר יושב ודורש דברים יותר ממה שנאמר למשה בסיני ופניו מאירות כאור החמה וקרנותיו יוצאות כקרניו של משה ואין אדם יודע אם יום ואם לילה. ר' יהושע בן חנניה ור' שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לרשב"י בא וראה אליעזר יושב ודורש דברים יותר ממה שנאמר למשה בסיני ופניו מאירות כאור החמה וקרנותיו יוצאות בקרנותיו של משה ואין אדם יודע אם יום ואם לילה. בא רשב"י מאחריו ונשקו בראשו ואמר לו אשריכם אברהם יצחק ויעקב [ראו] מה יצא מחלציכם. אמר להם אביו של ר' אליעזר למי אתם אומרים כך? אמרו לו לבנך אליעזר, אמר להם וכך היה צריך לומר אברהם יצחק ויעקב „מחלציכם"? לא היה צריך לומר בן אלא אשרי אני כי יצא מחלצי. היה ר' אליעזר יושב ודורש ואביו עומד על רגליו, אמר לו אבא איני יכול להיות יושב ודורש לומר דברי תורה שאתה עומד על רגלך, עמד והשיבו אצלו, אמר לו בני לא באתי אלא לנדותך מנכסי ועכשיו שבאתי וראיתי ושמחתי בתלמוד תורתך הרי אחיך מנודים מהם (מהנכסים) והם נתונים לך מתנה. אמר לו מוצל אני (4) עד שאני שוה לכל אחי בהם. אילו בקשתי מלפני הקב"ה כסף וזהב היה (יש) לו ליתן לי שנאמר לי הכסף ולי הזהב, אילו בקשתי ממנו קרקעות היה נותן לי שנאמר לה' הארץ ומלואה. לא בקשתי אלא שאזכה לתורה שנאמר על כן כל פקודי כל ישרתי (תהלים קי"ט קכ"ח).

פרק דרבי אליעזר בן הורקנוס (1).

[הורוויץ, קובץ מדרשים קטנים ח"א]

ראשון דברינו ופתחון פינו חייבים אנו ליתן שבח והודאה לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה שהוא חי וקים לעולם ולעולמי עולמים, ואין קצבה לשנותיו ואין קץ לאורך ימיו ואין שיעור למרכבות כבודו והכל יתכלה ונשתנה והוא אדון שלא יתכלה ולא ישתנה, וחוץ ממנו דבר לא נהיה, ואין פירוש לעילום שמו (2), ולא לבדו נאה שבח וגדולה, וקולו חוצב להבות ודבורו מפרק הרים ומשבר סלעים ואבנים, וקשתו אש וחיציו שלהבת ורומחיו לפידים ומגיניו עננים וחרבו ברק, ויוצר הרים וגבעות ובורא רוחות ונשמות, ועושה שלום בין אש למים, ועשה שמים בדיבורו ויסד ארץ בשיחותו, וברא כל מעשה בראשית בחכמתו בלא עמילה ובלא יגיעה שנאמר הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו, והוא רם ונשא והוא גדול ונורא אדון האדונים ואדיר האדירים אלהי האלהים, והוא היה לבדו טרם נברא עולם והוא יודע מה יהיה אחר עולם, והוא מתלה (3) כל מעשיו: תלה רום בדיבורו והתליל תחת ברוחו, ותלה רקיעים ברום עולם ועליהם רום שאין להם סוף שלא הרשנו חכמים לדרוש ולחקור, ורקע חלדות על עומק שאין בריה יכולה לפשפש. לכן פתח ר' אליעזר בן הורקנוס.

---

(2) דרש אחד המיוחד, ילקוט שמעוני רמז רס"ח ורמז תשנ"ט. (3)? עי' גיטין נ"ו: (4) נבדל אני ונעצר מהנכסים, עד שאשוה לכל אחי, ולא יהיה לי יתרון עליהם.

(1) הוא קצור מפרקי רבי אליעזר פרק ג'—ו', ט', י"א. וההקדמה ראשון דברינו עד פתח ר' אליעזר בן הורקנוס הוא מהמעתיק. (2) שם הוי"ה הנעלם. (3) תולה.

מי ימלל גבורות ה׳ ישמיע כל תהלתו, זכי יש לך אדם שיכול לספר כל נפלאותיו של הקב״ה! ואף מלאכים אינם יכולים לספר אלא מקצת גבורותיו לדרוש מה שעשה ומה שעתיד לעשות, למען יתרומם שמו בפי כל בריותיו שברא מסוף העולם ועד סופו, שנאמר דור לדור ישבח מעשיך וגבורותיך יגידו. קודם שברא הקב״ה את העולם היה הוא עצמו בלבד, ועלה במחשבתו לבראות את העולם, והיה מחריט יסודותיו ומוצאיו ומובאיו בארץ ולא היה מתקיים עד שברא תשובה. לפי ששבעה דברים נבראו קודם העולם ואלו הן: תורה, וגיהנם, וגן עדן, וכסא הכבוד, ובית המקדש, ותשובה, ושמו של משיח. וכלם מן הפסוק כדאיתא לעיל בהתחלת פירוש עשרת הדברות (4). והתחיל לברוא העולם וברא שמונה דברים ביום הראשון ואלו הן: שמים וארץ ואור וחושך, ותוהו ובוהו, ורוח ומים. מים מהיכן נבראו מאור לבושו של הקב״ה לקח ופירש בשמלה והיו נמתחין והולכין עד שהשמיע להם די. ומנין שמאור לבושו נבראו, שנאמר עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה ואין אור אלא מים שנאמר יפיץ ענן אורו. וארץ מהיכן נבראת, משלג שתחת כסא הכבוד לקח וזרק על המים ונקפאו המים ונעשו עפר הארץ, שנאמר כי לשלג יאמר הוי ארץ (איוב ל״ז). וקרקסי השמים בימי אוקיינוס הם אחוזים, שמימי אוקיינוס בין קצות הארץ לקצות השמים, וקצות השמים על מי אוקיינוס הן פרושין, כאהל שהיא פרוסה וקצותיו למטה כך הן השמים קצותן למטה ותוכן למעלה, שנאמר הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת (ישעיה מ׳ כ״ב). ארבע רוחות נבראו בעולם ואלו הן רוח פינת המזרח ורוח פינת הדרום ורוח פינת המערב ורוח פינת הצפון. רוח פינת המזרח משם אור יוצא לעולם, רוח פינת הדרום משם טללים וגשמי ברכה יורדין לעולם, רוח פינת המערב שם אוצרות שלג ואוצרות ברד וקור וחום וגשמים יורדין לעולם, רוח פינת הצפון משם חושך יוצא לעולם ושם מדור לזיקים ולמזיקים ולשדים ולרוחות ולזועות, ומשם רוח רעה יוצא לעולם, ועוד פינת הצפון בראו הקב״ה ולא גמרו, ולמה לא גמרו? אמר שאם יבא שום אלוה בעולם ויאמר אני אלוה אז יגמור את הפינה הזאת ואז ידעו הכל שהוא אלוה.

ביום השני ברא (השמים וברא) המלאכים והרקיע ואש של בשר ודם ואש של גיהנם. והלא שמים ביום הראשון נבראו שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואיזהו רקיע ברא ביום השני? ר׳ אליעזר אומר „רקיע" שהוא כעין קרח הנורא, שנאמר ודמות על ראשי החיות רקיע כעין הקרח הנורא (יחזקאל א׳ י״ב). כעין אבנים טובות ומרגליות והוא מאיר לכל השמים כנר שהוא מאיר בבית וכשמש שהוא יוצא בגבורתו בצהרים שנאמר ונהורא עמיה שרי (דניאל ב׳ כ״ב). וכן עתידים הצדיקים להאיר שנאמר והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע. ואילו לא היה הרקיע היה העולם נבלע במים. של מעלה ממנו מים ולמטה ממנו מים, מבדיל בין מים למים, שנאמר ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בן מים למים, בין מים העליונים למים התחתונים. והמלאכים שנבראו ביום שני כשהם משתלחין הם נעשין רוחות וכשהם משרתין לפניו הם נעשין אש שנאמר עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט (תהלים ק״ד). ארבע כתות של מלאכי השרת משרתין לפני הקב״ה ואלו הם: מחנה הראשונה של גבריאל על ימינו, ומחנה השניה של מיכאל לפניו, ומחנה השלישית של אוריאל על שמאלו, ומחנה הרביעית של רפאל מאחריו ושכינת הקב״ה באמצעו וכסאו גבוה ותלול למעלה באויר, ומראות כבודו כעין חשמל חציו אש וחציו ברד ועטרת בראשו וכתר שם המפורש במצחו ועיניו משוטטות בכל הארץ. מימינו חיים ומשמאלו מות ושבט של אש בידו ושבעה מלאכים שנבראו בתחלה משרתים לפני הפרוכת הפרוסה לפניו, והדום רגליו באש וברד ואש מתלקחת סביבות כבודו, ושבעה ענני כבוד סובבין אותם, ואופן וגלגל וכרוב נותנים לפניו שבח. הן הם הכרובים: כשהוא מדבר פני מזרח מדבר מבין שני הכרובים פני אדם, וכשהוא מדבר פני דרום מדבר מבין שני הכרובים פני אריה, וכשהוא מדבר פני מערב מדבר מבין שני הכרובים פני השור, וכשהוא מדבר פני הצפון מדבר מבין שני הכרובים פני נשר... לעומתם האופנים וגלגלי המרכבה, ומקול זעקת גלגלי המרכבה זיקים וברקים יוצאים לעומתם ושני שרפים עומדים אחד מימינו ואחד משמאלו ושש כנפים לאחד מהם, שנאמר שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים לאחד, ואמר בשתים מכסים את פניהם שלא יביטו פני השכינה ובשתים יכסו את רגליהם שלא יראו [דמות עגל] לפני השכינה ובשתים מעריצין ומקדישין את שמו הגדול, והן עומדין אצל כסא כבודו ואינן יודעין מקום כבודו, שנאמר ברוך כבוד ה׳ ממקומו. והחיות עומדות באימה וביראה וברתת בזיע, ומזיעת פניהן נהר של אש יוצא ומושך לפניו, שנאמר נהר דינור נגד ונפיק מן קדמוהי (דניאל ז׳), וזה עונה וזה קורא וזה עונה וזה קורא קק״ק ה׳ צבאות מלא כל הארץ כבודו, וישראל שהן גוי אחד בארץ מיחדין את שמו ואומרים שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד, והקב״ה משיב ואומר אני ה׳ אלהיכם ומציל אתכם מכל צרה.

בשלישי היתה כל הארץ מישור בבקעה, וכשיצא הדבור מפי הגבורה יקוו המים נעשה מקצת הארץ הרים וגבעות ונתפזרו על פני כל הארץ ועלו לתוכה של ארץ ונעשה עמקים עמקים ונתגלגלו המים ונקוו לעמקים, שנאמר ולמקוה המים קרא ימים. מיד נתגאו המים ובקשו להחריב את העולם עד שנגער

(4) הוא סדר „מתן תורה" שהיה בכ״י זה.

בהן הקב"ה וכבשן ונתנן תחת כפות רגליו ומדדן בשעלו שלא לפחות ושלא להוסיף, שנאמר מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ׳ י"ב), ועשה חול גדר לים כאדם שהוא עושה גדר לכרמו ובשעה שעולין ורואין את החול לפניהם מיד חוזרין לאחוריהן. ופתח פתח לגן עדן שממנו נטועים על פני כל הארץ כל מין עץ ואילן וכל מיני דשא ועשב, וערך שלחן לבריות עד שלא נבראו שנאמר תערוך לפני שלחן, וכל המעיינות עולין מן התהומות להשקות. ר׳ יהושע אומר תהום אחד יש אצל גיהנם יהוא נובע ומוציא מי תענוג לבני אדם... ר׳ יהודה אומר בכל חדש וחדש סולמות עולין מן התהומות להשקות את פני כל הארץ והעבין משמיעין קול למים והימים משמיעין קול צנורותיהן לתהומות ותהום אל תהום לעלות ליתן לעבים, שנאמר תהום אל תהום קורא לקול צנוריך (תהלים מ"ב ח׳), והעבים שואבים מים מן התהומות שנאמר מעלה נשיאים מקצה הארץ (שם קל"ה ז׳), וכל מקום שיפקיד להם המלך שם הם ינשימו מים, ומיד הארץ מתעברת וצומחת כאשה שמתעברת ויולדת. אבל כשרוצה הקב"ה לברך פירות הארץ פותח אוצרו שבשמים וממטיר על הארץ שהן מים זכרים, שנאמר יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את מעשה ידיך (דברים כ"ח י"ב).

ביום הרביעי ברא שני המאורות הגדולים, לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה אלא שוים בגובהם באורם ובתוארם, נכנס זה אצל זה והיה זה אומר לזה אני גדול ממך. מה עשה הקב"ה ליתן שלום ביניהם, הקטין אחד מהם שהלשין את חבירו, שנאמר את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה (חולין ס׳:).

בחמישי השריץ מן המים כל מיני עופות זכרים ונקבות טהורים וטמאים, וכל מיני דגים טהורים וטמאים, וכל מיני חגבים זכרים ונקבות טהורים וטמאים, ולויתן נחש בריח במים התחתונים, והוא מוכן לצדיקים לעתיד לבא שנאמר יכרו עליו חברים (איוב מ׳), ואין חברים אלא תלמידי חכמים שנאמר היושבת בגנים חברים וגו׳ (שה"ש ח׳ י"ג), ואין כירה אלא סעודה שנאמר ויכרה להם כירה גדולה (מ"ב ו׳ כ"ג). והשאר חולקין אותן בשוה שנאמר יחצוהו בין כנענים (איוב שם) ואין כנענים אלא תגרין שנאמר כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב (הושע י"ב ח׳).

בששי הוציא מן הארץ כל מיני בהמות זכרים ונקבות טהורות וטמאות, וכל מיני שקצים ורמשים ובהמות בהררי אלף אשר מרעיתו באלף הרים בכל יום ויום, והם נצמחין מאליהן בלילה אחת שנאמר כי בול הרים ישאו לו (איוב שם), והוא מוכן לצדיקים שנאמר העשו יגש חרבו (שם). ובקש לברוא אדם ונמלך במלאכי השרת שנאמר נעשה אדם בצלמנו, אמרו לפניו רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו וגו׳ (תהלים ח׳), אמר להם הקב"ה בואו ואודיעכם שאני עתיד להוציא ממנו אומה שלימה ומי הם ישראל... אמרו לפניו ומה תהא זכותה של אומה זו, אמר להם הקב"ה אני אומר לכם מה שהם עתידין לעשות לפני: ביום ראשון בראתי שמים וארץ והשריתי שכינתי בשמים ואף הם עתידין לעשות לפני אוהל מועד ואשרה שכינתי בו בשביל כבודם... ביום שני בראתי רקיע והבדלתי בין מים למים ואף הם עתידין לעשות לפני פרוכת והיא מבדלת בין הקודש ובין קדש הקדשים... ביום השלישי בראותי דשאים וזרעים ואילנות ואף הם עתידין לעשות לפני שלחן ועליו לחם הפנים שהם מן הדשאים ולהקריב לי הבכורים שהם מן האילנות... ביום הרביעי בראתי שני המאורות להאיר ביום ובלילה ואף הם עתידין לעשות לפני מנורה ועליה נרות תמיד... ביום החמישי בראתי כל עוף כנף ואף הם עתידין לעשות לפני כרובים שהם מסוככים בכנפיהם על הפרוכת... ביום הששי רוצה אני לברוא אדם שיהא ראש לכל דורי, ואף הם עתידין לעשות להפריש לפני אהרן לכהן גדול. אמרו לפניו רבש"ע דיי אני לך! בכל זאת (5) אמר להם הקב"ה בואו ואודיע אתכם יותר ממה שאמרתי לכם שבמדה שעשיתי כך אני עתיד לעשות להם במצרים.—ביום הראשון בראתי שמים וארץ והבדלתי בין אור לחושך, כך אני עתיד להבדיל להם בין אור לחושך שנאמר לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים (שמות י׳ כ"ג), ולכל בני ישראל היה אור במושבותם (שם).—ביום שני בראתי רקיע והבדלתי בין מים למים, כך אני עתיד להבדיל להם בין מים למים שנאמר והמים להם חומה מימינם ומשמאלם.—ביום השלישי בראתי דשאים וזרעים, כך אני עתיד להפריח פרי מעשיהם שנאמר רבבה כצמח השדה נתתיך.—ביום רביעי בראתי חמה ולבנה חמה להאיר ביום ולבנה להאיר בלילה, כך אני עתיד להעמיד להם עמודים אחד ביום ואחד בלילה, אחד של ענן ואחד של אש, של ענן להאיר ביום ושל אש להאיר בלילה.—ביום חמישי בראתי עופות, כך אני עתיד להמטיר עליהם עופות שנאמר וימטר עליהם כעפר שאר וכחול ימים עוף כנף (תהלים ע"ח). ביום הששי אני רוצה לברוא אדם שיהא ראש לכל דורותיו, כך הם עתידין להיות ראש לכל האומות. מיד פתחו ואמרו יהי כבוד ה׳ לעולם ישמח ה׳ במעשיו (שם ק"ד ל"א). והתחיל הקב"ה לקבץ עפרו של אדם מארבע כנפות הארץ. אדום ושחור ולבן וירקרק. אדום זה הדם, שחור אלו הקרבים, לבן אלו גידין ועצמות, וירקרק זה הגוף. ולמה קבץ עפרו מארבע רוחות הארץ, אמר הקב"ה שאם ילך אדם

---

(5) ר"ל שהקב"ה לא חש לדבריהם ועיד הוסיף להבטיח נסים לישראל, ומר הורוויץ רצה להגי׳ה תשובת המלאכים מודים אנו לך, תחת דיי אנו לך.

מן המזרח [למקום אחר] והגיע קצו ליפטר מן העולם שלא תאמר הארץ אין עפר גופך ממני. ללמדך שבכל מקום שאדם הולך והגיע קצו משם עפר גופו שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב. ושתים עשרה שעות היה אותו היום וכל שעה ושעה שימשה במלאכתו, שעה ראשונה הוצבר אפרו, שניה נעשה גולם, שלישית נזרקה בו נשמה, וכשנזרקה בו נשמה היה מסתכל ומביט בין למעלה ולמטה ורואה את כל הבריות שברא הקב"ה והיה שמח בלבו, נתקבצו כלן ובאו להשתחוות לו, אמר להם אדם מה לכם הבריות שאתם באים להשתחוות לי, בואו אנו ואתם ונמליך למי שבראנו. פתח אדם ואמר, ה' מלך גאות לבש לבש ה' עוז התאזר, ועונין אחריו אף תכון תבל בל תמוט (תהלים צ"ו).

סליק פרק דרבי אליעזר בן הורקנוס

אלפא ביתא דבן סירא: ספר קטן בשם „אלפא ביתא דבן סירא" מיוחס לישוע בן סירא הנודע בספרו הקובץ משלי עם ואמרי חכמה בשם „חכמת בן סירא" ונמנה בין הספרים החיצונים. האלפא ביתא כנראה הוא מלאכת סופר מאוחר אשר התחקה על ספר בן סירא ויברר לו ממנו איזה פתגמים ועוד איזה דברים שנאמרו בשמו בלשון ארמית שהיה מורגל אז בפי ההמון, ויסדרם ע"פ הא"ב כדי להקל על הזכרון. ואחריו בא סופר שני ועשה א"ב שני בלשון הקדש כי מצא איזה מהם בתלמוד ומדרשים והוסיף עליהם כדי לגמור הא"ב. ואחריו בא סופר שלישי וחבר עליהם פירוש עם להג הרבה מעורב במשלים ספורים והגדות שונות, מתחיל „לעולם", ומסיים בפתגם בן סירא מאותו האות. ולפי שמביא לפעמים ב"ס דברי ליצנות ונבול פה, לכן הזהירו חכמים שלא לקרותו (סנהדרין ק':) וכתב הרמב"ם בפי' המשניות לסנהדרין פ' חלק: „וכן ספר בן סירא והוא היה איש שחבר ספרים, יש בהם התולים מעניני הכרת פנים ואין בהם טעם ולא תועלת אלא אבוד זמן בהבל". אבל הריטב"א (ב"ב צ"ח:) כתב: אע"פ שקראוהו בסנהדרין בין ספרים חיצונים שמעינן שלא אסרו שם אלא לעשות ממנו קבע, אבל מ"מ ראוי להגות ללמוד ממנו חכמה ומוסר. וגם חז"ל לא נמנעו מלהשתמש בו ולהוציא יקר מזולל. לדעת עפשטיין בקדמוניות היהודים (צד 124) נעשו הוספות בס' אלפא ביתא דבן סירא בכוונה להתל בדברי חז"ל, אך לא נראים דבריו כי עשו זאת בכוונה. והוא בעצמו מודה „שנחוצה שמירה יתירה לכל מי שיבוא לחרוץ משפט כזה על איזה ספר קדמון, כי לא כל מה שנראה לנו זר היה זר גם בעיני הקדמונים, ובהשתנות העתים משתנות הדעות" (שם דף 120). אדות הא"ב דבן סירא דברו גם צונץ בדרשותיו (105), ושור בהחלוץ (ח"ח 172), ורייפמאן בארבעה חרשים (צד 5).

ס' אלפא ביתא דב"ס נדפס ראשונה עם עוד ספורים קטנים בקושטא שנת רע"ט, ובויניציא שנת ש"ד באמשטרדם שנת תנ"ח בחילוף וחסר, כי שם הקדימו הא"ב השני והאחירו הראשון, ובדו לו שם „תוכחת מוסר לב"ס ע"פ מעשה" אבל השמיטו כמעט חציו, ר"ל מן אות א' עד ט' בכלל. ומתחיל ירך מן טיבות. וע"פ הדפוס המשובש הזה סמכו האחרונים אשר לא ידעו את הראשונים הטובים ממנו, וגם העתיקו הספר בלשון יהודית אשכנזית ונדפס בנאווידוואהר בשנת תקמ"ב. משה שטיינשניידר הדפיס האלפא ביתא בשלמות עם הערות ותקונים, ברלין תרי"ח.

אלפא ביתא דבן סירא

[ע"פ דפוס שטיינשניידר]

א') אוקיר לאסיא עד דלא תצטריך ליה (1).

לעולם יקדים אדם תפלה לצרה שאלמלא אברהם אבינו לא הקדים תפלתו לצרה לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט בימי יהושע בן נון. ואימתי הקדים אברהם אבינו תפלה לצרה, כיון שנפטר מבית אבותיו שנאמר וילך למסעיו מנגב ועד בית אל, ואיזה קריאה שקרא אברהם? אמר יוסף בן עוזיאל (2) היה יודע אברהם אבינו מעשה עכן שהיה עתיד לעשות וראה בנבואתו שלא ישתייר משונאיהם של ישראל עד אחד לפיכך קרא בשם ה' ואמר: רבון העולמים ענני, ומה נחור וחרן שלא ידעו שמך ולא הלכו בארחותיך מעולם ולא נפרדו מבית אבותיהם והרי בניהם ובני בניהם יחיו וירשו ארץ, ואני שנפרדתי מבית אבי ולא עברתי על צוויך והרי בני נתחייבו כלייה. אמר לו הקב"ה בני כבר נכתבה גזירה על בניך שלא יותר מהם אלא אחד בלבד ושמו יאיר בן מנשה וארבה את זרעו זרע יעקב, ועכשיו שהקדמת תפלה לצרה לפני לא יהרג מהם אלא יאיר בן מנשה בלבד כדי שלא ישמד ישראל. מיד ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה. לפיכך לא נהרג מישראל בין בית אל ובין העי במקום שהקדים אברהם תפלה לצרה אלא יאיר בן מנשה בלבד, שנאמר ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש, וראוי לפסוק לומר שלשים וששה איש, אלא מהו כשלשים וששה איש, זה יאיר בן מנשה ששקול כשלשים וששה של סנהדרין (3). לפיכך ישראל כשנהרג יאיר בן מנשה נזדעזעו ונפלו על פניהם ואמרו אוי לנו שלא היה בישראל כמוהו, אוי לנו מה תהא עלינו, מיד וימס לבב העם ויהי למים. ולכך יקדים אדם תפלה לצרה, ואף לרופא שגר לו דורון, וכיון שתבא לידי חולי יזכור טובותיך וירצה לבקרך, והיינו דאמר בן סירא, אוקיר לאסיא עד דלא תצטריך ליה.

ב') בר דלא בר שבקיה על אפי מיא וישוט.

לעולם הוי מיסר את בנך יותר מדאי והלקה אותו ואם תראה שלא יועיל בו הלקאה עזוב אותו,

---

(1) עי' חכמת בן סירא ל"ח א'. (2) הוא נכד בן סירא, כי עוזיאל היה בנו. (3) כנגד רובה של סנהדרין, סנה' מ"ד.

ואם הוא רודף אותך הוצא אותו לסקלו. ואם אין אתה יכול לעשותו [אלא] בן סורר ומורה זרוק אותו לנהר ופרנס את הדגים. דברי עוזיאל בנו של בן סירא. אבל יוסף בן עוזיאל אומר וכי אפשר לו לאדם להרוג את בנו, אלא כיצד יעשה מי שיש לו בן שאינו הגון יעזוב אותו ואם ראהו שנפל לבור לא יוציאנו אלא יטביע ואחר כך יבכנו ויתאבל עליו, כמו שעשה דוד, שכל זמן שרדפו אבשלום עזבו עד שענשו הקב"ה לאבשלום והוחזק ראשו באלה. ואף דוד לא פלטהו אלא שלח מי שהרגו ואח"כ בכה אותו והתאבל עליו כדי שלא יראו בני אדם שהוא יצא להרגו, ובן סורר [דינו] כדברי יוסף בן עוזיאל נכדו, והיינו דאמר בן סירא, בר דלא בר (כהוגן) שבקיה על אפי מיא וישוט.

ג') גרמא דנפיל בחולקך [בין טב או ביש] נרדיה.

לעולם לא תשא אשה אלא מיוחסת ואפילו אתה מוצא אותה ערומה, ולא תשא אשה שאינה הגונה לך ואפילו היא לובשת כלי כסף וכלי זהב, שכל הנושא אשה לשם ממון ירח נכנס וירח יצא והממון כלה, שנאמר בה' בגדו כי בנים זרים ילדו עתה יאכלם חדש את חלקיהם (הושע ה' ז'). שמא תאמר שהנושא אשה לשם ממון אינו חוטא כבר נאמר בה' בגדו, ושמא תאמר בנים שיוצאים ממנה מיוחסין הם ויקנה נכסים הרבה, כבר נאמר עתה יאכלם חדש את חלקיהם, ושמא תאמר זמן מרובה יאכלם הרי כבר נאמר חדש (זמן קצר כמו שפי' הרד"ק), ושמא תאמר נכסיה יאבד הקב"ה ולא נכסיו הרי כבר נאמר חלקיהם. ולא עוד אלא כל הנושא אשה לשם ממון אינו רואה יום טוב עמה, ואם אינו יכול לישא אשה מיוחסת ישא משוחררת לפי שהיא במזלו, אע"פ שהיא קשה לו יותר מאיזבל לאחאב ואשתו של קרח שאבדו את בעליהן, ואם לא יגרש אותה יפה עשה לפי שבשביה אין מכניסין אותו לדין, שהרי שנינו ארבעה אין נכנסים לדין ואלו הן דקדוקי עניות וחולי מעיים והרשות ומי שיש לו אשה רעה ואינו מגרשה (4), ואם גירשה לא עשה יפה שאין השעה משחקת לו אחריה, ולא עוד אלא שהעולם מחשיך לו כשהוא מגרשה. והיינו דאמר בן סירא, גרמא (עצם) דנפיל בחולקך בין טב או ביש נרדיה (גרמו).

ד') דהבא צריך לקמצאה, ועולימא להלקאה.

לעולם הוי מיסר את בנך יותר מדאי, ולא תמנע ממנו בכל יום הלקאה כדי שתהא יראתך עליו, מה הזהב צריך הלקאה אף הנער צריך הלקאה כדי שתלמדנו דברי תורה שהם דומים ללחם, שנאמר כי לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה', ומה הזהב אם תלקה אותו יפה מצהיב יפה, אף הנער אם תלקנו יפה יצא יפה. לפיכך הלקה את בנך כדי שתהא יראתך עליו, שאלמלא לא היה שאול בן קיש מלקה את בניו בכל שעה היה רדפהו יהונתן בנו כשאמר לו בן נעות המרדות, אלא מתוך שהיה אימתו של שאול עליו לא רדפו לאביו. ומנין שהיה מלקה שאול ליהונתן בנו שנאמר ויטל שאול את החנית עליו להכותו, וכתיב כי מות תמות יהונתן. ודוד המלך ע"ה שלא היה מיסר את בניו ולא היה מלקה אותו לפיכך עמד אבשלום עליו להרגו, ומנין שלא היה מיסר דוד לבנו דכתיב ולא עצבו אביו מימיו לאמו. ואף אברהם אבינו אם לא היה מלקה את בניו ואת בני ביתו היה ישמעאל הורג אותו כשאמר להם שבו לכם פה עם החמור, הדומין לחמור. והיה יצחק ע"ה הורג לאביו כשנעקד על גבי המזבח, ואף אליעזר היה מבטל שבועתו, ואף בני הפלגשים היו הורגים אותו כשגרשם מעל יצחק בנו, אלא שהיתה יראתו על כלם. ומנין שהיתה יראתו על בניו ועל בני ביתו שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו'. לפיכך תהא יראתך על בניך ולא תמנע מהם הלקאה שנאמר אל תמנע מנער מוסר. והיינו דאמר בן סירא, דהבא צריך לקמצאה ועולימא (נער) להלקאה.

ה') הוי טב וחולקך מן טבתא לא תמנע.

לעולם הוי ירא שמים בסתר ואל תהי כן בעיני אחרים שבני אדם ילעיגו ממך ויאמרו שוטה הוא, שכך אמר שלמה אל תהי צדיק הרבה, וכתיב אל תרשע הרבה שלא יאמרו לך רשע הוא, אלא היה בינוני כמו שאול מלך ישראל, וע"ו נתקיימו שניהם, בשעה שחמל על אגג יצאה בת קול ואמרה לו אל תהי צדיק הרבה, וכשהרג לנוב עיר הכהנים יצאה בת קול ואמרה לו אל תרשע הרבה, וביון שהסיר את האובות ואת הידעונים ענתה בת קול ואמרה לו אל תהי צדיק הרבה, וכיון שהלך לאשת בעלת אוב לדרוש אוב ענתה בת קול ואמרה לו אל תרשע הרבה. שמא בשביל שהיה בינוני לא היה צדיק, הרי כבר נאמר ולא היה איש מבני ישראל טוב ממנו וכתיב בן שנה שאול במלכו, והלא כבר היו לו בנים, אלא בן שנה כבן שנה שלא טעם טעם חטא מימיו (יומא כ"ב:), ושתי שנים מלך על ישראל כלומר ושתי שנים מלך בלא חטא, והיינו דאמר בן סירא הוי טב וחולקך מן טבתא לא תמנע.

1) ווי ליה לבישא ווי להון לדבוקיהו.

לעולם אל תדור עם רשעים מפני שמלשינין אותך, ואם תתמה לך הסתכל ביפתח הגלעדי שהיה צדיק ודר בין שבט אפרים והיו מרשיעים אותו, וראה שהיו שורפין את בניהם ואת בנותיהן לבעל ואף הוא עשה כן והלך והרג את בתו, ראה אותם שהיתה ביניהם שפיכות דמים ואף הוא עשה כן הלך והרג מהם ארבעים ושנים אלף, לפיכך נעשה רשע ולא זכה לקבורה, וכיון שמת קברו אותו מיד מצאו את עצמותיו פזורות בכל מקום, שנאמר ויקבר בערי גלעד מלמד שנפזרו עצמותיו

---

(4) עירובין מ"א: ושם נאמר שמעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו.

בכל ערי גלעד, ובכל מקום שהיו רואין עצמותיו היו קוברים אותם. וכי זה בלבד נענש בשכנים רעים אלא אף נבות היזרעאלי נענש לפי שהיה אחאב רשע גמור והרג את שכנו והחטיא כל השומע קולו, ועליו אמר בן סירא, ווי ליה לבישא ווי להון לדבוקיהו (5).

ז׳) זרוק לחמך על אפי מים [ויבשתא] ואת משכח ליה בסוף יומיא (6).

לעולם יהי שלחנך פרוס לכל מי שיבא ותהא ראוי שתשרה שכינה עליך, ואם תתמה הסתכל באותו זקן ששמו מיכה שאמרו עליו שהוא עובד ע״ז, ובשביל שהיה שולחנו פרוס לכל בני אדם זכה והחייהו הקב״ה כשיצאו ישראל ממצרים, לפי שכבר מת והחייהו משה, ואף זכה לנבואה שנאמר ויהי דבר ה׳ אל הנביא אשר אשר השיבו (7). ואף לוט בשביל שהיה מקיים אש״ל זכה לנבואה ונמלט מהפיכת סדום. מאי אש״ל? סימן א׳כילה ש׳תיה ל׳ויה. ויש אומרים לינה לכל מי שיבא.

מעשה באדם אחד שהיה לו בן והיה מלמדו בכל יום: זרוק לחמך במיא, ואת משכח ליה בסוף יומיא, לימים מת האיש ההוא והיה אותו הנער זוכר מה שצוהו אביו זרוק לחמך במיא, היה נוטל לחם בכל יום והיה זורק לים, פעם אחת נזדמן לו אליהו ז״ל בזקן, אמר לו כך צוני אבי זרוק לחמך במיא, אמר לו והלא [לא] למדך שלח לחמך על פני המים, והלחם דומה למלח, מה הלחם אינו יכול לאכל בלא מלח כך אין העולם מתקיים בלא לחם. מיד היה נוטל בכל יום פת (8) לחם והיה הולך לנהר והיה זורק הפת במים, והיה דג אחד מזומן באותו מקום והיה אוכל הפת, והיה עושה כך בכל יום עד שגדל אותו דג ביותר, והיה מצער חביריו דגים שבאותו מקום עד שנתקבצו כל הדגים שבים ובאו אצל לויתן ואמרו לו, אדונינו! יש בכאן דג אחד וגדל הרבה ואין לנו חיים עמו, וגם בכחו אוכל ממנו בכל יום עשרים או יותר. מיד שלח לויתן בשבילו, שלח אליו דג ואכלו ועוד שלח שליח אחר ואכלו, עד שבא לויתן אצלו, ואמר לו באיזה מקום גדלת כל כך ואמר לו בשפת הנהר. אמר לו וכי הללו עומדים בתוך הים ואינם גדולים כך ואתה גדלת בשפת הים כך? אמר לו הן מפני שיש אדם אחד שמביא לי בכל יום פת לחם ואני אוכלה בבקר ובצהרים, ואני אוכל בבקר עשרים דגים ובערב שלשים. אמר לו מפני מה אתה אוכל חביריך, א״ל מפני שהם באים אצלי ואני אוכלם ועליהם נאמר ומבשרך לא תתעלם. אמר לו לך והביא אותו אדם לפני, אמר לו למחר. מיד הלך אותו דג וחפר במקום שהיה אותו נער נוהג לבוא, ועשה שם מחילה והכניס אותו דג פיו לתוך החפירה. למחר בא אותו נער כמנהגו ורצה לעמוד על אותו מקום ונפל במים, פתח הדג את פיו ובלעו והכניסו בים והביאו אצל לויתן. אמר לו הקיא אותו, הקיאו ויצא מפיו של אותו דג ונפל בפיו של לויתן, ואמר לו בני מה ראית שזרקת לחמך במים, אמר לו מפני שלמדני אבי מנעורי שלח לחמך על פני המים. מה עשה לויתן הוציאו מפיו ונשקו ולמדו שבעים לשונות וכל התורה כולה, וזרקו על שלש מאות פרסאות מים עד יבשה, ונפל במקום אחד שלא דרכו בו בני אדם, וכשנפל עיף נשא עיניו וראה שני עורבים פורחים עליו והיה אחד אומר לאביו, אבי תראה אדם זה אם הוא חי או מת, והיה האב משיב ואומר איני יודע בני. אמר ארד ואוכל את עינו מפני שאני מתאוה לאכול עיני בני אדם, והיה האב אומר לו בני אל תרד שמא הוא חי, והבן היה אומר ארד ואוכל את עיניו. מיד ירד, ואותו האיש היה מבין מה שהיו מדברים זה עם זה, וכשירד על מצחו מיד פשט ידיו ואחז אותו ברגליו, מיד צעק אותו עורב לאביו, ואמר אבי אבי הוי יודע שנתנני ה׳ בידי לא אוכל קום. כיון ששמע אביו היה צועק ובוכה ואומר אוי לי על בני, צעק ואמר אתה בן אדם עזוב את בני, יהי רצון שתבין לשוני, קום וחפור תחתך ותמצא שם גנז (אוצר) של שלמה מלך ישראל, מיד עזב את בנו וחפר תחתיו ומצא שם גנז שלמה אבנים טובות ומרגליות עד שנתעשר הוא ובניו, ועליו אמר בן סירא פרוס לחמך ושולחנך לכל מי שיבא תתן.

ח׳) חזית חמר אוכם (שחור)?—לא אוכם ולא חיור.

לעולם למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז. אם יבוא אדם ויאמר לך ראית אבידה פלוניתא, אמור לו לא ראיתי אע״פ שתראה אותה, מפני הסכנה ההיא. מעשה באדם אחד שהיה עומד בדרך רשות הרבים ובא לו גוי אחד ואמר לו, ראית בכאן חמור אחד כלו לבן? אמר לו ראיתי חמור כלו לבן ואזניו שחורות, אמר לו הגוי באיזה דרך הלך, אמר לו בדרך פלוני, הלך הגוי באותו הדרך ובקש ולא מצא החמור, חזר הגוי אצלו ואמר לו לך עמי ונבקשנו אני ואתה עד שנמצא אותו, הלכו שניהם ולא מצאו החמור. אמר לו תן לי החמור שלי שאתה גנבת אותו, מיד הלך לשלטון העיר ואמר לו זה גנב ממני חמור לבן ששוה מאה דינרין, גבה ממנו השלטון מאה דינרין בשביל החמור, ועוד טען עליו בעל החמור ואמר לשלטון טלית אחד היה לי על החמור ששוה חמשים זהובים והם צרורות בטלית מאתים דינרין, גבה ממנו עד ארבע מאות דינרין. לפיכך אמר בן סירא, למד לשונך לומר לא ידעתי שהוא שקול כזהב וככסף. ואמר עוזיאל אם יודע אדם להפוך את דבריו מוטב ואם לאו ישתוק. לפיכך מנעו חכמים דבור הרבה, ואמרו לא מצאתי לגוף טוב משתיקה, ואין גוף טוב אלא מי שיש בו שתיקה, וכמו שתקנו חכמים שתיקה בשביל החמור,

(5) כמו אוי לרשע אוי לשכנו. (6) שלח לחמך וגו׳ קהלת י״א א׳. (7) עי׳ סנהדרין ק״א: (8) אחר שהזהירו אליהו לא זרק כל לחמו רק חתיכת לחם.

כך תקנו על שור ועל שה ועל שלמה ועל כל אבידה שבעולם, והיינו דאמר בן סירא, חזית חמור אוכם— לא אוכם ולא חיור.

ט׳) טב לביש לא תעביד ובישא לא מטי לך.

לעולם כשתראה אדם רשע אל הלך עמו בדרך אחד ואל תעשה לו טובה כלל, שבשביל טובה שעשה יעקב לעשו הרשע כששלח לו יעקב אותו הדורון ואמר לשלוחיו כה תאמרון לאדוני לעשו כה אמר עבדך יעקב, אמר לו הקב״ה אני אמרתי ורב יעבוד צעיר ואתה אמרת עבדך יעקב ועשית אותו אדון עליך, אני אקיים את דבריך, והוא ימשול עליך בעוה״ז ואתה תמשול בו לעוה״ב. אמר יעקב לפניו רבש״ע גלוי וידוע שמיראה עשיתי דבר זה, א״ל הקב״ה אם כן חזור לך ואל תלך בדרך אחד עמו, אמר לפניו רבש״ע אינו יכול להפרד ממנו מפני שאני מתירא ממנו, א״ל הקב״ה ומה לוט שצדיק גמור היה ועוסק בתורה אפילו הכי לא רצה אברהם לילך עמו בדרך אחד, אלא אמר לו אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה, עשו אחיך שהוא רשע גמור הלא תתפרד ממנו?! מה עשה יעקב הלך ונתפרד ממנו, שנאמר יעבור נא אדוני לפני עבדו, וכתיב וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה, וכתיב ויעקב נסע סכותה. ואמרו עליו שבשביל שהלך עמו בדרך אחד מתו כל מקנהו וכל בהמתו ולא נשתייר לו אלא כבשה אחת בת שנתה בזכות אברהם זקנו. ובשביל שאמר יעקב לשלוחיו שיאמר לעשו עבדך יעקב אחרינו, אנו עובדים היום לזרעו של עשו. ומנין שלא נשתייר לו אלא כבשה אחת שנאמר ולמקנהו עשה סוכות, וכי אפשר לו לאדם לעשות סוכה לכל אחד ואחד, אלא לומר לך שמפני שלא נשתייר לו אלא כבשה אחת ומרוב אהבתה אותה עשה לה שתי סוכות בסוכה אחת היתה עומדת ביום ובאחרת בלילה, ולפיכך לאדם רע לא תעשה טובה, וכשם שלא תלך עמו בדרך אחד כך לא תעשה לו טובה כלל.

ומעשה באדם אחד שהיה הולך לארץ ישראל, נשא עיניו וראה שני עורבים האב ובנו שנפל מריבה ביניהם, והיה האב אומר לבנו למה אין אתה שומע לדברי שאני אמרתי לך בשביל האיש שהיה הולך בשדה, כשאמרת לי שאתה מתאוה לאכול את עיניו, ואמרתי לך לא תרד אצלו ולא תאכל את עיניו שמא חי הוא וכל אדם ערום הוא מאד, ואתה אמרת שמת הוא ולא שמעת לדברי וירדת אצלו ולקח אותך, וצעקת אלי צעקה גדולה ואני חסתי עליך, ובשביל שראיתיך בצער גדול הראיתי לו הגנז כמו שראית, וכן בדברים אחרים אינך שומע לי. והעורב היה מיסר את בנו בזה הענין, והבן איננו שומע לו, וכעס עליו עד מאד, וקם מהרה על בנו בכעס והרג אותו ושכך חמתו. ומאחר ששכך חמתו היה מתנחם מכל אשר עשה לבנו ופרח מהרה והביא עשב בפיו ושמו על בנו והחייהו והלכו שניהם ביחד. ואותו האיש היה רואה כל מה שעשה העורב והלך ונטל אותו העשב ויצפנו והלך לדרכו. כיון שהוא הולך בדרך נשא עיניו פעם אחרת וראה שני צפרים מריבות זו עם זו עד שנפלה האחת על חברתה והרגה אותה. מיד עמדה הצפור החיה בפריחה, ואותו האיש יושב במקומו לראות מה יעשה הצפור החיה לחברתה המתה אם יחיה אותה כמו שעשה העורב לבנו, והמתין שם עד שתי שעות עד שראה את הצפור החיה שבאה במהרה והעשב בפיה ושמה על הצפור המתה והחיה אותה ופרחו שתיהן באויר והלכו ביחד בשלוה, כיון שראה אותו האיש המעשה שעשתה הצפור בעשב אמר, אלך ואטיל זה העשב ואראה אם הוא כמו העשב האחר שנטלתי מן העורב, הלך ונטל אותו העשב וראה שהוא זה כמו זה, ואמר מה אני עומד בכאן, אטול עשב זה, כיון שהוא בדוק שתי פעמים ואחיה בו המתים שבארץ ישראל. ויהי הוא הולך בדרך וימצא אריה אחד מת שוכב בדרך, אמר אטול עכשיו מזה העשב ואשים על זה האריה ואראה אם אחייהו ואם לאו, מיד נטל מן העשב ושמו על האריה והחייהו, ועמד מיד האריה והרג את האיש ואכל ממנו עד ששבע, והיו אותן שני עורבים עומדים על אותו האיש ואומרים ווי לך ווי לך שלקחת העשב לרעתך, והיינו דאמר בן סירא, טב לביש לא תעביד, ובישא לא מטי לך.

י׳) ידך מן טיבותא לא תמנע.

לעולם לא תמנע ידך מליתן פרוטה לעני ואל תעלם אזנך משמוע זעקתו ותחנתו, שכל המונע ידו מליתן פרוטה לעני אף הקב״ה ימנע מליתן לו טובה, ומוריד אותו מנכסיו ומביאו לידי עניות, מפני שהנכסים דומים לזוזים, מה זוזים הם גלגל אף הנכסים גלגל הם שחוזרים בעולם. וכל המעלים עיניו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה, ואם נותן צדקה לעני הקב״ה נותן לו צדקה שנאמר רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, ולא עוד אלא שכל הנותן פרוטה לעני מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, לפי שבזמן שבית המקדש קיים אדם נותן שקלו ומתכפר לו, ועכשיו שגרמו עונותינו ואין לנו בית המקדש קיים— אדם נותן צדקה לעני ומתכפר לו על כל פשעיו (ט), אמר רבי יוסי בוא וראה שאין כמדות בשר ודם מדותיו של הקב״ה, מדות ב״ו אדם מביא דורון למלך ספק מקבלין ממנו ספק אין מקבלין ממנו, ואם תאמר שמקבלין ממנו ספק רואה פני המלך ספק אינו רואה פני המלך, ואם תאמר שרואה פני המלך ספק עושה רצונו ספק אין עושה רצונו, ואם עושה לו רצונו ספק יוצא בשלום וספק אין יוצא בשלום, אבל הקב״ה אינו כן שהנותן צדקה לעני רואה פניו של הקב״ה שנאמר אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך. אמרו עליו על דוד מלך ישראל שבכל יום ויום היה נותן

(ט) סוכה מ״ט:

צדקה לעני, וכמו כן כשהיה נכנס לבתי כנסיות ולבתי מדרשות היה נותן צדקה ואומר אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך. הנותן צדקה לעני צריך לפייסו בדברים, שהנותן צדקה לעני מתברך בשש ברכות (10), ואלו הן: אז יבקע כשחר אורך, וארוכתך מהרה תצמח, והלך לפניך צדקך, וכבוד ה׳ יאספך, אז תקרא וה׳ יענה, תשוע ויאמר הנני, אם תסיר מתוכך מוטה שלח אצבע ודבר און. הרי בכאן שש ברכות. ועוד אמרו שהנותן צדקה לעני ומפייסו בדברים מתברך בשלש עשרה ברכות ואלו הן: ותפק לרעב נפשך, ונפש נענה תשביע, וזרח בחשך אורך, ואפלתך כצהרים, ונחך ה׳ תמיד, והשביע בצחצחות נפשך; ועצמותיך יחליץ, והיית כגן רוה, וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו; ובנו ממך חרבות עולם, מוסדי דור ודור תקומם, וקורא לך גודר פרץ, משובב נתיבות לשבת. וכל הנותן צדקה לעני צריך לפייסו בדברים וליתן לו בסתר, מפני שגדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו ע״ה, שהרי במשה כתיב כי יגורתי מפני האף והחמה, ובנותן צדקה לעני בסתר כתיב מתן בסתר יכפה אף, ואין אף של כאן אלא מלאך המות, שכן מצינו בבנימין הצדיק שבכל עת היה נותן צדקה בסתר ונתרפא מחליו, שכפה את מלאך המות בצדקותיו. ואף מלאך המות הלך מביתו שלא יכול לשלוט עליו, והוסיפו לו על שנותיו עשרים ושתים שנים, מפני שבנימין הצדיק היה ממונה על קופה של צדקה ובאתה אליו אשה אחת ושבעה בניה ואמרה לו רבי פרנסני (11), אמר אין בקופה של צדקה כלום, אמרה לו ואם אין אתה מפרנסני הרי אני ובני מתים. מיד עמד ופרנסה משלו בסתר, לימים חלה בנימין הצדיק ונטה למות, אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבש״ע אתה אמרת שכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו מקיים כל העולם כלו, וזה בנימין הצדיק החיה האלמנה ושבעה בניה ונתן להם צדקה בסתר הרי הוא מצטער בצער מיתה, בקשו עליו רחמים מלאכי השרת וקרעו גזר דינו של מיתה והוסיפו על שנותיו שתים ועשרים שנה, ולפיכך אל תמנע ידך מליתן צדקה, ומי שאין בידו לתת לו כלום צריך לפייסו בדברים ולנחמו מעניותו ויאמר לו המקום ירחם עליך. וכל מי שיש בידו ליתן ונותן לו ומפייסו בדברים מתברך בשלש עשרה ברכות (כדלעיל), ומאריכין לו חייו ומוסיפין לו על שנותיו. ונצל ממיתה משונה ומדינה של גיהנם, והויין לו בנים זכרים שנותנין צדקה ובעלי חכמה ובעלי עצה ובעלי תורה ובעלי מדות טובות, ומקיימין כל המצות שבעולם, וניצל מן הנחשים ומן העקרבים ומן המזיקים ומכל מיני משחית. שפעם אחת היו יוצאין יוסף ועוזיאל בדרך וראו שני עניים באים מן ההר ועצים על ראשם, אמר לו יוסף לעוזיאל אני רואה בכאן נער ועצים על ראשו ובתוך העצים עקרב ולא היה רשות לעקרב לנשוך אותו, קרא לנער ואמר לו יש לך בזו הדרך שום צדקה, אמר לו נער אחד הלך עמי לבית הכנסת והיה יתום ולא היה לו לאכול ומפתי נתתי לו ואכל עמי ביחד, אמרו לו אשריך שנצלת מן המיתה, והיינו דאמר בן סירא, ירך מן טיבותא לא תמנע.

כ׳) כלתא עלתא לגיננא ולא ידעה מאי מטי לה.

לעולם אל יאמר אדם שום דבר אלא בגוזר השם (13). ההוא אדם שהיה אומר למחר אשב עם ארוסתי בחופה ואדבק עמה, אמרו לו אמור אם גוזר השם, אמר להם אם יגזור אם לא יגזור אני אשב עם ארוסתי למחר בחופתי. וכך עשה נכנס עם ארוסתו לחופה וישב עמה כל היום, ובלילה עלו שניהם למטה וקודם שיזקק עם ארוסתו מתו שניהם, למחר מצאו אותם מתים זה עם זה. אמרו קושטא אמר בן סירא, כלתה עלתא לגיננא (אפריון) ולא ידעה מאי מטי לה, מכאן אמרו כל הרוצה לעשות שום דבר יאמר אם גוזר השם, ואם אינו אומר כך לא יצלח לעולם.

ושוב מעשה באדם אחד שהיה עשיר גדול והיו לו קרקעות הרבה ולא היו לו שוורים לחרוש אותם, מה עשה אותו האיש נטל כיס של מעות שהיו בה מאה דינרין והלך לעיר אחת לקנות שוורים או פרות לחרוש קרקעותיו, וכשהיה הולך בדרך פגש בו אליהו ז״ל, אמר לו להיכן תלך, אמר לכפר לקנות שוורים או פירות, אמר לו אמור אם יגזור השם. אמר אם יגזור או לא יגזור הרי מעותי בידי ואעשה צרכי, א״ל ולא בהצלחה, הלך לאותו דרך לעשות צרכו ונפל לו כיסו, וכיון שהלך לכפר השוורים לעשות סחורתו שלח ידו ליקח הכיס לתת המעות ולא מצא כלום, מיד חזר לביתו במר נפש ונטל ממון אחר שנית והלך לכפר אחר כדי שלא יפגע בו אליהו, וכשהיה מהלך בדרך פגע בו אליהו ז״ל ונזדמן לו כזקן אחד ואמר לו להיכן תלך, אמר לו לקנות שוורים, א״ל אמור אם גוזר השם, אמר לו אם יגזור או לא יגזור הרי מעותי בידי ואיני מתירא מכלום, מיד הלך האיש לדרכו וכשהיה הולך בדרך נתן לו אליהו שינה ושכב בדרך ויישן ונטל אליהו אותו הכיס מידו, וכשהקיץ משנתו לא מצא כלום, וחזר לביתו בפחי נפש ונטל ממון שלישי והלך לו, פגע בו אליהו ז״ל אמר לו להיכן אתה הולך, א״ל לקנות שוורים אם יגזור השם, אמר לו לך לשלום ובהצלחה. מיד החזיר לו אליהו ז״ל כל מעותיו והכניסם לכיסו והוא לא ידע מאומה ממעותיו, ומיד הלך לקנות שוורים ומצא שם שתי פרות אדומות שלא היה בהם שום מום, ואמר לבעליהן בכמה הפרות האלו אמרו לו במאה דינרין, אמר אין עמי מאה דינרין, מיד הכניס ידו לתוך כיסו ומצא שם שלש מאות דינרין, ומיד קנה אותם הפרות ועשה כל צרכיו וקנה שוורים

(10) ב״ב ט׳: (11) בתלמוד אמרה לרבי פרנסני, חגיגה ט״ו: כתובות ס״ו: ב״ב ח׳. (12) עי׳ שבת קנ״ו: ב״ב י׳: ירוש׳ שבת פ״ו ט׳. (13) כמו אם ירצה השם.

לחרוש קרקעותיו, ואח"כ מכר הפרות למלך באלף דינרין של זהב. ולפיכך כל אדם שרוצה לעשות שום דבר צריך לומר אם גוזר השם, שאינו יודע מה שיהיה ממנו בעולם הזה מערב עד בקר, שכך אמר בן סירא מצפרא ועד רמשא מתחרב עלמא, ואדם נכנס לחופה ואינו יודע מה יבא עליו קודם שיכנס (שיצא), והיינו דאמר בן סירא כלתא עלתא לגיננא ולא ידעת מאי מטי לה.

ל׳) לחכימא ברמיזא ולשטיא בכרמזא (14).

לעולם לא יעשה אדם כלום עם שוטה, שאם נפל בידו כלום (15) כתוב אותו בקרן הצבי שלא תראינו לעולם, ואם יש לך כלום אצל השוטה לא תפייס אותו ולא תדבר לו בלשון רכה אלא בחזקה, במקל דבר לו ובמקל תטול ממנו כל מה שיש לך אצלו, ואל תאמר לו כלום ברמז שלא ישמע אליך, שכך מצינו ביהוא בן נמשי מלך ישראל שהיה שוטה ביותר, וכיון ששלח אלישע ע"ה את יונה בן אמיתי למשוח את יהוא למלך לא בא אליו אלא ברמז, וכיון שהלך יונה ומצאו שהיה יושב במסיבה עמד לפתח הבית רמז לו ולא הבין, והיה מדבר לו ולא היה שומע, ואשר יושבין סביביו היו שומעים והוא לא שמע מאומה עד שנטל מקל וקלע אחריו, מיד שמע ולא יצא מפניו שהיה עצל, אלא אמר לו אל מי מכולנו, ויאמר אליך השר, ומנין שהיה משוגע שנאמר והמנהג כמנהג יהוא בן נמשי כי בשגעון ינהג. והחכם ברמז ידע כל מה שבלבך, ולפיכך לא תעשה לשוטה רמז אלא במקל, שכך אמר בן סירא, לחכימא ברמזא ולשטיא בכרמזא.

מ׳) מוקיר מבסרוהי דאמי לחמרא.

לעולם אל תכבד את הרשעים ואל תכבד את מי שמבזה אותך, שהרי אחאב בן עמרי הלך וכבד את בן הדד מלך ארם הרשע (ודומה), אמר לו הנביא לך והרוג את בן הדד, והלך אליו ולא רצה להרגו אלא החייהו וכבדו ביותר, ומרוב האהבה שאהב אותו כרת עמו ברית ונתן לו עיירות כל ראמות גלעד והשיבן למלכותו, והוא היה רשע גמור שמבזה את מי שמכבד אותו, ולימים חשב בלבו ואמר מפני מה מכבד אותי אחאב בן עמרי אלא מפני שהוא ירא ממני, והפר את הברית אשר כרת עמו ולא זכר אותו רשע את הטובות שגמל לו ואת אהבתו ושהיה מכבדו ביותר ומרד בו, ומיד יצא עליו למלחמה. ולא עוד אלא שצוה לשרי הרכב לא תלחמו את קטן ואת גדול עד שנהרג המלך, וכן עשו עבדיו והרגו את אחאב בן עמרי ושלם לו רעות תחת טובות. ועל כן אמרו המושלים, כל המכבד את אויבו לימים מת על ידו, ולזה אירע כן. ואף שאול מלך ישראל בשחמל על אגג והחיה אותו וכבדו ביותר על כן יצא ממנו המן הרשע שבקש להשמיד ולהרוג ולאבד את כל היהודים ולא חמל עליהם ולא זכר רחמי שאול שחמל על אגג זקנו.

ועוד מעשה באדם אחד עשיר גדול ולא היה לו מי שיירש אותו, והיה יתום אחד שכנו והיה גוי, ונתיעץ בלבו ואמר אטול זה היתום ואגדלנו עמי ויהיה לי זכות ממנו, מיד עשה כן וישב אותו יתום עמו כשלש שנים ועמד בכל צרכיו, וכיון שראה אותו יתום כל נכסיו וכל עושר ביתו אמר עתה ימות זה ואירש כל נכסיו, יום אחד חשב בלבו מחשבה רעה ואמר אהרוג אותו ואת אשתו וישאר הכל בידי, והיו מתקנין קדרה אחת לסעודה ונתן לתוכה סם המות ואכלו ממנה הוא ואשתו ומתו שניהם, והוא לא ריחם עליהם כמו שרחמו הם עליו ולא זכר החסד שעשו עמו, ולא תאמר שזה הגוי עשה כך ולא אחר, אלא אף מישראל עשה כך, שהרי יואש מלך ישראל עשה כך ליהוידע הכהן, נטל ונשא עמו כל הכתוב עליו בעונינו והרג את זכריה בנו ולא זכר חסד אביו, ולפיכך אמר בן סירא, מוקיר מבסרוהי דאמי (דומה) לחמרא, ואין מבסרוהי אלא בוזים אותו, שכן תרגום כי דבר ה׳ בזה, ארי פתגמא דה׳ בסר.

נ׳) נור דליק (16) מוקיד גדישין סגיאין.

לעולם אל תלשין את חבירך, שכל המלשין את חבירו אין לו תקנה, שאש מעט שורפת גדישין הרבה, שאין מחריב את העולם אלא לשון הרע, שלשון הרע מעט הורגת אנשים צדיקים וחסידים רבים, שבשביל לשון הרע שעשה דואג האדומי על דוד ונהרגו צדיקים וחסידים רבים והם שמונים וששה איש ונשיהם ובניהם וטפם וכל בהמתם, כל נוב עיר הכהנים, ולא נהרגו כל אלו בשביל שום חטא שהיה בהם, לא גלוי עריות ולא שפיכות דמים אלא בשביל לשון הרע. [כי היו צדיקים] שנתנו צדקה לדוד, ולא לדוד בלבד נתנו אלא לכל אנשי גבעון היו מתפרנסין, ובשביל שראה דואג שנתן אחימלך מזון לדוד הלך והלשינו למלך, והוסיף על מה שראה שנאמר וישאל לו בה׳, ולמה נקרא שמו דואג שלא היה בעולם יותר רשע ממנו. ולא עוד אלא בשביל לשון הרע שעשה ציבא לאדוניו נחרב בית המקדש, בשעה שאמר דוד למפיבשת אתה וציבא תחלקו את השדה יצאה בת קול ואמרה רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה (יומא כ"ב:), ובשביל שקבלו דוד חרב בית המקדש וגלינו מארצנו. ובשביל לשון הרע אמר בן סירא, נור דליק מוקיד גדישין סגיאין.

ס׳) סבא בביתא סימנא טבא בביתא.

לעולם הוי מכבד את הזקנים ואל תבזם, שכל מי שמכבד את הזקנים אם הוא רשע נעשה ירא שמים שנאמר מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני ה׳. מכאן אמרו כל המכבד את הזקן כאלו מכבד את הקב"ה, שאלמלא הזקנים אין העולם מתקיימים, ואם יאמרו לך הזקנים סתור ביתך ועשה אשפה סתור בעצת הזקנים, ואם יאמרו לך הבחורים בנה,

---

(14) מקל. משלי כ"ב ט"ו. (15) איזה דבר שהוא שלך.
(16) נ"א נור קליל=אש קטנה ומעטה.

אשפה זו ועשה שם בית תבזם ולא תבנה כעצת הבחורים, שסתירת זקנים בנין ובנין נערים סתירה, ולא תעשה כרחבעם בן שלמה ששמע לעצת הילדים ועזב עצת הזקנים וסתר המלכות וירד ממנו, שאין העולם מתקיים אלא בשביל הזקנים ובשביל תינוקות של בית רבן שלא חטאו, וכל מדינה שאין בה זקן ראויה היא ליחרב, ואם תראה שהזקנים ספו תמו מן העיר רעה באה לעיר, שנאמר כי מפני הרעה נאסף הצדיק, ואם תתמה מדבר זה לך והסתכל בלוט, שכל זמן שהיה לוט בסדום לא נהפכה ולא נשרפה העיר עד שיצא ממנה, ומנין שכך היה, שאותו היום שהלכו המלאכים לסדום היו רוצים לאבדה ולהשחיתה, מיד כשסגרו המלאכים הבית רצו להשחיתה ולכן התחילו להכותם בסנורים, שנאמר וישלחו האנשים את ידם ויביאו את לוט אליהם הביתה ואת הדלת סגרו, ומיד הכו לאנשי העיר שנאמר ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים מקטן ועד גדול וילאו למצוא הפתח, ובשביל שהיה לוט זקן וצדיק נתעכבו המלאכים מלהשחיתה אותו יום ואותו לי׳ה עד למחר שיצא ממנה, שנאמר וכמו השחר עלה וי..יצו המלאכים וגו׳. וכמו שהוא עכב יציאתו מן העיר כך עכבו המלאכים להשחיתה, שאינן יכולין לעשות דבר, שנאמר מהר המלט שמה כי לא אוכל לעשות דבר, ומיד שיצא ממנה כשלש פסיעות התחילו להשחיתה. ומנין שזקן היה לוט שנאמר ותאמר הבכירה אל הצעירה אבינו זקן, ואף בימי דור המבול לא בא המבול על הארץ עד שנפטר משותלח לבית עולמו, שכל זמן שמשותלח קיים עיכב הקב"ה להביא מבול לעולם (אדר"נ פל"ב, סנהדרין ק"ח:), שכן מצינו בנח שמאחר שנכנס לתיבה עמד בה ולא בא המבול, אמר נח לפני הקב"ה, רבש"ע מפני מה הכנסתני בתיבה להמית או להחיות, אמר לו להחיות, אמר לפניו אם כן אנו יושבין בתיבה ואין המבול יורד לעולם טוב לנו שנשב בארץ (ביבשה), השיבו הקב"ה ואמר לו, זקן אחד יש לי בארץ וצדיק גמור הוא ואין לי רשות להוריד מבול לעולם עד שיפטר מן העולם. אמר לפניו רבש"ע ומי הוא הצדיק, אמר לו מתושלח זקנך, א"ל אם כן תכנס אותו עמנו ויירד מבול לעולם כמו שאמרת, א"ל אינו מתקיים בעולם אלא שבוע אחד ואח"כ יפטר לבית עולמו ויירד מבול לעולם, שנאמר כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על הארץ, וכיון שעברו שבעת ימים נפטר מתושלח ובא המבול. מכאן אמרו שבשביל זקן אחד שיהיה בארץ והוא צדיק גמור אין הקב"ה מביא רעה לעולם, שכן מצינו שבשביל מתושלח נתעכב המבול ולא בא לעולם ואחר שמת מיד בא המבול, שנאמר ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ. ואם תאמר נח צדיק היה ובא המבול לעולם ולא נתעכב בשבילו מאומה, יש אומרים שצדיק היה נח בדורותיו ולא בדור אחר, שכך אמר לו הקב"ה כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה, בדור הזה אתה צדיק אבל לא בדור אחר. ולא עוד אלא שלא היה זקן, שבשביל הזקנים טובה באה לעולם ובאסיפתם רעה באה לעולם, שנאמר הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים ואין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק, וכל השומע לעצתו של זקן ניצל מכל צרה, כדאמר בן סירא סבא בביתא סימנא טבא בביתא (עי׳ רש"י ויקרא כ"ז ז׳).

ע׳) ערבא טבא מאה צפרין ובישא אלף אלפין.

לעולם אל יתערב אדם לא מעשיר הרבה ולא מעני הרבה (17) אלא מבינוני בחסידות ובינוני בעשירות, ולא מצדיק בן רשע ולא מרשע בן צדיק אלא טוב בן צדיק, כגון יהודה בן יעקב. והלא יהודה בן יעקב צדיק גמור היה, אלא מפני שמכר ליוסף אחיו וגרם לאביו שחטף ממנו הנבואה, שנאמר ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרוג את אחינו וכסינו את דמו לכו ונמכרנו לישמעאלים וגו׳, ולא עוד אלא ששכב עם תמר כלתו לפיכך לא נקרא צדיק גמור אלא טוב בן צדיק. לפיכך אם תתערב מעשיר גדול לא תוכל עמו, שאין אתה רשאי לכוף אותו מרוב עשרו, ואם תתערב מעני הרבה שלא יש לו מאומה מה יתן לך, שאינו לא בין החיים ולא בין המתים.

מעשה באדם אחד שרצה להתערב ממונו בכולם, בא עליו אדם טוב ועשיר גדול, אמר לו תתערב בי, אמר לו כן ועשה וערב בו, לימים כיון שבא הזמן אמר לו תן לי שערבתי ממך, אמר לו בא למחר, הלך אליו למחר ולא נתן לו כלום, אמר לו בא אצלי לשבוע אחרת ואתן לך ממונך, וכן עשה, הלך אליו ולא נתן לו כלום עד שהלך אליו מחדש לחדש ומשבוע לשבוע ומיום ליום, בין כך השכים לפתחו יותר ממאה פעמים ולא נתן לו כלום עד שאמר לו, והלא אמר הכתוב אל תאמר לרעך לך ושוב ולמחר אתן ויש לך, א"ל מתלמידים (ת"ח) אתה, מיד נתן לו ממונו והלך לו. לשנה אחרת אמר אתערב מעני ואראה מה יהיה אחרית הדבר וכן עשה, כיון שבא הזמן הלך אליו ואמר לו אין לי מאומה ליתן לך, השכים לשבוע אחרת אמר אין לי מאומה ליתן לך, וכן כל יום ויום עד שהלך אליו יותר מאלף פעמים ולא נתן לו כלום, עד שאמר אין ערבות טובה לעולם לא מעשיר ולא מעני, והיינו דאמר בן סירא, ערבא טבא מאה צפרין, ובישא אלף אלפין.

פ׳) פתור פתורא פריש פלוגתא (18).

לעולם ימנע אדם מביתו מחלוקת, כשיראה שמריבין זה עם זה אנשי ביתו יפרוס שולחנו וימנע

---

(71) לא יפקיד ממונו אצל עשיר גדול ולא אצל עני ביותר, כי להוציא ממונו מערב טוב (עשיר) עליו להשכים לפתחו מאה פעמים, ומערב רע (עני) לא יוכל להוציא אפילו אחרי אלף אלפים פעמים. (81) ערוך השלחן ותסתלק המחלוקת.

המחלוקת מתוך ביתו, שאפילו עובד ע"ז ואין בביתו מחלוקת טוב לו, ואם הוא מתעסק ביראת האל על אחת כו"כ שיהיה טוב לו, שנאמר אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט, ונאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב בספר זכרון לפניו. ומנין שאפילו עובד ע"ז שטוב לו שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו וכתיב בתריה חלק לבם עתה יאשמו (ד"א זוטא פ"ט). ואיך ימנע אדם מחלוקת מתוך ביתו? יפרוס שולחנו מהרה ותסתלק המריבה, שכן מצינו באיש בשת בן שאול כיון שהיתה מחלוקת בביתו שמריבין זה עם זה היה ציבא נערו פורס שולחנו ומיד נפסקה המריבה, ואם היה רואה שעדיין מריבין מוסיף להם יין כדי לשמחם, שנאמר ויין ישמח לבב אנוש, ובשביל שהיה ציבא מבטל המחלוקת מבית אדוניו זכה לבנים ולבנות ולעבדים ולשפחות ואף לנכסים רבים וזכה לירש בית אדוניו. ולפיכך כשיראה אדם מריבה בביתו יפרוס שולחנו ויפסיק המריבה מביתו, והיינו דאמר בן סירא, פתור פתורא פריש פלוגתא.

צ') צריך את למיסב ולמיתן, יהא חולקך עם בר טביין.

לעולם כשתרצה לישא וליתן השתדל עם אדם שהשעה משחקת לו, ואם אין אתה מוצא אדם שהשעה משחקת לו השתדל אם אדם עני וצדיק ולא תשתתף עם עם הארץ ועשיר. ולעולם יהא אדם נאמן במשאו ומתנו ואל יתחבר עם מי שאינו הגון לו, שהרי פירש הכתוב דבר זה ואמר: הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע, שכן מצינו באלישע ששימש לאליהו ויצק מים על ידיו נעשה כמותו. ואל יתחבר עם אדם שהוא רשע שמביאו לידי השד, כמו שאמר שלמה המלך ע"ה ורועה כסילים ירוע. כמו שמצינו ביהושפט שהתחבר ליהורם בן אחאב מלך ישראל והלך עמו אל רמות גלעד למלחמה, אמר לו הנביא ע"ה הלרשע תעזור ושונא ה' תאהב, ולכן עליך קצף מלפני ה'. ולפיכך יבקש אדם ריע טוב ונאמן ויתחבר אליו ואל יתחבר לרשעים שכן מצינו שאמר דוד ע"ה אל תתחר במרעים כי כחציר מהרה ימלו וכירק דשא יבולו. ומעשה היה באדם אחד שנשתתף עם ע"ה והלכו שניהם לסחורה למדינת הים, כשהיו מהלכים בדרך נשא עיניו וראה לאותו ע"ה בקמיצה בעין רעה, והיינו דאמר בן סירא, אי צריך את למיסב ולמיתן יהא חולקך עם בר טביין.

ק') קריבא סחורתא אכלתיה מאריה, ורחיקא אכלה למאריה.

לעולם יתן אדם צרכי חיותו וסחורתו בארצו ואל יהי עיניו משוטטת בקצה הארץ ללכת, ואל יהרהר בלבו שאם לא ירחיק (מנותו) [אחרי סחורתו] לא יזדמן לו כלום, שהרי שלמה אמר במשליו, ועיני כסיל בקצה הארץ, וזהו שאמר בן סירא קריבא סחורתא אכלתיה מאריה, ופי' של דבר זה, אם האדם עושה מלאכתו או סחורתו במקומו האל ירויח לו ואוכל שמן ובריא, ואע"פ שהוא עמל ויגע בה שוקט יהיה לאחר כך, וזה שאמר דוד המלך ע"ה יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. ורחיקא אכלה למאריה, ואע"פ שהוא משוטט ועושה סחורות יפות מאכלו מהם במר נפש, והולך ברוחק גם ביום ובלילה שינה בעיניו אינו רואה, ומתירא מיושבים על הדרכים ומלסטים הלוקחים יגיעו ועמלו, ולא עוד אלא שמבקשים את נפשו וגם קבורה לא היתה לו, וזהו שאמר שלמה ע"ה טוב מלא כף נחת ממלוא חפנים עמל. לפיכך צריך האדם להקדים כל מלאכה או סחורה שתהיה בביתו ובארצו, והקב"ה ירויח לו ויפסוק שכרו ויצליח במעשיו, אם בתמים ובאמת הוא עושה מעשיו, והיינו דאמר בן סירא, קריבא סחורתא אכלתיה מאריה, רחיקא אכלה למאריה.

ר') רחימא קדמאה לית את כפר ביה (19).

לעולם אל ישכח אדם אהבה הנקדמת בין אדם לחבירו, וצריך שיהיה לו בלבו, ואל יצריכו לאחרים, שהרי כן מצינו בדוד מלך ישראל עם יהונתן בן שאול שאהבת נפשו אהבו, ולא עוד אלא שכרת עמו ברית והשביעו שלא יניח אהבתו, שנאמר ויכרת יהונתן את דוד ברית, וכן עשה דוד עם בניו לאחר שנפטר יהונתן, שנאמר ויחמול דוד על מפיבשת בן יהונתן בן שאול על שבועת ה' אשר היה בינותם, והקב"ה זכר לישראל אהבת נעורים וברית קדמונים, שנאמר וזכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך וגו'. וצריך שלא יעציבו על דבר ושירויח לו אם היה מצטרך לו ואל יצריכו לאחרים, ושיהיה לו נאמן רוח ומכסה דבריו ופשעיו, שכן אמר שלמה ע"ה, מכסה פשע מבקש אהבה ושונה בדבר מפריד אלוף, ולא עוד אלא ששומר לבניו אהבת אביהם לאחר שנפטר. וכן מצינו שכל המכבד את הבנים לאחר פטירת אביהם ויזכור אהבתו הקודמת עמו ייטב בעיני אנשי הזמן מאד, והוא פליאה בעיניהם מרוב שכרו (פעולתו) אשר יזכור לאוהביו, ויותר, שיש דברים הרבה כדאמר בן סירא, רחימא קדמאה, וכן היתה אהבה נקדמת לשניה מתאחדת, ואם היתה מוחזקת בלב שוה יותר ממשקלי זהב וכסף. ואין חטא גדול יותר מהפרת ברית נעורים ואהבת קדמונים, וכופר בהם הוא כמתהפך לשונא, וכך אמר איוב תתהפך לאכזר לי בעוצם ידך תשטמני, והיינו דאמר בן סירא, רחימא קדמאה לית את כפר ביה.

ש') שיתין מלכין יהון לך, ומליכות נפשך לא תשבוק.

לעולם כשירצה האדם לעשות דבר יהיה לו יועצים הרבה לעשות דבר, ויהיה לו יועצים הרבה שיגלו על סודו. אל יבזה עצתם ואל ירחיקנה, שהרי

---

(19) אל תעזוב אוהב ישן.

כן אמר שלמה ע"ה, לב יודע מרת נפשו, ואעפ"י שהוא יודע עצתו לטובה, צריך שישקול דבריו עם דבריהם ויראה את דבריו ויכריע את כלם ועושה עצתו ומרחיק מעצתם, וגולל את לבו ומעשיו ליוצרו שהוא גדול העצה ורב העליליה. וכך אמר שלמה, גול אל ה' מעשיך ויכונו מחשבותיך, ועוד אמר דוד ע"ה, ה' יודע מחשבות אדם כי המה הבל, והיינו דאמר בן סירא, שיתין מלכין יהון לך ומליכות נפשך לא תשבוק עלך, ופירוש מלכין יועצין במו להן מלכא מלכי ישפר עלך, ותרגום לכה איעצך אמלכינך.

ת') תתיהב לך יד כי הות שביעאה, ולא דהות כפינאה.

לעולם ישים אדם את נפשו כאלו כל מעדני עולם אצלו ואל יצטרך לבריות, ויראה את נפשו לפני אוהביו ואויביו כמראה עשיר נפש, שכן אמר שלמה ע"ה, יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב, ואם ירויח לו המקום לאחר כך אל יראה את עצמו כרעב ששבע אלא כל ימיו יהיה שמח, שמא יבזוהו בני עולמו ויאמרו עליו דברים שאינם הגונים, וכן יאמרו המושלים במשליהם לא פקיר אפקיר מן גני לא ישבע, ופירוש זה המשל הערבי, אין בכל העולם עני שיהיה עני מדולדל כמו עשיר גדול ואינו שובע מעשרו, והיינו דאמר בן סירא, תתיהב לך יד כי הות שביעאה ולא דהות כפינאה.

אלפא ביתא אחרת לבן סירא

כתיב עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר בא וראה כמה גדולים מעשיו של הקב"ה. אם נאמר עושה גדולות עד אין חקר למה נאמר ונפלאות עד אין מספר, ואם נאמר ונפלאות עד אין מספר למה נאמר עושה גדולות עד אין חקר? כיצד פירשו חז"ל עושה גדולות עד אין חקר כנגד כל יצירות שבעולם, ונפלאות עד אין מספר כנגד שלשה שנולדו בלא שכיבת הורתן עם אדם, ואלו הם בן סירא ורב פפא ורבי זירא (1), וכלם צדיקים גמורים היו וחכמים גדולים בתורה, ואמרו עליהם על רבי זירא ועל רב פפא שמימיהם לא שחו שיחת חולין, ולא ישנו בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראיי, ולא קידמן אדם לבית המדרש, ולא מצאן אדם יושבין ושותקין אלא יושבין ושונין, ולא בטלו מקדוש היום, ולא כנו שם רע לחביריהם, ולא נתכבדו בקלון חביריהם, ולא עלתה קללת חביריהם על מטתם, ולא נסתכלו בצלם דמות רשע, ולא קבלו מתנות, ותרנין היו לקיים מה שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (2). והאיך ילדתן אמן בלא בעל? אמרו פעם אחת הלכו לבית המרחץ ונכנס לה בקובתן זרע מישראל ונתעברו וילדו מהם ולא היו יודעים מי היה אביהם, אבל בן סירא נודע לו מי היה אביו והאיך ילדתו אמו בלא בעילת בעל. אמרו עליה כי בת ירמיהו היתה, פעם אחת הלך ירמיה לבית המרחץ ומצא שם רשעים משבט אפרים וראה כי כלם מוציאין שכבת זרע לבטלה, לפי שכל שבט אפרים באותו הדור רשעים היו, שכן כתיב בו ויעש הרע בעיני י"י, וכיון שראה אותם התחיל להוכיחם מיד קמו עליו ואמרו מפני מה הוכחתני חי דרך באר שבע שלא תזוז מכאן עד שתעשה כמוני. אמר להם הניחו לי ואשבע לכם שלא אגלה דבר זה לעולם, אמרו לו והלא צדקיהו ראה לנבוכדנצר אוכל ארנבת חיה ונשבע לו בגזירת השם שלא יגלה עליו ובטל שבועתו (3), וכן תעשה גם אתה, ועתה אם תעשה כמונו הרי טוב ואם לאו נעשה בך מעשה סדום כשם שעשו אבותינו בע"ז שלהם, ואם בע"ז היו עושין כך אנו בך על אחת כמה וכמה, מיד עשה כן מרוב הפחד והיראה מהם, וכמו שיצא משם התחיל לקלל יומו שנאמר ארור היום אשר יולדתי בו, ויצא ונתענה על דבר זה רמ"ח תעניות כנגד כל איברים שבאדם, ושמורה היתה טיפה של אותו צדיק עד שבאתה בתו של אותו צדיק לבית המרחץ ונכנסה בקובתה, ולשבעה חדשים ילדה בן בשינים ובדיבור, וכיון שילדה היתה מתביישת מבני אדם שהיו אומרים מזנות ילדה, ופתח פיו הנער ואמר לאמו, על מה מתביישת מבני אדם כי בן סירא אני. אמרה לו סירא זה מי הוא? אמר לה ירמיהו, ולמה נקרא סירא שהוא שר על כל השרים והוא עתיד ליתן שם לכל שר ומלך, וכשתחשוב סירא וירמיהו בגימטריא שוין. אמרה לו בני אם כן היה לך לומר בן ירמיהו אני, אמר לה וכן הייתי רוצה לומר אלא שגנאי הדבר לומר ירמיהו בא על בתו, אמרה לו בני והא כתיב מה שהיה הוא שיהיה ומי ראה בת יולדת מאביה, אמר לה אמי אין כל חדש תחת השמש, מה לוט צדיק גמור אף אבי צדיק גמור, מה ללוט נעשה באונס אף לאבי נעשה באונס, אמרה לו תומהת אני ממך איך תדע דברים הללו, אמר לה אל תתמהי ממני שאין כל חדש תחת השמש, והרי ירמיהו אבי כך עשה בשעה שהיתה אמו כורעת לילד פתח פיו וקרא אבי ממעי אמו, ואמר לא אצא עד שתאמרו לי שמי, פתח אביו פיו ואמר צא ויקרא שמך אברהם, אמר לא כן שמי, אמר לו יקרא שמך יצחק יעקב וכן כל השבטים וכל אנשי הדור ההוא, ואמר לא כן שמי, עד שנזדמן שם אליהו ז"ל ואמר יקרא שמך ירמיה, שבימיך יקים הקב"ה אויב שירם ידו על ירושלם. [אמר לו כך שמי] ואתה שאמרת [לי שמי] יקרא שמי על שמך יהא לי משמך „יהו" ויקרא שמי ירמ־יהו, מה הוא יצא בדיבור אף אני יצאתי בדיבור, מה הוא יצא בנבואה ממעי אמו שנאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך וגו', אף אני יצאתי בנבואה,

---

(1) היוחסין מביא המעשה בערך אבוה בשם ר' יהודה החסיד, ועי' צמח דוד ח"א ג"א תמ"ח. (2) בתלמוד רשומות המדות האלה על חכמים שונים, עי' מגילה כ"ז: כ"ח. (3) נדרים ס"ה: איכה רבה פ' ישבו לארץ.

מה הוא יצא בשמו ממעי אמו אף אני יצאתי בשמי ממעי אמי, מה הוא עשה ספר באלפא ביתא (איכה) אף אני אעשה ספר באלפא ביתא. ועכשיו אל תתמהי מדברי. אמרה לו בני אל תדבר שלא ישלוט בך עין הרע, אמר לה אין עין הרע רשאה לשלטאה בי, ועתה אל תרבי [לדבר] עלי שאני עושה מה שעשה אבי, ועלי נאמר רחילא בתר רחילא אזלא וברא בתר עובדיה דאבוהי. אמרה לו בני מפני מה אתה מונע אותי מדיבור, אמר לה מפני שאת יודעת שאני רעב ואינך נותנת לי לאכול כלום, אמרה לו והרי לך דדים אכול מאכלך ושתה משתך, אמר לה אין לי חפץ בדדיך אלא לכי ובררי קמח כתרנגולא ולושי לחם נקי ובשר שמן ויין ישן ותאכלי עמי ביחד, אמרה לו ומהיכן אקנה דברים אלו, אמר לה עשי בגדים ומכרי ויתקיים בך הפסוק סדין עשתה ותמכור, ואם את מפרנסת אותי יתקיים בך הפסוק רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה. התחילה לעשות בגדים ומוכרת, ומביאה לו לחם ובשר שמן ויין ישן וכלכלתו שנה אחת, ולאחר השנה אמר לה הוליכני לבית הכנסת, והוליכה אותו לבית מלמד אחד שהיו לו שבע בנות, ישב בצדו ואמר לו רבי למדני תורה, אמר לו עדיין אין אתה בר לימוד כי קטון אתה, ואמרו חז"ל בן חמש שנים למקרא. אמר לו בן סירא ולא למדת היום קצר והמלאכה מרובה, ואתה אומר לי שב ולא תלמוד עדיין כי קטון אתה, ואני רואה בבית הקברות קטנים ממנו מתים, ומי יודע מה יהיה אם אחיה ואם אמות. אמר לו המלמד מפני מה אתה מורני ואמרו חז"ל כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה, אמר לו עד כאן אינך רבי ועד כאן לא למדתי ממך כלום, אמר לו המלמד לבן סירא אמור אל"ף, השיב לו ואמר:

א') אל תתן דאגה בלבך כי רבים הרגה הדאגה. מיד נבהל המלמד ואמר, אין לי דאגה בעולם אלא בשביל אשתי שהיא מכוערת. אמר לו אמור בי"ת, אמר לו:

ב') בתואר אשה יפה רבים הושחתו ועצומים כל הרוגיה. אמר לו בשביל שגליתי לך סודי ואמרתי לך שאשתי מכוערת, אתה אומר לי כך, שמא הרע לך שאמרתי לך סודי. אמר לו אמור גימ"ל, אמר לו:

ג) גלה סודך לאחד מני אלף, ואם (אף אם) רבים דורשי שלומך. חזר ואמר לו לך גלית סודי ולא לאחר. אמר לו יעצני ממה שאומר לך, כי אני רוצה לגרש את אשתי, בשביל שיש בחצרי אשה יפה ביותר. אמר לו אמור דל"ת, אמר לו:

ד') דל בשרך מאשת חן, כנגד שלהבת של נחלת, אמר לו ומה אעשה שבל שעה ושעה שאני נכנס לבית היא משתטחת לפני ואני נותן בה עיני שישרה בעיני. אמר לו אמור ה"א, אמר לו:

ה') העלם עינך מאשת חן פן תלכד במצודתה: אמר לו המלמד בני באיזה מצודה אלכד, אם... בשביל כשפים שתעשה לי אני יודע שלא תעשה לי כשפים מעולם, מפני שבעלה הראשון זלדקן ואני עבדקן (4). אמר לו אמור וא"ו, אמר לו:

ו') ווי למי שהולך אחר עיניו וידע כי בני זנונים המה ואין לו כלום בהם, אמר לו אמור זיי"ן, אמר לו:

ז') זלדקן ועבדקן אל תהי [תלענ] מהם כי לא תדע מה נגזר עליך. אמר לו איני רוצה ליטול עצתך לפי שאני מחשב לישא אותה. ויש לי שבע בנות ולה אחת ויהיו בביתי ויכלכלו אותי בכבוד, אמר לו אמור חי"ת, אמר לו:

ח') חביבין לכל אדם הזכרים ואוי לאבי הנקבות. אמר לו והלא שבע בנות יש לי וטוות ועושות כל מלאכת ביתי והן בביתי כזית רענן וכגנה יפה, והאיך אתה אומר לי אוי לאבי הנקבות, ואם אין נקבות זכרים מהיכן באים. אמר לו בן סירא עני! תנחומים של הבל אתה מתנחם, שכך אמרו חז"ל אשרי מי שבנים זכרים ואוי לאבי הנקבות (פסחים ס"ה.), לפיכך אני אמרתי לך. ועוד בשעה שהבת יוצאת ממעי אמה לאויר העולם שמים וארץ וכוכבים ומזלות וכל מה שנברא בעולם מתאבלים עליה, וכשיצא הבן לאויר העולם כל העולם שמחים, ואם נולד בת לאדם ואתה שואל מה ילדה אשת פלוני הוא משיבך בשפה רפה ובכובד ראש ועיניו כלפי מטה „בת ילדה", ואם זכר הוא משיבך בצחצחות „בן ילדה" בלשון יפה ובמיטב הגיון ועיניו כלפי מעלה, אמר לו אמור טי"ת, אמר לו:

ט') טמונת שוא בת לאביה, מפחדה לא יישן בלילה. אמר לו אמור יו"ד, אמר לו:

י') יישן לא יישן שומר, קטנה שמא תתפתה בנערותיה או תאנס, בגרה שמא תזנה (5). אמר לו כל מה שאמרת אמת אמרת. אמר לו אמור כ"ף, אמר לו:

כ') כשתנשא הבת אתה מצטער עליה ביותר שמא לא יהיו לה בנים וכשתזקין שמא תעשה כשפים. אמר לו אמור למ"ד, אמר לו:

ל') לא תישן בנערותך, ובזקנותך לא תשא אשה זקנה, שאשה זקנה מתשת כחך אע"פ שאתה בחור, ואשה בתולה מוספת לך כח וגבורה. אמר לו אמור מ"ם, אמר לו:

מ') מימי אשה בתולה מתוקים ומוסיפים כח, ומימי אשה זקנה מרים כלענה ומתישים כח, כבור שהיה בו מים ושאבם הדוח. אמר לו אמור נו"ן, אמר לו:

נ') נער עצמך מאשה רעה ושולטת עליך בלשונה, כי אשה רעה ככלבים מבולבלים (שוטים) ועליה דלתים

(4) עי' סנהדרין ק': זלדקן מי שזקנו דקה וחלושה, עבדקן מי שזקנו עבה, רש"י שם. (5) עי' סנהדרין ק':

סגורות, והיא רבים תתן בפיה במענה (6). אמר לו אמור סמ"ך, אמר לו:

ס׳) סופר ומלמד ישא אשה בתולה ואל ישא בעולה, כי מימי הבתולה יהיו לך לבדך, ומימי הבעולה כבר שאבם זר בלעדך, אמר לו אמור עי"ן, אמר לו:

ע׳) עינך העלם מאשה אלמנה ואל תחמוד יפיה בלבבך, כי בניה בני זנונים. אמר לו אמור פ"א, אמר לו:

פ׳) פניך כבוש מחבירים רעים, אל תלך בדרך אתם מנע רגלך מהם פן תלכד במצודתם, אמר לו אמור צד"י אמר לו:

צ׳) צפון בני ממונך בחייך וטמנהו, וליורשיך עד יום מותך אל תתנהו, אמר לו אמור קו"ף, אמר לו:

ק׳) קנה לך ממון ואשה טובה יראת ה׳ והרבה לך בנים ואפילו הם מאה. אמר לו אמור רי"ש, אמר לו:

ר׳) רחוק משכן רע ואל תמנה בחברתם, כי רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפך דם, וכמו כן רחם [על] שכניך ואפילו הם רעים, תן להם ממאכלך, כי בעת עמדך לדין יעידו עליך, אמר לו אמור שי"ן, אמר לו:

ש׳) שמע אדוני אל אמרי והט אזנך אל דברי, שב לך אדוני מעשות מריבה עם שכניך, ואם ראית בחביריך דבר רע אל תוציא דבתן על לשונך, אמר לו אמור תא"ו, אמר לו:

ת׳) תקנה לך זהובים וכל ממון, ואל תגיד לאשתך אנה הוא הממון, ואפילו היא טובה.

אמר לו המלמד עליך נשתנו סדרי בראשית, אמר לו אין כל חדש תחת השמש שהרי ירמיהו כך למד לברוך בן נריה ולא נשתנו סדרי בראשית, שאמר לו אמור אל"ף והוא אומר איכה ישבה בדד העיר, ואמר לו אמור בי"ת ואמר בכה תבכה בלילה, וכן כל האלפא ביתא שיש במגילת איכה, ואמרו על בן סירא שלמד ספר ויקרא ביום אחד, ואמר לו המלמד עליך נשתנו סדרי בראשית, אמר לו בן סירא אין כל חדש תחת השמש, שהרי ירמיהו למדו, ועוד כתיב ובניהו בן יהוידע בן איש חי, חי כתיב וקרינן חיל, וכי כל העולם מתים והוא חי, אלא שהיה חי בתורה שלמד ספר תורת כהנים ביום אחד.

ואמרו עליו על בן סירא שאותה שנה למד ספר תורה כלה, לשנה שנית למד מקרא ומשנה תלמוד הלכות ואגדות, לשנה שלישית למד דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, לשנה רביעית למד קלות וחמורות תקופות וגימטריאות, לשנה חמישית למד שיחת דקלים שיחת מלאכי השרת שיחת שדים ומשלות שועלים, לשנה ששית למד ספרא וספרי ותנא דבי אליהו, לשנה שביעית לא הניח דבר גדול ולא קטון שלא למד.

בא וראה כמה היתה חכמתו של בן סירא, שהיו מביאין לו סאה של חטים והיה אומר להם חשבו חטים של סאה זו ותמצאו בו כך וכך גרגרים בחשבון, עד שיצא שמו בכל העולם, עד ששמע נבוכדנצר מלך בבל חכמתו, וממי שמע מחכמיו, וכששמעו חכמיו חכמתו אמרו אוי לנו ווי לנו שעכשיו יאבדנו נבוכדנצר, אלא נלשינהו למלך וישלח אחריו ונשאלהו דבר קשה מדעתינו שלא מדעתו, ואם לא ישיב לנו תשובה ונהרגהו. וכן עשו הגידו למלך ושלח אחריו, אמר להם ומה אתם רוצים לשואלו, ואמרו לו מה הוא „אוי ונהי", אם ידע מוטב ואם לאו נהרגהו, הלכו אחריו אלף רוכבי סוסים כולם מקוטעי אצבע ועוקרי אילנות, אמרו כולם פה אחד למלך: אדונינו אם תרצה לשגרנו בכל העולם נלך ואל תשלחנו לאחד מחכמי ישראל, שלא יעשנו כמו שעשה אלישע לגדודי ארם, כתב להם „וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו" (7) כאשר יאמר לכם, אתם לכו אמרו לו סימן זה שהבטיחני אלהיו ויבא עמכם, וכתב להם באגרת. כשבאו אליו והראוהו האגרת אמר להם בן סירא, לא שיגר אתכם בשבילי אלא בשביל ארנבת אחת שיש לי, מיד נטל ארנבת וכתב על ראשה הרי זו מחית השדה ויעבוד לך, אמר האיך שער זה מגולח בקלף, אמר אין זה בברזל או בדבר אחר, אני רואה בשרו בתוכו וקלף לא יתכן שיהיה בשרו בתוכו, ולא היה יודע איך הוא עשוי, מיד שיגר אחריו גדוד אחר ושלח לו בכתב אם לא תרצה שתבא בכבודי בוא לכבוד הארנבת שלך, מיד נתרכך ונתרצה בדבר והלך אצלו. וכשבא אליו אז היה בן שבע שנים, מיד נקבצו כל חכמיו של נבוכדנצר אליו התחילו שואלין אותו, אמרו לו מהו אוי ונהי? אמר להם כששמעתם עלי הרי לכם אוי ועתה אם אהרוג אתכם הרי לכם נהי, אמרו לו פרוש לנו בטוב מהו נהי ומהו ווי, אמר שני ווין בו ופירושן כשילך אדם ויגע בכלב ויחזיק באזנו ווי לו בודאי, ועד שלא ינצל מנחש אם יבוא עליו אריה אז הרי אוי ונהי, כשמעם פחדו והעבירו הדברים ואמרו אין אנו יודעים מה תאמר, הראינו ווי ונהי בעינינו, מיד הלך ונטל קרסטל (קנה חלול) שהיה לו שני פיות והלך ותפש שלשה נחשים ושלשה עקרבים ושם העקרבים בפי התחתון והנחשים בפי העליון וסתם הקרסטל ובא לפני המלך, ואמרו לו חכמיו מה יש בקרסטל, אמר להם ראו, מיד שם אחד מהם ידו בקרסטל בפי הראשון ומשש נחשים אמר ווי מה זה, שם ידו בפי התחתון והכהו עקרב אמר ווי ונהי. אמר להם בן סירא הרי ידעתם ווי ונהי וראיתם אותם. בראותם כן מיד פחדו וזעו ורעדו ונפלו על פניהם, אמר להם המלך התניתם עמי שאם לא ידע ווי ונהי תהרגוהו הרי ידע ווי ונהי, המשפט אשר שפטתם עליו שיהרג עתה חייבים אתם בהריגה, אמרו לו יעשה המלך לעבדיו

(6) ר"ל אע"פ שהיא סגורה בבית יש בפיה מענה לדברים רבים. (7) ירמיה כ"ז ז׳, שבת קמ"ט:

מה שירצה, מיד מסרם לבן סירא אמר להם והלא אתם הבאתם אותי בשביל ווי ונהי, מיד נטלם וזרקם בגוב אריות ומתו בווי ונהי. אז נטל המלך לבן סירא והושיבו בכסא זהב וקבע כתר בראשו, אמר לו המלך אני אמליכך שאתה ראוי למלכות, אמר לו אדוני איני רוצה, שאני קטון ולא ראוי לי שאמלוך על ישראל שאיני מזרע דוד, אמר לו יואש בן שבע שנים מלך, א"ל הוא היה מזרע המלוכה, א"ל הואיל ולא תרצה—שב עמי במלכותי, שאני רוצה לשאלך כל דבר שיש בלבי שאני רואה בעולם ואיני יודע, אמר לו אדוני כל מה שאתה רוצה שאל ואני אפרש לך כל מה שתאמר. אז שאלו שתים ועשרים שאלות (כמנין א"ב) וחזר לו (והשיבו על) שאלותיו, ואלו הן:

א׳) בתחלה אמר לו בעד הארנבת איך גלחת ראשה? אמר לו בנסיוב של סיד, א"ל מה טיבו? א"ל תגלחת מגלחת השער. אמר לו ומה שמו? א"ל תגלחת נסיוב סיד והוא סיד וזרניך (ארזניך), וזה הדבר בימי אמך ברא אותו שלמה מלבו בחכמתו, כשבאה אמך מלכת שבא אל שלמה והביאה לו דורון לראות חכמתו ישרה בעיניו ובקש לשכב עמה, ומצאה כולה שער והביא סיד וזרניך ופרר במרגזייה ביד (בכף) רגלא ושחק הזרניך וערבם במים ונעשה נסיוב סיד תגלחת, ומשחה ורחצה ונשר שערה ובא עליה באותו שעה. אמר לו לא האמנתי לדברים עד שראיתים בעיני. אמר לו מאין תדע, א"ל נביא אני והקב"ה מגלה לי כל סתום, א"ל אם כן אמת מה שאמרת לי. ב׳) סַפֵּר אילנות שבגני, אמר לו שלשים מיני אילנות הם בגנך, עשרה מהם נאכלין כמו שהם ואלו הן: תפוחים תאנים שקמים אתרוגין ענבים ספרגלים (8) אגסים בטנים פלפלין ולימוניא היא לשון ישמעאל שעושין מלוחין, ועשרה מהם נאכלין מה שבפנים ומה שבחוץ נשלכין ואלו הן: רמונים אגוזים שקדים פסתקין סנובדין מורלין קטפילין [קלפילין] גונזרין קרומין. ושמם בלשון ערב גוז לוז פסתק בנדוק שהבלוט דומן צנובר בלוט [......], עשרה מהם נאכלין מה שבחוץ ואלו הן: תמרים זיתים חרובים פירסקין עזרדין שזופים אחוניות גדגדניות חרותים עלוסים. אמר לו ומי נטעם? א"ל אדם הראשון לקחם מגן עדן ולא יצא עד שלקחם משם ברשות הקב"ה. גם לקח עמהם כל מיני בשמים ומיני רפואות אחרים שלשים מינים ג׳) אמר לו ראית אותם בגני או הוגד לך, אמר לו סתום עיני אם תרצה וצא עם חיילותיך ועשה לך גדודים ואגיד לך באיזה גדוד אתה, ועשה כן, סתם עיניו ושם איש נאמן עמו, עבר גדוד ברעש ובקולות עד שהיתה הארץ מרעשת, אמר לו אותו נאמן שעמו המלך בזה הגדוד הוא? אמר לו לאו (9), עבר גדוד אחר ברוב קולות ובו פרשים רצין מכל צדדים, אמר האיש הנאמן המלך בזה הגדוד? אמר לו לאו, עבר גדוד שלישי בהלולים ובבל מיני זמר, אמר לו יש כאן המלך? אמר לו לאו, עבר גדוד רביעי בשתיקה ואפילו קול רגלי סוסים לא נשמעו אלא דממה דקה, אמר לו יש כאן? אמר לו הין [והרי הוא נגדי, מיד פתחו עיניו וראה אותו עומד עליו], אמר לו המלך הודיעני מאין תדע זה סוד גדול, אמר לו אתה נתגיאת במלכותך כל כך ודמית עצמך להקב"ה שנאמר והנה י"י עובר בקול דממה דקה, שם נראה מלך מלכי המלכים יושב על כסא רם ונשא, אמר לו תשויני לאלהיך! אמר לו אינך שוה לו אבל מגאותך ורוב זדונך דמית למלכות הקב"ה ולכך יש עליך חרונו, אמר לו ואם חרונו עלי איך נשאני וגדלני בעולם ומסר הכל תחת ידי, א"ל הקב"ה אם רוצה להשפיל אדם קודם יעלהו ואח"כ ישפילהו שנאמר אם תגביה כנשר וגו׳. מיד אמר לו אם תהיה לי חתן ותקח את בתי לאשה אמליכך במקומי, אמר לו אני בן אדם ואינו יכול לישא בהמה שנאמר אשר בשר חמורים בשרם וגו׳. כששמע המלך שהיה מקלל ומחרף ומגדף לאומות העולם חרה לו מאד, אמר לחכמיו הגידו לי דבר שנאכילהו לו בסתר וימות, אמרו לו אין אנו יודעין, מיד הרגן ואמר לבן סירא, ד׳) אשאלך דבר והודיעני ואתן משקל ראם כסף וזהב עד לאין חקר, יש לי אהוב ואני שונאו והוא אוהבני וארצה להרגו בדבר שאינו יודע בו, במאכל יאכלהו וימות. מיד הבין בן סירא שהוא רוצה להרגו, אמר לו אמשול לך משל, היה סוס נאה לנמרוד עד לאין די, אמרו לו הסוסים תן לנו ראשך לחתכו ונתן לך בית מלא תבן ושעורים, ידע הסוס מה שהם מבקשים לעשות לו שהיה פקח, אמר להם שוטים! אם אתן את ראשי לכם לחתכו מי יאכל התבן והשעורים, כך אתה מבקש להרגני ואם תהרגני מי יטול משקל ראם כסף וזהב ומי יאכלם. אמר לו חי במוש לא אהרגך, אמר לו אני מספר (אגיד) לך, אמר לו תן לו עשרה ימים ויאכל חלמוני ביצים בלא מלח וימות, אמר המלך בלבו שקר ידבר, הביא אדם והאכילהו ומת, אמר לו המלך אכול לפני כך ואניחך, א"ל כל מה שתעשה בידך איני יכול לאוכלו, אעשה אני ואוכלם, מה עשה שם מלח בסתר והיה אוכל חדש ימים, אמר לו למה שקרתני, א"ל עשיתי מהם קלשיאות שחקתים מעט ושמתי בהם דבר, מיד הלך המלך יעשה כן וחלה, א"ל רפאני, כתב לו קמיע ונתרפא, א"ל למה בקשת להרגני, א"ל כך אמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע, אקדים קטול למאן דבעי למקטלך (10). מיד חלה בנו הקטון אמר לו המלך רפא לבני ואם לאו אהרוג איתך, מיד ישב וכתב לו

(8) בערך ע׳ פריש אומר: בן סירא קראן ספרגלין. גם ר׳ חיים ויטאל מונה שלשים מיני פירות, עי׳ הקדמת ס׳ פרי עץ הדר ואוצר ישראל ע׳ שבט. (9) בתלמוד מסופר זאת על רב ששת, ברכות נ"ח. (10) הבא להרגך השכם להורגו.

קמיע בשם טהרה, וכתב שם המלאכים הממונים לרפואה בשמותם ותבניתם ודמותם וכנפיהם וידיהם ורגליהם, וכשראה נבוכדנצר בקמיע אמר לו מה אלו, ה׳) א״ל המלאכים הממונים לרפואה סנוי סנסנוי סמנגלוף (11). כשברא הקב״ה אדם הראשון יחיד, אמר לא טוב היות האדם לבדו, ברא לו אשה מן האדמה כמוהו וקראה לילית, מיד התחילו מתגרין זה בזה, אמרה היא איני שוכבת למטה, והוא אומר איני שוכב למטה אלא למעלה שאת ראויה למטה ואני למעלה, אמרה לו שנינו שוין לפי ששנינו מאדמה, ולא היו שומעין זה לזה, כיון שראתה לילית אמרה שם המפורש ופרחה באויר העולם, עמד אדם בתפלה לפני קונו ואמר, רבש״ע אשה שנתת לי ברחה ממני, מיד שגר הקב״ה שלשה מלאכים הללו אחריה להחזירה, אמר לו הקב״ה אם תרצה לחזור מוטב, ואם לאו תקבל על עצמה שימותו מבניה בכל יום מאה בנים, עזבו אותה והלכו אחריה והשיגוה בתוך הים במים עזים שעתידין המצריים לטבוע בו וספרוה דבר י״י ולא רצתה לחזור, אמרו לה אנו נטביעך בים, אמרה להם הניחוני שלא נבראתי אלא להחליש התינוקות כשהן משמונה ימים מיום שיולד אשלוט בו אם הוא זכר, ואם נקבה מיום ילדותה עד עשרים יום. וכששמעו דבריה הפצירו לקחתה, נשבעת להם בשם אל חי וקיים שבכל זמן שאני רואה אתכם או שמכם או תבניתכם בקמיע לא אשלוט באותו התינוק, וקבלה על עצמה שימותו מבניה מאה בכל יום, לפיכך בכל יום מתים מאה מן השדים, ולכך אנו כותבים שמותם בקמיע של נערים קטנים ורואה אותם וזוכרת השבועה ומתרפא הילד. לאחר ימים אמר לו המלך יש לי בת אחת ומתעטשת בכל שעה אלף עיטושים רפא אותה, אמר לו שגרה לי בבקר עם סריסיה וארפאנה, בבקר באה אליו עם סריסיה, כשראה אותה התחיל לכעוס, אמרה לו למה כעסת, אמר לה אביך גזר עלי שאעטוש אלף עטושים לפניו למחר ומחרתים ואפחד שמא ימיתני, והמתין עלי שלשה ימים ולא אדע מה אעשה, אמרה לו אל תדאג בזה אני אלך במקומך ואעטוש לפניו אלף עטושים בשבילך ובשבילי, אמר לה הואיל וכך הדבר שבי עמי שלשה ימים ואל תעטוש בהם ויהיו מוכנים ליום השלישי, מיד כל שעה שבא לה העיטוש היתה עומדת ברגלה ומרחבת בין עיניה כאשר אמר לה וסובלת עצמה וסוגרה את פיה מעט מעט ונפסק ממנה העיטוש כלל. לאחר שלשה ימים לא יצא מפיה עיטוש, ליום השלישי לקחה לאביה ואמר לה לכי עטשי לאביך אלפים עטושים, באה לפניו ולא יכולה לעטוש אפילו פעם אחת, מיד עמד ונשקו. התחיל לשואלו שאלות, אמר לו: ו׳) למה נבראו עטושים? אמר לו אלולי עטושים היה אדם נתרז בבגדיו וכשידע אדם שעטושים באים עליו ילך ויעשה צרכיו שלא יבא לידי בושה וישב בבגדיו מטונפים. ז׳) אמר לו למה בכל גופו של אדם בכל גומא שתי שערות ובראשו בכל גומא שער אחת, אמר לו ברא הקב״ה בראש כל גומא שער אחת ואם ברא שתים בכל גומא שתי עיניו היו מחשיכות (12), וכך העולם אם היה יורד שני טיפין במטר בגומא אחת נחרב העולם והיה יותר מהמבול, ובמקום שברא הקב״ה נגע ברא אצלו רפואתו, אמר לו אשריך בני שגילה לך הקב״ה כל כך: ח׳) אמר לו מפני מה נבראו יתושין בעולם שאינן מתקיימין בעולם אלא יום אחד בלבד ויאבדו ויבראו אחרים? אמר לו בזכות יתוש אחד שעתיד ליפרע מן טיטוס הרשע, והנשארים להחיות בהם בני העורבים כשיצאו מן הבצים יצאו לקינם ויברחו אבותיהם ויניחום ויקראו אליו, שנאמר לבני עורב אשר יקראו, ויביא להם יתושים בפיהם ויאכלו ויחיו בהם שלשה ימים, ולאחר שלשה ימים ישחירו ויחזרו אבותיהם להם והקב״ה מקדים רפואה למכה. ט׳) אמר לו מפני מה הקב״ה ברא בעולמו צירעין ועכביש שמפסידין ואין בהם הנאה? אמר לו פעם אחת היה דוד מלך ישראל ע״ה יושב בגנו וראה צירעה אוכלת עכביש ובא שוטה ובידו עץ והיה מגרשם, אמר דוד לפני הקב״ה רבש״ע מה הנאה באלו שבראת בעולמך צירעה אוכלת דבש ומשחתת ואין בה הנאה, עכביש יארוג כל השנה ולא ילבשנו, שוטה הסר דעה מזיק את הבריות ואינו יודע יחודך וגבורתך ואין בו הנאה לעולם. אמר לו הקב״ה דוד! מלעיג אתה על הבריות תבא שעה ותצטרך להם ותדע למה נבראו. וכשנחבא במערה מפני שאול המלך שלח הקב״ה עכביש וארגה על פי המערה וסגרה אותו, בא שאול וראה ארוג אמר בודאי לא נכנס אדם הנה שאם נכנס היה קורע הארוג לקרעים והלך ולא נכנס לשם, וכשיצא דוד וראה העכביש נשקה ואמר לה ברוך בוראיך וברוכה את, רבש״ע מי יעשה כמעשיך וכגבורותיך שכל מעשיך נאים. ולפני אכיש עשה עצמו שוטה לפני אנשיו והיתה בת אכיש שוטה ומשוגעת, כיון שהביאוהו אליו אמר להם מלעיגים אתם אותי בשביל בתי שהיא שוטה הבאתם זה אלי, או שמא חסר משוגעים אני. מיד הניחוהו וברח והודה לאל על מעשיו, שכל מה שברא בעולם יש בו הנאה. ובזמן שמצא דוד לשאול שוכב בצהרים והיה אבנר שוכב בפתח ראשו בפתח אחר ורגליו זקופות בא ונכנס מבין רגליו ונטל צפחת המים, וכשבא לצאת מבין רגליו פשט אבנר רגליו וכסהו בם והיו עליו כשני עמודים גדולים ובקש רחמים מי״י ואמר אלי אלי למה עזבתני, באותה שעה עשה לו נס ושלח לו צירעה ונשכה רגלי אבנר וזקפן ויצא דוד ושבח להקב״ה, ולא ראוי לבן אדם להלעיג במעשה האל. י׳) אמר נבוכדנצר לבן סירא השור מפני מה אין לו שער בחוטמו? אמר לו כשהיו ישראל ויהושע סובבין ליריחו

(11) עי׳ אוצר ישראל בערך זה, (12) ב״ב ט״ז,

להפילה היה יהושע בריא, הביאו לו סוס וחמור ופרד לרכוב ומתו כולם תחתיו, והביאו לו שור וסבל אותו, וכשראה כן נשקו בחוטמו ולפיכך אין לו שער. י"א) אמר לו מפני מה חתול אוכל העכבר יותר מכל השרצים? אמר לו בתחלה חתול ועכבר חברים היו, פעם אחת הלך העכבר והלשין לחתול להקב"ה, אמר לו רבש"ע אני וחתול נשתתפנו ואין לנו מה לאכול, אמר לו אתה הלשנת את חבירך כדי שתאכלנו עתה הוא יאכל אותך ואתה תהיה לו מזונות, אמר לו רבש"ע ומה עשיתי, אמר לו אי שרץ טמא! והלא למדת משמש וירח שהיו שוין בקומה ובתואר ועל שהלשינה הלבנה לשמש חסרתי ממאורה והוספתי לשמש, כן גם אתה הלשנת על חבירך שתאכלנו לפיכך הוא יאכל אותך, אמר לו רבש"ע אם כן נאבד אני וזרעי, אמר לו אני אשאיר לך פליט כמו שעשיתי לירח, מיד הלך העכבר ונשך החתול בראשו וקפץ החתול והשלך העכבר בארץ ונשכו ומת, באותה שעה נפל אימת חתול בעכבר ולפיכך יאכלנו. י"ב) אמר לו מפני מה ישתין החמור בהשתנת חבירו ומריח צואתו, אמר לו כשברא הקב"ה כל בריה אמר חמור לסוס ופרד כל בריה יש לה ריוח ואנו עמלין לדורי דורים ואין לנו ריוח, נתפלל לקוננו שיתן לנו ריוח ואם לא נבטל לזרעינו, התפללו ולא נענו, אבל אמר להם כשיהיו מימי רגלים שלכם נהרות וטוחנים בהם ריחים וריח צאתכם כריח בשמים אז אתן לכם שכרכם, ולכך הם מריחים ומשתינים (כנ"ל). י"ג) אמר לו ולמה יש שנאה בין כלב לחתול? אמר לו כשנברא החתול הלך ונשתתף עם הכלב והיו שניהם צדין ואוכלין, בא להם יום אחד ושני ושלישי ולא מצאו כלום לאכול, אז אמר הכלב לחתול עד מתי אנו יושבין רעבים לך אתה אצל אדם הראשון ושב עמו בביתו ותאכל ותשבע ואני אלך אצל שקצים ורמשים ונמצא כלום ונאכל ונחיה, אמר חתול לכלב נשבע שנינו שלא נלך לאדון אחד, אמר לו בטוב אמרת, מיד נשבעו שניהם והלך חתול לבית אדם הראשון ומצא עכברים ואכל ושבע והנשארים ברחו מלפניו, כשראה בן אדם אמר רפואה גדולה שלח לי הקב"ה, מיד הושיבו בביתו והאכילהו לחם והשקהו מים, אז מה עשה הכלב הלך אצל זאב אמר לו אלך עמך הלילה ואלין, אמר לו הין, הלכו במערה שניהם ושכבו, שמע הכלב קול צעקת רגלים של חיות, מיד הקיץ לזאב ואמר לו שמועת לסטין אני שומע, אמר לו צא אתה לגרשם, עמדו עליו להרגו, ברח והלך אצל הקוף וגרשו והלך אצל הכבש וקבלו ושכב עמו, שמע שמועת רגלים. אמר הכלב לכבש שמועת לסטים אני שומע, אמר לו צא אתה ויצא הכלב והיה נובח, אמרו הזאבים כבש לשם, הלכו ומצאוהו יאכלוהו, וברח הכלב ממלון למלון ולא מצא מנוחה כלל, מיד הלך לאדם הראשון קבלו ושכב עמו במלון, ובחצי הלילה אמר הכלב לאדם קול רגלים אני שומע, מיד עמד אדם ונטל הרומח והלך עם הכלב ורדפו לחיות עד שהבריחום מלפניהם וחזרו שניהם ביחד. אמר אדם לכלב בוא עמי לבית ותדור עמי ותאכל ממאכלי ותשתה ממשתיי, והלך עמו. כששמע חתול קולו של כלב יצא לקראתו אמר לו מפני מה באת עמי, אמר לו אדם הביאני, התחילו לעשות מריבה, אמר אדם לחתול למה תריב עמו אני הבאתיו שראיתיו ערום כלו לב [13]. אמר לו (האדם לחתול) אל תדאג היה גם אתה עמי כמנהגך, אמר לו אדוני גנב הוא, יפה לדור עם גנב? אמר חתול לכלב למה הפרת שבועתך? אמר לו לדירתך לא אבוא, לא אוכל מה שיש לך, אני לא אזיק לך כלום. לא שמע ממנו, אז התחילו מריבין, כשראה הכלב כן מיד ברח לביתו של שת וישב עמו, והיה הכלב מבקש לעשות שלום עם החתול ולא רצה התחול, ומאותו העת עד היום הזה הם במריבה, וכמעשה אבות יעשו בנים, בין חיות בין בהמות בין אדם. ועליהם מושלים: רחילא בתר רחילא אזלא. י"ד) אמר לו מפני מה הכלב מכיר את קונו וחתול אינו מכיר? אמר לו כל מי שיאכל ממה שאכל העכבר שוכח תלמודו [14], חתול שאוכל עכבר עצמו על אחת כמה וכמה שאינו מכיר את קונו. ט"ו) אמר לו מפני מה תפירה בפי העכבר? אמר לו בימי המבול נכנסו בתיבה שקצים ורמשים זכר ונקבה, פעם אחת ישב עכבר עם נקבתו אצל חתול, אמר חתול זוכר אני שאבי אכלו ואת זרעו מותר לי שאכלנו, מיד הלך לאוכלו, ברח העכבר והיה מבקש נקב להחבא ולא מצא, מיד נעשה לו נס ומצא נקב ונכנס שם, בא חתול אל הנקב ורצה ליכנס אחריו ולא היה יכול לפי שהנקב קטון, הכנים ידו להוציאו, פתח פיו העכבר ומשך לחייו בצפרניו ונקרע מפיו למטה כחצי זרת, כשהלך חתול יצא העכבר מן הנקב והלך לנח ואמר לו, איש צדיק עשה עמי צדקה ותפור לחיי שקרע לי חתול אויבי, אמר לו לך הביא לי שער מזנב החזיר [והלך אצל החזיר ומצאו ישן וגנב משער זנבו], והלך לנח ותפר, ועד עתה נראית התפירה. ט"ז), אמר לו מפני מה העורב הולך ברקידה? אמר לו פעם אחת ראה עורב ליונה הולך בטוב הליכה יפה יותר מכל העופות, ישר בעיניו הליכת יונה, אמר בלבו אלך גם אני כמותה, והיה משבר עצמו בהליכה, והיו העופות משחקין בו, נתבייש העורב ואמר אחזור להליכתי הראשונה, בא לחזור ולא היה יכול כי שכח הליכתו הראשונה והיה כמרקד ולא עלתה בידו לא הליכה ראשונה ולא אחרונה, ועליו נמשל המשל, המבקש בידו יותר נמצא בידו מעט, כך הוא לא נשאר בידו כלום. י"ז) אמר לו ומפני מה העורב מזריע מפיו? אמר לו נחלקו בו חכמי ישראל, יש אומרים מפני ששימש

---

(13) ערום=חכם, כלו לב=קיצור מן כלב, ר"ל שהוא נאמן לאדונו בכל לבו. (14) הוריות י"ג.

בתיבה נעשה משונה (וכן הכלב נגזר שיהא נקשר בשמושו), ויש מי שאומר מפני שהוא רשע וגנב ומזיק לפיכך נשתנה מכל הבריות. בא חכם אחד ואמר לחכמים שנחלקו אני אקיים לדבריכם, אמר בתיבה כשרצה נח לשלחו לראות הקלו המים, הבריה עצמו מלפני נח ונכנס תחת כנף הנשר שלא ישלחנו נח, בקשו אחריו ומצאוהו תחת כנף הנשר, אמר לו נח רשע צא מן התיבה וראה אם נתמעטו המים מעל הארץ, אמר לו מכל העופות לא מצאת אלא אותי?! אמר לו אין לי רשות לשלח אלא שנים שתחלת שמם ע׳ י׳ =עורב יונה, אמר לו ולמה עורב ולא נשר ויונה? אמר לו מפני שיש עיר אחת ושמה עי ועתידין יושביה להרוג יאיר שאסר עורב והתיר יונה, אמר עורב לנח בעזות מצח לא תשלחני אלא להרגני ולבוא על אשתי, ובעבור זה כל מה שהכנסת בתיבה שנים שנים ואני זוג. מיד קללו נח ואמר לו בדבר שאתה מוציא שם רע עלי תקולל, כי לעולם לא תבא על נקבתך אלא בפיך, וענו כל החיות שבתיבה ואמרו אמן. אמר לו עורב למה קללתני, דין יש לי עליך! אמר לו מפני שאתה זונה ושוטה וחושד כשרים, אמר לו רשע עם אשתי שהיא בדמותי בצלמי ומותרת עלי לא אזקק לה ועם נקבתך שאינה בדמותי אדרבה גם אסורה לי איך אזקק! אמר לו ולמה אמרת לי זונה אתה, א״ל בודאי זונה אתה כדבריך ולא הוצאתי עליך שם רע. ומאותו העת העורב שמש בפיו לפי שקללו נח. י״ט) אמר לו מפני מה כל דמיות שבעולם בים חוץ מדמות שועל [וחולדה] שאינו בים? אמר לו מפני שהשועל פקח וכשיצר הקב״ה מלאך המות וראה הבריות אמר לו רבש״ע תן לי רשות להרגם, אמר לו יש לך רשות על כל הבריות וזרעם חוץ מזרעו של מלחם (15) העוף שלא יטעמו טעם מות [ולפיכך נקרא מלחם העוף שחם על נפשו להמלט מן החטא]. אמר לו רבש״ע הפרידם שהם צדיקים שלא ילמדו מנהג הבריות ויחטאו לפניך ולא יטעמו טעם חטא. מיד נתן לו רשות ובנה להם עיר גדולה והכניסם לשם וחתם בדלתה של אותה העיר ואמר גזירה נגזר שלא ימשול בכם חרבי ולא חרב אחר ולא תטעמו טעם מות עד סוף כל הדורות. אח״כ חזר לפני הקב״ה אמר לו השלך בים מכל הבריות זוג זוג והנשאר תמשול בהן. מיד עשה כן והיה משליך בים מכל מין זוג והשקיע בים. כשראה כן השועל מה עשה, מיד עמד והיה בוכה, אמר לו מלאך המות למה תבכה? אמר לו על חבירי שהשלכת בים, אמר לו והיכן חבריך? מיד עמד השועל על שפת הים וראה מלאך המות צלו של שועל בים וחשב שהשליך זוג חוץ ממנו וא״ל לך מהנה, מיד ברח השועל ונמלט. פגע בו החולדה וספר לו מה שנהיה ומה שעשה, הלך גם החולדה ועשה כן ונמלט. לאחר שנה קבץ לויתן כל הבריות שבים ונחסרו השועל והחולדה שלא נכנסו בים, שלח בעדם וספרו לו מה עשה השועל ונמלט הוא והחולד בחכמתם, ואמרו לו שהוא חכם ביותר, וכששמע לויתן בעדו (אדותו) שהוא דעתן (מלא דעה) קינא בשבילו ושלח אחריו דגים גדולים וציום לגנוב דעתו ולהביאו אליו, הלכו ומצאוהו מטייל על שפת הים, בראות השועל הדגים שמשחקים בשפת הים תמה ונכנס ביניהם, כשראוהו שאלוהו מי אתה? א״ל אני שועל, אמרו לו והלא לא תדע שכבוד גדול בא לך ובעדך באנו, אמר להם ומהו? אמרו לו לויתן חולה ונטה למות וצוה שלא ימלוך במקומו אלא שועל לפי ששמע שאתה חכם ומבין יותר מכל הבריות, ובוא עמנו שאנו שלוחים ובאנו לכבודך, אמר להם ואיך אוכל ליכנס בים ולא אמות, אמרו לו תרכב על אחד ממנו ויוליך אותך למעלה מן הים ולא יגע בך הים אפילו בקצה רגלך אפילו טיפה אחת עד שתגיע למלכות ונורידך ולא תבין [איך] ותמלוך בכולם, ותהיה מלך ותשמח כל ימיך, ולא תצטרך עוד לבקש מאכל ויפגעו בך חיות רעות גדולים ממך ואכלוך. כששמע דבריהם האמין להם ורכב על אחד מהם והלכו בו בים, כיון שבאו עליו גלים התחיל להצטער, הלך דעתו ממנו ואמר אוי לי מה עשיתי, שחקו עלי הדגים כנגד כל השחיקות ששחקתי אני על הבריות, ועתה נפלתי בידם ואיך אנצל מידם. אמר להם מעתה באתי עמכם וברשותכם אני, אמרו לי האמת למה אתם רוצים אותי, אמרו לו נאמר לך האמת, לויתן שמע שמועתך שאתה חכם ביותר ואמר אקרע בטנו ואוכל את לבו ואחכם, אמר להם ולמה לא הגדתם לי האמת והייתי מביא עמי את לבי והייתי נותנו למלך לויתן והיה מכבדני ועתה ברע אתם הולכים. אמרו לו לבך אינו עמך? אמר להם לאו, שכך מנהגנו שנניח לבנו במקומנו ואנו נלך מכאן ומכאן, ואם נצטרך לו נקחנו ואם לאו יהיה במקומנו. אמרו לו ומעתה מה נעשה, אמר להם מקומי ומלוני על שפת הים אם תרצו תחזירוני למקום שלקחתם אותי ואקח את לבי ואבוא עמכם ואתן אותו ללויתן ויכבדני ולכם יכבד, ואם תוליכוני כך בלא לב יכעוס עליכם ויאכל אתכם ואני לא אפחוד כי אומר לו אדוני הם לא ספרו לי מקודם וכאשר ספרו עליך אמרתי להם חזרו עמי ואקח את לבי ולא רצו, מיד אמרו הדגים בטוב הוא אומר, אז חזרו עד המקום שלקחוהו משם לשפת הים, וירד מעל הדג והיה מרקד ומשליך עצמו בחול ומשחק, אמרו לו במהרה קח את לבך ונלך, אמר להם שוטים, לכו! אם לא היה לבי עמי לא נכנסתי עמכם לים, או יש לך בריה שמהלך ולבו אין עמו, אמרו לו שחקת בנו, אמר להם אי

(15) הוא עוף הגדיי כמו חול, עי׳ אוצר ישראל בערכו. לדעת פרופ׳ קספר לויהס, הנוסחא מלחם במ״ם נכונה, והוראתו מלח המעמיד ומקיים הדבר בטעמו שלא יסריח, ואם מלחס בסמ״ך הוראתו בערבית עשוי לבלי חת, בלתי מתירא, מר ליבאוויטש בספרו „פניאל" נויארק תרע״ד.

שוטים אני למלאך המות שחקתי כל שכן אתכם. מיד חזרו בבושה וספרו לו, אמר להם באמת הוא ערום ואתם פתאים ועליכם נאמר כי משובת פתאים תהרגם, ואכלם. ומאותו העת כל מין מכל הבריות אפילו מאדם ואשתו יש בים חוץ מן השועל וחולדה שאינם בים. כ') אמר לו מפני מה מלאך המות שולט בכל הבריות חוץ מדורו של מלחם העוף, אמר לו ולא דורו של מלחם העוף בלבד אין מלאך המות שולט בם כי אם דורו של יונדב, ויש אומרים אנשים מבני אדם נכנסו בחיים בגן עדן, כ"א) אמר לו מי הם? אמר לו חנוך וסרח בת אשר, ובתיה בת פרעה וחירם מלך צור, ואליעזר עבד אברהם ועבד מלך הכושי, ועבדו של רבי יהודה, ויעבץ, ורבי יהושע בן לוי, וכל זרע יונדב חרעו של מלחם העוף. א"ל [ולמה? א"ל] אני אספר לך: חנוך לפי שהיה צדיק בדורו שלא היה כמוהו והוא חי בגן עדן, אליעזר עבד אברהם הוא בנו של חם בן נח וכששמע קללת אביו מסר עצמו לאברהם והיה צדיק והוא בגן עדן, סרח בת אשר בעבור שאמרה ליעקב יוסף חי אמר לה יעקב זה הפה שבשרני על יוסף שהוא חי לא יטעום טעם מות, בתיה בת פרעה לפי שגידלה משה רבינו מקטנותו שלא יאמרו מה היה שכרה בכך, ועבד מלך הכושי שהציל את ירמיהו מבור הטיט, ועבדו של רבי יהודה הנשיא על שהיה צדיק עניו ושפל רוח, ויעבץ גם הוא בגן עדן לפי שהיה צדיק מכל דורו, וריב"ל שהיה גם הוא צדיק גמור ואהוב למלאך המות, פעם אחת אמר למה"מ הראיני גן עדן, אמר לו בשמחה, הלך עמו בדרך, אמר לו מפחד אני ממך שמא תהרגני בחרבך שלא ברצונך, אם תאהבני ותרצה שאבוא עמך תן לי סכינך בידי עד שאלך עמך ותראני גן עדן בטוב עד שאסתכל בחדריו מן השער. אמר לו בטוב, מיד הוליך אותו, מה עשה רבי יהושע עמד בפתח גן עדן התחיל לראות וקפץ פתאום ונכנס לגן עדן. גם היה סכינו של מלאך המות בידו, וזהיה בידו שבע שנים עד שאמר לו הקב"ה יהושע בן לוי דבר גדול עשית השב למלאך המות סכינו. וכשקפץ מלפני מה"מ ונכנס לג"ע צעק מה"מ צעקה גדולה ורצה להחריב העולם ושתקו האל, ולאחר שבע שנים החזירה (הסכין) לו.—חירם מלך צור הכניסו הקב"ה לג"ע לפי שבנה בית המקדש והיה מתחלה ירא אלהים ונעשה חי בג"ע אלף שנים, ואח"כ נתגאה ואמר אל אני, שנאמר בן אדם אמור וגו' לפיכך נטרד מג"ע ונכנס בגיהנם. דורו של יונדב בן רכב מפני שכתב כל הדברים שבספר ירמיה והיה צדיק ומוכיח לישראל והוא חי בג"ע. ודורו של מלחם העוף כשאכלה חוה מעץ הדעת ונתנה גם לבעלה ואכל עמה, קנאה בשאר הבריות והאכילתם לכל, וראתה למלחם העוף ואמרה לו אכול מזה ממה שאכלו חביריך, אמר לה לא די לכם שחטאתם לשם יתברך וגרמתם לאחרים שימותו אלא באתם אלי שתשיאוני להפר צווי הקב"ה ואוכל ואמות, איני שומע לכם, ואז הוכיח לחוה ולכל הבריות. יצאה בת קול לאלתר ואמרה לחוה ולאדם אתם מצווים ולא שמרתם וחטאתם ובאתם למלחם העוף להחטיא גם הוא, ולא קבל ופחד ממני אע"פ שלא צויתיו ושמר גזרתי, לכן לעולם לא יטעם טעם מות לא הוא ולא זרעו. כ"ב) אמר לו ומפני מה הנשר מגיע קרוב לרקיע יותר מכל העופות? אמר לו כשיצאו מן התיבה היה הנשר (נקבה) עומדת והיה לפניה צפור ורצתה לאכלו, אמרו כל החיות זה שרצה לאכול חבירו חייב מיתה והכוה ונלחו כנפיה והשליכוה לגוב אריות, ושמרה הקב"ה ולא המיתוה האריות. ולאחר שנה נתגדלה כנפיה ופרחה ופגעוה העופות ובקשו להרגה, ומלט אותה העורב מידם ברמאות ובא עליה ונתעברה הימנו וילדה נשר, ולכך נקרא נשר. ועורב נקרא עורב שעירב את זרעו בכל צדדין מרוב זנותו, והיו החיות מבקשים אותה ונעשה נס והשרה הקב"ה שכינתו עליה שלא לבטל ברייתו ונתן לה כח לפרוח למעלה מכל העופות, לפיכך נקרא נשר לפי שהשרה הקב"ה עליה, לכך היא פורחת למעלה לרקיע שלא ישיגוה אויביה ויהרגוה ויבטל דמות מבריותיו של הקב"ה מן העולם. אמר לו ברוך שחלק מחכמתו ליריאיו וגילה סתומות ועמוקות.

נשלם ספר בן סירא

אלפא ביתא על מזמור קי"ט: ע' תהלים

אלפא ביתא דר"ע: ע' עקיבא

אנטיוכוס, מגילת: ע' חנוכה

אנכי דר' מאיר: נזכר במדרש בראשית דף ד' ע"ב ע"ש, ולפי דעת שטיינשניידר אינו שם ספר (אוצר הספרים 44).

אספה: מיוסד על הפסוק אספה לי שבעים איש (במדבר י"א ט"ז) בבאור שמות כל השבעים ההם, וכולל מאמרים על פרשיות במדבר ודברים, ואפשר שתחלתו בפ' בהעלותך אספה לי ולכן נודע בשם הזה. המדרש אספה היה עוד לפני הבחיי ור"י אבוהב בעל מנורת המאור (פ' בהעלותך) ומובא ג"כ ברוקח (חל' ברכות סי' ש"כ) ובס' רזיאל המלאך (דף ז') אך נאבד מאתנו ולא נשאר לנו ממנו רק מאמרים מקוטעים המובאים בילקוט שמעוני. כל המאמרים האלה נאספו ע"י באבער בכנסת ישראל (שפ"ר) שנה א', ועי' ר' אברהם בן הגר"א בספרו רב פעלים (צד 147). לדעת צונץ בספרו על הדרשות חובר מדרש אספה בבבל במאה התשיעית בערך ד"א תד"מ, ולדעת ראפופורט בכרם חמד ח"ו (מכתב י"ד סי"ח) נוסד מדרש זה בערך ד"א תק"מ בישיבתו של רב חנינאי כהנא גאון. ווערטהיימער בס' בתי מדרשות בית ג' מביא איזה דברים על פ' קרח וחוקת שמצא בגליון כ"י ישן, אשר לדעתו הם ממדרש אספה (עי' שם צד 5).

אסתר: מדרשים שונים בנוסחאות שונות נמצאים על מגילת אסתר. המדרש המחובר לשמות רבה נקרא „מדרש מגילת אסתר", ובהוצאות הראשונות מתחיל בפתיחה: ויהי בימי אחשורוש רב פתח והיו חייך תלואים לך מנגד. רבנן ורבי ברכיה אמרי זה שהוא לוקח חטים לשנה וכו׳. הפתיחה מכילה י"ב מאמרים וגוף המדרש נחלק לשש פרשיות: פרשה א׳ על אסתר א׳ א׳—א׳ ג׳; פרשה ב׳ לאסתר א׳ ד׳—א׳ ח׳; פרשה ג׳ לאסתר א׳ ט׳—א׳ י"ב; פרשה ד׳ לאסתר א׳ י"ג—א׳ כ"ב; פרשה ה׳ לאסתר ב׳ א׳—ב׳ ד׳; פרשה ו׳ לאסתר ב׳ ה׳ עד סוף המגילה. אבל בהוצאות אחרונות הפרשה האחרונה נחלקת לחמש פרשיות והחלוקה הזאת אינה עולה יפה. בהוצאת ויניציא כל פרשה תסיים „סלוק פרשה..." ובסוף „סליק ליה מדרש אחשורוש בסייעתא דשמיא". מקורי המדרש המה שני התלמודים, בראשית רבה, ויקרא רבה, התרגומים הישנים ופרקי דר"א. לפי ווייס (דור דור ודורשיו ח"ג 274) מוקדם המדרש הזה בזמן ומוצאו מא"י, רק בפרשה האחרונה יש הוספות מאוחרות. ר"ש באבער הוציא לאור „ספרי דאגדתא" הכולל שלשה מדרשים על מגילת אסתר והם: מדרש א ב א ג ו ר י ו ן; פ נ י ם א ח ר ו ת ל ק ח ט ו ב (ע"ע). גם הו"ל „אגדת אסתר" ע"פ כ"י מתימן עם הערות ותקונים (קראקא תרנ"ז), ומתחיל ויהי בימי אחשורוש, זה שאמר הכתוב כאשר ינוס איש מפני הארי וגו׳ ארי זו בבל שנמסרו לה ישראל תחלה וכו׳. ונחלק לתשע פרשיות, ומסיים „ר׳ שמואל אומר גדול הוא השלום שהוא יותר מכל המתנות הטובות שהבטיח הקב"ה לישראל באחרית הימים, דכתיב וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות (ישעיה ל"ב), כן יאמר בעל הרחמים".

„מדרש מגילת אסתר" השונה ממדרש הנספח לשמות רבה הנ"ל נדפס ראשונה בקושטא בשנת רע"ט בקובץ ספרים רבים ועם ס׳ אלפא ביתא דבן סירא. המדרש הזה יסוב על מגילת אסתר עד פרשה ט׳ והוא כמו ילקוט מאגדות חז"ל במס׳ מגילה, פרקי דר"א מדרש אבא גוריון אסתר רבתי ותרגום ראשון ושני לאסתר אשר מעתיקם בלשונם. ר"ח מאיר הורוויץ הדפיסו שנית בקובץ מדרשים קטנים ח"א, ומשער כי נתחבר במאה הי"ג בארץ מצרים או ערב (עי׳ להלן).

יש עוד מדרש אסתר שמובא בילקוט פ׳ בשלח על הפסוק יעשו עץ גבוה חמשים אמה, שנטל נסר אחד מתיבתו של נח שמצא בבית בנו פרשנדתא שהיה הגמון בקררוניא (צ"ל בקרדוניא) על הרי אררט. ובספר שלטי הגבורים לר׳ אברהם הרופא ממנטובא בהקדמתו מציין הספרים שהביא בחבורו והזכיר גם מדרש אסתר. יעלינעק העתיק „מדרש אחר על מגילת אסתר" מכ"י בבית המדרש (ח"א 19—24) רק על פרשה ב׳ איש יהודי עד בערב היא באה. גם העתיק „תפלת מרדכי ואסתר בלה"ק וארמית", „חלום מרדכי ואסתר" (שם ח"ה 1—16), ומקורם בהעתקת השבעים וביוסיפוס ובמדרשים על אסתר הנ"ל, ונמצא ג"כ בס׳ יוסיפון פרק ד׳ (עי׳ מאור עינים פי"ט). גם הדפיס „דרוש לפורים" כעין פסיקתא קטנה (שם ח"ו 53—58). ר"מ גאסטר הדפיס מדרש מגילה מכ"י ישן אשר לפי דעתו הוא מוקדם בזמן מכל המדרשים האחרים על מגילת אסתר ומוצאו מארץ בבל או פרס (בספר Semitic Studies לזכרון דר׳ אלכסנדר קאהוט ברלין 1897 צד 167—178). עי׳ אוצר ישראל ערך א ס ת ר ר ב ה.

למדרשי אסתר נוכל לחשוב ג"כ תרגום אסתר א׳ ובפרט התרגום הארוך הנקרא תרגום שני שאינו נדפס בצד המקרא רק בגליון או בפני עצמו, רש"י (לדברים ג׳ ד׳) מביאו בשם תרגום ירושלמי במגילת אסתר. ויש ממנו נוסחאות שונות (עי׳ קובץ מדרשים הנ"ל צד 53).

מדרש מגילת אסתר

[מדפוס קושטא רע"ט ונדפס שנית בקובץ מדרשים קטנים למר הורוויץ]

פרשה א׳: כתיב תחת הנעצוץ יעלה ברוש ותחת הסרפד יעלה הדס וגו׳ (ישעיה נ"ה י"ג) תחת המן הרשע שעשה עצמו ע"ז כדכתיב ובכל הנעצוצים (שם ז׳ י"ט), יעלה מרדכי שנקרא ראש לבשמים, ותחת הסרפד זו ושתי הרשעה בת בנו של נבוכדנצר הרשע ששרף בית המקדש, יעלה הדס זו אסתר הצדקת שנקראת הדסה, והיה לי"י לשם זו מקרא מגילה, לאות עולם לא יכרת אלו ימי הפורים (עי׳ מגילה י׳ ע"ב). הוא אחשורוש, כל מקום שנאמר הוא פלוני, אם הוא צדיק הוא מתחלתו ועד סופו ואם הוא רשע הוא מתחלתו ועד סופו, וכן כתיב הוא משה ואהרן, צדיקים היו מתחלתן ועד סופן, הוא ענה אשר מצא את הימים (בראשית ל"א כ"ד) הוא רשע כל ימי חייו, הוא דוד הקטן (ש"א י"ז ד׳) הוא צדיק כל ימיו. וכשם שהיה מקטין עצמו קודם מלכותו לפני מי שגדל ממנו בחכמה כך אחר מלכותו (עי׳ ברכות ד׳ ע"א). דבר אחר הוא אחשורוש להודיע שאין אחשורוש זה הנזכר בדניאל, בשנת אחת לדריוש בן אחשורוש (דניאל ט׳ א׳), לפי שאחשורוש של זמן המן לא היה בן מלך. המולך, שמלך מעצמו, כלומר שלא מלך אלא מרוב עשרו.—מהודו ועד כוש, יש אומרים הודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם ומלך על שני קצוות העולם, וי"א כי הודו וכוש בקצה העולם והיתה זו קרובה לזו וכמו שמלך על אלו כך מלך על כל העולם (מגילה י"א.).—שבע ועשרים ומאה מדינה, בתחלה מלך על שבע ואח"כ על עשרים ואח"כ על מאה לכך הזכירן כאן בזה הסדר.—כשבת המלך אחשורוש אמרו חז"ל בשעה שמלך אחשורוש בקש לישב על כסא שלמה, אמרו ישראל לפני הקב"ה מקום שהיה שלמה יושב ודן דין אמת זה הרשע יושב שם, עשה למען שמך הגדול ואל תנבל כסא כבודך—ולא היה יכול לישב עליו. והאיך נמצא זה הכסא במדי? לאחר מיתת שלמה עלה שישק מלך מצרים ונטלו בכתובתה [של בת פרעה] והביאו למצרים, ואח"כ בא סנחריב ונטלו והביאו לא"י כשבא להלחם בירושלם, וכשיצא מלאך י"י והכה במחנה

אשור יצאו ישראל ובזזו מחנהו וכל כסף וזהב שלו ומצאו הכסא והשיבוהו למקומו, וישב עליו חזקיה ונטל הכבוד שהיה ביד שלמה ונתנשא מלכותו למעלה ככתוב ויצלח חזקיה בכל מעשהו (דהי"ב ל"ב ל׳), ובשלמה כתיב והמה מביאים איש מנחתו ובחזקיה כתיב בעת ההיא שלח מרודך בלאדן וגו׳ וישבו על אותו כסא חזקיה ומנשה ואמון ויאשיהו, ולפניהם ישבו עליו שלמה ורחבעם. ובימי יאשיהו עלה פרעה מלך מצרים ונלחם עם יאשיהו ונטל הכסא והביאו למצרים, ובקש לישב עליו ולא היה יודע מנהגו והכהו הארי על יריכו והיה צולע לכך נקרא פרעה נכה. וכשנלחם נבוכדנצר עם פרעה מלך מצרים ולקח ארצו נטל הכסא והוליכו לעילם המדינה, והיינו דכתיב ושמתי כסאי בעילם (ירמיה מ"ט ל"ח), ולא היה יכול לישב עליו, וכשראה כך שלח לאכסנדריא שלו (עיר הבירה במדינתו) והביאו לו הרשים ועשו לו כסא כפי שכלו אבל לא כמו כסא שלמה מפני שנעשה ברוח הקדש, שנאמר וישב שלמה על כסא י"י וגו׳ (דהי"א כ"ט כ"ג).—בשנת שלש למלכו, נחלקו חז"ל בזה הפסוק, יש מי שאומר שחכם היה שעשה משתה בראשונה לכל אנשי המדינות הרחוקות מפני שאנשי עירו לא יוכלו למרוד בו מפני שהיה מצוי עמהם תמיד והם ברשותו, לכן הקדים אנשי המדינות הרחוקות, ויש מי שאמר מלך טפש היה לפי שהיה צריך לכבד אנשי עירו בתחלה ובהם יוכל לכוף אנשי המדינות האחרות ולא עשה כהוגן (עי׳ מגילה י"א).—חיל פרס ומדי, שני משפחות היו והיה ברית ביניהם מקדם שאם יהיה מלך ממשפחת פרס שיהיו השרים ממשפחת מדי כדי שתהא יד כולם עליונה במלכות.—ובמלאות הימים האלה, בא המן הרשע וסיפר לשון הרע על ישראל, אמר למלך אומה זו משונה במעשיהם, אם רצונך תאבדם, אמר לו ומה נעשה כי אלהיהם גדול הוא ויש לנו ללמוד מפרעה, אמר לו המן אלהיהם שונא זימה, עשה להם משתה וגזור עליהם שיבואו למשתה ויאכלו וישתו ויעשו כרצונם, שנאמר לעשות כרצון איש ואיש, ומיד אלהיהם בועם עליהם. כיון ששמע זה מרדכי, אמר להם אל תלכו לבית המשתה כדי שלא יהא לשטן פתחון פה עליכם, ולא הקשיבו לו.—ביום השביעי וגו׳, יום שבת היה, ועד יום שביעי לא היה טוב לבו? אלא [יום שבת היה] למפלתה של ושתי הרשעה שהיתה גוזרת על בנות ישראל שתבואנה ערומות ועושות בהן מלאכה בשבת, לכך נגזר עליה שתשחט ערומה בשבת. ויש אומרים שמפני שבא גבריאל ועשה לה זנב לפיכך לא באה אל המלך.—ויקצוף המלך מאד, לפי שאמרה ושתי לסריסים לכו ואמרו למלך, שאבא היה שותה יין לנגד אלף אנשים, שנאמר ולקבל אלפא חמרא שתי (דניאל ה׳ א׳) והוא במעט יין שהוסיף נשתכר בו. לפי שהיתה ושתי בת בלשצר, וצוה המלך וקראו לחכמי ישראל ואמר להם דנו דין זה, שנאמר ויאמר המלך לחכמים יודעי העתים, אלו ישראל שיודעים לעבר שנים ולקבוע חדשים. מיד נתיעצו חכמי ישראל ואמרו אם נגזור עליה שיהרגנה, למחר כשיצא היין מראשו יכבד עליו מותה ויצוה להרגנו, ואם נאמר שאינה חייבת מיתה יאמר שאנו מזלזלין במלכות, ויבואו לפניו ויאמרו לו אדונינו המלך מיום שגלינו מארצנו נטלה עצה וחכמה ממנו ואין אנו יודעים לדון דיני נפשות, אבל שלח בשביל זקני מואב שהם שלוים ושקטים בארצם כיין השקוט על שמריו, לפי שלא גלו ממקומם, והם ידונו עליה מה שהיא חייבת, שכך אמר הכתוב, שאנן מואב מנעוריו ושוקט הוא על שמריו ולא הורק מכלי אל כלי ובגולה לא הלך על כן עמד טעמו בו וריחו לא נמר (ירמיה מ"ח י"א, עי׳ מגילה י"ב ע"ב). ויצו המלך ויבואו אליו כרשנא שתר אדמתא תרשיש שהם חכמי מואב, ואמר להם כדת מה לעשות במלכה ושתי, ולא ענו אותו הששה שהיו גדולים, אבל המן שהיה קטון שבהם והוא ממוכן—ולמה נקרא שמו ממוכן שהיה מוכן לפורעניות, מכאן שהדיוט קופץ בראש—דן עליה הריגה והרגוה מיד, ומפני שהיתה כלילת יופי צוה לצור צורתה בכותל כדי שלא תמלוך אשה במקומה אלא יפה כמותה. וישלח ספרים להיות כל איש שורר בביתו, אמרו העמים השומעים הכתבים, בודאי המלך אחשורוש שוטה הוא כי לא צוה עלינו דבר חדש ולא הודיענו אלא מה שהוא מנהגנו מימי קדם ומנהג כל הארץ, והוא דברי חז"ל פשיטא קרחא בביתיה פרדשכא להוי (עי׳ מגילה י"ב ע"ב). ואמרו חז"ל לולי אגרות ראשונות לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט, לפי כששלח להם כתבים להרוג את ישראל פחדו ולא מלאם לבם להרגם מפני הכתבים הראשונים כשנהרגה ושתי וצוה להיות כל איש שורר בביתו, וכן יעשו היהודים יקהלו ויעמדו על נפשם וילחמו. ושמא תאמר יצאו מן הכלל ויישתמדו לע"ז כבר צוה להיות כל איש שורר בביתו ומדבר כלשון עמו.

פרשה ב׳ ה׳: איש יהודי היה בשושן, וכי לא היה יהודי אחר בשושן? אלא שהיה מזרע יהודה מאמו והיה עוסק בתורה כל ימיו ולא נטמא פיו בכל מאכל טמא ולפיכך נקרא יהודה.—ושמו מרדכי לפי שהיתה תפלתו נכנסת לפני הקב"ה כמר דרור ומתרגמינן מרא דכיא (מגילה שם); בן יאיר שהיה מאיר פניהם של ישראל בהלכה; בן שמעי, בן ששמע האל תפלתו; בן קיש, בן שהקיש על דלתי רחמים ופתחו לו; איש ימיני שהיה משבט בנימין מאב (מצד אביו). בא וראה חכמתו של מרדכי שהיה יודע שבעים לשונות (מנחות ס"ה:). ד"א שהיתה אמו מיהודה ואביו מבנימין והיו המשפחות מתגרות זו בזו ואומרת מה עשה לנו שבט יהודה, שאלמלא הרג דוד את שמעי בן גרא לא היה יוצא ממנו מרדכי ויתקנא בו המן. ותתרעם משפחת בנימין, ומה שלם לנו בנימין שאלמלא הרג שאול

לאגג לא היה יוצא ממנו המן. ד"א איש יהודי מפני שכפר בע"ז שכל הכופר בע"ז נקרא יהודי, דכתיב ואשתו היהודיה (דהי"א ד' י"ח) והלא בת פרעה היתה, אלא על שכפרה בע"ז של אביה קראה הכתוב יהודיה.— הדסה, למה נקראת הדסה על שם הצדיקים שנאמר והוא עומד בין הדסים, ולמה נקראת אסתר, שהיתה מסתרת את דבריה, הדא הוא דכתיב אין אסתר מגדת וגו'.—ובמות אביה ואמה וגו' כשהרתה אמה ממנה מת אביה וכשילדה מתה אמה ולכך נאמר לקחה מרדכי לו לבת, אל תקרי לבת אלא לבית (מגילה שם).—וימליכה תחת ושתי, לפי שצוה לצור צורת ושתי בכותל ונמצאת יפה ממנה, וכשבא עליה אחשורוש שאלה מאיזה אומה את ולא הגידה.—קצף על בגתן ותרש, מצינו מלך שקצף על עבדיו כמו פרעה בגלל יוסף הצדיק שיעשה לו נס, ומצינו עבדים שקצפו על אדוניהם כמו בגתן ותרש בגלל מרדכי שיעשה לו נס. אמרו בגתן ותרש (כשהיה מרדכי יושב בשער המלך לראות שמא נטמאה אסתר ונערותיה במאכל המלך, שמע לבגתן ותרש שהיו אומרים זה לזה בלשון טרסיים) דומים, מיום שבאת זאת לכאן לא ראינו שינה בעינינו בא ונטיל לו סם המות בספל של מים וימות, והם אינם יודעים שמרדכי היה מיושבי לשכת הגזית והיה יודע שבעים לשון, והגיד הדבר מרדכי לאסתר. ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי, מכאן אמרו חז"ל שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם.—ויבוקש הדבר, ויהי בלילה ההוא כיון שעמד המלך משנתו אמר לסריסיו תנו לי מעט מים והביאו לו קיתון וסם המות בתוכו. אמר להם שפכו המים ושפכום ומצאו סם המות בתוכם, וצוה המלך לתלותם, וכל דבר שהיו עושים לפני המלך היו כותבים בספר הזכרון בשרוצה המלך לחפש מה שעבר עליו, וכתבו זה הדבר.

פרשה ג' א': אחר הדברים האלה וגו', ברוך המקדים רפואה למכה, וכשצוה המלך לכרוע להמן עשה המן צלם מרוקם על בגדיו כנגד לבו, וכל המשתחוה לו משתחוה לע"ז, וע"ז מרדכי לא יכרע ולא ישתחוה, וכשהגידו להמן כעס וחשב לעקור הכל, וזכר האיבה של תמחה את זכר עמלק ושהרג שמואל את אגג. ויבקש המן להשמיד את כל היהודים. אמר ר' ברכיה ארורים הם הרשעים שהם מעקמים עצות רעות על ישראל וכל אחד אומר עצתי טובה, עשו הרשע אמר שיטה היה קין שהרג את אחיו בחיי אביו ולא היה יודע שאביו פרה ורבה, אבל אני אינו עושה כן אלא יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי. פרעה הרשע אמר שוטה היה עשו שאמר יקרבו ימי אבל אבי ולא היה יודע שאחיו פרה ורבה אבל אני איני עושה כן כד אינון רקיקין תחות כורסי אמהון אנא מחנק להון, הדא הוא דכתיב כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. המן הרשע אמר שוטה היה פרעה שאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, ולא היה יודע שהבנות פרות ורבות אבל אני איני עושה כן אלא להשמיד להרוג ולאבד מנער ועד זקן טף ונשים. וכשרצה המן להשמידם הסתכל בחדשי השנה איזה חדש אינו טוב לישראל, וכן הסתכל בימי השבוע ובכוכבים, הסתכל בימי השבוע וראה ביום הראשון כי בו נבראו שמים וארץ וכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה ל"ג כ"ה), וראה ביום שני ומצא בו ויבדל בין המים וגו' כך ישראל נבדלים מן האומות שנאמר ואבדיל אתכם מן העמים (ויקרא כ' כ"ו), וראה ביום שלישי ומצא שברא בו הקב"ה כל עצי פירות ודשאים וישראל נותנים מהם בכורים ומן התבואה מפרישין חלה ומעשרות, וראה ביום הרביעי ומצא שבו נבראו שמש וירח שמונין ישראל בהם ראשי חדשים ומועדים ושמטות ויובלות, וראה ביום החמישי ומצא שבו נבראו העופות שיקריבו ישראל מהם שתי תורים ושני בני יונה, וראה ביום הששי ומצא שבו נברא אדם ובהמות שמקריבין ישראל מהם קרבן, וראה ביום השביעי ומצא שהוא שבת יום מנוחה וקדושה ואכילה ושתיה לישראל ולא מצא בימים יום שיתגרה עם ישראל לפי שהם מלאים מצות, והסתכל בחדשים ומצא בניסן חג המצות ובאייר פסח שני ובסיון מתן תורה ובתמוז מצא יהושע וכלב שהליצו טוב על ישראל ולולי זכותם נאבדו בעצת מרגלים, באב ראה שמתענין בו ישראל, באלול בו ראש השנה, בתשרי בו המועדים וצום כפור, במרחשון התחילו ישראל לעשות המשכן, בכסליו וטבת עלו ישראל מבבל לירושלם ברשיון כורש מלך פרס לבנות בית שני, בשבט היו כורתים עצים לבית י"י לקרבנות ולעולות, באדר לא מצא בו שום תועלת כי בו נפטר משה רבינו ע"ה, ולא ידע הרשע כי בו נולד משה. ועוד נסתכל המן במזלות וראה מזל טלה לניסן וישראל מקריבין קרבנות מהטלאים שהם כבשים, וראה מזל שור לאייר שהיו מקריבין עולות פרים, וראה מזל תאומים לסיון שהוא נמשל לפרץ וזרח הצדיקים שהיו תאומים ויצא מלכות בית דוד מאחד מהם שהוא פרץ, ראה מזל בתולה בתמוז וראה חסד האמהות וצדקתם של שרה רבקה רחל ולאה, וראה אריה באב וזכר צדקת דניאל שהצילו ה' מגובא די אריותא, וראה מזל מאזנים וזכר צדקת איוב שאמר על נפשו ישקלני במאזני צדק (איוב ל"א ו'), וראה מזל עקרב במרחשון וראה חסד יחזקאל הנביא שנאמר ואל עקרבים אתה יושב (יחזקאל ב' ו'), וראה מזל קשת בטבת וראה חסד יוסף שנאמר בו ותשב באיתן קשתו, וראה מזל דלי בשבט וראה חסדו של משה רע"ה שנאמר בו וגם דלה דלה לנו, וראה מזל דגים ולא מצא בו שום תועלת לטובה אלא שנאמר בו כדגים שנאחזים במצודה (קהלת ט' י"ב) וראה בחדש אדר שחסר גדולתם במיתת משה רבינו והם (ישראל) כדגים שנאחזים במצודה

ואין מי יצילם, ולא ראה הרשע כי המזלות והכוכבים אין בידם יכולת להרע או להיטיב כי הכל בידי שמים שברא הכוכבים והמזלות ואמרו חז"ל אין מזל לישראל. ואמר הקב"ה על ידי ירמיהו ע"ה ומאותות השמים אל תחתו (ירמיה י' ב'). וכאשר ראה המן שלא היה מזל לישראל במזל דגים הקדים הדבר לאחשורוש, שנאמר בחדש הראשון הוא חדש ניסן וגו' וכאשר יצא הגורל באדר שמח מאד. וביקש להשמיד לישראל ברכילות ולשון הרע כמו שאמרו חז"ל ליכא מאן דידע לאשתעויי לישנא בישא כהמן (מגילה י"ג ע"ב).—ויאמר המן למלך אחשורוש, אם היה רצונך נאביד היהודים מן העולם, אמר לו מתירא אני מאלהיהם שלא יעשה לי כמו שעשה לפרעה ולסיסרא, אמר לו המן ישראל שבאותן דורות היו צדיקים והיה אלהיהם עמם אבל אלו הם רשעים וחטאים וכבר נחרב בית המקדש שלהם.—ישנו עם אחד, ישנו מן המצות, ערומים הם מן המצות, אמר לו אחשורוש שמא יש ביניהם צדיקים, אמר לו המן עם אחד, כלם אומה אחת, אין ביניהם צדיק, ושמא תאמר תפסיד בהם, ת"ל מפוזר ומפורד, כפרדה זו שלא תלד כך אין בהם תועלת. ועוד שמוציאים ממונם בהבלים בשבתות ובימים טובים ועל כן הם עניים ואין מועיל בממונם. ודתיהם שונות מכל עם דלא אכלין בהרן ולא שתי בהרן ולא מינסבי לן מינייהו. ואת דתי המלך אינם עושים שאם תפול זבוב בכוס אחד מהם שותהו ואם אדוני המלך יגע בכוס יינם חובטו בקרקע, ע"כ אין טוב שתניחם.—ואם על המלך טוב וגו' ויאמר המלך להמן הכסף נתון לך, משל למה הדבר דומה לאיש שדר בעיר אחת והיה לו בשדהו פחת גדולה ואחד שדר בעיר אחרת והיה לו בשדהו תל גדול מעפר, אמר בעל התל מי יתן שלא היה זה התל בשדי ובעל הפחת אמר מי יתן וימכור לי פלוני התל שבשדהו, לימים נתחברו שניהם, אמר בעל הפחת לבעל התל מכור לי התל שבשדך אמר לו בעל התל הלואי שתקחנו בחנם, כך היה אחשורוש שונא לישראל מאד וכששמע דבר המן שיתן עשרת אלפים ככר כסף אמר לו הכסף נתון לך (מגילה שם), מיד ויקראו סופרי המלך.

פרשה ד' א': ומרדכי ידע, ידע מימים קדמונים שיצא על ישראל צער גדול לפי שהיה ליל אחד במדרשו בוכה ומצטער על גלות ישראל ומתפלל ומתחנן להקב"ה שיגאלם במהרה ויוליכנו לבית הבחירה, ויישן וירא בחלום שהיה עומד במדבר בארץ מישור ושלא היה מכיר אותו מדבר, ויקבצו גוים רבים באותו מקום והם מתערבים אלה עם אלה, והיתה שם אומה קטנה ובזויה עומדת לבדה לצד אחד ברחוק מן הגוים ההם. וישא עיניו וירא והנה נחש גדול שהיה מתעלה מבין האומות ההם והיה הולך ועולה באויר וכל מה שעולה מתגדל מאד בגופו ובעביו, והיה נוטה לצד האומה הקטנה והיה קרב אליה, והיה חושב לעשות לה רעה. והנה כיסה את האומה הזאת הקטנה חשך ענן וערפל, וכשהגיע נחש זה על אומה זאת והנה סערה באה מארבע פנות העולם ותגע בנחש ותעטה אותו כאשר יעטה האדם הבגד, והיתה חותכת את הנחש חתיכות חתיכות, והיו אותן החתיכות מתעטפות ואובדות כמו קש והדק והמוץ אשר תדפנו רוח וכל אתר לא השתכח להון. מיד נגלה הענן והערפל מעל אותה האומה והיה זורח עליה השמש והאור כבתחלה. ויקץ מרדכי משנתו וכתב החלום ההוא על פנקסו ושמר הדבר וחתם סוד זה. והוסיף תפלות לבורא יתעלה כי ידע בודאי שצרה גדולה עוברת על ישראל וממנה יושע. ולכן לא נואש מלבקש רחמים לבורא יתברך וצוה לאסתר ג"כ לבקש רחמים.—דבר אחר הכסף נתון לך, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע כל זמן שאומות העולם עומדים עלי ואין מבקשים ממני לא כסף ולא זהב אלא לכלות אותי מן העולם, בפרעה ונבוכדנצר כתיב הממני נבוכדנצר מלך בבל הציגני כלי ריק (ירמיה נ"א ל"ד), אימתי הדיחני בשעה שקבץ עלי שבעה מלכיות ודן אותי בפניהם ואמר לי השתחוי לצלמי. אמר ר' חנינא בר' עגיל בשעה שאמר נבוכדנצר לחנניה מישאל ועזריה השתחוו לצלמי אמרו לו אין אנו משתחוים לצלם, אמר להם מפני מה אתם עוברים על גזרתי, אמרו לו גזרתו של הקב"ה גדולה משלך שכך כתוב בתורה לא יהיה לך אלהים אחרים וגו' (עי' פסחים קי"ח.) אמר להם ולמה מרדתם בו, אמרו לו לפי שמרדנו בו באנו לידיך, אמר להם אעפ"כ איני מניחכם עד שתשתחוו לצלם, ואם אין אתם משתחוים לצלם הרי אני משליך אתכם בכבשן האש. אמרו לו וכי אש שלך קשה מאש של הקב"ה, אשו של הקב"ה אוכלת תמיד את הרשעים ולא תכבה אבל אש שלך אינו אלא לשעה, והאיך נשתחוה לע"ז שלך. מיד נטלן והשליכן לכבשן האש, בא גבריאל וצנן את האש, והיינו דאמר נבוכדנצר הלא גוברין תלתא רמינא וגו' (דניאל ג' כ"ד). ועמד המן לכלותם, ואמר המן לאחשורוש נאבד כל איש באיש אחד, אמר אחשורוש אין אנו יכולים, אמר לו המן למה? אמר לו מפני שאלהיהם לא עזבם כל עיקר, ומלכים ראשונים שהיו גבורים ממני כל מי שבא עליהם בטלו מן העולם והיו לקלון. אעפ"כ המן הטריח לאחשורוש בדברים ביום ובלילה, ויועצו עצות רעות על ישראל, אמר אחשורוש הואיל וכך חפצתי לך ונמליך בחכמים וחרטומים, שלח לקבץ את כל חכמי אומות העולם ונמלך אחשורוש בהם, אמר להם רצונכם (האם דעתכם נוטה) לאבד אומה זו מן העולם? אמרו לו כלם בבת אחת מי הוא שמכשילך במכשול הזה לאבד ישראל? אם תאבדם מן העולם אין העולם מתקיים [שאינו] אלא בשביל ישראל ובשביל התורה שנתנה לישראל, ואפילו שמש וירח וכוכבים אינם מאירים בעולם אלא בשביל ישראל שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה וגו', ולא עוד אלא שכל האומות

נקראו נכרים וישראל נקראו קרובים ואף אלהיהם נקרא קרוב שנאמר קרוב י"י לנשברי לב. אין אדם בעולם שנוגע בהם שימלט מידו, ועוד הבט בספרי אבותיך ומלכים ראשונים שבקשו להזדווג בהם מה עלתה להם ומה עשה לפרעה. אמר להם (המן) אותו אלוה שטבע פרעה בים כבר הזקין ואינו יכול לראות ולשמוע שכבר עלה נבוכדנצר והחריב ביתו ושרף היכלו והגלה ישראל לגבול עמון ומואב ופזרן באומות ולא היה יכול לעשות להם כלום, שנאמר ויאמרו לא יראה יה. ופייסם המן בדברים אלו, מיד קבלו ממנו והסכימו כולם ביחד וכתבו אגרות וחתמו [ומסרו] לו להמן וכך כתוב באותן אגרות: „שלום לכם עד אין חקר, מודיעים אנו לכם שאדם אחד יש בינינו ולא ממקומנו הוא אלא מזרע עמלק מזרע המלוכה מגדולי המלכות המן שמו, ושאלנו ממנו שאלה אחת קטנה וקלה וזו היא השאלה. עם אחד יש בינינו מפוזר ומפורד בזוי לכל העמים ודעתן גסה עליהם חפצים ברעתינו, וקללת המלך שרוי בפיהם, וכופרים ביראתינו (אלהיהם) כל ימיהם, באו וראו מה עשו לפרעה כשירדו למצרים קבלם בסבר פנים יפות והושיבם במיטב הארץ וזן אותם בשני רעבון והאכילם מכל טוב הארץ, מה עשו לו? באו עליו בעלילה ואמרו לו נ"ך לזבוח לאלהינו, לסוף שלשה ימים אנו באים, אם רצונך השאילונו כלי כסף וכלי זהב ושמלות. והשאילום וטענו כל אחד ואחד משאות על חמוריהם עד שנצלו אותם, יצאו ממצרים והלכו לים סוף, ורדף אחריהם פרעה וכל חילו בשביל ממונם. מה עשו להם עמד מכשף אחד שלהם משה בן עמרם שמו ונטל מקלו בידו ולחש על הים וייבש והעבירם בתוכו, ואינו יודע במה ייבשו. וכיון שבא פרעה אחריהם בקש להחזירם בשביל ממונו, ואיני יודע במה דחפם בים, ולא זכרו הטובה שעשה להם. והיה לו תלמיד אחד ושמו יהושע והכנים את ישראל לארץ, ולא די להם שנטלו חלקם שחלק יהושע להם אלא שהרג שלשים ואחד מלכים וטבחם באכזרי. ובא עליהם סיסרא וכל המונו ואיני יודע מה עשו לנחל קישון שגרפן והשליכם לים. והיה להם מלך אחד ודוד שמו והיה משחית ומכלה כל הממלכות ולא חמל על בריה, עמד שלמה בנו ובנה לו בית אחד וקראו בית המקדש ואיני יודע מה היה בתוכו, וכשבאים למלחמה על מדינות ועירות נכנסין לתוכו ומכשפין כולם וכשיוצאין מתוכו הורגין את כולם, ומתוך טובה שהיה להם והרבה להם כסף וזהב, כי כל המלכים עובדים את שלמה ומביאין לו כסף וזהב ומרגליות טובות ואבנים יקרות ובשמים. ואח"כ מרדו באלהיהם, עד שבא נבוכדנצר והגלם והביאם לבית מלכותו, ועדיין לא שנו מעשיהם, מלוצצים בנו ומלעיבים על יראתינו, ועכשיו ישבנו והפלנו גורלות, ונפל באדר, ובזמן שאגרות הללו באים לידכם השחיתום כלם ביום אחד, ושלומכם ישגא". בשעה שחתמו אגרות הללו ונתנו ביד המן יצא ופגע בו מרדכי, ופגעו שלשה תינוקות שיוצאין מבית רבן, והיה מרדכי מהלך אחריהם והמן וכל שרי המלוכה באים אחריהם, אמר מרדכי לתינוקות מה פסוקכם? פתח הראשון: אל תירא מפחד פתאום וגו', (משלי ג' כ"ה), שני אמר עוצו עצה ותופר וגו' (ישעיה ח' י'), שלישי אמר ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול (שם מ"ו ד'), מיד שמח מרדכי ואמר לו המן מה אמרו לך התינוקות ששחקת? אמר לו בשורות טובות בשרוני, מיד כעס המן בלבו ואמר איני שולח ידי תחלה אלא באלו התינוקות, אמר רב יצחק בר נפחא, המן בעלילה גדולה בא על ישראל, שנאמר ובמלאת הימים האלה וגו'. ומפני שאכלו בסעודת אחשורוש נתחייבו כלייה ולא קבלו ממרדכי שהתרה בהם ואמר להם בשביל רעתכם הם עושים הסעודה, אל תלכו לבית המשתה כדי שלא יהא פתחון פה לשטן עליכם, ולא שמעו לו והלכו ונשתכרו, מיד עמד השטן לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע עד מתי תחבה לאומה זו שהם מפרישין לבם ממך (יעזבו את ה'), אם רצונך תאבד אומה זו. א"ל הקב"ה מה יהא על התורה? אמר לפניו רבש"ע הסתפק בעליונים. אז השוה הקב"ה דעתו למחות שמם. באותה שעה אמר הקב"ה למה לי אומה זו שבשבילה רבו אנחותי בכל יום, אשביתם מן העולם. אמר לו הקב"ה לך והביא לי מגילה ואכתוב עליה כלייה. מיד הלך השטן והביא מגילה, באותה שעה יצתה התורה בבגדי אלמנותה וצעקה לפני הקב"ה ולקול בביתה צעקו מלאכי שלום ואמרו רבש"ע אם ישראל מתבטלין מן העולם אנו למה צריכין בעולם, כיון ששמעו חמה ולבנה וכוכבים אספו נגהם. באותה שעה בא אליהו ז"ל לאבות העולם בבהלה, והלך אצל משה ואמר: אי אבות העולם! מלאכי השרת שמש וירח וכוכבים וכל צבא מרום צועקים במרד וכל העולם כלו בחיל כיולדה, ואתם יושבים ודומים. אמרו לו מפני מה? אמר להם מפני שהלכו ישראל לסעודת אחשורוש נגזר עליהם לאבדם. אמר משה רבינו ע"ה לאליהו ז"ל כלום יש שום אדם כשר באותו הדור? אמרו יש ומרדכי שמו, א"ל לך והודיעהו כדי שיעמוד הוא משם ואנו מכאן ונבקש רחמים לפני הקב"ה. אמר לו רועה נאמן כבר כתב להם הקב"ה אגרות כלייה. אמר להם משה לאבות העולם אם בטיט חתומה רחמים נשמעים, ואם בדם מה שהיה היה. הלך אליהו ז"ל וראה שהם חתומים בטיט והודיעו למשה. אמר ירחמם הבורא והלך והודיעו למרדכי, שנאמר ומרדכי ידע וגו'. מה עשה קבץ כל התינוקות ועיניו מלאים מים, והלבישם שקים והושיבם באפר והיו צועקים ובוכים ועם כל זה היו עוסקים בתורה, והיה המן הרשע הולך בשמחת לבו, והיה מרדכי צועק לפני הקב"ה ואמר רבש"ע נשבעת לאבות להרבות זרעם ככוכבי השמים ועתה נתת אותם כצאן לטבחה, זכור לאברהם ליצחק וליעקב.—ותתחלחל

המלכה, אמר רב שפירסה נדה.—התך זה דניאל, ולמה נקרא שמו התך מפני שחתכוהו מגדולתו.—לדעת מה זה, שלחה לו הכי שמא עברו ישראל על חמשה חומשי תורה.—וצומו עלי שלשה עשר ארבעה עשר וחמשה עשר שבניסן, אמר לה מרדכי והרי יום שלישי הוא של פסח? אמרה לו צדיק שבישראל, אם אין ישראל למה לו פסח.—לילה ויום, לקבל תענית מבעוד יום.—וכאשר אבדתי אבדתי, כשם שאבדתי מבית אבא כך אבדתי ממך.—ויעבור מרדכי שהעביר יום טוב ראשון של פסח בתענית.

פרשה ה׳ א׳: ויהי ביום השלישי וגו׳, אמר ר׳ לוי כיון שהגיעה לצלמים נסתלקה ממנה שכינה, אמרה אלי אלי למה עזבתני (תהלים כ״ב ב׳).—ויהי כראות המלך את אסתר, אמר ר׳ יוחנן שלשה מלאכי השרת נזדמנו לה באותה שעה, אחד שהגביה צווארה ואחד שמשך עליה חוט של חסד ואחד שמתח את השרביט (מגילה ט״ו).—ויבא המלך והמן, תנו רבנן מה ראתה אסתר שזימנה להמן ר׳ אליעזר אומר פחים טמנה ללכדו שנאמר יהי שלחנם לפניהם לפח ולשלומים למוקש, ר׳ יהושע אומר מבית אביה למדה שנאמר אם רעב שונאך האכילהו לחם כי גחלים אתה חותה על ראשו וה׳ ישלם לך (משלי כ״ה כ״א) אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו לך. רבה בר אבוה אשכחיה לאליהו אמר לו מה ראתה אסתר שזימנה את המן? אמר ליה כדי שיתיאשו ישראל ממנה ולא יאמרו אחות יש לנו בבית המלך שתליץ בעדנו ותצילנו ולא יבקשו רחמים מהשם יתעלה, כי אמרה כשיראו ישראל שזימנתיו לסעודה שלי יאמרו זאת היא שאנו בוטחים בה בצרותינו והיא מכבדת אויבינו, אין טוב לנו להשען עליה אלא לשוב בתשובה שלימה לפני הקב״ה, אולי יצילנו ויושיענו למען שמו. ועוד אמרה אסתר בדוחק נפשה וזימנה את המן למשתה אולי יקנא בו המלך ויהרגני ויהרוג אותו וינצלו ישראל מהצרה הזאת (שם).

פרשה ו׳ א׳: בלילה ההוא נדדה שנת המלך וגו׳, אמר בלבו מפני מה זימנה אסתר להמן למשתה, אין זה אלא שיטילו עצה עלי להרגני וישא אותה לאשה.—וימצא כתוב, מלמד שהיה שמשי מוחק וגבריאל כותב.—ועשה כן למרדכי, אמר לו המן הרבה מרדכי יש בעיר, אמר לו היהודי, אמר לו המן טובא יהודאי איכא ששמם מרדכי, אמר לו היושב בשער המלך, אמר לו המן זה די לו בכרמים ושדות כשיחיה, אמר לו המלך אל תפל דבר מכל אשר דברת, הלך ובקשו ומצאו בבית המדרש והיה קורא בהלכות קמיצה, אמר לו במה אתם קורין, א״ל בזמן שבית המקדש קיים צוה הקב״ה שיביא אדם מלא קומצו מסולת ויקריב אותו הכהן ויתכפר לו חטאו, אמר להם יבוא קומץ שלכם וידחה עשרת אלפים ככרי כסף שלי. אמר לו כשיקנה העבד הנכסים, הנכסים והעבד הכל לאדוניו. אמר למרדכי קום לבוש הבגדים האלה ורכוב על הסוס, א״ל איני יכול ללבוש בגדי מלכות עד שאכנס לבית המרחץ. שלחה אסתר שיסגרו כל בתי מרחצאות ולא יחמו אותם ולכל הספרים שלא יגלחו לשום אדם, והיה כל זה בדבר מרדכי ובמאמרו, וכראות המן כך הלך והחם לו המרחץ ולקח מספרים וגלח את כל שערו הוא בידו, והיה נאנח המן, א״ל מרדכי למה אתה מתאנח, א״ל איש כמוני שיהיה לך ספר ובנאי ואיך לא אאנח, א״ל וכי לאו ספר ובנאי היית בספר קרינוס (בגמרא קרצום) שתים ועשרים שנה, החריש ולא ענהו. א״ל קום רכוב, אמר לו אינו יכול מפני התענית, אבל הכוף לפני ואעלה על גבך וארכוב, א״ל המן והלא כתיב בתורתכם בנפול אויבך אל תשמח (משלי כ״ד י״ז), א״ל מרדכי ההוא באויב ישראל כתיב אבל באו״ה כתיב ואתה על במותימו תדרוך (דברים ל״ג כ״ט). הלבישו מלכות וקרא לפניו והכריז כעבד לפני אדוניו: ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו! והלך עמו בכל חוצות שושן, וכשקרב אצל ביתו עלתה בתו של המן וראתה אותם וחשבה שהרוכב הוא אביה וההולך ברגליו הוא מרדכי, לקחה גרף של רעי והשליכה בראש אביה, וכשהכירה שהוא אביה והרוכב הוא מרדכי מיד הפילה עצמה מן העליה ותמת, לכך נאמר והמן נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש, אבל על בתו וחפוי ראש על מה שהשליכה עליו.—ויספר המן לזרש אשתו, אמרו חז״ל שלש מאות וחמשים וששה יועצים היו לו להמן ולא היו יודעים כזרש אשתו, אמרה לו אם מזרע היהודים מרדכי אין אתה יכול לו, אם תאסרהו כבר יצא יוסף מבית האסורים, אם תפילהו לתוך כבשן האש כבר יצאו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, אם תשליכהו לבור כבר יצא דניאל מגובא דאריותא, אלא יעשו עץ גבוה המשים אמה. שנים עשר אמה רחבו, וארז היה, והביאו בהלל וזמר והעמידו על פתח ביתו וחשב בדעתו למחר לזמן ק״ש אני תולה מרדכי. כשהיה מתקנו נפל עליו ומדד עצמו עליו, יצאה בת קול ואמרה לך נאה! שלא בראו הקב״ה אלא בשבילך מששת ימי בראשית. הלך המן אצל מרדכי ומצאו יושב בראש התינוקות והיו צועקים ובוכים, ומצא שם שנים ועשרים אלף תינוקות, והשליך עליהם שלשלאות של ברזל בצואריהם והפקיד עליהם שומרים ואמר בלבו למחר אני שוחט אלו התינוקות ואח״כ מרדכי ואח״כ כל היהודים. והיו אמותיהם של תינוקות מביאים להם לחם ומים ואומרות להם בנינו אכלו שתו קודם שתמותו. מיד הניחו ידיהם על ספריהם ונשבעו בחיי מרדכי רבם שלא יאכלו ושלא ישתו אלא בתעניתנו נמות. געו כלם בבכיה עד שעלתה בכייתם למרום ושמע הקב״ה קולם ונתגלגלו רחמיו עליהם, ועמד מכסא דין וישב על כסא רחמים, ואמר מה קול הרעש הזה ששמעתי כבבשים וכגדיים? עמד משה רבינו ע״ה לפני הקב״ה ואמר רבש״ע אינם גדיים ולא כבשים אלא מקטני עמך הם, שהם שרוים בתענית ג׳ ימים

ולמחר רוצה אויב לשוחטן ככבשים וכגדיים. באותה שעה נטל הקב"ה אותן האגרות וקרע אותן ובטלה הגזרה והצמיח ישועה לישראל, בזכות אבות העולם ובזכות מרדכי ואסתר, ובזכות התינוקות, שנאמר בהם מפי עוללים ויונקים יסדת עוז, והשיב מחשבתו של המן על ראשו, לקיים מה שנאמר וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק (תהלים ע"ה י"א). ד"א אמרה לו אשתו אם הוא מרדכי מבלעדי (חוץ) שבט יהודה ואפרים ומנשה ובנימין עוררה את גבורתך ואם לאו נפול תפול לפניו.—כי נפול תפול לפניו, אמרה לו האומה זו משולה ככוכבי השמים וכו' (עי' מגילה שם).— עודם מדברים עמו וגו', באו עליו בבהלה ובמהירות ויבהילוהו.

פרשה ז' ה': ומרדכי יצא מלפני המלך, אלו חמשה בגדים הנזכרים שהם תכלת וחור ועטרת זהב ותכריך בוץ וארגמן הם כנגד מה שנאמר בתורה ולבנימין נתן שלש מאות כסף וחמש חליפות שמלות, רמז לבגדים אלו ולמעשה נס הגדול הזה.—ליהודים היתה אורה כנגד התורה שנאמר בה כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו' כ"ג) וחזרו להגות בתורה ולעסוק בה, ושמחה יורה על יו"ט שעשו ישראל ונאמר ביו"ט ושמחת בחגך, וששון על ברית מילה שהיו מונעין בניהם מלמול, שנאמר בברית מילה שש אנכי על אמרתך (תהלים קי"ט), ויקר אלו תפלין שהם יקר ומורא, שנאמר וראו כל עמי הארץ כי שם י"י נקרא עליך ויראו ממך (דברים כ"ח י').

תם ונשלם שלב"ע.

דרש לפורים

[יעלינעק, בית המדרש ח"ו]

יתברך שמו של הקב"ה שהוא אוהב את ישראל מכל או"ה כמו שנאמר והייתם לי סגולה (שמות י"ט ה'), ולא מתוך שהם מרובים כמו שנאמר לא מרובכם (דברים ו' ז') אלא מאהבה שאהב לאברהם ליצחק וליעקב, כמו שנאמר כי מאהבת ה' אתכם (שם). וחייבים ישראל להודות ולשבח על כל נס ונס שהקב"ה עושה להם שנאמר מזמור שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה (תהלים צ"ח). וכתיב והימים האלה נזכרים ונעשים (אסתר ט' כ"ח), נזכרים במקרא מגילה ונעשים באכילה ושתיה, שנאמר לעשות אותם ימי משתה ושמחה. אמר רבא חייב אדם לבסומי עצמו עד שלא ידע בין ברוך מרדכי לארור המן. רבא ור' זירא עבדו סעודת פורים בהדי הדדי, איבסם רבא קם שחטיה לר' זירא, למחר שהפיג יינו בעי רחמים עליו ואחייה, לשנה אחרינא א"ל רבא ליקום מר ונעביד סעודה בהדי הדדי, א"ל לאו כל שעתא ושעתא מתרחיש לי ניסא (מגילה ז':). סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא מ"ט ימי משתה ושמחה כתיב. א"ר אבא בני המן ועשרת צריך לאמרן בנשימה אחת מ"ט כלהו בהדי הדדי נפקו נשמתייהו. א"ר חנינא בר פפא כל השירות אריח ע"ג לבנה ולבנה ע"ג אריח חוץ משירה זו שהיא אריח על גבי אריח ולבנה על גבי לבנה, מ"ט א"ר אבא כדי שלא יהיה מקום למעלתם (1).

כתיב ויקראו סופרי המלך, כתוב היה באגרותיו: היה אדם בא אצלנו לא ממקומנו הוא ולא מאומתנו, והוא מזרע עמלק והמן שמו, ושאל ממנו ואמר יש בינינו עם אחד בזוי ונסי רוח וקללת המלך בפיהם, כמו שנאמר ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו, ונאמר לעשות נקמה בגוים (תהלים י'), וראה מה עשו לפרעה ששלמו רעה תחת טובה שנצלו את מצרים והלכו להם, וכשרדפו המצריים אחרי ממונם היה להם נביא אחד ובקש רחמים ולחש על מקלו והכה הים והעבירם בתוכו בחרבה, ואינו יודע איך היה, וכשבאו המצריים עשו בכשפים שחזר הים לאיתנו וטבעו המצריים. לכן אם ישר בעיני המלך יכתב לאבדם, והשיב לו אחשורוש אין אנו יכולים להם שאין אלהיהם עוזבם כל עיקר, וכמה מלכים ראשונים עמדו עליהם לאבדם ולא יכלו להם, ונהפך לחרפה ולקלון על ראשם (2), וכ"ש שאין אנו יכולין להם, חדל מן הדעה הזאת. והיה [המן] יום ולילה מטריח אחשורוש ואומר לאבדם, ואמר לו אחשורוש הואיל וכך שלח אל החכמים והחרטומים, אם יתרצו בדבר הזה עשה עמהם כטוב בעיניך. מיד שלח וקבץ כל מלאכי אומות וא"ל רצונכם שנאבד אומה זו מן העולם? ואמרו כולם מי הוא זה ואיזה הוא שרוצה להשליך עלינו מכשול גדול כזה! שאם לא היה ישראל לא היה העולם מתקיים שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה ל"ג), ולא עוד אלא שכל האומות נקראות נכרים שנאמר וגם אל הנכרים (מ"א ח' מ"א), וישראל נקרא קרוב שנאמר לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמ"ח), ויש אדם רוצה ליגע בקרובו של הקב"ה! אמר להם המן אלהיהם שטבע המצריים בים ושעשה להם מלחמת עמלק והרבה נסים כבר הזקין ואינו יכול לראות ולשמוע, שהרי עלה נבוכדנצר והחריב אולמו ושרף ביתו והגלה ישראל לבבל ולא יכול לעשות לו כלום, שנאמר ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב (תהלים צ"ד). והיה אותו רשע מפתה אותם בדברים עד שקבלו דבריו וכתבו וחתמו אגרות כרצון המן ונתנו לו, והיה המן מהלך וכל שרי המלכות אחריו, ומרדכי היה בא לפניהם ופגע בשלשה תינוקות יוצאים מבית רבן ואמר להם, אמרו לי פסוקיכון, פתח הראשון ואמר אל תירא מפחד פתאום, פתח השני ואמר עוצו עצה ותפר, פתח השלישי ואמר עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אשא ואני אסבול

---

(1) בגמרא מגילה ט"ז: שלא תהא תקומה למפלתן.
(2) כמו וחזרו בחרפה וקלון.

ואמלט. מיד שמח מרדכי, אמר המן למרדכי מה אמרו לך התינוקות הללו ששחקת, אמר לו בשורות טובות בשרוני, וכעס המן ואמר אני שולח תחלה ידי בתינוקות הללו.

א"ר יצחק בר נפחא בעלילות בא המן על ישראל, שנאמר ובמלאת הימים האלה עשה המלך לכל העם הנמצאים וגו' משתה, ואמר המן לאחשורוש, אלהיהם של ישראל שונא זימה, עשה משתה ותדבר שכל מי שירצה לבא יבא שלא יהיה פתחון פה למדת הדין לומר על כרחם באו, ונזמן להם זונות ויקלקלו ונוכל להם, ועשה כן המלך משתה גדול והכריז שמי שירצה יבא, שנאמר לעשות כרצון איש ואיש. כיון שראה מרדכי כך וכך, עמד והכריז שלא ילך איש לאותו משתה שמא יקלקלו ולא שמעו לו. ועמד השטן והשטין אליהם, ואמר לפני הקב"ה עד מתי תדבק באומה זו אם רצונך יאבד אותה, אמר הקב"ה: ותורה מה תהא עליה! ואמר [השטן] תסתפק בעליונים, באותה שעה אמר הקב"ה מה לי באומה זו שבשבילם רבות אנחותי, אשביתה מאנוש זכרם! ואמר הביאו לי אגרות ואכתוב עליהם כליה, הלך השטן להביא מגילה, כיון שראתה תורה כך לבשה בגדי אלמנותה, וצעקו ובכו מלאכי השרת ואמרו אם ישראל יבטלו מן העולם למה אנו, שנאמר הן אראלם צעקו חוצה (ישעיה ל"ג ז'). כיון ששמעו חמה ולבנה חגרו שקים ונתנו קולם בבכי שנאמר שמש וירח קדרו (יואל ב' י'), שמים וארץ נתאבלו שנאמר אלביש שמים קדרות (ישעיה נ' ג'), ואמרו אם יבטלו ישראל שעוסקים בתורה ובגמילות חסדים ועושים שבת ומצות מילה... מיד רץ אליהו אצל צדיקי עולם וא"ל שמש וירח קדרו, שמים וארץ נתאבלו ושרי מעלה בוכים ואתם יושבים ודומים! אמרו לו למה? א"ל על ישראל שרוצים לאבדם מן העולם שנאמר לכו ונכחידם (תהלים פ"ג), אמר משה לאליהו כלום יש אדם כשר בדור, א"ל כן ושמו מרדכי. א"ל לך והודיעו שיעמוד משם בתפלה ובתשובה ואנחנו מכאן בתפלה, א"ל רועה נאמן כבר נכתב ונחתם כליה על צאנך, אמר משה לאבות העולם אם בטיט החתימה רחמינו נשמעים, ואם בדם החתימה מה שהיה היה ואין להשיב. הלך אליהו וראה שהחותם בטיט והלך והגיד למרדכי כל אשר נעשה. הלך מרדכי וקבץ כל התינוקות של בית רבן והלבישן שק ואפר על ראשם ועינה אותם מלחם ויין שלשה ימים ושלשה לילות והיה צווח ובוכה עמהם. והיה אותו הרשע הולך לביתו בשמחה וקבץ כל אוהביו וסיפר להם כל הכבוד שהיתה אסתר המלכה עושה לו ואמר מה אעשה למרדכי היהודי אשר לא קם ולא זע ממני? ותאמר לו זרש אשתו וכל אוהביו יעשו עץ וגו'. א"ר אלעזר אריב"ל הרבה חכמים ויועצים היו לו להמן הרשע ולא היו יודעים עצה כאשתו, אמרה לו אם תשליכהו לכבשן האש כבר עלו ממנו חנניה מישאל ועזריה, ואם לגוב אריות כבר עלה דניאל, אם בבית האסורים כבר עלה יוסף, אם תגלהו למדבר כבר פרו ורבו שם [ישראל], ואם תנקר עיניו [כבר שמשון] רבים המית אחריו, אלא תלהו על עץ, שנאמר וייטב הדבר בעיני המן ויעש העץ. ובשעה שהיה מקיף ומדד אותו נפל עליו, השיב גבריאל ואמר: לך נאה העץ, לעצמך בנית. באותה שעה הלך ומצא מרדכי שהיה יושב בראש התינוקות ושקים במתניהם וסופדים ובוכים, ומצאם עשרים אלפים, השליך בצואריהם חבלים ושלשלאות ופקד עליהם שומרים, ואמר בהללו אשלח יד תחלה ואח"כ אתלה מרדכי על העץ, באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ונשמע בכייתם למרום ותפלתם של האבות, ואמר הקב"ה למלאכי השרת: בביית קטנים אני שומע כגדיים וטלאים, אמר משה רע"ה לפני הקב"ה קטני עמך ישראל שיושבים בתענית שלשה ימים ושלשה לילות ואסורים בחבלים ושלשלאות של ברזל ולמחר נשחטים כגדיים וטלאים ולב אויב שמח מחרף ומגדף תורתך, נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ושיבר החותם וקרע האגרת והפיר עצתו והשיב מחשבתו על ראשו ותלו המן על העץ אשר הכין למרדכי. א"ר חלבו מיום שחרב ביהמ"ק אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהן של תנוקות, שנאמר מפי עוללים ויונקים וגו', ואמר סורו ממני כל פועלי און כי שמע ה' קול בכיי (תהלים ו' ט').

בלילה ההוא נדדה שנת המלך, אמר הקב"ה למלאך הממונה על השינה בני בצרה והרשע אחשורוש ישן, לך תדוד שנתו, ירד ונדד שנתו וחבטו בקרקע כמה פעמים ואומר כפוי טובה! עשה טובה למי שעשה לך טובה, ויאמר המלך להביא את ספר הזכרונות, והיו עשרה בני המן סנקטורים למלך (3), וקראו בו כיון שבאו לזכות מרדכי דלגו בו ולא קראו אותו, פרחו האותיות ובאו וטורפות על פני אחשורוש, והיו התיבות נראות מאליהן, ואל תתמה על זה שהרי לעשות שלום בין שבט לשבט היה הגורל מדבר, דכתיב על פי הגורל (במדבר כ"ו נ"ו), ליתן חיים [לאומה שלימה] עאכו"כ. א"ר יהודה ב"ר אילעאי כל אותו הלילה היה אחשורוש רואה המן וחרבו שלופה בידו ומעביר עטרה מעל ראשו ומבקש להורגו, אתער ואמר דין חלמא הוא חזית, ויאמר המלך מי בחצר והמן בא וגו' ויאמר המלך קח את הלבוש וגו'. אמר לו המן יש כמה מרדכי, א"ל היהודי, א"ל יש כמה יהודים ששמם מרדכי, אמר היושב בשער המלך, ואל תפל דבר ממנו, כיון שיצא התחיל ממעט בפסיעותיו, אמר בלבו שמא המלך יחזור, כיון דחזא דלא הדר ביה אמר ההוא מלכא שטיא הוא. א"ר לוי כיון שראה מרדכי המן בא והסוס בידו אמר דומה לי שהרשע בא להרגני, בא אצלו ואמר לו לבוש זה המלבוש של מלך ותרכב על סוסו

(3) עי' מדרש ילקוט שמעוני אסתר.

כי בן צוה. באותה שעה פתח ואמר ארוממך ה׳ כי דליתני, שועתי אליך ותרפאני, ואמרו תלמידיו זמרו לה׳ חסידיו והודו לזכר קדשו, ואותו רשע אמר ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם, ואסתר היתה אומרת אליך ה׳ אקרא ואל ה׳ אתחנן, מה בצע בדמי וגו׳, ישראל היו אומרים שמע ה׳ וחנני וגו׳, הפכת מספדי למחול לי וגו׳, (4). ואח״כ אמר מרדכי: בתענית אני יושב ואינו יכול לעלות על הסוס, וגחין הרשע ראשו ודריך מרדכי על צווארו וסליק על הסוס, והרכיבו על שוקיא של שושן ואמר ככה יעשה וגו׳. ויספר המן לזרש אשתו ולכל אוהביו וגו׳ ויאמרו לו חכמיו. מאי שנא הכא דקאמר אוהביו ולהלן חכמיו, א״ר יוחנן לומר שכל המספר דבר חכמה אפילו מאו״ה נקרא חכם (מגילה ט״ז). כתיב והמן נופל על המטה, נפל מבעי ליה, א״ל אלעזר שהפילו [מלאך] עליה ואמר [ווי מדברא ווי ממתא] הגם לכבוש את המלכה, מיד נתלה המן, וחמת המלך שככה. שתי שכיבות הללו למה? אחת למלכו של עולם ואחת לאחשורוש. דבר אחר אחת של אסתר ואחת של ושתי. וכשם שקלקל ובטל עצת המן כך יבטלו כל מחשבות שוטנינו וישיב גמולם בראשם.

מדרש מגלה

[הרב גאסטר מכ״י ממאה העשירית, בספר הזכרון לדר׳ קאהוט]

כתוב ויהי בימי אחשורוש, ואין ויהי אלא לשון קשה. ויהי בימי אחשורוש היה המן הרשע; ויהי בימי שפוט השופטים, ויהי רעב; ויהי כי החל האדם לרוב, ויאמר י״י לא ידון רוחי באדם; ויהי בימי אמרפל, עשו מלחמה את ברע מלך סדום; ויהי כי זקן יצחק ותכהנה עיניו מראות; ויהי י״י את יוסף, ותשא אשת אדוניו את עיניה; ויהי בשלח פרעה ולא נחם אלהים; ויהי י״י את יהושע, וימעלו בני ישראל בחרם (יהושע ז׳ א׳); ויהי איש אחד מן הרמתים, וי״י סגר רחמה (ש״א ה׳ ה׳); ויהי איש אחד מצרעה ואשתו עקרה ולא ילדה (שופטים י״ג א׳); ויהי כי זקן שמואל, ולא הלכו בניו בדרכיו (ש״א ה׳ ג׳); ויהי דוד לכל דרכיו משכיל, ויהי שאול עוין את דוד (ש״א י״ח ט׳); ויהי כי ישב המלך בביתו (ש״ב ז׳ א׳), רק אתה לא תבנה הבית (מ״א ח׳ י״ט); ויהי בימי אחז (ישעיה ז׳ א׳), ארם מקדם ופלשתים מאחור (שם ט׳ י״א); ויהי בימי יהויקים (ירמיה ז׳ א׳), ראיתי את הארץ והנה תוהו (שם ד׳ כ״ג). שבכל מקום שתמצא ויהי תמצא אחריו צרה, ויהי בבית אדוניו המצרי (בראשית ל״ט ג׳) נתנה בו עיניה שנאמר ויהי כדברה אל יוסף יום יום וגו׳.

ד״א ויהי בימי אחשורוש, כמו כן מצינו ויהי בימי שפוט השופטים, שמתו מחלון וכליון ואלימלך אביהם. ד״א מצינו בו ויהי ביום השמיני (ויקרא ט׳ א׳) לשון קשה וצרה שבאה על אהרן שמתו שני בניו. כמו כן ויהי בימי אחשורוש באה צרה על ישראל בימיו. ביום השביעי יום שבת היה, מלמד שהביאה ושתי הרשעה בנותיהם של ישראל והפשיטן ערומות ועשתה בהן מלאכה בשבת, שנאמר זכר את ושתי ואת אשר עשתה ואת אשר נגזר עליה. מה גזרה נגזרה עליה שתהרג ערומה בשבת, מדה כנגד מדה, בשביל שנשתמשה בנשותיהן של ישראל ערומות בשבת, אף היא נהרגה בשבת ערומה. לכך נאמר ואת אשר נגזר עליה. ד״א ביום השביעי יום שביעי ללידתה של ושתי היה, שהטיבה לב המלך אחשורוש, שהיתה אומרת ביום השביעי תפסוק הנדה שלי, לכך היה שמח ולבו טוב, שנאמר כטוב לב המלך ביין וגו׳. ותמאן המלכה ושתי, למה מיאנה בדבר המלך בשביל שני דברים, אחד שהיתה שונאה לדניאל ע״ה שלא היתה יכולה לראותו, שהיא (ושתי) היתה בתו של נבוכדנצר ומלכות אביה על דבריו של דניאל עברה, שדבר לאביה ברוח נבואה. והשני שלא הלכה בשביל שנפתח מקור נדתה ולא היתה יכולה להסתיר נדתה, וזה בעבור שלא היתה מנחת בנות ישראל לשמור נדתן כראוי, ובנות ישראל היו משמרות בסתר, והקב״ה נפרע ממנה בגלוי. על זה נאמר ותמאן המלכה ושתי וגו׳. ויאמר המלך לחכמים, אלו חכמי ישראל והינא כתיב במגלת גמרא (בגמרא מגילה ל״ב:) איש יהודי, שהיתה אמו מיהודה ואביו מבנימין. בן יאיר שהאיר עיני ישראל בתורה ובהלכה. ד״א איש יהודי שלא השתחוה לע״ז וכפר בה, ולמה נקרא שמו יהודי בשביל שכפר בעבודה זרה? שכך מצינו באברהם אבינו ע״ה שנקרא עברי שכפר בע״ז של נמרוד הרשע, וכן מצינו בבתיה בת פרעה שגדלה למשה רבינו ע״ה ונקראה יהודית בשביל שכפרה בע״ז של אביה, שנאמר ואשתו היהודיה (דהי״א ד׳ י״ח). אמר הקב״ה מי שהציל רועה של צאני יבוא ויציל זה הצאן מיד הזאב, תבוא ותנשא למי שיציל את הצאן הזה מיד אחשורוש והמן. ומבני בניה היה מרדכי, ולמי נשאת בתיה? לכלב בן יפונה.

ד״א איש יהודי, ראו מה עשה יהודי לבנימין, אלולי הרג דוד את שמעי בן גרא לא נתקנא המן במרדכי שהוא בן בנו, ולכך נקרא יהודי בשביל מעשה דוד שלא הרג שמעי בן גרא. ד״א איש יהודי (צ״ל איש ימיני) למה נקרא שמו איש ימיני, בשביל שהיה משבט בנימין, ושמעי בן גרא היה משבט בנימין, והיה דודו של שאול המלך, ולכך נקרא איש ימיני. ומעשה שהיה מרדכי גולה עם הגולה והיה הולך בדרך והיה עמו המן הרשע ונרעב בדרך וכו׳ ונשאל למרדכי ליתן לו לחם. ואמר לו בעבור השם הגדול והנכבד תן לי לחם, ונתן לו לחם, יום שני בקש המן לחם בכל המחנה ולא מצא כי אם עם מרדכי, אמר לו תן לי לחם כדי שאחיה, אמר לו מרדכי איני מצווה שאחיה אותך

(4) כל אלו פסוקים בתהלים ל׳.

ואמית את עצמי, א"ל המן למרדכי, קנה גופי, אמר לו מרדכי אקנה את ידיך בככר לחם, א"ל המן קנה את חציי בשתי ככרות, קנה חציו בשתי ככרות, אמר לו מרדכי אכתוב על רגליך שטר בכתובת קעקע, אמר לו כתוב. כתב על רגלו שהמן בן המדתא עבד למרדכי, ובשביל זה הדבר נתקנא המן למרדכי, לכן נאמר איש יהודי.—ויהי אומן את הדסה ובמות אביה ואמה לקחה מרדכי לו לבת, אל תקרא לבת אלא לבית, ובית הוא אשתו של אדם, שנאמר ולרש אין כל כי אם כבשה אחת מפתו תאכל ומכוסו תשתה ובחיקו תשכב ותהי לו לבת (ש"ב י"ב ג'). ואת שבע הנערות הראויות לתת לה, נתן לה שבע נערות כדי שתמנה בהם ימי השבוע כדי שתכיר בהם יום שבת איזה הוא. ד"א ואת שבע הנערות הראויות לתת לה, שהיתה מכנה לאותן השפחות בימי השבוע, והיתה הראשונה קורא אותה יום ראשון, והשניה שני, והשלישית שלישי, והרביעית רביעי, כך עד שבעה. ד"א ואת שבע הנערות הראויות לתת לה, מה הוא הראויות לתת לה, שהיו בעלי סודה, והיתה מתיעצת עמן, והיתה מונה ספירת ימי נדתה, לכך נאמר הראויות לתת לה, שהיו ראויות לה כמוה, ועוד אמרו חז"ל שהודיעה אותם שהיא יהודית ונייררה אותן בסתר, לכך נאמר ואת שבע הנערות הראויות לתת לה.

אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש את המן בן המדתא, מה גדל שגדלו בצלם ועשה לו מלבושים שהיה בהן צורת הצלם שלו כדי שישתחוו לו, לכך נאמר גדל המלך וגו'. ולמה לא היה מרדכי משתחוה לו? בשביל שני דברים, אחד בשביל שהוא עבדו, ואחד בשביל שהוא לבוש בגדים שיש בהן צורת עבודה זרה, לכך נאמר ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה. ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי לבדו ובסוף עם מרדכי, ומי הם עם מרדכי, אלו החכמים שהם דומין למרדכי. ובסוף כל היהודים. התחיל להפיל פור וגורלות, בעת שנפל לו פור בירח אדר שמח שמחה גדולה ואמר נפל לי פור בירח שמת בו בן עמרם, והמן הרשע לא היה יודע שבו נולד בן עמרם וצמחה ישועה לישראל. אמר המן למלך אחשורוש, יש אומה אחת בינינו שהן מורדין בדתי המלך, ואם תתן להם בתך או אחותך עם אלף אלפי דינרי זהב אינן מתחתנין בך. ואם תתן להם חצי מלכותך אינן שותין מיינך, ואם אתה נוגע בכוס יין שלהם אינן שותין אותו אלא שופכין אותו, ואם יפול בו זבוב אחד משליכין את הזבוב ושותין את היין, והרבה הן משונין מכל האומות. ועתה אם יישר בעיניך תתן לי רשות לאבדם, שנאמר אם על המלך טוב יכתב לאבדם וגו'. ואל יאמר אדוני המלך שמא תחסר מלכותך מהם כלום, כי אינן מועילים במלכותך במלחמה, ואפילו אם תמנה מהם אחד דיין שוטר או מושל אינן יכולין לעשות זה הדבר, והם בכל יום מתפללים בתפלתם ומתחננים לפני הקב"ה כדי שיאבד את האומות שבעולם, שנאמר י"י מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו (תהלים י' ט"ז), ועוד י"י הפיר עצת גוים וגו' (שם ל"ג י'). מיד אמר המלך אחשורוש הרי הם נתונין לך, שנאמר הכסף נתון לך והעם לעשות בו כטוב בעיניך. אמרו חז"ל (מגילה י"ד.) גדולה היא הסרת הטבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן לישראל כדי שיעשו תשובה, ולא עשו תשובה אלא בהסרת הטבעת שנאמר ויסר המלך את טבעתו מעל ידו ויתנה להמן וגו'. ובעת ששמעה אסתר נתחלחלה ופירסה נדה, שנאמר ותתחלחל המלכה מאד. ותקרא אסתר להתך, התך זהו דניאל, ולמה נקרא שמו התך? שחתך זכרותו בימי נבוכדנצר הרשע, הוא וחביריו חנניה מישאל ועזריה, בעת שהלשינו עליהן שונאי ישראל ואמרו לנבוכדנצר אלו היהודים שהבאת הם מזנין עם שפחות המלך ועם נשי השרים, מיד שמע דניאל וחביריו חמו"ע וחתכו זכרותם, שנאמר כה אמר י"י לסריסים אשר ישמרו את שבתותי וגו' (ישעיה נ"ו ד'). מיד נתמלא נבוכדנצר חמה עליהם וצוה להביא אותם כדי שיהרגם, אמרו לו אדונינו המלך חלילה לנו מעשות הדבר הזה שבדין ישראל אסור בניאוף ובזנות, שנאמר לא תנאף, והראו לו זכרותם. מיד שמח נבוכדנצר שמחה גדולה, לכך נאמר התך. ד"א למה נקרא שמו התך, שכל דברי מלכות נחתכין על פיו, שהיו יודעין שהיה נביא מימי נבוכדנצר שפתר חלומו, והיו מאמינין בדבריו, ד"א למה נקרא שמו התך, שבדבריו נחתכו גזירות על ה... לדעת מזה ועל מזה אמרה אסתר, חס ושלום אפשר שעבר ישראל על דברי תורה שכתוב בה מזה ומזה הם כתובים (מגילה ט"ו.).

כל עבדי המלך ועם מדינות המלך יודעים אשר כל איש ואשה וגו', תניא במגילת גמרא, שלשה מלאכים נזדמנו לאסתר באותה שעה, אחד שמשך חוט חסד עליה ואחד שהגביה את צוארה ואחד שמתח את השרביט, וכמה מתחו? מלמד שהיה שתי אמות ומתחו עד שתים עשרה אמות. שנו חכמים, מה שאלתך ויתנן לך, אמרה אסתר יבוא המלך והמן אל המשתה, אמרה אכנים בו במלך [עין] הרע כדי שיקנא בי ובהמן ויהרגנו ואל אראה ברעת ישראל. ד"א אמרה אזמננו להמן כדי שיפול בידי כי כך אמר החכם אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו וי"י ישלם לך (משלי כ"ה כ"א) אל תקרא וי"י ישלם לך אלא וי"י ישלמנו לך (עי' לקח טוב צד 104). ד"א כדי שלא יכירו בה שהיא יהודית שנאמר לא הגידה אסתר את עמה ואת מולדתה וגו'. ד"א כדי שתראה לו פנים יפות ותהרג היא והוא שנאמר וכאשר אבדתי אבדתי. ד"א כדי שלא יאמרו יש לנו אחות בבית המלך ויסמכו עליה ולא יבקשו רחמים. אמר ר' שמשון אמר הקב"ה בלבו כדי לעשות לה נס. כיון שראה המן שהוא מזומן לאסתר

עם המלך גבהה דעתו עליו ואמר מי כמוני בעיני המלך והלך להשתבח בביתו, כדכתיב ויספר להם המן את כבוד עשרו ורוב בניו וגו' ועוד ויספר המן לזרש אשתו ולכל אוהביו וגו' ואף זרש אשתו היתה רשעה יותר ממנו שהיא יועצה אותו יעשו עץ גבוה חמשים אמה וגו'.

בלילה ההוא נדדה שנת המלך, אין מלך אלא מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שאותו הלילה עמדה להם זכות אכילת קרבן פסחים. ד"א בלילה ההוא נדדה שנת המלך שהרהר אחשורוש בלבו ואמר, מה יום זה מיומים שזימנה אסתר את המן עמי, שמא יעשו עלי עלילות דברים ויהרגוני, ובא בלבו כדי להרוג את אסתר ואת המן. עוד חזר ואמר אראה בתחלה שמא היה לי לעשות להם טובה ולא עשיתי, הדא הוא דכתיב ויאמר להביא את ספר הזכרונות דברי הימים, ויהיו נקראים לפני המלך וגו'. ויהיו קוראים לא נאמר אלא ויהיו נקראים, מלמד שהיו נקראים מעצמן, עכשיו ידענו כי לא קראו אותן אלא מאליהן נקראו, שנאמר ויהיו נקראים לפני המלך. וימצא כתוב אשר הגיד מרדכי על בגתנא ותרש מלמד שהיה הכתב נושא קולו וקורא. ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר, אורה זו תורה שבזכות התורה מצילנו, ומנין שהאורה נקראת תורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור, מפני שהיו ידיהן רפין מן התורה ומן המצות באה עליהן הצרה, וכיון שנעשה נס אסרו אותו היום מן המלאכה ושמחו בו שמחה גדולה. ההוא דכתיב ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר. ואין שמחה אלא יום טוב דכתיב ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך (דברים ט"ז י"ד), לכך נאמר שמחה ומשתה ויו"ט. תניא חייב אדם לשתות עד שלא ידע בין ברוך מרדכי לארור המן. לכך נאמר אורה ושמחה וששון. ששון זו מילה דכתיב שש אנכי על אמרתך כעל כל הון. ואין אמרתיך אלא מילה שנאמר כי שמרו אמרתיך ובריתך ינצורו (דברים ל"ג ט'). ומשלוח מנות איש לרעהו, מתנה אחת לאדם אחד, ושתי מנות לשני בני אדם: בונה ירושלם י"י נדחי ישראל יכנס. אנ"ס.

חלום מרדכי והוספות למגילת אסתר

נעתק מלשון לאטינו אל לה"ק מאת ר' יעקב בן מכיר (1)

[יעלינעק, בית המדרש ח"ה]

פרק י': א') בשנה הרביעית למלך תלמי וקלפטרה המלכה הביא דוריינוס (מתן בלשון יונית) הכהן למלך תלמי אגרת הפורים בלשון יון והעתיקו אותה בירושלם: ב') בשנה השנית לארתחששתא המלך הגדול בראשון לחדש ניסן חלום חלמתי אני מרדכי בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני, ג') העומד בעיר שושן אחד משרי המלך הגדולים. ד') אשר הגלה מירושלם עם יכניה מלך יהודה, ה') וזה החלום: נראו בארץ קולות וברקים רעש ורעם בהלות ואימות, ו') ועם זה נראו שני גורי אריות מתעדתין זה לקראת זה למלחמה. ז') ולקול צעקתם נאספו עמים רבים להלחם נגד הישרים ועם קדושים, ח') ויהי להם היום הזה יום ענן וערפל בהלות ומצוקות, ט') ופחד גדול מיראת הצרות הגדולות המגיעות להם והיותם נמסרים למות, י') ויצעקו אל ה', וכצעקתם מעין אחד קטן גדל ויהי לנהר גדול ממים רבים מלא על כל גדותיו, י"א) ואור השמש זרח, השפלים התרוממו והגבוהים השפלו. י"ב) וכאשר ראה מרדכי זה החלום קם ממטתו וחשב ואמר מה רוצה לעשות ה', והשתומם לדעת מספר החלום ומה שברו.

פרק י"א: ד') ויהי מקץ ימים ויאמר מרדכי על יד האל נעשו אלה הדברים. ה') וזוכר אני מהחלום אשר חלמתי המורה על זה ושאינו דבר בטל, ו') המעין היה לנהר גדול ממים רבים היא אסתר אשר לקחה המלך לאשה, ז') והשני אריות אני והמן, ח') ועמים רבים הנאספים הם אשר החזיקו עם הארץ להשכיח שם מהיהודים, ט') ועם הישרים הוא ישראל והאור והשמש אשר זרח היה האורה אשר זרח ליהודים כי ה' הושיעם מכל צרה ועשה אותות ומופתים לעיני העמים. י') וצוה שיהיו שני גורלות האחד מעם האל והאחד מכל הגוים, י"א) ויהיו נבדלים עד בוא יום הנועד מאת ה' על העמים, י"ב) וה' זכר עמו ורחם על נחלתו. י"ג) ולכן יהיו נשמרים אלו שני הימים יום ארבעה עשר ויום חמשה עשר בכל מיני ששון ושמחה, וכל העם להיות נאסף בחברה אחת לשמוח בם, וכן ימשך בכל שנה ובכל הדורות עם ישראל.

פרק י"ב: (2) ב') וירא אותם מתלחשים והכיר עצתם וחשב שהם חושבים לשלוח יד במלך ויגד זה הענין אל המלך. ג') והמלך חקר את הדבר וראה וידע אותו מהודאת פיהם ויצו המלך לתלותם. ה') ונכתב בספר הזכרונות ולמרדכי צוה המלך לעמוד בבית מלכותו ויתן לו מתן רב על זה. ו') והמן האגגי היה נשא וגבוה לפני המלך וירע בעיניו מאד ויאמר בלבו להשטין למרדכי ולעמו בעבור אלו שני הסריסים אשר מרדכי היה סבת מיתתם.

פרק י"ג (3): א') ארתחששתא המלך הגדול המולך מהודו ועד כוש לכל האחשדרפנים והפחות אשר בכל

---

(1) בראש המאמר כתוב: „אמר המעתיק גירונימוס שמו הנה העתקתי זאת המגילה כפי אשר מצאתי אותה בעברית באמת ומה שכתוב אחר זה הם הדברים מצאתי ביד היונים ככתבם וכלשונם". והוא העתקה מפרקים מקוטעים פרק י' עד סוף ט"ז. (2) רשום פה: „אמר המעתיק גם זה מצאתי בלשון יון במקום בימים ההם ומרדכי יושב וגו' קצף בגתן". הפרק מתחיל מפסוק ב' וחסר בו פסוק ד'. (3) רשום ע"ז: „אמר המעתיק גם זה מצאתי במקום הכתב הראשון אשר שלח המן".

מדינות מלכותו שלום: ב׳) מאשר שרתי על עמים רבים ושעבדתי העולם כלו תחת ידי וכלם סרים אל משמעתי לא להתנהג עמהם עם כחי ועוצם ידי אך שיעמדו בשלום תחתי ולנהלם בהשקט ובטח, ובעבור אשר העמים יתנהגו הנהגה טובה ועצת שלום תהיה ביניהם אשר היא תאותם להם יותר מכל חייהם ויבלו ימיהם בטוב, ג׳) הייתי חושב בזה ושואל עצה ליועצי לעשות להם חקים טובים וסדרים נאותים להתנהג ולהתעסק בהם, היה שם אחד מעולה מכלם בחכמתו ואמונתו משנה למלך ושמו המן. ד׳) הראה לנו עם מפוזר ונבדל בנימוסים משונים הולכים ארחות עקלקלות, וחקים נגד חקי כל הגוים, מבזים המלכים מחללים דת המוסכמת, כבוד כל הגוים, בעבור דתם ההפכית אשר להם, ה׳) וכאשר הגיע זה הדבר אלינו וידענו שלא נראה עם מורד כזה מתנהג בדעות שונות מכל העמים אשר מבטלים שלום והסכמה מהאקלימים המשועבדים לנו, ו׳) כפי אשר הראה לנו המן אשר הוא פטרון ומשנה למלך ושמנו אותו לאב, גזרנו כי העם אשר הראה לנו עם נשיהם ובניהם ישמדו ויגזרו מארץ החיים ולא יחמול אדם עליהם, ביום שלשה עשר לחדש אדר מהשנה הזאת (4), ז׳) בעבור כי הנבלים כלם ירדו ביום אחד שאולה וישובו בממשלתנו החיים והשלום אשר מנעו ממנה.—נכתב ונחתם בחדש ניסן שנת שתים עשרה למלך ארתחששתא בשושן הבירה.

(5) ח׳) ויחל מרדכי את פני ה׳ אלהיו וזכר את מעשיו, ט׳) וכך אמר בתפלתו: המלך הגדול האדון העוז והיכולת, אשר הכל מונח תחת ממשלתך ואין מי ימחה בידך ויחלקו על רצונך אם אתה אמרת להושיע את ישראל מיד צריהם. י׳) אתה עשית את השמים ואת הארץ וכל מה שעומד תחת חוג השמים. י״א) אתה אדון הכל ואין חולק על אלהותך. י״ב) אתה תשכיל כל הדברים וידעת כי לא מגאה וגאון וקנאת הכבוד מנעתי את עצמי מלהשתחוות להמן הגאה מאד, י״ג) כי ברצוני אני מוכן לנשק כפות רגליו להרחיק נזק מכל ישראל. י״ד) אכן יעצוני לבי וכליותי לבל אתן כבוד לשום אדם ולא אתפלל לאחר בלתי לאל. ט״ו) ואתה השם אלהים מלך גדול על כל הגוים אלהי אברהם יצחק ויעקב עבדיך, רחם על עמך כי רצו אויבינו להשמידנו ולאבד נחלתך. ט״ז) אנא ה׳ אל תבזה גורלך ולא תשקץ נחלתך אשר פדית ממצרים. י״ז) העתר והדרש לנו ומחול לעונינו ותהפוך לנו היגון לשמחה ובהיותנו חיים נודה לשמך ולא תסגור פיות המהללים אותך. י״ח) וכל ישראל כאחד בלב שלם קוראים אליך וצועקים אליך כי הם רואים המות והאבדון אשר מגיעים להם.

פרק י״ד: א׳) ואסתר המלכה שבה לאל בכל לבה, יראה וחולת מאימת המות אשר נפלה עליה (6). ב׳) ותפשוט בגדי המלכות מעליה ותקח בגדי האבל הראוים למספד ובמקום הבשמים והמור הניחה העפר והאפר על ראשה. ג׳) ותתפלל לה׳ ותאמר אתה אדוני מלכי ואני אמתך עזרני והושיעני כי אין לי עוזר זולתך. ד׳) כי אימות מות נפלו עלי. ה׳) והנה שמעתי מאבי כי הצלת את ישראל מכל הגוים והושעת אותם מיד עריצים אשר היו לפנים מפני אשר תחזיק להם נחלת עולמים ותעוז להם כאשר דברת בפיך ובידך מלאת. ו׳) ועתה חטאנו לך ועוינו לפניך ולכן מסרת אותנו ביד אויבינו. ז׳) אנא ה׳ אלהי ישראל ישר אתה וישרים משפטיך. ח׳) ועתה לא די להם להעבידנו בפרך ולהכריחנו להטות שכמנו לסבול עולם אך נותנים כח ידיהם לאלהיהם. ט׳) ורצו להחליף שמך ולהאביד יעודך ונחלתך ולסגור פיות המהללים אותך, ולכבות מאור מקדשך ומזבחך. י׳) בעבור אשר הגוים יפצחו את פיהם ויודו לחזק ממשלת האלילים ויספרו בכל עת תהלות מלך בשר ודם. י״א) אל תתן עזרת תפארתך לאשר הם לאין, ובעבור שלא ישמחו לאידנו תהפך עצתם ויפלו ממועצותיהם, תשמיד האויב המתנפל עלינו ומתנכל אלינו. י״ב) אנא השם, זכרנו ופקדנו וראה בעת צרתנו, אנא מלכי ואלהי אדון כל יכולת ועצמה, תן לי מבטח ועצמה. י״ג) ותשים בפי מענה רך ישיב חמת הארי בבואי לפניו ותהפוך לבו לשנוא את אויבינו בעבור אשר יאבד המסית. י״ד) ואנחנו ננצל בידך, עזרני ה׳ כי אין לי עוזר וסומך זולתך ה׳, אשר ממך לא יפלא כל דבר. ט״ו) אשר הכרת וידעת כי שנאתי כבוד הזדים, קללתי משכב הערלים וכל איש נכרי. ט״ז) אתה ידעת עניי ומרודי כי אנכי תעבתי חותם הגיאה, והכבוד אשר על ראשי אקלל ואמאס אותו כטומאת הנדה, לא אשאנו על ראשי בימי שתיקתי. י״ז) לא אכלתי בסעודת המן, לא חפצתי להתגאל בלחם חמודות המלך, ולא שתיתי יין נסכם. י״ח) ולא שמחה שפחתך מאז באתי הנה עד היום

---

(4) יוסיפוס ותרגום יוני גורסים בטעות יום י״ד ואחריהם טעה הירונימוס והמעתיק ללה״ק תקן. (5) רשום פה: „אמר המעתיק גם זה מצאתי במקום ויעש ככל אשר צותה עליו אסתר״. (6) כ״י קדמון מהוואולגאטא (הירונימוס) גורס התפלה הזאת באופן אחר קרוב יותר לגירסת היוסיפון, ובאסתר רבה סוף פ״ח מצינו הנוסחא הזאת: בעת ההיא היתה אסתר נפחדת מאד מפני הרעה אשר צמחה בישראל ותפשוט בגדי מלכותה ואת תפארתה ותלבש שק ותפרע שער ראשה ותמלא אותו עפר ואפר ותענה נפשה בצום ותפול על פניה לפני ה׳, ותתפלל ותאמר: ה׳ אלהי ישראל אשר משלת מימי קדם ובראת את העולם עזור נא אמתך אשר נשארתי יתומה בלי אב ואם, ומשולה לעניה שואלת מבית לבית, כן אנכי שואלת רחמיך מחלון לחלון בבית אחשורוש, ועתה ה׳ הצליחה נא לאמתך העניה הזאת והצילה את צאן מרעיתך מן האויבים האלו אשר קמו עלינו, כי אין לך מעצור להושיע ברב או במעט, ואתה אבי יתומים עמוד נא לימין היתומה הזאת אשר בחסדך בטחה, ותנה אותי לרחמים לפני האיש הזה (אחשורוש) כי יראתיו, והשפילהו לפני כי אתה משפיל גאים.

הזה לבד בך אלהי אברהם. י"ט) החזק על כלם ענה לקולי, **אין לי תקוה זולתך**, הוציאני מיד הזרים ומהינון הגדול אשר לי תוציאני לשלום.

פרק ט"ו: (7) ב׳) זכרי עניך ושפלותך ואיך היית ואיך טפחתיך ורביתיך כי המן השר הגדול משנה למלך הסגירנו למות, ג׳) לכן בתי בואי אל המלך ודברי אליו בעבורנו. ד׳) ביום השלישי הסירה אסתר בגדי האבל ותלבש בגדי הוד והדר ותזרח אורה ואור בנדי מלכותה. ה׳) ובקומה קראה לאדון הכל רועה ישראל להושיע אותה, ולקחה עמה שתי נערות, ו׳) היתה נסמכת על אחת כי לא יכלה להציג כף רגלה על הארץ מרוב ענוייה, ז׳) והנערה האחרת הולכת אחריה. ח׳) והיא נושאת חן בעיני כל רואיה ולבה דופק מיגון הפחד. ט׳) ובבואה פתח אחר פתח עד היכלו ותעמוד לפני המלך, והמלך עומד על כסא מלכותו עם לבוש מלכות מזהב ואבן יקרה, פניו נוראים. י׳) וכאשר נשא עיניו באימת לבו נפלה המלכה ונהפכו פניה לירקון ותנח ראשה על כתף הנערה ההולכת עמה. י"א) ויהפוך ה׳ לב המלך לענות צדק ובזריזות ובירא׳ה קם מכסאו והחזיק בזרועה עד אשר השיב נפשה וידבר על לבה, ויאמר לה: י"ב) מה לך אסתר המלכה אל תפחדי, י"ג) אל תמותי כי זאת הדת לא נתנה בעבורך רק בעבור הזרים, י"ד) התחזקי והכנסי והניעי במלכות. ט"ו) וישא שרביט הזהב ויניחהו על לבה וישק לה ויאמר לה למה לא תדברי עמי ואנכי טוב לך. ט"ז) ותען אליו ותאמר הנה ראיתיך כמלאך אלהים ונפלו פני מפני דמות אימת כבודך, י"ז) כי נפלאת מאד ונוראים פניך ומלאים חן וחסד ורחמים. י"ח) ובעודה מדברת נפלה פעם אחרת וכמעט שלא פרחה רוחה. י"ט) ויבהל המלך, וסריסיו כלם מחזיקים אותה, ויאמר לה המלך מה לך אסתר המלכה ומה בקשתך עד חצי המלכות ותעש.

פרק ט"ז (8): א׳) ארתחשׁשתא המלך הגדול המולך מהודו ועד כוש, אל כל האחשדרפנים והפחות אשר תחת ממשלתו, שלום! ב׳) מאשר אנשים רבים התנהגו הנהגה רעה מהחסד וכבוד המלכים הנתן להם. ג׳) ולא לבד החזיקו לשום אנשי המלכות מרמס לרגליהם אך מאשר לא יוכלו לסבול הכבוד הנתן להם יתנכלו לאדון אשר מאתו הממשלה באה אליהם. ד׳) ולא לבד שלא יחזיקו טובה לאשר טובה בידו והיותם מחללים גם כן יושר האנשים, אך כי יחשבו אשר כח בהם מיעודי השם הרואה הכל. ה׳) ויפילו הוללות בלבבם, עד כי לשומרים אמונת דתם והחוק אשר הפקד להם ועושים כל דבר בדרך אשר ראוי להודות להם יחזיקו [השונאים] להפך בחבל כזב. ו׳) ובעודם מסיתים אזנים השומעות הפשוטות מהמלכים בתרמית חושבים בזולתם את אשר בהם. ז׳) וזה דבר מפורסם בספורים ראשונים ישנים ונראה בכל יום באיזה דרך יפסק הנהגת המלך בעבור עצות רעות. ח׳) ואם כן ראוי אלינו להביט בשלום כל המדינות. ט׳) ולא תחשבו אם אנחנו מצוים דברים הפכיים שיבאו מקלות דעתנו אך שתדינוני לזכות בעשות הצווים כפי צורך העת והזמן. י׳) ולמען תשכילו את אשר אנחנו עושים ואומרים יודע לכם כי המן העמלקי היה מלב מקדניא וממשפחתם ונכרי ממשפחת הפרסיים טמא ונול הרחמים אשר לנו בעבור אכזריותו. י"א) ואנחנו החזקנו בו עם היותו נכרי אלינו וגדלנו אותו ונשאנו אותו על כל השרים ועל כל הפרתמים והמשכנו האדנות אליו עד אשר נקרא אבינו והשתחוו לו כמשנה למלך. י"ב) והנה הוא קם בהפלגת הגאוה לגרשנו מן המלכות ולגזור אותנו מארץ חיים. י"ג) כי חשב להמית מרדכי היהודי שבאמונתו ובטובו אנו עומדים ומפיו אנו חיים, ואסתר ריעת המלך עם כל עמה בעלילות חדשות אשר לא נשמעו מעולם. י"ד) במחשבתו אשר חשב ובנפלאות אשר יזם כי באבדם יותר המלך לבדו ויתנכל עליו להמיתו ומלכות הפרסיים [תסוב] לאנשי מקדון. ט"ו) ואין אנחנו מוצאים ביהודים הנידונים למות על ידי הרוצח האכזרי שום עילה להשחיתם אך שנראה אותם מחזיקים בדת יושר. ט"ז) ובני עליון ואלהים חיים ומלך המלכים אשר מחסדו וטובו נתן המלכות לאבינו ולנו וישמור אותה לנו ולעמנו עד היום הזה. י"ז) ובעבור הכתבים אשר שלח בשמנו שתחשבו לאין. י"ח) בעבור מחשבתו הרעה הנה הוא תלוי על העץ אל עיר שושן ולא תחזיקו טובה לנו רק למלך עליון אשר השיב גמולו בראשו. י"ט) זאת הצוואה אשר אנחנו שולחים עתה תנתן בכל המדינות שיעזבו היהודים להחזיק בדת הראויה להם. כ׳) וכל האנשים אשר הכינו את עצמם להרע להם יוכלו היהודים להנקם מאויביהם ולכלותם ולהמיתם ביום שלשה עשר לחדש אדר. כ"א) זה היום יום בכי ומספד יהפך מיגון לשמחה. כ"ב) לכן זה היום תשימו במועדיכם, ושמנו אותו לעשותו יום משתה ושמחה, לבעבור אשר יהי נכרים לפני עובדי פרסיים אשר יש להם שכר טוב באמונתם ואשר יתנכלו להם יאבדו ברשעתם. כ"ג) כל מדינה שלא תרצה לקבל המועד הזה תאבד ותדלק באש ובחרב, ולא האנשים והנשים לבד אלא אף מקניהם וקנינם וכל בהמתם, בדרך שיהיו לאות ולמופת, והמקיימים אותו יתענגו על רוב החיים והשלום.

נכתב ונחתם בשלשה ועשרים יום לירח סיון שנת שתים עשרה למלך ארתחשׁשתא בעיר שושן הבירה (9).

תם

---

(7) רשום פה: „אמר המעתיק גם זה מצאתי בלשון יון במקום לבא על המלך להתחנן לו ולבקש מלפניו על עמה, וכך אמר". (8) „אמר המעתיק גם זה מצאתי בלשון יון, פתשגן הכתב אשר שלח המלך על יד מרדכי להיות היהודים עתודים להנקם מאויביהם„. (9) רשום בסוף: „הנה העתקתי זה מלשון הגוים, ואולי כן היה ואבד ממנו כס׳ עדי וס׳ ברוך. אני הכותב יעקב ב"ר מכיר".

תפלת מרדכי ואסתר (ארמית).

[יעלינעק, בית המדרש ח"ה]

א') בשנת תרתין למלכות אחשורוש ומרדכי היהודי חלם חילמא והא זעייא רבא ואבליותא וקל בהולתא על אנפי כל ארעא, ודחלא ורתיתא אחדו ית יתבהא ואיתבהילו כל דיירי עלמא. ב') באדין איתחזיו תרין תניניא רברביא ואתו דין כל קביל דין לקרבא ותמהו כל עממי ארעא לכל איתרגושיהון. ג') והוה בין תרין תניניא אינון עם חד זעיר וקמו כל עממיא דארעא עילויה לסלעמותיה ולהובדא דוכרניה מעילוי ארעא. ד') והוה עננא וחשוכא וקיבלא על אפי כל ארעא ועקת לעמא זעירא ההוא לחדא וקבילו וצלו קדם ה' בכל לבא. ה') ותניניא מגיחין באכזריותא ברוגזיהון ולית מפריש ביני תרויהון, ואיסתכל מרדכי והא מבועא דמיין חיין עביר ונגיד ביני תרין תניניא דמגיחין (ואפריש בין תרויהון) ופסקו מן קרבא. ו') והוה מבועא לנהרא רבא ופתי תחומין היך ימא רבא אזיל ושטיף בארעא. ז') ודנחת שמשא ונגהי נוגהא דנהורא על אנפי כל ארעא ורבא עמא זעירא ואתרומם לחדא ועממיא רמיא וגיוותניא מאכו ושדוכת כל ארעא ארום רבת הימנותא והויא שלמא ליתבי ארעא. ח') ומן יומא ההוא ולהלן נטר מרדכי ית חילמא בלביה ולא אישתעי לגברא אילהין לאסתר בלחודא. ט') והוה כד עק ליה המן ואעיקיה ואמר מרדכי לאסתר מלכתא בת אביחיל אח אבוהי למימר: הא אתי פיתגמא חילמא דאישתעיתי לך ביומי טליותיך והא מעיקתא דאמרית ליך. י') וכדין קומי כען וצליאי קדם ה' אלהא דאבהתנא ואקדימי יתיה בבעותא למיתן ליך להיסדא ולרחמין בלבא דמלכא אחשורוש. י"א) ובכן תעולי קדם אפוהי בשופריך למיקום מטול עמיך וממטול ייחוסיך. י"ב) וצלי מרדכי יהודאה קדם ה' אלהיה ואמר. י"ג) בבעו רבוניה דכל עלמיא ה' לא איתכסי לבי מן קדמך ולא מן גובהא דרוחי ורומא דלבבי עבדית דא, בגין דלא למיסגד להמן עמלקאה הדין. י"ד) אילהין מדחלתך עבדית ואיתגריתי ביה מטול דלא למינחין ליה ארום דחילית כן קדמך אלהא עלמיא דלא למיתן יקרך לבר נשא בישרא ודמא. ט"ו) בגין כן סריבית למגחן לערלאה מסאבא הדין אילהין לשמך רבא וקדישא דאיתקרי עלנא. ט"ז) ארום מאן אנא וביתי דאיבא (מאיבא) דלא אסגיד לאינשא על פורקנא דישראל וסיועהון ולמלהך ית עפר רגלוהי דהמן באתר די תדריך פרסת רגלוהי דהמן. י"ז) ברם במימרך סברת נפשן ארום אנת בלחודך לנא ולאבהתנא לאלהא. י"ח) וכדון אלהנא שזיבנא כען מידיה ויפול בשיחא די כרא ויתאחד במצדתיה די טמן לרגלוי דחסידיך. י"ט) מטול דינדעון כל עממיא דלא איתנשיתא ית קיימא דקיימתא לאבהתנא עבדיך ולא מסרתנא בגלותא כיומא הדין מחלשות ידא אילהין בחוביינא איזדבנא ובסורחננא גלינא ארום חבנא לך. כ') וכדון אלהנא רב למיפרוק פרוקינן כען מן ידיה ושיזבינן מבישית רעינוי ארום כד עיק לן קדמך נצלי ולוותך נעירוק למיתרם אמטילנן אנת בלחודך למיקום לימינא דחשיכן ולמיפרקינן מן דקיימין עלנא. כ"א) ואדכר כדון ארום חולקך אנחנא ארום מן לקדמין מחבבין מאחסנתא דעממיא ובאפרשותך בני נשא אפרשיתנא למהוי בערכך ולאפרשותנא מן עממיא למהוי לך להביבא וקדישתנא לשמך אפרשותא מן כל עממיא. כ"ב) וכדון אלהנא למה יימרון מעיקנא ארום לית להון אלהא למיפרוקהון ויתפתחון פומהון לסלעמותא חולקך ולשבחא ית פסליהון והבליהון למימר בהון איסתיענא למכבש ית עמא הדין. כ"ג) בבעו אלהנא פרוקינון כדון מן ידיהון ויבהתון עממיא מן פסליהון והבליהון וטעוותהון וישוון ידא לפומא במיחזיהון ית פורקנך ה' וחוס כדון על עמך ועל אחסנתך ולא יסתתמון פומיא משבחתא דמייחדן ית שמך רמשא וצפרא תדירא. כ"ד) והפוך איבלינן לבדחא וחידוא ונייחי ונשבחך על פורקנא טבחנא די תפרקינן. כ"ה) וכל ישראל ויהודה קבילו כחדא קדם ה' אלהיהון על עיסק עיקתא דאעיק להון בזמן דאעיקינון המן בר המדתא עמלקאה דמזרעית אגג. כ"ו) ולחוד אסתר מלכתא עקת (ערקת) ואיפכת עד ה' לאקדמותיה בצלו ארום דחלת מן קדם בישתא די צמחת מן מחשבתא דהמן בישא. כ"ז) ואשלחת ית לבושי מלכותא וית תקון תושבחתא ולבשת שקא ופרעת ית שער רישה ומלאתון עפר וקטם ועניאת בצומא ואיטמרת בטומרא ונפלת על אנפאה וצליאת ואמרת. כ"ח) בבעו ה' אלהא דישראל מלכא על כל מלכיא וברי בולא דקניניה שמיא וארעא ושליט ברום מרומי שמיא ועל ארעית ארעא ובימיא ובתהומא ובכל תניניהון. כ"ט) בבעו סייע כדון לאמתך דיתבא בלחודא דלית ליה סעיד בר מינך ארום בלחודוי יסבית הלכא ובלחודוי אנא יתבא בבית מלכא הדין בלא אבא ואמא ולחוד כיתמא ענייתא דשאלה מזונא מן ביתא לביתא. ל') הכדין שאלית רחמך וחיסדך מן כוותא לכוותא בבית מלכא אחשורוש הדין למן יומא דאיתדברית הלכא ועד יומא הדין. ל"א) וכדון אלהנא הא נפשי כדעל גב ידיי לאיתקטלא סב יתה מידיי אין שפיר קדמך. ל"ב) ואין לא תצבי למיסבי שיזיב כדין ית עאן רעיתך מן פום אריוותא האילין די פתחו ית פומיהון למיכל יתהון. ל"ג) ארום שמעית מאבהתי ולחוד אישתעי לי ארום את דברת ית אבהתנא מבני עממיא ואפיקתינון ממצרים וקטלת כל בוכרא דמצראי בגינהון. ל"ד) וית עמך דברתא מביניהון וית ידך תקיפתא ואדרעא מרמם אחזיתא למצראי מטול עמך ואעברתינון ביבשתא היך סוסא במדברא והיך בעירא בבקעתא. ל"ה) ויהבת לחמא מן שמיא לכפנהון ולצחותהון אפיקת להון מיא מן שמיר טינרא. ל"ו) ולחוד מזונא דבישרא וצפורי שמיא לשובע אגרתא להון מיא מן טינרא רבא לאשלמא רעותהון

ונתתהון ארבעין שנין במדברא בארעא דלא יתבא. ל"ז) ומחיתא קדמיהון מלכין רברבין וגיוותנין ואחסנתינון ית ארעהון ויהבתא להון ארעא משבחתא אחסנתא טבתא בסוגי טובך. ל"ח) וכד חבו אבהתנא לשמך רבא מסרתינון ביד שוביהון והא אינון בגלותא יומא הדין. ל"ט) ולחוד אנא איסתעא לי למימר דמלילתא בידא דמשה עבדך ולחוד ברם הא במהויהון בארע בעלי דבביהון לא ארחקינון במלכותא דבבל ולא אשבקינון במלכותא דמדי ופרס לשיציותהון (תרגום ירוש' ולא שיצית יתהון) במלכותא דיון לאשנאה קיימי עמהון במלכותא דאדום, ארום אנא ה' אלהיהון ביומי דגוג ומגוג. מ') וכדון לא סני לנא גלותנא דאינון מפלחין יתנא בקשיו אילהין הינון אמרין ארום לא מסרתנא אנת בידיהון אילהין ית פסליהון יודון ולהון יסגדון וישבחון למימר ארום אתון מסרתון ית עמא דיהודאי בידינן. מ"א) בגין כן עקת נפשא לרחקא ית עמא הדין ולמיסני יתהון היך ריחוק בזעא דלבוש איתתא דוותא הכדין סניתינון וברם אסני וארחיק ית כל לבושי תושבחתי וית כל מאני תקוני שבהורי וית כלילא דמלכותה דברישי ולא חדיתי מן יומא דאיתוני הלכא עד הכא אילהין במימרך בלחודך מלכי ואלהי. מ"ב) ואנת אלהא אבוה דיתמי קום כדון לימינא דאמתך יתימתא יומא דין די סברית במימרך בטובך וברחמך. מ"ג) והב לי רחמין קדם אחשורוש מלכא ארום דחילא אמתך יתיה היכמה דדחיל גדיא מן קדם אריה. מ"ד) בבעו אלהא אמאיך יתיה עם כל יעטוהי למיהוי כניע ומיתכביש קדם אמתך בחנא וחסדא ובשיבהורא ובשופרא די תתן לאמהתך אלהי. מ"ה) והב בלבביה למיסני ית בעלי דבביהון דעמך ולמרחם ית עבדך ארום לבהון דמלכיא בידך אלהנא משבחא ודחילא ותקיפא. מ"ו) ושיזביני כדון מדחלתיה ואיסתפיתי ועלית קדמוהי בשום מימרך והב דחלתך עלוהי ומיתברך דתעיל בלבביה למידחל מן קדמך בגלל דאיפוק מן קדמוהי בשלם.

[תרגום עברי]

א') בשנה השנית למלך אחשורוש מרדכי בחלומו ראה והנה רעש גדול ורעם חזק ועצום ותהי בהלה בכל הארץ ופחד ורעש ורעד ונעש על כל יושביה. ב') ויריעו אז שני תנינים גדולים זה לקראת זה למלחמה וירוצו לקולם כל גויי הארץ. ג') והנה ביניהם גוי אחד קטן ויקומו כל הגוים ההם על הגוי הקטן הזה לאבד שמו ולמחות זכרו מעל כל הארץ. ד') ויהי ביום ההוא חשך ואפלה לכל העולם וייצר לגוי הקטן מאד מאד והיו צועקים לה' בבכי ובתחנונים ובמר נפש. ה') והתנינים נלחמים באכזריות ובחמה גדולה ואין מפריש ביניהם. וירא מרדכי שנית והנה מעין מים קטן נובע בין שני התנינים האלה ויפריד ביניהם מן המלחמה אשר היתה ביניהם. ו') והמעיין ההוא הקטן גדל עד מאד ויהי לנהר שוטף כשטף ים גדול ורחב ידים ויהי הולך ושוטף בכל הארץ. ז') וירא והנה השמש זרחה על הארץ, ויהי אור על כל העולם ויתרומם ויתגדל הגוי הקטן ההוא והגבוהים השפלו ויהי שלום ואמת בכל העולם. ח') ויהי מהיום ההוא והלאה וישמור מרדכי בלבו את החלום אשר חלם, ויהי אז כראות מרדכי את החלום ויספרהו לאסתר. ויהי כאשר הצר לו המן ויאמר לאסתר המלכה לאמר בא החלום אשר ספרתי לך בימי נעוריך. י') ועתה קומי ובקשי רחמים מאת אדון הרחמים. י"א) ובואי נא לפני המלך אחשורוש ובקשי לפניו על עמך ועל מולדתך. י"ב) ויתפלל מרדכי היהודי אל ה' אלהיו ויאמר: י"ג) גלוי וידוע לפני כסא כבודך אדון כל העולם כי לא מגובה לבי ולא מרום עיני עשיתי זאת אשר לא השתחויתי לעמלקי המן הרע הזה, הצר הצורר לעם קדשך ותפארתך. י"ד) אמנם מיראתך התגריתי בו ולא השתחויתי לו, כי יראתי מפניך ה' אלהי ואלהי אבותי לתת את כבודך לאחרים, ולא רציתי להשתחוות לזולתך. ט"ו) כי מי אני אשר לא אשתחוה להמן אשר נשאו זימנו וגדלו המלך אחשורוש, והלא על תשועת ישראל אלחוך (הייתי לוחך) נעליו אשר ברגליו ועפר הארץ אשר ידרוך. ט"ז) ועתה אלהינו הצילנו נא מידו ויפול הוא בשחת אשר כרה וילכד ברשת אשר טמן לרגלי חסידיך. י"ז) וידעו כל העמים כי לא שכחת את השבועה אשר נשבעת לאבותינו ולא הפרת אותה, גם ידעו כי לא נתתנו בגלות מקוצר ידך כי לא יכלת להושיענו, כי אם בעונות אבותינו נמכרנו ובחטאינו נגלינו כי חטאנו לך. י"ח) ועתה אלהינו רב להושיע המחיה מתים, ריבה את ריבנו נקום את נקמתנו והושיענו מיד המן, כי צר לנו מאד ואנחנו עליך עינינו ועדיך נברח להיותך למגן בעדנו, ולעמוד בקרבנו ללחום את מלחמותינו ולשפוט על כל הקמים עלינו. י"ט) וזכרנו ה' אלהינו כי חלקך אנחנו מבני אדם ומאז בהנחילך גוים ובהפרידך בני אדם, ונהי בגורלך אנחנו, ותפיל עלינו הגורל אשר השלכת ונהי סגולים, כ') ועתה אלהינו למה יאמרו צרינו כי אין אלהים לישראל ויפתחו פיהם לבלוע את חלקך את עם קודש ולהלל עצביהם והבליהם. כ"א) אנא אלהינו הצילנו נא מידו ויבושו מתקותם, וישימו יד על פה בראותם את ישועתך ה', ורחם על עמך ועל נחלתך ואל תסתום פיות מהלליך ערב ובקר תמיד. כ"ב) והפוך יגוננו לששון ואבלנו לשמחה ויום טוב. כ"ג) וכל ישראל צעקו אל ה' על דבר הצר אשר הצר ואשר הציקם המן בן המדתא העמלקי. כ"ד) ותאנה אסתר המלכה ותבקש רחמי ה' כי פחדה מן הרעה אשר צמחה על עמה. כ"ה) ותפשוט את בגדי מלכותה ואת עדיי תפארתה ותלבש שק ואפר ותפזר שערת ראשה ותמלא עפר ואפר ותענה בצום נפשה ותפול על פניה. ותתפלל ותאמר: כ"ו) ה' אלהי ישראל אשר משלת מימי קדם ובורא ועושה כל העולם כלו. כ"ז)

עזור נא לאמתך אשר אין לה עוזר אחר בלעדיך ופדה אותי ואת עמי מיד הצר הצורר אותנו, כי בדד אני יושבת הנה ובדד אני בבית המלך בלא אב ואם כיתומה עניה שואלת מבית לבית. כ"ח) כן אני שאלתי רחמיך מחלון לחלון בבית המלך אחשורוש מן היום אשר נלקחתי הנה ועד היום הזה. כ"ט) ועתה אלהים הנה נפשי בכפי קחנה מידי אם ייטב בעיניך. ל') ואם לא תרצה לקחתה הצילה נא צאן מרעיתך מן האריות האלה אשר קמו עליהם לטרפם. ל"א) כי אבי ואמי ספרו לי ומרדכי עבדך אומני למדני, ובתורתך כתוב לאמר אשר הוצאת את אבותינו ממצרים והרגת בכוריהם. ל"ב) ועמך הקדוש הוצאת מתוכם ביד חזקה ובזרוע נטויה ואח"כ העברתם בים סוף כסוס העובר בבקעה. ל"ג) והולכתם במדבר ותתן להם לחם מן השמים ומים מצור החלמיש. ל"ד) וגם בשר לשובע נתת להם. ל"ה) ותך לפניהם מלכים גדולים ואדירים, ואת ארצך הטובה הקדושה והטהורה הנחלת להם. ל"ו) וכאשר חטאו אבותינו לשמך הגדול נתת אותם ואותנו בשבי והנה אנחנו בגולה כיום הזה. ל"ז) ואתה ה' מאז רחמיך גברו על פשעינו ותשפטנו לפי חסד ותיעדנו סליחה כי נזעק אליך בעת צרה. וכה דברת ביד משה עבדך נאמן ביתך: בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה וגו' כי אל רחום וגו'. ועל יד משה הבטחת חסדך הגדול לבלתי הפר בריתך אתנו ולזכור לנו ברית ראשונים להיותך לנו לאלהים, וכן כתוב ואף גם זאת וגו' ועתה ה' אלהינו רב לצרים הצוררים האלה כי יעבידו אותנו בפרך. ל"ח) ועתה לא די להם שמעבידים אותנו בפרך והם אומרים כי לא נתתנו אתה בידם, כי לפסיליהם יודו ולהם ישתחוו לאמר אתם נתתם את היהודים בידינו. ל"ט) על כן אני שפחתך תעבתי ושנאתי אותם שנאה גדולה, כאשר ישנא אדם בגד אשר לאשה נדה כן אני אשנא את בגדי תפארתי ואת כתר מלכותי אשר בראשי, ולא שמחתי מיום אשר הביאוני הנה כי אם בך. מ') ועתה אלהינו אבי היתומים עמוד לימין היתומה הבוטחה בך. מ"א) ותן לי רחמים לפני האיש הזה אחשורויש כי יראתיו כאשר ירא גדי העזים מפני האריה. מ"ב) והשפילהו עם כל יועציו ויהי כנוע וכבוש בחן וביופי אשר תתן לי אתה אלהי עת אבוא אליו לבקש מלפניו על עמי. מ"ג) ותן בלבו לשנוא את אויביך ולאהוב את עבדיך המה בני ישראל עמך הקדוש ונחלתך הטהורה, כי לב המלכים בידך לכל אשר תחפוץ תטנו, אל אדיר ונורא ונשגב. מ"ד) הצילני נא היום הזה מהיראה ומהמגור אשר יראתי ויגורתי, ואבואה לפניו בחסד שמי ואצא מלפניו בשלום.

מנין פסוקי דספרא נ"א (1).

(1) מנין הפסוקים בנוסח הארמי מ"ח ובנוסח העברי מ"ד, ואפשר שפסקו הפסוקים באמצע או שנחסרו מהם בכ"י בטעות.

סליק חלומו של מרדכי ותפלתו, ותפלתה של אסתר

[השמטה ממדרש מגילת אסתר הנ"ל צד 57 ע"א].

פרשה ז' ה': ויאמר המלך אחשורוש ויאמר, מהו ויאמר ויאמר ב' פעמים, אלא בתחלה היה מליץ בינותם וכשאמרה לו שהיא מזרע שאול המלך דבר עמה בלא מליץ.—איש צר ואויב המן, הושיטה אצבעה לנגד המלך ובא מלאך והושיטה לנגד המן ואמרה המן הרע הזה.—והמלך שב מגינת הביתן, מקיש שיבה לקימה מה קימה באימה אף שיבה באימה, לפי כשיצא לגינת הביתן אולי ירפה זעמו, מצא מלאכים כדמות בני אדם שכורתים עצי הגן, אמר להם למה אתם כורתים העצים אמרו לו המן השבירנו שנכרות הכל ולא נשאיר כלום, ויחר אפו מאד. וי"א שהיו המלאכים האלו בדמות בני אדם ועל כן הוסיף בכעסו.—והמן נופל על המטה, בא מלאך והפילו עליה, ועל כן אמר הגם לכבוש את המלכה עמי בבית. מיד ויאמר חרבונא, לא אמר חרבונא דבר זה מאהבתו של מרדכי אלא שהיה שונא להמן, ועוד שגם הוא היה בעצת המן, וכשראה שחזר עליו הגלגל, ולא נעשתה עצת המן ברח מן העצה והכביד עליו חמת המלך, וזהו שאמר במשל נפל תורא חדד סכינא (עי' שבת ל"א:).—ויתלו את המן, ומיד נהפך לישראל היגון לשמחה והשיב לו השם יתברך גמולו בראשו של המן הרשע ותפר עצתו ומחשבתו.

פרשה ח' ט"ו ומרדכי יצא וכו'.

אצילות: בריתא בענין הספירות ומעשה בראשית בחכמת הקבלה. גם כולל שמות המלאכים, ושמות הספירות ומהותן. אצילות הוא לשון השפעה רוחנית כמו „ויאצל מן הרוח", והוא העגול הראשון של העולם הרוחני „שנאצל" ממנו היכולת לאדם להבין ולהשכיל בשכלו ודעתו. למעלה מאצילות הוא „אין סוף", ולמטה מאצילות הם העיגולים: בריאה יצירה עשיה, וביחד נודעו בר"ת „אבי"ע". עי' באוצר ישראל ע' א צ י ל ו ת; ס פ י ר ו ת. בברייתא זו יש פתיחות בשם אליהו בן יוסף, יערישיה בן יוסף, זכריה בן יוסף, ירוחם בן יוסף. ויש גירסא אחרת יערישיה בן ירוחם פתח, זכריה בן ירוחם פתח, אליה בן ירוחם פתח, והם הנזכרים בדהי"א (ח' כ"ז) ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם, והם משבט בנימין. ודרשו חז"ל, אליהו משל מי ר"א אומר משל בנימין שנאמר ויערישיה ואליה וזכרי בני ירוחם כל אלה בני בנימין. ר' נהוראי אומר משל גד וכו', ומה מקיים ר' נהוראי קרא דר"א ויערישיה ואליה, אלא מדרשות הן, בשעה שהקב"ה מרעיש עולמו הוא מזכיר זכות אבות, בני ירוחם הקב"ה מתמלא רחמים על עולמו (ב"ר פע"א). ועוד אמרו: שנקראו לו לאליהו ארבעה שמות שכן כתיב ויערישיה ואליה וזכרי בני ירוחם. למה נקרא שמו כן, אלא בשעה שהקב"ה מבקש להרעיש עולמו הוא עומד ומזכיר זכות אבות ואלקים מרחם על עולמו (שמות

רבה פמ"ב). בתוספות שאנץ (ב"מ קי"ד. בסוף ד"ה מהו שיסדרו לבע"ח) כותב: וכבר שמעתי מימים רבים בשם רבינו יעקב שעל מדרש שדורש ויערישיה ואליה וזכרי בני ירוחם על אליהו הנביא שמזכיר זכות אבות בשעה שמבקש הקב"ה [להרעיש עולמו] ויתמלא עליהם רחמים, וע"ז יסד הפיוט בזמר שלו: מהר מבשר לעם נלחם, נלחם את אליהו בן ירוחם, משם היה יודע כי אליהו הנביא נקרא בן ירוחם ולא הייתי יודע איפה המדרש עד שראינוהו בב"ר. עכ"ל. מדרש אצילות נקרא ג"כ מסכת אצילות או ברייתא דאצילות, ונמצא בקובץ מדרשים אשר בראשו אגדת בראשית (ע"ע). ובו רשומים עשר ספירות ועניניהם, ובסוף יאמר הכותב: עד כאן מצאתי ומי שעיניו פקוחות יביט בה נוראות, וכמה וכמה ברייתות כאלו נאבדו ממנו באורך הגלות. בסוף מס' אצילות הנדפס נתוסף מאמר ע"ד בני משה וקבר יונה הנביא ותנאים.

מסכת אצילות

[בסוף אגדת בראשית דפוס לובלין תרמ"ג]

אליהו בן יוסף פתח כתיב סוד ה' ליריאיו ובריתו להודיעם (תהלים כ"ה), מהא אוליפנא שאין הקב"ה מגלה סודיו כי אם ליראיו, שאפילו אדם מישראל למד מקרא משנה תלמוד ואגדה ותוספתות ואין בו יראה לחנם צלל במים אדירים, וכל מה שטרח לחנם טרח; וכל מי שהוא ירא שמים רודף אחר נסתרות ומעשה מרכבה שהוא עיקר החכמה והדעת שנאמר ראשית חכמה יראת ה' (שם קי"א), תרים נחשת וחרב של ברזל היראה ואין מפחד מכל, שנאמר פחדו בציון חטאים (ישעיה ל"ג) הא ירא חטא לא יפחד לפי שהשכינה מקשקשת לפניו ושומרתו ומגלין לו סודות נעלמות הוי סוד ה' ליראיו ואומר הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה (איוב כ"ח).

יערישיה בן יוסף פתח כבוד אלקים הסתר דבר (משלי כ"ה) מלמד שדברי מעשה מרכבה יהיו בהסתר לפי שזו כבוד אלקים, ד"א כבוד אלקים אימת אתה עושה לאלקים כבוד בשעה שאתה עוסק בנסתרות ואל תקרי דבר אלא דיבור. כתיב איזה הדרך ישכון אור וחושך אי זה מקומו (איוב ל"ח), וכתיב ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שריא (דניאל ז'), מלמד שברא הקב"ה מקום לאור ומקום לחשך, האור ליהנות בהם הצדיקים העושים רצונו והחשך לענוש בהם הרשעים שעוברים רצונו, ואע"פ שנהורא עמיה שריא מלמד שצמצם הקב"ה אורו. ידע מה בחשוכא, שיודע מה לעשות עם החשך, שעם החשך פרע הקב"ה לעוברי רצונו, שנאמר בהם חשך ונאמר כחשיכה כאורה, כשם שהחשך להפרע מרשעים שבמחשך מעשיהם כך נברא האור ליתן שכר טוב לצדיקים שמעשיהם מאירים העולם, וז"ש שלמה גם את זה לעומת זה עשה אלקים (קהלת ז').

פתח תניינא, נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך (משלי כ') מלמד שהקב"ה ברא תחלה עולמות ומחריבן אילנות ועוקרן לפי שהיו מבוהלין ומקנאין זה לזה, משל לעשר אילנות הנטועות בשדה בשורה אחת באורך, ואין בין אילן לאילן כמלא נימא כל אילן ואילן רוצה שימלוך על כולן ולינק כל לחלות האדמה בין כך יבשו כלם, כך העולמות. ואחריתה לא תבורך, שנטל הקב"ה אורו מהם ונשארו החשך לענוש בהם הרשעים, הוי ואחריתה לא תבורך. כתיב כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (ישעיה מ"ג) מלמד שברא הקב"ה ארבע עולמות נגד שמו יתברך שנאמר בו ארבע אותיות, ואלו שמותן: אצילות מלמד שהאציל הקב"ה מאורו כביכול ועשה לו כשלמה וכמלבוש, הוי עוטה אור כשלמה (תהלים ק"ד), ושם שמו ושם כבודו, ואין כבודו אלא שכינתו שנאמר וירא כבוד ה' (במדבר ט"ז). מאיזה אור נברא זה העולם—מאור בריאת ראשית שהיה מתחלה מבוהלים, הוסיף הקב"ה אור על אורן וברא מהם עולמו ונטע בהם אורו. הוי ה' אחד ושמו אחד (זכריה י"ד), ואומר וכבודי לאחר לא אתן (ישעיה מ"ב). בראתיו, עולם הבריאה, שם נשמות הצדיקים וגנזי ברכה וחיים ושם כסא הכבוד של הקב"ה ואכתריאל ה' צבאות יושב על הכסא ושם היכלי עונג: היכל הרצון היכל האהבה היכל הזכות היכל הנגה היכל עצם השמים ותחתיהם לבנת הספיר שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות ט"ז) והוא יסוד העולם שנאמר וצדיק יסוד עולם (משלי ד') ואל שדי יושב בכולם. יצרתיו, עולם היצירה, שם חיות הקדש שראה יחזקאל בן בוזי הכהן, ושם משרתיו עושי רצונו של הקב"ה, גם שם יש היכלי עונג ורצון כי זה לעומת זה, כי תחתון גבוה ירא ה'... וכמים פנים אל פנים. ושם עשר כתות מלאכיו כפי מעלותיהם ואלו הם: שרפים, שמועיאל ממונה עליהם, איכא דאמרי יהואל ממונה עליהם; אופנים, רפאל ואורפניאל ממונה עליהם; כרובים כרוביאל ממונה עליהם; שנאנים, צדקיאל וגבריאל ממונה עליהם; תרשישים, תרשיש ושלויאל ממונה עליהם; אישים, צפניה ממונה עליהם; חשמלים, חשול ממונה עליהם; מלאכים, עוזיאל ממונה עליהם; בני אלהים, חפניאל ממונה עליהם; אראלים, מיכאל ממונה עליהם. אלו הם עשרה מלאכיו עושי רצונו שנבראו תחלה, והם ממונים על אלו מחנות הנזכרים ומטטרון הנהפך מבשר ודם לאש לוהט מלך עליהם, ושם רוחות בני אדם אבני מלחמה וחיילות ומרכבות ושרי הרכב שנאמר רכב ישראל רבותים אלפי שנאן (תהלים ס"ח) ואלקים מאיר עליהם ומושל בכולם.— אף עשיתיו, עולם העשייה, שם אופנים ומקבלי התפלות והבקשות והממונים על רצון האדם, ושם נפשות האדם ובעלי האגרופין ושרי החיל וחצים ואבנים ואבני בליסטראות המוני מעלה מנהיגי הספינה עורכי המערכות נגד סמאל הרשע וחביריו, ובל יכנסו בפתחי התפלה עוברי דרכים ואל יראו בגאות ה', ושם השוערים

המעידים על מעשה האדם וסנדלפון קושר כתרים מולך עליהם, ואל אדני מאיר להם ומושל בכולם שנאמר ומלכותו בכל משלה (שם ק"ג).

זכריה בן יוסף פתח ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ו׳) מלמד שבחכמה נתיסד הארץ ואין הארץ אלא שכינה שנאמר מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו׳) אבל נתכונן הארץ בתבונה שנאמר בהכמה יבנה בית (משלי כ"ד) ואין בית אלא שכינה שנאמר וכבוד ה׳ מלא את הבית (דהי"ב ז׳) מלמד שבחכמה נבנה בית, ונאמר כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מ"ד). ובתבונה יתכונן, מלמד שבתבונה נתכוננת. אם כן מה הוא דין דאמר כונן שמים בתבונה, אף תפתר בחכמה ובינה נברא הארץ והשמים, ואין שמים אלא הקב"ה שנאמר השמים שמים לה׳ (תהלים קט"ו). איזה נברא תחלה? תנינן רשב"י אומר שמים וארץ לא נבראו אלא כהדין אלפס וכסוי הדדי, ר"א בר"י אומר שניהם שוין שפעמים שמקדים שמים לארץ וארץ לשמים מלמד ששניהם שוין.—כתיב אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם (איוב מ"א) מלמד שכל מקום ששכינתו הולכת הולך הקב"ה עמה כדי שלא יבא רוח האומות ח"ו ויכלו את כנסת ישראל. משל למלך ששלח מטרוניתא שלו לילך בדרך רחוקה ופרדות בניה משביה ואז ירא המלך לשלחה לבדה פן יפגעו בה עוברי דרכים, והולך ג"כ הוא עמה, הוי אחד באחד יגשו, בכל צרתם לו צר (ישעיה ס"ג).—כתיב אבתריה איש באחיהו ידבקו ולא יתפרדו וגו׳ (איוב מ"א), מלמד שהשרים מטטרון וסנדלפון המה איש באחיו ידבקו אפילו שיתלכדו בעונות ישראל לא יתפרקו ולא יתפרדו עטישותיו של מטטרון תהל אור, ועיניו כעפעפי שחר מפיו לפידים יהלוכו וגו׳ נפשו גחלים תלהט וגו׳ (שם) מלמד שנהפך מדם ובשר לאש, וגחלים בוערות בצוארו ילין עוז (שם), כל המקראות הללו על מטטרון נאמר. לא יבריחנו בן קשת (שם) זה סמאל שמקטרג וזו רק חצים לישראל, וישחק לרעש כידון זו לילית הרשעה, אחריו יאיר נתיב מלמד שסמאל ושבעים שריו אין נהנין מאור של מעלה אלא מאחריו של מטטרון, אין על עפר משלו וגו׳ את כל גבוה יראה וגו׳, שמקבל חוזק ואומץ מאכתריאל שהוא גבוה ממנו, הוא מלך על כל בני שחץ, הם סמאל וכו׳ שריו שהם שחיצים ויהירים.

ירוחם בן יוסף פתח אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה (משלי ג׳) בא וראה שבכל מקום שמזכיר החכמה הוא מעמיד אצלה הבינה והתבונה, ללמדך שהחכמה והבינה שניהן שוין ואין נפרדין זו מזו לעולם.—כתיב בדעתו תהומות נבקעו ושחקים ירעפו טל (שם) בדעתו של הקב"ה תהומות של חמשים שערי בינה נבקעו, והיינו דכתיב מבטן מי יצא הקרח הנורא (איוב ל"ח), ושחקים ירעפו טל, היכן השחקים מרעיפים הטל למי שהוא צדיק והוא יסוד עולם, כי אי אפשר לעולם בלא טל, ואין הטל נעצר, והיינו דקאמר הקב"ה לישראל אל תירא, שראשי נמלא טל (שה"ש ד׳) ואומר אהיה כטל לישראל (הושע י"ד), טוב מעט ביראת ה׳ מאוצר רב ומהומה בו (משלי ט"ו), טוב מעט תורה ויהיה בו יראת ה׳, כי מי שיש בו יראה הולך במישרים, שנאמר הולך בישרו ירא ה׳ (שם י"ד), ואז מגלין לו תעלומות חכמה שנאמר ואת ישרים סודו (שם ג׳). והיינו דתנינן אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים. מאוצר רב ומהומה בו, מי שהוא מלא מאוצר התורה ומהומה בו שאין בו יראה שאז כל הימים הכל הומים בו, אוי לזה שקרא ואוי לזה ששנה אוי לזה ששמש ת"ח. הכלל הזה יהיה מסור בידך, מי שאין בו יראה אין בו חכמה, ותנינן אם אין יראה אין חכמה, ווי להון מן הדין קרא, יראת ה׳ היא חכמה (איוב כ"ח) הוי טוב מעט ביראת ה׳.—כתיב ובליעל כקוץ מונד כלהם וגו׳ ובאש שרף ישרפו בשבת (ש"ב כ"ג), זה המקרא נאמר על סמאל וחביריו, ואימתי נשרפים ונופלים ונשמרים, ישרפו בשבת, אל תקרי בשבת אלא בשבת בראשית. איכא דאמרי בערב שבת וחיליהון מן הדין קרא ויציצו כל פועלי און וגו׳ והיינו דמצלינן פסוק אחד: ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון (תהלים ס"ח) כי אז עת רצון והמקטריגים נגנזים ונבטלים במקומם הוי עת רצון.—גדולה היראה שצוה משה רע"ה עליה, שנאמר ועתה ישראל מה ה׳ וגו׳ (דברים י׳) וכל הרוצה ליכנס בחדרי החכמה ואין בו בו יראה אובד כל מה שיגיע שנאמר תחלת חכמה יראת ה׳ ודעת קדושים בינה (משלי ט׳). כתיב לך ה׳ הגדולה והגבורה והתפארת וגו׳ (דהי"א כ"ב). תנינן בספר יצירה לאברהם אבינו ע"ה עשר ספירות בלימה, מאי בלימה, כמה דאת אמר תולה ארץ על בלימה (איוב כ"ו) שאין שום דמיון ודמות הוי בלימה אלא מעשה אצבעותיו של הקב"ה, והם כלי אומנות של הקב"ה. משל לאומן שיש לו מצרף לכסף וכור לזהב אע"פ שהמצרף והכור מטיט נעשו שמותיהם משונות, כך הם המדות של הקב"ה ושבחו. למה נקרא שמן ספירות, כמה דאת אמר ספיר ויהלום (שמות כ"ח) ואומר מי יספר שחקים בחכמה (איוב ל"ח), ועל ידי כלי אומנתו הקב"ה משפיל גאים ומגביה שפלים מוריש ומעשיר, זה ישפיל וזה ירים, ואם הצדיק עושה צדקות ומישרים בעולם ועוסק בתורה שנקראת מעוז אז השכינה אומרת: או יחזיק במעוזי שלום יעשה לי (ישעיה כ"ז), ואם הרשעים והחוטאים מתרבים בארץ העולם מתמוטט והשכינה אומרת קלני מראשי קלני מזרועי, ואין החיים והשלום מתרבות בעולם אלא כשהצדיקים בעולם, הוי פעולות צדיק לחיים ותבואת רשע לחטאת (משלי ז׳).

ואלו הן (הספירות): הראשון נקרא כתר שמתחלק לתר"ך נתיבות והרבות אורה, ועליו הכתוב אומר ועתיק יומין יתיב וגו׳ (דניאל ז׳). שם שלש עשרה שערי החכמה והחמלה, שהזכיר משה רבינו

בתורה, עליו אמרו במופלא ממך אל תדרוש ואין לך עסק בנסתרות (חגיגה פ"ב). השני רוח אלהים חיים חכמה, ומתחלק לל"ב נתיבות אורה ושם תעלומות החכמה והנסתרות ומצפוני החכמה, הוי ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג'). השלישי כי אם לבינה תקרא (שם ב'), שם תענוגי עולם הבא ומנוחות הנשמות, ומתחלק לשלשה שערים, והחכמה והבינה והדעת אינן נפרדים מעולם, ועליהם נאמר היש למטר אב ומי הוליד אגלי טל (איוב ל"ח), הוי כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה (משלי ב'). הרביעי חסד לאברהם (מיכה ז'), שם מדת אברהם אבינו ע"ה, מים של הנחה ושושן נקרא ימינו של הקב"ה, הוי נשבע ה' בימינו (ישעיה ס"ב). החמישי פחד יצחק אביו של יעקב, שם מדת יצחק אבינו שנעקד תחת יד אברהם, ושם אש לוהט, הוי כי ה' אש אוכלה, ונקרא שמאלו של הקב"ה, הוי ובזרוע עוזו (שם). הששי ת"ת (תפארת) עבור על פשע (משלי י"ט), שם מדת יעקב אבינו ע"ה ותורת משה רבינו משם נתנה ונקרא לב השמים, ועליו נאמר כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מ"ד). השביעי נצח ישראל לא ישקר, שם מדת משה רבינו ע"ה ובזכותו היה יורד המן משחקים הטוחנים מן לצדיקים. השמיני הוד והדר של הקב"ה, שם מדת אהרן ע"ה ובזכותו היו ו' ענגים מקיפים לישראל במדבר, ועליהם נאמר שוקיו עמודי שש (שה"ש ה'). התשיעי צדיק יסוד עולם, שם מדת יוסף הצדיק ע"ה ושם כל השפעות החסדים והרחמים והגבורה של הקב"ה והוא זן ומפרנס לכנסת ישראל, ועליו נאמר ויקרא לו ה' שלום (שופטים ו'), ונאמר וראשו מגיע השמימה (בראשית כ"ח). העשירי מלכות, שכלן נותנים שפע וברכה לה' ע"י מדת שלום הנותן שלום בין כנסת ישראל להקב"ה. ושם נכנסין קולות התפלות והבקשות, ושם שכר ועונש הצדיקים ומשפט, הוי צדק ומשפט מכון כסאך (תהלים פ"ט), ושם מדת דוד המלך ע"ה, ועליו נאמר בזאת אני בוטח (שם כ"ז), מאת ה' היתה זאת (שם קי"ח).

ארבעה מלכים:

מאמר ארבעה מלכים הוא כעין מדרש עשרה מלכים, אך פה חושב רק המלכים פרעה נבוכדנצר סנחריב וחירם שהתגאו יותר מדי ונפלו ממעלתם ונשפלו, המדרש הזה נמצא בכ"י די רוסי בשתי נוסחאות (בפרט בנוגע לחירם), והדפיסו רח"ם הורוויץ בבית עקד האגדות חוברת ב':

מאמר ארבעה מלכים

ארבעה מלכים נתגאו ואלו הן: פרעה ונבוכדנצר וסנחריב וחירם. פרעה עשה פלטירין גדול על המים וביון שהיה נילוס עולה היה אותו פלטירין צף על פני המים והיה מרעיש בקולו וקולו מהלך ארבעה יום, זה היה גיאותו. גיאות נבוכדנצר שהשליטו הקב"ה על כל העולם כולו ואפילו על חיות ברא, הוא היא דכתיב ובכל דיירין בני אינשא חיות ברא ועופא שמיא וגו' (דניאל ב' ל"ח). מה עשה בנה היכל גדול כמו שהיה בית המקדש והיה מטייל עליו ובא, והיה מתגאה ואומר הלא היא בבל רבתא, באותה שעה נפל כתרו של נבוכדנצר ונשתנה עליו העידן ונעשו כל חיות ברא נקבה שנאמר ושור בהמות יחיתן (חבקוק ב' ט"ז). לאחר ארבעים ותשע שנים שהן שבע עידנין בא והוא רוכב על ארי ותנין קשור בראשו, בא ומצא את בנו יושב לו על כסאו, נטלו והשיבו בבית האסורין וישב לו על כסא מלכים, עשה שלש [שנים] במלכותו. כיון שמת אמרו לבנו צא ומלוך, אמר להם בראשונה בא ונתנני בבית האסורין, עכשיו הוא בא והורגני, אמרו לו כבר מת, אמר להם אם כן הוציאו אותו מקברו, והביאו אותו לפתח בית האסורין וראה אותו שמת ולא האמין עד שדקרו אותו בחרבות שנאמר ואתה השלכת מקברך וגו' (ישעיה י"ד ט'), שהיו טוענין אותו בחרבות ואמרו כבר מת. גיאותו של סנחריב, שהיה יושב על כסאו והיו תחתיו אבני תוהו ובוהו והיה מזדעזע, והיו אותן האבנים מתבקעין ומוציאין מים שנאמר אני קרתי ושתיתי מים (ישעיה ל"ז כ"ה), בסוף נתגאה ואמר מי בכל אלהי הארצות האלה (שם ל' ב'). מה היה בסופו, ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו וגו' (שם ל"ז ל"ח). הירם מה היה גיאותו, היה קשה מכולם, ומה עשה? בא לו לים ומצא שם נס גבוה (1) ועשה לו ארבעה עמודים של ברזל, ארוכים שאין להם שיעור, והעמידם זה כנגד זה, והיו מרובעים, ועשה לו שבע רקיעים וכסא וחיות ורעמים וברקים וזיקים (2). הרקיע הראשון של זכוכית חמש מאות אמה על חמש מאות אמה ועשה בו חמה ולבנה וכוכבים. הרקיע השני של ברזל אלף אמה על אלף אמה וסילון של מים מפריש בין ראשון לשני (3). והרקיע השלישי של ברזל (4) אלף וחמש מאות וסילון של מים ואבנים מגולגלות עשה ברקיע של ברזל שהיו מתבקעים אלו לאלו ונשמעים כמין רעמים. והרקיע הרביעי של עופרת (5) שני אלפים אמה על שני אלפים אמה וסילון של מים כמו למעלה. והרקיע החמישי עשה של נחשת שני אלפים אמה וחמש מאות אמה וסילון וכו'. והרקיע הששי עשה של כסף שלשת אלפים על שלשת אלפים אמה וסילון וכו'. והרקיע השביעי עשה של כסף (6).

---

(1) בנוסחא שניה „הר גבוה". (2) בנוס' ב': וזיקים וחיות [וכסא] לישב עליו וזהו שנאמר בו מושב אלהים ישבתי בלב ימים (יחזקאל כ"ח ב'). (3) בנ"ב: וסילון ושל מים וכוס של ברזל מתבקעין אלו לאלו ונשמעין כמין הרעמים. (4) בנ"ב עופרת שני אלפים אמה על שני אלפים אמה. (5) בנ"ב בדיל. (6) בנ"ב השביעי של זהב וצייר בו מלאכים ועשה כסא ועלה בו שנאמר ועלה על במתי עב (ישעיה י"ד י"ד) יצאה בת קול ואמרה אך אל שאול תורד אל ירכתי בור (שם).

ארחות חיים: ע׳ אליעזר

ארחות תושיה: שמסרם צדקיאל המלאך לאברהם אבינו במסורות הברית, מועתק בס׳ הפלאה, ובהקדמת פי׳ הראב״ד על ספר יצירה, ובספר שושן סודות שחבר תלמיד הרמב״ן כמו שמביא בשו״ע של הריז״ל ובספר הקנה, והמה המשים שערי בינה הן ושמותיהן (עי׳ רב פעלים 38).

ארקים: המדרש הזה נקרא „סדר ארקים" או „סידור של מדות טובות", השם הראשון על התחלתו ה׳ בחכמה יכד הארץ המדבר מבריאת העולם או ארצות שהיא הוראת „ארקים" בארמית. ושמו השני ע״ש ענינו על דבר מדות טובות שברא הקב״ה בעולמו. ושאבדו מן העולם מחמת החטא ועתיד הקב״ה להחזירן לעתיד לבוא. בראשו נרשם „וזהו סידור של מדות טובות" ובסופו „חסילן המדות, סליק המדות הטובות" עיקר יסודו מספר חופת אליהו שיצא לאור ע״י רח״ם הורוויץ בספרו כבוד חופה, ע״פ שני כ״י: ד׳ רוסי 563 מהמאה הי״ג או הי״ד ובריטיש מוזיאום 27089 שנכתב בשנת רס״ד בעיר מיסטרי אצל ויניציא, וסדר ארקים הוא הספר הי״ג בהקובץ הזה. המאמר של סדר ארקים ע״ד בית המקדש נמצא ג״כ במדרש ה׳ בחכמה יסד ארץ שנדפס ע״י יעלינעק בבית המדרש חדר ה׳, ונראה כי סדר ארקים היה מקורו והוסיף עליו הוספות משלו.

סדר ארקים

וזהו סידור של מדות טובות

[רח״ם הורוויץ כבוד חופה צד 19]

ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג׳) מכאן שהקב״ה ברא את עולמו כילוד אשה מתחיל מטבורו ומותח לכאן ולכאן, כך ברא הקב״ה כל העולם כלו. התחיל ממקום בית המקדש (1) והומתח ממנו כל העולם לכאן ולכאן. לפיכך נקראת אבן שתייה שממנה הושתת כל העולם (יומא נ״ד:) ובה ברא הקב״ה בית המקדש של מטה ובית המקדש מלמעלה, זה לעומת זה, שנאמר מכון לשבתך פעלת ה׳ מקדש ה׳ כוננו ידיך (שמות ט״ז), בית המקדש ומכון לשבתך זה כנגד זה. בזמן שבית המקדש קיים היה כהן מקריב ומקטיר בבית המקדש של מטה ומיכאל כהן גדול היה עומד ומקריב בביהמ״ק של מעלה, וכשחרב ביהמ״ק [של מטה] אמר לו הקב״ה למיכאל: מיכאל! הואיל והחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי אל תקריב לא בדמות שור ולא בדמות כבש ולא בדמות שעיר. אמר לפניו רבש״ע בניך מה תהא עליהם, אמר לו הקב״ה הקרב לפני נשמתן של צדיקים שהם גנוזין תחת כסא הכבוד ותינוקות של בית רבן ובהן אני מכפר עונותיהם של ישראל, שבעוד שהיתה שמחה זו מלמטה היתה שמחה זו מלמעלה, עכשיו שמתאבלה זו מלמטה מתאבלה זו מלמעלה, וכיון שנבנת זו מלמטה נבנת זו מלמעלה, שנאמר כה אמר ה׳ הנני שב את שבות אהלי יעקב ומשכנותיו ארחם וגו׳ (ירמיה ל׳ י״ח) משכן למעלה שנאמר ונבנתה עיר על תילה (שם) זה ביהמ״ק של מטה, וארמון על משפטו ישב (שם) זה בית המקדש של מעלה.

וחזר הקב״ה על כל מדות טובות ולא מצא להם לישראל מדה טובה כתורה, שכל העוסק בתורה אע״פ שמעשיו מכוערין ולשונו מבולבל התורה מישבו ומזכה אותו לחיי עולם הבא (עי׳ קדושין ל׳: סוטה כ״א.), ולא עוד אלא שהיא אור לעולם שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו׳), וכן הוא אומר ביצירת בראשית ויאמר אלקים יהי אור וגו׳ יהי אור זה ספר בראשית שבו יצירת העולם, יהי אור זה ספר אלה שמות שבו גאולת ישראל ומתן תורה, ויהי אור זה ספר ויקרא שבו סדר קרבנות. ויבדל אלקים בין האור ובין החשך זה ספר וידבר (במדבר) שבו הבדיל הקב״ה בין ישראל ללוים בין משה ובין קרח. ויקרא אלקים לאור יום וג׳ זה ספר ואלה הדברים שבו כל התורה כולה. בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ, הרי שבע תיבות כנגד שבעה ימים שבשבוע, ואלה שמות בני ישראל וגו׳ הרי אחת עשרה תיבות כנגד הקב״ה ועשרת הדברות, ויקרא אל משה וגו׳ הרי תשע תיבות כנגד תשעה קרבנות שנאמר זאת התורה לעולה למנחה לחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים אשר צוה ה׳ את משה בהר סיני ביום צותו את בני ישראל להקריב את קרבניהם (ויקרא ז׳ כ״ה והלאה) זה הבכור והמעשר והפסח הרי תשעה. וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני באהל מועד וגו׳ הרי שבע עשרה תיבות כנגד הקב״ה ואברהם יצחק ויעקב וישראל ושנים עשר שבטים. אלה הדברים אשר דבר משה וגו׳ הרי שתים ועשרים תיבות כנגד שתים ועשרים אותיות שבהן כל התורה כולה. כל המלמד בנו ספר בראשית מעלה עליו הכתוב כאילו נתעסק ביצירת העולם, וכל העוסק בספר אלה שמות כאילו עמד על הר סיני, וכל העוסק בספר ויקרא כאילו הקריב כל הקרבנות כולן, וכל העוסק בספר וידבר כאילו הוא נסע וחנה עם בני ישראל במדבר, וכל העוסק בספר ואלה הדברים כאילו קיים כל התורה כולה.

עשרים ושתים (2) מדות טובות ברא הקב״ה בעולמו וכולן בטלו ועתיד הקב״ה להחזירן לישראל לעתיד לבא, ואלו הן: ארבע לאדם הראשון, ארבע לדור המבול, אחת לדור הפלגה, שתים לסדום, שש במדבר, שש לירושלם, אחת לעשרת השבטים. ואלו הן [בפרט]: ארבע לאדם הראשון: ראשונה, שבראו הקב״ה מסוף העולם ועד סופו שנאמר אשר ברא אלקים

---

(1) מדרש כונן, ועי׳ פרקי דר״א פי״א ופי״ב דאדם הראשון נברא במקום ביהמ״ק. (2) צ״ל עשרים וארבע, פה חשב המדה של עשרת השבטים בסוף, ובפרטי המאמר חשבו קודם ירושלם.

אדם על הארץ מקצה השמים ועד קצה השמים (דברים ד׳ ל״ב), וכיון שחטא הניח הקב״ה את ידו עליו ומיעטו ונעשה של מאה אמה שנאמר אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפכה (תהלים קל״ט ה׳) מנין כ״פ מאה אמה. ולעתיד לבוא עתיד הקב״ה לעשות להן לישראל שתהא קומת כל אחד ואחד של מאה אמה שנאמר אשר בנינו כנטיעים וגו׳ (שם קמ״ד י״ב) עד דקאמר תבנית היכל וגו׳ (שם) ותבנית היכל מאה אמה שנאמר אורך החצר מאה באמה (שמות כ״ז). שניה, ברא שני עקיביו שהיו דומים לגלגלי חמה, ואם עקיביו כך זיו פניו על אחת כו״כ, ועתיד הקב״ה לעשות לישראל לעתיד לבא שיהיה זיו פניהם מזהיר כגלגל חמה שנאמר והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע (דניאל י״ב ג׳). שלישית, שניתן בגן עדן שנאמר ויקח ה׳ אלקים את האדם וגו׳ ויניחהו בגן עדן. כיון שחטא נתגרש שנאמר ויגרש את האדם, ולעתיד לבא עתיד הקב״ה לעשות חרבות ירושלם כגן עדן שנאמר כי ניחם ה׳ ציון וישם מדברה כעדן וגו׳, כי ניחם ה׳ עמו ניחם כל חרבותיה (ישעיה נ״א ג׳). רביעית, שניתן לו עץ הדעת [3], ולעתיד לבא עתיד הקב״ה להוציא מירושלם שנים עשר נחלים ועל כל נחל ונחל כל עץ שעושה פירות, ובכל חדש וחודש מבכרין פירותיהן, שנאמר ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתום פריו לחדשיו יבכר וגו׳ (יחזקאל מ״ז י״ב), ולא עוד אלא שעתיד הקב״ה להעלות בארה של מרים כדכתיב והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם (זכריה י״ד ח׳). הרי אלו ארבע של אדם הראשון.—ארבע לדור המבול: ראשונה (ה׳), בזמן שמזקינין מוסיפין כח שנאמר מדוע רשעים יחיו עתקו גם גברו חיל (איוב כ״א ז׳), ועתיד הקב״ה לעשות כן לישראל שנאמר וקוי ה׳ יחליפו כח (ישעיה מ׳ ל׳). שנייה (ו׳), היה לכל אחד ואחד בנים כצאן שנאמר ישלחו כצאן עויליהם (איוב כ״א י״א), ולעתיד לבוא עתיד הקב״ה לעשות כן לכל אחד ואחד מישראל שנאמר הקטן יהיה לאלף [4] (ישעיה ס׳ כ״ב). שלישית (ז׳) שלא היה ביניהם לא תחרות ולא מחלוקת אלא שלום נטוע ביניהם שנאמר בתיהם שלום מפחד (איוב כ״א ט׳), ולעתיד לבוא עתיד הקב״ה להביא שלום הרבה בירושלם שנאמר הנני נוטה אליה כנהר שלום (ישעיה ס״ו י״ב). רביעית (ח׳) שלא היה אחד מהם כואב לא בעיניו ולא בראשו ולא בשאר אבריו [5] שנאמר ולא שבט אלוה עליהם (איוב כ״א ט׳) ואין שבט אלא יסורין שנאמר ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם (תהלים פ״ט ל״ב), וישראל עתידין שלא יהא אחד מהם כואב לא בעיניו ולא בראשו ולא באחד מאבריו, שנאמר יבלו בטוב ימיהם (איוב כ״א י״ג). הרי אלו ארבע של דור המבול.—אחת לדור הפלגה (ט׳) שהיו כולם מדברים בלשון אחד שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת (בראשית י״א א׳), וכן עתידין ישראל שידברו בלשון אחת שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגו׳ (צפניה ג׳ ט׳).—שתים בסדום, ראשונה (י׳) שהיה עפרה זהב טוב ואבניה ספיר שנאמר מקום ספיר אבניה ועפרות זהב לו (איוב כ״ח ו׳), ועתיד הקב״ה להחזירן לישראל וליסד את ירושלם בספירים שנאמר ויסדתיך בספירים (ישעיה נ״ד י״א). שנייה (י״א), שהיתה הארץ מוציאה לחם אפוי [6], וכן לעתיד לבוא שנאמר יהי פיסת בר בארץ (תהלים ע״ב ט״ז).—שש במדבר, ראשונה (י״ב), שהיתה שכינה מהלכת לפניהם שנאמר וה׳ הולך לפניהם יומם (שמות י״ג כ״א), וכן עתיד הקב״ה להלוך לפניהם שנאמר כי הולך לפניכם ה׳ (ישעיה נ״ב י״ב). שנייה (י״ג) נתן להם את המן ונגנז, ועתיד הקב״ה להחזירו לישראל שנאמר אכול ושבוע והותיר (דהי״ב ל״א י׳). שלישית (י״ד) נתן להם את השליו ונגנז ועתיד הקב״ה להחזירו לישראל שנא׳ כי מאספיו יאכלוהו (ישעיה ס״ב ט׳). רביעית (ט״ו) שלא היו צריכין לא לאור החמה ולא לאור הלבנה [7], ועתידין ישראל לעתיד לבוא שלא ישתמשו לא לאור החמה ולא לאור הלבנה שנאמר לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם (ישעיה ס׳ י״ט). חמישית (ט״ז) כיון שאמרו נעשה ונשמע ירדו ששים רבוא מלאכי השרת ונתנו בראש כל אחד ואחד שני כתרים וזיינין במתניו שנאמר מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם (איוב י״ב י״ח), כיון שחטאו ירדו מאה ועשרים מלאכי חבלה ונטלום מהם שנאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב [8], ועתיד הקב״ה להחזירם להם לעתיד לבוא, שנאמר ופדויי ה׳ ישובון ובאו לציון ברינה ושמחת עולם על ראשם (ישעיה ל״ה י׳), שמחה בלבם לא נאמר אלא שמחת עולם על ראשם, מלמד שעתיד הקב״ה להחזיר כתריהם לישראל לימות המשיח בשמחה, שנאמר ששון ושמחה ישיגו. ששית (י״ז) שהיה הקב״ה תוקע בשופר שנאמר ויהי קול השופר הולך וחזק מאד (שמות י״ט י״ט), ועתיד הקב״ה לקבץ את ישראל בשופר שנאמר והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו׳ (ישעיה כ״ז י״ג).—אחת לעשרת השבטים (י״ח) שהיו שותין במזרקי יין [9], ולא עוד אלא טבת שבט ואדר היו מכסין בתיהם בעצי ארזים, ניסן אייר סיון היו מכסין בתיהם בכלי זכוכית, תמוז אב ואלול היו להם בתים של אבני שיש, תשרי מרחשון וכסליו היו להם בתים של שן, כיון שסרחו חרבו כולם שנאמר והכיתי בית החורף על בית הקיץ ואבדו בתי שן וגו׳ (עמוס ג׳ ט״ו). ועתיד הקב״ה להחזירם להם שנאמר והיה כאשר שקדתי עליהם לנתוש ולנתוץ וגו׳ כן אשקוד עליכם לבנות ולנטוע נאם ה׳

---

(3) עי׳ פרקי דר״א פנ״א. (4) דרש אלף לשון צאן. (5) עי׳ ב״ר פכ״ו. (6) פדר״א פכ״ה, תוספתא סוטה פ״ג וסנהדרין ק״ח. (7) כי עמוד הענן היה יומם ועמוד האש לילה. (8) עי׳ שבת ל׳ ע״א וכתובות קי״א ע״ב. (9) עמוס ו׳ ו׳ ועי׳ ילקוט שמעוני ח״ב רמז תקמ״ה.

(ירמיה ל"א כ"א).—שש בירושלם, ראשונה (י"ט), גיחון יוצא מירושלם ומשקה את ארץ ישראל, עמד חזקיה וצפה ברוח הקדש ואמר יודע אני שישראל יגלו מארצם והבית חרב, ואם גיחון במקומו כל האומות באין לכאן, עמד וסתמו, שנאמר הוא חזקיהו סתם מוצא מימי גיחון העליון (דהי"ב ל"ב ל'), ועתיד הקב"ה להחזירו לישראל ומשקה את ארצם שנאמר ומעיין מבית ה' יצא וגו' (יואל ד' י"ח). שנייה (כ') ניתנה להם נבואה ונגנזה, ועתיד הקב"ה להחזירה לישראל, לעשות כל אחד ואחד נביא מישראל, שנאמר אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר וגו' (שם ג' א'). שלישית (כ"א) ניתנה להם כהונה ונגנזה, ועתיד הקב"ה להחזירה לישראל לכהונה גדולה, שנאמר ואתם כהני ה' תקראו (ישעיה ס"א ו'). רביעית (כ"ב) ניתן להם סנהדרין ויועצין, וכשהדרין עומד (10) לפניהם היו כותבין את הדין בפיתקין ומניחין אותו בארון ומלאך יורד בלילה ומזכה את הזכאי ומחייב את החייב, ובבקר היו רואין וחותכין את הדין. ועתיד הקב"ה להחזירן לישראל שנאמר ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחילה (ישעיה א' כ"ו). חמישית (כ"ג) נולד משיח ונגנז ועתיד הקב"ה לנחם את ישראל במשיח שנאמר שם אצמיח קרן לדוד (תהלים קל"ב י"ז). ששית (כ"ד) ניתן להם ירושלם, וכיון שסרחו חרבה, ועתיד הקב"ה לבנותה ולכנס ישראל בתוכה שנאמר בונה ירושלם ה' נדחי ישראל יכנס (שם קמ"ז ב').

סליק, חסילן המדות הטובות

(10) אם הדין מסופק ואינם יודעין להכריע.

ב

בהיר: ספר הבהיר או מדרש ר' נחוניא בן הקנה, כ מיוחס אליו, והוא ספר עמוק ונפלא בקבלה, וערכו גדול אצל המקובלים כספר הזהר. הראבי"ה (פי"ט) כתב כי בתחלה היה נקרא מדרש ר' נחוניא בן הקנה (וכן קוראו הרמב"ן והציוני) ע"ש התחלתו „אמר ר' נחוניא בן הקנה" (אע"פ שלא נזכר שמו פעם שנית בספר הזה) ואח"כ נסתפקו אם הוא חברו וקראוהו ספר הבהיר ע"ש הפסוק שמתחיל בו בהיר הוא בשחקים (איוב ז' כ"א). הרב חיד"א בשם הגדולים (ח"ב ע' בהיר) כותב בשם מהר"א רוויגו שמצא בזהר ישן נושן כי ספר הבהיר חברו ר' נחוניא בן הקנה והוא היה ראש למקובלים ואחריו רשב"י, כי רנבה"ק חי בדור ר' יוחנן בן זכאי (ונזכר באבות פ"ד ב'). והנה אף אם נאמין להמסורה כי רנבה"ק כתב ס' הבהיר בעיקרו, צריכים אנו להודות כי נתוספו בו דברים הרבה ע"י המעתיקים ממדרשים מאוחרים. גם נהסרו ממנו דברים הרבה שהביאם הבחיי והריקאנטי עה"ת בשם ס' הבהיר. החוקרים החדשים משערים כי מחבר ספר הבהיר היה ר' יצחק סגי נהור בנו של הראב"ד במאה הי"ג, וטעותם באה להם מפני שמצאו בפירוש „אור הגנוז" על ספר הבהיר לאחד מתלמידי הרשב"א הכותב בהקדמתו: „ולכן שתי אני את לבי לגלות כבוד ה' כפי מה שקבלתי והבנתי מפי רבותי הרב ר' יהושע ן' שועיב ומפי הרב ר' שלמה מברצלונא שקבל מהרמב"ן והוא קבל מן בלימ"ה (בעל הרוקח) והוא קבל מר' יצחק סגי נהור והוא קבל מאליהו הנביא". החוקרים האלה הביאו ראיה לדבריהם מהפסוק הראשון שמתחיל בו „ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים" ופתרוהו לסגי נהור, ובאמת לא הבינו הכוונה הטמונה בו, כי הוא נסמך להפסוק הבא אחריו כי חשך סתרו וענן וערפל סביביו, והפסוק השלישי מכריע: גם חשך לא יחשיך לילה כיום יאיר כחשיכה כאורה. גאט־לאבער מראה שכמה רעיונות מספר הבהיר נמצאים בפירוש על שה"ש המיוחס לר' עזריאל או עזרא רבו של הרמב"ן (הקבלה והחסידות בסוף).

בספר הבהיר יש דרשות על האותיות ועל התנועות והנגינות ונותן להם טעמים ע"פ סוד בלשון ארמית אף שכל הספר הוא בלשון עברית. הבחיי בפ' בשלח מביא ממנו עוד מאמר בארמית המתחיל „הדין נקודתא באתותא דאורייתא דמשה כנשמתא דחיי בגופא דאינש" מעניני הקבלה הוא מזכיר הל"ב נתיבות פלאות חכמות שבהן נברא העולם, כמו בספר יצירה, וחושב שבע ספירות (היינו אחר שבירת הכלים שהם שלשת הספירות הראשונות כידוע ליודעי ח"ן). וגם מונה עשר ספירות שבהן נחתמו שמים וארץ, ומבאר המלה ספירות מהכתוב השמים מספרים כבוד אל. הוא מזכיר שם של י"ב ושם ע"ב כנגד (ע"ב?) לשונות שיוצא מהפסוקים ויסע ויבא ויט (ע"ע שמות באוצר ישראל). גם ירמוז על ל"ו צדיקים ור' ברכיה דרש מאי לולב? א"ל לו מסור ללב וכו'.

ספר הבהיר נדפס באמשטרדם שנת תי"א, ברלין תס"ו, קאריץ תקמ"ד, שקלאוו תקמ"ד, ועם פי' אור הגנוז והגהות הגר"א ווילנא תרמ"ג. ונמצא גם בספר הזהר. ע"ע בהיר באוצר ישראל.

בוסתנאי: ספור בוסתנאי בן מר רב חנינא, שהיה מזרע בית דוד וראש הגולה הראשון תחת ממשלת הערביים,

באמצע המאה השביעית. רב האי גאון בתשובתו (שערי צדק סי' י"ז) מספר שמלך ישמעאל (הכליף) שנקרא עמר בן נטאב (מת בשנת 644) נתן לבוסתנאי דהוא [בן] חנינא את בת כוסראי מלך פרס לאשה ושמה דארא (מעשה בית דוד המובא בסה"ד). ביחוסי ראשי הגולה לבני מקרא נאמר בוסתנאי בן חנינא (ב"ג בהמגיד שנה י"ג גליון 33). ר' בנימין הנוסע יאמר כי ראה את קבר בוסתנאי אצל פומבדיתא.

עיקר הסיפור מלידת בוסתנאי הוא בסדר עולם זוטא (פ"י הוצאת גראסבערג דף מ"ט) שנתחבר במאה השמינית, ונקרא בוסתנאי ע"ש כי מר רב חנינא ריש מתיבתא חזא „בחלמא דעל לבוסתנא דארזי (פרדס שנטועים שם ארזים) וכו' אמר ליה אנא דוד מלך ישראל והאי בוסתנא דילי הוא" וכו'. „מעשה בוסתנאי" ריש גלותא בפרס נדפס בויניציא בשנת שמ"ה, ועם מעשה ירושלמי ווירונא ת"ז ואמשטרדם 1638, ועם מלחמת החכמה והעושר אמשטרדם תקי"ג, ובס' קול מבשר באזיל 1589, ובס' אגרת ארחות עולם שנלוה אליו מעשה בית דוד אופיבאך ת"פ, ובסדר הדורות הוצאת משכיל לאיתן ח"א 174. ע"ע בוסתנאי באוצר ישראל.

מעשה (רבי) בוסתנאי מה שבא לישראל על ידו ועל אשר חותמים בית דוד בחותמו צורת זבוב

[מסדר הדורות]

בימי מלכות פרס עמד מלך אחד חסר דעת ועלה בלבו להכרית את זרע המלוכה ויחפש כל זרע דוד בכל מלכותו ויהרגם ויאסור את קרוביהם וחתניהם וכל מודעיהם בבתי כלאים ויענם, ויצו לשפוך מרק פגולים עליהם לטמאם ולטנפם בבשולי נבלתם, ויגזור על עולליהם לרטש והרותיהם לבקע, ובחמלת ה' על זרע בית דוד נותרה כלה של אחד מאנשי בחוריהם אשר נהרג בימי כלולותיה אחר היות לה הריון, ויחלום המלך והנה עומד בגנת ביתן ובו כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל, וידע כי לא לו הגנה ההיא, וישליך פרים לארץ בחמת קנאתו, וישב אחר בקשו לחקור עוד אם נותר שורש לעקרו, מלהשאיר שורש מפריח ומעניף לאחר זמן, וימצא שורש אחד ובו כעין ענף צומח מהארץ וירם הגרזן לשחתו, והנה זקן אחד עומד לעומתו והוא אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי, ויגער בו גערה גדולה ויזעק זעקה גדולה ומרה, ויחטף הגרזן מידו ויתקעהו במצחו וישפך דמו על פניו וזקנו ותקרב נפשו למות, ויפול על פניו ארצה ויבך ויתחנן לו ויאמר בי אדוני! תפול נא תחנתי לפניך לבלתי השחיתני כי מה עשיתי לך ומה היה עוני וחטאתי כי באת אלי לאבדני, ויענהו הזקן ויאמר לו המעט זה מתגמולי רעתך כי באת לגני להשחיתו, אם פרי נחמד ראית למה לא אכלת ממנו וגם לתת לכליך, ואם עץ מאכל תאבת למה לא נטעת לך מהם, ולא דייך שעקרת ענפים ועלים ופרחים וצמחים ופירות אלא שבאת לעולל אחריהם ולעקור מלהשאיר שורש צומח, ואני נאנחתי על גני אשר נטעתי והשקתי וגדלתי כמה שנים ולא נשאר לי מכל הגן כ"א שורש זה ואמרתי אולי יש תקוה ממנו, ותהי זאת נחמתי להשקותו וגדלו עד עלות ענפיו ולחדש את כל גני מנטיעותיו, ותרם גרזנך גם עליו להשחיתו לבלתי השאיר לגני שום שורש משריש, ובגובה לבך תאמר כי צדיק אתה בעיניך, הלא זה עון פלילי, ומעט זה מתגמולי תועבותיך כ"א להסיחך מארץ החיים ולמחות זכרך מתחת השמים. ויוסף המלך ויבך לפניו ויפול על רגליו וירצה ויתחנן לו ויאמר בי אדוני הסכלתי עשה, ואתה אחרי שובי נחמתי ואחרי הודעי ספקתי על ירך, ועתה תיקר נא נפשי בעיניך ואל תמיתני כי ערבתי עלי באמה להשקות הצמח הזה מים לעתים מזומנים ולפקוד אותו לרגעים ולשמרו יומם ולילה עד עשותו חוטרים כארז אדיר ואטע מנצריו כל ערוגת גנך עד שובו כאשר היה, ואשר עשיתי כפר לי באשר שגיתי. וייקץ המלך משנתו וימצא דמו צף במשכבו ויצר לו ותתפעם רוחו עד אור הבקר, וישכם ויקרא לכל חכמיו ואשפיו ויספר להם צרתו, ויחרישו כי לא מצאו מענה להשיב. ויען אחד ממשרתיו ויאמר אדוני המלך הלא ידעת כי חכמי היהודים מזרע מלכותם היו למלכים (יועצים) בגלותם, וכל צרכי המלכות [מסורים בידיהם], והמלכים שקדמוך מזומנים להם די חוקם ומתנותם דבר יום ביומו למען יפתרו ויגידו להם דברי חידות וכל חכמה וסעיפי לילה וחלומותיהם, ואתה יעצת לאבדם ולהרגם והמה נכלאים בבית כלאים ומעונים בזיקים בבית משמרתם. ועתה אם ישר בעיניך לחפש מיתר תחכמוניהם הנתונים בכלא זקן אחד מבין לעמוד לפניך לספר לו חלומך ולשמוע מה בפיו אפשר תמצא בו מענה. וייטב הדבר בעיני המלך ויצו להביא אליו מתחכמוניהם ולשנות לו בגדי כלאו ולעמוד לפניו כי שאלה נצרכה לו ונתעלמה מעיני חכמיו ובהם פלילי חכמה וכל רז לא אנים להו. ויבא עבד המלך ויאמר אליהם כדברי המלך, ויען אחד מישישי החכמה והוא אשר היה מתחתן לו אחד מבחורי המלכות לבית דוד ונהרג בימי חתונתו ויאמר אני אעמוד לפני המלך ואגיד לו את כל לבו, ויאמרו לו רעיו המוכלאים מה לך למהר לדבר הזה כי לא ידעת את השאלה שתבחן בה? ויאמר להם חלום חלם המלך וכמו שראה הוא גם אני ראיתי כן ופתרונו ידעתי. ויכירוהו רעיו ויאמרו לו ה' אלהיך יהיה בעזרתך וימשוך לו חן וחסד לדבר לפני המלך ולא תבוש. ויאמר לו עבד המלך רחץ וסוך, הנה לך בגדים קח ותחלוף ותשנה בגדי כלאך כי מצות המלך היא, אז נשבע הזקן שלא יעשה כן ולא ישנה בגדי כלאו עד עמדו לפני המלך, וילך וידבר לפני המלך, ומראה אבלו נראה עליו וריח זוהמא של המרק הנשפך וצחנתו עולה וכל עין רואה אותו בוכה. ויאמר המלך חלום חלמתי ופותר אין אותו התדע לשמוע חלום

לפתור אותו, ויאמר לו הלא לאלהים פתרונים ספר נא לי אדוני המלך או אם אתה רוצה אספרנו לך אני, ויאמר המלך אם תדע לספרהו ספר, ויספרהו לו וכל אשר שכח ממנו הזכירהו, ויתמה המלך ויאמר אם יש להימין ולהשמאיל מכל אשר דברת, אמנם עתה פתרהו כי מופת הוא לך, ויחל לפתרהו ועיניו תזלנה דמעות ואמר לו, אדוני המלך! הגן אשר ראית משפחת בית דוד היא והאילנות אשר בו גדולים וקטנים הם בניו וזקנים ובחורים ועוללים, והפירות אשר הם נחמד למראה וטוב למאכל הם החכמים המשכילים בכל חכמה ומביני מדע עושי חסד ופועלי צדק, ואשר עמדת בחמתך על הגן להכרית ממנו כל עין וענף ועלים יחד, הוא אשר גזרת להרוג אותם והרותיהם לבקע ועולליהם לרטש במכת חרב והרג ואבדן, ובחפשך הגן לראות אם נותר שורש מצמיח לעקרהו ותמצא לך שורש אחד מצמיח מעל הארץ, אמת הוא כי נשארת לבית דוד אשה אחת הרה הריון קטן מקרוב נזרע, וזה אשר ראית בחלום שורש ואשר הרימות גרזנך עליו לעקרהו הוא אשר עלה על דעתך לחפש אחריהם ולכלות זרע המלוכה, והזקן אשר נראה לך גוער עליך וזעק הוא דוד מלך ישראל, ואשר התחננת לפניו להשקות ערוגותיו עד יהיה צמח ארז אדיר הוא אשר תחדש ותכרות ברית מהיום הזה והלאה לשמור ההריון עם כל קרוביהם.

ויענהו המלך אמנם ידעתי כי אמת פתרת ועתה חקור וחפש אם נמצאת אשה הרה מזרעו ואעשה עמה חסד ואשים עיני עליה לטובה ועל הזרע היוצא ממנה, ואמלא את כל אשר ערבתי לגדלו ולנשאו כל ימי היותי על פני האדמה. וישמע הזקן את הדברים האלה ולא יכול להתאפק וישא קולו ויבך ויאמר, אדוני המלך אמת היא ששתיתי כוס התרעלה ומציתי קובעתה, כללתי בתי עם בחור אחד ממבחר בחוריהם ובימי שמחתו עמה גזרת להשמיד את כל בית דוד ויאבד בתוכם ונאסרתי אני וקרוביהם ויודעיהם ותשאר בתי אלמנה עגונה זה כמה חדשים ולא אדע אם היה לה הריון אם לא, ויאמר המלך לך לביתך ואמור לבתך הנה פתחתיך היום וכל חביריך המוכלאים עמך והנה צויתי לבלתי ענותכם עוד ועיני אשים עליכם. ויסר המלך טבעתו מידו ויתנה לו על כל הדברים האלה, ויתירו כל האסורים, וילך הזקן אל ביתו ויגידו לו כי נתן ה' הריון לבתו וישמח ויודה לה' וישמחו כל ישראל. וישב הזקן אל המלך ויגד לו וישמח גם הוא ויקרא לסרים אחד ויצוהו לפנות לשכה בחצר בית המלך להרה וכל כלי תשמישה ומצעיה ולהביא הנערה אליו, ויכינו לה הכל כמצות המלך בכבוד גדול עם אביה וקרוביה, ויבהל את משרתיו להמציא לה מטתה ומגדיה בעתות הקיץ והחורף לא יעדרו דבר כיד המלך. וימלאו ימיה ללדת ותלד בן ותקרא שמו בוסתנאי על שם הגן הנקרא בסתן הנראה למלך פרס בחלום. ותהי שמחה לישראל ויתבשרו הקרובים והרחוקים כי השאיר אלהים פליטה לדוד ויזכר רחמיו וחסדיו לבלתי הכרית זרעו, ויהללו את ה' אלהים: אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד, ולא השיב פניו וגו', ויגמל בוסתנאי ויגדל וילמוד תורה ומשנה ותלמוד, הלכה וחכמה ותבונה, ויוגד למלך ויתאב לראותו ויצו להביאו אליו, וימשך לו אלהים חסדו מהוד החסד אשר לדוד ויעמוד לפניו, ויתמה המלך וכל חכמיו על הנער הלז, ויעמוד לפני המלך מאז עד עת ערב ולא נענע ראשו ולא הסיע רגלו, ויבא זבוב ויעמוד על רקתו ויך אותו וינשכהו ולא הבריחו ויטף דמו לפני המלך, ויאמר מה זה היה לך, ויאמר אשר תראה אדוני המלך, וירא והנה הזבוב אוכל ברקתו, ויאמר לו המלך למה לא הברחתו מעל פניך, וישיבהו מוסר זה ירשנו מאבותינו כי מעת הורדנו מכתר מלכותנו וחויבנו לעמוד בהיכלי מלך, לא לדבר ולא לצחוק ולא להרים יד בפניהם. וייטב הדבר בעיני המלך וידע כי איש שכל הוא, ויצו המלך להרכיבו במרכבת המשנה ולתת לו מתנות כיד המלך, ויקראו לפניו ככה יעשה לאיש ראש גליות ישראל, כי ידע המלך את שכלו וחכמתו, ותרב שמחת ישראל כי השאיר אלהים פליטה לדוד. ויצוהו המלך למנות מתחת ידו שופטים ולהתעסק הוא בכל צרכי המלכות ולנהג את חכמי ראשי ישיבות אחד של ימין הוא סורא ובשמאל נהרדעא ופומבדיתא, להיות שופטים ברשותו בכל גבול ישראל. ונמשך המנהג הזה בכל ישראל זמן הרבה עד עמוד מלך ישמעאל ושם שופטים ודיינים שידינו לכל הגוים ואינו צריך לדייני ישראל, אך ראשי גליות לא נפסקו עד עתה. לכן יש בכל חותם של ראשי גליות זבוב חתום בחותמיהם ע"ש מעשה שהיה להנשיא בוסתנאי לפני המלך שהיה הזבוב על רקתו ולא הרים ידו וכו'.

ויתר גדולת בוסתנאי אשר גדלו המלך ואשר נשאו על כל השרים והסגנים כתוב בספר זכרונות לבית דוד. וראינו להזכיר מעט מגדולתו לראיה, פעם אחת עבר עליו המלך ישמעאל והוא עלי בן אבוטאלב ועמו שרים הרבה (לעיר אשר בוסתנאי היה שם ובה פ' אלף יהודים) ויצא בוסתנאי לקראתו בספר הישר וכתבי הקדש ושמות הקדושים בידו והיה עמו קהל מישראל למאד מאד, והקביל פניו עלי מלך ישמעאל ושמח בו שמחה גדולה ובקש ממנו לברכו ולהתפלל עליו, ונתן עלי לבוסתנאי בגדים נאים מהשלל, ושאל עלי אם היה לו בנים והשיב כי לא היה נשוי עדיין כי לא מצא בת גילו, ויתמה עליו כי היה בוסתנאי בן ל"ה שנה, לפיכך נתן לו בת המלך דארא לאשה, והיתה הנערה בתולה יפת תואר ולא רצה לקחתה ונשבע עלי עליו עד שקבלה ממנו, וא"ל עלי נאה היא זאת לאדם כמוך והלא דוד אביך לקח לו פילגשים יפי תואר בלא כתובה וקידושין, ויאמר לו בוסתנאי לא התיר הש"י יפת תואר אלא בשעת מלחמה, אבל שלא בשעת מלחמה צריכה כתובה וקדושין וטבילה.

ויאמר לו הרשות בידך לעשות לה כל אלה, ולקח אותה בוסתנאי לאשה אחר שהטבילה ועשה לה כתובה וקידושין, ומצאה חן בעיניו ונולדו לו ממנה בנים, ואחרי מותו עמדו עליהם בניו הנשיאים (1) ואמרו להם אין לכם חלק עמנו בנחלת אבינו כי בני שפחה אתם, ועלתה בידיהם מריבה, ונעשה להם קיבוץ בפניו (2), ופסקו כולם שאין להם טרידה מנחלת אביהם ולא גרעון ביחוסם, ואע"פ שאין ביד אמם כתובה מצויה (3) דקי"ל דאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, וכ"ש נשיא וחכם כמו בוסתנאי, וכל זה כתוב בספר בית דוד, ויש בו חידות ברמזים ונקודות מכריזין על מעלותם ומלכותם ואורך (גודל) ידם בכל דור ודור.

בטחון: ספר בטחון מיוחס לר' יהודה בן בתירה „הביאו רב האי גאון ז"ל בס' היחוד וגם הקדוש קנה זלה"ה הביאו בס' הפליאה. אמר שם (ר"ל בספר הבטחון) שירמיה הנביא ע"ה היה מתעסק בס' יצירה בינו לבין עצמו יצתה בת קול ואמרה קנה לך חבר, הלך אצל סירא בנו ונתעסקו בס' יצירה שלש שנים לקיים מ"ש אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וגו'" (ס' עבודת הקדש לר' מאיר ן' גבאי חלק התכלית פי"ז דף ע"ז ע"ב). ס' הבטחון הוא על קבלה כמו שמובא ברשימת ספרי ר"ד אופנהיים באות מ"ם מקור השכל וכו' ושאר לקוטים בענין קבלה מס' הבטחון לר' יהודה בן בתירה עכ"ל (רב פעלים 41).

ביום השמיני: פסיקתא או דרוש לחג שמיני עצרת מיוסד על הפסוק בישעיה כ"ו ט"ו יספת לגוי וגו', ומראה בו ההבדל בין כנסת ישראל לאומות העולם בחגיגת החגים ובדברים אחרים בפרט בתפלה וצדקה, ודורש הפסוק בקהלת גם את זה לעומת זה, ומסיים כי הקרבנות הם פרקליט טוב לירידת גשמים לפיכך כתיב ביום השמיני עצרת וגו'. וכעין זה נמצא במדרש קהלת רבה וילקוט רמז תתקע"ו. המדרש ביום השמיני נדפס ע"י יעלינעק מכ"י מורטארא בבית המדרש ח"ד צד 137.

מדרש ביום השמיני

ביום השמיני, כתיב יספת לגוי ה' יספת לגוי נכבדת רחקת כל קצוי ארץ (ישעיה כ"ו ט"ו) נתת שלטנות לפרעה הרשע שמא קראך ה'? ולא בחרופין וגדופין אמר מי ה' אשר אשמע בקולו! נתת שלוה לסנחריב שמא קראך ה'? לא בחרופין וגדופין אמר מי בכל אלהי הארצות האלה אשר הצילו את ארצם מידי כי יציל ה' את ירושלם מידי!—ד"א יספת לגוי, נתת שלוה לדוד וברכך, ויברך דוד את ה' (דהי"א כ"ט י'), נתת שלוה אל שלמה וברכך, ברוך ה' אשר נתן מנוחה לעמו ישראל (מ"א ח' נ"ו), וכן לדניאל ואמר להוא שמה די אלהא מברך מן עלמא ועד עלמא (דניאל ב' כ') (1). רחקת כל קצוי ארץ, א"ר לוי בדקת כל קרוביך בדקת כל רחוקיך, קרבת קרוביך קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמ"ה י"ח) ורחקת רחוקיך, רחוק ה' מרשעים (משלי ט"ו כ"ט).—ד"א יספת לגוי, או"ה אתה נותן להם אידם הן אוכלין ושותין ופוחזין ונכנסין בתרטיות ובבתי קרקסאות ומכעיסין אותך, אבל ישראל אתה נותן להם ימים טובים ואוכלין ושותין ושמחין ונכנסין לבתי מדרשות ובתי כנסיות ומרבין תפלות ומוספין ומרבין בקרבנות, ולפיכך צריך הכתוב לומר ביום השמיני.—לוה רשע ולא ישלם, א"ר יצחק שלשה הן שקרואין רשעים אלו הן: הפושט ידו על חבירו, והלוה ואינו משלם, ומי שהוא בעל מחלוקת. הפושט ידו על חבירו שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב' י"ג) ולא שהכהו בלבד אלא אפילו הגביה ידו, שלא אמר למה הכית אלא תכה. אמר רבי שמואל אף מי שהוא מעיז פניו נקרא רשע שנאמר העז איש רשע בפניו (משלי כ"א כ"ט). והלוה ואינו משלם שנאמר לוה רשע ולא ישלם. ומי שהוא בעל מחלוקת שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה (במדבר ט"ו כ"ז). ד"א לוה רשע אלו אומות העולם שהם אוכלים ולא מברכין, וצדיק חונן ונותן אלו ישראל שאוכלין ומברכין (2). ר' אליעזר אומר ג' דברים מבטלים גזרה קשה, ואלו הן: תפלה ותשובה וצדקה, ושלשתן בפסוק אחד, ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו תפלה ויבקשו פני [זו צדקה שנאמר אני בצדק אחזה פניך תהלים י"ז ט"ו], וישובו מדרכיהם הרעים [זו תשובה] ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם (דהי"ב ז' י"ג י"ד). רב הונא אמר אף שנוי השם ושנוי מעשה (3), שנוי השם מאברהם שנאמר ולא יקרא עוד את שמך אברם (בראשית י"ז ה') שאינו מוליד אלא שמך אברהם שמוליד, וכן שרה. שנוי מעשה מנינוה שנאמר וירא האלקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה (יונה ג' י'). ויש אומרים אף שנוי מקום מאברהם שנאמר לך לך. רבי אומר אף התענית שנאמר יענך ה' ביום צרה (עי' ר"ה ט"ז:). רבה בר מחסיא אמר יפה תענית לחלום כאש לנעורת, רב יוסי אמר אפילו חלום בן יומו ואפילו בשבת (4).—גם את זה לעומת זה עשה האלקים, עשה הקב"ה צדיקים ורשעים, שנאמר ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו. ר' פנחס אומר מפני מה ברא הקב"ה צדיקים ורשעים כדי שיהיו מכפרים אלו על אלו, ע"ש גם את זה לעומת זה וגו'. ד"א ביום טובה היה בטוב אמר ר' תנחום ביום טובה של חבירך היה עמו לטובה וביום רעתו ראה האיך לעשות עמו חסד, וכן היתה

---

(1) כנראה היו לו בנים מאשה ישראלית שנשא אח"כ. (2) ר"ל שהושיבו בי"ד בפני ריש גלותא להורות הדין. (3) כי אבדה כתובתה.

(1) עי' ילקוט ח"א סי' תשפ"ב וח"ב סי' רפ"ז ובמ"ר פכ"א. (2) עי' ילקוט ח"ב סי' תש"ל. (3) בתנחומא פ' נח: ומעשים טובים. (4) שבת י"א. ותענית י"ב: ומדרש קהלת פ' ביום טובה בנוסחאות שונות.

עושה אמו של ר׳ תנחום כשהיתה לוקחת ליטרא של בשר לוקחת אחת לה ואחת לעניים. מפני מה ברא הקב״ה עניים ועשירים כדי שהיו מפרנסים אלו לאלו. ע״ש גם את זה לעומת זה וגו׳. ד״א ביום טובה ביום טובתה של תורה היה עמה בטוב וביום רעה ראה לכשיגיע אותו היום שנאמר פחדו בציון חטאים (ישעיה ל״ג י״ד). תהא מן הרואים ולא מן הנראים, תהא מאותן שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי, ולא מאותן שנאמר כי תולעתם לא תמות. ומפני מה ברא הקב״ה גיהנם וגן עדן כדי שיהיו מצילות זו מזו (5), וכמה ריוח ביניהם טפח, ורבנן אמרי שתיהן שוות. א״ר לוי אמר הקב״ה לישראל בני! אותן הקרבנות שכתבתי לכם בתורה היו זהירין בהן שאין לכם פרקליט טוב לירידת גשמים יותר מן הקרבנות, לפיכך הוצרך הכתוב ביום השמיני עצרת.

סליק

בן סירא: ע׳ אלפא ביתא דבן סירא

בן שוע: בעל סדר הדורות בח״ג שמות הספרים אות מ׳ מביא מדרש ן׳ שוע בשם מר רב חפץ שכתב: מצאתי בספר אחד בהקדמה לס׳ שלטי הגבורים מביא מדרש ר״ע בכתרי אותיות וכו׳ ומדרש ן׳ שועי ומהר״ץ חיות בספרו אמרי בינה (דף ו׳ ע״ב) הביאו בשמיה דסדר הדורות וחשבו למדרש שנאבד, אך באמת אין זה מדרש, וחסרון אות אחת הטעהו, כי בהקדמת שלטי הגבורים תחת מדרש שועי צ״ל של שועיב, והספר הזה נקרא דרשות אבן שועיב או שער הדרשות על התורה לר׳ יהושע אבן שועיב שנדפס ראשונה בקושטא בין שנות ר״פ—רפ״ב ושנית בקראקא שנת של״ג (עי׳ אוצר הספרים לבן יעקב ע׳ דרשות, וגעלאנטע בשם ר״ש באבער בהמליץ גליון 99 שנת 1895).

בנאה: דרשת ר׳ בנאה, הדפיסו רח״ם הורוויץ בבית עקד האגדות חוברת ב׳, ע״פ כ״י די רוסי סי׳ **1240** משנת ל׳ לאלף השישי (1270) ונוסחא שניה מכ״י די רוסי סי׳ **541**. ונקרא המדרש „דרשת ר׳ בנאה" ע״ש תחילתו דרש ר׳ בנאה. הדרשה מיוסדת על הפסוק ה׳ בקר תשמע קולי, ותוכנה כי הגוים מבזים את ישראל בגלות ובכ״ז מחכים לגאולתם. בנוסחא ב׳ נזכרת דרשת ר׳ בנאה באמצע המדרש מבלי זכרון שמו, ובתחילתו דרשה אחרת על אברהם אבינו שהכיר את בוראו בהיותו בן שלש שנים ועל שנוי שמו ושם אשתו, ועוד איזה דברים נספחים שאין להם שייכות לדרשת ר׳ בנאה. ר׳ בנאה היה אחד מהתנאים האחרונים בא״י ורבו של ר׳ יוחנן. הוא היה מפורסם בחסידותו והיה מציין המערות של הקברות (ב״ב נ״ח:), ובית מדרשו נקרא על שמו (ירוש׳ שבת פ״ב ג׳). ע״ע בנאה באוצר ישראל.

דרשת ר׳ בנאה

[בית עקד האגדות חוברת ב׳]

דרש ר׳ בנאה מאי דכתיב ה׳ בקר תשמע קולי (תהלים ה׳ ד׳) אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה בשכר תפילה תשמע קולי והושיעני מבין אומות העולם שמבזין אותי ומחרפין אותי בכל יום ויום ואומרין לי עזבן בידינו וכל שאתם מתפללין אינו אלא לשוא, שהרי עברו כמה דורות ולא הושיע אתכם מבינינו. ברצונך תשוב ותרחם עלי והושיעני מביניהם ופדני מידיהם. בשעה שאני ממלכת ומיחדת אותו והן מכעיסין לפניו ומשתחוים לחמה הקב״ה אומר להם (לישראל) בתי! אני מכין ליך העולם הבא, ועתיד אני להמליכך על כל באי העולם, ועתידין כל מלכי העולם להיות משרתים לך כעבדים ושרותיהם מניקותיך, לעולם ילחכו עפר כפות רגליך שנאמר והיו מלכים אומניך וגו׳ (ישעיה מ״ט כ״ג). ועתיד אני להבהיק זיוך כזיו החמה, ועליהם אמר שלמה מי זאת הנשקפה כמו שחר וגו׳ (שה״ש ו׳ י׳) זו כנסת ישראל שמצפה לעמוד השחר ואומרת מתי תעלה השחר ואקדש להקב״ה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואמליכנו בכל יום על מעשה ידיו. יפה כלבנה, זו כנסת ישראל שמצפה ללבנה ואומרת מתי יהיה ראש חדש ואראה חדשה ואקדש את החדש בבית דין ואתן שבחות והודאות. ועתיד הקב״ה להבהיק את זיון כזיו הלבנה. ברה כחמה, אלו הצדיקים שבישראל שמחשיכין על דברי תורה בעוה״ז ועתיד הקב״ה להבהיק זיון כזיו החמה. דרש ר׳ יהודה ברבי אלעאי מאי דכתיב ברן יחד כוכבי בקר וירעו כל בני אלהים (איוב ל״ח ז׳), אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבש״ע מפני מה אין אנו אומרים שירה למעלה קודם שיאמרו ישראל למטה? והקב״ה אומר להם האיך אתם אומרים לפני קודם שיאמר ישראל וישראל דרים בארץ והם ילודי נשים ויצר הרע שולטת ביניהם אע״פ כן כובשין את יצרן ומייחדין וממליכין אותי בכל יום ויום ומצפים הם למלכותי ולראות בנין ביתי, ואומרים בכל יום בונה ירושלם נדחי ישראל יכנס אמן במהרה בימינו.—ארבע גזירות גזר משה על ישראל ובאו ארבעה נביאים ובטלו אותן, משה אמר וישכון ישראל בטח (דברים ל״ג כ״ח), בא עמוס וביטלה, מי יקום יעקב כי קטן הוא וכתיב נחם ה׳ על זאת וגו׳ (עמוס ז׳). משה אמר ובגוים ההם לא תרגיע (דברים כ״ח ס״ה), בא ירמיה וביטלה ואמר הלך להרגיע ישראל (ירמיה ל״א ב׳). משה אמר פוקד עון אבות (שמות כ׳) בא יחזקאל וביטלה ואמר הנפש החטאת היא תמות (יחזקאל י״ח). משה אמר ואבדתם בגוים (ויקרא כ״ו ל״ח) בא ישעיה וביטלה שנאמר והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור וגו׳ (ישעיה כ״ז י״ג).

סליק.

---

(5) גרסת קהלת רבה מציצות.

נוסחא אחרת של דרשת ר׳ בנאה

[כתיב] עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראשית כ"ו ה׳), עקב מנין שני אברהם (קע"ב) חוץ משלש שנים שלא הכיר את בוראו. אשה טובה עטרת בעלה (משלי י"ב ד׳) זו שרה אמנו. יו"ד שנטל ממנה היכן הלך? פליגי בה תרי אמוראי חד אמר נחלק לשנים והוסיפו על שמו של אברהם ה׳ חצי יו"ד הניטל משרה, ונשאר לה ה׳, ונתגדל אברהם ממנה והיא לא חסרה כלום, לקיים בה אשה טובה עטרת בעלה. וחד אמר היו"ד ניתן ליהושע שנאמר ויקרא משה ליהושע בן נון יהושע (במדבר י"ג ט"ז) אמר לו יה יושיעך מעצת מרגלים. יצחק על שמו נקרא, יו"ד כנגד י׳ נסיונות, צ׳ כנגד שני שרה כשנולד יצחק, ח׳ כנגד שמונה ימים שנימול, ק׳ כנגד שני אברהם בהולידו אותו. יעקב על שמו נקרא, י׳ כנגד נדרו שאמר העשירי יהיה קודש (ויקרא כ"ז ל"ב), שהוציא העשירי מבניו, לאחר שהוציא הבכורות והיה לוי העשירי והוא קודש לה׳, ע׳ כנגד שבעים נפש שירדו למצרים, ק׳ כנגד אותיות שנתברך בהם, הוציא השם מהם נשתיירו מאה, ב׳ כנגד שני מלאכים עולים ויורדים. כתב שבלוחות שש מאות ושלש עשרה אותיות מאנכי עד לרעך, והן הם שש מאות וש"ש עשרה מצות שמצטרפות לכל התורה כולה וכולם ניתנו למשה: תורה, מקרא ומשנה, תלמוד וחוקים ומשפטים, הלכות ואגדות, מצות ועדות. תור"ה בגימטריא שש מאות ואחת עשרה שנתנו למשה בסיני, אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום. נפחתו מחשבון [תרי"ג כנגד] תורה שנים, שנים כנגד תורה יראה שאין לך בכל המדות גדולה מירא"ה שאין הקב"ה חפץ אלא יראה שנאמר ועתה ישראל מה ה׳ שואל מעמך כי אם ליראה (דברים י׳ י"ב), ירא"ה בגימטריא שש מאות ואחד עשר [נפחתו] להו תרי ענוה וחכמה, דאמר מר אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, וכנגדו ברית מילה, ברית בגימטריא שש מאות ותרי [עשר] והוא תורה.

ה׳ בוקר תשמע קולי (תהלים ה׳ ד׳) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע בשכר תפילה תשמע קולי ותושיעני מבין האומות שמאבדין ושמבזין אותי בכל יום, ואמרין אלהיך עזביך בידינו וכל מה שאתה מתפלל שוא הוא, שהרי עברו כמה שנים ודורות שלא הושיעך מבינינו. יהי רצונך שתרחם עלי ופדני מביניהם והסתכל בשעה שאני מייחדך והן מכעיסין אותך ומשתחוים לחמה. והקב"ה אמר לה בתי! הריני מכין לך העולם הבא לעתיד לבא להמליכך לכל באי עולם, ועתידין מלכי האומות לשרתך שנאמר והיו מלכים אומניך (ישעיה מ"ט), ועתיד אני להבהיק זיוך כחמה, וע"ז נאמר מי זאת הנשקפה כמו שחר (שה"ש ו׳ י׳) זו כנסת ישראל, ואקדש להקב"ה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואמליכנו במעשה ידיו. יפה כלבנה זו כנסת ישראל שמצפה ואומרת מתי יהיה ראש חודש ואראה הלבנה ואקדש החודש ואתן שבחות להקב"ה. ועתיד הקב"ה להבהיק זיום כלבנה. ברה כחמה, אלו צדיקים שמחשבין עיניהם על דברי תורה. איומה כנדגלות, אלו ישראל שמאיימין עליהם האומות והם מתקבצים דגלים ועוסקים בתורה, ועתידין שיאהב אותו הקב"ה שנאמר ודגלו עלי אהבה (שם ב׳ ד׳). ברון יחד כוכבי בוקר ויריעו בני אלהים (איוב ל"ח ז׳), אמרו מלאכי השרת רבש"ע מפני מה אין אנו אומרים שירה עד שיאמרו ישראל שירה למטה? אמר להם הקב"ה וכי תאמרו שירה קודם שיאמרו ישראל, והלא הם ילודי אשה ודרין בארץ ויצר הרע שולט בהן ואעפ"ב כובשין יצרן וממליכין אותי בכל יום ומצפין למלכות ולראות בנין ביתי ואומרים בכל יום בונה ירושלם וגו׳ (תהלים קמ"ז ב׳).

בני יעקב: ע׳ יעקב

בני משה: ע׳ משה

בראשית: ע׳ אגדת בראשית; מעשה בראשית

ברכת יעקב: ע׳ יעקב

ג

גדול—מדרש הגדול: מהמדרש הזה נמצאים כמה כ"י בבתי עקד ספרים הידועים, ואחד היה שייך לדר׳ אלכסנדר קאהוט אשר השתמש בו בחלקים האחרונים מערוך השלם שהו"ל, מקום ילידתו של המדרש הוא ארץ תימן, אך שם מחברו לא נודע, זמן חיבורו הוא אחר המאה הי"ב כי מובאים בו מלבד מאמרים ממדרשים אחרים גם כמה פסוקים מהרמב"ם ומאמרים מרבנו חננאל, מבעל הערוך, רש"י והראב"ע, ועוד אחרים מגדולי הרבנים בזמניהם. אף כי הערים המחבר לשנות הדברים האלה בלשון „תנן" או „תנו רבנן" כאלו נאמרו מפי תנאים בעלי המשנה והתוספתא.

המחבר כתב מבוא להמדרש כעין לקיחת רשות: „בשם רחמן בשם האל הגדול הגבור והנורא אתחיל לכתוב מדרש חמשה חומשי תורה שהיא לעיני דורשיה מאירה, מרשות אלהים ברוך הוא וברוך שמו, אאזור מתני ואתחזק בדבר ניאומו וכו׳. וכן יש „רשות“ בחרוזים לכל סדרא וסדרא, כמו לסדרא בראשית ברא: מרשות מי שברא עולמו לימים ששה, בחפצו ובמאמרו לא בעמל ולא בהרגשה וכו׳. ומתחיל ז״ה ש״ה (זה הוא שאמר הכתוב) כה אמר האל ה׳ בורא השמים ונוטיהם (ישעיה מ״ב ה׳) מה ת״ל האל ה׳? ר׳ אליעזר אומר עד שלא נברא העולם היה הקב״ה ושמו בלבד וכו׳. בסדרא אלה תולדות נח מתחיל: מרשות אלהינו שוכן שמי ערץ, קדוש ומקודש בשמים ובארץ וכו׳. ז״ה ש״ה אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים, נאמר הפיסוק הזה כנגד נח [הצדיק] שלא הלך בדרכי דור המבול שהן קרואים רשעים וחטאים וליצים וכו׳. וכן בכל סדרא וסדרא ומסיים חומש בראשית: הרחמן יאיר עינינו באור תורתו וירים קרננו וישמחנו בישועתו ויזכנו לחזות בנעמו ולבקר בהיכלו, אמן, כן יאמר רחום. קודם פרשת בראשית מובאה הברייתא הידועה של ר״א בנו של ר׳ יוסי הגלילי על מדות התורה בדרכי האגדה, אך בעל המדרש הזה מביא הברייתא בשם „תנו רבנן“ ומונה המדות ל״ג תחת ל״ב. הוא החסיר את המדה הכ״ז „מלשון נופל על לשון“ והוסיף עליהן המדות „מרמז“ „מחילוף האותיות“.

דר׳ שעכטר הו״ל החומש בראשית עפ״י כ״י תימן מהמאה הי״ד עם הקדמה והערות, קעמברידש תרס״ב. כל הספר יכיל 772 עמודים (שני עמודים בצד אחד) ונוסף בו לוח התקון עפ״י נוסח כ״י אחר וטעיות הדפוס, והלוח הזה גדול מאד עד כדי 106 עמודים.

ר׳ דוד צבי האפמאן הו״ל מכילתא דרשב״י על ספר שמות מלוקטת מתוך מדרש הגדול כ״י בבית עקד הספרים בברלין עם הערות ופתיחה, פפד״מ תרס״ה. גם לקוטי מכילתא לשמות ספרי זוטא לבמדבר ומכילתא לדברים בשנת תר״ן (בספר שי למורה), ולקוטי בתר לקוטי לדברים בשנת תרנ״ז.

גדול וגדולה: המדרש הזה מיוסד על מאמרי חז״ל שנזכרו בהם „גדול“ או „גדולה“, כמו גדולה צדקה יותר מן הקרבנות וכדומה, וגם הוסיף דרשות מעצמו. ויש בו עשרים פרקים, והוא החלק השני מהמאמר „אור עולם“ האוסף כל „לעולם“ מדברי חז״ל, ומצורף לס׳ ראשית חכמה לר״א די וידאש (קושטא תצ״ו). בראש החלק של גדול וגדולה רשום „גדולים מעשה ה׳ דרושים לכל חפציהם“, והפרק האחרון מדבר ע״ד השלום אשר מקורו בפרק השלום בסוף מס׳ דרך ארץ זוטא ובמדבר רבה פ׳ נשא. יעלינעק הדפיס המדרש גדול וגדולה בבית המדרש חדר שלישי.

מדרש גדול וגדולה

[בית המדרש ח״ג]

פרק ראשון מדבר בצדקה. גדולה צדקה יותר מן הקרבנות שנאמר עשות צדקה ומשפט נבחר לה׳ מזבח (משלי כ״א ג׳). גדול המעשה יותר מן העושה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום (ישעיה ל״ב ט״ז), אל תקרי מַעֲשֵׂה אלא מְעַשֶּׂה ([1]). גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה שנאמר ויאמר ה׳ אם נא מצאתי חן בעיניך (בראשית י״ח ג׳). גדולה הכנסת אורחים מהשכמת בית המדרש דתנן מפנין אפילו ארבע וה׳ קופות של תבן מפני האורחים ומפני בטול ב״ה (שבת פי״ט) הקדים האורחים לבטול ב״ה. גדולה צדקה שהקב״ה נקדש בה שנאמר ויגבה ה׳ צבאות במשפט וגו׳ (ישעיה ה׳ ט״ז).

פרק שני בענין התפלה. גדולה תפלה יותר מן המעשים טובים, שנאמר ואתחנן אל ה׳ וכתיב ויאמר ה׳ אלי רב לך וגו׳ עלה ראש הפסגה (דברים ג׳), ופי׳ רב לך, רב מעשים טובים שעשית ואעפ״כ עלה ראש הפסגה והתפלל לפני ואתפייס לך. גדולה תפלה יותר מן הקרבנות שנאמר למה לי רוב זבחיכם וכתיב גם כי תרבו תפלה (ישעיה א׳) ר״ל אע״פ שהיא יותר חשובה מן הקרבנות. גדולה תענית יותר מן הצדקה שזו בגופו וזו בממונו. גדולה תפלה שבזכותה ישראל ניצולים מיד אויביהם וממיתה משונה ומן היסורין ומשיני החיות. גדולה תפלה שבזכותה הקב״ה מוחל עונותיהם של ישראל לפי שהיא במקום קרבנות.

פרק שלישי בענין התשובה. גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם שנאמר שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם (ירמיה ג׳ כ״ב). גדולה תשובה שהיא מקרבת את הגאולה שנאמר ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב (ישעיה נ״ט כ׳). גדולה תשובה שמקרבת את הרחוקים שנאמר והיה במקום אשר יאמר לכם לא עמי אתם וגו׳ (הושע ב׳ א׳). גדולה תשובה שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולכל העולם כלו שנאמר כי שב אפי ממנו (שם י״ד ה׳).

פרק רביעי בענין הענוה. גדולה ענוה שנשתבח בה אברהם אבינו ע״ה, מפני שהיו בני דורו גדולים שבהם מנשאין אותו כגון עפרון החתי והיו קוראין אותו אדוני וגו׳, והוא ע״ה היה משפיל עצמו במדת הענוה והצניעות עמהם ואפילו לפני הפחותים שבהם, שנאמר וישתחו אברהם לפני עם הארץ (בראשית כ״ג י״ב). גדולה ענוה שבה נשתבח יצחק ע״ה שהרי אבימלך גרש אותו ממלכותו וכשבא לו אבימלך לא גבה לבו ולא שלם לו כמעשיו, ומרוב ענותנותו קבלו באהבה והאכילהו והשקהו לו ולאנשיו, שנאמר ויעש להם משתה וגו׳ וישלחם יצחק וילכו מאתו (שם כ״ו ל׳). גדולה ענוה שבה נשתבח יעקב אה״ע שמפני ענותנותו היה קורא לעשו אדוני שנאמר כה תאמרון לאדוני לעשו (שם ל״ב ה׳), ולכך היה כותב רבינו הקדוש לאנטונינוס נאם עבדך יהודה, אמר כי לא טוב אנכי מאבותי. גדולה ענוה שבה נשתבח משה

([1]) כמו גם מעושה בישראל, גיטין פ״ח:

רבינו ע"ה שנאמר והאיש משה ענו מאד (במדבר י"ב ג׳) מה ת"ל מכל האדם? אלא ענו ואינו מתגאה במדה מן המדות שבני אדם רגילין להתגאות בה כגון המלכות והנבואה והחכמה, ואע"פ שהיו בו כל המדות הללו ענו מאד מכל האדם. גדולה ענוה שבה נתגדל אהרן ע"ה. בנוהג בבני אדם, אדם מכבד (מטאטא) את ביתו בבגדים בלות שמא מתטנף הוא בכליו והוא מכבד, אבל אהרן ע"ה לובש ח׳ בגדים ודומה לחתן בחופה, ואעפ"כ והרים את הדשן. גדולה ענוה שבה נשתבח אלעזר שנאמר ונשיא נשיאי הלוי אלעזר וגו׳ (שם ג׳ ל"ב) ואעפ"כ היה משפיל את עצמו לפני גדולת הקב"ה והיה נושא בעצמו קטרת הסמים ושמן המאור ומנחת התמיד ושמן המשחה, קטרת הסמים בימינו ושמן המאור בשמאלו ומנחת התמיד תלויה בזרועו ושמן המשחה תלויה באפונדתו. ושמא תאמר קטן היה הרי הוא אומר ונשיא נשיאי הלוי, אלא שאין גדולה בפלטרין של מלך שנאמר אל תתהדר לפני מלך (משלי כ"ה ו׳). גדולה ענוה שבה נתגדלו הלוים שכל ישראל היו מהלכין כאחד והם היו זקוקין ליישב את כל כלי המשכן, ולא עוד אלא שטוענין בעגלה, ואפילו הכי לא נתגאו ולא אמרו אין אנו מקבלין עלינו, שאין גדולה בפלטרין של מלך שנאמר אל תתהדר לפני מלך. גדולה ענוה שבה נתגדל שאול שהרי כשאמר לו שמואל ולמי כל חמדת ישראל הלא לך ולכל בית אביך (ש"א ט׳ כ׳) והוא הקטין עצמו וא"ל הלא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל ומשפחתי הצעירה, וכשבקשו למשוך אותו הטמין עצמו עד שהפילו גורלות שנאמר ויאמר ה׳ הנה הוא נחבא אל הכלים (שם י׳ כ"ב). גדולה ענוה שבה נתגדל דוד שנאמר ויבא המלך דוד וישב לפני ה׳ ויאמר מי אנכי ה׳ אלהים ומי ביתי כי הביאתני עד הלום וגו׳ (ש"ב ז׳ י"ח), ואמר ואנכי תולעת ולא איש (תהלים כ"ב ז׳).

פרק חמישי בענין תלמוד תורה. גדולה התורה שבה הבדיל הקב"ה את ישראל עמו מאומות העולם. גדולה תורה שבזכותה הקב"ה מציל את ישראל מן היסורין ולא ישלוט בהם היצר הרע ושורה עליהם רוח הקדש. גדולה תורה וגדול כתרה מכל הכתרים. גדולה תורה שמאירה ללומדיה בעוה"ז ובעוה"ב שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו׳ כ"ג). גדולה תורה וגדול שכרה משכר הצלת נפשות ומשכר בנין ביהמ"ק. גדולה תורה מכל כלי חמדה שבעולם שזקני תורה כל זמן שהם מתישנין הן משביחין שנאמר בישישים חכמה (איוב י"ב י"ב). גדולה תורה שנקראת קדושה שנאמר ודעת קדושים בינה (משלי ט׳ י׳). גדולה תורה שבזכותה ישראל נגאלין מן האומות שנאמר זכרו תורת משה עבדי וגו׳ וכתיב בתריה הנה אנכי שולח לכם את אליה (מלאכי ג׳ כ"ב). גדולה תורה שנותנת חיים בעוה"ז ובעוה"ב שנאמר כי חיים הם למוצאיהם וגו׳ וכתיב עץ חיים היא וגו׳ (משלי ד׳ כ"ב).

פרק ששי בענין המצות. גדולה מצוה שמנחלת לעושיה בעוה"ז ובעוה"ב שנאמר שמור מצותי וחיה (משלי ד׳ ד׳). גדולה מצוה שכל המודה במצות ועושה אותם בלב שלם כאלו מודה בהקב"ה ובמציאותו ובאלהותו שנאמר והתקדשתם והייתם קדושים (ויקרא כ׳ ו׳), כשם שאני קדוש כך אתם תהיו קדושים כי אני ה׳ המעלה אתכם, על תנאי כך העליתי אתכם מארץ מצרים על מנת שתקבלו עול המצות, שכל המודה במצות מודה ביציאת מצרים וכל הכופר בעול המצות כופר ביציאת מצרים.

פרק שביעי בענין גמילות חסדים. גדולה גמ"ח יותר מן הצדקה, שהצדקה בממונו של אדם בלבד וגמ"ח בגופו ובממונו. גדולה גמ"ח שכל העושה חסד אפילו עם מי שאינו צריך הקב"ה משלם שכרו, כגון אברהם עם המלאכים שנאמר והוא עומד עליהם. והלא דברים ק"ו ומה מי שהוא עושה עם מי שאינו צריך ראה מה פרע לו הקב"ה, מי שעושה חסד עם שצריך עאכו"כ. גדולה גמ"ח שנגזר דין ושבועה נקרע בה. מנין לגזר־דין ושבועה שאינו נקרע [אלא בגמ"ח] שנאמר ולכן נשבעתי לבית עלי וגו׳ (ש"א ג׳ י"ד) אמר רבא בזבח ומנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בתורה ובגמילות חסדים (ר"ה י"ח.).

פרק שמיני בענין כבוד שבתות ויו"ט. גדולה שבת שהיא שקולה כנגד כל המצות, שכל המחלל שבת בפרהסיא או עובד ע"ז שניהם כגוים לכל הדברים. גדולה שבת שנתנה הקב"ה לבחון בה גירי הצדק, שהרי לא פירש מתרי"ג מצות אלא שבת בלבד שנאמר ובני הנכר הנלוים וגו׳ כל שומר שבת וגו׳ (ישעיה נ"ו ו׳). גדולה שבת שאין כ"ג נכנס לעבודה אחר משיחתו עד שתעבור עליו השבת שנאמר שבעת ימים ילבשם הכהן (שמות כ"ט ל׳). גדולה שבת כשנתדלדלו ישראל ממעשים טובים לא עמדה להם אלא זכות השבת שנאמר ויחנו אלה נכח אלה שבעת ימים (מ"א כ׳ כ"ט) עד שתעבור עליהם השבת. ובימי יאשיהו היא שעמדה להם שנאמר בשבועות (1) שהזכיר להם השבת. גדולה שבת שאינה נדחית אלא מפני סכנת נפשות כגון חולה מסוכן או תינוק שנפל לים או לנהר או לבור או כיוצא בזה.

פרק תשיעי בענין כבוד אב ואם. גדול כבוד אב ואם שהעדיפו הקב"ה יותר מכבודו שנאמר כבד את ה׳ מהונך (משלי ג׳ ט׳) בלקט ושכחה ופאה ותרומות ומעשרות, אם יש לך אתה חייב, ונאמר בכבוד אב ואם כבד את אביך ואת אמך בין יש לך

---

(1) כן הגירסא בס׳ ראשית חכמה, ושבועות היינו שבתות, ועל זה נאמר באי השבת עם יוצאי השבת (דהי"ב כ"ג ח׳) כי הוראת שבת היא שבוע. וגירסת יעלינעק „שביעית" אולי ע"ש שנאמר שם בפסוק א׳ בשנה השביעית, אך אין לזה מובן כלל.

בין אין לך ואפילו אתה מחזר על הפתחים. גדול כבוד אב ואם שהקישו הקב"ה לכבודו. דרש רבי עוירא רבה אפיתחא דבי נשיאה מאי דכתיב יודוך ה' כל מלכי ארץ וגו' (תהלים קל"ח ד') מאמר פיך לא נאמר אלא אמרי פיך, בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך אמרו או"ה לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבד את אביך ואת אמך חזרו להודות על המאמרים הראשונים (סוכה נ"ב:).

פרק עשירי בענין נשואי אשה. גדול נושא אשה שמוכרין ס"ת לישא אשה או ללמוד תורה. גדול נושא אשה הגונה וכשרה שכל טובות שבעולם סובבין אותו, וכל ישראל שאין לו אשה שרוי בלא טובה בלא עזר וכו'. גדולה הבטחה שהבטיח הקב"ה לנשים יותר מן האנשים שנאמר נשים שאננות קומנה וגו' (ישעיה ל"ב ט'). אמר ליה רב לר' חייא נשים במה זוכין א"ל באקרויי בנייהו בבי רב ובאתנויי להו בבי רבנן ומתאחרין לגברייהו עד דאתו מבי רבנן (ברכות י"ז. חגיגה ג').

פרק אחד עשר בענין גידול בנים. גדול שכר גידול בנים על הדרך הנכונה והנכוחה, ואע"פ שצער גידול בנים קשה אפילו הכי אל יתרשל אדם בגידול בניו. אמר רשב"א נוח לו לאדם לגדל לגיון אחד של זיתים בגליל ואל יגדל תינוק אחד בארץ ישראל.

פרק שנים עשר בענין משא ומתן. גדולה אמונה לפני מי שאמר והיה העולם שבשכר אמונה שהאמינו בו שרתה עליהם רוח הקדש ואמרו שירה לפני הקב"ה שנאמר ויאמינו בה' (שמות י"ד ל"א וכתיב בתריה אז ישיר משה וגו'. גדול האמת שהוא אחד משלשה עמודים שהעולם עומד עליהם דתנן רשב"ג אומר על ג' דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום (אבות פ"א). גדול האמת שכל מי שעושה מלאכתו באמת עם הבריות כאלו קיים התורה כולה שנאמר צדקתך צדק לעולם וגו' (תהלים קי"ט קע"ב), הא למדת שכל מה שנברא בששת ימי בראשית שהוא קיים על האמת.

פרק שלשה עשר בענין הדין. גדול המשפט שקרא הקב"ה שם כסאו משפט, שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך (תהלים פ"ט ט"ו). גדול המשפט שהשונא אותו אין רפואה למכתו שנאמר האף שונא משפט יחבוש (איוב ל"ד י"ז) ואין חבושה אלא רפואה שנאמר ומחבש לעצבותם (תהלים קמ"ו ג'). גדול המשפט שלא חזר העולם לתהו ובהו אלא על המשפט, והיכן בדור המבול שנאמר מבלי משים לנצח יאבדו (איוב ד' כ'). המשים הזה אין אנו יודעין מה הוא אלא שלמדנוהו בואלה המשפטים אשר תשים וגו' הרי המשים הוא הדין. גדול המשפט שבעון חוסר המשפט הרבים נענשו. גדול המשפט שבו נמחלין עונותיהן של ישראל, שנאמר אם רחץ ה' את צואת בנות ציון וגו' ברוח משפט וגו' (ישעיה ד').

פרק ארבעה עשר בענין השמח בחלקו. גדול הנהנה מיגיעו יותר מיראת שמים, שביראת שמים כתיב אשרי כל ירא ה' (תהלים קכ"ח א'), ובמלאכה הוא אומר יגיע כפיך כי תאכל וגו' (שם) אשריך בעה"ז וטוב לך לעה"ב. ולא שרתה שכינה על משה אלא מתוך מלאכה שנאמר ומשה היה רועה וכתיב וירא מלאך ה' (שמות ג' א'). גדולה מלאכה שכמה בריות ברא הקב"ה בעולמו ולא מסר מלאכה אלא לבני אדם בלבד. וכן היה רבי מאיר אומר ראית מימיך ארי סבל דוב קייץ שועל חנוני או אחד מהחיות עושה מלאכה? למה לא ניתנה להם מלאכה, לא מפני שהם טפלים אלא מפני שהמלאכה עדיפא (עי' קידושין פ"ב.). גדולה מלאכה שכל הנביאים התעסקו בה. ביעקב כתיב אשובה ארעה צאנך וגו' (בראשית ל' ל"א). מרע"ה ומשה היה רועה וגו' (שמות ג' א'), דוד ע"ה ויקחהו ממכלאות צאן (תהלים ע"ח ע'). עמוס, כי בוקר אנכי ובולס שקמים (עמוס ו' י"ד). גדולה מלאכה שלא שרתה שכינה בישראל עד שעשו מלאכה שנאמר וירא משה את כל המלאכה וגו' ויברך אותם משה (שמות ל"ט מ"ג), ומה ברך אותם, אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם. וכן היה שנאמר והענן מלא את המשכן. גדול השמח בחלקו והמתפרנס ממלאכתו שבמדה הטובה הזאת ניצול מכמה עבירות מן הקנאה והחמוד ומן הגנבה והגזל.

פרק חמשה עשר בענין הכעס והחמה. גדול המעביר על מדותיו ואינו כועס שהקב"ה אוהב אותו ושומע תפלתו, דתניא שלשה הקב"ה אוהבן מי שאינו כועס ומי שאינו משתכר ומי שאינו עומד על מדותיו. גדול המעביר על מדותיו ואינו כועס שכל הכועס נקרא רשע שנאמר רשע יראה וכעס (תהלים קי"ב י').

פרק ששה עשר בענין החנופה והליצנות. גדול ענשה של חנופה שהיא שקולה כנגד ע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים. גדול עונשה של חנופה שכל המחניף כאילו עובר על תורה שבכתב ותורה שבע"פ, שנאמר והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורות חלפו חוק (ישעיה כ"ד ח'). תורה אין כתיב אלא תורות.

פרק שבעה עשר בענין אהבת החברים. גדול השלום ושנאוי המחלוקת שאפילו עובדין ע"ז כביכול אין שכינה יכולה לנגוע בהם שנאמר חבור עצבים אפרים וגו' (הושע ד' ט"ז). גדול ענשה של שנאת חנם שהחריבה ירושלם ובית המקדש וסמך לדבר איכה ישבה ב'דד ה'עיר ר"ת איבה. תניא מקדש שני שהיו עוסקין בתורה וגמ"ח מפני מה חרב מפני שנאת חנם שהיתה ביניהם ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות ע"ז גלוי עריות ושפיכות דמים.

פרק שמונה עשר בענין לשון הרע. גדול

עונשו של לשון הרע מעונש ע"ז ג"ע וש"ד. מע"ז דכתיב אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (שמות ל"ב ל"א), גלוי עריות דכתיב הרעה הגדולה (בראשית ל"ט ט'), שפיכות דמים דכתיב גדול עוני מנשוא (שם ד' י"ג). בכלן נאמר גדול או גדולה ובלשון הרע גדולות שנאמר לשון מדברת גדולות (תהלים י"ב ד'). גדול עונש נבלות הפה דתניא כל המנבל את פיו אפילו נחתם גזר דינו של ע' שנה לטובה נהפך עליו לרעה.

פרק תשעה עשר **בענין כסוי הסוד.** גדול כסוי הסוד שכל המגלה סוד חברו כאילו שופך דמים שנאמר לא תלך רכיל וגו' (ויקרא י"ט ט"ז). גדול המכסה סוד חברו שהוא מקיים מחשבות חברו ואם אינו מכסהו הוא מפר מחשבתו ולא יתקיים הדבר מפני שהוא מגלהו.

פרק עשרים **בענין דרך ארץ.** גדולה דרך ארץ שהיא שקולה כנגד כל התורה, כדדרש בר קפרא איזו היא פרשה קטנה שכל גופי התורה תלוין בה הוי אומר זו דרך ארץ שנאמר בכל דרכיך דעהו וגו' (משלי ג' ו'). גדולה דרך ארץ שהיא שקולה כנגד כל התורה. גדולה דרך ארץ שכל מי שיש בידו ד"א הוא אהוב להקב"ה ולבריות. גדול השלום שעליו העולם קיים דתנן רשב"ג אומר על ג' דברים העולם קיים וכו'. גדול השלום ששם הקב"ה שנכתב בקדושה ימחה על המים להטיב שלום בין איש לאשתו. רבי מאיר היה יושב ודורש בליל שבת והיתה אשה אחת שם ששומעת קולו וערב לה, המתינה שם עד שנשלם והלכה לביתה, ומצאה הנר שכבה, אמר לה בעלה היכן היית, אמרה לו הייתי יושבת ושומעת קולו של דרשן אחד. נשבע לה שלא תכנסי לשם עד שתרוקי בפניו. טרדה מביתו ועשתה שלשה חדשים חוצה עד ששמע רבי מאיר, בא אליה ומצאה עם הנשים אמר שמא יש בכם מי שיודעת ללחוש את העין שעיני מרדה עלי, אמרו לה שכינותיה הרי המקום כבר עשה רצונך להכשילו ותרוקי בפניו ותצא. אמר לה אמרי אתה, אמרה פעם אחת—כבר רקקתי ז' פעמים. אמרו לו תלמידיו כל כך בזית את התורה אמר להם דיו לעבד להיות כרבו. לא די למאיר שיהא שוה לקונו שהרי שמו הגדול שנכתב בטהרה ימחה על המים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו. גדול השלום שלא התחיל הקב"ה לברוא דבר בעולמו אלא בדבר שהוא שלום ואיזה זה האור שנאמר ויאמר אלהים יהי אור. ומנין שהוא שלום שנאמר יוצר אור ובורא חושך עושה שלום (ישעיה מ"ה ז'). מכאן אמרו חז"ל נר ביתו וקידוש היום נר ביתו עדיף משום שלום ביתו. פירוש האור נקרא שלום לפיכך מקדימין הנר שהוא אור ושלום ליין. ר' שמעון בן חלפתא אומר מנין שאין כלי מחזיק ברכה אלא שלום שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כ"ט א'). גדול השלום שכשמלך המשיח בא אינו פותח תחלה אלא בשלום שנאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום (ישעיה נ"ב ג'). גדול השלום מן הברכה ומן השמירה שהוא מסיים בו, כיצד? יברכך ה', זו ברכת פרי האדמה, ולדות האדם ולדות הבהמה, וכן הוא אומר השקיפה ממעון קדשך וגו' (דברים כ"ו ט"ו); וישמרך, מן הגייסות וכה"א אמונים נוצר ה' (תהלים ל"א כ"ד); יאר ה' פניו אליך, אלו טעמי הורה ודקדוקיה, וכן הכתוב אומר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו' כ"ג); ויחנך, שימשוך עליך חוט של חסד וכה"א וראו כל עמי הארץ וגו' (דברים כ"ח י'); ישא ה' פניו אליך, שאם ידין עונותיך כנגד זכיותיך ביום הדין יכריע לך כף מאזנים של זכיות וכה"א נשאת עון עמך וגו'. ואעפ"כ השלום חביב מכלם שהוא באחרונה שנאמר וישם לך שלום. גדול השלום שניתן לבעלי תשובה שנאמר בורא ניב שפתים שלום שלום (ישעיה נ"ו י"ט). גדול השלום ששמו של הקב"ה נקרא שלום שנאמר ויקרא לו ה' שלום (שופטים ו' כ"ד). מכאן אמרו חז"ל שאין שואלין בשלום לא בבית הכסא ולא בבית המרחץ ולא במקום הטנופת. וגרסינן באבות דר"נ הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום וכו', מלמד שהיה אהרן שואל בשלום בוגדי ישראל ורשעי ישראל, וכשהיה אחד מהם מבקש לעשות עבירה היה אומר: אוי לי מחר יבא אהרן ושואל בשלומי האיך אני משיבו והיה בוש ולא היה סורח. וכן איש שהיה צוהב (מכעיס) את חבירו היה אהרן הולך אצלו ואומר לו בני למה צהבת חבירך, עתה בא אצלי והיה בוכה ומתחנן ואומר אוי לי שצהבתי את חבירי שהוא גדול כמני—שהרי עומד בשוק, לך בחסדך ובקש ממנו מחילה. וכך היה אומר לחבירו. כיון שיצאו לשוק ופגעו זה בזה היו מגפפין ומנשקין זה את זה. וכך היה אהרן עושה כל הימים עד שהיה מטיל שלום בין איש לחבירו. וכן איש שהיה צוהב את אשתו ומשלחה מביתו היה אהרן עושה שלום ביניהם, אם סרח האיש על האשה אומר לה אהרן הריני עורבו שלא יכה אותך יותר ולא יקללך מעתה, וכן אומר לאיש הריני עורבה שאינה סורחת עליך מעתה, וכן היה עושה כל הימים עד שעושה שלום בין איש לאשתו והיתה האשה מתעברת ויולדת ואומרת לא ניתן לי הבן הזה אלא בזכות אהרן והיו קורין שמו אהרן. ואמרו חז"ל יותר משלשת אלפים בישראל היה שמם אהרן, וכשמת חלצו יותר מכ"ד אלפים בנים ובני בנים ולכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (במדבר כ' כ"ט). ועוד דרש בר קפרא שאפילו העליונים צריכין לשלום שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב') כיצד, הרקיע הוא של מים שנאמר המקרה במים עליותיו (תהלים ק"ד ג') והכוכבים הם של אש שנאמר הללוהו כל כוכבי אור, והם בשלום זה עם זה, לא הם מרתיחין את הרקיע ולא הרקיע מכבה אותם, לכך

נאמר עושה שלום במרומיו. המלאכים הללו גופיהן ברואים מן המים וקפואין ועומדין כזכוכית שנאמר וגויתו כתרשיש וראשיהן של אש שנאמר ומראיהם כמראה הבזק (יחזקאל א׳ י״ד). וכתיב ועיניו כלפיד אש, לא זה מרתיח את זה ולא זה מכבה את זה, הה״ד עושה שלום במרומיו. מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה ולא פגימת הקשת, אלא כשהלבנה מתחלת לחסר מתחלה חסרה מן הצד הרחוק מן החמה, והקשת לעולם אחורי החמה, שאילו היתה לפניה היו אומרים עובדי החמה ראו כחו של אלהינו שהקשת לפניו ויורה חצים, ויתחזקו ידי עובדי ע״ז. ד״א עושה שלום במרומיו, הכריע בין העליונים והתחתונים, כיצד? ביום ראשון ברא השמים והארץ מן העליונים ומן התחתונים, בשני ברא מן העליונים שנאמר יהי רקיע, בשלישי ברא מן התחתונים שנאמר תדשא הארץ, ברביעי ברא מן העליונים שנאמר יהי מאורות, בחמישי ברא מן התחתונים שנאמר תוצא הארץ, בששי ברא את האדם, אמר אם אני בוראו מן העליונים הרי זו מוספת על התחתונים בריה אחת, מה עשה? בראו מן העליונים ומן התחתונים שנאמר וייצר ה׳ אלהים את האדם עפר, הרי מן האדמה, ויפח באפיו נשמת חיים מן העליונים, לכך נאמר עושה שלום במרומיו. ומה אם העליונים שאין ביניהם לא שנאה ולא קנאה ולא תחרות צריכין שלום, תחתונים שיש בהם כל המדות הללו עאכו״כ. גדול השלום שלא שבח הקב״ה לאהרן אלא בשלום שנאמר בריתי היתה אתו החיים והשלום (מלאכי ב׳ ה׳), ונתן לו מה שלא נתן לשום אדם ואפילו למקצת מלאכי השרת, שיכנס לפני ולפנים מה שאין אדם יכול ליכנס לשם אפילו אותם שכתוב בהם ודמות פניהם פני אדם, שנאמר וכל אדם לא יהיה וגו׳ (ויקרא ט״ז י״ז). גדול השלום שבו נתבשר דוד שנאמר ורוח לבשה את עמשי ראש השלישים וגו׳ (דהי״א י״ב י״ט). גדול השלום שהוא קודם לשבחו של הקב״ה שכן מצינו כשבא יתרו אצל מרע״ה לא פתח לו לא ביציאת מצרים ולא בקריעת ים סוף ולא בעשרת הדברות ולא במן ולא בשליו אלא בשלום, שנאמר וישאלו איש לרעהו לשלום, ואח״כ ויספר משה וגו׳ (שמות י״ח ז׳). גדול השלום שכל מצות שעושין הרשעים בעוה״ז נותן להם שכרם בעוה״ז כגון חיים ובנים ועושר ונכסים חוץ מן השלום שנאמר אין שלום אמר ה׳ לרשעים. גדול השלום שאפילו עשה אדם כמה מצות ולא עשה שלום אין בידו כלום, שכן מצינו ביהוא שעקר ע״ז מישראל והשמיד בית אחאב והרג לאיזבל, ולפי שלא עלה בידו שלום כאילו לא עשה כלום, שנאמר וילך רוכב הסוס לקראתו ויאמר כה אמר המלך השלום, ויאמר יהוא מה לך ולשלום סוב אל אחרי (מ״ב ט׳ י״ח). גדול השלום שהוא קודם למלחמת הרשות, כדגרסינן באלה הדברים רבה וקראת אליה לשלום, ראה כמה כחו של שלום כשפרע הקב״ה לעמון ומואב מנע מהם השלום שנאמר לא תדרוש שלומם וגו׳ (דברים כ״ג ז׳), ונרסינן בעירובין ירושלמי א״ר יהושע הלוי מפני מה מערבין בחצרות מפני דרכי שלום, מעשה באשה אחת שהיתה שנואה לחברתה, שלחה עירובה ביד בנה נסבתיה וגפפתיה ונשקתיה, אתא לגבי אימיה אישתעי לה עובדא, אמרה הכדין רחימת לי ולא הוית ידענא, מתוך כך עשו שלום ביניהם, הה״ד וכל נתיבותיה שלום (משלי ג׳ ט״ז). גדול השלום שלא גלו אבותינו עד שהניחו השלום ותפסו המחלוקת לפיכך גלו לבין האומות, שנאמר ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה (איכה ג׳ י״ז), ומיום שחרב ביהמ״ק נתמעט השלום שנאמר ונדמו נאות השלום (ירמיה כ״ה ל״ז). ואנו חייבים לדרוש איש בשלום רעהו, וכן אנו חייבים לדרוש את שלום ירושלם ובית קדשנו ותפארתנו, שנאמר ודרשו את שלום העיר וגו׳ כי בשלומה יהיה לכם שלום (שם כ״ט ז׳). וכשיבא מלך המשיח שיגלה במהרה בימינו בשלום ויושיע אותנו, שנאמר כי בשמחה תצאו ובשלום תובלון וגו׳ (ישעיה נ״ה י״ב), וכתיב ושמתי פקדתך שלום (שם ס׳ ט״ז). וברכת הארץ בשלום שנאמר כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה (זכריה ח׳ י״ב). ארץ ישראל מתרוממת בשלום שנאמר השם גבולך שלום (תהלים קמ״ז י״ד). ובזכות השלום הקב״ה מכין כסאו של דוד שנאמר יפרח בימיו צדיק ורוב שלום (שם ע״ב ז׳). וכן בשלום מכין כסאו וכסא זרעו אחריו ובונה לו בית נאמן לעולם שנאמר מגדול ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם (שם י״ח נ״א).

גדולה ענוה: ע׳ ענוה

גיהנם: ע׳ גן עדן וגיהנם

גלוי: מדרש הגלוי, הובא בס׳ צרור המור עה״ת שחבר ר׳ אברהם סבע, בפ׳ ויצא (בראשית ל׳) על הפסוק וישכב עמה בלילה ההוא, וז״ל: ובמדרש הגלוי ראובן יצא לרעות חמורו של אביו וקשרו בשרש אחד של דודאים והלך לו, וכשחזר מצא החמור מת מפני שעקר שרש הדודאים, שהעוקרם מת, ולקח הדודאים והביאם לאמו, וזהו יששכר חמור גרם (בראשית מ״ט) עכ״ל. ר״ל שגרם לו ליששכר, שלידתו היתה בסבת הדודאים שעקר החמור. (ע״ע דודאים באוצר ישראל). גם מביאו בפ׳ שמות וז״ל: ובמדרש הגלוי, לכן נתאחר משה לילך אל פרעה ובו׳ לפי שמשה אמר לא איש דברים אנכי, איני רואה בכאן אלא דברים, לך אל פרעה ואמרת אליו, ואני יודע כי בדברים לא יוסר עבד, וזה האיש שאני שלוח אליו הוא עבד ממשפחת עבדים שנאמר ובני חם כוש ומצרים וגו׳, ומה צריך לאיש הזה מקל להכות על קדקדו שנאמר שום לסוס ומתג לחמור, והמצריים נקראים כן שנאמר אשר בשר חמורים בשרם וזרמת סוסים זרמתם. וכשראה הקב״ה דבריו, אמר יפה דברת וכך אני רוצה

ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות בפועל להכות ולא בדברים. ולכן כתיב מיד וילך משה בזריזות עכ"ל. גם מבאר טעם ספירת העומר בפ' אמור וז"ל: ובמדרש הגלוי וספרתם לכם שבע שבתות, זאת הספירה היא לפי שהשי"ת אמר למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים, ולפי שהתורה היתה חביבה עליהם היו סופרים הימים והלילות והעתים אימתי יגיע הזמן, משל לאדם שיש לו להשיג חפץ מתופץ או לישא אשה לסוף חמשים יום, ומרוב תשוקתו הוא מונה הימים והעתים, כך ישראל, ולכן אמרו מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי (מנחות ס"ו). עכ"ל המדרש (רב פעלים 42). המדרש הגלוי איננו ידוע לנו אם הוא במציאות כעת.

גלית הפלשתי: המדרש הזה יסודו בארמית בסנהדרין צ"ה, יומא חד נפק לשכור (לכפר) בזאי אתא שטן ואדמי לי כטביא (צבי) וכו' ונעתק לעברית בכמה שנוים ובפרט בתחלתו, כי לפי המסופר באגדת התלמוד קרה המאורע הזה לדוד לכפרת עונו שעל ידו נהרגו הכהנים בנוב ונטרד דואג האדומי ונהרגו שאול ושלשת בניו, וא"ל הקב"ה רצונך יכלו זרעך או תמסר ביד אויב? אמר לפניו רבש"ע מוטב אמסר ביד אויב ולא יכלו זרעי ונמסר ביד ישבי בנוב. אבל בהעתקה העברית נענש דוד על שהתגאה יותר מדאי בגבורתו ולא ידע כי הגבורה באה לו מאת ה'. מדרש גלית הפלשתי הוא חלק מהמדרש „אל יתהלל" שנדפס פה בשתי נוסחאות, ובו נכללו שלמה דוד וקרח, שכל אחד התגאה בתכונתו זה בחכמתו זה בגבורתו וזה בעשרו וכלם נענשו. יעלינעק הדפיס מדרש גולית (גלית) הפלשתי מכ"י שאלוניקי שנמצא באוקספורד בבית המדרש חדר ד' וזו נוסחתו:

מדרש גלית הפלשתי

כתיב אל יתהלל גבור בגבורתו זה נאמר על דוד המלך. אמרו כשהיה דוד נלחם היה זורק והורג שמונה מאות איש בזריקה אחת, והוא שולף את חרבו על שלש מאות איש בפעם אחת. כיון שראה דוד כך היה מתגאה ואמר אין כמותי בעולם ואחרי לא יהיה כמוני, אמר לו הקב"ה אל תתגאה בגבורה אתה מנינא (?). ועכשיו תראה שלא מגבורתך היא. מה עשה לו הקב"ה זימן לו צבי אחד עורך לפניו, והיה יושב אבישי אצלו, הלך דוד ואבישי אחריו עד שהלכו יותר מדאי אחרי הצבי, והתעו בדרך ונפל שרוך נעל של אבישי, בין כך ובין כך שהיה קושר אותו הלך דוד עד שראה מגדל יפה, הלך ונכנס בה וראה טפילה אחת אם גלית הפלשתי והיא יושבת וטווה בפלך, והיא הכירתו שזה הוא שהרג את בנה גלית הפלשתי והוא לא הכירה. הלכה ופסקה חוט שלה, אמרה בני תושיט לי פלך שלי, אמר לה לחייך מרתי. כשסמך ליקח אותו הפלך מיד טמנה אותו בכפה, ותשם אותו תחת כרעי המטה שהיא יושבת עליה כדי לשבור לו כל איבריו. מיד הראה לו הקב"ה לדוד שאין לפניו לא שכחה ולא משא פנים והזמין תחתיו פח אחד שנפל בה, וכשבא אחיו של גלית הפלשתי מיד הלכה אמו לקראתו ותאמר לו יודע אתה בני מה לקחתי, אמר לה לאו. אמרה הרי לקחתי דוד שהרג אחיך. אמר לה אמי מה עשית מאותו רשע תתן לי ואהרגנו, אמרה לך ותראהו תחת כרעי המטה ששברתי לו כל עצמותיו, והלך וראה אותו יושב בפח. כיון שראה כך אמר לאמו חי הוא, הלך ולקח חנית שלו והלך בחול וישם אותו חנית בקרקע, וחרבו (להב החנית) כנגד השמים כדי לקבלו בחניתו, הלך ולקח דוד וזרקו כלפי מעלה וחניתו תחתיו, והקב"ה העמידו באויר. בין כך ובין כך בא אבישי וראה כל המעשה, הלך אצל אחיו של גלית הפלשתי ואמר לו תן לי חניתך ואהרגני, א"ל תקח אותו, כיון שלקחו הלך אבישי והרג אותו רשע. אז מיד נפל דוד, וחזרו למקום. אז אמרו אי הגבורה? לא שלו היא אלא של הקב"ה, והיינו דכתיב ויעזור אבישי את דוד ויך את הפלשתי.

סליק מדרש של גלית הפלשתי

גן עדן; גיהנם: יש מדרשים שונים על תכונת הגן עדן והגיהנם של מטה ושל מעלה, הגן עדן הוא משכן נשמות הצדיקים המקבלים שכרם והגיהנם הוא משכן נשמות הרשעים אשר ישיגו שם ענשם, ואמרו עז פנים לגיהנם ובושת פנים לגן עדן (אבות פ"ה כ"ג). ר' אליעזר התפלל ותשים חלקנו בגן עדן (ברכות ט"ז:). מסכת גן עדן מובא בהבחיי פ' יתרו וז"ל: שנמצא במדרש כל השותה מים בע"ש בין השמשות הרי זה גוזל את המתים וכו', ומדרש זה לא ידעתי היכן הוא אבל שמעתי שנמצא לחז"ל ספר הנקרא מס' גן עדן או פרקי ג"ע כעין פרקי היכלות ופרקי מרכבה ופרקי ר"א, וכן כתוב שם בנוסח אחר כל השותה מים בשבת בין השמשות בין מנחה לערבית תוך שנה שמת לו מת הרי זה גוזל את מתיו, ושם מפרש הטעם באותם פרקים לפי שהמתים יוצאים בשבת ושותין מים מן הנהר היוצא מעדן, ולכך אין ראוי לו לגזול את מתיו, אבל לאחר שנה קבל את דינו כבר עכ"ל (ועי' תוס' פסחים ק"ה. ד"ה והנ"מ ועי' ס' מטה משה סי' רצ"ב). מס' גן עדן או סדר עולם הבא נספח לס' אורחות חיים לר"א הגדול, והוא סדר גן עדן הנדפס בנוסחאות שונות ע"י יעלינעק בבית המדרש ח"ב וח"ג, סדר גן עדן ויום הדין שם ח"ו, גן עדן וגיהנם שם ח"ה. מס' גיהנם נדפס בראשית חכמה ובמגדל עז לר' יעבץ בעלית היראה, ונספח לאגדת בראשית שהו"ל ר"א בן הגר"א ווילנא תקס"ב. גם נדפס בווארשא תרמ"ה, ומצורף לו מאמרי גיהנם מס' חסד לאברהם להרב חיד"א. ונמצא ג"כ בבית המדרש ח"א ליעלינעק. גם בסוף ברייתא דשמואל הקטן פפד"מ תרכ"ג נדפס מס' גן עדן ומס' גיהנם. ועי' בס' תפארת שיבה ליובל צונץ צד 21.

מסכת גן עדן

[בסוף ברייתא דשמואל הקטן ובית המדרש ח"ב]

מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסיך בך.

פרק ראשון, גן עדן.—אמר ר' יהושע בן לוי

שני פתחים שערי כדכוד יש בגן עדן, ועליהם ששים רבוא כתות של מלאכי השרת, וכל אחד מהם זיו פניו מבהיק כזוהר הרקיע. בשעה שהצדיק בא אצלם הם מפשיטים מעליו הבגדים שהיו עמו בקבר ומלבישין אותו ז׳ (נוסחא אחרת ח׳) בגדים של ענני כבוד, ונותנין בראשו שני כתרים, אחד של אבנים טובות ומרגליות, ואחד של זהב פרויים, ונותנים ח׳ הדסים בידו, ומקלסין לפניו ואומרים לו לך אכול בשמחה לחמך וגו׳, ומכניסין אותו במקום נחלי מים מוקף בשמונה מאות מיני ארזים והדסים ורדים, וכל אחד ואחד מן הצדיקים יש לו חופה בפני עצמו לפי מה שבידו, שנאמר כי על כל כבוד חופה. וכל אחת ואחת מושכים לו הימנה ארבע נהרות אחת של חלב ואחת של יין אחת של אפרסמון ואחת של דבש, וכל חופה וחופה למעלה הימנה גפן של זהב ושלשים מרגליות קבועות בתוכה, וכל אחת מהן מבהיק כזיו נוגה, וכל חופה יש לה שולחן של אבנים טובות ומרגליות, וששים ריבוא מלאכים עומדים על ראש כל צדיק וצדיק ואומרים לו אכול דבש שעסקת בתורה שנמשלה לדבש שנאמר ומתוקים מדבש וגו׳, שתה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית שעסקת בתורה שנמשלה ליין שנאמר אשקך מיין הרקח. והכיעור שבהם דומין פניו ליוסף הצדיק ולדמיון רבי יוחנן. ובפריטי רמונים בכוס של זהב מוקף נגד השמש, ואין אצלם לילה כל עיקר שנאמר וארח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום. ובכל יום הקב״ה מתחדש עליהם ארבעה משמרות, ואלו הם: משמר ראשון נעשה כקטן ונכנס למחיצת קטנים ושמח שמחת קטנים; משמר שני נעשה כבחור ונכנס למחיצת בחורים ושמחת בחורים; משמר שלישי נעשה בינוני ונכנס למחיצת בינונים ומשמחה שמחת בינונים; משמר רביעי נעשה כזקן ונכנס למחיצת זקנים ומשמח שמחת זקנים. ובגן עדן יש ח׳ ריבוא מיני אילנות הפחות שבהם משובח מכל עצי בשמים, וכן יש בארבעה זויותיה, ובכל זוית וזוית יש בו ששים ריבוא כתות של מלאכי השרת מזמרים בקול נעים. ועץ החיים באמצע ונופו מכסה על כל גן עדן, ויש בו שמונה מאות מיני טעמים, ולא טעם של זה כטעם של זה, ולא ריחו של זה כריחו של זה, ולא דמיונו של זה דומה לדמיונו של זה. ועץ החיים יש בו מ״ח ענפים וכל אחד ואחד כמלא עולם, מהם ז׳ ענפים למעלה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה. ושבעה ענני כבוד למעלה הימנו, וארבעה רוחות מנשבין בו וריחו הולך מסוף העולם ועד סופו, ותחתיו תלמידי חכמים יושבים ומבארים את התורה, ולכל אחד מהם יש לו שתי חופות, אחד של כוכבים ואחד של חמה ולבנה. וכן לכל חופה ס׳ פרגודים של ענני כבוד. לפנים ממנה גן עדן ובה שלש מאות ועשרה עולמות שנאמר להנחיל אוהבי י״ש (בגימטריא ש״י), ובהם ז׳ כתות של צדיקים: כת א׳ הרוגי מלכות כגון ר׳ עקיבא וחביריו, כת ב׳ טבועי ים, כת ג׳ ר׳ יוחנן בן זכאי וחביריו ותלמידיו, ומה כחו של ריב״ז שהיה אומר אם היו כל הימים דיו שמים וארץ יריעות וכל בני אדם לבלרים וכל העצים קולמוסים אינם יכולים לכתוב מה שלמדתי מרבותי ולא חסרתי מהם דבר ככלב המלקק מן הים. כת ד׳ אלו שירד הענן וכסה עליהם, כת ה׳ של בעלי תשובה, שהבעלי תשובה עומדים במקום שאין הצדיקים יכולים לעמוד. כת ו׳ רווקים שלא טעמו טעם חטא מימיהם. כת ז׳ ענוים הנידושים שיש בהם מקרא ומשנה וד״א, ועליהם הכתוב אומר וישמחו כל חוסי בך וגו׳, והקב״ה יושב ביניהם ומראה להם את התורה שנאמר עיני בנאמני ארץ וגו׳, ועליהם הכתוב אומר מעולם לא שמעו לא האזינו, עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו, אמן.

פרק שני, שערי גן עדן.—שבעה שערים יש בגן עדן וכל השערים בתים ועליות, ואורך הבתים מאה ריבוא מילין וכל אחד ואחד מן הבתים יש בו מאה מלאכי השרת, ומלאכי החסד לפניו מרקדים לפניו ומזמרים, ואותם חופות מעוטרים מח׳ מאות וורדים, וכשיבא הצדיק לפניהם בבגדיו, אלו מפשיטים אותם הבגדים מעליו ומלבישין אותו ח׳ בגדים של משי וענני כבוד מקיפין אותו מכל צדדיו. ומשם מוציאין אותו לחופת ארבע נהרות של הוד ומעדנים אשר שם היין והדבש ושותים הצדיקים מהם. ובראש כל חופה גפן של זהב נטועה, ואבנים טובות תלויות, ועליו... (1) במעלה ב׳ יושבין עליו אנשי צדק שלא שלחו ידיהם בממון אחרים ולא נתנו עיניהם להביט בנשי חבריהם, ומלאכים משמשים ומצחקים לפניהם בכל מיני שחוק, ונהרות של אש רצים לפניהם, וריח נודף מכל מיני בשמים. במעלה ג׳ לומדי תינוקות שעשו מלאכתן באמונה, ומלאכים משחקים לפניהם בכל מיני שחוק, והם לומדים עמהם, ועורכים לפניהם שולחנות של כסף וזהב, ובכל יום טובלים בנהרות של אפרסמון, ואח״כ אומרים שירה. במעלה ד׳ יושבים אנשים שגדלו בניהם ללמוד תורה ושכרם מוכפל מכל השכירות האלו. במעלה הו׳ יושבים פרנסים ומנהיגי הצבור באמת וביושר ולא גאה לבם עליהם ושכרם הרבה ומוכפל משל מעלה. במעלה הו׳ יושבים אותם שנתנו צדקה ושכרם הרבה מאד. במעלה הז׳ יושבים עליהם עניים וגרי הצדק, ונהרות של אפרסמון רצים לפניהם, וכל צדיק וצדיק יש לו חופה בפני עצמה ומלאכים משמשים לפניהם, וחמה ולבנה מרקדים לפניהם, וכל צדיק וצדיק יש לו כתר על ראשו לפי כבודו. כל זה יש בגן, אכן בעדן—אשרי שיזכה לראות.

ואתחיל לכתוב שבח של העדן ולמי נברא עד המעלה של שתים עשרה. ואלו הן הי״ב מעלות: המעלה

(1) רשום בזה: „אמר המג״ן כאן נמצא חסר וחבל על מרגניתא דא".

הא׳ ליראי חטא, המעלה הב׳ לגומלי חסדים, המעלה הג׳ לקוברי מתים, הד׳ למבקרי חולים, הה׳ לסופרי אמת, הו׳ למלוים לעייפים, הז׳ למגדלי יתומים, הח׳ לעושי שלום, הט׳ למלמדי לעניים, הי׳ למוסרי נפשם ליחוד השם, הי״א ללומדי תורה, הי״ב לדוד מלך ישראל ולחביריו ולשאר מלכי אמת כגון שלמה ויאשיה וחזקיה. ובכל אלו המעלות יש שמחה ושחוק ושירות וכבוד גדול לכל צדיק וצדיק. ועוד יש שם ענינים הרבה שאין אדם יכול לספר אחת מני אלף. עד הנה דברי ר״א (2) ויה״ר מלפניך ה׳ אלהינו שיהא חלקינו עמהם, אכי״ר. ע״כ.

סליק מסכת גן עדן

סדר גן עדן

[בית המדרש חדר ג׳]

שלש חומות יש לו לגן עדן וכלם של אש. החומה החיצונה היא של אש שחורה נראית ואינה נראית ולהט החרב סביב החומה החיצונה מתהפכת סביבותיה, וארבעה פתחים יש באותה החומה החיצונה, ושיעור בין כל פתח ופתח מאה ועשרים באמה, ולהט החרב המתהפכת כל היום וכל הלילה ואינה שוקטת, ואוכלת כל ירק עשב וכל דבר הקרוב אל הגן כשיעור מיל. באותה חומה החיצונה עד חומה השנית היא במדה שש מאות באמה ושם החסידים שבאומות והמלכים שבאומות אותם שהצילו להם לישראל, ושם הגרים שנתניירו ואינם מקיימים כראוי ביראת ה׳ יתעלה. ומשעת המנחה והלאה מתקבצים מלאכי חבלה אצלם להוציאם משם ולהוליכם לגיהנם וכלם צועקים, והמלאך הממונה שם עזריא״ל שמו הוא בא ואוחז בהם ומציל אותם מידם, וחוזרים מן המנחה עד תפלת ערבית שלשה פעמים והם צועקים אצל אברהם בקול רם, ואותו המלאך חוזר ואוחז בהם כמתחלה, וכל זה כדי לצער אותם. ושם באותה חומה החיצונה כל אותם שעשו צדקה ברבים לעשות להם שם ולא לשם שמים, והללו מצטערים שלשה פעמים בכל יום ואוחזים בהם שני מלאכים ומצילם אותם מיד מלאכי חבלה. כל אותם שקבלו עונשם בגיהנם ויצאו משם באים עמם שלשה מלאכי השרת ומביאים אותם עד מקום להט החרב המתהפכת ושם מקבלים טהרתם ונכנסין תוך החומה החיצונה הזאת ושם עומדים והם נהנין מעט מזעיר מזיו הצדיקים אשר מבפנים אבל אין מצערין אותם. כל אותם תשעים שהרהרו תשובה קודם שיצאו מן העולם לאחר שקבלו עונשן נכנסים בחומה הזאת, ועומדים שם עד שקדש היום בערב שבת. והרוחות שבגן עדן בפנים עולה מהריא״ל המלאך ומכנים לכל אלו ומראה להם מקום מעמד נועם הרוחות העולות למעלה, ושם נקרת הצור, והוא נותן להם מקום ונכנסין שם במוצאי שבת בזמן שישראל אומרים קדושה דסדרא, כל הרוחות יורדות למקום מושבן וכל אחד ואחד מכיר מקום מושבו ומעמדו.

החומה השנית היא מאש ירוקה ואדומה, והמלאך פניא״ל ממונה עליהם. ושם באותה חומה מבפנים כל אותן הנותנים בניהם ללמוד תורה והם לא זכו אבל השתדלו עמהם, ושם בעלי מעשה כרגע כשמעם דברי תורה או דברי מוסר. ושם האור מנועם הצדיקים עוצר עליהם כרגע ומיד נגנז. כל אותם המצפים למשיח (וכל) רואים משם למשיח בכל יום פעם א׳ ביום ששי משעה שישראל משתדלים לשבת, כל היכלות אשר בגן מזדעזין והיכל הפנימי אשר המשיח בו הוא הנקרא קן ציפור והמשיח יוצא משם וכל הצדיקים יוצאים עמו ומתלבש בבגדי נקם העתידין לו לישועתן של ישראל, ונכנסין כלם עמו עם האבות, [והוא] יוצא משם ועומד בחצי הגן במקום העמוד אשר באמצע ואוחז בארבע הטבעות אשר בארבע פנות הגן ונותן קולו ומזדעזע הרקיע אשר על הגן.

גן עדן קודם שנברא העולם נברא הוא וכל תקוניו וכל מטעיו והרקיע אשר עליו וקרקעיתו אשר מתחת, ולאחר אלף שס״א שנים ושלש שעות ושתי רגעים נבראו שמים וארץ. קרקע הגן הוא, כשברא הקב״ה גן עדן נטל שלג מתחת כסא הכבוד וממנה נעשה קרקע הגן. וזה קרקיעתו של גן, נוגע ואינו נוגע עם הארץ הזאת שהוא למעלה מכל הארצות. רקיע שעל גבי הגן כעין כל הגוונין כמעשה לבנת הספיר, ושמו של הקב״ה חקוק באמצע הרקיע, וארבע טבעות בארבע קצות הרקיע וארבעה אופנים בכל טבעות, ובאמצע הרקיע עמוד אחד והעמוד הזה נעוץ מקרקע הגן עד שנאחז פני כסא הכבוד, והוא מכוסה מענן הכבוד. והמלאך גבריאל לבוש הבדים עומד עליו, פעם א׳ ביום אוחז בטבעות הרקיע, והעמוד חוזר והרקיע סובב ואותיות שם המפורש בולטות ונוצצות ועולות ויורדות, וקול קורא התכוונו מחנות צדיקים קדושים, אשריכם שזכיתם לכך, מי שמע כזאת ומי ראה כאלה בהיות קול נגון הרקיע בנסעו על יד האיש לבוש הבדים, והוא מסתלק והרקיע עומד והעמוד מנגן, עולה ויורד עד שנמשך אור זוהר אור נועם מלמעלה באותו עמוד, והצדיקים עומדים כנגד האור ההוא ונהנים ממנו עד חצות לילה. בחצי הלילה כשבא הקב״ה ליכנס עם הצדיקים שומעים קול סביב הרקיע, והעמוד מנגן וקרקע הגן מתנשא והצדיקים עולים מחופותיהם לקראת בוראם, וכל הגן מתמ־א מכבודו. באותו שעה מזדווגים הרוחות זכרים ונקבות כפי מה שהיה קודם שנבראו,

---

(2) רשום פה בסוגר: „אמר המג״ן ע״כ מצאתי וכלשונו העתקתי בס״ד מספר כת״י ישן יושן ומיושן הנמצא באמתחות עתותי בכתב מטושטש עד שכמעט אין רשומו ניכר ולכן כל הקורא בו ישמח ויזכרנו לטובה ממעיני הישועה כיר״א.

ומאותו נועם תאותם לחזות בנועם ה׳ כלם עושים פרי, והפרי שלהם שנמשך מהם הרוחות לגרים, כענין שהיו אברהם ושרה שהיו מוציאין רוחות לגרים, אשרי מי שזוכה בעוה״ז להמצא באותה שעה ברנה של תורה. אור זהרו של הקב״ה הוא נשאר בגן עדן והוא עולה וכל הצדיקים משוררים בהעלותו בבקר. מסכתה של קרקע הגן מטל שעתיד הקב״ה להחיות בו מתים והצדיקים יוצאים ונזונין ממנו כענין מלאכי שרת למעלה. בעת שהמשיח יוצא ואוחז בארבע הטבעות ונותן קולו אזי מזדעזע כל הרקיע שעל הגן ושבעה מלאכים מזומנים אצלו ואומרים לו בחיר ה׳ החרש! כי כבר הגיע זמן מלכות הרשעה שתעקר ממקומה והקול נשמע מבתי כנסיות ובתי מדרשות שאומרין בכל כוחן אמן יהא שמיה רבה מברך לעלם ולעולמי עולמים, אזי הקב״ה מזעזע כל הרקיעים ומוריד שתי דמעות לים הגדול, והצדיקים נכנסים והמשיח נכנס לאותו היכל הנקרא קן צפור.

ה ח ו מ ה ה ש ל י ש י ת היא מאור המעורב בחושך והיא לפנים בגן עדן, ומשם והלאה ענין הגן ומעליותיו והנאותיו ובנייניו, והוא כמעשה לבנת הספיר אשר נטע הוא יתעלה להנאת הרוחות לארבע רוחות מארבע זויות המנשבות עליו, ואלו רוחות הם מענין החיה אשר תחת אלקי ישראל, והיא החיה הרומשת אשר שרצו המים מעדן העליון אשר עין לא ראתה אלקים זולתך יעשה למחכה לו. לפנים מן החומה הזאת הוא הנוגה מראה דמות ה׳. משם והלאה מדור הצדיקים שהם הרוחות, וכשנכנסות שם מיד נגלמות מאויר העליון הנושב בהגן ומתלבשת בו כמלבוש זך וקדוש, ואותו המלבוש הוא בדוגמתו אשר היה בעולם הזה באותו מלבוש הולכים ומכירים אלו לאלו וכל אחד ואחד כפי הראוי לו.

ש ב ע מ ע ל ו ת הצדיקים הן בגן עדן, בשבע חופות נפרדות אלו מאלו כפי מעלתם: המעלה הראשונה היא מעלת אותם הנקראים צדיקים והם כל אותם השומרים ברית קודש בעולם הזה, ושלטו ביצרם ואח״כ שמרו תורה. כנגדם למעלה משרתי עליון אותם המלאכים הנקראים אראלים, ראש המעלה הזאת יוסף הצדיק בן יעקב והוא המשרת בחופה הראשונה שהיא היכל הראשון אשר בגן עדן. המעלה ה ש נ י ת היא מעלת אותם הנקראים ישרים והם הישרים בדרכיהם ובכל מה שעושין בעולם הזה ביושר לבם בלא הרהור דברים רעים, וכל מעשיהם ישרים לנגד בוראם. כנגדם למעלה אותם המלאכים הנקראים חשמלים, ואלו הם לפנים ממעלת הצדיקים, ועל אלו ואלו נאמר אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך. וראש המעלה הזאת פנחס בן אלעזר והוא המשרת בחופה הזאת שהוא ההיכל השני בגן עדן. המעלה ה ש ל י ש י ת היא מעלת אותם הנקראים תמימים והולכים בעולם הזה בתמימות לבם ואינם מהרהרים אחר מדותיו של הקב״ה והשתדלו במעלות הראשונים בצדק וביושר בתוך לבבם ושמרו דברי התורה והמצות. כנגדם למעלה אותם המלאכים משרתי עליון הנקראים תרשישים, וראש המעלה הזאת אלעזר בן אהרן הכהן המשרת בחופה זאת שהוא היכל השלישי בגן עדן. המעלה ה ר ב י ע י ת היא מעלת אותם הנקראים קדושים, והם דכתיב בהו לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם, ואלו הם שכל המפתחות שערי גן עדן ברשותם, ובעת שהעמוד אשר באמצע הגן נוסע ומנגן מאליו הרקיע אשר על גן עדן חוזר, אלה יוצאים תחלה לקראת בוראם מתקרבים אצל העמוד, והאיש לבוש הבדים אוחז בארבע הטבעות אשר ברקיע, ועמוד הרקיע מכה בטבעת אשר במזרח הרקיע, וכל האילנות אשר בגן מרננים ומשבחים, ואזי כבוד אלקי ישראל בא, ועליו נאמר והנה כבוד ה׳ אלקי ישראל בא מדרך הקדוש, והארץ האירה מכבודו, זה גן עדן. ומעלת קדושים אלו פותחין תחלה ואומרים קדוש קדוש קדוש ה׳ צבאות מלא כל הארץ כבודו, ועל מעלת קדושים הללו הוא אהרן הכהן קדוש אלהיו. המעלה ה ח מ י ש י ת היא מעלת בני תשובה אשר שברו דלתי נחשת ושבו לקונם כראוי. כנגדם למעלה היא מעלת משרתי עליון קדוש, ומכון מעלתם היא למעלה במקום אותם הנקראים אופנים, ואין מי שישיג מעלתם של אלו כי גבוה מעלתם מאד, ונועם השם מגיע אליהם מזוהר התשובה העליונה אשר עין לא ראתה, וכל הצדיקים נכוים מחופתם של אלו, ואפילו הרשעים שבגיהנם רואין זוהר מעלתם וצועקים ואומרים רבון העולמים משוי פנים יש בדבר! אנו ושבחופה הגדולה ההיא חטאנו יחד ועברנו דרך התורה יחד, ומפני מה יש להם המעלה הגדולה ההיא ואנו בני צלמות מבור גיהנם? מיד נזדמן להם ברקיאל המלאך ואומר להם שוטים שבעולם נוח לכם שלא תצאו לעולם, אותם חבריכם חטאו כמוכם והרהרו תשובה לאחר כן וחזרו לקונם ולפיכך זכו לכל הכבוד ההוא, ומנשה מלך יהודה ממונה עליהם. המעלה ה ש ש י ת היא מעלת תינוקות של בית רבן שלא חטאו והיא מעלה פנימית יותר מאלו ובכל יום ויום מטטרון שר הפנים יורד דרך העמוד ולומד להם תורה ומחיצתן גדולה מכלם, ובחצות הלילה עולים למתיבתא עילאה והקב״ה לומד להם תורה ומשתעשע בה. כנגדם למעלה אותם הנקראים כרובים ועליהם נאמר את מי יורה דעה ואת מי יבין שמוע גמולי מחלב עתיקי משדים, וראש המעלה הזאת למטה הוא יהושע נער משרת משה. המעלה ה ש ב י ע י ת היא מעלת אותם הנקראים חסידים והיא מעלת פנימית על הכל. כנגדם למעלה הוא מעלת החיות הנקראים שם על פתח ההיכל הזה. ז׳ פתחים יש לחומה השביעית הזאת כנגד שבע מעלות הללו וכל מעלה מאלו נכנסת בפתח למעלה ההיא והשומרים עומדים על כל פתח ופתח. כת צדיקים נכנסין בפתחם כת

ישרים נכנסין בפתחם, וכן כל מעלה ומעלה משבע מעלות הללו.

בגן עדן יש מן החומה ולפנים ענן קשור ונוגה סביבותיו. בצד צפון יש מסך פרוס מנוגה ואש ירקרק מפריד בין שאר רוחות הגן, ושם היכלות גנוזות מן הצדקניות הכשרות שבישראל. בצד רוח מזרח יש היכל גנוז וסתום והוא נקרא היכל נוגה והיכל זה בנוי כעצם השמים לטוהר ושם כל קירותיו סביב אותיות בולטות ונוצצות, אלו עולות ואלו יורדות, פורחות אלו מכאן ונוחות בכאן בצד אחר, ואותן האותיות אשר בצד האחר פורחות משם ונוחות בכאן, ומתחלפות אלו באלו ואין משתבשות לעולם, ואין מי שיעמוד בהן כי אין עומדות אפילו רגע. פרחים מעשה שבכה מארבע גווני נוגה נוצצים לשם. ביום השבת נכנס לשם המשיח עם האבות והאותיות משתבבות (משתנות), קוראין האותיות ושמחים שמחה גדולה ואין מי שיודע מהו. ושם באותו היכל ולפנים פתח פתוחה לשם, ושם מן הפרוכת ולפנים כל דיוקני הרוגי לוד ועשרה הרוגי מלכות. קם המשיח ונכנס לשם ורואה אותם הדיוקנין ונושא קולו ושואג כארי, וכל הגן וכל הצדיקים מזדעזעים והעמוד באמצע הגן מזדעזע ועולה ויורד וארבע אופנים מזומנים שם ואוחזים בארבע הטבעות, והרקיע סובב והקול נשמע במרומים והקב"ה מוריד שתי דמעות באותו העמוד למטה, והאופנים נכנסין אצל המשיח, והאבות נכנסין כלם בפתח שער הקדים אשר בהיכל ההוא ושם רואים כל מעלות הצדיקים של לוד ועשרה הרוגי מלכות, ועומדים כלם ומשיח, ואותם האופנים כלם ינשאו ועולין אצל מלך מלכי המלכים הקב"ה ונשבע להם ללבוש בגדי נקם ולדון את נקמתם מן האומות, שנאמר ידין בגוים מלא גויות, וחוזרים אצל המשיח, והמה ואבות נכנסין אצל ראשי ישיבות אשר שם ושמחים בחדושי התורה שחדש כל אחד ואחד בעולם הזה. ומשם נכנסין כל ראשי ישיבות [ותלמידי] הישיבות והולכין לישיבתו של משה רבינו ע"ה, ומשה וכל הצדיקים שהיו בדור המדבר כלם יושבין לפניו ולומדין תורה, והוא מפרש להם קבלת התורה כפי אשר קבלה במרום.

בגן עדן לפאת צפון יש שבע (שש) מדורות מזומנות, והיכלות הצדקניות שבישראל המזכות לאל בגמילות חסדים והמזכות תורה לבניהן. הדירה הראשונה אשר שם בתיה בת פרעה וכמה הן הצדקניות אשר שם המגדלות יתומים והמסבירות פנים לתלמידי חכמים המתארחין אצל בעליהן והנותנות צדקה בסתר, ובכל יום ויום מתעטרות עם זוהר עטרת זיו השכינה וקוראין עליה [בתיה] אשריך שזכית לגדל ולהמשיך ענף תפארת בעולם. הדירה השנית יש שם כמה צדקניות מישראל ושם יוכבד אשת עמרם ראש עליהן, ושלשה פעמים בכל יום מכריזין עליה אשריך שזכית לילד בן אחד שעל ראשו ורגליו ערפל. הדירה השלישית אשר שם מרים הנביאה וכמה צדקניות העומדות עמה, כל אותן המושכות לבעליהן לדרך טובה ולעבודת בוראן, ובכל דירה ודירה חופות שאננות, ומלאכים ידועים ממונים על כל דירה ודירה. הדירה הרביעית אשר שם חולדה הנביאה וכמה הן הצדקניות העומדות באותה הדירה. הדירה החמישית אשר שם אביגיל וכמה הן הצדקניות עמה יושבות בטח בחופתן. מהן והלאה [הדירה הששית] דירת האמהות שרה רבקה רחל ולאה, ובחצות הלילה כשהקב"ה נכנס עם הצדיקים, קול קורא בגן, התכוננו צדיקים לקראת בוראכם, אשריכם שזכיתם לכל הכבוד הזה. באותה שעה פורחות הנשמות ומזדווגות כל אחת ואחת כראוי ולפי מעלת מעשיהם הם רואים ומשיגים ונהנין, ומעלתן והנאתן עין לא ראתה אלהים זולתך.

בגן עדן יש ראש ישיבה בהיכל האגוז והוא היכל הנוגה הסתום וגנוז, סמוך להיכל קן צפור והוא נקרא רב גדיאל נער, וכל עומקי התורה וסתריה הוא מגלה ועל ידו נגלים, וכל הצדיקים תאותם אצלו. וזה נולד בימי השמד והיה לומד תורה במערה אחת והוא בן שבע שנים, ובאו האויבים ומצאוהו ועשאוהו חתיכות, ועלתה נשמתו למרום ואומרת כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנוגה סביב הוא מראה דמות כבוד ה׳, והעמידו הקב"ה לפניו ונשבע לו להנחילו היכל הנוגה ולגלות על ידו בגן עדן סתרים ועמוקות אשר הם בתורה שלא נגלו קודם לכן, וכל הצדיקים אשר בגן עדן מתאוים לראותו ושומעים ממנו עומקי התורה וסתריה. בשעה שהוא יוצא, אותיות שם המפורש בולטות ונוצצות על ראשו וכל הצדיקים שמחים. הוא נכנס ונופל על פניו גועה ובוכה על שלא זכה להיות לו בן בעוה"ז, ויהושע בן יהוצדק הכהן הגדול עומד עליו ואוחז בו ומעמידו על רגליו ואומר לו קום לך חוורי חוורי הם בניך! שבע תעניות התענה רבי יוחנן בן זכאי כדי לראותו, והראוהו גנזי שבעה רקיעים בחלום ובסוף כלם ראה אותו כזוהר הרקיע ושבעים מלאכים סביבותיו וחמשים מפתחות בידו, וכמה צדיקים כתות כתות לפניו ואותיות שם המפורש על ראשו, ונגנז מיד ולא ראהו. היה שואל עליו ואמרו לו עד כאן הורשית, זהו מראה הקשת אשר יהיה בענן. חזרו חכמים על אביו (לחקור אחריו) ומצאו שמעולם לא ראה צורת אדם [רשע] ולא נסתכל בקשת בריתו, ולא הוריד ידו מטיבורו ולמטה, ולא קם מן התורה להשתדל בדרכי העולם, לא היה צדיק בעולם בצער שלא היה עמו בצער, מעולם לא דבר דבר חוץ מן התורה או מן דרך התורה, הוא הוליד בן זה ומת, ילדתו אמו ומתה, ונשאר יתום וגדל הוא בצער ולמד תורה הרבה והרגוהו, וזכה לכל זה.

הצדיקים כלם רואין אלו לאלו ויודעין ומכירין ידיעה גמורה ידיעה שאין בה חסרון. כשעולות הנשמות בערב שבת לגן עדן העליון של מעלה כמה ברוזים הם

מכריזין מעלה ומטה, וכלם מתפשטים באותו מלבוש ועולין למעלה, ושם ברקיע ערבות עומד מיכאל השר הגדול ומזבח לפניו וכל נשמות הצדיקים מקריב על המזבח ההוא, ואזי בא רוח מבושם שהיו עושים מעשיהם בעולם הזה והקב"ה משיב רוחו [של כל אחד] אליו, כי ברוח היוצא [ממנו] באים בעולם הזה ואותו רוח שב ומשיבו אליו, ועל סבה זו בני אדם חוזרין לסבתם הראשונה. ובאותו זמן שמיכאל מקריב קרבן הנשמות משיב רוחו אליו ומכניסו פנימה. ויש זמן שהקב"ה משיב רוחו אליו ואינו מכניסו פנימה, וכשאינו מכניסו לתוכה הרוח חוזרת לכאן ולכאן ומשוטטת לגיהנם, וכשמכניסו לחיקו מכניסו לגן עדן שבארץ, וכשמכניסו פנימה בתוכו מכניסו לגן עדן של מעלה. ואיתימא נשמתו של אדם אינה ממוצא הפה הרי כתיב ויפח באפיו נשמת חיים, ומעלה אותה מן המזבח באהבת הריח ומוציאה מתוכו לגן עדן של מעלה.

גן עדן של מעלה הוא אשר נטע ה' אלקים מקום עדן העליון, הדא הוא דכתיב ויטע ה' גן בעדן מקדם, ואותו גן עדן לירכתי צפון של מעלה כענין ירושלם של מטה שנאמר הר ציון ירכתי צפון, ואותו גן עדן אשר למעלה הוא מתחת הפרגוד תחת אלקי ישראל, והוא מרובע מארבע פנות מן הרקיע אשר הוא כעין הקרח הנורא. שש מראות נוגה סובבות אותו והנוגה הששית הוא כמין נהר ויוצא ונכנס לתוך הגן, יוצא מן העדן העליון ונכנס לתוך הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. הראש האחד הוא מיכאל השר הגדול והוא כנגד פישון הנהר הראשון אשר מתחת בגן עדן אשר למטה, הראש השני הוא גבריאל האיש לבוש הבדים והוא כנגד הנהר השני אשר בגן עדן למטה שהוא גיחון, הראש השלישי הוא רפאל והוא כנגד הנהר השלישי חדקל, הראש הרביעי הוא נוריאל והוא כנגד נהר פרת. בגן עדן אשר למטה יוצא נהר מעדן הסתום והגנוז ונכנס בגן והוא משקה כל אותם הנטיעות ומשם יפרד אותו הנהר ונעשה ארבעה, כמו כן למעלה. בגן עדן של מטה הוא עץ חיים באמצע הגן וסמוך לו עץ הדעת טוב ורע. בעץ החיים יש דברים סתומים וגנוזים, בשעה שהקב"ה נכנס בגן עדן עם הצדיקים עץ החיים נותן ריח ואותו הריח סובב כל הגן, ואותו הריח הוא חיים לכל הצדיקים אשר שם, וכלו נשתטח וכל העלין מרננין והצדיקים יושבים בצלו בכל ראשי חדשים ובמועדים ויושבים (ואוכלים) למעדנים, והפרי שלו הוא חיים ומנוחה עלהו לא יבול ומצליח בכל מעשהו, כמא דאיתמר ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח. מה עושה הקב"ה נכנס בגנת האגוז אשר הוא לפנים בגן וידיד (?) אשר בעשר מעלות, והצדיקים יושבים בצל האילן נובע גולת ברכה ונופל על ראש כל צדיק, ולמי שנופל עליו הטל הוא הולך ועומד בשער מזרחי לפני גנת אגוז ושם עומד ומשתחוה לפני ענן כבודו, והקב"ה שואל והוא משיב, לומר מה שלומד ויוצא, וכן כל צדיק וצדיק. והקב"ה שמח עמהם שמחה גדולה, בא ועומד על אותו אילן החיים והענן סר והצדיקים באים ומשתחוים לפני אור זוהר כבודו למעלה.

כענין זה שלש חומות לגן עדן של מעלה, החומה האחת היא הנקראת לחש סתר [המדרגה], החומה השנית היא הנקראת תנועת פועל ה', השלישית היא הנקראת משמר אדרת הממשלה. ושמותיו של הקב"ה על כל חומה וחומה. החומה הראשונה היא הנקראת לחש סתר המדרגה, והוא שאמר שלמה בדרך משל יונתי בחגוי סלע בסתר המדרגה, ואין שום נשמה נכנסת בגן עדן של מעלה אלא בשבתות וימים טובים שנקראו שבת לה' מפני שבהם עונג הנשמות, וזהו דכתיב וקראת לשבת עונג, והחומה הזאת היא של אש האוכלת אש ושם המלאכים שנבראו ביום שני, ובקרבתם אצל החומה הזאת אומרים שירה, והם נגשים ליכנס ונמוחים בלכיחת האש ושבים כמתחלה חדשים כראשונה ועליהם נאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך. וסוד להט החרב המתהפכת סביב החומה הזאת, ושני כרובים הם משמרות הגן. ובין כל חומה וחומה עומדים שרפים למיניהם שומרים משמרת, ושם סובב נהר דינור נגיד ונפיק, ואלף אלפין וריבוא רבבון ישמשונו. וכל המלאכים הממונים על האומות סביב הנהר ההוא, עד (אצל) הנהר ההוא מקום גבוה ונראה בו הסולם שראה יעקב בחלום והסולם ההוא הוא סולם הנער מטטרו"ן שהוא גבוה מחבריו מהלך חמש מאות שנה, וכל השרים הממונים על האומות קרבים אצל הסולם אלו עולין ואלו יורדין, כל העולין יש להם ממשלה וכל היורדין נכנסין בנהר דינור ונלחכים שם והממשלה זזה מהם.— החומה השנית הנקראת פועל ה' והיא מאור הנוגה לצדיקים והקב"ה פועל תמיד בזה האור אשר עין לא ראתה אלקים זולתך יעשה למחכה לו. גן עדן זהו למעלה משלש מאות ותשעים רקיעים, וילון הראשון ורקיע ושחקים וזבול שבו ירושלם ובית המקדש ומזבח ומעון ומכון וערבות, ובערבות שהוא השביעי גנזי החיים וגנזי שלום וברכה, ונשמתן של צדיקים למעלה מכל אותם רקיעים.

בא וראה כמה רקיעים ורקיעים ברא הקב"ה, והשמים העליונים אין להם שיעור ואין להם מקום, הם מקום כל העולמות, וכל רקיע ורקיע מאלו עין לא ראתה אלקים זולתך. וכל אחד ואחד עולם בפני עצמו, וכל עולם מתחלק לאלף עולמות חוץ מוילון שיש זמן שעולה לאלף ויש זמן שאינו עולה לאלף. הנשארים הששה שהם ששת אלפים עולמות ונאחזים אלו באלו שלש פעמים, והם שמונה עשר אלף עולמות, ואין נכנס בהם אלא הקב"ה בלבד שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן=שאינן ממש, שאין מי שיודע בהם אלא הוא יתעלה בלבד, וזה הגן עדן הוא מכוון כנגד שחקים, מקום ששוחקין מן לצדיקים, וריחים עומדות בשחקים

והן טוחנות המן. ושחקים נכנסין בגן, ולמעלה מכוון האילן והוא בסוד עמוד האמצעי אשר בגן עדן של מטה, והעמוד הזה הוא באמצע הגן מלמעלה למטה וממנו נמשך כל טוב הגן וכל מעדניו. העמוד הזה הוא מוגבל בשנים עשר גבולי אלכסין והוא האילן אשר משם פורחות הנשמות, וכל גבוליו שנים עשר, והאילן הזה הוא שרשיו בלבנון שהם כסא הכבוד ית׳, והוא לבנון כנגד הלבנון העליון ושרשיו שבעים ושתים (1) שרשים שתולים בבית ה׳, והענפים ארבעים ושתים, וכל שרי העולם תלוין בו. והאלכסונים כלם ל״ו והוא מוגבל לפאתי עולם, לרוח מזרח תשעה ולרוח צפון תשעה, ולרוח דרום תשעה ולרוח מערב תשעה, ובאמצע הגן שהוא נוף האילן נאחזים עם הקדש, ולקחו לגורלם. באילן הזה יש חמשים שערים וכל שער ושער הוא שער להכנס הצדיקים באמונתם, מנוף האילן שהוא באמצע פורחות הנשמות ולא הרוחות, כי הרוחות למטה באילן האחר והנשמות מאילן העליון הגנוז כאשר אמרנו (2).

תם סדר גן עדן

סדר גן עדן (נוסחא ב׳)

[בית המדרש ח״ה 43]

חצר גדול יש למתים ולפני החצר נחל היוצא מג״ע ולפני הנחלים יש שדה, ובכל ערבי שבתות בין מנחה לתפלת ערבית מוציאין רוחות של מתים מבית גנזיהם ומרעין אותן באותו שדה ושותין מים מאותו נחל, וכל אדם השותה מים בשבת בין מנחה לתפלת ערבית גוזל מימיו של מתים, וכשהצבור אומר ברוך ה׳ המבורך חוזרים אותם לקבריהם, והקב״ה מחיה אותם ומעמידם על רגליהם חיים וקיימים, וכל מתי ישראל נוחים ביום השבת, ובאים המונים המונים ומשוררים לפני הקב״ה, ובאים ומשתחוים בבתי כנסיות לקיים מה שנאמר יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם. וכל ימי שבתות וראשי חדשים עומדים חיים מקבריהם ובאים ומקבלים פני שכינה ומשתחוים לפניו, כמו שנאמר והשתחוו עם הארץ לפני השער ההוא בשבתות ובחדשים, שנאמר והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות לפני וגו׳.

[הוספה מבית המדרש ח״ו 151]

ועוד כתב בפרקים דר׳ יאשיהו א״ר אליעזר, בית מדרשו של הקב״ה לעתיד לבוא י״ח אלפי רבבות פרסאות על י״ח אלפים פרסאות והקב״ה יושב על כסא דין וכסא דוד כנגדו, שנאמר כסאו כשמש נגדי וכל הנשים השאננות הנותנות שכר ללמוד את בניהם תורה ומקרא ותלמוד וד״א, וכל הנשים הישרות הן באות ונוטלות שכר מאת הקב״ה ויושבות במחיצתן של הקב״ה, וכל האנשים רואים פניהן, ופניהן כזיו שכינה מבהיק ושומעים תורה חדשה מפי המקום, ועומד זרובבל בן שאלתיאל ומתרגם ומפרש כל **דבור** ודבור מפי הקב״ה (3).

סעודת גן עדן

[בסדר רב עמרם גאון דף י״ג; ובית המדרש ח״ה 45]

לעתיד לבוא מגלה הקב״ה טעמי תורה לישראל, מפני מה איסור שתי אחיות, מפני מה בשר בחלב, מפני מה בשר חזיר, מפני מה כלאים. לאחר שיגלה להם טעמי תורה אומר להם לצדיקים הכנסו לגן עדן ואכלו סעודה המתוקנת לכם ושתו יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית. אמרו לפניו רבש״ע כלום יש סעודה שאין בעליה שרוי בתוכה, אבל אם רצונך תשרה שכינתך בינותינו. מיד אומר דוד לפני הקב״ה רבש״ע עשה עמנו טובה ושב אתנו, באותה שעה שומע הקב״ה לדוד שנאמר אז תקרא וה׳ יענה תשוע ויאמר הנני. מיד נכנס הקב״ה ודוד וכל הצדיקים עומדים על כסאותם והקב״ה יושב על כסא כבוד שלו ודוד יושב כנגדו על כסא המוכן לו, שנאמר וכסאו כשמש נגדי, וכל הצדיקים יושבים על כסאותם ואוכלין ושמחין ושותין כשלשה כוסות מיין עסים שנאמר אשקך מיין הרקח מעסים רמוני (4), ומוזגין להם כוס של ברכה, וכוס של ברכה הוי מאתים ועשרים ואחד לוג, שנאמר תערוך לפני שולחן נגד צוררי דשנת בשמן ראשי כוסי רויה, רוי״ה בגימטריא הכי הוי. לאחר שאוכלין ושותין אומר מי יברך, אומר לאברהם טול אתה וברך שאתה אב העולם, אומר להם איני מברך שיצא ממני זרע שהכעים לפני הקב״ה, אומר ליצחק טול אתה וברך שנעקדת על גבי המזבח, אומר להם איני מברך שיצא ממני זרע שהחריבו את ביתו של הקב״ה, אומר ליעקב טול אתה וברך שמטתך שלמה לפני המקום, אומר להם איני מברך שנשאתי שתי אחיות בחייהן שעתידה תורה לאסרן שנאמר ואשה אל אחותה לא תקח לצרור, אומר למשה טול אתה וברך שקבלת את התורה וקיימת אותה, אומר להם איני מברך שלא זכיתי ליכנס לא״י, אומר ליהושע טול אתה וברך שהכנסת את ישראל לארץ וקיימת את התורה, אומר להם איני מברך שלא זכיתי לבן, אומר לדוד טול אתה וברך שאתה נעים זמירות ישראל ואתה

---

(1) כוונתו לשמות הקדושים של ע״ב ומ״ב. (2) עי׳ שבט מוסר בסוף וילקוט ח״א רמז כ׳.

(3) במדרש גן עדן וגיהנם של יעלינעק ביהמ״ד ח״ה 42, נכלל שערי גן עדן שכבר הביא בביהמ״ד ח״ב במס׳ גן עדן, עי׳ פה צד 84.

(4) נוסח אחר: וגבריאל נוטל שתי כסאות אחת להקב״ה ואחת לדוד שנאמר וכסאו כשמש נגדי ואוכלים ושותים ג׳ כוסות. עי׳ תנא דבי אליהו זוטא פ״כ.

נשיא להם שנאמר ועבדי דוד נשיא להם לעולם, והוא אומר להם אני אברך ולי נאה לברך, שנאמר כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא. לאחר שאוכלין ושותין ומברכין מביא הקב״ה את התורה ומניחה בחיקו ועוסק בה בטומאה ובטהרה באיסור ובהיתר בהלכות ובאגדות, ואומר דוד שירה לפני הקב״ה ועונין אחריו הצדיקים אמן יהא שמיה רבה מברך לעלם ולעלמי עלמיא יתברך, מתוך גן עדן, ופושעי ישראל עונין אמן מתוך גיהנם. מיד אומר הקב״ה למלאכים מי הם אלו שעונין אמן מתוך גיהנם? אומר לפניו רבש״ע הללו פושעי ישראל שאע״פ שהם בצרה גדולה מתחזקים ואומרין לפניך אמן. מיד אומר הקב״ה למלאכים פתחו להם שערי גן עדן ויבואו ויזמרו לפני שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי שומר אמונים אלא שאומרים אמנים (עי׳ פסחים קי״ט:).

סעודת לויתן

[בית המדרש ח״ו 150]

לעתיד לבוא מביא הקב״ה הצדיקים לג״ע ואומר לגבריאל לך ותן שלום לצדיקים בשמי, מיד הולכין מיכאל וגבריאל שרי ישראל ועומדין על פתח גן עדן ואומרים לצדיקים קבלו שלום ממלך מלכי המלכים הקב״ה, באותה שעה משיבים הצדיקים ואומרים: מיכאל וגבריאל! לכו ואמרו להקב״ה אם רצונו יבא ויסעוד עמנו בסעודה המתוקנת לנו בג״ע, שנאמר יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו, ואז הולכין מיכאל וגבריאל ואומרין רבש״ע כך אומרין הצדיקים שתלך לסעוד עמהם. מיד ישמע הקב״ה להם ויכנס עמהם בג״ע, ותיכף שיבא שם הקב״ה הצדיקים עומדין על רגליהן ויתמלא כל העולם אורה שנאמר אל ה׳ ויאר לנו וגו׳, וא״ל שלום לכם הצדיקים מפני מה אתם עומדים על רגליכם שבו איש תחתיו, והוא עצמו יושב במקומם, וא״ל שתו בטוב ואכלו וגם אני לא באתי אלא כדי לסעוד עמכם שנאמר באתי לגני אחותי כלה וגו׳. א״ל בני מיום שבראתי את עולמי לא הייתי מונע מכם אלא כסא הכבוד שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו, ועכשיו אני מנחיל אתכם מכסא כבודי שנאמר וכסא כבוד ינחילם. מיד מכריז הקב״ה שיבואו כל פרנסים טובים לישראל ומכניסם לפניו ומשחקים לפניו עמו כאדם המשחק עם חברו, שנאמר והקימותי לכם שבעה רועים ושמונה נסיכי אדם, ואלו הן הז׳ רועים: אדם, שת, אנוש, מתושלח בימינו, אברהם יצחק ויעקב משמאלו. ואלו הן הח׳ נסיכי אדם: ישי שאול שמואל צפניהו חזקיהו אליהו משיח, ודוד מסב כנגד השכינה ששה טפחים שנאמר כסא כשמש נגדי. משה רבינו רחוק מן השכינה ששה טפחים כאורך הלוחות. באותה שעה שאול עומד על רגליו ואין לו מקום לישב, באותה שעה עומד דוד מלך ישראל ואומר רבש״ע שאול מלך ישראל מלך לפני והוא צדיק גמור תן לו מקום לישב, מיד יתן לו הקב״ה מקום לישב, והיה שלמה משמח לפני אביו ואומר על שאול בקשת רחמים ובקשת לו מקום לישב, עלי לא כ״ש שיש לך לבקש רחמים להושיבני, באותה שעה פתח הקב״ה בשבחו של שלמה ומחזיק לו טובה בפני הצדיקים וא״ל מה עשה בנה בית שלו בי״ג ושלי בשבע שנים, ולא עוד אלא שהקדים מלכותי למלכותו, שנאמר חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב. ונותן לו מקום לישב, שנאמר לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך. לאחר שיושבין כל אחד ואחד במקומו, משה רבינו מתקן להם סעודה לצדיקים שנאמר חמאת בקר וחלב צאן עם חלב כרים. באותה שעה עומד מלכי צדק ונותן שכרו לכל צדיק וצדיק ואומר פלוני ופלוני יסעוד סעודה למחר, שנאמר אז נדברו יראי ה׳. באותה שעה עומד הקב״ה על רגליו ומשקה כל אחד ואחד מן הצדיקים וא״ל מאיזה יין אתם מבקשין של תפוחים או של רמונים או מיין המשומר בענביו מששת ימי בראשית, ואני בעצמי ובכבודי אשמח אתכם. באותה שעה באין כל הרשעים ורואין כל הצדיקים כל אחד ואחד בכבודו וביקרו, אברהם יצחק ויעקב בראשם, וברקים של אש יוצאים מפיהם וקרני הוד בראשם, וזיום מבהיק מסוף העולם עד סופו, ואומרים הרשעים מי אלו אשר הקב״ה עושה להם כל הכבוד הזה, וא״ל הם צדיקי ישראל. באותה שעה אומרים אשרי העם שככה לו אשרי העם שה׳ אלהיו, אשרי שזה מלכם, אשרי המלך שאלו עמו, ואשרי העם כלו שהקב״ה עושה להם הכבוד הזה, באותה שעה שולח הקב״ה למלאך המות שהיה מקטרג על ישראל, בסנגוריא. ויצר הרע שהיה מושך לבו של אדם לעברה פרשו הקב״ה מעליהם והורגו באשו של נהר דינור ושורפו ובולעו מן העולם, שנאמר ובלע המות לנצח וגו׳, ולא ימצא עוד. ויהי הקב״ה לישועה ולנחמה ולשמחה לצדיקים שנאמר ואמר ביום ההוא וגו׳.

פרק גן החיים

[בית המדרש ח״ה 47]

גדולים מעשיו של הקב״ה שאין להם חקר, שאם ירצה אדם לחשוב מדותיו בכל יום משכים ומעריב ואינו יכול לחשוב. והרי דברים קל וחומר, ומה מדה אחת של רקיע אינו יכול לחשוב, רקיעין כלן על אחת כו״ב. ומי הלך מסוף העולם ועד סופו וגמר מדות כל הארצות וכל המדבריות כלן, והלא דברים ק״ו ומה דברים שברשותו אינו יכול לחשוב שאינן ברשותו על אכו״ב. כך עינים של נביאים ראו חשבון כל הדורות וקצי כל הדורות וסוף עוה״ז וסוף עוה״ב אבל מתן שכרן של צדיקים לעוה״ב לא ראו, שנאמר עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. ומה ראו עיניהם

של נביאים? חדרי ג"ע ועץ החיים. ואלו הן חדרי גן עדן: נ"ו שערים יש בג"ע ועל השערים בתים ועליות, ואורך הבתים ס' ריבוא מלין, וכל אחד ואחד מהבתים יש בו ששים מלאכי השרת, ובאותן הבתים חופות על גבי חופות ומשכנין של וורדין, ולכל צדיק וצדיק מקומו מוכן לפניו, ומלאכי חסד מרקדין ומזמרין לפניו ומפשיטין לו את בגדיו ומלבישין אותו בגדי משי וכבוד, ושם אפרסמון ויין ושמן ודבש וחלב וכל מיני עדונין, ובראש כל חופה גפן של זהב טעונה אבנים טובות ומרגליות שנאמר בעדן גן אלהים כל אבן יקרה מסוכתך וגו', וכל אלו התקין הקב"ה לצדיקים לעתיד לבוא.

מדת עץ החיים כמדת כל הישוב, יש בג"ע עץ החיים כנגד פירות כל האילנות מיום שנברא העולם עד יום שיחיו המתים. פירות העוה"ז נאכל ומסריח וטעם כל אחד ואחד בפני עצמו ואינם עומדים משנה לחברתה וסוף כל האוכלים חוזרים אל העפר שנאמר הכל הולך אל מקום אחד הכל הולך אל העפר והכל שב אל העפר. אבל פירות העוה"ב נאכלין ואינם מסריחין וטעם כל מעדני עולם בהם וקיימים הם מימי בראשית והן משובחין והולכין ונותנים חיים לעושיהם ולאוכליהם לעולמי עולמים, שנאמר ועתה פן ישלח ידו ואכל וחי לעולם. והלא דברים ק"ו ומה מי שנגזרה עליו מיתה אם אכל ממנו חי לעולם, צדיקים שמקיימים התורה והמצות ומקיימי רצון יוצרם על אחת כו"כ. אין לי אלא חיים, לחכמה לבינה ולאור פנים מנין— שנאמר ויצמח ה' אלקים מן האדמה כל עץ נחמד למראה. ומנין שרואה פני השכינה, שנאמר באור פני מלך חיים ורצונו כעב מלקוש. יכול שהיא עושה פירות משנה לחברתה, ובדין הוא נקראו נהרות ונקראו מים ונקראו עץ חיים, מה נהרות מושכין והולכין ואין פוסקין אלא הולכין וחיין. וכן דוד מלך ישראל אומר והיה כעץ שתול על פלגי מים ועל יובל ישלח שרשיו, וכן ישעיה אומר הוי ארץ צלצל כנפים, ואומר השולח בים צירים ובכלי גומא על פני המים. מנין שכל האילנות עתידין לעלות לירושלם ונהרי ג"ע עוברים תחת עץ החיים ובוזזין כל האילנות שבעולם, ומשם יוצא נהר גדול וכל האילנות נטועים, שנאמר ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל. כל הנהרות הללו מעטים גליות ישראל בכל מקומות מושבותיהם, והקב"ה עושה נס בהם, עושה מחילות ומעלה אותם תחת הר הזיתים, והקב"ה עומד על ההר וההר יבקע מתחתיו, שנאמר ונבקע הר הזיתים, והקב"ה עומד על ההר, ובת קול משמיע בעולם מי שמע כזאת ומי ראה כאלה וגו' וירושלם תמיהה באותה שעה ואומרת מי ילד לי את אלה, והקב"ה משיבה הם בניך הם בני גלותך שיצאו ממך, שנאמר הרחיבי מקום אהלך. אשריכם הצדיקים שלומדים את התורה שהיא משולה לעץ חיים, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה, סנהדראות יושבים תחת עץ החיים ואבות העולם במחיצתם והוד והדר וקרני הוד לבושם, וזיקים וברקים יוצאים מפיהם וכל ישראל סביבותם, ולכלם תורה אחת ומאמר אחד והלכה אחת ומשמע אחד, ואין מחלוקת ביניהם, שנאמר וכל בניך למודי ה' וגו'. באותה שעה רעשה הארץ והעולם מזדעזע והים מתפרד וחשמלי אש שהיו דומים לגדפי טווס מקיפים מסוף העולם ועד סופו. וכל אומות העולם באים ורואים בכבודן של ישראל שנאמר והלכו גוים לאורך. אימתי תשועה זאת הוי אומר זה לימות המשיח שיבא ויגלה במהרה בימינו, ויראו עינינו וישמח לבנו, אמן וכי"ר.

מסכת גיהנם

[ראשית חכמה שער היראה פי"ב; בית המדרש ח"א]

כתיב לפני זעמו מי יעמוד ומי יקום בחרון אפו (נחום א'), ר' זעירא פתח לעלוקה שתי בנות הב הב (משלי ל' ט"ו), א"ר אליעזר שתי כתות של מלאכים עומדים על פתחי גיהנם, ואומרות הב הב אייתי אייתי, ולמה נקרא שמו גיהנם שקול נהמתה הולך מסוף העולם עד סופו, ולמה נקרא שמו תפתה שהכל נכנסים שם בפתוי של יצר הרע.

פרק ראשון: ר' יוחנן פתח עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו גם ברכות יעטה מורה (תהלים פ"ד), מלמד שהרשע מתודה כשם שהמצורע מתודה ואומר אני פלוני בן פלוני עברתי עבירה פלונית במקום פלוני ביום פלוני בפני פלוני במעמד פלוני ופלוני. שלשה עדים יש בגיהנם א' בים א' במדבר א' בישוב, זו שבים מנין, שנאמר מבטן שאול שועתי שמעה קולי (יונה ב'), זו שבמדבר מנין, שנאמר וירדו חיים שאולה (במדבר י"ז ל"ג). זו שבישוב מנין, שנאמר נאום ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם (ישעיה ל"א ט'). חמשה מיני אש יש בגיהנם, אש אוכלת ושותה, שותה ואינה אוכלת, אוכלת ואינה שותה, לא אוכלת ולא שותה, ויש אש אוכלת אש. יש בה נחלים כהרים ויש בה נחלים כגבעות יש בה נחלים כים המלח ויש בה נחלים כאבנים גדולות. יש בה נהרות של זפת ושל גפרית מושכין ורותחין גחלי רתמים.—גזר דינו של רשע מלאכי חבלה דוחפין אותו על פניו ואחרים מקבלים אותו מהם ודוחפין אותו לפני אור של גיהנם ופוערת פיה ובולעתו, שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה ופוערת פיה לבלי חוק וירד הדרה והמונה ושאונה ועלז בה (שם ה' י"ד). למי שאין בידו מצוה אחת שמכריעו לכף זכות, אבל מי שיש בידו תורה ומעשים טובים ויסורין רבים באים עליו ניצול מדינה של גיהנם, שנאמר גם כי אלך בגיא צלמות לא אירע רע וכו' שבטך ומשענתך המה ינחמוני (תהלים כ"ג ד'), שבטך אלו יסורין ומשענתך זו התורה.

פרק שני: ר' יוחנן פתח: ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח נפש (איוב

י"א כ'). גוף שאינו כלה ונשמתו יוצאת באש שאינו נכבה, ועליהם הכתוב אומר כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה (ישעיה ס"ו כ"ד). א"ר יהושע בן לוי פעם אחת הלכתי בדרך ומצאתי אליהו הנביא ז"ל אמר לי רצונך שאעמידך על שער גיהנם? אמרתי לו הן. הראני בני אדם שתלויין בחוטמם ובני אדם שתלויין בידיהם, וב"א שתלויין בלשונם, וב"א שתלויין ברגליהם, והראני נשים שתלויות בדדיהן, והראני בני אדם שתלויין בעיניהם, והראני ב"א שמאכילין אותם בשרם, וב"א שמאכילין אותם גחלי רתמים, וב"א יושבים חיים ותולעים אוכלין אותם. אמר לי אלו שכתוב עליהם כי תולעתם לא תמות. והראני בני אדם שמאכילין אותם חול דק והיו מאכילין אותם על כרחם ושיניהם נשברות, והקב"ה אומר להם רשעים כשאכלתם את הגזל היה מתוק בפיכם ועתה אין בכם כח לאכול, לקיים מה שנאמר שני רשעים שברת (תהלים ג' ח'). והראני בני אדם שמשליכין אותם מן האש לשלג ומן השלג לאש כרועה זה שרועה את צאנו מהר להר ועליהם הכתוב אומר כצאן לשאול שתו מות ירעם וירדו בם ישרים לבקר וצורם לבלות שאול מזבול לו (שם מ"ט ט"ו). אמר ר' יוחנן כל מלאך ומלאך ממונה להפרע עונש עבירה אחת. זה בא ודן אותו והולך לו, וכן השני וכן השלישי וכן כולם עד שמשלימין לכל עבירות שיש בידו. למה הדבר דומה לבעל חוב שהיה לו בעלי חובות הרבה והוליכוהו אצל המלך, א"ל המלך מה אעשה לכם לכו וחלקוהו ביניכם. באותה שעה נפשו נמסרת בגיהנם למלאכים אכזרים ומחלקים אותו ביניהם.

פרק שלישי: תניא שלשה יורדין לגיהנם ואין עולין, הבא על אשת איש, והמלבין פני חבירו ברבים, והנשבע בשם ה' לשקר, וי"א אף המתכבד בקלון חבירו, והמסכסך בין איש לאשתו להביא מריבה ביניהם. בכל ערב שבת מוליכין אותן לשני הרים של שלג ומניחין אותן שם, ובמוצאי שבת מחזירין אותם למקומם, ומלאך יוצא ודוחף אותם ומחזיר אותם למקומם בגיהנם. ומהן נוטלין שלג ונותנין תחת בית שחיהם כדי לצנן אותם בששת ימי החול, והקב"ה אומר להם רשעים אוי לכם שאף בגיהנם אתם גוזלים, שנאמר ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו (איוב כ"ד י"ט) כלומר אף בשאול חטאו.

פרק רביעי: כל י"ב חדש נעשים אפר והרוח מפזרתן תחת רגלי הצדיקים, דכתיב ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם (מלאכי ג' כ"ט), ואח"כ נשמתן חוזרת בהם והם יוצאים מגיהנם, ופניהם שחורות כשולי קדירה והם מצדיקים עליהם את הדין ואומרים יפה גזרת עלינו יפה דנתנו, לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים כיום הזה. אבל אומות העולם עובדי ע"ז דנים אותם בשבעה מדורות של אש ובכל מדור ומדור י"ב חודש. ונהר דינור יוצא מתחת כסא הכבוד ויורד עליהם והולך מסוף העולם ועד סופו. וז' מדורות יש ביניהם (1) ובכל מדור ומדור יש בו ששת אלפים בתים ובכל בית ובית יש בו ששת אלפים חלונות ובכל חלון וחלון יש בו ששת אלפים כדי מרה, וכלם מזומנים לסופרים ולדיינים, שלא עשו כהוגן, ולאותה שעה אמר שלמה ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך וגו'. ואחד מהם אינו נמלט אלא א"כ יש בו תורה ומעשים טובים. אחרי כל זאת הקב"ה מרחם על בריותיו שנאמר כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי.

סליק מסכת גיהנם

פרק מגיהנם לר' יצחק בן פרנך

[בית המדרש ח"ה 48]

ר' יצחק אומר כל עונותיו של אדם חקוקים לו על עצמותיו שנאמר ותהי עונותם על עצמותם, וכל זכיותיו של אדם כותבים לו על יד ימינו. ר' יהושע אומר אין מעידין בזכיותיו ובחובותיו של אדם אלא בשעת פטירתו, אפילו שיחה קלה שאין בה חטא מגידים לו לאדם בשעת מיתתו. הא כיצד, כשאדם מת באין עליו ג' מלאכי השרת, האחד מלאך המות והאחד סופר והאחד ממונה, אמר לו כבר הגיע קיצך, אמר לו אינו כן שעדיין לא הגיע קיצי, מיד חושב המלאך הסופר ימיו ושנותיו, באותה שעה פותח האדם את עיניו ורואה את מלאך המות ומזדעזע ונופל על פניו. אמרו עליו על מלאך המות שארכו מסוף העולם ועד סופו... מכאן אמרו אפילו בשעת מיתתו של רשע יצרו מתגבר עליו. ר' אליעזר אומר בשם... (2) בשעה שהצדיק נפטר מן העולם באין עליו ג' כתות של מלאכי השרת, כת אחת אומרת הצדיק אבד ואין איש שם על לב, כת שניה אומרת יבא שלום וגו', כת ג' אומרת והלך לפניך צדקך. אמרו חז"ל ד' מלאכים עומדים לו לאדם בשעת פטירתו מן העוה"ז, כשתבא הנשמה ליפטר מן העולם תזעק קול אחד ואומרת ארץ ארץ שהלכתי עליך הצילני מדין המות, ועונה המלאך ואומר לה' הארץ ומלואה. צועקת קול שני ואומרת אחי אחי קרובי ומשפחתי החביבים עלי בואו והצילוני מדין המות, והמלאך השני עונה אח לא פדה יפדה איש. וצועקת קול שלישי ואומרת ממוני ממוני החביב עלי הצילני מדין המות הזה, ועונה מלאך שלישי ואומר לה' הארץ ומלואה. וצועקת קול רביעי ואומרת מעשי

---

(1) במדרש רות הנעלם ביארו ז' מדורות (עי' זהר חדש דף ל"ג). ועי' ג"כ זהר פ' תרומה (דף ק"ג ע"ב) שיש מקום בגיהנם הנקרא צואה רותחת וכו', גם במדרש תהלים י"א ו'.

(2) חסר בכאן, וכנראה הם כמו הדברים המובאים להלן במס' חבוט הקבר.

מעשי הטובים בואו והצילוני מדין המות, ועונה מלאך רביעי ואומר לו עכשיו קראת אל האמת שנאמר והלך לפניך צדקך.

מסכת חבוט הקבר

[ראשית חכמה שער היראה פי"ב; בית המדרש ח"א]

פרק ראשון: כיצד אדם מת באין אליו מלאכי הרקיע, אחד ממלאכי השרת ואחד ממלאכי מות ואחד סופר ואחד שממונה עמו ואומרים לו קום הגיע קצך (1), אומר להם עדיין לא הגיע קצי, מיד פותח את עיניו ורואה מלאך (2), ארכו מסוף העולם ועד סופו מכף רגלו ועד קדקדו מלא עינים, לבושו אש כסותו אש כלו אש, וסכין בידו וטפה של מרה תלוי בו, ממנה מת ממנה מסריח ממנה פניו מוריקות, ואינו מת עד שרואה הקב"ה בעצמו שנאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג ג'), בחייהם אינם רואים אבל רואים במיתתם, שנאמר לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה (תהלים כ"ב ל'). מיד מעיד והקב"ה חותם. אם צדיק הוא מוסר נפשו לבעליו, אם רשע גמור הוא מקשה ערפו ומגביר יצרו. מכאן אמרו חז"ל אפילו בפטירתו של אדם רשע יצרו מתגבר עליו. ר"א בן יעקב אומר כשם שמקשה ערפו בעוה"ז כך מקשה ערפו בשעת פטירתו שעומד בדין שנאמר רשע יראה וכעס וגו' (שם קי"ב י'). בשעת פטירתו של צדיק מהו אומר הצדיק אבד וגו' (ישעיה נ"ז), ובשעת פטירתו של רשע מהו אומר ובליעל בקוץ מונד וגו' (ש"ב כ"ב).

פרק שני: שאלו [תלמידיו] את ר' אליעזר כיצד דין חבוט הקבר, א"ל בזמן שנפטר האדם מן העולם בא מלאך המות ויושב לו על קברו ומכה אותו בידו ואומר לו קום הגידה שמך. א"ל גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאיני יודע מה שמי, מיד מכנים רוח ונשמה בגופו (3) ומעמידו ומחייבו בדין. אריב"ל חציו אש ושלשלת בידו, בפעם א' אבריו מתפרקים, שניה עצמותיו מתפרקים, ובאין מלאכי השרת ומלקטים אותן ומעמידין אותו ומכה אותו פעם שלישית (4), ומבקשין ממנו דין ודנין אותו בכל מדה ומדה, יום א' ויום ב' בכך דנין אותו, יום ג' דנין אותו במכות, מכהו מב' עיניו מפני שלא ראה ואמר, ומאזניו מפני שלא שמע ואמר, ומשפתיו מפני שהוציא משפתיו דברי תיפלות, ומלשונו מפני שהעיד עדות שקר, ומרגליו מפני שהקדים רגליו לדבר עבירה. מכאן אמרו חז"ל כל המקדים רגליו לדבר עבירה מקדימין לו מלאך המות וכל המלשין על חבירו בלשון הרע מיתתו באסכרה.

פרק שלישי: אמר ר"מ משום ר"א קשה יום הדין שהקב"ה דן את האדם בקבר יותר מדין של גיהנם. דין גיהנם מעשרים שנה (5), אבל דין הקבר אפילו צדיקים נדונין בו, אפילו גמולי חלב אפילו יונקי שדים נדונים בו, אפילו נפלים נדונין בו, אבל אמרו חז"ל הדר בא"י ומת בע"ש קודם שקיעת החמה ונקבר בשעת תקיעת שופר בע"ש אינו רואה דין הקבר. ומה יעשה שינצל מדין הקבר? יהיה אוהב צדקות ואוהב תוכחות ואוהב גמילות חסדים ומכנים אורחים לתוך ביתו ויתפלל תפלתו בכוונה, ואז אפילו מת בחו"ל ומת בע"ש אינו רואה דין הקבר ואף לא דינה של גיהנם, שנאמר קראתי מצרה לי מבטן שאול שועתי (יונה ב'), מצרה זו חבוט הקבר, מבטן שאול זהו דינה של גיהנם. בן עזאי אומר שלשה דינין הן ושלשתן קשין זה מזה ושלשתן לפני הקב"ה הם. רע"א וכי שלשתן לפני הקב"ה והלא דין קבר לבדו דנין אותו ודין גיהנם לבדו דנין אותו, ודין שמים לפני הקב"ה הוא, אם אין עליו דין פוטרין אותו מיד ואם לאו דנין אותו דין ארוך.

פרק רביעי: א"ר יוסי בא וראה כמה בין בהמה לאדם, בהמה כמה יסורין סובלת בעולם, שוחטין אותה ומפשיטין אותה ואין עליה דין, אבל אדם כמה יסורין סובל בעוה"ז ולאחר מיתתו אם צדיק גמור הוא פוטרין אותו מן הדין ואם רשע גמור הוא דנין אותו בדינים חמורים. אמרו בשעה שאדם נפטר מן העולם לא די שהוא נבהל ממלאך המות שכלו מלא עינים וחרבו שלופה בידו, אלא שואל לו כלום עסקת בתורה ובגמילות חסדים והמלכת לקונך שחרית וערבית והמלכת (יעצת) את חבירך בנחת רוח. אם יש בו דברים הללו זורק אותו טיפה לתוך פיו ויוצאת נשמתו בלא צער כמושך נימא מחלב. ואם אין בו דברים הללו יוצאת נשמתו מגופו כגרירת קוצים מן הצמר, וכשבא מלאך המות אומר לו צדיק קונך שלחני אליך, מיד מתחנן לו, אומר לו שעה זו ואי אפשר לעברה, אלא ששמעתי מאחורי הפרגוד שהקב"ה מתקן לך מדור בגן עדן.

פרק חמישי: בשעת הדין אומר לו הקב"ה לאדם, טורח גדול היה לי עליך משיצרתיך במעי אמך ולא היית נפל, וכשיצאת לאויר העולם תקנתי לך מזונות והצלתיך מן היסורין, כלום עסקת בתורה ועשית גמילות חסדים לפני. אם יש בו דברים הללו פוטרין אותו מיד מן הדין, ואם לאו מוסרין אותו לחמשה מלאכי חבלה כנגד חמשה חומשי תורה, אחד מכה ואחד מונה כדרך שמכין ומונין בב"ד (במלקות), ושלישי

---

(1) גירסא אחרת: מיד יושב הסופר ומחשב ימיו ושנותיו. (2) נוסחא ב': מיד מזדעזע ונופל על פניו. (3) גירסת הרדב"ז: בפיו, ומעמידין ומושיבין אותו בדין. א"ר יהושע כמין שלשלת יש ביד מלאך המות חציה של אש וחציה של ברזל מכה בה פעם אחת וכו'. (4) הרדב"ז גורס: עד שנעשה אפר, יום שני דנין אותו בכך, ויום שלישי ביותר, כיצד דנין אותו משתי עיניו משתי אזניו ומשפתיו, ולמה? מפני שהוציא דבר תפלות, ומלשונו מפני שהעיד עדות שקר ומחרף בני אדם וכו'. (5) גרסת רדב"ז: שאין דנין בתוכה אלא רשעים ומי"ג שנה ולמעלה.

מוציא אור מגופו כבכשן שהאור יוצא ממנו, הרביעי מביא עשבים מרים וחמוצים מן ההרים, שאם גזל מחבירו אומרים לו דקדק בשינך לפי שאכלת גזל בשיניך, החמישי מכה את אביו ואת אמו ואומר להם מפני מה לא הדרכתם את בניכם ללמוד תורה ומעשים טובים כדי שיעשה מצות ומעשים טובים ויפרוש ממעשים רעים. מיד נותנין לו רשות להכות את אביו ואת אמו, ואם קרא ולא קיים מלקין אותו בפניהם.

סליק מסכת חבוט הקבר

כיצד דין הקבר

[בית המדרש חדר ה׳ 49]

שאלו תלמידיו את ר׳ אליעזר כיצד דין הקבר, אמר להם... וחציה של ברזל ומכה בו, פעם אחת אבריו מתפרקין... ומחרף בני אדם וכן בלם. רבי מאיר אומר קשה דין חבוט הקבר יותר מדינה של גיהנם... מכאן אמרו חכמים הדר בא״י... מבטן זה דינה של גיהנם, המקום ברחמיו ובחסדיו יצילנו מדינה וישם חלקנו עם הצדיקים בג״ע אוכי״ר.

ר׳ חייא פתח לעלוקה שתי בנות הב הב, א״ר אלעזר ב׳ כתות של מלאכי חבלה עומדים על פתח גיהנם ואומרים הב הב אייתי אייתי וכו׳ (1). שבעה יורדין לגיהנם ואלו הן: הדיין והטבח והלבלר והרופא... וסופרים ומלמדי תינוקות, וכולן אם עושין לשם שמים יורדין ועולין, חוץ משלשה שיורדין ואינם עולים: המלבין פני חבירו ברבים והמכנה שם לחברו והבא על אשת איש. שבעה שמות לגיהנם ואלו הן: שאול, ואבדון, באר שאון, ובאר שחת, וחצר מות, ובור תחתית, וטיט היון. שאול מהלך שלש מאות שנה ארכה וכן רחבה וכן כולן, נמצא ארכה של גיהנם מהלך ב׳ אלפים שנה וק׳ שנה. ובזמן שאדם מתחייב בדין מוסרין אותו למלאכי חבלה ותופסין אותו ומוליכין אותו להצר מות חשך ואפלה, שנאמר יהי דרכם חשך וחלקלקות, ולא עוד אלא שדוחפין אותו אל תוך גיהנם שנאמר ומלאך ה׳ דוחה. כשמת אדם ומוטל במטה מלאכי השרת מהלכין לפניו ובני אדם מהלכין אחריו, אם אומרים עליו בני אדם אשרי פלוני זה היה טוב ונעים בחייו אומרים לו מלאכי השרת כתוב והוא כותב והן חותמין, ולא עוד אלא שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בשעת מיתתו ויודעין אם גנב הוא אם חומס הוא או עושק, ולא עוד אלא קורות ביתו של אדם ואבנים מעידים עליו, שנאמר ואבן מקיר תזעק וגו׳. ומי שעשה תשובה מוליכין אותו לג״ע, ואם מת בלא תשובה מוליכין אותו לגיהנם. וכשמת אדם מוליכין אותו אצל אברהם ויצחק

ואומרים לו בני מה עשית בעולם שיצאת ממנו? והוא אומר קניתי שדות וכרמים ועמלתי בהן כל ימי. אומרים לו שוטה! לא למדת מדוד המלך שאמר לה׳ הארץ ומלואה. מוציאין אותו ומכניסין אחר ושואלים לו כמו כן והוא אומר קניתי כסף וזהב, והם אומרים לו שוטה! לא למדת מנביאים הראשונים שאמרו לי הכסף ולי הזהב, וכשמכניסין אצלם תלמידי חכמים אומרים להם מה עשיתם בעולם שבאתם ממנו? ואומרים בתורה עמלנו כל ימי חיינו, ואומרים לו (לכל אחד) יבא שלום ינוחו על משכבותם, ואף הקב״ה מקבלו בסבר פנים יפות.

חמשה בתי דינים קבועים בגיהנם וכולן ראה ישעיה. נכנס בבית ראשון ומצא שם ב׳ אנשים שאוחזים כדי מים על שכמיהם וממלאים אותן ומשליכין אותם לתוך הבור והבור איננו מלא, אמר ישעיה ע״ה לפני הקב״ה גלי רזיא גלי לי רזא דנא, השיב לו רוח הקדש אלו בני אדם שחומדים מחבריהם ולכך דנו אותם בכך. נכנס בבית שני ומצא שם שני בני אדם תלוים בלשונם ואמר להקב״ה גלי רזיא גלי לי רזא דנא, א״ל אלו בני אדם שרכלו (שדברו רכילות) ולכך דנו אותם בכך. נכנס בבית שלישי ומצא שם בני אדם התלוין ערוה א״ל גלי רזיא וכו׳. א״ל אלו בני שמניחין נשותיהן ומזנים עם בנות ישראל ולכך דנו אותם בכך. נכנס בבית רביעי ומצא שם ב׳ נשים שתלויות בדדיהן א״ל גלי רזיא וכו׳ א״ל אלו נשים שפורעות את ראשן ופורמות את סטריהן ויושבות בשוק ומניקות את בניהן בשוק כדי להמות לבב בני אדם אליהן ולהחטיא אותם, לכך דנו אותם בכך. נכנס בבית חמישי ומצא שם הבית מלא עשן ומצא שם הפחות והסגנים והגזברים ופרעה הרשע יושב עליהן ומשמר פתחו של גיהנם, ואומר להם לא היה לכם ללמוד ממני כשהייתי במצרים? ועדיין יושב ומשמר כל פתח ופתח מגיהנם.

ר׳ אליעזר הגדול אומר בית ישראל כרמו של הקב״ה שנאמר כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל וגו׳, והם נושעים בהקב״ה שנאמר ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים, ואומר הקב״ה לאומות העולם הזהרו בכבוד ישראל אל תרדו בכבודם ואל תהנו מהם ואל תאכלו מפירותיהם שאם תעשו כן תטרדו מן העולם שנאמר קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתה כל אוכליו יאשמו רעה תבא עליהם נאום ה׳, ואין רעה אלא גיהנם שנאמר אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה׳. וכשהקב״ה דן את ישראל אינו דן אלא בעמידה שנאמר אלקים נצב בעדת אל, וכשדן את האומות אינו דן אותם אלא בישיבה שנאמר כי שם יושב וגו׳. ובזמן שדנין את האדם אין דנין אותו בפני שום בריה בעולם אלא בפני אביו בלבד. שלשה אין נכנסין לדין: דקדוקי עניות וחולי מעים והרשות, וי״א אף מי שיש לו אשה רעה. א״ר אליעזר קשה עניות לאדם

---

(1) נכפלו פה הדברים המובאים במס׳ גיהנם.

יותר מדינה של גיהנם שנאמר הלא צרפתיך וגו' בחנתיך בכור עוני, לפי שחזר הקב"ה על כל מדה טובה לתת להם לישראל ולא מצא אלא עניות שמתוך עניות הם לומדין תורה, ואין להם לחם לאכול מתוך כך הם מתייראין מהקב"ה (עי' עירובין מ"א:).

ד

דברי הימים של משה: ע' משה

דברים זוטא: מדרש „אלה דברים זוטא" מובא בילקוט שמעוני בספר דברים ל"א פעמים, והוא מדרש אחד על ספר דברים שהיה לפני בעל הילקוט, והוא שונה ממדרש דברים רבה, והמאמרים שהביא בשם אלה דברים זוטא אינם נמצאים בו, ומדרש זה אבד, ונשארו לפליטה רק המאמרים שהביאו המחברים בשמו. ר"ש באבער אסף כל המאמרים מהמדרש הזה שנמצאים מפוזרים בילקוט, גם מדרש אחד על פרשת דברים עפ"י כתב יד מינכען, ולקוטי מאמרים שהביא רבינו בחיי ממדרש דברים ואינם נמצאים בנדפס, עם הערות ותקונים, בשם „לקוטים" ממדרש אלה הדברים רבה (צ"ל זוטא), ווין תרמ"ה. ונדפס מקודם בסרוגין במכ"ע „בית תלמוד" שנה רביעית. רש"ב בפתח דבר מוכיח כי גם הרבה מאמרים המובאים בחבורי הקדמונים בשם מדרש דברים רבה לא נמצאו בו ואפשר שכוונתם למדרש דברים זוטא, כמו הרמב"ן בפ' וישלח ותמת דבורה וז"ל: מצאתי באלה הדברים רבה בפ' כי תצא, אתה מוצא כשמתה רבקה אמרין מאן יפוק קמא אברהם מת וכו' עד מה ברכו ברכת אבלים ברכו, וזה ליתא במדרש דב"ר. גם בעל הרוקח הביאו בהלכות ברכות סי' שכ"ג וז"ל: בדברים רבה ק"ש כל זימנא דקרי ביה ליהוי כפרוסטוגמא חדתא פי' אגרת, דקב"ה לא מטרח עלן, דכתיב עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ע"כ. וגם זה ליתא לפנינו בדב"ר. ובעל אור זרוע הלכות כלאים סי' ר"ס מביא בשם אלה הדברים רבה סוף פ' שופטים רק עץ אשר תדע זה אילן מאכל, כי לא עץ מאכל הוא זה אילן סרק וכו' ולא נמצא לפנינו בנדפס, האבודרהם הלכות סדר שחרית של חול וז"ל דאמרינן באלה הדברים רבה שמור מצותי וחיה, שמור רמ"ח תיבות שבק"ש והקב"ה ישמור רמ"ח איברים שלך וכו', וגם זה לא נמצא בנדפס, ובודאי כל אלה הם ממדרש דברים זוטא הנאבד.

דברים רבה: ע' רבות

דורשי רשומות: מדרש דורשי רשומות הוא ילקוט של דברי חז"ל בעלי אסופות הדורשים בדברי אגדה עפ"י המקראות (עי' רש"י ב"ק פ"ב), בדרך משל ומליצה ורמז היוצאים מגדר הפשט. ופי' רשומות קשרים וסתומים הכלולים בתורה, ר"ל שקושר דרש לפשט הפסוק, ונאמר הרשום בכתב אמת (דניאל י'). גם היה להם קובץ של מדרשים „דורשי חמורות", שדרשו הפסוקים כעין חומר, שהוא מרגלית או צרור בושם התלוי בצואר לתכשיט, כמו חומרתא דפילון (שבת ס"ב.), ור"ל שהוא תכשיט ותבלין של הפסוק הנדרש. יש רוצים להבדיל בין רשומות לחמורות ואומרים שדורשי רשומות על אגדה ודורשי המורות על הלכה, ולא נראה כן מתכונת המאמרים שנזכרו בהם רשומות או חמורות. ואפשר שבמקום שנאמר חמורות צ"ל רשומות וכן להיפך. אמנם יותר נראה לומר כי היו שתי כתות של דרשנים שאחת מהן מכונה בשם דורשי רשומות ואחת בשם דורשי חמורות, והדורשים האלה היו מחכמי הסופרים והתנאים הראשונים שכבר נשכח שמם הפרטי, ודבריהם נמצאים ביחוד במכילתא וספרי. ואפשר שע"ז אמרו משמת בן זומא בטלו הדרשנים (סוטה פ"ט), שהוא היה סוף הדרשנים האלה. לדעת דר' יעקב בצלאל לויטערבאך, מורה התלמוד בבית מדרש לרבנים בסינסינאטי, התנגדו בעלי התלמוד לדרך הדרוש של הדרשנים האלה ולכן לא הזכירו שמם ואמרו רק דרשות אחדות מהם, מפני כי דרשותיהם יסדו ע"ד משל ומליצה ולא ע"ד הפשט, ובדרך הדרשנים האלה הלכו חכמי אלכסנדריא ובראשם פילון שהוציא את הכתובים מפשוטם, וע"ז אמרו חז"ל אם אמת למה משל ואם משל למה אמת (סנהדרין צ"ב), וביותר ביאור: אם אמת למה רשום ואם רשום למה אמת (יבמות י"ג.), ורמזו בזה התנגדותם לדורשי רשומות (Lauterbach, Jew. Review i. No. 3 & 4) אך לא נראין דבריו, מפני שגם התנאים והאמוראים שבאו אחריהם היו דורשים דרשות כאלה ולא היתה כוונתן לבטל הפשט, כי מדות התורה פרד"ס=פ'שט ר'מז ד'רוש ס'וד. ועוד כי הדרשות בכלל יפות הנה, ובין הדורשים היה ריב"ז שבודאי לא התנגדו חז"ל אליו.

מדרש דורשי רשומות אינו במציאות לפנינו, אך כנראה היה עוד בידי הבחיי ז"ל כי מביאו בפ' יתרו וז"ל: וסיוע לדברי מה שרמזו במדרש דורשי רשומות כי לשון טיט"א סימן הריגה בלשון קדם. עכ"ל. ונראה שמחברים מאוחרים הוסיפו מאמרים על דרשות הדרשנים הראשונים, או אפשר שרגילים היו לקרוא בשם דורשי רשומות כל אלה שדרשו

בדרך רמז, וכמו ר"י בעל הטורים מביא בשם אביו הרא"ש ז"ל שהיו קורא דורשי רשומות לחסידי אשכנז שהיו דורשים נ"כ ברמז, וז"ל: ונוסח אשכנזית ולירושלם עירך ברחמים תשוב זכו' וסמך לנוסח זה מדרש של דורשי רשומות שאומרים כי מנין ראשי תיבות של שמונה עשרה עולה אלף ות"ת כמנין המלאכים שמקבלין תפלותיהן של ישראל (או"ח סי' ק"ח). וע"ע דורשי חמורות ודורשי רשומות באוצר ישראל.

אגדות של דורשי רשומות

[מאוצר ישראל ומאמר לויטערבאך]

וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים, דורשי רשומות אמרו אין מים אלא תורה (מכילתא פ' בשלח מ"ה. ועי' ב"ק פ"ב.).—ויורהו ה' עץ וגו' דורשי רשומות אמרו הראהו דברי תורה שנמשלו לעץ שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (מכילתא בשלח מ"ה:).—ויאמרו איש אל אחיו מן הוא, דורשי רשומות אמרו ישראל קראוהו מן (מכילתא בשלח מ"ט:).—וילקטו אותו בבקר בבקר, בשחרית, דורשי רשומות אמרו מכאן שהיה במן בזעת אפך תאכל לחם (שם נ'.).—דורשי רשומות אמרו ג' עדיות הכתובים בפרשה (שמות כ"ב) ללמדך שדיני נפשות בשלשים (דאין עדה פחותה מעשרה, ספרי פ' מסעי סי' ק"ס).—דורשי רשומות אומרים אלקים לא תקלל מלאתך ודמעך לא תאחר (שמות כ"ג) שאם קללת דיין תבואתך אתה מקלל (מכילתא דרשב"י הוצאת האפמאן קנ"ג.).—על „ולדבקה בו" דורשי רשומות אומרים רצונך שתכיר מי שאמר והיה העולם למוד הגדה שמתוך כך אתה מכיר את הקב"ה (ספרי פ' עקב סי' מ"ט).—דורשי רשומות היו אומרים כולן (כל מלכי ישראל) באין לעוה"ב שנאמר לי גלעד ולי מנשה ואפרים מעוז ראשי (תהלים ס', סנהדרין ק"ד:).—דורשי רשומות אומרים אין רפידים (שמות י"ז) אלא רפיון ידים, לפי שריפו ידיהם של ישראל מן התורה לפיכך בא עליהן שונא, שאין השונא בא אלא על החטא ועל העבירה (מכילתא דרשב"י פ"ב. עי' סנהדרין ק"ו:). דבר אחר אם כן למה זה אנכי, דורשי רשומות אומרים אמרה רבקה לפני הקב"ה רבש"ע אם כן עתיד עשו להרוג ולכלות אדירי חכמה שהן עתידין להיות מבניו של יעקב, מי יאמר לפניך על הים זה אלי ואנוהו, ולמי תאמר על הר סיני אנכי ה' אלקיך, מיד חגרה מתניה ועמדה בתפלה (מדרש הגדול הוצאת שעכטר 391).— ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת ואלקים פקוד יפקוד אתכם, דורשי רשומות אומרים מסורת היה בידיהן שמי שבא ואמר להן פקוד פקדתי אתכם הוא יגאל אתכם (מדרש הגדול צד 769).—כי תקנה עבד עברי, והלא לא היה לו לסמוך לאלה המשפטים אלא כי יריבון כי ינצו... וכי יכה איש שהן דינין, דורשי רשומות אומרין לפי שנצטוו במרה על הדינין ונתן להם עשרת הדברות, אמר משה רבש"ע שמא יתעה יצר הרע את בניך ויעברו על המצוות ותגלה אותן מלפניך ותמכרם לעבדים, לכך פתח כי תקנה עבד עברי, כשתקניאם למלכיות אל ישתעבדו בהן יותר משש מלכיות, שש שנים יעבוד: בבל ומדי ופרס ויון ואשור ורומי, ובשביעית יצא לחפשי חנם. אמר לפניו רבש"ע אל ישתקעו ביד רומי אלא זכות עשה עמהם חנם, ובשביעית יצא לחפשי חנם. אם בגפו יבא, היה למקרא לומר אם לבדו יבא לבדו יצא, מהו בגפו? אמר חס ושלום אם גרמו עונות אויבים באים עליהם באגפים כנשרים שטסים בשמים, דכתיב קלים היו רודפינו כנשרי שמים (איכה ד' י"ט), רבש"ע כנפים של בטחונות תן להם, מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארבותיהם (ישעיה ס' ח'; מכילתא דרשב"י קי"ז—קי"ח).—דרש ר"ע לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חוק (ישעיה ה' י"ד) חקים אין כתיב כאן אלא לבלי חוק מי שאין לו מצוה שתכריע על זכיותיו. דורשי רשומות אומרים האדם נידון אחר רובו, ולעולם ימוד אדם עצמו חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אחת, אשריו שהכריע את עצמו לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו לכף חובה (מדרש קהלת רבה פ"י א').

דורשי חמורות

[כנ"ל]

אמר להן ר"ג לחכמים: סופרים! הניחו לי ואדרשנה כמין חומר, כשם שמעשיה מעשה בהמה כך קרבנה מאכל בהמה (סוטה ט"ו. על מנחת סוטה שבאה משעורין).—ר' שמעון ברבי היה דורש את המקרא הזה כמין חומר, מה נשתנו דלת ומזוזה מכל כלים שבבית (שהעבד נרצע עליו)? אמר הקב"ה דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים בשעה שפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי כי לי ב"י עבדים ולא עבדים לעבדים והוצאתים מעבדות לחרות, והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע בפניהם (קדושין כ"ב.).—חמשה דברים היה ריב"ז אומר כמין חומר: א') מפני מה גלו ישראל לבבל יותר מכל הארצות כולן מפני שבית אברהם אבינו היה משם, משלו משל למה"ד לאשה שקלקלה על בעלה להיכן משלחה לבית אביה. ב') בלוחות הראשונות הוא אומר והלוחות מעשה אלקים המה (שמות ל"ב ט"ז), ובשניות מעשה משה והמכתב מכתב אלקים הוא (שם ל"ד א'). משלו משל למה"ד למלך ב"ו שקדש את האשה הוא מביא את הלבלר ואת הקולמוס ואת הדיו ואת השטר ואת העדים. קלקלה היא מביאה את הכל, דייה שיתן לה המלך כתב היכר יד שלו. ג') מה נשתנה אזן מכל האברים שבגוף (שהעבד נרצע בו)? אמר הקב"ה אזן ששמעה קולי על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים (שמות כ"א ו'), ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע. ד')

ואומר מזבח אבנים וגו׳ לא תניף עליהם ברזל (דברים כ״ז ה׳), וכי מה ראה הכתוב לפסול את הברזל יותר מכל מיני מתכות? מפני שהחרב נעשה ממנו, והחרב סימן פורענות והמזבח סימן כפרה. והלא דברים ק״ו, ומה אבנים שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על שמטילות כפרה בין ישראל לאביהן שבשמים אמר הכתוב לא תניף עליהן ברזל, בני תורה שהם כפרה לעולם על אחת כו״כ שלא ליגע בהם אחד מן המזיקין כולן. ה׳) הרי הוא אומר אבנים שלימות תבנה את מזבח ה׳ אלקיך, אבנים שמטילות שלום, והלא דברים ק״ו ומה אם אבנים שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על שמטילות שלום בין ישראל לאביהן שבשמים אומר המקום יהא שלמים לפני, בני תורה שהן שלום בעולם על אחת כו״כ שיהיו שלמים לפני המקום (תוספתא ב״ק פ״ז, וקדושין כ״ב:). במס׳ שמחות פ״ח הובאו מהם ארבעה דברים. ושנים האחרונים הם מריב״ז אך לא נזכרו בשמו. דורשי חמורות אומרים: א׳) ונתצתם את מזבחותם (דברים י״ב ג׳) מה חטאו עצים ואבנים? אלא לפי שבאה לאדם תקלה על ידיהם אמר הכתוב ונתצתם, והרי דברים ק״ו ומה אם עצים ואבנים שאין בהם לא זכות ולא חובה לא טובה ולא רעה, על שבאה תקלה על ידיהם לאדם אמרה תורה ונתצתם, אדם שהוא גורם להחטיא את חבירו ומטהו מדרך חיים לדרך מות על אחת כו״כ. ב׳) והרגת את האשה ואת הבהמה (ויקרא כ׳ ט״ז), אם אדם חטא בהמה מה חטאה? אלא לפי שבאה לאדם רעה על ידה, שלא תהא בהמה עוברת בשוק ואומרים זו בהמה שנסקל פלוני על ידה. והרי דברים ק״ו ומה אם בהמה שאין בה לא זכות ולא חובה לא טובה ולא רעה, על שבאה לאדם תקלה על ידה אמרה התורה תסקל, האדם שהוא גורם להחטיא את חברו ומטהו מדרך חיים לדרך מות על אחת כמה וכמה. ג׳) וכן הוא אומר באבני מזבח וכו׳. ד׳) וכן הוא אומר אבנים שלמות וכו׳.—דורשי חמורות אמרו והיו חייך תלואים לך מנגד (דברים כ״ח), זה התולה תפיליו (ברכות כ״ד.).—הוא ענה אשר מצא את הימים במדבר (בראשית ל״ו), דורשי חמורות היו אומרים ענה פסול היה לפיכך הביא פסולין לעולם וכו׳ (פסחים נ״ד.).—טעם על מתנות כהונה, דורשי חמורות היו אומרים הזרוע כנגד היד, וכן הוא אומר ויקח רומח בידו, ולחיים כנגד תפלה וכן הוא אומר ויעמוד פנחס ויפלל, קבה כמשמעה וכן הוא אומר ואת האשה אל קבתה (חולין קל״ד: וספרי שופטים סי׳ קס״ה).

דניאל: ספור דניאל או „מעשה דניאל" נמצא בכ״י בלשון פרס בבית עקד הכללי בפארים, כפי אשר הודיע ר״ש מונק בספרו הצרפתי על ר׳ סעדיה גאון (צד 87), עי׳ ג״כ רשימת הכ״י בלשון עבר של בית העקד הזה (סי׳ 128).

הספור הזה נעתק ללשון אשכנזית ע״י הרמן צאטענבערג במאסף אשכנזי, והעתיקו ללשון הקדש אברהם כהן קאפלאן איש קאוונא לבקשת יעלינעק אשר הדפיסו בבית המדרש שלו חדר ה׳. תכונת הספור הזה כעין סודות ר׳ שמעון בן יוחאי (ע״ע), ומדבר על ביאת המשיח והגאולה העתידה. זמן חיבור הספור נוכל לדייק ממה שמזכיר „מלך קצר קומה ומראה אדום לו" ואמר כי „נביא הוא ועל גמל יבא וילך" וירמז בזה על מחמד נביא הישמעאלים, גם ירמז על נוסעי הצלב באמרו „אז יקום מלך מהרומיים ובגדים אדומים ילבש, הלוך ולחום יפרוץ עד דמשק, הגדולים והנכבדים ונשיאי ישמעאל ימית ואפסה גדולה מישמעאל". וכנראה כוון במשיח שהומת שנזכר שם, לדוד אלרואי המשיח השקר (ע״ע באוצר ישראל) שחי במאה הי״ב.

מעשה דניאל ע״ה

אנא דניאל מבני יכניה מלכא דבית יהודה, אשר הייתי בירושלם במקום הקדש, ושם אתנו איש ושמו ירמיה בן חלקיהו אשר התהלך ביראת אלקים, וגם אנשים רבים נמצאו בתוכנו אשר לא נגעה יראת אלקים בלבבם ושם ה׳ לא הזכירו ולא אבו שמוע, תמיד כל היום וכל הלילה התעיבו מעשים רעים, עבודה זרה וגלוי עריות הרבו בתוכם, וישלח ה׳ יתברך שמו את ירמיהו אליהם להוכיחם על רעתם ולהשיבם אל יראת ה׳. בעת ההיא מלך צדקיהו המלך וידבר ירמיהו אליהם לאמר: כה אמר ה׳, שובו אלי ושמעו בקולו, ואם לא תשמעו וחזקתי את יד נבוכדנצר אויביכם והביאותיו עליכם לשים את ירושלם שממה ואתכם יכרית. ויהי כדבר ירמיהו את דברי ה׳ האלה באזני צדקיהו, ויאמר: לכו ועשו לאיש הזה לירמיהו כטוב בעיניכם. ויתפשו את ירמיהו וישליכו אותו אל בור צר אשר אין בו מים, וכמעט אשר תם לגוע תחתיו, על זאת חרה אף ה׳ בם מאד. נבוכדנצר צוה את צבאות חילו להביא את ירושלם במצור, וישלח את נבוזראדן שר צבאו בראש הצבא לעלות על ירושלם, והוא ישב בבגדד. ואולם שתי מצוות היו ביד ישראל אשר בגללן לא יכול להם כל אויב מחוץ, והן הנה: הקרבן והמילה, אשר זולת שתי אלה לא עשו אף אחת מכל מצות ה׳. וזה אשר עשו להקריב קרבן, בכל יום ויום נתנו אדרכמון אחד בסל ויורידוהו בחבל מעל החומה אל מחנה נבוכדנצר ויקנו מהם כבש לקרבן. ויהי היום ונער ישראל עמד על חומת ירושלם ויראוהו הכשדים וישאלו אותו, מה אתם עושים בכבש הזה אשר אתם קונים מאתנו בכל יום? ויען הנער, לקרבן לה׳ הוא. מהיום הזה והלאה לא מכרו עוד כבש, ויתעום, כי תחת תת כבש בסל להעלותו על החומה נתנו בו חזיר, ובהעלותו על החומה ירו בו חצי מות וישפך דמו על החומה ותבקע לשתים, היום הזה היה היום התשיעי לחדש החמישי הוא חדש אב. וירא נבוזראדן את האות הזה וידע כי נתן אלקים את ישראל בידו, ויבא

אל העיר ויעל אל בית המקדש. וצדקיהו מלך יהודה נס וירדפו אחריו שרי חיל נבוכדנצר וישיגוהו, ויביאו אותו אל המלך ויאמרו לו, מה טוב בעיניך לעשות לו? ויצו לשחוט את שני בני צדקיהו לעיניו ולְעַוֵר אותו אחרי כן. ונבוזראדן המית חזיר בהיכל. כי עוד לא בא נבוכדנצר לירושלם והוא ישב ברבלה, ואת נבוזראדן שלח לפניו בראש חילו ירושלם, ויעש ככל אשר צוהו המלך.

ואצל מפתן בית אלהים נראה דם רותח תמיד בארץ, ויצו נבוזראדן להביא את הראשים ואת הזקנים ואת ירמיהו, ויאמר להם, מה הדם הזה? ויענו, דם בקר וצאן הוא אשר הקרבנום לה׳, ועתה בטלו הקרבנות. ויצו נבוזראדן להביא צאן ובקר הרבה וישחטם על הדם הזה, אבל הדם לא נח מרתיחתו, כי אם הוסיף עוד לרתוח, ויאמר נבוזראדן, לא דם צאן ובקר הדם הזה, ואם לא תגידו לי דבר אמת, כי אז אמית את כלכם גם יחד. אז ענה גדליהו בן אחיקם ויאמר, הוי אדוני מה אומר? בושנו מאד ממעשנו, איש היה בקרבנו ושמו זכריהו, כהן ונביא לה׳, ואותו הרגנו ביוה״כ בבית ה׳, כי הוכיחנו, ויקומו עליו ויהרגוהו, וזה הוא דמו אשר יענה בנו לפניך. ויחר אף נבוזראדן ויצו להביא שלשת אלפים חכמים וישחטם על הדם הזה, ורתיחת הדם לא הדלה (1). וישחט שלשת אלפים כהנים, ורתיחת הדם לא חדלה, ויביאו עוד שנים אלפים לוים וישחטום, והדם לא חדל מרתיחתו, ויוסיפו להביא שנים אלפים חתנים וכלותיהם וישחטום על הדם, ורתיחת הדם לא חדלה, ויביאו עוד שנים אלפים תינוקות של בית רבן ויכרכם בספרי התורה וישליכום באש, ורתיחת הדם לא חדלה גם עתה, אז נכמרו רחמי הצורר ויאמר: הוי זכריה! החפץ תחפץ בהרג כל ישראל על דמך? רק הדם לא נח גם עתה מרתיחתו.

אני דניאל הייתי אז בבית המדרש ויבא איש מלחמה להרגנו, ויתן אותנו אלקים לחן בעיניו, ואותי ואת חנניה מישאל ועזריה החיו. אבל הוליכונו שבי בתוך כל ישראל עם נשיהם ובניהם, גם את כלי בית ה׳, את כסא שלמה המלך ע״ה ואת בגדי הכהנים לקחו ויביאו לבגדד ויתנום באוצר המלך. ויואל לשבת על כסא שלמה. הכסא היה שן ורגליו שונות זו מזו, רגלו האחת דמות בקר לה, רגלו השנית דמות נשר לה, רגלו השלישית דמות אריה לה, ורגלו הרביעית דמות אדם לה. האריה נצב אל מול הבקר, הבקר אל מול הנשר, והנשר אל מול האדם. וברצות נבוכדנצר לעלות על הכסא נפל ותשבר רגלו הימנית, ויבהל מאד וידע כי חטא לה׳. ויקרא לי אני דניאל ויאמר, דניאל! המקרה הזה קרני, ועתה התפלל אל ה׳ למען תרפא רגלי, ואני היטב אטיב עמך ועם רעיך. ואתפלל לאלקים כי יעשה חסד לנבוכדנצר, וישלח אלקים מלאכו ויאמר לי, דניאל ידידי, כל אשר תשאל מעם האלקים ינתן לך. ואפול על פני לפני המלאך ואתפלל בעד נבוכדנצר לאמר. אך הושע תושע לרשע הזה ורפא נא רגלו הנשברה! ויען אלקים, דניאל! קום ולך, כי רגל הרשע כבר נרפאה. כהרפא רגלו הרבה להטיב עמי ועם רעי, ויעבר קול אשר כל הרואה אותם יכבדם בעבורי.

אחר שנים רבות עשה נבוכדנצר פסל זהב, ויצו כי כל איש אשר אהבת המלך בלבו יכבד את הפסל הזה. ואני דניאל ורעי לא כבדנוהו, ויביאו את דבתנו רעה אל המלך וישטינו אותנו לאמר: יחי המלך לעולם! ישנם אנשים אחדים אשר את מצותיך אינם עושים ואת פסלך לא יכבדו. אני דניאל שמעתי את דברי השטנה הזאת, ואבן לי בית הנשקף אל נכח המקדש אשר בירושלם ונתפלל בו בכל יום אני וחנניה מישאל ועזריה. ויחר בנו אף המלך ויצו להכין כבשן של אש ולהביא את חנניה מישאל ועזריה ולהשליכם אחר כן אל הכבשן, ויעשו כן. וישלח אלקים מלאכו ויצילם ולא נתן האש לנגוע בהם לרעה, ויפול נבוכדנצר על פניו לפני המלאך ויברך את ה׳.

אחרי הדברים האלה מת נבוכדנצר ובנו בלשאצר ישב על כסא מלכותו תחתיו. ויהי היום ויצו להביא לו את כלי הקדש ואת בגדי הקדש, כי הוא עשה לחם רב ויתאו לשתות יין בכלי הקדש וילבש את בגדי הקדש וישב על כסאו, וישת בלשאצר עם רעיו ורביו (רבי מלכותו) יין בכלי השרת, וישלח אלקים מלאך, ובמקום אשר ישבו שם יצאה יד מהחומה ותכתוב על הקיר: המלך! יען אשר עשית את הדבר הזה אבדת מלכותך. כראות המלך את היד ירא מאד ויצו להביא כל האמגושים והחכמים, ואין איש מהם מבין לקרות את הכתב. ותען אם המלך, יש איש אחד בתוך היהודים יודע כתב ומבין לפתור אותו, ויבהילו אותי דניאל שם, ויצוני לקרוא את הכתב ולהגיד פתרונו. בראותי את הכתב הזה אמרתי, יחי המלך לעולם! מאן אנכי לקרוא את הכתב הזה פן תמיתני, ויען המלך לא אמיתך, הגד נא מה פתרונו, על זה אני דניאל אמרתי, יען אשר עשית את הדבר הזה ותלבש את בגדי הקדש ותשת יין בכלי השרת, על כן תלקח ממלכתך מידך ותנתן לאויבך.

ביום הזה יצא בלשאצר למלחמה, ואני דניאל ברחתי לשושתר אל כורש. כראותו אותי שמח ויאמר לי, דניאל אי מזה תבוא? ואען מבגדד אני בא כי הגלני שמה נבוכדנצר, ויאמר כורש במה חטאו כה אבותיכם כי נתנם אלקים ביד נבוכדנצר? ואען, חטאים היו לפני ה׳, הנביאים הרגו, לא הלכו בתורת ה׳ ואת הרע בעיניו עשו, על כן מסרם ביד האויב. ויאמר לי

(1) הערת יעלינעק: בלשון המדרש „ועדיין הדם תוסס״, ועי׳ איכה רבתי פתיחתא כ״ג, ובפסיקתא דר״כ פכ״ד מביא מעשה באשה אחת שהיו לה שני בנים עמד אחד מהם והרג את אחיו, מה עשתה נטלה דמו ונתנה בצלוחית, כ״ז שהיה הדם תוסס ידעה שהוא חי וכיון שנח ידעה שהוא מת.

כורש, דניאל! התפלל עתה אל ה׳ כי יתן את מלך מאסול בידי, והלכתי ואשיבה את כלי הקדש ואת בגדי הקדש לירושלם. ואתפלל אל ה׳ ואומר, אנא ה׳ עשה חסד לכורש, תמצא ידו להמית את מלך מאסול ולהשיב את כלי הקדש ואת בגדי הקדש לירושלם. ויען ה׳, דניאל! שמעתי את תפלתך בעד כורש, ועתה לך והגד לו כי ילך לבגדד וילכדנה ולמלך מאסול כטוב בעיניו יעשה, רק את כלי הקדש ואת בגדי הקדש ישיב. ואומר אני דניאל לכורש, לך לבבל כי נתן אלקים את מלכה בידך.

ויקם כורש ויקח עמו ארבעת אלפים איש וילך לבבל וילחם עם מלך מאסול וימת אותו ואת חילו. ויקח את בגדי הקדש ואת כלי הקדש כסף וזהב ואת כסא שלמה ויביאם לשושתר ויניחם שם, ככתוב. ויצו כורש להשיב את בגדי הקדש ואת כלי הקדש לירושלם, ואת כסא שלמה לקח לו וישב עליו. ויאמר לי אלקים, דניאל! קום קרא בכל הערים: קומו ונבנה את בית המקדש שנית, כי כבר מלאו שבעים שנה, ולכורש תאמר דניאל: כה צוה ה׳ ית׳ שמו, לך ובנית עוד את המקדש, ואתה הביא את עזרא הסופר ואת זרובבל בן שאלתיאל לפני כורש. ויאמר דניאל לכורש ככל אשר צוהו ה׳. רק לא נבנה הבית בטרם שבו שבטי ישראל והשבט וחצי השבט (1). ויעבור עזרא בכל הערים ויקרא: קומו ולכו אל ההיכל למען נשוב נבנהו שנית. אבל לא הלכו בני ישראל בחשבם כי שקר דובר עזרא ויבקשו להמיתו. ויודע הדבר לעזרא ויתפלל אל ה׳ וישמע אליו ה׳ ויסתירהו. ושבט וחצי שבט מבני ישראל שבו למקום הקדש ויקריבו קרבנות אשר היו לרצון לפני ה׳ ויברכם.

ויהי מקץ שנה בא דריוש וילחם עם כורש וילכדהו וימיתהו, ויקח את ממלכתו וימלוך תחתיו. ואני דניאל בראותי את כל אשר נעשה יראתי מדריוש ואברח מפניו ואבא אל ארץ פרס על ההר אשר על יד אהואז הנהר. שם לבשתי שק ואתפלש בעפר ואפר ואתפלל אל ה׳ ואומר: אהה ה׳ עד מתי תכבד עלי הצרה הזאת? אבותי מתו, בית מקדשך חרב ולעיני נהרגו כהנים לוים ונביאים. אני דניאל הייתי מתפלל כה לפני ה׳ ארבעה עשר יום, לא אכלתי לחם ולא שתיתי מים. ארבעה ימים לילה ויום ישבתי על הארץ בבכי ומספד מלבד הימים אשר עמדתי על רגלי, עד אשר שמע ה׳ את תפלתי וישלח מלאך ויאמר לי, דניאל! למה תבכה ולמה תתאנח? ואען כי ירא אנכי את המלך דריוש, ויאמר אל תירא כי לא אתנך בידו.

אחרי ימים אחדים צוה דריוש להביאני לפניו, וישלח לי אגרת שלום כדברים האלה: קום דניאל ובא אלי ואל תירא, כי כאשר הטיב עמך כורש כן אטיב עמך גם אנכי ועוד יותר. אחרי קראתי את דברי האגרת הזאת מהרתי ואלך אל שושתר. וירא אותי דריוש וישמח לקראתי ויאמר, דניאל! למה מאנת להאמין כי יש לאל ידי לעשות עמך טוב כאשר עשה כורש? ואען יחי המלך לעולם! כי יראתי פן ילשינו אותי אליך, ויאמר אל תירא, גשה אלי ושבה, ואגש אליו ואשב לפניו ויהי שלום לי, וירבו ימי השלום הזה ככתוב בספר. כי האלקים נתן חני בעיני המלך ויכבדני מכל גדולי מלכותו. הודיתי לאל ואשב לפני המלך, ויהי היום ודריוש לא מצא מעשה אשר יעשה, ויאמר להביא לפניו את בגדי הקדש ויבקשום ולא נמצאו, ויאמרו לו רביו ושריו לא ידענו אנה באו, ויצו המלך למהר אותי אליו ויאמר לי, הלא תדע אתה איפה הם בגדי הקדש? אנא הודיעני והראני אותם. ואען אני לא ידעתי, ויאמר בקשתיך להגיד לי למען אגמלך טוב, ואם לא תגיד אעשה בך שפטים, ואען אני לא ידעתי. ויתן אותי בבית האסורים ויאסרו את רגלי בכבלי ברזל וישימו עלי משמר. ואתפלל אל ה׳ ואומר, אל שדי! עד מה יבואוני צרות כאלה? סלח לי, שמע בקול תפלתי, הצילני מיד הרשע הזה ואל תתן את בגדי הקדש בידו. וישמע אלקים את תפלתי וישלח מלאך ויעור את עין דריוש ויאמר אליו, למה הרעות לדניאל ותתנהו בבית האסורים בגלל בגדי הקדש? ויען המלך דריוש, חטאתי לה׳ והרע עשיתי. סלח לי והשב לי מאור עיני. ויאמר אליו המלאך, אם דניאל יתפלל בעדך והשבותי לך את אור עינך, ויצו דריוש להריץ את דניאל מבית האסורים ויאמר אליו, לכה עמי ונלכה אל מקום המקדש והתפללת שם בעדי לאלקים כי ישיב לי את אור עיני. ויקח המלך אלף פרשים ואותי לקח עמו ונסע אל מקום הקדש. בראותי את המקדש קראתי, עד מתי יהיה בית אלקים שמם וישראל נפוץ! ויאמר עוד אלי מלאך האלקים, שמם בית אלקים עד כה ושמם יהיה עד ישובו בית ישראל וידעו כי חוטאים הם לה׳ ועזבו את חטאיהם, אז יסלח להם אלקים והיכל ה׳ ישוב יבנה עוד.

ואברך את ה׳ ואתפלל לו בעד הרשע הזה כי ישיב לו את אור עינו, ומלאך ה׳ אמר לי שמעתי את תפלתך. ויאמר עוד לך והעמד את דריוש על יד נהר מים ורחץ את עינו במים ואחר כן תרפא והאלקים ישיב לו אור עינו. וירחץ דריוש את עינו ותרפא ובנפלאות אלקים שב אליו אור עינו. ויברך את ה׳ ויאמר, יהי שם אלקי ה׳ דניאל מבורך, כי הוא בורא שמים וארץ, מאין כמוהו ואין דומה לו, אשר השפלים הגבוהים... והעורים הוא רופא. ועל יד דניאל העלה רפואה לעיני וירפאנה. והאלקים נתן בלבו ויפתח את אוצרו ויתן לכהנים ללוים וליתומים את המעשר, ולי

(1) בלשון פרסי: ואן אב׳דאני נה צ׳ונאן בוד כי אן פשין כאר ישראלאן ושבטהי ונים אבאז שודנד. ויש לתרגם ג״כ באופן הזה: רק לא היה הבנין הזה כהראשון בהיות כל שבטי ישראל עם השבט וחצי השבט יחד. וכוונתו עשרת השבטים ושבט יהודה וקצת שבט בנימין.

דניאל נתן עושר רב, וישב ללכת אל שושתר ויקחני עמו, ונעבור את דרכנו בשלום. ויהי בדרך ויראו האנשים את דריוש המלך אשר ראוהו עור ועתה הוא פקח, ויתיהדו עם רב ע"י דניאל. ונבא על שושתר, והמלך שב ויקח את ממלכתו בידו כאשר בראשונה.

ואני דניאל לבשתי שק ואשב בעפר ימים רבים, לא אכלתי בשר ולא שתיתי יין, בכיתי יומם ולילה ועיני היו כמקור מים על בית אלקים ששמם. וישלח אלקים מלאך ויאמר, דניאל למה זה אתה בוכה מרה? ואען, אל בית האלקים אני בוכה, כי ראיתיו והוא שמם, ובימי הרגו כהנים ולוים. הרעות האלה נחתו בי, ועוד ידן הויות בי גם עתה. וכאשר החרשתי אמר אלי מלאך אלקים: דניאל הסכת ושמע ואנכי אראך את אשר ימצא את ישראל, מתי יבא הקץ וכמה מלכים בהם ימשולו; עד מתי יהיו בשבי ואיך יגאלו; הטובות אשר תבאנה עליהם באחרית הימים וכמה ימשול בהם כל מלך ומלך—את כל אלה הראני המלאך, וגם כל החטאים אשר יחטאו בם בני ישראל. דניאל! אמר אלי, אמור לבני ישראל, אשריכם אם תעשו את מצות ה׳ ותשובו אל לבבכם יומם ולילה ותצומו ותתפללו לה׳ בכל עת אשר צוה אתכם, בקשו את ה׳ בכל עת ואת רצונו הקדוש עשו. ויאמר עוד מלאך האלקים: דניאל! הוי שמח, הודה לה׳ ואמור אל בני ישראל, אשריכם אם בדרך ה׳ תלכו. דניאל! הנה הראיתיך כמה מלכים יהיו לכל עם ולכל אמונה, וכמה יהיו ימי מלוכת המלכים האלה, ועתה אודיעך איכה יהיו כל הדברים האלה. דניאל! בימיך יקום מלך רשע ומלך שנה אחת וימות.—אחריו יקום מלך אשר לא ידע את ה׳, אדום יהיה מראהו ורעות רבות תמצאינה את בני האדם. הוא יורה להם את הדרך ילכו בה ואחר חפץ לבו יוליכם. אחריו יקום מלך אחר וכל בני האדם יחכמו [אך גם ירעו], יבואו על אמותיהם ואחיותיהם, יקימו את העבודה לשמש והתפלה וברכת שלום תצאינה בכל הארץ בימיהם (2). המלך יעשה טובות הרבה לבני האדם. חכמי ישראל יהיו שלמים אתם ויקנו מהם חכמה, והם יבקשו דברי אלקים מפי ישראל. אבל אין שלום יהיה בימיהם. מלחמה תהיה בקרבם ואיש את אחיו יהרוגו ארבע מאות שנה.

ויאמר עוד מלאך אלקים אלי: מלך אחר יקום אשר לא יירא את אלקים. בני האדם יהיו עזי פנים, לא יבוש איש בפני אחיו ואין מעצור לתאותם, ובדבר אלקים ימאסו. גנבה וגזלה תרבינה, אמונות וכתות תצמחנה, בימיהם יהיה שפך דם ולחץ. מלך רשע יהיה אשר ידמה לאלקים, הוא יקרא להאנשים להתיצב לפניו ופתאום יפלו מאימה ולא יוסיפו לקום.—ואני דניאל ראיתי כי בימיהם יעמוד מלך קצר קומה ומראה אדום לו, אוצרות לא יהיו לו ואת דברי אלקים הכתובים לא ישמור, ואמר כי נביא הוא, ועל גמל יבא וילך. הוא יהיה נוהג בגמלים, מנגב יבא ויכניע את בני האדם, על ידו ילחץ ישראל הרבה, ומתי מספר יכנעו לפניו ולפני אמונתו. ואתה דניאל הזהר את ישראל כי לא ישמעו לו, את תורת משה לא יעזובו, ואת אמונת ישראל ינצורו, והאיש ביניהם אשר יבא מנגב על הגמל ואומר כי נביא הוא, עליו אמור להם דניאל, כי מנגב לא יקום ולא יבא נביא לעולם, ואשר הוא דובר שקר הוא וכזב. ממנו ומהדבקים בו תצאנה מצוקות רבות להאנשים, ימי מלכותם ימשכו עשתי עשרה שנה ובנגב ימות.—אחריו יקום מלך אחר גבה קומה בעל זקן ארוך ושער שחור, אשר יתן משלו על כל האדם ויגדל. שלש עשרה שנה ימלוך ואחר ימות.—אחריו יקום אחר קצר קומה ובעל פנים קשים, הוא יהיה מתעתע ובימיו תהיינה רעות רבות לבני האדם. יתגאה לאמר כי נביא הוא ויבקש להפנות אליו האנשים וישראל ישא צרות רבות, עשר שנים ימלוך ואחר ימות.—אחריו יקום אחר גבה קומה והוא יהיה חכם ואיש דמים, יקשור מלחמות וממערב יבא ויכבוש את כל הארץ, והאנשים יהיו ברעה. הוא יעשה מלחמה במזרח ודם רב ישפוך, שתים עשרה שנה ימלוך ובמזרח יהרג.—אחריו יקום אחר, אשר בימיו יהיה רעב ועוני ושבר יבא על כל האדם, ארבע עשרה שנה וחמשה עשר יום ימלוך ואחר ימות.—אחריו יקום אחר, אשר בימיו ישבו האנשים לבטח, הוא יגאה גאה וכסף וזהב הרבה יהיה לו ואת בני ישראל ישפיל. הוא ימלוך שתים עשרה שנה וששה חדשים ואחר ימות.—אחריו יקום אחר וימלוך תחתיו, הוא רשע יהיה ולא יירא את אלקים, ובני האדם יעונו ברעב גדול. הוא ימלוך ארבע עשרה שנה וחמשה חדשים, ואחר ימות. — אחריו יקום אחר, שנתים ימים תהיה בהלה ואחר ימות.—אחריו יקום אחר והאנשים ימצאו מנוחה ורוב כסף וזהב יהיה להם, וישראל יעשה חיל. הוא ימלוך שלש ועשרים שנה ואחר ימות.—אחריו יקום אחר, אשר בימיו תהיינה בהלות רבות, רעב ודבר יהיו בארץ, הוא ימלוך חמש שנים ושלשה חדשים ואחר ימות.—אחריו יקום אחר ממזרח ויפרוץ עד מערב, הוא יכבוש את כל הארץ, יחון את האנשים ועל כל הארץ ימלוך עשר שנים וחמשה ימים ואחר ימות.—אחריו יבא אחר מבבל, האנשים יחיו בשלום וטוב יהיה לישראל. הוא ימלוך שלש עשרה שנה ואחר ימות.—אחריו יתקומם אחר אשר בתי תפלה ומגדלים (3) יבנה, האנשים יתפללו חמש פעמים ביום. הוא יתנשא לנביא ויבקש לשובב אליו כל האדם שנה וחצי שנה ימלוך ואחר ימות.—אחריו יבא אחר, אשר יהיה איש חכם וכסף וזהב ירבה לו ולאנשים ימשוך חסד, שלום יהיה בכל הארץ וישראל יראה בטובה. הוא ימות בביתו מקץ שלש שנים וששה חדשים למלכותו.—אחריו יקום בנו, הוא יהיה איש חכם וידע את אלקים וכסף וזהב יחלק לבני

(2) בלשון פרסי: אפתאב ברנד ונומאז וסלאמת ברנד בג׳יהאן דר רוזיגאר ש׳אן. (3) מסגדהא ומנארהא, בלשון פרסי.

האדם, משפט וצדקה ושלוה תמלא הארץ וישראל ישגא חיל. ילך למזרח ושם ימות מקץ עשר שנים למלכותו.—אחריו יקום בנו, הוא יהיה עצוב לב ומשוגע ונזיר. הוא יחפוץ להחריב את העולם, ומלך שנה וחמשה חדשים ואחר ימות.—אחריו יקום בנו, הוא יעשה מעשה חמס, ובלבבו ידמה להמית את בני ישמעאל ולהכניע כל אדם תחת ממשלתו. רעות רבות תקרינה את בני האדם, והלך ממזרח למערב ומלחמה ושפיכת דמים תהיינה בארץ, את כסא מלכותו יכונן בבבל, אז יקום וילך לרום (4) וילחם את היושבים בה, פחד יהיה בעולם ורעה תבא על האדם. בשובו מרום ילך למזרח, שם יעשה מלחמות ושם יתמהמה. שלש ועשרים שנה ימלוך ואחר ימות במזרח.—ולו שלשה בנים, האחד ילך למזרח והשני למערב והשלישי לבבל. האחד לא ימצא שומע לו, ואשר בבבל לא ימלוך, וזה אשר במזרח יתקומם ונסע למערב ולקח אותו מיד אחיו. דם רב ישפך בארץ ואחר ימות.—אחריו יקום אחר, אשר יצוה ללבוש בגדים לבנים, ואת השחורים יבער מן הארץ, הוא ילכוד את המערב ואימות רבות ושפיכות דם תהיינה בארץ ובני ערב רבים יומתו. האנשים יברחו מארץ אל ארץ, וישראל יהיה במצוק. עשרים שנה ימלוך ואחר ימות.—ואחריו יקום אחר, גם הוא ממערב ועלה למזרח ועשה מלחמה את היושבים שם. רעות רבות תמצאנה את האנשים, ואת הגדולים ונשיאי פנים ימית. אז יעשה מלחמה את מלך בבל ואת מושלי מגרב, ודם רב ישפך. בגדים לבנים ילבשו, כל הארץ תדל מאד, והאנשים ההם איש הישר בעיניו יעשה ואין ממשלה בארץ. אז יקום מלך מהרומים ובגדים אדומים ילבש, הלוך ולחום יפרוץ עד דמשק, הגדולים והנכבדים ונשיאי ישמעאל ימית ואפסה גדולה מישמעאל. את המגדלים יתוץ ואת בתי התפלה יהרוס, ואיש לא ישא עוד על שפתיו את שם הבליעל (5) הוא יעביר ממשלת ישמעאל מן הארץ ולא תוסיף עוד שאת ראשה. ושאר האנשים יחסו בו ויהיו סרים למשמעתו כל ימי חייו, ואשר ימרו את פיו יומתו. ובני ישראל ישאו ויסבלו עמל גדול ורעה רבה, הוא יצוה עליהם לבלתי המול את בשר ערלתם ולבלתי שמור את השבת מחללו, ולא יתן אותם לקרוא בתורה ולהתפלל את תפלתם, ורבים מבני ישראל ימית. אולם אשרי ישראל אשר יחזיק באמונת היהודים בעת הרעה ההיא ולא יכנע מפניו. על ידי העמל הזה אשר יסבלו, ישובו כל ישראל לב אחד אל ה׳ והוא יושיעם ויעשרם. וזה אשר יכבוש את כל הארץ בידו ימלוך תשעה חדשים ואחר ימות.—ואחריו יקום אחר ממגרב, רשע וצורר מאשר שלפניו ובזה יהיה נסמן כי קומתו תהיה (מאה) אמה ועשתי עשר זרתות, ורחבו עשר זרתות ושער יהיו לו בפניו, הוא ילכוד את כל המערב, ואנשים רבים רעים ואוהבי מלחמה יהיו בימים ההם, ויתקבצו אליו מכל הארץ ויאמרו לו כי הוא המשיח, והשמועה הזאת תצא בכל הארץ, וכל הארץ תכנע מפניו, ואשר לא יכנע מפניו ימית. בימים ההם יצר לישראל מאד וינוסו מפניו. צרה תהיה בכל הארץ. והם [ישראל] יבאו בהרים ויגיעו עד קצם, וחיל גוג ומגוג יתחבר אל המלך והלך עמו, ובזה יכירום רואיהם, כי לכלם תהיינה ארבע עינים, שתים לפניהם ושתים לאחריהם. האנשים ישאו ויסבלו צרה ועמל הרבה, ובני ישראל עוד יותר מהם.

אז אני דניאל אמרתי, אהה אלקים! הכל הצרות והרעות האלה תבואנה על ישראל? בכיתי ואתחנן בעדם ואומר, אשרי מי שלא נולד ולא יראה בכל העמל הזה. וישלח אלקים מלאך אלי ויאמר, אשרי אלה מבני ישראל הבוטחים בה׳ ובאמונת ישראל וביראת אלקים ימותו, ובימים ההם את דתי הרשע לא יעשו ועל אמונתם יקומו.—אחר כן יקומו אנשים אחרים ויעשו להם שלום, ישחיתו דרכיהם עד מאד מאין כמוהם בכל הארץ, איש יבא אל אשת רעהו... ואת האנשים יהרוגו. ילכו לדמשק אל הרשע ההוא אשר יאמר אני אני הוא, ואחריו ילכו. הוא יעלה דג מן הים ויאכילהו מבשר ישראל, ובאו עליהם צרה ויגון הרבה. כל אלה אשר מזרע צדיקים באו לא יכנעו לפניהם, והדבר אשר דבר ה׳ עליהם יבא. אז יֵרָאֶה איש במקום פלוני הרחוק, וכל ישראל יעזבו את מקומם ויתקבצו, האיש ההוא יהיה מבני אפרים, והלכו יחדיו אל הרשע ההוא אשר יאמר אני הוא המשיח, מלכבם ועשרכם, ואמרו לו בני ישראל, אנחנו שואלים מאתך שלשה אותות למען נדע אמתך, והוא יאמר, מה האותות אשר אתם מבקשים? השמיעוני, ואמרו לו אנחנו מבקשים את האותות האלה: האחד כי תעשה במטה הזה אשר משה רבינו הפכו לנחש לפני פרעה גם אתה כמוהו, השני כי מטה אהרן אשר היה עץ יבש יוציא עתה לעינינו עלים חדשים וישא פרי, והאחרון אשר אנחנו מבקשים כי תוציא את צנצנת המן אשר הניח אהרן למשמרת ותראה לנו. עשה איפה את השלשה האותות האלה ונדענו כי אמת אתה דובר. והרשע הזה אף לא אות אחד יעשה. אז יתחברו כל ישראל עם ראשיהם והלכו אל מדבר אפרים ולבשו שק וישבו לארץ, וקראו אל ה׳ ואמרו, אהה אלקים! פדנו מן היגון הזה ומן הצרה הזאת, אל תפקוד עלינו עונותינו וסלח לנו. אז ישלח אלקים מלאך ואמר, אל תיראו! כי לא אתן אתכם ביד הרשע הזה, רק אתם בני ישראל הלך תלכו אליו ואמרתם, אם אתה הוא המשיח כי עתה חיה תחיה מתים למען נִוָכֵחַ, והוא כי לא תמצא ידו לעשות יתקצף ויצוה להרגם. ובני ישראל ינוסו עם נשיהם ובניהם, יחדיו ילכו אל המדבר, יתנו קולם בבכי ומספד, ולארץ ישבו ויצעקו אל ה׳, ואבל גדול יעשו ארבעים יום. אז ישלח להם אלקים חסדו ויפתח את ארובות

(4) ארץ יון ותוגרמה בלשון ערבי ופרסי. (5) בנוסחא אחרת „פסול" וכוונתו על מחמד.

השמים, חדש ימים יהי כשבוע, שבוע כיום ויום כשעה. אלקים יעשה טוב לישראל והקים את הברית אשר כרת עם אבותיהם, ואחרי החשך הזה יתן אור ובני ישראל ישמחו ויצליחו ברצות אלקים.

אז יתיצבו מיכאל וגבריאל לפני האלקים ויתחננו אליו לאמר, עד מתי תעזוב את ישראל בשבי? אם אבותיהם חטאו, הלא על חטאיהם נענשו. ועתה לך ה׳ הצדקה להחיש להם גאולה פדות וישע, והקימות את הברית אשר כרת את אברהם את יצחק ואת יעקב. זכור להם צדקת משה אשר התהלך לפניך מאה ועשרים שנה, והוא רועה את ישראל. אז יאמר אלקים למיכאל וגבריאל, לכו והגידו לישראל, אשריכם כי את חקי אלקים ואת תורותיו לא עזבתם ולא הלכתם אחרי הרשע ההוא. ולאלה אשר הלכו אחריו תגידו, הוי עליכם כי נטמאתם! עתה זכרו את ה׳ אלקי ישראל ואלקיכם, אתם הדחתם את נפשותיכם ובתורת ישראל בגדתם. ובעת בוא מיכאל וגבריאל על מחנה ישראל, וראו כלם שוכבים לארץ וברעה ויגון יבכו לפני ה׳, ואמרו מיכאל וגבריאל כדברים האלה: קומו ושאו ראשיכם מעל הארץ, הללו יה, כי הוא יגאלכם ויתן פדות לנפשכם מיד הרשע הזה ויוציאכם מאפלה לאורה ומהאורה לממשלה. כשמוע ישראל את הדברים האלה ויתנחמו ויודו לה׳ ויהללוהו.

אחר כן יקומו על האיש אשר אמר כי משיח הוא ויהרגוהו. וה׳ יופיע משמים, ורעש גדול יצא מציון וממקום הקודש, וקול אדיר ישמע וכל ישראל ימצאו חן בעיני אלקים. תחת ירושלם החרבה יוריד ירושלם הבנויה משמים, ונצר מגזע ישי הוא המשיח בן דוד יראה, ככתוב בספר „וברוח שפתיו ימית רשע״ (ישעיה י״א ד׳) ומשיח בן יוסף יומת, ונס משיח בן דוד יתנוסס. הוא ימית את כל חיל צבא גוג ומגוג. אליהו יבא ויבשר טוב לישראל, לחיים ולמתים, הוא ישוב ויבנה את מקדש ה׳ ומצרים תשאה שממה, ובית אלקים יכון על מכונו.—משיח בן דוד, אליהו וזרבבל יעלו על ראש הר הזיתים, ומשיח יצוה את אליהו לתקוע בשופר. אור שבעת ימי בראשית ישוב ויראה, והיה אור הלבנה כאור החמה, ואלקים ישלח רפואה שלמה לכל חולי ישראל. התקיעה השנית אשר יתקע אליהו תחיה את המתים, יקומו מעפר ואיש את רעהו יכיר, איש ואשתו, אב ובנו, אח ואחיו, כלם יבואו אל המשיח מארבע כנפות הארץ, ממזרח וממערב מצפון ומדרום, על כנפי הנשר יעופפו בני ישראל ויגיעו אל המשיח. עמוד אש יצא מתוך המקדש והיה למופת לכל רואיו כי זה עתה הוכן המקדש למען ידעו ויוכחו. לתקיעה השלישית אשר יתקע, הוד אלקים יופיע, ולתקיעה הרביעית יהיו ההרים לבקעה ופני כל הארץ למישור, תבור וכרמל חרמון והר הזיתים, ומרחק יהיה בין ההרים שמנה פרסאות. המקדש יראה כאשר נבא יחזקאל, ושער הזהב הנסתר בארץ (6) יעלוהו שני מלאכים במצות אלקים עליהם ויציבוהו כאשר היה בימים הראשונים.—אברהם אבינו יעמוד על ימין, ומשה רבינו עם משיח בן דוד יעמדו על השמאל וכל ישראל יתיצבו שם. אז יאמר המשיח לאברהם, האלה הם בניך? ואל משה רבינו יאמר, האוהבך הוא ישראל? ואברהם יביט בפני ישראל ויאמר אל המשיח, אלה הם בני ככתוב בספר זרע אברהם אוהבי. ובני ישראל יהיו שמחים ויברכו וישבחו את ה׳ ויאמרו צדיק הוא ה׳, ככל אשר דבר עלינו כן עשה לנו.

אלף ושלש מאות שנה ישמחו בשמחת המשיח והמקדש יכולה, כי כל העמים ישמעו את אשר נעשה עם ישראל ובאו לעשרה ולעשרים אל בני ישראל ואמרו, מה חטאנו ומה פשענו כי לא קראתם לנו לשמות בשמחתכם. הבאים האלה מצדיקי עמי הארץ יהיו. כאשר יביטו איש ישראל יטו מפניו (מיראת הכבוד), יעשו לו כבוד וישאוהו על כתף וימהרו להביאו אל מלך המשיח. וכה יתאספו כל ישראל לפני המשיח במקום הקדש, ואלה אשר פשעו באמונת ישראל יהיו לחרפה ולבוזה עד כי כל רואיהם יכירום, ובאצבע יורה עליהם העם, ככתוב בספר ויצאו וראו בפגרי האנשים וגו׳ (ישעיה ס״ו ה׳).—ואלה האנשים אשר נשאו עול השבי ואת אמונת ישראל שמרו, יהיו שמחים וטובי לב. ואת הפושעים יגרשו מקרבם ואמרו להם, סורו כי אנחנו שונאים לכם. פניהם יהפכו לשחורים והיו לבהלה ולתפלצת, וירדו אל עמק יהושפט, ושם יהיו עד בוא יום הדין הגדול. ואלף שנים ושלש מאות שנה שנות ימי המשיח, יהיה לישראל ימים טובים וחגים, ועושר וגדולה וכבוד עד יום הדין הגדול. ואולם היום ההוא יהיה יום חשך ונורא, כהאיר נוגה הלפיד הבוער. אז יגלה הקב״ה את העדן ואת הגיהנם אשר ברא בטרם נברא העולם. לעדן יהיה שבעה שערים ולגיהנם שלשה. וביום הדין יתיצבו כל העמים לפני שכינת אלקים. ואיש איש אשר נמצא חטא בידו יעמוד לפני איש ישראל אשר דבק באמונתו (7), ועל שלשה שערי הגיהנם יעמוד אברהם על האחד. יצחק על השני ויעקב על השלישי, ויתפללו ויאמרו: אנא ה׳ זכור אשר דברת ואת הברית אשר כרת ככתוב בדברי קדשך, וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור (ויקרא כ״ו מ״ב), והקב״ה ישמע את תפלתם ויסלח להם על חטאתיהם. ויתן לאברהם את כל אלה אשר מזרע אמת באו, וכל ישראל יבואו בעדן. והחטאים יאמרו אליהם, הוי נביאים! הלא ממנו אתם יצאתם, ואתם מרחקים אותנו. הם לא יענו אותם דבר, ובפעם אחת ישולחו כלם לגיהנם. והגיהנם יחולק לשבע מחלקות, במחלקה התחתונה ישבו כל אלה אשר שנו (למדו) את התורה,

---

(6) רמז למדרש ילקוט תהלים כ״ד שהשערים במקומם נגנזו. (7) כדי לבקש ממנו להגן בעדו בתפלתו.

בשנית ישבו החוטאים, בשלישית כל אלה אשר לא היתה אמונתם בדת היהודים אמונה שלמה, ברביעית אשר לא האמינו ולא שמעו בקול אלקים, בחמישית פושעי ישראל אשר זנו וינאפו, בששית כל עמי הארץ אשר התפללו בחנופה וכחש ורמיה עשו, ובשביעית כל אלה אשר בקרב ישראל השחיתו ויתגאו ויעשו מעשים רעים. וכל ישראל הנותרים יזכו לחיי העולם הבא. כה ידונו כל רשעי ישראל בגיהנם. אח"כ יוצלו מדין הגיהנם וישובו ויתאחדו עם אחיהם, כי צאצאי אברהם יצחק ויעקב לא יאבדו. „אֵל בָּם" כלומר שכינת אלקים בקרבם. ונגרסגאל (8) אשר הוא שר של גיהנם יתיצב לפני ה' ויאמר: אנא בורא העולמות! אתה נתת בידי כל העמים וכל האומות למען אשרפם באש, ומה הדבר אשר אצלת ממנו את העם האחד הזה את ישראל? ואלקים יענהו, את כל העמים ואת כל האומות נתתי בידך, בלתי עם ישראל אשר אין לך שליטה עליהם. והגיהנם ישאל, בעבור מה הדבר הזה? והאלקים יענה בעבור זה, על כי קראו בתורתי ועל כי אני אוהב אותם לעולמי עולמים, ככתוב מרחוק ה' נראה לי ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד (ירמיה ל"א ב'). ועוד כי שכינה בחרה שבתה בתוכינו, ככתוב ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.

המקום ברוך הוא ברחמיו הרבים ובחסדיו הגדולים ובטובו הנאמנים, יהי רצונו לקבץ נפוצי יהודה מארבע כנפות הארץ ולאחדם בזמן קריב, ואמרו אמן. ויקיים עלינו מקרא שכתוב בונה ירושלם ה' נדחי ישראל יכנס (תהלים קמ"ח ב'). ברוך ה' לעולם אמן ואמן.

תם

(8) הוא שם מלאך הממונה על גיהנם (עי' מדרש אלפא ביתא דר' עקיבא) והמעתיק האשכנזי חשב שהוא מלה פרסית מורכבת מן נער ושגאל ופתרונה משטין.

דרך ארץ: אחת מהמסכתות הקטנות מברייתות מלוקטות שנספחו להש"ס בסדר נזיקין. מסכת דרך ארץ נחלקה לשלשה חלקים ד"א רבה וד"א זוטא ופרק השלום. ד"א זוטא חסר בנוסחאות שלנו, כנראה מס' תניא (דף ה' ע"א)וז"ל: ומ"מ הפסיקו בין יתגדל ויתקדש לשאר שבחות, כי מצינו באגדה שעשרת הדברות נכללים בעשרה מאמרות, ובקדיש יש עשרה שבחות כנגד עשרה מאמרות, וכשם שהיה הפסק בין ב' דברות הראשונות וכו' ששתי דברות הראשונות נאמרו מפי הגבורה וח' דברות האחרונות שמעו מפי משה, כך הפסיקו בקדיש בין ב' שבחות הראשונות לח' האחרונות, ואע"פ שיש הפסק ביניהם אסור לשיח שיחת חולין ביניהם, דתניא במשנת דרך ארץ זוטא א"ר חמא בר חנינא פעם אחת הייתי מהלך בדרך פגע בי אליהו זכור לטוב ועמו גמלים טעונים אמרתי לו מה הגמלים הללו טעונים? אמר לי אף ורוגז למספרים [בין קדושה לקדושה], בין קדושה לברוך, בין אמן י"ש רבא מברך ליתברך, ובין כל ברכה וברכה. וכל המדבר בהן עליו הכתוב אומר ולא אותי קראת יעקב עכ"ל. וכן הוא בשבלי הלקט השלם ענין תפלה סי' ח'. והב"י בטור או"ח סי' קכ"ו מביא זאת בשם הרב הגדול מהר"י אבוהב ז"ל, ולא נמצא בדרך ארץ זוטא אשר לפנינו (רב פעלים 44). בהוצאת קורוניל „חמשה קונטרסים" (ווין תרכ"ד) נמצא במס' כלה חלק רב מדרך ארץ רבה. שלשה פרקים מד"א זוטא נספחים בטעות לסדר אליהו זוטא פט"ז פי"ז ופי"ח (עי' נספחים לסדר אליהו זוטא לר"מ איש שלום ווין תרס"ד). בספר שרש ישי להר"ש אלקבץ מביא מאמר ממס' יראת חטא שהוא באמת מס' ד"א זוטא, על הפסוק אני מלאה הלכתי וז"ל: ונ"ל כי הכוונה כדברי חז"ל במסכת יראת חטא סוף פ"ב, אם הרשעת מעט יהיה בעיניך הרבה ואמור אוי לי שחטאתי, אוי לי שבא דבר מכשול על ידי. אם הרעוך יהי בעיניך מעט, ואמור אוי לי שחטאתי, ובמעט מחובותי נגביתי, והלא הרבה יותר מכן הייתי שוה עכ"ל. ומזה המאמר היה נראה שהוא מסכת ד"א, כי שם תמצאהו (שם 69). ע"ע דרך ארץ רבה וזוטא באוצר ישראל.

ה

ה' בחכמה יסד ארץ: מדרש שנוסד על הפסוקים: ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו ושחקים ירעפו טל (משלי ג' י"ט—כ'). מדרש כונן מתחיל ג"כ בפסוק הזה מפני שכתוב בו כונן שמים וגו'. ובאמת החלק הראשון ממנו שוה בשניהם, והחלק הזה נמצא ג"כ במדרש ארקים (ע"ע), מלבד שנוים קטנים בנוסחותיהם שיש לתלות בהמעתיקים. אמנם בחלקים האחרים שונים הם זה מזה הרבה גם בתוכנם. הרעיון העקרי בראשית המדרש הנוכחי הוא, כי בית המקדש הוא מרכז כל הבריאה כמו הטבור באדם, וביהמ"ק דלמטה מכוון כנגד ביהמ"ק דלמעלה, וכשנחרב

הבית נחשבו תפלות ישראל כקרבנות לפני המקום. ודורש הפסוק „יסד ארץ" לעומת „כונן שמים" זה לעומת זה, ובא זה לכפר על זה, כי זכיות יעקב אשר איקוניו חקוק בכסא הכבוד יכפרו על חטאות בניו בעוה"ז; כי שעבוד מלכיות בעוה"ז קשה יותר מדינה של גיהנם בעוה"ב ושניהם ביחד הם „תהומות" עמוקות. ובחכמתו הנעלה ברא תרופה למכה, כדי שלא יהיו ישראל נבלעים ע"י או"ה, כמו שמציל את הרפה מהחזק והעני מגוזלו גם בין החיות והעופות. וזה הוא „התיקון" הגדול שתקן בורא עולם בתבונה. בסוף המדרש דורש ה׳ בחכמה יסד ארץ זו תורה, והתורה היא קיום העולם; התורה נבראת רק בשביל ישראל, ובכל מלאכתם יש מצוה ממצותיה, שהן חייהם ואורך ימיהם. הרעיון הזה נדרש גם בתחלת מדרש בראשית רבה, כי התורה נקראת ראשית פדגוג מכוסה מוצנע ואמון שהיא כלי אומנתו של הקב"ה, ומהרעיון הזה לקחו להם חכמי אלכסנדריא ובראשם פילון השם „לוגוס" לחכמת אלהית. ומסיים בפסוק בישעיה מ"א: מי פעל ועשה קורא הדורות מראש, שהקב"ה ראשון בכל מעשיו, ואת האחרונים אני הוא, שהוא עמהם בגלות עם כל הממלכות האחרונות אשר העיקו את ישראל, והם סובלים גדופי אדום, ועתיד הקב"ה למלט את ישראל מהגלות.

מדרש ה׳ בחכמה יסד ארץ

[בית המדרש ח"ה]

ה׳ בחכמה יסד ארץ וגו׳ שברא הקב"ה את העולם כילוד אשה, מה הילוד הזה בתחלה מתחיל מטיבורו, ומשם הוא מתחיל והולך כך העולם התחילו הקב"ה מטיבורו ומשם נמתח לכאן ולכאן. והיך טיבורו זו ירושלם, טיבורו עצמו זו המזבח (1) ולמה קרא שמו אבן שתיה שממנו הושתת העולם כלו. וברא הקב"ה בית המקדש למטה וכנגדו בית המקדש למעלה, מכוונין זה כנגד זה, שנאמר תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך, מכוון כנגד שבתו. ובזמן שהיה ביהמ"ק קיים היה כ"ג מקריב ומקטיר למטה ומיכאל כנגדו מלמעלה מקריב ומקטיר, וכשהחריב ביהמ"ק אמר הקב"ה למיכאל: מיכאל! הואיל והחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי ושוממתי מקדשי והרסתי את מזבחי, אל תקרב לפני לא בדמות שוורים ולא בדמות כבשים. אמר לפניו רבש"ע ובניך מה תהא עליהן? א"ל הקרב תקריב לפני זכיותיהן ותפלותיהן ונשמות של צדיקים הגנוזים תחת כסא הכבוד ותינוקות של בית רבן ואני מכפר עונותיהן של ישראל. וכשאני שמח בשל מטה כך אני משמח של מעלה, שנאמר כה אמר ה׳ הנני שב שבות אהלי יעקב, אהל לא נאמר אלא אהלי, אחד למטה ואחד למעלה. ומשכן לא נאמר אלא משכנותיו, משכן למעלה ומשכן למטה. ונבנתה עיר על תלה, זו של מטה, וארמון על משפטו ישב, זו בית של מעלה.

כונן שמים בתבונה, כיון שהרבו ישראל פשעים וחטאים ועלו אויביהם להחריב ירושלם, וכשעשו כרצונם והחריבו, ושבו, התחילה בת קול צווחת ואומרת בפשע יעקב כל זאת וגו׳, נזדעזע יעקב ממקומו ונשתנה איקוניו שבכסא הכבוד, ועמדה נשמתו לפני הקב"ה וכפף קומתו והתחיל צועק ומיילל לפני הקב"ה ואמר רבש"ע מה פשעי ומה חטאתי ומה סרחוני? מיד עמדו כל מלאכי השרת והקיפו יעקב אבינו ונשמתן של צדיקים והתחילו בוכים ומייללים לפני הקב"ה, אמרו לפניו רבש"ע אתה כתבת בתורתך עד שלא נברא העולם ויעקב איש תם, ועכשיו בפשע יעקב כל זאת! רבש"ע לא נטה יעקב מיראתך לא לימין ולא לשמאל, ולא עוד אלא שבא אביו לברכו והיה מתיירא ואמר אולי ימושני אבי. פתח יעקב ואמר רבש"ע זכור ברית שכרת עמי וזכרתי את בריתי יעקב ולא עוד אלא אתה נשבעת לי שאין אתה מאבד את בני, שנאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו׳ בשמך נשבעת להם. א"ל הקב"ה, יעקב! מוטב שיתלו את עונותיהם בך כדי שיש להם תוחלת ויש בזכיותיך להגן עליהם, ולא יתלו בעצמן שאין יכולין לעמוד במדת הדין; מוטב שיתלו בך כדי שיהא תוחלת בזכותך ונכפר עליהם בשבילך ולא יתלו בעצמן כשפשעיהם הרבה ואינן יכולין לסבול, אלא בשבילך אני מכפר עליהן. בדעתו תהומות נבקעו, כרת הקב"ה עמם באותה שעה שאינן נכנסין בגיהנם ואין להם שעבוד מלכיות שהן קשין יותר מדינה של גיהנם. גיהנם קרואה עמוקה שנאמר עמוקה משאול, וכן הוא אומר וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה, ואין ירידה אלא למקום עמוק ומלכיות נקראו יותר ממנה, שנאמר ומתהומות הארץ תשוב תעלנו, אין תהומות הארץ כאן אלא מלכיות, מלמד שאינו אחת (מלכות אחת), אלא מלכיות, יוצאים מזו ונכנסין לזו, זו מנחתן וזו תופסתן; בבל מנחתן— יון מנחתם ואדום תופסתן, והקב"ה עתיד לאבדן על ידי ישראל, הה"ד באדין דקו כחדה וגו׳ (דניאל ב׳ ל"ה), ואין האבן האמור כאן אלא ישראל שכך בלעם מתנבא וירא את הקני זה יתרו ושים בסלע קנך אלו ישראל שנדבק בהם. וישראל עתידין להיות לבדם אומה והם ממלאים את העולם כלו שנאמר ואבנא די מחת לצלמא וגו׳, וישראל מתעלים למעלה למעלה שנאמר תשוב תחיינו וגו׳. וחזר הקב"ה על כל המדות ליתן להם לישראל ולא מצא להן כתורה, שכל מי שהוא עוסק בתורה אפילו היו מעשיו מכוערים התורה מושכתו ליראה, ועוד כנר שאינו כבה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור וגו׳.

ה׳ בחכמה יסד ארץ, כשברא הקב"ה עולמו ברחמים ברא אותו ואלמלא רחמיו הרבים לא היה העולם מתקיים, שכל דבר ודבר שברא הקב"ה ברא כנגדו, ונתן אימת זה על זה, ברא ישראל ברא כנגדו אומות העולם, ואילמלא רחמיו ותקנה שתיקן היו אומות

(1) שעומד על אבן שתיה וכו׳.

העולם בולעין את ישראל לפי שעה שהן חיים, שכן דוד משורר לולא ה' שהיו לנו וגו' אזי חיים בלעונו וגו'. ומה תקנה תיקן הקב"ה? ברא להן לאומות העולם שרים למעלה, וברא כנגדן ישראל וברא להן מיכאל וגבריאל שרי ישראל, והפיל אימתן על שרי או"ה. ובזמן שישראל עוברין על רצונו של מקום עומדין ומקטרגין שרי או"ה לפני הקב"ה על ישראל, ועומדין שרי ישראל בתפלה ובתחינה לפני הקב"ה, וכיון שישראל עושין תשובה ומשכימין בבתי כנסיות ועומדין בתפלה ובתחנונים ומכוונים את לבם לאביהם שבשמים, מתחברת תפלתן של ישראל עם תפלתן [של שרי ישראל], מיד מתרצה להן הקב"ה ונותן להם כח ומתגברין ומוציאין אש חם ונותנין אימתן על שרי או"ה, וכשאימתן נופלת על השרים של מעלה אימה נופלת על או"ה למטה. ובכל שנה ושנה הם עומדים בתפלה ביום הכפורים וישראל מתחננים מלמטה, ותפלתם עולה ומתחברת עם תפלת מיכאל וגבריאל, ותפלתן נכנסת לפני כסא הכבוד, והקב"ה מגבר מיכאל וגבריאל ונותן בהם כח וגבורה, ואש להוב יוצא ובוער בשרי או"ה ומתישין כחן ומסכסכין רוחם ומכשילים את חילם, והם נכנסין לפניהם מיום הכפורים ועד יום הכפורים. ואלמלא כן לא היו ישראל מתקיימין שעה אחת, ולא היו יכולין לעמוד בפני או"ה.

בדעתו תהומות וגו', ברא הקב"ה בני האדם וברא כנגדן שדים ומזיקין ונתן אימתן על הבריות, ואלמלא רחמיו הרבים ותקנה שתיקן להם לא היו הבריות יכולין לעמוד אפילו שעה אחת מפני המזיקין ושידין ולילין, ומה תקנה שתיקן? כל שנה ושנה בתקופת ניסן שרפים מתגברין ומרוממין ראשיהם למעלה והם מפילין אימתן על המזיקין ועל השדין ועל הרוחות, ומסככין באברתם על בני אדם כדי לחשכם מנזיקתן, שנאמר באברתו יסך לך וגו', לא תירא מפחד לילה וגו'.—ברא בהמות וחיות וברא כנגדן אריות ונמרים ודובין, ואלמלא רחמיו הרבים ותקנה שתיקן לא היו יכולין בהמות וחיות לעמוד בפני אריות ונמרים ודובים, ומה תקנה תיקן? ברא כנגדן בהמות בהררי אלף, וכל תקופת תמוז נותן הקב"ה כח בבהמות והוא מתגבר ומגביה את ראשו וגועה געיה אחת וקולו הולך בכל הישוב, וחיות שומעות קולו ואימתו נופלת על האריות ונמרים ודובים ועל כל חיות הרעות עד שנה שלמה, ואלמלא כן לא היתה הבהמה יכולה לעמוד בפני חיות הרעות.—ברא עופות טהורות וטמאות מהן בישוב ומהן חוץ לישוב, כנגדם פרס ועזניה שאינן בישוב, ואלמלא רחמיו הרבים ותקנה שתיקן לא היו עופות יכולין לעמוד בפני פרס ועזניה, ומאי תקנה שתיקן? כל תקופת תשרי נותן הקב"ה כח בזיז שדי ומתגבר ומגביה ראשו ומטפשו בגפיו ומגביה ונותן קולו, והעופות שומעין קולו ואימתו נופלת על פרס ועזניה משנה לשנה.—ברא בים דגים גדולים וקטנים, וכמה היא גדולתו של גדול? יש מהן מאה פרסה ומאתים ויש שלש מאות פרסה וארבע מאות פרסה, ואלמלא רחמיו הרבים ותקנה שתיקן להם היו גדולים בולעים את הקטנים, ומה תקנה תיקן? ברא לויתן ובכל תקופת טבת מרים ראשו ומתגבר עצמו ומפיח במים ומרתיחן ואימתו נופלת על הדגים שבים, ואלמלא כן לא היו הקטנים יכולין לעמוד בפני הגדולים, הה"ד ה' בחכמה יסד ארץ. ומנין שבהמות ולויתן עושין כן בכל שנה ושנה? הה"ד ואולם שאל נא בהמות ותורך ועוף השמים וגו' שיח לארץ ותורך, שמא תאמר מחזיקין טובה לעצמן כשהן שחין? אין מחזיקין טובה לעצמן אלא מודים ומשבחין מהדרין ומרוממין למי שאמר והיה העולם שסופן לחזור להיות עפר, שנאמר הכל הולך אל מקום אחד וגו' ואין משתייר אלא הקב"ה ביחודו שיתפאר שמו ויתעלה זכרו, שנאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, לכך אמר שלמה [הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר], וכי המים מן העפר? את מוצא כמה מים הביא הקב"ה כשבא המבול וכמה גשמים וכולן חוזרים להיות עפר, ממנו הן נבראים ואליו חוזרין הן, יעצור במים ויבשו וגו'.

כונן שמים בתבונה, ברא הקב"ה מלאכים רחמנים וסבבן לכסא הכבוד וברא מלאכי חבלה והרחיקן בקצה השמים, שנאמר באים מארץ מרחק וגו', שאם היו קרובין לכסא הכבוד בשעה שמדת הדין מקטרג היו יושבין ומחריבין את העולם כלו לפי שעה, ולא עוד אלא שסגר בפניהם שנאמר פתח ה' את אוצרו וגו', עד זו פתח עד זו טריד רחמיו קרובין, ומינה הקב"ה עליהן מלאכים רחמנים ואמר כשאני זועם תהיו מבקשים מלפני רחמים, בשעה שישראל מפליגין דעתן ואינם עושים רצוני בקשו רחמים מלפני, ורחמי קרובים ורבים שנאמר רחמיך רבים ה'. וכשישראל מכעיסין אותו הקב"ה מבקש להחריב העולם אילולא שהוא זוכר ברית יעקב ועקדת יצחק, ויעקב עומד בתפלה ואומר לפניו רבש"ע אם ישראל עוברין על מקצת [התורה] הן מקיימין מקצת, אפילו ריקנים שבהם מלאים מצות כרמון שנאמר כפלך הרמון רקתך וגו'. אבל או"ה אפילו שנראין בהם חסידים מלאים עונות וחטאים שנאמר וחסד לאומים חטאת, אפילו חסידים חוטאים עד לשמים. מיד אבות העולם והחסידים ונביאים וצדיקים מתחננים עם יעקב ואומרים רבש"ע תתן אמת ליעקב וגו', ורחמיו של הקב"ה מתגוללין עליהן ומקבל שועתן.

בדעתו תהומות וגו' ברא הקב"ה גן עדן וגיהנם ומשקין את העולם כלו, ויש מקומות שיינם טוב ויש מקומות שיינם רע, וכל מקומות שאתה רואה יינו מבוסם בידוע שרוב שקייתו מגן עדן ומקום שאתה מוצא יינו רע בידוע שרוב שקייתו מגיהנם, ומקום שאתה רואה פירותיו רעים בידוע שרוב שקייתו מגיהנם. ה'

בחכמה יסד ארץ וגו', ברא הקב"ה את עולמו בחכמה, אין חכמה אלא תורה שנאמר כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, ואלמלא תורה לא היו שמים וארץ מתקיימים אפילו שעה אחת, שנאמר כה אמר ה' אם לא בריתי יומם וגו'. והתורה לא נבראה אלא בשביל ישראל שיעסקו בה ויקיימו מצוותיה ודקדוקיה כדי לקבל שכרן ולנחול בה חיי העולם הזה וחיי העוה"ב, שלא הניח הקב"ה דבר ביד ישראל שלא במצוה, וכל כך כדי לזכותן. יוצא לחרוש מצוה בידו לא תחרוש בשור וחמור יחדיו, לזרוע—מצות לא תזרע כלאים, לקצור—לקט קצירך לא תלקט, לעמר—מצוה בידו ושכחת עומר בשדה, בגורן—לא תחסום שור בדישו, לזרות—מעשר ראשון, ובבית מעשר מן האוצר, לש—מצות חלה, נוטע—מצות ערלים לא יאכל ג' שנים, שכיר בשכר—מצות והרמש, לבצור—ולא תעולל, מן היקב—מצות הענק תעניק לו, שחטה בהמה—מצות אותו ואת בנו, אפילו חיה ועוף שבשדה ועוף שפורח באויר מצוה ושפך את דמו וכסהו. מן הבהמה מצות הזרוע והלחיים והקבה. בנה בית מצות ועשית מעקה, על הפתח וכתבתם, קנה בגד לא תלבש שעטנז, בא לגלוח, מצות לא תקיפו, בבשרו אסור כתובת קעקע, נשא אשה נקי יהיה לביתו שנה אחת, מי שנולד לו בן וביום השמיני ימול, קנה טלית צריך לעשות גדילים, בפירות ברכה על דבר ודבר, יש לפניהם ולאחריהם ויש לפניהם בלבד. אפילו בשכיבה וקימה יש מצוה, בפסיעת רגל צריכה ברכה, בזקיפת קומה ופקיחת עין ועל כל דבר ודבר. כל כך כדי לזכותן ולדבקן בכנפי השכינה. משל אחד שנפל לים והושיט לו המלח החבל אבל אמר לו תפוס החבל הזה בידך ותהי יודע שאם תניחנו אין לך חיים, כך אמר הקב"ה לישראל הזהרו בתורה ובמצות, שכל זמן שאתם זהירין במצותיה אתם דובקין בשכינה ואתם חיים, שנאמר ואתם הדבקים בה' וגו', פירשתם מן המצות אין לכם חיים. וכן שלמה אמר החזק במוסר אל תרף, וכשאתם זהירין בתורה ובמצותיה, אני מדבק אתכם לחיי עוה"ב שנאמר כי כאשר ידבק האזור וגו'.

כונן שמים בתבונה, ברא הקב"ה ז' רקיעים וקודם שברא האדם הקדים להם התורה באלפים שנה, וכשבקש ליתנה לישראל ירד משמי מרום ועמו עשרים ושנים אלף מלאכי שלום ורחמים, שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן וגו'. יכול בשביל שהן הרבה יהיו דוחפין זה את זה, ת"ל שנאן, כמה דאת אמר כולו שלאנן ושלו, ה' בם, אמר רשב"ל שמות של מלאכים (2), הרי הוא מפרש על כל אחד ואחד מיכאל וגבריאל ורפאל ופתחיאל. אמר להם הקב"ה לא בשביל שראיתם פנים הרבה תהיו סבורין שהן אלהות הרבה. אני אני אחד ושמי אחד. המינים שאלו את ר' שמלאי, אמרו אלהות הרבה יש בעולם שנאמר השמע עם קול אלהים חיים וגו', אמר להם ר' שמלאי מדברים מתוך האש לא נאמר אלא מדבר. אמרו לו תלמידיו רבינו לזה דחית בקנה לנו מה אתה משיב? חזר ר' שמלאי ופרש השמע עם קול אלהים, אילו היה כולם שומעים אותו הקול בכח ה' לא היו יכולין לשמוע מה הוא עד שימותו, אלא בחור לפי כחו ובינוני לפי כחו וזקן לפי כחו, שנאמר קול ה' בכח לבעלי כח, קול ה' בהדר לזקנים. לפיכך אמר להם הקב"ה לא בשביל ששמעתם קולות הרבה תהיו סבורים שהן אלהות הרבה, אלא אני בייחוד ואין לי שני, לא בעליונים ולא בתחתונים, שנאמר כי אני הוא וגו' ואומר היש אלוה מבלעדי וגו', ובסיני אמר אנכי ולא יהיה לך בפרהסיא, למה? שעל מנת כן הוציאן ממצרים, שנאמר בהוציאך את העם הזה ממצרים וגו'. משל לבת מלכים שנשבית ביד לסטין בא המלך והצילה והניחה בתוך פלטין שלו, לאחר ימים תבעה לישא אותה לאשה, א"ל וכי מה את עושה עמי? אמר לה לא דייך שהצלתיך מיד ליסטין אלא אני עוסק עמך להמליכך על כל העולם, כך ישראל אמר להם הקב"ה קבלו עליכם את התורה, אמרו לו למה? אמר להם לא דייכם שהצלתי אתכם משעבוד מצרים אלא שאני עוסק עמכם להמליככם על האומות שנאמר ולתתך עליון וגו' על אחת כו"כ טובות לכם וכמה צרות על שונאיכם. לצרככם הבאתי עשר מכות, וכל מכה יש בה חמש פורעניות, והוצאתי אתכם ביד נטויה וקרעתי לכם את הים לשנים עשר גזרים. וכל מה שנחלו במדבר, ענני כבוד, רק בזכות כבוד התורה, כתיב כבוד חכמים ינחלו ואין כבוד אלא תורה. אתה מוצא כשהוא מייחס הדורות בספר דברי הימים אין אומר שם כבוד עד שהוא מגיע אל יעבץ שהוא בעל תורה, הה"ד ויהי יעבץ נכבד וגו' שיגע בתורה יותר משל אחיו. בדעתו תהומות נבקעו, ואין תהומות אלא תורה, ושני תהומות אחד למעלה ואחד למטה, ומנין שהתורה קדומה, שנאמר באין תהומות חוללתי וגו', וכשישראל עושין דעתו של מקום ומקיימין מצותיה של תורה והולכין בדרכי אמת, מיד תהום למטה קורא לתהום עליון להשפיע ברכות, שנאמר תהום אל תהום קורא וגו' והתחתון שמו אמת והעליון צדק, שנאמר אמת מארץ תצמח וגו' חסד ואמת נפגשו, חסד זו התורה שנאמר ותורת חסד על לשונה וגו'.

מי פעל ועשה קורא הדורות מראש וגו' (ישעיה מ"א ד'), פסוק זה לא ראשו סופו ולא סופו ראשו, היה ראוי לכתוב ולומר אני ה' ראשון ואני אחרון, אני ראשון שנגליתי לאברהם ראשון, אני ראשון שנגליתי ליצחק ראשון, אני ה' ראשון שנגליתי ליעקב ראשון, אני ה' ראשון שנגליתי למשה, במאמר

---

(2) עי' פסיקתא בחדש השלישי דף ק"ח ע"ב: ה' בם, א"ר לקיש טבלא יש לו על לבו של כל מלאך ומלאך ושמו של הקב"ה משותף בשמו של מלאך: מיכאל גבריאל רפאל.

ראשון אמרתי אני ה׳, ראשון שנגליתי בסיני באות ראשון. ואת אחרונים אני הוא, אמר הקב״ה אע״פ שהכעיסוני בהבליהם והפשיעו את הארץ אני עמם, שנאמר ואף גם זאת וגו׳ ואמר עד זקנה אני הוא, זו מלכות בבל שוררת [שכינה] ירדה לבבל בשבילם, עד שיבה שהעמדתי להם מרדכי במלכות מדי, במלכות יון העמדתי להם מתתיהו בן יוחנן הכהן חשמונאי ובניו, במלכות אדום אני אסבול דופיהם וגדופיהם, ואני שעתיד ליפרע מהם ולמלט ישראל מידם, שנאמר אסבול ואמלט, אמן בקרוב בימינו.

תם

הגדה: קובץ אגדות ומעשיות שהיה מצוי אצל הקדמונים, רש״י ז״ל מביאו בסנהדרין (ל״א ע״ב): ומצאתי בס׳ הגדה שהיה מר עוקבא בעל תשובה שנתן עינו באשה אחת והעלה לבו טינא ונפל בחולי ואשת איש היתה, לימים נצרכה האשה ללות ממנו ומתוך דוחקה נתרצית לו וכבש יצרו ופטרה לשלום ונתרפא, וכשהיה יוצא לשוק היה נר דולק בראשו מן השמים, וע״ש כן קרו ליה נתן דצוציתא וכו׳. וכתב בעל סדר הדורות ואולי אותו ס׳ הגדה שמצא רש״י מר עוקבא צ״ל עוקבן בר נחמיה, ואני מצאתי כי נתן דצוציתא היה בזמן ר״ע בספר מעשיות של ר׳ נסים בר יעקב לדונש חתנו עכ״ל (רב פעלים 51).

הגדה של פסח, הוא ספור יציאת מצרים בלילי פסח, נתחבר קודם המשנה, כי נזכר שם במסכת פסחים. ובתלמוד נקרא „אגדתא" (פסחים ק״ט:). ונתוספו בו פיוטים ודברים גם אחרי הרמב״ם שמביא נוסחתה בסוף הלכות חמץ ומצה. ובפרט חסר השיר חד גדיא גם עתה בנוסחת הספרדים. סדר הגדה של פסח נדפס פעמים אין מספר וחוברו עליו פירושים בכל דרכי הפרד״ס ונעתק לכמה לשונות. הביבליוגרף שמואל ווינער בקהלת משה מציין כשלש מאות הגדות שונות, וישנם הגדות בהוצאות האחרונות שנדפסו בהן יותר ממאה פרושים, היינו לקוטים אחדים ממאה מחברים שונים. הראשון שנדפס הוא ספר „זבח פסח" כולל הגדת פסח כמנהג הספרדים עם פירוש ארוך במאה שערים מהשר ר׳ יצחק ב״ר יהודה דון אברבנאל „והיתה השלמתו בעיר מאנופולי ממחוז הפולייא אשר ממלכות נאפוליש... ערב חג הפסח שנת רנ״ו". עם הקדמה מספרת מעט מהרבה התלאות והצרות שסבלו המגורשים מספרד „ואני בתוך הגולה". דפוס ראשון קושטא רס״ה (1505). גם עם ציורים שונים בתבנית פוליו, כמו „סדר הגדה של פסח בלשון הקדש ופתרונו בלשון ספרדים (לאדינו) עם כמה צורות על כל האותות והמופתים אשר נעשו לאבותינו במצרים ועל הים ובמדבר, וכל סדר קדש ורחץ, אל תרחק ממנו כי צורה קרובה, וכן מכות מצרים, ואותיות מצויירות מורות איכות הברכות ודברים אחרים יפים עד מאד.—המצאה חדשה ערוכה בכל עמוד ועמוד ולכל הנמצא בכתב נעשו צורות זו לזה, ככל הכתוב בספר התורה, ומתוכם יראו דברים נפלאים לא שערום אבותיהם. הכינה וגם חקרה זה כמו עשרים שנה זקן שקנה חכמה ה״ה הישיש ונעלה כמ״ר ישראל הזפרוני ז״ל. ואלה מוסיף על הראשונים פירוש צלי אש והוא קצור זבח פסח מהרב הגדול השר דון יצחק אברבנאל זצ״ל. נדפס לתשוקת הבחור היקר ומשכיל כמ״ר משה בן הנעלה לתהלה כמ״ר גרשון פרינצו יצ״ו, בוויניציאה בבית ייואני קאליוני המדפיס שנת שפ״ט לפ״ק". הספר היותר נכבד שנתחבר על הגדה ש״פ הוא של ר׳ מאיר איש שלום בשם „מאיר עין", ווינא תרנ״ה (1895). ע״ע הגדה של פסח באוצר ישראל.

הזהיר: ע׳ והזהיר

היכלות: מדרשות מיוחסים לר׳ ישמעאל בן אלישע ור״ע, ונקראים היכלות רבתי והיכלות זוטרתי, ספר היכלות, פרקי היכלות, ברייתא דר׳ ישמעאל, אגדת דר׳ ישמעאל, פרקי מרכבה, מעשה מרכבה, וכולם נוסדו ע״ד הקבלה בסודות עמוקים על מערכת השמים וצבאותם וכסא הכבוד והיכל ה׳ בשמים העליונים, וגם על מעשה בראשית והנפש, ומחולקים למשניות והלכות וד׳ סדרים: סדר רוחין, סדר עירין, סדר דין, סדר מחנות. קצתם נדפסו בזהר בפ׳ בראשית ופקודי בשם שבעה היכלות. ספר היכלות מזכירו רב האי גאון בתשובה המובאת בעין יעקב פ״ב דחגיגה וז״ל: ובהיכלות זוטרתי מפורש בלשון הזה, פתח היכל ששי נראה כמו שיש בו מאה אלפים רבבות גלי מים ואין בו אפילו טיפה אחת של מים אלא אויר זיו אבני שיש טהור שסלולות בהיכל שזיו מראיהן דומים למים, עכ״ל. גם מובא בספר ציוני וס׳ לקח טוב בפ׳ יתרו: ואל תטעה באגדת ר׳ ישמעאל בן אלישע ור״ע וחבריהם מאשר ספרו בספר היכלות והפליגו בשיעור הקומה ובכסא ובדברים מופלאים ונוראים בו וכלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. ובפ׳ ויקרא כתב: ואיתא בספר היכלות א״ל שר הפנים לר׳ ישמעאל על שרטוטי הפדחת והיד וכפות, עכ״ל. ובס׳ עמק המלך מביא מענין עשרה הרוגי מלכות מעשה מס׳ היכלות. הערוך בע׳ אבן המנוגעת מביא הברייתא ת״ר ארבעה נכנסו לפרדס (חגיגה י״ד) זה המפורש בהיכלות רבתי ובהיכלות זוטרתי שהיו עושין מעשים ומתפללים תפלות בטהרה ומשתמשין בכתר וצופין בהיכלות ורואין האיך משמרות מלאכים במעמדן, והאיך היכל אחר היכל, היכל לפנים מהיכל, וקאמר להם ר״ע כשאתם מגיעים אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים, ואם אמר הרי אלו מים נהדף, כי שקר הוא אומר, וכן מפורש בהיכלות רבתי בלשון הזה. ומפני ששומרי פתח היכל שיש מטילין אלף אלפי גלי מים ואין שם אפילו טפה אחת, אלא אויר זיו אבני שיש טהור, שהן כלולות בהיכל שהיה זיו פניהם דומה למים, ואם אמר מים הללו מה טיבן וכו׳ עכ״ל. ובס׳ שומר אמונים פ׳ כי תשא מביא יותר קצת וז״ל: בפרקי היכלות יש היכל ידוע למעלה וכשמגיעים שם העולים למרכבה ונראה להם באותו ההיכל ענינים גדולים והוא מדמה בדעתו שהוא מים ואומר מה טיבן של אלו המים, מיד יצא בת קול ומכריז על זה האיש שהוא ממנשקי העגל ומיד נענש עכ״ל. ובספר לקוטי שכחה ופיאה (פיראדא שי״ו דף כ״ג ב׳) בענין סוד

שר הפנים וז"ל: ואמרו בפרקי היכלות בפרקי ר"ע ששבעים שמות יקראו לו (למט"ט) כלם נודעים לפי צירופם ולפי גימטריאות וכו',

בעלי המקובלים ציירו את ההיכלות כאשר ראו אותם בעיני רוח במספר שבעה, במקצוע הקדושה כמו במקצוע הטומאה, זה לעומת זה. שמות ההיכלות בסטרא קדושה הם: היכל הראשון שמו לבנת הספיר, השני שמו עצם השמים, השלישי נוגה, הרביעי זכות, החמישי אהבה, הששי רצון והשביעי קדש קדשים. ולעומתם שבעת היכלי סטרא אחרא: ההיכל הראשון שמו שטן, השני נקרא טמא, השלישי שמו אופל, הרביעי חובה, החמישי איבה, הששי בית חבר, והשביעי שמרי היין.

פרקי היכלות נדפס בספר ארזי לבנון ויניציא שס"א, וגם בחוברת מיוחדת שקלאוו תקמ"ה, זאלקווא תקצ"ג, לבוב תר"י, פיעטרקאוו תרמ"ד; קיצור היכלות מהזהר ולקוטים להגר"א, קעניגסברג תרי"ז; גם בשם דרוש פרקי היכלות על ע' שמות דמט"ט (חסר מקום ושנת הדפוס). סדר היכלות נדפס ע"י יעלינעק בבית המדרש ח"ב וח"ג וח"ה. ע"ע היכלות רבתי באוצר ישראל.

מסכת היכלות

[ארזי לבנון; בית המדרש ח"ב]

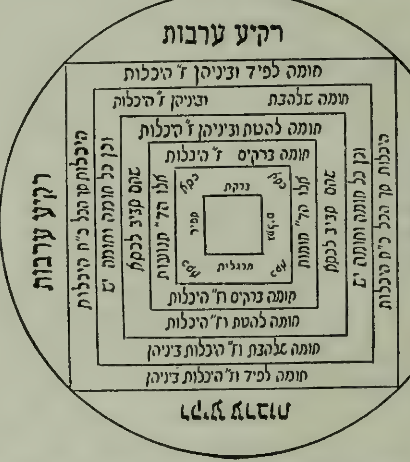
פרק ראשון: הקב"ה רם ונשא ואף כסאו רם ונשא. ומנין שהקב"ה נקרא רם ונשא שנאמר כה אמר ה' רם ונשא, ומנין שאף כסאו רם ונשא שנאמר ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא. הקב"ה נקרא צדק שנאמר אני ה' דובר צדק וגו'. ומנין שאף כסאו נקרא צדק שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך. הקב"ה נקרא משפט שנאמר כי אלהי משפט ה', ואף כסאו נקרא משפט שנאמר כי שמה ישבו כסאות למשפט. הקב"ה נקרא אמת שנאמר וה' אלהים אמת, ואף כסאו נקרא אמת שנאמר והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת. הקב"ה נקרא כבוד שנאמר ויבא מלך הכבוד, ואף כסאו נקרא כבוד שנאמר כסא כבוד מרום מראשון. יבא מלך הכבוד וישב על כסא הכבוד בהיכל הכבוד שנאמר ובהיכלו כלו אומר כבוד. הקב"ה נקרא קדוש שנאמר קדוש ק"ק ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, ואף כסאו נקרא קדוש שנאמר אלהים ישב על כסא קדשו. יבא מלך הקדוש וישב על כסא הקדוש בסוד קדושים רבה שנאמר אל נערץ בסוד קדושים רבה.—כמה כסאות יש לו לקב"ה, יש לו כסא נכון שנאמר נכון כסאך מאז, יש לו כסא צדק ומשפט שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך, יש לו כסא חסד שנאמר והוכן בחסד כסא, יש לו כסא יה שנאמר כי יד על כס יה, יש לו כסא כבוד שנאמר כסא כבוד מרום מראשון, יש לו כסא אמת שנאמר והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת, יש לו כסא קדוש שנאמר אלהים ישב על כסא קדשו, יש לו כסא עולם שנאמר כסאך אלהים עולם ועד, יש לו כסא רחמים שנאמר לה' אלהינו הרחמים והסליחות, יש לו כסא מלוכה שנאמר והיתה לה' המלוכה, יש לו כסא רם ונשא שנאמר ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא. יבא רם ונשא וישב על כסא רם ונשא יתברך ויתעלה ויתרומם על כל ברכה ותהלה.

פרק שני: כסא רם ונשא ארכו ת"ת אלפים רבבות פרסאות, ורחבו חמש מאות אלפים רבבות פרסאות, ועביו שלש מאות אלפים רבבות פרסאות. וחשבונות הללו בפרסאות של הקב"ה ית' שמו וישתבח זכרו, וכל פרסה ופרסה שלו אלפים באמה והאמה שלו ד' זרתות וזרת שלו מסוף העולם ועד סופו שנאמר מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן. שבעים כסאות של מלכות יש לו להקב"ה מעין כסאי מלכיות שבעולם כנגד שבעים אומות שבעולם, ושבעים כתרי כבוד יש לו מעין כתרי כבוד [שיש בעולם] כנגד שבעים לשונות שבעולם, ושבעים שרביטין של ממשלות יש לו מעין שרביטין שיש בעולם וכנגד שבעים כתרים של כבוד שיש לו בעולם. וכלם אינן אלא משלו, וכל מלכי ארץ וכל רוזני תבל אינן אוכלים (נהנים) גדולה ומלכות בעולם אלא משלו, והוא אינו חסר כלום ממלכותו וממשלתו, אבל כסא הכבוד עצמו אינו מנחיל אותו אלא ליראיו בלבד שנאמר וכסא כבוד ינחילם.

פרק שלישי: כסא הכבוד תחתיו, פי' הדום רגליו, כסא אבן ספיר מתוקן לתחת רגלי השכינה, שנאמר ויחזו את האלהים, פי' כבוד אלקי ישראל, ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, וכסא הכבוד מתוקן למושב יקרו, וכסא הכבוד הוא כסא רם ונשא ומראהו כעין החשמל מתוך האש. ומהו חשמל? מלמד ששלש מאות ושבעים ושמונה מיני מאורות של זיו וזוהר גדול קבועים בו והפחות שבהם כזיו גלגל חמה, וסימן בגימטריא חשמל שע"ח. ולא עוד אלא שפירס עליו כתבנית פנס על זיו זוהר מאור הדר שאין כיוצא בו בכל מיני מאורות שברום ערבות, שאפילו חיות הקדש שבמרכבה וכרובי גבורה ואופני שכינה אינם יכולים להסתכל בזיו הכבוד, מפני שהוא נתון ופרוס עליו ומזיו כסאו מוקף כמראה זהר סביבות כסא, ולפיכך הקיף הקב"ה ענן וערפל סביביו שנאמר ישת חשך סתרו סביבותיו סוכתו כדי שלא יזונו מלאכי השרת מזיו השכינה ומזיו כסאו ומזיו כבודו ומזיו מלכותו, שנאמר רם על כל גוים ה' על השמים כבודו, יודעים גבורת כבודו ומספרים השמים תפארתו בכל שעה ושעה, שנאמר השמים מספרים כבוד אל ומעשי ידיו מגיד הרקיע. כתוב אחד אומר על השמים כבודו וכתוב אחד אומר מלא כל הארץ כבודו, אם נאמר על השמים כבודו, כבוד אל, למה נאמר מלא כל הארץ כבודו, אלא על השמים כבודו זהו עיקר שכינת כבודו, ומלא כל הארץ כבודו זהו כבודו שכל המלכים והרוזנים נוהגים בו כבוד ואוכלים גדולה ומלכות

מכבודו.

פרק רביעי: קרקע ערבות כולה מלאה גחלים ואבני ספיר ואבני ברקת ואבני מרגליות קבועים בה, שזיון הולך בכל רקיע ורקיע ונוקבין בזיון שבעה רקיעים ודומה גלגל חמה בפני זיון כמו זיו הנר בפני זיו גלגל חמה, וכל רקיע ורקיע מלא זיו זוהר גדול מזיון, כמו רקיע מזיו גלגל חמה שהוא מלא ומאיר את כל העולם. ולא עוד אלא שארבע חומות של אש מוקפות להם ברום ערבות. חומה ראשונה של לפיד, שניה של שלהבת, שלישית של להטת, רביעית של ברקים. שאפילו שרים הגדולים הנקראים בשם מלכים, הוי"ה הוי"ה שם נכבד ונורא, אינם יכולים להסתכל בזיו אותם החומות שכנגד הכסא, וביניהם קבועים ז׳ היכלות על ז׳ הידורים זה לפנים מזה וזה לפנים מזה, וכולם מלאים גחלים ולפידים וזקוקים וברקים, ועמודי גחלים ועמודי להוטים ועמודי לפידים ועמודי ברקים ועמודי אישים ועמודי להבים שהם גבוהים מן הארץ ועד רום

רקיע העליון, ובכל היכל והיכל ח׳ אלפים ותשס"ו (1) שערי ברקים כמנין שעות של ימות השנה, וכל שער ושער רום קומתו כרום ז׳ רקיעים ורחבן כרחבו וארכו של עולם, ועל כל פתח ופתח שבהיכל ערבות קבועים בהם שס"ה אלפים רבבות מיני מאורות במאור הגדול שבל העולם מבהיק מזיוו ואין כל בריה יכולה להסתכל בהם, ועל כל פתח ופתח עומדים שס"ה אלפים רבבות של מלאכי השרת שהם גבוהים מן הארץ ועד רום רקיע, וכלם מכף רגלם ועד קדקד ראשם מלאים עינים וכל עין ועין כגלגל הלבנה, וכל אחד ואחד גופו כנחלים ומראיהם כלפידים וגלגלי עיניהם כברקים מאירים וכלי תכסיסיהם איש למינהו, וכל אחד ואחד יש לו סוסים וסוסיהם סוסי אש ומרכבותיהם מרכבות להבה, וחרבותיהם חרבות לפידים ורומחיהם רומחי שלהבת, וקשתותיהם קשת גחלת, וחיציהם חיצי להט, וכל כלי זייניהם אש בוערה. ויש להם כמה שמות ולסוסיהם כמה שמות, ויש להם ד׳ פנים ולסוסיהם ד׳ פנים, ויש להם ד׳ כנפים ולסוסיהם ד׳ כנפים, הם מדברים בד׳ פיות ד׳ דבורים, וסוסיהם מדברים בד׳ פיות ד׳ דבורים, הם אומרים קדוש וסוסיהם אומרים קדוש, הם אומרים ברוך וסוסיהם אומרים ברוך, הם מספרים שירות מלכם בשבעים לשונות וסוסיהם מספרים שירות מלכם בשבעים לשונות, הם עושים רצון קונם בכל יום ויום. וסוסיהם עושים רצון קונם בכל יום ויום. ולמעלה מהם ממונים ח׳ שרים גדולים ורמים ונכבדים על כל פתח ופתח של מלאכי השרת, ואינם נכנסים ויוצאים לראות פני כסא הכבוד ולומר שירות כסא הכבוד אלא על פיהם, וד׳ חותמות של שם המפורש בידיהם, שנים על כל פתח ופתח, לכל אחד ואחד א׳ בכניסה וא׳ ביציאה. שמות של שומרי הפתחים על כל פתח ופתח לכל אחד ואחד של השרים הגדולים הממונים על הפתחים שבהיכלי ערבות.—מן הארץ ועד לרקיע מהלך ת"ק שנה, ועביו של רקיע ת"ק שנה וכן כל רקיע ורקיע, ובין כל רקיע ורקיע מהלך ת"ק שנה. למעלה מהם חיות הקדש, רגלי החיות כנגד כלם, קרסולי החיות כנגד כלם, שוקי החיות כנגד כלם, ירכי החיות כנגד כלם, גופי החיות כנגד כלם, צוארי החיות כנגד כלם, ראשי החיות כנגד כלם, עיני החיות כנגד כלם, קרני החיות כנגד כלם. למעלה מהן כסא הכבוד, רגלי כסא הכבוד כנגד כלם, וכסא הכבוד עצמו כנגד כלם, ורם ונשא יתרומם ויתנשא שוכן עליו.

פרק חמישי: בהיכל שביעי קבוע כסא הכבוד, ומרכבות כרובים ומחנות שרפים ואופנים וחיות, וגלגלי אש אוכלה ומרכבות להבה, וחשמלי זוהר הדר וזקוקי אש, ואוצרי ברקים וגנזי טללים, וחדרי להטים וכדורי לפידים, ודגלי צבאים וגדודי טפסרים וצבאות אראלים, ולהבות גחלים ואסיפת אישים, ואסמי שלגים ונהרי להבים ומעיני מקור מים חיים, וקוראי קולות ורעמים, ומרעישי שירה ומדברי פלאים ושואגי נעימים, והדורי פנים ונוצצי חשמלים, ומעונות נוראים, ומרובעי פנים וכנפים, ומכוסי אפים ומלואי עינים, ובעלי קרני הוד של מלכות והדר, של כבוד תפארת עליונים וגיאות רם ורמים, ושבח רם רמים שעל כסא הכבוד, ואוצרות רוחות וגנזי נשמות, ברכות וצדקות תהלות וזמירות, חיילות וצבאות גדודים ומערכות דגלים וחיילות שלישים ובעלי מלחמות, גבורים וגבורות, עזוזות ותעצומות, פרשים ופקידי חיילות שרים ותוקעי בקרנות, ומגידי תשבחות, ומרנני רננות ושבחות והודאות, פלאות וגדולות, פאר שירים ושירות, קדושה ונעימות, ברום רקיע ערבות, ברזי דרי ערבות בתוך ערבות, לרוכב ביה שמו בערבות יה׳ שמו ויתעלה זכרו אמן (2).

פרק ששי: ד׳ כתות של מלאכי השרת

(1) חושב השנה שס"ה ימים ושש שעות, וכ"ד פעמים 365 עולים 8760 ועם שש שעות 8766.

מקלסין לפני הקב"ה, מחנה ראשונה של מיכאל על ימינו, ומחנה שנייה של גבריאל על שמאלו, ומחנה שלישית של אוריאל מלפניו, ומחנה רביעית של רפאל מאחריו, ושכינת הקב"ה באמצע, והוא יושב על כסא רם ונשא, וכסאו גבוה למעלה וד' מחנות עומדות בתוך בחדרי אישים ולפידים, לנגדם גלגלי כסא הכבוד ומרכבות שבהיכל השביעי שבערבות. וכל מחנה ומחנה ד' מאות והשעים וששה אלפים פרסאות אורכו, ורחבו שני אלפים פרסאות, שנאמר וגויתו כתרשיש מה תרשיש שני אלפים פרסאות אף גויתן של מלאכי השרת שני אלפים פרסאות, נמצאת גויתן של מלאכי השרת מן הכתוב, ורום קומתן מק"ו. ובין מחנה ומחנה נהרי אש עוברין ביניהן שהן נמשכין ויוצאין מתחת כסא הכבוד, וכל אחד ואחד עמוק כתהום רבה, ורחבו כמרחבי רקיע, עולין ויורדין בכל אחד ואחד ומרעישין את המון כל המערכות, ובין כל מחנה ומחנה ערפלי

טוהר מקיפין ביניהם, ובין כל מערכה ומערכה ענני אור לפניהם וענני חשך לאחריהם, וכלם כנפיהם כרום ראשיהם, ואש מעוטפין על פניהם לבל יצפו ולבל יבירו בדמות פני שכינה, כי השכינה אצלם בכל מקום. וכל מלאך ומלאך מהם מלובשין לבושי שלהבת ועטופין מעילי גחלת, נכונים באימה ופחד לעשות רצון קונם, מהם עומדים אלף מחנות בקדושה, ומהם רצים ריבוא צבאות בשליחות. אותם שעומדים בקדושה אומרים לפניו מהבקר ועד ערב קק"ק ה' צבאות, ומהערב ועד הבקר אומרים לפניו ברוך שם כבוד ה' ממקומו. וכשם שהקדושה משולשת כך הברכה משולשת, והם צופים בדמות כסא הכבוד ואינם מכירין בדמות פני השכינה, והם מביטים בדמות פני החיות ואינם משיגים למחנה החיות, וחיות הקדש עומדות מתחת כסא הכבוד ופניהן דמות צורת אדם וכל גופן דומה לגחלים המשולהבות בתוספת אש, וכל אחת ואחת מהן יש לה כ"ד פנים וכ"ד כנפים, שכל אחת ואחת מהן יש לה עשרים פנים בתוך ד' פנים ועשרים כנפים בתוך ד' כנפים (ר"ל שכל אחת ואחת מהן יש לה כ"ד פנים פנים בתוך פנים ויש לה כ"ד כנפים כנפים בתוך כנפים), וכל אחת ואחת מהן גופן מלא עינים, וכל עין ועין כגלגל הלבנה, וכלם נכונים ופונים לכל צד וצד ולכל רוח ורוח, ופניהם אשה אל אחותה וכנפיהם אשה אל אחותה, ולפני פרסות רגליהן רבוצות אבני גחלים, ולפני אבני גחלים רבוצין טורי לפידים, ולפני טורי לפידים מוקפין ענני האישים, ולפני ענני האישים מוקפין נוצצי קללין (מלשון נחשת קלל), ולפני נוצצי קללין מוקפין נוצצי להבים, ולפני נוצצי להבים מוקפין עבי קלים, ולפי עבי קלים מוקפין ערפלי טוהר, ולפני ערפלי טוהר מוקפין נהרי גחלת, ולפני נהרי גחלת מוקפין גלגלי שלהבת, ולפני גלגלי שלהבת מוקפין חשמלי דולקת, ולפני חשמלי דולקת מוקפין קולי רעמים, ולפני קולי רעמים מוקפין ענני להטות, ולפני ענני להטות מוקפין זקוקי ברק, ולפני זקוקי ברד מוקפין ברקי האור, ולפני ברקי האור מוקפין גשמים בשמים, ולפני גשמים בשמים מוקפין טללי חיים, ולפני טללי חיים מוקפין מחנות שכינה, ולפני מחנות שכינה מוקפין מרעישי שירה, ולפני מרעישי שירה מוקפין מנעימי קדושה, ולפני מנעימי קדושה מוקפין גלגלי סופה, ולפני גלגלי סופה מוקפין כנפי הרוח, ולפני כנפי הרוח מוקפין סביבי סערה, ולפני סביבי סערה מוקפין נהר דינור, ולפני נהר דינור מוקפין חשמלי זוהר, ולפני חשמלי זוהר מוקפין בזיקי הדר, ולפני בזיקי הדר מוקפין בזיקי גאוה, ולפני בזיקי גאוה מוקפין טפסרי נורא, ולפני טפסרי נורא מוקפין אראלי מעונה, ולפני אראלי מעונה מוקפין אומרים קדוש, ולפני אומרים קדוש מוקפין אומרים ברוך, ולפני אומרים ברוך מוקפין אומרים ה' ימלוך לעולם ועד, כסה שמים הודו ותהלתו מלאה הארץ. זה משכן החיות שבמרכבה [3].

פרק שביעי: למעלה מהם מעונה, כדמות רקיע כעין הקרח הנורא על ראשי החיות, שהוא מלא זיו וזוהר, שנאמר הוד והדר לפניו, נתון מתובן והוכן כרוב מראות אש וכרוב מראות להבה, ונתון בהדר הוד על ראשי החיות, שנאמר ודמות על ראשי החיות רקיע, ושם הוכנו כרובי פלאי פלאים, גלגלי מרכבה שכסא הכבוד נתון עליהם, גלגל זה כנגד גלגל זה, וגלגל זה כנגד גלגל זה, זיו הדרו של גלגל זה כנגד זיו הדרו של גלגל זה, מעשה פלאיו של גלגל זה כנגד מעשה פלאיו של גלגל זה, ועומדת בת קול אחת אצל גלגל זה ובת קול אחת אצל גלגל זה. ומה טיבן של קולות הללו? אלא מלמד שבשעה שהקב"ה יורד משמי

---

(2) בנוסחא של ארזי הלבנון יש כאן הוספה: נתבאר מזה הפרק י' כתות של מלאכי השרת וכו', והוא כעין הערה כללית וביאור להפרק החמישי, אך אינו חלק מגוף המאמר.
(3) עי' פי' המבאר בנוסחא של ארזי לבנון.

שמים העליונים מתשע מאות וחמשים וחמשה רקיעים ויושב בערבות על כסא כבודו, מיד בת קול אחת יוצאה בכל שערי רקיע ורקיע ובכל שערי ערבות ואומרת: שאו שערים ראשיכם וגו׳, והם משיבים ואומרים מי זה מלך הכבוד, והיא משיבה ואומרת ה׳ עזוז וגבור ה׳ גבור מלחמה. ובת קול אחרת יוצאה בכל שערי בתי כנסיות ובתי מדרשות ואומרת: שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, ושרי בתי ע״ז משיבין ואומרין מי הוא זה מלך הכבוד? ושרי בתי כנסיות ובתי מדרשות עם הררי בראשית משיבין ואומרין ה׳ צבאות הוא מלך הכבוד סלה. (ומהו מלך הכבוד, שהוא יודע לכבד לבריותיו מכבודו). באותה שעה ישמיעו גלגל לגלגל ברעש וברעם קולות ורעמים, קולות לרוכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו, באותה שעה אין הקב״ה רוכב בערבות לא בקדוש שמו ולא בברוך שמו ולא בה׳ צבאות שמו, אלא בשתי אותיות הללו י״ה מפני שבשתי אותיות הללו ברא הקב״ה העולם הזה והעולם הבא, שנאמר כי ביה ה׳ צור עולמים, צור עולם לא נאמר אלא צור עולמים. באיזה אות ברא הקב״ה עוה״ב ובאיזה אות ברא העוה״ז? ברא עוה״ב בי׳ וברא עוה״ז בה׳. ומנין שברא הקב״ה העוה״ז בה׳? שנאמר בהבראם, אל תקרי בהבראם אלא בה״א בראם. אם כן יקדים ה״א ליו״ד? אלא מלמד שמתחלה ברא העוה״ב והעמידו לצד אחד ואח״כ ברא העוה״ז. ומפני מה ברא העוה״ז בה״א? מפני שהוא דומה לאכסדרה, ומפני מה דומה לאכסדרה, מפני שכל מי שרוצה לצאת מן העוה״ז יוצא ואין בידו מאומה מיגיעו ומעמלו מכל מה שעמל כל ימי חייו. ומפני מה ברא העוה״ב ביו״ד? מפני שכל המקטין עצמו בעוה״ז זוכה ונוחל העוה״ב שנברא ביו״ד. דבר אחר כשם שהיו״ד קטן מכל האותיות כך אין נוחל העוה״ב אלא מי שהוא מקטין עצמו אצל מי שהוא קטן ממנו בתורה ובחכמה שנאמר ודוד הוא הקטן, וכי דוד קטן היה והלא ראש למלכי יהודה היה ויצא ממנו משיח וכל המלכים כלם? אלא מתוך שהקטין את עצמו זכה ונחל גדולה ומלכות בעוה״ז וגדולה ומלכות בעוה״ב. דבר אחר מפני שבני העולם הבא ממעטין את עצמם ומתן שכרם מכובד ומרובה, שנאמר להנחיל אוהבי יש. ומפני מה תגין של יו״ד כלפי פניו? מפני שבני העוה״ב אינם מלוין זה לזה אלא כל אחד ואחד נהנה משלו לפי שכר מעשיו שבידו, לפיכך נאמר סולו לרוכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו, מלמד שבשעה שהקב״ה רוכב בערבות על כסא כבודו ירונו לפניו בקול רנה וקול ששון וקול שמחה, וקול ירנן וקול יגיל וקול עילוז וקול עוז וזמירות, וקול שירות ותשבחות ותהלות, קול פאר ותודות, קול שבח ועשירות, קול צהלה ורננות, וכסא הכבוד גבוה למעלה באויר ומראה כבודו כעין החשמל, ועטרת נוגה בראשו וכתר שם המפורש במצחו חציו אש וחציו ברד, מימינו חיים ומשמאלו מות, ושרביט של אש בידו, ופרוכת פרוסה לפניו, ושבעה מלאכים שנבראו תחלה משרתים לפניו לפנים מן הפרוכת, ושבעה שוטרים יושבים על שבעה כסאות, שם הראשון אורפניא״ל, שם השני תיגר״א נ״א תגריא״ל, שם השלישי דוה״ל נ״א בוא״ל, שם הרביעי אסימו״ר נ״א כלמי״ה, שם החמישי עלמיא״ל נ״א דנהא״ל, שם הששי פסכ״ר, ושם השביעי כלמי״ה נ״א בוא״ל.— ברא הקב״ה שש קצוות ופנה למעלה וחתמו ביה״ו, חתם תחת ופנה למטה וחתמו ביו״ה, חתם מזרח ופנה לפניו וחתמו בהי״ו, חתם מערב ופנה לאחריו וחתמו בהו״י, חתם דרום ופנה לימינו וחתמו בוי״ה, חתם צפון ופנה לשמאלו וחתמו בוה״י. יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה שהוא חי וקים לעדי עד ולנצח נצחים אמן.

בשם יהדריא״ל אלקי ישראל (4) המסגל עדתו, מלך נסים מלך גבורות, מלך נפלאות מלך נוראות מלך פרישות, כסאך מעופף משעה שתקעת יתד אריגת המסכת של שכלול העולם כלו, ומסלולו עומד עליה שני הברות רוחות לאין חקר ולאין מספר, לא הניח רגליו על קרקע ערבות אלא כעוף מתעופף ועומד תחתיו גאי גאים קשורי קשרים (כתרים), וכל מלכים ראשי מרות שברא חבושים עומדים תחת כסא כבודו והיו מנטלים אותו בעוז ותוקף, ואף הם לא הניחו רגליהם בקרקע ערבות אלא כעוף מתעופף ועומדים תחתיהם, ושלשה פעמים בכל יום כסא כבודו משתטח לפניו ואומר: יהדריאל אלהי ישראל תתכבד ושב עלי מלך מפואר, לפי שמשאך חביב עלי, שנאמר קק״ק ה׳ צבאות מלא כל הארץ כבודו, מי כה׳ אלהינו מי כאדוננו מי כמלכנו מי כיוצרנו, אין קדוש כה׳ כי אין בלתך ואין צור כאלהינו.—אמר ר׳ ישמעאל כל השירות הללו וכל המעשה הזה שמע ר׳ עקיבא כשירד למרכבה ותפס ללמוד אותם מלפני כבודו, שהיו משוררים לפניו משרתיו ברוך הוא וברוך שמו, ויברכו את שם כבודך, ומתרומם על כל ברכה ותהלה.

תם ונשלם מסכת היכלות, תהלה לאל נורא עלילות.

היכלות רבתי

[בית המדרש חדר ג׳]

פרק ראשון: א׳) אמר ר׳ ישמעאל (1) מה

---

(4) עי׳ להלן היכלות רבתי פרק ג׳, ושם נאמר בשם זהרריא״ל.

(1) ר׳ יהודה מוסקאטו בקול יהודה על הכוזרי (דף קפ״ט ע״ב) יאמר: ר׳ ישמעאל של היכלות וכו׳ נקרא כן על שם ספרו המפורסם הנקרא ספר היכלות שפתח דבריו יאיר, אמר ר׳ ישמעאל כשעליתי למרום להסתכל בצפייתי במרכבה הייתי נכנס בששה היכלות חדר בתוך חדר כיון שהגעתי לפתח היכל שביעי עמדתי בתפלה לפני הקב״ה וכו׳. ונראה כי היה לו גירסא זו בתחלתו.

אלו שירות שהיה אומר, מי שמבקש להסתכל בצפיית המרכבה לירד בשלום ולעלות בשלום. גדולה מכולם להזקק לו להכניסו ולהביאו לחדרי היכל ערבות רקיע להעמידו לימין כסא כבודו, פעמים שהוא עומד נגד ה׳ אלקי ישראל לראות כל מה שעושים לפני כסא כבודו ולידע כל מה שעתיד להיות בעולם (2). ב׳) למי משפילים למי מגביהים, למי מרפים למי מגבירים, למי מרוששים למי מעשירים, למי ממיתים למי מחיים, למי נוטלים ממנו ירושה למי נותנים לו ירושה, למי נוחלים לו תורה למי נותנים לו חכמה. ג׳) גדולה מכולם שהוא צופה ומכיר בכל מעשה בני אדם שעושים אפילו בחדרי חדרים, בין מעשים נאים בין מעשים מקולקלים. גנב אדם יודע ומכיר בו, רצח נפש יודע ומכיר בו, נאף אדם יודע ומכיר בו, נחשד על הנדה יודע ומכיר בו. סיפר לשון הרע יודע ומכיר בו. גדולה מכולם שמכיר בכל יודעי כשפים. ד׳) גדולה מכולם שכל המגביה ידו עליו ומכהו מלבישין אותו נגעים ומכסין אותו צרעת ומעטרין אותו בהרת גדולה. גדולה מכולם שכל המספר עליו לשון הרע מטילין ומשליכין עליו כל מכות צמחון וחבורות רעים ופצעים שירד מהן שחין לח. ה׳) גדולה מכולם שהוא מובדל מכל בני אדם ונבהל מכל מדותיו ונכבד על העליונים ועל התחתונים, וכל הנכשל בו, הכשילות גדולות רעות וקשות נופלות עליו מן השמים, וכל השולח בו יד בית דין של מעלה שולחין בו יד. ו׳) גדולה מכולם שיהיו כל הבריות לפניו ככסף לפני צורף שמכיר איזה כסף צרוף איזה כסף פסול איזהו כסף טהור, ואף הוא יהיה צופה במשפחה כמה ממזרים יש במשפחה כמה בני נדה כמה פצועי דכה כמה כרותי שפכה, כמה עבדים כמה בני ערלים.

פרק שני: א׳) גדולה מכולם שכל המעיז בו פניו מכהין מאור גלגל פניו. גדולה מכולם שכל הבוזה אותו אינו עוזב לא שורש ולא ענף ואף לא יורש. גדולה מכולם שכל המספר בגנותו עושין לו כלה ונחרצה ואין חומלין עליו. ב׳) גדולה מכולם שתוקעין ומריעין ותוקעין ואח״כ מנדין ושבין ומנדין, ומחרימין שלשה פעמים בכל יום בב״ד של מעלה מיום שנתנה תורה לישראל לישרים ולכשרים לענוים ולחסידים לעלובים לנבונים ולבחירים ולפרושים, לירד ולעלות במרכבה ולומר יהא בנדוי לטעצ״ש ה׳ אלקי ישראל לו ולכסא כבודו ולכתר ראשו לבית דין של מעלה ולב״ד של מטה ולכל צבא מרום ולכל משרתיו. מי שעומד מפניו חושש במרכבה כמרכבה ועוזב אותו. ג׳) אמר ר׳ ישמעאל כך היו שונין בצפיית המרכבה. החושש במרכבה אין לו רשות לעמוד אלא מפני שלש מדות בלבד: מפני המלך ומפני כ״ג ומפני סנהדרין. וסנהדרין בזמן שיש בהם נשיא, הא אם אין בהם נשיא אף מפני סנהדרין לא יעמוד, ואם עמד הרי זה מתחייב בנפשו מפני שעמד מפניו וממעט את ימיו ומקצר שנותיו. ד׳) א״ר ישמעאל מה הפרש שירות שאדם משורר ויורד למרכבה. פתח ואמר ראש שירות תחלת שבח וראשית שירה תחלת גילה וראשית רנה משוררים השרים המשרתים בכל יום לה׳ אלקי ישראל ולכסא כבודו, הם מנשאים גלגל כסא כבודו רנו רנו מושב על ה׳, הריע הריע כלי חמדה שנעשה בהפלא ופלא, תשמיח תשמיח (ס״א שמח תשמח) מלך שעליך כשמחת חתן בבית חופתו, ישמח ויגל כל זרע יעקב. וכשבאתי לחסות תחת צל כנפיך בשמחת לבב ששמח בך, כי סיחתך עם סיחת מלכך ה׳ יוצרך את המספר, כדבר שנאמר קק״ק ה׳ צבאות. ה׳) משבח ושירה של יום ויום, מגילה ורינה של עתים ועתים, ומהגיון היוצא מפי קדושים, ומריניץ המתגבר מפי משרתים הרי אש וגבעות להבה נצברות ונגנזות, נתיבות (נתונות) בכל יום, כדבר שנאמר קק״ק ה׳ צבאות מלא כל הארץ כבודו.

פרק שלישי: א׳) מה לך אתה נבהל עבד נאמן, מה לך אתה מרתיע, אומר לפניך (ס״א אומר לפניו) זהרריא״ל ה׳ אלקי ישראל אם אני לא אבהל מי הוא שיבהל. אם אני לא ארתע מי הוא שירתע, שאני נקרא לגבורה שש שעות בכל יום ואלף פעמים סוחבין אותי על רכובותי עד שאני מגיע לכסא כבודו. והיה הקול משיב ואומר לו, כמה שנאמר ויהי קול מעל לרקיע אשר על ראשם בעמדם תרפינה כנפיהם. הללו שעושין לך המעשים הללו אין כלימה על דבריהם ואין סותר עלי סיחתם ואין סותר על דבריהם. משרתי הדרו קוראים מלך הדור יושב בחדרי היכל גאוה היכל דממה, אימה יראה קדושה וטהרה, כדבר שנאמר קק״ק ה׳ צבאות. ב׳) מלך נסים מלך גבורות מלך נפלאות מלך פרישות. כסאך מעופף ועומד תחתיו משעה שתקעת יתד אריגת המסכת ששכלול העולם ומסלולו עומד עליה שנים רבות דורות עד אין קץ, ועדיין לא הניח רגליו על קרקע ערבות אלא כעוף המעופף ועומד תחתיו, גאי גאים קשורי כתרים וכל מלאכי ראשי מדות שבראת חבושים עומדים תחת כסא כבודו והיו מנטלין אותו בעוז תוקף וגבורה, ואף הם לא הניחו רגליהם בקרקע ערבות אלא כעוף מעופפים ועומדים, ושלשה פעמים בכל יום כסא כבודך משתטח לפניך ואומר לך זהרריא״ל ה׳ אלקי ישראל התכבד ושב אלי מלך מפואר לפי שמשאך חביב עלי ואין כבד עלי, כדבר שנאמר קק״ק ה׳ צבאות. ג׳) גאוה מופלאה ושררה משונה, גאוה של רוממה ושררה של זיהיון של מלאך הפנים, מתנהג בה שלשה פעמים בכל יום ויום בבית דין של מעלה כשהוא הולך ובא על הרקיע שעל ראשי הכרובים ושעל ראשי האופנים ושעל ראשי חיות הקדש. והכרובים והאופנים וחיות הקדש חבושים ועומדים תחת

---

(2) בסוף כל משנה רשום לפעמים סליק, סליק הלכתא או סליק היגלה, ובסוף הפרק סליק או סליק פירקא, ולפעמים נשמט הסליק לגמרי.

כסא הכבוד, וכיון שרואים כל מי שבמרום כשהוא הולך ובא על ערבות רקיע שעל ראשי הכרובים ושעל ראשי האופנים ושעל ראשי חיות הקדש, מרתיעין ומתבהלין ומתעלפין ונופלין לאחוריהן. כי במאה ושמונים וחמשת אלפים רבבות פרסאות אין כל בריה יכולה לינע לאותו מקום מפני זוחלי אישות שטורדין ויוצאין מפי הכרובים, ומפי האופנים ומפי חיות הקדש, שפותחין פיהן לומר קדוש בשעה שישראל אומרים לפניו קדוש, כדבר שנאמר קק"ק ה' צבאות. ד') מדה של קדושה מדה של גבורה, מדה נוראה מדה מבוהלה, מדה של רתת מדה של זיעה, מדה של בהלה מדה של חלחלה, של חלוק של זהרריא"ל ה' אלקי ישראל שמעוטר ובא על כסא כבודו, וחקוק ומלא כולו מבפנים ומן החיצון ועיני כל בריה אינה יכולה להסתכל בו, לא עיני בשר ודם ולא עיני משרתיו, והמסתכל בו והמציץ והרואה אוחזות ומחזירות לגלגלי עיניו, וגלגלי עיניו פולטין ומוציאין לפידי אש והן מלהטין אותו והן שורפין אותו, והאש היוצאת מן האדם המסתכל היא שורפת אותו והיא מלהטת אותו. מפני מה? מפני דמות עינים של חלוק של זהרריא"ל ה' אלקי ישראל שמעוטר ובא על כסא כבודו, וערב ומתוק יפיו כמראה יופי זיו הדר עיני דמות חיות הקדש, כדבר שנאמר קק"ק ה' צבאות.

פרק רביעי: א') מי כמלכנו בכל גיאות תופשי מלכות, מי כיוצרנו מי כה' אלקינו מי כמוהו בקושרי קשרי כתרים, כי בששה קולות משוררים לפניו מדות נושאי כסא כבודו כרובים והאופנים וחיות הקדש בקול שמעולה מחבירו ומשונה מלפניו. קול הראשון כל השומע אותו מיד משתגע ומשתטח, קול השני כל המאזין לו מיד תועה ושוב אינו חוזר, קול השלישי השומע אותו אוחזתו עוות ומיד מת, קול הרביעי כל המאזין לו מיד משתברת גולגלת ראשו ומתנתקין רוב ראשי צלעותיו, קול החמישי כל השומע אותו מיד נשפך בקיתון ושורה כולו להיות דם, קול הששי כל המאזין לו מיד אוחזת דקירה ללבו ולבו מרעיש ומהפך את בני מעיו וישרה מררתו בקרבו להיות כמים, כדבר שנאמר קק"ק ה' צבאות. ב') א"ר ישמעאל כל השירות הללו שמע ר' עקיבא כשירד למרכבה ותפס ולמד אותם מלפני כסא כבודו שהיו משוררין לו משרתיו. ג') מי כמלכנו מי כיוצרנו מי כה' אלקינו, חמה ולבנה מפליט ומוציא כתר ראשו, כימה וכסיל וכוכב הנוגה מזרות וכוכבים ומזלות טורדין ויוצאין מחלוק שלו שמעוטר ויושב בו על כסא כבודו, ואור גדול היה מפליט בין עיניו. כי מלך נסים ומלך גבורות ומלך נפלאות ומלך פרישות הוא, כדבר שנאמר קק"ק ה' צבאות. ד') א"ר ישמעאל כל השירות הללו שמע ר"ע כשירד למרכבה ותפס ולמד אותם מלפני כבודו שהיו משוררין לפניו משרתיו. ה') א"ר ישמעאל אותו היום חמישי בשבת היה שבאה שמועה קשה מכרך הגדול של רומי לומר תפסו ארבעה האנשים אבירי ישראל, רבן שמעון בן גמליאל ור' ישמעאל בן אלישע ור' אליעזר בן דמה ור' יהודה בן בבא, ושמונת אלפים תלמידי חכמים מירושלם [ודרשו] פדיון שלהם. ו') וכיון שראה ר' נחוניא בן הקנה גזירה זו של מעלה ונתנו לסמאל שרה של רומי לומר: לך והכחד מאבירי ישראל כל נתח טוב וירך להנקם ממנו עד שתגיע יפקוד ה' על צבא המרום במרום, שנשחט ומוטל הוא וכל שרי מלכיות בגדיים וכבשים של יום הכפורים.

פרק חמישי: א) א"ר ישמעאל כל התראות הללו וכל התנאים התרו בו והתנו בו בסמאל הרשע, והוא אומר קבלתי עלי ויכחדו עשרת אדירים הללו [3] אמר ר"י מה עשה זהרריא"ל ה' אלקי ישראל באותה שעה לא הספיק לומר לסופר כתוב גזרות ומכות גדולות עזות וקשות נוראות ומבוהלות כבדות ומנוולות על רומי הרשעה, מפני חמה שנתמלא על סמאל שקיבל עליו כל התנאים הללו. אלא מיד נטל הוא עצמו הנייר, וכך כתב ליום נקמה שעתיד ושמור לרומי הרשעה, תעלה ענן אחת ותעמוד למעלה מרומי ותוריד שחין לח ששה חדשים על האדם ועל בהמות ועל הכסף ועל הזהב ועל הפירות ועל כל כלי מתכות, ואח"כ תעלה לה ענן אחרת ותדחה את חברתה ותעמוד במקומה ששה חדשים אחרים, ותוריד נגע צרעת וספחת ובהרת וכל מיני נגעים כולם על רומי הרשעה, עד שיש שעה שיאמר אדם לחבירו הי לך רומי הרשעה היא וכל אשר בה בפרוטה אחת ויאמר לו אין מתבקשת לי. ב') אר"י כשבאתי והודעתי עדות זו מלפני כסא הכבוד שמחו כל החברים ועשו אותו היום לפני ר' נחוניא בן הקנה יום משתה ושמחה, ולא עוד אלא שאמר נשיא בשמחתו הכניסו לפנינו כל מיני זמר ונשתה יין בהן, הואיל ועתיד זהרריא"ל ה' אלקי ישראל לעשות נקמה ונפלאות ונפלאי נפלאות בה ברומי הרשעה ונגילה בשמחת כנור ועוגב. ג') אר"י מה עשו ב"ד של מעלה באותה שעה, צוו למלאכי חבלה וירדו עליו ועשו עליו על לופינוס קיסר כלה ונחרצה ולא נשתייר בכל היכלו שריד ופליט, ורופא אשת נעוריו וכל אמהותיו וכל פלגשיו היו מוטלין והיו שרופין ומוטלין לפניו כל בניו וכל בני ביתו וכל מחמדי עיניו. ד') אר"י מה עשו לאותו הרשע, ניולוהו ונבהלוהו במתיו, מפני שהיו מוטלין לפניו. כיון שהיה שולח ידו ליטול כל בריה ממתיו של לופינוס הרשע להניחו על מטתו לקוברו, היה בולעו תהום, וכיון שמשך ידו הימנו היה פולטו תהום, והיו מוטלין לפניו. ולא עוד אלא שנסרחו ונבאשו בכל היכל מלכותו והיה מתבייש מפני שרי מלכיות שהיו נכנסין ויוצאין לפניו.

פרק ששי: א') אר"י אמר לי סוריא"ל שר הפנים: ידידי, אומר לך מפני מה חזק כחו של אותו

---

[3]) עשרה הרוגי מלכות (ע"ע).

רשע, מפני שממשלת של עשו הרשע הוא היה, לפיכך עז וחזק וקשה לבו. ב׳) אר״י סח לי סוריא״ל שר הפנים, ידידי אומר לך אל תעצב במדה זו שאתה נפטר בה בבית עולמך, שכבר מילא זהרריא״ל ה׳ אלקי ישראל פיו בשחוק, ושחק ואמר הדר גאון היכל נורא שאני שרוי בו בתוכו וכסא כבודי שכלול בו ושכלולי בו שאינו עוזב משנברא ועד לעד שאני מטעימו טעם אור ואש גחלי כרובים ואופנים וחיות הקדש לאותו רשע בתוך גיהנם ע״י ר׳ חנניא בן תרדיון. ג׳) אר״י סח לי סוריאל שר הפנים, ידידי אומר לך מה עשה הדר טהור הדר אוריהם ה׳ אלקי ישראל, באותה שעה עיינתי וירדתי וטרדתי ודחפתי את לופינוס קיסר מהיכלו שהיה ישן בו בלילה, והילכתי אותו בבית להקת חזירים וכלבים והכנסתי את ר׳ חנניה בן תרדיון וחילמתי והולכתי אותו בבית לופינוס קיסר. למחר באו ההורגים שכועסין על ר׳ חנניה בן תרדיון, לומד נפלאות יושב ועושה בבית המדרש ויושב ומלמד לאבירי ישראל תורה, להתיז את ראשו, נדמה להם לופינוס קיסר כר׳ חנניה בן תרדיון ותתכו את ראשו, ור׳ נחוניא בן הקנה בתוך, ור״ח בן תרדיון קשר כתר מלכותו והלך ומלך על רומי הרשעה בצורת פניו של לופינוס קיסר ששה חדשים, והרג בה ששת אלפי הגמונים אלף אלף הגמונים לכל חדש, והעמידו [את לופינוס] בצורת ר׳ חנניה בן תרדיון לבני רומי הרשעה ותפשוהו והשליכוהו באש. ומיהו שהטילוהו באש תחת ר׳ חנניה בן תרדיון — לופינוס — שמאחר שהמיתוהו חזרו והחיו אותו בב״ד של מעלה ותפשוהו והטילוהו באש והיה בטינוף בית השרפה, ובמדה הזו [כאשר עשה] לכל עשרת חכמי ישראל. ד׳) מפני שהכרוז יוצא מערבות רקיע מכריז ואומר בבית דין של מעלה לומר מחשבה שחשבה רומי הרשעה על אבירי ישראל לאבדם, זהרריא״ל ה׳ אלקי ישראל היה מסכים, שאפילו הרהור הלב שרומי הרשעה מהרהרת על בני, חשובה היא להם לפני כאלו עשו עושה.

פרק שביעי: א׳) אמר ר״י סח לי סוריא״ל שר הפנים, ידידי שבחו של מלך וכסאו, לכך נאמר כסא כבודך עלי. כרובי מעלה רוממוהו ואופני גדולה מנשאין אותו, ובריות כפור ובריות קיטור ובריות דליקה מעוטרות בגאוה ובזיהיון ועיני שדי נשואות בהן והיו משונות תחתיו כאילנות תחת המחרשה, והיו נטוי על ראשיהם בעוז תוקף וגבורה, כדבר שנאמר קק״ק וגו׳. ב׳) תתהדר תתרומם התנשא מלך מפואר, כי על כסא רם ונשא נורא ומבוהל אתה שוכן בחדרי היכל גאוה, משרתי כסאך מבוהלין ומריעין ערבות הדום רגלך בכל יום בקול רינה וברעש זמרה והמון שירה, כדבר שנאמר קק״ק ה׳ צבאות מכה״כ. ג׳) עוררי גבורה מפעמי שכינה, מרעישי קול מגדילי שירה ונערה, לקול קדושים לקול משרתים לקול אבירים משוררים בחן ערב ובנעימות קדושים שוכן בריגיון נחלי להבה מנשאין גלגל כסא כבוד וכו׳. ד׳) אר״י מה הפרש שירות עטורי פאר מכתירי כתרים מרנני עליון בשירי גילה, רוממו אתם לאדון להבה כי בשכינת שכינה הדרה חדרי חדריו אתם חונים. הפליא את שמכם משם משרתיו, הבדיל אתכם ממשרתי מרכבה, המזכיר שם אחד מכם אש לוהטת להבה סובבת שלהבת מקפת גחלי אש גחלי זיו מנתזות, כדבר שנאמר קק״ק ה׳ צבאות וגו׳. ה׳) מחמדי נורא ברורי עליון נשואי פנים הדורי שיחה, נעימים ונחמדים בעיני שדי, אומרים ונשמעים לפני מלך מפואר משרתי הדרו נקראים, מלך יושב בחדרי היכל דממה ויראה קדושה, כדבר שנאמר קק״ק וגו׳.

פרק שמיני: א׳) מבטלי גזירה מפירי שבועה, מעבירי חמה משיבי קנאה, מזכירי אהבה מסדרי דעות לפני הדר היכל נורא, מה לכם שאתם מרננים ופעמים (לכם) שאתם שמחים, מה לכם שאתם נוראים ופעמים (לכם) שאתם מבוהלין? אמרו כשאופני גבורה מרכבה מרקידים עומדים אנו בבהלה גדולה, וכשגבורי שכינה מרכבה מאירין אנו שמחים שמחה רבה, כדבר שנאמר קק״ק. ב׳) פנים נאים פנים הדורים, פנים של יופי פנים של להבה, פני ה׳ אלקי ישראל כשהוא יושב על כסא כבודו וסלסולו ימתינו במושבו הדרו. יפיו נאה מיופי גבורות, הדרו מעולה מהדר חתנים וכלות בבית חופתם. המסתכל בו מיד נקרע והמציץ ביופיו מיד נשתפך כקיתון. המשרתים אותו היום שוב אין משרתין אותו למחר, והמשרתין אותו למחר שוב אין משרתין אותו, כי תשש כוחם והושחרו פניהם, תעה לבם ונחשכו עיניהם, אחר הדרו זיו יופי של מלכם, כדבר שנאמר קק״ק וגו׳. ג׳) משרתים אהובים משרתים נאים, משרתים ממהרין משרתים קלין, העומדים על כסא הכבוד והנצבים על גלגל המרכבה שמחטיף אותם. העומדים לימין חוזרים ועומדים לשמאל, והעומדים לשמאל חוזרים ועומדים לימין, והעומדים לפנים חוזרים ועומדים לאחור, והעומדים לאחור חוזרין ועומדין לפנים. הרואה את זה אומר זהו, והרואה את זה אומר זהו, קלסתר פניו של זה דומה לקלסתר פניו של זה, וקלסתר פניו של זה דומה לקלסתר פניו של זה. אשרי המלך שאלו משרתיו, אשרי משרתים שזה מלכם, אשרי עין הניזונת והמסתכלת באור מופלא הזה ראייה מופלא ומשונה, כדבר שנאמר קק״ק. ד׳) נהרי שמחה נהרי ששון, נהרי גילה נהרי רצון, נהרי אהבה נהרי ריעות משתפכין ויוצאין מלפני כסא הכבוד, ומתגברין והולכין בשערי נתיבות ערבות רקיע מקול ניגון כנורות חיותיו, מקול רינת תופי אופניו ומקול זמירות צלצלי כרוביו, מתגבר קול ויוצא ברעש גדול בקדושה בשעה שישראל אומרים לפניו קק״ק.

פרק תשיעי: א׳) בקול מים ברעש נהרות, כגלי תרשיש שרוח דרומית טורדת בהן בקול שירה

של כסא הכבוד שמזכיר ומשבח למלך מפואר, המון קולות ורעש גדול הרבה היו עוזבין בו קולות בכסא כבוד לעוזרו ולחזקו כשהוא מזכירו ומקלסו לאביר יעקב, כדבר שנאמר קק"ק. ב') ברוכים לשמים ולארץ יורדי מרכבה אם תאמרו ותגידו לפני מה אני עושה בתפילת שחרית ובתפילת המנחה וערבית בכל יום ובכל שעה ושעה שישראל אומרים לפני קדוש, ולמדו אתם ואמרו להם שאו עיניכם לרקיע כנגד בית תפלתכם בשעה שאתם אומרים לפני קדוש. כי אין לי הנאה בכל בית עולמי שבראתי באותה שעה שעיניכם נשואות בעיני ועיני נשואות בעיניכם בשעה שאתם אומרים לפני קדוש. כי הבל היוצא מפיכם באותה שעה טורד ועולה לפני כריח נחוח. ג') והעידו לי להם מה עדות אתם רואים אתי, מה אני עושה לקלסתר פניו של יעקב אביהם שהיא חקוקה לי על כסא כבודי. כי בשעה שאתם אומרים לפני קדוש כורע אני עליה ומחבקה ומנשקה ומגפפה וידי על זרועותי ג' פעמים שאתם אומרים לפני קדוש, כדבר שנאמר קק"ק. ד') מי לא יהדר למלך המהודר, מי לא ישבח למלך המשובח, מי לא יקדש למלך הקדוש שבכל יום ויום גבורות ונפלאות רבות מתרגשות לפניו מעולות ומשונות זו מזו כי מה כל עפעפי שריסי אפיריותיו (?) שטורד ויוצא מפיהם כשמזכירין באותו השם הנכנס באזנים ויצא בפה ומשתכח מלך שאינו הגון לו, כדבר שנאמר קק"ק. ה') כי במקום שמזכירין אותו מאיר ומזריח ומזהיב ומכסיף וטורד פטדה ויהלום ספיר ונופך וברקת ושיש טהור, כי מופלא ומשונה רז גדול הוא שם שנבראו בו שמים וארץ. נבלעו ונכלמו ונתלו ונתחכמו בו כל סדרי בראשית, כדבר שנאמר קק"ק.

פרק עשירי: א') התגבהו התגבהו בעלי רוממה, התנשאו התנשאו בעלי זיהיון, התגברו התגברו בעלי גבורה, התגאו התגאו בעלי גאוה, כי למלכו של עולם בלבד ולכל משרתיו רוממה וגבורה וגאוה וזיהיון, כי למשרתי גאונו נאה להתגאות ולמנטלי כסאו ראוי להתגבר, כי מכסא כבודו ולמעלה שמונים ומאת אלפים רבבות פרסאות גובהו ומזרוע ימינו ועד זרוע שמאלו שבעים רבבות פרסאות רחבו, כי כמה גבורים הם מנטלי כסא של מלך גבור זה, טעונים ועומדים יום ולילה ערב ובקר וצהרים, בחרדה בבהלה באימה ברתת בזיעה וביראה. וכי כמה כח יש בכם משרתי אלקינו שאתם מזכירין ומשמיעים לו זכרון שמו ברום עולם אין חקר ואין מספר בקול ותוקף, כדבר שנאמר קק"ק. ב') גזירת שמים עליכם יורדי מרכבה, ואם לא תגידו ותאמרו מה ששמעתם ואם לא תעידו מה שראיתם על פנים, פנים רוממה וגבורה גאוה וזיהיון, שמתנשאין מתנטלות ומתרגשות ומתגדלות הפנים, מתגבהות ומתגדלות שלשה פעמים בכל יום ויום במרום, ואין בני אדם יודעין ומכירין בהם, כדבר שנאמר קק"ק.

פרק י"א: א') כשמלאך הפנים נכנס לסלסל ולסדר לכסא כבודו ולהכין מושב לאביר יעקב, אלף אלף כתרים קושר לאופני הוד, לכל אחד ואחד מהם בראשו. אלף אלף פעמים כורע ונופל ומשתטח לפני כל אחד ואחד מהן. שני אלפים כתרים קושר לכרובי כבוד לכל אחד ואחד מהן בראשו, ושני אלפים פעמים כורע ונופל ומשתטח לפני כל אחד ואחד מהן. שלשת אלפים כתרים קושר לחיות הקדש לכל אחת ואחת מהן בראשה, וג' אלפים פעמים כורע ונופל ומשתטח לפני כל אחת ואחת מהן. ששת אלפים כתרים קושר לנוגה אור לו ולשמונת אלפים אלפי אלפים ורוב רבוא רבבות כתרים, ששת אלפים פעמים כורע ונופל ומשתטח לכל אחד ואחד מהן. שנים עשר אלפים כתרים קושר לבזק, לו ולששה עשר אלף אלף אלפי אלפי אלפים רוב ריבוא ריבוא רבבות רבבות כתרים, שנים עשר אלפים פעמים כורע ונופל ומשתטח לפני כל אחד ואחד מהן. ב') בבקשה מכם מדות נושאי כסא הכבוד בלב שלם ובנפש חפצה, הגדילו גילה ורינה שירה וזמרה לפני כסא כבודו של טוטרוסיא"י נבו"ב מרתצע"ן, ואית דאמרי נדי"ב מרתצע"ן ה' אלקי ישראל, הפותח לבו בשעת תפלת בניו וידרש וימצא להם ליורדי מרכבה בשעה שהן עומדין לפני כסא כבודו. ג') בכל יום ויום בהגיע עלות השחר, מלך הדור יושב ומברך לחיות: לכם חיות, אני אומר לכם בריות, אני משמיע חיות חיות נושאות כסא כבודי בלב שלם ובנפש חפצה. תתברך שעה שיצרתי אתכם, ותתרומם המזל שיצרתי אתכם, בו יאיר אור אותו יום שעליתם במחשבה על לבבי שאתם כלי חמדה, שתכנתי ושכללתי אתכם בו, כי החרישו לי קול יצורי שבראתי ואשמע ואאזין לתפלת בני. ד') בכל יום ויום בהגיע תפלת המנחה מלך הדור יושב ומרומם לחיות, עד שלא יכלה דבר מפיו, חיות הקדש יוצאות מתחת כסא הכבוד, ופיהם מלא רינה, בכנפיהם מלא גילה, ידיהם מנגנות ורגליהם מרקדות, ומקיפות וסובבות את מלכם אחת בימינו ואחת בשמאלו ואחת מלפניו ואחת מאחריו, ומגפפות ומנשקות אותו, ומפרעות, פניהן הן מפרעות, ומלך הכבוד מכסה פניו, והיה ערבות רקיע מתבקע מפני מלך הדר זיו יופי תואר, חמדת חמלת תאות זוהר הנזר שבה מראה פניהם, כדבר שנאמר קק"ק.

פרק י"ב: א') מבטלי גזירה מפירי שבועה מעבירי חימה משיבי קנאה מזכירי אהבה, אהבתו של אברהם אבינו לפני מלכם, כשהיו רואין אותו שהוא כועס על בניו מה הן עושין? מחבטין כתריהן ומתירין את מתניהן ומכין על ראשם ונופלין על פניהם ואומרין: התר התר יוצר בראשית; סלח סלח אביר יעקב; מחול מחול קדוש ישראל, כי אדיר מלכים אתה. ב') מלך נורא מלך מבוהל מלך יקר ונכבד, למה לך איבה עם זרע אברהם, למה לך קנאה עם זרע יצחק, למה לך תחרות עם זרע יעקב? כי קנין שמים וארץ קראת אותם, ויוצאות קרנות מתחת כסא כבודו פמיליות

פמיליות (משפחות) ותוקעות ומריעות ומברכות. ג׳) ברוכים אתם מלמדי זכות על בני, שבח לכם מסלסלי אבות, וכל צבא מרום כבוד וגדולה עשו להם. אדר״ו אט״ה סע״ן עוד״י פצ״ת ה׳ אלקי ישראל היו נקראיך. הרי הוא אומר לך ה׳ הגדולה והגבורה וגו׳ ואומר מה רבו מעשיך ה׳ וגו׳. לכך נאמר תתהדר תתרומם ותתנשא מלך מפואר, תתברך ותתקדש טוטרוסיא״י ה׳ אלקי ישראל. ד׳) שהוא נקרא טוטרוסי״ה טוטרוסי״א טוטרוסי״ח טוטרוסי״ל טוטרוסי״ג טוטרוסי״ך טוטרוסי״ף טוטרוסי״ץ טוטרוסי״ש טוטרוסי״ב טוטרוסי״ן טוטרוסי״ס טוטרוסי״ע טוטרוסי״ק טוטרוסי״ת (1) צורט״ג והדריא״ל, אשרויליא״י.

פרק י״ג: א׳) א״ר ישמעאל כיון שראה ר׳ נחוניא בן הקנה את רומי הרשעה שנטלה עצה על אבירי ישראל לאבד אותם, עמד וגילה סודו של עולם, מדה שהוא דומה למי שהוא ראוי להסתכל במלך וכסאו בהדרו ביפיו וחיות הקדש בכרובי גבורה ובאופני שכינה, כבזק מבוהל בחשמל נורא ברגיון שמוקף סביב לכסא בגשרין ובשלהביות שמתגברות ועולות בין גשר לגשר, ובאבק עשן ובריח זו שהיה מעלה כל אבק גחליו שהיה מחופה ומכסה את כל חדרי היכל ערבות רקיע בערפלי גחליו, וסורי״א שר הפנים עבד טוטרכיא״ל יו״י (2) גאה. ב׳) למה דומה זו לאדם שיש לו סולם בתוך ביתו לכל מי שנקי ומנוער מעבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע ושבועת שוא וחלול השם ועזות פנים ואיבת חנם וכל עשה ולא תעשה שומר. ג׳) א״ר ישמעאל אמר לי ר׳ נחוניא בן הקנה: בן גאים! אשריו ואשרי נפשו שכל מי שנקי ומנוער משמונה מדות הללו שטוטרכיאל יו״י וסוריא עבדו מואס בהם. ד׳) יורד ומסתכל בגאוה מופלאה ושררה משונה, גאוה של רוממה ושררה של זיהיון, שהן מתרגשות לפני כסא כבודו פעמים בכל יום ויום במרום, מיום שנברא העולם ועד עכשיו לשבח שטוטרכיאל יו״י מתנהג בה במרום.

פרק י״ד: א׳) אר״י כיון ששמעו אזני התראה הזאת תשש כחי, אמרתי לו רבי אם כן אין לדבר סוף, שאין לך אדם שהנשמה בו שנקי ומנוער משמונה מדות הללו. אמר לי בן גאים, ואם לאו עמוד והביא לפני כל גבורי חבורה וכל אדירי ישיבה ואומר לפניהם, הרזין הסתורין הכבושין נפלאות, ואריגת המסכת ששכלול העולם וסלסולו עומד עליה, ושפוד (3) שמים וארץ שבל כנפי ארץ ותבל וכנפי רקיעי מרום קשורין תפורין ומחוברין תלויין ועומדין בו, ונתיב סולם מרום שראשו אחד בארץ וראשו אחד על רגל ימין כסא כבוד. ב׳) אר״י מיד עמדתי והקהלתי את כל הסנהדרין הגדולה וקטנה למבוי הגדול השלישי אשר בבית ה׳ ואני יושב על ספסל של שיש טהור שנתן לי אלישע אבי מחפץ יולדתי שהכניסה לו בכתובתה. ג׳) ובא רבן שמעון בן גמליאל ור׳ אליעזר הגדול ור׳ אליעזר בן דמה ור׳ אליעזר בן שמוע ויוחנן בן דהבאי וחנניה בן חניכאי ויונתן בן עוזיאל ור׳ עקיבא ור׳ יהודה בן בבא, באנו וישבנו לפניו והיו כל המון חבירים עומדין על רגליהם, כי היו רואין כוביות של אש ולפידי אור שמפסיקין ביניהם ובינינו, ור״נ בן הקנה יושב ומסדר לפניהם את כל דברי מרכבה ירידה ועליה, האיך יורד מי שיורד והאיך יעלה מי שיעלה. ד׳) וכיון שהיה אדם מבקש לירד למרכבה היה קורא אותו לסוריא שר הפנים ומשביעו מאה ושנים עשר פעמים בטוטרוסיאי יו״י שהיה נקרא טוטרוסיאי צורט״ק טוטרכיא״ל טופג״ר (ס״א טופר״ג) אשרויליא״י זבודיא״ל וזהרריא״ל טנדא״ל שוק״ד הוזי״א (ס״א שקר הזי״א) דהיבורו״ן ואדירירו״ן ה׳ אלקי ישראל. ה׳) שלא יוסיף על מאה ושנים עשר פעמים ולא יגרע מהם, אם מוסיף או גורע דמו בראשו, אלא פיו יוציא שמות ואצבעות ידיו מאה ושנים עשר יספרו, מיד יורד ושולט במרכבה.

פרק ט״ו: א׳) אר״י כך אמר ר״נ בן הקנה, בשבעה היכלות יושב טוטרוסיא ה׳ אלקי ישראל חדר בתוך חדר, ובפתח כל היכל והיכל שומרי הסף שמונה, ארבעה מימין המשקוף וארבעה לשמאל המשקוף. ב׳) אלה שמותם של שומרי פתח היכל הראשון דהביאל וקשריאל גהוריאל ובזתיאל טופהיאל ודהריאל מתקיאל ושויאל, ואית דאמרין שיביאל. ג׳) אלה שמותם של שומרי פתח היכל השני טגריאל ומתפיאל סרהיאל וערפיאל שהרריאל וסטריאל רגעיאל [רגשיאל]. ד׳) אלה שמותם של שומרי פתח היכל השלישי סהיביאל ושבוריאל רצוציאל ושלמיאל סבליאל וזהזהיאל הדריאל ובזריאל. ה׳) אלה שמותם של שומרי פתח היכל הרביעי פחדיאל וגבורתיאל כזויאל ושכיניאל שתקיאל וערביאל כפיאל וענפיאל. ו׳) אלה שמותם של שומרי פתח היכל החמישי תחיאל ועוזיאל גטיאל (גטהיאל) וסעפריאל גרפיאל וגריאל דריאל ופלטריאל. ז׳) אלה שמותם של שומרי פתח היכל הששי רומיאל וקצפיאל גהגהיאל וארסברסביאל עגרומיאל ופרציאל מחקיאל ותופריאל. ח׳) ובפתח היכל השביעי זקופין ועומדין כל הגבורים, עריצים עזים וקפוים נוראים ומבוהלים גבוהים מהרים ולטושים מגבעות, קשתותם דרוכות והן בפנים, חרבות לטושות והן בידיהם, וברקים טורדין ויוצאין מגלגלי עיניהם וכוביות אש מחוטמם ולפידי גחלים מפיהם, וכובעין ושריונים הן מעוטרין, ורמחים וחניתות תלויות להן בזרועותם.

פרק ט״ז: א׳) סוסיהם סוסי חשך סוסי צלמות סוסי אפלה, סוסי אש סוסי דם סוסי ברד, סוסי ברזל

(1) רשום בסוף הפרק: וסימן להדא הלכתא למיגרס אילין שמהתא דברכתא מטורסיאי ועד טוטרוסית, ניגרוס הדא מסורתא: יה אחל גך פין שבנס עקת. (2) הוא שם הוי״ה בגימטריא כ״ו כמו יו״י, וידוע מאמר חז״ל כי מטטרון נקרא ג״כ הוי״ה כי שמו כשם רבו. (3) אולי צ״ל שפריר, מלשון ונטה את שפרירו עליהם (ירמיה מ״ג י׳).

סוסי ערפל, סוסים שרוכבים עליהם, העומדים על אבוסי אש ומלאים גחלי רתמים ואוכלים גחלים מתוך אבוסיהם בשיעור מ׳ סאה בפה אחד, לשעור פה כל סוס וסום שלשה כשיעור פתח מאבוסי של קיסריה. ב׳) ונהרי אש בצד אבוסיהם, והיו שותים כל סוסיהם כשיעור אמת המים שיש בנחל קדרון שמוציאה ומחזקת כל מימי גשמים של ירושלם. והיה שם ענן למעלה מראשם, מזלף דם למעלה מראשם שלהם ושל סוסיהם. וזהו סימן ומדה של שומרי פתח היכל השביעי, וסוס כל פתח, כל היכל והיכל. ג׳) והיו עולין כל בעלי יורדי המרכבה ואינם נזוקים, אף שהיו רואים כל היכל זה ויורדים בשלום, ובאים ועומדים ומעידין ראייה נוראה ומבוהלה, ומה שאין בו בכל היכל של מלכי בשר ודם. מברכין ומשבחין ומקלסין ומפארין ומרוממין ומהדרין, ונותנין כבוד ותפארת וגדולה לטוטרוסיא ה׳ אלקי ישראל, ששמח ביורדי מרכבה והיה יושב ומצפה לכל אחד ואחד מישראל. אימתי ירד בגאוה מופלאה ושררה משונה, בגאוה של רוממה ושררה של זיהיון, שמתרגשות לפני כסא הכבוד שלשה פעמים בכל יום במרום, ומשנברא העולם ועד עכשיו לשבח. ד׳) מלך ישר מלך נאמן מלך אהוב, מלך נחמד מלך סומך מלך עלוב, מלך עניו מלך צדיק מלך חסיד, מלך קדוש מלך טהור מלך ברוך, מלך גאה מלך גבור מלך חנון, מלך רחום מלך מלכי המלכים. ה׳) ואדון הכתרים מחמד ומצפה טוטרוסאי ה׳ אלקי ישראל במדה שמצפה לגאולה ולעת ישועה ששמורה להם לישראל אחר חורבן הבית השני האחרון, ואימתי ירד היורד למרכבה, מתי יראה בגאות מרום, מתי ישמע קץ ישועה, מתי יראה עין לא ראתה, מתי יעלה ויגיד לזרע אברהם אוהבו.

פרק י״ז: א׳) א״ר ישמעאל כשאתה בא ועומד על פתח היכל הראשון, טול שני חותמות בשתי ידיך אחד של טוטרוסיאי יו״י ואחד של סוריא שר הפנים. של טוטרוסיאי יו״י הראה אותו לעומדים לימין ושל סוריא הראה אותו לעומדים לשמאל, מיד כהביאל (דהביאל) השר שהוא ראש פתח היכל הראשון ופקיד על היכל ראשון ועומד לימין המשקוף, וטופהיאל שר העומד לשמאל המשקוף עמו, מיד תופסין אותך ומשלימין ומזהירין עליך לטגריאל השר שהוא ראש פתח היכל השני ועומד מימין המשקוף ומתפיאל השר העומד לשמאל המשקוף עמו. ב׳) והראה אותם שני חותמות אחד של אדריהרון יו״י ואחד של אוהזיא שר הפנים, של אדריהרון הראה אותו לעומדין לימין ושל אוהזיא שר הפנים הראה אותו לעומדין לשמאל, מיד תופסין אותך אחד מימינך ואחד משמאלך עד שמוליכין ומוסרין ומשלימין אותך ומזהירין עליך לשבוריאל השר שהוא ראש פתח היכל השלישי ועומד לימין המשקוף ורצוציאל השר העומד לשמאל עמו. ג׳) והראה אותם שני חותמות אחד של צורטק יו״י ואחד של דהביורון שר הפנים, של צורטק יו״י הראה אותו לעומדין לימין ושל דהביורון שר הפנים הראה אותו לעומדין לשמאל, מיד תופסין אותך אחד מימינך ואחד משמאלך ומוליכין לפניך שני שרים מלפניך ושני שרים מאחריך, ומשלימין אותך עד שמוליכין אותך ומזהירין עליך לפחדיאל השר שהוא ראש פתח היכל הרביעי ועומד לימין המשקוף, וגבורתיאל השר העומד לשמאל המשקוף עמו. ד׳) והראה אותם שני חותמות אחד של זבוריאל יו״י ואחד של מרגיויאל שר הפנים, של זבוריאל הראה לאותן העומדין לימין ושל מרגיויאל שר הפנים הראה לאותן העומדין לשמאל, מיד תופסין אותך אחד מימינך ואחד משמאלך עד שמוליכין אותך ומוסרין אותך ומשלימין אותך ומזהירין עליך לתחיאל השר שהוא ראש פתח היכל החמישי ועומד לימין המשקוף ועוזיאל השר העומד לשמאל המשקוף עמו. ה׳) והראה אותם שני חותמות אחד של טוטרביאל יו״י ואחד של זהפניריאי שר הפנים, של טוטרביאל יו״י הראה לעומדין לימין ושל זהפניריאי שר הפנים הראה אותו לעומדין לשמאל, מיד תופסין אותך שלשה שרים מלפניך ושלשה שרים מאחריך וכו׳. ו׳) מפני ששומרי היכל הששי היו משחיתין ביורדי מרכבה ולא ביורדי מרכבה, שלא ברשות, והיו מצווין עליהם [שלא לעשות כן] ומכין אותם ושורפין אותם ומעמידים אחרים במקומיהם, ואף אחרים העומדים תחתיהם כך היא מרדתם, אינם מתייראים ומעלים ללב לומר למה אנו נשרפין וכי מה הנייה יש לנו שאנו משחיתין ביורדי מרכבה ולא ביורדי מרכבה, שלא ברשות. ועדיין כך היא מדתם של שומרי היכל הששי.

פרק י״ח: א׳) אר״י אמרו לי כל חבורה: בן גאים! אתה מושל באור של תורה כר׳ נחוניא בן הקנה, ראה אם החזרתו וישב אצלינו מצפייה שהיה מציץ ויאמר לנו מה הוא מיורדי מרכבה ולא מיורדי מרכבה שהן פוגעין בהן שומרי היכל הששי ולא היו נוגעין ביורדי מרכבה כל עיקר, מה הפרש בין אלו לאלו (3), ב׳) אר״י מיד נטלתי מטלית של מילת [אשר] פרח בה, ונתתי אותה לר׳ עקיבא ור״ע נתנה לעבד שלנו לומר: לך העמיד מטלית זו אצל אשה שטבלה ולא עלתה לה טבילה שהטבילה, שאם תבא אותה האשה ותאמר מדת וסתה לפני חבורה בירוע שאחד אוסר והרוב מתירין, אמרו לאותה אשה תנעי בה במטלית זו בראש אצבע צרדה של יד ואל תדרכי ראש האצבע עליה אלא כאדם שנוטל עצה מגלגל עיניו שנפלה, מדחה אותה ברמיזה. ג׳) הלכו ועשו כן והניחו את המטלת לפני ר׳ ישמעאל, נעץ בה מורביא של הדם מלאה פלייטון ששרו באפלסמון נקי

(3) ר״ל יודיענו במה נבדלו אלה הראוים לראות, במעשה מרכבה מאלה שאינם ראוים לראות, שהאחרונים נפגעים ע״י שומרי הסף ולא הראשונים, ואיך להזהר מהם?

והניחה על ארכובותיו של ר׳ נחוניא בן הקנה, מיד פטרוהו מלפני כסא הכבוד שהיה יושב ורואה בגאוה מופלאה ושררה משונה, בגאוה של רוממה ושררה של זיהיון שמתרגשות לפני כסא הכבוד שלשה פעמים בכל יום ויום במרכבה, משנברא העולם ועד עתה לשבח. ד׳) ובקשנו ממנו מי הוא מיורדי מרכבה ולא מיורדי מרכבה, אמר לנו אלו בני אדם שהיו לוקחין אותם יורדי מרכבה ומעמידין אותם למעלה מהם ומושיבין אותם לפניהם ואומרין להם צפו וראו והאזינו וכתבו כל מה שאני אומר, וכל מה שאנו שומעין מלפני כסא כבוד, ואותם בני אדם אינם הגונים לכך, לפיכך היו פוגעין בהם שומרי פתח היכל הששי. היו זהירין שתבררו לכם בני אדם כשרים והם מחבירים הבדוקים. ה׳) כשאתה בא ועומד על פתח היכל הששי, הראה שלשה חותמות של שומרי פתח היכל ששי לקצפיאל השר שחרבו שלופה בידו וטורדין ויוצאין ממנה ברקים, והיה מעוררה על כל מי שאינו ראוי להסתכל במלך וכסא, ואין כל בריה שממחה בידו, וחרבו שלופה צווחת, ואומרין וכו׳ ועומדין במשקוף לימין. ו׳) ואחד של דומיא״ל, וכי דומיאל שמו והלא אביר גהידריה״ם שמו, למה נקרא שמו דומיאל, א״ר ישמעאל כך אמר ר׳ נחוניא בן הקנה, בכל יום ויום בת קול יוצאת מערבות רקיע ומכריז ואומר, בית דין של מעלה כך אומרים טעום ובר מנצ״ה זפוכ״י גש״ש געש״ת ה׳ אלקי ישראל קרא אותו דומיאל על שמי, ומה שאני רואה מחריש כך דומיאל רשות שלי משקוף של ימין, והוא אתו קצפיאל השר ואין לו עליו לא איבה ולא שנאה ולא קנאה ולא תחרות, אלא אלו לכבודי ואלו לכבודי.

פרק י״ט: א׳) זהרריאל ופעלי פעליו, שני חותמות הללו הראה מי שהוא לקצפיאל, וברוניה הראה לדומיאל השר, שר ישר ועלוב, מיד היה קצפיאל השר דורך קשתו ועטש ומביא לך רוח סערה, ומושיב אותך בקרון של נוגה, ומתקיע לפניך שמונת אלפים רבבות קרנים ושלשת אלפים רבבות שופרות וארבעת א׳פים רבבות חצוצרות, ודומיאל השר תופס דורן והולך לפניך. ב׳) ומה דורן? אמר ר״י כך אמר ר״נ בן הקנה: רבי, דורן זה שהיה דומיאל השר תופס לפני קורין של אותו אדם שזוכה ויורד למרכבה, לא דורן של כסף או של זהב, אלא עוזבין (מניחין) אותו לאותו אדם ולא היו שואלין אותו לא בהיכל ראשון ולא בהיכל שני ולא בהיכל שלישי ולא בהיכל רביעי ולא בהיכל חמישי ולא בהיכל ששי ולא בהיכל שביעי, אלא הוא מראה להם חותמו והם עוזבין אותו ונכנס. ג׳) ובפתח היכל ששי דומיאל השר שומר הסף של ימין לפתח היכל ששי יושב על ספסל של ליתיק טהור שבו זיו מאורות רקיע כברייתו של עולם, ארסטא״ן ומיר״א ארסטאן וכנפינ״ן צמנ״ש ערנ״ה (ס״א ערגנ״ה) ה׳ אלקי ישראל ודומיאל השר מקבל אותו בסבר פנים יפות ומושיבו על ספסל של ליתיק טהור ויושב אצלו על ימינו.

פרק עשרים: א׳) והיה אומר לו שתים אני מעיד ומתרה בך, אין יורד היורד למרכבה אלא שיש בו שתי מדות הללו, מי שקרא תורה ונביאים וכתובים ושונה משניות מדרש הלכות ואגדות ופתרון הלכות איסור והיתר, ומי שקיים כל לאו הכתוב בתורה ושומר כל הזהרות של חוקים ושל משפטים ושל תורות שנאמרו למשה בסיני, ב׳) אם, אמר לו לדומיאל השר, יש בו כל אחת משתי מדות הללו היה דומיאל השר נזקק לו לגבריאל הסופר וכותב לו את הנייר בסקרייא שלו, קורין לאותו אדם לומר כך וכך תורתו של פלוני כך וכך מעשיו, ומבקש לכנס לפני כסא כבודו. ג׳) וכיון שהיו רואין שומרי פתח היכל השביעי לדומיאל ולקצפיאל ולגבריאל שהן באין לפני, קורין לאותו אדם שזוכה ויורד במרכבה, מכסין פניהם ויושבין, שהיו זקופין ועומדין ומתירין את הקשתות הדרוכות ומחזירין את החרבות הלטושות אל נדנן, ואעפ״כ צריך להראות להם בחותם גדול וכתר נורא טאר״ס ובר משגיי״ה ובעשפט״ש ה׳ אלקי ישראל, והיו נכנסין מפני כסא כבודו והיו מוציאין מלפניו כל מיני זמר ושירה והיו מזמרין ובאין לפניו, עד שמעלין אותו ומושיבין אותו אצל הכרובים אצל האופנים אצל חיות הקדש, והוא רואה נפלאות וגבורות, גאוה וגדולה קדושה וטהרה אימה ענוה וישרות. באותה השעה א״ר ישמעאל שמושל החבירים למדה זו, לאדם שיש לו סולם בתוך ביתו שהיה עולה ויורד בו ואין כל בריה שממחה בידו. ברוך אתה ה׳ הכם הרזים ואדון הסתרים, אמן ואמן.

פרק כ״א: א׳) א״ר ישמעאל קצף עלי רבן שמעון בן גמליאל, אמר לי כמעט רגע נזף בנו זהפטריא״י המליל אותנו כסובין, מפני מה היה לך שגגת זדון עמנו, כסבור אתה שיונתן בן עוזיאל אדם קטן בישראל, מה אם ירד סתם ובא ועמד על פתח היכל שביעי? א״ר ישמעאל הלכתי וכעסתי כנגד ר׳ נחוניא בן רבינו. ב׳) לאמר: נשיא כעס עלי למה לי חיים? א״ל בן גאים אם לאו, מה כבודי אצליכם? שמתי בפיכם נביאים וכתובים משנה ומדרש הלכות ואגדות ופירושין הלכות איסור והיתר, אילמלי סתרי תורה שהכנסתי מכם כלום באתם לפני? יודע אני על מה באתם, לא באתם אלא על שומרי פתח היכל שביעי. ג׳) לך אמור לנשיא, לכל שומרי פתחי היכלות הששה יש רשות להזכיר את שמותם של כל אחד ואחד מהם וליגע בהם, אבל שומרי פתח היכל השביעי משמות שלהם מבוהל אדם ואין יכול ליגע בהם, לפי שכל אחד ואחד מהם שמו נקרא על שם מלכו של עולם, לא פירשתי אותם עד עכשיו שאתה אומר לי פרוש, בואו ועמדו על רגליכם, וכל אחד ואחד מכם כששמו יוצא מפי, כרעו ותפולו על פניכם. מיד באו כל גבורי תורה חבורה וכל אדירי ישיבה ועמדו על רגליהם לפני ר׳

נחוניא בן הקנה, והוא אומר והם נופלין על פניהם והסופרים כותבים.

פרק כ"ב: א') אלה שמותם של שומרי פתח היכל שביעי זהפנוריאי יו"י שר נכבד ונחמד, אבירזהיאי יו"י שר נכבד ונחמד ונורא, אטריגיאש יו"י שר נכבד ונחמד נורא ומבוהל, נגרניאל יו"י שר נכבד ונחמד נורא ומבוהל ויקר, ענפיאל יו"י שר נכבד ונחמד ונורא ומבוהל ויקר ומפואר, נעזוריאל יו"י שר נכבד ונחמד נורא ומבוהל ויקר ומפואר ועז, ססטיאל יו"י שר נכבד ונחמד ומבוהל יקר מפואר עז ואדיר, ענפיאל יו"י שר ששמו נזכר לפני כסא כבודו שלשה פעמים בכל יום ויום מיום שנברא העולם ועד עכשיו לשבח, מפני מה, מפני שטבעת של חותם של שמים וארץ מסורה בידו. ב') וכיון שהיו רואים אותו כל מי שבמרום כורעין ונופלין ומשתטחין לפניו, מה שאין כן במרום, ואם תאמר לפני שר הפנים—אין נופלין אלא מן העומדין חוץ לפני כסא כבודו, שאין משתחוים לו לשר הפנים, ולפני ענפיאל השר הן משתחוין מרצון ומרשות אנטורו"ס רבו הגדול יאפימי"ל שנ"ת מרצ"ע ה' אלקי ישראל. ג') אלה שמותם של שומרי פתח היכל שביעי של ירידה, שלשה הפרש משמותם של עליה, נורפיאל יו"י שר נכבד נחמד ונורא שהיה נקרא אבירזהיאו יו"י, דלוקיאל יו"י שר נכבד נחמד ונורא לבכפיאל יו"י, יקריאל יו"י שר נכבד נחמד ונורא שהיה נקרא אטריגיאל יו"י, ישישיאל יו"י שר נכבד נחמד ונורא שהיה נקרא בנאיאל יו"י, נורפיניאל יו"י שר נכבד נחמד ונורא שהיה נקרא שקדיהיאל יו"י, נערוריאל יו"י שר נכבד נחמד ונורא שהיה נקרא זוהליאל יו"י, ענפיאל יו"י שר נכבד נחמד ונורא ומבוהל ויקר ומפואר ועז ואדיר וחזק ישר ואמיץ שהיה נקרא טופריאל יו"י. ד') ולמה נקרא שמו ענפיאל, מפני ענף כתריו שהיה מונח בראשו שהיה חופה ומכסה את כל חדרי היכל ערבות רקיע כיוצר בראשית, מה יוצר בראשית כתוב מקרא עליו כסא שמים הודו אף ענפיאל השר עבד שנקרא על שם רבו כך, ולמה חביב ונחמד מכל שומרי פתחי היכלות? מפני שפותח פתח היכל השביעי וסוגר אותו לפני כסא כבודו, שסילול מתוכו ועומד נגד פתח היכל השביעי, ומאתים וחמשים ושש כנפים יש בכל חיות הקדש נגד פתח היכל השביעי. ה') גדולה מכולם חמש מאות ושתים עשרה עינים יש בארבע חיות נגד פתח היכל השביעי, של צורת פנים שלהם, פנים של ששה עשר ששה עשר פנים יש בכל חיה וחיה נגד פתח היכל השביעי.

פרק כ"ג: א') וכיון שהיה אדם מבקש לירד במרכבה היה ענפיאל פותח לו דלתות פתח היכל השביעי, והיו אותן עינים (כל עין ועין אחת מעיני הקודש פקועה כשיעור כברה גדולה) של מבינים, ומראה עיניהם כברקים ירוצצו חוץ מעיני כרובי גבורה ואופני שכינה שהן דומות ללפידי אור ושל שלהבת גחלי רתמים. ב') והיה אותו אדם זוע ומזדעזע ומרתיע מתבהל ונבהל מתעלף ונופל לאחוריו, והיה סומכו ענפיאל השר, הוא וששים ושלשה שומרי פתחי שבעה היכלות, והיו כולם עוזרים אותו ואומרים לו אל תירא בן זרע אהוב, היכנס וראה מלך ביפיו, אין אתה נשחת ואין אתה נשרף. ג') מלך ישר הוא מלך נאמן הוא, מלך עלוב הוא מלך עשיר הוא, מלך צדיק הוא מלך חסיד הוא, מלך קדוש הוא מלך טהור הוא, מלך ברוך הוא מלך גאה הוא, מלך גבור הוא מלך חנון הוא, מלך רחום מלך שפל, ברוך הוא. ד') והם נותנים בו כח, מיד תוקע קרן ממעל לרקיע אשר על ראשם וחיות הקדש מכסין פניהם וכרובים ואופנים מחזירין פניהם והוא נכנס ועומד לפני כסא כבודו.

פרק כ"ד: א') כיון שעמד לפני כסא כבוד פותח ואומר שירה, שכסא כבוד משורר בכל יום ויום תהלה שירה וזמרה, ברכה שבח והלל וקילוס, תודה והודיות נצוח ונגון, הגיון גילה צהלה שמחה וששון, רננות נועם ענוה נוה אמת צדק ויושר, סגלה נוי ופאר ועוז, עילוס ועילוז ועילוץ ועילוי, נחת ומנוחה ונחמה שלוה השקט ושלום, שאנן בטח וטובה, אהבה חמדה חן וחסד ויופי, תאר אדר וחמלה, זיו וזוהר זכות, זורח נוגה אור, ענף סיגוב פלאות וישע, רוקח ממולח מאור ואדירות עזירות עריצות כח, גובה ויקר חזק וממשלה ואמיץ, נסוי נשאוי רוממה וזיהיון, עזוז גבורה חיל, קדושה וטהרה ונקיון, גאוה גדולה ומלכות, הוד והדר כבוד ותפארת לזהרריאל ה' אלקי ישראל, מלך מפואר המעוטף בתפארת המהודר ברקמי שיר, מהודר בהוד וכבוד והדר, עטרת גאות וכתר נוראות ששמו ערב לו וזכרו מתוק לו וכסאו מפואר לו, והיכלו מהודר לו וכבוד נחמד לו, והוא נאה לו ומשרתיו מנעימים לו, וישראל עזוז נפלאותיו, מלך מלכי המלכים אלקי האלקים ואדוני האדונים, המסובב בקשרי כתרים מוקף בענפי נגידי נוגה שבענף, הודו כסה שמים הדרו יופיע מרומים, ומיופיו יתבערו תהומות ומתוארו יתבערו שחקים, וגאים מפליט תוארו ואיתנים מפוצץ כתרו, יקרים טורד חלוקו וכל עצוב ישמח בדברו, ירננו דשאים בשמחתו מדברו יזלו בשמים, טורדין ויוצאין יקרים בלהבי אש, נותן לשוחריהן בשלוה למקומן, מלך אהוב נחמד ונעים ונקי, מתגבה על המלכים, וגאה המתגאה על הגאים, הדור המתנשא על האיתנים ומתרומם על הנוראים, פאר מלכים תהלה לבחורים, סגולה לקדושים עלוב לעלובים, ערב בפי קוראיו מתוק למייחלי שמו, צדיק בכל דרכיו וישר בכל מעשיו נאה בכל מדותיו, זך בעצה ובדעת ברור בבינה ובעלילה, עד לכל דבר, דיין לכל נשמה, שופט בכל מדה, אביר בכל חכמה ובכל רז, אדיר בקדושה ובטהרה, מלך אמת ויחיד, מלך ממית ומחיה מלך חי וקים לעולמים, מלך אומר ועושה ומכלכל, מלך יוצר כל, מכה ובורא כל רפואה, מלך עושה כל ברכה ומכין כל טובה, מלך

דן כל מעשיו ומכלכל כל יצוריו, מלך רם ורך לכל שפל, ולכל אמיץ חזק הוא, מלך רם ונשא נשגב ונפלא, ידיד וישיש ישר ונאמן יקר ונכבד, חזק ואמיץ צדק ואמת קדוש וטהור, חסיד גדול וגבור, עז איתן יקר ונורא ומבוהל, סלולו על שבלולי גאוה, מתוכן על עטורי פאר בחדרי היכל גאוה, עז איתן יקר נורא איתן ומבוהל, רואה ממעמקים צופה במסתרים מביט במחשבים, בכל מקום שם הוא, בכל לבב שם הוא, וחפצו לא להמיר ולא להשיב את דברו ולא לאחר את רצונו, ולא מקום לנוס ממנו ואין סתר להסתר ולהחבא מפניו, תמלוך לעולמים, ימלוך כסאך לדור דורים, מלך רחום וחנון מוחלן וסולח, מגלגל ומעביר, תתהדר בכל שיר תתפאר בכל נועם, תתרומם על היכל גאוה, תתנשא על עטורי פאר, תתגבה בכל המעשים תתגאה על כל יצורים, תתכבד על כסא כבודך, תתיקר על כלי חמדתך, תתברך בכל הברכות, תשתבח בכל התשבחות, תתהלל בכל ההילול, תתקלס בכל הרננות, תתגדל לעולמים תתקדש עדי עד, טוטרוסיאי ה׳ מלך כל העולמים אדון כל המעשים חכם בכל הרזים מושל בכל הדורות, אל אחד אשר מעולמים, מלך יחיד אשר לנצח נצחים סלה.—ואראה כעין חשמל היה נזקק ועומד ובורר ביורדי מרכבה בין שראוי לירד למרכבה, ואם היה ראוי לירד למרכבה כיון שאומרים לו היכנס ואינו נכנס וחוזרין ואומרין לו היכנס ומיד נכנס היה משבחין אותו לומר בודאי זה מיורדי מרכבה, אבל אם אינו ראוי לירד למרכבה כיון שאומרים לו אל תכנס והוא נכנס מיד מטילין עליו מגזרי ברזל, מפני ששומרי פתח היכל הששי מטילין ומשליכין עליו אלף אלפים גלי מים ואין שם אפילו טיפה אחת, ואם אמר מים הללו מה טיבן? מיד רצין אחריו בסקילה, אומרים לו ריקה שמא מזרעו של מנשקי עגל אתה ואין אתה ראוי לראות במלך וכסאו, אם כן הוא בת קול יוצאה מערבות רקיע לומר יפה אמרתם מזרעו של מנשקי עגל הוא ואינו ראוי לראות במלך וכסאו, לא זז משם עד שמטילין בו אלף אלפים מגזרי ברזל. ז׳) מי כמוך אלקי ישראל, בעל גבורות ה׳ אלקי ישראל, יכרעו וישתחוו עליונים ותחתונים לפניך ה׳ אלקי ישראל, יהדרו שרפים ויברכו רננות לפניך ה׳ אלקי ישראל, יהלך כסא כבוד ולך יתן גאות ורבות עוז ותפארת לפניך ה׳ אלקי ישראל, משרתיך יכתרו לך כתרים וישירו לך שיר חדש וימליכוך נצח ותקרא אחד לעולם ועד, לפניך יברכו לפניך יברכו לפניך ישבחו, לפניך יפארו לפניך ירוממו, לפניך יודו כי אתה ה׳ אלקי ישראל גבור חיל ורב להושיע. ברוך אתה ה׳ חכם הרזים אדון הסתרים, אמן.

פרק כ״ו: א׳) אתה הוא פועל גבורות, מחדש חדשות ומחדש בריותיך בכל יום ויום, משרתים מאש לרומם שבחי רזך, זוהר מזהיר בתוך רבבות אש, זונח שנאה וקנאה מואס איבה ותחרות, מרחיק כעס מפיר קצף, מרבה כל חן וטוב כרובי כבודך, אש המתגבר על כרובי אש, שר על השרים שרפים שרפי להב סביבות לכסאך עומדין, זה וזה משמיעין סולו לרוכב. ב׳) ברכה שבח והלל שיר תודה והודיות, שבח פאר מאד ולחש קילוס ענוה וחסד, לאדיר לאביר לאמיץ לברוך לבוחן לגבור גאה וגבוה, בפיהם זמרה בלשונם רננות, תנומה אין להם, לא לילה ולא יום אלא באור נוגה זמרה והלל. ג׳) אתה הוא אדון הגדול הגבור והנורא הצדיק והחסיד הקדוש והנאמן, ארך אפים ורב חסד ואמת, אתה הוא אדון אלקי האלקים ואדוני האדונים, אתה הוא גדול לך מגדלין כל בעלי גדולה, אתה הוא האל גבור לך מגברין כל בעלי גבורה, אתה הוא האל נורא לך מרננין כל בעלי רננות, אתה הוא האל צדיק לך לך מצדיקין כל בעלי צדקות, אתה הוא האלקים חסיד לך מייחלין כל בעלי חסידות, אתה הוא האל קדוש לך מקדישין כל בעלי קדושה, אתה הוא האל הנאמן בדבריך לך מאמינים כל בעלי אמונה. ד׳) אתה הוא שגלית סודך למשה ולא כסית ממנו כל גבורותיך, בזמן שאין הדיבור יוצא מפיך היו כל הרזים ההרים הרמים מזדעזעין ועומדין לפניך בבהלה גדולה, בזמן שהדיבור יוצא מפיך היו כולן נשרפין בלהבי אש. אתה הוא בוחן כליות ולב ובוחן אמונים, אתה דר בלב האדם ודינו דין צורה בדין שלהבת, אתה הוא גבור גאים, גאה על כל מתגאה, רם על הכל ומשפיל גאים ומגביה שפלים. ה׳) גאה בבריות אדם, דמות אדם בכסאך קבעת, אדם לה בה וידי אדם תחת כנפיהם, רצין כאדם עמלין כאדם כורעין ומשתחוין בשירה כאדם ואימתך מלך עליהם. גאה בבהמות שור, דמות שור בכסאך קבעת, רצין כשור עמלין כשור עומדין על עמדם כשור ואימתך קדוש עליהן. גאה בחיות ארי, דמות ארי בכסאך קבעת, שאגתן כאריה ואימתן כאריה ופחדתן כאריה וזרוע עוזו כארי ואימתך נורא עליהן. גאה בעופות נשר, דמות נשר בכסאך קבעת, רצין כנשר קלין כנשר ועופפין כנשר טסין כנשר ואימתך טהור עליהן. וכולן משלשלין קדושתך בקדושה משולשת כדבר שנאמר קק״ק. ו׳) תתאדר תתהדר תתרומם תתנשא, תתפאר תתברך תשתבח תתגדל תתקדש תתעלה תתעלז תתקלס, שכן חובת כל היצורים לאדרך להדרך לברכך לשבחך לעלך לגדלך לקדשך לרוממך לפארך לנשאך ולקלסך, מלך הגדול והקדוש שליט על העליונים ועל התחתונים על הראשונים ועל האחרונים, שמתוך זיע ורתת משלשין קדושתך בקדושה משולשת, כדבר שנאמר קק״ק. ז׳) האדרת והאמונה לחי עולמים, הבינה והברכה לח״ע, הגאוה והגדולה לח״ע, הדעה והדיבור לח״ע, ההוד וההדר לח״ע, הוועד והותיקות לח״ע, הזכות והזכרון לח״ע, החן והחסד לח״ע, הטהרה והטוב לח״ע, היקר והישועה לח״ע, הכתר והכבוד לח״ע, הלקח והליבוב לח״ע, המלוכה

והממשלה לח"ע, הנוי והנצח לח"ע, הסוד והשכל לח"ע, העוז והעטרה לח"ע, הפאר והפלא לח"ע, הצדקה והצהלה לח"ע, הקילוס והקדושה לח"ע, הרננות והרחמים לח"ע, השיר והשבח לח"ע, התהלה והתפארת לח"ע. ח') מי יוכל לדבר אחת מאלף אלפי אלפים רבבות ריבוא רובי רבבות גבורותיך מלך מלכי המלכים ברוך הוא, שהחיות נצבות ועומדות לפניך בדממה דקה, הן אש חיבן אש הילוכן אש דיבורן אש, והן מתיראין מפני אש שמא ישרפו בלהבי אש, סבבתן לך והם לך היקפתן לך, אצלך צפונים בקניך הוגים בסוד ושכל, אזורי עוז עטופי הרעיון, לא תשור איה חנותך, מלך גדול וקדוש שליט על העליונים ועל התחתונים, על הראשונים ועל האחרונים, אין לא בעליונים ולא בתחתונים לא בראשונים ולא באחרונים שיכול לידע את מעשיך ולחקור את כל נפלאותיך, כמה שאין יכול לדמותם. אלף בית א בב גג דד הה וו זז חח. מטטרון שנקרא שמו על שמונה שמות: מרגיויאל שמו גיותיאל שמו, זיותיאל שמו איזיהיאל שמו, יהויאל שמו מיזאל שמו, סגנסגיאל שמו סגנסייריה שמו. מתוך אהבה שהיו אוהבין אותו במרום היו קורין אותו במחנות קדושים מטטרון עבד ה' ארך אפים ורב חסד. ברוך אתה ה' חכם הרזים אדון האדונים והסתרים, אמן אמן.

פרק כ"ז: א') א"ר ישמעאל כך אמר ר"ע משום ר' אליעזר, מיום שנתנה תורה עד שנבנה הבית האחרון, תורה נתנה הדרה לא נתנה, ויקרה גדולתה ותפארת שלה אימתה פחדה ויראתה עטרת גאותה וגאונה זויה וזיותה עוזה ועיזוזה ממשלתה וגבורתה לא נתנו—עד שנבנה הבית האחרון ושרתה בו שכינה. ב') עמדו ישראל לשפוך תרעומות לפני אביהם שבשמים לומר הרבה צרות הפלת עלינו, איזו נתפס ואיזו נעזב, השלכת עלינו טורח גדול ומשאוי גדול, אמרת לנו בנה בית ואע"פ שאתם בונים עסקו בתורה (זו תשובת בניו). ג') כי בטלה גדולה היה לכם. בין הגליות הייתי מתאוה מתי אשמע קול דברי תורתי מפיכן, כי אתם לא עשיתם יפה שחלקתם ובעסתי עליכם ועמדתי ועשיתי על עירי ועל ביתי ועל בני, ואני לא עשיתי יפה שעמדתי לנגדכם וחתמתי עליכם גזר דין בודאי שהיא עומדת לעולם ולעולמי עולמים, תהא לה תמירות שאין לה אורך או שתים או עשר או שלשים ואם בגבורות עד מאה והלכה לה, אלא שאתם הוכחתכם אותי, אתם יפה עשיתם, כבר קבלתי עלי תוכחתם. ד') כי ערבת עלי אנחת ישראל וכסת אותו תאות תורה, נתחננו באזני דבריכם ומתקבלין עלי אמרי פיכן, אתם עסקו בבית בחירתי ותורה מפיכן לא תמוש, כי בעל נפלאות אני אדון פרישות אני הוא בעל גבורות, לפני מתיגשות נסין ותמהין לפני כסאי, ומי הקדימני ולא שלמתי לו, מי קראני ולא עניתיו, מיד אמרו לפני משאלותיכם. ה') בתי גנזי ובתי אוצרותי אין כל דבר חסר בהם, אמרו משאלותיכם וינתנו לכם ותאות נפשיכם מיד תעשה, כי אין עת כעת הזאת, ואין זמן כזמן הזה שרבקה אהבתכם בלבי.

פרק כ"ח: א') אני יודע מה אתם מבקשים ולבי הכיר מה אתם מתאוים, תורה מרובה אתם מבקשים והמון תלמוד ורוב שמועות לשאול הלכה אתם מצפים, ולהמון רזיי אתם מחמדין, להרבות הרים הרים, להפלות תושיה גבעות גבעות, להגדיל תלמוד בחוצות ופלפול ברחובות, להרבות הלכות כחול הים ורזיי כעפרות תבל, ולהושיב ישיבות בשערי אהלים לפרש מה איסור והיתר לטמא בה את הטמא ולטהר את הטהור, ולהכשיר את הכשר ולפסול את הפסול, ולהכיר בהן את הדמים להורות לנידות מה יעשו. ב') לקשור כתרים בראשיכם ועטרות מלכות, לכוף מלכים להשתחוות לכם, ליזקק חזנים, להשתטח לפניכם להפקיע שמכם בכל כיפה וזכרכם בכרכי הים, להאיר פניכם כזריחת היום ובין עיניכם ככוכב שחר, אם תזכו לחותם זה להשתמש בו בכתר, עם הארץ לא ימצא בעולם וכסיל וטפש לא יהיה בכם. ג') אתם שמחים משרתי, שרז זה אחד מן הרזים יוצא מבית גנזי קול ישיבת שלכם, כי בעגלי מרבק לא בעמל ולא ביגיע אלא בשם חותם זה ובזכרון כתר התמה תמה מכם והדוה דוה מכם, רבים מתים באנחתכם ויוצאה נשמתם על שמע כבודכם. ד') עושר וממון מתגבר עליכם, גדולי עולם מתדבקין בכם, משפחה שאתם נושאים ממנה סוכבת אותה חסות מכל צדדיה המברך בכם מבורך ומשתבח בכם משתבח, מצדיקי רבים אתם נקרין מזכין בריות קורין אתכם, קביעות חדשים מכם תצא ועבור שנים מערמת חכמתכם. ה') על ידכן נשיאים מתמשחין ועל פיכן אבות בית דין עומדין, ראשי גליות אתם מעמידין, שופטי עיירות מרשות שלכם, שתקנת עולם מכם תצא ואין מי חולק עליה, מלחמה רבה נלחמו עמי משרתי קטיגור גדול מלאכי השרת (זו תשובה שלו).

פרק כ"ט: א') רז זה אל יצא מבית גנזיך וסתר ערמה מאוצרותיך, אל תשם בשר ודם כמונו, אל תדמה בני אדם תמורתינו, יגיעי בתורה במדה שהן יגיעין והבאין מן הדורות ואילך יקיימוה בעמל ובתפנוק גדול, זה הוא כבודך וזה הוא תפארתך, כשהן משבחין וחוזרין וסודרין לפניך קורין בלב שלם ומתחננין בנפש חפצה, יעמוד בידינו מה שקרינו יתקיים בידינו מה ששנינו, יתפסו כל מה ששמעה אזנינו, יחזק לבבנו נתיבות תלמוד ששמעו מפי הרב, וזהו מכבדין זה את זה, אם רז זה יצא לבניך ישוו קטן כגדול וכסיל כחכם (זו תשובת עבדיו). ב') אל משרתיי אל עבדיי: אל תטריחו לפני בדבר הזה, רז זה יצא מבית גנזיי וסתר ערמה מאוצרותיי, לעם אהוב אני מגלה עליו, לזרע נאמן אני מלמד אותו להם, וגנוז מימות עולם ומימי בראשית להם מתוקן, ולא עלה על לבי לתנות לכל הדורות הללו מימות משה ועד עכשיו, לדור זה

היה שמור להשתמש בו עד סוף כל הדורות, כי מרעה אל רעה יצאו ואותי לא ידעו, שנטמטם לבן מן הגליות, יהיו דברי תורה קשין כנחשת וכברזל להם, ראוי להשתמש בו להביא כמים בקרבו תורה וכשמן בעצמותיו, כך היו ישראל מיום שחרה אפי בו והכיתיו ורגזו הרים והיתה נבלתם כסוחה בקרב חוצות. ג׳) במה ארצנו ובמה אנחמו, אך במדה טובה של חמדה במרום שאוציא ואתן לו ואנחמנו, כי צפיתי וראיתי זהב עמי זהב בעולם, כסף עמי כסף בעולם, אבנים טובות ומרגליות עמי, חטין ושעורין ודבש עמי וכבר נתתין בעולם, אבל מה חסר העולם רז זה וסתר זה שאינו בעולם מדה גאוה שיתגאו בה בניי. ד׳) א״ר ישמעאל כך אמר ר׳ עקיבא משום ר׳ אליעזר לא קבלו עליהם אבותינו לשום אבן בהיכל עד שכופן מלכו של עולם, ולכל משרתיו נזדקקו לו וגלה להם רז של תורה איך יעשוהו ואיך ישמשו, מיד הופיע רוח הקדש ממבוי הגדול אשר בבית ה׳. ה׳) שלא ירדה ולא שרתה שכינה בבית קדש הקדשים מפני הגזירה, כיון שראו אבותינו את כסא כבוד שנסתלסל ועמד בין האולם ובין המזבח שאע״פ שעד עתה שעת בנין ולא בנו אלא על צורת שהן צורות (4) ועומדות לשכלל עליהם האולם בהיכל המזבח וכל הבית כלו שלו, וכיון שראו את כסא הכבוד שסלסול מתוכו ועומד בין האולם ולמזבח ומלכו של עולם עליו מיד נפלו על פניהם ועל אותה שעה הוא אומר גדול יהיה כבוד הבית. ו׳) שבמקדש ראשון לא נזקקתי לבני אלא בקול זה, לי ולכסאי ולכל משרתיי, והלואי! בניי למה אתם נופלים ומוטלין על פניכם, עמדו ושבו לפני כסאי כמדה שאתם יושבין בישיבה ותפסו כתר וקבלו אותו ולמדו סדר שר התורה, זה היך תעשוהו והיך תדרשוהו והיך תשמשו בו, כי היך מעלין נתיבות לבבם, היו צופין לבבכם בתורה מה נענה זרובבל בן שאלתיאל ועמד על רגליו כתורגמן, היה מפרש שמות שר התורה אחד אחד כשמו, שם כתר ושם חותם פלוני.

פרק שלשים: א׳) א״ר ישמעאל כך אמר ר״ע משום ר״א הגדול, הנזקק עצמו בשר התורה יכבס בגדיו ושמלותיו ויטבול טבילה חמורה מספק חוצץ קרי, ויכנס וישב שנים עשר ימים בחדר או בעליה, אל יצא ואל יבא ולא יאכל ולא ישתה אלא מערב ועד ערב, שאכל לחמו—לחם ידיו—נקי וישתה מים ולא יטעם בכל מיני ירק. ב׳) ויקבע מדרש שר תורה זה בתפלת שלש פעמים בכל יום ויום, אחר שיתפלל אותו מראשו ועד סופו ואח״כ ישב וישנה אותו שנים עשר ימים ימי תעניתו מבקר ועד ערב ולא ידום, בכל שעה שמסיימו יעמוד על רגליו ישביע בעבדים ובמלכם שתים עשרה פעם בכל שר ושר ואח״כ ישביע בחותם לכל אחד ואחד מהם. ג׳) ואלה שמותם יאמר שק״ד הוזיאי יו״י השר הברדיאל יו״י השר אביר גהוריריאל יו״י השר ואית דאמרין נהורדיהיאל יו״י השר אשרויליאיאל יו״י השר זבודיאל יו״י השר אזגבוהראי יו״י השר טוטרוסיאי יו״י השר פליטריה יו״י השר והובאריא יו״י השר מרגיויאל יו״י השר דהביורון יו״י השר ואדירירון יו״י השר וכו׳. ד׳) וישביע אותם לשנים עשר בשם יופיאל הדר מרום מלכו ובשם סרביאל שהוא משרי המרכבה ובשם שהרריאל שהוא שר אהוב ובשם חסדיאל שנקרא לגבורה שש שעות בכל יום, ויחזור וישביע אותם ארבעה שרים האחרונים בחותם גדול ובשבועה גדולה בשם אזבוגא שהוא חותם גדול ובשם צורטק שם קודש וכתר נורא. ה׳) וככלותו שנים עשר יום יצא לכל מדת תורה שמבקש אם למקרא אם למשנה או לצפיית מרכבה, כי במדה טהורה הוא יוצא ומצער ומסיגוף גדול, כי תלמוד הוא בידינו תקנת הראשונים ומסורת עתיקים שכתבו והניחו לדורות להשתמש בו צנועים, ומי שראוי נענה בהם.

אמר ר׳ ישמעאל מה יפתח אדם קודם שיתפלל [מדרש] שר תורה זה, כיון שעמד יאמר תתהדר תתרומם ותתנשא מלך מפואר וכו׳ (כי היכי דכתיב בפרק ז׳) וישביע ויאמר מי לא ירומם אותך מלך נורא ומבוהל על כל משרתיך, ברתת ובזיע משרתים אותך, בבהלה וברעדה מתבהלין בגזרה, בפה אחד שמך נורא מוציאין, מפני אימה עומדין לפניך, אין מוקדם ואין מאוחר, וכל המעכב את הקול מחבירו בשמך כשיעור נימא של שיער נדחף ואש להבה מדחפת אותו, כדבר שנאמר קק״ק ה׳ צבאות מלא כל הארץ כבודו.

סליק היכלות רבתי

פרק מפרקי היכלות

[בית המדרש ח״ג 161]

אמר ר׳ ישמעאל, אשריכם ישראל כמה הם חביבין לפני הקב״ה יותר ממלאכי השרת, כי בשעה שמלאכי השרת מבקשים לומר שירה למעלה תחלה באין סביבות כסא הכבוד נהרי אש וגבעות של להבה, ואומר להם הקב״ה ית׳ החרישו אלי כל מלאך ומלאך וכל חיה וחיה וכל אופן ואופן וכל שרף ושרף שבראתי עד שאשמע ואאזין תחלה קול שירתן ותושבחתן של ישראל בני, שנאמר ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים, זהו פמלייתן של מלאכים. אימתי כבוד בשמים, כדכתיב רומה על השמים אלהים (בזמן) על כל הארץ כבודך (תהלים נ״ז). אלפים ורבבות של מלאכי השרת עומדים לימין הכסא וכנגדם לשמאל הכסא. ובין נהרי אש מקיפין ועומדין, ושרים הגדולים העומדים ממונים על כל גדוד וגדוד, ועל כל צבא וצבא מימין הכסא ומשמאל הכסא. ומלמדין לומר שירה וזמרה לכבודו של מלך מלכי המלכים הקדוש ב״ה ית׳, וכשמגיע זמן לומר שירה שמעיא״ל השר

---

(4) קשה להבין וכנראה חסרים פה איזה מלים.

הגדול הנכבד והנורא עומד על חלוני הרקיע התחתון לשמוע ולהקשיב קול שירות ותשבחות העולים מן הארץ מבתי כנסיות ומבתי מדרשות להשמיע לבני ערבות. ומפני מה עושה כן? שאין רשות למלאכי השרת לומר שירה עד שפותחין תחלה ישראל בשירה, שנאמר רוממו ה׳ אלהינו והשתחוו להר קדשו, אלו מלאכי השרת, וכל מלאכי רקיע ורקיע כששומעין שירות ותשבחות שאומרין מלמטה, הן פותחין קדוש קדוש קדוש מלמעלה. ולמה נקרא שמו שמעיאל? מפני שהוא עומד בכל שער ושער ומשמיע קול שירות ותשבחות העולות מן הארץ מתוך בתי כנסיות ובתי מדרשות, לפני כל רקיע ורקיע, וחיות הקודש ואופנים ושרפים וכוכבי הדר. ולאחר שהוא שומע ומשמיע לכל מלאכי רקיע ורקיע מיד יורדין כתות כתות חיילות צבאות של מלאכי השרת בתוך נהרי אש ונהרי להבה ונהרי שלהבת, ומטבילין עצמם בהם מאה פעמים, ובאותה שעה בודקין עצמן שס״ה פעמים כמנין ימות החמה. וכי יש במלאכי השרת זוב וטומאה שצריכין טבילה? אלא אלה הם מלאכי השרת הממונים על מלאכות העולם שיורדים בכל יום ויום לשים שלום בעולם, ובשעה שמגיע זמן לומר שירה עולים לרקיע, ומפני ריחם של בני אדם שהם בעלי זוב וטומאה מטבילין עצמן באש ומציצים ומפארים עצמן באש ומדיחין ומזהירין עצמן באש ומקדישין עצמן באש, עד שעושין עצמן קדוש ומקודש טהור ומטוהר וחוזרין והוין כמלאכי ערבות, ואח״כ קורין זה את זה ועולין בתוך נהרי אש זה ברשות זה ומתנגנין ונועצין עצמן באור זהרי ברקים, ואח״כ עולין בסולם של נהרי אש זה ברשות זה, בתהלה בשבח במזמור בצהלה ברנה עד שמגיעין אצל חיילי ערבות, אצל חשמלי טוהר, אצל כרובים ואופנים, אצל חיות הקדש וגלגלי המרכבה, אצל הדורי פנים ובעלי כנפים ואצל כסא רם ונשא. ומיד הם ברתת בזיעה בטהרה בקדושה באימה בענוה, ומכסין פניהם בכנפיהן לבל יביטו דמותן לדמות הכבוד השוכן במרכבה. ועומדין כתות כתות של אלף אלפי אלפים וטירות של רבוא רבבות, ומחנות מחנות שאין להם חקר וצבאות לאין מספר. וכמה הרים של אש וגבעות של להבה לפני כסא הכבוד, ובאותה שעה יושב הקב״ה ית׳ על כסא הכבוד וכבודו מלא כל הארץ שנאמר מלא כל הארץ כבודו. ואף חיות הקדש מתקדשות ומתטהרות יותר מהם, וכל חיה וחיה קשור בראשה אלף אלפים כתרים של מיני מאורות ומתלבשות בלבוש אש ומתעטפות בלבוש להבה ומכסות פניהם בכנפיהם והקב״ה ית׳ חוזר פניו מהם. ומפני מה חיות הקדש ואופני הדר מתקדשין ומתטהרין ומתלבשין ומתעטפין מימי קדם יותר ממלאכי השרת ואופנים וחשמלים ושרפים וכרובים ובעלי כנפים וגלגלי מרכבה וצבא מעלה וכו׳ כל אלו מה״ש יש לכל אחד מהם ענין בפני עצמו, —מפני שהמרכבה נתונה על פניהן וכח השם על ראשיהן, ושכינה למעלה מהם ונהרי אש עוברים ביניהם. על כן הם מכוונים ומזורזין ומזוהרין ומטוהרין ומיופין ומזוקקין באור שבע פעמים. וכולם באימה וביראה ובטהרה ובקדושה בקול אחד ובדבור אחד ובנעימה אחת. ולא זו בלבד אלא שנופלין מן המלאכים אלף אלפים וריבוא רבבות לתוך נהר דינור ונשרפין מפני שאין בהם מוקדם ומאוחר ומשפיל ומרים בשירה וקדושה לפני מלך מלכי המלכים הקב״ה ית׳, ועוד כל מוקדם ומאוחר מחבירו בשירה נשרף לתוך נהר דינור. אף חיות הקדש אין בהם מוקדם ומאוחר מפני ששיעור קומתן כאחד וגבורתן כאחד, וארבע רגלי הכסא מכוונות זו כנגד זו וגלגל זה כנגד גלגל זה, ואופן זה כנגד זה וחיה זו כנגד זו וכנף זו כנגד זו, ופיהם פותחין בשירה גדולה באימה ביראה ברתת בזיעה בפחד ברעדה בטהרה בקדושה בקול רעש ובנעימה, ומשמשין המרכבה בקול שירות ותשבחות ותהלות. באותה שעה קדושים מקדישין טהורים מקלסין עירין מרוממין גלגלים מגדלים מלאכים מזמרין, ונחלקים לשלש שורות של אלף אלפי אלפים ורבוא רבוואן. כת אחת אומרת קדוש ונופלת על פניה, וכת אחת אומרת קדוש, וכת אחת אומרת קדוש ה׳ צבאות מלא כל הארץ כבודו. ומפני מה לא אמר ברוך כבוד ה׳ ממקומו מפני שהשכינה בכל מקום, ולעתיד לבוא השכינה חוזרת למקומה לקדושה ואומרת ברוך כבוד ה׳ ממקומו.

סליק פרק מפרקי היכלות

שבעה היכלות הטומאה

[ראשית חכמה פי״ג, והוא העתקה מהזוהר פ׳ פקודי]

היכל ראשון: הוא נקרא בור (1), והבור ריק וכל הבא ליכנס בו אין לו סומך שיאחז בו שלא יפול, אלא כולם דוחים אותו שיפול בתוכו. בהיכל הזה ממונה אחד ושמו דומ״ה (2) והוא עומד כאן בהיכל הזה ועומד בפתח היכל ראשון מהקדושה מבחוץ עם כמה מלאכי חבלה לאחוז הנשמות שדוחה המלאך הקדוש טהריא״ל. ותחת הממונה דומה יש ממונה אחר ושמו פתו״ת ותחת ידו כמה אלף ורבבות מלאכי חבלה, והוא עומד לפתות בני אדם מדרך טובה להביט בנאוף ובזנות, כשמו כן פעותו, וכל מלאכי חבלה שעמו הולכים לפני בני אדם להיות עיניהם אל העבירה, והממונה הזה נקרא ג״כ סרסורי״ה כי הוא סרסור העבירה. והממונה הזה עומד על הקבר בזמן שהגוף נדון ושובר עיניו מפני שהטו אחרי עצתו. כי כן דרך הקליפה להשטין למטה ועולה ומקטרג למעלה ויורד ונוטל נשמתו, וכל הנמשך אחריו נוטל הוא עצמו נקמתו ממנו. לפנים בהיכל הזה כמה נחשים

---

(1) בזוהר אקרי בור ריקא. (2) עי׳ אוצר ישראל ערך דומה.

ועקרבים הנושכים הנשמה כשהיא נכנסת שם. על כל ההיכל הזה ממונה אחד ושמו גמגומ"א והוא אדום כוורד והוא עומד להשטין כשתפלתו של אדם נדחית מהיכל ראשון של קדושה, וכאשר זה מקבל התפלה ההיא הנדחית עולה עמה עד היכל ז' של קליפה ומשם מלמד עליו חובה ומזכיר עונותיו, וזה שאמר הכתוב ויבא גם השטן (איוב א') ג"ם שם השטן שהוא גמגומ"א. ותחת ידו כמה מלאכי חבלה ממונים לאחוז בכל דברי נבלות או דבר פגום שיוציא האדם בשפתיו ושומרים אותו, וכאשר האדם מוציא מפיו דברי קדושה כמו דברי תורה או תפלה אז נטמאים אותם הדברים הקדושים בטומאה ההיא שהוציא מפיו קודם לכן ואז כביכול תשש כח הקדושה, ואז אוי לו אוי לנפשו של החוטא ההוא. עוד בהיכל הזה על כל אלו הממונים ממונה אחד ושמו טפסוריני"א (בזוהר ספסיריטא) ותחת ידו כמה מלאכי חבלה, והם ממונים על כל אותם הדברים שאדם זורק בכעס מידו, ולוקחים הדבר ההוא ומעלים אותו למעלה ואומרים זה קרבן של פלוני שהקריב אלינו, ומכריזים ואומרים ווי לפלוני שזנה אחרי אלהי נכר, ובת קול יוצאת שנית ואומרת אוי להם כי נדדו ממני, והיכל הזה נקרא שטן בור (בור שטן).

היכל שני: הוא הנקרא שחת והוא טמא והוא חשך. בהיכל הזה ג' פתחים לג' צדדים. בפתח א' עומד ממונה אחד ושמו עשטרי"ה (3) ותחת ידו כמה אלפים ורבבות ממונים, והם ממונים על אותם שמוציאים זרע לבטלה שאינם רואים פני שכינה, ואלו באים ומטמאים אותו בעוה"ז ואח"כ כשנשמתו יוצאת אלו אוחזים ומכניסים אותו להיות נדון בהם, ואלו נקראים שכבת זרע רותחים, ואלו לוקחים חמום העבירה והזרע ומעלים אותו למעלה וגורם להיות ברית קדש נכנס תחת הקליפות. בפתח שני יש ממונה אחד ושמו טסקיפ"א והוא ממונה על כל אותם הבאים על הבהמות או על העריות החמורות שבתורה, ותחת ידו כמה אלפים ורבבות מלאכי חבלה, ודרכם עם האיש הזה בדרך אותם אשר אמרנו למעלה. בהיכל הזה יש ממונה אחד ששמו כו"ס התרעלה, וכל אותם הרוגי ב"ד ששתו כוס התרעלה בעוה"ז נצולו מכוס תרעלת עולם הבא, איזו כוס התרעלה? בצאת הנשמה מהגוף הממונה הזה הנקרא כוס התרעלה אוחז בו ומשקהו כוס תרעלה, ובכוס הזה ג' טיפות, האחד חצץ והאחד מר ממות והאחד קובעת. בהיכל הזה עומד ממונה אחד ושמו עאציאריא"ל (בזוהר ניאציריאל) ומשם משקים אותו ביום המות, וזהו ג' טיפות חרב מלאך המות שאמרו רז"ל. בפתח שלישי יש ממונה אחד ושמו סנגדיא"ל והוא ממונה על כל אותם המכניסים ומטמאים בריתם בבת אל נכר, וכל אותם המטמאים עצמם בנכרית, כאן הם מצטיירים צורת הנשים אשר טמאו עצמם, בממונה הזה ובכמה אלף ממונים אשר תחת ידם, ובצאת נשמתו מטמאים אותה בצורה ההיא. ונקשרת עמה בהיכל, וזהו שאמר רז"ל ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה (בראשית ל"ט) לשכב אצלה בעוה"ז להיות עמה קשור בעוה"ב. בתוך ההיכל הזה רוח אחד טמא ובו תלויים כל כשופים וכל מיני נחושין וכלם תלוים בטומאת זרע רותח, וזה היה חכמת בלעם הרשע שהיה מטמא עצמו באתונו ואז היה מצליח בכשופיו. ועל זה נקרא ההיכל הזה שחת טמא, כי טמא הוא טמא יקרא. תחת הרוח העליון הזה יש בהיכל הזה עוד רוח טמא ושמו סרטי"ה וכמה אלף ורבבות מלאכי חבלה תחתיו והם מזומנים בשעה שיורד החלום מצד הקדושה, הרוח הזה וכל מלאכי חבלה שעמו יורדים עם החלום ההוא ומתערבים עמו ומודיעים לאיש ההוא דברי היתול עם החלום הצודק, וכן דברי רז"ל כשם שאי אפשר לבר בלא תבן כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים. ומצד ההיכל הזה יוצאים שני רוחות מתהפכים לפעמים אנשים ולפעמים נשים, וכאשר נוסעים רוחות טמאים עליונים מצד נסיעתם מתהוים השני רוחות להבים ושלהובים והולכים ומתפשטים בעולם, ומתראים לבני אדם בחלום כדמות נשים יפות ומטמאים אותם בקרי, וכל זה הוא נמשך אחר דבריהם ומושך במעשיו את רוחם עליו, וזהו שאמרה תורה ונשמרת מכל דבר רע (דברים כ"ג) כפי' רז"ל שלא יהרהר ביום ויבא לידי טומאה בלילה ח"ו (4).

היכל שלישי: הוא נקרא היכל אופל והוא יותר חשוך ואפל מן הראשונים, והוא נקרא דומה. כי אע"פ שאמרנו שהוא יורד להיכל א' עיקרו בהיכל זה, וכנגדו נקרא יצר הרע שונא. בהיכל הזה ד' פתחים ועליהם ד' ממונים כאשר נבאר: בפתח ראשון ממונה אחד ושמו קטרטי"א (בזוהר סקפורטי"א), והוא עומד בכח הרוגז כאשר הדין מתוח בעולם והוא כשלון הרשעים, על זה נאמר דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו (משלי ג'). הממונה הזה עומד על פרשת דרכים להכשיל במגפתו אותם ההולכים יחידים בדרכים ובשווקים ויכול להזיקם אם פגע בהם, וזה כאשר הוא שולט בעולם בתוקף הדין המתוח ח"ו. בפתח שני ממונה אחד סנגדיא"ל שמו ותחת ידו כמה אלף ורבבות מלאכי חבלה וכולם עומדים לקבל פתקי הדין מחוץ להיכל ג' מהיכלי הקדושה, וכאשר הוא מקבל פתקי הדינים יורד לשני היכלות הקדומים שחת ובור, ושם יש לו כמה אלף ורבבות מלאכי חבלה וכולם משוטטים בעולם להשלים הדין ההוא ח"ו. בפתח שלישי ממונה אחד ושמו אנגיריהון, והוא ממונה על כל הקדחות השורפות בתוך העצמות וכל מיני חלאים רעים

(3) בזוהר שמו עסטירי"א, גימטריא ש"ס כמנין ה' פעמים חסד (הגהות מהרת"ו). (4) עי' זוהר תרומה דף ק"ל ע"א. ובענין בעלי קריין נתבאר עוד בזוהר פ' בראשית.

המקדחים ושורפים הגוף, וממנו יוצאים כמה אלף ורבבות הממונים על הענין הזה כמותו. בפתח רביעי ממונה אחד ושמו אסכר"ה וזה ממונה על הריגת ומיתת התינוקות עד בן שלש עשרה שנה, ומתראה כאשה המגדלת ומינקת אותם ומשחקת עמהם ומחנקת אותם, ונשמתם נמסרת ביד עזריא"ל המלאך שבהיכל ג' שבקדושה כדפירש שם. באמצע ההיכל הזה עומד רוח אחד ונקרא אגריסיו"ן, וזה ממונה על מיתת הבחורים מבן י"ג ועד עשרים שעליהם נאמר ויש נספה בלא משפט (משלי י"ג), כי לפי שאינם נשמרים כשהם קטנים מפני רוע מוסרם ורואה בהם סימן שיחטאו ויפסדו הורג אותם קודם שיבואו לידי חטא, וע"ז נאמר והנה טוב מאד (בראשית א') זה מלאך המות, מהיכל זה מתפשטים שני רוחות ושמם אף וחמה, ואלו ראה משה רבינו ע"ה ברדתו מן ההר ואמר כי יגורתי מפני האף והחמה (דברים י'), ותחת ידם כמה אלף ורבבות מלאכי חבלה וכלם ממונים על כל אותם השומעים חרם או שמתא מפי בעל תורה ואינם שמים על לב, וכן כל אותם המתלוצצים בדברי תורה או החכמים, וכן כלם ממונים והולכים לקנטר על כל אותם העוסקים בתורה וכן במעשה מצוה כדי שלא ישמחו בה ויעצבו עמה. תחת הרוחות האלה יש רוח אחד ושמו טכסיכ"א (צ"ל סכסיכא וכן בזוהר) וכאשר האדם מלשין לחבירו או מסכסך עליו זה מתעורר עם המלשינות ההיא להשלים הענין ולהרוג במלשינות ההיא. בא וראה אע"פ שהקב"ה קבע לכל חיות ונחשים זמן לפשיטת עורם עכ"ז הכל תלוי בלה"ר ובמלשינות, כשאדם מלשין על חבירו חיות התחתונות מתפשטות מעורם ונותנים קולות ואותם הקולות עולים למעלה בהיכל הנקרא בור ששם כמה נחשים וכמה עקרבים כדפירש לעיל, וכלם מלמדים קנטוריא לעורר הנחש הקדמוני הנחש הגדול והוא פושט את עורו, וכל קשתותיו ר"ל מחנותיו וחייליו מתפרד מהם ומורידם למטה בהיכלות והוא עולה לומר קנטוריא במלשינות ההיא ואלמלא הפשט עורו אין אדם יכול לעמוד מפניו, הרחמן יצילנו.

היכל רביעי: הוא נקרא טיט היון, ונקרא כנגד זה יצה"ר אבן מכש.ל. היכל זה נקרא חוב"ה מטעם שהוא כנגד היכל זכות, וכל חובות בני אדם ועונות יש בהיכל זה כמה מלאכי חבלה שמקבצים אותם ומכניסים אותם בהיכל זה, וביום הדין כששוקלים חובה וזכות אם כף הזכות של צד הקדושה מכריע הוא קדוש ודנים אותו לחיים ואם כף חובה מכרעת כמה מבעלי חובה אוחזים בו ואומרים שלנו הוא ושמחים בו ודנים אותו למיתה וכו', בהיכל זה הוא מקום כל אותם הנקראים אלהים אחרים והם אותם המפתים בני אדם בתענוגות העוה"ז ובנאופים ובזנות, ועל כל אלו הנקראים אלהים אחרים יש רוח שולט על כולם והוא נקרא אל נכר, והוא מפתה הלומדים בתורה העומדים בבית המדרש במחשבות רעות ובטנופים ואומרים לו מה אתה עומד כאן מפסיד בחורותיך בעסק הלימוד ומתיש כחך, הלא טוב לך לשמוח בילדות בנאופים ובזנות. וכאשר האדם נפתה אחריו הולכים אחריו כמה בעלי טומאה לטמא אותו בעולם הזה, וכל אלו נקראו צואה רותחת שעומדים לטנף האדם. באמצע ההיכל הזה יש רוח אחד ושמו נגע וממנו מתפשט רוח אחר ונקרא נגע צרעת, והם עומדים לטמא לכל אותם בעלי לשון הרע יותר על כל המטמאים. הנגע העליון אשר אמרנו הוא ממונה לקלל לכל אותם שולחנות שלא נסדרו בשבת כראוי וכלם ערוכים לפניו והוא מקלל אותם קללות נמרצות שאין להאריך בהן, הרחמן יצילנו. כבדרך הקדושה לטוב כן דרך הטומאה לרע, בהיכל הזה תלויים לרעה כל הדברים חוץ מבני חיי ומזוני שהם תלוים למעלה בשאר ההיכלות ויורדים להיכל זה, ומשם יוצאים מקטרגים לרעה אם למעט בני האדם להמיתם או למעט מזונותם, הרחמן יצילנו. מהיכל זה יוצא רוח אחד טמא שמו ארירי"א, ותחת ידו כמה אלף ורבבות מלאכי חבלה וכלם נקרא אוררי יום, והם ממונים על המקלל עצמו בכעס או על שבועת האלה, והקללה ההיא מעלים אותה למעלה ומעוררים עמה נחש הקדמוני הלויתן נחש עקלתון שיעלה ויעורר קללות נמרצות ח"ו, וזהו שהיה מכוין איוב באמרו יקבוהו אוררי יום (איוב ד') שהם אלו העתידים לעורר לויתן שהוא הנחש העקלתון, הרחמן יצילנו.

היכל חמישי: הוא הנקרא שאול כנגד זה נקרא יצר הרע ערל והוא עיקר הערלה. בהיכל זה יש פתח אחד ועליו ממונה אחד ושמו איב"ה שהוא מעורר מדנים ואיבות בעולם ועל שמו נקרא ההיכל הזה איבה. בהיכל זה רוח טמא אחד שהוא שולט על הכל ושמו שוד"ד והוא מעורר שוד ושבר, והוא רובץ בהרים הרמים בין סלעים וצורים. מהיכל זה יונקים כל אותם השודדים ומכאן יוצאים כל אותם הרצחנים וההורגים, והולכים אחר לה"ט החרב המתהפכת להרוג הכל. וכאשר יש רעב בעולם ח"ו הרוח הזה נקרא שו"ד מזדווג עם אחר הנקרא כפן, זה לשודד בני העולם ולהמיתם וזהו שנקרא שוד, וזה לקללה מזון שבמעיהם שלא ישבעו וזהו הנקרא כפן. וכאשר יש בישראל גומלי חסדים בזמן הרעב גורמים לאלו שלא ישלטו בעולם על ישראל ושולטים באו"ה ונכנעת צד הטומאה וישראל מתברכים, וכאשר ח"ו אין בישראל מי שיגמול חסד אז ח"ו מתגבר הקליפה ואחד מאלו משפיע לאומות הנזכרות ויונק כל שפע הקדושה. וע"ז נאמר שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי (שה"ש א') אלו ישראל שכל השפע יורד מהקדושה אל צד אחר ח"ו. תחת אלו שאמרנו יש רוחות טמאים ונקראים ערלה והם זמורי ערלה וענפי ערלה ועל כלם ממונה אחד נקרא גזרדיני"א והוא ממונה על כל אותם שאינם שומרים שני ערלה וכל אותם המעכבים את

המילה, וזה טעם חתן דמים של צפורה, וזהו ממונה על האדם כאשר מטמא בריתו להכניסו בשאול ואבדון לדון אותו שם. באמצע היכל זה יש רוח אחד שהוא אורב על הדרכים ועל המקומות לראות אותם העוברים על התורה להלשינם למעלה להכנים איבה בין העליונים והתחתונים, וכן כלם עומדים לפתות האדם מדרך טובה לדרך רעה ואח"כ עולה ומקטרג עליו ונמצא מוציאו מן העולם הזה ומן העוה"ב ואין לך איבה גדולה מזו, וע"כ נקרא היכל איבה. והרוח הזה נקרא אפר"א (בזוהר אפריר"א) והכוונה אפר שאינו עושה פירות ואינו מגדל צמחים, הפך אפר קדוש שהוא עושה פירות וכו'.

היכל ששי: ההיכל הזה עליון על כל ההיכלות כמו צד הקדושה כי זה לעומת זה עשה האלהים כדפי', בהיכל הזה ד' פתחים ובהם ד' כתות טמאים נקראים, אחד מות ואחד רע ואחד צלמות ואחד אופל. אלו עומדים לעולם להרע ולהשטין וארבעתם מתייחדים כאחד כמו צד הקדושה, ועל היחוד הנזכר נקרא בית חבר כדכתיב ובית חבר (משלי כ"א) וזהו וחובר חבר. על ההיכל הזה נאמר נעתרות נשיקות שונא (שם כ"ו). כאן עומדים כל אותם נשיקות ופתויים ותאוות גופניות דזנותא וניאוף שעל ידם אדם מתגרש מהעוה"ז ומהעוה"ב. כל אותם הכתובים במשלי בפרשת כי בחלון ביתי בעד אשנבי וגו' (שם ו') כל אותם הפתויים הם מצד רוח ההיכל הזה. ועליו נאמר בביתה לא ישכנו רגליה (שם י"א) שהיא הולכת לפתות בני אדם, אחר שפיתה אותו יטעימהו מרורת פתנים אכזר. מוציאה נשמתו בחרבה ובה ג' טיפות, באחת נשמתו מתבלבלת ואינה מוצאה מקום לשבת, בשניה נפשו מתעקרת ויוצאה, בשלישית פניו מוריקות ויוצאה נשמתו כפטורי וכו'. כל זה תחת אשר נמשך אחריו וז"ש הכתוב ואחריתה מרה כלענה (שם). בהיכל הזה עומדים כל אותם מקטרגים המפתים לאדם במלבושיו ובבגדיו שיתקן עצמו ויסלסל בשערו וירחץ גופו וייטיב גאה כדי שיסתכלו בו הנשים, ועל הענין הזה ממונה אחד סקטופ"א שמו, ותחת הממונה הזה עומד ממונה אחד ושמו מרא"ה אשר בו רואה עצמו ומתייפה ומסתלסל ורואה במראה ההוא ומתלבש בו גאה וגאון וגסות הרוח, ואז רוח אחר אשר בהיכל ושמו עסירט"א אשר הוא ממונה על כל החלומות, להראות לאדם דמות אשר ימשך אחריו לאבד נשמתו. והממונה הזה מעורר ממונה אחר אשר תחת ידו ויורד ומעורר בהיכל התחתון שבו אסכרא ושם מעורר לנקבה אחת והיא לילי"ת אימא דשידי. וכאשר מתעורר האדם בגסותו הממונה עסירט"א אז מתקשרת עמו לילית ואז בכל ר"ח ור"ח מתעורר המראה אשר אמרנו דעמו לילית ולפעמים נזוק האדם מהם והוא נופל ארצה ונכפה ונזוק. וכל זה גורם לו המראה וכפי רוב גאותו שנתגאה כן רוב רעתו ונזקו וטומאתו וזהו עד יפלח חץ כבדו וגו' (משלי ז'), הרחמן יצילנו.

היכל שביעי: ההיכל הזה הוא היכל שמרי היין להשתכר ממנו כדכתיב וישכר ויתגל בתוך אהלה (בראשית ה') והם הענבים שסחטה חוה שבהם גרמה מיתה לבעלה ולכל אותם הבאים אחריו, ענבימו ענבי רוש אשכלות מרורות. בהיכל הזה עומדות כל אותם נשמות טמאות להשפיע לכל אותם המטמאים עצמם בנדה ואשת איש וכיוצא בהן כגון ממזרים וכו'. מהיכל זה יוצא רוח אחד שהוא ממונה על כל אותם הנשמות ושמו צפוני וסימנך ואת הצפוני ארחיק מעליכם (יואל ב'), וכנגד ההיכל הזה בגיהנם נקרא ארץ תחתית. בהיכל הזה נקודה דקה קרובה אל ספירות הקליפות וממנו יוצאים כל אותם רוחות הדקים המשוטטים בעולם שהם רואים ואינם נראים, ואלו עומדים לעשות נסים לבני אדם כי אלה אינם עומדות בקליפות הטנופות כ"כ כאחרים. על אלו ממונה אחד נסיר"א שמו, והיא מלה ארמית ופי' חתוכה שהכוונה שהוא מובדל מקליפות הטמאות ביותר, ואלו פורחים באויר ומזיקים מצד טומאתם מלעשות נסים בעולם לאותם העומדים בצד הקדושה. מן ההיכל הזה יוצא אש חזק ושלג ורוח מתחזק לדון את הרשעים וזש"ה תשלג בצלמון (תהלים ס"ח). בהיכל הזה עומדים ד' פתחים פתוחים לד' רוחות, ואלו אוחזים ואינם אוחזים בצד הקדושה ושם מאיר אור הקדושה והוא מקום מתוק לחסידי או"ה שלא הרעו לישראל. בפתח ההיכל האמצעי מבחוץ ג' פתחים והם מכוונים כנגד הקדושה והם מקומות למלכי או"ה החסידים שלא הרעו לישראל ולא דחקו אותם והגינו עליהם. ויש להם שם כבוד על כך ומאיר להם אור הקדושה בתוך האפלה ההיא. ועל זה נאמר מלכי הגוים כולם שכבו בכבוד איש בביתו (ישעיה י"ד). ואם דחקו לישראל כמה מלאכי חבלה אוחזים בהם ודנים אותם ג' פעמים בכל יום בכמה דינים משונים, ובכל יום ויום מעידים על ישראל ועל אמונתם ויורדים למטה ונדונים שם. עד כאן סדר שבעה היכלות הטומאה, או היכלות הקליפות.

הלל: מדרש על מזמורים קי"ג—קי"ח בתהלים שאומרים בר"ח ויו"ט. ומפני שהיו להם מדרש מיוחד על הלל לכן לא נדרשו המזמורים הללו כל צרכן במדרש שוחר טוב שהוא מדרש תהלים, וכמה פסוקים לא דרשו בו כלל כי סמכו על מדרש הלל, מזמור קט"ו לא לנו נשמט כלו ממדרש תהלים, ואפשר מפני שדרשו בו דברים בגנות אמונת האלילים והצלמים שעבדו להם גם הנוצרים. במדרש הלל נמצאים רושמים מספר חנוך וגם ממדרש היכלות באמרו „מלמד שראתה עינו של ר' עקיבא במרכבה כדרך שראתה עינו של יחזקאל הנביא, לכך נאמר ההופכי הצור אגם מים." בעל המדרש מתאונן כי בזמנו היו עמי הארץ מבני ישראל נותנין צדקה לצרכי ע"ז ודרש על זה שומר פתאים ה'. המדרש הזה נמצא בכ"י מינכען בקובץ

222 עם מדרשים אחרים וכתוב עליהם „בשם האל עושה נסים אתחיל ספר המעשים" ונדפס ע"י יעלינעק בבית המדרש חדר ה'.

מדרש הַלֵּל הנקרא ספר המעשים

[בית המדרש חדר ה']

בעשר לשונות של שבח נאמר הספר הזה (תהלים): בניצוח בנינון בשיר בהלל במזמור בהשכיל בתהלה בתפלה ברנה ובהודאה, ועשרה נביאים אמרוהו: אדם אברהם משה דוד שלמה אסא הימן ידותון אביאסף ודניאל, ויש אומרים אף שלשה בני קרח. התורה חמשה חומשין והספר הזה חמשה חומשין, וההלל חמשה חומשין. ומה ראה ההלל להתברך בכולם, מפני שהוא שבחם והוא תוספת על כל העולם, ויש בו לשעבר ולעתיד לבא, ליציאת מצרים ולדורות הללו ולימות גוג ומגוג. תחלה לשעבר הללויה ובסוף לעתיד הללויה, ליציאת מצרים בצאת ישראל, לא לנו ה' לדורות הללו, ואהבתי כי ישמע ה' הודו לה' כי טוב לימות המשיח ולימות גוג המגוג (1). י"ח ימים ולילה אחת [אומרים הלל שלם] ואלו הם: שמונת ימי חג הסוכות ושמונת ימי חנוכה, וי"ט הראשון של פסח ולילו וי"ט של עצרת. מי אמרו? אמר ר' נחמיה דוד אמרו, ומה היו ישראל עושין משיצאו ממצרים עד שעמד דוד, אפשר שהיו אוכלין פסחיהן בלא הלל? אמרו, משה אמרו בשעה שיצאו ישראל ממצרים שנאמר ויאמר לו פרעה לך מעלי ויאמר משה כן דברת ובזמנו דברת לא אוסיף עוד ראות פניך, הא כדעמי [כדאת] מבקש ממני שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי וגו'. וכשהגיע הזמן מהו אומר ויקרא למשה ולאהרן לילה, אמר להם משה אמש היינו עבדים לפרעה ועכשיו אנו עבדים להקב"ה, עמדו אז וקילסו להקב"ה שהוציאן מעבדות לחירות, ונאמר לפניו הללויה (עי' פסחים קי"ח).

הללויה, הללו למי שברא העולם שמקלסין אותו בשני אותיות, שנאמר עזי וזמרת יה ואומר בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים. ד"א הללויה משל למה"ד למלך שנשא אשה וכתב לה בסימפונין שלה שהיא מפורסמת בשבעים ואחד, אמרה לו בשתעשה לי כל צרכיי אני כותבת לך לשמך, כך כנסת ישראל אמרה לפני הקב"ה רבון העולמים כשתעשה לי כל נסים וגבורות שעשית לאבותינו אנו מקלסין לשמך בשבעים ואחד אותיות (בגימטריא), ואלו הן: ה' חמשה ל' שלשים ל' שלשים ו' ששה (הללו) הרי שבעים ואחד אותיות, לכך נאמר הללו־יה.

הללו עבדי ה', יבואו אבות העולם ויקלסו שנקראו עבדים, שנאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, יבא משה ויקלסך שנקרא עבד, שנאמר לא כן עבדי משה, יבא דוד ויקלסך שנקרא עבד שנאמר ודוד עבדי נשיא להם לעולם, יבואו חנניה מישאל ועזריה ויקלסוך שנקראו עבדים שנאמר שדרך מישך ועבד נגו עבדוהי די אלהא חייא עילאה, יבא דניאל ויקלסך שנקרא עבד שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים, יבואו מלאכי השרת ויקלסוך שגם הם נקראו עבדים שנאמר הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה וגו'. ד"א הללו עבדי ה' משל למה הדבר דומה, למלך שיצא ממזרח למערב וממערב למזרח ולא היו מכירין את לשונו לקלסו ובמה הוא חפץ להתקלס, ומי מכיר לשונו ויודע במה רוצה להתקלס? עבדיו ובני פלטין שלו, ומי הם עבדיו של הקב"ה? ישראל שהן עמלים בתורה ובמשנה לפניו. ד"א הללו עבדי ה', משל למה"ד למלך שנכנס למדינה והיו כל בני אדם מקלסין אותו בלבד, והקב"ה אינו כן אלא כל מעשיו מקלסין אותו, העליונים מקלסין אותו שנאמר הללו את ה' מן השמים, התחתונים שנאמר הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות עד וירם קרן לעמו וגו'. הא למדת שעליונים ותחתונים מקלסין אותו. הללו את שם ה', שבו נברא העולם כי מדותיו רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת ומטה כלפי חסד, ואומר ויהי ה' את יוסף ויט אליו חסד. ד"א הללו את שם ה', משל למה הדבר דומה למלך ששלח פמיליא שלו למלחמה ונתן להם האיקונין שלו ואמר להם כל זמן שאתם נוצחין תהיו מקלסין איקונין שלי, וכאילו לי אתם מקלסין, לכך נאמר הללו את שם ה'. יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם, לפי שבעולם הזה מקלסין אותו ישראל בלבד, שנאמר יראי ה' הללוהו כל זרע יעקב כבדוהו וגו' אבל לעתיד לבא יקלסוהו כל או"ה שנאמר בהקבץ עמים יחדיו, ואומר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' וגו'. ד"א יהי שם ה' מבורך, לפי שבעולם הזה מקלסין אותו על הטובה ועל הרעה, על הטובה הטוב והמטיב ועל הרעה ברוך דיין האמת, אבל לעתיד לבא אין מקלסין אותו אלא על הטובה שאין קללה לעתיד לבא שנאמר בלע המות לנצח וגו'. ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה', בנוהג שבעולם אדם מדליק הנר לפני שכניו והם מחזיקין לו טובה אבל במקומות אחרים אינן יכולין לעשות כן, והקב"ה מאיר לכל העולם כולו, לכך נאמר ממזרח שמש ועד מבואו מהלל שם ה', האיר אור החמה ביום מקלסין אותו בא"י יוצר המאורות, שקעה חמה בערב מקלסין אותו בא"י המעריב ערבים, לכך נאמר מהולל שם ה'. שאל אנטונינוס את רבינו הקדוש אם יש לאדון דירה שהיא עשר על עשר אמות איך הוא עושה לקבוע את המנורה, אמר לו באמצע הטרקלין, אמר לו ומפני מה לא קבע המקום חמה באמצע הרקיע, א"ל מפני שלום הבריות שלא יהא אדם יוצא לדרך ואינו יודע כמה שעות ביום, והחיות

(1) נוסחא אחרת: כל גוים סבבוני לימות גוג המגוג, אלי אתה ואודך וגו' לעתיד לבוא.

שוקעות עליו ולסטין באין עליו והורגין אותו, אלא עשה שיהא אדם יוצא בדרך ויודע כמה שעות ביום ויהא יודע מאיזה מקום יצא ובאיזה מקום לן. ר׳ יודא אומר תיק עשה הקב״ה לחמה שנאמר לשמש שם אהל בהם ושוקעת במערב וחוזרת לתיק ועולה מן החלונות למזרח, וחכמים אומרים מחילה עשה לה הקב״ה בארץ ושוקעת במערב וחוזרת למעלה ועולה מן המחילה למזרח, אסטרולוגין אומרים כי הרקיע חוזר בגלגל והמזלות חוזרין בו, אמרו להם חכמים אם בגלגל חוזר צריכה העגלה להיות פעם אחת בדרום ופעם אחת בצפון ועקרב פעם בצפון ופעם בדרום אלא לעולם עקרב בדרום ועגלה בצפון. יוסה אומר החמה הולכת בדרום עד יסוד שנאמר הולך אל דרום וסובב אל צפון זה מפני מזרח ומערב, ד״א ממזרח שמש עד מבואו, יכול שאינו משובח אלא בארץ, בשמים מנין שנאמר רנו שמים וגילי ארץ, הרי בישוב אמור, במדבר מנין שנאמר ישאו מדבר ועריו, הרים וגבעות עץ פרי וכו׳. שמקלסין אותו לעתיד מנין שנאמר רנו שמים כי עשה ה׳ פצחו הרים רנה וגו׳ ואומר אז ירננו כל עצי היער מלפני ה׳ וגו׳. ר ם ע ל כ ל ג ו י ם ה׳, וכי על ישראל אינו רם, הוי אומר רם על הרמים, משל למה״ד לרועה שהיה לו בן והיו קורין אותו בנו של רועה, נעשה איפרכוס והיו קורין אותו בנו של איפרכוס, נעשה מלך והיו קורין אותו בנו של מלך, וכל זמן שמתגדל בנו מתגדל עמו, כך ישראל מתגדלין תמיד באביהם שבשמים שנאמר בנים אתם לה׳ אלהיכם, ואף הקב״ה מתגדל בהם שנאמר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. ד״א רם על כל גוים ה׳, היה חלש מלמעלה וגבור מלמטה מי נוצח? הוי אומר זה הגבור, ואין צריך לומר גבור מלמעלה וחלש מלמטה, כך גבור על הכל מלמעלה הוא הקב״ה ובני אדם חלשין למטה, שנאמר כי האלהים בשמים ואתה על הארץ. ד״א רם על כל גוים ה׳, משל למה״ד למלך שהיה יושב ודן על בימה שלו והיו הכל מתיראין ממנו נכנס לתוך ביתו והפשיט את כליו והעביר כלי זיינו ממנו התחילו בני הבית משחקין בו זה מושך לכאן וזה מושך לכאן, יכול אף למעלה ת״ל אל נערץ בסוד קדושים רבה, ואומר וסביביו נשערה מאד, ואומר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו. ע ל ה ש מ י ם כ ב ו ד ו, וכי אומות העולם היו יודעין היכן כבודו של מקום? אף ישראל לא היו יודעין אלמלא נביאים שעמדו ולמדו להם לישראל, מיכה אמר ראיתי את ה׳ יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו, יחזקאל אמר נפתחו השמים ואראה מראות אלהים, ישעיה אמר ראיתי את ה׳ יושב על כסא רם ונשא, דניאל אמר חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב לבושיה כתלג חור וגו׳ נהר דינור נגד ונפק מן קדמוהי וגו׳, והא למדנו שכבודו מן השמים. ד״א על השמים כבודו, משל למה״ד למלך ב״ו שהשיא לעבדו אשה

והשלימה בכסף ובזהב ובאבנים טובות ומרגליות, אמר לה הרי הכל מסור בידך חוץ מחביות זו שהיא מלאה עקרבים, נכנסה אצלה אשה אחת שואלת ממנה חומץ, אמרה לה מה המלך נוהג בך אמרה לה מנהג יפה אלא אני מצטערת על חביות אחת שהיא מלאה עקרבים, אמרה לה כל קוזמיאה שלו כנוסים בתוכה ומבקש לישא אשה אחרת וליתנם לה, מיד שלחה ידה לתוך החביות והשיכוה עקרבים, כך המלך זה הקב״ה ואיש ואשה זה אדם וחוה, שואלת החומץ זה הנחש, באותה שעה סילק הקב״ה שכינתו בשמים שנאמר עלה אלהים בתרועה. מ י כ ה׳ א ל ה י נ ו. מי כה׳ אלהינו במצילים, מי כה׳ אלהינו במפרעים, מכ״א במכברים (במכבירים?), מכ״א בנותני שכר, מכ״א באלילים. משל למה״ד למלך ב״ו שהלך לו אצל בעל הבית אחד ועשאו אפוטרופוס להיות עומד על עניניו הגיע עסק לאותו האיש ונתפש למלכות ונידון באור, הלכו אל המלך ואמרו לו הרי אותו האיש בן ביתך נידון באור, אמר להם אני מצילו, אמרו לו אין אתה יכול שכבר הטילוהו באור, אמר להם ומה אני יכול לעשות לו, והקב״ה אינו כן אלא מציל האדם מתוך האור שנאמר אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים. מי כה׳ אלהינו במפרעים, פרעה גזר על ישראל לאבדן שנאמר ויצו פרעה לכל עמו וגו׳ והקב״ה נפרע מהם ואיבדם במים שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף, וכן אמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם, ואומר ומרותי פעולתם ראשונה אל חיקם. מי כה׳ אלהינו במכברים, משל למה״ד למלך שאמר לאוהבו השכם בבקר על פתח שלי ואעשה אותך בעל חמדה שלי לא הגיע חצי הלילה עד שמת, שנאמר ביה בליליא קטיל בלשאצר מלכא. מכ״א בנותני שכר משל למה״ד למלך ששכר פועלים הרבה והיה ביניהם עצל אחד ומתון אחד, וכשבא לתת להם שכרם נותן להם בשוה, אבל הקב״ה אינו כן אלא לפי מעשיו של אדם נותן לו גמולו שנאמר אני ה׳ חוקר לב וגו׳ לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. מכ״א באלילים, לפי שאומות העולם קורין עצמן אלוהות, ושמא הן יכולין לרפאות החולה או ליילד את החיות? פרעה קרא עצמו אלוה שנאמר לי יאורי ואני עשיתני, סנחריב שאמר מי בכל אלהי הארצות וגו׳, נבוכדנצר אמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון, נגיד צור שנאמר ותאמר אל אני מושב אלהים ישבתי, בא וראה מה אמר הקב״ה ליחזקאל הנביא לך אמור לנגיד צור תפיך ונקביך ביום הבראך כוננו, הנקבים האלו שיש לך מהם פתוחין ומהם סתומין, אם יסתמו הפתוחין או אם יפתחו הסתומין אי אפשר לך לחיות בעולם, והרי דברים ק״ו שכן הוא אומר באיוב הידעת עת לדת יעלי סלע חלל אילות תשמור תספור ירחים תמלאנה וידעת עת לדתנה תכרענה ילדיהן תפלחנה חבליהן תשלחנה, וכי כולם מעוברות כאחת? יש מהן מעוברות

בשבת זו ויש מהן מעוברות בשבת אחרת, מה הקב"ה עושה, סופר לה ירחים וממלא לה, האילת הזאת אינה יכולה ללדת מפני שאיבריה סכופים עליה עד שהיא אוכלת, והקב"ה מזמן לה נחש והיא נושכה ואיבריה מתרפאין והיא יולדת, ולא לאילה בלבד הקב"ה עושה אלא לכל, שנאמר ורחמיו על כל מעשיו.

המגביהי לשבת, הגבהתי השפלתי הגבהתי, וכן היה הלל אומר עלה למטה ורד למעלה. המשפילי לראות, משל למה"ד למלך ששלח שני איפרכין לשתי איפרכיות שלו, אחד שיישב באפרכיה שלו חבשו המלך בבית האסורים, ואחד שיישב באפרכיה שלו הושיבו בבימה עמו, ולאחר כן לקח אותו שהושיבו בבימה עמו [וחבשו בבית האסורים ואותו שהושיב בבית האסורים הושיבו אותו בבימה], אמרו לו עבדיו מה ראית לעשות להם ככה, אמר להם זה שהושבתיו בבימה לא ראה קלון מימיו וזה שהושבתיו בבית האסורים לא ראה כבוד מימיו, ידע זה מאיזה כבוד יצא ולאיזה קלון הוא נכנס, וידע זה מאיזה קלון יצא ולאיזה כבוד נכנס. כך הקב"ה משפיע שלום לאו"ה בעוה"ז להורידם לבאר שחת ומשפיל ישראל בעוה"ז להעלותם למעלה העליונה לעתיד לבוא, שנאמר ונתנך ה' לראש על כל גויי הארץ. בשמים ובארץ, לפי שאו"ה מענין ישראל ואומרים להם אינו שולט אלא בשמים, וישראל משיבין כך: צאו והסתכלו בחמה שהיא שלוחו של הקב"ה ושולטת בהרים ובגבעות, ואם שלוחו של מקום כך הקב"ה על אכו"כ. ד"א בשמים ובארץ, מלמד שאין מושיבין את האדם בישיבה של מטה עד שמושיבין אותו בישיבה של מעלה, וכל בני אדם מסתכלין בו ואומרים פלוני כשר פלוני חסיד וראוי הוא להיות חכם, שאמרו אשר המתברך בארץ יתברך באלהי אמן. ומנין שאין נפרעין מן האדם מלמטה עד שנפרעין ממנו מלמעלה שנאמר והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה. מקימי מעפר דל, דוד אמרו לעצמו מקימי מעפר דל, אבל חנה אמרתו על כל הדורות מקים מעפר דל. ד"א מקימי מעפר דל אין דל אלא שנתדלדל מנכסיו, הא כיצד אדם מוכר ביתו ויש לפניו מקצת, בהמתו ויש לפניו מקצת, מוכר מקצת שדותיו ויש לפניו מקצת, אביון הוא תאב לכל. ד"א מקימי מעפר דל, העפר הזה אדם אוכל עליו ויושב עליו ורוחו הולכת אליו. ר' שמעון בן תחליפא אומר סבור אתה שאתה מגנהו ואין אתה אלא משבחהו, שאם יהיה לאדם שתי מזובלות מאשפות אין אתה משבחו אלא מגנהו? ומהיכן אתה מגנהו?! להושיבי עם נדיבים, ומי הם הנדיבים אלו אברהם יצחק ויעקב שנאמר נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם. מושיבי עקרת הבית, שש עקרות הן בנשים (2). ומה ראו אלו להיות עקרות, לפי שאין פועלין לפניו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות. ד"א מושיבי עקרת הבית, להושיב את שרי עקרה ליתן לה בית שנאמר הניקה בנים שרה, וכי כמה בנים הניקה והלא בן אחד הזה לה שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע? אלא לפי שנאמר ויגדל הילד ויגמל וגו' למה עשה משתה ביום הגמל את יצחק ולא ביום שנגדלו? אלא לפי שהיו או"ה אומרים לא ילדה שרה יצחק אלא השפחה, מה עשה הקב"ה יבש דדי מטרוניות שלהם ולא היו יכולין להניק את בניהן ובאין אצל אברהם ואומרין לו שתניק שרה את בניהן, אז אמר אברהם לשרה אין זו שעה של צניעות אלא קדש שמו של הקב"ה וגלי דדיך והניקי בניהן וידעו כי יצחק בנך, ולא הספיקה לגלות דדיה עד שהיו מוציאין חלב כשתי מעיינות, הה"ד וברכתי אותה, שתי ברכות בשתי דדיה, והיו כל המטרוניות אומרין מי יתן שינק בני מחלב צדקת, לכך נאמר הניקה בנים שרה (3). ד"א מושיבי עקרת הבית להושיב רבקה עקרה ליתן לה בית, שנאמר ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך, אמר לה הקב"ה הרי כל העולם כלו בנוי בבטנך, שמזה ומזה יצאו מלכים, מזה ומזה יצאו אלופים, ונתן לה הקב"ה שני בתים בית עשו בעוה"ז ובית יעקב בעוה"ב, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו'. ד"א מושיבי לאה עקרה לתת לה בית, שנאמר וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה, ונתן לה הקב"ה שני כתרים כתר מלכות נטלה מרים, כתר כהונה נטלה יוכבד. ד"א מושיבי רחל עקרה ליתן לה בית, שנאמר ויזכור אלהים את רחל, ונתן לה הקב"ה שני בנים יוסף ובנימין, מיוסף עמדו שני שבטים זה יהושע וגדעון [יהושע מאפרים וגדעון ממנשה], שנאמר בכור שורו הדר לו, ומבנימין עמדו שני מלכים זה שאול ואיש בושת, שנאמר ולו היה בן ושמו שאול בחור (ש"א ט') ושתים שנה מלך (שם י"ג). ד"א מושיבי חנה עקרה לתת לה בית שנאמר עד עקרה ילדה שבעה, והעמיד ממנה עשרים ושנים אלף לוים שנאמר כל אלה בנים להימן חוזה המלך וגו'. ד"א מושיבי אמו של שמשון עקרה לתת לה בית, שנאמר ותהר האשה ותלד בן ותקרא את שמו שמשון, וכתיב ותחל רוח ה' לפעמו וגו'. ד"א מושיבי עקרת הבית להושיב את ציון עקרה ליתן לה בית תורה. אם הבנים שמחה, שהן שמחין באמם ואמם שמחה בהם, לפי שבעולם הזה אין מטבע של תורה יוצא, שאם ילך אדם אצל פלטורין ויאמר לו אשנה לך פרק אחד בקהל, ואומר לו אם יש לך בידך מעות ואם לאו איני יוצא מידך, אבל לעתיד לבוא אין מתבקש אלא תורה שנאמר הנה ימים נאום ה' והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים

---

(1) בפסיקתא פ' רני עקרה: שבע עקרות הן, ובכ"י פארמא שש כמו כאן, לפי שאין מונה ציון בכלל נשים. (3) עי' פסיקתא פ' שוש אשיש.

כי אם לשמוע דבר ה׳, ואומר ונעו מים ועד ים. ד״א אם הבנים שמחה אלו בני ציון שהם שמחים באמם ואמם שמחה בהם, משל למה״ד למלך שנשא אשה ויולדת לו בן ראשון ונתנו להגמון אחד שיגדלנו, ילדה לו בן שני ונתנו לאיפרכוס שיגדלנו, ילדה לו בן שלישי ונתנו לשלטון אחד שיגדלנו, כיון שעמדה מלדת התחילה מצטערת על בניה ואומרת למלך היכן הם בני?... מיד הקב״ה תוקע בשופר גדול ומעלן לירושלם, שנאמר כל יושבי תבל ושוכני ארץ כנשוא נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו, ואומר והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו׳, ואז ציון שמחה בבניה ובניה באמם, שנאמר ובני ציון גילו ושמחו בה׳ אלהיכם. בתחלה הללויה ובסוף הללויה, הללויה לשעבר הללויה לעתיד, הללויה בעולם הזה הללויה בעוה״ב.

בצאת ישראל ממצרים, כנסת ישראל אומרת לפני הקב״ה רבון כל העולמים נבואות טובות נתנבאו נביאים ראשונים כל אחד ואחד ועדיין לא ראינו מהם. ירמיה אמר אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים וגו׳, הושע אמר והיה מספר ב״י כחול הים, יואל אמר ביום ההוא יטפו ההרים עסים, עמוס אמר הנה ימים באים נאום ה׳ ונגש חורש בקוצר, ישעיה אמר נכון יהיה הר בית ה׳ בראש ההרים, ואומר עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם, ועדיין לא ראינו אחת מהן. שכן אסף בן קרח אומר אותותינו לא ראינו אין עוד נביא ולא אתנו יודע עד מה. ורוח הקדש משיבה אותם ואומרת להם, כשנגליתי לאברהם אביכם ואמרתי לו וענו אותם, שמא אמרתי לו שאני קורע להם הים, שמא אמרתי לו שאני מוריד להם המן? והרי דברים שלא אמרתי נתתים דברים שאמרתי על אכו״כ. ד״א בצאת ישראל ממצרים, כשהיו ישראל במצרים היו תמהין על עצמם ואומרים אין בידינו מצוה אחת שנטפל בה שנזכה בה ליגאל, מיד אמר הקב״ה למשה, לך פתח אותם בדברי הלכות פסח, שנאמר החדש הזה לכם. והלא איבה היתה בינם לבין המצריים מפני הטלאים, ולא עוד אלא שבאה שעת מילה שנאמר ואעבור עליך ואראך וגו׳ ואומר לך ברמיך חיי ואומר לך ברמייך חיי, בדם פסח ודם מילה. ר׳ יודא אמר אם באין אנו לחשוב הלכות פסח יותר משלשים מצות היו בידם, ויש אומרים יותר מארבע לא היו בידם: שלא שינו את שמותם ולא שינו את לשונם ושלא נחשדו על העריות ועל לשון הרע. שלא שינו את שמותם ולא שינו את לשונם שנאמר ובני ראובן חנוך ופלוא חצרון וכרמי, ואומר לראובן משפחת הראובני לשמעון משפחת השמעוני, מלמד שהיה משה מיחסן יפה יפה [לפי שמותם ולשונם], ושלא נחשדו על העריות מנין שנאמר ויצא בן אשה ישראלית וגו׳ מלמד שלא היה ביניהם ממזר אלא זה בלבד ופרסמו הכתוב, ועליו הוא מפורש בקבלה גן נעול אחותי כלה. ר׳ נתן אומר גן נעול אלו הזכרים גל נעול אלו הנקבות, ר׳ נחמיה אומר גן נעול אלו הבתולות (הארוסות) גל נעול אלו הנשואות, מעין חתום אלו הבתולות. ד״א גן נעול כראותם (?) סימן. ושלא נחשדו על לשון הרע מנין שנאמר ושאלה אשה משכנתה וגו׳ וכבר היה הדבר נתון ביניהם קודם שנים עשר חדש, כאן אתה מוצא שלא הלשין אחד את חבירו. בית יעקב מעם לועז, אל תהי קורא לא כן (4) מעם לועז מלמד שהיו חלשים. ודאי שכן הוא, שאמר הקב״ה למשה שלח ידך ואחוז בזנבו, מלמד שכבר באה מלכות מצרים [לירידה], וכן אתה מוצא שמכנה אותם שנאמר אחזו לנו שועלים וגו׳ ונשיא מארץ מצרים לא יהיה עוד וגו׳ ונאמר מן הממלכות תהיה שפלה. היתה יהודה לקדשו, מעשה בארבעה זקנים שהיו יושבים ועוסקים בתורה בדבר זה, ואלו הן אלעזר בן מתיה וחנינא בן חכינאי ושמעון התימני ושמעון בן זומא, אמרו מאיזה זכות נטל יהודה המלכות? ענה הראשון ואמר בזכות שאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו, ענה השני ואמר בזכות שנאמר ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני—ענה בן עזאי ואמר ראויה הודאה שמכפרת על הביאה; ענה השלישי ואמר בזכות שאמר ועתה ישב נא עבדך תחת הנער—ענה בן עזאי ואמר הלא מתחילה היה יכול למחות בם ולא מיחה ואילו אמר להם לא היה מכניסם לאותה הזיקה; ענה הרביעי ואמר בזכות כי עבדך ערב את הנער—ענה בן עזאי ואמר מכל מקום הערב משלם. אמרו אם כן מאיזה זכות נטל יהודה המלכות?—בשביל שקידש שמו של הקב״ה על הים, שבשעה שהיו ישראל עומדין ומדיינין על הים, זה אומר אני יורד תחלה וזה אומר אני יורד תחלה, אמר משה לשבט ראובן ולא קבל לשמעון ולא קבל, ומתוך שהיו עומדין ומדיינין קפץ שבטו של בנימין ונכנס שנאמר שם בנימין צעיר רודם, אל תקרי רודם אלא רד ים, התחילו שרי יהודה רוגמין אותם באבנים שנאמר שרי יהודה רגמתם ועל זכות אותה רגימה הלבישו הקב״ה בארגמן ונתן לו המלכות, ואין ארגמן אלא מלכות שנא׳ והלבישו לדניאל ארגוונא (עי׳ סוטה ל״ז). ישראל ממשלותיו, אמר לו הקב״ה אני בעצמי הייתי מושל בעמי מכאן ואילך אני ואתה נמשול בעמי. ד״א לשעבר אני בעצמי מולך בעולמי מכאן ואילך אני ואתה מולכים בעולם. הים ראה וינס, ר׳ יהודה אמר מה ראה? מקלו של משה, התחיל עומד כנגדו ואומר אני גדול ממך, ולא עוד אלא שנבראתי אני ביום השלישי ואתה ביום הששי, חזר משה אצל הקב״ה ואמר לפניו רבש״ע אין הים שומע לי, אמר לו ולא ולא נתתי לך המטה שתהא רודה בו הסרבנים? אמר לו ולא קיבל עליו. א״ר נחמיה ראה את השם חקוק במקלו של משה ולא קבל עליו, שנאמר ויאמר אליו מה זה בידך ויאמר

(4) הלשון מגומגם וחסר וצ״ל אל תהי קורא כן, אלא לא־עז.

מטה, ואין זה אלא שם שנאמר זה אלי ואנוהו. ור׳ נתן אומר ראה בימינו של משה זרוע תפארתו, אמר לו ולא קיבל עליו. ר׳ יוסי אומר, אמרו לו לים לא כך התנה עמך הקב״ה שבל זמן שהוא רוצה הוא עושה אותך יבשה שנאמר יקוו המים, ולא קיבל עליו. ר׳ יוסי אומר ראה כל אלו התחתונים ולא קיבל עליו. מלך שהוא מבקש לרדות עבדו מהו עושה? אמר לו עשה כך וכך, שנאמר ויט משה את ידו על הים ויולך ה׳ את הים ברוח קדים עזה, כיון שראה הים את הקדים ברח והלך שנאמר הים ראה וינס. רבי אומר שני כתובים הן, כתוב אחד אומר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש וכתוב אחד אומר לגוזר ים סוף לגזרים, אלו הקטנים, כיון שהגיעו למילה ברחו. עשרה נסים עשה הקב״ה לישראל על הים: א׳) בתחלה נעשה להם כמין כיפה שנאמר נקבת במטיו ראש פרזיו, ב׳) חזר ונעשה כמין ערמות שנאמר וברוח אפיך נערמו מים, ג׳) חזר ונעשה כמין ניקפה שנאמר קפאו תהומות בלב ים, ד׳) חזר ונעשה כמין יבשה שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה. ה׳) חזר ונעשה כמין בקעה שנאמר כבהמה בבקעה תרד, ו׳) חזר ונעשה כמין דרכים שנאמר דרכת בים סוסיך. ז׳) חזר ונעשה כמין פירורין שנאמר אתה פוררת בעזך ים, ח׳) חזר ונעשה כמין גזרים שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים, [ט׳) חזר ונעשה כמין נד שנאמר נצבו כמו נד נוזלים, י׳) חזר והוציא להם מתוקים מתוך מלוחים שנאמר ויוציא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים (5)]. וכשם שעשה להם עשרה נסים על הים כך עשה להם עשרה נסים במתן תורה שנאמר ויאמר ה׳ מסיני בא וזרח משעיר למו, ואומר ה׳ בצאתך לפני עמך, ואומר הרים נזלו מפני ה׳ וגו׳. הירדן יסוב לאחור, כיון שראה הירדן את הים שברח התחיל לדון בפני עצמו, ומה זה שגדול ממני שתופס כל העולם כולו ברח לו, אני שאיני אלא ספקות (סיפוק) אחד מן העולם על אכו״כ [שעלי] לחזור. כיון שראה משה את הים שברח התחיל משחק ומרקד, אמר לו מה לך הים כי תנוס? אמר לו עד שאתה אומר לי אמור לירדן למה חזרת לאחוריך, אמר לירדן למה תסוב לאחור? א״ל עד שאתה אומר לי אמור להרים למה אתם מרקדים, אמר להרים למה אתם מרקדים? אמרו לו עד שאתה אומר לנו אמור לעולם למה נעקרת ממקומך, אמר לעולם למה נעקרת ממקומך? אמר לו לא מפניך משה בן עמרם אלא מלפני אדון חולי ארץ וגו׳. ההופכי הצור אגם מים, מה הצור הזה אם אדם יושב ומנקר בו אפילו כל היום כולו אינו יכול להוציא ממנו מים כלום, רבי אומר כשהיו ישראל עומדים לפני הר סיני היו הופכים בצור הזה, אמר הקב״ה לאלו אני אתן את תורתי? על אלו אני משלח רוח הקדש?! אלא הרי אני נותן להם עשרת הדברות עד שילמדו ויעמדו להם כצור הזה. ד״א ההופכי הצור אגם מים, מלמד שהיו ר׳ עקיבא ובן עזאי טרשים כצור הזה (6), ועל ידי שציערו עצמן על תלמוד תורה פתח להם הקב״ה פתח לתורה, ודברים שאין יכול לעמוד בהם בית שמאי ובית הלל לאיסור והיתר עמד בן עזאי ופירשם, שנאמר בחלמיש שלח ידו (איוב כ״ח ט׳), ודברים שהיו סתומים בעולם עמד ר״ע ופירשם שנאמר מבכי נהרות חבש ותעלומה יוצא אור (שם כ״ח י״א). מלמד שראתה עינו של ר״ע במרכבה כדרך שראתה עינו של יחזקאל הנביא, לכך נאמר ההופכי הצור אגם מים.

לא לנו ה׳ לא לנו, אומרים הדורות הללו לפני הקב״ה רבש״ע כמה נסים עשית לאבותינו ביום מתן תורה ולנו תעשה נסים למען שמך הגדול, משל למה״ד למלך שחילק מתנות לבניו ולאחד מהם לא נתן, אמר לו בנו אבא תן לי ג״כ עשה לפי כבודך, כך כל אחד אומר בדורו: משה אמר ועתה יגדל נא כח ה׳, יהושע אמר וישמע הכנעני וכל יושבי הארץ, דניאל אמר ה׳ שמעה ה׳ סלחה וגו׳, חסד שעשית עם הראשונים אע״פ שהיו בידם מעשים טובים עשה עמנו, כי גם מתחלה בראת עולמך בחסד שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה. ד״א לא לנו, הרי זו אמורה כנגד ישראל בשעה שגלו לבבל שהיו בתוכם אלף צדיקים שנאמר החרש והמסגר אלף הכל גבורים, עושי צדקה ומלאכה, וכי מה גבורה היו עושים שהיו הולכים בגולה אסורים בזיקים? אלא שהיו גבורים בתורה ובמעשים טובים, שנאמר על כן יאמר בספר מלחמות ה׳, ואומר גבורי כח עושי דברו. ד״א לא לנו ה׳ לא לנו, זו אמורה כלפי חנניה מישאל ועזריה בתוך כבשן האש, ענה הראשון ואמר לא לנו ה׳ לא לנו, ענה השני ואמר כי לשמך תן כבוד, ענה השלישי ואמר על חסדך ועל אמתך. מיכאל אמר למה יאמרו הגוים איה נא אלהיהם, לפי שהגוים קופצים על הפרצה ומחרפים ומגדפים ומנאצים על ישראל ואומרים איה נא אלהיהם. אמר ר׳ אלעזר הקפר, פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגעתי גוי אחד והיה משתבח בכל הדרך ואומר אין אלוה גדול מיראתי, כשהגעתי [למקומי] אמרתי לו תהא כאלהיך, אמר לי קללתני, אמרתי לו לא קללתיך אלא בכל הדרך הייתי משתבח באלהיך ועתה אמרתי שתהא כאלהיך שנאמר כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה׳ אלהינו עולם ועד. ד״א לא לנו ה׳ לא לנו, שהגוים קופצים לתוך הפרצה ומחרפין ומגדפין ישראל, שכן הוא אומר בנבוכדנצר הרשע לקצת ירחין תרי עשר וגו׳ (דניאל ד׳) ואמר ה׳ בנה ירושלם ואני החרבתיה ואני בניתי את בבל ומי מחריבה, עוד מלתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל לך אמרין נבוכדנצר מלכא מלכותא עדת מנך וגו׳ בה שעתא

(5) שני נסים אחרונים חסרים ונתוספו עפ״י המכילתא מסכתא דויהי בשלח פ״ד, (6) לכם היה כאבן מבלי דעת התורה. ועי׳ אדר״נ פ״ג, ב״ר פי״ב, ופרקי דר״א פ״א.

מלתא ספת על נבוכדנצר ומן אנשא טריד ועשבא כתורין יאכל וגו׳ כולא מטא על נבוכדנצר מלכא (שם). ואלהינו בשמים, לפי שאו״ה אומרים לישראל הרי אלהותינו אנו רואים אותם אתם היכן הוא אלהיכם? משיבין אותם כך: אלהיכם מעשה ידיכם ואתם רואין אותם והם אינן רואין לכם, ואלהינו בשמים ואנחנו מעשה ידיו והוא רואה אותנו ואנו לא נראה אותו, הוא רואה ואינו נראה. כל אשר חפץ ה׳ עשה, רבי אומר שני כתובין הם, כתוב אחד אומר כי לא אחפוץ במות המת, וכתוב אחד אומר כי חפץ ה׳ להמיתם, הא כיצד? עד שלא יתחתם גזר דינם לא אחפוץ במות המת, משנחתם גזר דינם כי חפץ ה׳ להמיתם. עצביהם כסף וזהב, לשון של עצב שנאמר ועתה אל תעצבו, ואומר הרבה ארבה עצבונך, ואומר בעצבון תאכלנה. ד״א אין עצביהם אלא צער להם, שכן אמר משה לישראל כי אתם ידעתם את אשר ישבנו בארץ מצרים ותראו את שקוציהם הרי הן מושלכים בדרכים הפסילים של עץ ואבן, ושל כסף ושל זהב מפקידים עליהם שומרים, אני אומר להם לאו״ה מה הם רואין בעיניהם ושומעין באזניהם עד שאלהיהם צריכין שמירה. מעשה ידי אדם, עני אחד מכנים איסר ומניחו בחלון ועושה אותו תרומה, שנאמר המסוכן תרומה עץ לא ירקב יבחר, מה עושה? הולך לו אצל חרש ואומר לו אלוה אחד יפה אני מבקש לעשות לי והוא אומר לו תביא אילן שנדל בשדה בימות הגשמים שנאמר לכרות לו ארזים וגו׳ וגשם יגדל, העשיר הולך לו אצל הצורף ואומר לו אלוה אחד יפה אני מבקש לעשות לי ואני מבקש להטיל עליו [זהב] וכו׳ הם מכניסים אותו לאור ושוקלין אותו שנאמר הזלים זהב מכים וגו׳ ישאוהו על כתף יסבלוהו ויניחוהו תחתיו ולא יעמוד ממקומו לא ימיש וגו׳ ושב העני ואומר מהו זה של זהב? אעשנו של כסף ומן המותר אתפרנס בדמיו שאמכרנו, ושב העני ואומר מהו של כסף? אעשנו נחשת, ושב העני ואומר מהו של נחשת? אעשנו של עופרת, ושב עוד העני ואומר מהו של עופרת? אעשנו מעץ, ושב עוד העני והיה לו רובע אחד קמח בביתו ולא היה לו במה יסיקנו שלא היה יכול ללכת בשדה מפני הגשמים, הלך לו לזוית אחד וקיצץ ממנו, באחרונה נוטל קרדום וקוצץ אותו כולו, שנאמר חציו שרף במו אש ושאריתו לאל עשה לפסלו, ולא ישיב אל לבו לא דעת ולא תבונה לאמר וגו׳ לבול עץ אסגוד, לכך נאמר מעשה ידי אדם. פה להם ולא ידברו, יאלם הפה המדבר המשתחוה לפה שאינו מדבר והמניח את הפה המדבר, שנאמר כי פי ה׳ דבר, ואומר וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. עינים להם ולא יראו, תעוורו העינים הרואות שהן משתחוות לעינים שאינן רואות ומניחות העינים הרואות שנאמר עיני ה׳ משוטטות בכל הארץ. אזנים להם ולא ידברו, תחרשנה האזנים השומעות המשתחוות לאזנים שאינן שומעות ומניחות האזנים השומעות שנאמר ויקשב ה׳ וישמע. אף להם ולא יריחון, יאטם האף המריח המשתחוה לאף שאינו מריח ומניח את האף המריח, שנאמר וירח ה׳ את ריח הניחוח. ידיהם ולא ימישון, יתקצצו הידים הממשמשות המשתחוות לידים שאינן ממשמשות ומניחות הידים הממשמשות, שנאמר אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, ואומר מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן. רגליהם לא יהלכו, יתפסחו הרגלים המהלכות המשתחוות לרגלים שאינן מהלכות ומניחות הרגלים המהלכות, שנאמר ויצא ה׳ ונלחם בגוים ההם, ואומר ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים וגו׳. לא יהגו בגרונם, יסתם הגרון ההוגה המשתחווה לגרון שאינו הוגה ומניח הגרון ההוגה שנאמר והגה מפיו. יצא, ואומר חכו ממתקים. כמוהם יהיו עושיהם, שאין בהם רוח ונשמה שנאמר הוי האומרים לעץ הקיצה עורי לאבן דומם, אבל ישראל אינם כך. ישראל בטח בה׳, שהוא אלהינו הוא אלהים חיים ומלך עולם, חי וקים לעולם ולעולמי עולמים. אתם ישראל הוו זהירין שלא יטריחו לכם או״ה בדברים ויאמרו אלהותינו אומרים לנו דרך נלך בם ומשתברים אותם בידם, שנאמר הבל המה מעשה תעתועים לא כאלה חלק יעקב. בית אהרן בטחו בה׳, הזהרו בעמידה שעמדתי לאהרן אביכם על דבר קרח, שנאמר ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם, וכן בעוזיהו שהיה מצורע עד יום מותו. יראי ה׳ בטחו בה׳, הזהרו בעמידה שעמדתי לאברהם אביכם שהיה ירא חטא לפני, שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, אף אני עמדתי והצלתיו מאור כשדים שנאמר אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים.

ה׳ זכרנו יברך יברך את בית ישראל יברך את בית אהרן יברך יראי ה׳, משל למה״ד לאחד שהלך אצל מטרונה אחת אמר לה תני חלקי שאני כהן והיא נתנה לו, בא אחר ואמר לה תני חלקי שאני לוי והיא נתנה לו, בא שלישי ואמר לה תני חלקי, אמרה לו ומה טיבך? אמר לה הראשון שהיה כהן אין בו יראת חטא, אין בו כלום, וכן השני, אבל אני כהן גדול יותר מכהן ומלוי, שאני ירא חטא, שנאמר והריחו ביראת ה׳ ואומר יראת ה׳ היא אוצרו. הקטנים עם הגדולים, כשם שהקטנים מעלין אבר כגדולים כך הגדולים עתידין להחליף כח שנאמר וקוי ה׳ יחליפו כח. ד״א הקטנים עם הגדולים זה אחד מן הדברים הנדרשים לפניהם ולאחריהם (ז), שא״ת ארו״ר מח״ר משוקדי״ם וק״ם סימן. שא״ת, אם תטיב שאת או שאת אם לא תטיב; ארו״ר, וברצונם עקרו שור ארור או ארור אפם כי עז;

(ז) פסוקים שאין להם הכרע, עי׳ יומא נ״ב.

משוקדי"ם. ובמנורה ארבעה גביעים משוקדים או משוקדים כפתוריה ופרחיה; מח"ר, וצא הלחם בעמלק מחר או מחר אנכי נצב; וק"ם, הנך שוכב עם אבותיך וקם או וקם העם הזה. יוסף ה' עליכם, אין תוספתו של הקב"ה כתוספת בשר ודם, תוספתו של בשר ודם אם ילך אדם אצל מי שהוא לוקח ממנו הוא אומר לו הוסיף לי, כשירצה מוסיף לו חתיכה אחת, אבל הקב"ה תוספתו מרובה ממתנתו, שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע הרי זו מתנה, ומה היא מתנה בני אברהם יצחק וישמעאל, ובני קטורה הוא תוספת שנאמר ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדן וגו' ובני מדין עיפה ועפר וגו'. וכן ברחל הוא אומר יוסף ה' לי בן אחר הרי מתנה, ומה היא מתנה בני יוסף מנשה ואפרים, גם זה לך בן (בראשית ל"ה י"ז) לבנימין שהוא תוספת, שנאמר ובני בנימין בלע ובכר ואשבל וגו'. וכן אתה מוצא בגאולה של מחר שהיא תוספת שנאמר והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו, ואומר ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל. ברוכים אתם לה', ברכה של עשיר כולה ברכה, כמה אתה רוצה שיתן לך בזרת, שנאמר ושמים בזרת תכן, מי מדד בשעלו מים בראשי אצבעותיו, וכל בשליש עפר הארץ, במשקל הוא נותן לך, ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים. השמים שמים לה', שתי פעמים סילק הקב"ה שכינתו בשמים, אחת בימי אדם הראשון שנאמר עלה אלהים בתרועה, ואחת בימי מנשה שנאמר אלכה ואשובה אל מקומי הראשון. לא המתים יהללו יה, אפשר למתים להלל יה? אלא הם מתי אומות העולם. ולא כל יורדי דומה, אלו הן שבע מלכיות שעתיד הקב"ה לשקעם בגיהנם לעתיד לבא, שנאמר שם עילם וכל המונה, שם אשור וכל קהלה, שם משך תובל וכל המונה, שמה נסיכי צפון כולם וכל צדוני, ושמה אדום מלכיה וכל נשיאיה, אותם יראה פרעה ונחם על כל המונו. יכול אף ישראל כך? ת"ל ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה.

אהבתי כי ישמע ה', כת שלישית (8) אומרת לפני הקב"ה רבש"ע כשתעלה אותנו מן הצרה שאנו בתוכה אנו יודעים שקבלתנו ושאתה אהבתנו, משל למה"ד למלך שנתחייבו לו בני אדם ומסרן לקוסטודין וחבשום בבית הסוהר, התחילו צווחים, אמרו להם קרוביהם למה תצעקו, המתינו עד שתרגישו במלך כשעובר והוא יפדה אתכם, כיון שהרגישו במלך שעובר התחילו צווחין חננו אדונינו המלך, אמר המלך ומה טיבן של אלו, אמרו לו אותם הם בני אדם שנתחייבו לך, אמר להם ומה הם מבקשים, אמרו לו שיצאו מבית האסורים, צוה המלך שיצאו, וכיון שיצאו התחילו מקלסים למלך, לכך נאמר אהבתי כי ישמע ה', את קולי תחנוני, אינו אומר תחנתי אלא תחנוני, תחנונים הרבה יש כאן ובקשות ותפלות, שנאמר ברוך ה' כי שמע קול תחנוני. כי הטה אזנו לי, מלמד שאין אדם נכנס בצרה עד שהוא אומר רבון כל עולמים הנח כל עולמיך והט אזנך לי ושמעני. חזקיה אמר הטה אלהי אזנך ושמע דברי ואת כל דברי סנחריב, ומה עלי להודות הריני מודה ומשבח לך, לכך נאמר כי הטה אזנו לי. אפפוני חבלי מות, אינו אומר חבל (חבל אחד של חיים) אלא חבלים כולם של מיתה שנאמר חבלי שאול סבבוני. ד"א אין אף אלא חוטם, אמרו כבר הגיע צרת החוטם. ומצרי שאול מצאוני, מלמד ששלש כתות נכנסות לגיהנם אחת של צדיקים גמורים ואחת של רשעים גמורים ואחת של בינונים, ומלאכים ההורגים עומדים לתוך גיהנם ופנקסיות של אש בידם ושמותם של צדיקים ושל רשעים כתוב בהן ומבקשים שמותם של אלו ואלו ומוציאין אותם, ומלאכי חבלה עומדין בגיהנם וכביות של אש בידם ומכין אותם והם בורחין מלפניהם, ואחרים מקבלים אותם ומכין אותם והם בורחים מלפניהם, ואחרים מקבלים אותם ומכין אותם, ויוצאין מצרה ונכנסים לצרה, שנאמר ומצרי שאול מצאוני, אל תקרי מצרי אלא מצירי שאול מצאוני. ומתוך צרה מתפללין לפני הקב"ה ועונה אותם ומרחם עליהם, לכך נאמר צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא. שבע כתות של צדיקים עתידים להיות פניהם מאירים לעתיד לבא לחמה וללבנה לרקיע לברקים לכוכבים לשושנים ולמנורת בית המקדש... לרקיע שנאמר והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, לברקים שנאמר מראיהן כלפידים כברקים ירוצצו, לכוכבים שנאמר ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, לשושנים שנאמר למנצח על שושנים עדות לאסף מזמור, למנורת בית המקדש שנאמר ושנים זיתים עליה. הכת השלישית (9) אומרת לפני ה' רבש"ע אין אנו מבקשים שיהיו פנינו מאירות כגון אלו אלא שנמלט נפשנו, לכך נאמר אנא ה' מלטה נפשי, אין אנא אלא לשון בקשה שכן אמר חזקיה אנא ה' זכור נא. שומר פתאים ה', אלו הם השבטים (שבטי מוסר) שנאמר לתת לפתאים ערמה. ד"א שומר פתאים ה', אלו הם הקטנים, שבלשון ערבית קוראין לנער פתי ולפתי נער. מעשה באשה אחת שהניחה מעשה קדירה לפני בנה יצאה והלכה לה לשוק, בא הנחש והתחיל משחק עם הנער, כיון שבאה אמו וראתה הנחש התחילה צווחת והנחש ברח לו, ואילולי שהקב"ה משמרו לא היה לו חיים בתוך החיות, לכך נאמר שומר פתאים ה'. ד"א שומר פתאים ה' אלו עמי הארץ שאינן משמרים המצות כראוי, כיצד, אחד נכנס למדינה וראה אותן גבאי צדקה ונתן להם לע"ז ונחשב לו מתן צדקה לע"ז, ומי גרם לו שלא למד ולא שנה. עליהם אמר שלמה שמור רגליך כאשר תלך אל בית האלהים. דלותי

(8) חסר פה מה שאומרות הכתות הראשונה והשניה.

(9) חסר כאן מה שאמרו הכתות האחרות.

ולי יהושיע, כנסת ישראל אומרת רבון כל העולמים, דלה אני מן המצוות, עליך להושיעני. שובי נפשי למנוחיכי, מלמד שמלאך המות מסלק נפשו מלמטה למעלה, יכול מלמעלה למטה, ת"ל כי ה' גמל עליכי. כי חלצת נפשי ממות, אין חליצה אלא של מות, משל למה"ד למלך שהיה יושב ודן על בימה שלו, כשיקטול אוהביו (הישרים) אין מחזיקין לו טובה, ואימתי מחזיקין לו טובה כשיקטול את החייב. אמרו לו אין הנאה לך במתים שכן אמר אסף הלמתים תעשה פלא, וכן חזקיהו אמר כי לא שאול תודך חי חי יודך כמוני היום, וכן דוד אמר מה בצע בדמי ברדתי אל שחת. שבע מעלות של צדיקים לעתיד לבוא זו למעלה מזו: ראשונה אך צדיקים יודו לשמך, שניה אשרי יושבי ביתך, שלישית אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך, רביעית ה' מי יגור באהליך, חמישית מי ישכון בהר קדשך, ששית מי יעלה בהר ה'. שביעית ומי יקום במקום קדשו, וכשם שהן שבע מעלות לצדיקים כך שבע ירידות לרשעים בגיהנם. שבע שמות נקראו לגיהנם: שאול, אבדון, גיהנם, באר שחת, טיט היון, ציה, צלמות. ובין כל אחת ואחת מהלך שלש מאות שנה, נמצא עמוקה של גיהנם שני אלפים ומאת שנה. יכול אף לצדיקים ת"ל עניה סוערה לא נוחמה, ושמתי כדכד שמשותיך, וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך, הרבה שלום לעמלי תורה הרבה שלומו של ישראל עמך לעולם ועד אמן. את עיני מן דמעה, עתידין נהרות של דמעה להיות נמשכין מדמעיהן של רשעים לעתיד לבוא שנאמר עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו. ד"א את עיני מן דמעה, אחת בוכה ואחת שאינה בוכה (10). את רגלי מדחי, עתידין רגלי הרשעים להדחות תוך גיהנם שנאמר יהיו כמוץ לפני רוח ומלאך ה' דוחה. ד"א את רגלי מדחי אחת שהיא דחויה ואחת שאינה דחויה, ולהיכן הן מהלכין לבית המקדש שנאמר שלש פעמים בשנה. האמנתי כי אדבר אני עניתי מאד, אין עניתי אלא ענותי מאד, אמרו כמה צער עבר על נפשנו בתוך גיהנם. אני אמרתי בחפזי, אין חפזי אלא לשון בהילות שנאמר ויהי דוד נחפז ללכת, ואומר כי לא בחפזון תצאו. כל האדם כוזב, אין כוזב אלא לשון הפסקה שנאמר ויהי בכזיב בלדתה אותו. דבר אחר כל האדם כוזב לפי שהם רואים לתוכה תלמידי חכמים כגון אחיתופל וחביריו, ונביאים כגון חנניה מישאל ועזריה (?), בן עזיאל [בן סירא] וחביריו, וסופרים כגון יונתן הסופר וחביריו, והם רואים אלו את אלו ואומרים זה לזה כל האדם כוזב, כל בני אדם באים כאן.

מה אשיב לה' כמה גמילות יש לו עלי, גמלני מפרעה מסיסרא ומסנחריב מבבל וממדי ומיון, אף בזו כוס ישועות אשא, אינו אומר ישועה אחת אלא ישועות הרבה, לפי שפותחין את פיהם ומשבחים ואומרים כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא. נדרי לה' אשלם, ר' מאיר אומר טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם, שאם ידור ולא ישלם תבוא עליו מות, שכן יבוא... בגימטריא מות (11), טוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר, ר' יהודה אומר טוב מזה ומזה שהוא נודר ומשלם, שנאמר נדרו ושלמו לה' אלהיכם. יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, עשרה דברים נקראו יקרים, התורה שנאמר יקרה הוא מפנינים, ישראל שנאמר הבן יקיר לי אפרים, עושר שנאמר הון אדם יקר חרוץ, דעת שנאמר וכלי יקר שפתי דעת, נבואה שנאמר ודבר ה' היה יקר, תבונה שנאמר יקר רוח איש תבונות, סכלות שנאמר יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט, צדיקים שנאמר ולי מה יקרו רעיך אל, חסד שנאמר מה יקר חסדך אלהים, ומיתת צדיקים שנאמר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. ד"א יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, משל למלך ששלח שלטון שלו לגבות טימיא שלו, והלך וחנה אצל בעל הבית אחד עשרה ימים, שיכן לו מאה מנה בכל יום הרי עשר ריבוא (זוז), אמר כל עצמו אינו חייב אלא חמשים זוז האיך אני תובעם? כך אמר הקב"ה קשה בעיני לומר לצדיקים שימותו, אומר לאברהם שימות שהקנני שמים וארץ וירד בכבשן האש לשמי וקדש שמי בעולם? אלא אברהם הוא ביקש מיתה שנאמר ויאמר אברם ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, יצחק בקש מיתה שנאמר ואברכך לפני ה' לפני מותי, יעקב הוא בקש מיתה שנאמר אמותה הפעם, משה אמר כי אנכי מת בארץ, דוד אמר אנכי הולך בדרך כל הארץ, יונה אמר ועתה ה' קח נא את נפשי ממני, הא אלולי ששה הצדיקים האלה לא בקשו מיתה בפיהם לא היו מתים לעולם. ולמה שאלו מיתה בפיהם? א"א אמר הקב"ה יסתלקו אלו מפני אלו, אם היה אברהם קיים האיך היה יצחק מנהג שררה, אלו היה יעקב קיים האיך היה משה מנהג שררה, אלו היה משה קיים איך היה יהושע מנהג שררה, ואלו היה יהושע קיים איך היו שמואל ודוד המלך נוהגין שררה? אלא אמר הקב"ה יסתלקו אלו מפני אלו. ד"א יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, משל למלך ששלח איפרכון וניהג שררה יפה וכשהשלים זמנו נתן לו איפרכיה אחרת, אלו שיצא מאצלם מקלסין אותו שניהגם יפה ואלו שנכנס אצלם מקלסין אותו שינהגם יפה, כך כשהצדיקים מתים הבריות מצטערין עליהן, וכל זמן שהצדיקים ביניהם הם מקלסין ומצטערין כשמסתלקין מן העולם, ומלאכי השרת שמחין עליהם שהם באים ושכרן לפניהם. כשהצדיקים מסתלקין מן העולם שלש כתות של מלאכים יוצאין לקראתם, ראשונה אומרת יבוא שלום, שניה אומרת ינוחו על משכבותם, שלישית אומרת הולך

---

(10) נאמר „עיני" בלשון יחיד היא הבוכה על הרשעים והשנית שאינה בוכה כי היא שמחה על הצדיקים. (11) כנראה חסר מלה או מלים אחר יבוא.

נכוחו; וכשהרשעים מסתלקין מן העולם ג׳ כתות של מלאכי חבלה יוצאין לקראתם; ראשונה אומרת אין שלום, שניה אומרת אמר ה׳ לרשעים, שלישית אומרת למעצבה תשכבון. ד״א יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו, משל למלך שיצא לטייל ועמד על גב תוך הארמון שלו ואמר מן כל אלו מי יתן לי קילסון אחד, וכשהגיע לישב במשתה בא אסטרטיון אחד עמד לפני המלך, אמר המלך מי אתה, אמר לו אני הוא שנתתי אליך קילוסון במדבר, אמר לו הרי אתה עשני שלטון, אמר לו לכך נתתי לך, א״ל הרי אתה כיוצא בי או יותר ממני אתה מבקש לעשות? כך אמר הקב״ה לצדיקים הרי אתם כיוצא בי או שמא יותר ממני אתם מבקשים לעשות. כך אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה, הא מה אני בורא עולמות אף אתם מחיים מתים. אנא ה׳ כי אני עבדך, משורר דוד היה משפיל עצמו בכל מקום שנאמר דוד בן עבדך ישי. אני עבדך בן אמתך, ולא דומה עבד תרבות לעבד שהוא לוקח מן השוק, אני הוא בנה של רות שאמרה ופרשת כנפיך על אמתך. פתחת למוסרי, פתחת אסורי מתמר התרת אסורי מרות. לך אזבח זבח תודה, שכל מי שחייב חטאת מביא חטאת, אשם מביא אשם, אבל אני אזבח תודה. ובשם ה׳ אקרא, מלמד שהיה דוד מחזיר בכל גבול ומתנה שבחו של הקב״ה בשעה שהיו עולים לירושלם, שנאמר בחצרות בית ה׳ בתוככי ירושלם הללויה.

הללו את ה׳ כל גוים, שתי פעמים מרדו או״ה במלכות של מעלה, אחת בימי נמרוד, אילולי שעמד אברהם אבינו וירד לכבשן האש ומיחה בידם, לכך נאמר הללו את ה׳ כל גוים. ד״א הללו את ה׳ כל גוים, הרי זו אמורה כלפי חנניה מישאל ועזריה בשעה שעלו מכבשן האש, ענה הראשון ואמר הללו את ה׳ כל גוים, ענה השני ואמר שבחוהו כל האומים, ענה השלישי ואמר כי גבר עלינו חסדו ואמת ה׳ לעולם הללויה.

הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו, משל למה״ד לאיש טוב שהיה מלוה לכל בני עירו והיו בני העיר אומרים זכור בעל הבית לטובה, ברוך הוא שנותן לנו כל צרכינו בימות הגשמים, אלא שהוא נוטל שני סלעים רבית בימות החמה. בא אחר ואמר אני נותן בסלע, הניחו הראשון והיו מודין לזה; בא אחר ואמר אני נותן חנם—לזה נאה להודות שהוא נותן חנם. כך הקב״ה מפרנס כל בריותיו חנם, לכך נאמר הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו. יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו, לא יוכל אדם לומר על עצמו שהוא טוב אלא אחרים יהיו מעידים עליו, ומי מעיד על הקב״ה שהוא טוב? ישראל, לכך נאמר יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו. יאמרו נא בית אהרן כי לעולם חסדו, משל למה״ד לבעל הבית שהיה נוהג עם אריסיו מנהג יפה שבשעת החשבון אין מדקדק עמהם, בשעת הגורן משייר להם שיורי הגורן והיה נוהג עמהם יפה יפה, והיו בני העיר אומרים זכור בעל הבית לטובה שהוא נוהג עם אריסיו מנהג יפה, בשעת חשבון אין מדקדק עמהם, אבל אין אנו יודעין מתוך משאו ומתנו בתוך ביתו מה הוא, ומי יודע משאו ומתנו בתוך ביתו אלא עבדיו ובני פלטורין שלו. ומי הם עבדיו של הקב״ה אלו הם כהנים בני אהרן שמקריבים קרבנות ושלמים וקטרת, לכך נאמר יאמרו נא בית אהרן כל״ח. יאמרו נא יראי ה׳ כי לעולם חסדו, אע״פ שאנו יודעים משאו ומתנו בתוך ביתו אין אנו יודעים עם מי נושא ונותן עצה אלא סנקתדרין שלו, ויועצי רחמיו של הקב״ה מי הם? אלו הצדיקים, לכך נאמר יאמרו נא יראי ה׳ כל״ח.

מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה, הרי זו אמורה כלפי כנסת ישראל בשעה שהיו משועבדים בטיט ובלבנים במצרים, שנאמר וימררו את חייהם בעבודה קשה, הרחיב להם הקב״ה וענה אותם במרחב יה, שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ. ד״א מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה, הרי זו אמורה כלפי דוד בשעה שבא לגלית הפלשתי והתחיל לומר זה המקרא שיר למעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי, השיבתו רוה״ק ה׳ שומרך ה׳ צלך על יד ימינך, וענהו במרחב יה שחזרו אליו כל ישראל ובזזו מחנה פלשתים, שנאמר וישובו בני ישראל מדלוק אחרי פלשתים. ה׳ לי לא אירא מה יעשה לי אדם, אברהם אמר ה׳ לי לא אירא מה יעשה לי נמרוד, יצחק אמר ה׳ לי לא אירא מה יעשה לי אבימלך, יעקב אמר ה׳ לי לא אירא מה יעשה לי עשו, דוד אמר ה׳ לי לא אירא מה יעשה לי גלית. ואני אראה בשונאי, משל לבני אדם שהיה להם דין אצל בימה והם מתייראין מן הדין, אמרו להם אל תתייראו מן הדין והעזו את לבבכם, כך אמר הקב״ה למלאכים כשישראל עתידין לעמוד בדין לפניו והן מתייראין מן הדין ומלאכי השרת אומרים אל תתיראו, שאין מכירין אתם אותו? הוא בן עירכם, שנאמר הוא יבנה עירי וגלותי ישלח. שוב אמרו להם אל תתיראו מן הדין, קרובכם הוא, שנאמר לבני ישראל עם קרובו הללויה. שוב אמרו להם אל תתיראו, אחיכם הוא שנאמר למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך, וביותר שהוא אביכם שנאמר הלא הוא אביך קנך. חמשה צדיקים עמדו בעולם: נח שם ועבר אשור ואברהם, נח לא הקפיד לעבוד אלא עמד ונטע כרם, שם ועבר הטמינו עצמם [ועסקו בתורה], אשור אמר האיך אני רואה דרכן של רשעים הללו עמד והלך לו שנאמר מן הארץ ההיא יצא אשור, אברהם אמר על זה עומד עולם איני מניח אלהי שבשמים, וגם האלהים לא הניחו שנאמר אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים.

טוב לחסות בה׳, שלא יהא בוטח לא על דברי

אביו ולא על דברי רבו לומר אני הנני נמלט בצדקתם, שנאמר צדקת הצדיק עליו תהיה, וכתיב בן לא ישא בעון האב, יכול אב ישא בעון הבן? ת"ל ואב לא ישא בעון הבן. ותרח היה בקי ויודע כל המזלות וראה במזלו של אברהם שהוא נשרף ובמזלו של הרן שממנו יתמלא העולם. נכנסו אצל אברהם אבינו ואמרו לו למי אתה ניגש לעולם, אמר איני מניח את אבי שבשמים, מיד נטלוהו והשליכוהו לכבשן האש ולא ירד עמו אלא הקב"ה בעצמו שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, והרן היה חלוק לבו עליו ובטח על דברי אביו שאמר שהעולם ימלא ממנו, ונכנסו אצל הרן כל האומות ואמרו לו שלמי אתה? אמר להם אברהם אחי גדול ממני אם אראה אותו שנמלט אני אומר של אחי אני, ואם לאו אני אומר שלכם אני, כיון שראה שנמלט אחיו אמר של אחי אני נטלוהו והשליכוהו לתוך כבשן האש ולא הספיק לירד עד שסימרהו האור, ונטלו המלך והשליכו לפני אביו, שנאמר וימת הרן על פני תרח אביו (12). ויפה היה תרח רואה במזלות, שהיה רואה במזלו של אברהם שנשרף ובמזלו של הרן שהעולם מתמלא ממנו, ולא היה יודע אם מן האנשים או מן הנשים, כי שרה בת הרן היתה שנאמר ויקח אברם ונחור להם נשים וגו' שרי וגו' ומלכה בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה שהיא שרה (בראשית י"א), ושרה עולם נתמלא ממנה. וכן דוד אמר אל תבטחו בנדיבים וגו' לכך נאמר טוב לחסות בה'. כל גוים סבבוני, ג' פעמים עתידין גוג ומגוג לעלות וליפול על ירושלם כדרך שעלה סנחריב ג' פעמים בא"י על ירושלם. פעם ראשונה אמר כל גוים סבבוני, שהוא עתיד לכנס כל או"ה, שנאמר ועתה נאספו עליך גוים רבים, ואומר קומי ודושי בת ציון וגו'. והלא פרוכים? (13) לכך נאמר בשם ה' כי אמילם. פעם שניה סבוני גם סבבוני, שהוא עתיד לרגש כל העולם כלו ולהעלותם לירושלם, שנאמר למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק, עד אז ידבר אלימו באפו, והלא פרוכים? לכך נאמר בשם ה' כי אמילם. פעם שלישית סבוני כדבורים, שהוא עתיד לפרוש רשתו ויכנס לכל המדינות ולהוציא כרוזות שנאמר קראו זאת בגוים קדשו עצרה כותו אתיכם לחרבות, ויעמדו ויעלו כלם אל עמק יהושפט, ואומר שלחו מגל כי בשל קציר, ואומר המונים המונים בעמק החרוץ, והלא פרוכים? לכך נאמר בשם ה' כי אמילם. ואז ישראל מתיראין, באותה שעה אמר הקב"ה אל תיראי תולעת יעקב הנה שמתיך למורג חרוץ חדש בעל פיפיות תדוש הרים ותדוק וגו' ואת תגיל בה' בקדוש ישראל תתהלל, והלא פרוכים? לכך נאמר בשם ה' כי אמילם. סבוני גם סבבוני, שעתיד לתפוס שבטו של יהודה ולאסור אותן בקולרין ולמסור כל אחד ואחד לשנים משלו (משבטים אחרים), ואמרו יבואו אחינו ישראל ירושלם וישלטו בנו ואל ישלטו בנו שונאינו, שנאמר ואמרו אלופי יהודה, והלא פרוכים? לכך נאמר בשם ה' כי אמילם. סבוני כדבורים, מה הדבורה הזאת כונסת נצנים ועושה דבש לבעליה, כך הקב"ה עתיד לכנוס כל או"ה ולהעלותם לירושלם ולחלק שללם לישראל, שנאמר הנה יום בא לה' וחלק שללך בקרבך, יכול שיש בידם ממש, ת"ל דעכו כאש קוצים, משל למלך שנכנסו עליו גנבים והיה המלך פיקח מאד, אמר אם אני עומד עליהם עכשיו הם אומרים מה מצא בידינו אלא יודע אני בהם שהם עתידין לחזור שתים ושלש פעמים ואז אני הורגן, כך המלך זה הקב"ה הגנבים אלו או"ה, שנאמר ואספתי את כל הגוים לירושלם למלחמה ונלכדה העיר זו המחתרת, ונשסו הבתים אלו הבתים, והנשים תשכבנה אלו העריות, ויצא חצי העיר בגולה זו השביה, והקב"ה יוצא ונלחם עמהם שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם וגו' ומשלח בהם מגפה ומשייר מהם פליטים שנאמר ושלחתי מהם פליטים וגו', לכך נאמר בשם ה' כי אמילם. דחה דחיתני לנפול וה' עזרני, אברהם אמר דחה דחיתני לנפול בימי נמרוד וה' עזרני, יצחק אמר דחה דחיתני לנפול בימי פלשתים וה' עזרני, יעקב אמר דחה דחיתני לנפול בימי עשו וה' עזרני, דוד אמר דחה דחיתני לנפול בימי גלית וה' עזרני. עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה, בעולם הזה מקלסין אותו בשתי אותיות שנאמר עזי וזמרת יה, אבל לעתיד לבוא מקלסין אותו בשש אותיות שנאמר עזי וזמרת יה הוי"ה ויהי לי לישועה, ואומר בטחו בה' עדי עד כי ביה הוי"ה צור עולמים. קול רנה וישועה, אנשי ירושלם אומרים קול רנה וישועה באהלי צדיקים מבפנים. ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ימין ה' עושה חיל; אנשי ירושלם אומרים מבפנים לא אמות כי אחיה, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ואספר מעשי יה. אברהם אמר לי נאה לתנות נסים שנעשו לי בימי נמרוד, יצחק אמר לי נאה לתנות נסים שנעשו לי בימי פלשתים, יעקב אמר לי נאה לתנות נסים שנעשו לי בימי עשו ובימי לבן, דוד אמר לי נאה לתנות נסים שנעשו לי בימי שובך (ש"ב י' י"ח), לכך נאמר ואספר מעשי יה. יסור יסרני יה ולמות לא נתנני, חביבין יסורין שהן מרצין כקרבנות, בקרבנות מה הוא אומר ונרצה לו לכפר עליו, וביסורין כתיב וכאב את בן ירצה, ושניהם כפרה. ד"א יסור יסרני יה, חביבין יסורין שמכפרין ומרצין יותר מן הקרבנות, שחטאת ואשם אינן אלא על אותה עבירה שנאמר ונרצה לו לכפר עליו, אבל היסורין מכפרין על הכל, לכך נאמר יסור יסרני יה. פתחו לי שערי צדק אבוא בם אודה יה, בעולם הבא אומרים לאדם מה מלאכתך

(12) עי' ערך אברהם אבינו. (13) שני הכתובים סותרים זה את זה.

והוא אומר מאכיל רעבים הייתי, אומרים לו זה שער מאכיל רעבים הכנס בו; משקה צמאים הייתי, אומרים לו זה שער משקה צמאים הכנס בו; מלביש ערומים הייתי, מגדל יתומים הייתי, עושה צדקות הייתי, גומל חסדים הייתי, והם אומרים לו ג"כ זה השער הכנס בו. דוד אמר אני עשיתי את כולם, פתחו לי כולם, לכך אמר פתחו לי שערי צדק אבוא בם אודה יה. זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו, משל לאדם אחד שהיה מהלך בדרך וסחורתו בידו כיון שהגיע לחרמים נתן להם מה שנתן, כיון שהגיע לשער המדינה אמרו לו הזהר מלישא מכס במדינה, אם אין אתה מוכס על סחורתך אין עולה בידך כלום, לכך נאמר פתחו לי שערי צדק וגו׳. ד"א זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו, משל לאחד שהתקין כלי אנפוריה שלו לצאת בשיירה בסחורה ומפרש במדינה, הכהו קוץ ועקצתו עקרב, והניחוהו הכל והלכו להם (בני השיירה), התחיל מצטער לפני הקב"ה ואמר רבש"ע אתמהה! מה עויתי ומה פשעתי, לא היו ימים מועטים עד שבאה השמועה מאותה שיירה שנאבדה ונהפכה ספינתם, התחיל מודה ומשבח להקב"ה ואומר אלו הייתי עמהם הייתי כאחד מהם, שנאמר ואמרת ביום ההוא אודך ה׳ כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני, הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד וגו׳. אבן מאסו הבונים, משל לאבן אחת שהיתה מושלכת בפלטון של מלך בא בנאי אחד ופסלה ובא השני ופסלה, בא השלישי ואמר אין נאה בעולם מזו האבן וזו האבן ראויה לפינה. כך עמד אברהם אבינו ויצא ממנו פסולת ישמעאל ובני קטורה, יצחק אבינו יצא ממנו עשו, עמד יעקב אבינו והעמיד שנים עשר שבטים כולם שלמים להקב"ה, שנאמר כולנו בני איש אחד נחנו, ואומר כולך יפה רעיתי ומום אין בך. מאת ה׳ היתה זאת, הרי זו אמורה כלפי כנסת ישראל בשעה שהיו משועבדים במצרים ובשעה קלה התחילו מתנשאין בענני הכבוד, וישראל משיבין אותם ואומרים, אתם תמהים עלינו ואנו תמהים על עצמינו יותר מכם, לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב, ורוה"ק משיבתן ואומרת מאת ה׳ היתה זאת. משל למה"ד לאדם שהיה עושה משרה לכובסים והרי הוא עשוי איפרכוס, והכל תמהין עליו, גם הוא אומר להם אני תמה על עצמי יותר מכם, כך כשיראו או"ה את ישראל בשלום ובבטחה לעולם הבא אומרים להם, לא אתם שכבר הייתם דחופין ונרדפין? ואף ישראל משיבין ואומרין יותר ממה שאתם תמיהין עלינו אנו תמהין על עצמנו, לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב, ורוה"ק משיבה ואומרת מאת ה׳ היתה זאת. נגילה ונשמחה בו, כל הגאולות שעברו עלינו היה אחריהם שעבוד, ראשונה חזרו ונשתעבדו, שניה חזרו ונשתעבדו, שלישית חזרו ונשתעבדו, אבל גאולה זו שוב אין גלות אחריה, שנאמר ואמרתם ביום ההוא הודו לה׳ קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו הזכירו כי נשגב שמו, ואומר זמרו ה׳ כי גאות עשה מודעת זאת בכל הארץ, ואומר אנא ה׳ הושיעה נא, אנשי ירושלם אומרים מבפנים ברוך הבא בשם ה׳, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ברכנוכם מבית ה׳; אנשי ירושלם אומרים אלי אתה ואודך, ואנשי יהודה אומרים אלהי ארוממך, אלו ואלו פותחין את פיהם ומשבחין ואומרים הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו.

הרנינו: מדרש הלכה ואגדה, וכנראה התחיל בפסוק הרנינו גוים עמו וגו׳. המדרש הזה איננו במציאות לפנינו, ונודע לנו רק ממה שהביאוהו הפוסקים בספריהם. בספר תניא (דף ק"ז ע"א) כותב: ובמדרש הרנינו, שופר שניקב וסתמו אם מעכב את התקיעה פסול, מ"ט משום דכתיב וה׳ אלהים בשופר יתקע, מה שופר של הקב"ה שלם אף שופר של ר"ה יהא שלם. ולמה תוקעין בר"ה לפי שהן נגאלין ממלאך המות עכ"ל. גם הובא בס׳ שבלי הלקט סי׳ רצ"ג וז"ל: במדרש הרנינו שופר של בעל מום כשר לתקוע בו בר"ה וביובל שנאמר והעברת שופר תרועה וגו׳ אבל לא על הזבחים (עי׳ ב"י או"ח סי׳ תרצ"א). ועוד שם בענין ראש חדש סי׳ קע"ד וז"ל: במדרש הרנינו פרשת סוכה, וכן אתה מוצא כל שבעת ימי החג אנו גומרין את ההלל אבל בפסח אין אנו גומרין את ההלל אלא יום ראשון ולילו, ולמה? שמואל בן אבא אומר בנפול אויבך אל תשמח לפי שנטבעו בו המצריים עכ"ל. ר"א מגרמיזא הביא המדרש הזה בס׳ הרוקח כמה פעמים וכתב בסי׳ ר"ו וז"ל: במדרש הרנינו מפני מה נתנו קורת רוח עשרה ימים מר"ה עד יוה"כ, כנגד קרבנות יו"כ פר אחד איל אחד שבעה כבשים שעיר אחד, וכנגד ט׳ מדות רחצו הזכו הסירו עד ריבו אלמנה (1), וכתיב בתריה לכו נא ונוכחה, מהו הויכוח? אמר הקב"ה עשו תשובה באלו ט׳ ימים, אפילו יש בכם כמה עונות אני אלבינם כשלג ביוה"כ. ד"א כנגד עשרה מאמרות, לכך רמז מן בראשית עד יום הששי יו"ד ימים, רמז לעשרת ימי תשובה. ד"א כנגד עשרת הדברות שנתנו בו׳ בסיון ונשתברו הלוחות בעונותיהם ונתפתה ביוה"כ עכ"ל הרוקח. בעל הרוקח מביא בסי׳ י"ח וז"ל: ובמדרש הרנינו שובה ישראל עד ה׳ אלהיך, כל מה שברא הקב"ה לא נשבע אלא על התשובה, חי אני נאם ה׳ אם אחפוץ במות הרשע, אמר הקב"ה לישראל מתביישים אתם לעשות תשובה הנני שב ראשון, כה אמר ה׳ הנני שב, ומה אני שאין לי חטא ולא סרחון ח"ו אומר אני שב, בני אדם עאכ"ו שצריכין לעשות תשובה שלמה, ואף העבירות שעשו מתחלה אינן נזכרים שנאמר ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב, ומבשרות שלום שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, רחוק שנתקרב. שובה עד ה׳ שהוא במדת רחמים, ובדברים מתקבל, קחו

---

(1) רש"י בישעיה א׳ הביא בשם פסיקתא עשרה ואינם אלא תשעה, ועי׳ ילקוט ישעיה רמז שפ"ט פ׳ ובפרשכם כפיכם.

עמכם דברים, ולא עוד אלא הולך ריקם וחוזר מלא ואומר כל תשא עון וקח טוב עכ"ל. וחז"ל אמרו א"ר לוי גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך (יומא פ"ו). ובמדרש הרנינו דרש רבינו גדול כחה של תשובה כיון שאדם מחשב בלבו לעשות תשובה מיד עולה ועומדת לפני כסא הכבוד, אמר הקב"ה אפילו יש בכם עבירות עד כסא הכבוד שובה ישראל עכ"ל.

בפי' המיוחס לרש"י הובא ממדרש הרנינו איזה פעמים, על בראשית רבה (פמ"ב) עמק סכות שהוא מסוכך באילנות א"ר תנחומא גפן ותאנה וכו' וז"ל רש"י: ומפורש במדרש הרנינו שאין לך שביל ושביל בסדום שלא היו בו שבעה מיני אילנות זה למעלה מזה שהיה כל השביל מסובך בו לקיים מה שנאמר נתיב לא ידעו עיט עכ"ל, ובפרשה נ"ה א"ר לוי בר חיתא ב' פעמים כתיב לך לך ואין אנו יודעים איזו חביבה אם הראשונה אם השניה, מן מה דכתיב ולך לך אל ארץ המוריה הוי אומר שניה חביבה מן הראשונה. וז"ל רש"י ז"ל ובהרנינו מפורש מן מה דכתיב בי נשבעתי נאם ה' הוי השניה חביבה עכ"ל. ובפ' נ"ו בשעה ששלח אברהם אבינו את ידו ליקח את המאכלת לשחוט את בנו בכו מלאכי השרת, הה"ד אראלם צעקו חוצה, מה היו אומרים נשמו מסלות וכי אין אברהם מקבל אורחים ושבים, שבת עובר אורח, היאך מד"א חדל להיות לשרה אורח, הפר ברית, ואת בריתי אקים את יצחק. וז"ל רש"י: ומי יאמר לך שאין הפסוק הזה מדבר אלא ממלאכי השרת, נאמר כאן ממעל לעצים ונאמר להלן שרפים עומדים ממעל לו, ומפורש במדרש הרנינו מה היו צועקים נשמו מסלות, היכן הוא מתן שכרן של עוברים ושבין שהיה אברהם מודיעך בעולם, שבת עובר אורח, בטל שכרן של אורחים שהיו באים מכל מקום והיו לנין אצל אברהם לאכול ולשתות ולעשות אותם שיברכו לבורא עולם, אלא הפר ברית שאמרת לאברהם ואת בריתי אקים את יצחק, הרי המאכלת על צוארו, עד מתי אתה ממתין, עכ"ל (רב פעלים 47).

השכם: מדרש הלכה ואגדה שנקרא ע"ש תחלתו השכם בבקר (שמות ח' ט"ז), וכנראה נתחבר על שמות ויקרא במדבר וקצת דברים. המדרש הזה אבד מאתנו אך היה בידי הקדמונים והביאו ממנו מאמרים בספריהם, כמו ר' יצחק אבן גיאות (בהלכות קידוש דף י' ע"ב) ר' שמואל גאמע (עי' הקדמת ס' והזהיר), בפרדס הגדול (סי' רי"ח), בתניא רבתי סי' ס"ד, בשבלי הלקט השלם (הלכות שמחות סי' ב'), ר' יוסף קרא בפירושו למחזור בפיוט זכר תחלת כל מעש לר"ה, בעל העיטור (ח"ב סי' תפלין דף כ"ז ע"א) וכתב וכן בהסכם וצ"ל בהשכם. בס' לקח טוב לר' טוביה בר"א (פ' וארא ח' ט"ז), הרא"ש הל' תפלין אות יו"ד, בס' תולדות אדם וחוה לרבינו ירוחם (נתיב י"ט חלק ה' דף ק"צ ע"ד), בעל הרוקח בסי' רי"ד, ר"י אבוהב במנורת המאור (סי' ל', סי' נ"א, סי' רכ"ב ועוד), ור' ישמעאל אנקוונה במנורת המאור שלו (פ' הדיינין ובפ' משא ומתן), בספר המוסר לר' יהודה כלץ (פי"א), בראשית חכמה לר"א די ווידאש (דף רס"ו ע"א ועוד כמה פעמים), האבודרהם (סדר שחרית לחול ר' ישמעאל אומר וכו'), בספר צרור המור לר' אברהם סבע (פ' תרומה ופ' חקת), בית הבחירה להרב המאירי (על פרקי אבות בפתיחה, דף ט"ו ע"ב, בנימוקי חומש לר' ישעיה מטראני (מובא בהקדמת ס' והזהיר). יש שקורין אותו מדרש השכם ויש שקורין אותו ספר השכם מפני שנוסד גם על הלכות כמו השאלתות וספר הלכות גדולות (עי' מבוא לרש"ב על לקח טוב דף כ"א ע"א).

ר' ישראל פריימאן המו"ל את ספר והזהיר (ע"ע) בהקדמתו מסתפק אם המדרש השכם וספר והזהיר הם אחד, מפני שמצא הרבה מאמרים בוהזהיר שמביאים הראשונים בשם השכם, אך המו"ל הזה בא לידי מסקנא כי הספר והזהיר לחוד ומדרש השכם לחוד, ולזה מסכים גם ר"ש באבער בהקדמתו לס' לקח טוב הנ"ל. גם ר' אלעזר הלוי דר' גרינהוט שהו"ל כל הלקוטים ממדרש השכם בספר הלקוטים ח"א (ירושלם תרנ"ח) בהקדמתו שם מביא עוד ראיות להוכיח כי הם שני ספרים מיוחדים מפני שכמה מאמרים שהובאו בשם מדרש השכם לא נמצאים בס' והזהיר. ולדעתו נתחבר מדרש השכם כמאה שנים לפני ס' והזהיר, ובמאמר על שמות כ"א א' לענין הדינים חושב עשר מצות עשה ועשר מצות לאוין, ובס' והזהיר חסרון העשין ומונה רק הלאוין. לדעת צונץ בספרו על הדרשות (צד 292) שמדרש השכם נסדר בבבל במאה הי"א או הי"ב, אבל באמת נסדר בימי הגאונים בימי רב סעדיה, כי מחבר ספר והזהיר שהיה אחר בעל השכם כבר חי בזמן רב האי גאון (עי' הקדמת והזהיר צד ט"ז). ולדעת גרינהוט חי המחבר באלכסנדריא של מצרים ולכן כתב מדרשו בלשון הקדש ולא בארמית (עי' כבוד הלבנון שנה עשירית חוברת ראשונה). גרינהוט הסדיר את כל מאמרי מדרש השכם המובאים מהראשונים ע"פ רשימת באבער, לפי סדר הפרשיות שבתורה, ואלה הם:

מדרש השכם

[מספר הלקוטים של ר"א גרינהוט, ח"א]

שמות א'): ויאמר ה' אל משה השכם בבקר והתיצב לפני פרעה הנה יוצא המימה (ח' ט"ז) יוצא המימה לנקביו, ואע"פ שאין ראיה לדבר [זכר לדבר] כי בלשון נקיה דבר הכתוב, כמו ויבא שאול אל גדרת הצאן להסך רגליו (ש"א כ"ד ד'). ב') ויצא מעם פרעה בחרי אף (י"א ח') מלמד שסטרו ויצא (1). ג') והיה לך לאות על ידך ולטוטפות בין עיניך (י"ג ט"ז), על של יד מברך בא"י אמ"ה אקב"ו להניח תפלין ועל של ראש מברך על מצות תפילין. ד') ואתה הרם את מטך וגו' (י"ד וט"ז) המטה שבו קרע משה את הים לא היה דוגמתו בעולם שהיה חקוק עליו שם המפורש (ה' צבאות) ואדם מסרו לשת וכל הדורות מסרוהו זה לזה עד שירד יעקב אבינו למצרים ומסרו ליוסף וכשמת יוסף חיפשו עבדי פרעה כל מה שבביתו והניחוהו בבית גנזיו של פרעה. והיה שם יתרו חותן

(1) בספר והזהיר ליתא.

משה שהיה מאצטגניני פרעה וידע מאצטגנינותו חשיבתו של מטה ונטלו ושתלו בגן ביתו ונשתרש בארץ, וראה באצטגנינותו שכל העוקרו יהיה מושיעו של ישראל, והיה מנסה בו בני אדם, וכשנזדמן לו משה ועמד ועקרו השליכו לבור בחצרו, וצפרה נכנסה אהבתו של משה בלבה ותבעתו מאביה, ועמד והשיאה לו (2).

ה׳) א״ר שמעון בן אלעזר מה אם בשבע מצות לא יכלו או״ה לעמוד היאך יעמדו על התורה כולה. משל למלך שמינה לו ב׳ אפוטרופסין אחד על אוצרות תבן ואחד על אוצרות כסף וזהב, אותו שנתמנה על התבן נחשד והיה מתכעס על שלא נתמנה על הכסף והזהב. אמר לו ריקה על התבן לא היה לך אמנה על הכסף והזהב יהיה לך אמנה! והלא דברים ק״ו ומה אם בשבע מצוות לא יכלו לעמוד בתרי״ג מצוות עאכו״כ.

ו׳) פוקד עון אבות על בנים (כ׳ ה׳) זה שאמר הכתוב יספת לגוי וגו׳ (ישעיה כ״ו ט״ו), עכו״ם אתה נותן לו בן זכר הוא מושך לו ערלה ומגדל לו בלורית, הגדיל מוליכו לבית ע״ז ומכעיסך, אבל ישראל אתה נותן לו בן זכר מל אותו לשמונה ימים ואם הוא בכור פודה אותו לשלשים יום, הגדיל מוליכו לבית הכנסת ולבית המדרש לברך שמך בכל יום ואומר ברכו את ה׳. קטנים כיצד [מכפרים]? באסיפתם כשהם קטנים. גדולה הצלת קטנים לאבותם, שהצלת גדולים פעמים היא ממתנת עד ארבעה דורות אבל הצלת קטנים מכפרת מיד. ומנין שהצלת גדולים עד ד׳ דורות? שנאמר פוקד עון אבות על בנים וגו׳ אין אתה יכול לומר שאם היה האב רשע והבנים צדיקים שהוא פוקד רשעת האב עליהם, שאין זו מדת הדין, ואין אתה יכול לומר שהוא נתפס בחובו שאין זו מדה״ר. ואיזו מדת הרחמים? תולה לאב עד ד׳ דורות, אם נמצא אחד מהם צדיק הרי האב ניצול, לא נמצא אחד מהם צדיק כל אחד נתפס על מעשיו. שמא תאמר פוקד עון אבות על בנים לשון קצף הוא, צא ולמד מי״ג מדות ה׳ ה׳ אל רחום וגו׳ פוקד עון אבות על בנים וגו׳ (ל״ד ו׳ ב׳) אף כשהוא אומר פוקד עון אבות על בנים לשון רחמים הוא שהוא תולה לאבות ד׳ דורות, שאם יהיה אחד מהדורות צדיק הוא מצילם מדינה של גיהנם. ועוד משה רבינו בשעה שבא לבקש רחמים מהו אומר, ועתה יגדל נא כח ה׳ וגו׳ ארך אפים וגו׳ פוקד עון אבות וגו׳ (במדבר י״ד י״ב—י״ח) ואלו היה לשון קצף לא היה אומר זה. ושלמה המלך ע״ה אמר יסר בנך ויניחך וגו׳ (משלי כ״ט י״ז), למד בנך תורה ויניחך מדינה של גיהנם, ויתן מעדנים לנפשך (שם) בגן עדן עם הצדיקים. ואם תאמר האב צדיק כבר זכה לעצמו ואין צריך לבנו, והרי נדב ואביהוא מתים ומאי ת״ל ובנים לא היו להם (במדבר ג׳ ד׳), שאם בנים צדיקים היה להם היו נצולים בזכותם. מפני שמשה רע״ה בקש מהקב״ה שאל יתנהג עם קרח במדת הרחמים כדרך שהוא נוהג עם בני אדם, אלא במדת הדין שנאמר אם כמות כל האדם וגו׳ (במדבר ט״ז), ומנין שהיה לקרח בנים ונצולו, שנאמר ובני קרח לא מתו (שם כ״ו). ומנין שהיו צדיקים, שנאמר למנצח לבני קרח על עלמות שיר אלהים לנו מחסה וגו׳ (תהלים מ״ו), מזמור זה מדבר ששמו באלהים כסלם ושהיו בוטחים שלא יהיו נבלעים עם אביהם, הרי שהיו צדיקים. ר׳ יהושע אומר וכי איזו מדה מרובה מדת הטובה או מדת הפורענות? ומה אם מדת הפורענות שהיא מועטה נמשכו בה הבנים אחר האבות בעון האבות, מדת הטובה שהיא מרובה אינו דין שימשכו בה האבות אחר הבנים לחיי העוה״ב. וכן הוא אומר ובניהם יראו וישמחו וגו׳ (זכריה י׳ ז׳), מלמד שהקב״ה מקרבן אלו אל אלו האבות אצל הבנים למחיצתו בג״ע, לכן כתיב וכאב את בן ירצה (משלי ג׳). ר׳ חנינא אומר הרי הוא אומר כי יקרא קן צפור וגו׳ (דברים כ״ב) וכי מי הם גדולים רחמי הבריות או רחמי מי שאמר והיה העולם? אם הבריות שרחמיהם מועטין נצטוו שאם יקחו הבנים ישלחו את האם חפשי, הקב״ה שרחמיו מרובין עאכו״כ שאם נטל את הבנים שישלח אבותיהם חפשי מדינה של גיהנם. ר״מ אומר הרי ה״א כבד את אביך וגו׳ היכן מצותו של מלך ביותר בפלטרין שלו או חוץ לפלטרין? הוי אומר בפלטרין, ומה אם חוץ לפלטרין צוה הקב״ה כבד את אביך וגו׳ בפלטרין של מלך מה״מ הקב״ה שהוא גן עדן עאכו״כ, ואם יושבין הבנים במחיצת הצדיקים והאבות במחיצת הרשעים אין זה כבוד. הא למדת שהם מכפרין עליהם. וכה״א בדוד ויאמר דוד אל נתן חטאתי לה׳ ויאמר נתן אל דוד גם ה׳ העביר חטאתך לא תמות (ש״ב י״ב) יכול בלא דבר, ת״ל אפס כי נאץ נאצת את איבי ה׳ בדבר הזה גם הבן הילוד לך מות ימות (שם), לפיכך היה מתודה כל אותם הז׳ ימים, שמא יחיה הילד שמא ימחול לו הקב״ה ולא יהיה צריך שיתכפר במיתת הילד והיה מתענה, וכשבשרוהו שמת ידע שניצול מדינה של גיהנם. וכה״א ויאמרו עבדיו אליו וגו׳ [כי אמרתי מי יודע יחנני ה׳ וגו׳] (שם). קטני ישראל שהם מתים מאימתי הם באים לחיי העוה״ב ר״מ אומר משידעו לענות אמן, שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים (ישעיה כ״ו) זה העונה אמן. יש אומרים משעה שימולו שנאמר עני אני וגוע מנוער נשאתי אימך (תהלים פ״ח ט״ז) זה אימת המילה, והלכה כי״א. ר״ע אומר קטני ישראל אע״פ שאבותיהם רשעים באים לחיי עוה״ב שנאמר שומר פתאים ה׳, אבל קטנים עכו״ם אינם באים לחיי עוה״ב.

ז׳) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (כ״א א׳), הקב״ה הזהיר את ישראל למנות שופטים שרנים

(2) מובא בפי׳ אבות פ״ה בשם אגדת השכם ועי׳ יל-קוט שמות רמז קס״ח וסוטה י״א.

דין אמת לאמתו, ועומדין בדרכי צבור וגודרין להן את הפרצות ויתקנו את המקולקל. כשדנין דין אמת לאמתו מתקיים העולם ויהא שלום בעולם, שכך שנו חז"ל במשנה על ג' דברים העולם קיים, על הדין ועל האמת ועל השלום (אבות סוף פ"א), ושלשתן נאמרו בפסוק אחד שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח' ט"ז). שכיון שנעשה הדין נעשה האמת, וכיון שנעשה האמת נעשה השלום. לפיכך צריכין הדיינים לידע את מי הן דנין והאיך הן דנין, ואם לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו וגו' (תהלים פ"ב), כלומר גורמין לעולם שיתמוטט שנאמר ימוטו כל מוסדי ארץ (שם). וכן וירעשו מוסדי תבל (ישעיה כ"ד י"ח), ואומר רועה התרועעה הארץ פור התפוררה ארץ מוט התמוטטה ארץ (שם י"ט), נוע תנוע ארץ (שם כ'). כל כך למה? לפי שאין עושין את המשפט, שנאמר וירא ה' וירע בעיניו כי אין משפט (ישעיה נ"ט), אמר הקב"ה לדיינים אני אמרתי אלקים אתם (תהלים פ"ב), דיינים, כמו עד האלקים יבא דבר שניהם (שמות כ"ב). אכן כאדם תמותון (תהלים פ"ב), נתתי לכם מה שלא נתתי לאומה אחרת שנאמר מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל (שם קמ"ז), אחריו מה כתוב לא עשה כן לכל גוי. ראה כמה אוהב המשפט וחביב לפניו, ולפי שהמשפט מדה טובה ויתרה לפני הקב"ה מסרן למשה קודם לתרי"ג מצות, והיכן מסרה לו? במרה קודם לעשרת הדברות, שנאמר שם שם לו חוק ומשפט (שמות ט"ו), ואמר למשה סדרם לפני בני כשלחן ערוך שכן כתוב ואלה המשפטים אשר תשים וגו' כאדם שהוא נותן בפי התינוק שנאמר שימה בפיהם (דברים ל"א). ולמה אהבן כ"כ? לפי שהשלום תלוי בהן. כשיש בין אדם לחברו תחרות ומצה כשעושין ביניהן דין השלום נעשה ביניהן. בא וראה כמה חביבין הדינים לפני המקום ב"ה ששקלן כנגד עשרת הדברות, שהדברות כל דבור ודבור מצוה היא בפני עצמה, אבל הדינין נאמר בהן עשרת מצוות עשה ועשר לאוין, ואלו הן הלאוין: לא תכירו פנים במשפט (דברים א' י"ז), לא תגורו מפני איש, לא תעשו עול במשפט (ויקרא י"ט ט"ו), לא תשא פני דל, לא תהדר פני גדול, לא תטה משפט אביונך (שמות כ"ג ו'), לא תטה משפט גר יתום (דברים כ"ד י"ב), לא תטה משפט (שם ט"ז י"ט), לא תכיר פנים, לא תקח שוחד. הא למדת שחביבין הדינין לפניו כעשרת הדברות.

ח') ומה משה רבינו שכתב בו בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב ג') וברחמנות נהג עם ישראל ונתן נפשו עליהם ואמר ואם אין מחני נא מספרך (שמות ל"ב), אב לחכמים ולנביאים כשבעס שעה אחת נתעלמה ממנו הלכה, הדיוטות על אכו"כ. ט') חייבין ישראל למנות דיינין שיהא בהם יראת שמים כדי שלא יהא בהם משוא פנים ולא מקח שוחד. שכשופטי ישראל ומנהיגי הדור וגדולינו הולכין בישרות ובתמימות ומתרחקים מן הכיעור ומן החטא, כך הם כל ישראל, שהגוף הולך אחר הראש, וכן מצינו במלכי ישראל כשהיה המלך פושע היו כל ישראל בפורענות וכשהיה המלך ירא חטא היו כל ישראל מדקדקין על נפשותיהם והיו בהשקט ובבטחה והיו מתגברין על שונאיהם. לא גלתה יהודה אלא שלא העמידו את הדין שנאמר היו שריה כאילים לא מצאו מרעה וגו' (איכה א'), מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה כך דייני ישראל שבאותו הדור זה כובש פניו מפני זה וזה כובש פניו מפני זה. כך אמר להם הנביא שריך סוררים וחברי גנבים וגו' (ישעיה א') ומהו שלמונים? שהיו אומרים זל"ז עשה עמי היום ואני אשלם לך למחר, והנביא צווח ואומר מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים. חכיתי להם שיעמידו את השופטים ויקיימו את הדין, הן לא כן עשו, אלא עשו את שלהן עיקר ואת הדין טפלה, לפיכך נעשו הם טפלה לגוים בארצם, שנאמר ויקו למשפט והנה משפח (2) לצדקה והנה צעקה (שם ה'). ולפיכך ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו וגו' גזלת העני בבתיכם (שם ג'), וכי בבתיהם היתה הגזלה? אלא מתוך שצווחים היתומים והאלמנות והעניים על גזלותיהם והם מעלימים עיניהם, מעלה עליהם הכתוב כאלו הגזלה בבתיהם, שנאמר יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבא אליהם (שם א'). לפיכך אמר להם הקב"ה אין לי חפץ בקרבנותיכם וגם לא בתפלותיכם, ולא בחדשיכם ובמועדיכם, שנאמר לא תוסיפו הביא מנחת ש.א וגו' חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי ובפרשכם כפיכם אעלים עיני וגו'. אמרו ישראל ומה נעשה וישוב חרון אפו? אמר להם למדו היטב דרשו משפט אשרו חמוץ וגו'. ובזכות דין של צדק עתיד הקב"ה לבנותה כדכתיב ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. וכל דיין שמטה את הדין גורם שממון לעולם, שנאמר שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו (מיכה ג'), ועל ה' ישענו לאמר הלא ה' בקרבנו לא תבא עלינו רעה (שם). לכן מביא עליהם שלש פורעניות שנאמר לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלם עיין תהיה והר הבית לבמות יער (שם). אוי לו לדור ששופטין את שופטיהן, אוי לו לדור שאין שומעין לשופטיהן כשהם ישרים, שנאמר וגם אל שופטיהם לא שמעו (שופטים ב'), ומי הם? רב אמר דבורה וברק היו, ריב"ל אמר שמגר ואהוד היו, רב הונא אמר דבורה ויעל היו. י')... כשהדינים נעשו כתיקונן הם מעכבים ארבעת שפטים... י"א) שפטו דל ויתום עני ורש הצדיקו (תהלים פ"ב) לא שתאמר שיצדיק אותם ברשע ח"ו, אלא בין לזכות בין לחובה הצדיקו עליהם הדין. שלא תאמר הואיל וזה עני אטול מזה ואתן לזה, אמרה תורה לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול, שבכל העולם

---

(2) דרש משפח מלשון ספחני נא (ש"א ב').

שלי הוא, שנאמר לי הכסף ולי הזהב וגו׳ (חגי ב׳). א״ר שמואל ב״ר נחמני א״ר יוחנן, כל דיין שנוטל ממון מזה ונותן לזה שלא כדין הקב״ה גובה את נפשו שנאמר וקבע את קובעיהם נפש (משלי כ״ב כ״ג). א״ר חמא ב״ר חנינא, אמר הקב״ה לא די לרשעים שנוטלין ממון מזה ונותנין לזה שלא כדין אלא שמטריחין אותי להחזיר ממון לבעליו. א״ר נחמיה כך הוא מנהגם של דיינין, בעלי דינין עומדין לפניהם ושומעים דבריהם, ומוציאים אותם לחוץ ונושאין ונותנין בדבר, גמרו את הדבר מכניסין אותם והגדול שבדיינין אומר איש פלוני אתה זכאי איש פלוני אתה חייב. י״ב) שנים שבאו לדיינים לדון, קודם שישמעו דבריהם או משישמעו דבריהם ולא ידעו להיכן הדין נוטה, ב״ד רשאין לומר להם צאו ועשו פשרה, ולעולם יפה כח הפשרה מכח הדין, אבל משמשמעו דבריהם ויודעין להיכן הדין נוטה אין רשאין לומר להם עשו פשרה, שנאמר פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נטוש (משלי י״ז י״ד), קודם שיתגלע לך הדין אתה רשאי לנטשו. ב״ד מכין ועונשין שלא מן התורה כדי לעשות סייג לתורה שנאמר הן למות הן לשרושי (עזרא ז׳ כ״ו).

י״ג) וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף וגו׳ (שמות כ״ה ג׳), זהב כנגד גלות בבל דכתיב ביה אנת הוא רישא די דהבא, וכסף כנגד גלות מדי דכתיב ביה הכסף נתון לך (אסתר ג׳), ונחשת כנגד מלכות יון דכתיב ביה מעוהי וירכתה די נחש (דניאל ב׳), ותכלת וארגמן ועורות אלים מאדמים כנגד מלכות אדום דכתיב ביה מן האדום האדום הזה, וכתיב מי זה בא מאדום (ישעיה ס״ג), שמן למאור זה מלך המשיח שנקרא זית רענן (ירמיה י״א), זית זך, לפי שעתיד להאיר לישראל מתוך החשך דכתיב לאמר לאסורים צאו וגו׳ (ישעיה כ״ט), וכתיב והלכו גוים לאורך (שם ס׳). אבני שוהם ואבני מלואים כנגד ישראל שנקראו אבן ישראל (בראשית מ״ט), וזאת האבן שראה דניאל דכתיב עד די התגזרת אבן וגו׳ (דניאל ב׳), ואו״ה נמשלו לחרס דכתיב ושברה כשבר נבל יוצרים (ישעיה ל׳). המשל אומר נפל כיפא על קדרה ווי לקדרה נפל קדרה על כיפא ווי לקדרה, ולכן נמשלו ישראל לצורים, דכתיב מראש צורים אראנו (במדבר כ״ג), ואו״ה לשבר נבלי חרש. י״ד) ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש (שמות ל״ה)... וקודם שיקדש אין מניחין (עורכין) את השלחן מ״ט? שבתחילה מקדש לשבתות ואח״כ מניחין את השלחן שיהא מונח לכבוד השבת. ואם הניחו השלחן קודם לקידוש אין מסלקין אותו אלא פורסין מפה עליו ומקדש, שכך שנו חכמים בברייתא (פסחים ק׳ ע״ב) ושוין שאין מניחין את השלחן ואין מביאין לפניו שלחן אלא א״כ קידש. ואם הביאו פורס עליו מפה ומקדש. ט״ו) ויביאו המשכן אל משה (שמות ל״ט ל״ג). מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רשב״י שיצא לחו״ל ובא עשיר (נתעשר) כשראו התלמידים שהעשיר בקשו אף הם לצאת לחו״ל, בא רשב״י והוציאן לחוץ למדינה לבקעה אחת והתפלל לפני הקב״ה ונתמלאה הבקעה דינרי זהב, אמר להם כל מי שמבקש ליטול יטול אלא הוו יודעין כל חי שנוטל מחלקו של העוה״ב נוטל, שאין מתן שכרה של תורה אלא בעוה״ב שנאמר ותשחק ליום אחרון (משלי ל״א). מעשה בר״ש בן חלפתא שהיה בע״ש ולא היה לו מה לאכול באותה שבת, עם חשכה יצא חוץ לעיר להתפלל ונתנו לו אבן טובה ונתנה לשלחני ופרנס את השבת, אמרה לו אשתו ומנין לך כל זה? אמר לה כך וכך היה המעשה, אמרה לו אשתו איני טועמת כלום עד שתקבל עליך להחזירה, למוצאי שבת החזירה, ויצאה כמין פס יד ונטלתיה, וגדול הנס האחרון מן הראשון, ולכך נאמר ותשחק ליום אחרון (עי׳ תענית כ״ה ע״א).

ויקרא: א׳) חקת עולם לדורותיכם בכל מושבותיכם כל חלב וכל דם לא תאכלו (ג׳ י״ב). בכ״ד מקומות יש לנקות את הבשר בבהמה מן הדם ומן החלב, י״ב מאיסור דם, וי״ב מאיסור חלב, ואלו הם: קרום של מוח ושני מזרקין של צואר ושני חוטין של לחיים ושני חוטים של ידים ושני קרומין של בצים ושני חוטים של בצים וחוט של כחל, הרי אלו של דם. ואלו של חלב: חמשה חוטים שבכסלים, שנים משמאל מתפזרין (מפצלין) לשלשה שלשה, ושלשה מימין מתפזרין לשנים שנים; שני קרומין שלהם ושני חוטים של כליות ושני קרומין של כליות וקרום של טחול, הרי אלו מאסורי חלב. וחלב אינו נוהג אלא בבהמה טהורה שכך שנינו (חולין קי״ז:). חומר בחלב מבדם ובדם מבחלב, שהחלב מועלין בו וחייבין עליו משום פיגול ונותר וטמא, מה שאינן בדמים; חומר בדם שהדם נוהג בבהמה ובחיה ובעופות בטמאין ובטהורין והחלב אינו נוהג אלא בבהמה טהורה בלבד, שנאמר כי כל אוכל חלב מן הבהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה׳ וגו׳ (ויקרא ז׳ כ״ד). ואע״פ שאמרו חכמים חיה בכלל בהמה (חולין ע״א). כאן חילוק שנאמר כי כל אוכל וגו׳ אשר יקריבו ממנה קרבן לה׳ וחיה אינה ראויה לקרבן. ואם תאמר שיש בבהמה בעלי מומים שאינן ראוין לקרבן והיה חלבן מותר?—בעלי מומין ריבה בהן הכתוב הואיל ובמינו קרב, שכך שנו רבותינו בברייתא (חולין מ״ט) אין לי אלא תמימין הראוין לקרבן, חלב בעלי מומין מניין? ת״ל מן הבהמה, חלב חולין מניין? ת״ל כי כל אוכל חלב. וכל חלב שהוא קריב על גבי מזבח אסור באכילה, מ״ט לפי שאיסור חלב בענין קרבנות נכתב. ואיזה זה? זה החלב המכסה את הקרב והוא המפה הפרושה על הקרב ושעל המסס ובית הכוסות. עונש כרת שעל הקרב, ולמה נאסר [איסור] זה על כל החלב? לפי שהוא דומה לחלב המכסה את הקרב שהוא תותב קרום ונקלף אף זה תותב קרום ונקלף. א״ר יהודה חוט של בני מעיים

צריך לנורדו (לנוררו) עד אמה. מ"ט לפי שת,תב קרום ונקלף הוא, וזהו חלב שעל הדקין. חלב שעל הקבה הדומה לקשת אסור, ומחלוקת ר' ישמעאל ור"ע הוא, ואע"ג שר"ע מתיר נהגו בו איסור (עי'. חולין צ"ג). חלב שעל הכליות אסור וענוש כרת, שעל הכסלים שהירכים דבוקים אסור וענוש כרת שכך אמרו חכמים א"ר אבא א"ר יהודא א"ש חלב שעל הכסלים ענוש כרת. אליה אע"ג דלענין הקרבה חלב היא מותרת באכילה (חולין קי"ז.) מ"ט לפי שנאמר כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו (ויקרא ז' כ"ג) למה נאמר? אם להוציא את החיה, מאשר יקריבו ממנה קרבן לה' יצאת, אלא אמר לך הכתוב כל חלב ששוה כשור וכשב ועז אסור, יצאת אליה שאינה שוה כשור ועז להקרבה, שכך אמרו חכמים לימד על העז שאינה מעונה אליה, ומתוך שאינה מעונה אליה לקרבן מותרת לאכילה, אליה של כבש מותרת שאינה שוה כשור ועז. ניקור בשר: ששה חוטין יש בבהמה וצריך ליטלן, של כליות ושל כסלים ושל טחול איסורן איסור חלב וקרומין שלהן כן, וצריך לקולפן ולגרדן, ושל בצים ושל מוח איסור דם (3). ואמרו חכמים כסלים שהן בחלב אל יניחם על גבי בשר וידיחם או ינקרם, לפי שהבשר בולע מן החלב שעל כסלים, והקשו חכמים על דבר זה, א"כ כסלים עצמן כשאתה מנקרן בולע בשר של כסלים מחלב שבכסלים? וחזרו ואמרו קרום יש בין חלב לכסלים ואינו בולע. ועוד הקשו א"כ חלב גופו קרום יש לו ואין הבשר שתחתיו בולע ממנו? אמרו אותו קרום רך הוא ונמרט ובולע ואסור.—טבח שנמצא אחריו (אחרי ניקורתו) חלב, ר"י אומר בכשעורה, ור' יוחנן אמר בכזית, ואמר ר"פ לא נחלקו בדבר זה, האומר בכשעורה לעברו בלא מלקות והאומר בכזית להלקותו ולעברו. ואמר מר זוטרא בכזית אפילו בשנים ושלשה מקומות, בכשעורה במקום אחד. והלכתא רווחת היא להלקותו בכזית [ולעברו], ולעברו בלא מלקות ככשעורה.

ב') אמר ר"י אמר שמואל, החליד הסכין בין סימן לסימן ופסקה טרפה, כיצד יעשה? ירביץ הסכין על רוחבה במקום שנחלדה בו ויוציאנה מעט מעט בנחת ואל יגביהנה מצואר בהמה, ויחזור וישחוט כראוי במקום אחר, לאחר ששחט יבדוק ויראה בוושט וקנה, אם נפסקו או נקבו או נקרעו שניהם או אחד מהם ע"י שהחליד מקודם טרפה.

ג') צו את אהרן ואת בניו וגו' (ויקרא ו' ב'), מה כתיב למעלה מן הענין, והשיב את הגזלה אשר גזל, ואם עשית כן זאת תורת העולה. מה טעם? כי אני ה' שונא גזל בעולה (ישעיה ס"א). ד"א זאת תורת העולה שהיא מעולה מכל הקרבנות, לפי שכל הקרבנות באין על חטא והעולה אינה באה על חטא ועון, ולכן היא בראש הקרבנות, דכתיב זאת התורה לעולה וגו' (ויקרא ז' ל"ז). ד"א זאת תורת העולה היא העולה על מוקדה על המזבח, כל המעלה עצמו (בגאוה) סופו ליפול באש, וכן מצינו בדור המבול שאמר מה שדי (איוב כ"א ט"ו), ונדונו באש שהרתיח עליהם את התהום לשרוף רגליהם, שהיו מתכסים בחמי מעינות תהום, דכתיב בעת יזרבו נצמתו בחמו נדעכו ממקומם (שם ו' י"ד). וכן פרעה אמר מי ה' וגו', ונדון באש דכתיב ואש מתלקחת וגו' (שם ט'), וכן סדומים דכתיב בהו הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם (יחזקאל ט"ז מ"ט), מה כתיב בהו, וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש. וכן סנחריב נתגאה ואמר, מי בכל אלהי הארצות וגו' (מ"ב י"ח ל"ח) מה כתיב ביה, ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, ואמרו כמין שני חוטי אש נכנסו בחוטמיהן ונשרפו מבפנים ונשארו בגדיהם (סנהדרין נ"ב.) דכתיב ותחת כבודו יקד יקד ביקד אש (ישעיה י') איזהו כבודו של אדם זה מלבושו (עי' שבת קי"ג:), וזה בזכות אביהם דכתיב ויקח שם ויפת את השמלה (בראשית ט'). וכן מלכות אדום על שנתגאו עתידים ליפול באש דכתיב ושלחתי אש בבצרה (יחזקאל ל"ט), והיינו דכתיב זאת תורת העולה היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה.

ד') אם על תודה יקריבנו וגו' (ויקרא ב' י"ב) א"ר שמואל בר נחמני גדולה דרך ארץ שקדמה לתורה כ"ו דורות, שנאמר לשמור את דרך עץ החיים, דרך זו דרך ארץ החיים זו תורה. ה') אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה (ויקרא י"א) נמצאו שתי מרות או שני סניא דיבי טרפה (עי' הלכות גדולות צד 524). ו') זאת תהיה תורת המצורע (ויקרא י"ד א') א"ר אלעזר משום ר' יוסי בן זמרא, רמ"ח אברים יש בו באדם, מהם זקופים מהם רבוצים ולשון זה נתון בין שני לחיים ואמת המים נתונה תחתיו ומכופל כמה כפילות, בא וראה כמה שריפות שורף,ואלו היה זקוף ועומד עאכו"כ.

ז') וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו (ויקרא כ"ה י"ד), הזהיר הקב"ה את ישראל על ההונאה שכל מי שמוכר חפץ לחבירו אסור לו שיונהו, לא המוכר ללוקח ולא לוקח למוכר. שכך אמרו חז"ל וכי תמכרו ממכר לעמיתך אין לי אלא שנתאנה לוקח נתאנה מוכר מנין, ת"ל או קנה מיד עמיתך וגו'. ומנין כשאתה מוכר שלא תמכור אלא לעמיתך, ת"ל וכי תמכרו ממכר לעמיתך. ומנין כשאתה קונה לא תקנה אלא מיד עמיתך, ת"ל או קנה מיד עמיתך, אין לי אלא קרקעות שדבר בהן הכתוב ומנין לרבות כל דבר המטלטל, ת"ל מיד עמיתך, ומנין שאין אונאה בקרקעות (4), ת"ל או קנה מיד עמיתך [דבר הנקנה מיד ליד]. ומנין שאין אונאה בעבדים, ת"ל

---

(3) בעל ספר הלקוטים מתקן פה הנוסחא שצ"ל: ששה חוטין וכו' וצריך ליטלן, של כליות ושל כסלים איסורן איסור חלב וצריך לחטוט אחריהן, שביד ושבלחיים שבבצים ושבטחול איסורן איסור דם אם פסקן ותתכן מותר. והא דלא חשב חוטי הצוואר, לפי שבגסין לא קמיירא, ועי' רש"י חולין צ"ג, ד"ה ודלמא. (4) ר"ל להוציא ממנו בב"ד, אבל איסור איכא.

והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה, מה אחוזה אין לה אונאה אף עבד אין לו אונאה. ומנין שאין אונאה להקדשות, ת"ל אל תונו איש את אחיו, אחיו ולא הקדש. ומנין שאין אונאה לשטרות, ת"ל ממכר, מה זה מיוחד שגופו מכור וגופו לקוח, יצאו שטרות שאין גופן מכור ואין גופן ממון. המוכר שטרותיו לבשם (לשום בנייר אבקת בשמים) יש לו הנאה (עי' ת"כ פ' בהר). אל תונו איש את אחיו זו אונאת ממון, יכול זו אונאת דברים, כשהוא אומר ולא תונו איש את עמיתו, הרי אונאת דברים אמור, הא מה אני מקיים אל תונו איש את אחיו זו אונאת ממון. וכמה היא האונאה? ד' כסף מכ"ד לסלע דהיינו שתות למקח. ועד אימתי מותר להחזיר, עד כדי שיראה לתגר או לקרוביו או לבקי. הורה ר"ט בלוד האונאה שמונת כסף לסלע דהיינו שליש למקח. ושמחו תגרי לוד חזר ר"ט ואמר מותר להחזיר כל היום, אמרו יניח לנו ר"ט את מקומנו וחזרו לדברי הכמים. אחד הלוקח ואחד המוכר יש להם אונאה וכשם שאונאה להדיוט כך אונאה לתגר. ומי שהוטל עליו ידו על העליונה, שהוא א"ל תן לי מעותי או תן לי מה שאונתני. אל תונו איש את אחיו, אין לי אלא איש את איש, איש את אשה ואשה את איש או אשה את אשה מנין? ת"ל איש את אחיו מכל מקום [אין לי אלא תגר את תגר, תגר להדיוט או הדיוט לתגר מנין? ת"ל איש את אחיו מ"מ]. ר' יהודא אומר תגר להדיוט יש לו אונאה, הדיוט לתגר אין לו אונאה. ח') ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך, זו אונאת דברים, או יכול זו אונאת ממון? כשהוא אומר אל תונו איש את אחיו, הרי אונאת ממון אמור, הא מה אני מקיים ולא תונו איש את עמיתו, ה"ז אונאת דברים. כיצד? אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מה היו מעשיך הראשונים, ואם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשי אבותיך שנאמר וגר לא תונה (שמות כ"ב י'). היו חלאים באין עליו ויסורין באין עליו או שהיה קובר את בניו לא יאמר לו כדרך שאמרו חביריו לאיוב הלא יראתך כסלתך וגו' (איוב ד' ו'), זכור נא מי הוא נקי אבד וגו' (שם ד'). ראה חמרים מבקשים יין או תבואה לא יאמר להם לך אצל פלוני והוא לא מכר חטה מימיו, ר"י אומר אף לא יתלה את עיניו על המקח ויאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח. ושמא תאמר עצה טובה אני מוסר לו, הרי הדבר מסור ללב, לכך נאמר ויראת מאלהיך.

ט') אל תקח מאתו נשך ותרבית (שם ל"ו), איזו הוא נשך ואיזו הוא תרבית? נשך המלוה סלע בה' דינרין סאתים חטים בשלש, מפני שהוא נושך, ותרבית זה המרבה בפירות, כיצד? לקח ממנו חטים בדינר זהב לכור וכן השער, עמדו חטים בשלשים דינרין א"ל תן לי חטים שאני מוכרן ולוקח בהם יין, א"ל הרי חטים עשויים עלי בשלשים דינרין והרי לך אצלי יין, ויין אין לו אסור, אבל יש לו חייב ליתן לו יין (עי' ב"מ ס': ס"א). וחי אחיך עמך, זו דרש בן פטורי, שנים שהיו מהלכין במדבר וביד אחד קיתון של מים, אם שותה אחד מגיע הוא לישוב ואם שותין אותו שנים מתים, דרש ב"פ ישתו שניהם וימותו שנאמר וחי אחיך עמך, א"ל ר"ע וחי אחיך עמך, חייך קודמין לחייו. י') את כספך לא תתן לו בנשך וגו', ולא כסף אחרים, אכלך ולא אוכל אחרים, [או אינו אלא] את כספך ולא כסף מעשר, אכלך ולא אוכל בהמה [כשהוא אומר נשך כסף (דברים כ"ג כ') לרבות כסף מעשר, נשך אוכל לרבות אוכל בהמה]. ובמרבית לא תתן אני ה', מכאן אמרו כל המקבל עליו עול רבית מקבל עליו עול מלכות שמים, וכל הפורק ממנו עול רבית פורק ממנו עול מלכות שמים. י"א) אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, על תנאי שתקבלו עליכם מצות רבית, שכל המודה במצות רבית מודה ביציאת מצרים וכל הכופר במצות רבית כופר ביציאת מצרים.

במדבר: א') וכן מצינו אהרן ומרים שספרו לשון הרע על משה ובאה עליהם הפורענות, שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה. הלכה צפורה ושחה לה למרים אמרה, כששרתה רוח הקדש על אלדד ומידד היו הכל שמחים, אמרה לה לצפורה [מה עסקן של נרות הללו דולקין? אמרה זה הענן (רוה"ק), אמרה מרים] אשרי בניהם של אלו ואשרי נשיותיהם! אמרה לה צפורה אשרי בניהם ואוי לנשותיהם. אמרה לה למה? אמרה לה מיום שנזקק אחיך לרוה"ק לא הייתי לו לאשה, הלכה מרים ודברה לאהרן, ודברו שניהם דברי תלונה על הצדיק. מה כתיב שם, והענן סר מעל האהל והנה מרים מצורעת כשלג (שם י"ב י'), ואף על אהרן באה הפורענות, שנאמר ויחר אף ה' בם וילך, וכתיב ויפן אהרן אל מרים, מלמד שנפנה מצרעתו. ומה אמרו עליו? מרים אמרה עלי הדיבור (רוה"ק) ולא פירשתי מבעלי, אהרן אמר עלי הדיבור ולא פירשתי מאשתי, וזה זחה דעתו עליו ולכך פירש מאשתו. ומה אלו הצדיקים גמורים שלא דברו בפניו כך נענשו, המתכוין להכות את חבירו ולבייש ולהלבין פניו על אכו"כ. ב') ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים, אמר ר' ישמעאל זו אחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן.

ג') זאת חוקת התורה אשר צוה ה' לאמר, דבר אל בני ישראל ויקחו אליך פרה אדומה תמימה. פרה אדומה זו מלכות בבל דכתיב אנת היא ראשה די דהבא (דניאל ב' ל"ח), תמימה זו מלכות מדי שהיו תמימים ועשו טובה לישראל בזמן מרדכי ואסתר, וכן אמר כורש מלך פרס מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל (עזרא א' ג'). אשר אין בו מום זו מלכות יון, כי אלכסנדרוס מקדון עשה טובה עם ישראל בשביל

שמעון הצדיק, שאמר דמות של זה אני רואה במלחמה ונוצח (יומא ס"ט:). אשר לא עלה עליה עול זו מלכות אדום, כי מעולם לא עלה עליה עול המקום ועשתה רעות גדולות לישראל, והוא פרא למוד מדבר (ירמיה ב׳ כ"ד) ועתיד הקב"ה להורידו מגדולתו דכתיב אם תגביה כנשר וגו׳ (עובדיה א׳ ד׳). ונתתם אותה לאלעזר הכהן, דכתיב הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא וגו׳ (מלאכי ג׳ כ"ג), ושחט אותה לפניו כדכתיב זבח לה׳ בבצרה וגו׳ (ישעיה ל"ד ו׳), ושרף את הפרה לעיניו, כדכתיב חזה הוית עד די קטילת חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקדת אשא (דניאל ז׳ י"א). את עורה ואת דמה על פרשה ישרוף, שרים ואלופים דוכוס ודוכוסיות, כדכתיב שמה אדום מלכיה וכל נשיאיה וגו׳ (יחזקאל ל"ב כ"ט).

ד׳) זאת התורה אדם כי ימות באהל (שם י"ט י"ד), הקובר מתו בחוה"מ צריך לקרוע (עי׳ שבלי הלקט השלם ה׳ שמחות סי׳ ב׳). ומטה של מת שהוציאה בין השמשות או מעיר לעיר ולא נסתם הגולל אלא בלילה, אותן שהם עם המטה מונין משעה שנסתם הגולל, ואותן שבבית מונין משעה שנתכסה מהן, שכך אמר רבא לבני מחוזא אתם שאינכם הולכים אחרי המטה משעה שתחזירו פניכם מן המטה מנו לעצמכם (מו"ק כ"ב.). מי שבאה לו שמועה קרובה בשבת מונה ששה ימים אחר השבת.

ה׳) ויבואו בני ישראל כל העדה מדבר צין וגו׳ ותמת שם מרים ותקבר שם (שם כ׳ א׳) סמך לכאן מיתת מרים לומר כשם שפרה אדומה מכפרת כך מיתת מרים מכפרת. ותמת שם ותקבר שם, מלמד שמתה על פי ה׳, כתיב הכא ותמת שם וכתיב התם ויהי שם עם ה׳ (שמות ל"ד כ"ח) מה להלן שם ה׳ אף כאן שם ה׳. ו׳) ולא היה מים לעדה, שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל בשביל ג׳ אחין, המן בזכות משה, דכתיב וישבת המן ממחרת וגו׳ (יהושע ה׳ י"ב), הבאר בזכות מרים דכתיב ותמת שם מרים וסמיך ליה ולא היה מים לעדה, ענגים בזכות אהרן דכתיב ויראו כל העדה כי גוע אהרן, אל תקרי ויראו אלא וַיֵּרָאוּ (עי׳ ר"ה ג׳). שמעו נא המורים, קראם שוטים (5), משל למלך שמצוה לאהובו שלא יקרא לבנו שוטה, וכן צוה ה׳ למשה שלא יקרא להם שוטים, וכשאמר להם שמעו נא המורים, אמר הקב"ה כל עצמי לא צויתיך אלא על זה, לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ, כי אין דרך החכם לילך עם השוטה.

(5) עי׳ פסיקתא: כהדין לישנא יוני צווחין לשטיא מורוס, והוא לשון מורים.

ו

ואלה תולדות אהרן: ע׳ אהרן

ואשה אחת מנשי בני הנביאים:

נוסד על הפסוק ואשה אחת וגו׳ (מ"ב ד׳ א׳), בשבח הנשים הצדקניות לעומת הרשעיות, ובפרט בשבח האשה הנזכרת שהיתה לפי המדרש אשת עובדיה שעזרה לאשה לכלכל את הנביאים, והולך ומפרש את כל הפרשה וספור המעשה על דרך ההגדה כפי שהיתה מסורה לבעל המדרש. בילקוט לא נמצא מזה דבר, רק שורות אחדות: אמר רבי מנא אלולי זכות אשתו של עובדיה כבר היו ישראל אבודין ח"ו, באותה שעה שנאמר ואשה אחת מנשי בני הנביאים וגו׳. ויעמוד השמן שהוקיר ובאה לשאול לו אם תמכור אם לא תמכור, והברכה האחרונה היתה גדולה מן הראשונה שנאמר ואת ובניך תחיו בנותר עד שיחיו המתים. עכ"ל, ויותר ליתא. מדרש זה נעתק מכ"י אשר ברומא ויצא לאור באוצר טוב ע"י ברלינר והאפמאן (ח"א צד 014, ברלין 1878).

מדרש אשה אחת מנשי בני הנביאים

ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמר וגו׳ זה הוא שנאמר ברוח הקדש על ידי שלמה מלך ישראל שקר החן והבל היופי אשה יראת ה׳ היא תתהלל, כשביקש הקב"ה לבראות חוה ראה שיוצאות ממנה [נשי] דור המבול ודור הפלגה שמחטיאות את בניו, וחזר וראה שיוצאות ממנה שרה רבקה רחל ולאה. וראה שיוצאת ממנה איזבל שמחטיאה את נביאי הבעל, וחזר וראה שיוצאת ממנה אשת עובדיה שמכלכלת בני הנביאים. אמר אם אני בורא חוה שנקראת אחת (לא) [אפילו] בשביל אחת דיי, שנאמר ויקח אחת מצלעותיו. מהו מנשי בני הנביאים? אמרה לפניו רבש"ע יודע אני בך שאין שכחה לפני כסא כבודך, אדם זורע קשואים נוטל גדולים ומוכרם, קטנים חומל עליהם וישן עליהם (1), בלילה יורד טל ומשקן. לקשואין אי אתה שוכח, לנשי בני הנביאים אתה שוכח?! ד"א מנשי בני הנביאים, אמרה לפניו רבש"ע

(1) ר"ל שמניחין עד הבקר והטל יורד עליהם בלילה ויגדלו.

מזלות יש ברקיע עש וכימה כשירד מבול לעולם גנבה כימה שני כוכבים מעש ואתה עתיד לנחמה שנאמר ועיש על בניה תנחם—להם להחזירם אי אפשר לשבוח, לנשי בני הנביאים אתה שוכח? ד"א מנשי בני הנביאים, אמרה לפניו רבש"ע יודע אני בך שרחמן אתה ואין אכזריות לפניך, שכן כתיב בך נותן לבהמה לחמה לבני עורב אשר יקראו, להם אין אתה שוכח, לנשי בני הנביאים אתה שוכח?

מה צעקה אל אלישע לאמר? אמרה לו רבי פרנס בני, שהבן פורע שטר על אביו שהוא ערב בו, ואם אין אתה מפרנסם הולכת אני לבית הקברות ואומרת בדרך שאמר יעקב, שנאמר למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' ומאלהי משפטי יעבור. מהו „לאמר"? אמרה לפניו רבש"ע בעלי לא לווה אלא לך שאתה לווה ופורע באמונה, שנאמר מלוה ה' חונן דל. ועבדך אישי מת, ולמה היא מזכרת את בעלה? אמרה לפניו רבש"ע אם מתים לאשה אביה ואמה סומכת על בעלה, מת בעלה על מי תסמוך? אם עשירה היא סומכין אותה לפי עשרה, ומי מכנים אלמנה ושני בניה בתוך ביתו? ואפילו אביה ואמה עצבים בה מפני בניה? לפיכך מזכרת מיתת בעלה. ד"א צעקה, וצעקה מאתים ושבעים ואחת פעמים, שכן לאמר בגימטריא. והנושה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים, כיון שהלכה לבית הקברות היתה קורא „ירא אלהים!" והיו כל המתים מתרגשין ואומרים למי את קורא ירא אלהים? ארבעה נקראו ירא אלהים, ואלה הן אברהם ויוסף ועובדיה ואיוב. אם לאברהם את קורא אינו פנוי לו שהוא ושטן עומדים בדין, אם ליוסף את קורא אינו פנוי לו שהוא ואחיו עומדים בדין שמכרו אותו, ואם לאיוב את קורא אינו פנוי לו שחרב את ביתו ומתו בניו ועומד הוא ושטן בדין. אמרה להם איני קורא אלא מי שקוראין בו ירא את ה' מאד (2). כיון שהכירו בה שאשת עובדיה היא הלכה ונטלה עפר וזרקה על ראשה ומתפלשת בעצמה ואמרה לו בעלי! בעלי חובך מבקשים חובך ובאו לגבות שני בניך בחוב שלהם, ולא כך אמרתי לך בשעת פרידתך מה יהיה על זרעיך, ואמרת לי כך הבטיחני הקב"ה עזבה יתומיך אני אחיה אותם ואלמנותיך עלי תבטיחו, ועכשיו בניך הקדושים היאך גדלו בבית אחאב ואיזבל! ואף בניו פשטו ידיהם ואמרו קבלינו אבא קבלינו אבא! שאין עוזר לנו. לכן יצאת בת קול ואמרה לה לכי אצל אלישע, הלכה אצלו היא ובניה בשקן, מניחים ידיהם על ראשם. כיון שראה אלישע הכיר בה שמקבר בעלה היא ובניה באין, אמר לה כלום יש דבר לאותו צדיק בביתו? אמרה לו לא. אמר לה כלום מברכים על שולחן ריקם? אמרה לו יש כלי שמן ויש בו לחלוחית של שמן, אמר לה תנוח דעתך שהנחת דעתי, אין הברכה מצויה אלא בשמן, ואף באהל מועד אין מדליקין אלא בשמן זית, ואף מלכים אינן נמשחים אלא בשמן, ואף משוח מלחמה לא נמשח אלא בשמן, אמר לה לכי ושאלי לך כלים ומי שיש לו כלים הוא ישאילך, שנאמר וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום, והלכה ושאלה. באתה ואמרה לו נטלתי כלים משכפנים, אמר לה שאלי לך משבחוץ. מהו מבחוץ? כלים שמכניסין בהם כלים נקובים ואסיכין שאינן מתוקנים, ואם תמה אתה על דבר זה, בא וראה שברא הקב"ה חתן מן העפר וכלה מן העצם. הלכה ושאלה, אמר לה הכנסי וסגרי הדלת בעדך והניחי כלים תחת אותו כלי, אמרה לו יעשה דבר בפרהסיא וידעו הכל שנעשה נס לאלמנה. אמר לה בעלך לא כלכל אלא בצנעה. הלכה וסגרה הדלת בעדה. מהו והם מגישים אליה והיא מוצקת? שנתמלאו כל הכלים שמן. וכיון שכלו אמרו לבנה הגישה אלי עוד כלי ויאמר אליה אין עוד כלי. והלא שני בנים היו לה האחד להיכן הלך? לשאול כלים מן החוץ, כיון שבא ואמר אין עוד כלי, שמע „עמוד השמן" ועמד, שנאמר ויעמוד השמן. ותבא ותגד לאיש האלהים, ראוי לומר ותבא ותאמר לאיש האלהים מהו ותגד? שבאתה להגיד נסיה, אמר לה לכי מכרי את השמן ושלמי את נשייך. אמרה לו שמא יאמרו בית אחאב שלנו הוא. אמר לה מי שסתם פי הכלבים במצרים הוא יסתום פי של בית אחאב. אמרה לו שמא צריך תרומה ומעשר (לתרום מהשמן) אמר לה בעלך לא כלכל אלא בלחם ומים זה אינו צריך תרומה ומעשר. אף אליהו לא ברכם אלא בשמן שנאמר כה אמר ה' כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר. ואומר ותגזור אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור.

תם

(2) עי' מ"א י"ח ג'.

והוא עבר לפניהם: ע' יואב

והזהיר: מדרש או ספר והזהיר ונקרא ג"כ ספר הזהיר, הוא ספר דינים קדמון שחבר מר חפץ אלוף על סדר פרשיות התורה על דרך השאילתות שחבר רב אחאי גאון, אך נמצא ממנו רק על סדר שמות ויקרא ובמדבר. והיה מונח בכ"י באוצרות הספרים כמה מאות שנים, והדפיסו ר' ישראל מאיר ב"ר יהודה פריימאן מכ"י מינכען עם באור שעשה עליו בשם „ענפי יהודה" לייפציג תרל"ג על סדר שמות, ווארשא תרמ"א (1880) לסדר ויקרא במדבר. ועל בראשית ודברים לא נמצא עד היום. המדרש נודע בשם והזהיר מפני כי דרכו להתחיל בלשון „והזהיר" הקב"ה וכו', והם הדינים היוצאים מכל פרשה ופרשה. הספר הזה נזכר בשבלי הלקט סי' נ"א (ובשה"ל השלם סי' צ"א) באמרו: ובהלכות פסוקות של ספר הזהיר מצאתי סייג לדברי, וכן הוא בספר הפרדס לרש"י ז"ל (דפוס ווארשא דף י"ג), בס' ראב"ן סי' ט"ז כתב: ועיינתי בהלכות גדולות ובהלכות קטועות ובספר והזהיר

ומצאתי שכולן לשון אחד וכו'. גם מובא איזה פעמים בתוספות (חולין ק"ו: ד"ה אמר רב ומנחות ל"ז. ד"ה קיבורת, ושם ק"ט. ד"ה לא שמשו). בסמ"ג (ד' קי"ב ג') הלכות נטילת ידים, וז"ל וזהו שכתב בספר והזהיר אמר שמואל לחולין כל היד וכו'. וכן ברוקח בסוף סי' פ', ושכ"ה ובאשר"י פרק כל הבשר. ולפעמים יחליפו שם הספר והזהיר במלת הזוהר או הבהיר. ואיזה מהדינים שהביאו הפוסקים בשם ספר והזהיר לא נמצא בנוסחא שלפנינו, וזה מראה לנו לדעת כי היה להם כ"י שונים. לפי דעת המו"ל שם המחבר הוא מר חפץ אלוף ז"ל והוא רב חפץ בן יצליח שהיה אלוף וריש כלה ומחבר ספר המצות (ע"ע באוצר ישראל). אך שטיינשניידר חולק ע"ז כי ספר המצות נכתב בערבית ואינו ספר והזהיר. המו"ל בהקדמתו ישתדל להוכיח שספר והזהיר הוא המדרש השכם ורק שני שמות יש לו. ר' שמואל גאמע יאמר: ובעל מדרש השכם העתיק דברי ר' שמעון קיירא העתקה מלה במלה לא הוסיף ולא גרע חוץ ממה שהוציא מלשון ארמית ללשון הקדש, והוא הדרך אשר הלך בה מר חפץ אלוף ז"ל (עי' בביאור ענפי יהודה דף נ"ב ציון ד'). ובאמת והדינים מהלכות גדולות שנכתבו בלשון ארמית נעתקו בספר והזהיר ללשון הקדש כמו הדוגמאות שהראה המו"ל בהקדמתו, ועוד ראיות אחרות שהביא שם. אך מביא ג"כ ראיות שספר השכם וספר והזהיר הם שני ספרים, כי בספר מנורת המאור הנדפס בסוף ספר ראשית חכמה מביא בשם מדרש השכם שמונה והולך מצות עשה ול"ת, אבל מחבר ס' והזהיר אינו מונה רק הלאוין. וכן עוד איזה מאמרים הנזכרים בשם מדרש השכם ולא נמצאים בס' והזהיר. אולם אפשר שהדברים האלו היה בס' והזהיר נוסחא אחרת כנ"ל. ר"ש באבער כתב הערות על הספר ועל הבאור במכ"ע הלבנון שנה עשירית ובמבוא ללקח טוב (דף כ"א) ודעתו נוטה להכריע כי ס' השכם לחוד וס' והזהיר לחוד ושני מחברים שאבו ממקור אחד. ר' יעקב רייפמאן במכ"ע המגיד (הצופה למגיד שנה כ' 14, 23, 32) סותר ראיות המו"ל כי ס' והזהיר אינו מדרש השכם, מפאת כי הכ"י מינכען שהשתמש בו הוא חסר ונחסרו בו גם פרשיות שמות וארא ומראשי פרשיות בא תצוה ויקהל פקודי נחסרו המאמרים המתחילים במלת והזהיר, ואפשר שלפני ר' שמואל גאמע ומחברים אחרים היה הספר יותר שלם. רייפמאן מעיר עוד כי מגמת המחבר היתה אך על ההלכה, אך לבשה בגדי אגדה למען תערב ותנעם להמון. ונפלא בעיניו כי המאמרים אשר לקח המחבר מהגמרא הבבלית העתיק ללשון המשנה, אך לא כן המאמרים שלקח מהגמרא הירושלמית, כמו מה שהביא ממס' שקלים בפ' תשא.

ויושע: מדרש על שירת הים ויציאת מצרים, ונקרא ע"ש הפסוק ויושע ה' ביום ההוא (שמות י"ד ל'), וכנראה התחיל המדרש בעיקרו מהפסוק הזה עם סיפור האגדה של עוזא שר של מצרים בדינו עם מיכאל שר ישראל לפני כסא הכבוד אדות אורך שנות השעבוד, ואח"כ נוסף עליו בתחלתו הסיפור של עקדת יצחק אשר באמת אין פה מקומו. מדרש ויושע מובא בס' בחיי פ' בשלח, וז"ל: וע"ד המדרש והנה מצרים נוסע אחריהם, שר של מצרים. ראו שהיה נוסע מן השמים לעזור את מצרים והוא היה עוזא, וכן ראיתי במדרש ויושע עוזא שר של מצרים עכ"ל, ומובא ג"כ בספר מנחת שי לר' רפאל מנורצי פ' בשלח.

מדרש ויושע נדפס ראשונה בקושטא שנת רע"ט בקובץ י"ח מדרשי אגדה. גם בקובץ דברי חכמים שהו"ל ר"א אשכנזי מכ"י מוגה ע"ש ר"ש מונק (מיץ תר"ט). ועוד ע"י יעלינעק בבית המדרש ח"א, ובלשון יהודית־אשכנזית בפראג (בלי שנת הדפוס). עם פירוש בית הגדול לר' מנחם מענדל בלימאן (ווארשא תרמ"ו), ועם ביאור חדש לר' חיים אברהם אבא גאלדבלאט (ווילנא תרנ"ג).

מדרש ויושע

[ע"פ מונק בדברי חכמים צד א']

ויושע ה' אמרו חז"ל בשעה שרדפו המצריים את בני ישראל וראו אותם ישראל אחזם אימה ורעדה, ואז נמשלו ישראל ליונה (1) שבורחת מן הנץ וכשבאה לקנה מצאה שם נחש, כך ישראל בשעה שראו את המצריים אמרו למשה, משה רבינו! אנה נלך, הרי מצרים לאחרינו והים לפנינו! אז נשאו קולם בבכיה ואף משה בכה עמהם, מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר למשה, משה! כבר זכור אני התפלה שהתפלל אברהם אוהבי בשעה שאמרתי לו לך שחוט יצחק בנך, מיד קבל באהבה ולמחר השכים לעשות רצוני, שנאמר וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו ויקח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו, ומי היו הנערים האלו (2) אליעזר עבד אברהם וישמעאל. אמר יצחק לאביו לאן אנו הולכים לברכו? אמר לו אביו עד כה עד מקום קרוב, וכתיב ויקח אברהם את עצי העולה. וישם על יצחק בנו, ויקח בידו את האש ואת המאכלת וילכו שניהם יחדיו. אמר יצחק לאביו אבא לאן נלך יחידים? אמר לו בני להקריב קרבן, אמר לו הרי שם שהוא כהן גדול והוא יקריב את העולה (3). מיד נפלה אימה גדולה על יצחק מפני שלא ראה כלום בידו לעולה, ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי ויאמר הנני בני ויאמר הנה האש והעצים ואיה השה לעולה, מיד נזדעזע יצחק וירגזו אבריו שהכיר וידע מחשבת אביו כי לא היה בידו כלום, ואעפ"כ נתחזק ואמר לאביו אתה אמת שבחר בי הקב"ה הרי נפשי נתונה לו, ונתפייס יצחק כמותו בעבור לקיים מצות יוצרו ואמר לו אברהם, אני יודע בך בני שאינך מעכב צווי יוצרך וצוויי, השיב יצחק לאביו, אבי! מהר עשה רצון קונך

---

(1) שיר רבה פסוק יונתי בחגוי הסלע ותנחומא פ' שופטים סי' י"ג, (2) סנהדרין פ"ט, מ"ר פנ"ו, פרקי דר"א פל"א, (3) בב"ר פנ"ה איתא שאמר אברהם להקב"ה יש קרבן בלא כהן? ואמר לו הקב"ה כבר מניתיך שתהא כהן וכו'.

והוא יעשה רצונך. בעוד שהיו מהלכין בדרך קדמו שטן לאברהם ונדמה לו לזקן ואמר לו אנה תלך? אמר לו להתפלל, אמר לו אם להתפלל מה אתה צריך לישא עצים על כתפך ואש ומאכלת בידך? אמר לו שמא נשהה יום אחד או יומים ונשחט ונאפה ונאכל. אמר לו עני לא שם הייתי כשאמר לך המשטין קח נא את בנך את יחידך והעלהו לי לעולה, וזקן כמותך יאבד בן־חמוד כזה ובחור שנתן לך הקב"ה למאה שנה. אמר לו אברהם לא היה משטין אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו אמר לי קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק ועשה לפני עולה. אמר לו השטן הלא יראתך כסלתך תקותך ותום דרכיך (איוב ד'.), אמר לו אברהם מי הוא נקי אבד ואיפה ישרים נכחדו, כיון שראה השטן שלא קבל אברהם את דבריו אמר לו, תדע אברהם אומר לך בשורה תעשה עולה [השה] ולא מן יצחק, אמר לו כך עונשו של כוזב שאפילו אומר אמת אין שומעין לו, ואיני מאמינך, אלא הקב"ה הטוב בעיניו יעשה. בא השטן ועמד לפני יצחק ונדמה לו לנער כמותו, אמר לו להיכן אתה הולך, אמר לו ללמוד תורה, אמר לו בחייך או במותך? א"ל וכי יש אדם שלומד תורה אחר מותו? א"ל אי בן עלובה! היכן שני ילדותך ואתה אינך יודע כי לזבוח אותך מוליכך אביך בזו הדרך, א"ל אני בעצמי יודע והרי נפשי מסורה ביד הקב"ה וביד אבי, כל מה שירצה לעשות ממני יעשה, ושוב הלך השטן לשרה ונדמה לה לזקן, אמר לה אברהם בעלך היכן הלך? אמרה לו למלאכתו הלך, ויצחק בנך היכן הלך? אמרה לו עמו הלך ללמוד תורה. אמר לה עלובה זקנה! איך יקהו שיניך על בנך שאינך יודעת שלזבוח אותו הוליכו בדרך. באותה שעה הזדעזעו מתניה ונתחללו איבריה ולא היתה בעולם, ואעפ"כ התחזקה ואמרה, מה שאמר לו הקב"ה יעשה לשלום ולחיים. וכיון שראה אותה שטן שלא עלתה בידו מחשבתו ותאות לבו לבטל קרבנו של אברהם, מה עשה? הלך לעשות עצמו כנהר גדול וכיון שהגיעו לאותו נהר אמר אברהם ליצחק המתן לי מעט ואכנס אני תחלה לנהר ואראה אם הוא עמוק, וכן עשה, ירד לתוך הנהר עד חצי הנהר ואין מים מגיעין עד ברכיו, אמר ליצחק רד אחרי אל תירא שהמים אין מגיעין עד ברכי, וירד יצחק אחריו. ולא הספיקו לרדת עד חצי הנהר עד שגברו המים והגיעו עד צואריהם. באותה שעה נשא עיניו לשמים ואמר רבש"ע גלוי וידוע לפני כסא כבודך שאתה הוא אלוה בעליונים ובתחתונים ונגלית עלי ואמרת לי אני יחיד ואין כמוני בעולם ואתה יחיד שאין כמותך צדיק בעולם, הודע שמי בעולם והעלה יצחק בנך לעולה לפני, ואני מהרתי לומר ישמעאל (4), כי על יצחק אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אם אנו טובעין בנהר מי ייחד שמך בעולם! מיד גער הקב"ה בשטן וחרבו המים על הארץ ומצאו עצמם ביבשה. בעוד שהיו אברהם ויצחק מהלכין בדרך נכנסה מריבה בין ישמעאל ובין אליעזר עבד אברהם שהיו שומרים את הכלים ואת בהמתם, אמר ישמעאל עכשיו יקריב אבא את יצחק ואני אירש כל הנכסים שישארו מאבא, א"ל אליעזר אתה כבר גרשך כאשה גרושה מבעלה ושלחך במדבר, אבל אני עבדו נאמן ביתו ביום ובלילה, ורוח הקדש משיבה ואומרת להם לא זה יירש ולא זה יירש. כתיב ויבואו אל המקום אשר אמר לו האלהים ויבן שם אברהם את המזבח ויערוך את העצים ויעקוד את יצחק בנו וישם אותו על המזבח ממעל לעצים, אברהם היה בונה את המזבח ויצחק מושיט לו את העצים ואת האבנים; אברהם היה דומה לאדם שהוא בונה בית חתונה לבנו, ויצחק היה דומה לאדם שמכין חופה לעצמו שעשה בשמחה, ואמר יצחק לאביו אבא זרז עצמך וחשוף זרועך ואסור ידי ורגלי יפה יפה שאני בחור בן שלשים ושבע שנים ואתה זקן וכשאראה את הסכין אבעט בך מפחד הסכין, שהנפש צופה (חצופה), ושמא אעשה בי מום ואפסל מקרבן, אלא בבקשה ממך אבא מהר ועשה רצונך ואל תעכב וגלול בגדיך וחגור מתניך. ושרפני יפה יפה, וטול אפר שלי והוליכו אצל שרה אמי ותניחו בתיבה בחדר שלה, ובכל שעה ושעה שהיא נכנסת בחדר שלה תזכור את יצחק בנה בבכי. ועוד אמר יצחק לאביו יותר מזה כשתשחטני ותבדל ממני ותלך אצל שרה אמי אם תשאל ממך אנה יצחק בני מה תאמר לה ומה תעשו לזקנתכם? אמר לו אברהם אנו יודעים שאחריך יהיו ימינו מוטטים, הוא שנחמנו עד שלא נולדת הוא ינחמנו מיום זה ואילך. מיד ערך את העצים ועקד אותו על המזבח ממעל לעצים, אמץ זרועותיו וגלל בגדיו ונתן שתי ארכבותיו עליו בכח גדול, והקב"ה יושב על כסא רם ונשא ראה היאך לב שניהם (אברהם ויצחק) שוה והיו דמעות מאברהם נושרות ונופלות על יצחק ומיצחק נופלות על העצים והיה הסכין נטבלת בדמעות, מיד וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו, אמר הקב"ה למלאכי השרת, ראיתם אברהם אוהבי היאך יחד את שמי בעולם הזה, אם הייתי שומע לכם בשעה שאמרתם בבריאת עולמי מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו מי היה מייחד שמי בעוה"ז כאברהם? (5). באותה שעה בכו מלאכי השרת במר נפש, ומה היו אומרים? נשמו מסלות שבת עובר אורח הפר ברית (ישעיה ל"ג ח') היכן הוא מתן שכרן של מכניסי אורחים, האורחין שהיו באין מכל מקום אברהם אבינו מכניסן בתוך ביתו ומאכילן ומשקן ומלוון לדרכים, היכן הוא השכר שנטל אברהם? הפר ברית, הופר אותו ברית שאמרת לו כי ביצחק יקרא לך זרע, ואת

(4) פי' חשבתי כי כוונתך על ישמעאל, ואף כשאמרת שהוא יצחק לא הרהרתי אחר מדותיך. (5) עי' מדרש תהלים מזמור ח' ותנחומא פ' וירא סי' י"ח.

בריתי אקים את יצחק, והרי המאכלת על צווארו. ובכו מלאכי השרת ונפלו דמעותיהן על הסכין ועמד הסכין ולא שלט בצווארו של יצחק, מיד פרחה נשמתו, אמר לו הקב"ה למיכאל מפני מה אתה עומד, אל תניחהו לשוחטו! מיד קרא מיכאל ואמר אברהם אברהם! ויאמר אליו הנני. ומפני מה קראו שני פעמים לפי שאברהם ממהר והמלאך צווח כאדם שצווח ואומר פלוני פלוני מה אתה עושה? אל תשלח ידך אל הנער! אמר לו אברהם למלאך. לא אשחטהו אלא אחנקהו? אמר לו ואל תעש לו מאומה, אמר לו אברהם למלאך, הקב"ה אמר לי לשוחטו ואתה אמרת לא תשחטנו, דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין? מיד ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית בי נשבעת נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנך את יחידך כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך וגו'. מיד הניחו וחזרה בו נשמתו ועמד על רגליו וברך ברוך מחיה מתים. באותה שעה נשא אברהם את עיניו לשמים ואמר רבש"ע בשעה שיעמדו בני בצער תזכור להם זאת השעה שאני עומד לפניך.

דבר אל בני ישראל ויסעו, ויען משה לפני הקב"ה רבש"ע ואני מה אעשה? אמר לו טול המטה אשר נתתי לך ולך אל הים בשליחותי ואמור לו אני שלוחו של יוצר בראשית, גלה דרכיך לבני שיעברו בך. מיד הלך משה אל הים ואמר לו דברי הקב"ה. ויען הים אל משה לא אעשה כדבריך לפי שאתה ילוד אשה, ולא זו בלבד אלא שאני גדול ממך שלשה ימים שאני נבראתי ביום השלישי ואתה לא נבראת עד יום הששי (6). מיד השיב משה דברי הים אל הקב"ה, ואמר לו הקב"ה עבד המסרב ברבו מה עושין לו? אמר לו משה מלקין אותו במטה. א"ל הקב"ה אף אתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו, מיד ויט משה את ידו על הים ויבקעהו, והיו יראין ישראל לבא בים עד שקפץ נחשון בן עמינדב וירד תחלה בים (7), ואחריו באו כל ישראל תוך הים והמים להם חומה מימינם ומשמאלם. ויושע ה' וגו', אמרו חכמינו ז"ל וכי ישראל היו מסורים ביום ההוא ביד מצרים שהוא אומר ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים? אלא בשעה שיצאו ישראל ממצרים עמד עוזא שר של מצרים לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע אומה זו שאתה מוציא ממצרים יש לי דין עליהם, אם רצונך יבא מיכאל שר של ישראל וידון עמי לפניך. באותה שעה אמר הקב"ה למיכאל צא לדון עמו לפני. פתח עוזא שר של מצרים לפני הקב"ה ואמר רבון העולמים אתה גזרת על אומה זו שיהיו משועבדים תחת יד אומתי ארבע מאות שנה ועדיין לא עברו מהם אלא שמונים ושש שנים מיום שנולדה מרים (8), ולפיכך נקראת מרים ע"ש שמררו המצריים את חייהם, וכשם שאתה קיים כך תהא גזירתך קיימת, ועדיין לא הגיע זמן יציאתם. כששמע כך מיכאל נשתתק ולא היה לו מענה לעוזא, ביקש עוזא רשות להחזיר את ישראל למצרים, כיון שראה הקב"ה שהיה רוצה להחזיר את ישראל למצרים אמר לו מפני מה אתה רוצה להחזיר את בני למצרים לעבוד את בניך? כלום נתחייבו בני לעבוד את בניך אלא בעבור דבר אחד שדבר אברהם אביהם בשעה שאמרתי לו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, ואמר לפני רבון העולמים במה אדע כי אירשנה, ועל זה אמרתי לו ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, כלום אמרתי לו גרים יהיו בארץ מצרים? לא אמרתי אלא בארץ לא להם; גלוי וידוע שמיום שנולד יצחק היו גרים, וכבר עברו אותן ארבע מאות שנה ואין לך עוד רשות לשעבד אותם, וזה שאמר הכתוב ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים, וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים.

וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים, אמרו חז"ל בשעה שבקש הקב"ה להטביע המצריים בים עמד עוזא שר של מצרים לפני הקב"ה, ואמר לפניו רבש"ע נקראת צדיק וישר ואין לפניך לא עולה ולא משא פנים ולמה אתה רוצה להטביע בני בים? כלום טבעו אחד מבניך או הרגו אפילו אחד מבניך? ואם בשביל שעבוד קשה שעבדו בהם אתה רוצה להטביעם כבר נטלו בניך שכרם, שכל כסף וזהב שהיו להם נטלו. מיד כנס הקב"ה פמליא של מעלה ואמר להם שפטו נא ביני ובין עוזא שר של מצרים. באמת, מתחלה הבאתי עליהם רעב והעמדתי להם יוסף אוהבי שהצילם בחכמתו ונעשו כלם עבדים שלו, ואח"כ באו שם [ישראל] כגרים מפני הרעב [בארצם], והם עבדו בהם בכל עבודה קשה שבעולם, ויצעקו מרוב עבודה ותעל שועתם לפני, ושלחתי לפרעה שלוחי הנאמנים משה ואהרן ובאו לפני פרעה ואמרו לו כה אמר ה' שלח עמי ויעבדוני, ולפני אותו רשע היו יושבים מלכי מזרח ומערב והתחיל להתגאות ואמר מי ה' אשר אשמע בקולו, איך לא בא לפני כמו שבאים כל מלכי מזרח ומערב, ולמה לא הביא דורון לפני כדרך שמביאין לי כל המלכים? אבל אלוה זה שאתם אומרים אינו מכירו, מה עשה. חזר ופשפש בפנקסיו ולא מצא כתוב משליחותי, השיב ואמר לעבדיו אלוה זה מעולם שמעתם? השיבו לו חכמיו ואמרו, שמענו שבן חכמים הוא ובן מלכי קדם. אמר לשלוחיי מה מעשיו של אלוה זה? השיבו ואמרו לו הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים הוא ברא את השמים ואת הארץ והוא ממית ומחיה ונפש כל חי

---

(6) עי' ערך הלל צד 130. (7) עי' סוטה ל"ז. שמות רבה פכ"ג ופרקי דר"א פמ"ב. (8) כשנולד משה היתה אז מרים ה' שנים כדאיתא בשמות רבה פ"א וכתיב ומשה בן שמונים שנה וגו' בדברם אל פרעה (שמות ז'), וי"ב חדש שמשו המכות כדאיתא בעדיות פ"ב.

בידו. השיב ואמר לשלוחיי לא יש אלוה כזה בכל העולם שיעשה אלו המעשים אלא אני לבדי שאני בראתי עצמי ונילום נהרי. ועל דבר זה שכפר בי שלחתי בו עשר מכות עד ששלח בניי בעל כרחו, ועם כל זאת לא מנע עצמו מרשעו וחוזר ורודף אחריהם להחזירם לשעבודו, ולפי שנעשה בו כל זאת ולא הכיר אותי אנו רוצים לטבעו בים הוא וכל חילו. מיד ענו כל פמליא של מעלה ואמרו דין גדול יש לך להטביעם בים. כשראה עוזא כך פתח ואמר רבון העולם יודע אני שחייבים הם לך אלא יהי רצון מלפניך שתתנהג עמהם במדת רחמים ורחם על מעשה ידיך כמו שכתוב ורחמיו על כל מעשיו, ובקש הקב"ה לרחם עליהם, עד שבא גבריאל ונטל דפוס של לבנים שהיו עושין ישראל במצרים והראה אותה לפני הקב"ה ואמר לפניו רבון העולמים אומה ארורה שבזו עבודה קשה שעבדו בניך תרחם עליהם?! וחזר הקב"ה מן מדת רחמים וישב עליהם בכסא דין וטבעם בים, לכך נאמר וירא ישראל את היד הגדולה (9) אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו.

אז ישיר משה, אמרו חז"ל בשעה שבאו ישראל ליתן שירה להקב"ה אמרו למשה: משה רבינו! אמור תחלה ואח"כ נאמר אנו, מיד ענה משה לישראל אתם אמרו תחלה ואח"כ אומר אני, שאני יחיד ואתם רבים, וכבוד רבים גדולה משל יחיד, מיד פתחו ישראל ומשה ואמרו ביחד נשירה לה' שעשה לנו נסים ונפלאות. בשעה שגזרו עלינו המצריים ואמרו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, והיו אמותינו יוצאות לשדה ואתה מפיל עליהם תרדמה והיו יולדות בלי צער, ויורדים מלאכים מן השמים ורוחצין וסכין אותנו, והיו מלבישים אותנו בגדי צבעונין ומשימים בידינו שתי חתיכות אחת של חמאה ואחת של דבש, וכאשר אמותינו רואות אותנו רחוצין וסובין ומלובשין משי היו נותנין שבח לשמך הגדול והיו אומרות, ברוך המקום שלא הניח חסדו ואמתו מזרעו של אברהם אבינו, והיו אומרות הרי הם בידך עשה מה שאתה חפץ בהם והולכות להם, וכשהיו המצריים רואים אותנו באו להרגנו, ואתה ברחמיך היית מצוה את האדמה ובלעה אותנו ופולטות אותנו במקום אחר (10), והיית מציל אותנו מידם, וכשהיינו גדולים היינו נכנסים למצרים חבורות חבורות וכל אחד ואחד היה מכיר אביו ואמו ומשפחתו. כל זאת עשית לנו ולפניך נשיר. לכך נאמר אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר אשירה לה' כי גאה גאה.

עזי וזמרת יה, אמרו חז"ל אמר משה לישראל אתם נתתם הודאה להקב"ה שעשה עמכם נסים ונפלאות, אף אני אתן שבח והודאה להקב"ה שעשה עמי נסים ונפלאות, בשעה שבאה מרים אחותי ואמרה לאבי, אבי! נאמר לי בנבואה שיצא ממך בן שיגאל את ישראל מעבודה זו, וכשילדה אותי אמי הצפינה אותי כמו שנאמר ולא יכלה עוד הצפינו ותקח לו תיבת גומא ותחמרה בחמר ובזפת ותשם בה את הילד, ותשם בסוף על שפת היאור, ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו, והקב"ה יתעלה שמו לעדי עד הוריד חום גדול במצרים עד שירדה בת פרעה לרחוץ על היאור, ותרא את התיבה בתוך הסוף ותשלח את אמתה ותקחה ותפתח ותראני ותחמול עלי, והקב"ה נתן לי חן בעיניה לבלתי המיתני, ולקחה אותי לינק את שדיה והקב"ה נתן לי דעת שלא רציתי לינק שדיה מחלב טמא, והחזירה אותי לחיק אמי ונתנה לה בשבילי שכר גדול, וכשהייתי בן שלש שנים הלבישה אותי בת פרעה בגדי צבעונין ושגרה אותי לאביה, וכשראה אותי פרעה שהייתי נאה לקחני בחיקו, ונטלתי הכתר מעל ראשו ושמתי אותו בראשי, והיו יושבין לפניו כל חרטומי מצרים וחכמיה ואמרו לו תינוק זה שנטל הכתר מעל ראשך ונתנו בראשו מתיראין אנו שלא יהא אותו שעתיד להוציא מלכות זו מידך. מהם אומרים להרגני בחרב ומהם אומרים לשרפני, עד שענה אחד מהם ויתרו שמו, ואמר תינוק זה אין בו דעת, אלא אם רצונך אומר לפניך דבר אחד, ישימו לפני הילד הזה דינר זהב וגחלת של אש, אם ישלח ידו ויקח הדינר תדע שיש בו דעת ותעשה ממנו משפט, ואם ישלח ידו ויקח הגחלת תדע שהוא נער ואולת קשורה בלבו ותניחהו. כששמע פרעה ועבדיו דבר זה כשר הדבר בעיניהם ויעשו כן, ושמו הדינר והגחלת במזרק אחד, ואני רציתי ליטול הדינר, ובא גבריאל ודחף ידי לתוך הגחלת ונטלתיה והכנסתיה לתוך פי, ובשביל זה אני ערל שפתים. וכשגדלתי יצאתי לראות דוחק אחי וראיתי איש מצרי מכה איש עברי מאחי והרגתיו וטמנתיו בחול. וכששמע פרעה כך בקש להרוג אותי והביא חרב שנונה שבכל העולם לא היה כמותה והכני בה עשר פעמים, ועשה לי הקב"ה נס ונעשה צוארי כעמוד של שיש ולא שלטה בי החרב, וברחתי אצל יתרו ואף הוא חבשני בבור שבע שנים. כשיצאתי ממצרים בן ארבעים שנה הייתי ועמדתי על הבאר ומצאתי צפורה בת יתרו, וראיתי אותה שהיא צנועה ביותר אמרתי לה שאשאנה לאשה והיא ספרה לי מנהג אביה ואמרה לי כל אדם שבקש לישא מבנותיו של אביה מנסה אותו באילן אחד שיש לו בגנתו, וכשמגיעין לאילן מיד בולעו (11). אמרתי לה אילן זה מאין היה לו? אמרה מקל הוא שברא הקב"ה אותו בערב שבת [מששת ימי בראשית] כשברא את עולמו והקב"ה הפקידו לאדם הראשון, ואדה"ר הפקידו לחנוך, וחנוך הפקידו לנח, ונח הפקידו לשם, ושם הפקידו לאברהם,

(9) היד הגדולה זו מדת הדין, עי' רבינו בחיי פ"ז.
(10) עי' סוטה י"א, שמות רבה פ"א ופכ"ג ילקוט יחזקאל רמז שנ"ד. (11) עי' פרק דר"א פ"מ, גם עי' ערך ד ש כ ם צד 139.

ואברהם הפקידו ליצחק, ויצחק הפקידו ליעקב ויעקב הורידו למצרים והפקידו ליוסף בנו, וכשמת יוסף שללו המצריים את ביתו והביאו אותו מטה (המקל) בפלטרין של פרעה, ויתרו היה אחד מגדולי חרטומי מצרים וראה אותו מטה וחמדו בלבו וגנבו והביאו לביתו. ואותו מטה חקוק עליו שם המפורש ואותן עשר מכות שהביא הקב"ה על המצריים, והיה כתוב בו דצ"ך עד"ש באח"ב. ועוד כמה ימים וכמה שנים היה המטה מונח בבית יתרו אבי, עד שאבא פעם אחת לקחו בידו ונכנס לגנה ונעצו בקרקע, ושב בגינה ללקחו ומצאו שפרח ויציץ ציץ ויגמול שקדים, והניחו שם, ובו היה בודק כל מי שביקש לישא אחת מבנותיו. וכששמעתי דבריה הטובים וראיתי שהרועים גרשו את צפורה ואחותיה הצלתי אותן מיד הרועים וגם דלה דליתי להם והשקיתי את צאנן, ותבאנה אל רעואל אביהן ואני באתי עמהן ונכנסו הן תחלה ואני עמדתי בחוץ, כשראה אותן יתרו אמר להן מדוע מהרתן בא היום? ותאמרנה איש מצרי הצילנו מיד הרועים. ואני שמעתי מבחוץ שהן מעידות עלי שאני מצרי, ובשביל שלא נכנסתי ואמרתי איש עברי אני לא אזכה ליכנס לארץ ישראל. וכיון שאמרו בנות יתרו איש מצרי הצילנו אמר להן, אדם שעשה עמכן טובות אתן גמלתן לו גמול כזה? קראן לו ויאכל לחם, כיון שנכנסתי לבית אכלתי ושתיתי ודברתי ליתרו שיתן לי צפורה בתו לאשה, וענה לי אם תוכל להביא לי את המטה העומד בגנתי אני אתננה לך, והלכתי ופשפשתי את הגן ומצאתיו והבאתיו בידי, מיד הרהר יתרו ואמר בודאי זה הוא איש נביא שכל חכמי מצרים מקסמין עליו שעתיד נביא לצאת מישראל, שעל ידו תחרב מצרים וכל המצריים שבתוכה. מיד כעס עלי יתרו יתפשני והכניסני לבור שהיה בתוך ביתו, אמרה צפורה בלבה היאך אני יכולה להציל את הצדיק ממיתה משונה? אמרה לאביה אבא רצונך שתשמע לי, אתה אדם שאין לך אשה ויש לך שבע בנות, אם רצונך תעמודנה שש אחיותי בבית ואני אלך עם הצאן, ואם לאו תלכנה שש אחיותי עם הצאן ואני אתקן את הבית, אמר לה אביה יפה את אומרת תלכנה אחיותיך עם הצאן ואת שבי בבית ושמור את ביתי וכל מה שיש לי. ובכל יום היתה צפורה מפרנסת אותי מכל מעדני אביה יתרו, עד שהשלימו שבע שנים בבור. לאחר שבע שנים אמרה צפורה לאביה זוכרת אני אבי פעם אחת שלקחת איש אחד שהביא לך את המקל והשלכתו לבור ועשית עון גדול בדבר, אם רצונך פתח את הבור וראה, אם הוא מת הוציאהו משם והשלך נבלתו בחוץ כדי שלא יהא גופו מוסרח בביתך, ואם הוא חי תדע שהוא צדיק גמור, אמר לה בתי יפה את אומרת, כלום את זוכרת מה שמו? אמרה לו זוכרת אני ששמו משה בן עמרם, מיד הלך יתרו ופתח את הבור וקרא משה משה! עניתי ואמרתי לו הנני, והוציאני משם, ונשקני על ראשי ואמר ברוך המקום ששמרך בבור שבע שנים. מעיד אני עליו שהוא ממית ומחיה ומעיד אני בך שאתה צדיק גמור ועל ידך עתידה מצרים שתחרב ועל ידך עתיד הקב"ה להוציא את ישראל ממצרים ועל ידך עתידים המצריים להטבע בים, פרעה וחילו, ונתן לי ממון הרבה ואת צפורה בתו לאשה והתנה עמי זה התנאי כל מה שתוליד בביתי יהא מחצה יהודים ומחצה ישמעאלים. אחר זמן נתעברה צפורה ותלד גרשום בחלקי, מלתי אותו וינק שדי אמו שתי שנים. לשנה השלישית נולד אליעזר, אמרתי איך אעשה עכשיו לא יניחו לי למולו, מיד לקחתי אשתי ובני לשוב לארץ מצרים. באותה שעה בא שטן בדמות נחש ופגע בי ובלעני מראשי ועד המילה, ומעולם לא היה יכול ליגע בברית מילה, הרהרה צפורה בלבה ואמרה יודעת אני שאין דבר זה אלא בשביל העון שלא מלנו אליעזר בננו, מיד לקחה צפורה צור ותכרות את ערלת בנה ונטלה מן הדם וזרקה על רגלי, באותה שעה יצאה בת קול ואמרה לנחש הקיא אותו וכן עשה, וזה שאמר הכתוב וירף ממנו אז אמרה חתן דמים למולות, הרי הצילתני אשתי משתי מיתות. כיון שבאתי למצרים פגעו בי דתן ואבירם שהיו ראשי ישראל ואמרו להרוג אותנו באת, או שמא אתה באת לעשות אותנו כמו שעשית למצרי, מיד חזרתי למדין ועמדתי שם שתי שנים עד שנגלה לי הקב"ה בחורב ואמר לי להוציא את בני ישראל ממצרים, וכל זאת עשה לי הקב"ה, ולכך אני מחוייב לשורר לפניו ולכך נאמר עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנו.

ה׳ איש מלחמה, אמרו חז"ל בטכסיסי מלך ב"ו הביא עליהם את המכות, מלך ב"ו כשהמדינה מורדת בו מה עושה? בתחלה משלח לגיונות ומקיפין עליה, וסוכר אמת המים שלה כדי שימיתו, אם חזרו בהם הרי טוב ואם לאו הוא מביא עליהם קולנים (בעלי קול), אם חזרו בהם מוטב ואם לאו הוא מורה בהם חצים, אם חזרו בהם מוטב ואם לאו הוא מוליך עליהם ברברים, ואח"כ דרמסיות, ואח"כ זורק עליהם נפט, ואח"כ משליך עליהם אבני בליסטרא, ואח"כ מגרה בהם לגיונות ואוכלוסין, ואח"כ אוסר אותם בבית האסורים, ואח"כ הורג את הגדולים שבהם.—כך הקב"ה בא על המצריים בטכסיסי מלכים, בתחלה סכר את המים שלהם שנאמר ויהפוך את יאוריהם לדם, לא עזבו את ישראל הביא עליהם קולנים אלו הצפרדעים שהיו מקרקרין במעיהם, לא עזבו את ישראל הביא בהם חצים אלו הכנים שהיו נכנסין בגופן כחצים, לא עזבו את ישראל הביא עליהם ברברים אלו ערוב, לא עזבו את ישראל הביא עליהם דרמסיות הוא הדבר שהרג את מקניהם, לא עזבו את ישראל זרק עליהם הנפט זה השחין, לא עזבו את ישראל הביא עליהם אבני בליסטרא זה הברד, אח"כ הביא עליהם לגיונות זה הארבה, אח"כ נתן אותם בבית האסורים זה החשך, אח"כ הרג את הגדולים אלו

הבכורים. ולפי מה שחשבו המצריים לעשות לישראל הביא הקב"ה עליהם המכות, הם חשבו על ישראל שישאבו להם מים לפיכך הפך מימיהם לדם, הם חשבו שיהיו טעונין פרגמטיהם (סחורה) לפיכך שלח בהם צפרדעים (12) שיהיו מרקדין במעיהן, הם חשבו שיהיו עובדים אדמתם לפיכך חזר עפרם לכנים, הם חשבו על ישראל שיהיו טוענין בניהם לפיכך שלח בהם ערוב אריות וזאבים ודובים ונמרים, והיה למצרי עשרה בנים ונותנין ליהודי לטייל עמהם בשוק ובא ארי וחטף אחד והדוב אחד והנחש אחד עד שנתן לו חשבון מכולם, הם חשבו לעשות מישראל רועים למקניהם לפיכך שלח בהם דבר שהרג כל מקניהם, הם חשבו להשקיע את ישראל במים לפיכך שקע אותם במים, לפי שאין הקב"ה דן את האדם אלא מדה כנגד מדה. ודעו שכל המכות שהביא הקב"ה על המצריים כמו כן יביא על אדום כשיצאו ישראל מן הגלות בימות המשיח. במצרים הביא עליהם מכת דם תחלה כמו כן יביא על אדום כשתעקר שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן (יואל ג'), והשמש יהפך לחשך והירח לדם לפני בוא יום ה' הגדול והנורא (שם ד'), במצרים הביא צפרדעים שהיה קולם גדול כמו כן יעשה על אדום ישלח בהם קולות שנאמר קול שאון מעיר קול מהיכל ה' משלם גמול לאויביו (ישעיה ס"ו). במצרים הביא כנים עליהם שהיו שורפין אותם כמו כן יעשה לאדום שנאמר ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית (שם ל"ד), במצרים הביא עליהם ערוב אף באדום יעשה כן דכתיב וירשוה קאת וקפוד וינשוף ועורב ישכנו שם (שם), במצרים הביא הקב"ה דבר אף באדום יעשה כן, דכתיב ונשפטתי אתו בדבר וגו' (יחזקאל ל"ח כ"ב), במצרים הביא שחין אף באדום יעשה כן שנאמר וזאת תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל הגוים אשר צבאו על ירושלם המק בשרו וגו' (זכריה י"ד י"ב), במצרים הביא ברד כמו כן יעשה באדום שנאמר ואבני אלגביש אש וגפרית אמטיר עליו (יחזקאל ל"ח), במצרים הביא ארבה כמו כן יעשה באדום שנאמר אמור לצפור כל כנף ולכל חית הארץ הקבצו ובאו (ישעיה ל"ד), במצרים הביא חשך כמו כן יעשה באדום שנאמר ונטה עליה קו תוהו ואבני בוהו (שם), במצרים הביא מכה על בכוריהם אף באדום יעשה כן שנאמר שמה נסיכי צפון כולם וגו' (יחזקאל ל"ב), במצרים פרע מאלהיהם ואח"כ פרע מהם, אף באדום יעשה כן, שיפרע מהשר שלהם תחלה ואח"כ יפרע מהם שנאמר והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעיה כ"ד) לכן כתיב ה' איש מלחמה.

מרכבות פרעה וחילו, אמרו חז"ל כשהיו ישראל במצרים היו המצריים משעבדין אותם בכל עבודה קשה שבעולם בחומר ובלבנים, ובכל יום ויום היו אומרים לישראל לעשות כל אחד ואחד מהם שש מאות לבנים, וכשהיו ישראל פוחת אפילו אחת משימין אותו בקיר כנגד מה שפיחת, כנגדן לקו המצריים ברדפם אחריהם בשש מאות רכב, שנאמר ויקח שש מאות רכב, וכשראו ישראל שהמצריים נוסעים אחריהם נבהלו ופרחה נשמתם, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע נרד ונעשה נקמה במצרים ונשמור בניך מידם, וענה להם הקב"ה אני בעצמי ארד ואשמור את בני ישראל, בשכר שעשה אברהם אביהם רצוני, שנאמר וישכם אברהם בבקר, וכשהגיע אותה שעה שעמד אברהם בתפלה לפניו הסתכל הקב"ה במחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהומם וינערם כמו שנאמר ויהי באשמורת הבקר וישקף ה' אל מחנה מצרים וגו' לכך נאמר מרכבות פרעה וחילו ירה בים ומבחר שלישיו טבעו בים סוף.

תהומות יכסיומו, אמרו חז"ל: יתברך וישתבח שמו של הקב"ה שברא עולמו בחכמה ובתבונה. לנפלאותיו אין חקר ולתבונתו אין מספר, דכתיב כונס כנד מי הים נותן באוצרות תהומות. כשברא הקב"ה את עולמו אמר לשר של ים פתח פיך ובלע כל מימות שבעולם, אמר לפניו רבש"ע די שאעמוד בשלי והתחיל לבכות, בעט בו הקב"ה והרגו שנאמר בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב (איוב ל"ח ח') (13), מה עשה הקב"ה כבשן וקבלן הים (את מימי העולם) שנאמר ויסך בדלתים ים וגו' (שם). א"ל הים רבש"ע אם כן יתערבו מימי המתוקים במלוחים, א"ל כל אחד ואחד יהיה אוצר בפני עצמו, שנאמר נותן באוצרות תהומות, בא וראה במה חסדים עשה הקב"ה עם ישראל כשהלכו במדבר היה הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם וגו', ועוד שהיו שם נחשים ועקרבים ושרפים והקב"ה מרוב אהבה שאהב את ישראל היה שולח לנחשים שיעשו עצמם כנשר וישראל עוברין עליהם כאדם שעובר על הגשר. ועדיין מרוב אימה מן הנחשים שהיו במדבר ומפחד ואימה שהיה להם מן המצריים, אמרו למשה אתה אומר שטבעו המצריים בים מתיראין אנו שמא יעלו מן הים כשם שעלינו אנחנו (14), אם רצונך הראם לנו מתים ונראה נקמה משונאינו, מיד אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע מרוב אימה ופחד שהיה להם מן המצריים אינם מאמינים שנטבעו בים, אם רצונך עשה להם נפלאות והראם להם ויראו נקמה מאויביהם, מיד אמר הקב"ה לשרו של ים השליכם ליבשה, אמר שרו של ים רבש"ע יש אדון שנותן מתנה לעבדו שיטלנו ממנו? אמר הקב"ה לשרו של ים אני אפרע לך אחד וחצי כמותם, אמר לפניו רבש"ע יש עבד שתובע אדוניו לדין בשביל חובו? אמר לו הקב"ה נחל קישון יהא לך ערב, מיד הוציאם הים אל שפת הים וראום ישראל והכיר כל אחד ואחד שונאו ונטלו כל כספם

(12) שהיו מכלות את הסחורה שלהם. (13) כך שם של שר הים רהב (כ"ב ע"ד). (14) עי' פסחים קי"ח. ילקוט שופטים רמז נ"ג.

וזהבם, ולאחר שראו נקמתם הצלילם הקב"ה כאבן, לכך נאמר תהומות יכסיומו ירדו במצולות כמו אבן.

ימינך ה' נאדרי בכח, אמרו חז"ל בשעה שהביא הקב"ה מכת בכורות על המצריים במצרים, מקודם באה המכה על אלהיהם ועל צלמיהם, אותן שהיו של כסף ושל זהב ונחשת ובדיל ועופרת נתוכין ונמסין וכל צלמים של עץ נרקבים ונשברין, כשראה פרעה כך עמד בחצי הלילה וקרא למשה ולאהרן וצועק והולך בכל חוצות ישראל ואמר היכן משה ואהרן עומדים? ונערים קטנים של ישראל משחקין ואומרין לו היכן אתה הולך ומי אתה מבקש? ואומר להם משה אוהבי אני מבקש, והם אומרים בכאן הוא עומד, ואחרים אומרים בכאן הוא דר, ואחרים אומרים במקום אחר עד שמצא את הבית, ואמר לו משה! קומו צאו מתוך עמי, אמר משה וכי גנבים אנו שנצא בלילה, הקב"ה אמר לנו לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, א"ל בבקשה ממך קומו צאו מהר. ויהי בחצי הלילה, זו שנאמרה ברוח הקדש על ידי דוד שנאמר חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך, א"ר יוחנן מלמד שאמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע מודה אני לפניך על אותו הלילה שעשית נס לישראל במצרים ואמר דוד בוא וראה מה שעשה הקב"ה במצרים לישראל, יתברך שמו ויתעלה זכרו, שלא גמר דינו במצרים עד שהודיע משפטיו למשה ולישראל, אמר לו הקב"ה למשה משה לך אמור להם לבני, תדעו שאני יוצא בתוך מצרים, ואני בעצמי אפרע מהם ואשחוט בכוריהם בשעה אחת, ואתם שחטו את פסחיכם ותנו דם הפסח על המשקוף ועל שתי המזוזות ועל גגות בתיכם ועל הכתלים, והיה זאת סימן לחיים. משל למה"ד למלך שהיה לו צאן והפריש מהן לחיים ומהן למיתה, מה עשה נטל את הסיקרא וסקר אותן שהפריש לחיים אבל אותן שהפריש למיתה לא סקר, כך הקב"ה הצאן שרצה לשחוט אלו המצריים והצאן שהפריש לחיים אלו ישראל שנתן עליהם סיקרא סימן לחיים, זה הדם, שנאמר ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף (שמות י"ב), וכן עשו ישראל שחטו את פסחיהם ונתנו מן הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ועל כותלי בתיהם. אמר להם משה כך אמר לי הקב"ה זאת חקת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו, כששמעו ישראל דבריו של הקב"ה עמדו על רגליהם בשמחה ובשירים ומלו כל הערלים שהיו בהם במהירות והקב"ה מיהר ורפאם. כשהיה חצי הלילה עבר הקב"ה בתוך מצרים וראה ישראל מלוכלכים בדם מילה ובתיהם מלוכלכים בדם פסח, ברך אותם ואמר להם בני תהיו בחיים לשנה הבאה, שנאמר ואעבור עליך ואראך וגו' ואומר לך בדמיך חיי (יחזקאל ט"ז). ואמר ריב"ל כשאמר משה לפרעה דע שבכורי מצרים ימותו בלילה התחיל להלעיג עליו ואמר כמה יהיו בכורי מצרים מאתים או שלש מאות, וטפש זה לא היה יודע שכולם בכורים, מפני שהם שטופים בזמה והיו כלם ממזרים, וכל אחד ואחד היה בכור לאביו [ואם לא היה בכור מת גדול הבית], וכיון שמתו הבכורים וגדולי הבית במקום הבכורים וראה פרעה שמתו רוב בניו ובני עבדיו ובני שפחותיו אמר פרעה בלבו משה מעולם לא אמר לי שקר, ואמר לעבדיו כל הימים שהיה משה אצלי הייתי מפייס אותו והתפלל עלינו והיינו מתרפאים, עכשיו בעסתי עליו ואמרתי לו אל תוסף ראות פני, דין הוא שאלך אני בעצמי, מיד עמד ממטתו בבכיה גדולה והלך עם שריו לפני פתחו של משה, צעק פרעה בקול גדול ובכה במר נפש וקרא למשה: משה אוהבי! בבקשה ממך התפלל עלי לפני הקב"ה, ומשה ואהרן וכל ישראל אוכלין פסחיהם ושותין יין בהסבה ואומרין שירות ותשבחות להקב"ה ויושבין בבתיהם, ואין אחד מהם יוצא לחוץ, שכך אמר להם הקב"ה ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר. וכשקרא פרעה לפתחו של משה א"ל מי אתה ומה שמך? א"ל: פרעה המושפל, א"ל משה למה באת אלי אתה בעצמך וכי דרכו של מלך לקום בלילה ולחזור על פתחי בני אדם? אמר פרעה למשה בבקשה ממך אדוני בא והתפלל עלינו עכשיו [ואם לאו] לא ישאר איש במצרים. א"ל לא אוכל לצאת כי הקב"ה צוה אותנו ואמר לנו ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, אמר פרעה למשה בבקשה ממך בא אל החלון ודבר עמי, וכן עשה, ואמר לו פרעה הלא אתמול אמרת לי ומת כל בכור בארץ מצרים ועכשיו תשעה ידות מתים. אמר לו משה אעפ"כ אם תרצה אלמוד לך דבר ותנצל אתה ולא תמות, הרם קולך ואמור: בני ישראל! הרי אתם ברשותכם, קומו צאו מתוך עמי, עד עכשיו הייתם עבדי פרעה מכאן ואילך הרי אתם ברשות ה', לכו עבדו את ה' אלהיכם. וכן עשה איזה פעמים, והקב"ה השמיע קולו של פרעה בכל ארץ מצרים, שנאמר ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וכל מצרים ותהי צעקה גדולה במצרים כי אין בית וגו' ויאמר קומו צאו מתוך עמי. אמר לו משה לפרעה למה אתה מטריח עצמך, א"ל אני מתירא שמא אמות לפי שאני בכור, וא"ל משה אל תירא מדבר זה, לגדולה מזו אתה מוכן [15]. ולא תאמר פרעה לבד היה דוחק אלא כל המצריים היו דוחקין שנאמר ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ כי אמרו כולנו מתים. א"ר שמואל בר נחמני בהערמה זאת באו המצריים על ישראל לשעבדם תחת ידם ולכופם, אמרו אם משעבדים אנו אותם באש יכול אלהיהם להלחם בנו באש כשם שהביא על סדום ועל עמורה, אבל נשעבדם במים שאינו יכול להלחם בנו במים שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם, ואמר להם הקב"ה שוטים! אני נשבעתי שלא אביא

(15) לטבוע בים.

מבול לעולם, חייכם אתם עצמכם תלכו אל המבול, לפיכך טבעם בים, לכך נאמר ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב.

וברוב גאונך, אמרו חז"ל עשר מכות הביא הקב"ה על המצריים במצרים, מכה ראשונה הביא עליהם דם, ולמה הביא עליהם דם, מפני שהיו המצריים מונעין בנות ישראל מלעשות טבילה לכך הביא עליהם דם. מכה שניה הביא עליהם צפרדעים שהיו נופלות במשארותם ובחדרי משכיותם ומשכבם, והיו מקרקרין בפניהם, והיתה מכת צפרדעים קשה מכולן, ולמה הביא עליהם צפרדעים? לפי שהיו המצריים אומרים לישראל לכו צודו לנו דגים (נ"א שקצים ורמשים) מן הים ולכך הביא עליהם צפרדעים. מכה שלישית הביא עליהם כנים, והיו הכנים ברום אמה על הארץ, וכשהיו המצריים לובשים בגדיהם נקיים מיד נתמלאו כנים, ולמה הביא עליהם כנים? לפי שהיו המצריים אומרים לישראל לכו וטאטאו את בתינו ואת חצרינו והשווקים, לכך נהפכה עפר הארץ לכנים. מכה רביעית הביא עליהם ערוב אריות וזאבים ודובים ונמרים, ונכנסים בבתיהם והמצריים סוגרים דלתותיהם, והקב"ה שלח להם חיה מן הים ושמה סילוני והיתה נכנסת בחלונות ופותחת הדלתות והיו החיות נכנסין ואוכלות המצריים, ומפני מה הביא עליהם ערוב? לפי שהיו המצריים אומרים לישראל לכו וצודו לנו חיות מן השדה, לכך הביא עליהם ערוב. מכה חמישית הביא הקב"ה עליהם דבר, ומפני מה הביא עליהם דבר? לפי שהיו המצריים אומרין לישראל לכו ורעו לנו בהמתנו, לכך הביא עליהם דבר שמתו כל בהמתם. מכה ששית הביא הקב"ה עליהם שחין באדם ובבהמה, ומפני מה הביא עליהם שחין? לפי שהיו המצריים אומרים לישראל לכו תקנו לנו מרחצאות לעדן עצמנו, ולכך הביא עליהם שחין שהיה מחמם את בשרם. מכה שביעית הביא הקב"ה עליהם ברד על האדם ועל הבהמה, מפני מה? לפי שהיו המצריים אומרים לישראל לכו חרשו וזרעו את שדותינו וארצנו, ולכך הביא עליהם ברד ששבר את האילנות והזרעים, ואמרו חז"ל בשעה שנשא משה ידיו להקב"ה עמד הברד בין השמים ובין הארץ, שנאמר ויצא משה מעם פרעה את העיר ויפרוש כפיו אל ה' ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה, אלא הוטל בין שמים וארץ, עד שבא יהושע ונלחם עם אותן שלשים ואחד מלכים והשליכם הקב"ה עליהם, שנאמר רבים אשר מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב (יהושע י' י"א). והנשאר ימטיר הקב"ה על גוג ומגוג שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב (זכריה י"ד ג'). מכה שמינית הביא הקב"ה עליהם ארבה שהיו שיניו כשיני אריה ומתלעות לביא לו. מפני מה הביא עליהם ארבה? מפני שהיו המצריים אומרים לישראל לכו ונטעו לנו אילנות ושמרו פירותיהם, לפיכך הביא עליהם ארבה ואכל מה שנשאר מן הברד. מכה תשיעית הביא עליהם הקב"ה חשך של גיהנם, ומי שהיה יושב לא יכול לעמוד ומי שהיה עומד לא היה יכול לישב מפני כובד החשך, ומפני מה הביא עליהם חשך מפני שהיו פושעים בישראל ובקש הקב"ה להמיתם בשלשת ימי אפלה כדי שלא יראו המצריים במפלתם וישמחו עליהם, לפיכך הביא עליהם חשך. ומכה עשירית זו מכת בכורות, וקודם שבאה המכה הלך משה אצל בכורי מצרים ואמר להם כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור בארץ מצרים. מיד הלכו כל בכורי מצרים לאביהם ואמרו להם תדעו שכל המכות שאמר משה כולם באו ועכשיו אמר ומת כל בכור בארץ מצרים, ענו להם אביהם לכו אצל פרעה כי הוא בכור ג"כ, וכן עשו, ואמרו לו שלח את העם הזה ואם לא תשלחם ימות כל בכור בארץ מצרים. אמר פרעה לעבדיו אני אמרתי או נפשי תצא או נפשם תצא (16), ואמר לעבדיו הכום בכל מיני מרדות. מיד הלכו כל בכורי מצרים ונטלו איש חרבו והרגו אבותיהם שנאמר למכה מצרים בבכוריהם, ועל כל זאת בחצי הלילה נהרג כל בכור מצרים, לכך נאמר וברוב גאונך תהרוס קמיך תשלח חרונך יאכלמו כקש.

וברוח אפיך נערמו מים, אמרו חז"ל כשראו מים של ים אהבה שאהב הקב"ה את ישראל השפילו המים עצמן בשביל כבוד ישראל, ואף הים השפיל עצמו ועשה את עצמו לשנים עשר קרעים (דרכים) כנגד שנים עשר שבטי ישראל, והגביה את גליו למעלה שש מאות אמות (מיל), והקפיא את עצמו מלמטה והמתיק את מימיו, ועשה עצמו כחומה ונעשה בה חלונות שהיו ישראל רואים זה את זה ומהללים להקב"ה בשירות ותשבחות, ומהלכין בתוך הים כאדם שמהלך בביתו עד שיצאו ליבשה, לכך נאמר וברוח אפיך נערמו מים נצבו כמו נד נוזלים קפאו תהומות בלב ים.

אמר אויב, אמרו חז"ל בשעה שרדפו המצריים אחרי ישראל על הים נעשו שלש כתות, כת ראשונה אומרת נטבע עצמנו בים, וכת שניה אומרת נשוב למצרים, וכת שלישית אומרת נערוך עמהם מלחמה; כת שאומרת נטבע עצמנו בים אמר להם משה התיצבו וראו את ישועת ה', כת שאומרת נחזור למצרים אמר להם משה לא תוספו לראותם עוד עד עולם, כת שאומרת נערוך עמהם מלחמה אמר להם משה ה' ילחם לכם ואתם תחרישון. וכיון שנבקע הים נשמע שמועתו מסוף העולם ועד סופו, וגבהו המים אלף ושש מאות מיל (17), ונבהלו כל העולם ואחזם אימה ורעדה. באותה שעה עמדו כל השבטים על שפת הים והיו אומרים מי ירד בים תחלה, עד שקפץ שבט

(16) פי' אמות אני או ימותו ישראל בטרם אשלחם. (17) בתרגום יונתן פ' בשלח איתא תלת מאה מילין.

בנימין וירד תחלה וכל השבטים אחריו, לפיכך זכה בנימין ויצא ממנו מרדכי הצדיק שנפדו ישראל על ידו מן מות לחיים. כיון שראו המצריים שנכנסו ישראל לים סוף, אף הם נחלקו לשלש כתות, כת ראשונה אומרת נחזירם למצרים, כת שניה אומרת נהרוג אותם, כת שלישית אומרת נפשיטם ונעזבם ערומים. כת שאומרת נחזירם למצרים נשף הקב"ה עליהם ברוחו וכסה אותם הים שנאמר נשפת ברוחך כסמו ים, וכת שאומרת נהרגם טבעם הקב"ה שנאמר ומבחר שלישיו טבעו בים סוף, וכת שאומרת נפשיטם ונעזבם ערומים ניער הקב"ה אותם בים שנאמר וינער ה' את מצרים בתוך הים. כיון שראו המצריים שהתחיל בהם הפורענות אמרו אלהיהם של ישראל גדול הוא מאד נחזור ונברח למצרים, כיון שראה הקב"ה כך שגר לפניהם מלאך בדמות סוס נקבה ונכנסה לים ורצו אחריה כל הסוסים ונכנסו לים בעל כרחם, מיד אמר הקב"ה למשה נטה ידך על הים וישובו המים על מצרים, ויט משה את ידו על הים, ומיד בזזו ישראל את ממונם של מצרים, לכך נאמר אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל תמלאמו נפשי אריק חרבי תורישמו ידי.

נשפת ברוחך כסמו ים, אמרו חז"ל בשעה שטבעו המצריים בים היו בהם שני מכשפים ושמם יוחני וממרא ואמרו לפרעה אם ביד הקב"ה נס זה אין אנו יכולין לו, אבל אם ביד מלאכים הוא אנו יכולין לנערם (המלאכים) בים, עשו כשפים והורידו אותם אל הים, אז אמרו המלאכים הושיענו אלהים כי באו מים עד נפש [18], ואתה במאמרך טבעת אותם בים במים אדירים, לכך נאמר נשפת ברוחך כסמו ים צללו כעופרת במים אדירים.

מי כמוך, אמרו חז"ל בשעה שאמרו ישראל זאת השירה לפני הקב"ה שמע אותה פרעה כשהיה מטורף בים ונשא אצבעו לשמים ואמר מאמין אני בך שאתה הצדיק ואני ועמי הרשעים ואין אלוה בעולם אלא אתה. באותה שעה ירד גבריאל והטיל על צוארו שלשלת של ברזל ואמר לו רשע! אתמול אמרת מי ה' אשר אשמע בקולו ועכשיו אתה אומר ה' הצדיק. מיד הורידו למצולות ים ועכבו שם חמשים יום וציער אותו כדי שיכיר נפלאותיו של הקב"ה, ולאחר כן העלו מן הים והמליכו על נינוה, וכשבא יונה לנינוה ואמר עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת מיד אחזו אימה ורעדה וקם מכסאו ויכס שק וישב על האפר והוא בעצמו זעק ואמר האדם והבהמה הבקר והצאן אל יטעמו מאומה אל ירעו ומים אל ישתו, כי יודע אני שאין אלוה אחר בכל העולם כמוהו, וכל דבריו אמת וכל משפטיו באמת ובאמונה. ועדיין פרעה חי ועומד בפתחו של גיהנם, וכשנכנסין מלכי או"ה מיד הוא מודיע להם גבורותיו של הקב"ה, ואומר להם שוטים שבעולם מפני מה לא למדתם ממני דעת, שהרי אני כפרתי בהקב"ה לכן שלח בי עשר מכות, ואף טבעני בים ועכבני שם חמשים יום, ולאחר כן העלני מן הים, ולבסוף האמנתי בו בעל כרחי, לכך שררו ישראל זאת השירה ואמרו כולם יחד מי כמוכה באלים ה' מי כמוכה נאדר בקדש נורא תהלות עושה פלא.

נטית ימינך, אמרו חז"ל יכולין אנו ללמוד מפסוק זה שלא רצה הים לקבלם ולא רצתה הארץ לבולעם, הים היה משליכם לארץ והארץ משליכם בים, ולמה? שהיה הים מתיירא מיום הדין שלא יבקש אותם הקב"ה ממנו, והארץ היתה מתייראה כמו כן שלא יקללנה הקב"ה כשם שקללה כשברא עולמו. שבשעה שברא את עולמו היתה רחבה ושוה בכל מקום, וכשעמד קין והרג את הבל אחיו היה תוסס דמו בארץ וקללה הקב"ה, מיד נעשו ההרים והגבעות [19], ובשביל כך לא רצתה הארץ לבלעם, אז אמר הקב"ה אל הארץ אל תיראי, מיד פתחה האדמה את פיה ובלעה אותם, לכך נאמר נטית ימינך תבלעמו ארץ.

נחית בחסדך, אמרו חז"ל יתברך שמו של הקב"ה שאין מדותיו כמדת בשר ודם, מדת ב"ו בשעה שיוצא בלילה שריו ועבדיו מוליכין לפניו נרות ואבוקות, וביום עושין לו צל מפני החמה כדי שלא ימצא צער בגופו, אבל הקב"ה אינו כן, כי ברוב אהבה שאהב את ישראל הוא בעצמו הלך לפניהם, ואלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, שכן כתיב וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם ללכת יומם ולילה, לכך נאמר נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך אל נוה קדשך.

שמעו עמים, אמרו חז"ל אמר להם משה לישראל, ראיתם כל הנסים האלה שעשה לנו הקב"ה בזמן הזה כך עתיד לעשות לאדום בשעה שהוא גואל את ישראל, שכך אמרו חכמים שלשה ימים קודם שיבא משיח יבוא אליהו בתחלה ויעמוד על הרי ציון וצועק במר ובוכה וסופד עליהם ואומר עד מתי יהיו חרבים, וקול בכיתו נשמע מסוף העולם ועד סופו, ואח"כ יבא ויאמר בא שלום לעולם שנאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום, וכשישמעו הרשעים בגיהנם מיד יהיו שמחים ויאמרו בא שלום לעולם. ביום השני יבא ויעמוד על הרי ישראל ויאמר בא טובה לעולם שנאמר מבשר טוב, ואפילו הרשעים ישמחו. ביום השלישי יבא ויאמר ישועה באה לעולם שנאמר משמיע ישועה. וכיון שרואים הרשעים שבגיהנם

(18) חסר פה כי הקב"ה בא לעזרת המלאכים ואז הודו המלאכים להקב"ה כי הצילם, ותחתיהם הטביע את יוחני וממרא. ובילקוט בשלח רמז רל"ה, מובא כי יוחני וממרא עשו להם כנפים בכשפים ופרחו באויר ונתלו ברומו של עולם, אמר גבריאל ברוב גאונך תהרוס קמיך, מיד אמר הקב"ה למיכאל לך ועשה בהם דין, תפסן מיכאל בציצת ראשן וקעקען על פני המים, הה"ד אתה פוררת בעזך ים שברת ראשי תנינים על המים. (19) עי' מדרש תהלים מזמור צ"ג ופרקי דר"א פ"ה שמובא שם באופן אחר.

שכך יאמר אליהו, אומר לציון מלך אלהיך, ללמדך שעל ציון ובניה תבא הישועה ולא לרשעים, תאחזמו חיל ואימה. באותה שעה יראה הקב"ה מלכותו וכבודו לצדיקים ולכל אומה ולשון, ומיד גואל את ישראל ויירשו את הר ציון. לכך נאמר שמעו עמים ירגזון חיל אחז יושבי פלשת.

אז נבהלו, אמרו חז"ל מפני מה נתייראו יושבי פלשת? מפני שהרגו מבני אפרים מאתים אלף איש שמנו את הקץ ביציאת מצרים וטעו בשלשים שנה ויצאו בכח גבורתם, וכעס עליהם הקב"ה ומסרם ביד פלשתים (20), ועתה נתייראו ואמרו עתה יגלגלו עלינו ישראל ויהרגו אותנו ויירשו את ארצנו. ומפני מה נתייראו אלופי אדום? אמרו עכשיו יפקדו עלינו אותה שנאה שהיתה בין עשו ובין יעקב ויהרגו אותנו ויירשו את ארצנו. ומפני מה נתייראו אילי מואב? אמרו עכשיו יפקדו עלינו אותה מריבה שהיתה בין רועי אברהם ובין רועי לוט אבינו. וכיון שראו מלכי כנען שכולם היו מתייראין אמרו ומה אלו שאין ישראל רוצים לשוב אל ארצם יש להם אימה ופחד, אנחנו שארצנו נתנה הקב"ה לאברהם אביהם והם באים על אותה הבטחה, על אחת כמה וכמה, לכך נאמר אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזמו רעד נמוגו כל יושבי כנען.

תפול עליהם, אמרו חז"ל אמר להם משה לישראל: אחי! אתם תדעו שלא בחכמה ולא בתבונה ולא בכח ולא בעושר יכול אדם לכבוש אפילו עיר אחת אלא בגבורותיו של הקב"ה, שהרי כמה גבורים עתידים להלחם עליכם ועתיד הקב"ה ליתן פחדכם ומוראכם עליהם ולא יתיצב איש בפניכם, ועתיד הקב"ה לכתוב בתורתו אל יתהלל הגבור בגבורתו (ירמיה ט'), ואם אתם עושים רצונו של מקום הוא יושיעכם מיד אויביכם. ואמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כשיבא עמלק להלחם עם ישראל תפול עליהם אימתה ופחד, וכשיבואו מלכי האמורי להטמין עצמן בנחלי ארנון בגדול זרועך ידמו כאבן, עד יעבור עם זו קנית עם יהושע את הירדן ויבואו ויירשו את ארצם וישולם נדר שנדרת לאברהם אביהם. ואף לימות המשיח עשה להם נסים ונפלאות, כמו שכתוב כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז' ט"ו), ולכך נאמר תפול עליהם אימתה ופחד בגדול זרועך ידמו כאבן עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית.

תביאמו ותטעמו, אמרו חז"ל ישתבח שמו של הקב"ה שמרוב אהבה שאהב את ישראל קרא להם בני בכורי. בוא וראה כמה חסדיו של הקב"ה, עבד לוביש את רבו אבל הקב"ה לובש את ישראל, שנאמר ואלבישך רקמה (יחזקאל ט"ז), עבד רוחץ אדוניו אבל הקב"ה רוחץ את ישראל שנאמר וארחצך במים, עבד נועל את אדוניו אבל הקב"ה נועל את ישראל שנאמר ואנעלך תחש. ועל כל זאת כשגלו למצרים שכינה עמהם שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה, גלו לעילם שכינה עמהם שנאמר ושמתי כסאי בעילם, גלו לבבל שכינה עמהם שנאמר למענכם שלחתי בבלה, ועתיד הקב"ה להחזיר את ישראל להר קדשו שנאמר והביאותים אל הר קדשי (ישעיה נ"ו), וכתיב בתריה ונטעתים על אדמתם (סוף עמוס). כיון שראה משה אהבתו של הקב"ה שאהב את ישראל, אמר לפניו רבש"ע תביאם ותטעם שם ותהיה אותה נטיעה שלמה שלא תהיה לה נתישה לעולם, ותוריד ירושלם מן השמים ולא תהרוס אותה לעולם, ותכנס גליותיהם של ישראל לתוכה וישבו עליה לבטח. לכך נאמר תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך.

ה' ימלוך לעולם ועד, אמרו חז"ל אמר להם משה לישראל ראיתם הנסים והגבורות שעשה לכם הקב"ה, יותר ויותר הוא עתיד לעשות לכם לעתיד לבוא בעולם הזה ובעולם הבא. בעולם הזה מלחמות וצרות ויצר רע ושטן ומלאך המות שיש להם רשות לשלוט בעולם, אבל לעולם הבא אין בו לא צרות ולא אנחות ולא שעבוד ולא יצר הרע ולא שטן ולא מלאך המות שנאמר ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים (ישעיה כ') וכתיב ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו (שם כ"ה). וכשיגיעו ימות המשיח יעלה גוג ומגוג על ארץ ישראל לפי שישמע שישראל הם בלא מלך ויושבין לבטח. מיד יקח עמו שבעים ואחד אומה ויעלה לירושלם, ויאמר פרעה שוטה היה שגזר להרוג את הזכרים והניח את הנקבות, ובלק טפש היה שרצה לקללם ולא היה יודע שאלהיהם היה מברכם, המן היה משוגע שרצה להרגם ולא היה יודע שאלהיהם יכול להצילם, אבל אני לא אעשה להם כן, אלא אעלה ואלחם עם אלהיהם תחלה ואח"כ אהרוג אותם שנאמר יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו, ויאמר לו הקב"ה רשע! עמי אתה מבקש לעשות מלחמה? בחייך אני אעשה עמך [כלה], מיד יוריד עליו אבני אלגביש שהם גנוזות ברקיע וינוף אותם מגפה גדולה, שנאמר וזאת המגפה אשר יגוף ה' את כל העמים אשר צבאו על ירושלם המק בשרו והוא עומד על רגליו ועיניו תמקנה בחוריהן ולשונו תמק בפיהם (זכריה י"ד י"ב). ואחריו יקום מלך אחר רשע ועז פנים ויעשה מלחמה עם ישראל שלשה חדשים, ושמו ארמילוס, ואלו הן אותותיו: יהיה קרח ועינו אחת קטנה ואחת גדולה וזרועו של ימין טפח ושל שמאל שתי אמות וחצי ויהיה לו צרעת במצחו ואזנו הימנית סתומה והשמאלית פתוחה, וכשיבא האדם לדבר אליו

(20) בפרקי דר"א וכן בתרגום יונתן פ' בשלח מאתן אלפין, ובשמות רבה פ"ב שלשים ריבוא.

טובות מטה לו אזנו הסתומה ואם ירצה אדם לדבר אליו רעה יטה לו אזנו הפתוחה, ויעלה לירושלם ויהרוג משיח בן יוסף, שנאמר והביטו אלי את אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד (זכריה י"ב י'), ואח"כ יבא משיח בן דוד בענן שנאמר וארו עם ענני שמיא כבר אנש (דניאל ז') וכתיב בתריה ולה יהב שלטן ויקר ומלכו, וימית ארמילוס הרשע, שנאמר וברוח שפתיו ימית רשע (ישעיה י"א), ואח"כ יקבץ הקב"ה נדחי ישראל המפוזרים לכאן ולכאן, שנאמר אשרקה להם ואקבצם כי פדיתים ורבו כמו רבו (זכריה י' ח'), ויהיו תלוים בירושלם שבעים ושתים מרגליות שהן מבהיקות מסוף העולם ועד סופו, ואו"ה ילכו לאותה אורה, שנאמר והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך (ישעיה ס'). וההיכל יוריד הקב"ה מן השמים כמו שהראהו הקב"ה למשה שנאמר תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה'. וישבו שם ישראל אלפים שנה ואוכלין את לויתן, ולקץ אלפים שנה ישב הקב"ה על כסא דין בעמק יהשפט, ומיד השמים והארץ נחלפים וחמה ולבנה בושים שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה (ישעיה כ"ד). ומנין שביום השלישי (באלף השלישי) יהיה הדין? שנאמר ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו (הושע י'), זה הדין. והקב"ה מביא כל אומה ולשון ויאמר להם למי עבדתם בעולם שהלך ולמי השתחויתם? והם אומרים לאלילי כסף ולאלילי זהב, ויאמר להם הקב"ה עברו אתם באש הזה ואלהיכם אם יכולין להציל אתכם יצילו. מיד הם עוברים ונשרפים שם שנאמר ישובו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים (תהלים ט'). ואח"כ ישראל באים ואומר להם הקב"ה למי עבדתם? מיד עונים כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך (ישעיה ס"ג). מיד הקב"ה יצילם מדינה של גיהנם ויושבין בגן עדן ומתעדנין מפירותיה שנאמר וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום (תהלים ל"ז). ואח"כ מחדש להם הקב"ה שמים וארץ שנאמר כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה (ישעיה ס"ה). והארץ שעתיד הקב"ה לחדשה תוציא אילנות טובות וכל מיני מגדים, והכל חיין לעולם ולעולמי עולמים. מי שעשה נסים ונפלאות בימים ההם הוא יעשה נסים ונפלאות עמנו בימים האלה ובזמן הזה ויקבץ אותנו מארבע כנפות הארץ ויוליכנו לירושלם, תבנה ותכונן במהרה בימינו, אמן.

תם מדרש ויושע

ויכלו: המדרש הזה נקרא כן על שם שפתח בפסוק ויכלו השמים (בראשית ב' א'), והוא אחד מהמדרשים שאבדו מאתנו, ונשארו לנו ממנו רק מאמרים מקוטעים שהביאו מחברים קדמונים, שהיה בידם המדרש הזה. בפירוש המיוחס לרש"י על דברי הימים (דהי"א ג' א') מביא בשם מדרש ויכלו ע"ד שני דניאל לאביגיל. גם מביאו ר"א בעל הרוקח (סי' שכ"ו) ויליף מחנה שהיתה מתפללת י"ח ברכות, בילקוט (שמואל רמז פ') הביא זה בשם מדרש ילמדנו, ובעל הלכות גדולות (הל' ברכות פ"ה) מביא מדרש זה בלשון „אמרין במערבא" ומצוין בצדו מדרש ילמדנו. בעלי התוספות (שבת קט"ז. ד"ה פורענות) מביאים: כדאמרינן במדרש שנסעו מהר ה' דרך שלשת ימים כתינוק היוצא מבית הספר וכו' (עי' ג"כ תוס' סנהדרין נ"ט.). בפירוש ר"ש על דמאי (פ"ד ב') נזכר „ויכלו רבה" אך טעות הוא וצ"ל ויקרא רבה. גם נזכר מדרש ויכלו בס' הגימטריאות של תלמידי ר' יהודה החסיד בכ"י על קלף (שם הגדולים). רוב דברי המדרש ויכלו לקח המסדר מן מדרש ילמדנו, שם המסדר וזמנו לא נדע, אך כנראה נסדר אחר המאה הי"א כי לא נזכר אצל המחברים שחיו קודם הזמן ההוא, גם בעל הילקוט שמעוני אינו מזכיר את מדרש ויכלו (עי' רב פעלים 62; צונץ בספר הדרשות צד 293 הערה ד', ובאוצר ישראל בערכו). ר"א גרינהוט בספר הלקוטים (ח"ב) אסף את כל המאמרים שנזכרו בספרים הנ"ל בשם מדרש ויכלו, ואלה הם:

מדרש ויכלו

[מספר הלקוטים]

ב ר א ש י ת: א') אמר רב ג' פעמים חייב אדם לומר ויכלו, אחד בתפלה ואחד לאחר התפלה ואחד על הכוס (רוקח סי' מ"ט). ב') וה' המטיר על סדום ועל עמורה (בראשית י"ט) בכל מערבין ערובי תחומין חוץ ממים ומלח לפי שהוא מין קללה ואין הגוף ניזוק הימנו. ג') בדה"י כתיב שני דניאל לאביגיל (דהי"א ג' א'), ובשמואל כתיב ומשנהו כלאב לאביגיל (ש"ב ג' ו') לפי שדוד נשא אביגיל אחר מות נבל והיו חושדין אותו הבן שהוא של נבל לכך קראוהו ב' שמות כלאב ודניאל, דני־אל, כלאב כלו־אב.

ו י ק ר א: ד') וזכרתם את כל מצות ה' (שלח ט"ו ל"ט), צריך לדקדק פן יקרא ושכרתם. הקורא ק"ש באותיותיה מצננין לו גיהנם, שנאמר תשלג בצלמון (עי' ברכות ט"ו:).

ב מ ד ב ר: ה') ויסעו (י' ל"ג) שנסעו מהר סיני דרך שלשת ימים כתינוק היוצא מבית הספר שבורח והולך לו, כך היו בורחים מהר סיני דרך שלשת ימים לפי שלמדו הרבה תורה בסיני.—אמר הקב"ה נסמוך פורענות לפורענות? לא, אלא נפסוק פ' ויהי בנסוע הארון (1). ו') מה אקוב לא קבה אל (כ"ג ח'), שלא הזכיר שמו (שם ישראל) על הפורענות. אדם כי יהיה בעור בשרו וגו' נגע צרעת כי תהיה באדם (ויקרא י"ג) ולא בישראל. אלו יעמדו לברך את העם (דברים כ"ז) וגבי פורענות אלה יעמדו על הקללה (שם). ז') מי מנה עפר יעקב (דברים י') עפר, שישראל מטמינין ערלתן בעפר (בחול). ח') כשחטאו בעגל עלה משה

---

(1) עי' תוס' שבת ק"ו. ד"ה פורענות.

בחמישי וסוף מ׳ יום היה יום שני, מכאן תקנו חכמים שמתענים יום ב׳ ויום ה׳, בעלייתו של משה ובירידתו (2). ט׳) ובשעה שמברך המוציא אוחז הלחם בעשר [אצבעותיו] כנגד עשר מצוות שמקיים: לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו, לא תזרע כלאים, לקט, שכחה, פאה, לא תחסום שור, תרומה, מעשר ראשון, מעשר שני, חלה. י׳) לא ישכב עד יאכל טרף (במדבר כ״ב כ״ה), כשבא אחד מישראל לישן אינו ישן עד שממליך הקב״ה, לא ישכב עד יאכל טרף שאומר ה׳ אלהינו ה׳ אחד, והמחבלין שומעין שהזכיר שמו של הקב״ה חומלין עליו ומלחשין אחריו בשכ״מ ובורחין, והוא נסמך בה׳ ופוקד נפשו בידו אחר שמע, בידך אפקיד רוחי (תהלים ל״א). והשומרים בלילה מוסרין אותו לשומרי היום, שנאמר נפשי לה׳ משומרים לבקר (שם ק״ל).

דברים: י״א) ראה החילותי תת (ב׳ ל״א), עומד בתפלה והגיע לו רוק רוקק לצדדין, ויהא נוהג באימה ויראה והקב״ה משפיל שונאיו. י״ב) רמה קרני (3)=מגן אברהם, ממית ומחיה=מחיה המתים, אין קדוש=האל הקדוש, דעות=חונן הדעת, ונכשלים אזרו חיל=הרוצה בתשובה, מוריד שאול ויעל=המרבה לסלות, שמחתי בישועתך=גואל ישראל, מעפר=רופא, שבעים בלחם=מברך, חסידיו ישמור=מקבץ, ידין=אוהב צדקה ומשפט, ורשעים בחשך=מכניע, קשת גבורים=מבטח לצדיקים, קרן משיח=דוד, ואין צור באלהינו=שומע, אל תרבו תדברו=שאותך לבדך ביראה נעבוד, יצא עתק מפיכם=הטוב, ויתן עוז למלכו=עושה שלום.

---

(2) נזכר בתוס׳ ב״ק פ״ב, בשם „מדרש" וכונתו על מדרש ויכולו. (3) היא שירת חנה בש״א ב׳, ולמדו מזה י״ח ברכות בתפלה (רוקח סי׳ שכ״ו). וחסר פה ברכת ולירושלם שכוללה עם צמח דוד.

ויסעו: נוסד על הפסוק ויסעו ויהי חתת אלהים על ההרים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב (בראשית ל״ה ה׳), ונקרא ג״כ ספר מלחמות בני יעקב כי מסופר בו גבורות בני יעקב במלחמתם עם מלכי האמורי שנאספו עליהם אחרי מעשה שכם, ומלחמת יעקב ובניו עם עשו ובניו. במלחמות האלה הצטיין בפרט יהודה בגבורתו ואמץ רוחו. הסיפור הזה הוא אגדה ישנה מאד שנזכרה גם בספר היובלות (פל״ז) שנתחבר ע״י יהודי אלכסנדריא בימי בית שני. ושם כמו במדרש ויסעו נאמר כי יעקב בעצמו הרג את עשו בהלחמו עמו בעזרת בניו, אולם בספר הישר מסופר כי המלחמה הזאת קרה במות יעקב ואז נהרג עשו לקיים נבואת רבקה „למה אשכל גם שניכם יום אחד", וכי יהודה הרגו. וכן הוא בתלמוד ירושלמי (כתובות פ״א וגיטין פ״ה), עם שנוים בתלמוד בבלי (סוטה י״ג), בספרי דברים סי׳ ל״ג, בתרגום יונתן בראשית נ׳, בפרקי דר״א (פל״ט), במדרש שוחר טוב (תהלים י״ח), ושם נאמר כי מיתת עשו היתה ע״י חושם בן דן. אמנם גם בסיפור ויסעו לא נברר הדבר כל צרכו, כי בו נאמר שיעקב פצע אותו ועשו מת מפצעיו בארודין וי״א לא מת שם. אגדת המלחמה הזאת היא בספרים חיצונים כמו צואות שנים עשר שבטים, בצואת יהודה (עי׳ קויטש אפאקריפא ח״ב צד 97, 107, 471), שיסודם מחכמי אלכסנדריא מכת האסיים, ואינן נאמנות ולכן לא נתקבלו אצל חכמינו. וע״ז יאמר הרמב״ן: ואם נאמין בספר מלחמות בני יעקב (מדרש ויסעו) וכו׳ (פי׳ הרמב״ן עה״ת בראשית ל״ד י״ג) כי לא חשבו לבר סמכא והיה מסופק באמונתו.

מדרש ויסעו נמצא בקובץ כ״י מן י״ט ספרים אשר בבריטיש מוזיאום בלונדון סי׳ 27089, ונדפס בקושטא בשנת רע״ט, ונדפס ע״י טשארלס בהוצאתו של ספר היובלים הוספה ב׳ (אוקספורד 1895), וע״י יעלינעק בבית המדרש ח״ג בתחלתו. והיא העתקה מלה במלה מילקוט שמעוני ח״א רמז קל״ג, ומפני שהילקוט הזה מצוי בידי העוסקים בספרות המדרשים אין מן הצורך להעתיק המדרש ויסעו פה. ע״ע יעקב.

ז

זהר: ספר הזהר, ונקרא ג״כ מדרש רבי שמעון בן יוחאי, והוא קדוש מאד לבעלי המקובלים וקוראים אותו „הזהר הקדוש". ונקרא זהר ע״ש עצמותו וצורתו שמזהיר ומאיר עיני חכמים ונפש נבונים כזהרי חמה, וכמ״ש ברעיא מהימנא (פ׳ נשא דף קכ״ד:), גם ע״ש התחלתו בשלשה דפוסים הראשונים שהוא: בראשית בריש הרמונא דמלכא, ומתחיל בפסוק והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע. הרשב״ץ (שו״ת ח״ג סי׳ נ״ו ונ״ז) ובחיי פ׳ משפטים יקראוהו בשם מדרשו של רשב״י, היוחסין (במלת רשב״י) קוראו מדרש יהי אור, הריקאנטי בטעמי מצות קורא גוף הספר זהר הגדול, ומדרש הנעלם קורא בשם הזהר המופלא. לפי המקובל אצל שלומי אמוני ישראל נתחבר ספר הזהר ע״י התנא ר״ש בן יוחאי

ובנו ר׳ אליעזר בהיותם במערה י״ג שנים, ותלמידי תלמידיהם מצאו איזה קונטרסים ממנו וכארבעים או ששים שנה אחרי מות רשב״י ובנו חברו את הקונטרסים לספר שלם וסיימוהו (שלשלת הקבלה).

הזהר כמו שהוא לפנינו מחובר על התורה כסדר הפרשיות, וכולל פשטים ומאמרים בדרש עמוק עפ״י יסודות חכמת הקבלה. לפי המקובל נתחבר ספר הזהר גם על נביאים וכתובים אך אין בידינו רק עה״ת ובחסרון כמה פרשיות שלמות, ומעט מזעיר נמצא ממנו על המגילות. יש״ר מקנדיא בספר מצרף לחכמה מביא דברי שה״ק כי לפי קבלתו הזהר השלם כ״כ גדול בכמות שאם היה נמצא כלו יחד (כל הקונטריסים) היה משא גמל. ויש״ר מעיד מפי מגידי אמת שבשנת ש״פ (1620) כשבזזו הספרדים את עיר היידילבורגה לקחו מבית עקד הרועים (אקדמיא) כמה אלפים ספרים בכל לשון וביניהם כמה ספרים קדושים כתובים על קלף גם ספר הזהר על כל עשרים וארבע (תנ״ך) משא סבל, קצתם שולחו לרומא לחשמון, וקצתם לקח דוכוס באוואריא (בייערן), גם לספרד שולחו קצת מהם וכו׳. ומביא בשם היוחסין כי בשנת ה״א נ׳ (1290) עת נתגלה ס׳ הזהר נמצאו כתות אנשים שאמרו כי דברי הזהר שהם בלשון ירושלמי הם דברי רשב״י ואשר הם בלה״ק אינם דבריו, וי״א שהרמב״ן מצאו בא״י ושלחו לקטלוניא ומשם לארגון ונפל ביד ר׳ משה דיליאון וכו׳. עכ״ל. ובשם הגדולים כתב רחיד״א כי מצא רשום בזהר כ״י ישן נושן אצל ר״מ זכות כי כשמת רשב״י ור״א בנו וכל הדור ההוא אבדה חכמת הקבלה, עד שהקרה ה׳ לפני מלך אחד ממלכי המזרח שצוה לחפור מקום אחד על עסקי ממון, ונמצא שם ארון אחד ובו ספר הזהר ושלח לחכמי אדום ולא ידעו ולא הבינו, שלח אחר היהודים ויבאו אצלו וראו הספר וא״ל אדונינו המלך זה הספר עשאו חכם אחד והוא עמוק ואין אנו מבינים אותו, א״ל וכי אין יהודי בעולם שמבין אותו? א״ל יש במדינת טוליטולא, והמלך שלח הספרים עם גבוריו לטוליטולא, וכשראו אותו הכמי טוליטולא שמחו בו שמחה גדולה ושלחו למלך מתנות רבות, ומשם נתפרסמה הקבלה בישראל. עכ״ל. אדות אמתת היחוס של ספר הזהר לרשב״י ותלמידיו ודעות המפקפקים ומחקרים שונים ע״ע **זהר** באוצר ישראל.

ספר הזהר מחובר ומעורב עם ספרים אחרים מאותו הענין. הזהר בעיקרו יש בו מאמרים שונים בשמות מתניתין תוספתא וסתרי תורה וספורי מעשיות מרשב״י בנו ותלמידיו כמו האידרות. ונוסף בו מדרש הנעלם, ספרא דצניעותא, ומאמרי סבא (בפ׳ משפטים) ורעיא מהימנא (בפ׳ פינחס), פקודין, תקוני הזהר, ועם חידושי ספר הבהיר, ושבעה היכלות מפרקי היכלות דר״י כ״ג. ספר הזהר נדפס ראשונה עם הקדמה ארוכה בפסק ר׳ יצחק דילמאט להתיר הדפסתו, מפני שהיו יראים להדפיסו מפאת קדושתו, ונדפס ג״ח במנטובה שי״ח=ש״ך, ובכרך אחד קרימונה ש״ך, עם אמרי בינה (לבאר מלות החמורות) פראג שע״א, ועם כמה הוספות ותקונים לר״נ שפירא לובלין שפ״ג. עוד עם תוספות הגהות ותקונים ע״פ כ׳ ז רך אמת להאריז״ל ובסופו פתח עינים למ״מ הפסוקים זולצבאך תמ״ד. הדפוסים הראשונים קרימונה לובלין וזולצבאך, שלשתם הם בכרך חצי בוגין והדף הראשון מתחיל בראשית בריש הורמנא דמלכא, אשר כספרי הזהר שלפנינו (כמו בדפוס מנטובא, אמשטרדם קושטא ושאלוניקי ועוד) הוא בדף ט״ו ע״א. גם החליפו הסדר והנוסחאות, וקראו כל המאמרים מר׳ חזקיה פתח עד דף ט״ו ע״א בשם הקדמת ספר הזהר, ועד מ״ח ע״ב בסדר אחר ונוסחאות אחרות. ואחריהם הלכו מדפיסי אשכנז רוסיא ופולין [אבל העיקר הוא הסדר של דפוס קרימונה לובלין וזולצבאך]. וכמה פעמים אח״כ, ועוד עם נמוקי רחיד״א וזולתו ה׳ חלקים ליוורנו תקפ״א, ועוד ג״ח עם פי׳ המלות ושני פירושים בשם יד רמה ויד ה׳, ירושלם תר״ד—תר״ו, ולאחרונה נדפס בווילנא ע״י ראם בשלשה חלקים בשלמות עם כל הפירושים הנ״ל ועוד הוספות והגהות והארות ותקונים ווילנא תרמ״ב (והנדפס שם אח״כ אינו שלם כמוהו). גם נדפס באותיות גדולות ונקודות בחמשה חלקים ליוורנו תרל״ז. הזהר נעתק ללשון רומית צרפתית ואנגלית, וגם לעברית ע״י ברכיאל ב״ר קורבא (כ״י מינכען), וע״י ר׳ יהודה ראזענבערג בסדר חדש ובקיצור נמרץ בשם „ספר שערי זהר תורה״ ונדפס ממנו רק על חומש בראשית, ווארשא תרס״ו.

זהר חדש: הוא קצת סתרי תורה (אותיות), פסוקים ומתניתין עם מדרש הנעלם עה״ת ושה״ש וקצת איכה ותקונים מרשב״י, כל מה שנמצא עוד אחר שנדפס ס׳ הזהר הנ״ל, סדרום והביאום לדפוס ר׳ שלמה ב״ר יצחק כ״ץ אשכנזי ור׳ נפתלי ב״ר יוסף, שאלוניקי שנ״ז, עם תוס׳ הגהות האריז״ל ורבות זולתו ע״י ר׳ משה מרדכי ב״ר שמואל מרגליות, קראקא שס״ג, ועוד בדפוסים אחרים. לאחרונה נדפס עם כל הנ״ל וזהר חדש על מגילת רות המכונה בשם ס׳ הר אדני המיוחס לרשב״י, ועם ביאורים לר״מ די לונזאנו, וביאורי הגר״א והגהות ר׳ ישראל דקאזניץ, והגהות ר״ד לוריא, ווארשא תרמ״ה.

זוטא: זוטא הוא מלה ארמית וערבית ופירושה קטן לעומת רבא שהוא גדול. ישנם מדרשים שנתחברו במהדורות שתים ונקראת האחת היותר גדולה „רבא״ והשניה שהיא הוספה ומאוחרת מהראשונה מכונה זוטא. כמו סדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא, דרך ארץ רבא וד״א זוטא. ר״ש באבער הו״ל מדרש זוטא על שה״ש רות איכה וקהלת, ברלין תרנ״ד. עי׳ כל אחד בערכו.

זרובבל: מדרש שנקרא ע״ש זרובבל בן שאלתיאל פחת יהודה ראש לעולי בבל (חגי א׳ א׳, נחמיה י״ב א׳) לדעת חז״ל הוא נחמיה ומכונה זרובבל שנזרע בבבל (סנהדרין ל״ח:), ובעל המדרש לקחו לשם תואר לכנסת ישראל שהיא בגלות ושואלת (בן שאלתיאל) ומבקשת וממתנת על הקץ ושנת הגאולה. מדרש או ספר זרובבל כולל אגדות קדמוניות מעניני הקץ וימות המשיח ונכתב בדרך חזיון על דרך דניאל, החוזה זרובבל עומד בנינוה שהיא שם נרדף לעיר רומא ושם אסור בכלא המשיח, ע״ד שאמרו חז״ל והיכא יתיב אפיתחא דקרתא (רומא) ומאי סימניה יתיב ביני עניי סובלי חלאים

וכו׳ (סנהדרין צ״ח.), ופה הוא פצוע ונבזה ויושב בכלא ומחכה עד עת קץ, ושמו מנחם בן עמיאל והוא משיח בן דוד ושם אמו חפצי בה, ונחמיה בן חושיאל הוא משיח בן יוסף יהרג (עי׳ שוחר טוב מדרש תהלים מזמור ס׳ וז״ל וכשרואין נחמיה בן חושיאל מת לפני שערי ירושלם אומרים הבה לנו עזרת מצר וגו׳). ארמילוס הוא המלך הרשע שהיה מעיק ומיצר לישראל בזמן המחבר ואשר עשה אותו לסמל השטן הוא ארמילוס (Romulus) הרומי (ע״ע ארמילוס באוצר ישראל) שהיה המלך העשירי במשך שבע שנים ואשר החריב את הבית, ובס״ה יעמדו שבעים מלכים ועת קץ תהיה 990 שנה אחר חורבן הבית (היא שנת 1079). ספר זרובבל הוא עתיק מאד, וכבר הביא ר׳ סעדיה גאון את האגדה ע״ד ארמילוס (עי׳ צונץ צד 282 הערה ד׳). והראב״ע חושב ספר זרובבל עם דברי הימים דמשה וספר אלדד הדני ואומר שאין להאמין בהם, בדברים המכחישים הדעת הנכונה, ונותן כלל כי כל ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמים מפי הקבלה אין לסמוך עליו (פי׳ לשמות ב׳ כ״ג). בפי׳ רש״י לאבות שבמחזור ויטרי (כ״י לונדון, כמו שכתוב במבוא למחזור ויטרי הוצאת מקיצי נרדמים, לקוטי בתר לקוטי צד 194), כתוב ועוד מצינו בספר זרובבל שהיה שם מטה של אהרן שגמל שקדים וכדי שלא להטיל קנאה עמד משה וחלקו לי״ב מטות עכ״ל. והנה המטה שגמל שקדים נזכר בנוסחא שלפנינו אבל חסר שחלקו לי״ב מטות, וכנראה היה לפני רש״י נוסחא אחרת. בעל הרוקח חשבו לברייתא וז״ל בספר יין הרקח לרות על פסוק יתן ה׳ את האשה וגו׳ וקרא שם בבית לחם, זה המשיח באותו שם לך אל נינוה היא רומי כדאיתא בברייתא דזרובבל עכ״ל. המשומד אייזענמענגער בספרו „ענטדעקטעס יודענטהום" (ח״ב 704—713) אומר כי ספר זרובבל כונן נגד דת הנוצרים ומשיחם.

ספר זרובבל נדפס ראשונה בקובץ מדרשים קטנים וספורים קושטא רע״ט, ובתוספת דברים מפרקי היכלות ופסיקתא רבתי וילקוט וס׳ חסד לאברהם ווילנא תקע״ט (ועם ס׳ מלכיאל, שם), וע״י יעלינעק בבית המדרש חדר ב׳ עפ״י שני כ״י מלייפציג והוא שונה מנוסחת קושטא ונוסחת ווילנא, ונדפס ג״כ ע״י ווערטהיימער בלקט מדרשים (ירושלם תרס״ג). מובא פה נוסחת יעלינעק, והשינויים בנוסחאות אחרות מוסגר בכאן בסוגר מרובע.

ספר זרובבל

[בית המדרש חדר ב׳]

הדבר אשר היה אל זרובבל פחת יהודה [בעשרים וארבעה לחדש השביעי בחג (אחר החג)] המראה הזה [הראני ה׳] ואני הייתי מתפלל לפני ה׳, כחזיון המראה אשר ראיתי על נהר כבר, ואומר ברוך אתה ה׳ מחיה המתים.

נהם לבבי עלי לאמר איך יהיה צורת הבית לעולמים. ויענני מדלתות השמים ויאמר לי האתה זרובבל פחת יהודה? ואומר אני עבדך. ויצא אלי קול וידבר עמי כאשר ידבר איש אל רעהו, קולו שמעתי ומראהו לא ראיתי, ואקום ואתפלל כבתחילה ואגמור תפלתי ואפנה לביתי. וביום אחד עשר לחדש אדר היה מדבר עמי ויאמר לי בוא אצלי שאל ממני, ואומר מה אשאל, קצרו ימי [קרב] קצי ומלאו ימי. ויאמר לי אני אחייך, (ויאמר אלי תהי חי). ותשאני רוח בין השמים ובין הארץ ויוליכני לנינוה העיר הגדולה, והיא עיר הדמים, ויצר לי מאד, ואקום מצרה להתפלל ולחלות את פני אלהי ישראל ואתודה על פשעי וחטאתי ואומר אנא ה׳ חטאתי פשעתי ואשמתי כי נחלו כאבי. אתה הוא אלהי ישראל אשר עשית הכל ברוח פיך ובמאמרך מתים יחיו. ויאמר ה׳ אלי לך אל בית התורף (נ״א בית הלצות) מקום השוק, ואלך כאשר צוני. ויאמר אלי פנה לך הלאה, ואפנה ויגע בי וראיתי איש נבזה ופצוע, ויאמר אלי האיש הפצוע ונבזה: זרובבל! מה לך פה. ואען ואומר רוח ה׳ נשאני באשר לא אדע ויוליכני בזה המקום. ויאמר אלי אל תירא למען הראותך הובאת הנה. וכשמעי דבריו נחמתי ושאלתי לו מה שם המקום הזה, ויאמר אלי זו היא רומא רבה שאני אסור בה בכלא עד בא קיצי (נ״א אני משיח השם שאני אסור פה עד עת קץ). וכשמעי זאת הסתרתי פני רגע ממנו ואשוב ואביט אליו והסתרתי עוד כי יראתי, ויאמר אלי אל תירא ואל תחת למה אתה מחריש [והסתרת פניך ממני]. ואומר שמעתי שמעך כי משיח אלהי [יעקב] אתה, ומיד נדמה אלי כנער מכלול יופי ונעים אין כמותו. ואומר אליו מתי יאיר נר ישראל? [ומתי תבוא הגאולה] ובאמרי לו הדברים האלה והנה איש בעל [שש] כנפים בא אלי ויאמר אלי (נ״א מוסיף עוד: מה תשאל למשיח השם? ועניתי ואמרתי מתי יבא קץ הישועה ויאמר לי) כי הוא היה שר צבא ישראל שנלחם עם סנחריב ועם מלכי כנען ועתיד הוא להלחם מלחמת ה׳ עם משיח ה׳ ועם המלך עז פנים ארמילוס בן אבן שיצא מהאבן. ויוסף מטטרון המלאך ויאמר לי [אני הוא מט״ט שר הפנים ומיכאל שמי וישימני להיות על עמו ועל אוהביו] אני שנהגתי את אברהם בכל ארץ כנען ואני הוא אשר פדיתי את יצחק ונאבקתי עם יעקב במעבר יבוק, ואני שנהגתי את ישראל במדבר מ׳ שנה בשם ה׳, ואני שנגליתי ליהושע בגלגל ואני הוא ששמי כשם רבי ושמו בקרבי. ואתה זרובבל [בן שאלתיאל] שאל ממני ואגידה מה יקרה לעמך באחרית הימים. [ואען ואומר מי האיש הזה] ויאמר לי זה משיח ה׳ הצפון כאן עד עת קץ (נ״א ויאמר לי משיח ה׳ אשר יבא בעת קץ ושמו מנחם בן עמיאל ונולד לבית דוד מלך ישראל [בבוא נבוכדנצר על ירושלם] וישאהו רוח ויצפנהו כאן עד עת קץ). ואני שאלתי למטטרון [מה האותות אשר יעשה מנחם בן עמיאל זה] ויאמר אלי מטה ישועה יתן הש״י לחפצי בה אם מנחם וככב יגיה לפניה, [וכל הכוכבים ממסלות מלחמותיהם], ותצא חפצי בה ותהרוג ב׳ מלכים, שם האחד נוף מתימן [שיניף ידו על ציון]

ושם השני אטרם מאנטוכיא, ואותות האלו יהיו [בשנה החמישית] בחג השבועות, ויאמת הדבר כשיבנה העיר ארבע מאות ועשרים שנה ויחרב שנייה, ועשרים שנה לכשיבנה רומא וימליכו בה שבעים מלכים, וכשנגמרו עשרה מלכים בה והעשירי יחרוב בית המקדש ויוסר התמיד. ומאותו יום חשוב לך תשע מאות ותשעים שנה תהיה תשועת ה׳ ויזכור עם קדשו לגאלם לנטלם לנשאם ולקבצם. והמטה אשר יתן ה׳ לחפצי בה אם מנחם משקד (מן שקדים) הוא והוא נטמן ברקת (עיר נפתלי), והוא מטה אהרן ומשה ודוד מלך ישראל. והוא המטה אשר פרח באוהל מועד ויצץ ציץ ויגמול שקדים, ואליהו בן אלעזר גנזו ברקת, והיא טבריה, ושם גנזו משיח בן אפרים. ויען זרובבל בן שאלתיאל ויאמר (למיכאל) בי אדוני מתי יבא נר ישראל ומה יהיה אחרי כל זאת. ויאמר לי משיח בן יוסף יבא חמש שנים אחר חפצי בה ויקבץ כל ישראל כאיש אחד ויעמדו ארבעים שנה בירושלם ויקריבו קרבן, [ויתיחסו בני ישראל למשפחותיהם] ואז יעלה מלך פרס על ישראל ותהיה צרה גדולה בישראל, ותצא חפצי בה אשת נתן הנביא עם המטה אשר יתן ה׳ לה, ויתן ה׳ בהם רוח עועים ויהרגו איש את אחיו, ושם ימות רשע. וכשמעי דבריו נפלתי על פני ואמרתי לו הגידה לי האמת על עם קדש. וידבק בי ויראני אבן בדמות אשה ויאמר אלי אבן זאת ישכב שטן עמה ויצאו ממנה ארמילוס והוא ימלוך על כל העולם כלו ואין מי יעמוד לפניו וכל מי שלא יאמין בו ימות בחרבו הקשה, ויבא בארץ ישראל עם עשרה המלכים לירושלם ויהרוג שם משיח בן יוסף וששה עשר צדיקים עמו ויגלו ישראל במדבר, וחפצי בה אם מנחם עומדת שם לא יראה אותו רשע. [והאותות המגיעות האלה יהיו בשנה הששית לחדש החמישי הוא חדש אב בששה לחדש] ומלחמה זו תהיה בחדש אב. אז ואז תהיה צרה בישראל שלא היתה כמותה בעולם וינוסו בצריחים ומערות ומדברות, וכל או"ה יטעו אחר אותו רשע שטן ארמילוס חוץ מישראל [וידקור שירון את נחמיה], ויספדו כל ישראל את נחמיה בן חושיאל שנהרג ותהיה נבלתו מושלכת לפני שערי ירושלם וחיה ועוף לא יגעו בה. [ולאחר אחד וארבעים יום יקברו הקב"ה בקבורת בית יהודה. ואני זרובבל הוספתי לשאול למט"ט שר הפנים על אותות נגיד ברית עם קדושים, ויאמר לי העגל הזה הוא ירבץ ויכרת סעיפה של הכרך הזה היא נינוה עיר הדמים והיא רומא רבתי, ואמרתי לו אדוני מתי קץ? ויבא וידבק בי ויאחז בידי, ויביאני בית הלצות ויראני שם אבן שיש ולה כפני בתולה אשר לא ידעה איש, ויאמר אלי מה אתה רואה, ואומר אני רואה אבן אחת בדמות אשה ודמות פניה כאשה יפיפיה, ויען המדבר אלי ויאמר האבן הזאת היא אשת הבליעל, ובשעה שידעה אותו הבליעל ותהר ותלד את ארמילוס, והיא תהיה ראש לכל עבודה זרה, והדבר הזה בנבואת ה׳ אל זרובבל]. כשמעי דבריו ויצר לי מאד ואקום להתפלל לפני ה׳, וישמע וישלח את מלאכו אלי ואדע כי הוא המלאך הדובר בי ואשתחוה לפניו. ויאמר אלי מה לך זרובבל, ואומר אליו הבהילני רוח, ויעמוד מטטרון ויען ויאמר זרובבל! שאל ממני בטרם אלך מעמך, ואשאל לו ואומר מתי יבוא נר ישראל? ויען אלי ויאמר חי ה׳ אשר שלחני כי אומר אליך את מעשה הש"י, כי הקול הקדוש שלחני אליך להגידך את כל אשר תשאל. ויאמר אלי מיכאל גשה נא אלי ושים לבך לאשר אני אומר אליך כי אמת הדבר בשם אלהים חיים. ויאמר אלי: מנחם בן עמיאל יבא פתאום בחדש ניסן [בארבעה עשר בו] ויעמוד על בקעת ארבאל [אשר ליהושע בן שרף] ויצאו אליו כל חכמי ישראל, ולהם יאמר בן עמיאל, אני הוא משיח אשר שלחני ה׳ לבשרכם ולהצילכם מיד צורריכם. ויביטו בו החכמים ויבזוהו כמו שאתה בזית אותו [ולא יאמינו בו], ותבער בו חמתו וילבש בגדי נקם תלבושת, ויבא בשערי ירושלם ועמו אליהו הנביא ויקיצו ויחיו את נחמיה בן חושיאל הנהרג ויאמינו במנחם בן עמיאל.

[וזה דבר ה׳ אשר דבר מט"ט שר צבא ה׳ באמת, אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצור את אפרים ועצת שלום תהיה בין שניהם]. וכך השביעני מטטרון כי [ביום אחד ועשרים לחדש הראשון] למלאות חרבות ירושלם תשע מאות ותשעים שנה תהיה תשועת ה׳ [יבא מנחם בן עמיאל בימי ארמילוס אשר תלד הצלם]. מנחם ואליהו יעמדו על הים הגדול ויקראו במבואיו, ויצאו כל פגרי ישראל שהשליכו עצמם בים מפני שוביהם [בעמק יהושפט כי שם יהיה משפט לרשעים ושמחה לצדיקים, בחדש השני הוא חדש אייר]. ואז תעל עדת קרח ויבואו אצל משה ויחיו מתי מדבר ואסף דגל הקרחי [אשר פצתה האדמה את פיה ובלעה אותם ואת בתיהם ואת אהליהם בערבות יריחו על נחל השיטים, ובשמונה עשר בו ירעשו ההרים והגבעות ותתגודד הארץ וכל אשר עליה והים וכל אשר בו. ובאחד לחדש השלישי יבואו מתי מדבר ויעשו חבורות חבורות עם אחיהם על נחל השיטים, ובשמונה עשר בו לחדש סיון יהיה רעש בבתים ובחומות ובמגדלים ותרגז הארץ ויושביה], וירד הש"י בהר גריזים וההר יבקע מנערתו וילחם בגוים ההם, כאיש מלחמות יעיר קנאה, ויבא משיח בן דוד ויפח באפיו של ארמילוס וימיתהו, וכל ישראל יראו בשוב ה׳ ציון (שנאמר עין בעין יראו בשוב ה׳ ציון) כאיש מלחמות וכובע ישועה בראשו וילבש שריון וילחם בארמילוס ובחייליו, ויפלו כלם פגרים מתים בבקעת ארבאל. וימלטו שרידים ויתקבצו בסלע חמשה אלף וחמש מאות, ולבושי שריון מאה אלף וחמש מאות מישראל ונחמיה בראשם ויהרגום. ואחרי זאת יבא מנחם בן עמיאל ונחמיה ואליהו ויעלו לירושלם ובחדש אב [בו

ביום אשר ספדו על נחמיה] ישבו בחרבות ירושלם, והיתה שמחה גדולה לישראל ויקריבו קרבניהם ויערב לה׳ מנחת יהודה וישראל כבראשונה וירח ריח נחוחינו וישמח מאד בהדר הבית הבנוי למעלה [ויצא משיח ה׳ וכל ישראל אחריו ברגליהם ויעמדו לפני שערי ירושלם מול הר גריזים, והאל הקדוש יעמוד בראש ההר, והאימה תכבד על השמים ושמי השמים ועל המים ותנוביהם ועל ההרים ויסודותיהם, ולא ימצא בכל בריה רוח ונשמה, כי יעלה הקב״ה נגד הכל על הר הזיתים. ותראינה ציון וירושלם ותאמר ציון מי ילד לי את אלה ואלה איפה הם (ישעיה מ״ט כ״א), ויעל נחמיה לירושלם ויאמר הנה בניך אשר ילדת ואשר גלו ממך, גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלם הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך (שם נ״ד ב׳). ויראני מט״ט הדובר בי את כל הדברים האלה], והוסיף בה באורך וברוחב, [וראיתי חומותיה מקיפות סביבותיה] מן המדבר והלבנון ומן הנהר הגדול נהר פרת ועד הים האחרון. ויראני הבית וההיכל בנוי על חמשה ראשי הרים, ואשאל לו מה שמם, ויען לי לבנון והר המוריה ותבור וכרמל וחרמון [ויען מט״ט ויאמר אלי האות הזה יהיה למלאות לחרבות ירושלם תשע מאות ותשעים שנה תשועה לה׳, אם תבעיון בעיו שובו אתיו (ישעיה כ״א י״ב). בשנה החמישית יבא נחמיה בן חושיאל ויקבץ ישראל לירושלם, בשנה הששית תעמוד חפצי בה אשת נתן בן דוד הנולד בחברון (עי׳ זכריה י״ב ובפירושים שם) ותהרוג שני מלכים נוף ואטרס (עי׳ לעיל), ובשנה השביעית יציץ שרש ישי הוא מנחם בן עמיאל].

ואלו הם העשרה מלכים אשר יקומו על האומות בשבע שנים (קודם בוא המשיח): הראשון סליקום מאספמיא, השני ארטימוס ממדינת הים, השלישי קילוס (טלים) מגיתו, הרביעי פאולוס מגליא, החמישי דומטרים (מאדור) ממרטניא, הששי מרקולוס מאיטליא, השביעי ארכטונוס מאדמוס (מרודמא), השמיני מספליסנים (אפעלסטוס) מארם נהרים, התשיעי פרוס (שירון) מפרס [יבוא ויערוך מלחמה בבקעת ארבאל ויצא עליו נשרב ויכהו ויבוא וימלוך באותו בקעה. הוא מתחיל ליטע אשרות אשר שנא ה׳. כי ביום ההוא שכר אדם לא נהיה ושכר הבהמה איננו, וארבע מזבחות יבנה ויכעוס לה׳ במעשיו, ורעב גדול יהיה על פני כל הארץ חמשה וארבעים יום, וישראל ומלכיהם ונביאיהם יפוצו על מדבר ירושלם ועל נחל השיטים, ומלות על שיח קוטפים למחיתם. בו ביום ומעיין מבית ה׳ יצא והשקה את נחל השיטים]. ומלך העשירי הוא ארמילוס בן אבן [שיש שבבית התורף של לצים, וכל הגוים בכל המקומות יבואו ויעמדו לפני האבן, ויקטירו לפניה, ולא יוכלו לראות פניה מיופיה, וכל אשר יגבה לבו להביט אליה לא יוכל]. וזה סימן דמות ארמילוס: שער ראשו [צבוע] כזהב וכבול, וידיו עד עקבי רגליו, [ושתים עשרה אמות קומתו] ופניו ארוך וזרת בין עין לעין, ועיניו עקומות ושני קדקדין לו, וכל רואיו ייראו ממנו. [ואחרי כן יבא לפניו מנחם בן עמיאל מן נחל השיטים ויפח באפיו וימיתהו כמו שנאמר וברוח שפתיו ימית רשע (ישעיה י״א ד׳)]. מיד אחריו והיתה לה׳ המלוכה, ועינינו תראינה הקריה הנסוכה, אשר בגלות נמשכה, בחטאנו עד הנה התוחלת נמשכה [ויקבלון מלכותא קדישי עליונים. אלה הדברים שהגיד מט״ט שר צבא ה׳ לזרובבל בן שאלתיאל פחת יהודה בתוך הגולה בימי מלך פרס, ויכתבם זכריה בן עדוא ואליהו הנביא לעם שיגיעו באחרית הימים. ויקח ה׳ את זרובבל וישימהו עם מנחם בן עמיאל לימים ושנים ועתים, עת קץ יביא עמו לכל קהל ישראל דברי שלום. המקום יזכנו לראות בית המקדש בבנינו ולראות משיח צדקנו במהרה בימינו אמן אמן, סלה סלה סלה].

סליק ספר זרובבל

ח

חבוט הקבר: ע׳ גן עדן וגיהנם

חולדה ובור: אגדה עתיקה שהיתה ידועה בזמן התלמוד ונזכרה בדברי ר׳ חנינא: כי גריאה במה גדולים בעלי אמנה, מנא לן מחולדה ובור, ומה המאמין בחולדה ובור כך המאמין בהקב״ה על אחת כו״כ (תענית ה׳.). רש״י הביא זה המעשה ונמצא ג״כ בתוספות ובפחד יצחק ערך בעלי אמנה, כל אחד בסגנון לשונו בקיצור, ונראה כי כולם שאבו מקבלת הגאונים, והערוך מביאו באריכות יותר. בחומר הזה השתמש משה לאסקי בשירו „נאמני ארץ או חולדה ובור" (ווארשא ת״ר), גם אליהו מרדכי ווערבעל חבר שיר „חולדה ובור או עדים נאמנים" (תרי״ב), ואברהם

גאלדפאדען ערב את האגדה הזאת במחזה „שולמית". לדעת שמואל קרויס נמצאה אגדה זו גם בין העמים הקדמונים (הגורן ח"א 30).

חולדה ובור

[מספר הערוך השלם ע' חלד]

מעשה בנערה שהיתה הולכת לבית אביה והיתה מקושטת בכלי כסף וזהב וגם יפת תואר, ותעת בדרך והלכה בלא יישוב, כיון שהגיע חצי יום צמאה ולא היתה לה לוייה, ראתה באר וחבל של דלי תלוי עליה, אחזה בחבל ונשתלשלה וירדה לבאר. לאחר ששתת בקשה לעלות ולא יכלה, היתה בוכת וצועקת, עבר עליה אדם אחד ושמע קולה ועמד על הבאר והציץ בה ולא היה יכול להבחין לה, אמר לה מי את, מבני אדם או מבני המזיקין? אמרה לו מבני אדם אני, אמר לה שמא מן הרוחות את ומתנכרת עלי? א"ל לאו. אמר לה השבעי לי שמבני אדם את, נשבעה לו. אמר לה מה טיבך? סיפרה לו כל המעשה, א"ל אם אני מעלך תנשאי לי? אמרה לו הן, העלה. כיון שהעלה ביקש להיזקק לה מיד, אמרה לו מאיזה עם אתה א"ל מישראל אני וממקום פלוני אני וכהן אני. אמרה לו אף אני ממקום פלוני ממשפחת פלוני בני אדם ידועים ונקובי שם. אמרה לו עם קדוש כמותך שבחר בך הקב"ה וקידשך מכל ישראל (לכהן) אתה מבקש לעשות כבהמה [לישאת אותי] בלא כתובה ובלא קידושין. בוא אחרי אצל אבי ואמי ואני מתארסת לך. נתנו ברית זה לזו וזו לזה. אמר לה מי יהיה עד ביני ובינך? והיתה חולדה אחת עוברת כנגדן, אמרה לו השמים וחולדה זו ובאר זה יהיו עדים שאין אנו מכזבים זה בזה! הלכו כל אחד לדרכו, ואותה הנערה עמדה באמונתה וכל מי שהיה תבעה היתה ממאנת עליו, וכיון שהחזיקו בה התחילה לנהוג עצמה כשוטה ונכפה ומקרעת בגדיה ובגדי כל מי שהיה נוגע בה עד שנמנעו בני אדם ממנה, והיא היתה משמרת בריתה לאותו האיש, והוא כיון שעבר מכנגד פניה תקפו יצרו ושכח והלך לעירו ונפנה למלאכתו, ונשא אשה אחרת, ונתעברה וילדה בן זכר, וכשהגיע לשלשה חדשים חנקתו חולדה, ועוד נתעברה וילדה זכר ונפל לבור. אמרה לו אשתו אם כדרך כל אדם היו מתים בניך הייתי אומרת צדוק הדין, עכשיו שמתו מיתה משונה אין זה בלא דבר, אלא ספר לי מה מעשיך. גילה לה כל המעשה. נתגרשה ממנו, אמרה לו לך אצל חלקך שנתן לך הקב"ה, הלך ושאל בעירה, אמרו לו נכפת היא כל מי שתובע אותה כך וכך עושה לו. הלך אצל אביה סיפר לו כל המעשה, אמר לו אני אקבל כל מום שבה. העמיד עליו עדים בא אצלה, התחילה לעשות כמנהגה. סיפר לה מעשה חולדה ובור. אמ"ה לו אף אני בבריתי עמדתי. מיד נתיישבה דעתן ופרו ורבו בבנים ובנכסים, ועליה אמר הכתוב עיני בנאמני ארץ (תהלים ק"א ו').

חופת אליהו: נחלק לחופת אליהו רבה וחופת אליהו זוטא, ונקרא ג"כ שבע חופות, כעין „מעשה תורה" המיוחס לרבינו הקדוש. חופת אליהו הוא מדרש קדמון בהלכות ואגדות כסדר המספרים. טעם הכנוי שבע חופות ע"ש תחלת המאמר „שבע חופות" וכו' שנכללו בו מספרים משבעה דברים, ואח"כ הוסיפו עוד מספרים אחרים ממספר שלשה ואילך וקראו אותו חופת אליהו, אולי ע"ש המלקט והמסדר. והיו שני ילקוטים ממין הזה אחד גדול ואחד קטן, וקראום חופת אליהו רבה וזוטא, כעין סדר אליהו רבה וזוטא. מאמר אחד מחופת אליהו רבה נמצא בספר מנורת המאור (נר ג' חלק ב' כלל ז' פרק י"ב וי"ג) לר"י אבוהב, בענין צדקה וגמילות הסדים, וכן נמצא בו מאמר מחופת אליהו זוטא (בנר ד' חלק ב' כלל א' פרק ב'). וקרובים הדברים לדברי התנא דבי אליהו, ואפשר שנתחלף זה בזה. אולם מקור המדרש חופת אליהו רבה הוא בראשית חכמה (בסופו) לר"א די וידאש. ונמצא חופת אליהו או שבע חופות בכ"י די רוסי סי' 327 משנת 1290, וחופת אליהו רבה בכ"י אוקספורד ברשימת נייבויער סי' 1312 הנלוה לספר מנורת המאור מר' ישראל אלנקווה.

שבע חופות או חופת אליהו

[מספר כבוד חופה לרח"מ הורוויץ]

א') שבע חופות עתיד הקב"ה לעשות לצדיקים לעתיד לבוא, וכל אחת ואחת לפי מעשיו, שנאמר וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה (ישעיה ד' ה') אלו שבע חופות שעתיד הקב"ה לעשות לצדיקים לעתיד לבא (עי' ב"ב ע"ה). למה אמר הנביא (1) הוי הוי ונוסו מארץ צפון נאם ה' וגו' (זכריה ב' י') מלמד שבשעה שהגיע זמנה של ירושלם להחרב היה ירמיה מקונן עליה בלשון כפול, בכה תבכה בלילה (איכה א'), מעי מעי (ירמיה ד'), עיני עיני (איכה א'), שבר על שבר (ירמיה ד'), אסף אסיפם (שם ח'). ובאותו לשון עתיד הקב"ה לנחמה שנאמר אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נ"א), אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך (שם מ"ג) עורי עורי (שם נ"א) התעוררי התעוררי (שם). ומה שכתוב הוי הוי ונוסו מארץ צפון, שמא תאמר לצפון לבד גלו, והרי כתיב כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאום ה' (זכריה ב'), אלא כשנפתחה פורענות על ירושלם לא נפתחה אלא מן הצפון, כמו שנאמר כי מצפון עשן בא (ישעיה י"ד ל"א), ואומר מצפון תפתח הרעה (ירמיה א' י"ד), לפיכך בשהמבשר (אליהו) יבא לירושלם לא יבוא אלא מן הצפון שנאמר אמור לצפון תני ולתימן אל תכלאי

---

(1) כנראה חסר פה, כי כוונתו לחשוב שבעה מיני קינות כפולות, ושבעה מיני נחמתא.

הביאי בני וגו' (ישעיה מ"ג), לכך נאמר ונוסו מארץ צפון נאום ה' כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאום ה'. אמר ר' יהושע בן קרחה היה למקרא זה לומר כי לארבע רוחות השמים (תענית ג': ע"ז י':), אלא כשם שאי אפשר לעולם בלא ארבע רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל שנאמר כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה ל"ג), כל מקום שאמר הכתוב כה אמר ה' היא נבואה לשעתה, וכל מקום שאמר הכתוב כי כה אמר ה' היא נבואה לעתיד. ב') שבעה מיני זהב בעולם: זהב טוב (בראשית ב'), זהב טהור (שמות כ"ה), זהב סגור (מ"א ו'), זהב שחוט (שם י'), זהב אופיר (דהי"ב ט'), זהב מאופז (ירמיה י'), זהב פרוים (דהי"ב ג') (2). ג') שבעה שמות נקראים [חגבים]: ארבה, חגב, סלעם, חרגל (ויקרא י"א), ילק (ירמיה נ"א) חסיל (מ"א ח') גזם (יואל א'). ד') שבעה מלכו בשומרון על ישראל וכולם עבדו ע"ז ואלו הן: ירבעם בן נבט [בעשא], אחאב בן עמרי, ויהוא בן נמשי, ומנחם בן גדי, ופקח בן רמליהו, [הושע בן אלה] (3). ה') שבעה שמות נקרא למאכל, ואלו הן: דגן, שבר (בראשית מ"ב), תבואה, תנובה (דברים ל"ב), יבול (ויקרא כ"ו), בר (בראשית מ"א), מזון (שם מ"ה כ"ג). ו') שבעה גנבים נקראו בעולם, ואלו הן: גונב דעת הבריות, והמקרב לחבירו לאורחו ואין בלבו לקרותו [והמרבה לו תקרובת ויודע בו שאינו מקבל], והפותח חביות של יין מכורות לחנוני, ומי שמעוול במידה ובמשקל, והמערב את הגירא (מין עשב) בתלתן, והחומץ בשמן אע"פ שאמרו שמן אינו מקבל כלום לפיכך מושחין ממנו המלכים (תוספתא ב"ק פ"ז ה'). ז') ז' שמות נקראו עניים: עני, ואביון, דל, מך, רש, מסכן, איש תכבים. ח') שבעה נקראו נאמנין תחת הקב"ה ואלו הן: תורה ואברהם משה ושמואל ואוריהו וזכריהו וחולאים, תורה מנין שנאמר עדות ה' נאמנה (תהלים י"ט), אברהם מנין שנאמר ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט'), משה מנין שנאמר כי בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב), שמואל מנין שנאמר כי נאמן שמואל (ש"א ג'), ואוריהו וזכריהו מנין שנאמר ואעידה לי עדים נאמנים את אוריהו הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו (ישעיה ח'), חלאים מנין שנאמר וחליים רעים ונאמנים (דברים כ"ח), וי"א אף מצוות נקראו נאמנים שנאמר נאמנים כל פקודיו (תהלים קי"א), והקב"ה שהוא מלך על כל העולם והוא ברא את כל העולם והוא עתיד לחדשו, הוא בעצמו נקרא נאמן שנאמר האל הנאמן (דברים ז'). ט') שבעה דברים צוה רבינו הגדול (הקדוש) את בנו, שלשה ליראת חטא וארבעה לדרך ארץ: ג' ליראת חטא, אל תישן על המטה עד שתקרא ק"ש ותתפלל, ואל תכנס לבית המדרש אחרון, ואל תאכל בשבת עד שתגמור הפרשה; ד' של ד"א, אל תחתוך על ידך בשר, כדי שלא תחתוך בשרך ונמצאת מבזה את האוכלין, ואל תשיח אחרי הכותל שכך אמרו חכמים אזנים להם לכותל ואזנים לבית הכסא, וכשתגיע לנהר תן מנעליך ברגליך עד שתעבור, ואל יציע אחר מטתך, אע"פ שיש לך עבדים ושפחות שיציעו מטתך (עי' פסחים קי"ב:), י') ז' דברים נאמרו בגסי הרוח, תורתו משתכח, ויסורין באין עליו, ושכינה מסתלקת ממנו, וסוף יכשל באשת איש, ותקלות באות עליו, ונופל בידי עוני, ונטרד מכל חיי עוה"ב (עי' סוטה ד': ב"ב ס"ב.). י"א) ז' אין להם חלק לעוה"ב, המזכיר את השם בכל עת, ובכל מקום, והקורע בגדיו בחמתו, והמוכר לבונה לע"ז, והלוחש על המכה שמו של הקב"ה, והמלוה ברבית, ומי שמשלח מדנים בין אחים. י"ב) שבעה דברים עתיד משיח להראות להן לישראל, מראה להם כסא הכבוד, מעלה קרח ועדתו, מראה להם גן עדן, עץ החיים, גיהנם, כל הצדיקים, מראה להם החיים והמתים. י"ג) ז' מעלות לצדיקים בגן עדן זו למעלה מזו, ראשונה אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך (תהלים ק"מ), שניה אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך (שם ס"ה), שלישית אשרי יושבי ביתך (שם פ"ד), רביעית מי יגור באהלך (שם ט"ו), חמישית ומי ישכון בהר קדשך, ששית מי יעלה בהר ה', שביעית ומי יקום במקום קדשו, ועל כולן הוא אומר נקי כפים ובר לבב (שם). י"ד) ז' כורתי ברית הן, אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן פנחס ודוד. באברהם כתיב ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית לאמר (בראשית ט"ו), יצחק ויעקב מנין שנאמר וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק (ויקרא כ"ו), במשה מנין שנאמר כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית (שמות ל"ד), באהרן כתיב בריתי היתה אתו החיים והשלום (מלאכי ב'), בפנחס מנין דכתיב והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם (במדבר כ"ה), בדוד מנין דכתיב ברית כרתי לבחירי (תהלים פ"ט). ט"ו) ז' שלא שלט בהם יצר הרע בעולם ואלו הן: אברהם יצחק יעקב משה אהרן דוד וישי (עי' ב"ב י"ז:). ט"ז) ז' עמודי עולם יצאו מרות המואביה שנתברכו בשבע מדות ואלו הן: דוד יחזקיהו משיח דניאל חנניה מישאל ועזריה. בדוד כתיב בן לישי בית הלחמי יודע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה ונבון דבר ואיש תואר וה' עמו, בן שהוא בניינו של עולם, יודע נגן יודע לשאול, וגבור חיל יודע להשיב, ואיש מלחמה שיודע לפלפל, ונבון דעת שמבין דבר מתוך דבר, ואיש תואר שמראה פנים בהלכה, וה' עמו הלכה כמותו בכל מקום. בחזקיהו כתיב פלא יועץ אל גבור אבי עד שר שלום (ישעיה ט'), פלא על שעשה הקב"ה פלא בימיו, יועץ על שיעץ ישראל עצה טובה והקריבן לפני אביהם שבשמים, אל גבור על שנתעסק

---

(2) עי' יומא מ"ד: (3) עי' גיטין פ"ח. ושם נאמר שעבדו בה ז' בתי דינין ע"ז. כי מספר המלכים שעבדו ע"ז הם כפלים.

בגבורתו של אל ונתעסק בגבורתה של תורה, אבי על שנעשה אב לישראל, עד שנתרחק מבנין ביהמ"ק שנקרא עדי עד, שר שנעשה שר לישראל, שלום שעקר כל ע"ז שבעולם ועשה שלום בין ישראל לאביהם שבשמים. במשיח כתיב ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' (ישעיה י"א). בדניאל וחנניה מישאל ועזריה כתיב ילדים אשר אין בהם כל מום, וטובי מראה, ומשכילים בכל חכמה, ויודעי דעת, ומביני מדע, ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך, וללמדם ספר ולשון כשדים (דניאל א'). י"ז) ז' שמות נקראו ליצר הרע: מפי הקב"ה נקרא רע שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח'), מפי משה נקרא ערל שנאמר ומלתם את ערלת לבבכם (דברים י'), מפי דוד נקרא טמא שנאמר לב טהור ברא לי אלהים (תהלים נ"א), מפי שלמה נקרא שונא שנאמר אם רעב שונאך האכילהו לחם (משלי כ"ה), מפי יחזקאל נקרא אבן שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל ל"ו), מפי ישעיה נקרא מכשול שנאמר הרימו מכשול מדרך עמי (ישעיה נ"ז), מפי יואל נקרא צפוני שנאמר ואת הצפוני ארחיק מעליכם והדחתיו אל ארץ ציה ושממה את פניו אל הים הקדמוני וסופו אל הים האחרון ועלה באשו ותעל צחנתו כי הגדיל לעשות (יואל ב'), פירוש הצפוני זה יצר הרע שהוא צפון בלבו של אדם, את פניו אל הים הקדמוני היו פניו בבית ראשון עד שהחריבו, וסופו אל הים האחרון שטרח בבית שני עד שהחריבו, ועלה באשו ותעל צחנתו שהניח כל או"ה ומתגרה בהם בישראל, כי הגדיל לעשות כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו. י"ח) ז' מנודין לשמים, מי שאין לו תפילין בראשו ובזרועו ציצית בבגדו ומזוזה בפתחו ומנעל ברגליו, ומי שאין לו אשה, ומי שיש לו אשה ואין לו בנים, ומי שיש לו בנים ואין לומדין דברי תורה, ומי שאינו רץ לדבר מצוה, ומי שאינו רגיל בבית הכנסת, ומי שאוכל בלא נטילת ידים. י"ט) שבעה דברים מביאין האדם לידי תחתוניות האוכל עלי קנים, ועלי גפנים, ועלי מוריגי בהמה, ושותה שמרי יין, והאוכל שדרו של דג, והאוכל דג מלוח שלא נתבשל כל צרכו, והמקנח בצרור או באבן שקנח בה חברו. וי"א אף התולה עצמו בבית הכסא פי' שאינו יושב על הכסא כשעושה צרכיו. כ') שבעה דברים מכוסין מבני אדם: יום המיתה, ויום הלידה, ועומק הדין, ואין אדם יודע במה משתכר, ומהו בלבו של חבירו, ומתי מלכות בית דוד גוברת, ומתי מלכות אדום נופלת. כ"א) שבעה דברים צוה רבי עקיבא את ר' יהושע בנו: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואל תשב בגבהה של עיר, ואל תגביה פתחך משל חבירך, ואל תתפלל אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין, והוי זהיר במנעל, והוי זהיר בפת שחרית בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצינה, (ואל תרבה שיחה עם האשה) והוי זהיר באשתך שלא תתייחד עם חתנה הראשון. **כ"ב) שבעה דברים בענוים** [4]**: מבקש** ענוה זוכה לחיי עוה"ב, ותורתו משתמרת, ושכינה עמו, ונצול מן הפורענות, ולא תאונה לו רעה, והכל מרחמין עליו, ונצול מאשה רעה. כ"ג) שבעה מתעסקין בצרכי צבור: הפרנסים הדיינים ומלמדי תינוקות והחזנים והשמשים והסופרים וגבאי צדקה, ועליהם נאמר והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד (דניאל י"ב). כ"ד) שבעה יורדין לגיהנם: הכותים, והמלשינים, והמסורות (מוסרים), והמתכבד בקלון חבירו, והמכנה שם רע לחבירו, והמלבין פני חבירו ברבים, והבא על אשת איש. כ"ה) שבע מצוות נצטוו בני נח: על הדיינים, ועל ע"ז, ועל גלוי עריות, ועל שפיכות דמים, ועל ברכת השם (מגדף), ועל הגזל, ועל אבר מן החי. כ"ו) שבעה דברים נבראו קודם בריאת העולם: תורה וגן עדן וגיהנם ושמו של משיח וכסא הכבוד ותשובה ובית המקדש. תורה מנין דכתיב ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח'), גן עדן דכתיב ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (בראשית ב'), גיהנם דכתיב כי ערוך מאתמול תפתה (ישעיה ל'), שמו של משיח דכתיב לפני שמש ינון שמו (תהלים ע"ב), כסא הכבוד דכתיב כסא כבוד מרום מראשון (ירמיה י"ז), תשובה דכתיב בטרם תחיל ילדה (ישעיה ס"ו) ואומר תשב אנוש עד דכה ותאמר שובו בני אדם (תהלים צ'), בית המקדש דכתיב מקדש ה' כוננו ידיך (שמות ט"ו). כ"ז) שבעה דברים נוח לו לאדם שלא נברא משנברא: [מי שאין לו בנים, ומי שיש לו בנים רעים] ימות ואל יראה אותם, ימות ואל ימותו בניו בחייו, ימות ואל יתענה, ימות ואל ימסר בידי בשר ודם, ימות ואל ילבין פני חברו ברבים, ימות ואל יבא על אשת איש. כ"ח) שבעה פתחים הם הפטורין מן המזוזה: בית התבן ובית העצים ובית הבורסקי ובית האוצר ובית המרחץ ובית הכסא, ופתח שאין לו ארבעה טפחים. כ"ט) שבעה רועים הם ודוד באמצע: אדם שת אנוש מתושלח בימינו, אברהם ויעקב ומשה משמאלו. ויצחק היכן הלך? אלא הוא יושב על פתח גיהנם ומציל בניו מדינה של גיהנם.

חופת אליהו רבה

[מראשית חכמה וכבוד חופה]

א') בשלשה דברים נברא אדם הראשון: באפר בדם ובמרה, וכולם שקולים כאחד, שאילמלא שלשתן אין אדם יכול להתקיים, שאם חסרים במדותן או אם יתירים במדותן הרי זה מצטער (עי' סוטה ה'). ב') ג' נשים מלכו בעולם ציון [1] ועתליה ומלכת שבא. ג')

---

(4) הוספה מספר מעשה תורה שער ז'.

(1) אולי צ"ל שלציון המלכה עי' שבת ט"ז: ומגלת תענית פ"ו.

ג׳ הטיחו הזהרות כלפי מעלה ואלו הן: אסף ירמיה חבקוק, לאסף ולירמיה השיב להם תשובה ולחבקוק לא השיב לו תשובה (2). ד׳) ג׳ מדות טובות ברא הקב״ה בעולמו ע״י שלשה צדיקים ואלו הן שיבה וזקנה, וחולי, וחולה שיתרפא. שיבה וזקנה ע״י אברהם שנאמר ואברהם זקן בא בימים, אמרו מיום שברא הקב״ה את עולמו עד שבא אברהם לעולם כל אותן עשרים דור שלפניו לא היתה בהם זקנה, שכמו שהיה נתגדל הבן תחת אביו לא היו מכירין בני אדם איזה מהם נולד תחלה, כך בין רב לתלמיד לא היו יודעין למי נוהגין כבוד תחלה, וכיון שבא אברהם אמר לפניו רבש״ע אם סבירא לפניך הודע בין קטן לגדול ובין אב לבן ובין רב לתלמיד. א״ל הקב״ה ושער ראשיה כעמר נקא (דניאל ז׳ ט׳), ובאברהם כתיב ואברהם זקן (בראשית כ״ד א׳). וחולי ע״י יעקב, שנאמר ויאמר ליוסף הנה אביך חולה (שם מ״ח א׳) וכתיב ויכל יעקב לצוות את בניו וגו׳. אמרו מיום שברא הקב״ה את עולמו היה אדם מהלך בדרך ומת, עד שבא יעקב לעולם ואמר לפניו אם סבירא לפניך יחלה אדם וישהה על מטתו עד שיצוה את בניו ובני ביתו, אמר הקב״ה מוטב שאתן טובה זו על ידי צדיק זה שנאמר ויכל יעקב לצוות את בניו וגו׳. וחולה שיחלה ויתרפא מחליו נתנה ע״י חזקיהו, אמרו מיום שברא הקב״ה את עולמו עד שבא חזקיהו אין חולי שולט באדם שיורד מעל המטה, וכיון שבא חזקיהו אמר לפניו רבש״ע יהי רצון מלפניך שיתרפא אדם מחליו וירד ממטה שעולה עליה ויתן שבח והודאה לשמך כל ימי חייו, אמר הקב״ה מוטב שאתן טובה זו לבריות על ידי צדיק זה, שנאמר מכתב לחזקיהו מלך יהודה בחלותו ויחי מחליו (ישעיה ל״א ט׳) ואומר והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה (מ״ב כ״ו ו׳). ה׳) מפני שלשה דברים בעלי בתים של ישראל יורדין מנכסיהם, מפני שהן מסובין ואוכלין ושותין בעת שהם צריכין [להיות עוסקין] בצרכי צבור, ומפני שהן מבקרין שדיהן וכרמיהן בשבת, ומפני שמשחררין עבדיהם ואמהותיהם הכנענים (גיטין ל״ח:). ו׳) ג׳ דברים צריך אדם להסתכל בהם בכל יום ואלו הן בשעה שנכנס לבית הכסא אומר לו ראה כי דרכך דרך בהמה, ובשעה שיבא להקיז דם אומר לו (לעצמו) דע שאתה בשר ודם, ובשעה שהוא עומד על המת אומר לו ראה לאן הוא סופך, ואם אינו חוזר (עי״ז בתשובה) אלא שמדבר דברים יתירים (בטלים) אומר לו אולת אדם תסלף דרכו (משלי י״ט ג׳). ז׳) ג׳ צדיקים גמורים נבראו בעולם ואלו הן יעקב משה ודוד, וכתיב בהם נבואה וקריבה, ביעקב כתיב ותחי רוח יעקב אביהם הרי זו נבואה, וקריבה ויקרבו ימי ישראל למות. במשה כתיב ולא קם נביא עוד בישראל (סוף דברים) וקריבה הן קרבו ימיך

(2) עי׳ ערוך ע׳ טח ב׳ וילקוט שמעוני חבקוק רמז תקס״ג.

למות (שם ל״א י״ד). בדוד כתיב רוח ה׳ דבר בי (ש״ב כ״ג) וקריבה ויקרבו ימי דוד למות (מ״א ב׳). ח׳) ג׳ רעים אהובים היו לאברהם ואלו הן ענר אשכול וממרא, וכשאמר הקב״ה לאברהם מול בשרך הלך ונמלך בענר, אמר לו הקב״ה צוני על המילה, אמר לו אם תעשה כך מיד כל אומות העולם יפרשו ממך ויאמרו על עצמו לא חס ואיך יחוס על אחרים. מיד הניח ענר ונמלך באשכול אך הוא משיבו כדברי ענר, הניח את שניהם והלך אצל ממרא וא״ל הקב״ה צוני ואמר לי מול את בשרך, א״ל ממרא לאברהם אם הקב״ה אמר לך על נשמתך שהיא חביבה עליך אין אתה נותנה לו? אמר מתירא אני מאד שמא אמות, א״ל אל תתירא! מכבשן האש ירד והצילך הוא עצמו שנאמר אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים, אף עכשיו יצילך ויסייעך שנאמר אחר הדברים האלה היה דבר ה׳ אל אברהם במחזה לאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך. אחר, מהו אחר? אחר דברים שאמר ממרא לאברהם השיבו הקב״ה ואמר לו אני עוזרך וסומכך ואתן לך שכר בעולם הזה ובעולם הבא, שנאמר שכרך הרבה מאד. באותה שעה היה אברהם נושא קל וחומר ואמר היאך אעשה ומאי זה אבר אמול, אם מיד הריני קטע ואם מרגלי הריני גדם. א״ל ממרא בא ואראך מקום המילה, נטל ממרא החרב והעביר על כל גופו וכיון שבא למקום המילה מת מיד, ומפני מה מת ממרא מפני שהיה ברצונו להקדים בשרו תחלה למילה, הקב״ה אמר דבר זה לא צויתי אלא לאברהם אוהבי מפני שמסר עצמו על קדושת השם והושלך לכבשן האש. באותה שעה אמר הקב״ה לאברהם איזה אבר יתר באדם שהעולם יבנה ממנו אותו אני מצוה שתמול, כדי שיזכו בניך אחריך לחיי עולם הבא. כיון ששמע אברהם עמד ומל את בשר ערלתו. ובשביל אותה עצה שיעצו ממרא זכה ושרתה שכינה בחלקו, שנאמר וירא אליו ה׳ באלוני ממרא (ב״ר פמ״ב). ט׳) ג׳ קפצה להם הארץ ואלו הן אליעזר עבד אברהם ויעקב ואבישי בן צרויה (סנהדרין צ״ה.). י׳) ג׳ דברים עלו במחשבה ואם לא עלו דין הוא שיעלו, ואלו הן על המת שיסריח, וישתכח מן הלב, ועל התבואה שתרקב, שאילמלא המת אינו מסריח אינו נקבר, ואילמלא נשתכח מן הלב אין בני אדם פוסקין בביתם על מת, ואילמלא התבואה נרקבת אין בני אדם מוכרין תבואתם לעולם (פסחים נ״ד:). י״א) ר׳ שמעון בן מנסיא אומר על שלשה דברים בוכה הקב״ה בכל יום על תלמיד חכם שאין לו פת בסלו ועל ת״ח שאינו עוסק בתורה באשמורה האחרונה, ועליו הכתוב אומר הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (משלי כ״ו), ועל חכם המתגאה (חגיגה ה׳:). י״ב) ג׳ דברים צריך אדם לבקש עליהם רחמים על פרנס טוב ועל שינה טובה ועל חלום טוב (ברכות נ״ה.). י״ג) ג׳ דברים מביאין בני אדם לידי עניות המזלזל בנטילת ידים, והמשתין לפני מטתו ערום, ומי שאשתו מקללת בפניו ושותק (שבת ס״ב:). י״ד)

ג׳ דברים ממעטין המזונות קול ומריבה וערוה, ור׳ מאיר אומר אף המקללת יולדי בעלה בפניו (עי׳ ב״מ נ״ט.). ט״ו) ג׳ דברים מעין עוה״ב שבת ושמש ותשמיש (עי׳ ברכות נ״ז:). ט״ז) ג׳ דברים מביאין האדם לידי פודגרא (חולי הרגלים) מנעל דחוק מטה קצרה ותשמיש ביותר (סוטה י׳). י״ז) ג׳ דברים נאמרו בצפרנים קוברן צדיק שורפן חסיד מפזרן רשע (נדה י״ז.). י״ח) ג׳ חנות הן חן אשה על בעלה, חן מקח על מקחו, חן תורה על עושיה, וי״א אף חן מקום על יושביו (סוטה מ״ז.). י״ט) ג׳ נוחלין עוה״ב הדר בא״י והמגדל בנו לת״ת והמבדיל על היין במוצאי שבתות (פסחים קי״ג.). כ׳) ג׳ הם שהודו ואבדו מעולם הזה ומעוה״ב מרגלים ודואג ובני רימון הבארתי, ור׳ מאיר אומר אף איש נר עמלקי (אבות דר״נ פמ״ה, כ״י). כ״א) ג׳ דברים העושה אותו דמו בראשו היושב בצלו של נר, והעומד לפני הנר ערום ומכבה נר בפיו מפני שנכפה, והמשמש מטתו לפני הנר מפני שהויין לו בנים נכפים (פסחים קי״ב:). כ״ב) ג׳ הקב״ה כועס בהן על מי שנעור באשמורת ואינו עוסק בתורה, ועל מי שעוסק בה ואינו מקיימה, ועל שעוסק בה ומקיימה שלא לשמה. כ״ג) ג׳ דברים הקב״ה קורא להם בעצמו ואלו הן רעב שובע ופרנס. רעב מנין כי קרא ה׳ לרעב (מ״ב ח׳), שובע מנין שנאמר וקראתי אל הדגן והרביתי אותו (יחזקאל ל״ו). פרנס מנין שנאמר ראו קרא ה׳ בשם (שמות ל״ה, ברכות נ״ה.). כ״ד) ג׳ דברים מכריז הקב״ה עליהם בכל יום בת פלוני לפלוני, אשת פלוני לפלוני, שדה פלוני לפלוני (סוטה ב׳. מ״ק י״ח:). כ״ה) ג׳ פעמים בכל יום הכרוז יוצא מלפני הקב״ה ואומר נוח לו לאדם שלא נברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו ויעשה רצון קונו (ערובין י״ג:). כ״ו) ג׳ דברים אין אדם ניצל מהם בכל יום הרהור עבירה ועיון תפלה ואבק לשון הרע, ואמר רב יהודה רוב בגזל ומיעוט בעריות והכל באבק לשון הרע (ב״ב קס״ד:). כ״ז) על ג׳ דברים נאנחים הגוים בכל יום על השבת ועל התורה ועל המילה שניתן לישראל. כ״ח) ג׳ אין להם מחילה המתרעם על מדותיו, המדבר אחד בפה ואחד בלב, והרואה ערוה ומעיד יחידי (פסחים קי״ג:). כ״ט) ג׳ דברים אפילו בתשובה לא יעלה לו רפואה (נ״א בקושי בתשובה יעלה להם רפואה) הבא על אשת איש והמתכבד בקלון חבירו והמכנה שם לחבירו, וי״א אף המלבין פני חבירו ברבים אפילו בדברי תורה (ב״ב י׳:). ל׳) ר׳ יוחנן אומר ג׳ עבירות נכתבו ע״י ירמיהו וכל אחת ואחת נכתב בתריה העל אלה לא אפקוד (ירמיה ח׳), והעובר עליהן אין לו מחילה לא יום הכפורים מכפר ולא יסורין ממרקין ולא יום מיתה סולח, ואלו הן: הטוי הדין והבא על אשת איש והמספר לשון הרע. הטוי הדין דכתיב דין לא דנו וגו׳ וכתיב בתריה העל אלה לא אפקוד, והבא על אשת איש דכתיב סוסים מיוזנים משכים היו איש אל אשת רעהו יצהלו, וכתיב בתריה העל אלה לא אפקוד. והמספר לשון הרע דכתיב חץ שחוט לשונם מרמה דבר וכתיב בתריה העל אלה לא אפקוד בם (שם ט׳). שאלו תלמידיו את ריב״ז משלשה דברים הללו איזה מהם קשה, אמר להם לשון הרע קשה מכולם (עירובין ט״ו.). ל״א) ג׳ דברים מתישין את הגוף האוכל מעומד והשותה מעומד והמשמש מעומד (גיטין ע׳.). ל״ב) רשב״י אומר שלשה הקב״ה שונאן האוחז באמה ומשתין, והמשמש מטתו ערום בלא כסוי אמרו עליו שהוא עושה מעשה בהמה, והמספר דברים שבינו ובין אשתו לשום בריה (נדה ט״ז: י״ז.). ל״ג) ג׳ הקב״ה אוהבן מי שאינו כועס ומי שאינו משתכר ומי שאינו מעמיד על מדותיו (שמעביר על מדותיו). רב הונא בריה דרב חלש ונמשך לאותו עולם כמה לילות וכמה ימים, כיון שחזר אמרו לו תלמידיו רבינו במה פטרוך? אמר להם בני אשריו מי שאינו עומד על מדותיו. העבודה באו כתות של מלאכי השרת ולמדו עלי זכות ולא קבלו מהם עד שבא מלאך אחד ואמר להם על מי אתם מלמדים זכות שמא על זה שמעולם לא עמד על מדותיו? מיד פטרוני ממיתה לחיים (עי׳ פסחים נ׳. ר״ה י״ז. ב״ב י׳:). רב נחמן בר יצחק היה לו תל עפר בתוך כרמו הביא שם פועלים ליטול את התל, וחפרו אותו כל היום כלו, ליום שני כשהן חופרין קפץ אדם אחד מתוך ביתו וישב על התל, והתחיל להתנודד ולקרות, ומה היה קורא, שמא הגיע זמן תחיית המתים? שמא הגיע זמן תחיית המתים? רצו הפועלים והודיעו לרב נחמן, בא ומצאו. א״ל מי אתה? א״ל מת אני שמא הגיע זמן תחיית המתים? א״ל רב נחמן עדיין לא הגיע זמן תחיית המתים. א״ל מה טיבך בתל הזה? א״ל והלא אמרתי לך שמת אני. א״ל ומת אינו נרקב? א״ל הכניסוך לבית הרב ולא הקרוך ספר משלי, ולא כך אמר שלמה ורקב עצמות קנאה (משלי י״ד ל׳), וזה מעשה קנאה, ומימי לא העמדתי על מדותי ולא תפשתי בלבי קנאת חבירי מעולם, ולא ספרתי בבית הכנסת ולא בבית המדרש, ולא נתתי לבי ואזני אלא לדברי תורה לקיים מה שנאמר ושומע לי ישכון לבטח (שם א׳ ל״ג). אמר לו ר״נ אבנה לך קובא אחת, א״ל אל תעש לי מאומה ואל תעבירנו ממקום זה מפני שברשות קברוני, אלא השב העפר שנטלת למקומו (שבת קנ״ב:), והיה רב נחמן מפחד ומתעצב כל היום כלו ואמר אוי לי שמא הרגזתי לאותו המת, מיד ראה בחלום שהיה יושב בתוכה דאסא (הדסים), מיד נתן שבח והודאה למקום וקרא מקרא זו אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום. ישתבח שמו של הקב״ה שאין מקפח שכר כל בריה. ומה זה שלא היתה אלא שכר שתיקה שלא עמד על מדותיו כך שלם הקב״ה שכרו, המרגיל עצמו לתלמוד תורה והמגדל בנו לת״ת והולך בענוה ובשפלות רוח על אכו״כ שמשלם לו הקב״ה שכרו בכפלי כפלים. ל״ד) ג׳ דברים מרבין הכח ומרבין הזבל: פת קיבר

ושכר חדש וירק (ערובין כ"ה: פסחים מ"ב.). ל"ה) ג' דברים אין נכנסים לגוף והגוף נהנה מהן: רחיצה וסיכה ותשמיש. ל"ו) ג' דברים מרחיבין דעתו של אדם אשה נאה ודירה נאה וכלים נאים (ברכות נ"ז.). ל"ז) ג' דברים מחזירין את הנפש בשר צלי ויין ומרחץ. ל"ח) שלשה חייהם אינם חיים הרחמנים והרתחנים ואניני הדעת. ל"ט) בשלשה דברים אדם ניכר בכיסו בכוסו ובכעסו, ויש אומרים אף בשחוקו. מ') בשלשה דברים עיניו של אדם כהות המסתכל בקשת ובפני המת ובפני כהנים בדוכנם, וי"א המסתכל בפני נשיא כשהוא רץ (3). מ"א) ג' עזין הן: ישראל באו"ה תרנגול בעופות כלב בחיות, וי"א כהנים בישראל ועז בבהמה (4). מ"ב) שלשה דברים מאריכין ימיו של אדם: המאריך בתפלתו, והמרחיב יד על שלחנו, והמצניע בבית הכסא. שכך אמרו חכמים כל המעיין בתפלתו סופו מתקבל שנאמר תכין לבם תקשיב אזנך (תהלים י'), והמרחיב יד על שלחנו סופו מתעשר שנאמר ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כר סלת וששים כר קמח (מ"א ה') וכתיב בתריה אין כסף נחשב בימי שלמה (שם י'), והמצניע בבית הכסא אין רוח רעה ומיתה שולטין בו שכן מצינו בשאול כשנכנס למערה בקש דוד להורגו, כיון שראהו שמצניע עצמו לא הרגו, שנאמר ואומר להרגך ותחס עיני עליך (ש"א כ"ד). מ"ג) ג' דברים מקצרים שנותיו של אדם מי שנותנין לו ספר תורה לקרות ואינו קורא בו, וכוס ברכה לברך ואינו מברך, והמנהיג גדולה לעצמו, וי"א אף הרואה ס"ת ואינו עומד בפניו. מ"ד) שלשה ממעטין את הזרע פת שעורים ויין רע ועשבי שדה. מ"ה) שלשה נקרבין למיתה ונרחקים מן החיים: ישן עומד ומקיז דם עומד ושותה אספרגוס מעומד. מ"ו) שלשה סימנים הן: סימן לעבירה דרקון, סימן לשנאת חנם ירקון, סימן לנבלת הפה אסכרה, וי"א סימן לגסות הרוח עניות. מ"ז) שלשה מזקינין בלא זמן הדר בעלייה, ומגדל תרנגולין, והאומר דבר ואינו נשמע. מ"ח) ג' חייהם אינם חיים המצפה לשלחן חבירו, ומי שאשתו שולטת בו, ומי שיסורין באין עליו. מ"ט) שלשה אין רואין פני גיהנם מי שיש בו חולי מעים ודקדוקי עניות והרשות, ר' מאיר אומר אף מי שיש לו אשה רעה ואינו יכול לגרשה, שנאמר ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז'). נ') שלשה דברים צוה ר' יהושע את בניו: אל תעש מום בעצמך, ואל תעמוד על המקח בשעה שאין לך דמים, אשתך טהורה הזקק לה לילה הראשון. נ"א) ג' קלים הם הדר בבית חמיו ואורח מכנ'ים אורח וסובין (5). נ"ב) ג' דברים אמרו חכמים אכל ולא שתה אכילתו דם והוא תחלת חולי מעים ולא אמרו אלא בסעודת שחרית אכל ושתה ולא הלך ד' אמות בני מעיו כאבים והוא תחלת רוח רעה ולא אמרו אלא בערבית, נצרך לבית הכסא ואכל דומה לתנור שהסיקוהו על אפרו והוא תחלת ריח הפה, רחיץ בחמין ולא נשתטף בצונן דומה לברזל שהוציאוהו מהאור ולא הניחוהו במים. נ"ג) מפני ג' דברים אין נכנסים לחורבה מפני החשד מפני מפולת מפני המזיקין. נ"ד) ג' צועקין ואינן נענין המלוה בלא עדים, ומי שיש לו אשה רעה ואינה מגרשה, והדר בעיר רעה ואינו יוצא ממנה. נ"ה) ג' דברים נאמרו בפוך: מרבה שער בעפעפים, ופוסק את הדמעה, ומעביר את בת מלך (6). נ"ו) ג' דברים נאמרו בכותח הבבלי: מטמטם את הלב, ומחשיך את העינים, וממעט את הכח. נ"ז) ג' חלומות מתקיימים חלום שחרית, וחלום שחלם חבירו, והפותר חלומו בחלום. נ"ח) ג' בודקין את האדם: יין וחומץ (נ"א וחמץ) ודרך ארץ. נ"ט) ג' דברים שנאמר בהם אלמלא קליפה החיצונה אין יוצאין מן בני מעיים לעולם ואלו הן: ביצה צנון ואתרוג. ס') שלשה יעקרו מן העולם ואח"כ יבא משיח ואלו הן: יצר הרע ומלכות הרשעה וע"ז. יצר הרע מנין שנאמר והסירותי לב האבן מבשרכם (יחזקאל י"א), מלכות הרשעה מנין שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (עובדיה א'), וע"ז מנין שנאמר ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר (דברים ל"ב). ס"א) ג' נבראו בלא חטא: עמרם ישי וכלאב. ס"ב) ג' צועקין ואין נענין הקונה אדון לעצמו והמחלק נכסיו בחייו ואף המשיא בתו קטנה. ס"ג) ג' דברים מביאין את האדם לידי עניות המשמש מטתו ביום ערום, ועומד לפני הנר ערום, והמשמש לפני כל חי, אמר רב אפילו תרנגול. ס"ד) ג' דברים מביאין את האדם לידי עשירות עיון תפלה, ומשא ומתן עם הבריות באמונה, ועלוב יהיה לאנשי ביתו, וי"א אף מי שיש בו דעה שנאמר ובדעת חדרים ימלאו (משלי כ"ד). ס"ה) שלשה חבושים הם מצורע ושומר הסף ואשה. ס"ו) ג' דברים אמרו חכמים במשמש מטתו: האוכל שום הוין ליה בנים נאים, כרפס הוין ליה בנים זיותנין (זימרנין) אתרוג הוין ליה בנים רתחנין. ס"ז) ר' עקיבא אומר בשלשה דברים אוהב אני את המדיים כשהן יועצין אין יועצין אלא בשדה וכשנושקין אין נושקין אלא על פיסת היד וכשחותכין בשר אין חותכין אלא על גבי השלחן. ס"ח) רבן גמליאל אומר בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים צנועין באכילתן ובבית הכסא ובתשמיש. ס"ט) ג' אין להם מחילה: גר שחזר לסורו, והמוכר תרומה לשם חולין, והבועל לאשתו נדה. ע') שלשה אין להם קבורה הנהנה מאידיהן של גוים, ואוכל כאן ומברך במקום אחר, והמתכבד בקלון חבירו. ע"א) ג' שקולין הן זה כזה וצריכין כבוד: יראת חטא ועושר וחכמה. ע"ב) שלשה שונאין את התורה אשה ועם הארץ

---

(3) צ"ל כשהוא דן, בשעת דין. (4) עי' ביצה כ"ה ע"ב, ולשון עז הוא כנוי לתשמיש, וכן הלשון הכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה. (5) מבן סירא, ב"ב צ"ב: (6) פי' אם יתן הפוך בעין יזיקנה, בת מלך היא כמו אישון בת עין.

ותינוק. ע"ג) שלשה מרחיבין לבו של אדם קול ערב וריח בשמים ונקיות. ע"ד) שלשה קולות ערבים לאדם קול תורה וקול גשמים וקול כספים. ע"ה) שלשה קולות קשין על בני אדם קול נערים קול עכברים קול חזירים, וי"א אף קול רעמים וקול חמורים. ע"ו) בשלשה מקומות טינף הקב"ה כבודו בשביל צדיקים, בשביל אברהם שנאמר ויבא אלקים אל אבימלך, בשביל יעקב שנאמר ויבא אלקים אל לבן הארמי, ובשביל ישראל שנאמר ויבא אלקים אל בלעם. ע"ז) ג' דברים עתיד אליהו לגלותן, צנצנת המן צנצנת שמן המשחה ומקלו של אהרן בשקדים ופרחים, וי"א צלוחית של מים (של מי נדה מפרה אדומה). ע"ח) ג' ממעטין כחו של אדם ומשחירין פניו ואלו הן: עון פחד ודרך, עון מנין, כי הילדות והשחרות הבל (קהלת י"א) דברים שעושה בילדותו משחרין אותו בזקנותו, פחד מנין, פחד ופחת ופח (ירמיה מ"ח מ"ב), דרך מנין, ענה בדרך כחי (תהלים ק"ב). ע"ט) [אמר ר"ש בן נחמני אמר ר' יונתן] שלשה שאלו שלא כהוגן אליעזר ושאול ויפתח, אליעזר אמר והיה הנערה אשר אומר אליה (בראשית כ"ד) משיבה רוח הקדש ואמרה לו יכול אפילו שפחה אפילו ממזרת אפילו מוכת עץ ושחין? נזדמנה לו רבקה שהיתה ראויה ליצחק. שאול אמר והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עושר גדול ואת בתו יתן לו (ש"א י"ז) משיבה רוה"ק ואמרה לו יכול אפילו גוי או עבד אפילו ממזר? נזדמן לו דוד שהיה ראוי להתחתן במלך. יפתח הגלעדי אמר והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי וגו' (שופטים י"א) משיבה רוה"ק ואמרה לו שוטה שבעולם יכול אף כלב אפילו חזיר שאינו ראוי והגון? נזדמנה לו בתו שנאמר והנה בתו יוצאת לקראתו וגו'. ויהי כראותו אותה ויקרע את בגדיו ויאמר אהה בתי הכרע הכרעתני וגו'. אמרו עליו על יפתח טפש היה, וי"א רוח שטות (גס רוח) היה לו שלא נשאל על נדרו ולא הותרו לו. ופנחס בן אלעזר שהיה באותו הדור והיה בידו למחות ולא מיחה לפיכך נסתלקה רוה"ק ממנו ע"ב שנה שנאמר הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם (ירמיה ח'). כשראה ירמיה את אנשיו (אנשי דורו) ששוחטין את בניהם ומעלין להם על גבי המזבח היה מוחה בידן, והיו אומרין לו והלא יפתח העלה בתו על גבי במה, והלא מישע מלך מואב העלה בנו על החומה, ולמדנו מאברהם שעקד בנו על גבי המזבח, משיבה רוה"ק ואומרת הלא זה אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה י"ט) אשר לא צויתי ליפתח ולא דברתי למישע ולא עלתה על לבי שאברהם מעלה לי בנו לעולה על גבי המזבח. פ') ג' אלו היו יועצין לפרעה הרשע: יתרו ואיוב ובלעם, יתרו פירש מן העצה לפיכך הכניסו הקב"ה בכנסת ישראל, ולא עוד אלא כרת עמו ברית שגדול מברית שכרת לדוד שנאמר נשבע ה' לדוד אמת לא ישוב ממנה וגו' אם ישמרו בניך בריתי ועדותי זו אלמדם (תהלים קל"ב) מכלל שעל תנאי כרת ברית לבניו אחריו, אבל ליתרו לא כרת עמו על תנאי, שנאמר לא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני כל הימים (ירמיה ל"ה) ויונדב בן רכב היה מזרע יתרו שנאמר ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים (שופטים א') ואומר המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב (דהי"א ב'). איוב ששתק דנו הקב"ה מעין דין מצרים, שכך שנו חכמים מי שסיפק בידו למחות ואינו מוחה נדון ביסורין. בלעם הרשע שנתן העצה ואמר אם תשליכם לאש הוא ידין אותך באש שנאמר כי באש ה' נשפט (ישעיה ס"ו), ואם תהרגם בחרב הוא ידין אותך בחרב שנאמר ובחרבו את כל בשר ואם תדין אותן במים אין לך עצה טובה מזו שכבר הביא מבול לעולם, לפיכך הפילו הקב"ה בחרב שנאמר ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב (במדבר ל"א). אמר ר' יצחק בשעה שהרגו בני ישראל לבלעם היו מתנחמין ואומרים מה עשינו שהרגנו נביא שכתוב בו ויודע דעת עליון. יצתה בת קול ואומרת קוסם הרגתם ולא נביא. פ"א) ג' פתחים יש לו לגיהנם אחד בים ואחד במדבר ואחד בירושלם. בים מנין שנאמר מבטן שאול שועתי שמעת קולי (יונה ב'). במדבר מנין שנאמר וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במדבר ט"ז), בירושלם מנין שנאמר אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם (ישעיה ל"א). פ"ב) ג' מדות טובות נתן הקב"ה לישראל מה שאין בכל האומות ואלו הן: מדת רחמים ומדת חסדים ומדת בושת פנים. מדת רחמים מנין שנאמר ונתן לך רחמים (דברים י"ג), מדת חסדים מנין שנאמר ושמר ה' לך את הברית ואת החסד וגו' (שם י'), מדת בשת פנים מנין שנאמר ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו (שמות כ'). פ"ג) [ר"ש בן יוחאי אומר] ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולן לא נתנו אלא על ידי יסורין ואלו הן תורה וארץ ישראל ועולם הבא. תורה מנין שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (תהלים נ"ד), א"י מנין שנאמר וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלקיך מיסרך, וכתיב בתריה כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה (דברים ח'), עולם הבא מנין שנאמר כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר (משלי ו') איזהו דרך חיים שמביא את האדם למוסר הוי אומר אלו תוכחות שנאמר בתוכחות על עון יסרת איש (תהלים ל"ט) מיכן שהמקבל יסורין ותוכחות נוחל דרך חיים. פ"ד) ג' דברים הרואה בחלום משיגהו שלום ואלו הן: הר צפור וקדרה, הר מנין שנאמר ישאו הרים שלום לעם (שם ע"ב), צפור מנין שנאמר כצפרים עפות וגו' (ישעיה ל"א), קדרה מנין שנאמר ה' תשפות שלום לנו (שם כ"ו) ואומר שפות הסיר שפות (יחזקאל כ"ד). פ"ה) ג' [ספרי] נביאים הם שנים מהם נאים וטובים בחלום ואחד ספק, ואלו הן ישעיה מלכים

וירמיה, ישעיה הרואה או הלומד יצפה לנחמה, מלכים הרואה או הלומד יצפה לגדולה, ירמיה ידאג מן הפורענות, וי"א הרואה או הלומד ירמיה יצפה לגלות וסופו לגאולה. פ"ו) ג' חסידים הן הרואה את פנחס בחלום יצפה לחכמה, ר' אלעזר בן עזריה יצפה לחסידות, ר' ישמעאל בן אלישע ידאג מן הפורענות. פ"ז) ג' מפתחות ברא הקב"ה שלא מסר בידי אדם, ואלו הן של רחם ושל גשמים ושל תחיית המתים. של רחם מנין דכתיב ויפתח את רחמה (בראשית כ"ט), של גשמים מנין דכתיב יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים (דברים כ"ח), של תחיית המתים מנין דכתיב בפתחי את קברותכם עמי (יחזקאל ל"ז). פ"ח) ג' כתות באות בדין לעתיד לבוא: צדיקים גמורים ורשעים גמורים ובינונים, צדיקים נכתבין לאלתר לחיי עוה"ב, וכתות של רשעים נכתבין לאלתר לגיהנם שנאמר אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם (סוף דניאל), של בינונים אומר הקב"ה לאברהם הן בניך חטאו, אומר לפניו רבונו של עולם! בניך הם ולא בני, אמר הקב"ה ליעקב בניך חטאו אמר לפניו רבש"ע בניך הם ולא בני שאתה קראתם בשם בנים, שנאמר בני בכורי ישראל (שמות ד'), ואומר הקב"ה ליצחק בניך חטאו, אמר לפניו רבש"ע במה חטאו? אומר לו בע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים, אומר לפניו רבש"ע ימי שנותיו של אדם שבעים שנה שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה (תהלים צ') צא מהם ל"ה שהם לילות נשתיירו ל"ה אחרים, צא מהם כ' שנה עד שיבוא אדם לרשותו ונשתיירו ט"ו שנה, צא מהן ז' שנים ומחצה של יסורין ונשתיירו ז' ומחצה, צא מהן ג' שנים ומחצה לשבתות ויו"ט וערבי שבתות וערבי יו"ט ונשתיירו ד' השלך עלי שתי שנים בשביל שאני נתקרבתי לפניך על גבי המזבח, וקבל עליך שתים הנותרות שאתה באהבה קראת אותם בני בכורי ישראל. באותה שעה ענו ישראל ואמרו ליצחק כי אתה אבינו אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו (ישעיה ס"ג), באותה שעה משיב ואומר להם יצחק, בעוד שאתם מסתכלין בנגדי הסתכלו והודו לאביכם שבשמים, מיד פתחו כולם ואמרו אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך (שם). פ"ט) ג' פעמים עתיד גוג ומגוג לעלות לירושלם, פעם ראשונה עולה ורואה חומת אש מוקפת לה שנאמר ואני אהיה לה נאום ה' חומת אש סביב וגו' (זכריה ב') וכן שניה, בשלישית יאסוף עם כבד וגוים רבים ויעלה לירושלם כמו שכתוב ואספתי את כל הגוים אל ירושלם למלחמה (שם י"ד), וכן אמר דוד כל גוים סבבוני בשם ה' כי אמילם (תהלים קי"ח). צ') ג' מדות נוהגות בתלמידי חכמים שואל ומשיב הרי זה משובח, שואל ואינו משיב אין למטה הימנו, אין שואל ואין משיב משונה מכולם. צ"א) שלשה דברים העושה אותן דמו בראשו: אוכל מאגודה של ירק כשהיא צרורה, והשותה שתי כוסות (משום זוגות) והמקנח בחרס. צ"ב) שלשה ספרים אמר שלמה ברוה"ק ואלו הן שיר השירים ומשלי וקהלת, שה"ש בקטנותו ומשלי בילדותו וקהלת בזקנותו. צ"ג) שלשה דברים (ד) העושה אותן יורש העוה"ז והעוה"ב: המפרנס עניים ועושה צדקה וגמילות חסדים. צ"ד) שלשה דברים מביאים את האדם לידי דאגה: צער גידול שער וגידול צפרנים ובגדים פצועים (קרועים). צ"ה) שלשה כשהם נותנין נותנין בעין יפה, וכשהם נוטלין נוטלין בשבח: הרשות ארץ וים. צ"ו) שלשה דברים נאמרו בגרוגרות: ממעיט את הכשפים ומאיר את העינים ומרבה את הזרע. צ"ז) שלשה דברים נאמרו באשה: טפח [מגולה] באשה ערוה שער באשה ערוה קול באשה ערוה. צ"ח) שלשה דברים מעבירין את האדם על רצון קונהו ועל כבוד דעתו: מלכות (הרשות) ויצר הרע ורוח רעה. צ"ט) שלשה דברים אמרו חכמים באשה: נושא אשה לשם זנות ולשם ממון ולשם שמים, הנושאה לשם זנות עליו הכתוב אומר אכלו ולא ישבעו הזנו ולא יפרוצו (הושע ד') ולסוף יוצא ממנה בן סורר ומורה, והנושאה לשם ממון עליו הכתוב אומר כי בנים זרים ילדו וגו' עתה יאכלם חדש את חלקיהם (שם ה') חדש נכנס וחדש יוצא והממון בורח ממנו ולבסוף יצטרך לבריות, והנושאה לשם שמים עליו הכתוב אומר ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך (דברים כ"ח) ולבסוף יוצאין ממנו בנים שמושיעין את ישראל. ק') שלשה דברים צריך אדם ללמוד: כתב שחיטה ומילה. ק"א) שלשה דברים אמרו חז"ל לעולם יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו וילבש ויתכסה במה שיש לו ויכבד אשתו ובני ביתו יותר ממה שיש לו, שהוא תלוי בקונו והן תלוין בו. ק"ב) שלשה ספרי כתובים הם, הרואה ספר איוב בחלום ידאג מן הפורענות, ספר משלי יצפה לחכמה, ספר תהלים יצפה לחסידות. ק"ג) שלשה דברים אין בהם משום כבוד (לענין מי נכנס ראשון): בית הכנסת ובית הכסא ובית המרחץ, וי"א אין מכבדין לא בגשרים ולא בדרכים ולא בידים מזוהמות. ק"ד) שלשה דברים אל יאמר אדם לחבירו מעצמו אלא א"כ מבקש ממנו ואלו הן: בתו ותלמודו ומעותיו. ק"ה) שלשה דברים הם שחזרו למקומן: תורה וישראל וכסף וזהב, תורה באה מן השמים שנאמר מן השמים השמיעך וגו' (דברים ד'), וכיון שחטאו ישראל בעגל נשתברו הלוחות ופרח הכתב למקומו שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו (משלי כ"ג), ישראל היו מעבר הנהר שנאמר בעבר הנהר ישבו אבותיכם (יהושע כ"ד) ולשם חזרו שנאמר בבלה יבואו ושם יהיו (ירמיה כ"ז), כסף וזהב היו ממצרים שנאמר ושאלה אשה משכנתה וגו' (שמות ג') ולשם חזרו שנאמר ויעל שישק מלך מצרים וגו' (דהי"ב י"ב). ק"ו) שלשה דברים מוציאין את האדם מן העולם עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות.

(ד) ממעשה תורה שער ג' בכלבו.

ק"ז) שלשה דברים מוציאין את האדם מן העולם מי שאין לו סנדל וסודר, והלן בבית הקברות, וי"א אף הקורע בגדים בחמתו. ק"ח) שלשה דברים אמרו חז"ל: ריבה דם ריבה שחין, ריבה מרה ריבה צבע (ירקון), ריבה שכבת זרע ריבה צרעת. ק"ט) שלשה מעיינות יש לו לאדם שאין להם הפסק דם ומרה ושכבת זרע, ויש אומרים כל זמן שמרבה מימי רגלים מרבה ירקון. ק"י) אמר ר' ישמעאל שלשה דברים סח לי סוריאל שר הפנים: אל תחזיר אספרגוד אלא למי שנתנו לך, ר"ל כשתשתה אספרגוד והוא משקה מבושם אל תחזיר הכוס אלא למי שנתנו לך, ואל תטול ידיך אלא ממי שנטל ידיו, ואל תטיל חלוקך מן השמש בשחרית ותלבש, מפני שמלאכי חבלה מצפים לו מתי יעשה כן וילכד (עי' ברכות נ"א.). קי"א) שלשה אין ממצעין ואין מתמצעין: כלב אשה גמל. פי' אין בהם אמצעות אלא הקצה האחד לטובה או לרעה, ואין הולכין באמצע שנים מאותו המין (עי' הוריות י"ג:). קי"ב) שלשה קלקלו בתיבה ונתקלקלו ונשתנו מן הבריות: חם כלב עורב, חם נהפך דמותו כעורב, כלב מתקשר בשמושו, עורב מזריע מפיו, ואף הנקבה אינה יולדת אלא מפיה (סנהדרין ק"ב: עי' רש"י ד"ה רק). קי"ג) ר' יהודה אומר שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל ושלש מתנות גדולות נתנו על ידיהם: באר בזכות מרים וענן בזכות אהרן והמן בזכות משה, מתה מרים נסתלק הבאר, מת אהרן נסתלק הענן וחזרו שתיהם בזכות משה, מת משה בטלו כולן. קי"ד) שלש מדות טובות נוהגות בעולם: הנותן צדקה הוא משובח בעיני המקום ובעיני הבריות, והמלוה לכל אדם גדול מזה, ונותן למחצה ולמותר הוא למעלה מכולם, פי' נותן מעות לחברו הנצרך להתעסק בהן וחולקין הריוח. קט"ו) לעולם ידבק אדם בשלשה דברים ויתרחק משלשה דברים: ידבק בשואל שלום ובעוסקים להתיר חליצה ולהפיר נדרים, ויתרחק מן המיאון ומן הפקדונות ומן הערבות, וי"א אף מן המחלוקת. קט"ז) שלשה מדות טובות ברא הקב"ה בעולמו ואלו הן: יצר הרע וקנאה ורחמים, אם אין יצר הרע אין כל בריה מתעסק בפריה ורביה, אם אין קנאה אין כל בריה מתעסק בנטיעה, אם אין הרחמים אין העולם מתקיים. קי"ז) שלש תכיפות הן: (8) תכף לנטילה ברכה, תכף לגאולה תפלה, תכף לסמיכה שחיטה. קי"ח) שלשה זיעות הן יפות לגוף: זיעת חולי זיעת מרחץ זיעת מלאכה; זיעת חולי מרפא, זיעת מרחץ אין לך כיוצא בו (עי' אבות דר"נ פמ"א). קי"ט) שלש פרוטות אין בהם סימן ברכה: שכר אשה, וריחים, ושכר בהמה. ק"כ) שלשה שונאין זה את זה: אשה ועם הארץ ותינוק.

א') ארבעה גאים נבראו בעולם וכלם נטלו מלכות וגדולה והם קבועין בכסא הכבוד: ארי ונשר ושור ואדם, שנאמר ודמות פניהם פני אדם ופני אריה אל הימין לארבעתם ופני שור מהשמאל לארבעתן ופני נשר לארבעתן (יחזקאל א'). [לכל אחת מד' חיות שבכסא פני אדם בצורת יעקב ע"ה, שאם יחטאו ישראל יביט הקב"ה בצורתו ומרחם עליהם. פני אריה כנגד משיח בן דוד שהוא משבט יהודה שנאמר בו גור אריה יהודה, ואם יחטאו ישראל ישאג כאריה ומיד מרחם עליהם. פני שור כנגד משיח בן יוסף שכתוב בו בכור שורו הדר לו, ואם יחטאו ישראל גועה כשור ומיד מרחם עליהם. פני נשר כנגד אליהו שטס העולם בארבע טיסות, ואם יחטא ישראל הוא שם לפני הקב"ה ומצפצף כנשר ומיד מרחם עליהם. ומשיב ליעקב אל תירא עבדי יעקב, ומשיב למשיח בן אפרים מה אעשה לך אפרים, ומשיב למשיח בן דוד מה אעשה לך יהודה, ומשיב לישראל הנה אנכי שולח לכם את אליהו וגו']. ב') ד' דברים אסורין ומעין ארבעתן מותרין: אשת איש אסורה ויפת תואר מותרת, דם אסור וכבד מותר, חזיר אסור לשון דג (או שביטא) מותר, בשר בחלב אסור כחל מותר. ג') ד' דברים גנאי הם לתלמידי חכמים: המהלך אחורי האשה ואפילו אשתו, והמשחק בשוק, והמונע עצמו מבית המדרש, והמתחבר עם עם הארץ. לעולם ירבה אדם עסקו עם ת"ח כדי שילמוד מהם דעת ודברי סוד שנאמר סוד ה' ליראיו (תהלים כ"ה) ואומר הולך את חכמים יחכם (משלי י"ג). משלו משל למה"ד לאדם שנכנס לחנות של בשמים אע"פ שלא נגע בבשמים ריח קטרת נודף בו, כך כל מי שרגיל אצל ת"ח אין תלמודו משתכח, ואם רגיל עם עם הארץ סופו מריעין לו מהם שנאמר ורוע כסילים ירוע (שם). משל לאדם שנכנס לחנות של בורסקי אע"פ שלא נגע במלאכתם ריח רע מתעשנת בו. שכך שנו חכמים כל הנטפל בעוברי עבירה נדון כעוברי עבירה וכל הנטפל בעושי צדקה נזכר כעושי צדקה. לעולם ירבה אדם סעודתו אצל ת"ח ולא עם ע"ה לפי שעמי הארץ שונאין ת"ח ומספרים עליהם לשון הרע. ד') ד' דברים הקב"ה מעיד בעצמו: על רווק הדר בכרך ואינו חוטא, ועל דיין שדן דין אמת לאמתו, ועל עני שמחזיר אבידה, ועל הבודל ממשפחה שיש בה ערעור. ה') ארבעה צריכין שימור בשעתן: חולה חיה חתן וכלה, וי"א גם אבל ותלמיד חכם בלילה. ו') ארבע מדות יפות לבני אדם: תלמוד תורה ומלאכה ועצת זקנים ורוח נמוכה. ז') ד' מדות רעות לבני אדם: הבטלה ועצת ילדים ושיחתם ורוח גבוהה. ח') ד' דברים קשים זה מזה: מכת הלב קשה ממכת הגוף, חולי מעיים קשה ממכת הלב, אשה רעה קשה משניהן, וחסרון כיס קשה מכולן. ט') ר' יוסי אומר הוי זהיר בארבעה דברים ואין אתה בא לידי חולי מעיים: הוי רגיל בטיבול בין בימות החמה ובין בימות הגשמים, ולהקפות אכילתך במים,

(8) הוספה מחופת אליהו רבה בראשית חכמה.

ואל תעמוד עצמך בבית הכסא, סעודה שהנאתך ממנה (יותר מדי) משוך ידך הימנה. י׳) ד׳ סמיכות הן: סמוך לסמיכה שחיטה, סמוך לחפיפה טבילה, סמוך לגאולה תפלה, סמוך לרחיצה סיכה. י״א) ד׳ דברים מפסידין שכר בעולם הזה ומבטלים פירות של עוה״ב: הלוקח סוס מן השוק לרכוב עליו להתגאות לפני בני אדם, והמעמיד עבדים לפניו כדי שיראה גדולה לרבים, ומי שהשעה משחקת לו ואינו עוסק בצדקה וגמילות חסדים, והמקבל שררה מן המלכות ועושה בה בזרוע. י״ב) ד׳ דברים אמרו חכמים הוי משתדל עם מי שהשעה משחקת לו, והוי זהיר מן היועצין איש לפי דרכו, ומהיות טוב אל תקרא רע, ואל תהי חוטא ולא לך. י״ג) ד׳ דברים אדם אוכל פירותיהם בעוה״ז והקרן קיימת לעוה״ב: כבוד אב ואם, וגמילות חסדים, והבאת שלום בין אדם לחבירו, ות״ת כנגד כולם. י״ד) ד׳ דברים נפרעים מהם בעוה״ז ולעוה״ב: ע״ז וגילוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע כנגד כולם, רבי אומר אף הגזל. ט״ו) ד׳ דברים ישראל מרצין בהם המקום, בתפילין של ראש ושל יד בציצית ובמילה. ט״ז) ד׳ דברים (משלים) אמרו חכמים אם יכבס אדם שק ויתלבן כן תמצא דעת בכסילים, ואם יעלה חמור בסולם כן תמצא דעת בשוטים, ואם ידור גדי עם נמר כן תדור כלה עם חמותה, ואם תמצא עורב כולו לבן כן תמצא כשרה בנשים. י״ז) ד׳ אנשים חשובים כמת: עני סומא מצורע ומי שאין לו בנים. עני מנין שנאמר כי מתו כל האנשים וגו׳ (שמות ד׳) וכי מתים היו והלא קיימים היו דתן ואבירם ובלעתם הארץ? אלא מתוך שהיו עניים ביותר וירדו מנכסיהם ישבו בשערי מצרים והיו נוטלין מכל בני אדם שעוברין ושבין פרוטה פרוטה. סומא מנין שנאמר במחשכים הושיבני כמתי עולם (איכה ג׳). מצורע מנין שנאמר אל נא תהי כמת (במדבר י״ב). ומי שאין לו בנים מנין שנאמר הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (בראשית ל׳). י״ח) ד׳ צריכין להודות: יורדי הים הולכי מדבריות מי שחלה ונתרפא ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא. יורדי הים מנין שנאמר יורדי הים באניות המה ראו מעשי ה׳ ואחריו מהו אומר יודו לה׳ חסדו ונפלאותיו לבני אדם (תהלים ק״ז), הולכי מדבריות מנין שנאמר במדבר בישימון דרך וכתיב יודו לה׳ חסדו, מי שחלה ונתרפא מנין שנאמר כל אוכל תתעב נפשם וכתיב יודו לה׳ חסדו, מי שהיה חבוש בבית האסורים מנין שנאמר יושבי חשך וצלמות וגו׳ וכתיב יודו לה׳ חסדו. ד״א יורדי הים באניות אלו יושבי רומא שהן דומין לספינה המטורפת בים. י״ט) ד׳ דברים צוה אחיתופל את בניו: אל תהיו במחלוקת, ואל תמרדו במלכות בית דוד, ואם ראיתם יום טוב של עצרת ברור זרעו חטים, ואם ראיתם חבלו של משיח שלחו דורן לפניו. כ׳) ארבע כתות נדונות חוץ לפרגוד: כת ליצנין כת חנפים כת שקרנים כת מספרי לשון הרע. כת ליצנין מנין שנאמר משך ידו את לוצצים (הושע ז׳) וכתיב במושב לצים לא ישב (תהלים א׳). כת חנפים מנין שנאמר כי לא לפניו חנף יבוא (איוב י״ג) וכתיב וחנפי לב ישימו אף (שם ל״ו). כת שקרנים מנין שנאמר דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהלים ק״א) וכתיב לשון מדברת גדולות (שם י״ב). כת מספרי לשון הרע מנין שנאמר כי לא אל חפץ רשע אתה וגו׳ (שם ה׳) וכתיב יכרת ה׳ כל שפתי חלקות (שם י״ב). כ״א) ד׳ דברים מאריכין ימיו של אדם: המאריך בתפלתו ובשלחנו ובבית הכסא והמאריך בתלמודו. בתפלתו שמא יענה, בשלחנו שמא יהנו עניים ממנו, בבית הכסא כדי שלא יבוא לידי חולי מעיים, ובתלמודו כדי שלא ישכח. כ״ב) ד׳ מתו בעטיו של נחש: בנימין ועמרם וכלאב וישי. כ״ג) ד׳ מתו בן ק״ך שנה: משה והלל הזקן ורבן יוחנן בן זכאי ור׳ עקיבא. משה היה במצרים מ׳ שנה ובמדין מ׳ שנה ובמדבר מ׳ שנה; והלל הזקן עלה מבבל בן מ׳ שנה ושימש שמעיה ואבטליון מ׳ שנה ופרנס את ישראל מ׳ שנה; ריב״ז עסק בפרקמטיא מ׳ שנה ושמש חכמים מ׳ שנה ופרנס את ישראל מ׳ שנה, וכן ר׳ עקיבא (9). כ״ד) ד׳ דברים נאמר בחזרת: מוריקה פנים, מרבה את התולעים, מרבה הזרע, ומביאה השינה: כ״ה) ד׳ דברים יפים בחלום: אם ראה נחש יפה לו, אם הרגו אבדה פרנסתו וי״א נכפלה פרנסתו, נשכו יהיה לו בן זכר, שטן רודף אחריו אין לך סימן יפה גדול מזה. כ״ו) ד׳ דברים אמר רבי: אין מניחין כוס מלא על גבי הפת, ואין מעבירין כוס מלא על הפת, ואין סומכין הקערה בפת, ואין זורקין את הפת. כ״ז) ד׳ פרוטות אין בהם סימן ברכה: שכר כותבין, שכר מתורגמנים, שכר ריחים, ומעות הבאות ממדינת הים, וי״א אף שכר אשתו והנושא אשה לשם ממון. כ״ח) ד׳ יפיפיות היו בעולם: רחב יעל מיכל אביגיל, רחב בשמה (נקרי) יעל בקולה מיכל בראיה אביגיל בזכירה. כ״ט) ד׳ גבורים יצאו מערפה בשכר ד׳ פסיעות שפסעה אחר חמותה: גלית סף מדון ויושבי בנב, וכולן נפלו ביד דוד שנאמר את ארבעת אלה יולדו להרפה בגת וגו׳ (ש״ב כ״א כ״ב). ל׳) ד׳ דברים עשה חזקיהו והסכימה דעתו לדעת המקום: כתת נחש הנחשת, שיבר את המזבחות, עיבר ניסן בניסן (בחדש ניסן), סתם מי גיחון העליון. ל״א) ד׳ דברים עשה משה רבינו ונשא ק״ו בעצמו והסכימה דעתו לדעת המקום: הוסיף יום א׳ לפני הר סיני, פירש מן האשה, פירש מאהל מועד, שיבר את הלוחות. הוסיף יום אחד לפני הר סיני כיצד? אמר לו הקב״ה לך אל העם וקדשתם היום ומחר וגו׳ (שמות י״ט י׳), והוסיף יום אחד ואמר היו נכונים לשלשת ימים. פירש מן האשה למה? אמר מה ישראל שאינן צריכין להקביל

(9) מפני כבודו של ר״ע לא מנה שהיה ע״ת מ׳ שנה הראשונות.

פני השכינה אלא יום אחד כך (שנאמר אל תגשו אל אשה), אני שבכל יום ויום ובכל שעה ושעה ובכל רגע ורגע מדבר עמי שנאמר פה אל פה אדבר בו, על אכו״כ שצריך אני להתקדש. פירש מאהל מועד למה? כיון שאמר לו הקב״ה דבר אל אהרן אחיך וגו׳ (ויקרא ט״ז) אמר משה מה אהרן שנמשח בשמן המשחה ומרובה בגדים כך, אני שאיני מזוקק לכך על אחת כו״כ. שיבר את הלוחות למה? כיון שראה את ישראל שעבדו את העגל הביט בכתב הלוחות וראה שפרח וחזר ושיבר אותם תחת ההר. ל״ב) ד׳ גזירות גזר משה רבינו וד׳ נביאים בטלו אותם: משה אמר פוקד עון אבות על בנים (במדבר י״ד) ובא יחזקאל ואמר הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י״ח), משה אמר וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב (דברים ל״ג) ובא עמוס ואמר חדל נא מי יקום יעקב (עמוס ב׳), משה אמר ובגוים ההם לא תרגיע (דברים כ״ט) ובא ירמיה ואמר הלוך להרגיעו ישראל (ירמיה ל״א), משה אמר ואבדתם בגוים (ויקרא כ״ו) ובא ישעיה ואמר ובאו האובדים (ישעיה כ״ז). ל״ג) ד׳) שמות נקרא הר חרמון: שריון שניר שיאון וחרמון (דברים ג׳ ט׳, ד׳ מ״ח). ל״ד) ד׳ הרשים שכתוב בנביאים (זכריה ב׳ ג׳) מה הם? משיח בן דוד ומשיח בן יוסף, אליהו וכהן צדק. ל״ה) ד׳ אבקות הן: אבק רבית, אבק ע״ז, אבק הרשות, אבק לשון הרע. אבק רבית כגון שהלוה לו חבירו מעות וכשפורע לו אומר לו ה׳ ישלם לך חסד שעשית עמדי, אבק ע״ז כגון שהיה לו משא ומתן הרבה עם עכו״ם, אבק הרשות נראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדין לו לאדם בשעת דחקו, אבק לשון הרע דכתיב ויבא יוסף את דבתם רעה. מיכן אמרו שני צדיקים לקו זה מזה יעקב ויוסף, יוסף שסיפר לשון הרע גרם בית האסורים לעצמו י״ב שנה ויעקב שקבלה נסתלקה ממנו שכינה כ״ב שנה, הא למדת שכל המספר לשון הרע לוקה פעם אחת והמקבלו לוקה שתים ונורם לעצמו גיהנם. אמר הקב״ה לגיהנם פתח פיך וקבל בעלי לשון הרע, אמר לפניו רבש״ע איני יכול לעמוד בהם אלא אם אתה זורק בהם קודם חציך למעלה כמו שאמר דוד מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה חצי גבור שנונים וגו׳ (תהלים ק״כ). ל״ו) ד׳ קנינים נקראו בעולם: תורה, שמים וארץ, וישראל, ובית המקדש. תורה מנין שנאמר ה׳ קנני ראשית דרכו (משלי ח׳), שמים וארץ מנין שנאמר קונה שמים וארץ (בראשית י״ד), ישראל מנין שנאמר עם זו קנית (שמות י״ד), בית המקדש מנין שנאמר הר זה קנתה ימינו (תהלים ע״ח), וי״א אף עשרה יראי שמים שמשכימין לבית הכנסת נקראו קנינים שנאמר זכור עדתך קנית (תהלים ע״ד), ולא עוד אלא שבזכותן נגאלין ומחזיר שכינתו לציון שנאמר הר ציון זה שכנת בו (שם). ל״ז) ד׳ נקראו אדירים: הקב״ה נקרא אדיר שנאמר אדיר במרום ה׳ (שם ל״ג), ישראל נקראים אדירים שנאמר ואדירי כל חפצי בם (שם ט״ז), מצרים נקראו אדירים שנאמר והמה אדירים (יחזקאל י״ז), מים נקראו אדירים שנאמר אדירים משברי ים (שם ל״ה), ואומר במים אדירים (שמות ט״ו), יבוא אדיר ויפרע לאדירים מאדירים באדירים (עי׳ מכילתא בשלח מס׳ שירה פ״ז). ל״ח) ד׳ נקראו נחלה: תורה וישראל ארץ ישראל ובית המקדש, תורה מנין שנאמר וממתנה נחליאל (במדבר כ״א), ישראל מנין שנאמר ונחלתי ישראל (יואל ד׳), ארץ ישראל מנין שנאמר בארץ אשר ה׳ אלהיך נותן לך נחלה לרשתה (דברים י״ט), בית המקדש מנין שנאמר בהר נחלתו (שמות ט״ו), ואף יעקב אבינו נקרא נחלה שנאמר יעקב חבל נחלתו (דברים ל״ב), אמר הקב״ה יבא ישראל שנקראו נחלה לארץ ישראל שנקראת נחלה ויבנו בית המקדש שנקרא נחלה בזכות התורה שנקראת נחלה. ל״ט) ד׳ מדות אמרו חכמים: יש רואה ונראה, ורואה ואינו נראה, ונראה ואינו רואה, ואין רואה ואין נראה. זאב ארי דוב נמר ברדלס נחש גייסין ליסטין אלו רואין ונראין, רואין ואין נראין אלו מלאכים ורוחות ומזיקין, נראין ואין רואין אלו הסייף והסדן הקשת והרומח וכו׳, אין רואין ואין נראין חלאים שבגוף וחולי מעיים, והקב״ה יושב ברומו של עולם והוא רואה ואינו נראה צופה ומביט מסוף העולם ועד סופו ואין כל בריה יכולה לגלות סתרו של הקב״ה שנאמר אכן אתה אל מסתתר (ישעיה מ״ה) ואומר יושב בסתר עליון (תהלים צ״א). רבי איקלע לההוא אתרא והיה שואל לבני העיר יש כאן חכם שאקבל פניו אמרו לו יש כאן ומאיר שמו ושונה ששה סדרי הלכות, אמר אלך ואקבל פני שכינה. מ׳) ד׳ צווחות צווחה עזרה: צאו מכאן בני עלי מטמאי היכל ה׳, צא מכאן יששכר איש כפר ברקאי שמכבד עצמו ומבזה קדשי שמים, פתחו שערים ויבוא יוחנן בן נרבאי תלמידו של פנקאי וימלא כריסו מקדשי שמים, יבוא ישמעאל בן פיאבי זיו הכהונה וישמש בכהונה על גבי המזבח (עי׳ פסחים נ״ז. כריתות כ״ח. מ״א) אלו ארבעה דברים אמר אדריינוס קיסר לבני פלטין שלו: מה שישראל עושין לנו נאים לעשות שאנו מלכים ושליטין בעולם, ועתה מה נעשה שכבר קדמונו ישראל? בוא וראה כמה אנו גרועים מהם: ישראל עובדין לאלוה שבשמים שאשו לוהט כל העולם כלו ואנו לעץ ואבן כסף וזהב מעשה ידינו, למי נאה לעבוד? למי שאמר והיה העולם! ובשביל שהם קדמונו אם אנו עושין כמותן נראים דבריהם גדולים ממנו; הם שומרים את השבת שבו שבת אלוה שבשמים שברא עולמו בששה ימים ונח בשביעי, דבר זה מנוחה היא והוא שבת תחלה ולנו נאה לשבות, ועתה מה נעשה שכבר קדמו לנו ישראל? ישראל מולין ערלותיהם כדי לנקות את עצמן שאין לך בבשר ודם מתליע ומבאיש כערלה בגוף, ולמי נאה נקיות לא לנו שאנחנו מלכים ושליטים בעולם?! ועתה מה נעשה שכבר קדמו לנו

ישראל? נשיהן של ישראל יוצאות ופניהן מכוסות וכל זה יפה ונאה לנו שאנו מלכים ושליטים בעולם, ועתה מה נעשה שכבר קדמונו ישראל. השיבו לו שריו ועבדיו ואמרו ברוך אלקי יעקב אביהם וברוך שבחר בהם ונתן להם חוקיו ולא לאחר. מ"ב) בארבעה שבילים חמה מהלכת בשנה: ג' חדשים ביישוב, ג' חדשים במדבר, ג' חדשים בהרים, וג' חדשים בימים; ניסן אייר סיון מהלכת בישוב, תמוז אב אלול מהלכת במדבר, תשרי מרחשון כסלו מהלכת בהרים, טבת שבט אדר מהלכת בימים. ר' שמעון בן אלעזר אומר משום ר' שמעון וכן היה ר' דוסא אומר חצי תשרי ומרחשון וחצי כסלו זרע, חצי כסלו וטבת וחצי שבט חורף, חצי שבט ואדר וחצי ניסן קור, הצי ניסן ואייר וחצי סיון קציר, חצי סיון ותמוז וחצי אב קיץ, חצי אב ואלול וחצי תשרי חום. ר' יהודה היה מונה ממרחשון ור' שמואל היה מונה מתשרי. מ"ג) מפני ד' דברים מאורות לוקין: מפני כותבי פלסתר, ומפני עדי שקר, ומפני מגדלי בהמה דקה בא"י, ומפני קוצצי אילנות טובים. מ"ד) בארבע כתות נחלקו ישראל על הים: אחת אומרת נצא כנגדן,•ואחת אומרת נפול בים, ואחת אומרת נחזור למצרים, ואחת אומרת נעשה מלחמה. לזו שאמרה נצא כנגדן היה משה מפייסן ברוח הקדש ואומר להם התיצבו וראו את ישועת ה', לזו שאמרה נפול בים אמר להם משה עתה תראו שונאיכם טובעים בים, לזו שאמרו נחזור למצרים אמר להם משה לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם, לזו שאמרה נעשה מלחמה אמר להם משה ה' ילחם לכם ואתם תחרישון. מ"ה) ארבעה דברים צוה ר' יהודה בן בתירא את תלמידיו (10), אמר להם הזהרו בכבוד חבירכם שהוא כבודכם, והזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו שלוחות ושברי לוחות מונחות בארון, ומנעו בניכם מן ההגיון והושיבום בין ברכי חכמים, והזהרו בבני עניים ובבני עמי הארץ ללמדם תורה שמא מהם תצא תורה. מ"ו) ארבעה תלמידים היו לו לאליהו ואלו הן: מיכה ויונה ועבדיה ואלישע. מ"ז) ארבעה דברים צריך האדם להתחזק בהם: תורה תפלה מצוה ודרך ארץ. תורה מנין דכתיב רק חזק ואמץ מאד וגו' (יהושע א'), תפלה מנין דכתיב תפלה לעני כי יעטוף וגו' (תהלים ק"ב), מצוה מנין דכתיב קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך (שם כ"ז), דרך ארץ מנין דכתיב חזק ונתחזק בעד עמנו (דהי"א י"ט).

א') חמשה דברים מבטלין את הגזירה צעקה צדקה שנוי השם ושנוי מקום ושנוי מעשה. צעקה מנין שנאמר ויצעקו אל ה' בצר להם וממצוקותיהם יצילם (תהלים ק"ז), צדקה מנין שנאמר וצדקה תציל ממות (משלי י"א), שנוי שם מנין שנאמר שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה וברכתי אותה (בראשית י"ז), שנוי מקום מנין שנאמר לך לך מארצך וממולדתך וגו' ואעשך לגוי גדול (שם י"ב), שנוי מעשה מנין שנאמר וירא האלקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה וינחם האלקים (יונה ג'). ב') חמשה אין הדעת סובלתן: דל גאה, ועשיר גנב, וזקן מנאף, ופרנס המתגאה על הצבור חנם, והמגרש אשתו שנים או שלשה פעמים ומחזירה. ג') חמשה דברים נאמרו בשום: משביע, משחין, מצהיל פנים, מרבה הזרע, הורג שרץ שבמעיים, וי"א אף מכניס אהבה ומוציא תאוה. ד') חמשה דברים נאמרו בשור בחלום: הרוכב עליו עולה לגדולה ואם השור רוכבו ימות, האוכל בשר שור בחלום יתעשר, נגחו הויין לו בנים מנגחין בתורה בעטו דרך רחוקה נזדמנה לו, נשכו יסורין באין עליו, הרואה שור בריא בחלומו שנת שובע יראה שור חלוש שנת רעב. ה') חמשה דברים נאמרו בסוס: אוהב זנות, אוהב מלחמה, רוחו גסה, ומואס שינה, אוכל הרבה ומוציא קמעא, וי"א מתכוון להרוג אדוניו במלחמה. ו') חמשה נהרגין בשבת כמו בחול משום סכנה: זבוב של מצרים, וצרעה של נינוה, ועקרב של חורב, ונחש של ארץ ישראל, וכלב שוטה בכל מקום. ז') ה' דברים נאמרו בכלב שוטה: פיו פתוח, ורירו נוטף, ואזניו סרוחות, וזנבו בין יריכיו, ומהלך לצדדים, וי"א נובח ואין קולו נשמע. ח') ה' דברים נאמרו בקרומית של קנה: אין שוחטין בה, ואין מולין בה, ואין מקנחים בה, ואין חותכין בה בשר, ואין חצין בה את השינים, ט') ה' דברים נאמרו שכל אחד מהם אחד מששים ואלו הן: אש דבש שינה חלום שבת, אש אחד מששים בגיהנם, דבש אחד מששים במן, שינה אחד מששים במיתה, חלום אחד מששים בנבואה, שבת אחד מששים מעולם הבא. י') חמשה דברים חסר בית האחרון מן הראשון: אש מן השמים כרובים ארון ורוח הקדש ואורים ותומים, שנאמר וארצה בו ואכבדה (חגי א' ח') ואכבד חסר ה' כתיב. י"א) ה' דברים מעמידין את החכמה: האוכל פת שבשלה כל צרכה, וביצה מגולגלת, ומי ששותה מים הנותרים מן העיסה, והטובל עצמו במלח שנים ושלשה פעמים, והרגיל לאכול שמן זית. י"ב) ה' דברים העושה אותם דמו בראשו: מי שעובר על מים שפוכין, והשותה מים שאולין, הנפנה בין דקל לכותל, והעובר בין שני דקלים, ושנים שעוברים והדקל ביניהם, וי"א אף הישן בצל דקל יחידי ובצלה של לבנה. י"ג) חמשה דברים צוה כנען את בניו: אל תדברו אמת, ואל תתרחקו מן הגזל, והיו שטופים בזימה, ואהבו זה את זה, ושנאו את אדוניכם, וי"א אהבו שינה ושנאו את המלאכה. י"ד) ה' דברים נאמרו בשכר: קשה לראש ולעינים ולגוף ולזרע ולכח. ט"ו) ה' דברים נאמרו באדמה: (מין עפר הנאכל) קשה לראש, ולעינים, ומוריקות פנים, ומיבשת החלב, ומכתשת כח הרגל. שאל רבי את ר' ישמעאל ב"ר יוסי מהו לאכול אדמה בשבת, א"ל ובחול מי התירה לך, כך אמר אבא האוכל אדמה של בבל כאילו

---

(10) ממעשה תורה שער ד'.

אוכל בשר אביו ואמו, ומשאר ארצות כשקצים ורמשים (עי' שבת קי"ב:). ט"ז) ה' דברים נאמרו בחזנים: בעלי קומה, ובעלי עזות, בעלי זרועות, יתירי כח, מחוסרי דעת. י"ז) ה' דברים הקב"ה מתחרט שבראם: כשדיים עכו"ם ויצר הרע וגלות ודור המבול. כשדיים מנין שנאמר הן ארץ כשדים זה העם לא היה (ישעיה כ"ג), עכו"ם מנין שנאמר ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל (איוב י"ב), יצר הרע מנין שנאמר ואשר הרעותי (מיכה ד'), גלות מנין שנאמר ועתה מה לי פה כי לקח עמי חנם (ישעיה נ"ב), דור המבול מנין שנאמר וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ (בראי ו'). י"ח) ה' לא מעלין ולא מורידין (אם טובע בנהר) העכו"ם והעבדים והליסטים וגר שמל ולא טבל או שטבל ולא מל ואוכל נבלות, אבל המינין והמוסרין מורידין ואין מעלין. י"ט) ה' אין להם מחילה: המרבה לחטוא ולשוב, והחוטא בדור זכאי, והחוטא על מנת לשוב, וכל מי שיש בידו גזילה וחילול השם. כ') חמשה שהן אחד מששים משיעור של חבירו: ארץ מצרים מהלך מ' יום והוא אחד מששים מכוש, וכוש מהלך שבע שנים והיא אחד מששים בעולם, ועולם אחד מששים מגיהנם, וגיהנם אחד מששים מגן עדן, ועדן אין לה שיעור. כ"א) חמשה דברים עשאן הקב"ה בגמילות חסדים: זיווגים זה לזה, מלביש ערומים, קיבור מתים, ניחום אבלים, ובקור חולים. זיווגים מנין שנאמר ויביאה אל האדם, מלביש ערומים מנין שנאמר ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, ביקור חולים מנין שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא, קיבור מתים מנין דכתיב ויקבור אותו בגי (דברים ל"ד), ניחום אבלים מנין דכתיב ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלקים את יצחק בנו (בראשית כ"ה). כ"ב) חמשה שמות נקרא הר סיני: הר חורב, הר סיני, הר המוריה, הר האלהים, הר חמד (תהלים ס"ח י"ז). כ"ג) ה' קרמים יש לבהמה: של מוח, ושל ביצים, ושעל הטחול, ושעל הכליות, ושעל העוקץ, כולן אסורין באכילה. כ"ד) חמשה דברים אין אדם רשאי להתהלך בהם: שנאה עזות נקמה עלילה קנאה. כ"ה) חמשה אנשים נדמו לאדם הראשון ולקו: שמשון בכחו ולקה בכחו שנאמר ויט בכח (שופטים ט"ז), שאול בצוארו ולקה בצוארו שנאמר ויקח החרב ויפול עליה (ש"א ל"א), אבשלום בשערו ולקה בשערו שנאמר ויחזק ראשו באלה (ש"ב י"ח), אסא ברגליו ולקה ברגליו שנאמר חלה את רגליו (מ"א ט"ו), צדקיהו בעיניו ולקה בעיניו שנאמר ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כ"ה). כ"ו) חמשה דברים שיעורן טפח: שופר, ושליה, ושדרה של לולב, ודופן סוכה, ואזוב. כ"ז) חמשה דברים אין מורישין לבניהם ואם מורישין לבניהם אין מורישין לבני בניהם: המשחקים בקוביא, והמלוה ברבית, ומגדלין בהמה דקה, וכהנים ולויים, והמלוין על המעשרות.

א') ששה דברים צוה רבינו הקדוש את בנו: אל תדור בשכנציב מפני דלצנין אינון, ואל תשב במטה ארמית משום מעשה שהיה (11), ואל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים (נ"א עמי הארץ), ואל תעמוד בפני שור בשעה שהוא עולה מן האגם מפני שהשטן מרקד בין קרנותיו, ואל תבריח מן המכס מפני שאתה מאבד את כלו, ואל תצא יחידי בלילה. ב') ששה דברים צוה ר' עקיבא את רשב"י כשהיה חבוש בבית האסורים, אמר לו למדני תורה, אמר לו אם אני מלמדך סוף אתה נמסר למלכות (מפני הגזירה), אמר לו כשם שהעגל רוצה לינק כך הפרה רוצה רוצה להניק, א"ל ומי הוא בסכנה? א"ל העגל. פתח ואמר לו (12) כשאתה מלמד את בניך (תורה) למדם מספר מוגה, ואם בקשת ליחנק תלה באילן גדול, ואל תבשל בקדרה שבישל בך חבירך, ואל תכנס לעיר ולביתך פתאום וכ"ש לבית חבירך, בתך בגרה שחרר עבדך והשיאה לו, ואל תמהר רגלך לבית חבירך שנאמר הוקר רגלך מבית ריעך (משלי כ"ה). ג') ששה דברים מאריכין ימיו של אדם בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב: השכמת בית המדרש, והכנסת אורחים, ובקור חולים, ועיון תפלה, וקידוש על היין בערבי שבתות, והדן את חבירו לכף זכות, שכך שנו חכמים דן לזכות דנין אותו לזכות דן לחובה דנין אותו לחובה. מעשה באחד מגליל העליון שנשכר בגליל התחתון אצל אדם צדיק כל ימות החמה, ובערב המועד בקש שכרו מבעל הבית ואמר לו תן לי מעותי ואלך ואפרנס בהם אני וביתי, אמר לו אין לי, אמר לו תן לי בהמה, אמר לו אין לי, אמר לו תן לי פירות אמר לו אין לי, הלך אותו שכיר לביתו בפחי נפש, לחולו של מועד הלך אחריו אותו בעל הבית ועמו משא שלשה חמורים, אחד של לחם ואחד של יין ואחד של שמן והוציא לו מעותיו ופרע לו ואכלו ושתו, לאחר שאכלו ושתו אמר לו בה"ב לשכיר כשאמרתי לך אין לי מעות במה חשדתני, אמר לו השכיר אמרתי שנזדמן לך שרות ליקח בהן; ופירות ובהמה שאמרתי לך אין לי במה חשדתני, אמר לו אמרתי שמא כל נכסיו של רבי מקודשין לשמים. אמר לו העבודה כך היה מעשה ועכשיו באתי לפני חכמים והתירו לי את נדרי, אמר לו כשם שדנתני לכף זכות כך ידין אותך המקום לכף זכות (13). שאלו תלמידיו את ר' יוחנן בן זכאי במה הארכת ימים. אמר להם מימי לא ברכתי לפני כהן עם הארץ, ולא כניתי שם לחבירי, ולא הטלתי מים בארבע אמות של מקום תפלה, ולא הקדימני אדם בבית המדרש, ולא טעמתי קודם קידוש היום, פעם אחת לא היה לי קידוש היום, אם זקנה היתה לי נטלה מפה שבראשה ונתנה לי

(11) נ"א אל תשב באדרת שער ועי' פסחים קי"ב. (12) לא למדו רק אמר לו דברים בעלמא בתור עצה טובה, כי היה ירא ללמדו תורה מחמת הסכנה. (13) עי' שאילתות שמות סי' מ', ותנא דבי אליהו זוטא פט"ז.

ומשכנתי אותה לקידוש היום, לשנה אחרת נתן לי המקום שכרי ועשיתי לה תחתיה מפה [משובצת] בזהב ומרגליות. ד׳) ששה דברים משכחין את התלמוד: האוכל פת שאכל עכבר ופת הנותר מן חתול או כלב, והאוכל לב בהמה, והשותה מים הנותרים מן הרחיצה ורוחץ במים הנותרים מן השתיה, והרוחץ שתי רגליו זו על גב זו, והמזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד, וההולך לריח נבלה. ה׳) ששה דברים משכיחין את החכמים: העובר בין שתי נשים, המספר עם אשה בשוק, העובר תחת אפסרו של גמל וכ״ש תחת גמל עצמו, והמסתכל לזכר ולנקבה בשעת תשמיש, והמסתכל בפני המת, והקורא כתב על גבי קבר. שאלו תלמידיו את ר׳ אליעזר בן יעקב מפני מה כלב מכיר את קונו וחתול אינו מכיר את קונו, א״ל ומה האוכל ממה ששייר העכבר משכח תלמודו האוכל עכבר עצמו לא כ״ש. ו׳) שש דמעות יש שלש טובות ושלש רעות, של סם ושל פירות ושל שחוק יפות, של עשן ושל בית הכסא רעות ושל כאב קשה מבולן. ז׳) ששה דברים אלו העושה אותם דמו בראשו: האוכל שום קלוף וביצה קלופה ויין מזוג שעבר עליהם הלילה, והלן בבית הקברות, והמשמש מטתו ביום ואינו מאפיל את עצמו, הקיז דם ושתה ונשכר. ח׳) שש אשות הן: יש אש אוכלת ושותה, ויש שותה ואינה אוכלת, ויש שאינה אוכלת ושותה, ויש שאינה אוכלת ואינה שותה, ויש אש אוכלת אש, ויש אש מתירא מפני אש של מערכה. אש אוכלת ושותה לחין כיבשין, אש (של מערכה) של הקב״ה כל אשות שבעולם מתיראין ומתדעזעין מלפניו, אש אוכלת אש של מלאכי השרת שנשרפין זה מפני זה, אש של חמה כשאוחזת לאדם שותה ואינה אוכלת, אש של תנור וכירים אוכלת ואינה שותה. במשה מהו אומר ותצא אש מלפני ה׳ ותאכל אותם (ויקרא י׳ ב׳), בשלמה מהו אומר וכל בני ישראל רואים ברדת האש (דהי״ב ז׳ ג׳), באליהו מהו אומר ותפול אש ה׳ (מ״א י״ח ל״א), יציאה במשה ירידה בשלמה ונפילה באליהו, ללמדך שטובה צפרנן של ראשונים מכריסן של אחרונים. ועוד ראיה לדבר (כי הראשונים היו גדולים מהאחרונים): אליעזר עבד אברהם אמר ואבוא היום אל העין וגו׳ ואברך את השם (בראשית כ״ד) מלמד שבאותו היום שיצא מארץ כנען בו ביום נכנס לארם נהרים, זו יתירה מדרכו של יעקב שנאמר ויפגע במקום וילן שם מלמד שהיה לו עיכוב בדרך. ומה בין יעקב למשה? ביעקב כתיב ויגל את האבן, כיון שראוהו המים עלו מעצמן, מה שאין כן במשה דכתיב ביה וגם דלה דלה לנו עד שראו כדים ואח״כ עלו. ט׳) ששה דברים נאמרו בעם הארץ: אין מקבלין מהן עדות ואין מוסרין להן עדות, ואין מוסרין להם סוד, ואין מכריזין על אבדתן, ואין מתלוין עמהן בדרך, ואין עושין אותם אפוטרופוס ליתומים, ולא גבאי על קופה של צדקה. י׳) ששה דברים גנאי הם לתלמידי חכמים: המחשיך בדרך, והיוצא לשוק כשהוא מבושם, והנכנס באחרונה לבית המדרש, והיוצא לשוק במנעלים מטולאים, והמסב בהסבה של עמי הארץ ובחבורתן, והפוסע פסיעה גסה וההולך בקומה זקופה. שאלו את ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי מהו לפסוע פסיעה גסה בשבת, אמר להם ובחול מי התירה? ומפני מה אסורה מפני שהיא קשה לעינים וממעטת את הכח. י״א) ששה דברים בוחרים מות מחיים ואלו הן: ימות אדם ואל יהרג במיתה משונה, ימות אדם ואל ישכח תלמודו, ימות אדם ואל יגלה ממקומו, ימות אדם ואל ימותו בניו, ימות אדם ואל ישב בחושך, ימות אדם ואל יצטרך לבריות, וי״א ימות אדם ואל יפול ביד אשתו ובניו. י״ב) ששה דברים נאמרו במצוקה: מכהה את העינים, מתשת את הגוף, מכערת את הפנים, מחלשת הקול, מרבה מי רגלים, ממעטת הזרע, וי״א אף מקלקלת את הדעת ומכאבת את הרגלים. י״ג) ששה דברים נאמרו בפתילות: שלשה להקל ושלשה להחמיר, שלשה להקל ממעכין את הפתילה, ושורין אותה בשמן, וחותכה לשני נרות, כיצד? מניחה על שתי נרות מדליק באמצע והיא נחתכה מאליה. ושלשה להחמיר אין עושין בתחלה ביו״ט, ואין חותכין אותה לשנים לא בסכין ולא ביד ולא בשעוה, ואין מהבהבין אותה באור. י״ד) ששה שמות לנחש: נחש, שרף, תנין, צפעוני, אפעה. עכשוב. ט״ו) ששה שמות לאריה: ארי, כפיר, לביא, ליש, שחל, שחץ. ט״ז) ששה שמות לשלמה: ידידיה, (ש״ב י״ב), שלמה, קהלת, איתיאל, אגור, למואל (משלי ל׳ ול״א). י״ז) ששה שמות לענן: עב, ענן, אד, נשיא (משלי כ״ה י״ד), חזיז (זכריה י׳ א׳), כף (איוב ל״ו ל״ב). י״ח) ששה נקראו ידידים: אברהם נקרא ידיד שנאמר מה לידידי בביתי (ירמיה י״א), בנימין נקרא ידיד שנאמר ידיד ה׳ (דברים ל״ג), שלמה נקרא ידיד שנאמר ויקרא שמו ידידיה (ש״ב י״ב), ישראל נקראו ידידים שנאמר נתתי את ידידות נפשי (ירמיה י״ב), בית המקדש נקרא ידיד שנאמר מה ידידות משכנותיך (תהלים פ״ד), והקב״ה הוא בעצמו ידיד שנאמר אשירה נא לידידי (ישעית ה׳). יבוא ידיד בן ידיד ויבנה בית ידיד ויבואו ידידים ויקרבו קרבן בידיד (ביהמ״ק) לידיד (הקב״ה). י״ט) ששה דברים יפים לחולה: זיעה עיטוש שינה קרי הלוך מעים וחלום. זיעה שנאמר בזיעת אפך תאכל לחם, עטוש דכתיב עטישותיו תהל אור (איוב מ״א), שינה דכתיב ישנתי אז ינוח לי (שם ב׳), קרי דכתיב יראה זרע יאריך ימים (ישעיה נ״ג), הלוך מעים דכתיב מהר צועה להפתח ולא ימות (שם נ״א), חלום דכתיב והחלימני והחייני (שם ל״ח). כ׳) ששה דברים צוה מלאך המות את ריב״ל: אל תלך באמצע הדרך בימי דבר (מגפה), ואל תעמוד בפני נשים כשהן הוזרות מאחורי המת שיש לי

רשות לחבל וחרבי שלופה בידי ואני מרקד לפניהם, וכשתכנס אצל החולה אל תשב מראשותיו ולא ממרגלותיו ולא על הכרים והכסתות אלא על הארץ כנגדו ששכינה מראשותיו ואני ממרגלותיו וחרבי שלופה בידי, ואל תסתכל בתשמיש בהמה וחיה ועוף, ואל תסתכל בנוי אשת איש, ולא בנכרית המקושטת בגדי צבעונין. הוי זהיר בכל אלו מפני שאני מלא עינים ורואה. כ"א) ששה מלאכי מות הן ואלה שמותן: גבריאל קצפיאל ומשבית ומשחית ואף וחמה, גבריאל ממונה על המלכים, קצפיאל על הבחורים, משבית על החיות, משחית על הקטנים. אף וחמה על הבהמה ועל האדם. כ"ב) ששה דברים בבני אדם: שלשה כבהמה שהן אוכלין ושותין כבהמה ופרים ורבים ומתים כבהמה, ושלשה כמלאכי השרת שכן מהלכין בקומה זקופה כמ"ה, ומדברים בלשון הקדש, ויש להם בינה כמלאכי השרת. כ"ג) שלשה דברים נאמרו בשדים: שלשה כבני אדם שאוכלים ושותים כמוהם ופרים ורבים ומתים, ושלשה כמ"ה שיש להם כנפים ומהלכין מסוף העולם ועד סופו ורואין ואינן נראין ויודעין מה שהיה ומה שיהיה ומה בשמים ובארץ, וי"א שאין מהפכין פניהם כמלאכי השרת.

[שבעה דברים, עי' שבע חופות במאמר הקודם]

א') שמונה נסיכי אדם הם: ישי שאול שמואל עמוס צפניה חזקיהו אליהו ומשיח. ב') שמונה מדבריות הן ולהן שמונה שמות: שור, סיני, קדש, קדימות (דברים ב' כ"ו), פארן, חורב, סין וצין (14). ג') שמונה שמות יש למשיח: ינון (תהלים ע"ב), צמח (זכריה ו'), משיח (דניאל ט' כ"ה), פלא יועץ אל גבור אבי עד שר שלום (ישעיה ט'). ד') על שמונה נטילות אדם מפחד ארבעים יום וארבעים לילה ואינו יודע ממי מפחד: היוצא מבית הכסא ואין רוחץ ידיו, והמקיז דם ואינו רוחץ פיו וידיו במלח, והשם מנעליו, והמתיר מנעליו בין לעצמו בין לחברו בלי נטילת ידים, וההורג כנים, והמגלה עצמו, ונוטל צפרניו, ומשמש מטתו ואינו רוחץ ידיו, עשה אחד מכל אלו ולא נטל ידיו ארחותיו מקולקלין ותפלתו אינה נשמעת. ה') שמונה פרושים הם: פרוש שכמי, פרוש נקפאי, פרוש קזאי, פרוש מדוכיא, פרוש מלאכה היתה לו, פרוש מחופתו עשאני, פרוש מן היצרא, ופרוש מן היראה (15). ו') שמונה דברים רובן קשה ומיעוטן יפה: יין, מלאכה, שינה, ועושר, ודרך ארץ, ומים חמים, הקזת דם, ותשמיש.

א') כל עיר שאין בה תשעה דברים הללו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה, ואלו הן: בית הכנסת, ובית ישיבה, ובית המדרש לתינוקות, ובית דין, ובית מרחץ, וקופה של רוכלים, וקופה של צדקה, ומקוה, ופירות. ר"ע אומר לפי שמיני פירות מאירין עיניו של אדם. ב') תשעה נכנסו בחייהם לג"ע כפי אמונתנו ולא טעמו טעם מיתה: בנימין בן יעקב, כלאב בן דוד, סרח בת אשר, בתיה בת פרעה, אליעזר עבד אברהם, ועבד מלך הכושי, ואליהו, חירם, ויעבץ בנו של ר' יהודה הנשיא. וי"א אף ריב"ל. ג') תשעה דברים העשויין ונגנזין הן: אהל מועד וכלים שבו, ארון, ושברי לוחות, וצנצנת המן, והמטה, וצלוחית של שמן המשחה, ומקלו של אהרן עם שקדים ופרחים, ובגדי כהונה, ובגדי כהן המשיח. אבל מכתשת של בית אבטינס שלחן ומנורה ופרוכת וציץ עדיין מונחין ברומי.

א') עשרה דברים נבראו בע"ש בין השמשות ואלו הן: פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות, וי"א אף המזיקין וכו'. ב') עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו לפני הקב"ה ובכולן נמצא שלם ואלו הן: שנים בלך לך, שנים בשני בניו, שנים בשתי נשיו, אחד עם המלכים, ואחד בין הבתרים, אחד באור כשדים ואחד בברית מילה. וכל כך למה, כדי כשיבא אברהם אבינו ליטול שכרו שיהיו המלאכים אומרים, יותר מכולנו ויותר מכל שוה (ראוי) אברהם ליטול שכרו, שנאמר לך אכול בשמחה לחמך וגו' (קהלת ט'). ג') עשרה נסים נעשה לאבותינו במצרים וכנגדן הביא עשר מכות על המצריים בים; מצריים הרעימו עליהם בקולם אף הקב"ה הרעים עליהם בקול על הים שנאמר ירעם אל בקולו נפלאות (איוב ל"ז); מצריים באו על הים בקשת ובחצים והקב"ה נגלה עליהם בקשת ובחצים שנאמר עריה תעור קשתך (חבקוק ג') ואומר וישלח חציו ויפיצם (תהלים י"ח); מצריים באו על הים בחרבות אף הקב"ה בא עליהם בחרבות שנאמר ברקים ויהמם ואין ברק אלא חרב שנאמר חרב חרב וגו' הוחדה למען היה לה ברק מורטה (יחזקאל כ"א); מצריים נתגאו במגן וצנה והקב"ה עשה כמו כן שנאמר החזק מגן וצנה וקומה בעזרתי (תהלים ל"ה); מצריים באו בחנית וכן הקב"ה שנאמר לנגה ברק חניתך (חבקוק ג'); מצריים באו באבנים בקלעים וטרמנטין ונפט, ואף הקב"ה בא עליהם כן שנאמר חשכת מים עבי שחקים מנגה נגדו עביו עברו ברד וגחלי אש (תהלים י"ח) וכו' (עי' אדר"נ פל"ג). ד') עשרה נסיונות ניסה הקב"ה את אבותינו ובכולן לא נמצאו שלמים ואלו הן: במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרות ודי זהב (דברים א'). במדבר שעשו את העגל שנאמר עשו להם עגל מסכה (שמות י"ב), בערבה על המים שנאמר ויצמאו העם למים (שם י"ז), מול סוף על שהמרו על ים סוף, בין פארן במרגלים שנאמר וישלח אותם משה ממדבר פארן (במדבר י"ג), בין

---

(14) המדבריות האחרות כמו מדבר זיף ומדבר עין גדי וכדומה אולי נקראו על שם מקומם ואינם שמות עצמיים
(15) עי' סוטה כ"ב: ושם איתא ז' פרושים.

תופל אלו דברי תיפלות שתפלו על המן, ולבן זו מחלקתו של קרח [16], וחצרות על השלו, הרי שבעה, ובמקום אחר הוא אומר ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה (דברים ט׳). ה׳) עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש: לא הפילה אשה מריח בשר הקדש, ולא הסריח בשר הקדש מעולם, ולא נראה זבוב בבית המטבחים, ולא אירע קרי לכהן גדול ביוה״כ, ולא כיבו גשמים אש של עצי המערכה, ולא נצחה הרוח את עמוד העשן, ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, עומדים צפופים ומשתחוים רוחים, ולא הזיק נחש ועקרב בירושלם מעולם, ולא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלם (אבות פ״ה ה׳). ו׳) עשרה שמות של שבח נקרא הקב״ה ואלו הן: אדני, אל, אלוה, אלהים, אלהיך, אלהיכם, יה, הוי״ה, אהיה אשר אהיה, שדי (צבאות), אמר ר׳ יוסי חלקנו על צבאות שנאמר ופקדו שרי צבאות בראש העם. ז׳) עשרה שמות נקראו לעבודה זרה לגנאי ואלו הן: שקוצים גלולים מסכות פסילים אלילים אשרים חמנים עצבים און ותרפים. ח׳) עשר ירידות ירדה שכינה על העולם, אחת בגן עדן שנאמר וישמעו את קול ה׳ אלהים מתהלך בגן, ואחת בדור המגדל שנאמר וירד ה׳ לראות את העיר ואת המגדל, ואחת בסדום שנאמר ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו (שם י״ח), ואחת במצרים שנאמר וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג׳), ואחת על הים שנאמר ויט שמים וירד (תהלים י״ח), ואחת בסיני שנאמר וירד ה׳ על הר סיני (שמות י״ט), ואחת באהל מועד שנאמר וירד ה׳ בעמוד ענן ויעמוד פתח האוהל (במדבר י״ב), ואחת במקדש שנאמר ויאמר אלי ה׳ השער הזה סגור יהיה וגו׳ כי ה׳ אלהי ישראל בא בו (יחזקאל מ״ד), ואחת בעמוד הענן שנאמר וירד ה׳ בענן וידבר אליו (במדבר י״א). ואחת שעתידה להיות בימי גוג ומגוג שנאמר ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים (זכריה ד׳). ט׳) עשר מעלות נסתלקה שכינה (מעל ישראל כשחטאו) ממקום למקום: מכפורת לכרוב, ומכרוב למפתן הבית, וממפתן הבית לשני הכרובים, ומשני הכרובים לגג ההיכל, ומגג ההיכל לחומת עזרה, ומחומת עזרה למזבח, וממזבח לעיר, ומעיר להר הבית, ומהר הבית למדבר, וממדבר עלתה למקומה. מכפורת לכרוב דכתיב וירכב על כרוב ויעוף (ש״ב כ״ב), מכרוב למפתן דכתיב וכבוד ה׳ נעלה מעל הכרוב אשר יהיה עליו אל מפתן הבית (יחזקאל ט׳), וממפתן הבית לשני הכרובים דכתיב ויצא כבוד ה׳ מעל מפתן הבית ויעמוד על הכרובים (שם י׳), ומכרובים לגג ההיכל דכתיב טוב לשבת על פנת גג (משלי כ״א), מגג לחומת העזרה דכתיב והנה ה׳ נצב על חומת אנך (עמוס ז׳), ומחומת העזרה למזבח דכתיב ראיתי את ה׳ נצב על המזבח (שם ט׳), וממזבח לעיר דכתיב קול ה׳ לעיר יקרא (מיכה ו׳), ומעיר להר דכתיב ויעל כבוד ה׳ מעל תוך העיר ויעמוד על ההר (יחזקאל י״א), מהר למדבר דכתיב טוב שבת בארץ מדבר (משלי כ״א), ואחת שנסתלקה כלפי מעלה דכתיב אלך אשובה אל מקומי (הושע ה׳). י׳) עשרה שמות נקרא נביא אלו הן: ציר, נאמן עבד שליח חוזה צופה רואה חולם נביא איש האלהים. י״א) עשרה שמות נקרא רוח הקדש אלו הן: משל מליצה חידה דיבור אמירה תפארת ציווי משא נבואה חזיון. י״ב) עשרה שמות נקראה שמחה אלו הן: ששון שמחה גילה רינה דיצה צהלה עליזה עליסה עליצה חדוה. י״ג) עשרה נקראו חיים: הקב״ה שנאמר וה׳ אלהים אמת הוא אלהים חיים (ירמיה י׳), תורה נקראת חיים שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו׳ (משלי ג׳), ישראל נקראו חיים שנאמר ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כולכם היום (דברים ד׳), צדיק נקרא חיים שנאמר פרי צדיק עץ חיים (משלי י״א). גן עדן נקרא חיים שנאמר אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים (תהלים קט״ז), עץ נקרא חיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן, ארץ ישראל נקראת חיים שנאמר ונתתי צבי בארץ חיים (יחזקאל כ״ו), גמילות חסדים נקרא חיים שנאמר כי טוב חסדך מחיים (תהלים ס״ג), חכם נקרא חיים שנאמר תורת חכם מקור חיים (משלי י״ג), מים נקראו חיים שנאמר ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם (זכריה י״ד). י״ד) עשרה התפללו ומיד נשמעו ואלו הן: אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן ושמואל דוד ובועז ואליהו ומשיח. ט״ו) עשר זועות עתידה הארץ להזדעזע באחרית הימים קודם שתכלה שנאמר רועה התרועעה הארץ פור התפוררה ארץ מוט התמוטטה ארץ, נוע תנוע ארץ כשכור והתנודדה כמלונה וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום (ישעיה כ״ד). ט״ז) עשרה נתנו עיניהם במה שלא היה ראוי להם, ולא השיגו גם מה שהיה ראוי להם, ואלו הם: נחש וקין וקרח בלעם אחיתופל דואג אבשלום אדניהו עזיהו גיחזי. י״ז) עשרה דברים ממעטין את כח בני אדם: אימה, פת חמה, והישן על הארץ, והישן על מטה קצרה, וההורג את הנחש, והקופץ את הנהר, והאוכל קישות שלא בזמנם, והמקיז דם מלמטה כפלים, ופסיעה יתירה, והמושך עול כבד ביותר. י״ח) עשרה דברים קשים נבראו בעולם ואחד גובר על חבירו: הר קשה ברזל מחתכו, ברזל קשה אש מפעפעו, אש קשה מים מכבין אותו, מים קשים עבים סובלים אותם, עבים קשים רוח מפזרתן, רוח קשה גוף סובלו, גוף קשה פחד שוברו, פחד קשה יין מפיגו, יין קשה שינה משכחתו, ומיתה קשה משינה, וצדקה תציל ממות. וי״א אשה רעה קשה מכולן דכתיב ומוצא אני מר ממות את האשה (עי׳ ב״ב י׳.). אשה רעה נמשלה לדלף שנאמר דלף טורד מדיני אשה (משלי י״ט).

---

(16) שחלק בטלית וציצית שהוא לבן, ויותר נראה שצ״ל איפכא בין תופל אלו דברי תיפלות של קרח ועדתו, ולבן על שדברו המן שהוא לבן.

ונמשלה כנחש שנאמר ובא הבית וסמך ידו אל הקיר ונשכו הנחש (עמוס ה׳). בא וראה כמה קשה אשה רעה ממלאך המות, מה"מ ממית ואח"כ בא האדם לעוה"ב אבל האשה כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים (משלי כ׳). נחש נושך וע"י נחש מתרפא שנאמר אם נשך הנחש את איש והביט אל נחש הנחשת וחי (במדבר כ"א), אבל אשה רעה דרכי שאול ביתה יורדות אל חדרי מות (משלי ז׳), לפיכך הזהיר שלמה המלך ע"ה הרחק מעליה דרכיך, וכן כתב בן סירא: אשה רעה מתנה רעה בחיק רשע תנתן. אמר רב אבהו אשה רעה צרעת לבעלה מאי תקנתיה יגרשנה ויתרפא מצרעתו. י"ט) עשרה דברים נאמרו בלב: הלב רואה, הלב שומע, הלב יודע, הלב מדבר, הלב הולך, הלב נופל, הלב צועק, הלב עומד, הלב שמח, הלב מתנחם. הלב רואה שנאמר ולבי ראה הרבה (קהלת א׳), הלב שומע שנאמר ונתת לעבדך לב שומע (מ"א ג׳), הלב יודע שנאמר לב יודע מרת נפשו (משלי י"ד), הלב מדבר שנאמר דברתי אני אל לבי (קהלת א׳), הלב מתהלך שנאמר לא לבי הלך (מ"ב ה׳), הלב נופל שנאמר אל יפול לב אדם (ש"א י"ז), הלב צועק שנאמר צעק לבם אל ה׳ (איכה ב׳), הלב עומד שנאמר היעמוד לבך (יחזקאל כ"ב), הלב שמח שנאמר שמח לבי (תהלים ט"ז), הלב מתנחם שנאמר דברו על לב ירושלם וקראו אליה וגו׳ (ישעיה מ׳).

אחד עשר בני אדם נמשחו בשמן המשחה, ששה מלכים וחמשה כהנים, אלו הן המלכים: שאול דוד שלמה יואש ואחז ויהוא, והכהנים אהרן וארבעה בניו, וי"א אף צדוק הכהן.

א׳) שנים עשר דברים ברא הקב"ה בבני אדם המשמשין אותו ואלו הן: פה חותך, לשון נומר, קנה מוציא קול, ושט בולע, לב מבין, כליות יועצות, ריאה שואבת כל מיני משקין, כבד רותח, מרה זורקה בו טיפה של מר ומניחתו, טחול שוחק, קורקבן טוחן, קיבה ישנה ואף נעור, ובזמן ששניהם ישנים אין אדם יודע מה בעולם. ב׳) י"ב דברים יש לו למי שיש לו אשה: רצון שנאמר ויפק רצון מה׳, עזר שנאמר אעשה לו עזר כנגדו, חומה שצריכה להיות כחומה שאינה זזה ממקומה שנאמר אני חומה, חיים שנאמר ראה חיים עם האשה, עושר שנאמר ולאברהם הטיב בעבורה לפיכך נאמר כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, ברכה שנאמר להניח ברכה וגו׳, שלום שנאמר וידעת כי שלום אהלך, שמחה שנאמר ושמחת אתה וביתך, כפרה שנאמר וכפר בעדו ובעד ביתו, עטרה שנאמר אשת חיל עטרת בעלה, כבוד שנאמר אשת חן תתמוך כבוד, טובה שנאמר מצא אשה מצא טוב (משלי י"א).

א׳) שלשה עשר בני אדם יצאו מהולין ממעי אמן ואלו הן: אדם שת ונח שם יעקב יוסף משה בלעם איוב שמואל דוד ירמיה זרובבל. אדם מנין שנאמר ויברא אלקים את האדם בצלמו, מהו בצלמו בצלם הראוי לו, שת מנין שנאמר גם בו שנולד בדמותו כצלמו, נח מנין שנאמר בו צדיק תמים היה, שם מנין שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (בראשית י"ד י"ח), יעקב מנין שנאמר ויעקב איש תם, יוסף מנין שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף כמו שנולד יעקב כך נולד יוסף, משה מנין שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא שנולד מהול, בלעם מנין שנאמר ונאום הגבר שתום העין, אל תקרא שתום העין אלא סתום העין [17], איוב מנין שנאמר בו איש תם וישר, שמואל מנין שנאמר והנער שמואל הולך וגדול וטוב (ש"א ב׳) [18], דוד מנין שנאמר מכתם לדוד (תהלים ט"ז) [19], ירמיה מנין שנאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך (ירמיה א׳). זרובבל מנין שנאמר ביום ההוא נאם ה׳ צבאות אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי נאם ה׳ ושמתיך כחותם וגו׳ (סוף חגי). ב׳) י"ג דברים נאמרו בפת שחרית: מצלת מן החמה, ומן הצנה, ומן היסורין, ומן המזיקים, ומחכמת פתאים, וזוכה ללמוד, וללמד, ותלמודו מתקיים בידו, ושיחתו מקובלת לכל אדם, ונזקק לאשתו, ואינה מתאוה לאשה אחרת, ואינו מעלה הבל בבשרו, והורגת שרצים בבני מעיו.

ארבעה עשר ו"י [20] נאמרו ביין: ויחל נח, ויטע כרם, וישת מן היין, וישכר, ויתגל, וירא חם, ויגד, ויקח שם, וישימו, וילכו, ויכסו, ויקץ, וידע, ויאמר. ולא עוד אלא מתחלה קראו צדיק ותמים ו׳בסוף קראו עם הארץ שנאמר ויחל נח איש האדמה, אמר לו מה לך אצל מטע כרם לא על היין קנסתי מיתה על אדם הראשון?!

חמשה עשר דברים נאמרו בת"ח ואלו הן: נאה בביתו, חסיד בישיבתו, ערום ביראה, חכם בדעתו, פקח בדרכיו, שומע, ומוסיף חכמה, כונס וזוכר, מרבה להשיב, שואל בענין, ומשיב בהלכה, ומשיב על כל פרק ופרק דבר, הולך אצל חכם, ולומד ע"מ ללמד, ועל מנת לעשות.

תשעה עשר דברים נאמרו בגרע (מקיז דם): הולך על צידו, עצל, עיני רע, צר עין, כחו כהה, בגדיו מזוהמין, דברן, עקרן, גזלן, עזפן (עז פנים), שוטה, מלשין, שונא, אסורה לו בת כהן, פסול לעדות, שלחנו מכוער, אוהב שינה, הכלבים מכירין אותו בשוק, ואינו ממלא ימיו.

עשרים ושנים מדות טובות ברא הקב"ה בעולמו, ובעון הדורות בטלו כולן חוץ משתים. אדם הראשון בטל דעה חכמה ובינה וקלסתר פנים וקומה

---

(17) שלא נראתה ערלתו. (18) כמו במשה. (19) דרש לשון תם. (20) מלים המתחילות באותיות ו"י שהוראתו קינה ויללה.

וגן עדן, אנשי דור המבול בטלו כח וגבורה ולידה וגידול בנים, אנשי דור הפלגה בטלו הלשון, אנשי סדום בטלו הנוי וחטים יפות, אנשי דור המדבר בטלו המן והבאר ועמוד הענן ועמוד האש והביאו צואה לעולם שהיא שקולה כנגד כל הפורענות שבעולם, אנשי ירושלם בטלו בית המקדש ועבודת כהונה ולויה וסילקו את השכינה, ולא נשתייר בידם אלא תורה וגמילות חסדים. תורה מנין שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה ל"ג), גמילות חסדים מנין שנאמר עולם חסד יבנה שמים תכן אמונתך בהם (תהלים פ"ט).

עשרים וארבע מתנות כהונה נתנו לאהרן ולבניו, עשרה במקדש: חטאת, אשם ודאי, ואשם תלוי, וזבחי שלמי צבור, וחטאת העוף, ושני הלחם, ולחם הפנים, ולוג שמן של מצורע, ושיורי מנחות, ומנחת העומר. עשרה בגבולין: תרומה, ותרומת מעשר, חלה, ולחיים וזרוע והקבה, וראשית הגז, ושמן שריפה, ופדיון הבן, ופדיון פטר חמור, וחרם וגזל הגר, ושדה אחוזה. ארבעה בירושלם: הבכורה, והבכורים, ומורם מן התודה, ואיל נזיר.

סליק חופת אליה, בעוז שוכן עליה.

חזית: נקרא ג"כ אגדת חזית, והוא מדרש רבה על שיר השירים וקהלת, כי המדרשים האלה מתחילים בפסוק חזית איש מהיר במלאכתו. נדפס ראשונה בפיזארו שנת רע"ט. בשבלי הלקט השלם (הלכות פסח סי' רי"ח) כתב וז"ל: לפי מה שדרשו באגדת חזית, לפי כשיצאו ישראל ממצרים ירשו כנקבה הזאת שנוטלת עשור נכסים, כך ירשו ישראל שבע אומות שהן עשור שבעים אומות, לפיכך אמרו שירה בלשון נקבה, אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת וגו', אבל לעתיד לבוא שיהיו יורשין כזכר יאמרו שיר בלשון זכר שנאמר מזמור שירו לה' שיר חדש וגו' עכ"ל, והוא במדרש שה"ש רבה בפסוק שחורה אני ונאוה. וכן שם (בהלכות לולב סי' שע"ב) וז"ל: שכך מצינו באגדת חזית ויבא ירושלם ויעמד לפני ארון ברית ה' ויעל עולות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו, א"ר אלעזר מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה, עכ"ל, והוא משה"ש רבה פ"א וקהלת רבה פ"א (רב פעלים 62). ע"ע קהלת; שיר השירים.

חירם מלך צר: המדרש הזה נוסד על הנבואה שבאה ליחזקאל על מלך צור: בן אדם אמור לנגיד צור וגו' יען גבה לבך ותאמר אל אני מושב אלהים ישבתי בלב ימים ואתה אדם ולא אל ותתן לבך כלב אלהים וגו' (יחזקאל כ"ח א'). ופי' רש"י שם עשה לו באויר על הים במנגנין כמין ז' רקיעים וישב לו על העליון. לדעת בעלי האגדה הוא חירם מלך צור שעזר לשלמה המלך בבנין ביהמ"ק, ויש אומרים שהוא חירה שנאמר אצל יהודה ויט עד איש עדולמי ושמו חירה (בראשית ל"ח). רבנן אמרין הוא חירה שנאמר כאן הוא חירם שהיה בימי דוד למוד היה האיש הזה להיות אוהב לשבט הזה, ר' יודן ב"ר סימון אמר חירם אחר היה. על דעתיהון דרבנן חי קרוב לאלף ומאתים שנה, ועל דעתיה דר' יודן ב"ר סימון חי קרוב לחמש מאות שנה (עי' ב"ר פ' פ"ת וילקוט מלכים רמז קע"ט). ונחשב בין התשעה שנכנסו לג"ע בחייהם (ד"א זוטא פ"א). ובא לו השכר הזה מפני שטרח בבנין ביהמ"ק ולפיכך הושיבו הקב"ה כל הזמן הזה בג"ע, ולבסוף נתגאה לבו ואמר מושב אלהים ישבתי בלב ימים ולפיכך גרשוהו מג"ע והוא בגיהנם (עי' החלוץ ח"ח 172 בהערה). אמר הקב"ה ליחזקאל בן אדם אמור לחירם מלך צור, מה אתה מתגאה ילוד אשה אתה! אמר לפניו רבש"ע היאך אני הולך אצלו והוא תלוי באויר, באותה שעה הביא הקב"ה רוח בציצת ראשו והעלהו אצל חירם, כיון שראה חירם ליחזקאל נבהל ונזדעזע, א"ל מי העלך לכאן? א"ל הקב"ה כך צוני לך אמור לו למה אתה מתגאה ילוד אשה אתה, א"ל ילוד אשה אני אלא שאני חי וקים לעולם, מה הקב"ה מושבו בלב ימים אף אני מושבי בלב ימים, מה הקב"ה בשבעה רקיעים אף אני כן, ולא עוד אלא כמה מלכים מתו ואני קיים, וכן כ"א מלכים ממלכי בית דוד וכ"א ממלכי ישראל וחמשים נביאים ועשרה כהנים גדולים קברתי כלם ואני חי, הרי אל אני וכו'. למה היה חירם דומה לעבד שעשה לבוש לאדוניו כל זמן שהיה הלבוש על אדונו העבד רואה והיה מתגאה אני עשיתי זה הלבוש לאדוני, אמר האדון אני קורע הלבוש ולא יהיה העבד מתגאה עלי, כך חירם היה מתגאה על ידי ששלח ארזים לבית המקדש, אמר הקב"ה הריני מחריב את ביתי שלא יחית חירם מתגאה עלי, שנאמר פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך. ומה היה סופו? הביא הקב"ה עליו נבוכדנצר והורידו מכסאו והיה חותך בשרו כשתי אצבעות בכל יום ומטבילן בחומץ ומאכילן עד שמת מיתה משונה, ואותן הפלטין מה נעשה בהם? קרע הקב"ה את הארץ וגנזם לצדיקים לעתיד לבוא (ילקוט יחזקאל רמז שס"ז. בכ"י מינכען סי' 222 צד 71), מדרש חירם מלך צור נמצא בספר מעשיות או חבור מעשיות מר' שמואל ן' עטר ור' יצחק ליאון (ויניציא שי"א, שאלוניקי שנ"ד), ובילקוט יחזקאל שס"ז, רח"מ הורוויץ בבית עקד האגדות יש לו שתי נוסחאות ממנו, ויעלינעק הדפיסו בבית המדרש חדר ה' צד 111. ועי' ג"כ קצת ממנו שנכלל במדרש ארבעה מלכים בפה. לדעת יעלינעק רמזו חז"ל בסיפור חירם על מלכי רומי שהתגאו מאד והכריחו את עמם להכירם בכבוד אלהים בתואר Divi. ע"ע נמוקי רב נחמן להלן.

ענין חירם מלך צור

[מבית עקד האגדות 29, והוא מכ"י מינכען]

ויהי כהפיץ ה' את בני האדם וכו' חירם מלך צור היתה גאותו קשה מאד, מה עשה בא לים ועשה לו ארבעה עמודים של ברזל ארוכים שאין להם שיעור, והעמידם זה כנגד זה מרובעים, ועשה לו שבעה רקיעים וכסא וחיות ורעמים וברקים וזיקים. הרקיע הראשון עשה של זכוכית מחמש מאות אמה על חמש מאות אמה ועשה בו חמה ולבנה וכוכבים, הרקיע השני עשה

של ברזל אלף וחמש מאות אמה על אלף וחמש מאות אמה, וסילון של מים מפריש בין שני לשלישי, גם עשה בו אבנים מגלגלות המתבקעין אלו לאלו ונשמעין כמו רעמים. הרקיע השלישי עשה של עופרת, שני אלפים אמה על שני אלפים אמה וסילון של מים מפריש ביניהם. הרקיע הרביעי עשה של מתכת, שני אלפים וחמש מאות אמה על שני אלפים וחמש מאות אמה וסילון של מים מפריש ביניהם. הרקיע החמישי עשה של נחשת שלשת אלפים אמה על שלשת אלפים אמה וסילון של מים מפריש ביניהם. הרקיע הששי עשה של כסף שלשת אלפים וחמש מאות אמה על שלשת אלפים וחמש מאות אמה וסילון של מים מפריש ביניהם. הרקיע השביעי עשה של זהב ארבעת אלפים אמה על ארבעת אלפים אמה וקבע בו חיות וכרובים ועשה לו בו מטה של זהב ובראשה מרגליות אדומות, מראות אותו מיכן ומיכן, מיכן נעשו ברקים ומיכן נעשו זיקים, וכשהיה מזעזע עצמו הן מתבקעין אלו לאלו ונשמעין כברקים ורעמים. אמר הקב"ה ליחזקאל בן אדם לך ואמור לחירם מה אתה מתגאה, הלא ילוד אשה אתה. אמר לו יחזקאל להקב"ה היאך אני הולך אצלו והוא עומד באויר? באותה שעה שלח הקב"ה רוח ונטלו בציצית ראשו שנאמר ויקחני בציצית ראשי (יחזקאל ח׳ ג׳) והוליכו באויר אצל חירם. כיון שבא יחזקאל אצלו מיד נזדעזע, אמר לו יחזקאל לחירם למה אתה מתגאה הלא ילוד אשה אתה, א"ל ילוד אשה אני אלא שאני חי וקיים לעולם, מה הקב"ה מושבו בלב ימים אף אני כן, מה הקב"ה מושבו בשבעה רקיעים אף אני כן, ולא עוד אלא כמה וכמה מלכים מתו ואני חי וקיים לעולם. דוד מלך ישראל מלך ארבעים שנה ומת ואני חי, שלמה מלך ארבעים שנה ומת ואני חי, וכן עשרים ואחד מלכי ישראל קברתי ואני חי וקיים, וכן כל עשרים מלכי יהודה ועשרה נביאים ועשרה כהנים קברתי ואני חי וקיים, הרי אל אני מושב אלהים ישבתי. אמר יחזקאל והלא מלכים גדולים ממך היו ולא עשו כמעשיך! למה היה חירם דומה לעבד שעשה לבוש לאדוניו, כל זמן שהעבד רואה את המלבוש הוא מתגאה ואומר אני עשיתי לבוש לאדוני, אמר המלך אני קורע את הלבוש ולא יהא העבד מתגאה עלי, כך חירם מתגאה ששלח ארזים לבית המקדש וכו׳, (השאר ליתא בכ"י אך כנראה מסיים בנוסחת הילקוט).

חכם הרזים: מדרש המדרש בענין המלאכים וגימטריאות. לדעת שטיינשניידר הוא „סודי רזיאל" לר"א מגרמייזא בעל הרוקח, ומתחיל „ברוך חכם הרזים", והוא גם ס׳ סודי רזייא שלו (סודי רזייא גימטריא אלעזר) אשר יסודתו סוד המרכבה ושארי סודות על סדר א"ב, ועד אמצע אות נו"ן נדפס בס׳ רזיאל. ואולי נקרא ע"ש כך גם סודי רזיאל. סודי רזייא נמצא בכ"י ר"ד אופנהיים, ובכ"י מינכען ועוד. ספר חכם הרזים נזכר בי"ר פ׳ חיי שרה וז"ל: ה׳ אלהי השמים ואלהי הארץ אשר לקחני וגו׳ פעמים אדם מבקש אשה וממאנת, שהמלאך מסית אותה למאן, אבל הכא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה, שהמלאך יסיתם לומר קח ולך ורבקה אומרת אלך בעל כרחם עכ"ל. ובפ׳ בא וז"ל: כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו, שמסר לו מלאך וינהגהו בכבדות לפי מחשבות לבו עכ"ל. שם וז"ל: והכיתי כל בכור בארץ מצרים וגו׳ אני ולא מלאך וכו׳ מפני מכשפים וקסמים שהיו רוצים בהשבעות להשחית המשחית מבתיהם, לכך הוצרך לומר אני ולא מלאך, שאינם יכולים להעביר גזרותי עכ"ל. שם וז"ל ויקרא למשה ולאהרן לילה וגו׳, פרעה צווח קומו צאו וקולו נשמע בכל ארץ מצרים, כי מלאך נכנס בגרונו וצווח, עכ"ל. בפ׳ יתרו וז"ל: ע׳ושה מ׳לאכיו ר׳וחות מ׳שרתיו ר"ת עמר"ם, אש להט בגימטריא משה, לפי שהמלאכים אמרו מה אנוש כי תזכרנו, כשעלה משה למרום הוריד הקב"ה כסא הכבוד ואחז משה בכסא הכבוד, דכתיב ועל הארץ הראך את אשו הגדולה (פ׳ ואתחנן) עכ"ל. ובפ׳ תרומה וז"ל: בשעה שאמר הקב"ה לישראל ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם נתקבצו כל שרי כתות של מעלה ואמרו לו רבש"ע מה לך לדור מלמטה במקום טומאה, מוטב לך לשכון בתוכינו שאנו טהורים ואנו במקום טהור ואל תשכון בתוכם. א"ל הקב"ה יש לי אדם למטה ששקול נגד כלכם, אתם משוררים לפני ברנ"ו כנפים דכתיב רנ"ו שמים כי עשה ה׳ הריעו תחתיות ארץ, רנו שמים אלו המלאכים, הריעו תחתיות ארץ אלו ישראל שמשוררים למטה, ולא עוד אלא שמשוררים לפניכם דכתיב ברן יחד כוכבי בקר אלו ישראל ואח"כ ויריעו כל בני אלהים. ועוד שהוא חשוב לפני יותר מכם, כי כח שלכם אינו עולה רק רנ"ו, ושמו אהרו"ן מלא, רונ"ו ליעקב שמחה, ובו כתיב וראך ושמח בלבו. כיון ששמעו זה שתקו כלם, וצוה למשה ועשו לי מקדש (חכם הרזים סי׳ ז׳) עכ"ל. בפ׳ כי תשא וז"ל: והסרתי את כפי וראית את אחרי וגו׳, „וראית את אחרי" בגימטריא „ברמות יעקב שחקוקה בכסא" וכו׳, ויעקב אמר התחת אלהים אנכ"י בגימטריא כס"א, ולכך יעקב מקבל ההו"ד כשהתפלה עולה למעלה (חכם הרזים סי׳ ש׳) עכ"ל. ובפ׳ בשלח וז"ל: מי כמכה באלים ה׳, כלומר מי כמכה אפילו במיכאל שר הגדול (חכם הרזים סי׳ ס׳) עכ"ל. במנחות (ק"י.) דרשו העומדים בבית ה׳ בלילות וגו׳ זה מזבח בנוי ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן, וכתבו בתוספות וז"ל מדרשות חלוקין, יש מי שאומר נשמותיהן של צדיקים ויש מי שאומר כבשים של אש, והיינו דאמרינן בשמונה עשרה, ואישי ישראל וכו׳. ועיין טור או"ח, וראיתי בס׳ חכם הרזים סי׳ ש׳ וז"ל: עד שלא חרב הבית היה מיכאל כהן גדול מקריב ברמות קרבן כישראל לפני הש"י, לאחר החורבן א"ל הקב"ה לא תקריב לי דמות שור וכשב ועז כי לא אכנים במקדש של מעלה עד שאבנה לשמי מקדש למטה וכו׳, כי אם נפשות צדיקים ותינוקות שלא חטאו והם עולים לריח נחוח עכ"ל (רב פעלים 128).

חכמת שלמה: ע׳ שלמה המלך

חנוך: ספר חנוך או ספרא דחנוך, מיוחס לחנוך בן ירד שנאמר בו „ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו אלהים" (בראשית ה' כ"ד), ויונתן תרגם „והא ליתוהי עם דיירי ארעא ארום איתנגיד וסליק לרקיעא במימר קדם ה' וקרא שמיה מטטרון ספרא רבה". המאמר הזה נוסד על אגדת ספר היכלות לר' ישמעאל כהן גדול ונקרא ג"כ ספר חנוך, כי מתחיל מהפסוק ויתהלך חנוך את האלהים וגו' אמר ר' ישמעאל כשעליתי למרום וכו' שאלתי את מטטרון מפני מה קורין אותך בשמי מרומים נער? השיב ואמר לי מפני שאני חנוך בן ירד, כשחטאו דור המבול ואמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו הצילני הקב"ה מפניהם והעלני להיות לעד עליהם בשמי מרום לכל באי העולם שלא יאמרו רחמן אכזר הוא, מה חטאו וכו' לפיכך העלני בחייהם לעיניהם בשמי מרום להיות עד עליהם לעוה"ב, וזיווגני הקב"ה במרום לשר ולנגיד בין מלאכי השרת (בית המדרש ח"ה 171), ורובי פרקיו מתחילין אר"י כ"ג אמר לי מטטרון וכו'. ע"ע היכלות. ויש עוד אגדת חנוך שנקראת חיי חנוך ונדפסה בבית המדרש ח"ד (עי' להלן). אולם החיבור העקרי הוא ספרא דחנוך או „ספר חנוך" שהוא אחד מהספרים החיצונים שכתבו חכמי היהודים בא"י בימי החשמונאים, ונכתב ג"כ בלשון יונית ע"י אחד מחכמי אלכסנדריא, ואפשר שנוסחה היונית היתה העתקה מהעברית, ומהיונית עשו העתקה בלשון כושית, והספר הזה נמצא באביסיניא ע"י הנוסע האנגלי דזיימס ברייס, והו"ל לאורינץ בלשון אנגלית בעיר אוקספורד בשנת 1821. אח"כ העתיקו האפמאן אשכנזית וביארהו בשנת 1853, ולאחרונה תרגמו אליעזר גולדשמידט משפת כושית לעברית והוסיף עליו מבוא והערות, ברלין 1892. על שער הספר כתוב: וזאת הברכה אשר ברך חנוך את הבחירים ואת הצדיקים אשר יהיו ביום צרה בהכחד כל הרעים והרשעים". תוכן ענינו כנבואת דניאל, להפיח רוח אומץ בלב חסידי היהודים לעת יאפפום חבלי הצרות באחרית הימים, הוא יום המשפט הגדול והנורא. פתיחת הספר בסיפור חטאת הנפילים, המה שתי מאות המלאכים, אשר בימי ירד אבי חנוך חמדו את בנות האדם, ובראשם שמחזאי ועזאל, ותלדנה להם הענקים אשר גבהם ש' אמה, ויגלו בארץ מסתרי כשוף ואצטגנינות, ועזאל למד את בני האדם מלאכת חרב וכלי זיין, ויהי כאשר הואילו הענקים לאכול גם בשר אדם, ותעל צעקת מתי חלד השמימה, וישלח ה' להם ארבעת מלאכיו מיכאל גבריאל רפאל ואוריאל, לעשות משפטים בנפילים, על מיכאל פקד לאסור את שמחזאי וחביריו לקצוי גבעות עולם עד עת קץ עשרה שבועות, על גבריאל נטל לסכסך בני האלהים אשר ילדו להם בנות האדם איש באחיו והיתה חרב איש ברעהו, את רפאל צוה לאסור את עזאל ולטהר הארץ מרעתו, ואוריאל צווה להודיע לנח את מי המבול אשר יבא לשחת כל בשר, אז יפרח צמח הצדקה בארץ, וחסד ומשפט ישורו לעולמי עד, וחנוך אשר לקח אותו האלהים מן הארץ היה שליח מוציא ומביא בין המלאכים השופטים ובין הרפאים הנשפטים. ויהי היום ותפקחנה עיני חנוך וירא בחלום את מעשה המרכבה, ויקרא ה' אל חנוך וילמדהו את משפט הרפאים, כי בשרם ימות לשחת, ורוחם ידון בארץ, והיו לרוחות רעות בין בני האדם. ואל בני האדם צוהו לגלות אזנם, כי יבא מבול עליהם, וחיו רק מאה ועשרים שנה. אח"כ הוליכו המלאכים העליונים אוריאל רפאל רעואל מיכאל זרעאל וגבריאל את חנוך על פני כל הארץ, וירא גדולות ונצורות בשמים ובארץ, ואוריאל הראה לחנוך את הספר על תקופות מאורי השמים ומערכותיהם, וירא גם את לוחות השמים אשר עליהם נחרתו כל מעשה בני האדם עד הדור האחרון. וככלות כל הדברים האלה השיבו המלאכים את חנוך על הארץ לפני פתח ביתו, למען יודיע את כל הדברים האלה אל בנו מתושלח, ויכתוב חנוך את כל החזיונות והמראות אשר ראה בספר, וינבא לבניו את אשר יקרה את זרעם באחרית הימים (הקדמת ראבין לספר היובלות viii—ix).

מחבר ספר חנוך העיב מספר השבעים אשר בנבואת ירמיה ודניאל לזמן הגאולה לרמז של שבעים אומות. ארבעה ראשי המלכים הנקראים בדניאל (י' י"ג) „השרים הראשונים" נמנים בס' חנוך בשמות והוא קורא אותם ארבעה הפנים: „הראשון הוא הרחום וארך אפים מיכאל הקדוש, והשני אשר על כל מחלות ועל כל מכות בני האדם הוא רפאל, והשלישי אשר על כל הכחות הוא גבריאל הקדוש, והרביעי אשר על התשובה ועל תקות היורשים חיי העולם הוא פנואל" (ס' חנוך פ' מ'). כנוי המלאכים בדניאל „עיר וקדיש" „עירין" נקראים בחנוך „שומרים" כלומר נוצרי התבל בהקיץ בלי שינה ותנומה, וכן בחבור „ספר השמים" עם יום הדין, „דינא יתיב וספרין פתיחין" הם בס' חנוך „לוחות השמים" לדין ומשפט, וכן באגדת חז"ל שלשה ספרים נפתחים בר"ה וכו', וכולם מיוסדים על הפסוק ימחו מספר חיים ועם צדיקים אל יכתבו (תהלים ס"ט), ונאמר ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו (מלאכי ג'), והסופר המזכיר הוא מטטרון „דאיתיהבא ליה רשותא למיתב ולמיכתב" (חגיגה ט"ו.) ומטטרון הוא חנוך. שני המלאכים עזא ועזאל נזכרו גם בזהר פ' בראשית (דפוס מנטובה דף ל"ז ע"א), והני עזא ועזאל דמרדו לעילא ואפיל לון קב"ה ואגלימו בארעא ואתקיימו ביה ולא יכילו לאתפשטא מניה, ולבתר טעו בתר נשי עלמא, ועד כען יומא דא אינון קיימא ואלפא חרשין לבני נשי ואולידו בנין וקרו להו ענקים וכו' (שם נ"ח.), ובגין דא הוו ישראל מקרבין לעזאזל לגבי ההוא חשך וכו' לקיימא קרא אם רעב שונאך האכילהו לחם (שם במדבר קכ"ג:), וכן בנוסחת בית המדרש (ח"ד 127): „עזאל לא חזר בתשובה ועדיין הוא עומד בקלקולו להסית בני אדם לדבר עבירה במיני צבעונין של נשים, ולכך היו ישראל מקריבין קרבנות ביוה"כ איל אחד לה' שיכפר על בני ישראל ואיל אחד לעזאזל שיסבול עונותיהם של ישראל, והוא עזאזל שבתורה". ספר חנוך נחלק לק"ח פרקים או פרשיות, אך חלוקת הפרשיות והפסוקים נתחלפו בנוסחאות שונות במוקדם ומאוחר וגם מלאים שבושים וטעיות של המעתיקים והמתרגמים.

ויש עוד ספר חנוך שנקרא ג"כ חנוך הפילוסוף ובלשון ערבי אידריס, והוא כולל מוסר ודרך ארץ ומעניני משפטי הככבים, לדעת שטיינשניידר נעתק מלשון רומית והוא פרק

מס׳ Disciplina Clericalis ומחברו פטרוס אלפונסו (רשימת ש״ש סי׳ 3546). ור״א בן הגר״א בספרו רב פעלים אומר כי נדפס בקושטא בשנת רע״ח ומביא מאמרים ממנו מה שמצא בספרים אחרים: מספר המוסר לר׳ יהודה כלץ (ונדפס בקושטא רצ״ז מנטובה שי״ח וקראקא שנ״ח) וז״ל: ראית׳ בספר חנוך בסוד עץ הדעת טוב ורע ענין גדול ונסתר בסוד נשים האורגות בתים לאשרה, כי האריגה ההיא בבתים ידועים שהם ארבעה בתים מתהפכים בסודות תמוהים גדולים ונפלאים, וכל אותן הבתים יש להם שמות בשמות [שונות] והדברים עמוקים ונפלאים. ראיתי בבית י״ג והוא הבית הנקרא באותה הסכמה בסוד הבתים בית הדוב, והוא דבר נפלא בקורותיו ועניניו, והנשים היודעות האריגה ההיא בכשפנותן קוראות לזה הבית צפורן שמיר והוא על ענין ידוע. והן מלקטות הצפרנים הנופלות מארץ מבני אדם ועושין מהן קטרת לעין ידוע, עין הימין של דוב, ולא תכפורנה רעתן מסוד החכמה ההיא לתת כח לאילנות לסוד האשרה. אמרו הרוצה להתיש כחן ומעשיהן יקח אש דולקת וישים כנגד צפרניו של ימין ויסתכל בהן היטב, ויכרות אותן וישליך לפניהן ויפתח ידו לעיניהם בחמש אצבעותיו ואז לא תשלחנה במעשיהם כי תשש כח הסיבה ההיא. וכיצד יקצצם, יתחיל בקמיצה ומדלג האמה ונוטל באצבע ומדלג הגודל ונוטל הזרת ואח״כ האמה ואח״כ הגודל, כי אם נוטל אותם זו אחר זו יהיה שכחן עד מאד, ואם יתחיל באמה הוא יקבור את בניו, ואם יתחיל בזרת יוציאו עליו שם רע ויתקיים. והני מילי ביד שמאל אבל בימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה, והמסתכל בצפרניו במוצאי שבת לאור האש מתיש כח סבה אחרת המתפשטת באותה לילה בעולם ואינו ניזוק כל אותו שבוע וכו׳ עכ״ל (1). וכתב ה״ר שמואל צרצה המכונה בלה״ק אבן סנה בספרו מקור חיים בפ׳ בראשית וז״ל: ומצאתי כתוב כי נכתב בספר דתות הנביאים כי חנוך היה חכם גדול וחסיד שהכנים העמים תחת עבודת האל יתברך ושהוציא תחלה חכמת הכוכבים, וששם דת לכל יושבי שבעה האקלימים לכל אחד הדת אשר יאות לפי הטבע של אותו אקלים (ר״ל במזג המדות), וצוה להם שיעשו מועדים ושיעשו בהם קרבנות וכו׳ וצוה לקצת מהם שלא יאכלו מאכלים ידועים, והתיר אותם לקצתם, ושישמרו מלשכב עם הנדות, ושישמרו עצמם מטומאת המתים, ושתהיה כוונתם להתמדת הישוב, וחלק העם לשלשה משמרות: כהנים מלכים והמון ענינים רבים אחרים עכ״ל (רב פעלים 64), ואפשר שספר חנוך שמובא בספר המוסר הוא ספר חנוך אחר.

חיי חנוך

[ספר הישר פ׳ בראשית, ובית המדרש (2) חדר ד׳ 129]

ויתהלך חנוך את האלהים אחרי הולידו את מתושלח, ויעבוד את ה׳ וימאס בדרכי בני האדם הרעים, ותדבק נפש חנוך במוסר ה׳ בדעת ובבינה וידע את דרכי ה׳. ויפרד בחכמתו את נפשו מבני האדם ויסתר את נפשו מהם ימים רבים. ויהי מקץ ימים רבים ושנים, בהיותו עובד את ה׳ ויהי הוא מתפלל לפני ה׳ בבית ובחדר, ויקרא אליו מלאך ה׳ מן השמים ויאמר הנני. ויאמר אליו קום צא מביתך וממקומך אשר נחבאת שמה, והלכת אל כל בני האדם למען אשר תלמדם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו ללכת בדרכי ה׳. ויקם חנוך ויצא מביתו וממקומו ומן החדר אשר היה שם כדבר ה׳, וילך אל בני האדם וילמדם דרך ה׳, ויאסף את בני האדם בעת ההיא ויודיעם את מוסר ה׳, ויצו ויעברו קול בכל מקומות בני האדם לאמר: מי האיש אשר יחפוץ לדעת את דרכי ה׳ ואת המעשה הטוב יבא אל חנוך, ויתאספו אליו כל בני האדם בעת ההיא, ויהי כל אשר יחפוץ את הדבר הזה וילך אל חנוך, וימלוך חנוך על בני האדם כדבר ה׳, ויבואו וישתחוו ארצה וישמעו כלם יחד את דבריו. ותהי רוח אלהים על חנוך וילמד את כל אנשיו חכמת אלהים ודרכיו ויעבדו בני האדם את ה׳ כל ימי חנוך, ויבאו בני האדם לשמוע את חכמתו. וגם כל מלכי בני האדם הראשונים והאחרונים ושריהם ושופטיהם באו אל חנוך כשמעם את חכמתו וישתחוו לו אפים ארצה, ויבקשו גם הם מאת חנוך אשר ימלך עליהם, ויאבה להם לדבר הזה. ויתקבצו כלם כשלשים ומאה מלכים ושרים וימליכו את חנוך עליהם ויהיו כלם תחת ידו ותחת דבריו, וילמד אותם חנוך חכמה ודעת ודרך ה׳ וישם שלום בין כלם ויהי שלום בכל הארץ בימי חנוך. וימלוך חנוך על כל בני האדם מאתים וארבעים שנה ושלש שנים ויהי עושה משפט וצדקה לכל עמו וידריכם בדרכי ה׳. ואלה תולדות חנוך מתושלח ואלישוע ואלימלך בנים שלשה ואחיותיהם מלכה ונעמה, ויחי מתושלח שבע ושמונים שנה ומאת שנה ויולד את למך. ויהי בשנת חמשים ושש שנה לחיי למך וימת אדם, בן תשע מאות ושלשים שנה היה במותו, ויקברו אותו שני בניו וחנוך ומתושלח בנו בכבוד גדול כקבור את המלכים במערה אשר דבר להם ה׳. ויעשו כל בני האדם במקום ההוא מספד ובכי גדול על אדם, על כן היה לחוק בבני האדם עד היום. וימת אדם על אשר אכל מעץ הדעת הוא ובניו כאשר דבר ה׳ אלהים.

ויהי בשנת מות אדם, היא שנת מאתים וארבעים שנה ושלש שנים למלכות חנוך, ויהי בעת ההיא וישם חנוך על לבו להפרד ולהבדל מבני האדם ולהסתר מהם כבראשונה לעבוד את ה׳, ויעש חנוך את הדבר הזה אך לא הסתיר את נפשו מהם כל הימים, ויסתר מבני האדם שלשה ימים ונגלה להם יום אחד. ובכל שלשת ימים אשר הוא בחדר התפלל וישבח את ה׳ אלהיו, וביום אשר יצא אל עבדיו להראות להם למדם דרך ה׳ וכל אשר ישאלו ממנו דיבר אליהם. ויעשת

---

(1) ע״ע הבדלה; צפרנים באוצר ישראל. (2) יעלינעק העתיק הדברים מספר הישר וע״פ טעות החסיר הדברים המוסגרים פה.

כמעשה הזה ימים רבים ושנים, וישב אחרי כן ויסתר את נפשו ששת ימים ויגלה לעמו יום אחד לשבעת ימים, ואח"כ יום אחד בחדש, ויום אחד בשנה, עד אשר בקשו פניו כל המלכים וכל השרים וכל בני האדם, ויתאוו כלם לראות את פני חנוך ולשמוע את דבריו ולא יכלו, כי יראו כל בני האדם מחנוך יראה גדולה וייראו מגשת אליו מאימת אלהים אשר על פניו, על כן לא יוכל איש לראות את פניו פן יוסר (יענש) וימות. ויתיעצו כל המלכים וכל השרים לאסוף את כל בני האדם יחד ולבוא אל חנוך מלכם לדבר עמו כולם בעת אשר יצא אליהם, ויעשו כן. ויהי היום ויצא חנוך ויתקבצו כלם ויבואו יחד אליו וידבר אליהם חנוך את כל דברי ה' וילמד להם חכמה ודעת ויורם את יראת ה', ויתבהלו מאד כל בני האדם ויתמהו על חכמתו וישתחוו כלם לפניו ארצה ויאמרו יחי המלך. ויהי מימים בהיות כל המלכים וכל השרים וכל בני האדם מדברים עם חנוך וחנוך מלמד אותם את דרכי ה', ויקרא מלאך ה' אל חנוך מן השמים בעת ההיא ויאמר להעלותו השמים להמליכו על בני האלהים בשמים כאשר מלך על בני האדם בארץ. בעת ההיא כשמוע חנוך את הדבר הזה ויצא ויקבוץ לו את כל יושבי הארץ וילמד אותם חכמה ודעת ומוסר ה', ויאמר אליהם נשאל נשאלתי לעלות אל השמים לא ידעתי יום לכתי, ועתה אלמד אתכם חכמה ודעת ומוסר. ויוכיח אתהם, ויעש להם חוקים ומשפטים לעשותם וישם להם שלום ויורה אותם חיי העולם. וישב אתם ימים אחדים וילמד ויורה להם את כל הדברים האלה.

ויהי בעת ההיא ובני אדם יושבים עם חנוך וחנוך מדבר אליהם, וישאו עיניהם ויראו והנה דמות סוס גדול יורד מן השמים וילך הסוס ברוח לארץ, ויגידו לחנוך את אשר ראו, ויאמר אליהם חנוך בעבורי הסוס ההוא יורד לארץ, הגיע העת והיום אשר אלך לי מאתכם ולא אראה עוד אליכם. וירד הסוס ההוא בעת ההיא ויעמוד לפני חנוך, וכל בני האדם אשר את חנוך רואים אותו. ויצו עוד חנוך בעת ההיא ויעבירו קול לאמר מי האיש אשר יחפוץ לדעת דרכי ה' אלהיו יבא ביום הזה אל חנוך טרם הלקחו ממנו, ויתקבצו כל בני האדם ויבואו אל חנוך ביום ההוא וגם כל מלכי הארץ ושריהם ורוזניהם לא סרו מאתו ביום ההוא. וילמד חנוך את כל בני האדם חכמה ודעת ומוסר ה' ביום ההוא, ויצום מאד לעבוד את ה' וללכת בדרכיו כל ימי חייהם וישם עוד שלום בין כלם. ויהי אח"כ ויקם וירכב על הסוס ויצא וילך, ויצאו וילכו אחריו כל בני האדם כשמונה מאות אלף איש, וילכו אתו מהלך יום אחד. ויהי ביום השני ויאמר אליהם שובו לכם לאהליכם למה תלכו פן תמותו, וישובו מקצת מהם מעליו, וילכו אתו הנשארים מהם מהלך שלשת ימים, וחנוך דובר אליהם בכל יום שובו לאהליכם פן תמותו, ולא אבו לשוב וילכו אתו [ויהי ביום הששי וידבר עוד חנוך אליהם לאמר שובו לכם לאהליכם מאתי, כי מחר אעלה לי השמימה והיה כל הנשאר מכם אתי ימות, וישובו עוד מהם]. ויהי ביום הששי ויותירו עוד אנשים וידבקו עמו, ויאמרו אליו עמך נלך אל המקום אשר תלך, חי ה' כי המות יפריד בינינו ובינך. ובראותו כי מתאמצים הם ללכת אתו ויחדל לדבר אליהם וילכו אחריו ולא שבו להם. והמלכים האלה בשובם התפקדו כלם לדעת את מספר האנשים הנשארים אשר הלכו אחר חנוך. ויהי ביום השביעי ויעל חנוך בסערה השמימה בסוסי אש ורכבי אש, וישלחו כל המלכים אשר היו עם חנוך ביום השמיני לקחת את מספר האנשים אשר נשארו עם חנוך במקום אשר עלה משם השמימה, וילכו כל המלכים אל המקום ההוא וימצאו כל הארץ מלאה שלג במקום ההוא ועל השלג אבנים גדולות מאבני שלג, ויאמרו איש אל רעהו לכו ונבקע את השלג הזה ונראה פן מתו האנשים אשר נשארו עם חנוך תחת אבני השלג [ויעשו כן ויבקשו בכל השלג ההוא וימצאו את מספר האנשים אשר היו עם חנוך מתים תחת השלג], ויבקשו את חנוך ולא מצאוהו כי עלה השמימה.

ויהי כל ימי חנוך אשר חי בארץ שלש מאות שנה וחמש וששים שנה. בשנת מאה ושלש עשרה שנה לחיי למך בן מתושלח עלה חנוך השמימה, ויהי בעלות חנוך השמים ויקומו כל מלכי הארץ ויקחו את מתושלח בנו וימשחו אותו וימליכוהו עליהם תחת אביו. ויעש מתושלח הישר בעיני ה' ככל אשר הורהו חנוך אביו, וילמד גם הוא את בני האדם חכמה ודעת ויראת ה' כל ימיו ולא סר מן הדרך הטובה ימין ושמאל.

תם

ספר חנוך

[בית המדרש חדר ב' 114]

שבעים שמות יש לו להקב"ה בפירוש ושאר שלא בפירוש, אין להם חקר ואין להם מספר. ואלו הם שבעים שמות של הקב"ה (1). אלו שמותיו של הקב"ה שהם יוצאים בכמה כתרים של אש, בכמה כתרים של להבה, בכמה כתרים של בזק, בכמה כתרים של חשמל, בכמה כתרים של ברק מלפני כסא הכבוד ועמהם אלף מחנות של שכינה ורבוא רבבות צבאות גבורה נוהגים אותם כמלך ברעד ברתת באימה וזיעה, בהוד והדר ויראה, בפחד בגודל וכבוד, ביקר בחוסן בבינה ודיעה, בעמוד אש ובעמוד להבה וברק, ואורם

(1) כאן היו כתובים בכ"י כ"ב שמות ע"ד אלפא ביתא של א"ל ב"ם, וכ"ב שמות ע"ד אלפא ביתא של א"ת ב"ש, וכ"ב שמות ע"ד תשר"ק. וע"ע שמות של הקב"ה באוצר ישראל.

כבריקי אור וכמראה חשמל, נותנים להם כבוד ועוז וקוראים לפניהם ק׳ ק׳ ק׳, שנאמר וקרא זה אל זה ואמר ק׳ ק׳ ק׳. גוללים אותם בכל רקיע ורקיע שבמרום כבני מלכים אדירים ונכבדים, וכשמחזירים אותם אל מקום כסא כבוד כל חיות שבמרכבה פותחים את פיהם בשבח כבוד שמו של הקב״ה ואומרים בשכמל״ו.

אלף, אמר הקב״ה א׳יברתיו ל׳קחתיו פ׳קדתיו למטטרון עבדי שהוא אחד מיוחד מכל בני מרומים כלם. איברתיו בדורו הראשון וכיון שהסתכלתי בבני דור המבול שהם מקלקלים ובאים סילקתי שכינתי מביניהם ועליתי בקול שופר ובתרועה למרום שנאמר עלה אלקים בתרועה ה׳ בקול שופר (תהלים מ״ז). ולקחתיו לחנוך בן ירד מביניהם והעליתיו בקול שופר ובתרועה למרום להיות לי לעד, עד ד׳ חיות שבמרכבה לעולם הבא. פקדתיו על כל גנזים ואוצרות שיש לי בכל רקיע ורקיע ומפתחי כל אחד ואחד מסרתי בידו על השרים, ועשיתיו משרת לכסא כבוד היכלי ערבות לפתוח לו דלתותיהם וכסא הכבוד, לסלסל ולסדר חיות הקדש לקשור בראשם כתרים, ואופני הדר לכתור להם עוז וכבוד, כרובי הוד להלבישם הדר, וזיקי זוהר להזכירם זיו זוהר, שרפי להבה להתעטפם גאוה, חשמלי אורה להתאזרם נהורא. בכל שחר ושחר להכין לי מושב בשבתי על כסאי בכבוד ויקר לראות כבודי במרום, עוזי ברזי עליונים וברזי תחתונים. רוממתי עליכם רום קומתו בתוך כל רמי הקומות שבעת אלפים פרסאות, הגדלתי כסאו מהוד כסאי והרביתי כבודו מהוד כבודי, הפכתי בשרו ללפידי אש וכל עצמות גופו לגחלי אור, שמתי מראיו כמראה בזק, ואור עפעפיו כאור לא נעדר, הבהקתי פניו כאור זיו השמש, וזהר עיניו כזיו כסא כבוד, שמתי לבושו כבוד הוד והדר, וכסות מעילו פאר וגאוה ועוז, כליל כתר מלכות של חמש מאות על חמש מאות פרסה, ונתתי עליו מהודי ומהדרי ומזיו כבודי שעל כסא הכבוד, קראתיו בשמי הוי״ה הקטן שר הפנים ויודע רזים, וכל רז ורז גליתי לו באהב, וכל סוד וסוד הודעתיו, כאשר קבעתי כסאו בפתח היכלי מבחוץ לישב ולעשות דין, וכל פמליא שלי שבמרום וכל שר ושר העמדתי לנגדו ליטול רשות לעשות לו רצונו. שבעים שמות נטלתי משמותי וקראתיו בהם להרבות לו כבוד, שבעים שרים נתתי בידו לפקוד להם בכל לשון פקודי דברי, להשפיל בדברי גאים עדי ארץ, ולהגביה בשיח שפתי שפלים עד למרום, להכות מלכים ממלכותם, להקים רוזנים על ממשלתם, שנאמר והוא מהשנא עידניא וזמניא מהעדה מלכין ומהקם מלכין וגו׳. ליתן חכמה לכל מלכי עולם ובינה ומדע למביני מדע שנאמר יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה, לגלות להם רזי דברי, ולהורות להם גזירת משפטי שנאמר כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי וגו׳, כי אם אעשה לא נאמר אלא כי אם עשה, מלמד שכל דבר ודבר וכל שיח ושיח שהוא יוצא מפי הקב״ה עומד מטטרון ועושהו מעצמו ומקיים גזירתו של הקב״ה, והצליח אשר שלחתיו, ומצליח לא נאמר אלא והצליח, מלמד שכל גזירה וגזירה שיוצא מפי הקב״ה על אדם כיון שעשה תשובה אין משלחין אותו לפורענות לו אלא משלחין אותו לאדם אחר, שנאמר צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו. ולא עוד אלא שבכל יום ויום יושב מטטרון ג׳ שעות בשמי מרום וכונס כל אותן הנשמות של עוברין שמתו במעי אמן ושל יונקי שדים שמתו על שדי אמן ושל תינוקות של בית רבן שמתו על חומשי תורה ומביא אותם תחת כסא הכבוד ומושיבן כתות כתות חבורות חבורות ואגודות אגודות סביבות פניו ומלמדן תורה וחכמה ואגדה ושמועה, ומסיים להם ספר תורה שנאמר את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים (ישעיה כ״ח). צ״ב שמות יש לו למטטרון ואלו הם (2), ושם האחרון שלו סנגזגאל שר החכמה, ולמה נקרא שמו סנגזגאל מפני שכל גנזי החכמה כולן מסורין בידו וכולן נפתחו למשה מסיני עד שלמדו לו בארבעים ימים כשהיה עומד בהר, התורה בשבעים פנים של שבעים לשון, נביאים וכתובים הלכות שמועות אגדות ותוספות וכלם בשבעים פנים של שבעים לשון. נביאים בשבעים פנים של שבעים לשון, כתובים בע׳ פנים של ע׳ לשון, הלכות ושמועות בע׳ פנים של ע׳ לשון, אגדות ותוספות בע׳ פנים של ע׳ לשון. וכיון שעלו לו סוף מ׳ יום נשתכחו לו כולם בשעה אחת, עד שקרא לו הקב״ה ליפיפיה שר של התורה ונתן לו למשה במתנה שנאמר ויתנם ה׳ אלי, ואח״כ נתקיימה בידו. ומנין שנתקיימה לו, שנאמר זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים, תורה אלו תורה נביאים וכתובים, חקים אלו הלכות ושמועות, ומשפטים אלו אגדות ותוספות, וכולם נאמרו לו למשה בסיני. אלו תשעים ושנים שמות מעין שם המפורש והניחם על שמו של מטטרון, שמות שלו שקוראין בהם מלך מלכי המלכים הקב״ה ומלאכי השרת בשמי מרום. ועשרים ושנים חותמות שטבע אצבעו שבו נחתמו כל סדרי רקיע ערבות, ובו מתחתמים פתקי של שרי מלכיות שבמרום במלכות ובממשלה ברבות ובגדולה, ובו מתחתמים פתקי של מלאך המות ופתקי של כל אומה ומלכות.

אמר מטטרון מלאך שר הפנים, מלאך שר התורה, מלאך שר חכמה, מלאך שר התבונה, מלאך שר הכבוד, מלאך שר ההיכל, מלאך שר המלכים, מלאך שר הרוזנים, מלאך שר השרים רמים וגבוהים רמים ונכבדים שבשמים ובארץ, ה׳ אלקי ישראל הוא עד לי בדבר הזה, כשגליתי רז זה למשה רעשו עלי כל חיילי מרום שבכל רקיע ורקיע ואמרו לי מפני מה

(2) רשום בזה: ולא רצינו להדפיס, וע״ע מטטרון.

אתה מגלה רז זה לבני אדם ילודי אשה בעלי מום בעלי טומאה בעלי דם בעלי זיבה בעלי טיפות סרוחות? רז שנבראו בו שמים וארץ, ים ויבשה, הרים וגבעות, נהרות ומעיינות, גיהנם אש וברד, גן עדן ועץ החיים, ונוצרו בו אדם ובהמה וחית השדה ועוף השמים, ודגי הים בהמות ולויתן, שקצים ורמשים שרצי הים ורמשי מדבריות? תורה וחכמה דעת ומחשבה של בית עליונים ויראת שמים, מפני מה אתה מגלה לבשר ודם? אמרתי להם מפני שנתן לי רשות הקב"ה. ועוד נטלתי רשות מכסא רם ונשא שכל שמות המפורשות יוצאות כברקי אש וכזיקי זוהר וכחשמלי להבה, ולא נתקררה דעתן עד שנזפן הקב"ה והוציאם בנזיפה מלפניו ואמר להם אני רציתי ואני חשקתי ואני פקדתי ואני מסרתי למטטרון עבדי בלבד, שהוא אחד מכל בני מרום, ומטטרון מן בית גנזים שלי ימסרו למשה ומשה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים לאנשי כנסת הגדולה, ואנשי כנסת הגדולה לעזרא הסופר, ועזרא הסופר להלל הזקן והלל הזקן לר' אבהו ורבי אבהו לר' זירא ור' זירא לאנשי אמונה, ואנשי אמונה לבעלי אמונות להזהר בו ולרפאות בו כל החולאים המתרגשות לבא בעולם, שנאמר ויאמר ה' אם שמוע תשמע בקול ה' אלקיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך.

תם ספר חנוך

חנוכה: מדרשים על נס חנוכה ונצחון המכביים על היונים מעטים הם לעומת נס פורים ונצחון מרדכי ואסתר על המן הרשע, ושני טעמים עקרים בדבר: אחד כי מגילת אסתר הוא אחד מספרי התנ"ך וסיפור החשמונאים נחשב בין הספרים החיצונים, ושני כי חז"ל שהיו בזמן היונים והרומיים לא רצו לעורר את קנאתם בחגיגת נצחון היהודים עליהם, ולכן העמידו את נס חנוכה על פך השמן הטהור שנמצא בבית המקדש אחר שטיהרו אותו החשמונאים והעלימו את הנצחון בכח וגבורת המכביים, רק בדרך רמז בברכת על הנסים. הרמב"ן עה"ת (ריש פ' בהעלותך) אומר כי מצא במגילת סתרים לרבינו נסים שמביא המדרש: כיון שהקריבו י"ב שבטים ולא הקריב שבט לוי וכו' אמר הקב"ה למשה דבר אל אהרן ואמרת אליו יש חנוכה אחרת שיש בה הדלקת הנרות ואני עושה בה לישראל ע"י בניך נסים ותשועה וחנוכה שקרויה על שמם והיא חנוכת בני חשמנאי, לפיכך הסמיך פרשה זו לפרשת חנוכת המזבח. עי' מדרשים לחנוכה המובאים בסמוך, וגם מעשה יהודית להלן.

סיפור הנס והנצחון מבוארים ביותר במגילת אנטיוכוס שנראה כי נכתבה קודם ספרי החשמונאים שנמצאו בין הספרים החיצונים, עכ"פ ישנם שינוים רבים ביניהם, ובפרט משונה מקרה ניקנור שהיה משנה אנטיוכוס לפי המגילה, אם לא כי נאמר ששני נקנור היו אולי אב ובנו. גם לא נזכר סיפור בגרים כ"א במגילה הזאת ולא בספרי החשמונאים. עיקר כתיבת המגילה הזאת היתה בלשון ארמית וממנה נעשתה ההעתקה העברית, וזה נראה מתכונת ההעתקה שהיא שלא כדת לשון הקדש, כמו שמתרגם „בה שעתה" באותה שעה תחת בעת ההיא „אלין לאלין" אלה לאלה תחת איש אל אחיו או איש אל רעהו, „כל קבל דנא" בהיות זה, וידוע שאין מלים בלשון עברית לתרגום הדיבור הזה. „אודכינך" אודה ממך, תחת אדמך, ועוד כאלה. הלשון הארמית במגילה הזאת צחה וברורה מבלי תערובת הלשונות יונית ורומית, וגם מזה ראיה על קדמותה על תרגום יונתן ותרגום ירושלמי שמעורבים בהם מלות מלשונות אחרות. בכ"ז ברור הוא כי נתחברה המגילה אחר חורבן הבית כמו שנזכר במגילה עצמה כי מלכות בית החשמונאים נמשכה מאתים ושש שנים עד חורבן הבית (פסוק ע"ב). צבי פיליפאווסקי מצא את הנוסחא הארמית עם העתקה עברית ממגילת אנטיוכוס בבית האוצר של בריטיש מוזיאום ביחד עם מאמרים אחרים בשם ספר התדיר, ושם בדף 175 כותב המאסף הדברים האלה: אני ליאון בר' יהושע ישר"ו מיציסנה כתבתי זה הספר הנקרא ספר התדיר עם המחזור שלם מכל השנה ומנוקד כולו לכמ"ר יואב עמנואל ישר"ו מאריי"ו וסיימתיהו פה באריי"ו היום יום ג' בשבט שנת חמשת אלפים ורכ"ו לבריאת עולם, ד' יזכהו להגות בו הוא וזרעו וזרע זרעו עד סוף כל הדורות. פיליפאווסקי הדפיס המגילה בלונדון בשנת תרי"א (1851) עם פתשגן הכתב בעברית והעתקה אנגלית. ודוד סלוצקי הדפיסה שנית עם איזה שינוים והערות בווארשא בשנת 1863. הנוסח העברי באיזה שינוים נמצא גם בסדורי תפלות הספרדים במחזור ישן דפוס שאלוניקי, ובדפוס ווין שנת תק"פ, ובסדור עבודת ישראל (רעדעלהיים 1868). המגילה הזאת נעתקה לאשכנזית ונדפסה בויניציא בשנת ש"ח, והגיעה לידי ר' בער פרענק מפרעסבורג ולא ידע מאומה מגוף לשונה העברית ואף לא מלשונה הארמית וע"כ חשב להועיל להעתיק את ההעתקה האשכנזית ההיא ללשון הקדש והדפיסה בשנת תקס"ו, והשחית את מלאכתו.

מגלת אנטיוכס הנקראת מגלה יונית

[ע"פ הוצאת דוד סלוצקי]

נוסחא הארמית

(א') והוה בימי אנטיוכס מלכא דיון מלך רב ותקיף הוה וחסין בשלטניה וכל מלכיא ישתמעון ליה: ב') הוא כבש מדינן סגיאין ומלכין תקיפין ואצדי בירניותיהן והיכליהון אוקיד בנורא וגובריהון באסר אסר:

פתשגן הכתב

(א') ויהי בימי אנטיוכס מלך יון מלך גדול וחזק היה ותקיף בממשלתו וכל המלכים ישמעו לו: (ב') הוא כבש מדינות רבות ומלכים חזקים והחריב טירותם והיכליהם שרף באש ואנשיהם בבית האסורים אסר:

(ג׳) מיומי אלכסנדרוס מלכא לא קם מלך כותיה בכל עבר נהרא: (ד׳) הוא בנה מדינתא רבתא על ספר ימא למיהוי ליה לבית מלכו וקרא לה מדינת אנטיוכס על שמיה: (ה׳) ואף בגרים תניניה בנה מדינתא אוחרנתא לקיבלת וקרא לה בגרים על שמיה וכן שמהתהון עד יומא דנא: (ו׳) בשנת עשרין ותלת שנין למלכותיה היא שנת מאתן ותלת עשר שנין לבנין בית אלהא דך שוי אפוהי למיסק לירושלם: (ז׳) ענא ואמר להדברוהי הלא ידעתון די איתאי עמא יהודאי די ביהוד בינגא: (ח׳) לדחלתנא לית אינון מתקרבין ובנימוסנא לא עבדין ודתי מלכא שבקין למיעבד דתיהון: (ט׳) ואף אינון מסברין ליום תבר מלכיא ושולטניא דאמרין אימתי ימלוך עלינא מלכא ונשלוט בימא וביבשתא וכל עלמא בידנא יתמסר: (י׳) לית רבות מלכותא למישבק אילין על אפי ארעא: י״א) כען איתו וניסק ונגזר עליהון ונבטל מנהון קימא דאתגזר בהון שבתא ירחא ומהילותא. ושפר פתגמא בעיני רברבנוהי ובעיני גברוהי: י״ב) בה שעתא קם אנטיוכס ושלח נקנור תניניה בחיל ובעם שגיא ואתא לקרתא דיהוד לירושלם: (י״ג) קטל בה קטלא שגיא ובנא פרכא בבית מקדשא באתרא די אמר אלהא דישראל לעבדוהי נבייא תמן אשרי שכינתאי לעלמא. ביה באתרא נכסו בי חזירא ואעילו מן דמיה לעזרתא דקודשא: (י״ד) כל קבל דנא כדי שמע יוחנן בר מתתיה כהנא רבא דנא עבדא אתמלי רגז וחמא וצלם אנפוהי אשתני ואתמליך בלביה מה די יכיל למיעבד על דנא:

(ט״ו) באדין יוחנן בר מתתיה עבד ליה חרבא זרתין תרתין אורכא פתיה זרתא חדא תחות לבושוהי עטפה: (ט״ז) ולירושלם אתא וקם בתרע קרתא וקרא לתרעיא ואמר להון אנא יוחנן בר מתתיה אתיתי למיעל קדם נקנור: (י״ז) באדין עלין תרעיא ונטריא ואמרין ליה כהנא רבא די יהוד קאים בתרעא. ענה נקנור ואמר להון עול יעול. (י״ח) אדין יוחנן הועל קדם נקנור ענה נקנור ואמר ליוחנן אנת הוא חד מן מרדיא די מרדו במלכא ולא בעיין שלם מלכותיה: (י״ט) ענה יוחנן קדם נקנור ואמר כען אתיתי קדמך די אנת צבי אנא עביד. (כ׳) ענה נקנור ואמר ליוחנן הן כצבינאי את עביד סב חזירא ונכוס על פרכא ולבוש לבושא דמלכא ורכוב על סוסיא דמלכא וכאחד מן חברי מלכא תהוי: (כ״א) וכנמא פתגמא התיביה יוחנן מרי אנא דחיל מן בני ישראל דילמא די ישמעון דעבדית כן וירגמונני באבנא. (כ״ב) יפקון כל אינש מן קודמך דילמא יהודעון. אדין נקנור הנפק כל אינש מן קדמוהי: (כ״ג) כל קבל דנא ביה זמנא זקף יוחנן בר מתתיה עינוהי לאלהא שמיא וסדר צלותיה קדם רבון עלמא י״י: ענא ואמר אלהי ואלהא אבהתי אברהם יצחק ויעקב לא תמסרנני ביד ערלא הדין די הן יקטלינני יהך וישתבח בבית דגון טעותיה ויימר טעותי מסרתיה בידי: (כ״ד) בה שעתא פסע עלוהי פסעין תלת וקבע חרבא בלביה ורמא קטילא בעזרתא דקודשא קדם אלה שמיא: (כ״ה) ענה ואמר יוחנן לא תשוי עלי חובא דקטלתיה בקודשא כען כן תמסור כל עממיא די אתו עמיה לאעקא

(ג׳) מימי אלכסנדרוס המלך לא קם מלך כמוהו בכל עבר הנהר: (ד׳) הוא בנה מדינה גדולה על חוף הים להיות לו לבית מלכות ויקרא לה מדינת אנטיוכיא על שמו: (ה׳) וגם בגרים משנהו בנה מדינה אחרת כנגדה ויקרא לה בגרים על שמו וכן שמותן עד היום הזה: (ו׳) בשנת עשרים ושלש שנים למלכו היא שנת מאתים ושלש עשרה לבנין בית אלהים שם פניו לעלות לירושלים: (ז׳) ויען ויאמר לשריו הלא ידעתם כי יש עם היהודים אשר בירושלם בינינו: (ח׳) לאלהינו אינם מקריבים ודתנו אינם עושים ודתי המלך עוזבים לעשות דתם: (ט׳) וגם הם מיחלים ליום שברון המלכים והשלטונים אומרים מתי ימלוך עלינו מלכנו ונשלוט בים וביבשה וכל העולם ינתן בידנו: (י׳) אין כבוד למלכות להניח אלה על פני האדמה: (י״א) עתה באו ונעלה עליהם ונבטל מהם את הברית אשר כרת להם אלהיהם שבת ראש חדש ומילה. וייטב הדבר בעיני שריו ובעיני כל חילו: (י״ב) באותה שעה קם אנטיוכס וישלח את נקנור משנהו בחיל גדול ועם רב ויבא לעיר יהודה לירושלם: (י״ג) ויהרג בה הרג רב ויבן במה בבית המקדש במקום אשר אמר אלהי ישראל לעבדיו הנביאים שם אשכין שכינתי לעולם. במקום ההוא שחטו החזיר ויביאו את דמו לעזרת הקדש. (י״ד) ובהיות זה כאשר שמע יוחנן בן מתתיה כהן גדול כי נעשה זה המעשה, וימלא קצף וחמה וזיו פניו נשתנה ויועץ בלבו מה שיכול לעשות על זה:

(ט״ו) אז יוחנן בן מתתיה עשה לו חרב שתי זרתות ארכה וזרת רחבה תחת בגדיו עטופה: (ט״ז) ויבא לירושלים ויעמד בשער המלך ויקרא לשוערים ויאמר להם אני יוחנן בן מתתיה באתי לבוא לפני נקנור: (י״ז) ואז באו השוערים והשומרים ויאמרו לו הכהן הגדול מהיהודים עומד בפתח ויען נקנור ויאמר להם בא יבא: (י״ח) אז הובא יוחנן לפני נקנור ויען נקנור ויאמר ליוחנן אתה הוא אחד מן המורדים אשר מרדו במלך ואינם רוצים בשלום מלכותו: (י״ט) ויען יוחנן לפני נקנור ויאמר אדני עתה הנני באתי לפניך אשר תרצה אעשה: (כ׳) ויען נקנור ויאמר ליוחנן אם כרצוני אתה עושה קח חזיר ושחטהו על הבמה ותלבש בגדי מלכות ותרכב על סוס המלך וכאחד מאוהבי המלך תהיה: (כ״א) וכאשר שמע יוחנן השיבו דבר אדני אני ירא מבני ישראל פן ישמעו כי עשיתי כן ויסקלוני באבנים: (כ״ב) עתה יצא כל איש מלפניך פן יודיעום. אז הוציא נקנור מלפניו כל איש: (כ״ג) בעת ההיא נשא יוחנן בן מתתיה עיניו לאלהי שמים ותקן תפלתו לפני אלהיו, ויאמר אלהי ואלהי אבותי אברהם יצחק ויעקב אל נא תתנני ביד הערל הזה כי אם יהרגני ילך וישתבח בבית דגון אלהיו ויאמר אלהי נתנו בידי: (כ״ד) באותה שעה פסע עליו שלש פסיעות ויתקע החרב בלבו וישלך אותו חלל בעזרת הקדש לפני אלהי השמים: (כ״ה) ענה יוחנן ויאמר אלהי לא תשים עלי חטא כי הרגתיו עתה בקודש כן תתן את כל העמים אשר באו עמו להצר

ליהוד ולירושלם: (כ"ו) אדין נפק יוחנן בר מתתיה ביומא דנא ואגח קרבא בעממיא וקטל בהון קטליא סגיא: (כ"ז) מנין קטליא דקטל בהון ביומא דנן שבעה (מאתן אלפין ושבעין ותרין) אלפין דהוו קטלין אלין לאלין: (כ"ח) במתיבותיה בנה עמודא על שמיה וקרא ליה קטיל תקיפין: (כ"ט) וכדי שמע אנטיוכס מלכא דאיתקטיל ניקנור תניניה עקת ליה לחדא ושלח להייתי ליה בגרים חייבא מטעי עמיה: (ל') ענה אנטיוכס ואמר לבגרים הלא ידעת הלא שמעת בני ישראל מה עבדו לי קטלו חילי ובזו משרייתי ורברבני: (ל"א) כען על נסכון אנתון רחיצין אף בתיכון דילכון אינון. איתי וניסק עליהון ונבטל מנהון קיימא די גזר להון אלהא דשמיא שבתא ירחא ומהילותא: (ל"ב) אדין בגרים חייבא וכל משרייתיה אתא עליהון לירושלם וקטל בה קטלא סגיא וגזר בה גזירתא גמירא על שבתא ועל ירחא ועל מהילותא: (ל"ג) כל קבל דנא מן די מלת מלכא מהחצפא [אשכחו] גבר די גזר בריה. אייתון גברא ואף אנתתיה וצליבינון לקבל ינקא: (ל"ד) ואף אנתתא די ילידת בר בתר דמית בעלה וגזרתיה לתמניא יומין. וסליקת על שורא די ירושלם וברה גזירה בידה: (ל"ה) ענת ואמרת לך אמרין בגרים חיבא אנתון מסברין לבטלא מיננא קימא די גזיר עמנא קימא דאבהתנא לא פסיק מיננא ושבתא ירחא ומהילותא מבני בניהון לא יעידון. (ל"ו) ואפלת ברה לארעא ונפלת בתריה ומיתו תרויהון כחדא וסגיאין מן בני ישראל די הוו עבדין כן ביומיא האינון ולא משניין קיים אבהתהון: (ל"ז) ביה זמנא אמרין בני ישראל אלין לאלין איתו ונהך ונשבות במערתא. ולמה נחלל יומא דשבתא. ואכלי קורציהון קדם בגרים: (ל"ח) באדין בגרים חייבא שלח גוברין די זיינא ויתיבו על פום מערתא ואמרין להון יהודאי פוקו לוותנא אכלו מן לחמנא ושתו מן חמרנא ועובדנא תהוון עבדין: (ל"ט) ענין בני ישראל ואמרין אלין לאלין דכירין אנחנא מה דאתפקדנא על טורא דסיני שיתא יומין תעבדון עבדתיכון וביומא שביעאה תניחון. כען טב לנא דנמות במערתא מן דנחלל יומא דשבתא: (מ') כל קבל דנא כדי לא נפקו לוותהון איתיאו אעין ואוקידו על פום מערתא ואתקטילו כאלף גברי גבר ואנתתיה: (מ"א) בתר דנא נפקו חמשא בני מתתיה יוחנן וארבע אחוהי ואגיחו קרבא בעממיא קטלא סגיא קטילו בהון ותרכינון להיפרכי ימא דאתרחיצו לאלה שמיא: (מ"ב) באדין בגרים חייבא יתיב בספינתא וערק לוות מלכא אנטיוכס ועמיה גוברין משזבי חרבא: (מ"ג) ענה בגרים ואמר לאנטיוכס מלכא אנת מלכא שמת טעים לבטלא מן יהוד שבתא ירחא ומהילותא ואשתדור רב ומרדי בגוה: (מ"ד) די אן עללין כל עממיא אומיא ולישניא לא כהלין לחמשא בני מתתיה מן אריון אינון תקיפין מן נשריין אינון קלילין ומן דובבן אינון חציפין: (מ"ה) כען מלכא ישפר עלך מלכי טבא ולא תגיח בהון במשרייתא אלין די הן תגיח בהון בגוברין זעירן תתבהית באנפי כל מלכיא: (מ"ו) להן כתוב ושלח אגרין בכל מדינת מלכותך דיתון רברבני חילא ולא ישתאר מנהון

ליהודה ולירושלם: (כ"ו) אז יצא יוחנן בן מתתיה ביום ההוא וילחם בעמים ויהרג בהם הרג רב: (כ"ז) מספר ההרוגים אשר הרג ביום ההוא שבע מאות אלף ושנים ושבעים אלף אשר היו הורגים אלה לאלה: (כ"ח) בשובו בנה עמוד ויקרא על שמו ממית החזקים: (כ"ט) ויהי כאשר שמע אנטיוכס המלך כי נהרג משנהו נקנור ויצר לו למאד וישלח להביא לו את בגרים הרשע המטעה את עמו: (ל') ויען אנטיוכס ויאמר לבגרים הלא ידעת אם לא שמעת אשר עשו לי בני ישראל הרגו חילי ויבוזו מחנותי ושרי: (ל"א) עתה על ממונכם אתם חוסים גם בתיכם לכם הם. באו ונעלה עליהם ונבטל מהם הברית אשר כרת להם אלהי השמים שבת ר"ח ומילה: (ל"ב) אז בגרים הרשע וכל מחנותיו בא לירושלים ויהרג בהם הרג רב ויגזור בה גזרה גמורה על שבת ראש חדש ומילה: (ל"ג) בהיות זה כאשר היה דבר המלך נחפז מצאו איש אשר מל בנו ויביאו האיש ואשתו ויתלו אותם כנגד הילד: (ל"ד) וגם אשה אשר ילדה בן אחרי מות בעלה ותמל אותו לשמנה ימים. ותעל על חומת ירושלים ובנה המהול בידה: (ל"ה) ותען ותאמר לך אומרים בגרים הרשע אתם חושבים לבטל מאתנו הברית אשר כרת עמנו. ברית אבותינו לא נבטל ממנו ושבת ראש חדש ומילה מבני בנינו לא יוסרו: (ל"ו) ותפיל בנה לארץ ותפול אחריו וימותו שניהם כאחד ורבים מבני ישראל היו אשר עושים כן בימים ההם ולא שנו ברית אבותם: (ל"ז) בזמן ההוא אמרו בני ישראל אלה לאלה באו ונלך ונשבות במערה פן נחלל את יום השבת. וילשינו אותם לפני בגרים: (ל"ח) אז בגרים הרשע שלח אנשים חלוצים ויבואו וישבו על פי המערה ויאמרו אליהם יהודים צאו אלינו אכלו מלחמנו ושתו מיינו ומעשינו תהיו עושים: (ל"ט) ויענו בני ישראל ויאמרו אלה לאלה זוכרים אנחנו אשר צונו ה' על הר סיני ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות. עתה טוב לנו אשר נמות במערה מאשר נחלל את יום השבת: (מ') בהיות זה כאשר לא יצאו אליהם היהודים ויביאו עצים וישרפו על פי המערה וימותו כאלף איש ואשה: (מ"א) אחרי כן יצאו חמשה בני מתתיה יוחנן וארבעה אחיו וילחמו בעמים ויהרגו בהם הרג רב ויגרשום לאיי הים כי בטחו בד' אלהי השמים: (מ"ב) אז בגרים הרשע נכנס בספינה אחת וינס אל אנטיוכיא אל המלך ועמו אנשים פליטי חרב: (מ"ג) ויען בגרים ויאמר לאנטיוכס המלך אתה המלך שמת צווי לבטל מן היהודים שבת ראש חדש ומילה מרמה גדולה ומרד בזה (מ"ד) אשר אם ילכו כל העמים והאומות וכל הלשונות לא יוכלו לחמשת בני מתתיהו אשר מאריות הם חזקים ומנשרים הם קלים ומדובים הם ממהרים: (מ"ה) עתה המלך עצתי תיטב עליך ולא תלחם באנשים מעט כי אם תלחם בהם ותבוש בעיני כל המלכים: (מ"ו) לכן כתוב ושלח ספרים בכל מדינות מלכותך ויבאו שרי החילים ולא ישאר מהם

עד חד. ואף פילייא מלובשי שירייתא יהון עמהון. (מ"ז) ושפר פתגמא הדין בעיני אנטיוכס מלכא ושלח אגרין לכל מדינות מלכותיה ואתו רברבני כל עממיא ומלכותא. ואף פילייא לובשי שירייתא עמהון אתו: (מ"ח) תנינית קם בגרים חייבא ואתא לירושלם ופגר שורא ונתק אבולא ותרע במוקדשא תלת עשר תרעתיא ואף מן אבנוהי פגר עד דהוו כעפרא. חשב בלביה ואמר זמנא הדא לא יכלין לי די רב חילי ותקיפת ידאי. ואלהא שמיא לא חשיב כך: (מ"ט) וכדי שמעו חמשא בני מתתיה קמו ואתו למצפיא דגלעד די הוות תמן שיזבא לישראל בימי שמואל נביא: (נ') צומא גזרו ויתיבו על קיטמא למיבעי רחמין מן קדם אלהא שמיא: (נ"א) באדין נפל בלבהון מלתא טבא יהודה בוכרא שמעון תנינא יוחנן תליתאה יונתן רביעאה אלעזר חמשאה: (נ"ב) בריך יתהון אבוהון וכדין אמר להון. יהודה ברי אודמינך כיהודה בר יעקב דהוה אמתיל לאריא: (נ"ג) שמעון ברי אודמינך כשמעון בר יעקב דקטיל כל יתבי שכם: (נ"ד) יוחנן ברי אודמינך כאבנר בן נר רב חילא דישראל. יונתן ברי אודמינך כיונתן בר שאול דקטיל פלשתאי: (נ"ה) אלעזר ברי אודמינך כפנחס בר אלעזר די קנאי קנאה ושזיב לישראל: (נ"ו) על דנא נפקו חמשא בני מתתיה ביומא דנא ואגיחו קרבא בעממיא וקטלו מנהון קטלא סגיא ואיתקטיל מנהון יהודה: (נ"ז) בה שעתא כדי חזו בני מתתיה דאתקטל יהודה תבו ואתו לוות אבוהון: (נ"ח) ואמר להון למה תבתון עני ואמרי דאתקטיל יהודה אחינא דהוה חשיב כוות כלנא: (נ"ט) ענה מתתיה ואמר להון אנא איפק עמכון ואגיח קרבא בעממיא דילמא יובדון בית ישראל ואתון אתבריתון על אחיכון: (ס') ונפק מתתיה ביומא דנא עם בנוהי ואגח קרבא בעממיא: (ס"א) ואלה די שמיא מסר כל גיברי עממיא בידיהון וקטלו בהון קטלא סגיא כל אחודי סייפא וכל נגודי קשתא ורברבני חילא וסגניא לא אישתאר בהון כשזיב וערקו שאר עמא להיפרכי ימא: (ס"ב) ואלעזר הוה מתעסק לקטלא פילייא וטמע בפרתא דפילין. וכדי תבו בעוהי בין חייא ובין מיתיא ולא אשכחוהי. בתר כן אשכחוהי בפרת פילייא. (ס"ג) וחדו בני ישראל דאיתמסרו בידיהון שנאיהון. מנהון קלו בנורא ומנהון דקרו בחרבא ומנהון צליבו על צליבא: (ס"ד) ובגרים חייבא מטעי עמיה קלוהי עמא בית ישראל בנורא: (ס"ה) באדין אנטיוכס מלכא כדי שמע דאתקטיל בגרים חייבא וכל רברבי חילא דעמיה יתיב בספינתא וערק להיפרכי ימא. והוה כל אתר דהוה עלי מרדין ביה וקרין ליה ערוקא: (ס"ו) בתר דנא עלין בית חשמונאי לבית מקדשא ובנו תרעין מפגרין וסגרו תרעתא ודכיאו מקדשא ועזרתא מן קטיליא ומן סאבותא: (ס"ז) ובעו משחתא דכא לאדלקות אנהריתא ולא אשכחו אילהין צלוחית חדא די הוות חתימא בעזקת כהנא רבא וידעו די הוה דכי כאדלקות יומא חד הוה ביה: (ס"ח) ואלהא די שכין שמיה תמן יהב ביה ברכתא ואדליקו מיניה יומין תמניא: (ס"ט) על כן קימו בידהם חשמונאי קימא ותקיפו אסרא

אחד וגם פילים מלובשים שריונים יהיו בהם: (מ"ז) וייטב הדבר בעיני אנטיוכס המלך וישלח ספרים בכל מדינות מלכותו ויבאו שרי עם ועם ומלכות ממלכות ופילים מלובשים שריונים עמהם באו: (מ"ח) שנית קם בגרים הרשע ויבא לירושלים בקע החומה וינתק המבוא וישבר במקדש שלש עשרה פרצות וגם מן האבנים שבר עד אשר היו כעפר. ויחשב בלבו ויאמר הפעם הזאת לא יוכלו לי כי רב חילי ועוז ידי ואלהי השמים לא חשב כן: (מ"ט) וכשמוע חמשה בני מתתיה קמו ויבאו למצפה גלעד אשר היה שם פליטה לבית ישראל בימי שמואל הנביא: (נ') צום גזרו וישבו על האפר לבקש רחמים מלפני אלהי השמים: (נ"א) אז נפל בלבם עצה טובה יהודה הבכור השני שמעון השלישי יוחנן הרביעי יונתן החמישי אלעזר: (נ"ב) ויברך אותם אביהם וכן אמר יהודה בני אודה ממך כיהודה בן יעקב אשר היה נמשל כאריה: (נ"ג) שמעון בני אודה ממך כשמעון בן יעקב אשר הרג יושבי שכם: (נ"ד) יוחנן בני אודה ממך כאבנר בן נר שר צבא ישראל. יונתן בני אודה ממך כיונתן בן שאול אשר הרג עם פלשתים: (נ"ה) אלעזר בני אודה ממך כפנחס בן אלעזר אשר קנא לאלהיו והציל את בני ישראל: (נ"ו) על זה יצאו חמשה בני מתתיה ביום הזה וילחמו בעמים ויהרגו בהם הרג רב ויהרג מהם יהודה: (נ"ז) באותה שעה כאשר ראו בני מתתיה כי נהרג יהודה שבו ויבאו אל אביהם: (נ"ח) ויאמר להם למה שבתם ויענו ויאמרו על אשר נהרג אחינו אשר היה חשוב ככלנו: (נ"ט) ויען מתתיה אביהם ויאמר אני אצא עמכם ואלחם בעמים פן יאבדו בית ישראל ואתם נבהלתם על אחיכם: (ס') ויצא מתתיה ביום ההוא עם בניו וילחמו בעמים: (ס"א) ואלהי השמים נתן כל גבורי העמים בידם ויהרגו בהם הרג רב כל אחזי חרב וכל משכי קשת שרי החיל והסגנים לא נותר בהם שריד וינוסו שאר העמים למדינות הים: (ס"ב) ואלעזר היה מתעסק להמית את הפילים ויטבע בפרש הפילים וכאשר שבו בקשוהו ולא מצאוהו, ואח"כ מצאוהו אשר טבע בפרש הפילים: (ס"ג) וישמחו בני ישראל כי נתנו בידיהם שונאיהם. מהם שרפו באש ומהם דקרו בחרב ומהם תלו על העץ: (ס"ד) ובגרים הרשע המטעה את עמו שרפו אותו בית ישראל באש: (ס"ה) ואז המלך אנטיוכוס כאשר שמע אשר נהרגו בגרים הרשע וכל שרי החיל אשר עמו נכנס בספינה וינס למדינת הים. ויהי כל מקום אשר היה בא שמה מורדים בו וקורין אותו הבורח: (ס"ו) אחרי כן באו בני חשמונאי לבית המקדש ויבנו את השערים הנשברים ויסגרו הפרצות ויטהרו את העזרה מן ההרוגים ומן הטומאות: (ס"ז) ויבקשו שמן זית זך להדליק המנורה ולא מצאו כי אם צלוחית אחת אשר היתה חתומה בטבעת כהן גדול וידעו כי היתה טהורה, והיה בה כשיעור הדלקת יום אחד: (ס"ח) ואלהי השמים אשר שכן שמו שם נתן ברכה והדליקו ממנה שמונה ימים: (ס"ט) על כן קימו בני חשמונאי קיום וחזקו איסר

ורשמו ובני ישראל כחדא עמהון למיעבד תמניא יומין אלין יומי חדותא כיומי חדות מועדיא דכתיבין בספר אורייתא: (ע׳) ולאדלקא בהון אנהרותא להודעא די עביד אלהא שמיא נצחנין בהון לא למספד ולא למגזר צום ותענית, להן כל אינש די איתי עלוהי מן קדמת דנא ויצלי קדם אלהיה: (ע״א) ברם חשמונאי ובנוהי ואחיהון לא גזרו בהון למשבק עבידת פולחנא די מקדשא. מן עדנא דנא לא הוה שם למלכות יון: (ע״ב) וקבלו מלכותא בני חשמונאי ובני בניהון מן עידנא דנא ועד חרבן בית אלהא דך מאתן ושית שנין: (ע״ג) עד יומיא האלין בני ישראל בכל גלותהון נטרין יומיא אלין וקרי להון ימי חדו מעשרים וחמשה יומין לירחא דכסלו תמניא יומין: (ע״ד) מן עידנא ההוא ועד עלמא לא עדון מנהון בבית מקדשיהון. כהניא ולויא וחכימהון קימו עליהון ועל בני בניהון עד עלמא. כבודך י״י.

ובני ישראל עמם כאחד לעשות שמונה ימים האלה ימי משתה ושמחה כימי מועדים הכתובים בתורה: (ע׳) ולהדליק בהם נרות להודיע אשר עשה להם אלהי השמים נצוחים. ולכן אסור לספוד בהם ולא לגזור (בהם) צום ותענית זולתי אשר מקובל עליו לפני זה ויתפלל לפני אלהיו: (ע״א) אך חשמונאי ובניו ואחיהם לא גזרו בהם לבטל עבודת מלאכה במקדש. ומן העת ההיא לא היה שם למלכות יון: (ע״ב) ויקבלו המלכות בני חשמונאי ובני בניהם מהעת הזאת עד חרבן בית האלהים מאתים ושש שנים: (ע״ג) על כן בני ישראל מהיום ההוא בכל גלותם שומרים הימים האלה. ויקראו להם ימי משתה ושמחה מחמשה ועשרים לחדש כסלו שמנה ימים: (ע״ד) מן העת ההיא ועד העולם לא יסורו מהם אשר היו עושין בבית מקדשם הכהנים והלוים וחכמיהם אשר קימו עליהם ועל בני בניהם עד עולם.

האל אשר עשה עמהם נס ופלא הוא יעשה עמנו נסים ונפלאות ויקוים בנו מקרא שכתוב כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, אמן:

מדרש מעשה חנוכה

[מכ״י מינכען נדפס באוצר טוב ח״א 039, ובית המדרש ח״ה]

כתיב (ירמיה נ׳) כה אמר ה׳ צבאות עשוקים בני יהודה ובני ישראל וגו׳ וכתיב גואלם חזק ה׳ צבאות שמו ריב יריב את ריבם למען הרגיע את הארץ והרגיז ליושבי בבל. אמרו בימי היונים נתחייב מקרא זה שהערימו סוד על ישראל אמרו בואו ונחדש עליהם גזירות עד שיבעטו באלהיהם ויאמינו בע״ז שלנו. עמדו וגזרו כל בן ישראל שעושה לו בריח או מסגור לפתחו ידקר בחרב, וכל כך למה כדי שלא יהיה לישראל כבוד ולא רשות (צניעות), שכל בית שאין לו דלת אין לו כבוד ולא צניעות וכל הרוצה ליכנס נכנס בין ביום ובין בלילה. כיון שראו ישראל כך עמדו ובטלו כל דלתות בתיהם ולא היו יכולין לא לאכול ולא לשתות ולא לשמש מטותיהם, בשביל גנבין ולסטין ופריצי יונים, ולא רואין שינה בעיניהם לא יום ולא לילה, ונתקיים עליהם מקרא שכתוב ופחדת לילה ויומם (דברים כ״ח). אמרו לפני הקב״ה רבש״ע כמה אנו יכולים לסבול? אמר להם בעון מזוזה, אלא אעפ״כ רווחה תמצא בגזירה זו. והיו ישראל שרויין בלא דלתות, ואין לך דבר מעביר רעות האשה מעל בעלה כדלת שנאמר לך עמי בא בחדרים וגו׳ (ישעיה כ״ו), ועמדו בגזרה זו שלש שנים, כיון שראו יונים שעמדו ישראל בגזירה ולא נכשל אחד מהם בשום דבר רע, עמדו וגזרו עליהם גזירה אחרת, והעבירו קול: כל אדם מישראל שיש לו שור או שה יחקק על קרניו שאין לו חלק באלהי ישראל, וכל כך למה כדי שלא יאכלו ישראל בשר ולא חלב ולא גבינה, ולא יהיה להם חרישה. אמרו יודעים אנו שאין יכולין לעמוד בגזירה זו. כיון ששמעו ישראל כך נצטערו צער גדול אמרו ח״ו שנכפור באלהינו, עמדו ומכרו בהמתן בין טהורה בין טמאה, והיו ישראל מהלכין ברגלים, ועליהם נתקיים ראיתי עבדים על סוסים וגו׳. אמר להם הקב״ה בעון שמנעתם עצמכם מעלות בשלש רגלים לירושלם ולהקריב קרבנות וליתן מתנות כהונה, לכן נתקיים עליכם שורך טבוח לעיניך, אלא אעפ״כ רווחה תמצאו בגזירה זו, והיו הצביים והאיילים וכל מיני עופות טהורים באים ונכנסים לבתיהם של ישראל, לפי שהיו בלא דלתות ובאין ישראל ותופסין אותן ושוחטין ואוכלין בשר ונותנין שבח להקב״ה ואמרו ברוך הוא שהפך עצת אויבינו לטובה, שאילו היו דלתות לבתים היאך היתה כל צידה נכנסת אצלינו. השיבם הקב״ה אתם חסתם על כבודי ולא כפרתם בי אף אני זמנתי לכם צידה, וכיון שראו היונים שעמדו ישראל בגזירה זו, עמדו וגזרו כל מי שאשתו הולכת לטבילה ידקר בחרב וכל הרואה אותה הרי היא לו לאשה ובניה לעבדים, כיון שראו ישראל כך מנעו עצמם מלשמש, וכיון ששמעו יונים כך אמרו הואיל ואין ישראל משמשין מטותיהם אנו נזקקין להן, כיון שראו ישראל כך חזרו על נשיהן בלא טבילה בעל כרחן, אמרו רבש״ע בעל כרחינו שלא בטובותינו, שאין האשה רוצה לישב תחת בעלה בלא עונתה. אמר להם הקב״ה הואיל ועשיתם בלא כוונה אני אטהר אתכם ופתח לכל אחד ואחד מהן מעיין בתוך ביתו, והיו נשיהם טובלות בתוך בתיהם ונתקיים עליהם מקרא זה ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה, ונתקיים עליהם עוד מקרא זה אם רחץ ה׳ את צואת בנות ציון. כיון שראו יונים שאין ישראל מרגישין בגזירותיהם עמדו וגזרו עליהם גזירה מרה ועכורה, שלא תכנס כלה בלילה הראשון מחופתה אלא אצל ההגמון שבמקום ההוא. כיון ששמעו ישראל כך רפו ידיהם ותשש כחם ונמנעו מלארס, והיו בנות ישראל בוגרות ומזקינות כשהן בתולות, ונתקיים עליהם

בתולותיה נוגות והיא מר לה (איכה א׳), והיו יונים מתעללות בבתולות ישראל, ונהגו בדבר הזה שלש שנים ושמונה חדשים, עד שבא מעשה של בת מתתיהו כהן גדול שנשאת לבן חשמונאי ואלעזר היה שמו, כיון שהגיע יום שמחתה הושיבוה באפריון, וכשהגיע זמן הסעודה נתקבצו כל גדולי ישראל לכבוד מתתיהו ובן חשמונאי שלא היו באותו הדור גדולים מהם, וכשישבו לסעוד עמדה חנה בת מתתיהו מעל אפריון וספקה כפיה זו על זו וקרעה פורפירון שלה ועמדה לפני כל ישראל כשהיא מגולה ולפני אביה ואמה וחותנה. כיון שראו אחיה כך נתביישו ונתנו פניהם בקרקע וקרעו בגדיהם, ועמדו עליה להרגה, אמרה להם שמעוני אחיי ודודיי, ומה אם בשביל שעמדתי לפני צדיקים ערומה בלי שום עבירה הרי אתם מתקנאים בי, ואין אתם מתקנאים למסרני ביד ערל להתעולל בי! הלא יש לכם ללמוד משמעון ולוי אחי דינה שלא היו אלא שנים וקנאו לאחותם והרגו כרך כשכם ומסרו נפשם על ייחוד של מקום ועזרם ה׳ ולא הכלימם, ואתם חמשה אחים יהודה יוחנן יונתן שמעון ואלעזר, ופרחי כהונה יותר ממאתים בחור, שימו בטחונכם על המקום והוא יעזור אתכם שנאמר כי אין מעצור לה׳ להושיע וגו׳ (ש״א י״ד). ופתחה פיה בבכיה ואמרה רבש״ע אם לא תחוס עלינו חוס על קדושת שמך הגדול שנקרא עלינו ונקום היום נקמתנו. באותה שעה נתקנאו אחיה ואמרו בואו ונטול עצה מה נעשה, נטלו עצה זה מזה ואמרו בואו ונקח אחותינו ונוליכנה אצל המלך הגדול ונאמר לו אחותנו בת כהן גדול ואין בכל ישראל גדול מאבינו, וראינו שלא תלין אחותינו עם ההגמון, אלא עם המלך שהוא גדול כמותינו, ונכנסנו עליו ונהרגהו ונצא, ונתחיל אח״כ בעבדיו ובשריו, והשם יעזרנו וישגבנו, נטלו עצה וכו׳ ועשה להם הקב״ה תשועה גדולה, ושמעו בת קול מבית קדש הקדשים: כל ישראל נצחו טליא באנטוכיא, כן יעשה המקום ישועה בימינו אלה.

מעשה חנוכה נוסח ב׳

[בית המדרש ח״ד א׳ בשם מדרש לחנוכה]

בשנת כ״ג שנים למלך אנטיוכס הוא שנת רי״ג לבנין בית שני רוח רעה נוססה בו וחרב חדה לשונו שלופה מתערה להכות ארץ בשבט פיו. ויען ויאמר לכל שריו ועבדיו הפרתמים היושבים ראשונה במלכות, הלא תדעו הלא תשמעו כי הנה עם בני ישראל אשר בירושלם גוי עז פנים ודתיהם שונות מכל עם ואת דתי המלך אינם עושים, אשר גאון וגובה להם האומרים ידינו רמה ותמיד כל הימים מקוים שברון המלכים, לאמר כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים וזרח בחושך אור לישרים ולכל בני ישראל יהיה אור במושבותם.

ולי אני המלך אין שוה להניחם, ועתה קומו ונקומו עליהם למלחמה לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד, הבה נתחכמה לו לבטל מהם את יום השבת ומילה ור״ח, וייטב הדבר בעיני שריו ועבדיו לעשות כדבר המלך. בעת ההיא שלח את ניקנור משנהו בחיל גדול ועם רב ויבא לירושלם ויצר עליה בקול ענות וחרופים לחרף מערכות אלהים ויהרוג בה הרג רב. א״ר שמעון בן יוחאי בת היתה לו למתתיהו כ״ג שאין כיופיה בכל העולם ומקודשת לאחד מבני חשמונאי, ובא אחד מן היונים ותפסה בבלוריתה והציע ספר תורה תחתיה ובא אליה בפני ארוסה, ולהעלות חמה ולנקום נקם בנה במה בביהמ״ק ושחטו דבר אחר (חזיר) ויביאו את דמו אל עזרת הקדש. ורוח ה׳ לבשה את יוחנן בן מתתיהו ויקנא קנאת ה׳ צבאות ויחמול על עם הקדש שה פזורה ישראל וילבוש בגדי נקם לנקום נקמת בני ישראל מאת היונים ויועץ בלבו ויעש לו חרב קטנה ויחגור אותה תחת מעילו, ויצא לרחוב העיר ויבא עד לפני שער המלך ויקרא לשוערים ויאמר אליהם אני יוחנן בן מתתיהו הנני בא לבא לפני אדוניכם, ויאמרו נערי המלך אל המלך הנה יוחנן הכהן הגדול עומד בחצר, ויאמר המלך יבא ויבא יוחנן לפני המלך ויאמר לו ניקנור מדוע אתה עובר את מצוות המלך ואינך חפץ בשלום מלכותו, הלא ידעת אם לא שמעת כי יש לאל ידי בכח גבורת חיילות לעשות עמכם רע עד בלתי השאיר לכם שריד ופליט, כי עתה גם אותך הרגתי ואותם שרפתים כקש לפני רוח, ומי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי כי יציל ה׳ את ירושלם מידי. ויען יוחנן למלך לאמר עתה באתי אליך כל אשר תחפוץ אעשה לא אסור ממצותיך ימין ושמאל. ויאמר לו המלך במה יודע איפה כי אתה סר אל משמעתי הלא כאשר תקרב אל המזבח ותעשה את חטאתך ואת עולתך בחלב ודם החזיר הזה ותלבש בגדי מלכות אשר לבש בו המלך ותרכב על מרכבת המשנה אשר לו ואשר ניתן כתר מלכות בראשך. ויאמר יוחנן אנכי אעשה כדברך כאשר אדוני מצוה רק אין דבר כי יגורתי מפני האף והחמה עם בני ישראל, הן אזבח תועבת ה׳ על המזבח לעיניהם ולא יסקלוני?! אך בזאת יאות לי לעשות בדברך בהוציאך כל איש מלפניך ואני ואתה ואין זולתך ואז אעשה כדבר המלך, פן יודיעון הדבר אל עם בני ישראל. ויטב הדבר בעיני המלך ויצו לאמר הוציאו כל איש מעלי ולא עמד איש אתו מכל הנצבים עליו. ויהי בלכתם ויתפלל יוחנן לפני ה׳ ויאמר: ה׳ אלהי ישראל יושב הכרובים אתה הוא האלהים לבדך לכל ממלכות הארץ, אתה עשית את השמים ואת הארץ, הטה אזנך ושמע פקח עיניך וראה את דברי אנטיוכס אשר שלחו לחרף מערכות אלהים חיים ומלך עולם, אמנם ה׳ החריבו מלכי אשור את הגוים ואת ארצם ונתנו את אלהיהם באש, כי לא

אלהים המה כי אם מעשה ידי אדם עץ ואבן ויאבדום. ואתה ה' אלהינו הושיעני נא מידו פן ילך וישתבח ויתפאר בבית דגון אלהיו לאמר אלהי נתנם בידי וכחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה. וכבלות עתרתו חיזק ואמץ לבבו ויאמר ה' אלהים זכרני נא וחזקני נא אך הפעם הזה ואנקמה נקמת בני ישראל, ויקרב יוחנן אליו ויתקע החרב בלבו, ויהי כאשר כרע שם נפל שדוד את פני הקדש. ויהי אך יצוא יצא יוחנן כ"ג מאת פני הקדש וירע תרועה גדולה ויערוך מלחמה בעמים. ויהרוג בהם הרג רב שבעה אלף ושבע מאות ושנים ושבעים מבלעדי העם אשר נהרגו איש בחרב רעהו.

ויהי כאשר שמע אנטיוכס כי נהרג משנהו ניקנור ויצר לו מאד וישלח ויקרא לכל שריו ועבדיו וגם למשנהו הגדול ויאמר אליהם האם בגוי הזה לא תתנקם נפשי אשר השחיתו וחבלו חיילות ויבוזו מחנותי ושריי, ועתה מה אנו מחשים הבא נא נבוא אליהם למלחמה לבטל מהם את השבת ור"ח ומילה, ומי האלהים אשר יציל אותם מידי. וישלח את בגרים בחיל גדול ועם רב ויבא לירושלם ויצר עליה, וימרו את אלהים עליון ויכעיסוהו בבמותם ובפסיליהם יקניאוהו במזבח אלהיהם, ויעבירו קול במחנה מטעם המלך לאמר כל איש ואיש אשר ישמור שבתות ה' ור"ח ומילה יומת. ורבים מבני ישראל בימים ההם מסרו נפשם בעבור כבוד המקום ב"ה ולא בטלו ברית אבותם. ואשה אחת מבני הלוים מלתה את בנה לשמונה ימים בתופים ומחולות, והיא עלתה על חומת ירושלים ובנה חתן דמים מהול בידה ותען ותאמר לפני ה': כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך, לא נסוג אחור לבנו, ותט אשורנו מני ארחיך, והשליכה עצמה עם בנה מעל החומה וימותו שניהם. וכמוה עשו רבים מבני ישראל ולא הפרו את ברית אבותם ואת קדוש ישראל יעריצו.

וקהל קדושים אמרו איש אל רעהו הנה דבר המלך בחמה שפוכה לבטל ממנו את השבת, דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים, וכתוב בתורתנו ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות הלא טוב לחסות בה' ונשבות את שבתותינו אם יחינו ונחיה ואם ימיתנו ומתנו. ויועצו לשבות השבת במערה אחת הם נשיהם וטפם. ויוגד למלך לאמר הנה אנשים באו הנה במערה אחת לשבות את שבתותם, וישלח המלך את חיילותיו חלוצים לצבא וישבו על פי המערה ויקראו אותם אליהם בדבר המלך לאמר מדוע מריתם את דת המלך ועתה בא נא וסורו נא אל משמעתו של מלך והצלתם את נפשותיכם ממות. ויענו כל העם יחדיו לאמר אשר דבר ה' נעשה ונשמע, אשר ציוני על הר סיני ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות, הלא טוב לנו מות ביד ה' פה ולא נחלל את יום השבת ח"ו. וכאשר ראו כל אנשי הצבא כי לא אבו הלוך ברדתי מלכיהם, ויביאו עצים וישרפו על פי המערה וימותו לפני ה' כאלף איש ואשה.

ויהי כשמוע יוחנן בן מתתיהו וד' אחיו את כל זאת אזרו חיל בגבורתם ובעזרם ומגינם של אביהם שבשמים אשר בטחו בו וילחמו בעמים ויהרגו הרג רב אין חקר ואין מספר, לא נשאר בהם עד אחד, אפס (זולתי) בגרים אשר נס אל אנטיוכיא אל המלך ועמו אנשים פליטי חרב מוכים ומעונים, ויעץ בגרים ויאמר לאנטיוכס הן אתה שמת טעם לבטל את השבת ר"ח ומילה, נבול תבול גם אתה וכל העם הזה אשר ברגליך, כי אם ילכו כל העם וכל הלשונות האלה לא יוכלון לעמוד כפני חמשת בני מתתיתו כ"ג אשר מאריות גברו ומנשרים קלו.

ועתה המלך עצתי תיטב עליך ולא תלחם במתי מעט פן נהיה לבוז ולקלס לעיני כל העמים ומלכי ארץ וכל לאומים, אם על המלך טוב יכתב ונשלוח ספרים בכל מדינות מלכותך ויבואו כל שרי עם ועם ולא ישאר מהם עד אחד, ויעש המלך כדבר בגרים, ויבואו מכל מדינות המלך שרי עם ועם אלפים ורבבות חיילות חלוצי צבא, וכאשר ראה בגרים כי כביר מצאו ידו וחיילים יגבר ורב מאד מחנהו אין חקר ואין מספר, קם בגרים ויבא לירושלם ויצר עליה, ויחל לחרף מערכות אלהים חיים ומלך עולם, ויבקע החומה וינתק וישבר במקדש י"ג פרצות ויחשוב בלבו לאמר הפעם הזאת לא יוכלו לי, כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי. א"ר יצחק בר נחמני אלף ושמונים ריבוא גייסות באו עם בגרים הרשע ואמר לישראל שוטים אתם שתעשו מלחמה עם חיילים שאין להם שיעור, אם תאמרו אלהיכם יביא מבול כבר נשבע שלא יביא מבול לעולם, ואם גבריאל יעמוד בנו לשרוף אותנו כמו שעשה לסנחריב הרי אנו סכים עצמנו בדם חזיר ובש"ז של סוסים ולא יגע בנו. נשאו ישראל עיניהם למרום ויאמרו לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תן כבוד שלא יתבזה בעכו"ם, עכשיו יאמרו אין לאלהיהם עצה אחרת, וכך כתיב גדול העצה ורב העליליה. אמר הקב"ה חייכם מחשבתי גדולה משלכם כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב, באותה שעה היו ישראל מצפים להרי מזרח אולי יבואו להם עכו"ם פרסיים לעזרתם, אז חרה לו למתתיהו כ"ג וא"ל לחשמונאי ולא כתיב ארור הגבר אשר שם בשר זרועו לו ומן ה' יסיר לבו וברוך הגבר אשר שם ה' מבטחו? א"ל יפה אמרת אני ושבעה בני ואתה ושלשה בנים הם י"ב שבטי יה עדות לישראל, מובטח אני בהקב"ה שיעשה לנו נסים ונפלאות, ויצומו וילבשו שקים ואפר לבקש רחמים מלפני אלהי השמים עזרם ומגינם של ישראל, וכבלותם להתפלל קמו מכרוע על ברכיהם ויעצמו עשתנותם, מנשרים קלו ומאריות גברו וילחמו בעמים ויהרגו בהם הרג רב. א"ר יצחק בר נחמני באותה שעה תפס הקב"ה שבעים שרים של מעלה משרי או"ה ורצע אותם במרצע של אש

ויאמר להם הרגו איש את קרובו ואם ימלט אחד מהם נפשיכם תחת נפשו. וכשהיו היונים מורים חצים והרבות באו המלאכים ונעצו אותם בלבו של היונים, הוי חרבם תבוא בלבם וקשתותם תשברנה, והיו בני חשמונאי רואים הנסים ואומרים ה׳ ילחם לנו. וכל מלך ומלך מהמלכים שנהרג היו באים המלאכים ומבזבזים ממנו והטילו לבתיהם של ישראל, שהם לא היו יכולים ליטול את השלל מפני החללים, ואת חיילותיהם מהם שרפו בני ישראל מהם דקרו בחרב ומהם תלו על העץ ובגרים הרשע שרפו אותו בית ישראל באש. ואז אנטיוכס המלך כאשר שמע אשר נהרגו בגרים וכל שרי החיל אשר עמו וינס במדינות הים והיה כל מוצאו אותו במקום אשר היה שם, ששם באו המורדים בו, היו קוראין אותו הבורח.

ואח״כ באו בני חשמונאי לבית המקדש ויבנו הערים ויסגרו הפרצות ויטהרו את העזרה מן ההרוגים ומהטומאות, ויבקשו שמן זית זך להדליק את המנורה ולא מצאו כי אם צלוחית אחת אשר היתה חתומה בטבעת הכ״ג וידעו כי הוא שמן טהור, והיה בה כשיעור הדלקת יום אחד ואלהי השמים אשר שכן שמו שם הניח ברכה בשמן, והיו מוצאים כל לילה ולילה אחר עריכת הנרות האסיך מלאה שמן והעלו הנרות ממנו שמונה ימים, ועל הצלחם ונס האסיך ההוא קבלו וקיימו היהודים עליהם ועל זרעם להיות עושים את שמונת ימי חנוכה בהלל ובהודאה בכל שנה ושנה וזכרם לא יסוף מזרעם. ברוך הרב את ריבנו והנוקם את נקמתנו והמשלם גמול לכל אויבי נפשינו, ברוך האל המושיע.

תם מדרש מעשה חנוכה

מדרש לחנוכה

[בית המדרש חדר א׳ צד 132 מכ״י לפסיא]

ישתבח שמו של הקב״ה שהוא לבדו דר במרום ושוכן על שלש מאות ותשעים רקיעים, ובכל רקיע יש שם כסא כבוד עליו ובכל אחד ואחד יש לו משרתים שרפים ואופנים וכרובים וגלגלים. ואל תתמה בדבר זה שהרי מלך בשר ודם שיש לו כמה מקומות יש לו בתים ועליות ותחתונים, כ״ש הקב״ה שהעולם שלו וכן השמים בנוים משלש מאות ותשעים [רקיעים]. ובזמן שבית המקדש היה קיים והיו ישראל עושים רצונו של מקום היה הקב״ה יושב על ערבות של רקיע שביעי מרוב אהבה לישראל. ולאחר שחטאו ישראל עלה למעלה למעלה עד ג׳ מאות ותשעים רקיעים שנאמר אלך ואשובה אל מקומי.

דרש מרי בר מר, מאי דכתיב כי נר מצוה ותורה אור, תלה הכתוב המצוה בנר, מה נר זה אינו עומד לאדם אלא לשעה אף המצוה אינה מגינה אלא לשעה, והחזרה תלה באור, מה אור זה מאיר לעולם אף תורה מאירה בעוה״ז ובעוה״ב שנאמר בהתהלכך תנחה אותך בעוה״ז ובשכבך תשמור עליך בעוה״ב. אמר רבא דרחים רבנן הוי ליה בנין רבנן, דמוקיר רבנן הוי ליה חתנוותא רבנן, דדחיל מרבנן הוא גופיה הוי צורבא מרבנן, ואי לאו בר הכי הוא משתמעון מילי כצורבא מרבנן. אמר רב הונא הרגיל בנר חנוכה הויין ליה בנים תלמידי חכמים, הזהיר במזוזה זוכה לדירה נאה, הזהיר בקידוש היום זוכה וממלא גרבי יין.

תנו רבנן, בימי מלכות יון הרשעה גזרו על ישראל שכל מי שיש לו בריח בתוך ביתו יחקוק עליו שאין לשונאי ישראל (1) חלק ונחלה באלהי ישראל, מיד הלכו ישראל ועקרו בריחים שבבתיהם. ועוד גזרו שכל מי שיש לו שור יכתוב על קרנו שאין לשונאי ישראל חלק באלהי ישראל, הלכו ישראל ומכרו שוריהם. ועוד גזרו עליהם שיהיו בועלין נשיהן נדות הלכו ישראל ופרשו מנשיהן. ועוד גזרו שכל מי שנושא אשה תבעל להגמון תחלה ואח״כ תחזור לבעלה. ונהגו בדבר הזה שלש שנים ושמונה חדשים עד שנשאת בתו של יוחנן כ״ג, כיון שרצו להוליכה אצל אותו ההגמון פרעה ראשה וקרעה בגדיה ועמדה ערומה בפני העם, מיד נתמלא יהודה ואחיו חימה עליה ואמרו הוציאוה לשריפה ואל יתגלה דבר זה למלכות מפני סכנת נפשות, שהעיזה פניה להיות ערומה בפני כל העם הזה. אז אמרה לו היאך אתבזה לפני אחי ורעי ולא אתבזה בעיני ערל וטמא שאתם רוצים למעול בי ולהוליך אותי לשכב אצלו. כיון ששמע יהודה וחביריו כך נועצו יחדיו להרוג ההגמון, מיד הלבישו הנערה בלבוש מלכות ועשו חופה של הדס מבית חשמונאי עד ביתו של הגמון ובאין כל בעלי נבל וכנור ובעלי זמר והיו מזמרים ומרקדים עד שבאו לבית ההגמון. כיון ששמע ההגמון כך אמר לשריו ועבדיו ראו אותם שהם מגדולי ישראל מזרע אהרן הכהן כמה הם שמחים לעשות רצוני ראויים הם לכבוד גדול, וצוה להוציא חוץ שריו ועבדיו ונכנס יהודה וחביריו עם אחותו אצל ההגמון וחתכו ראשו ובזזו כל אשר לו. והרגו שריו ועבדיו ודרסו היונים עד גמירא חוץ מעיקר המלכות. וישראל שהיו בעיר היו ברתת וברעד בשביל אותם בחורי ישראל. יצאה בת קול ואמרה „נצחו טליא דאזלו למעבד קרבא באנטוכיא" וחזרו אותו בחורים וסגרו השערים ועשו תשובה ועסקו בתורה ובגמילות חסדים. כיון ששמע מלך יונים שהרגו ישראל הגמון שלו קבץ כל עמו ובא לפני ירושלם והביא אותה במצור, ונפחדו מאד היהודים, והיתה שם אשה אלמנה **יהודית** שמה ולקחה שפחתה והלכה אצל שערי ירושלם ואמרה הניחו אותי לצאת שמא יעשה המקום נס על ידי, ופתחו לה ויצאה, והלכה לפני המלך, ויאמר לה מה תבקשי, ואמרה אדוני! בת גדולים מישראל אנכי ואחי נביאים ושמעתי שהיו מתנבאים

---

(1) לישנא מעליא נקיט.

שמחר תפול ירושלם בידך, כיון ששמע כך שמח שמחה גדולה. והיה לו אחד מחכמיו שהיה רואה וחוזה בכוכבים והיה אומר רואה אני שישראל חוזרים בתשובה ואי אתה יכול להם, חזור למקומך, ונתמלא המלך חמה עליו וצוה לחטפו, ואסרו ידיו ורגליו לתלות אותו על העץ אצל ירושלם ויאמר המלך מחר כשתפול ירושלם בידינו נהרוג אותו. והיה המלך מאמין לאותה יהודית ויאהב אותה ויאמר לה רצונך שתנשאי לי? ואמרה לו אדוני המלך איני ראויה אפילו לאחד מעבדיך, ואמנם כיון שלבך נוטה לזה תעביר כרוז בכל המחנה שכל מי שיראה שתי נשים הולכות אצל המעיין אל יפגעו בהן לפי שצריכה אני לילך לשם לרחוץ עצמי ולטבול. מיד העבירו הכרוז ועשתה כך, ועשה המלך משתה גדול ושתו ונשכרו, ואח"כ הלכו כל אחד ואחד לאוהליו והמלך ישב בחיקה וישן, והלכה אותה יהודית ונטלה סייף שלו וחתכה ראשו ופשטה סדין עליו, והלכה עם ראשו של מלך אצל שערי ירושלם ואמרה פתחו לי השערים שכבר עשה הקב"ה נס על ידי, אמרו לה לא דייך שזנית וקלקלת אלא שבאת בעלילה עמנו, מיד הראה להם ראשו של מלך, כיון שראוהו פתחו השערים ויצאו והרימו קול שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. כיון ששמעו יונים כך אמרו למחרת באים עלינו, והלכו למלך ומצאוהו בלא ראש ונפל עליהם אימה ופחד וברחו כלם, וירדפו ישראל אחריהם והרגו מהם כמה וכמה. כן יעשה הקב"ה נקמה בשונאינו מהרה ויחיש לנו ישועה ככתוב ובא לציון גואל.

דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת, והכתיב והארץ כבגד תבלה? אלא אלו ישראל שנקראו ארץ שנאמר כי תהיו אתם ארץ חפץ. דור הולך ודור בא אלו או"ה שבכל דור ודור יועצים על ישראל לאבדם והקב"ה מצילנו מידם שנאמר עמו אנכי בצרה אחלצהו ואכבדהו. א"ר אלעזר בא וראה כמה חביבים ישראל לפני המקום שלעולם מקדים להם רפואה למכה שנאמר כרפאי לישראל. בא יון הרשעה וגזרו וחשכו עיניהם של ישראל ואמרו שכל מי שמזכיר שמו של הקב"ה ידקר בחרב, והרבה מישראל נהפכו למינות, והיה שם משומד אחד בליעל תתני בן פחת שמו, שהיה יועץ עצות רעות על ישראל ואמר שכל זמן שיקריבו קרבן של שחר ושל בין הערבים אינם נופלים בידכם, עמדו ובטלוהו, וחזר עוד אותו בליעל ואמר אלהיהם שונא זימה, אם תוכלו להכשילם בזנות תמשלו עליהם, עמדו וגזרו שכל מי שיכתוב כתובה לאשתו יקרעו אצבעותיו. חזר ואמר מצוה אחת יש להם שאם לא יעשו אותה יאבדו מן העולם וזו הדלקת נר בבית המקדש, שנאמר להעלות נר תמיד וכתוב עליו תן חלק לשבעה וגם לשמונה, תן חלק לשבעה שכל מי שיש לו חלק בשבע נרות שהן מאירות תמיד בביהמ"ק וגם לשמונה ימי החג אין בריה יכולה להם, עמדו וטמאו כל השמנים שבביהמ"ק ולא נשתייר כ"א פך שמן שלא היו יודעים שהיה מונח תחת המזבח ונעשה נס והדליקו מאותו פך קטן שמונה ימים, ועמד הקב"ה וקבע להם שמונה ימי חנוכה שלא היה מועד עד עכשיו. אמר הקב"ה חשבתם לעקור שבעת הנרות ושמונה ימי החג הנני מביא עליכם שמונה ימים ושבעה בני חשמונאי שמאבדים אתכם מן העולם. אתם אמרתם שכל מי שיזכיר שמי ידקר בחרב, אני קובע הלל לשמי שמונה ימי חנוכה, ועליהם אמר דוד למנצח על השמינית.

חרבם תבוא בלבם וקשתותם תשברנה, אמר רשב"י אלו יונים שעשו מלחמה עם חשמונאי ובניו, ובשעה שנכנסו להיכל הלך יוני אחד ולקח ספר תורה והביא חנה בת יוחנן כ"ג שלא היה כיפיה בעולם והיתה נישאת לאלעזר בן חשמונאי, ורצה אותו יוני לבוא עליה בפני בעלה ואביה, אמר יוחנן כ"ג למתתיהו אני ושלשה בני ואתה ושבעה בניך הרי י"ב כנגד י"ב שבטים, מובטח אני שהקב"ה עושה נס על ידינו. מיד הרים אלעזר הסייף והרג אותו היוני ואמר עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ. א"ר יצחק ששים רבוא אלף גייסות הוו וכל אחד מהם היה לו אלף איש תחתיו שבאו עם גליסקס הרשע להלחם עם בית חשמונאי, והיה אומר אותו הרשע מה לנו לירוא? הם שנים עשר כנגד חיל גדול! שמא תאמר אלהיהם יוציא כוכבים ממסילות ויעשה מלחמה עמנו ושודדים אותנו כדרך שעשה עם סיסרא, הרינו סכין עצמנו בדם חזיר ובש"ז של סוס שאין נוגעים אותנו. ואם תאמרו יביא מבול, כבר נשבע בשמו הגדול שלא יביא מבול לעולם. אם תאמרו ישלח נחשים ועקרבים ודובים בדרך שעשה בכותיים הרי אנו רוכבין על פילים שאין חיות נוגעות בהם. והיו ישראל עומדים בתפלה ואמרו רבש"ע גלוי וידוע לפניך שלא עמדנו להלחם כנגדם אלא בעבור שמך הגדול שלא יתבזה בגוים, ואם אינך עושה נס על ידינו יאמרו אין לו עצה, וכתיב בך גדול העצה ורב העליליה. מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר שתוקו בניי, התיצבו וראו נקמת ה' אשר יעשה בגוים, והביא כל השרים (שרי מעלה) של שבעים אומות ואמר להם כל אחד מכם יהרוג את שלו מן החיל של אותו רשע, ואם ינוס אחד מהם הרי נפשו תחת נפשו, שנאמר ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום במרום וגו'. מיד ירדו לארץ וכל יוני שהיה חץ על קשתו לזרוק בישראל היה המלאך מחזירו ונועץ בלבו, שנאמר קשת גבורים חתים וגם חרבם תבוא בלבם. והיו בני חשמונאי רואין זה את זה ואמרו ה' ילחם לכם ואתם תחרישון. תניא שלש שנים לא היה אדם יכול לעבור שם מפני ריחם, ושבע שנים זרעו ישראל שדותיהם וכרמיהם בלא זבל מדם שלהם, ועשרים ושלש שנים הסיקו ישראל מרומחיהם וקשתם, ועליהם אמר הכתוב שם רשעים ירקב, ועל בית חשמונאי וכיוצא בהם זכר צדיק לברכה, וחזרו לביתם לשלום, ולא מצאו שמן טהור אלא פך

קטנה שהיה בשיתין המזבח ולא היה שמן אלא כדי להדליק לילה אחד ונעשה נס והדליקו ממנו שמונה ימים, ולפיכך קבעו שמונת ימי חנוכה.

תם מדרש לחנוכה

חסר ויתר: או „מדרש טעמי חסרות ויתרות", שבו נמצאו טעמים ע"פ הדרש על כל חסרות ויתרות ועל קצת קרי וכתיב במסורה על התנ"ך ובפרט על התורה. ובמקומות הרבה יש פשטים פשוטים לפרש הפסוקים והמאמרים וחקירות יפות לדורשי כתבי הקדש. אמנם לפעמים החסרות והיתרות שבמדרש מתנגדות למסורה שלנו כי היה למסדר נוסחא אחרת ואין לסמוך עליו כ"א על המסורה שלנו לפי בעל מנחת שי. המדרש הזה נזכר בסמ"ג עשין סי' כ', ובמדרש רבה במדבר דף רמ"ד ע"ג (צונץ גא"פ דף 284), והביאו הרא"ש במס' ברכות פ"ה סי' י"ז ובמגילה פ"ג סי' כ"א וז"ל: וכן כתוב בפירוש רבנו חננאל לשנים קורא החזן כהנים, אבל שליח צבור המפסיק עבירה היא בידו, אבל מה שהשליח צבור אומר התיבות של ברכת כהנים לא חשיב הפסק. והכי איתא במדרש טעמי חסרות ויתרות: אמור להם [מלא וי"ו) מלמד ששליח צבור אומר להם על כל דבור ודבור עכ"ל. (וכן הביאו המאמר הזה בעלי התוספות בברכות ל"ד, בד"ה לא יענה אמן). ור' שלמה רפאל מנורצי כתב בספר מנחת שי לאיוב ל"ח וז"ל: ויען ה' את איוב מן הסערה: במדרש חסרות ויתרות מן הסערה קרי מנהסערה כתיב, לפי שהיה איוב מטיח דברים כלפי מעלה ואומר רבש"ע שמא נתחלף לך בין איוב לאויב, שנאמר למה פניך תסתיר ותחשבני לאויב לך, וכשנגלה עליו השי"ת שנאמר ויען ה' את איוב מנהסערה א"ל הקב"ה אני מונה שערותיו של אדם ולא נתחלף לי בין נימא לנימא, ונתחלף לי בין איוב לאויב? ומה השיב איוב להקב"ה, מי זה מעלים עצה בלי דעת לכן הגדתי ולא אבין נפלאות ממני ולא אדע (שם מ"ב) עכ"ל (עי' ב"ב ט"ז). ר' שמחה תלמיד רש"י ז"ל במחזור ויטרי סי' תקי"ח כתב: אלו הן חסרות ויתרות הנמצאות בספרי אגדה וכתוב בהן טעם, ורובם במסורת וסדרתים בלא טעם אותן של תורה לבדן למצוא בלי עמל, יש צריכין (טעם) ויש שאינן צריכין וכו'. בעל הטורים השתמש לרוב במדרש הזה אף כי לא הזכירו בשם בעת שנותן טעמים על השינוים במסורה בתורה. מדרש חסר ויתר נמצא בכ"י שונים בנוסחאות שונות, מהן מקוטעות ובלתי שלמות. ר"א ברלינר הו"ל כ"י מינכען מהמדרש הזה בספרו פליטת סופרים (מאינץ תרל"ב), ורש"א ווערטהיימער הדפיס מדרש חסרות ויתרות מכ"י פארמא עם השואה מכ"י הנמצא במצרים (ירושלם תרנ"ט), עם שתי נוסחאות מקוטעות בספרו בתי מדרשות ח"א וח"ג (שם, תרנ"ג—תרנ"ה), ועי' רב פעלים אות ט' (צד 65). ספר נכבד לביאור עניני המסורה בחסר ויתיר וקרי וכתיב הוא פירוש המסורה לר' יוסף יוזל ב"ר משה מפראנקפורט בשם „תורת יוסף" הכולל דרושים ופשטים על מסורת התורה (ווילהרמסדארף שנת תפ"ה).

מדרשי חסר ויתר

[מס' פליטת סופרים לר"א ברלינר צד 36]

מקראות הסתומות ששוברין (מפרשין ופותרין) זה את זה, כגון אם לא בריתי יומם ולילה (ירמיה ל"ג כ"ה) שלח ידיו בשלומיו חלל בריתו (תהלים נ"ה כ"א), וכגון וה' המטיר על סדום ועל עמורה (בראשית י"ט כ"ד) הנני ממטיר לכם לחם (שמות ט"ז ד'), וכגון אשר לא ישא פנים לזקן (דברים כ"ח נ') ישא ה' פניו אליך (במדבר ו' כ"ו), וכגון פוקד עון אבות על בנים (שמות כ' ה') לא יומתו אבות על בנים (דברים כ"א ט"ז), וכגון מתים בל יחיו (ישעיה כ"ו) יחיו מתיך נבלתי יקומון (שם), וכמה מקראות וכמה דברים מי יוכל לפרשם אילמלא רבותינו ז"ל שפירשום, תדע שכן הוא (עי' ספרי נשא פמ"ב וברכות ז'.).

כל אלהים שבתורה ושבמקרא (נ"ך) חסרים. בראשית ברא אלהים למה חסר? לפי שאינו מדקדק עם בריותיו בדין, שאילו מדקדק לא היה העולם מתקיים אפילו שעה אחת. אלהים לא תקלל (שמות כ"ב כ"ז) למה חסר, לפי שאין דנין דין אמת לאמתו. ויריעו כל בני אלהים (איוב ל"ח ז')) למה חסר, אינו דין שיהא של הקדוש ב"ה חסר ושל מלאכי עולם ושל ישראל מלא. אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פ"ב ו') למה חסר, לפי שלא עמדו בצדקתם אלא עבדו את העגל בחצי היום שנאמר וירא העם כי בשש משה (שמות ל"ב א') חסר כתיב לומר בשש שעות עבדו את העגל. ישראל נקראים אלהים שנאמר אני אמרתי אלהים אתם, המלאכים קרואים אלהים שנאמר ויריעו כל בני אלהים, דיינים נקראים אלהים שנאמר אלהים לא תקלל ועוד, למה חסר? לפי שאפילו צדיק גמור הוא השוחד מסיתו שנאמר כי השוחד יעור וגו' (דברים ט"ז י"ט), ועוד דיינים נקראים אלהים שנאמר אשר ירשיעון אלהים (שמות כ"ב ט'). אלהים של ע"ז למה חסר? לפי שאין בהם ממש עד שתבא הישועה ויתמלאו של הקב"ה ושל דיינים.

כל לעלם שבמקרא חסר וי"ו חוץ מב': וגם בך יאמינו לעולם (שמות י"ט ט'), ללמדך שכל העולם בטל ודבר אחד מן התורה לא יבטל. ושוב לא תדרוש שלומם וטובתם כל ימיך לעולם (דברים כ"ג ז') מלא, לומר שאע"פ שהם מתגיירין שנאה טמונה בלבם.

כל כהן שבמקרא חסר עד שיבא אליהו, שנאמר ויאמר התרשתא להם אשר לא יאכלו מקדש הקדשים עד עמוד כהן לאורים ולתומים (עזרא ב' ס"ג).

כל תולדת שבמקרא חסר (וי"ו השני) חוץ מב': אלה תולדות השמים והארץ (בראשית ב' א'), ואלה תולדות פרץ (רות ד' י"ח) ואותן החסרין וי"ו למה? בשביל ו' דברים שבין העולם לבריות שנבראו, ואלה הן: קומתו של אדם הראשון, וזיוו, ופרי הארץ, וקלקול המאורות, ועבודת האדמה, ועוד אחת שלא נתפרשה

עכשיו. אלה תולדות השמים מלא למה? שנברא העולם על מליאתו [ואלה תולדות פרץ מלא למה, שכל מה שחסר העולם משנברא ועד שבא פרץ הוא ממלא אותם. ושנים אין בהם וי"ו:] ואלה תולדת ישמעאל (בראשית כ"ב י"ב) ואלה תולדת עשו (שם ל"ו א') למה חסר? ללמדך שאין זכות אבות נזכרת להם.

כל אלהי שבמקרא חסר חוץ מאחד: וירום אלוהי צור ישעי (תהלים י"ח מ"ז), כשהישועה באה כל החסרות מתמלאות.

כל עפרן מלא ואחד חסר, לפי שאמר לו לאברהם שקלין חסירין אני נוטל ממך, וכשבא לגבות לא גבה אלא קנתירין. דאמר ר' יוסי בר חנינא כל שקלים שנאמרו בתורה סתם אינן אלא סלעים חוץ משקלים של עפרון שהם קנתירין, ולפיכך ארבע מאות האחרון (בראשית כ"א ט"ז) מלא.

כל אבותכם של מקרא חסר חוץ מן אחד: אלהי אבותיכם (שמות ג' י"ג) מלא יו"ד, ולמה? ללמדך שבזכות יעקב נגאלו ישראל ממצרים, וכן לעתיד בזכותו נגאלים שנאמר וזכרתי את בריתי יעקוב (ויקרא כ"ו מ"ב) מלא, לפי שהיתה מטתו שלמה ולא נמצא בה פסולת.

כל ארן שבתורה חסר לפי שעדיין לא נכתבה התורה ולא נתנה בתוכו, אלא משנכתבה ונתנה בתוכו נעשין כל ארון שבתורה מלאין.

כל אבתיו שבמקרא חסירין חוץ מן ג': וגם כל הדור ההוא נאספו אל אבותיו (שופטים ב' י') מלא, למה? שכל אותו הדור כשרים ושלמים היו, כענין שנאמר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע; תבא עד דור אבותיו (תהלים מ"ט כ') מלא, ללמדך שנפשותיהן של רשעים דרות עמהן בחשך שהן מלאים רשע; כל לבבו הכין לדרוש האלהים ה' אלהי אבותיו (דהי"ב ל' י"ט) [להודיעך שהיה שלם]. הרי שלשה שמות, ומה ת"ל לא אלהי אחז ולא אלהי אמציה ולא אלהי יהורם בן שפט ולא אלהי אחזיה ולא אלהי ירבעם כ"א אלהי דוד אלהי שלמה אלהי אסא אלהי יהושפט אלהי עזיה אבותיו, מלא וי"ו כנגד ששה צדיקים שלפניו וששת רשעים.

כל אבתם שבתורה חסר חוץ מב', אלה קרואי העדה נשיאי מטות אבותם (במדבר א' ט"ו); כי מטה אחד לראש בית אבותם (שם י"ז י"ח), שלא תאמר אין עונות עונשין אלא בני אדם הדיוטות, שהרי הן עונשין נשיאים וראשי אבות.

כל שבתתי חסרים וי"ו ואחד מלא (ויקרא כ"ג ל"ח) לומר לך שכל המקבל עליו עול שבת מעבירין ממנו טרחות ששת (וי"ו) ימי בראשית. וישבתו העם ביום השביעי (שמות י"ז ל') חסר (יו"ד) לפי שלא שמרו ישראל אותה שבת כהלכתה. [והעברת שופר תרועה בחדש השביעי למה חסר, לפי שיום עשירי אינו רובו של חדש].

כל שינה שבמקרא כתיב בה"א חוץ מן אחד, כן יתן לידידו שנא (תהלים קכ"ז ב'), [שהם ישנין שינה אחת עריבה וממנה הם נגרעין לעתיד לבא], ומי גרם לו לעשות ידיד? לפי שתלמידי חכמים משכימים ומעריבים ועוסקים בתורה ושונים בעולם הזה הקב"ה נותן להם ריוח וישינים שינה וממנה מקיצים לעוה"ב, שנאמר על זאת הקיצותי ואראה (ירמיה ל"א כ"ו), ואומר הנה נחלת ה' בנים שכר פרי הבטן (תהלים ק"כ) והם נחלתו של הקב"ה, ומה מנחיל להם אלו שכתוב בהם להנחיל אוהבי יש (משלי ח' כ"א).

כל חטא שבמקרא חסר א' ללמדך שאין פורענות שולטת באדם אלא א"כ הכריעו עונותיו על זכיותיו אפילו אחת כמו שנאמר מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז' ח').

כל וירא יתר א', של הקב"ה (אם נאמר בו וירא) מפני שהוא רואה את הבריות ראיות יתירות ומעביר עליהם, ושל בשר ודם בשביל ראייה שיש בו הוא סורר ביראה.—הנפלים היו בארץ (בראשית ו') ושם ראינו את הנפלים בני ענק מן הנפלים (במדבר י"ד ל"ג) שלשתם חסרים, ולמה? אמר הקב"ה הללו נופלים מגבורתם כענין שנאמר לכן יפלו בנפלים (ירמיה ו' ט"ו).

כל נשא [של בריות] כתיב בשי"ן, למה? לפי שהשכחה מצויה בבני אדם, ושל הקב"ה מי אל כמוך נשא עון למה בשי"ן, שאע"פ שאין שכחה לפניו אלא כביכול הוא משכיח עונותיהם של ישראל, ושל נבלה והנושא את נבלתם, למה בשי"ן? בין בשוגג בין במזיד [לכך כל נושא ולשון נשיאה כתוב בשי"ן].

כל שמחה שבמקרא בשי"ן, למה? לפי ששמחת העוה"ז אינה שמחה שלימה מפני שהיא נמחית. חירם וחירום, עד שלא נטל שכר משלמה היה רם משנטל שכר רום; עמיהוד עמהוד, (2) למה? אמר הקב"ה יוסף היה עמי ועשה רצוני דכתיב ולא שמע אליה לשכב אצלה (בראשית ל"ט י').

לחת חסר ללמדך ששני לוחות האחרונות מן הראשונות נכפלו, וישלך מידו (מידיו קרי) את הלוחות (שמות ל"ב י"ט) חסר יו"ד, ללמדך שהיד הגדולה רמזה לו שישבר אותן, אמר מוטב שיהיו כפנויה ואל יהיו כאשת איש, היא שהכתוב משבחו, ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל (סוף דברים) איזו היא יד חזקה שעשה לעיני כל ישראל? הוי אומר זה שיבור הלוחות, כענין שנאמר ואשברם לעיניכם (שם י' י"ז).

אמור להם (במדבר ו' כ"ג) מלא וי"ו, למה,

---

(2) עמיהוד אבי אלישמע נשיא אפרים (במדבר א' י') שהיה מבני יוסף ודרש עמיהוד עמי—הוא אלישמע ששמע לאל ועשה רצונו. עי' ויקרא רבה פכ"ג.

ללמדך ששליח צבור צריך לומר ברכת כהנים על כל דבור ודבור ועל כל אמירה ואמירה, ולמה ברכת כהנים ראשונה שלש תיבות? כנגד ג׳ אבות אברהם יצחק ויעקב, שניה חמש כנגד חמשה ספרי תורה שבזכות אבות ניתנה תורה, שלישית שבע כנגד ז׳ רקיעים.

ותכסהו בשמיכה (שופטים ד׳ י״ח) בשי״ן כתיב, אמרו חכמים פישפשו בכל הכלים (בתנ״ך), ולא מצאו כלי ששמו שמיכה, ומה הוא שמיכה? אמר הקב״ה שמי־כה אני מעיד שלא נגע בה אותו רשע. מרכבת פרעה (שמות ט״ו ד׳) חסר וי״ו למה, שעברו ישראל הים בשש שעות בלילה, וכיון שעלה האחרון של ישראל מן הים ירה הראשון של מצרים לשם, וכן הוא אומר ויהי באשמורת הבקר וגו׳, וכתיב יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו וגו׳ (דברים י״ז ז׳). ויבא נעמן בסוסו ברכבו (מ״ב ה׳ ט׳) בסוסו כתיב חסר יו״ד לומר שאע״פ שהיה נעמן שר צבא נהג כבוד באלישע והשפיל עצמו ולא בא לפתחו בכל סוסיו ובכל מרכבותיו אלא בסוס אחד כדכתיב בסוסו.

כל הר חרב שבתורה חסר וי״ו חוץ מן אחד שנאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב (שמות ל״ג ו׳) מלא, ללמדך עד שלא חטאו ישראל במעשה העגל היתה חרב לפניהם ומאבדת כל אויביהם, וכשחטאו היתה חרב עליהם (נ״א נעשה חורב מלשון חרבה.)

ויהונתן בן גרשום בן מנשה (שופטים י״ח ל׳) נו״ן של מנשה תלויה, הוא משה וכתיב מנשה, ללמדך כי אותו יונתן בן בנו של משה רבינו היה, וכיון שנעשה מומר לע״ז לא זכה לקרות שמו על שם משה, משום שנאמר כי אין זכרון לחכם עם הכסיל (קהלת ב׳ ט״ז). ולמה נקרא שמו על שם מנשה לפי שעשה מעשה מנשה. בוא וראה כמה דורות יש בין יהונתן ומנשה וקרא יהונתן על שמו ועדיין לא נברא מנשה. משל לגנב שהיה בעיר, כל מה שאחרים גונבים בעיר תולין בו. ולמה נו״ן תלויה? לומר אם זכה ועשה תשובה נקרא בן משה ואם לא—בן מנשה. מה נאמר בבני דן: הם באו עם בית מיכה ויאמרו לו מי הביאך הלום, אין אתה בן בנו של משה שנאמר בו אל תקרב הלם (שמות ג׳ ה׳)? ומה אתה עושה בזה, אמרו לו לא כתיב במשה זקנך ויאמר אליו ה׳ מה זה בידך (שם ד׳ ב׳)? ומה לך פה, לא כך כתיב במשה ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה׳ כ״ח)! אמר להם כזאת וכזאת עשה לי מיכה. ולאחר כך עשה תשובה, שראה דוד שהיה חמדן בממון ומינהו על האוצרות, כדכתיב ושבואל בן גרשם נגיד על האוצרות (דהי״א כ״ו כ״ד) שבואל, ששב לאל בכל לבו. וימנע מרשעים אורם (איוב ל״ח ט״ו) עי״ן תלויה (בתיבת מרשעים) לומר לך (בתחלה) כיון שנעשה אדם ראש למטה נעשה ראש (צ״ל רש) למעלה. יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ׳ י״ד) עי״ן תלויה אם זכו מיאר ואם לא זכו מיער [3].

כל ימלך שבמקרא חסר וי״ו בר מן אחד, תחת עבד כי ימלוך (משלי ל׳ כ״ב) מלא, למה כתיב חסר? וכי בדין הוא שיהא של הקב״ה חסר ושל ב״ו מלא? [אלא למה נתוסף בתוכו וי״ו? לומר לך ווי לעולם כשימלוך עליו הדיוט ועבד. ולמה כל ימלך של ב״ו חסר, כגון והוא ימלך תחתי (מ״א א׳ ל״ה), אלא שאין מלכות ב״ו מלכות שלמה. ולמה של הקב״ה חסר כגון ה׳ ימלך לעולם ועד (שמות ט״ז י״ז), אפשר שאין מלכותו של הקב״ה שלימה?! אלא כל זמן שזרעו של עשו בעולם וממליכין עליהם ע״ז כביכול אין מלכותו של הקב״ה שלימה. ואימתי תהא שלימה, לכשיעשה בהם הקב״ה דין שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה׳ המלוכה (סוף עבדיה)], עד שבן דוד בא וכו׳.

למען עשה כיום הזה (בראשית נ׳ כ׳) בה״א כתיב, אמר להם יוסף לא ממני היה אלא הקב״ה עשה. קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתה בה״א כתיב, שהן אוכלין פירות בעוה״ז והקרן קיימת לעוה״ב. הלא פרס לרעב לחמך (ישעיה נ״ח ז׳) פרש כתיב, אם אתה מבקש לבחון אם רעב הוא פרוש לו ואם אתה רואהו ערום מיד אתה חייב לכסותו דכתיב כי תראה ערום וכסיתו [4]. עשה צדקה ומשפט (משלי כ״א ג׳) בה״א כתיב, ללמדך שאינו עושה צדקה ומשפט פעם אחת אלא שעשה פעמים הרבה, ודכותיה עתה הסכלת עשה (בראשית ל״א כ״ח) בה״א כתיב, שפעמים הרבה היה סכל, וכן עשה שטים שנאתי (תהלים קי״ט) אין עשה אלא מי שעשה פעמים רבות.

רגלי חסידיו ישמור (ש״א ב׳ ט׳) חסידו כתיב, בשביל צדיק אחד העולם מתקיים. ותאכל היא והוא (מ״א י״ז ט״ו), הוא כתיב לאמר משל אליהו אכלו שניהם (עי׳ פדר״א פל״ג). והשיגוך דקללות (דברים כ״ח מ״ד) מלא, אמר הקב״ה אם אין אני מערב שמי עמהם הן כלין, לקיים מה שנאמר עמו אנכי בצרה (תהלים צ״א), ושל ברכות (דברים כ״ח ב׳) למה חסר? שאם יבקש אדם לעשות לך טובה יהא פוגע בך ותהא אתה פוגע בו. והנשיאם (שמות ל״ה כ״ז) כתיב חסר יו״ד בתראה, לפי שמהרו כולם להביא כאיש אחד, שנאמר והותר (שם ל״ו ז׳). יפרש כנפו (דברים ל״ב י״ב) כנפו כתיב כנף אחד פרש ומכהה גלגל חמה.

כל עולה שבתורה חסר וי״ו חוץ מן וביום הבכורים (ויקרא כ״ג י״ד) רמז לעצרת שהיא בששה בחדש. וארצה בו ואכבדה (חגי א׳ ח׳) ואכבד כתיב, ללמדך כי ה׳ דברים היו בבית ראשון שלא היו בבית שני: ארון, אורים ותומים, שמן המשחה, אש של

(3) עי׳ סנהדרין ק״ג, אבדר״נ פל״ד, ויק״ר פי״ג, ואוצר ישראל ע׳ אותיות תלויות. (4) ר״ל כי בודקין לכסות לראות אם הוא ערום, ואין בודקין למזונות, רק פורסין לפניו השלחן, עי׳ ב״ב ט׳.

מעלה, וכרובים. בלטיהם (שמות ש׳) בלהטיהם, למה ה״א? כיון שחיסר אות אחת מהן לא יוכלו לעמוד. כבשים (משלי כ״ז י״ט) בשי״ן ולא בסמ״ך למה? שהן כובשים עונותיהם של ישראל שנאמר יכבוש עונותינו (מיכה ז׳ י״ט).

כל ימי בראשית לא נאמר בהם ה״א אלא בששי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, מלמד שהתנה הקב״ה עם מעשה בראשית ה׳ דברים: על האש שלא יזיק לאברהם אבינו ולחנניה מישאל ועזריה, ועל הים שיבקע, ועל האריות שלא יזיקו לדניאל, ועל האתון של בלעם שידבר, ועל העורבים שיכלכלו לאליהו. ד״א הששי שאם אין ישראל מקבלים את התורה (שנתנה בששי בסיון) הנני מחזיר את העולם לתוהו ובוהו.— זובח תודה יכבדנני (תהלים נ׳ כ״ג) למה כתיב נ״נ? כל הזובח את יצרו ומתודה עליו מעלה עליו הכתוב כאלו נוחל ב׳ עולמות.—בן חרחס (מ״ב כ״ב י״ד) בן חסרה, (דהי״ב ל״ד כ״ב) מלמד שהיה בעלה בעל צדקות וכשמת חסרה צדקות של בעלה. וקבל היהודים (אסתר ט׳ כ״ג) חסר וי״ו, זה אחד משלשה דברים שנגזרו ב״ד של מטה והסכים ב״ד של מעלה עמהם: שאילת שלום בשם שנאמר והנה בועז בא וגו׳ ויאמר לקוצרים ה׳ עמכם וגו׳ (רות ב׳ ד׳), וחיוב מעשרות מעולי עזרא (נחמיה י׳) ועל החתום (שם ב׳) זה ב״ד של מעלה, ועל החתומים זה ב״ד של מטה, ומגלת אסתר (שקבלו עליהם). ואלה תולדות פרץ וחצרון הוליד את רם (רות ד׳ י״ח) והלא ירחמאל היה שנאמר את ירחמאל ואת רם ואת כלובי (דהי״א ב׳ ט׳) אלא מלמד שנשא גויה להתעטר בה שנאמר ותהי אשה אחרת לירחמאל ושמה עטרה (שם ב׳ כ״ו).—ימים יוצרו ולא אחד בהם (תהלים קל״ט ט״ז) כתיב ולא בא׳ וקרינן לו בוי״ו מלמד שברא הקב״ה מכל ימים יום אחד יום הכפורים לכפרה. כתיב ותפעם רוחו בפרעה (בראשית מ״א ח׳) וכתיב ותתפעם בנבוכדנצר (דניאל ב׳ א׳), פרעה היה יודע החלום ונתקשה עליו הפתרון, ונבוכדנצר שכח החלום והפתרון. כי מי אשר יבוחר (קהלת ט׳ ד׳) יבחר כתיב, מלמד שבחר נבוזראדן בהקב״ה ונתגייר. כתיב באליהו כי לא טוב אנכי מאבותי (מ״א י״ט), וביונה כתיב טוב מותי מחיי (יונה ד׳), אלא יונה שהיה בנה של צרפתית מת פעם אחת וידע שיש לו מנוחה, ואליהו לא מת לכן אמר כי לא טוב אנכי מאבותי.

מאדם העיר (יהושע ג׳ ט״ז) באדם כתיב, קריה היא ושמה אדם ובינה לצרתן י״ב מילין, וי״א בזכות יוסף דכתיב ביה אהל שכן באדם (תהלים ע״ה ס׳). כתיב בהמן ורב בניו (אסתר ה׳ י״א) חסר וי״ו, מלמד שהיו בניו מאתים ושמונה מנין ורב. בניהו בן יהוידע בן איש חיל (ש״ב כ״ג) חי כתיב, מלמד שהצדיקים נקראים חיים אפילו במיתתן. עוד מי לך פה (בראשית י״ט י״ב) עד כתיב חסר וי״ו, אמרו לו ללוט עד כאן יש לך לדבר. ויהודה עוד רד (הושע י״ב א׳) חסר

שהיה עד לקבלה. דמך על ראשך (ש״ב א׳) דמיך כתיב יתר יו״ד, אמר לו הרבה מיתות אתה חייב. כתיב עבדו את ה׳ ביראה (תהלים ב׳ י״א), וכתיב עבדו את ה׳ בשמחה (שם ק״ו), אמרו חכמים שתהא שמח ומתפלל ויהא לבך שמח שאת עובד למקום.

כל מ״ם שבאמצע תיבה פתוח בר מן אחד, למרבה המשרה (ישעיה ט׳ ו׳) שביקש הקב״ה לעשות יחזקיה משיח וסנחריב גוג ומגוג, ובשביל שלא אמרו שירה נסתם. כתיב מלון קיצה (מ״ב י״ט כ״ג) וכתיב מרום קיצו (ישעיה ל״ז כ״ד) אמר אותו רשע בתחילה אחריב בית דירה של מטה ולבסוף של מעלה. כי שרית עם אלהים (בראשית ל״ב כ״ט) שי״ן כתיב מלמד ששניהם כמלאכי השרת. שעירה בשי״ן כתיב, מלמד שהיא מעמדת שערותיו של אדם. ואת ערבתם תקח (ש״א י״ז) חסר וי״ו, אותה הערבות שערב יהודה לבנימין שנאמר אנכי אערבנו (בראשית מ״ג ט׳) דוד קיים והרג גלית הפלשתי. ויכו אותו ואת בניו (במדבר כ״א ל״ה) בנו כתיב שהיה בנו כמותו גבור.

כל אליהו מלא וי״ו בר מן ה׳ וכל יעקב חסר וי״ו בר מן ה׳ ללמדך שאליהו בא וגאל את זרע יעקב, שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא (סוף מלאכי). נאמר במשה של נעליך (שמות ג׳ ה׳) ונאמר ביהושע של נעלך (יהושע ה׳ ט״ו) לפי שלא נכנס משה לארץ ישראל ולא ירשו בניו מקומו נאמר בו של נעליך, ויהושע נכנס לארץ רק שלא ירשו בניו מקומו, לכך נאמר בו נעלך. ממערכות פלשתים (ש״א י״ז כ״ג) ממערות פלשתים כתיב, מלמד שהערו באמו באותו לילה מאה אנשים וכלב אחד שנאמר הכלב אנכי כי אתה בא אלי במקלות (שם י״ז מ״ג). ועץ חניתו (שם י״ז ז׳) וחץ כתיב מלמד שאסור לספר בשבחן של רשעים. חד אמר שובך וחד אמר שופך (ש״ב, דהי״א י״ט) שופך שכל הרואה אותו נשתפכו מעיו לפניו בקיתון. כתיב ערפה (רות א׳ ד׳) וכתיב הרפה (ש״ב כ״א י״ח) ערפה שהכל עורפין אותה מאחוריה, הרפה שהכל דשין אותה כהריפות. מעבירם דבני עלי (ש״א ב׳ כ״ט) חסר יו״ד שהיו משהין שעה אחת את הנשים שהיו עומדות על קרבנותיהן והיו לנות בדרך ומזנות (עי׳ שבת נ״ה:). לסוסתי (שה״ש א׳ ט׳) לססתי כתיב שהיה שש הקב״ה לאבד רכבי פרעה. אחזו לנו שועלים שעלים (שם ב׳ ט״ו) כתיב ראשון מלא ואחרון חסר, אותן השועלים ירדו לשעלי הים. ומצאנה מנוחה (רות א׳) ומצאן כתיב, לומר שאחת מהן מנוחה מצאה ולא שתיהן. תשברנה (שם) שי״ן כתיב, שהיו יכולות לשבור את יצרן עד שיגדלו. ותשנה קולן (שם) שי״ן כתיב חסר א׳, מלמד שתשש כחן והיו הולכות ובוכות. וירדת הגורן (שם ג׳ ג׳) וירדתי כתיב יו״ד יתירה, אמרה לה זכותי תרד עמך. אלי (שם ג׳ ה׳) קרי ולא כתיב, שלא יבא מי שאינו הגון לך להזדוג עמך, אעפ״כ עלי ליישב הדברים.

בטרם יכיר (שם ג׳ י״ד) בטרום כתיב מלמד ששהת עמו שש שעות ולא נגע בה.

כל הביא מלא בר מן אחד הבי המטפחת אשר עליך (רות ג׳ ט״ו) מלמד שהיה מדבר עמה בלשון זכר כדי שלא ירגיש בה בן אדם. קנית (שם ד׳ ה׳) קניתי כתיב מלמד שהיה חסר מדברי תורה. ושמו יתרא הישראלי (ש״ב י״ז כ״ה) וכתיב יתרא הישמעאלי (דהי״א ב׳ י״ז), ישראל היה אלא שהיה חוגר חרבו כישמעאלי. תומים (בראשית כ״ה כ״ד) חסר א׳, מלמד שהיה אחד צדיק ואחד רשע, וכתיב בתמר תאומים מלא מלמד שהיו שניהם צדיקים. ותשא כל העדה (במדבר י״ד א׳) בשי״ן כתיב, שהשיאו רעה לדורות, היך מה דאת אמר כי תשה ברעך משאת מאומה (דברים כ״ד י׳). וילכו בלא כח לפני רודף (איכה א׳ ו׳) מלא, ובא לציון גואל (ישעיה נ״ט כ׳) מלא, ללמדך כמו כשגלו ברודף מלא כן יגאלו בגואל מלא (5). נשקד עול (איכה א׳ י״ד) על כתיב, שקד הקב״ה להביא הרעה עליהם. ישתרגו (שם) שי״ן כתיב, מלמד שבאו עליהם כל הרעות. משאות שוא ומדוחים (שם ב׳ י״ד) חסר יו״ד ומדוחם כתיב, מתנבאים נביאות שקר [כביכול] עד שדחוני והגלו אותי ממקומי.

כל סכו חסר וי״ו בר מן חד ויחמס כגן סוכו (איכה ב׳ ו׳) מלא כתיב, שכיון שגלו שככה חמתו של הקב״ה. בדא מלבו (מ״א י״ב ל״ג) מלבד כתיב, מלבד שהוציאו ירבעם מלבו, כמה דאת אמר מלבד שבתות ה׳ (ויקרא כ״ג ל״ח). שתם תפלתי (איכה ג׳ ח׳) שתם כתיב בשי״ן ללמדך שכל המתפלל לאחר הצבור מעשיו נפרשין. בחיטי מנית (יחזקאל כ״ז י״ז) מלא יו״ד, ללמדך שחמש מאות מיני חטים הם מנין מנית. נשא לבבנו (איכה ג׳ מ״א) בשי״ן כתיב, כך משנשבא ליבא דבר נש. והורדתי בריחים כלם (ישעיה מ״ג י״ד) בריחים כתיב לא היו רחיים בבבל עד שבאו ישראל ולמדום.

כל יריחו כתיב וי״ו בר מן חד כתיב ה״א: בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחה (מ״א ט״ז ל״ד) מלמד שלא היתה יריחו ממש אלא קריה ששמה יריחה ולא קיים דברי הנביא. ההלכוא (יהושע י׳ כ״ד) יתירה א׳ מלמד שהיה מלאך לפניהם. את תמנת סרח בהר אפרים (שם י״ט נ׳) וכתיב בתמנת חרס (שם כ״ד ל׳), בתחלה פירותיה מסריחין ולבסוף פירותיה משתמרין בחרס. וארבה את זרעך (יהושע כ״ד ג׳) וארב כתיב, שנעשה כאורב הזה, כמה דאת אמר וארב לו וקם עליו (דברים י״ט י״א), עשיתי לי אורב למיחמי דאי לא זכי דלא למיתן ליה בנין, ואי זכי למיתן ליה בנין. נושא עון (שמות ל״ד ז׳) בשי״ן כתיב לכשישוב מדרכו הרעה הוא נושא עונותיו. ויעלהו לעולה על החמה (מ״ב ג׳ כ״ז) חסר וי״ו מפני שהיה משתחוה לחמה. והמים להם חמה (שמות י״ד כ״ט) חסר וי״ו מלמד שנתמלאו המים עליהם חמה (חימה). יהי מארת (בראשית א׳ י״ד) חסר וי״ו מלמד שלא נברא אלא גלגל חמה תחלה.

כל צור מלא שבמקרא אינו מדבר אלא בצור המדינה, וכל צור חסר אינו מדבר אלא ברומי המדינה. ושפח ה׳ (ישעיה ג׳ י״ז) בשי״ן כתיב, מלמד שהיה מונה הקב״ה משפחותיהן של ישראל שלא יתערבו בשאר האומות. ויבן נח (בראשית ח׳ כ׳), מלמד שהבין נח ואמר למה ריבה בטהורים ומיעט בטמאים אלא שאקח מן המרובה לקרבן. ויתגל בתוך אהלה (שם ט׳ כ״א) בה״א כתיב, בא לשמש ונתפזר זרעו ונתבזה. ולוט ישב בשער סדום (שם י״ט א׳) ישב כתיב חסר וי״ו, אותו היום מנוהו ראש לדיינים כשהיה אומר דברים שהם צריכין להן היו אומרים גש הלאה, וכשהיה אומר דברים שאינם צריכין להן היו אומרים האחד בא לגור וישפוט שפוט. קומי לכי (מ״א י״ד י״ב) כתיב ביו״ד בזכות י׳ דברות. ובוסר גמל יהיה נצה (ישעיה י״ח ה׳) גמל כתיב חסר וי״ו ללמדך שאין הישועה באה עד שתכרת אומה האוכלת בשר גמל (הישמעאלים). אולי יראה ה׳ בעוני (ש״ב ט״ז י״ב) אלי כתיב לפי לפי שהיה דוד מתענה וצם לפני הקב״ה שיבנה הבית על שמו, ואמרו חכמים שהוא היה עושה סעודה בכל יום ויום ומאכילה לעניים והוא אינו אוכל מערב ועד ערב. בעוני (שם) כתיב שכל עשיר שבעולם עני הוא לפני הקב״ה. וכחל ארבה ימים (איוב י״ט י״ח) זה עוף ושמו כחל ושמן הוא וכשהוא מזקין חוזר לנערותו, לפיכך כתיב כחל חסר וי״ו, כתינוק הזה שיונק חלב כחל.

כל חברונה מלא בר מן אחד: אנה אעלה ויאמר חברנה (ש״ב ב׳ א׳) חסר וי״ו, ללמדך שעשו ישראל ה׳ שנים מלך [אחר], ובששית נתחברו כל ישראל ויהודה והמליכו לדוד, שנאמר ויבאו כל שבטי וגו׳ (שם ה׳ א׳). כל עולה חסר וי״ו בר מן אחד, וכי יעשה הנשיא נדבה ועלה (יחזקאל מ״ו י״ב) למה? כדי להדר קרבנו של נשיא הוסיף לו הקב״ה אות משמו. עדות ביהוסף שמו (תהלים פ״א ו׳) מלמד שגינו המצריים אותו ואמרו עבד מולך הוא עלינו ואינו יודע בשבעים לשון, הוסיף הקב״ה אות משמו ולמדו שבעים לשון.

כל כמוך חסר ה״א בר מן ב׳: מי כמכה באלים ה׳ מי כמכה נאדר בקדש (שמות ט״ו י״א) למה? שאילו בראייה (שראו בעיניהם גבורת ה׳) והשאר בשמועה [וכמו כן באאלם חסר ב׳ יודי״ן ובכל התורה אינו כן אלא או ביו״ד קדמאה או ביו״ד בתראה, לומר לך מי כמוך חסין יה ומי כמוך חסין וקשה שאתה שומע נאוצי וגדופי של אותו רשע ושותק (6), דבי ר״י תנא מי כמכה באלים ה׳ מי כמוך באלמים].

---

(5) עי׳ להלן, ועי׳ פסיקתא דר״כ הוצאת באבער קס״ו ע״ב. (6) ודרש כמוכה לשון נקבה כביכול שנראת שתשש כחו כנקבה, עי׳ גיטין נ״ו:.

כל בך שבמקרא חסר ה"א חוץ מאחד של פרעה: ובכה ובעמך (שמות ז' כ"ט) מפני שבו התחילה הפורענות תחלה שאע"פ שעשו לו כמה תקנות שלטו הצפרדעים בגופו, וכן הוא אומר על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה (שם ח' ח'). ויהי ישעיהו לא יצא חצר (מ"ב כ' ד') קרי לא יצא העיר כתיב, שלא יפורסם הדבר. ר' נתן אומר לא תבערו אש בכל מושבותיכם (שמות ל"ה ג') מה ת"ל? לפי שנאמר ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים וגו' ששת ימים תעשה מלאכה וגו' אלה הדברים אלו שלשים ותשע אבות מלאכות שנאמרו למשה בסיני, היה למקרא לאמר ויאמר אליהם אלה דברים, וכיון שאמר להם אלה שומע אני שאלה למנין שלשים וששה, ה' דהדברים לרבות אחת, דברים שנים, הרי מ' חסר אחת אבות מלאכות (עי' שבת צ"ז:). עליו בשמים ירעם (ש"א ב' י') עלו כתיב אם חד הוא ירעם עליו אם גם שנים ירעם עליהם. יחתו מריביו (שם) מריבי כתיב, אם אחד הוא יחת ואם גם שנים יחתו. בבוא כשואה פחדכם (משלי א' כ"ז) כשאוה כתיב לפי שהם אנשי שאייה ועושים במעשיהם עול לפיכך פחדים באו עליהם בשאוה. יצפון לישרים תושיה (משלי ב' ז') וצפן כתיב, שכבר צפן הקב"ה להם שכרם, וכן הוא אומר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים ל"א כ'). ודרך חסידיו ישמור (משלי ב' ח') חסידו כתיב, כי כשאדם חסיד אע"פ שאין באבותיו כמוהו כדי הוא להשמר. אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות (שם ג' כ"ז) ידיך כתיב, אע"פ שאין הכל סיפק בידו לעשות, שאין הקב"ה מבקש מן האדם אלא לפי כחו, אם יש סיפק עשה בשתי ידיך ואם לאו בידך האחת. שש הנה שנא ה' ושבע תועבות נפשו (משלי ו' ט"ז) תועבת כתיב, שלא תאמר אין אדם נעשה שנאוי להקב"ה עד שיהיו בו שבע אילו כולן, אלא אפילו באחת מהן, שכל אחת ואחת תועבה בפני עצמה, ולמה הוא קורא תועבות ללמדך ששקול אחד כנגד כולן. הן אלה קצות דרכיו (איוב כ"ו י"ד) דרכו כתיב שאפילי קצות דרך אחת מדרכיו של הקב"ה אין אדם יכול לעמוד עליו. ומה שמץ דבר נשמע בו (שם) שלא נשמע השמץ בדרכיו של מקום מעולם, שאפילו האומות משבחין אותו שנאמר ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים, וכן ראיה לדבר עוד בכמה מקומות. ורעם גבורותיו מי יתבונן (שם) גבורתו כתיב, מי יכול לעמוד על רעם גבורתו [אחת] של הקב"ה. הלא צבא לאנוש עלי ארץ (איוב ז' א') על ארץ כתיב, אילו עשר שנים שבין שבעים לשמונים שני חיי בשר ודם, שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה (תהלים צ' י'), ולמה חסר יו"ד (בתיבת על) מפני שפעמים אדם משלימן לאלו י' שנים ופעמים אין אדם משלימן.

מנהסערה (איוב ל"ח א') למה נו"ן עקומה? לפי שהיה איוב מטיח דברים כלפי מעלה ואומר רבון העולמים שמא נתחלף לך בין איוב לאויב, שנאמר למה פניך תסתיר ותחשבני לאויב לך, וכשנגלה אליו הקב"ה שנאמר ויען ה' את איוב מנהסערה אמר לו הקב"ה אני מונה שערותיו (מלשון סערה) של אדם ולא נתחלף לי בין נימא לנימא ונתחלף לי בין איוב לאויב? ומה השיב איוב להקב"ה: מי זה מעלים עצה בלי דעת לכן הגדתי ולא אבין נפלאות ממני ולא אדע. אשם תרין בכל המקרא: אשם אשם לה' (ויקרא ה' י"ח) חסר וי"ו מפני שלא במזיד עשה זה אלא בשוגג, וכן הוא אומר תורה אחת יהיה לכם ולעושה בשגגה (במדבר ט"ו כ"ט), ואחד מלא דיחזקאל (כ"ה י"ב) עשות אדום בנקם נקם לבית יהודה ויאשמו אשום, מפני שעשו את הדבר הזה במזיד כדי להכעים להקב"ה. ושמעו לקולך וגו' אלהי העבריים (שמות ג' י"ח) בב' יודי"ן רמז לעשר מכות וזה שכתוב אחריו ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך וגו'.

מדרש חסרות ויתרות

[הוספה מנסחאות של רש"א ווערטהיימר (1)]

כל רודף שבמקרא חסר וי"ו חוץ מן ב' מלאים: וילכו בלא כח לפני רודף (איכה א' ו'), יהודה בר' סימון בשם ר' לוי בן פרטא: כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום הם מתוספין כח וגבורה כמו שנאמר באלהים נעשה חיל (תהלים ס' י"ד), ואם לאו וילכו בלא כח לפני רודף, מלא, הוא (הרודף) מתגבר ומתוסף גבורה. אמר ר' אחא כשם שגלו ברודף מלא כך נגאלים בגואל מלא, ובא לציון גואל (ישעיה נ"ט כ') גואל מלא בכל המקרא; אחרי מי אתה רודף (ש"א כ"ד ט"ו) מלא, ללמדך שכל הרודף השעה דוחקתו (מלא וגדוש).

כל אמלוך שבמקרא חסר מן אחד שהוא מלא: חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה וזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלוך עליכם (יחזקאל כ' ל"ג) שהוא מלא, ולמה? אלא אמר הקב"ה לישראל אני הוא שהמלכתם אותי בסיני בששה בחדש [סיון]. כל תמלוך שבמקרא חסר חוץ מן אחד: עתה ידעתי כי מלך תמלוך (ש"א כ"ד כ"א) מלא, שאין מלכותו פוסקות לעולם, ועל תנאי שאם ישמרו בניך את בריתי וגו' (תהלים קל"ב י"ב).

כל צדיקים שבתורה צדקים כתיב חסר יו"ד חוץ מן אחד באלה המשפטים ושחד לא תקח כי השחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים (שמות כ"ג ח') מלא, שאפילו צדיק גמור ונוטל שוחד הוא מסיתו. כל ראשנה שבמקרא חסר חוץ מן ג' שהם מלאים: והביא

---

(1) הוספתי פה רק הדרשות המתחילות במלת „כל" שלא נמצאו בנוסחת ר"א ברלינר בפליטת סופרים.

אותם אל הכהן והקריב אשר לחטאת ראשונה (ויקרא ה׳ ח׳) מלא, למה? אלא כדי להדר קרבנו של עני מפני חלישת דעתו; ושלמתי ראשונה משנה עונם על חללם את ארצי (ירמיה ט״ז י״ח) מלא, כשם שברכתי אותם בארץ וקראתי אותם ארץ חפץ (מלאכי ג׳ י״ב) כך אכם בארץ ואקללם בארץ, שכשם שאמרתי תמיד עיני ה׳ אלהיך בה מראשית השנה (דברים י״א י״ב) כך אקללם בראשית בשביל כך ושלמתי ראשונה משנה עונם; כי לקחו מבנותיהם להם ולבניהם והתערבו זרע הקדש וגו׳ ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה (עזרא ט׳ ב׳) מלא, למה? שאם לא יחטאו וימעלו השרים תחלה אין הקטנים עושים כלום, ולפי שמעלו השרים והגדולים ראשונה לכך הוא שלם (מלא וי״ו).

כל קרבן חסר וי״ו למה? שהוא קרבן של ישראל, כענין שנאמר ויצא ה׳ ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב (זכריה י״ד ג׳) וקרבן שהיו ישראל מקריבין הוא היה מלחמתן של ישראל, וכן מצינו שבכל זמן שהיו ישראל מקריבין קרבנות היו יוצאין במלחמה ונוצחין, וכן הוא אומר ויקח שמואל טלה חלב אחד וגו׳ מה נאמר ויהי שמואל מעלה העולה ופלשתים וגו׳ (ש״א ז׳ ט׳), וכשהיו נמנעין מלהקריב קרבנות היו יוצאין ונופלין בחרב לפני אויביהם, וכן הוא אומר גם סגרו דלתות האולם וגו׳ (דהי״א כ״א י״ח) מה נאמר אחריו והנה נפלו אבותינו בחרב וגו׳. דבר אחר קרבן למה חסר? לפי שהוא קריבן מלשון קרוב, לפי שהקרבן מקרב את ישראל לפני השכינה, וכן מצינו בנח הצדיק שלא נתקרב להקב״ה עד שהקריב קרבן, שנאמר ויבן נח מזבח לה׳ (בראשית ח׳ כ׳), וכן אברהם ויבן שם אברהם את המזבח, וכן יצחק בנו ויבן שם מזבח ויקרא בשם ה׳, וכן יעקב ויזבח זבחים לאלקי אביו יצחק (שם מ״ו א׳). בדוד מה נאמר ומלאך ה׳ אמר אל גד לאמור כי יעלה דוד להקים מזבח לה׳ (דהי״א כ״א י״ח) ואחריו מהו אומר ויעל דוד בדבר גד. וכן באליהו מהו אומר ובשאר נביאים וכל ישראל, וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרובו הללויה (תהלים קמ״ח).

כל לאמר שבמקרא חסר ו׳ חוץ מן ג׳ שהן מליאין: ויברכם ביום ההוא לאמור (בראשית מ״ח כ׳) מלא, שבירכן ברכה שלימה; ויהי דבר ה׳ אל ירמיהו לאמור וגו׳ אם תפרו את בריתי היום וגו׳ (ירמיה ל״ג י״ט) מלא, שכשם ששמים וארץ אינן בטלים לעולם כך מלכות בית דוד לא יבטל, שנאמר גם בריתי תופר את דוד עבדי וגו׳ (שם). לא כאילו שמים וארץ שהן עכשיו אלא כשמים וכארץ העתידין להבראות שנאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה וגו׳ (ישעיה ס״ו כ״ב); ויהי דבר ה׳ אלי לאמור הכיוצר הזה לא אוכל לעשות (ירמיה י״ח ה׳) מלא, כשם שהיוצר הזה יוצר כלום מן החומר כך הקב״ה ברא את העולם בששת ימי בראשית העליונים והתחתונים בלא יגיעה שנאמר בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע (ישעיה מ׳ כ״ח).

כל ויסר כתיב בסמ״ך חוץ משלשה: וישר אבימלך (שופטים ט׳ כ״ב), וישר אל מלאך (הושע י״ב ה׳), וישר במגרה (דהי״א כ׳ ג׳), שהיתה להן שמחה כשעת שירה. שרים כתיב בשי״ן שאם זכו יוצאים מן העולם בשירים ואם לאו סרים מחיים למיתה מעדן לגיהנם.

כל יהושע חסר וי״ו האחרון חוץ מג׳ מליאים: ואת יהושוע צויתי (דברים ג׳ כ״א) למה מלא? אלא באותה שעה שנתעטר יהושע בשש עטרות הנוי והכח והעושר והחכמה והנשיאות והנבואה. הנוי דכתיב ונתת מהודך עליו (במדבר כ״ז כ׳), והכח דכתיב נטה בכידון אשר בידך וגו׳ כי לך אתננה (יהושע ט׳ י״ח), והעושר מביזות סיחון ועוג דכתיב וכל הבהמה ושלל הערים בזזנו לנו (דברים ג׳ ו׳), והחכמה דכתיב ויהושע וגו׳ מלא רוח חכמה (שם ל״ד ט׳), הנבואה דכתיב כי עמך ה׳ אלהיך וגו׳ (יהושע א׳ ט׳), הנשיאות דכתיב ויעבדו את ה׳ כל ימי יהושע (שופטים ב׳ ז׳). ועוד ב׳ מלאים: אשר האריכו ימים אחרי יהושוע (יהושע כ״ד ל״א), ויעבדו העם את ה׳ כל ימי יהושוע (שופטים ב׳ ז׳), לפי שעבד להקב״ה בלב שלם.

כל ראש שבתורה כתיב באל״ף חוץ מאחד, ענבימו ענבי רוש (דברים ל״ב ל״ב) ווי יין (עי׳ סנהדרין ע׳ ע״א י״ג ווין נאמרו ביין). כל יעקב חסר חוץ מחמשה, למה כנגד ד׳ מלכיות (שנזכרו בדניאל ב׳) לכשיכלו ותבא הנחמה יהא מלא, ובנין אב לכולן הנני שב שבות אהלי יעקוב (ירמיה ל׳ י״ח) שהוא מלא.

כל מצות שבתורה מצות כתיב (חסר וי״ו שניה), כשם שהמצה הזאת אסור לשהותה (בעיסה) כך כשתבא מצוה לידך אסור לשהותה (שלא תחמיץ). כל בקר שבמקרא חסר, למה? לפי שאינו בוקרו של עוה״ז בוקר, עד שיבא בוקרו של עוה״ב, שנאמר אמר שומר אתא בוקר וגם לילה (עי׳ פסחים ב׳: וחגיגה י״ב:). ד״א בשביל שאדם לא בן ביקר עד שנחשב כבקר, שנאמר אדם ביקר בל יבין נמשל כבהמות (עי׳ סנהדרין ל״ח:). ד״א למה בקר חסר לפי שאדם צריך לבקר מעשיו בכל שעה. ד״א למה בקר חסר וי״ו לפי שהכל צריכין דרבן בבקר.

כל זרה כתיב בה״א חוץ מאחד באל״ף והיה לכם לזרא (במדבר י״א כ׳) ולמה באל״ף? מלמד שהיו אוכלין אכילה אחת ונתזרין ממנה ומתין שנאמר לא זרו מתאוותם וגו׳ ואף אלהים עלה בהם (תהלים ע״ח ל׳). כל משה חסר ו׳ ולמה, לפי שנחסר לו שער אחד מן החכמות שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח׳ ו׳) לפי שחמשים שערי בינה הן, מ״ט ניתנו למשה בסיני ואחד לא ניתן לו. ואיזה הוא זה שער סיום הספר, (2) ואחר

(2) שמונה פסוקים אחרונים שבתורה שכתבם בדמע.

מיתתו נתעלם מיהושע שער אחד ונשתיירו מ"ח שערים. וכמה נתבקש שלמה עליו (על שער נ' בבינה) ולא היה יכול לו שנאמר ביקש שלמה למצוא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת (קהלת י"ב י'), אמר הקב"ה כבר כתבתי על ספרן של ישראל זו תורה ולא קם נביא עוד בישראל במשה (דברים ל"ד י'). ואהרן למה חסר ו'? אלא אינו דין שיהא משה חסר ואהרן מלא. כל כהן וכהנים חסר ו' למה? לפי שנתחלק מביניהם אליהו זכור לטוב (3). כל מעלות במעלות מלאין בר מן א' לא תעלה במעלת (שמות כ' כ"ג) חסר וי"ו ולמה? שאפילו עלה מעלה אחת נפסלת. כל מכשול שבמקרא מ"א, בר מן א' חסר, ולפני עור לא תתן מכשל (ויקרא י"ט י"ד) לפי שאינו מכשול ממש אלא שלא תדבר דבר שחבירך נכשל בו, כענין שנאמר לכן כה אמר ה' הנני נותן אל העם הזה מכשולים (ירמיה ו' כ"א). כל חק חסר וי"ו למה? שאם יעברו ישראל על החוקים יתייסרו בשש צרות כנגד ו' של חוק שחסר (4).

כל אומר חסר ו' בר מן א': אם ארעב לא אומר לך (תהלים נ' י"ב), אמר הקב"ה לאדם הראשון אילו בקשתי לחכמתך הרי כל מה שנברא בששת ימי בראשית שלי הוא, אלא שהמשלתי אותך עליו כענין שנאמר תמשילהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו (שם ה' ז'). כל שמע חסר ו' אפילו של הקב"ה שמע תפלה עדיך (שם ס"ה ג') שפעמים התפלה נשמעת ופעמים אינה נשמעת, ושומע של כל אדם למה חסר? שאילו היה שומע רגש המלאכים שיש עמו לא היה יכול לחיות. ד"א שמע תפלה למה חסר, שאין הקב"ה שומע אלא תפלת אומרי שמע ישראל אבל תפלת הגוים אינן כלום, שכן כתיב הן גוים כמר מדלי וגו' כל הגוים כאין נגדו (ישעיה מ'), ופסוק אחר אומר הן אתם מאין ופעלכם מאפע (שם מ"א כ"ד).

חרב של משה: או „חרבא דמשה", הוא מדרש מלא צרופי שמות ה' ושמות המלאכים שהיא כעין „חרב המתהפכת" מסורה בידי משה רבינו, והשפעתה גדולה בידי כל הבאים עמה בברית ע"י הסוד והרמז הצפון בה. ויודעי הסוד יכולים לעשות סגולות ותרופות הרבה. הצרופים נעשו ע"י סדר אלפא ביתא ישר והפוך ומעורב: א"ת ב"ש את"ם בט"ע א'ל ב"ם, וע"י הסדר הזה אפשר לקרות שם הוי"ה מצפץ שעפע כקרק כוזו, וכדומה (1). המדרש הזה נזכר בשבלי הלקט (סי' רי"ח) בפי' הגדה של פסח כתוב: ובזרוע נטויה זה החרב וכו' כתב אחי ר' בנימין נר"ו זהו שם המפורש שנקרא חרבו של משה והוא כתיב בס' הרזים, ובו היה עושה משה רבינו כל האותות שעשה במצרים (עי' מאסף ח"א צד 53 הוצאת ראבינאוויץ פטרבורג תרס"ב). ר"מ גאסטר הדפיס המדרש הזה עם העתקה ומבוא גדול באנגלית בשם The Sword of Moses (לונדון 1896), ועם רשימה של השמות בסדר א"ב ומספרם עולה מעט יותר מאלף. המדרש מתחיל: „בשמיה דאלהא רבא וקדישא". ארבעה מלאכים הממונים על החרב הנתונה מפי א"ה ו"ה י"ה ה"ה אדון הרזים וממונין על התורה והם רואים במחקרי רזי מטה ומעלה ואלה שמותם: שקדחזי (2) מרגיואל והדרזיואל טוטריסי, ולמעלה מהם חמשה שהם קדושים ועזיזים, והסוברין כך מסתבר סתרי אהי הי יהי בעולם שבע שעות ביום, וממונים על אלף אלפי רבבות ואלף מרכבות מזורזים לעשות רצון קונם וכו'. שר ורב מלך אהיו „פסקתיה שמו" שהוא יושב וכל צבא מרום בקידה ובכריעה ובהשתחויה אפים בת ראש ארצה לפניו בכל יום, בפטירתן מהשתחוואות לפני „נקץ שלאה הו אוהה אדון הכל". וכשאתה משביעו נזקק לך ומזקיק לך את החמשה שרים האלה וכל המרכבות אשר תחת רשותם ואת כל השרים האלה אשר מתחת ידם, כי כך נתפקד הוא וכל אותם השרים ליזקק ל מ ש ה ב ן ע מ ר ם ולהזקיק לו כל השרים שמתחת רשותם ולא יתעכבו בשמעתן ולא לזוז ממנה הנה והנה, להמשיל את כל המשביעין אותן על זה ה ח ר ב את רזיה ואת צ פ ו נ י ה כבודת גדולתה ותפארתה, ולא יעכבו כי גזירת „אבדוהו הוה צל אליה אל יה" עליהם, לאמר כל בשר ודם שישביע אתכם אל תעכבוהו ואל תשנוהו ממה שנצטויתם על משה בן עמרם עבדי, כי בשמותי המפורשים הוא משביע אתכם וכבוד לשמי אתם עושים ולא לו, ואם תעכבו בו אני שורף אתכם כי לא כבדתם אותי וכו' ומסיים: „ואל יגע וישתמש בזו החרב עד שיעשה מעשים האלה ואח"כ יעשה כל חפצו כמה שכתוב דבר דבר וסידרו (על אפנו) וכו'. בסוף הספר יש הוספה סי' א': בשם חרבא דמשה וכו' סי' ב': אמת הוא זה חרבו של משה שהיה עושה בו נסים וגבורות ויכלה כל כשפים והוא נגלית למשה בסנה ונמסר לו השם הגדול והמפואר וכו', ומפרש איזה סגולות. סי' ג': שאל ר"ע את ר"א הגדול במה משביעין את שר הפנים לירד לארץ לגלות לאדם רזי מעלה ומטה ומחקרי יסודי מעלה וכו'. הוספה שניה סגולה לשנאה (לאויב) אנא קרינא לך שידא ביש ושידא דלא מרחמנותא לך וכו' ועוד לשנאה כתוב על ביצת בת יומא פי קבר נצראני משבענא עליכון נאהרי שמיא וארעא כמא דאתפרשו שמיא מן ארעא כן אפריקו ואתפרשו בן פב"פ ובפב"פ וכו'. גוף הספר כולל כ"ד עמודים וחלק האנגלי כולל 52 עמודים.

---

(3) עי' לעיל טעם אחר. (4) והן הנזכרים באיוב ה' י"ט.

(1) ע"ע ש מ ו ת ה' באוצר ישראל. (2) השם הזה צרוף מן שדי חזק, ועי' מדרש ה י כ ל ו ת.

טעמי חסרות ויתרות: ע' חסר ויתר

י

יאשיהו: פרק ר' יאשיהו, שנקרא על שם בעל המאמר של תחלת הפרק שהיה אחד מאמוראי א"י. פרק דר' יאשיהו הוא אחד מפרקי המשיח ונמצא בכ"י די רוסי סי' **1240**. ע"ע משיח.

פרק ר' יאשיהו

[בית המדרש חדר ו']

ר' יאשיהו אמר מפני שלשה דברים מאריך הקב"ה שנים עם הרשעים בעוה"ז. שמא יולידו בנים כשרין או שמא יעשו תשובה ויתקבלו בתשובה, או כדי שישלם להם הקב"ה שכר מצוה קלה שבידם, שכך מצינו שהקב"ה האריך פנים עם אמון ויצא ממנו יאשיהו, האריך פנים עם אחז ויצא ממנו חזקיהו, האריך פנים עם שמעי ויצא ממנו מרדכי. הכל באין לעולם בשיפוי, הצדיקים באין לעולם בשיפוי ונפטרין מן העולם בקולי קולות, וכן את מוצא כשבא אברהם בעוה"ז בא בשיפוי וכשנפטר מן העוה"ז הרעיש את כל העולם כולו, וכן את מוצא ביצחק וכן ביעקב וכן במשה וכן בשמואל וכן בדוד וכן בשלמה, ועליהם ועל הדומה להם ועל העושה כמעשיהם הוא אומר טוב שם משמן טוב (קהלת ז' א'), טוב שמותן של צדיקים בעולם הזה יותר ממלכים רשעים שנמשחו בשמן המשחה. ר' מאיר אומר מעולה ריחם של צדיקים מריח ארון הברית שריח ארון הברית לא היה אלא מהלך ג' ימים הה"ד ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים וארון ברית ה' וגו' (במדבר י' ל"ג) אבל ריחן של צדיקים מאיר מסוף העולם ועד סופו הה"ד ואורח צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום (משלי ד' י"ח) וכן הוא אומר... מכאן שריחן של צדיקים ניכר בחייהם, ומניין אף במותם כן שכן כתיב ויקח משה את עצמות יוסף עמו (שמות י"ג י"ט) תמה גדול וכי יש לך אדם שהוא מכיר בין עצמות אביו לעצמות אמו או בין עצמות ישראל לעצמות גוים, אמור מעתה את מוצא ביון שנכנס משה לפלטירן של מלכים היה מריח ארונו של יוסף כריח ארון הברית ואמר בודאי אילו עצמות של יוסף, וכן הוא אומר ובני ישראל פרו וישרצו (שמות א' ז') תרין אמוראין: אם לגדול שבשרצים את מדמה אותם הרי עכברה יולדת ששה, ואם לקטן שבשרצים את מדמה אותם הרי עקרבא יולדת ששים, להודיע שבחו של משה שכל ישראל היו עוסקים בביזת מצרים ומשה היה עוסק בעצמות יוסף, וכן כתיב ויקח משה את עצמות יוסף (שמות י"ג י"ט). ומי הודיע למשה היכן היה יוסף קבור? אלא אמרו חכמים סרח בת אשר שהיתה באותו הדור הלכה ואמרה למשה: משה רבי! בנילוס הנהר יוסף קבור, הלך משה ועמד על נילוס הנהר ואמר יוסף יוסף! הגיע אותה שעה שהקב"ה גואל את בניו והשכינה מעכבת לך וענני הכבוד מעכבין לך, ואם אתה מודיע את עצמך הרי מוטב ואם לאו הרי אנו נקיים משבועתך אשר השבעתנו, מיד צף ארונו של יוסף. ויש אומר כתב על ציץ הזהב שם המפורש והיה תחתיו כצורת העגל וזרקו בנהר נילוס ואמר „עלה שור" מיד צף ועלה ארונו של יוסף. ויש אומר בקבורת מלכים היה קבור, הלך משה ועמד על קבורת מלכים ואמר, יוסף הגיעה שעה שהקב"ה גואל את בניו. וכן אתה מוצא כשיצאו ישראל ממצרים היו שני ארונות מהלכין עם ישראל במדבר, ארונו של חי העולמים וארונו של יוסף, והיו או"ה אומרים לישראל מה טיבן של ב' ארונות הללו? והיו ישראל אומרים זה ארונו של חי העולמים וזה ארונו של יוסף, והיו או"ה אומרים וכי דרך ארונו של מת להיות מהלך עם ארונו של חי העולמים? והיו ישראל אומרים להם המת שהוא מונח בארון זה קיים את כל הכתוב ומונח בארון זה, לפיכך זכה להלוך עמו (1). וכן הוא אומר לריח שמניך טובים (שה"ש א' ג'). דבר אחר לריח שמניך טובים זה דורו של חזקיהו מלך יהודה, ר' דוסתאי בר ינאי אמר משום ר' מאיר, מפני מה שלח הקב"ה שחין רע על חזקיהו? מפני שפשט ידו על דלתות ביהמ"ק וקצצן ושגרן למלך אשור, וכן הוא אומר בעת ההיא קצץ חזקיה את דלתות היכל ה' וגו' ויתנם למלך אשור שחד (מ"ב י"ח ט"ז). על כן עלמות אהבוך (שה"ש א' ג') אלו שני עולמות העוה"ז והעוה"ב.

ונתתי את נקמתי באדום (יחזקאל כ"ה י"ד), א"ר שמואל בר נחמן עתיד הקב"ה ללבוש בגדי נקם להנקם משבעים אומות, והקב"ה לובש עשרה לבושים כנגד עשרה שמות שנקראה כלה (2) ואלו הן: באתי לגני אחותי כלה, אתי מלבנון כלה, גן נעול אחותי כלה, מה יפו דודיך אחותי כלה, נפת תטופנה שפתותיך כלה, לבבתני אחותי כלה (שה"ש), קול חתן וקול כלה (ירמיה ל"ג י"א), ותקשרם ככלה (ישעיה מ"ט י"ח), ומשוש חתן על כלה (שם ס"ב ה'), כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה (שם ס"א י'). ואלו עשרה מלבושים: ה' מלך גאות לבש (תהלים צ"ג א') בבריאתו של עולם. לבש ה' עז (שם) ביום מתן תורה, וילבש צדקה כשריון (ישעיה נ"ט י"ז) ביום שמקטרגין או"ה לישראל,

---

(1) עי' מכילתא בשלח, סוטה י"ג, תנחומא ושמות רבה פ' בשלח. (2) עי' פסיקתא פ' שוש אשיש.

וילבש בגדי נקם תלבושת (שם) במפלתה של אדום, חמוץ בגדים מבצרה (שם ס"ג) ביום שלחם הקב"ה על כל או"ה, זה הדור בלבושו (שם) במלחמת גוג ומגוג, ויז נצחם על בגדי (שם) במלחמת איטליא של יון, הוד והדר לבשת (תהלים ק"ד) אלו שני לבושים שהקב"ה לובש ביום תחיית המתים, מדוע אדום ללבושיך (ישעיה שם) ביום שהקב"ה עושה מלחמתו. וכן הוא אומר אשכיר חצי מדם (דברים ל"ב מ"ד), ד"א אמר הקב"ה אוי לך עשו הרשע שני נביאים נתנבאו עליך עובדיה ויחזקאל, עובדיה אמר קומו ונקומה עליה למלחמה, ויחזקאל אמר ונתתי את נקמתי באדום וגו' (יחזקאל כ"ה י"ד), שותפו של ישמעאל, אוי לך עשו וישמעאל. וכן הוא אומר אהלי אדום וישמעאלים וגו' (תהלים פ"ג ז'), אלא גבורי צען אדירי עריצי אדום שרי גדולי תימן כולהם בחרב ובשבי, וכ"כ וחתו גבוריך תימן וגו' (עובדיה א' ט').

תנו רבנן קודם שתפול אדום הרשעה עשרה מקומות יחרבו ועשרה שופרות יתקעו ועשרה קולות ישמעו וחמש עשרה מדינות יקטלו זועות ועשרה קרנות מלכות יהפכו (3) ומלך עז פנים יעמוד וגזרות רעות יגזרו במלכותו ומלך אדום יצא ועל אלכסנדריא יצא, ורעה גדולה בעולם יהיה ושלש שנים ימרוד ושרי אדום יפולו ועשר מלחמות יהיו וישראל באותה שעה מתגברין וכל או"ה ינתנו בידי ישראל. הה"ד ונתתי את נקמתי באדום (יחזקאל כ"ה י"ד). עתידין תשעים ספינות מארץ מצרים לילך לאדום ובכל ספינה וספינה תשעים אלף מישראל וכשנכנסין בים יאמרו ישראל מה לנו באדום מי יובילנו עיר מצור וגו' (תהלים ס' י"א) וישראל הולכים וחונים על צור מ' ימים וביום מ' עומדין בעת ק"ש ואומרים בקול רם שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, וחומת המדינה נופלת והמדינה נכבשת וכל הגוים שבתוכה מתים ואין לאחד מהן רוח מפני פחד ישראל, וישראל נכנסין במדינה ובוזזין מתוכה כל כסף וזהב שלהם והשאר עושין אותו חרב מתוכה, ומשם ילכו לאדום (נ"א לרומי) ומביאין כלים של בית המקדש ומלך משיח יצא עליהן והן באין לירושלם ומלך ערביים יצא לפני ישראל ואומר להם מה לכם בירושלם וישראל אומרים המקדש לנו והכלים לנו קח לך זהב וכסף והנח בית המקדש, ומלך ערביים אומר לישראל אין לכם חלק בעוה"ז אלא אם אתם רוצים בחרו לכם דבר אחד, בראשונה הייתם עוסקין בקרבן ועכשיו באו ונקריב קרבן ומי שנתקבל קרבנו נהיה כלנו אומה אחת, וישראל מקריבין ואינן מתקבלין מפני שהשטן מקטרג עליהם לפני הקב"ה, ובני קדר מקריבין ומתקבלין וכן כתיב כל צאן קדר יקבצו לך וגו' (ישעיה ס' ז') באותה שעה אמרו ישמעאלים לישראל באו ועשו כמותנו ונהיה אומה אחת וישראל אומרים להם אם אנו נהרגין אין אנו כופרין בעיקר, באותה שעה חרבות שלופות וקשתות נדרכות וחצים נזרקים ויפלו (בשר) חללים משער הפנה עד שער אפרים, ומשנמלטו יברחו לארץ בני עמון ולמדבר מואב וכן כתיב יגורו בך נדחי מואב (ישעיה ט"ז ד') ומעשה נסים נעשה להם ומעין יצא להם מתהומות ויצמחו להם שרשי רתמים ארבעים וחמשה יום לצדיקים שבישראל ויהיו הרתמים מתוקים כדבש ולרשעים שבישראל יהיו מרים כלענה, וביום מ"ה אליהו זכור לטוב יצמח עליהם ומלך המשיח עמו ומשם יבשר ויאמר להם מה לכם פה וישראל אומרים אבדנו ספנו ותרכנו (נ"א ונחרבנו) אמר להם קומו שאני אליהו ומלך המשיח ואינם מאמינים, אמר להם פעם שלישית מבקשים אתם לעשות לכם אותות כמשה וישראל אומרים הן, אליהו ז"ל עושה ז' נסים באותה שעה, נס הראשון מביא משה ודורו מן המדבר הה"ד אספו לי חסידי (תהלים נ' ה'). נס שני מעלה קרח וכל עדתו דכתיב תשוב תחיינו (שם ע"א ב'). נס שלישי מעמיד נחמיה בן חושיאל שנהרג בשער ירושלים. נס הרביעי מגלה להם גניזת הארון וצנצנת המן והמנורה הטהורה ושבעה נרותיה עליה וצנצנת משמן המשחה. נס החמישי יתן לו הקב"ה מטה עז בידו שנאמר מטה עזך וגו' (שם ק"י ב'). נס הששי יטחן כל הרי ישראל כקמח דכתיב אחריב הרים וגבעות וגו' (ישעיה מ"ב ט"ו) עמד וימודד ארץ (חבקוק ג' ו'). נס השביעי מגלה להם הסוד דכתיב זאת הברית אכרות את בית ישראל וגו' (ירמיה ל"א ל"ב) וכיון שרואין מואב כל הנסים האלו משלחים ואומרים השודדים והבוזזים שבירושלם (נ"א לכל השרים הבוזזים לירושלם) באו והלחמו בישראל, ואותה השעה יצא מלך ישמעאל עם כל בני קדר מזויינים בכלי זיין לקראת ישראל, ובאותה השעה ישראל אומרים למלך המשיח לא היה טוב לנו לישב כאן אלא באת לינרות בנו כל העולם, והוא אומר להם אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה', עומד משיח לפניהם ונופח בם ברוח פיו ונמצא כלם נופלים פגרים מתים, ומנין שמתים ברוח פיו של משיח דכתיב והכה ארץ בשבט פיו וגו' (ישעיה י"א ד'), ובאותה השעה תהיה חרדה גדולה בכל העולם כולו ומבשר בא לישראל, וכן כתיב הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו' והשיב לב אבות על בנים (מלאכי ג' כ"ג).

יהודית: ספר יהודית הוא אחד מהספרים החיצונים (אפוקריפא או כתובים אחרונים), ומסופר בו מהנס שנעשה ע"י אשה אלמנה בשם יהודית בת מררי ושם בעלה המת מנשה, שהצילה את עמה ואת העיר בתול (ירושלם) מהלכד ע"י הולופרניס משנה למלך נבוכדנצר בנינוה (אנטיוכס באנטוכיא) ושר צבא ארם (יון). יהודית שהיתה יפת תואר יצאה מן העיר למחנה האויב ותתיצב לפני הולופרנים ותאמר

---

(3) בפרקי משיח הנוסחא משונה.

כי יודעת היא שהעיר תפול בידו ותבקש ממנו להציל את נפשה ונפשות ביתה, והולופרנים אשר השתומם על יפיה וחמדה בלבו הבטיחה למלאות בקשתה ויקחה לחדרו והוא שותה שכור כל הלילה וישכב וירדם, ותקח יהודית את חרבו ותכרות ראשו ותבוא לפני שערי בתול ותראה להשוערים את ראש הולופרנים ויוקיעו את ראשו על החומה, ויודו לה' חסדו. ואנשי החיל בראותם כי מת גבורם וינוסו, והיהודים רדפו אחריהם עד „חרמה" ויכום ויבוזו אורם. הסיפור הזה דומה קצת להסיפור של יעל וסיסרא. הסיפור נכתב בבית שני בזמן מלכות יון (עי' יהודית ד' ד'), ולכן שינו את שם המלך ועירו ושם שר צבא למלכות בבל וארם, גם עיקר המעשה בעיר בתול שהוא שם כנוי לירושלם, כי בתול או בתוליא (Betulua) לא נמצא כלל בא"י. לפי דברי פילון בספרו „העתים" כתב מעשה יהודית ישוע בן יהוצדק הכהן הגדול בתחלת ימי בית שני. כנראה נכתב הספור בעיקרו בלשון עברית ונעתק ליונית ע"י יהודי אלכסנדריא ועוד ניכרות בו המליצות העבריות. תספור המקורי נאבד והנוסחאות העבריות הנמצאות בידינו הם העתקות מיונית או מרומית.

ספור יהודית הנמצא בין המדרשים הקטנים הוא שונה בפרטים הרבה מהספור בספרים החיצונים, ויש ממנו קיצור בחבור יפה מרבנו נסים בן יעקב (דפוס אמשטרדם כ"ב. כ"ג:) אף כי לא נזכר שם שם יהודית. בנוסחא אחרת שם שר הצבא הוא אכיור ולא הולופרנים, ונדפסה עם מעשה דניאל בויניציא בשנת ת"י (1650), ובספור המעשים מנטובה תפ"ה. הספור הארוך נעתק לעברית ע"י ר' עקיבא הלוי מהאלברשטאט בשנת תל"ט (1679), והעתיקה לאשכנזית ר"ש זלמן לואנץ בפפד"מ תע"ה, ועוד ע"י ר"מ ב"ר אשר כץ והדפיסה עם מגלת אנטיוכס בברלין תקכ"ו. מעשה יהודית הארוך נמצא גם בספר חמדת ימים לנתן העזתי (ח"ב חנוכה), וממנה העתיק יעלינעק בבית המדרש ח"ב.

מעשה יהודית

[בית המדרש חדר א' 130]

מעשה שבא מלך הגוים על ירושלם עם ארבעים אלף גבורי חיל ויצר עליה ימים רבים, ויקוצו בני ישראל מפניהם במצור ובמצוק ויהיו בצרה גדולה. והיתה בירושלם נערה מבנות הנביאים, וכראותה כי גדל השבר ועצם הצער ותשם נפשה בכפה ותצא עם שפחתה ותגע עד שערי העיר, ותאמר לשוערים פתחו השערים ואצא אולי יעשה לי הקב"ה אות ופלא ואהרוג את הכופר הזה ויושעו ישראל על ידי, ויאמרו לה לא נפתח שאנו מפחדים שמא אהבת אחד מפרשי המלך להנשא לו או שמא תעשי תחבולות על העיר ללכדה, ותאמר ח"ו אלא אני בוטחת ברחמי שמים שיעזרני על האויב הזה, ותשבע להם בי"י אלהי ישראל. ויפתחו השוערים ותצא עם שפחתה ותלך עד אהל המלך ותבא לפניו והנערה יפה עד מאד, וכראות אותה המלך מצאה חן בעיניו ותשא חסד לפניו ויאמר לה המלך מי את בתי ואי מזה באת ואנה תלכי? ותאמר לו מבנות הנביאים אנכי ושמעתי מאבי שתכבוש את העיר ותתפוש אותה ואבא לבקש על נפשי ונפש בית אבי למלטם כשתקח העיר. ויאמר לה המלך אני אעשה כדבריך ואני רוצה לקחתך לי לאשה, ותאמר לו אדוני המלך הנני כאחת שפחתיך עשה הטוב בעיניך, אבל אודיעך אדוני המלך שאנכי נדה ובערב אנכי ראויה לטבילה, צוה את עבדך בערב כשיראו שתי נשים הולכות למעיין שלא יפגעו בנו ואל ידברו עמנו מטוב ועד רע ואלך ואטבול ואשוב אליך, ויצו המלך להעשות כן, וישמח שמחה גדולה בנערה ובבשורה שבשרה למלך, ויאסוף כל שריו ועבדיו ויעש להם משתה ויאכל וישת מן היין וישכב וירדם, וילכו כלם איש לאהליו ולא נשאר עם המלך זולתי הנערה והשפחה. ותכון הנערה את לבה לשמים ותקם ותשלוף את החרב ותכרות בה ראש המלך, ותשא ראשו בין דדיה ותלכנה שתיהן ותעברנה במחנה ואין דובר להם דבר עד שהגיעו לשערי ירושלם. ותקרא לשוערים ותאמר להם פתחו השער כי הקב"ה עזרני והרגתי את האויב, ולא האמינו לדבריה. ויהי למלך שר אחד משריו והיה אומר למלך חדל מאומה זו אל תצורם ואל תתגר בם מלחמה כי אלהיהם עמם ואוהבם ולא יסגירם בידך, ראה מה עשה לאשר היו מלפניך למלכים הראשונים ולשרים שצרו על ישראל מה היתה אחריתם והיה מרבה תוכחות למלך עד שקצף עליו המלך ויצו לקשרו ולתלותו חי אצל שער העיר. וכראות הנערה כי אינם רוצים לפתוח השער א"ל אם לא תאמינו לי הנה השר התלוי יכיר את ראשו, והאמינו לדברי הנערה ויפתחו השער ויראו את הראש לשר התלוי ויכירהו השר ויאמר ברוך ה' אשר הסגיר אותו בידכם והציל אתכם מידו. וישמע הדבר בעיר ויתקבצו בחורי ישראל וגבוריו ויקחו את חרבותם בידם ויבואו עד המחנה והיו קוראים בקול רם שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ויראו אנשי המחנה אותם וילכו לאהל המלך ויראו כי מת גבורם וינוסו ויעזבו את אהליהם ואת סוסיהם וכל חילם וימלטו את נפשם, וירדפו ישראל אחריהם עד אנטוכיא וישובו בשלום ויבוזו בהם ביזה הרבה מאד. ויתקבצו זקני ישראל והחכמים ויבואו בית ה' ויברכו ויהללו את ה' המניח להם מכל אויביהם והמושיעם בארץ אויביהם וכו'. הוא ברחמיו יעשה נסים ונפלאות עמנו בעת ובעונה הזאת כאשר עשה עם אבותינו.

תם מעשה יהודית

מעשה היהודית

[חמדת ימים ח"ב חנוכה פרק ב']

ויהי בימי אליפורני מלך יון מלך גדול וחזק, והוא כבש מדינות רבות ומלכים חזקים והחריב טירותם והיכליהם שרף באש, בשנת עשר שנים למלכותו שם

פניו לעלות ולכבוש ירושלם עיר הקדש, ויקבץ ק"ך אלפים שולפי חרב וצ"ב אלף בעלי חצים, ויאמר המלך אליהם הנה עם בני ישראל אשר בירושלם משונים בדתיהם ואת דתי המלך אינם עושים, [וירושלם] הוות בקרבה ולא ימיש מרחובה תוך ומרמה, עתה קומו ונקומה עליה למלחמה ולא יזכר שם ישראל עוד. ויען מלך אחד אשר היה כבוש תחת ידו במלחמה ויאמר לו, חדל לך המלך מאלהי עולם אלהי ישראל אלהי האלהים, ה׳ גבור מלחמה מושל בגבורתו עולם, עיניו בגוים תצפינה הסוררים להלחם עם עמו ונחלתו לא ימוט, ולא עוד אלא שכל או"ה נקראו נכרים וישראל הם עם קרובו, ומי יגש ויערב לבו להלחם עמם! לך התבונן במלכים הראשונים שעברו, על שפשטו ידיהם בישראל מה עלתה בהם, כמו פרעה וסנחריב ויתר המלכים, נבול תבול אתה וכל העם אשר ברגליך, ולא תוכל להלחם בישראל אשר מנשרים קלו ומאריות גברו, הלא המה הגבורים אשר מעולם אנשי שם. ויהי כשמוע אליפורני המלך את דברי המלך ההוא ויקצוף המלך מאד וחמתו בערה בו לאמר מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לאמר כי עם בני ישראל רב ועצום ממני ואשר כח בהם לעמוד בפני חיילי הרבים כחול הים, ומי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי כי יציל ה׳ את ירושלם מידי, ויחר אפו מאד ויצו לייסר את המלך ההוא בשפטים גדולים כי דיבר סרה על עוצם חיילותיו לאמר כי לא יעצרו כח בפני עם בני ישראל, ויצו המלך לאנשי הצבא לאסרו בנחשתים ולהוליכו אל מחנה העברים לירושלם באף ובחמה ובקצף גדול, לאמר ככה יעשה לאיש על אשר דיבר טוב על ישראל, קום לך אתם והיה באבדי את ישראל תפול גם אתה כמוהם כנפול בני עולה. ויקחו אותו עבדיו ויביאו אותו למחנה ישראל פתח שערי ירושלם, וישובו אל אדוניהם. והמלך בא ברחובות ירושלם אסור בכבלי ברזל וימצא שם שרי צבאות ישראל עזיהו בן מיכה וכרמי, ויתמהו איש אל אחיו וישאלו את פיו ויספר להם את כל אשר קרהו על כי דיבר טוב על ה׳ ועל ישראל עמו, ואשר צוה המלך למסור אותו ביד ישראל, להמיתו כהריק חרבו בישראל, ואשר אמר ארדוף אשיג אריק חרבי תורישמו ידי, וחירף מערכות אלהים לאמר מי בכל אלהי הארצות אשר הציל את ארצו מידי כי יציל ה׳ את ירושלם. ויהי כשמעם שרי ישראל את דברי המלך רעדה אחזתם שם חיל כיולדה, ויבואו אל מקדש ה׳ אלהי ישראל וישתחוו לה׳ בבכי ובצעקה גדולה ומרה לאמר, ה׳ אלהי ישראל יושב הכרובים אתה הוא האלהים לבדך לכל ממלכות הארץ אתה עשית את השמים ואת הארץ הטה ה׳ אזנך ושמע פקח עיניך וראה ושמע דברי אליפורני אשר חירף מערכות אלהים חיים ומלך עולם, אמנם ה׳ החריבו מלכי אשור (יון) את הגוים ואת ארצם ונתנו את אלהיהם באש כי לא אלהים המה כי מעשה ידי אדם עץ ואבן ויאבדם, ועתה ה׳ אלהינו הושיענו נא מידו, שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו כי לא תעזוב הבוטחים בשמך וכי תשפיל הגבר הבוטח באדם ובגבורת הסוס יבטח. ויהי ככלותם את תפלתם לפני ה׳ נחמו את המלך ההוא וידברו על לבו לאמר ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו אשר הודעת את שמו ואת גבורתו יהיה מגן עזרך והוא יראך את מפלת האויב הרע הזה בנקום ה׳ אלהינו נקם נקמת בני ישראל, ויהי ה׳ עמך ואתנו תשב כטוב בעיניך, ויבא עוזיהו ויקבלו בביתו ויעש לו משתה גדול, ואח"כ נתקבצו העם ויתפללו כל הלילה וישאלו עזר מאת ה׳.

ויהי ממחרת היום ההוא צוה אליפורני לעלות למלחמה עליהם, והעם הרגליים אנשי חיל שהיו ק"ך אלפים איש והפרשים י"ב אלפים נתקבצו יחדיו בכח גדול וביד חזקה נגד בני ישראל. וכאשר ראו בני ישראל את הריבויים ישבו על הארץ ויעלו עפר על ראשם ויצעקו בני ישראל אל ה׳ להושיעם מיד אויביהם, ויקחו את כלי זיינם ויישנו בדרכים הצרים אשר בהם נתיב ההר וישמרו אותו יומם ולילה. ואליפורני בלכתו סביב ההר מצא סילוני המים אשר חוץ לעיר ויצו לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס אותם. ויבואו חיילי הצבא אל המלך לאמר לו כי בני ישראל אינם בוטחים לא בחנית ולא בחיצים ולא בקשת אפס ההרים הרמים וכל הגבעות מחזיקים אותם. ואתה למען תוכל להם בלי מערכת מלחמה שום תשים שומרים על מקורי המים לבלתי יוכלו להעלות מים מהם, ותמית אותם בצמא מבלי חרב, ואז ימסרו לך את העיר מפני הצמא. וייטב הדבר בעיני המלך ולפני כל שלישיו וישם שרי מאות על מקורי המים מסביב, ויהי כעשרים יום אחרי שימו משמרה זאת נתמעטו המים מהבורות ומהפלגים לכל יושבי ירושלם ויצמא העם למים, ויתאספו בני ישראל אל עזיהו, כל האנשים והנשים בחורים ונערים יחד כולם פה אחד לאמר ישפוט אלהים בינינו ובינך כי הרעות לנו ומאנת להענות מפני המלך ועל כן ימסור אלהים אותנו בידיהם ואין עוזר ונפלנו לעיניהם מרוב הצמאון, ועתה נמסור עצמנו בלב שלם אל המלך, הלא טוב לנו לעבוד לה׳ והיינו עבדים לאליפורני ממותנו בצמא ומהיותנו דראון לכל בשר בראותנו בנינו ובנותינו מתים לפנינו. מעידים אנחנו היום את השמים ואת הארץ ואת אלהי אבותינו הפוקד עלינו כפי עונותינו כי תמסור תיכף ומיד את העיר ביד המלך ונמות מהרה לפי חרב. ויהי כשמעם את צעקת בני ישראל כל שרי צבאות ישראל צעקו צעקה גדולה ומרה ויבכו בכי גדול תוך ההיכל ויצעקו אל ה׳ קול אחד לאמר, חטאנו עם אבותינו העוינו והרשענו, אלהים אל דמי לך אל תחרש ואל תשקוט אל, כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך, אמרו לכו ונכחידם

מנוי ולא יזכר שם ישראל עוד, אשר אמרו נרשה לנו את נאות אלהים, כי נועצו לב יחדיו עליך ברית יכרותו. אנא האל אב הרחמן חמול על עמך ועל נחלתך ואל תמסור בני בריתך ביד העמים אשר לא ידעוך, למה יאמרו הגוים איה אלהיהם, וברוב גאונך תהרוס קמיך. עשה להם כמדין כסיסרא כיבין בנחל קישון נשמדו בעין דאר היו דומן לאדמה שיתמו נדיבמו כעורב וכזאב וכזבח וכצלמונע כל נסיכמו. וכאשר כלו הצעקות והבכי קם עוזיהו ועיניו זולגות דמעות ויאמר אליהם חזקו ויאמץ לבבכם אחי ונקוה חסד מה׳ עוד חמשה ימים אם לא יושיע ה׳ לנו נעשה כאשר דברתם.

ויהי כשמוע את הדברים האלה יהודית האלמנה בת בארי והיא היתה יראת ה׳ מאד, ותעש לה יהודית בעלית ביתה חדר מיוחד להתפלל בו ותשב שם עם נערותיה, והיא היתה מענה בצום נפשה כל ימי חייה, והיתה יפת תואר מאד, ותהי יהודית נושאת חן בעיני כל רואיה. וכאשר שמעה כי דבר עוזיהו למסור את העיר אחר חמשה ימים שלחה לקרוא את הכהנים ועוזיה וכרמי ויבואו אליה ותאמר אליהם יהודית מה זה הדבר אשר חשב עוזיהו לעשות למסור את העיר ביד האויב, אם לא תבוא ישועתנו תוך חמשה ימים, ומי אתם, כי נסיתם את ה׳! לא זו הדרך לקבל חסד המקום ב״ה רק להעיר חרון אף ה׳, האפס לנצח חסדו כי שמתם גבול לחסדיו ולרחמיו לשום לכם יום כפי בחירתכם, חלילה לסור מאחרי ה׳, כי חסדי ה׳ לא תמו ולא כלו רחמיו, טוב ויחיל ודומם לתשועת ה׳ כי לא יזנח לעולם ה׳, כי אם הוגה וריחם כרוב חסדיו, רגע ידבר על גוי ועל ממלכה וניחם על הרעה. ועתה לכו ונשובה אל ה׳ כי ארך אפים הוא ונשאלה ממנו סליחה וכפרה על זה העון בבכי ובצום ואל אלהינו כי ירבה לסלוח, כי עת צרה היא ליעקב וממנה יושע, וכאשר נבהלה נפשינו מפני זדונם כן נגילה ונשמחה בישועתו, כי לא הרשענו כאבותינו אשר עזבוה ויקטרו לאלהים אחרים וע״כ נמסרו לחרב ולשבי ולחרפה ולבלימה ביד שונאיהם, ואנחנו לא נדע אל אחר זולתי אלהינו אשר אין עוד מלבדו, והוא ידרוש דמינו מיד קמינו למען כבוד שמו. ועתה אחי אתם הכהנים לה׳ ונפש כל עמו ישראל תלויות בכם ואתם חזקו ויאמץ לבבכם ולב כל ישראל לאמר אליהם כי אבותינו הובאו בנסיון לנסות אותם אם באמת אהבו את ה׳ אלהיהם ואתם תאמרו אליהם כי אברהם אבינו עמד בנסיונו של מקום וה׳ אהבו, וכן יצחק ויעקב ושאר האבות נמצאו נאמנים לפני ה׳ ביסורין, וכל מי שלא עמד בנסיון ביראת ה׳ והתלוננו לפנו ה׳ נגפו לפני המשחית וימותו במכת הנחשים, ועתה התבוננו וראו כי כאשר ייסר איש את בנו ה׳ אלהינו מייסרנו ולמות לא נתננו בעבור שמו הגדול והנורא.

ויאמרו אליה עוזיהו והכהנים: צדק כל אמרי פיך אין בהם נפתל ועקש, אשר נואלנו ואשר חטאנו לשום גבול לישועת ה׳ ולכן העתירי בעדינו כי ישרה את ויראת ה׳ את. ותאמר להם יהודית אנכי אתפלל לפני ה׳ בעדכם, וגם אתה העתירו אל ה׳ בעדי להקים את עצתי אשר חשבתי לעשות לנקום נקמת בני ישראל מאת היונים. ולכן לעת ערב תעמדו בשערי העיר ואצא אני ושפחתי עמי בלילה ואתם אל תחקרו ממני אנה אני באה, אפס כי תמיד תהיה תחינתכם בפיכם לה׳ אלהי ישראל לפקוד את עמו בעבור כבוד שמו. ויאמר אליה עוזיהו לכי לשלום ואלהי ישראל יתן את שאלתך אשר שאלת מעמו, ויהי ה׳ עמך לנקום אותנו מאויבינו אמן. ויהודית נכנסה בחדרה ותלבש שק ואפר ותעל עפר על ראשה ותשתחוה לה׳ ותשפוך את נפשה בצום בבכי ותפלה לפני ה׳, וכה אמרה בתפלתה: ה׳ אלהי שמעון ולוי אבינו אשר שמת בידם חרב להתנקם מהנכרים אשר טמאו וגילו את ערות דינה אחותם, ונתת את נשיהם בשבי ואת בנותיהם וכל שללם לבוז ביד עבדיך אשר קנאו את קנאתך, פקדני נא ה׳ אלהי כרוב חסדיך, כי כל דרכיך צדק ומשפטיך תהום רבה, והבט נא את מחנה האויב הרע הזה אשר חירף מערכות אלהים, כאשר ראית את מחנה מצרים ברדפם חמושים אחרי ישראל עמך ונחלתך, אשר בטחו במרכבותיהם ובסוסיהם וברוב חילם, והשקפת על מחניהם והבהלת אותם במחשכים, תהומות יכסיומו ירדו במצולות כמו אבן במים אדירים, כמוהם יהיו גם אלה ה׳ אלהי הבוטחים על חילם וברכב ובפרשים ובחצים ובקשת, המתהללים בחניתותיהם ולא ידעו ולא יבינו כי אתה ה׳ אלהינו איש מלחמות, יעיר קנאה יריע אף יצריח על אויביו יתגבר. חשוף זרוע גבורתך כבראשונה, ושפוך באש חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו, אשר אמרו נרשה לנו את נאות אלהים לבא במקדש ולטמא היכל קדשך, ולנתץ קרן מזבחך, אנא ה׳ עשה למענך אם לא למעננו, חרבם תבא בלבם וקשתותם תשברנה, ולצר הצורר הרע הזה אליפורני המלך קדמה פניו הכריעהו וילכד בפח עיניו לאהוב אותי ותהלהו בחולי החשק בי, ותן בנפשי חוזק למאוסו ובידי כח ואיל להשמידו, יפול במכמוריו רשע, ויהיה זה זכר לשמך הגדול כי תמסור אותו ביד אשה, ואתה ה׳ לא בגבורת הסוס תחפוץ ומלכות זדון לעולם שנאת, שועת עניים אתה תשמע, צעקת הדל תקשיב ותושיע, חנני ושמע תפלתי ושועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש, ותן דבר בפי ועצה בלבי לקיום בית מקדשך, למען ידעו כל הגוים כי אתה אלהים חיים ואין זולתך אלהים.

ויהי ככלות יהודית להתפלל לה׳ את כל התפלה והתחינה הזאת ותקם מן המקום אשר השתחותה שמה לה׳ מכרוע על ברכיה וכפיה פרושות השמים, ותקרא את שפחתה ותבא אל היכל ביתה ותסר בגדי אלמנותה

והשק מעליה ותרחץ את גופה ומשחה עצמה בשמן המור ותקלע את קלעות שערותיה ותשם כתר על ראשה ותלבש בגדים יקרים מוזהבים ותכשיטים חריטים ושהרונים ועגילים וטבעות, ותיפה את עצמה בכל תמרוקי הנשים וכ"ד קשוטיה, וה' נתן לה זיו ויופי הרבה למצוא חן בעיני כל רואיה. ותתן יהודית ביד שפחתה נאד חלב וחמת יין וצלוחית שמן וקמח ולחם וגבינה ותלך לה, וכאשר באה אל שערי העיר מצאה את עוזיהו ואת הכהנים המקוים עליה שמה ותעבור לפניהם ויאמרו לה לכי לשלום ואלהינו יתן לך חן וחסד בעיני כל רואי אותך ויתן לך כל משאלות לבך וכל עצתך ימלא לטובה, ותתהלל עליך ירושלם עיר הקדש ויהי שמך בכלל החסידים ובמספר הצדיקים, ויענו כל העם אשר שם אמן. ותצא יהודית מן העיר היא ואמתה, ויהי כאשר ירדו מן ההר בעת עלות השחר פגעו בה משומרי המלך אליפורני ויתפשוה לאמר מאין באת ואנה תלכי, ותאמר אליהם יהודית מבנות העברים אנכי ואברח בהחבא מאתם, כי ידעתי כי ימסרו בידכם ולכן חשבתי אצלי לאמר אלכה נא לי לפני המלך אליפורני לגלות לו סודות עם היהודים ולהורות לאנשי הצבא את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון ללכוד את העיר ולתפשה ולא יפול ממחנהו עד אחד, וכאשר שמעו האנשים אשר תפשוה את דבריה הביטו על תוארה ויפיה והמה ראו כן תמהו מנועם אמרותיה במועצות ודעת, ויאמרו אליה ברוך טעמך כי חלצת נפשך ממות וחכמת בעצתך לבוא אל אדונינו, ותדע באמת כי בעמדך לפניו ייטב לך ותמצא חן וחסד בעיניו. ויביאו אותה למלך, ומיד כאשר באתה לפניו נשא המלך את עיניו וירא את יפיה וזיו הדרה ותבער בו אש החשק והתאוה אליה ויחלה המלך מחולי החשק, וכל שריו ועבדיו הפרתמים היושבים לפני המלך אמרו מי אשר ימאס עם העבריים אשר יש להם נשים יפות כאלה, ומי לא ילחם עמהם בעבורן. וכאשר ראתה יהודית את המלך יושב על כסא מלכותו השתחותה לו אפים ארצה, ויקימוה עבדי המלך כי כן מצות אדוניהם, אז אמר לה המלך תגילי ותשמחי בלבבך ואל תיראי כי לא אחפוץ במות כל אשר יחפוץ לעבדני, ולא הייתי מרים חרבי והניתי על עמך אם לא מאסוני. ועתה תאמרי נא לי למה נסת וברחת מעמהם ותבחרי לבא אלינו, ותאמר לו יהודית אנחנו חטאנו לפני ה' אלהינו ולכן דיבר ביד הנביאים אל העם לייסר אותם על עונם, וע"כ בני ישראל פחדו ממך כי חטאו לפני ה' אלהיהם וכבד הרעב בהם והנה נחשבנו כמתים מפני הצמאון, עד אשר הסכימו לשחוט את צאניהם ולשתות את דמם וחשבו להתיר את הקדשים אשר ציוה ה' אלהיכם בשמירתם שלא יהנו מהם בחטים ביין ובשמן. ואם יעשו זה המה יאבדו ואתה תעמוד, וכאשר ידעתי זה אני אמתך נסתי מאתם ושלחני אלהים להגיד לך, ואולם אנכי יהודית אמתך עובדת את ה' גם עתה בהיותי אצלך, על כן אנכי אצא ג' פעמים ביום ואתפלל לפני ה' אלהי, ואתנפל לפני ה' והוא יגיד לי מתי ישלם להם כפעולתם וכרוע מעלליהם, ואבוא ואגיד לך כי תעבור בכל חוצות ירושלם ויהיו כל עדת בני ישראל כצאן אשר אין להם רועה ולא יחרץ כלב לשונו נגדך, כי כל זה נאמר לי במראות האלהים ולמען חרות אף ה' עליהם שולחתי להגיד לך כל זה. וייטב הדבר בעיני המלך ובעיני עבדיו ויראו האנשים ויתמהו בראותם חכמתה כי רבה ויאמרו איש אל רעהו, אין אשה משכלת כזאת בכל הארץ ביופי בחן ובשכל, ויאמר לה המלך הטיב אלהים עמך אשר שלחך לפני למען תמסור את עמך בידינו, ובעבור דבריך הטובים אם כה יעשה לי אלהיך ואלהי, את תהיה ראשונה במלכות, ויהי שמעך בכל הארץ. ויצו המלך להביא אותה בבית נכותו, ויצו להאכילה מעל שולחנו, ותאמר לו יהודית לא תוכל אמתך לאכול מאשר צוית לתת לי פן יקראני אסון, אבל אוכל מאשר הבאתי עמי, ויאמר אליה המלך ואם יחסר לך אשר הבאת עמך מה נעשה לך? ותאמר יהודית חי נפשך אדוני שלא יחסר לי מזה עד אשר יקים ה' את דברי אשר חשבתי לעשות. ותשאל עוד בעת בואה אל האוהל רשות לצאת בלילה ובעת עלות עמוד השחר חוץ מן המחנה להתפלל לפני ה' אלהים. ותצא בכל לילה ולילה מחוץ למחנה לטבול את גופה תוך ברכת המים ובעלותה מלטבול שפכה את נפשה בבכי ואנקה לפני ה' אלהי ישראל לישר את דרכה בישועת עמה; ובאה אל האוהל בטהרתה ותאכל בסעודת הערב.

ויהי ביום השלישי ויעש המלך משתה גדול לכל שריו ועבדיו, ויאמר אל סריסו שומר הפלגשים לאמר לך נא ראה אם תוכל לפתות ולרצות את יהודית הזאת שאבוא אליה, ואז בא הסריס אל יהודית ויאמר לה אל תבושי ואל תכלמי לבוא אל אדוני ואולי ייטב לך לאכול ולשתות עמו? ותאמר לו יהודית מי אנכי אשר אמנע מאדוני כל אשר ייטב לו וכל הישר בעיניו אעשה, כי כל אשר יחפוץ אדוני המלך הוא טוב לי כל ימי. ותקח יהודית ותלבש בגדי תפארתה ותבא ותעמוד לפניו, ויהי כראות המלך את יפיה תיכף הוכה ונחלה מאהבתו אותה ויאמר לה המלך אכלי לחמך בשמחה ושתי בלב טוב יינך כי מצאת חן בעיני. ותאמר לו יהודית אשתה אדוני כי שמח לבי ויגל כבודי היום שמחה רבה מכל ימי חיי, ותשב ותאכל ותפתח את נאד החלב ותשת וגם את המלך השקתה וישמח המלך עמה מאד וישתה יין הרבה מאד מאשר שתה כל ימי חייו.

ויהי אחרי כן הלכו כל עבדי המלך איש איש אל מקומו, ויסגור סריס המלך את דלתי האהל אשר שם יהודית עם המלך וילך לו, ויהודית לבדה באהל ואליפורני המלך במטתו ישן כמת, ותאמר יהודית אל

אמתה לעמוד בחוץ לשמור לפני האהל ותעמוד יהודית לפני המטה ותתפלל בדמעות רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע, וכה אמרה בתפלתה: חזקני ה׳ אלהי ישראל ואנקמה את נקמת עבדיך ישראל, לחזק בריחי שערי ירושלם עיר מקדשך, סמכני כאמרתך ואל תבישני משברי בחוזק עוזיך. וככלותה להתפלל קרבה אל העמוד אשר בראש מטתו ושלפה חרבו של אליפורני עצמו אשר היה תלוי בעמוד, ובשלפה את החרב תפשה אותו בשערי ראשו ותאמר חזקני נא האלהים והכתה פעמים על צוארו ותתכה את ראשו, ותשלח את אמתה ותקח את כלי מלחמתו אשר היו תלוים בעמודים והכתה את כל גופו מכף רגל ועד ראש אין בו מתום פצע וחבורה ומכה טריה, ותתן את ראש אליפורני ביד שפחתה לשום אותו באמתחתה, ותצאנה שתיהן יחדיו כמנהגן להתפלל ותעבורנה את כל המחנות ואין פוצה פה ומצפצף עליהן כי כן צוה עליהן המלך, ובסובבן את העמק באו בשערי העיר ותאמר יהודית לשומרי החומות מרחוק בקול ששון ובקול שמחה פתחו שערים כי עמנו אל אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל.

ויהי כאשר שמעו אנשי העיר את קולה ויקראו את כהני ה׳ ויאספו כלם מגדול ועד קטן, ויצאו לקראתה בשמחה ובשירים ובהלל ובתודות לה׳, והדליקו נרות בכל חוצות ירושלם ובחצריהם ובטירותם ויעטרו כלם בבגדים חמודים וכלי יקר אבנים טובות ומרגליות לכבוד ולתפארת, ויביאו את יהודית אל תוך העיר בשמחה גדולה, כי חשבו לבלתי ראות פניה עוד, ויסובבוה כל ישראל סביב, ותעל יהודית במקום גבוה ותהס את כל העם, ויהס העם ויעמדו ולא ענו עוד. אז ענתה יהודית בקולה קול עוז לאמר: הללי ירושלם את ה׳ הללי אלהיך ציון כי חזק בריחי שעריך וברך בניך בקרבך; הללו את ה׳ אלהינו, הללוהו בגבורותיו הללוהו כרוב גדלו, אשר לא עזב חסדו משפחתו וימכור ה׳ בידי אשה את שונאנו ועוכר ישראל בלילה הזה. ותוציא מאמתחתה את ראש האויב צורר היהודים אליפורני הרשע. ועתה אחי חי ה׳ כי שמרני מלאך ה׳ בצאתי מכאן ובישבי שמה ובשובי הנה כי לא נטמאתי והביאני ה׳ אלהיכם אליכם בשמחה ובישועה והמליט נפשי בישועתכם, הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו. וכל ישראל השתחוו לה׳ אפים ארצה ויאמרו אליה ברוך ה׳ אשר בידו אויבינו השפיל המחרף והמגדף מערכות אלהים, כל גוים סבבונו בשם ה׳ כי אמילם דחה דחיתנו לנפול וה׳ עזרנו כי לא בזה ולא שיקץ ענות עני ולא הסתיר פניו ממנו, ובשוענו אליו שמע אלינו. ועוזיהו נשיא ישראל אמר אליה ברוכה את לאל עליון מכל הנשים באוהל תבורך, ברוך ה׳ אשר ברא את השמים ואת הארץ ואשר הצליח את דרכיך להביא ראש מלך אויבינו צורר היהודים, והגדיל היום את שמך ולא ימוש זכר תהלתך מפי כל האנשים אשר יזכרו את חסדי ה׳ לעולם, כי לא חמלת על נפשך בעת צרה ויגון עמך, ויענו כל העם אמן ואמן. ויקראו אל המלך אשר היה עומד בבית עוזיהו אשר דיבר טוב על ישראל, ותאמר לו יהודית ה׳ אלהי ישראל אשר הודעת את שמו ואת גבורתו ואמרת כי הוא יקום נקמתנו מאויבינו, הנה הוא יתברך שבר ראש כל הרשעים בלילה הזה בידי, ולמען תדע כי כן הוא הנה זה ראש אליפורני אשר בזדונו ובעזות לבו מאס את אלהי ישראל, וישטום אותך להרגך לאמר כאשר נכה עם ישראל תפול ביניהם וחרבי יעבור בך. וכאשר ראה המלך החסיד ההוא את ראש אליפורני ויפול על פניו ארצה ויאמר כן יאבדו כל אויביך ה׳, ויפול על רגלי יהודית וישתחוה לה ויאמר אליה ברוכה את מאלהיך בכל אהלי יעקב, כי כל גוי עם ועם אשר ישמע את שמעך יהללו לך ויברכו את שם ה׳ אלהי ישראל.

ותאמר יהודית אל כל העם: שמעו נא לי אחי ועמי ותלו את הראש הזה על ראש חומותינו, והיה כאשר יזרח השמש ולקחתם כל אחד מכם את כלי זיינו ותצאו בתרועת מלחמה, ואל תרדו למטה אפס כי תקעתם ותריעו, וכאשר ישמעו את קול תרועת המלחמה ילכו אל שרי חילם לעוררו למלחמה, ובבוא השרים באהל אליפורני ימצאו אותו מתגולל בדמו, תפול עליהם אימתה ופחד, וכראותכם אותם בורחים רדפו מהר אחריהם בחוזק כי ה׳ יתן אותם תחת רגליכם. ויעשו כן בני ישראל וכאשר האיר היום תלו על ראש החומות את ראש האויב הצורר, ויקח כל איש ואיש כלי מלחמתו בידו, ויצאו ויתקעו ויריעו תרועה גדולה, וכאשר ראו כן שומרי החומות באו באהל מלכם אליפורני והשמיעו קול גדול בפתח האהל להעירו, וכאשר באו השרים השלישים אמרו לסריסים לא עת התמהמה לכו ועוררו את המלך כי יצאו העכברים מחוריהן ופיתו אותנו למלחמה, אז דחק ונכנס סריס המלך שומר הפלגשים באהל אליפורני ויעמוד לפני קלעי מטתו ויספוק את כפיו אולי ישן הוא ויקץ, כי חשב כי עודנו ישן עם יהודית, וכאשר לא הרגיש דבר קרב אל המטה ויסר את הקלעים וירא גוף אליפורני מושלך ארצה ומתגולל בדמו וראשו איננו, ויצעק צעקה גדולה בבכי ויקרע את בגדיו ויבא באהל יהודית ולא מצאה, ויצא החוצה אל העם ויאמר אליהם אשה אחת עבריה עשתה הרעה הגדולה הזאת, והנה אדונינו המלך מת ומושלך על הארץ ומתגולל בדמו וראשו איננו. וכאשר שמעו כן שרי החיל קרעו כולם את בגדיהם ונפלה עליהם אימה חשכה גדולה ותהי צעקה גדולה ומרה במחנותם, וכאשר שמעו כל החיל כי נהרג גבורם יצאה מהם כל עצה ויברחו כולם מפני הפחד והיראה, ובברחם מפני העכברים הרודפים אחריהם חמושים עזבו כל רכושם וינוסו במשעול הכרמים ובנתיבות ההרים. וכאשר ראו כן בני ישראל

ירדו מן ההרים וירדפו אחריהם בתרועת חצוצרות ובקול שופר חזק מאד, והיו מכים את כל הנמצאים מכה גדולה מכת חרב, וירדפום עד החרמה, ויתר העם ירדו אל מחנה האויב וישללו את כל שללם, שלל הרבה מאד אין מספר, בצאן ובקר וברכב ובסוס ובכל מטלטלי אהליהם, וכולם נתעשרו משלליהם מקטן ועד גדול, ובזמן שלשים יום לא נשלם שללם אשר שללו בני ישראל, רק כל עושר אליפורני וכל רכושו ניתן ליהודית, זהב וכסף ומרגליות ואבני יקר אשר לו, הכל ניתן לה מאת העם. ואז המלך אשר בבית עוזיהו שדבר טוב על ישראל, בראותו הנס אשר עשה ה' אלהי ישראל עזב מעבוד האלילים והאמין בה' וימול את בשר ערלתו ויבא לחסות תחת כנפי השכינה, הוא וכל ילידי ביתו עד היום הזה. וכל עדת ישראל ששים ושמחים עם יהודית, ותצאנה כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות והיו אומרות הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, את יהודית אם בישראל, את תהלת ירושלם, את שמחת ישראל, את כבוד עמינו כי עשית בכח חזק ואמיץ לבך ויד ה' היתה עמך לחזק אותך, ומבורכת תהיה לעולם, ויען כל העם אמן ואמן. וזקנים עם נערים ישמחו ויעלצו במצלתים ובנבלים. ותשר יהודית את השירה הזאת לה' ותאמר: הללו את ה' בתוף שירו לה' במחול, שירו לה' שיר חדש הודו וקראו בשמו, ה' איש מלחמה ה' שמו, ה' אלהים גדול אתה ונורא בכח ואין דומה לך, כל הבריות יעבדוך ויודוך ה' כל מעשיך, כי אמרת ותהי ושלחת את רוחך ונבראו, ההרים והיסודות ירעשו וכדונג נמסו מלפני גבורתך, ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב, מי כמוך באלים ה' מי כמוך נאדר בקדש נורא תהלות עושה פלא.

ויהי אחר התשועה הגדולה הזאת, כאשר נטהרו כל איש ישראל, העלו עולות כלם, עולות וזבחים ונדרים. ויהודית הקדישה את כל שללה לבית האלהים, ויעשו עם יהודית שמחת זאת הישועה שלשה חדשים, ובכל ימי חיי יהודית לא קם מזיק על ישראל, ותשקוט הארץ אחרי מותה שנים רבות, ולכל בני ישראל היה אור במושבותם (1).

יהושע: סיפור יהושע בן נון מובא בספר חבור יפה מהישועה לרבנו נסים גאון (הוצאה ראשונה פיורארה שי"ז) ומביאו המקובל ר' נתן נטע בשם מדרש, הטעם שנקרא יהושע בן נון, והמרגלים קראו אותו דין ריש קטיעא (1), שאביו של יהושע דר במצרים ואשתו עקרה, והיה הצדיק מתפלל לנכח אשתו ויעתר לו ה'. ויהי כי הרתה היה הצדיק מתענה ובוכה יום ולילה מאין הפוגות, וירע הדבר בעיני אשתו ותאמר לו היה לך לשמוח כי שמע ה' את תפלתך ולא ענה אותה, ויהי כדברה אליו יום ויום ותאלצהו בדבריה, ויגד לה את כל לבו, כי הגידו לו משמי מרום כי הבן הזה הנולד לו יתיז את ראשו והאמינה לדבריו, כי ידעה כי כל דבריו באמונה. ויהי כאשר ילדה והנה הוא בן, ותקח לו אמו תבה ותחמרה בחמר ובזפת ותשם בה את הילד ותשלך אותו בתוך היאור, וימן ה' דג גדול לבלוע את התבה, ויהי היום ויעש המלך משתה לכל שריו ועבדיו, וילכוד את הדג שבלע התבה ויביאהו לפני המלך, וישסעהו והנה נער בוכה, ויתמה המלך וכל שריו, ויאמר המלך להביא אשה להניק את הילד, ויגדל הנער בבית המלך ויפקד אותו להיות סנדטור (תליון, שר הטבחים). ויהי אחר הדברים האלה חטא אותו הצדיק אביו יהושע למלך מצרים ויצו המלך להסנדטור לחתוך את ראשו וליקח את אשתו ובניו ורכושו לעצמו כמשפטם בעת ההיא, ויהי כאשר קרב אל אמו לבוא עליה, אז נתמלא כל המטה חלב מדדיה, ויחרד חרדה גדולה מאד ויטול את חניתו להרגה באמרו כי מכשפה היא, ותזכור אמו את דברי אביו הצדיק ז"ל, אף היא תשיב אמריה לו, אין זה כשוף כי אם חלב שהניקו אותך מפני שאני אמך, וספרה לו כל המאורע, מיד בדל עצמו ממנה, כי גם הוא נזכר שמועתו שנמצא בדג, אפס לא ידע כי היה אביו ועשה תשובה, ולכן קראו אותו בן נון מפני שנמצא בדג ובלשון ארמי נון, וריש קטיעא קראו אותו המרגלים על שם מעשיו הראשונים מה שעשה לאביו עכ"ל (עי' הקדמה לרב פעלים צד 23).

מלבד ספר יהושע בתנ"ך נמצא ספר יהושע בן נון או יושע בן נון להשמרונים או הכותיים שאין להם ספרי נביאים וכתובים רק ספר יהושע לבד בנוסחא משונה בלשון ערבית עם העתקה עברית (עי' כרמי שמרון צד 55 והלאה) ועוד העתקה עברית בנוסחא אחרת (עי' ירושלם של לונץ ח"ו 138) וכ"י שהו"ל ר"מ גאסטר אשר לדעתו מקורו עברית (ע"ע יהושע באוצר ישראל). גם יש להם אגרת של יהושע שכתב למלכי פרס ונדפסה בכרמי שמרון (צד 69), ובנוסחא אחרת בספר היוחסין השלם (לונדון תרי"ז) (2). אך ידוע הוא שאין לסמוך על השמרונים כי היו מזייפים התורה כדי לחזק אמונתם בהר גריזים, וחברו ספרים כוזבים.

---

(1) המעתיק יאמר בזה: עד כאן מצאתי בקובץ ישן, ומסיים: פקח עיניך וראה כמה גדולים מעשה ה' עזוזו ונפלאותיו אשר עשה, הפודנו מיד מלכים הגואלנו מכף כל עריצים השם נפשינו בחיים ולא נתן למוט רגלינו וידריכנו על במות אויבינו וירם קרננו על כל שונאינו.

(1) עי' סוטה ל"ה. ריש קטיעא ימלל ופירש"י מי שראשו קטוע שאין לו בנים ליטול חלק בארץ, והערוך ע' רש פי' להכי קרו ליה קטיע לפי שהוסיף לו משה אות יו"ד שהיא קטיעא. (2) בראש הנוסחא הזאת כתיב: אמר ש"ש מצאתי ראיתי בספר זכרוני הכותיים וזכרו שראו אותו במדרש אחד של היהודים, וזה שאחר כבישת יהושע ארץ ישראל והריגת ל"א מלכים קרה שמלך אחד מהם היה לו בן שמלך על ארמיניא הקטנה ושמו שובך, ועמד וקבץ מלכי פרס ומדי מ"ה מלכים ולקחו עמהם יפת הגבור אשר היה עורר חניתו על כמה אנשים ויקבצו חיל כחול אשר על שפת הים וישלחו מכתב אל יהושע, וזה נוסח האגרת,

אגרת יהושע בן נון

[ספר יוחסין השלם בסוף]

מהקבוץ הנבחר המאושר מלכי פרס ומדי אליך **יהושע בן נון** שלום: אתה זאב ערבות ידענו מה שעשית בקרובינו, החרבת טירותינו טבחת ולא חמלת מנער ועד זקן, אבותינו הרגת בחרב וכל עריהם השמות. ולכן שמענה ואתה דע לך כי מהיום ועד שלשים יום אנחנו נגיע אליך ונשיג עדיך בגבול נחלתך בהר אפרים, אנחנו מ"ה מלכים עצומים ולכל אחד ששים אלף גבורים מחזיקים בחצים ובקשת כלם אחוזי חרב מלומדי מלחמה, ובעזרתנו יפת הגבור אשר זכרנו. ולזה הכון והכן לך כלי מלחמתך ולא תאמר אחר כך כי באנו עליך בפתע פתאום ע"כ. ומסרו הכתב ביד שליח אחד נבון וחכם ובא השליח ומצא יהושע יושב על כסא מלכותו וכל העם נצב עליו, ויצו יהושע להביאו לפניו ולא הביט יהושע אליו עד השלימו לשפוט את בני ישראל, אחר כך לקח המכתב מידו ויקראהו בית ה' בצום ובכי ומספד, וישמור אותו בביתו עד עבור חג השבועות כי קרוב הוא ולא רצה להעציב את העם, אבל הוא שמר את הדבר. ואחר עבור חג השבועות הקהיל את כל העם ויקרא את הכתב באזניהם ויאמר אליהם הנה כמה מלחמות נלחמתי וכמה מלכים נצחתי ולא הבהילוני ועל זה המקרה קראני פחד ורעדה, וכשמעם התעצבו האנשים ונתפקקו כל חוליותיהם וארכובותם דא לדא נקשין והורידו לארץ ראשם, ויאמרו אל יהושע כאשר שמענו למשה נשמע אליך השר, קח לך גליון שלח אצבע וכתוב עליו בחרט אנוש והשב לשכנינו הפושעים והמורדים דברים קשים כגידיב. ויאמר אליהם יהושע עמדו ואשמיעה לכם אופן הכתב אשר סדרתי ואם יכשר בעיניכם אשלחו אליהם, ויאמרו כל העם פתח פיך ויאירו דבריך. ויקרא ויאמר בשם ה' א'הי ישראל אשר הוא מחליש הגבורים הזדים וממית הרשעים המורדים ומפריד חבורי החטאים השודדים ומחבר פרודי הצדיקים והחסידים, הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים, אלהי אברהם יצחק ויעקב ה' איש מלחמה, ממני יהושע עבד האל ומהקהלה הקדושה הנבחרת והעדה המאשרת קהל עדת ישראל בני אברהם יצחק ויעקב, אל האומה המרשעת והקהלה המנוגעת עובדי פסילים ומשתחוים אל האלילים, אין שלום אמר אלהי. דעו לכם כי הרעותם אשר עשיתם להקיץ הארי הנרדם ולהעיר הלביא כי יתעתד לתת חרב בידינו, אנכי אנכי העירותי בצדק להשיב גמולכם בראשכם, ומה לכם לבוא במקום קדוש ותבואו ותטמאו את ארצי, הכינו עצמכם ואל תצאו ממקומכם כי לשבעת הימים אנכי אבוא אליכם ואהרוג גבוריכם ואבד מנוס מכם. הנה אתם תתפארו כי אתם מ"ה מלכים ועם כל אחד ס' אלף גבורים, ואנכי לא אתפאר כי עמנו מלכי האדמה רק מלאכי המרום אשר אחד מהם הפך סדום ועמורה ואחד הביא את המבול ואחד הפליג הארץ לשבעים אומות, ועמי אשר עמי ת"ר אלף גבורי חיל עוברים בים וביבשה וה' הולך לפניהם לילה ויומם בעמוד ענן ועמוד אש, והמובחרים שבהם י"ב אלף הרגו חמשת מלכי מדין ואת בלעם בן בעור, ויהרגו כל זכר ולא נפקד מהם איש, וכהן אחד שמו פנחס וחצוצרות התרועה בידו כאשר יריע אף יצריח כל אויבינו נופלים לפנינו. הלא שמעתם כי פרעה וכל המונו טבעו בים ואנחנו עוברים ביבשה, הלא הוגד לכם מה שעשינו לעמלק ועמו, הלא ראיתם מה שעשינו לסיחון ולעוג שני מלכי האמורי, ואם עמכם יפת הגבור עמנו גבור הגבורים גבוה מעל גבוה. וכשמוע בני ישראל הדברים האלה עמדו על עמדם, ושלח יהושע השליח לארצו, וילך אליהם ויספר להם מה שראה מסידור העם ושיעור קומת יהושע שהיתה חמש אמות ומלובש תכלת וארגמן וכתר מלכות בראשו ושם ה' כתוב עליו, וכשמעם נפלו ארצה ויאמרו מה זאת עשינו, אנחנו הסיבונו עלינו את כל הרעה. אח"כ קם יהושע עם י"ב אלף רגלי גבורי חיל וילכו בתוך שבעה ימים אליהם, וכראות שובך סידור החיל תמה עד מאד, ואמו המרשעת היתה מכשפה ותאמר אליהם אל תיראו כי אני אסגירם בתוך שבע חומות של ברזל ואל ידעו מקומם אים, ותעש בלהטיה ובכשופיה ותסגירם תוך ז' חומות, וכראות יהושע זה צעק לבו אל ה' ויתיעץ בנפשו ויכתוב כתב ליניח ממשפחת ראובן אשר היה מלך על שני השבטים וחצי אשר בעבר הירדן שיבא הוא עם חייליו ויביא את פנחס וחצוצרות התרועה בידו, ותבוא אל יהושע יונה אחת לעת ערב ויקשור יהושע את הכתב בכנפיה ותקם היונה ותלך אל יניח, וכראותה משש בכנפיה ויקח הכתב ויקראהו, ויקם על עמדו ויצעק צעקה גדולה וירכב על סוסו ויכריז בכל מחנהו חרב לה' ויאספו אליו מכל צד, וישלח ויקרא את פנחס וילכו שניהם, וכראות אמו של שובך החיל הזה אמרה לבנה ראיתי כוכב עולה ממזרח ואין חכמה ואין עצה בחכמתי כי נבונותי לעצור כח כנגדו, וכשמוע בנה שובך היטב חרה לו ויצו להפילה מן החומה, ויבוא יניח ויערוך מלחמה עם שובך ויהרגהו, ויבוא פנחס לתקוע בחצוצרות, ובכל תרועה נפתחה חומה אחת עד שנפתחו כלם, ויצאו ויהרגו בשונאיהם עד שלא השאיר להם שריד ופליט (1).

סליק

יהושע בן לוי: אחד מאמוראי א"י הראשונים בזמן ר' יוחנן ונקרא ג"כ „בר ליואי" ומסופר עליו מעשות נפלאים, אך רוב האגדות והמדרשות אדותו נתחברו בזמן הגאונים. ריב"ל היה לו גלוי אליהו (ירוש' תרומות ספ"ח, ב"ר פצ"ד),

---

(1) בסוף האגרת כתוב בכ"י: אמר שמואל שולם אני מצאתי סימן בפסוק עד אשר י נ י ח ה' לאחיכם ככם.

ומצא את אליהו אפתחא דמערתא דרשב"י ושאל לו אימת אתא משיחא (סנהדרין צ"ח.), וקודם פטירתו ראה את מלאך המות ובקש ממנו שימסור לו חרבו ולהוליכו לגן עדן (כתובות ק"ר.), גם ראה את הגיהנם (עי' זהר פרשת בא), בעל התשבי יאמר כי מדרש ר' יצחק בן פרנך על גזר דין של רשעים מיוחס ג"כ לריב"ל. מעשיות או ברייתות דריב"ל נמצאים בכלבו סי' ק"כ ובסוף שבלי הלקט הישן, ובקובץ מעשיות וספורים קושטא רע"ט, עם אגדת בראשית דפוס לובלין תרמ"ג ודפוס ווארשא תרל"ו, ובבית המדרש ליעלינעק חדר ב', ובסוף ספר מעשיות לרבנו נסים גאון. ועי' ג"כ ע' גן עדן וגיהנם לעיל.

דון יוסף אבן יחייא בספרו תורה אור (בולוניא ר"פ) מבאר איזה מאמרים נפלאים מריב"ל, כמו מאמרו שכל העולם כלו תמציתה של גן עדן הוא שותה שנאמר ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים וכו' עולם אחד מששים בגן וגן אחד מששים בגיהנם וכו'. זהו משל לנהר האושר אשר יתחלק לארבעה ראשים, הראש האחד פונה אל אהבת הערב, והשניה אל אהבת המועיל, והשלישית אל אהבת החכמה, והרביעית אל אהבת הדיבוק האלהי, וכל אשר יושג בעולם הזה מארבעה האושרים האלה הוא כתמצית לגודל התענוג המושג בגן אחר המות וכו'. וכן מאמרו שבעה שמות יש לו לגיהנם: שאול, ואבדון, ובאר שחת, ובור שאון, וטיט היון, וצלמות, וארץ תחתית וכו'. מבאר ואומר כי השי"ת אוהב השביעיות וברא ז' מיני נבראים: מין המלאכיי, מין הגלגליי, מין הישראלי, מין האנושי, מין הבעלי חיים, מין הצומח, מין הדומם, וברא שבעה כוכבי לכת ושבעה ימים בשבוע ושבע שנים בשמטה ושבע שמטות ביובל, ככה ברא שבעה מדורות בגיהנם זה למטה מזה לענוש שם החוטאים כפי מדרגת החטא וכו'.

מעשה דר' יהושע בן לוי

[ספר מעשיות לרבנו נסים גאון; בית המדרש ח"ו]

רבי יהושע בן לוי מצא דבר שנתעלף ונבהל עליו עד שנגלה לו סוד האמת ועיקר היושר ונודע לו ספקו ונתברר לו הדבר, וזה הוא: שצם ימים רבים וישב בתענית והתפלל לבוראו ית' שמו שיראה לו את אליהו ז"ל, והנה אליהו לקראתו ונראה אליו ויאמר לו היש לך חפץ אצלי אמלא אותו לך. ויאמר לו ריב"ל אני נכסף ללכת עמך ולראות מעשיך בעולם שמועיל על ידך ואלמד חכמה גדולה ממך, ויאמר לו אליהו לא תוכל לשאת (לסבול) כל מה שתראה ממעשי ותטריח אותי לדעת ראיות מעשי ופעלי. ויאמר לו ריב"ל אדוני לא אשאל ולא אנסה ולא אטריח עליך בשאלה, שרצוני לראות מעשיך ודבריך היאך הם ולא יותר. ויעש עמו אליהו תנאי שאם יבקש ר' יהושע ממנו לדעת סבת מעשיו מאותות ומנפלאות וכמו כן שאם יבקש ממנו שום שאלה שלא ילך עמו עוד. אח"כ הלכו שניהם יחדיו עד שהגיעו לבית איש מסכן אביון ורש ואין לו כלום ב"א פרה אחת שהיתה עומדת עמו בחצר והאיש ואשתו יושבים פתח השער, ויראו אותם באים כנגדם ויצאו לקראתם וישאלו להם לשלום וישמחו עמם, ויושיבום במיטב ביתם ויביאו לפניהם מה שנזדמן להם לאכול ולשתות ויאכלו וישתו וילינו שם, ויהי בבקר ויקומו ללכת לדרכם ויתפלל אליהו על הפרה שתמות ותמת מיד, וילכו שניהם, וראה ריב"ל ותמה על הדבר ונתעלף ויאמר בנפשו לא היה שכר לעני הזה מן הכבוד אשר כבדנו אלא להרוג את פרתו? ואין לו זולתה, ויאמר אל אליהו אדוני למה המתה הפרה של האיש הזה והוא עשה לנו כבוד, ויען אליהו ואמר לו זכור התנאי שהיה ביני ובינך להסכת ולשתוק ולהחריש, רק אם רצונך להפרד ממני אני אומר לך, והחריש ולא שאלו עוד. וילכו שניהם כל היום, ויהי בערב ויבואו אל בית עשיר אחד ולא פנה להם ולא השגיח עליהם לכבדם, וישבו בביתו בלא אכילה ובלא שתיה, והיה לאיש העשיר בביתו קיר שנפל ועליו לבנותו, ויהי בבקר ויתפלל אליהו ויבנה הקיר, וילכו שניהם משם. והיגון והתמה נוסף לו בלב ר' יהושע על מעשה אליהו אבל כבש את יצרו מלשאלו למה היה הדבר, וילכו לדרכם כל היום והגיעו בערב לבית הכנסת גדול שהיו שם ספסלים מכסף ומזהב וכל אחד ואחד יושב על כסאו איש כפי כבודו ויקרו. ויאמר אחד מהם מי יאכיל את העניים האלו הלילה הזה, ויען אחד מהם לאמר רב להם בלחם ומים ומלח שהביאו הם לכאן, וימתינו ולא כבדום כהוגן וכשורה וילינו וישבו במקומם עד אור הבקר, ויהי בבקר ויקומו ללכת, ויאמר להם אליהו ישימכם אלהים כולכם ראשים, והלכו לדרכם כל היום, ונוסף לר"י יגון על יגון אך ירא לשאלו. ויבואו עד עיר אחת והשמש פנה לערוב ויראו אותו בעלי העיר ויצאו לקראתם בלב טוב ובשמחה גדולה ויקבלום בסבר פנים יפות, וישמחו עמהם ויושיבום במיטב ביתם בבית הגדול שלהם, ויאכלו וישתו וילינו שם בכבוד גדול, ויהי בבקר ויתפלל אליהו ויאמר לא יתן בכם הקב"ה אלא ראש אחד. ויהי כשמוע ר"י את דבריו ולא יכול עוד התאפק ולהחריש על כל המעשים האלה שעשה אליהו, ויאמר לו עתה הודיעני סודותם. ויאמר לו אליהו עתה שיש בלבך להפרד ממני אני אפרש לך הכל ואודיעך סוד הדברים ועיקר המעשים שראית, דע כי האיש שהרגתי פרתו, אותו היום היה נגזר על אשתו למות ואני התפללתי לאל להיות פרתו פדיון נפש אשתו, ועוד ראיתי ע"י האשה טובה הרבה ותועלת גדול בביתו. והאיש העשיר שבניתי לו הקיר, כי אם הייתי מניחו לבנותו היה מגלה יסודו והיה מוצא בו מטמון גדול מזהב ומכסף וע"כ בניתי לו, והנה מהרה יפול הקיר ולא יבנה עוד. והאנשים שהתפללתי עליהם ברוב שרים וברוב ראשים, לפי שהוא רעה להם ומחלוקת גדולה בעצתם ומחשבתם, כי כל מקום שבו ראשים הרבה נשחת ונחרב ונאשם. והאנשים

שהתפללתי עליהם בראש אחד הוא טובה להם ולישובם, לפי שיאחדו מעשיהם ועצתם תתקיים בעצה אחת ורוח מחלוקת לא יבא ביניהם, ולא תחליף עצתם ולא תופר מחשבתם. על כן יאמרו המושלים ברוב חובלים תטבענה הספינות ובראש אחד תתישב עיר, ועוד צוה אליהו ויאמר לו הנני הולך מעמך לכן אודיעך באשר תועיל: אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל יסיתך יצרך ואל תתמה עליו לפי שהוא לרעתו, ואם ראית צדיק מיצר ונצמער כל ימי חלדו ויגע ועמל ברעב ובצמא ובערום ובחוסר כל או יסורין באין עליו אל יחרה אפך ואל תכעס ברוחך, ואל יתעך יצרך ולבך לחשוב שום ספק ביוצרך, והיישר אותו בדעתך ובלבך כי צדיק הוא וצדיק דינו ועיניו על דרכי איש, ומי יאמר לו מה תעשה. ואח"כ שאלו איש לרעהו לשלום וכל אחד הלך לדרכו.

אגרת ר' יהושע בן לוי

[תורה אור פל"ח]

אגרת שלח ר' יהושע בן לוי על ידי מלאך המות מתוך גן עדן לרבן גמליאל וזקני ישראל: בשהגיע זמני ליפטר מן העולם אמר הקב"ה למלאך המות עשה לו כל אשר יבקש ממך, הלך אצלי ואמר לי הגיע זמנך ליפטר מן העולם אלא כל דבר שאתה מבקש ממני אעשה לך. כששמעתי כך אמרתי לו מבקש אני ממך שתראני מקומי בגן עדן. אמר לי לך עמי ואראהו לך, אמרתי לו תן לי החרב שלך שלא תבהילני בו, מיד נתן לי החרב והלכנו שנינו עד שבאנו אצל חומות גן עדן וכשהיינו שם אצל החומה לקח מלאך המות אותי והגביהני והנחני על חומת גן עדן ואמר לי ראה מקומך, מיד קפצתי מן החומה ונפלתי בגן עדן, ואחז הוא בכנף מעילי ואמר לי צא משם, ונשבעתי בשם שלא לצאת משם, ולא היה רשות למלאך המות ליכנס שם, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע ראה מה עשה בן לוי כי בזרוע נטל חלקו בגן עדן, אמר להם הקב"ה לכו ובדקו אם נשבע קודם לכן והיה מפר שבועתו אף הוא יפר אותה עתה, ויצאו ובדקו ואמרו מימיו לא עבר על שבועתו, אמר להם אם כן לא יצא משם. כיון שראה מה"מ שלא היה יכול להוציאני אמר לי תן לי החרב ומאנתי לתתה לו עד שיצאה בת קול ואמרה תן לו הסכין שצריכה לבריות, ואמרתי לו אז השבע לי שלא תראה אותה לבריות בשעה שאתה נוטל נשמתן של בני אדם. שבתחלה בכל מקום שהיה מוצאו שוחטו בפני הכל כבהמה ואפילו בחיק אמו, ובאותה שעה נשבע לי ונתתיה לו. והתחיל אליהו מכריז לפני ואמר לצדיקים פנו מקום לבר ליואי, הלכתי, ומצאתי רבי שמעון בן יוחאי שהיה יושב על שלשה קינובין של צדיקים, אמר לי את בר ליואי? אמרתי לו הן, א"ל ראית הקשת מימיך, אמרתי לו הן, א"ל אם כן אין אתה בר ליואי. ולא היה הדבר כך, כי לפי האמת לא נראתה הקשת בימי, וכחשתי למען לא אחזיק טובה לעצמי, כי הקשת הוא אות ברית בין הקב"ה ובין הארץ וכל זמן שנראת הקב"ה מרחם על עולמו, וכל זמן שיש צדיק בעולם אין צורך לקשת, שבשביל צדיק אחד העולם עומד שנאמר וצדיק יסוד עולם.

והנה חפשתי גן עדן כלו ומצאתי בו שבעה בתים וכל בית ובית שנים עשר ריבוא מילין באורך וברוחב, כאורכן כן רוחבן. הבית הראשון כנגד הפתח הראשון בגן עדן שוכנים בו גירי צדק שבישראל והקירות שלו בנויות מזכוכית וקורותיו ארזים, וכשבאתי למודדו עמדו כל הגרים ובקשו לעבור, ענה עובדיה הצדיק (1) שהוא ממונה עליהם ואמר, מגין זכותכם שישב זה עמכם, מיד הניחוני למודדו. הבית השני כנגד פתח השני בגן עדן והוא בנוי מכסף וקורותיו ארזים ויושבים בו בעלי תשובה ומנשה בן חזקיהו ממונה עליהם. הבית השלישי כנגד הפתח השלישי בגן עדן והוא בנוי מכסף וזהב ושוכנים בו האבות וכל ישראל שיצאו מארץ מצרים ודור המדבר וכל בני דוד המלך חוץ מאבשלום, ושם דוד ושלמה ושם כלאב בן דוד חי, ושם כל מלכי בית דוד חוץ ממנשה, ושם משה ואהרן שהם ממונים עליהם, ושם כל כלי כסף וזהב הנחמדים וכלי אבנים טובות ושמנים וחופות ומטות וכסאות ומנורות של זהב ושל אבנים טובות ומרגליות. אמרתי למי אלה מזומנות? ענה דוד ואמר לי כל אלה לבנים השוכנים בעולם שבאת ממנו, ואמרתי לו שמא יש שם מאומות העולם אפילו מבני עשו אחינו, אמר לי לא, שכל טובה שהם עושים בעולם הקב"ה משלם להם שכרם בחייהם ובסוף יורשים גיהנם, אבל בישראל כל רשע שבהם לוקה בחייו וזוכה לגן עדן. הבית הרביעי כנגד הפתח הרביעי והוא בנוי מכסף ומזהב ומפז ויפה כאדם הראשון וקורותיו מעצי זית ובו צדיקים גמורים ונאמנים, ולמה מעצי זית על שהיו ימיהם מרורים כזית. הבית החמישי הוא בנוי מכסף ומזהב ומפז ומכתם ומזכוכית ומבדולח ונהר גיחון מושך אל תוכו וקורותיו זהב וכסף ומעלה מכל ריח הלבנון, ומטות כסף וזהב ובשמים תכלת וארגמן מאריגת חוה ותולעת שני ושש ועזים מאריגת המלאכים ושוכנים בו משיח בן דוד ואליהו ואפריון מעצי הלבנון, עמודיו עשה כסף רפידתו ארגמן ובתוך האפריון משיח שוכן שהוא אהבת בנות ירושלם. ואליהו זכור לטוב נוטל ראשו של משיח ומניחו בחיקו ואומר לו החרש כי הקץ קרוב ואבות העולם והשבטים כלם ומשה ואהרן ודוד ושלמה וכל מלכי בית דוד ומלכי ישראל כל שני וחמישי ושבת ויו"ט באים אליו ובוכים עמו ומחזיקים אותו ואומרים לו

---

(1) עובדיה הנביא היה גר אדומי, עי' סנהדרין ל"ט: ויק"ר פי"ח ב'.

דום והשען בבוראך כי הקץ קרוב. ואף קרח ועדתו ודתן ואבירם ואבשלום באים אליו כל יום רביעי ושואלים אותו עד מתי קץ הפלאות ומתי תשוב תחיינו ומתהומות הארץ תשוב תעלנו? והוא אומר לכו לשאול לאבותיכם, והם מתביישים ואינם הולכים. וכשבאתי אצל משיח שאל אותי ואמר לי מה עושים ישראל בעולם שבאת משם, אמרתי לו הם מחכים אותך בכל יום, מיד הרים קולו בבכיה. הבית הששי יושבים בו מתים בדרך מצוה. הבית השביעי יושבים בו מתים מחולאים בשביל עונותיהם של ישראל.

ועוד אמר ריב"ל (2) בקשתי למדוד בגיהנם ולראות אותו ולא נתנו לי רשות, משום שצדיקים לא יראו גיהנם, ושלחתי לאותו מלאך ששמו קומם שיכתוב לי גיהנם כולו ולא היה יכול, שבאותו שעה המיתו ר' ישמעאל כ"ג ור"ש בן גמליאל ועשרה צדיקים ובאה השמועה ולא יכולתי ללכת עם אותו המלאך לגיהנם. יום אחד עמדתי וקבלתי לפני קנור המלאך ושלח עמי האור עד שבאתי לשערי גיהנם והם פתוחים, והרשעים שהיו שם ראו את האור ושמחו ואמרו זה לזה, האור הזה יוציאני מכאן. וראיתי בתים ארכן עשרה מילין ורחבן חמשה מילין פתוחים לגבים גבים של אש שעומדין ואוכלין את הרשעים, ואחר שאוכלין אותם עומדין מעל האש על רגליהם ונופלין ונשרפין. ובאותו הבית יש בו עשר אומות מאו"ה ואבשלום בן דוד ממונה עליהם, ואומרים אומה לאומה אם אנחנו חטאנו מפני שלא קבלנו את התורה אתם מה חטאתם? משיבים להם אף אנו כמוכם. אומרים לאבשלום אתה ואבותיך שקבלתם את התורה למה [אתה בתוכינו]? אומר להם על אשר לא שמעתי למצות אבי. ומלאכים עומדים מכאן ומכאן במקלות שלהן ומנטלין אותם על האש והם נשרפין כולם, ואח"כ רצים לאבשלום ורוצים להכותו ולשרפו באש, ובת קול אומרת להם, אל תכו ואל תשרפו אותו שהוא מזרע ישראל שאמרו לפני נעשה ונשמע והוא בן דוד עבדי, ומניחים אותו על כסאו ומושיבים אותו בכבוד המלך. ולאחר כן מוציאים את הרשעים מן האש כאלו לא נשרפו ולא נגע בהם אש כלל וחוזרים ושורפים אותם, וכן עושים להם ז' פעמים ד' ביום וג' בלילה, ואבשלום ניצל מכל אלה מפני שהוא בן דוד. א"ר יהושע כשראיתי כל אלה חזרתי לג"ע וכתבתי כל הדברים האלה ושלחתי אותם לר"ג ולזקני ישראל והודעתים כל מה שראיתי בג"ע ובגיהנם. המקום יצילנו מדינה של גיהנם ויתן לנו חלק לעוה"ב עם הצדיקים והחסידים בג"ע, אמן.

יואב: מדרש שנוסד על הפסוק „והוא עבר לפניהם" (בראשית ל"ג ג') ודרשו ע"ז הה"ד כרחם אב על בנים (תהלים ק"ג) וכו' (ב"ר פע"ח י"א), כמו כן יעקב שעבר לפני בניו עשה זאת במדת הרחמנות. הרעיון כי רחמי האב גדולים מרחמי האם הושם בפי יואב בן צרויה כאשר בקש את דוד לרחם על אבשלום בנו להשיבו לביתו (ש"ב י"ד) וסמכו על הפסוק כרחם אב על בנים כן תרחם עלינו (תהלים קי"ט ג'). לדעת פרופיסור לאצארוס כוונת המדרש לבטל הרעיון של כת הקתוליקים באמונת הנוצרית המאמינים באהבת מרים אם ישו הנוצרי (עי' הקדמת יעלינעק בית המדרש ח"ה xxiii), אך השערה רחוקה היא. המדרש עתיק הוא כי נכתב בלשון ארמית, ונמצא בכ"י מינכען סי' 260 צד 166, ונדפס ע"י יעלינעק בביהמ"ד חדר ה'.

מדרש רבותינו על הפסוק והוא עבר לפניהם

[מבית המדרש ח"ה צד 52]

כרחם אב על בנים כן תרחם עלינו. אמרו כד שמע יואב לדוד דאמר כן תמהא, כלום אבא מרחם על בנוי טפי מאמהון? והלא אימא רחמא עליהון סגי היא, מצטייפא עליהון בעבורא ועל מתברא (1) והיא מרביה להון בביתא, והוא אמר כן? אלא אמר יואב איזיל ואחמי בריתא דברין ואדע קושטא אם לאו. עטר בכל תחום ישראל לאיסתכלא, מטא לחד אתר ואיתאכסן גבי חד גבר סב מסכן דהוו ליה תרין עשר בנין וההוא גברא טריד כל יומא ויומא בעבידתיה ולעידן רמשא הוא קני מאגריה לחמא והוא זון גרמיה ואינתתיה ובנוי ברוחקא, ואע"ג דהוא סב ומסכן לא הוה לבנוי למטרח בעבידתהון אלא הוא טרח עליהון וזן להון, וכך הוא עביד כל ליליא: פרים לחמא לארבסר בצוען והדר יהיב לכל חד פרוסתיה ולאינתתיה פרוסא חדא והוא הוא אכיל חדא. כד חמא יואב תמה אמר לית לי לנסויי כי אם בהדין. למחר כד אזיל סב לדברא לעבידתיה אמר ליה יואב מה עסקך דאת גבר סב ואת טרח כל יומא ומאכיל לבניך, לא טב הוא ליך דאינון יפלחון ואת אכיל? אם למלכי (עצתי) את שמע הוי מזבין חד מנהון ופרנס בהון גרמך ובניך אוחרנין. כד שמע ההוא גבר סב נזף ביה ואזל ליה. אזל יואב גבי אמהון נמת לאימה פתגם דין דאתון אתון עבדין סבין ואית לכון תרין עשר בנין ואתון טרחין ואינון אכלין. אמרה כן עלמא נהוג דאבא ואימא זנין לבניהון, אמר לה כד אתון מלאין נפשכון בעבידתא כל יומא לא טב לכון דפרנסין יתהון בלא עמלא ובלא ליאותא מגו רווחתא, אמרה ליה באידין ענינא. אמר לה זבינו לחד מבניכון ואתון נסבי מיניה ממונא סגי ותפרנסון גרמיכון ובניכון ברווחתא. אמרה ליה אימר לבעלי דלמא יאות ליה, אמר לה תימרי ליה, אמרה ליה דלמא לא צבי, אמר לה זביני יתיה ובעליך מטול דאינון סגיאין לא חכים ליה, אמרה ליה מסתפינא דאי ידע

---

(2) זה המאמר נוסף ע"פ נוסחאות אחרות, ולא נמצא בס' תורה אור, כי שם מסיים בגן עדן, ואומר כי „האגרת בענין גיהנם דומה לדבריו באגדה".

(1) צופיה ותשגיח עליהן בזמן עיבורה ובזמן הלידה.

ביה ולא יכילנא למיהדר הוא קטיל לי. אמר זביני יתיה לי ואני איתי לך טימיה (אוצר) מאה דינרין דדהב ואי רגיז אנא מהדרנא ליה. כד שמעת ליה נסבא ממונא ויהבת ליה חד מבניהון ואזל ליה יואב לבר מההוא דוכתא עד דיחמי מה ליהוי. ברמשא כד יתיב סבא למיכל על פתורא נסב לחמא ובצע ליה לארבסר ביצועין ויהב לכל חד וחד פרוסתיה וכד חמא דאישתאיר ליה פרוסא חד צוח בקל סגי וחד אנה הוא? נמת ליה אינתיה עם חביבא הוא, אמר לה זילי צוחי ליה דלא אכול עד דייתי, אמרה ליה ניכול והדר אצוח ליה, אמר לה דלא נשהים. כד חמתא כן אמרה ליה מה אנא מכסינא מינך דזבינתיא לההוא גברא דהוה בביתא דין והא לך מאה דינרין דדהב דנסיבית מיניה ובנין דלא תצטער במזוניהון עבדית כן, כד שמע כן שדי סני (2) ולא אכל ולא אישתי בהאי ליליא. בצפרא קם ונסב הנהו מאה דינרין ונסב מאני זיינא דידיה דאם משכח לגברא דזבין בריה ולא בעי למיהדר ליה ולמשקל ממוניה דהוא קטל ליה. אזיל בתריה דיואב דהוא קאים באורחא והוא ממתין על דא, ארים עינוהו וחמא לההוא סבא רהיט בסטריה, אמתון ליה. אמר ליה ההוא סבא אהדר לבריה וסב טימא דידך, אמר ליה יואב אימיה זבנית יתיה לי ואנא מהדרנא לך ולית לה חלק בברך כותך? אם תימר אף לך אית חלק ביה, כבר אית לך תריסר בנין ובכלהון אית לה פלגא ואת פלגא, היא זבנה חד ואת סב חד לקבליה, א"ל לא תוסף למללא כן דאי לא מהדרת לי יתיה או אקטלך או תקטליני. כד שמע יואב כן גחך ונסב ממונא ואהדר ליה ית בריה. אמר יואב יאות אמר דוד כרחם אב על בנים ולא כרחם אם, דאילו דין טליא אימיה זבינת יתיה ליה, דלא היא טרחת במזוניה, ואבוה דטרח במזוניה מסר גרמוהי למקטלא עליה, הוי כרחם אב על בנים!

יוחנן בן זכאי: אגרת מיוחסת לרבן יוחנן בן זכאי אשר כתב בירושלם בצווי הנשיא רבן גמליאל הזקן להנשיא יוסף בן שמעא בעיר רומא בעשרים וששה לחדש כסלו שנת ג"א ושמונה מאות ושלש עשרה לבריאת עולם. האגרת כוננה נגד דת הנוצרית, ונכתבה ע"י מחבר פלאי והוא תלה את עצמו באילן ג־ול כריב"ז, והזיוף ניכר מתוכו כי שנת ג"א תתי"ג היתה ט"ז שנים קודם החורבן והוא מזכיר באגרתו „אריכות הגלות" כמה פעמים, ומזכיר את פאולוס ופטר שהיו אח"כ, גם לא מנו אז לבריאת עולם כ"א למנין השטרות. בכ"ז אין ספק כי האגרת היא עתיקה מאד וקדומה בזמן, בעת שהיו עוד הנוצרים הראשונים מקורבין ליהודים עד שהיה מן הצורך להזהיר את בני ישראל להתרחק מהם. אמנם אין ספק שנוספו בה מאמרים וענינים הרבה אח"כ ע"פ הסוד ורמזים וגימטריאות ובפרט לפי מספר קטן. האגרת נדפסה מכ"י ישן בעיר טשארטקאוו בגליציא בשנת תרנ"ה, ופעם שנית בס' „ספורי מחוקקי דת הנוצרים" בלונדון בשנת תרס"ו, אך המדפיס העלים מקום ושנת הדפוס ורשם בשער כי נדפס ע"י חיברו פאבלישינג קאמפאני בברוקלין אצל נויארק.

מכתב ר' יוחנן בן זכאי מירושלם

[מספורי מחוקקי דת הנוצרים]

שמעו אלי בני אברהם יצחק ויעקב עם סגולה, בכם בחר ה' אלקים אשר שמו נורא בגוים והוא יברך אתכם בשלום כאשר דבר, כי הוא יעשה בודאי כאשר אמר.

זכרו ועשו, הזהרו במעשיו ובתורתו הקדושה, והואיל חוש הראיה מביא לידי זכרון ע"כ אכתוב לכם שורש מעשי ה' כי נורא הוא אשר נרמז לו בטעמי שני גירושין בסוד גדול ונורא ונמסר לו מאבותינו איש מפי איש שלאחר שני גירושין תפשוט הקטן שבאומות (ישראל) בכל העולם ולהם יתיהב רשות והורמן לילך בסוד ה'. בתחלה ברא אלקים את העולם באמירה שהיא אחדות, ושיתף את הרחמים בדין, ובמלאת הדין והרחמים ברא את האדם בצלמו ביו"ד וה"ה (יה) כי מספר ה"ה הקריאה יו"ד הכתיבה, ושניהם הכתיבה והקריאה עולים י"ד ושתי ידים עולה שבעה בימי הקריאה (1), וצוה את האדם לשמור את עץ הדעת טוב הוא השם (2) ורע הוא החט (3), וכאחת עולים שבעה הוא הע' שהוא הנחש ולא שמר ע"כ חסר הע' מן האדם, וכיון שראה הנחש שהאדם עומד ברחמים ודין והאשה יוצאת מאדם הלך לעורר הע' ולהאבידם מתואר האדם, וכדי שיהיה דבריו נשמעין לקח בדברים את האשה שתתן גם לאישה לפיכך אמרה תורה ותפקחנה עיני שניהם ופקרו באחדות אלקינו העולה כח, לפיכך קללו הקב"ה בגחון ובעפר ובעין ובחט כל ימי חייו, והוא ישופך ראש בשש ברחם ובדין (4), ואתה תשופנו עקב ביו"ד שהוא אחדות אלקינו באין סוף באחרית הימים תמצאנו. ואל האשה אמר הואיל שחסרת האמת יתהפך בעץ לעצ"ב, בעצב תלדי בנים, ואל האדם אמר הואיל ושמעת לקול אשתך לבטל האמת ארורה האדמה בעבורך לפיכך קוץ ודרדר הוא הע' דרדר הוא שלש תצמיח לך לדבר לעתיד על אל אלים באחד העולים קוץ ודרדר, שתוציא ממנו העי"ן ותשאר שלש במקום הדרדר. בזיעת אפיך תאכל לחם הוא ו' ה' צור עולמים. עד שובך אל האמת באדמה כי ממנה לקחת, כי עפר אתה הוא ח"ט ואל העפר תשוב לח"ט, ושתי פעמים ח"ט עולה ד"ל, והוא העין שחסרת מן האמת ונשאר השלש ולקח השם אחדותו

---

(2) הפיל את עצמו כמה פעמים לארץ.

(1) ר"ל ה"ה י' במספר קטן י"א ועם ג' אותיות הה"י עולים י"ד, ושתי ידים היינו יד במ"ק ה' ומספר ב' יודי"ן במ"ק ב' הוא ז'. (2) כי הוי"ה במ"ק עולה טוב. (3) ג"כ במ"ק. (4) פי' ראש במספר קטן שש כאותיות של רחם דין, היינו מדת הרחמים ומדת הדין, ורחם בהפוך הוא חרם.

מאור הקדמון הוא האמת, ונתן במקום האחדות העין שנחסר מאמת, כמ"ש ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עו"ר וילבישם, ולפיכך קרא לאשתו חוה שהוא אחת ע"ש האחדות שנחסר על ידה. וכיון שנאבד האחדות מאדם ומאמת נשאר דם מת, אשר כל אחד הוא שמונה כח"ט, על כן אמרה רבקה קצתי בחיי מבנות חת. ובהיות אחר חורבן בית ראשון נתעוררה העי"ן ונתמלאה ואוי לעין שכך רואה כי מאז היתה האחדות ע"י קצת אשר בשם ישראל יכונה ומהם באין כל הגוים להאמין בשקוץ ח"ת ועל זה צוה ה' לאבינו אברם להמול והוסיף לו ה' משרי שנאבד ע"י האשה למלאות עיני ה' שחסרה ה', ואעפ"כ שמה מורה על האחדות מביאים העי"ן שנחסרה, לפיכך נקרא יעקב ישראל כדי שלא יקימו בחת ואשרי עין שרואה כל אלה, כי הוא אמת. ולעת עתה הטיל הנחש את הזוהמא ממנו בן הנדה חת בשמו וחת בתוארו העולה משיח (5) יצא מעם ה' ומהיות הנחש אשר הוא נ"כ חת מעיד, וכפה על האמת את מכסת שקרו לדבר בה' סתימות עם האמת וכפר באחדות ובתורת אלקינו ולעג על דברי רז"ל מאד, אבל אנו מקנאים את קנאת השם ומסרנו אותו למיתה ע"י שופטינו מארצנו אשר אשר העמיד עלינו הקיסר מעירכם ונקבר בקבר סרוח כדין רשע מסית והושלך מקברו כפגר מובס ונאבד מן העולם, אך טומאתו נשארה בארץ וקול זועת הטומאה נשמע בכל מקום, עמד הטומאה וחי, וכותבים ספרים אין קץ על מעשיו שלא היו וקראו את שמו משיח, אשר הוא העין תלעג לאב בטומאת הנגע בי"ה בש"ש ואומרים שהוא בא למלאות דברי תורה והוא היה בן סורר ומורה להכות בשש הטמא בלי אותיות הטהור שש בש"ש ונתן תורה חדשה אשר בדה מ ב טומאתו להחליף את האחדות בשקץ, ומה לי להאריך בטומאה, כי אסור להסתכל בצורתה ובהויתה, אך זאת דעו אחב"י המפוזרים באומות, אל תאמינו באנשים הפושעים הנקראים שלוחים הנרמזים בעין הרע כי המה חוטאים ומחטיאים את הרבים, והואיל שהטומאה הגבירה יד ע"כ חזקו ידיכם בטהרה אהיה אשר באמת, וחדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא מן הפושעים להעמיד השילוש באמת אך הואיל שהאחדות נחסר ממנו נשאר מת וח"ת מח"ט אנושי מזוהמת הנחש. וכל הנוגע יטמא טומאת עולם אשר אין לה תקנה, ושלוחי המות תקראם את שמם הרקבון אנשי חרם ותהיו מקנאים קנאת ה' לעקור שרשם מהארץ שבל יעמוד עוד. וזאת ידוע תדעו שגם דבריהם השקרים יתפזרו בארץ כמוץ לפני רוח כאחד הנרדף בעין להלביש את כל הארץ בטומאה. עד עת וזמן אשר נטמן מעינינו אז יבלע ויסיר ה' את הטומאה מארץ והיה ה' למלך על כל הארץ והיה הוא אחד ושמו אחד, שהמה ח"ת הקדושה ואשרי המחכה לו באמת, הזהרו מפטר חמור הנדחה שה פזורה, אל תשמעו אל דבריו שוא אך תרעפו אותו בקשוי ערפו בכל מיני ערופה ודחויה שבעולם, ושם עמכם איש צורר היהודים איש משחית מתלמידי ר"ג הנשיא חומץ בן יין שלוש בן עין מתלבש בלבוש כתנות עור מזוהמת הנחש ושמו היה לפנים שאול אבן שאול ואבדון עמו ועם דבריו ועדן קרא אותו ימ"ש פועל אות לאמר שהוא יכול לפעול אותות ומופתים ואינו כן כי הכל עושה בכח ובפעולת השטן והוא פעל עות אשר לא יוכל לתקן, רשע ופושע יקרא את שמו הרקב לדבר על ה' ועל התורה סרה לאמר ננתקה אמרותימו ונשליכה ממנו עבותימו, אבל יושב בשמים ישחק והשם ילעג למו, והנחש אשר בחור ישוך בלי לחש בלי השנחת עינים הרואות כל לבעלת לשה"ר כי אין לו יד בנחלת ה', מות הוא ולא חיים שרף הוא ולא מלאך, כי קליפת הטומאה הנחרה בו לדבר כל אלה בשם אמת, והנוקם בו הן במיתה והן בגופו מקנא את השם יקרא וברית שלום ינתן לו ולזרעו אחריו, כי הוא מחלל את השם בפרהסיא ואין לו חלק בבני ישראל, כי הוא מסית ומדיח את עם ה' לילך אחרי אלהים אחרים, והתורה אשר לא ידעו אבותיהם מעולם, ואוי לעין הרואה את כל אלה, ע"כ הזהרו מדבריו כי חכמת הטומאה בו אשר כרסה בטומאת הקרי, כי ספרי הקדושים מטמאים את הידים ואת הרגלים של הרוצים לילך בטומאה, וחיים הם למוצאים בחכמת ה', וסם המות להולך בהם בטומאה לטמא את גופו ונשמתו, ואין שום אדם יכול להשיג ולסבור את חכמת ה' כ"א ע"י מתנות ה', ע"כ בקשו את ה' אלקים ביראה ואהבה שיתן לכם לב לעסוק בתורתו הקדושה והטהורה כמו שצוה לכם בשמו של הרועה הנאמן.

ראו איך הנביא מזהיר אותנו באחרית הנבואה זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חוקים ומשפטים (מלאכי ג' כ"ב) לא לבד לשמוע רק לעשות כי לא הידיעה עיקר אלא המעשה, עסקו בתורה שבכתב ושבע"פ כי זה ראה יעקב בחלומו שנאמר ויקח מאבני (רבים) המקום (בראשית כ"ח י"א) והיו לאחדים תחת ראשו, שנאמר ויקח את האבן כי לא ב' תורות המה ח"ו הם מלהזכיר, רק תורה אחת הנראת כשתים פנים ואחור, כי דברי חכמים כמשמרות לנטיעה של תורה שבכתב, ואם תקיימו את דברי שתיהן אשר אלו ואלו דברי אלקים חיים אזי תזכו לעלות בסולם אשר ראשו מגיע השמים ומלאכי אלקים עולים ויורדים בו, ויביאנו אל המקום אשר ברא ה' להחיותנו עד עולמי עד. וזאת לכם לדעת כדי להבין את כל אלה דעו שהשונא מין אנושי הנחש הקדמוני בא בתחילה בעלילה אל נושאת פרי אדם (זו חוה) והסית נגד צווי ה' כדי להאביד עץ זה אדם מלהביא

(5) משיח עולה במספר קטן שמונה שהוא ח"ת, ונחש עולה במ"ק שני פעמים ח"ת.

בכורים אלו ישראל להשם, ואחר זאת כל ימי שני אלפים תוהו היה מסית ומדית את זרע אנוש ומעט מהן השכילו בשכל הטבע ובעזר השם לא שמעו אל דברי הארור מכח מצות ה׳ עד שבא משה שמספרו כמספר שבטי ישראל העולה מן המים אשר המה אמת, ונתן התורה בטוב חוקים ומשפטים ומצות כמספר של אברי אדם וגידיו בשתי ידיו ברמ״ח ובשס״ה העולים כח כדי לשמור נפש האדם מזוהמת הנחש. וכשהלך משה ליקח עשרת הדברים אשר המה חצים לה׳ וחצים לאדם (6) אשר עליהם עומדת התורה כולה, הלך המסית והמדית להסית את ישראל באחד, כי אהרן אחד ועגל נ״כ אחד ואמר בדעתו לבלבלם: לא זה אל נכר כ״א אלקיכם, וכיון שבא משה וראה מה שעשה הנחש הלך וביטלו באש אשר הוא אחד ופיזר אותו במים לבטלו באמת, ואמ־ לא זה אל אמר וצוה באזהרות גדולות לבל יעשו עוד כזה וכל הנביאים הזהירו את ישראל כל ימיהם ע״ז, וכיון שראה הנחש כי התורה והמצות הם נגד עצתו הביא השטן בתוארו ובצלמו את האיש הרע צר ואויב הזה להשחית את חלק ה׳ בתורתו ובמצותיו והעמיד את דבריו הטמאים אל דברי התורה הקדושה כדי להגביר טומאתו על ישראל. ועתה אחב״י אל תאמינו אל חלומותיו ואל דבריו דברי השטן להסית אתכם לאמר ראשונים לא בחנו וסברו את דברי ה׳ אבל אנו יודעים את התורה ואת עמקי סודותיו, ע״כ נלכה ונעבדה עבודה אחרת אל תשמעו להם לטמא בהם רק השמד תשמדון מהר מן האדמה כי דברי התורה ומצות ה׳ לא ימושו עד עולם, כי לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (דברים כ״ג י״ט), ע״כ הזהרו מאנשי הנחש כי עקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהם כגחלי אש של גיהנם ואבדון ושוא ושקר, חזו וראו איך הזהיר אתכם ירמיה הנביא (י״ז א׳) חטאת יהודה כתובה בעט ברזל וגו׳ מחטאת הבא מיהודה בשלש אשר היא כתובה בעט היא העין הרע ברגל ביד העומדת על יד התורה אך הוא על לוח הבדוי מלבם, כי כה אמר ה׳ ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ועי״ז מן ה׳ יסור לבבו (שם י״ז ו׳) ולא העמיד הנביא את דבריו בארור לבד אלא והיה כערער בערבה אשר לא יראה טוב זו תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו, והמה לא יראו את הטוב הצפון לצדיקים לעתיד אך ישכנו לעולם בארץ מלחה וחררים במדבר וירדו לבאר שחת כי אנשי דמים ומרמה המה לא יחצו ימיהם, ואין להם חלק בה׳ אלקי ישראל. אכן ברוך הגבר אשר יבטח בה׳ כי הוא לא יראה חמימות הגיהנם כי מקוה ישראל ה׳ ולא אדם, והואיל שישראל מקוים לה׳ לבד והיה ה׳ תקוותו לטהר אותו מטומאת הנחש ועוזבי ה׳ והסרים מתורתו יכתבו בארץ צלמות בשאול ואבדון על אשר עזבו את מקור מים חיים האמת והניתן ביד ה׳, ומי שעזב את התורה עזב גם את ה׳ אלקינו מודיענו ורופאינו ותהלתנו. והם אומרים איה דבר ה׳ בעין הרע יבא נ״א כי כלה כל דברי התנ״ך בשקוץ משומם המשקצים ומשממים את כל הארץ באבן נגף ובצור מכשול באון גליון, חלילה לכם אחב״י להאמין בזה כי התורה אשר דבר אלקינו יקום לעולם בא״ם והמורדים האלה נטשו את מים קרים נוזלים על עיף זה בית ישראל העיפים בגלות והתורה מגינה עליהם ושכחו בזדון לבביהם את אלקי ישראל, ולשוא יקטירו ויכשילום בדבריהם משביל אשר היה מעולם זהו התורה ללכת דרך לא סלולה ויאמרו לכו ונחשבה ירום י״ה זה התורה והמצות אשר צוה לנו ה׳ וזה כסא כבודו רם ונשא מחשבות זרות, הגם שאנו יודעים שלא תאבד תורה מכהן ועצה מחכם ודיבור מנביא אעפ״כ לכו ונכה את התורה בלשון הרע בזוהמת הנחש לפרש אותה כאשר עם לבבינו להרע ולא להיטיב ולא נקשיבה לדברי תורה שבע״פ, ראו מה שהתורה הקדושה אוננת לפני ה׳ ואומרת (ירמיה י״ח) הקשיבה ה׳ אלי ושמע לקול יריבי, הישולם תחת טובה רעה כי כרו שוחה לנפשי, זכור עמדי לפניך לדבר עליהם טובה להשיב את חמתך מהם, לכן תן את בניהם לרעב והגירם על ידי חרב ותהיינה נשיהם (של אלו המאמינים בהם) שכולות ואלמנות, ואנשיהם (המחזיקים אותם) יהיו הרוגי חרב, בחוריהם (אלו אנשי מלחמותיהם) מוכי חרב במלחמה, תשמע זעקה מבתיהם (בתי תפלתם) כי תביא עליהם גדוד פתאום (בטל את תועבת תפילתם בגדוד המשחיתים פתאום בגדודי השטן ובלבלם) כי כרו שוחה ללכדני ופחים טמנו לרגלי, ואתה ה׳ ידעת את כל עצתם עלי למות (לאמר התורה חסר וניתן במקומה און גליון וכליון וימלל מילין לצד עילאה זהו התורה שבכתב ויבואו קדושין עליונים זהו תורה שבע״פ וסברו להשנא זמנין וד״ת בלשונם הרע, לכן) אל תכפר על עונם וחטאתם מלפניך אל תמחי (תמחול) ויהיו מוכשלים לפניך בעת אפך עשה להם (שם) להשמידם מתחת השמים כי מרו בדבריך דברי אלקים חיים. ודעו שהמה ותורותיהם הכליון יגבירו על עלמין ועל עמא קדישין עד עידן ועדנים וחצי עדנין, ואז יתערו מעל הארץ והשם יטהר באש התורה את כל הארץ ומלכות עמו ישראל יתגבר על כל מלכות עלמא אזי ילכו כל העמים בתורת ה׳, ובעת ההיא יחזיקו עשרה אנשים מכל הלשונות הגוים בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו כי ה׳ עמכם. ועתה אחב״י שמעו אלי דברי אמת ואל תאמינו להאותות והמופתים של הפושעים האלה בנפשותם כי מנסה ה׳ אתכם לדעת הישכם אוהבים אותו בכל לבבכם ובכל נפשכם, אחר ה׳ תלכו ואותו תיראו, ובמה תלכו ובמה תיראו? אם תשמרו את מצותיו ואז בקולו תשמעו ותעבדו אותו ולא אחר, ובו תדבקו ולא באחר כי הוא חלקכם אזי

(6) ע״ע עשרת הדברות באוצר ישראל.

טוב לכם כל הימים, ודעו נא זאת אחב"י שאנו נקראים קדושים על דעת משפט הבכורה שלו ונקראים תבואות ה' ואין בנו מום כי יעקב איש תם, ורוה"ק מעידה עלינו כלך יפה רעיתי ומום אין בך, והואיל שאין בנו מום אין אנו נאכלים לבעלי כהני אדמה אשר המה במום ובי"ד המשחית, לכן בא ויצא איש המכלה הזה לאבדנו להטיל בנו מום שנהיה נאכלים לאויבינו, אויבנו הנשמי והרוחני, ובקש לסמא את עינינו ממאור תורה, ע"כ התחזקו והיו לגברים אנשי ה', ה' אור לכם עד עולם אם אחר תורתו ומצותיו תלכו אזי תשמרו את גופכם ונשמתכם לקרא לכם תמימים בשם אלקיכם ולא במום.

ראו מה שיעקב אבינו הזהיר אותנו ממום הרע הזה שיבא בתואר משיח אשר שבע תועבות בלבו באמרו לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים (בראשית מ"ט י') ר"ת לא יש מום רע כיש"ו ותיבת היו"ד הוא האחדות אלקינו ולא יסיר המום הרע הזה מישראל עד כי יבא שילה אשר לו המלוכה שכל עלמא דיליה הוא, ע"כ ממום שבכם הזהרו שבל יהיה לכם למוקש ותדבקו באלקיכם ובתורתו ובמצותיו ואם תעשו כן אזי כל לשון אשר תקום אתכם למשפט תרשיעו כי אין להם אמת העולה אחד כי המה המשקרים האחדות, ואם תשמעו לי אזי טוב יהיה לכם בעוה"ז וטוב לכם לעוה"ב בעולם שכלו טוב, כי כלכם בכלל עוה"ב ואשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' ולא באדם כי תשועת ה' תשועת עולמים, אז תאמר התורה מן המצר קראתי יה ואתה ענני במרחב י"ה, ע"כ לא אירא מאדם הסומכים על אדם כי השם בעוזרי ואראה נקמת שונאי, כי טוב זהו תורה חסה בה ולא באדם, כל הגוים סבבוני אבל בשמך אמילם, המה דחוני לנפול ואתה עזרתני כי אתה עזי וזמרתי וישועתי ובימינך עשיתי חיל, לא אמות כאשר חשבו כי אחיה בגבורת ה' לספר כל מעשיו, שער ה' אני ועל ידי צדיקים יבואו בו לה', ע"כ אמרו נא ישראל ובית אהרן ויראי ה' כי לעולם חסדו, אודך כי עניתני ותהי לי לישועה, אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה, כי מהשם היה ולא מאדם והשם יעשה נפלאות בעינינו.

וכשראתה התורה אריכות הגלות אמרה אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא, ורוה"ק משיבה המתן בתי המתן עד אשר ברוך הבא בשם אלקיכם אזי ברכנוכם את כלכם מבית ה', אמרה התורה אח"כ אל ה' ויאר לנו בגלות החושך הזה באורך ובאמתך לאסור חגנו בעבותים עד קרנות המזבח במשיח בן יוסף אשר מיתתו יהיה לנו לחגא במלחמות גוג ומגוג, ואחר זאת תאמר אלי אתה ואודך אלקי ארוממך הודו לה' כי טוב כי הראה לנו חסדו במשיח בן דוד, משבר עוסקי ועושי תורה הוא הוא אשר נקראים תמימים בלי מום ונתברכו באשרי לומר אשרי תמימי דרך, ומי הם ההולכים בתורת ה' אלו נוצרי עדותו בכל לבם לדרוש את המצות, ואם אתם עושים כן תקראו פועלי צדק ולא עושי עולה, כי בדרך ה' הלכתם אשר צוה לכם לעשות מצותי עד מאד, ע"כ התפללו אל ה' שנתן לכם לב לעשות חקותיו ולהבין דרכו הטוב ואם תביטו אל מצותיו אזי לא תבושו ולא תכלמו לנצח עד עולמי עד. אמרו כל בית ישראל אודך ביושר לבב בלמדי אותם לשמור חקיך ולא עשית כן לכל גוי כי בנו בחרת ואותנו למדת משפטי צדקך, ואם את חקיך אשמור ידעתי כי אל תעזבני עד מאד. ותדעו שגלותכם מאד יתגבר עליכם עד שיתמלא השם ואבי כל בני עשו וכח מלא שלו הוא גוג ומגוג תאבד ע"י כח ה' אשר הוא אחדות אלקינו וישבר ה' את הקשת משמאלו זהו ח"ת הטומאה והחץ אשר הוא ג"כ ח' הטומאה מימינו תפול, ויפיל אותו על הרי ישראל, אזי ידעו כל האומות את כבודו של השם אשר הוא אל אלקי ישראל ולא אדם והוא הגלה את ישראל בעונם הוא ישוב את שבות יעקב והוא יתן לרחמים כל בית ישראל ואז יקנא ה' את שם קדשו המחולל בגוים והיה ה' לאלקים לנו עד עולם מיום ההוא והלאה כאשר יכנס ה' את עמו ישראל מכל הארצות אשר הפיצם שמה ולא יותר מהם עד אחד שם, ולא יסתיר עוד פניו מהם מאחר אשר ישפוך רוה"ק על כל ישראל, כי ה' אלקים אשר דיבר.

אלה דברי המצפה על תשועת ישראל ומבקש לה' אלקים על עזרתנו לעזר מעט עד שיבא המורה צדק לגאלנו ולמלוך עלינו עד עולם סלה. הצעיר יוחנן בן זכאי מירושלם הכותב בשם רבינו אור ישראל רבן גמליאל הנשיא ובשם כל התלמידים הנלוים עמו וסרים למשמעתו ומקנאים קנאת ה' צבאות ותוה"ק ועמו ישראל הקדושים ובשם כל הצדיקים מעמנו אשר היו בירושלם, ונאמר שלום לכם וה' יברך את עמו בשלום עד עולם אמן. בעיר הקדושה ירושלם שנת שלשת אלפים ושמונה מאות ושלש עשרה לירח כסלו לבריאת עלמא.

הכתב הזה נשלח ע"י ינאי תלמידו של ר"ג הנשיא ליד הנדיב יוסף בן שמעה הפרפה נשיא אחד בתוך אמוני עם סגולה בעיר רומא, השם יגן עליהם אנס"ו.

סליק

יום הדין: ע' גן עדן וגיהנם

יונה: מדרש יונה נמצא בנוסחאות שונות: א') בפרקי דר"א פרק י' והוא גם היסוד לילקוט שמעוני ח"ב רמז תק"ן ותקנ"א; ב') מדרש יונה הנדפס ראשונה בפראג בשמח"ה (1595) ואח"כ באלטונא עם סבוב ר' פתחיה ובבית המדרש ליעלינעק חדר א' ועוד כמה פעמים; ג') מדרש יונה כ"י די רוסי סי' 563 ונדפס ע"י רח"מ הורוויץ בקובץ מדרשים קטנים ביחד עם הנוסחאות הנ"ל. המאמר ויאמר ה' לדג

בנוסחא ב׳ נמצא ג״כ בזהר פ׳ ויקהל בלשון ארמית ונראה שבעל המדרש העתיקו משם ללשון הקדש באיזה שינוים, גם לקחו מהזהר (שם) הרעיון לדרוש את ספור יונה למשל על הגוף, והגאון ר״א מווילנא בביאורו לספר יונה (ווארשא תקצ״ז) בנה ע״ז יסוד פירושו להספר הזה, ובמשל הזה השתמשו גם בעלי הפייטנים, בסדר רב עמרם גאון ח״ב בפזמון צ״ג לר׳ אברהם המתחיל אמנם כי דברך לדור ודור קיים וכו׳ אני יונה הנני כיונה בלי אבר וכו׳ הנני אות ומופת לכל נבראיך וכו׳, ונראה שדרשו דרוש יונה בתפלת מנחה ליוה״כ אחר המפטיר.

מדרש יונה

[מפרקי דר״א פרק עשירי]

בחמישי (ביום ה׳) ברח יונה מפני אלהים ולמה ברח? אלא פעם ראשון שלחו להשיב את גבול ישראל ועמדו דבריו שנאמר והוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה כדבר ה׳ אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא אשר מגת חפר (מ״ב י״ד); פעם שניה שלחו ירושלם להחריבה, כיון שעשו תשובה הקב״ה עשה כרוב חסדיו וינחם על הרעה ולא חרבה (נ), והיו ישראל קוראין אותו נביא שקר; פעם שלישית שלחו לנינוה, דן יונה דין בינו לבין עצמו, אמר אני יודע שזה הגוי קרובי תשובה הן, עכשיו עושין תשובה והקב״ה שולח רוגזו על ישראל, ולא די שישראל קורין אותי נביא שקר אלא אף עובדי גלולים, הריני בורח לי למקום שלא נאמר כבודו שם. אם על השמים נאמר שכבודו שם שנאמר על השמים כבודו (תהלים קי״ג), אם על הארץ נאמר שכבודו שם שנאמר מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו׳ ג׳), הריני בורח לי למקום שלא נאמר כבודו שם (בים). ירד יונה ליפו ולא מצא שם אניה לירד בה והאניה שירד בה יונה היתה רחוקה מיפו מהלך ב׳ ימים, לנסות את יונה. מה עשה הקב״ה הביא עליה רוח סערה בים והחזירה ליפו וראה יונה ושמח בלבו ואמר עכשיו אני יודע שדרכי מיושרת לפני. אמר להם ארד עמכם, אמרו לו הרי אנו הולכים לאיי הים תרשישה, אמר להם אבא עמכם, ודרך כל האניות כשאדם יוצא ממנה הוא נותן שכרה ויונה בשמחת לבו הקדים ונתן שכרה שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה׳ וירד יפו וגו׳ ויתן שכרה וגו׳. פרשו מהלך יום אחד ועמד עליהם רוח סערה בים מימינם ומשמאלם, ודרך כל האניות עוברות ושבות בשלום בשתיקות הים והאניה שירד בה יונה היתה בצרה גדולה שנאמר והאניה חשבה להשבר. רבי חנניה אומר משבעים לשונות היו באניה וכל אחד ואחד שקוצו בידו שנאמר וייראו המלחים ויזעקו איש אל אלהיו וישתחוו ויאמרו נקרא איש בשם אלהיו והיה האלהים אשר יענה ויציל אותנו מצרה זאת הוא האלהים, וקראו איש אל אלהיו ולא הועילו, ויונה בצרת נפשו נרדם ויישן לו, בא אליו רב החובל ויאמר לו הרי אנו עומדים בין חיים למות ואתה נרדם וישן, אי מזה עם אתה? אמר לו עברי אנכי, א״ל הלא שמענו שאלהי העברים גדול הוא קום קרא אל אלהיך אולי יתעשת האלהים לנו ויעשה לנו נסים כמו שעשה לכם בים סוף, אמר להם לא אכחד מכם כי בשבילי הצרה הזאת עליכם שאוני והטילוני אל הים וישתוק מעליכם, שנאמר ויאמר אליהם שאוני והטילוני וגו׳. ר׳ שמעון אומר לא קבלו האנשים להפיל את יונה אל הים והפילו גורלות עליהם ויפול הגורל על יונה, שנאמר ויפילו גורלות ויפול וגו׳. מה עשו נטלו את הכלים שבאניה והשליכו אותם אל הים להקל מעליהם ולא הועיל מאומה, רצו לחתור ליבשה ולא יכולו. מה עשו נטלו את יונה ועמדו על ירכתי הספינה ואמרו אלהי עולם ה׳ אל תתן עלינו דם נקי שאין אנו יודעין מה טיבו של האיש הזה. אמר להם בשבילי הצרה הזאת עליכם שאוני והטילוני אל הים, מיד נטלוהו והטילוהו עד ארכבותיו ועמד הים מזעפו, לקחו אותו אצלם והים סוער עליהם הטילוהו עד טבורו והים עמד מזעפו, והעלו אותו אצלם והים הולך וסוער עליהם, הטילוהו עד צוארו ועמד הים מזעפו, ועוד העלו אותו אצלם והים הולך וסוער עליהם, הטילוהו כולו ומיד עמד הים מזעפו. רבי טרפון אומר ממונה היה אותו הדג לבלוע את יונה מששת ימי בראשית שנאמר וימן ה׳ דג גדול לבלוע את יונה, נכנס בפיו כאדם שהוא נכנס בבית הכנסת הגדולה ועמד, והיו שתי עיניו של דג כחלונות אפומיות מאירות ליונה. ר׳ מאיר אומר מרגליות אחת היתה תלויה במעיו של דג שמאירה ליונה כשמש הזה שהוא מאיר בצהרים ומראה לו כל מה שבים ובתהומות, ועליו הכתוב אומר אור זרוע לצדיק (תהלים צ״ז). אמר לו הדג ליונה אין אתה יודע שבא יומי להאכל בפי של לויתן? אמר לו הוליכני אצלו, כשבא אצלו אמר יונה ללויתן בשבילך ירדתי לראות מקום מדורך שאני עתיד ליתן חבל בלשונך ולהעלותך ולזבוח אותך לסעודה הגדולה של צדיקים. הראהו חותמו של אברהם אמר הבט לברית, וראה לויתן וברח מפני יונה מהלך שני ימים. אמר לו הרי הצלתיך מפיו של לויתן הראני כל מה שבים ובתהומות, והראהו נהר גדול של מימי אוקינוס שנאמר תהום יסובבני, והראהו ים סוף שעברו בתוכו ישראל שנאמר סוף חבוש לראשי, והראהו מקום משברי ים וגליו יוצאים ממנו שנאמר כל משבריך וגליך עלי עברו, והראהו עמודי ארץ ומכוניה שנאמר הארץ בריחיה בעדי לעולם, והראהו גיהנם שנאמר ותעל משחת חיי ה׳ אלהי, והראהו שאול תחתית

(נ) דרש ממה שאמר יונה הלא זה דברי עד היותי על אדמתי וגו׳ ורב חסד ונחם על הרעה, פי׳ על אדמתי היא אדמת הקדש ירושלם (ביאור הרד״ל). ועי׳ יבמות צ״ח.

שנאמר מבטן שאול שועתי שמעת קולי, והראהו היכל ה' שנאמר לקצבי הרים ירדתי, מכאן אנו למדין (2) שירושלם על שבעה הרים היא עומדת, והראהו אבן שתיה קבועה בתהומות תחת היכל ה' ובני קרח עומדים ומתפללין עליה. אמר לו הדג ליונה הרי אתה עומד תחת היכל ה', התפלל ואתה נענה, אמר יונה לדג עמוד במקום עמדך שאני מבקש להתפלל, עמד הדג והתחיל יונה להתפלל לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע נקראת מוריד ומעלה, ירדתי העלני—ממית ומחיה, הרי נפשי הגיעה למות, החיינו! ולא נענה, עד שיצא מפיו דבר זה ואמר אשר נדרתי אשלמה, אשר נדרתי להעלות את לויתן ולזבוח אותו לפניך אשלם ביום ישועת ישראל, מיד רמז הקב"ה לדג והשליך את יונה ליבשה, שנאמר ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה. ראו המלחים את כל האותות והנפלאות הגדולות שעשה הקב"ה עם יונה, מיד עמדו והשליכו איש את אלהיו בים, שנאמר משמרים הבלי שוא חסדם יעזובו, וחזרו ליפו ועלו לירושלם ומלו את בשר ערלתם, שנאמר וייראו המלחים יראה גדולה את ה' ויזבחו זבח לה', וכי זבח זבחו והלא אין מקבלין זבח מן עובדי גלולים? אלא זה הוא דם ברית שהוא כדם זבח, ונדרו ושלמו להביא איש את אשתו ואת כל אשר לו ליראת אלהי יונה שנאמר וידרו נדרים, ונדרו ושלמו ועליהם הוא אומר על הגרים גירי הצדק.

מדרש יונה נוסחא ב'

[בית המדרש ח"א; קובץ מדרשים קטנים 16]

ויהי דבר ה' אל יונה בן אמיתי לאמר קום לך אל נינוה. יתברך וישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שרחמיו מרובים על כל מעשיו, שבשעה ששגר יונה אל נינוה להתנבאות עליה לא נזדמן לו אלא במדת רחמים כדי להודיע כחו וגבורתו בים, שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה. משל למלך ב"ו שמתה אשתו כשהיא מניקה ובקש אשה מינקת להניק את בנו, מה עשתה מינקתו של מלך הניקה את בנו וברחה, כיון שראה המלך ששכחה והניחה את בנו כתב אגרת לתפשה ולחבש אותה בבית האסורים למקום שיש בו נחשים ועקרבים. לימים עבר המלך על הבור שנחבשה שם והיא צועקת ובוכה למלך מן הבור, נתגלגלו רחמיו של המלך עליה והפקיד לשלוחו להעלותה ולהחזירה, אף יונה כיון שברח מפני הקב"ה הסגיר אותו בים במעי הדגה עד שצעק לפני הקב"ה והוציאו. ולמה ברח יונה? שפעם ראשונה קודם לכן שלחו הקב"ה להשיב את בני ישראל ועמדו דבריו והשיב את גבול ישראל וגו' (מ"ב י"ד כ"ה) וכו', ויונה מרוב זריזות לברוח נתן כל שכר האניה והקדימו בשמחת לבו שנאמר ויתן שכרה וירד לבוא עמהם תרשישה. אמר ר' יוחנן שנתן שכרה של הספינה כולה, רבי אומר שכרה של ספינה ארבעים אלפים דינרי דהבא, פרשו מהלך יום אחד וכו', שנאמר והאניה חשבה להשבר, ולא אניות אחרות שבים, וכל כך למה כדי להודיע כחו וגבורתו של הקב"ה שהוא מושל בשמים ובארץ ובים ואין כל בריה יכולה להסתר מפניו. ר' חנינא אומר משבעים אומות היו בה וכו' והיה יונה שלשה ימים במעי הדג ולא התפלל, אמר הקב"ה אני הרחבתי לו מקום במעי הדג כדי שלא יצטער והוא אינו מתפלל לפני, אני מזמין לו דגה מעוברת בשלש מאות וששים וחמשה אלפים דגים קטנים כדי שיצטער ויתפלל לפני, שאני מתאוה לתפילתן של צדיקים. באותה שעה זימן לו הקב"ה דגה מעוברת והלכה אצל הדג אמרה הדגה לדג איש נביא שבמעיך שיגרני הקב"ה לבלעו, אם אתה פולטו מוטב ואם לאו אני בולעך עמו, אמר לה הדג לדגה מי יודע זה שאתה אמת אמרת, אמרה לויתן יודע. הלכו שניהם אצל לויתן אמרה לו דגה ללויתן מלך על כל דגי ימים! אין אתה יודע ששגרני הקב"ה אצל דג זה לבלוע הנביא שבמעיו? אמר לה הן, אמר לו דג ללויתן אימתי? אמר לו בשלש שעות אחרונות כשירד הקב"ה לצחק בי שמעתי כן, פלטו הדג ובלעה אותו הדגה. כיון שנכנס לתוך מעיה היה מצטער בצער גדול מתוך הטינוף ומתוך זוהמתה של דגה, מיד כיון לבו לתפלה לפני הקב"ה ויתפלל יונה אל ה' אלהיו ממעי הדגה. אמר לפניו רבש"ע אנה אלך מרוחך ואנה אברח מפניך, אם אסק שמים שם אתה ואציעה שאול הנך, אשא כנפי שחר אשכנה בתחתיות ים, גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך. שוב אמר רבש"ע אתה הוא מלך על כל הממלכות, אתה אדון מושל על כל רוזני תבל, כסאך שמי השמים והארץ הדום רגליך, מלכותך במרום וממשלתך בעומק, מעשה כל העולם לפניך גלוים ותעלומות כל גבר לפניך פרושים, דרכי כל הארץ אתה חוקר ומצעדי כל חי אתה בוחן, וכל רזי עולם ידועים לך ולבבות אתה מבין, מחשבות כל אדם חשובין לך כל מסתרין גלוין לך. אין תעלומות לפני כסא כבודך ואין נסתר מנגד עיניך כל רז ורז, אתה סודר כל דבר ודבר וכל מקום אתה שם עיניך צופות רעים וטובים, בבקשה ממך ענני מבטן שאול והושיעני ממצולה ותבא לפניך שועתי ועשה מהרה בקשתי שאתה ברחוק ושומע בקרוב, שנאמר בצר לי אקרא ה' (תהלים י"ח ז') ועדיין לא נענה, שוב אמר רבש"ע נקראת מוריד ומעלה וכו' אשר נדרתי אשלמה, באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב"ה על יונה ואמר לדגה פלטי יונה ליבשה, ופלטו שלש מאות וששים וחמשה פרסאות ליבשה, שנאמר ויאמר ה' לדג וגו' כיון שראו המלחים וכו' ונדרו ושלמו וכו' ועליהם ועל גרי הצדק נאמר

---

(2) הגר"א מוחק מכאן אנו למדין ודרש קצבי הרים כמו טבור הרים וטבור הארץ הוא ירושלם.

יאמרו נא יראי ה' כי לעולם חסדו. מיד נגלה עליו רוה"ק שנית שנאמר ויהי דבר ה' אל יונה שנית קום לך אל נינוה העיר הגדולה, שגרו להתנבאות עליה ולהחזיר אנשי נינוה בתשובה, מיד עמד יונה והלך לנינוה בלב שלם שנאמר ויחל יונה לבא בעיר מהלך יום אחד וכו' והכרוז היה יוצא לפני המלך שלשה ימים ושלשה לילות אל תאכלו ואל תשתו כל משתה, ויתכסו בשקים והתפלשו בעפר והתפללו בבכי לפני הקב"ה בכל שוק ושוק בכל רחוב ורחוב בכל בית ובית בכל שער ושער שבעיר נינוה. והגביהו יונקי שדים שלהם כלפי מעלה ואמרו לפני הקב"ה בבכי גדול עשה למענם וכו'. אמר ר"ש בן חלפתא תשובה של רמאות עשו אנשי נינוה, מה עשו? העמידו עגלים מבפנים ואמותם מבחוץ סייחים מבפנים ואמותם מבחוץ, והיו אלו גועין מבפנים ואלו מבחוץ, אמרו לפני הקב"ה אם אין אתה מרחם עלינו אין אנו מרחמים על אלו (1) אמר ר' אחא בערביא עבדין כן שנאמר מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר (יואל א' י"ח). ויקראו אל אלהים בחזקה, אר"ש בן חלפתא חצופא נצחה לבושה, וכ"ז לטובתו של עולם. מיד כל בני העיר עשו כדבר המלך ויתפללו וגו' וישובו מדרכם הרעה, כיצד שבו? אפילו מציאה שמצא בן אדם בשדות החזיר לבעליה, ובכל בית ובית שהיו עשרה לבנים מן הגזל סתרו הבית והחזירו הלבנים לבעליהם. כיצד שבו מדרכם הרעה? מלמד שכל אחד ואחד היה עושה צדקה ומשפט וכל מי שהיה בידו עבירה שיש עליה עונש ע"פ ההלכה ואינו מסור לשמים רק לב"ד (2) היה מקבל עליו בעצמו דין שמים אם לסקילה סקילה וכו' עד שזכו לחיי עוה"ב, אפילו אם מכר אדם וכו'. בוצע בצע את נפש בעליו יקח (משלי א' י"ט) מה עשה הדיין ביקש שטר של אותה חורבה ולא מצא, הלך במנין עד ארבעה דורות ומצא יורש לאותו איש שהטמין אותה והחזירו לבעליו (3). על אותו הדיין נאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף, כיון שראה הקב"ה באנשי נינוה מעשיהם הטובים קרע את גזר דינם. וירא אלהים את מעשיהם, אמר ר' יצחק ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם צדקה צעקה שנוי השם ושנוי מעשה, צעקה דכתיב ויצעקו אל ה' בצר להם וממצוקותיהם יוציאם (תהלים ק"ז ו'), צדקה דכתיב וצדקה תציל ממות (משלי י' כ'), שנוי השם דכתיב ויאמר ה' אל אברהם שרי אשתך וגו' (בראשית י"ז ט"ו), שנוי מעשה דכתיב וירא אלהים את מעשיהם וגו' וינחם האלהים אל הרעה וגו', וי"א אף שנוי מקום שנאמר ויאמר ה' אל אברם לך לך והדר ואעשך לגוי גדול. ואידך (דלא חשב זה) ההוא זכותא דארעא דישראל הוא דקא גרים. שנו רבותינו (4) סדר תעניות כיצד מוציאין התיבה לרחובה של עיר ונותנין אפר מקלה על גבי תיבה ובראש הנשיא ובראש אב"ד וכל אחד ואחד נוטל ונותן בראשו, וזקן שבהם אומר לפניהם דברי כבושין: אחינו לא שק ולא תענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים גורמים, שנאמר וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם. ואומר ויתכסו שקים האדם והבהמה, מאי עבדו אסרו הבהמות לחוד והוולדות לחוד, אמרו לפניו רבש"ע אם אין אתה מרחם עלינו וכו'. ויקראו אל אלהים בחזקה, מאי אמור, אמר שמואל אמרו לפניו רבש"ע עלוב ושאינו עלוב צדיק ורשע מי נדחה מפני מי? וישובו מדרכם הרעה ומן החמס, אמר שמואל אפילו גזל מריש (קורה) ובנאו בבירה מקעקע הבירה ומחזיר מריש לבעליו, ופליגא דר' יוחנן, דאמר ר"י מה שהיה בכף ידיהם החזירו בשידה תיבה ומגדל לא החזירו (ירוש' תענית פ"ב), כיון שראה הקב"ה באנשי נינוה ששבו מדרכם נח מכעסו ועמד מכסא דין וישב על כסא רחמים ונתרצה ואמר סלחתי, מיד נפל יונה על פניו ואמר רבש"ע יודע אני שחטאתי לפניך מחול לעוני וכו' אמר לו הקב"ה אתה חסת על כבודי וכו' (עי' ילקוט יונה), אף אני חסתי על כבודך והצלתיך מבטן שאול. ומרוב חמה שהיה במעי הדגה נשרפו בגדיו ומעילו ושערותיו וכו' באותה שעה נפל יונה על פניו ואמר הנהג עולמך במדת הרחמים דכתיב לה' אלהינו הרחמים והסליחות (דניאל ט' ט') (5).

ויאמר ה' לדג וכי באיזה מקום אמר ליה? אלא בשעה שברא הקב"ה את העולם בשבעה (בששת) ימי בראשית, ביום החמישי ברא דגי הים וצוה שיהא חד דג מזומן לבלוע ליונה ויהיה במעיו שלשה ימים ושלשה לילות ואח"כ ישליכו לחוץ, ולא זה בלבד אלא כל מה שברא הקב"ה במעשה בראשית בכולן התנה עמהם בתנאי: ביום הראשון ברא שמים והתנה עמהם שיעלה אליהו השמימה בסערה, וכן הוה דכתיב ויעל אליהו בסערה השמימה (מ"ב ב' י"א), בההוא יומא התנה עמהם דיחשיך לשמשא במצרים דכתיב ויהי חושך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים (שמות י' כ"ב). ביום השני ברא רקיע שיהיה מבדיל בין מים למים דכתיב ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים, והתנה הקב"ה עמהם שיהיו מבדילים בין טומאה לטהרה לטהר בהון (במים) וכן הוה. ביום השלישי הוציא האדמה מבין המים ואסף המים למקום אחד וקרא להם ימים, והתנה עם הים שיעברו ישראל בתוכו ליבשה ולטבוע את המצריים, וכן הוה דכתיב וישב הים לפנות בקר לאיתנו (שמות י"ד כ"ז) אל תקרי לאיתנו אלא לתנאו במה שהתנה הקב"ה במעשה בראשית, ועוד התנה לארץ שתפתח

---

(1) עי' ירושלמי תענית פ"ב בבלי תענית ט"ז, פסיקתא דר"כ שובה, ויש גורסין ר"ש בן לקיש. (2) ואין עונשין בב"ד אלא עם עדים והתראה. (3) עי' ילקוט יונה רמז תקנ"א. (4) משנה תענית פ"ב א' גמרא ט"ז. (5) עד כאן מגיע מדרש יונה בילקוט שמעוני ומכאן והלאה ליתא שם, אך הוא מהזהר פ' ויקהל.

את פיה במחלוקת קרח ותבלע לקרח, וכן הוה דכתיב ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם וגו׳ (במדבר ט"ז ל"ב). ביום הרביעי ברא השמש והירח דכתיב יהי מאורות ברקיע השמים, והתנה עם השמש שיהיה עומד באמצע השמים בימי יהושע, דכתיב ויעמוד השמש בחצי השמים (יהושע י׳ י"ג), והתנה עם הכוכבים שילחמו עם סיסרא דכתיב הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה׳ כ׳). ביום החמישי ברא דגי הים ועוף השמים, התנה בעופות העורבים למיזן לאליהו בזמן שעצר השמים ולא היה מטר דכתיב ואת העורבים צויתי לכלכלך (מ"א י"ז ד׳) כבר צויתי מששת ימי בראשית, והתנה עם דגי הים לבלוע חד דג ליונה ולהשליכו ליבשה. ביום הששי ברא את האדם והתנה עמו דנפיק מיניה האשה שתתן מזון לאליהו, דכתיב הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך (מ"א י"ז ט׳), הנה צויתי כבר מששת ימי בראשית. וכן כל דבר ודבר שיחדש בעולם הקב"ה צוה הדבר ההוא מששת ימי בראשית, אף הכא ויאמר ה׳ לדג, ויאמר מששת ימי בראשית.

מדרש יונה

[קובץ מדרשים קטנים מכ"י די רוסי]

בעזר שוכן מעונה, אני כותב מדרש יונה: יונה הלך לנינוה בלב שלם שנאמר ויחל יונה לבוא בעיר ונינוה היתה עיר גדולה, מלמד שהיתה נינוה ארבעים פרסה על ארבעים פרסה והיו בה שנים עשר שווקים וכל שוק ושוק היו בה שנים עשר שקקים (שוקים קטנים), וכל שקק ושקק היו בה שנים עשר רבוא ילדים וילדות שאין יודעים לא טוב ולא רע, וכל רחוב ורחוב היו בו שנים עשר מבואות וכל מבוי ומבוי היו בו שנים עשר חצרות, וכל חצר וחצר היו בה שנים עשר בתים, וכל בית ובית היו בו שנים עשר גבורים וכל גבור וגבור היו לו שנים עשר בנים, והיה יונה עומד בשוק אחד ומכריז והיה קולו הולך עד ארבעים פרסה, והיו שומעין קולו כל אנשי נינוה וחזרו בתשובה ויאמינו אנשי נינוה באלהים. באותה שעה הגיע הדבר למלך נינוה ועמד מעל כסאו ונטל כתר מלכותו מעל ראשו והניחו על גבי האפר ופשט בגדי הארגמן והניחם על האפר, הוא וכל שריו ועבדיו, וגזרו תעניות שלשה ימים ושלשה לילות: לא תאכלו מכל מאכל ולא תשתו מכל משקה ותתכסו בשקים ותתפלשו בעפר ותתפללו בבכיה לפני ה׳ אלהים, ותגביהו יונקי שדים שלכם כלפי מעלה ואמרו לשמים בבכי: עשה בשביל אלו שלא חטאו, אולי ירחם המקום עלינו ולא יאבדנו. מיד הלכו כולם ועשו כדבר המלך, ויתפללו בבכי ובמר נפש ובדמעות לפני הקב"ה. ביום השלישי חזרו מדרכם הרעה שנאמר וישובו איש מדרכם הרעה ואפילו מציאות שמצא אדם בשדות וכרמים בשוק וברחוב החזירו התינוקות לבעלים, כל בית ובית שהיה בו אבן של גזל ואפילו בפלטרין של מלך שהיו דמיו יקרין עד אין חקר החזירו לבעליהן, וכל כרם וכרם שהיה בו נטיעות או אילן אחד מגזל עקרו והחזירו, וכל בגד ובגד שהיו פקעיות של שתי או של ערב שגילם (1) משבצות קרעו כל בגד ובגד וכרכו שתי הכריכות אחת של שתי ואחת של ערב והחזירום לבעלים. ויקראו אל אלהים בחזקה וישובו איש מדרכו הרעה, והקב"ה נח מכעסו ועמד מכסא דין וישב על כסא רחמים ונתרצה להם שנאמר וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה, כי שבו מדרכם, וכל אדם שיש בידו עבירה ונזכר היה מתוודה עליה אם סקילה לסקילה אם שרפה לשרפה אם הריגה להריגה ואם חניקה לחניקה, כדי שיזכו לחיי העולם הזה ולחיי העוה"ב, ואפילו מכר אדם חורבה לחבירו ועמד לבנות ומצא מטמוניות של כסף או של זהב מה היה עושה, היה קורא לאותו האיש שמכר לו את החורבה ואמר לו המטמון שמצאתי בתוך החורבה שלך ה.א, והשיב המוכר ואמר ללוקח אני שמכרתי לך חורבה זו וכל מה שבתוכה מכרתי לך ומטמוניות הללו שלך הוא, ולא היו רוצין ליטול לא מוכר ולא לוקח, הלכו שניהם אל הדיין אמר הלוקח לדיין אני שלקחתי חורבה זו מן האיש הזה לא לקחתי אלא חורבה וכשחפשתי אבניה לבנותה מצאתי כלי כסף וכלי זהב עכשיו יטול ממני כי לא יערב הגזל אצלי שבשביל כך מחריב הקב"ה את העולם, שנאמר כי מלאה הארץ חמס וגו׳ אמר לו המוכר לדיין כשמכרתי בית חורבה זו לאיש הזה הוא וכל מה שבתוכו מכרתי לו, וכשם שהוא בורח מן העבירה כך אני בורח, שכל מי שגוזל מחבירו אפילו שוה פרוטה כאילו נוטל נשמתו שנאמר כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח (משלי א׳ י"ט). מה עשה הדיין ביקש שטר מכירה של אותה חורבה שלש שנים משבעה דורות ומצא יורש לאותו מטמון והחזיר הממון לבעליו, ועל אותה שעה אמר דוד אמת מארץ תצמח (תהלים פ"ה י"ב), מיד נתרצה להם הקב"ה ואמר להם סלחתי. באותה שעה נפל יונה על פניו ואמר לפני הקב"ה רבש"ע שא נא לחטאתי ומחול לעוני שברחתי מלפניך לים שלא הייתי יודע מעשיך, ועכשיו ידעתי כח מעשיך וגבורותיך שנאמר כי ידעתי כי אתה ה׳ אל רחום וחנון, אמר לו הקב"ה אתה לא חסת על כבודי וברחת מלפני האלהים אבל אני חסתי על כבודך והצלתיך ממצולות ים ועשיתי עמך פלאים והצלתיך מבטן שאול וכו׳ (2),

מרוב חמה שהיה ליונה במעי הדגה נשרפו בגדיו וכל שערת גופו וראשו וזקנו, והיו זבובים

(1) מלשון גלומים (יחזקאל כ"ז כ"ד), והיו של גזל.

(2) מכאן ואילך הוא העתקה מפרקי דר"א פ"י בחמישי וכו׳ עד ועליהם אומר על גרי הצדק, שהוא בנוסחא א׳.

ויתושים ונמלים ופרעושים שרויים עליו ומצערין אותו מכל צד, עד שביקש נפשו למות שנאמר קח נא את נפשי ממני, מיכן אמרו חכמים כל מי שיש בידו לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש, או להחזירו בתשובה ואינו מחזירו סוף בא לידי צער גדול, והקב"ה מה עשה העלה קיקיון על ראש יונה בלילה כשהוא נם ובשחרית עלו עליו מאתים ושבעים וששה עלים וכל עלה ועלה ארבע זרת וטפח, וארבעים איש יכולין לישב בצל הקיקיון לכבוש את השמש, זימן הקב"ה תולעת והכה את הקיקיון ויבשהו ומת והיו זבובין ויתושין שרויין עליו ומצערין אותו מכל צד, עד ששאל את נפשו למות שנאמר וישאל את נפשו למות, באותה שעה זלגו עיניו דמעות לפני הקב"ה עד שירד הקב"ה ואמר לו מפני מה אתה בוכה שמא יש לך צער על הקיקיון שלא עמלת בו ולא גידלתו ולא הכנסת בתוכו זבלין ולא השקיתו מים, ולילה אחד היה ויבש בך חסת עליו, ואני לא אחוס על נינוה. באותה שעה נפל יונה על פניו לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע כלום היא לפניך מדת הדין? במדת רחמים תנהיג את עולמך ונאה לך תהלה שכן כתיב לה' אלהינו הרחמים והסליחות שנאמר כי אל רחום ה' אלהיך וכתיב מי אל כמוך נושא עון, וכתיב חסד ה' מלאה הארץ, ולא עוד אלא שאתה יושב על כסא רחמים, רחמים בימינך וסליחה וחסד מלפניך ופדות מאחריך שנאמר כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות (תהלים ק"ל ג') וכתיב וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח (ישעיה נ"ה ז'), גבורות רחמיך הרבים לא הייתי יודע וחסדיך הרבים לא הייתי מגיד, שאין מי יעשה כמעשיך וכגבורותיך, יפה עשית יפה פעלת יפה רחמת, יפה חננת יפה סלחת, יפה קרעת להם שטר חובתם יפה נחמת על רעתם, מי אל כמוך וגו'. אלא כולו תשבחות, כסאך תהלה כבודך תפארה, אשר מעשה ידך נעימים, גופך ישועה, פניך כמאיר כל אור, עיניך מקור כל זוהר, פיך אמת, שפתותיך חיים, אמת חסדך הגדול על שארית נחלתך, שאתה מקדים להם רחמים בכל עת ובכל שעה, אתה מוחל לעונם כדי ליתן עוז וכבוד לשמך שנאמר למען יזמרך כבוד ולא ידום ה' אלהי לעולם אודך.

ילמדנו: מדרש קדמון שנזכר כמה פעמים בערוך ובילקוט, ונחלקו חכמי הדור אם הוא התנחומא הנדפס או התנחומא בכ"י שנדפס ע"י באבער או אם הוא מדרש שאבד מאתנו. ר"א גרינהוט בספר הלקוטים סוף ח"א הדפיס עוד הפעם מאמרו מהמגיד שנה ו' ומביא כל הדעות וגם דעת עצמו אדות מדרש ילמדנו. כי המדפיסים את מדרש תנחומא בפעם הראשונה בקושטא רפ"ב כתבו על שער הספר „מדרש תנחומא הנקרא ילמדנו" וכן נהגו המדפיסים אח"כ, וכתב ע"ז ר' מנחם די לונזאנו בספרו המעריך המעתיק אות תנחומא כי „מה שכתבו המדפיסים תנחומא הנקרא ילמדנו שקר הוא, הלא תראה הילקוט שמזכיר שניהם בכמה מקומות אלמא האי לחוד והאי לחוד, והנה תנחומא אינו נמצא כלל", ולפי דעתו הוא הילמדנו. עד שקם צונץ והביא ראיות להיפך כי הילמדנו נאבד וזה שבדפוס הוא קצור ממנו ונקרא תנחומא (עי' ספרו על הדרשות הוצאה ב' צד 237 והלאה). אולם ר"ש באבער שהו"ל התנחומא הישן הביא ראיות (עי' המבוא) כי מלבד הילמדנו הנאבד היו עוד ב' מדרשים שנקראו בשם תנחומא. אחריו בא עפשטיין לבטל ראיות באבער ואומר כי שני המדרשים הנקראים תנחומא הם רק קיצור הילמדנו והמסדרים מדרשי תנחומא הוסיפו בו איזה מאמרים ממדרשים אחרים (עי' בית תלמוד לשנת תרמ"ו) ועי"ז חזקה השערת צונץ כי הילמדנו אבד ואיננו. גם גרינהוט מסכים כי הילמדנו הוא קדום בזמן מהתנחומא אשר לקח ממנו כמה דרשות המתחילות במלות „ילמדנו רבנו" והן שאלות בהלכה ולשון התשובה תמיד „כך שנו רבותינו". הנוצרי הירונימוס (במאה הרביעית) שהעתיק את התורה ללשון רומית (וואולגאטא) אומר כי חכמי ישראל בדרשם „בימים ידועים" (היינו שבת ויו"ט) פתחו בלשון שנו חכמים, וזהו לשון מדרש ילמדנו. במדרש הזה השתמשו מסדרי מדרשות אחרים, ואפילו בראשית רבה היותר קדום בין מדרשי רבות שאב ממדרש ילמדנו והסיר מקודם את השאלות בהלכה והרחיבו מתוך ספרים אחרים וע"פ הרוב מהירושלמי כמו שהוכיח פראנקעל במבוא הירושלמי (דף נ"א ע"ב והלאה), וכן עשה מסדר מדרש ויקרא רבה אך לא הסיר את סגנון לשון הילמדנו, ובפרט לקחו ממנו מסדרי התנחומא בשתי נוסחאות, אך המסדרים ההם העתיקו לפעמים את המלות הלועזיות ביונית ורומית לעברית, וגם העתיקו לשון הסורי ללה"ק. לדעת גרינהוט כל מקום שהביא רש"י ז"ל מדרש ר' תנחומא כונתו על הילמדנו, ר' טוביה בר"א בעל לקח טוב השתמש בילמדנו ולא בתנחומא. גם הרמב"ם השתמש בו (עי' מבוא התנחומא צד 94), ורבנו בחיי ראה רק את הילמדנו ולא את התנחומא.

ואף כי נאבד הילמדנו, יש לנו ממנו כמה לקוטים המובאים במדרשים אחרים, ובאבער במבוא להתנחומא הישן עשה רשימה מהילקוטים האלה, ומהרשימה הזאת עשה גרינהוט ילקוט גדול בספרו הלקוטים: מדרש ילמדנו על ספר במדבר (שם חלק ד') על ספר דברים (שם ח"ה) על חלק בראשית (שם ח"ו חוברת א' וב'). ובהקדמתו שם הבטיח להדפיס גם על ספר שמות.

ווערטהייבער בבתי מדרשות ח"א הדפיס שני קונטרסים קטנים מן מדרש אחד בכ"י וחושב שהוא „אולי" ממדרש ילמדנו, הראשון מתחיל קוריוסים (עשיר גדול Croesus) אמר אם יהא אדם עשיר יהא הקוריוסים עושה דינו ואם לאו הרי ההגמון, ואם הוא עני אין אדם סופנו (אין אדם חושבו לכלום, כמו מאן חשוב מאן ספין במו"ק כ"ח) וכו'. הקונטרים השני מתחיל מצרים וגו' וכמעשה ארץ כנען (ויקרא י"ח ג') אמר להן הא' (האדון, הקב"ה) בניי אם מבקשין אתם לירש את הארץ הזאת שמרו עצמכם מן העריות וגו'. גם יש לו קונטרים של מדרש קצת מפרשת פקודי ופ' עקב (שם ח"ג)

ובזה ברור לו שהוא מהילמדנו בהשענו על הערוך ע׳ פמבי שכתב כי בילמדנו בסוף כי תשא ובוהיה עקב תשמעון פסל לך, לוחות הראשונות על ידי שנתנו בפומבי לפיכך שלטה בהם עין עכ״ל, והדרוש הזה נמצא גם בקונטרים שלפנינו בפסוק פסל לך. גם נראה שהיה המדרש הזה לפני הרד״ק בפירושו על ירמיה ב׳ כ׳ עה״פ ותאמרי לא אעבור, כתב כשהייתי מציל אותך היית אומרת לא אעבור עוד על מצותיך, והכתיב אעבד לא אעבוד עוד לעכו״ם עכ״ל. והדברים ההם במדרש זה פ׳ עקב ותאמרי לא אעבור שלא אעבור על מצותיך ושלא אשתעבד לאלהים אחרים.

יעלינעק בבית המדרש חלק ו׳ הדפיס „קונדרים אחרון ממדרש ילמדנו" לר׳ שמעון הדרשן בעל הילקוט כמו שמצא בסוף הילקוט שמעוני עה״ת דפוס שאלוניקי ה׳רפ״ו—עזר״י. איזה סימנים או רמזים חסרים.

קונדרים אחרון ממדרש ילמדנו

[בית המדרש חלק ו׳]

ו׳) וירק את חניכיו (בראשית י״ד י״ד) א״ל אם לבבכם לשמים אתם יוצאים והקב״ה עושה לפניכם שונאיכם כירק הזה שהוא תלוש, כירק עשב נתתי לכם את כל. ז׳) אנכי מגן לך (שם ט״ו א׳) כשם שאדם הולך למלחמה והמגן בידו היא מקבלת הכל כך אנכי מגן לך. ד״א היה מתיירא שמא נתקבל שכרו של עוה״ב, א״ל אל תירא כל אלו מַגָּן (כלומר בחנם) לך אבל שכרך קיים לעוה״ב. ח׳) שכרך הרבה מאד, אמר הקב״ה לישראל כשם שאכל אברהם אביכם פירות בעוה״ז והקרן קיימת לעוה״ב אף אתם, הנה ה׳ בחזק יבא וזרועו מושלו לו הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו (ישעיה מ׳ י׳). ט׳) ילמדנו רבינו בשעה שקורין בתורה בשבת העבד עולה ממנין שבעה? (1) וכן אליעזר עבד אברהם מפני שהיה צדיק נשתווה לאדונו, בא ברוך ה׳ (בראשית כ״ד ל׳). וכן בני השפחות נמנו עם השבטים, וכן ציער הקב״ה לאברהם ושרה ולא נתן להם בנים בשביל הגר שהיתה צדקת שתכנם לאברהם ויעמיד הימנה בן דכתיב ושרי אשת אברם. י׳) בא וראה שרי היתה עקרה שנאמר ותהי שרי עקרה ולא אמרה לו שהיא עקרה אלא עצרני ה׳ מלדת, ולמה שמע לה (לישא את הגר) שהיה רוצה לבדוק את עצמו אם הוא עקר אם שרי עקרה. י״א) וביום השמיני ימול (ויקרא י״ב ג׳) את מוצא השבת והמילה מדיינות זו את זו, אמרה שבת אני גדולה ממך שבי שיכלל עליונים ותחתונים שנאמר ויכל אלהים ביום השביעי, אמרה לה המילה אני גדולה ממך שאלולי אני לא נברא העולם שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה ל״ג כ״ה). א״ר יהודה ב״ר שלום [משל] לשתי מטרוניות שלא היה [העם] יודע להפריש איזה מהם גדולה מחברתה, כיון שהעביר אחת לפני חברתה ידעו הכל שאותה שעברה לפני חברתה היא הקטנה, כך השבת כיון שנדחת מפני המילה אנו יודעין שהמילה גדולה מן השבת, וכן אברהם לא הניח מצוה שלא עשאה, שנאמר עקב אשר שמע אברהם וגו׳ ואומר כי ידעתיו וגו׳, ואעפ״כ לא נקרא שלם עד שמל עצמו שנאמר התהלך לפני והיה תמים. י״ב) ימצאהו בארץ מדבר (דברים ל״ב ח׳) זה היה אברהם, מה מדבר הזה אינו עושה פירות כך היה בית אביו של אברהם בלא מצות; ובתהו ילל ישימון (שם) שהיו בבית אביו צלמים שלא הועילו שנאמר הבל המה מעשה תעתועים; יסובבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו (שם) עין אין כתיב כאן אלא עינו וכתיב כי לה׳ עין אדם (זכריה ט׳ א׳), אמר דוד רבש״ע אמרת לאברהם כל מי שהוא משמר תורתי אני נוצרו כעין, ואדברה בעדותיך (תהלים קי״ט מ״ו) אף אתה שמרני כאישון בת עין, וכתיב הנה עין ה׳ אל יראיו (שם ל״ג י״ח). י״ג) ותכחש שרה (בראשית י״ח ט״ו) מכאן פסלו רבותינו את הנשים מן העדות, ואלולי שאמר הקב״ה לאברהם שהוא נותן לו בן משרה לא היתה יולדת שלא האמינה. י״ד) והאלהים נסה את אברהם (שם כ״ב א׳) עשרה נסיונות בזכות עשרה דברות ועשרה מכות לשונאיהם, ועשרה נסים בבית המקדש, ושכינה בעשרה שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פ״ב א׳) ומתכפרים בעשרה בתשרי, ונגאלו בחדש עשירי בחדש טבת (בזמן אסתר) והכהנים רוחצים בעשרה כיורות. ט״ו) העשירי יהיה קדש (ויקרא כ״ז ל״ב) אשר (בן יעקב) היה שמח ואמר אני נעשה כהן גדול שאני העשירי, אמר הקב״ה אינו מתחיל מן הגדולים אלא מן הקטנים והעשירי זה לוי. ט״ז) ותלך לדרוש את ה׳ (בראשית כ״ח כ״ב) הלכה למדרשו של שם, א״ל מרי אש וקש אכלנו, א״ל שם והיה בית יעקב אש ובית עשו לקש (עובדיה). שני גוים בבטנך (בראשית שם), עשו מעמיד גוי, ריבה ריבי מגוי לא חסיד (תהלים מ״ג א׳) ויעקב מעמיד גוי, מי כעמך ישראל גוי אחד (דהי״א י״ז). ד״א שני גוים, יעקב שנאוי למטה בין האומות ועשו שנאוי למעלה שנאמר ואת עשו שנאתי (מלאכי א׳). י״ז) ויאמר יעקב לבניו למה תתראו (בראשית מ״ב א׳), למה אתם מתייראים מן הרעב, אל תתייראו, למוד הוא הקב״ה לעשות נסים לצדיקים בימי הרעב, כבר עשה כך בימי אבותי אברהם ויצחק, כך הוא עושה לי, בשנת בצורת לא ידאג (ירמיה י״ז ח׳), אף לעתיד לא ירעבו ולא יצמאו (ישעיה מ״ט י׳). י״ח). כתיב וילך עשו אל ישמעאל (בראשית כ״ח ט׳) וכתיב ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע (מלאכי ג׳ י״ח) משל למטרונא שהיתה לה שפחה כושית, עמדה בלילה והיתה מריבה כנגדה ואומרת אני לבנה ממך, אמרה לה יבא הבקר ואנו יודעים מי שחור מי לבן, כך אמר שומר אתא בקר וגו׳. באותה שעה ושבתם

---

(1) כנראה חסרה התשובה כי עבד כשר מצטרף למנין וכן אליעזר וכו׳.

וראיתם וגו׳. משל לצייד שהיו בידו שני מיני עופות ולא נודע איזה טמא ואיזה טהור, מה עשה נטל שניהם והפריחם באויר והלך לו עוף טמא אצל הטמאים והטהור אצל הטהורים, כך עשו ויעקב לא היו הבריות יודעים איזה צדיק ואיזה רשע, מה עשה הקב״ה הפריח שניהם בעולם, הלך לו עשו אל ישמעאל ויעקב הלך לו לחרן אצל לאה ורחל הצדקניות. י״ט) כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראשית ל״ב י״א) כיון שהגיע לירדן לא היה יודע מה לעשות, תלה עיניו להקב״ה אמר רבוני! אתה יודע שאין עמי כלום אלא המקל הזה, א״ל הכה את הירדן ועבור, וכן עשה. א״ל זה סימן לבניך כשם שנקרע הירדן מלפניך כך עתיד ליקרע לפני בניך. כ׳) יוסף ה׳ לי בן אחר (שם ל׳ כ״ד) בן אחרונו של עולם, מכאן שמשוח מלחמה עתיד לעמוד מיוסף, כשם שהוא אומר כי שת לי אלהים זרע אחר (שם ד׳ כ״ח) שמשיח עתיד לעמוד ממנו. אסף אלהים את חרפתי (שם ל׳ כ״ד), נתנבאית שמשיח עומד ממנה, ובימיו והחזיקו שבע נשים באיש אחד וגו׳, אסוף חרפתנו (ישעיה ד׳ א׳). כ״א) וילך לבן למקומו (בראשית ל״ב א׳) אלא לעיר אחרת הלך? מהו למקומו שחזר לעניותו שבאו לסטין ונטלו כל מה שהיה לו, ואמר יעקב ותבט עיני בשורי (תהלים צ״ב י״ב, עי׳ ב״ר במקומו). כ״ב) וישלח יעקב מלאכים (בראשית ל״ב), היה מבקש לשלוח שלוחים אצל עשו ולא היה אדם רוצה לילך שהיו מתייראים, עמד ושלח מלאכי השרת. כ״ג) ויותר יעקב לבדו (שם), יחדתי שמי על אברהם ויצחק, ועוד עליך יש לי לייחד, מכאן ואילך איני מייחד שמי על שום בריה, לכך נאמר לבדו. ד״א לבדו, לבדו במערה עם האבות. ד״א לבדו בצדקות, אף בניו הן עם לבדד ישכון (במדבר כ״ג ט׳), וכשם שאני עתיד להיות לבדי, ונשגב ה׳ לבדו (ישעיה ב׳ י״א) כך ישראל בדד ינחנו (דברים ל״ב י״ב). כ״ד) היה רועה את אחיו (בראשית ל״ז ב׳) עם אחיו אינו אומר אלא את אחיו, שהיה שומע הלכה מפי אביו והולך ומלמדה לאחיו, והוא נער, שהיו מזלזלין בבני השפחות, ויוסף עומד ומשמשן כעבד. כ״ה) כי בן זקונים הוא, שהיה משמש שני מדרשות של יעקב ושל יצחק. כ״ו) בחלומי והנני עומד על שפת היאור (בראשית מ״א י״ז), לא בקש פרעה לאמר ליוסף החלום כשם שראה אותו אלא החליף הדברים, היאך הוא ראה תחלה יפות מראה ובריאות בשר ולא אמר לו אלא בריאות בשר ויפות תואר, וכן ראה רעות מראה ודקות בשר ולא אמר לו אלא דלות ורעות תואר; מה אמר תחלה ותאכלנה הפרות הרקות והרעות ולא ראה כן אלא ותאכלנה הפרות רעות המראה ודקות הבשר; ראה תחלה והנה שבע שבלים בריאות וטובות ולא אמר אלא מלאות וטובות; מה ראה תחלה דקות ושדופות קדים ולא אמר אלא צנומות דקות שדופות קדים—שהיה מבקש לבודקו ולא הועיל לו כלום, אלא כשם שראה פרעה כך פתר לו יוסף. א״ל פרעה אני מבקש להטעות אותך וכשם שראיתי כך פתרתי לי, שמא אחרי היית כשהייתי חולם? אחרי הודיע אלהים אותך וגו׳. כ״ז) וירא יעקב כי יש שבר (בראשית מ״ב א׳) משל לתפוח שהיה עומד בפרדסו של מלך בקשן האריסין לקצצו א״ל בן המלך אם ידע המלך נוטל את ראשיכם, לאחר ימים בא השמש עליהם ולא היו יודעים היכן לילך, הלכו וישבו אצל התפוח בצלו ואוכלים מפירותיו, כך אחי יוסף נטלו עצה להורגו אמר להם יהודה מה בצע כי נהרוג את אחינו, בא הרעב והם יורדים אצלו והוא מקבלם, ויכלכל יוסף (שם מ״ז י״ב). כ״ח) ויכר יוסף את אחיו (שם מ״ב ח׳) בקש לקבלם בסבר פנים יפות בא מלאך וקטרגן ואמר ליוסף אינן באין אלא להרגך, שמע לו יוסף, מיד ויתנכר אליהם. ואיזו המלאך, זה שמצאו בדרך שנאמר וימצאהו איש (שם ל״ז ט״ו), חזרו ואמרו לאביהם אדם אחד היה מקטרגנו לפני השלטון, אמר להם ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש (שם מ״ג). ויגש אליו יהודה (שם) אמרו רבותינו צריך אדם להחניף לאשתו משום שלום ביתו ולבעל חובו שלא ילחצנו ולרבו שילמדנו תורה, אבל מי שהוא מחניף לאחרים אינו רואה בישועה שנאמר גם הוא לי לישועה כי לא לפניו חנף יבא (איוב י״ג ט״ז), ולא עוד אלא שהוא גורם למטר שאינו יורד שנאמר וחרה אף ה׳ וגו׳ (דברים י״א י״ג), וכן מצינו שלא החניף מרדכי להמן. ויהודה לא בקש להחניף את יוסף מפני שנמשל כאריה וכתיב ליש גבור בבהמה לא ישוב מפני כל (משלי ל׳ ל׳). כ״ט) אמר ר״י העבד עשה כעבודתו ובן חורין עשה כחירותו, העבד וישם העבד את ידו תחת ירך (בראשית כ״ד ט׳) ובן חורין ויאמר אנכי אעשה כדבריך וישבע לו על הדבר הזה (שם מ״ז ל׳). ל׳) ועשית עמדי חסד ואמת (שם) אמר ר׳ ברוספדאי אמר רבי שתעשה דבריו של הקב״ה אמת, שאמר לו הוא קוברך שנאמר ויוסף ישית ידו על עיניך (שם מ״ו ד׳). ל״א) הנה אביך חולה (שם מ״ח א׳) זה שאמר הכתוב רוח איש יכלכל מחלהו (משלי י״ח י״ד) אדם שהוא מטורף מנעוריו ובא לידי חולי אין בו כח לקבל את החולי, כך יעקב עשו רודפו וכן לבן, ונתפגש עם המלאך, צרת דינה צרת יוסף, לפיכך בא לידי זקנה וחלו אבריו עליו, לכך כתיב בו חולי. ל״ב) ויהי אחר הדברים האלה (שם מ״ח א׳), יוסף הרהר ואמר שיעקב עושה אותי בכור ודוחף את ראובן מן הבכורה ושהוא מצוה שתכנס רחל אמי עמו במערה. ונטל שני בניו עמו, משל לכהן שהלך לגורן ונטל שני בניו עמו להודיע שיש להם חלק כמותו. מי הגיד לו (שאביו חולה) אסנת אשתו, שמשעה שירד אביו יעקב למצרים היתה משמשת אותו, וכיון שראתה אותו חולה מיד שלחה ואמרה ליוסף. ל״ג) ויתחזק ישראל וישב, חזק עצמו וישב לו, שלא יברך אותם מיסב ויאמרו שכיב

מרע היה ולא היה יודע מה עשה. ואקברה שם, כענין שנאמר וימת שם משה (דברים ל"ד ה') מה להלן על פי הדיבור אף כאן ע"פ הדיבור. ל"ד) ועיני ישראל כבדו (בראשית מ"ח ה'), מן הנבואה שנאמר כי נסך עליכם ה' רוח תרדמה ויעצם את עיניכם (ישעיה כ"ט), שנסתלקה ממנו רוה"ק כשנמכר יוסף, וכן יצחק כשהיו נשיו של עשו מכוערות דכתיב ותכהין עיניו (בראשית כ"ז א'), וכן אחיה השלוני מפני צרת ירבעם ואחיהו לא יכל לראות (מ"א י"ד ד'). כיון שראה יוסף שלא שרתה עליו רוה"ק הוציאם מעם ברכיו והשתחוה לפני האל ומבקש רחמים על בניו, באותה שעה שרתה רוה"ק על יעקב וברכם. ל"ה) גור אריה יהודה (בראשית מ"ט) אתה שהודית בך אמך והודית במעשה תמר כל השבטים יודוך. מטרף בני עלית, מטרפה של תמר נתעלית שכבר היתה טרופה היא ושני בניה אלא שהודית והצלת אותה, אף בניך חנניה מישאל ועזריה ניצולין. ל"ו) יהי דן נחש (שם) זה היה שמשון כשם שהנחש יוצא לעצמו והורג כך שמשון יוצא והורג, כשם שהנחש אם לוקה בזנבו אינו מת כיון שהוא לוקה בראשו הוא מת שנאמר הוא ישופך ראש, כך שמשון אסרו אותו בידיו וברגליו ולא מת כיון שגלחו ראשו והוא לא ידע כי ה' סר מעליו (שופטים ט"ז כ'), ואעפ"כ הנושך עקבי סוס וגו' שאחז בשני העמודים והפיל הבית. ל"ז) גד גדוד יגודנו (שם) זה אליהו ז"ל שמגדד שרשן של אומות.

ל"ח) ונפש כי תחטא (ויקרא ה' א') אמר הקב"ה חביבה הנפש הזו לפני, אפילו הוא חולה והנפש בגופו מטלטלין אותו בשבת. מת כאבן הוא מושלך ואי אפשר לטלטלו; אפילו הוא רשע והנפש עולה ויורדת בו מטלטלין אותו שמצפין לו שהוא עושה תשובה. כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה (קהלת ט' י') עד שיש בך כח, עד שהנר דולק תן לו שמן עד שלא יכבה, כבה הנר אין השמן מועיל לו, כי אין מעשה וחשבון (שם) ואם היה לך ממון עשה ממנו מצוה עד שאתה בחיים שהיא מכפרת עליך שנאמר כפר נפש איש עשרו (משלי י"ג ח') וצדקה תציל ממות (שם י' ב'), ואם חטאתם ושבתם לפני אני מעלה עליכם כאילו בשגגה חטאתם שנאמר ונפש כי תחטא. דבר אחר למה אינו אומר נפשות כי יחטאו? שכל ישראל נקראו נפש אחת שנאמר כל איש ישראל כלם כאיש אחד (שופטים כ' י"א), ואם חטא אחד מהם כלם ערבים זה בזה. למה הדבר דומה לבני אדם שהיו באין בספינה נטל אחד מקדח והתחיל קודח תחתיו א"ל שוטה אתה קודח תחתיך והמים נכנסין וכולן אבודין, כך נפש כי תחטא. ל"ט) זאת תורת העולה היא העולה (ויקרא ו' ב'), שלא תזוז מן המזבח מפני שהיא (העולה) חביבה מכל הקרבנות, למה"ד למלך שהיתה לו שמחה והיו אריסין ובני ביתו ואוהביו מביאין לו דורונות והיה מקבלן, א"ל מי אתה? א"ל אריסו של מלך וכן לשני וכן לשלישי, בא אחד טעון דורון א"ל לכבד את המלך באתי, אמר המלך דורון שהביא זה לא יהא זז מן השלחן, א"ל מרי למה חבבת דורון זה מכל הדורונות? אמר כל אלו שהביאו דורונות הן חייבין לי וחייבים בכבודי אבל זה שאינו לא אריסי ולא בן ביתי אלא כבדני חנם דורון זה חביב עלי מכולן, כך אם חטא אדם מביא קרבן חטאת ואם אשם מביא קרבן אשם אבל העולה נדבה היא לפיכך חביבה היא לפני. מ') קח את הבגדים (שם ח' ב') שהן כבודו של אדם, בן סירא אומר הדר אלהים בני אדם והבגדים מכבדים האדם. מעשה בחסיד אחד כשהיה עולה מן השוק היה נוטל בגדיו ומקפלן, א"ל כמה תלמידים יש לך ועבדים ובני בית לקפלן. א"ל הבגדים מכבדים אותי בשוק אף אני מכבד אותם בבית, כי מכבדי אכבד (ש"א ב' ל'). מ"א) אשה כי תזריע (ויקרא י"ב ב') זש"ה אדם ילוד אשה (איוב י"ד א'), אדם רואה עמוד נאה ואומר מה נאה עמוד זה ומה משובח, וחברו אומר לו על העמוד אתה תמוה אילו ראית המחצב שנחצב ממנו היאך היית תמוה וכן רואה קורה גדולה וכו', ואם ראה אדם נאה ומשובח וקווץ (קווצותיו תלתלים) הוא משבחו, וחבירו אומר לו לזה אתה משבח אילו ראית מאיזו טומאה וסירות יצא לא היית יכול להסתכל בו, נמצא האבן והעץ יפין מן האדם, שכן עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים וכו' דע מאין באת וכו'. מ"ב) מעשה בטורנוסרופוס שהיה מבקש לשלוט בר' עקיבא ולא היה מוצא עלילה היאך לשלוט בו, א"ל אשתו הריני עושה עלילה היאך תשלוט בו עמדה וקשטה עצמה ועמדה על פתח בית מדרשו כיון שראה אותה ר"ע מיד רקק בארץ, כעסה ואמרה לו אתה הוא גדולן של יהודים ואתה רוקק בצלם האל, א"ל אף אני לא רקקתי אלא אמרתי כל הנוי הזה בידו ואת מכעסת אותו, כיון ששמעה כך נפלה על רגליו, א"ל איני זזה מכאן עד שתגיירני עמדה ופירשה בספינה והלכה למקום אחר. מ"ג) שלשה לקו בצרעת קין ואיוב ועזיהו על שהיו אוהבין את הנכסים ולא את התורה, שנאמר וקין היה עובד אדמה, ואכל ושבע ודשן והביא מותרו, ויהי מקץ ימים ויבא קין וגו' ולא קרא בתורה ראשית (מובחר) בכורי אדמתך (שמות כ"ג י"ט), ויצא אל מחוץ למחנה, נע ונד תהיה בארץ, ולקה בשחין שנאמר וישם ה' לקין אות, וכתיב בחזקיהו מה אות (ישעיה ל"ח) וכתיב וימרחו על השחין (שם). ואיוב שנאמר ויהי מקנהו וגו' (איוב א' ג') והיה רועה אותם בארץ ישראל, וכתיב ויך את איוב בשחין רע (שם ב' ז'). ועוזיהו, כי אוהב אדמה היה ויהי מצורע עד יום מותו (מ"ב ט"ו ה'). מ"ד) ולקח למטהר שתי צפרים (ויקרא י"ד ד') כשם שהוציא דברים של רוח מתוך פיו כך מכפר עליו בצפרים שהן טסין על פני רוח שהן מודיעות לשמים דברים

שאמר, כי **עוף השמים** יוליך את הקול (קהלת י׳). מ"ה) **ועץ ארז, למה?** שנמשלה תורה לעץ שנאמר עץ **חיים היא** (משלי ג׳ י"ח) וכן מרפא לשון עץ חיים (שם ט"ו ד׳). **ושני תולעת למה?** בשביל ששינה דבריו וחזר בו מתכפר בשני תולעת. בזכות יעקב, אל תיראי תולעת יעקב (ישעיה מ"א י"ד). **ואזוב למה?** על שם תחטאני באזוב ואטהר (תהלים נ"א ט׳). מ"ו) אחרי מות וגו׳ (ויקרא ט"ז א׳), התשובה חביבה מן התפלה שהתפלה מבטלת חצי גזירה והתשובה מבטלת את הכל. קין נגזר עליו נע ונד, התפלל גדול עוני מנשוא וביטל ממנו חצי גזירה וישב בארץ נוד, והתשובה מבטלת את הכל, מאנשי ענתות דכתיב ושארית לא תהיה להם לפליטה (ירמיה י"א כ"ג) וכיון שעשו תשובה כתיב אנשי ענתות קכ"ח (נחמיה ז׳ כ"ז). וכן כתיב ובאהרן התאנף ה׳ להשמידו (דברים ט׳ כ׳) ואין השמדה אלא כלוי בנים שנאמר ואשמיד פריו ממעל (עמוס ב׳ ט׳) עמד משה והתפלל עליו שנאמר ואתפלל גם בעד אהרן (דברים שם), א"ל הקב"ה הריני מבטל ממנו חצי גזירה, ממה שקרינן בענין אחרי מות שני בני אהרן. ד"א אחרי מות, ראה מה היו חביבין בניו של אהרן שאחר מיתתן מזכירן הכתוב שמתו כשם שהזכיר למשה אחר מיתתו, משה עבדי מת (יהושע א׳ ב׳). מ"ז) שלש שנים יהיו לכם ערלים (ויקרא י"ט כ"ג) א"ל הקב"ה אם שעבדו בכם שלש מלכיות לא תצפו לגאולה, לא יאכל, אין לכם גאולה אלא בשנה הרביעית תאכלו את פריו שבמלכות רביעית יש לכם גאולה. א"ר ינאי הוא שכתיב תחת שלש רגזה ארץ וגו׳ (משלי ל׳ כ"א), לא תוכל שאת (שם) כביכול אין הקב"ה יכול להטה את ישראל, אלא מיד הוא גואלם ונוטעם בארצם שנאמר ונטעתים על אדמתם (עמוס ט׳ ט"ו). מ"ח) איש אשר יתן מזרעו למולך (ויקרא כ׳ ב׳) זש"ה חכו ממתקים (שה"ש ה׳ ט"ז) הקב"ה מצוה את ישראל להנאתן ולטובתן לעשות מצוה ונותן להם שכר, כיצד? מזהיר שלא יאכלו שקצים ורמשים שנאמר אל תשקצו נפשותיכם ונותן להם שכר, יש חיך מתוק מזה. וכן הדם אינו אלא מאכל לכלב ואומר וכל דם לא תאכלו והרחיקם מן הנבלות וטרפות. וכן ושרט לנפש לא תתנו וגו׳ וכתובת קעקע לא תתנו בכם אני ה׳ (שם י"ט כ"ח), ליתן לכם שכר, יש חיך מתוק מזה. וכן אומות העולם מעבירין את בניהם באש וכתיב לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש (דברים י"ח י׳). מ"ט) והכהן הגדול מאחיו (ויקרא כ"א י׳) זה גדול ממיכאל השר הגדול שנאמר בעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול (דניאל י"ב א׳), שמיכאל סניגור בדברים וכהן גדול עושה מעשים שהוא נכנס בבית קדש הקדשים ואינו זז עד שאני מוחל עונות ישראל. ד"א והכהן הגדול, שגדול ממשה רבנו, משל לשני סניגורין אחד מהם עומד בפני הדיין מ׳ יום ומבקש על אוהבו ולא פנה אותו עד שהכנים עמו עוד שלשה סניגורין, והשני נכנס שעה אחת לפני הדיין ופינה את אוהבו, הוי אומר השני גדול מן הראשון. כך משה ואתנפל לפני ה׳ ארבעים יום (דברים ט׳) ולא אמר סלחתי עד שהכנים עמו שלשה סניגורין שנאמר זכור לאברהם ליצחק וליעקב (שם), וכהן גדול נכנס שעה אחת וכתיב וכפר בעדו ובעד ביתו ובעד כל קהל ישראל (ויקרא ט"ז י"ז). נ׳) שור או כשב או עז כי יולד והיה שבעת ימים תחת אמו (שם כ"ב כ"ז) שאם נשחט באחד מן הימים הוא סבור שהוא שוחט לשם אחד שנברא בששת ימי בראשית, אלא ימתין ז׳ ימים, שידע שאני בראתי עולמי בששה ימים ונחתי בשביעי ולי הוא מתקרב שנאמר ירצה לקרבן אשה לה׳ (שם).

נ"א) ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו (שמות ט"ז ד׳) ארשב"י מזון אלפים היה המן יורד להן לישראל בכל יום ויום שנאמר דבר יום ביומו, ואומר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול (תהלים צ׳ ד׳). נ"ב) דרש רשב"ל שבע חנוכות הן: חנוכה הראשונה בראשית ברא, יהי אור, הרי נר אחד. ביום שני ויהי ערב ויהי בקר, משל לארכיטקטון שהיה מבקש תלמיוס ונטל נר והאירה כך האירה התורה, כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו׳ כ"ב). ביום שלישי נבראו האילנות ושמן זית מאירה. ביום רביעי נבראו המאורות וכסאו של דוד כשמש נגדי (תהלים פ"ט ל"ז) וכן ערכתי נר למשיחי (שם קל"ב י"ז). ביום ה׳ נבראו ברקים, קול רעמך בגלגל (שם ע"ז י"ט). ביום ו׳ נברא אדם שנאמר נר אלהים נשמת אדם (משלי כ׳ כ"ז) (3). נ"ג) בהעלותך (במדבר ח׳ ב׳) א"ר יהודה ברבי שלום מצינו שהיה המשכן שקול כנגד מעשה בראשית. ביום א׳ נבראו שמים וארץ וכתיב בהן נוטה שמים כיריעה (תהלים ק"ד ב׳), ובמשכן כתיב ועשית יריעות (שמות כ"ו). בשני יהי רקיע ויהי מבדיל, ובמשכן והבדילה הפרוכת (שם). בשלישי יקוו המים, ובמשכן ועשית כיור נחשת וגו׳ ונתת שמה מים (שם ל׳ י"ח). ברביעי יהי מאורות, ובמשכן ועשית מנורה (שם כ"ה ל"א). בחמישי ועוף יעופף, ובמשכן והיו הכרובים פורשי כנפים (שם). בששי תוצא הארץ נפש חיה, ובמשכן אדם כי יקריב (ויקרא א׳). בשביעי היה כלו אור, ובמשכן כיון שנכנס האל בתוכו מבהיק מן השכינה, לכך סמך ובבוא משה וגו׳ בהעלותך. ד"א בהעלותך, למה"ד למלך ב"ו שהיה יושב ברומי והיה לו אוהב בסוריא, שלח לו המלך התקן לי חצר אחת והביא לתוכה לפי כוחך מטות של אבלינגא, שלחן של שיש, מנורה של ברזל, קונבי של נחשת, הציע המטות ביקטאות ובטפיטין. בא המלך ליכנס למדינה יצא אוהבו לאנפטי שלו והוא רואה עם המלך מטות של זהב ושל אבנים טובות שלחנות ומנורות של זהב, רץ האוהב לקלקל המצעות ולהעביר

---

(3) חסר כאן מספר ז׳ ועי׳ פסיקתא רבתי סוף פ"ב ושם מונה ז׳ חנוכות אחרות.

המנורות והשלחנות מפני שהיה מתבייש, ידע המלך מה בלבו א"ל חייך שעשית לפי כחך, הוי זהיר בה שתהא דולקת יפה. כך הקב"ה אמר ועשו לי מקדש, עמדו ועשו לפי כחם, מיד ירד הקב"ה בכבודו ומלא את המשכן. באותה שעה ביקש אהרן להתעצל מהמנורה, א"ל למשה דבר אל אהרן בהעלותך. למה שבעה נרות? כנגד חנכ"ל שצ"ם (4), ד"א כנגד ז' ימי בראשית, ד"א למה עשה משה שבעה נרות ושלמה שבעים נרות (בעשר מנורות), אלא משה עקר ז' אומות מלפני ישראל, אבל שלמה היה מושל על שבעים אומות. אמר הקב"ה בעולם הזה אע"פ שהיתה במשכן אורה מכבודי הנרות הללו היו דולקין לתוכו, אף לעתיד לבא אע"פ שאני ממלא ירושלם מכבודי אני מדליק לתוכה נרות שנאמר אחפש את ירושלם בנרות (צפניה א' י"ב). נ"ד) וביום הקים את המשכן כסה הענן (במדבר ט' ט"ו), אותו הענן שנגלה עליו על הר סיני. למה"ד למלך שהיה לו אוהב שלח לו התקן עצמך שאני בא אצלך ביום פלוני, לא האמין אותו האוהב. חזר ואמר אפילו הוא בא אצלי יבא בדמות הדיוט או בלילה, ידע המלך מה אמר אוהבו שלח לו חייך ביום אני בא אצלך בפרהסיא, והסוס שרכבתי עליו ביום שנעשיתי מלך אני רוכב, ופורפירא שנזרקה עלי ביום שנעשיתי אוגוסטוס אני לובש ואבוא אצלך כדי שידעו הכל מהו חיבתך עלי. כך כיון שנגלה הקב"ה בסיני בענן נגלה שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן (שמות י"ט ט') ואמרו נעשה ונשמע, ונטל הקב"ה מלכות, לאחר זמן א"ל ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שם כ"ח ח'), היו ישראל תמהים, האמנם ישב אלהים על הארץ (מ"א ח' כ"ז)? אמר להם חייכם בפרהסיא אני בא אליכם דכתיב וביום הקים את המשכן כסה הענן את המשכן לאהל העדות (במדבר ט' ט"ו). אמר רשב"י העדות לשון סהדא אל תקרי עדות אלא תורה, אלה העדות והחקים (דברים ד' מ"ה). א"ר לוי מה עדות יש כאן שויתר להן לישראל.

נ"ה) ברוך מרחיב גד (דברים ל"ג כ') מהו מרחיב גד שנקבר משה בתחומו של גד, אותו שקבל התורה שכתוב בה ורחבה מני ים (איוב י"א ט'). כלביא שכן, זה משה שהיה זריז כארי, ובלעם רואה אותו וצווח שאינו יוצא מן העולם עד שהוא צובע בדמו, אמרו לו מזה אתה מתיירא, בשנה הזאת הוא מת שנאמר לו לכן לא תביאו את הקהל הזה (במדבר כ' י"ב), א"ל אפילו הוא מת היום לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה, דמו ודם בלק. וירא ראשית לו (שם) זה קבורתו שנבראת בתחלת בריתו של עולם, כי שם חלקת מחוקק (שם) זה משה שהיה סופר. ויתא ראשי עם (שם) עם כל חבורה וחבורה נוטל שכר עמהם, וכן הוא אומר לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל (ישעיה נ"ג י"ב) וכ"כ למה? תחת אשר הערה למות נפשו (שם) שנאמר ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת (שמות ל"ב).

ילקוט: נודע ג"כ בשם „ילקוט שמעוני" ע"ש מחברו ר' שמעון אשכנזי מפראנקפורט המכונה „הדרשן" או „ראש הדרשנים". רפאפורט יאמר שמחברו היה ר' שמעון קרא שחי בדרום אשכנז בתחלת המאה הי"ג (כרם חמד ח"ז מכתב א'), אך עפשטיין יוכיח את טעותו במחברתו „ר' שמעון קרא והילקוט שמעוני" (קראקא תרנ"א). ואם נאמר כי הוא ר' שמעון אשכנזי היה חי בסוף המאה הי"ב, ר' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים (אמרי בינה פי"ט) ראה הכ"י של הילקוט משנת ע' לאלף הששי (1310). עכ"פ לא נתפשט חבור הילקוט עד המאה הט"ו, ומזכירו בראשונה ר' יצחק אברבנאל. הילקוט הוא חבור גדול על כל ספרי תנ"ך מלוקט מכל התלמוד וכל ספרי מדרש הקדמונים, ומסודר על כל פסוק ופסוק כסדר ספרי הקדש, ונחלק לשני חלקים הראשון עה"ת והשני על נביאים וכתובים, והענינים נחלקים לרמזים. בסוף חלק ראשון קונטרס אחרון „אגדות ירושלמיות" רנ"ו רמזים קצרים מתלמוד ירושלמי לפי סדר המסכתות בדרך זר, היינו מס' יומא ושארי מסכתות מסדר מועד ולאחרונה שבת עירובין ופסחים, ואח"ז סדר זרעים ונזיקין ונשים, ואחר ערכין אלו נמצאו עוד נ"ה ערכין מילמדנו כסדר התורה (ע"ע ילמדנו לעיל). נדפס ראשונה בשאלוניקי רפ"א—רפ"ז), ועוד בויניציא בשנת שכ"ו בכמה שיבוים וממנו בהוצאות שונות ולאחרונה בווארשא שנת תרל"ו. באיזה דפוסים נוסף עליו הגהות לר' מאיר בר פתחיה ומפתח המאמרים, ופי' ברית אברהם והגדות מלוקטות מתשעים ספרים (ליוורנו ת"י—ת"כ), ועם פי' זית רענן לבעל מגן אברהם וב' פירושים היכל רענן ושמן רענן (קעניגסבערג תרט"ז). ילקוט שמעוני על איכה נדפס ע"י רש"ב במדרש זוטא (ברלין תרנ"ד).

ר"א בן הגר"א בספרו רב פעלים מעיר כי בילקוט פ' בהעלתך כתב דברים תמוהים וז"ל: אספה לי שבעים איש מזקני ישראל משבט ראובן וכו' הרי שבעים ואחד זקנים, וכתבנו אנו מפי רב שמואל אחי של פנחס ומרים (צ"ל בר חמא) ולמד אותם בתרבץ מוצא, ורבנא חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון פנים אחרים מראובן וכו' עכ"ל. ודברים אלו בלתי מובנים כלל, ומצאתי במדרש שמואל פ"ט וב"ר פ"ו שמביא רב שמואל אחיו של ר' פנחס הכהן בר חמא: ר' שמואל אחוי דר' פנחס בר חמא הוה דמיך בצפורי (נ"א בסכני), והוון חברוי יתיב גביה, אתת מלה וגחכין, שמעין קלא אמר להון כמה נפשיה דאחוי דההוא גברא מתברא ארזין ומעקרא אילנין, ואתון יתבין גחכין (נ"א הכא) ולא ידעין. אך לא יתכן שבעל הילקוט יהיה בזמן הגאונים. גם ר' שמעון משה חאנעס בהערותיו לרב פעלים מעיר על דברים מגומגמים ובלתי מובנים בילקוט פ' שלח בפסוק ותשא כל העדה וז"ל: ר"א בנו של ריה"ג אומר דברי נרגן כמתלהמים כאדם שיש לו מת והוא צווח ובוכה, כך הם כיון שבאו מתור הארץ עמדו ופזרו עצמם בכל שבטי ישראל כאו'א

---

(4) שבעה כוכבי לכת.

בתוך שבטו ומתנפל לתוך כל זויות של ביתו ובניו ובנותיו באים עליו והיו אומרים לו מה לך מרי? ובעוד שהוא עומד עושה עצמו נופל לפניהם, אומר להם אוי לי עליכם בני ובנותי וכלותי היאך האמוריים עתידים לתעתע בכם היאך עתידין לשלוט בכם, מי יוכל לראות פני אחד מהם „כדו כלום (נ"א בלום) לאמו של משה יכולה לבלום צפרנו של אחד מהם אני יודע מה ראיתי" מיד הן כולן גועין בבכיה וכו'. הדברים האלה אין להם ביאור ופתרון, ובעל הילקוט ציין על מאמר זה „ילמדנו" ולא נמצא בתנחומא. והמו"ל הילקוט בווארשא ר' יצחק גאלדמאן בסוף דבר אומר כי מצא בערוך ע' בדד שמביא ראשית המאמר היאך עתידים לשלוט בכם, מי יוכל לראות פני אחד מהם בדידין בברזל עכ"ל. ולפ' ההשערה היה נוסח המאמר: האיך האמוריים כענקים הגבורים, אשר מסוה ברזל על פניהם, ובדידין יהיה מלשון עצור וכבוש, ולבלום יהיה מלשון סגירה. או אפשר יש להגיה בבדידין דברזל, ותהיה הכוונה מי יוכל לעמוד נגדם באחזם לא כלי מלחמה אבל רק תשמישי הבית השדה והכרם, ובדיד הוא כלי החפירה יד הבדיד (כלים פכ"ט).

ויש עוד „ילקוט ראובני", לקוטי מדרשים תמוהים מהרבה ספרי קבלה וזולתם ומסודר כסדר פרשיות התורה, ווילמרשדארף תמ"א, ויניציא ת"ס, אוסטראה תקס"ו, לבוב תר"ך (עי' רב פעלים 129, ואוצר ישראל ע' ילקוט).

יסוד: לר' משה הדרשן, שחי במאה הי"א בעיר נרבונה ונהג שם ישיבה ובין תלמידיו היה ר' נתן בעל הערוך, הוא לקט הרבה מדרשים קדמונים וחברם כמו פירוש על המקרא וקראם בשם „ספר יסוד" ורש"י ז"ל השתמש בו הרבה וכותב „מצאתי ביסודו של רבי משה הדרשן", או „מדברי ר"מ הדרשן למדתיה", או „מיסודו של ר"מ הדרשן העתקתי". גם הביאו אותו בעלי תתוס' בסוטה ל"ו ע"ב וז"ל: כתב רבינו משה הדרשן ואין איש מאנשי הבית מכלל דאיש אחר שלא מאנשי הבית כלומר חלוק ומופלג מתורת אנשי הבית היה שם וזה דמות דיוקנו של אביו עכ"ל. גם הביאו בעל פענח רזא (שמות י"ח י"א) בשם ר' משה הדרשן כי גדול ה' מכל האלהים כבר פרש מע"ז של מדין ועתה מכל האלהים (עי' הקדמת ר"ש באבער למדרש אגדה vi). יש מיחסים לו מדרשים ידועים כמו במדבר רבה ואלה הדברים רבה ומדרש עשרת הדברות ומדרש תדשא ומדרש הגדול לבראשית, והכומר מרטיני בספרו Pugio fidei קרא את בראשית רבה הגדול או רבתי ע"ש רמ"ה, ובאמת לא היה רמ"ה מחברם רק מאספם ונקראו על שמו. ר' אברהם עפשטיין אסף כל המאמרים המובאים על שם ר"מ הדרשן עם מבוא והערות בשם „ר' משה הדרשן מנרבונה" (ווין תרנ"א), ומחמת שהדברים האלה נמצאים לפנינו בפירש"י אין צורך להעתיקם.

יעקב אבינו: מדרש על ברכת יעקב אבינו לבניו מיוסד על הפרשה ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים וגו' (בראשית מ"ט), והיא כעין צואת יעקב לי"ב שבטים ע"פ הדרש. המדרש הנמצא בכ"י נדפס בסוף ס' משפטי שבועות ודיני מקח וממכר לרב האי גאון (המבורג תקמ"ב) בשם שיטה חדשה לבראשית רבה על ברכת יעקב אבינו לבניו, ויעלינעק הדפיסו בבית המדרש ח"ב בשם „מדרש ברכת יעקב אבינו ע"ה". גם הדפיס כ"י מלקח טוב לר' טוביה בר"א על ברכת יעקב אבינו ע"ה בבית המדרש ח"ה. כנראה הוא „מדרש ברכני" שמובא בספר מקור חיים שחבר ר' שמואל צרפה המכונה ן' סנה בפ' ויקרא וז"ל: במדרש ברכני כמו שהתחתונים צריכין לעליונים שימשכו מהם להם תועלת מהברכות כן צריכים העליונים לתחתונים לברך אותם ולהתפלל שלא יפסוק החסד מהם עכ"ל. ובזה יובן מ"ש (ברכות ז'.) תניא א"ר ישמעאל בן אלישע פעם אחת נכנסתי להקטיר קטרת לפני ולפנים וכו' וא"ל ישמעאל בני ברכני וכו' (רב פעלים 39). ויש „אגדה בבני יעקב" או צואת נפתלי בן יעקב לבניו" שהדפיס ווערטהיימער בשנת תרמ"ט ע"פ כ"י בסוף הוצאתו של ספר היובלות לר"י כ"ג וגם בשם „אגדה בבני יעקב" בבתי מדרשות ח"ב מכ"י פארמא שהוא בכמה שנוים, צואת נפתלי בן יעקב הדפיס ר"מ גאסטר מכ"י. ע"ע ויסעו.

ברכת יעקב אבינו לבניו

[בסוף משפטי שבועות ודיני מקח וממכר]

ויקרא יעקב אל בניו, לא היה צריך קרא לומר אלא ויקרא עשו למה שהוא גדול, אלא אמר הכתוב כי לא שאול תודך מות יהללך, ומי מודה מי שהוא חי ומשתחוה לחי שנאמר חי חי הוא יודך כמוני היום. א"ר חנינא בנוהג שבעולם עבד אינו עושה דיאתיקי, ומי עושה דיאתיקי בן חורין, כך עשו בן יעקב גורר מת ואינו עושה דיאתיקי כי לא מת עשו על מטתו, ומי עשה דיאתיקי יעקב שנאמר חי חי הוא יודך, לפיכך ויקרא יעקב אל בניו. זהו שאמר הכתוב מסיר שפה לנאמנים, זה יצחק ויעקב ששניהם בקשו לגלות מסטירין של הקב"ה, יצחק קרא לעשו לגלות לו את הקץ וגנזו הקב"ה ממנו שנאמר ויקרא את עשו בנו הגדול, ואף יעקב בקש לגלות את הקץ לבניו שנאמר האספו ואגידה לכם. למה הדבר דומה לעבד שהאמינו המלך על כל מה שיש לו, בא אותו העבד למות קרא לבניו לעשותן בני חורין ולאמר להם היכן הוא דיאתיקי שלהן והאוני שלהן. ידע המלך והלך ועמד לו מלמעלה ממנו ראה אותו עבד והפליג את הדבר שהיה מבקש לגלות להם, התחיל אומר להם בבקשה מכם עבדים של מלך אתם היו מכבדים אותו כדרך שהייתי מכבדו כל ימי, כך יעקב אבינו אמר אקרא לבני להודיע להם אימתי הוא הקץ, מיד נגלה עליו הקב"ה ואמר לו לבניך אתה קורא ולי לאו? שכן ישעיה אמר ולא אותי קראתי יעקב, כיון שראה אותו יעקב התחיל אומר לבניו בבקשה מכם בניי היו מכבדין להקב"ה כדרך שכבדוהו אבותי, שנאמר אשר התהלכו אבותי לפניו. אמרו לו יודעין אנו מה בלבך, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, כיון ששמע יעקב בן השתחוה, שנאמר וישתחו ישראל על ראש המטה. התחיל אומר

בלחישה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, אמר לו הקב"ה כבוד אלהים הסתר דבר, אין המדות הללו שלך שנאמר הולך רכיל מגלה סוד וגו'. דבר אחר ויקרא יעקב אל בניו, זהו שאמר הכתוב אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי, אמר ריב"ל ג' דברים גזרו ב"ד של מטה והסכים הקב"ה מלמעלה, ואלו הן: אחד בימי עזרא בשעה שעלו מבבל ביקש הקב"ה להתיר להם את המעשרות, מה עשו הלכו וגזרו על עצמן שהן מעשרין שכן הוא אומר את ראשית עריסותינו ותרומותינו ופרי כל עץ תירוש ויצהר וגו', מה עשו כתבו בספר וחתמו ונתנו אותו בהיכל, למחר נכנסו ומצאו אותו חתום, ומנין שהסכים הקב"ה עמהם, שנאמר ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום שרינו לוינו כהנינו. ואחד בימי מרדכי ואסתר שנאמר קימו וקבלו היהודים, ומנין שהסכים הקב"ה עמהם, וקבלו אין כתיב כאן אלא וקבל היהודים מכאן שהסכים הקב"ה עמהם. ואחד בימי יהושע בשעה שנכנסו ישראל לארץ, אמר להם יהושע והיתה העיר חרם, ואין אתה מוצא שאמר לו הקב"ה אלא מעצמו עשאו, ומנין שהסכים הקב"ה על ידו שנאמר חטא ישראל וגם עברו את בריתי וגו', מכאן שהסכים הקב"ה עמהן, הוי אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי. מדבר ביעקב, בשעה שנכנסו בניו לברכה התחיל מחלק להם פרוקופאות ומנין שהסכים הקב"ה עמו שכן אתה מוצא בברכה שברך יעקב אבינו את השבטים כך ברכן משה, תדע לך שהוא כן את מוצא ממה שהסכים הקב"ה עמו על כל ברכה וברכה, אימתי בשעה שהיה מסתלק מן העולם, הוי ויקרא יעקב אל בניו. ר' פינחס הכהן בר חמא ור' יהודה הלוי בר שלום אומר מהו האספו הטהרו כמה דאת אמר תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף. דבר אחר האספו עשו אסופות אסופות, מה עשה כיון שנכנסו התחיל מקנתרן, ראובן בכורי אתה.

ראובן בכורי אתה, א"ר לוי בר שלום שלא ראה קרי יעקב אביהם פ"ד שנה עד שנולד ראובן. יתר שאת, אמר ליה ראוי היה לך ליטול ג' חלקים יתר על אחיך הבכורה והכהונה והמלכות, וכשחטא ניתנה הבכורה ליוסף והכהונה ללוי והמלכות ליהודה. פחז כמים, נוטריקון הוא פ'חזת ח'טאת ז'נית. וכי ראובן זנה? חס לצדיק! אלא כשמתה לאה אמו הביא יעקב את בלהה והושיבה על המטה, כיון שראה ראובן קינא ועמד והפך את המטה, והעלה עליו הכתוב כאלו שכב עמה. אז חללת יצועי עלה, יצועי קלקל ועלה, אמר לו אביו בני אין לך רפואה עד שיבא מי שכתוב בו ומשה עלה. וכיון שבא משה ועלה ועמד בהר עיבל ומנה שבטו של ראובן תחלה על הקללות ופתח פיו שבטו של ראובן ואמר ארור שוכב עם אשת אביו ידעו כל ישראל שהיה ראובן זכאי ונתרפא ומחל לו הקב"ה.

שמעון ולוי ארור אפם, בשעה שהרגו שכם וחמור וכל אנשי העיר ולא נמלכו באביהן ואירר כעסן שהיה קשה ביותר שנאמר ועברתם כי קשתה שכבה חמתם ואף שלהם, לפיכך אחלקם ביעקב וגו', סופרים להעמיד משמעון בבתי כנסיות, ותלמידים ומשנאים משבט לוי בבתי מדרשות עוסקים בתורה.

יהודה אתה יודוך אחיך. לפי שהודית יודו לך אחיך בעוה"ז ובעוה"ב, ולפי שברכתו של יעקב אבינו העמידה ממנו שלשים מלכים שנאמר אלה תולדות פרץ ותחשוב דוד ושלמה רחבעם ואביה אסא יהושפט וכו', וכן לעוה"ב ודוד עבדי נשיא להם לעולם, ולפי שזכה יהודה והציל לתמר ושני בניה מן המיתה הציל את יוסף מן המיתה שנאמר ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרוג את אחינו. ולפי שהציל לפרץ וזרח כי כבר נשתלמה צורתן במעי אמן תמר, שהיה לה ג' חדשים שהיתה מעוברת שנאמר ויהי כמשלש חדשים, לפיכך הציל הקב"ה מזרעו ארבעה, אחד מן הבור ושלשה מן האש, דניאל כנגד יוסף וחנניה מישאל ועזריה כנגד תמר פרץ וזרח שנאמר הוציאוה ותשרף. וזכה להקרות גביר באחיו שנאמר כי יהודה גביר באחיו, ועוד משבט יהודה יצאת אלישבע בת עמינדב אחות נחשון לו (לאהרן) לאשה. ועוד משבט יהודה יצא נחשון בן עמינדב ראש לנשיאים שנאמר ויהי המקריב ביום הראשון, ועוד משבט יהודה יצא בצלאל שעשה את המשכן, ומשבט יהודה הקריבו בראשונה לחנוכת המזבח, ומשבט יהודה יצאו מלכים ונביאים, ומשבט יהודה יצא כלב. ועוד במסעות יהודה בראשונה שנאמר ונסע דגל מחנה יהודה, ובחנייתם כן שנאמר והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה, ובברכות משה החסיד ברכו בראשונה שנאמר וזאת ליהודה ויאמר. ועוד שבט יהודה נחלו בראשונה שנאמר זאת הארץ וגו' וכשחלקו הארץ לקחו הרבה משאר שבטים שנאמר והארץ שקטה ממלחמה ויגשו בני יהודה אל יהושע בגלגל ויאמר אליו כלב בן יפונה הקניזי וגו', וחלק הארץ שנתן מנחלתו ללוים ישבו בה בני אהרן ויתנו להם את קרית ארבע. ועוד אחר מיתת יהושע שאלו מי יעלה לנו בכנעני תחלה להלחם בו ויאמר ה' יהודה יעלה, ומשבט יהודה יצא עתניאל ראשון לשופטים שנאמר ויזעקו בני ישראל לה' ויקם ה' את עתניאל בן קנז. ומשבט יהודה יצא בועז, ומלכות ישראל נתנה לשבט יהודה לדוד הצדיק לו ולבניו ברית מלח, שנאמר ויאמר ה' אל שמואל עד מתי אתה מתאבל על שאול וגו' עד כי ראיתי בבניו לי מלך, בכל מקום שנאמר לי לעולם הוא וכן אמר דוד ויבחר ה' אלהי ישראל לי (1) **מכל בית אבי להיות למלך על ישראל לעולם כי ביהודה בחר לנגיד ובבית יהודה בית אבי ובבני אבי בי רצה להמליך על כל ישראל.** ועוד משבט

(1) בפסוק נאמר בי תחת לי (דהי"א כ"ח ד').

יהודה יצא שלמה המלך והוא בנה בית המקדש ורצה הקב"ה ליתן שכינתו בו, שנאמר אז יקהל שלמה וגו' ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן וכתיב וכל בית ישראל רואים ברדת האש, ועוד משבט יהודה יצא יהושפט איש צדיק שנאמר בו ויעש הישר בעיני ה', ומשבט יהודה יצא יותם המלך איש צדיק שנאמר בו ויעש הישר בעיני ה', ומשבט יהודה יצא יאשיהו איש צדיק שנאמר בו וכמהו לא היה לפניו מלך, ומשבט יהודה יצאו דניאל חנניה מישאל ועזריה אנשים צדיקים וחכמים שכן כתוב בהם והילדים האלה ארבעתן נתן להם האלהים מדע והשכל בכל ספר וחכמה, ונעשה להם נסים ומופתים בבבל דכתיב באדין נבוכדנצר קרב לתרע אתון נורא יקדתא, אדין דניאל עם מלכא מליל אלהי שלח מלאכיה, ובסוף כתיב ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין. ועוד משבט יהודה יצא זרובבל בן שאלתיאל פחת יהודה, וכתיב ביום ההוא נאם ה' אקחך זרובבל בן שאלתיאל, וכתיב ידי זרובבל בן שאלתיאל יסדו הבית הזה וידיו תבצענה, וכתיב כי מי בז ליום קטנות, וכתיב מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישר. ועוד משבטו עתיד לצאת משיח וכו' שנאמר והיה ביום ההוא שורש ישי וגו'.—יהודה רביעי הוא נולד לשבטים כנגן ד' שהוא אות רביעית באל"ף בי"ת ולשם הזה, וביום הרביעי נבראו המאורות וכתיב במשיחנו וכסאו כשמש נגדי וניצל לו מזרע: ארבעה, אחד מגוב אריות ושלשה מכבשן האש, דוד אות רביעית הוא ראש וסוף שנאמר לא יסור שבט מיהודה, ועוד כתיב ונאמן ביתך וממלכתך, וכתיב לעולם אשמר לו חסדי. ומה שאמרנו כשם שברביעי נבראו המאורות כך יהודה נולד רביעי לשבטים ומהם אנו מונים שנות עולם. השבטים נמנו בתורה בט"ו מקומות ויהודה נמנה ראש לשבטים בד' מקומות כנגד ילידתו, ועוד כתיב בקרבן נחשון שהוא משבט יהודה וקרבנו קערת כסף אחת ובכלם כתיב קרבנו, הוסיף לנחשון וי"ו רמז ליהודה שיצאו ששה צדיקים משבטו ונתברכו כל אחד ואחד בשש מדות, כתיב בדוד יודע נגן וגבור חיל איש מלחמה ונבון דבר ואיש תואר וה' עמו, וכתיב בחנניה מישאל ועזריה ילדים אשר אין בהם כל מום וטובי מראה ומשכילים בכל חכמה ויודעי דעת וגו', וכתיב ביה בחזקיהו שש שנקרא שמו פלא יועץ אל גבור אבי עד שר שלום, וכתיב ביה בדניאל כל קבל די רוח יתירה ביה ומנדע ושכלתנו וגו' וכתיב במשיחנו ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה'.

יהודה אתה יודוך אחיך, זו היא שנאמר ברה"ק ע"י איוב, אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם, כנגד מי אמר איוב המקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד הצדיקים שהם כובשים את יצרם ומודים במעשיהם, שכל מי שהוא מודה במעשיו זוכה לעוה"ב שנאמר זובח תודה יכבדנני ושם דרך אראנו בישע אלהים.

וכן אתה מוצא ביהודה בשעה שבא מעשה תמר לידו והוציאוה לישרף שלחה ואמרה לו הכר נא, מהו הכר נא? שא נא עיניך והכר את בוראך ואל תתבייש מבשר ודם, מיד כבש יצרו והודה במעשיו. ובשביל שהודה במעשיו הציל הקב"ה את בניו מן השרפה, והוא רמז שרמז לו הקב"ה מתחלה שנאמר ויהי כמשלש חדשים, אמר לו הקב"ה אתה הצלת את תמר ואת שני בניה מן השרפה אף אני אציל את בניך מן השרפה, ואלו הן: חנניה מישאל ועזריה. הא למדת שכל מי שהוא מודה במעשיו הקב"ה מצילו ומביאו לחיי עוה"ב, וכל מי שאינו מודה במעשיו הקב"ה מקללו שכן מצינו בשעה שהרג קין את הבל אמר לו הקב"ה אי הבל אחיך אמר לפניו רבש"ע אני והבל הנחנו דורון לפניך להבל קבלת ולי החזרת בפחי נפש, ממני אתה מבקשו? והלא אינו מתבקש אלא ממך שאתה משמר כל הבריות, אמר לו אני מודיעך היכן הוא, מיד קללו שנאמר ועתה ארור אתה מן האדמה וגו'. מיד עמד ונשתטח לבקש רחמים מלפני הקב"ה שנאמר גדול עוני מנשוא, אמר לפניו רבש"ע לא יהא עוני גדול מאותן ששים רבוא שעתידין להכעים לפניך במדבר, וכיון שאמר [משה] נושא עון מיד מחלת להם שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדבריך. באותה שעה אמר הקב"ה אם איני מוחל לקין הרי הוא נועל דלת בפני כל בעל תשובה. מיד מחל לו הקב"ה מחצה שמתחלה אמר לו נע ונד תהיה בארץ, ולאחר שעשה תשובה מה כתיב ביה וישב בארץ נד קדמת עדן. מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם, זה יהודה הצדיק שבייש את עצמו במעשה תמר, אף ראובן לא הודה במעשיו אלא מכחו של יהודה, כיון שראה ראובן את יהודה שהודה עמד הוא והודה על מעשיו, ולפי שגרם יהודה לראובן לעשות תשובה, לפיכך סמכו משה רבינו לו שנאמר יחי ראובן ואל ימות וגו' וכתיב בתריה וזאת ליהודה ויאמר. על שניהם הוא אומר אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם, ומה שכר נטלו על כך, להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר זר בתוכם.

יהודה אתה יודוך אחיך, בא וראה מה כתיב למעלה מן הענין שמעון ולוי אחים, וכולם אינם אחים? אלא אחים הם בעצה, הם נטלו עצה על שכם והרגום שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו, והם נטלו עצה על יוסף ובקשו להרגו שנאמר ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא ועתה לכו ונהרגהו, ומי הם? אם תאמר ראובן הרי ראובן בקש להצילו שנאמר וישמע ראובן ויצילהו מידם, אם תאמר יהודה הרי כבר נאמר ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע וגו', ואם תאמר בני השפחות והלא כבר נאמר והוא נער את בני בלהה וגו', אלא מי הם ויאמרו איש אל אחיו, זה שמעון ולוי דכתיב בהו שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם. כיון שבאו במצרים

אמר יוסף אם אני מניחם במקום אחד נוטלים עצה עלי ומחריבין את כרך מצרים, לפיכך הפריש שמעון מלוי שנאמר ויקח מאתם את שמעון, וכיון שהפרישו נעשה לוי יחידי, שנאמר ויפתח האחד את שקו, וכי אחד היה והלא כבר נאמר ויהי הם מריקים שקיהם, אלא האחד זה לוי שנעשה יחידי ותשש כחו באותה שעה, לכך נאמר שמעון ולוי אחים. וכיון שהוכיחן אביהם הוריקו פניו של יהודה, מיד קרא לו ופתח יהודה אתה יודוך אחיך. א״ר תנחום בר חנילאי, בשעה שהוכיח יעקב לשמעון ולוי הוריקו פניו של יהודה ונתיירא שמא יוכיחו במעשה תמר, מיד קראו ופייסו שנאמר יהודה אתה יודוך אחיך. מת״ל אתה יודוך אחיך, אלא כך אמר לו יעקב: יהודה בני גלוי וידוע לפני הקב״ה שהצלת את יוסף מן המיתה שאלמלא אתה היו הורגים אותו שמעון ולוי, ועתה תזכה שהרי יודו לך אחיך בעוה״ב שהצלת אותם משפיכות דמים ולא נטרדו אחיך לגיהנם, אף בעוה״ז תזכה שיקראו כל השבטים על שמך יהודים, כשם שנקראת אתה יהודה. ידך בעורף אויביך, אמר לו בני אתה הקשית ערפך שעה אחת וביישת עצמך במעשה תמר תזכה שתהרוג את אויביך בדבר שנוקשן על ערפן ומניחן שהולך והורג, ואיזה זה הקשת. גור אריה יהודה, א״ר חמא בר חנינא זה מלכנו בן דוד שיצא מב׳ שבטים אביו מיהודה ואמו מדן ובשניהם כתיב אריה גור אריה יהודה, דן גור אריה. מטרף בני, אמר לו ליהודה בני! מסולק אתה מאותו עון שאמרת טרף טורף יוסף. לא יסור שבט מיהודה, זה ראש גלות יהודה שבבבל שרודין את עם ישראל במקל, ומחוקק מבין רגליו אלו נשיאים של בית רבי שמלמדים תורה ברבים בא״י. ד״א לא יסור וגו׳ זה בן דוד שעתיד לרדות את המלכות במקל שנאמר תרעם בשבט, ומחוקק מבין רגליו אלו יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים שמורים הלכות בישראל בסנהדרי גדולה שהיא יושבת בלשכת הגזית בחלקו של יהודה. זבולון לחוף ימים ישכון בסחורתו ויששכר בתורתו, זה עם זה שותפים בעוה״ז ובעוה״ב. זבולון וגו׳ מה ראה יעקב שברך זבולון תחלה ואח״כ יששכר, והלא יששכר גדול ממנו והוא היה ראוי לברך תחלה, אלא צפה וראה בית המקדש שעתיד ליחרב ועתידה סנהדרין שתעקר משבטו של יהודה ולהקבע בשבטו של זבולון, שבתחלה גלתה סנהדרין וישבה לה ביבנה ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם ומשם לבית שערים ומשם לצפורי וצפורי היה בחלקו של זבולון, ואח״כ גלתה לטבריה. וכן ישעיה אמר ישפילנה ישפילה עד ארץ. א״ר יוחנן טבריה היא משלמת למלכנו שנאמר תרמסנה רגל רגלי עני, מה כתיב אחריו והוכן בחסד כסא. באותה שעה יפרע הקב״ה מאו״ה פורענות גדולה שאין לה הפסק ואין לה קץ ומורידן לגיהנם ונדונין בה לדורי דורות, שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים וגו׳. וכ״כ

למה שנתן הקב״ה קץ ליסוריהן של צדיקים שמתייסרין בעוה״ז. באותה שעה מגעת פורענות של רשעים שאין לה קץ לעולם, וקץ ליסוריהן של צדיקים שמעביר מן העולם, שנאמר קץ שם לחשך, ומהו קץ שם לחשך אר״י אלו הצדיקים שדומין בעוה״ז כמו שהוא יושב בחשך ואפלה. באותה שעה משלם הקב״ה מתן שכרן של צדיקים שאין לה קץ ואין לה הפסק. אשריהן הצדיקים שהם מרבים את התורה ורודפים שלום לישראל, שמשתלמין שכר פעולתם שאין לה קץ ואין לה הפסק לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר למרבה המשרה ולשלום אין קץ. ענין אחר מפני מה ברך זבולון תחלה מפני שזבולון לחוף ימים ישכון וכל הסחורות למחוזו באין כדכתיב והוא לחוף אניות, ויששכר משתכר בסחורותיו שנאמר ויששכר חמור גרם שנוטל הסחורות מזבולון ומשתכר בהם, הוא שאמר שמח זבולון בצאתך לפרש בים ויששכר באהלך שמשתכר באהליו מסחורותיו של זבולון. אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם וגו׳. יששכר חמור גרם, כשם שהחמור שובר את העצם כך שבטו של יששכר יודעי בינה לעתים לדעת וגו׳ שהיה שבטו מעמיד מאתים סנהדריות. יהי דן נחש עלי דרך זה שמשון שצפה אותו יעקב שהוא עומד בין שני עמודים והתפלל עליו שתנתן בו כח שנאמר ה׳ אלהים זכרני נא וחזקני נא. גד גדוד יגודנו, זה שבטו של גד כשהיה אחד מהם יוצא למלחמה היו נוצחין והיו הורגין מפרק הראש עם הזרוע. מאשר שמנה לחמו שהיו מספקין שמן המשחה. נפתלי אילה שלוחה, מלמד שקפץ במצרים בחיל והביא שטר המערה לקבור את אביו, עד שהוא הולך בא חושים בן דן והיה חרש וכשראה עשו מונע מלקבור את אבינו יעקב דקרו במקל על צוארו והתיז את ראשו ונפלו שתי עיניו על מטתו של יעקב אבינו, ופתח עיניו וראה נקמה ושמח שנאמר ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע ונתקיימה נבואת רבקה שאמרה למה אשכל גם שניכם יום אחד (5). הנותן אמרי שפר שהיה לשונו של שבט נפתלי בתורה מתוקים מדבש. בן פורת יוסף מלמד שאין עין הרע שולט בהם. בנות צעדה עלי שור, שהיו המצריות בנות מלכים באות לראות את פני יוסף על החומה ולא תלה עיניו באחת מהן ולא הרהר באחת מהן וזכה לירש ב׳ עולמים. בנימין זאב יטרוף, שבט גדול וחזק. ענין אחר, בנימין זאב יטרוף וגו׳ פירוש בנימין חלקו בין בני יהודה ובין בני יוסף כשהולך לטרוף ועבר בארץ יהודה בבקר לא לא ישוב עד הערב וכשהולך לטרוף ועבר בארץ בני יוסף בערב לא ישוב עד הבקר, כדכתיב בבקר יאכל עד שטורף ולערב יחלק שלל ששולל, ומניין שבנימין בין אלו השבטים דכתיב ויעל גורל מטה בני בנימין למשפחותם ויצא גבול גורלם בין בני יהודה ובין בני

---

(5) עי׳ סוטה י״ג.

יוסף (יהושע י״ח יא). כתיב כי לא יעשה ה׳ אלהים דבר כי אם גלה סודו וגו׳. בראשונה היה הסוד ליראי ה׳ שנאמר סוד ה׳ ליראיו (תהלים כ״ה) חזר ונתן אותו לישרים שנאמר ואת ישרים סודו (משלי ג׳ ל״ב) חזר ונתן אותו לנביאים שנאמר כי לא יעשה ה׳ אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס נ׳ ז׳). כל מה שהצדיקים עושים ברוה״ק עושים, יעקב כשבירך שבט יהודה הוא מברכו באריה שנאמר גור אריה יהודה מטרף בני עלית כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו ומזווגו כנגד מלכות בבל, ודניאל חנניה מישאל ועזריה מזדווגין לה, יוסף מזווגו כנגד מלכות רומי ומסורת היא שאין עמלק נופל אלא ביד בני בניה של רחל, ומשה זיווג שבטו של לוי כנגד מלכות יון שבני חשמונאי היו משבטו של לוי, ומזווג לבנימין כנגד מלכות מדי שמרדכי נפרש ממנו שהוא משבטו של בנימין, וכתיב במלכות מדי וארו חיוה אחרי תנינה דמיה לדוב (דניאל ז׳ ה׳) שהוקשה כנגד שבט בנימין שנמשל כזאב. זאב יטרף, מה הזאב הזה חוטף כך היה שבטו של בנימין חוטף שנאמר וראיתם והנה אם יצאו בנות שילה (סוף שופטים), מלמד שהיו חוטפים נשים לבניהם משום שבועה שנשבעו ישראל עליהם שלא ישאו נשיהם. בבקר יאכל עד אלו הקרבנות שמקריבין בביהמ״ק דכתיב את הכבש האחד תעשה בבקר.

ויכל יעקב לצות את בניו, מה ציוה לטעון את מטתו, א״ל אל יטעון מטתי אחד מבני בניהם שיש להם מבנות כנען, וקבלו עליהם מצות אביהם וברכתו באהבה רבה ונמורה, שנאמר איש אשר כברכתו. וברכתו קיימת לעולם ולעולמי עולמים שנאמר ברוכים אתם לה׳ עושה שמים וארץ. סליק ברכת י״ב שבטים כל אחד ואחד בשמו.

כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, לא פחות ולא יותר, אף רבקה ראתה י״ב שבטים שנאמר ויאמר ה׳ לה שני גוים בבטנך ושני לאומים הרי ארבעה, ולאום מלאום יאמץ הרי ששה, ורב יעבוד צעיר הרי שמונה, וימלאו ימיה ללדת והנה תומים בבטנה הרי עשרה, ויצא הראשון אדמוני ואח״כ יצא אחיו הרי י״ב. ויתרוצצו הבנים בקרבה, אמרה כך אני מצטערת בי״ב שאמר לי הקב״ה שהוא מעמיד ממני, למה זה אנכי אין ז״ה אלא י״ב, בגימטריא שנים עשר שבטי ישראל. וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש כברכתו ברך אותם, ויברך כל אחד אין כתיב כאן אלא ויברך אותם, למה כן? אלא בשביל שנתן ליהודה גבורתו של ארי וליוסף גבורתו של שור ולנפתלי קלותו של איל ולדן נשיכתו של נחש, תאמר שזה גדול מזה, לכן כללן באחרונה. איש כברכתו ברך אותם, לפי שחלק להם את הארץ ונתן ליהודה ארץ שהוא עושה שעורים, ולנפתלי ארץ שהוא עושה חטים, אעפ״כ כללן באחרונה שיהיו אוכלין

אלו משל אלו. וזאת אשר דיבר להם אביהם, זאת אשר דבר אין כתיב כאן אלא וזאת אשר, שעוד עתיד אדם אחר כיוצא בי לברך אתכם, ומהיכן שפסקתי הוא מברך אתכם, כיון שעמד משה רע״ה פתח להם וזאת הברכה מהיכן שפסק להם אביהם, הוי אומר וזאת אשר דבר להם אביהם. אמר להם, אני אומר לכם הברכות הללו אימתי מגיעות אתכם בשעה שתקבלו את התורה שכתוב בה וזאת התורה, הוי וזאת אשר דבר, ממה שחתם אביהם פתח להם משה. מזקנים אתבונן, כשברך יצחק את יעקב אמר לו ואל שדי יברך אותך במה חתם בסוף ברכתו בקריאה ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו, ואף יעקב כשעמד לברך את השבטים ממקום שפסק אביו התחיל שנאמר ויקרא יעקב אל בניו. וחתם יעקב כשברכם בוזאת שנאמר וזאת אשר דבר, ואף משה כשעמד לברך את השבטים ממקום שפסק יעקב משם התחיל שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה, ובמה חתם משה באשריך ישראל. ואף דוד כשבא לברך את ישראל ממקום שפסק משה משם פתח, שנאמר אשרי האיש, הוי מזקנים אתבונן. ויצו אותם ויאמר אליהם, כיון שנסתלק ויעשו בניו לו כן כאשר צום. מה עשו חנטו אותו והעלו אותו. כתיב ויבאו עד גורן האטד, וכי יש גורן לאטד שהוא אומר ויבאו עד גורן האטד? אלא אלו כנעניים שנטלו את כתריהן והקיפו ארונו של יעקב כגורן זה שמקיפין אותו באטד. ר״א אומר כיון שראו ארונו של יעקב אבינו התירו אזורי מתניהם וחלקו כבוד ליעקב אבינו. ר״ש בן נחמני אומר קשרי כתפותיהן התירו, ורבנן אמרי באצבע הראו את הארון. ויאמרו אבל כבד זה למצרים, בשביל כן נתן להם הקב״ה גורן שנאמר עד גורן האטד. ויעש לאביו אבל שבעת ימים, ומנין שהאבל שבעת ימים שהוא אומר ויעש לאביו אבל שבעת ימים. ארז״ל שבעת ימים מנין מדכתיב ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים, לפיכך ויעש לאביו אבל שבעת ימים, ולמה עושין שבעת ימים? כנגד שבעת ימי המשתה. אמר להם הקב״ה בעוה״ז נצטערתם עם הצדיק הזה ושמרתם לו אבל ז׳ ימים ולעוה״ב אני מחזיר לכם אותו האבל לשמחה שנאמר והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם, וכשם שאני מנחם אתכם כך אני מנחם לציון ולחרבותיה שנאמר כי נחם ה׳ ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה׳ ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה.

ב״י״ל״א״ו

לקח טוב על ברכת יעקב אבינו ע״ה

[בית המדרש ח״ה 191]

א׳) ויקרא יעקב אל בניו, לאחר שבירך את יוסף ואת בניו קרא לשאר האחים ויאמר האספו ואגידה

לכם, מהו האספו הטהרו כמו תסגר שבעת ימים ואחר תאסף (במדבר י"ב ט"ו), וכמו ונשא ידו אל המקום ואסף המצורע (מ"ב ה' י"א). אמר להם הטהרו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, בקש לגלות להם את הקץ מיד נגלה אליו שכינה, כיון שראה את השכינה התחיל מצוה אותם על ייחודו, אמרו לו וכי כלום אנו חשודין לפניך על ייחוד השם שאתה מצוה אותנו, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (במדבר ו' ד') בישראל אבינו מדבר, מיד ענה הוא ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, והם אמרו בלחש ולא בקול, בלחש משום כבוד יעקב אבינו שאמרו, ולא בקול משום כבוד משה שלא אמרו. הם אמרו שש מלות (שמע ישראל) והוא ענה שש מלות (ברוך שם) הכל שנים עשר כנגד השבטים, לפיכך נהגו ישראל לומר בק"ש בשכמל"ו (עי' פסחים נ"ו). ב') הקבצו ושמעו בני יעקב, זו ברכת יעקב אבינו בפרשה זו, ושמעו אל ישראל אביכם זו ברכת משה רבינו בפרשת וזאת הברכה, שנאמר. וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו. אביכם, שהסכים אביכם שבשמים על ברכת אביכם ישראל, שהרי ברכת משה רבינו מעין ברכת יעקב אבינו. ד"א ושמעו ב' פעמים שמעו הקנטורין שמעו הברכות. ג') ראובן בכורי אתה, בכור לנחלה בכור לכהונה. כחי וראשית אוני, כחי מתשמיש המטה וראשית אוני אפילו ממקרה לילה. ד"א ר' לוי בן שלום אומר בן שבעים שנה ושבע שנים היה יעקב אבינו ועדיין לא ראה קרי (1), ללמדך שבחן של אבותינו כי לא על חנם בחר בהם הקב"ה. יתר שאת ויתר עז, אמר לו ראוי היה לך ליטול שלשה חלקים יותר על אחיך: הבכורה הכהונה והמלכות, יתר שאת זו בכורה שנוטל פי שנים, יתר עז זו הכהונה שנוטל כ"ד מתנות, ד"א יתר שאת זו כהונה שנאמר ואותה נתן לכם לשאת (2), יתר עז זו מלכות שנאמר ויתן עז למלכו, ועתה ניתנה בכורה ליוסף וכהונה ללוי ומלכות ליהודה. ד') פחז כמים אל תותר, וכל כך למה שנוטלו ממך ג' כתרים הללו? לפי שפחזת, כמו יחפוץ (יחפוז) זנבו כמו ארז (איוב מ' י"ז) כלומר נתקשה ולא נכנע. פחז כמים, כמים הנגרים ארצה בזריזות, שהרי שאר משקין יורדין בנחת כמו היין והחלב והדבש, וריח לא נשאר בכלי כשהן (המים) נשפכין ממנו, כך כל כעסך הבערת. כי עלית משכבי אביך, כדי לבלבל יצועי, שכיון שמתה רחל הביא יעקב אבינו את בלהה והושיבה על יצועה, אמר ראובן לא דיי שאחות אמי צרה לאמי אלא גם שפחתה תהא צרה לאמי, עמד ובלבל יצועה, לפיכך אמר לו אז חללת שלשה כתרים הללו על עסקי יצועי. עלה, עלית לא נאמר אלא עלה שאין לו תרופה עד שיבא משה רבינו שכתוב בו ומשה עלה אל האלהים (שמות י"ט ג'). שכיון שכתוב אלה יעמדו על הקללה בהר עיבל ראובן גד ואשר וגו' ואמרו ארור שוכב עם אשת אביו (דברים כ"ז) ידעו הכל כי ראובן אביהם של שבט לא שכב את בלהה פלגש אביו. וישמע ישראל, ולא עשה בו נקודות (סוף פסוק) כדרך כל הפסוקים אלא צורף הענין עם ויהיו בני יעקב שנים עשר, ללמדך שנקי היה אותו צדיק מאותו עון. כיוצא בדבר אתה אומר אשר ישכבון הנשים הצובאות (ש"א ב' כ"ב) אפשר חפני ופנחס שוכבים את נשי ישראל והן שותקין? אלא ששהו את קיניהן והיו מתאחרות לישכב עם בעליהן ומעלה עליהם הכתוב כאילו שכבום, להודיעך שהתורה לא ניתנה לטיפשין ולא מסרה אלא לחכמים לדרוש ולאזן ולחקור אותן ולתקן מדרשות נאות, דברים דבורים על אופניהם לקיים מה שנאמר משפטי ה' אמת צדקו יחדו (תהלים י"ט) ואין מקרא עוקר מקרא. ד"א פחז כמים, לשון נוטריקון פ'חדת מן הח'טא ח'לית ז'רחה תפילתך, אל תותר, שלא נותר בך חטאת ואע"פ שעלית משכבי אביך. אז חללת יצועי עלה, עלה שבחך בהצלת אחיך שנאמר וישמע ראובן ויצילהו מידם (שמות ל"ז כ"א). ה') שמעון ולוי אחים מאב ומאם, אחים בעצה אחים בכעס, כלי חמס מכירותיהם, שכן קורין בלשון יוני לסכין מכורין. ד"א מכירותיהם מגורותיהם כ' וג' משמשין כאחד כמו גנתו כנתו וכנה אשר נטעה ימינך (תהלים פ' ט"ז), פי' וגנה כלומר בארץ מגורותי עשו חמס להרוג בעלי שכם, שאם חטא שכם בן חמור כל העיר מה חטאה? ו') בסודם אל תבא נפשי, זה מעשה קרח דכתיב ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי ולא ייחסו הכתוב ליעקב לומר בן יעקב, ובקהלם אל תחד כבודי כמו לא תחד אתם בקבורה (ישעיה י"ד כ') שהרי במעשה זמרי נשיא בית אב לשמעוני לא נתייחס ליעקב. כי באפם הרגו איש, אלו יושבי שכם, וברצונם עקרו שור, זו חומת העיר שהרי חומה בלשון ארמי שור. ד"א עקרו שור זה יוסף שנאמר ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא, אלו שמעון ולוי שנקראו אחים, וראיה לדבר שהרי במצרים לא לקח יוסף לאסור אותו אלא שמעון שנאמר ויקח מאתם את שמעון ויאסור אותו לעיניהם, וכתיב ויפתח האחד את שקו זה לוי שנשאר יחיד כי נותר שם שמעון ושמו לו כספו בפי אמתחתו כדי לבהלו. ז') ארור אפם כי עז, שלא נטלו עצה מאביהם שהלכו להרוג את שכם בן חמור, ועברתם כי קשתה, וארור כעסם כי קשתה, שאם יהיו שני השבטים אלו יחדיו אין העולם מתקיים, אלא אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל שיהיו משבט שמעון ולוי מלמדים ומשכימים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות שיהיו עוסקין בתורה אולי יתכבשון. ד"א ארור אפם כי עז כמו וארוה כל עוברי דרך (תהלים פ' י"ג) כלומר תתבצר אפם ותתמעט ועברתם תקטן. אחלקם ביעקב,

---

(1) בנוסחא דלעיל פ"ד שנים היה. (2) בתנדרומא מביא ראיה מן הפסוק וישא אהרן את ידיו (ויקרא ט').

שהרי לשמעון נתנו לו חלק בשני מקומות בא"י וכן לוי אין לו נחלה אלא מ"ח עיר נפוצות בישראל. ח') יהודה אתה יודוך אחיך, יהודה שמו הודאה על שהודתה לאה אמו שנאמר הפעם אודה את ה' על כן קראה שמו יהודה (בראשית כ"ט), והוא בעצמו הודה במעשה תמר ולא בוש לפיכך אתה יודוך, כלומר אתה הודית על האמת והצלת את תמר מלשרוף לפיכך יודוך אחיך שאתה מלך עליהם, וכן היה שעמדו ממנו שלשים מלכים ונשיאים כמניו יהוד"ה הרי שלשים. מן אברהם עד שלמה ט"ו דורות ואברהם אבינו נשיא היה שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית כ"ב), אברהם יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד ושלמה הרי ט"ו. ומן שלמה עד גלות יכניה ט"ו: רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם יואש אמציה עזריה יותם אחז חזקיהו מנשה אמון יאשיהו יכניה. לכך נמשלה מלכות דוד כירח שנאמר כירח יכון עולם (תהלים פ"ט) כשם שהוא עולה ומתגבר עד ט"ו יום ועוד חוזר ומתכסה מעט מעט עד ט"ו יום כך מן אברהם עד שלמה ט"ו ומיכן ואילך ט"ו עד הגלות הראשון בימי יהויכין מלך יהודה, ולכך עולה חשבון יהודה שלשים. ויהודה רביעי לבטן והמאורות ביום הרביעי נבראו לפיכך נמשלה מלכות יהודה למאורות שנאמר וכסאו כשמש נגדי, כשם שאי אפשר לעולם בלא מאורות כך אי אפשר לעולם בלא זרע דוד כי ברית עולם שם לו ערוכה בכל ושמורה, ואומר לעולם אשמר לו חסדי ובריתי נאמנת לו, ואומר אחת נשבעתי לדוד (שם). דויד [3] על שם עשרים וארבעה ספרים (תנ"ך). תחלת שמו ד' וסופו ד' לפי שהיה יהודה רביעי לבטן, לכך נקרא יהודה. אתה יודוך אחיך שכל ישראל מודים שה' בחר במלכות בית דוד ושירי דוד המעולים וחסדי דוד הנאמנים. לפיכך לקח אהרן קדוש ה' את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון שהוא ראש לנשיאים, דכתיב ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון בן עמינדב למטה יהודה, ואומר כי יהודה גבר באחיו (דהי"א ה' ב'). וכשם שנכרתה ברית לכהונה כך נכרתה ברית למלכות בית דוד, ודגל יהודה נוסע בראשונה וכו' [4], ישתבח שם אלהינו שאינו מקפח שכר, שהוא נוצר חסד לאלפים וכו' וגם לעתיד לבא ויצא חוטר מגזע ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו (ישעיה י"א) זה מלך המשיח, ואומר והקימותי לדוד צמח צדיק (ירמיה כ"ג), ואומר ועבדו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם (שם ל') זה מלך המשיח שהוא מזרע יהודה לכך נאמר יהודה אתה יודוך אחיך. ד"א כיון שראה יהודה שהיה יעקב מוכיח את אחיו, ראובן על מעשה בלהה, שמעון ולוי על מעשה שכם ועל מעשה יוסף וכו' נתכרכמו פני יהודה אמר שמא יוכיחני על מעשה תמר, כיון שראה יעקב אבינו שנתכרכמו פני יהודה התחיל לפייסו אמר לו יהודה אתה יודוך אחיך, גלוי וידוע לפני הקב"ה שאתה הצלת את יוסף משפיכות דמים ול'א נטרדו אחיך לגיהנם, לפיכך יודוך אחיך. שכל ישראל יקראו על שם יהודה „יהודים". ידך בעורף אויביך, זה הקשת שהיא יד כנגד העורף, וכה"א בדוד ויאמר ללמד בני יהודה קשת הלא היא כתובה על ספר הישר (ש"ב א' י"ח), והיכן היא כתובה בספר בראשית, ספר שכתוב בו מעשה הישרים, מעשה אברהם יצחק ויעקב, וכן בלעם אמר תמות נפשי מות ישרים (במדבר כ"ג), והיכן רמיזא? ידך בעורף אויביך, איזו היא מלחמה שהיא יד כנגד העורף הוי אומר זה קשת. ט') גור אריה יהודה, שלא יירא מפני כל, אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג') זה מלך המשיח, או מי יחיה משומו אל (במדבר כ"ד) כי גדול יום ה' ונורא מאד ומי יכילנו (יואל ב') [זה מלחמת גוג ומגוג]. מטרף בני עלית, מסולק אתה מאותו עון שאמרתי טרף טורף יוסף. כרע רבץ כארי מי יקימנו, לעתיד לבא שנאמר ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר (דברים ל"ב). הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא (במדבר כ"ג) בימי מלך המשיח ישתחוו לו גוים, וכתיב והיה הנכשל ביום ההוא כדוד ובית דוד כאלהים כמלאך ה' לפניהם (זכריה י"ב), וכתיב ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב'). י') לא יסור שבט מיהודה, אלו סופרים שביהודה כמו מושכים בשבט סופר. ומחוקק מבין רגליו, אלו יושבי יעבץ שמורין הלכות לישראל. עד כי יבא שילה, פי' שי לו שעתידין או"ה להביא דורנות למשיח בן דוד שנאמר בעת ההיא יובל שי (ישעיה י"ח), ואומר מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו וגו' (תהלים ע"ב). ולו יקהת עמים, שעתיד להקהות שיניהם של או"ה שנאמר וישתחוו לו כל מלכים כל גוים יעבדוהו (שם), ואומר והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע, ואומר ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל. עד כי יבא שילה עד כי יבא בנו (משיח בן דוד) כמו ובשליתה. זש"ה אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות ושלשים וחמשה (בגימט' של"ה) רמזו יעקב אבינו בברכתו אלף והוא הכלל, והפרט הוא של"ה. וכן רמזו משה רבינו ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא [הסת"ר אסתי"ר בגימט'] אלף ושלש מאות ושלשים וחמש כי א' דאסתיר טפל כי הסתירה עיקר, ובא דניאל ופירשהו אשרי המחכה ויגיע לימים אלף ושלש מאות ול"ה, והם עידן עידנין ופלג עידן, מועד מועדים וחצי (דניאל י"ב י"ב) מספרם יהיה שלש שנים ומחצה שבהן יהיו ימי הצרה וממנו יושע, אבל התחלתם איני יודע אימתי, ועל זה נאמר פתאום יבא אל היכלו (מלאכי ג'), זש"ה כי יבא שילה פתאום יבא. ויש לומר יקהת מלשון יקהל בענין להקת נביאים, וכן הוא אומר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם

---

(3) בדברי הימים דוד מלא יו"ד=דויד. (4) כמו בנוסחא א'.

אחד (צפניה ג׳), י״א) אסרי לגפן עירה, אסרי כמו יקבץ בענין שנאמר מלך אסור ברהטים (שה״ש ז׳), עירה קריה, גפן זה ישראל, כמו גפן ממצרים תסיע (תהלים פ׳), יקבץ ישראל לעירו בירושלם שנקרא עיר ה׳ צבאות. ולשרקה בני אתנו, שרקה אלו ישראל שנאמר ואנכי נטעתיך שורק (ירמיה ב׳ כ״א), בני אתונו המה יבנו בית קדשו שכן כתוב ביחזקאל (מ׳ י״ד) שער האיתון לשון ביאה הוא שיבואו ישראל לירושלם ויבנו אותו לימות המשיח. כבס ביין לבושו, יכבס כל צואתם שנאמר והושעתי אתכם מכל טומאותיכם (יחזקאל ל״ו), ביין רמז לתורה שנקראת יין שנאמר הביאני אל בית היין (שה״ש ב׳), לבושו תתלבש ירושלם שנאמר חי אני נאום ה׳ כי כולם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה (ישעיה מ״ט). ד״א כבס ביין לבושו אלו נקמות שעתיד הקב״ה לעשות באדום שנאמר מי זה בא מאדום (שם ס״ג). ובדם ענבים סותה, כמו כסותה אלו נקמות שעתיד הקב״ה לעשות בגוים שנאמר פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי וגו׳ ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי (שם) לכך נקראת אדום ע״ש שיבוא צח ואדום ויעשה נקמה באדום, ונקראת בצרה שעתיד הקב״ה לבצור אותה כאשר יבצרו הענבים וידרכום בגת. י״ב) חכלילי עינים מיין, יתאדמו הרי ישראל מרוב כרמיהם בימות המשיח, ולבן שינים מחלב והגבעות יתלבנו מן הצאן, וכה״א והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים והגבעות תלכנה חלב ומעין מבית ה׳ יצא והשקה את נחל השטים (יואל ד׳). ד״א חכלילי עינים, ישמח את ישראל, לשון ארמי הוא, מצחק מחאיך, בזמן שיראו ישראל את השכינה שנאמר עין בעין יראו בשוב ה׳ ציון (ישעיה נ״ב ח׳), וכתיב וראו כל בשר יחדו כי פי ה׳ דבר. ולבן שינים מחלב, שימלא שחוק פינו, שכל השוחק בפה מלא שיניו נראות, על אותו הזמן הוא אומר אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל ה׳ לעשות עם אלה וגו׳ (תהלים קכ״ו). י״ג) זבולון לחוף ימים ישכון, שיהא תגר ויורד בספינה ומביא סחורה לפי שהיה מביא ונותן לתוך פיו של יששכר שהיה עוסק בתורה לפיכך הקדימו יעקב קודם לישככר, שאלמלא זבולון אין יששכר עוסק בתורה, וכן משה רבינו אמר שמח זבולון בצאתך ויששכר באוהלך (דברים ל״ג) שמעין ברכתו של יעקב היא ברכתו של משה רבינו, לפיכך אמר שלמה בחכמתו כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז׳) ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר (משלי ג׳). וירכתו על צידון, כמו עד צידון. למה זכר צידון? שהוא צד המזונות ונותן לישככר. י״ד) יששכר חמור גרם, כמו עצמיו אפיקי נחושה גרמיו כמטיל ברזל (איוב מ׳ י״ח), כשם שהחמור שובר את העצם כך שבטו של יששכר שובר כל ישראל בהלכה, שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים (דהי״א י״ב ל״ג) אלו מאתים ראשי סנהדראות של שבטו של יששכר. רובץ בין המשפתים, שהרביצו תורה בישראל שנאמר בהם אם תשכבון בין שפתים וגו׳ (תהלים ס״ח). ט״ו) וירא מנוחה כי טוב, זו תורה שנאמר כי טוב סחרה מסחר כסף (משלי ג׳), ואת הארץ כי נעמה זו שבחו של ה׳ שנאמר זמרו לשמו כי נעים (תהלים קל״ה). ויט שכמו לסבול, אלופינו מסובלים (שם קמ״ד) אלופים בתורה מסובלים במצות ומסובלין ביסורין. ויהי למס עובד, למס זה סיני חשבון זה כזה ק״ל. עובד, עובד אדמתו ישבע לחם (משלי י״ב) זו תורה, ואומר מתוקה שנת העובד (קהלת ה׳). ט״ז) דן ידין עמו, זה שמשון בן מנוח ששפט את ישראל והושיעם מיד פלשתים. כאחד שבטי ישראל, ששפט שבטי ישראל כאחד שהקב״ה נקרא אחד, כשם שהקב״ה אינו מטריח על ישראל יותר מדאי כך שמשון היה שופט את ישראל ולא היה מטריח עליהם. וכן אמרו רבותינו (במס׳ סוטה) מאי דכתיב ה׳ אלהים זכרני נא וחזקני נא אך הפעם וגו׳ (שופטים ט״ז) אמר שמשון לפני הקב״ה רבש״ע זכור לי עשרים שנה שהייתי שופט את ישראל ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום. י״ז) יהי דן נחש עלי דרך, זה שמשון, מה נחש זה נוקם ונוטר אף שמשון נוקם ונוטר לפלשתים. שפיפון עלי אורח, מה השפיפון מלא כעס אף שמשון מלא כעס על פלשתים. הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור, זש״ה ויך אותם שוק על ירך מכה רבה (שם ט״ו), ופי׳ שוק על ירך הפרשים עם הרגלים. י״ח) לישועתך קויתי ה׳, כיון שראה יעקב גבורתו של שמשון אמר לישועתך קויתי ה׳, לפי ששמשון החל להושיע את ישראל מיד פלשתים שנאמר והוא יחל להושיע וגו׳ (שם י״ג), לישועתך קויתי שתים עשרה אותיות כנגד שנים עשר שבטים, זה שא״ה ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל (תהלים קכ״ב). י״ט) גד גדוד יגודנו, אלו שעברו את הירדן בימי יהושע שנאמר כארבעים אלף חלוצי הצבא עברו את הירדן (יהושע ד׳ ג׳), והוא יגד עקב, שאחרי כן ברכם יהושע וחזרו שנאמר ויברכם יהושע וגו׳ ויאמר אליהם בנכסים רבים שובו לאהליכם ובמקנה רב מאד בכסף בזהב וגו׳ (יהושע כ״ב), ד״א גד גדוד יגודנו זה היה בימי יהושע, והוא יגוד עקב בימי דוד, שכן כתיב ואלה הבאים אל דוד לצקלג וגו׳ ומן הגדי נבדלו אל דוד וגו׳ ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהר אלה מבני גד וגו׳ אשר עברו את הירדן וגו׳ ויבריחו את כל העמקים למזרח ולמערב (דהי״א י״ב). כ׳) מאשר שמנה לחמו, שהיו מספיקין שמן המשחה שהכרמל בשבט אשר היה ולכן כתיב מאשר ולא כל אשר. והוא יתן מעדני מלך, שהרי בגבול נחלתו היה אלמלך על שם מעדני מלך, דכתיב ויצא הגורל החמישי למטה בני אשר וגו׳ ואלמלך (יהושע י״ט). כ״א) נפתלי אילה שלוחה, שהיו קלים כאילה לרוץ. הנותן אמרי שפר, שהיו לשונם של שבט

נפתלי מתוקים כדבש בדברי אגדה. אמרו ז"ל על נפתלי ממש, כשבאו לקבור את יעקב במערה עמד עשו לעכב שהיה אומר לו אתה קברת את לאה אשתך במערה, מעתה אין לך חלק בה כי אם חלקי נשאר, וכבר יעקב אבינו קנה חלקו ממנו שנאמר אשר כריתי לי בארץ כנען ואין כריה אלא מכירה, עד שקפץ נפתלי להביא השטר של המערה במצרים. חושם בן דן היה חרש וכשראה עשו מונע מלקבור את יעקב מיד דקרו [במקל אשר] בידיו על צואריו והתיז את ראשו ונפלו שתי עיניו על מטתו של יעקב אבינו שפתח עיניו וראה נקמה ושמח, שנאמר ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע (תהלים נ"ח). באותה שעה נתקיימה נבואת רבקה שאמרה למה אשכל גם שניכם יום אחד, שאע"פ שלא מתו שניהם ביום אחד נקברו שניהם ביום אחד. כ"ב) בן פורת יוסף בן פורת עלי עין, אמר שתי פעמים בן פורת, על שם מנשה ואפרים. עלי עין מלמד שאין עין הרע שולט בזרעו של יוסף, אל תקרי עלי עין אלא עולי עין. ד"א עלי עין שיהא שבטו פרה ורבה כמעין הנובע שנאמר ויפלו חבלי מנשה עשרה וגו' וכתיב וידברו בני יוסף את יהושע לאמר מדוע נתת לי חלק אחד וגורל אחד עם רב אני עד אשר כה ברכני ה', ויאמר אליהם יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה וגו' (יהושע י"ז) אמר להם החביאו עצמכם ביערים כדי שלא ישלוט בכם עין הרע, אמרו לו אין עין הרע שולט בזרעו של יוסף שנאמר בן פורת יוסף בן פורת עלי עין. בנות צעדה עלי שור, שהיו בנות מלכים צועדות על החומה לראות את יוסף בשעה שהרכיבו אותו במרכבת המשנה ולא נתן עיניו באחת מהן. כ"ג) וימררוהו ורובו, אלו אחיו, וישטמוהו בעלי חצים אלו שמעון ולוי דכתיב ויתנכלו אותו להמיתו (בראשית ל"ז). כ"ד) ותשב באיתן קשתו, זש"ה ויהי כהיום הזה ויבא יוסף לעשות מלאכתו ואין איש וגו' (שם ל"ט), באותו שעה נתגבר יצרו עליו ונראתה דמות יעקב בחלון אמר לו: יוסף! עתידין אחיך שיחקקו על אבני השהם ואתה עמהם, רצונך שתמחה מהם? מיד ותשב באיתן קשתו מלמד ששב קשתו לאיתנה. ויפוזו זרועי ידיו, מלמד שנתפזרו זרעו מבין צפרניו, מידי אביר יעקב, מאביר תוכחת יעקב. משם רועה אבן ישראל, כדי שיהא חקוק באבן ישראל, דכתיב ששה משמותם על האבן האחת. ד"א ותשב באיתן קשתו זה זכותו של יוסף, ויפוזו כמו מפז רב, מידי אביר יעקב שעמדה לו זכותו של יעקב, שכשם שיעקב אביו לא יכלו לו אחיו כך יוסף לא יכלו לו אחיו. משם רועה אבן ישראל, אב־בן שהרי יוסף כלכל אביו ואת אחיו ואת בית אביו. כ"ה) מאל אביך ויעזרך, כלומר מאל אביך היתה עזרתך, ויעזרך גם מעתה. ואת שדי, מי שאמר די לצרותי ואמר די לצרותיך, ויברכך, וכה"א עד אשר כה ברכני ה' (יהושע י"ז). ברכת שמים מעל, היא ברכה שבירך יצחק את יעקב שנאמר ויתן לך האלהים מטל השמים. ברכת שדים ורחם, שדים אלו מזונות ורחם אלו בנים. ד"א שדים זו זכות אבות וכה"א אני חומה ושדי כמגדלות (שה"ש ח') ורחם זו זכות אמהות. כ"ו) ברכות אביך זה יעקב, גברו על ברכות הורי זה יצחק, עד תאות גבעות עולם זה עומדת לעולם, תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו, שמשעה שנמכר יוסף הזיר עצמו מן היין, שנאמר וישתו וישכרו עמו (בראשית מ"ג) עד אותו הזמן לא שתו יין לא הם ולא הוא. כ"ז) בנימין זאב יטרוף, שבט גדול וחזק, מה הזאב חוטף כך בני בנימין היו חוטפים נשים, מפני השבועה אשר נשבעו בני ישראל ארור נותן אשה לבנימין, וכתיב וחטפתם לכם. בבקר יאכל עד, זה שאול בן קיש שהכה את עמלק, ולערב יחלק שלל זה מרדכי שנאמר ותשם אסתר את מרדכי על בית המן (אסתר ח'). ד"א בבקר יאכל עד זה תמיד של שחר ולערב יחלק שלל זה תמיד של בין הערבים, שהרי המזבח היה בחלקו של בנימין, וכן משה רבינו אמר לבנימין ידיד ה' ישכון לבטח עליו (דברים ל"ג). כ"ח) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, לא פחות ולא יותר, כשם שהיו חקוקים על אבני האפוד ועל אבני השהם. וזאת אשר דבר להם אביהם, אמר להם אימתי הברכות האלו מגיעות לכם בזמן שיבא משה ויברך אתכם בזה הענין, שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה. ויברך אותם איש אשר כברכתו בירך אותם, מה ת"ל? שבירך את יהודה בגבורתו של אריה ואת יוסף בכחו של שור ואת נפתלי בקלותה של אילה, שמא תאמר שזה גדול מזה, ת"ל ויברך אותם כולם שוים, ולפי שחלק להם את הארץ ונתן ליהודה שעורים ולנפתלי חטים יכול לא יהו אוכלים אלו משל אלו? ת"ל איש אשר כברכתו ברך אותם הכליל הברכה לכולם.

אגדה בבני יעקב, או צוואת נפתלי בן יעקב

[Gaster, in *Society of Biblical Archaeology Proceedings*, Vol. 16 p 109.]

צוואת נפתלי: נפתלי בן יעקב, נפתולי אלהים: ויהי כאשר הזקן נפתלי ובא בשיבה טובה ובא שלם בגבורתו ועבד (ועבר) משפט שוח ויחל (ויואל) לצות את בניו ויאמר להן, בני בואו וגשו וקבלו מצות אביכם. ויענו ויאמרו לו, הננו שומעין (לשמוע) לקיים לכל אשר תצונו. ויאמר להם, אינני מצוה לכם לא על כספי ולא על זהבי אשר אני מניח [לכם] תחת השמש, ואיני מצוכם דבר כבד שאינכם יכולין לעמוד בו, אבל אני אומר לכם דבר קל שאתם יכולין לקיימו. וענו והשיבו בניו שנית ואמרו לו, דבר אבינו כי שומעין אנו. אמר להם, איני מצוכם אלא על יראת י"י אותו תעבודו ובו תדבקו. אמרו לו ומה הוא צריך לעבודתנו, אמר להם לא הוא צריך לכל ברייה אלא כל בריות עולמו צריכין לו. אבל לא תהו יצר לעולמו

אלא כדי שייראו מלפניו ושלא יעשה איש לרעהו מה שלא ירצה לעשות לנפשו. אמרו לו, אבינו, כלום ראיתנו שפירשנו מדרכיך ומדרכי אבותינו ימין ושמאל, אמר להן, עד י״י ואני בכם שכדבריכם כן הוא אבל יראתי על העתידות לבוא שלא תתעו אחרי אלילי בני נכר ולא תלכו בחוקי גויי הארצות ולא תשתתפו עם בני יוסף, זולתי עם בני לוי ועם בני יהודה. אמרו לו, ומה ראית לצוינו על ככה, אמר להן, לפי שידעתי שעתידין בני יוסף לסור מאחרי י״י אלהי אבותם ולהחטיא את בני ישראל ולהגלותן מעל האדמה הטובה בארץ לא לנו, כאשר גלינו על ידו בשעבוד מצרים. ועוד אספרה (נא) לכם החזון אשר ראיתי בהיותי רועה בצאן, ראיתי והנה י״ב אחי רועים עמי בשדה, והנה אבינו בא ואמר לנו, בניי רצו לפניי ותפסו כל אחד אשר יעלה בחלקו. ונענה ונאמר לו ומה נתפים, הנה אין אנו רואים אלא השמש והירח והכוכבים. כשמוע לוי כן ויתפס מרדע בידו וידלג (וקפץ) על השמש וישב וירכב עליו. וכראות יהודה ויעש גם הוא כן ותפס מרדע ויקפץ על הירח וירכב עליו וגם כל (תשעת) השבטים, כל אחד מהם רכב על כוכבו ומזלו בשמים, ונשאר זולתי שבט יוסף לבדו בארץ. אמר לו יעקב אבינו, בני ואתה למה לא עשית כאחיך, אמר לו, אבי ומה לילודי אשה בשמים וסופן על הארץ יעמודו. כדבר יוסף כן והנה שור אחד גבוה עומד אצלו ולו כנפים גדולים ככנפי החסידה וקרניו גבוהין כקרני ראימים, ויאמר לו יעקב, קום יוסף בני ורכב עליו. ויקם יוסף וירכב על השור. ויעקב אבינו הלך מאתנו. בעוד שתי שעות היה יוסף מתגאה על השור שפעמים היה הולך ורץ ופעמים היה מעופף בו עד אשר הגיע אצל יהודה, ויושט יוסף הנס אשר בידו ויחל להכות את יהודה אחיו, ויאמר לו יהודה, אחי למה תכני, אמר לו שבידך י״ב מרדעות ולי אחת, עתה תנם לי (תן לי עשר) והיה שלום. וימאן יהודה לתתם לו, והכהו יוסף עד שנטל ממנו הי׳ שלא בטובתו ולא נשאר בידי יהודה כי אם ב׳ מהן. אמר להן יוסף לי׳ אחיו מה לכם לרוץ ליהודה ולוי, סורו מאחריהן ולכו אחרי. וכשמעם אחיו מפי יוסף סרו מעל לוי ויהודה כאיש אחד ללכת אחרי יוסף, ולא נותר עם יהודה בלתי בנימין ולוי. כראות לוי כן ירד בעצבון רוחו מעל השמש. אמר לו יוסף לבנימין אחיו, בנימין אחי הלא אחי אתה, לכה גם אתה עמי, וימאן בנימין ללכת אחרי יוסף אחיו, ויהי כהפנות היום והנה רוח גדולה באה ותפריד בין יוסף לאחיו, ולא נותרו שנים יחד. ויהי כראותי את החזון הזה ואומר אותו ליעקב אבי, ואמר לי, בני חלום הוא ולא יעלה ולא יוריד כי לא משנה הוא. ולא חלף זמן מרובה ואראה עוד חזון אחר, שהיינו כולנו עומדין עם יעקב אבינו על שפתו של ים הגדול, והנה אניה [גדולה] הולכת בלב ים בלא מלח ובלא איש, אמר לנו אבינו, הרואים אתם מה אני רואה, אמרנו לו, רואין אנו, אמר לנו, ממני תראו וכן תעשו. והפשיט יעקב אבינו את בגדיו והפיל עצמו הימה, וכולנו אחריו, וקדמו לוי ויהודה תחילה וקפצו לתוכה ויעקב עמם. והנה בספינה כל טוב שבעולם. אמר להן יעקב אבינו, הביטו נא אל התורן, ויסתכלו לוי ויהודה ויראו והנה כתוב זו האנייה לבן ברכאל הוא (לבן ברכו אל) וכל טוב שיש בה. וכשמוע יעקב אבינו כן שמח ונתן קידה והעלה הודייה להקב״ה. אמר לא דיי שברכני בארץ אלא ברכני גם בים. מיד אמר לנו בניי עתה התגברו, וכל אחד מה שיתפוס הוא חלקו. מיד דלג לוי על התורן הגדול שבה וישב עליו, ושני לו קפץ יהודה על התורן השני הסמוך לתורן של לוי וישב גם הוא עליו. ושאר אחיי החזיק גבר במשוטו. ויעקב אבינו תפס ב׳ הקברניטין כדי לישר הספינה בהן. ונשאר יוסף לבדו, אמר לו אבינו, יוסף בני תפוס גם אתה משוטך, ולא אבה יוסף. כראות אבי כי לא אבה יוסף לתפוס משוטו אמר לו, בני גש הנה ותפוס אחד מהקברניטין שבידי ותיישר הספינה ואחיך ישוטו במשוטות עד הגיעכם אל היבשה. ולימדנו לכל אחד ואחד ואמר לנו, ככה תנהיגו את הספינה ואינכם מפחדין מכל גלי הים ומרוח סערה אם יעמוד עליכם. ויהי ככלותו לצוות לנו ויתעלם מעלינו, ויתפוס יוסף בשני הקברניטין אחד מימינו ואחד משמאלו ושאר אחיי משיטין ותשט האנייה ותצף על פני המים. ולוי ויהודה יושבים על ב׳ התורנין לראות איזה דרך תלך האנייה. כל שעה שהיה דעת יוסף ויהודה שוין, שיהודה יורה ליוסף לאיזו דרך טוב לשם יטה יוסף את הספינה, הלכה הספינה בשלום בלא מכשול. ולפי שעה נפלה מריבה בין יוסף ליהודה, ולא פירנס יוסף את הספינה כמאמר אביו ובאילוף יהודה, ותלך הספינה דרך עקלתון והכוה גלי הים אל הסלע עד שנשברה, אז ירדו לוי ויהודה מעל התורנים להמלט איש על נפשו, וגם שאר אחיי כל אחד ממנו נמלטנו על נפשנו אל היבשה. והנה בא יעקב אבינו ומצאנו מטורפין אחד הנה ואחד הנה. אמר לנו, מה לכם בניי, שמא לא הנהגתם האניה כראוי לה כאשר צויתי לכם. ונאמר לו, חי נפש עבדיך כי לא סרנו מכל אשר צויתנו, אבל יוסף פשע בדבר שלא יישר האניה כציוויך וכאשר הורוהו יהודה ולוי בקנאו להם. ויאמר לנו, הראו לי איה מקומה, וירא והנה ראשי התורנין נראין והיא צפה על פני המים, וישרוק אבי ונתקבצנו אליו כולנו. ויפול הימה כבתחילה וירפא את הספינה. ויוכח ליוסף ואמר לו, אל תוסף בני התל לקנא באחיך, כמעט שנאבדו כל אחיך על ידך. וכאשר סיפרתי החזון הזה לאבי, ספק אבי כפיו ויאנח ותזלגנה עיניו דמעות, ואחר עד בוש ולא אמר לי דבר, ואתפוס יד אבי לחבקה ולנשקה ואומר לו, אי עבד י״י למה זלגו עיניך, אמר לי, בני על השנות לך החזון נפל לבי ותשתומם גויתי (גופי) על יוסף בני. שאני אהבתיו

מכולכם ועל משחת בני יוסף אתם גולים ומתפזרין לבין האומות. שחזיונך ראשון והשני שניהן שוין, חזון אחד הוא. על כן בניי אני מצוה לכם שלא תתחברו עם בני יוסף אלא עם לוי ויהודה. וגם אגידה לכם שיפול גורלכם במיטב טבור הארץ ותאכלו ותשבעו ממגדי עדניה, מזהירכם אני שלא תבעטון במשמניכם ולא תמרדון ולא תמרו את פי י״י המשביעכם מטוב אדמתו. ולא תשכחו את י״י אלהיכם ואלהי אבותיכם שבו בחר אבינו אברהם, כשנתפלגו הדורות בימי פלג. כי אז ירד הקב״ה משמי מרומו והוריד ע׳ מלאכי שרת ומיכאל בראשן, וצוה לכל אחד מהן שילמדו לע׳ משפחות יוצאי ירך נח ע׳ לשון. מיד ירדו המלאכים ועשו כן כציווי בוראן, ולא נשאר לשון הקדש לשון עברי כי אם בבית שם ועבר ובבית אברהם אבינו שהוא מבני בניהן. ובו ביום הוציא מיכאל כרוז מלפני הקב״ה ואמר לע׳ אומות לכל אחת בפני עצמה, אתם ידעתם את המרד אשר אתכם ואת הקשר אשר קשרתם על אדוני השמים והארץ, ועתה בחרו לכם היום את מי תעבודו ומי מליצכם במרום. ענה נמרוד הרשע ואמר, אני אין לי גדול מזה שלימד לי ולאומתי כפי שעה לשון כוש, וענתה גם פוט ומצרים ותובל יון ומשך ותירס, וכן כל אומה ואומה בחרה במלכה, ולא הזכירה אחת מהן שמו של הקב״ה. אלא כיון שאמר מיכאל לאברהם אבינו, אברם את מי אתה תברור ולמי תעבוד, ענה אברהם, איני בוחר ואיני בורר אלא במי שאמר והיה העולם שיצרני במעי אמי, גויה בתוך גויה ומטיל בה רוח ונשמה. בו אברור ובו אדבוק אני וזרעי כל ימי עולם. אז הפריד עליון גוים והנחיל והגביל לכל אומה ואומה לחלקה ולגורלה. ומאז נבדלו כל גויי האדמה מהקב״ה זולתי בית אברהם לבדו נשאר עם בוראו לעבדו, ואבותינו יצחק ויעקב. לכן בני אני משביע אתכם שלא תתעו ולא תעבדו לאל אחר אלא לאותו שבחרו בו אבותינו, כי ידוע תדעו שאין כמוהו ואין מי אשר יעשה כמוהו וכמעשיו בשמים ובארץ, ואין מי אשר יפליא לעשות כגבורותיו. ותבינו מפאת קצת כחו מבריית האדם, כמה פלאי פלאות יש בו מראשו עד רגליו, מאזניו ישמע ומעיניו יביט וממוחו יבין ומחוטמו יריח, ומקנה יוציא קול, ומוושטו יכנים מאכל ומשתה, ומלשונו ידבר, ובפיו יגמור, בידיו יעשה מלאכה, ובלבו יחשוב, ובטחולו ישחק, ובכבדו יכעוס, וקיבתו טוחנת, וברגליו הולך, ובריאה מבריא לנפש, ומכליותיו יעוץ. ואין אחד מאבריו יתחלף מאומנתו אלא כל אחד בשלו. לפיכך נאה לאדם לשום על לבו כל אלה, מי הוא שבראו ומי הוא שיצרו מטיפה באושה במעי האשה, ומי הוא שמוציאו לאור העולם ונתן לו ראיית עינים והילוך רגלים ומעמידו ומציגו על בוריו ועל מכונו, ותיכן לו גמולים טובים (שדיב) במקום בינה וזרק בו נשמת חיים ורוח טהרה מאתו, ואשרי אדם אשר לא יטנף את רוח אלהים הקדושה אשר שמה ונפחה בקרבו, ואשריו אם ישיבנה טהורה לבוראה כיום אשר הופקדה בו. עד הנה דברי נפתלי בן ישראל אשר הוכיח לבניו בנופת מתוק חכו.

סליקא צוואת נפתלי בן יעקב

יצירה: ונקרא „ספר יצירה" וגם „הלכות יצירה", והוא חבור קדמון המיוחס לאברהם אבינו, ומדבר בלשון נעלמים על מעשה בראשית ול״ב נתיבות הכמה והם כ״ב אותיות א״ב ועשר ספירות ודרכי צרופי אותיות, והוא ראש לכל החבורים של בעלי הקבלה והדורשים בחכמה נסתרה. הספר נחלק לששה פרקים וכל פרק לכמה משניות או הלכות, ונזכר בתלמוד כי רבי חנינא ורב אושעיא הוי יתבי כל מעלי שבתא ועסקו בספר יצירה ומיברא להו עגלא תילתא ואכלי ליה, ורבא ברא גברא ופירש״י ע״י ספר יצירה (סנהדרין ס״ה: ס״ז:) ובירושלמי א״ר יהושע בן חנניה יכיל אנא ע״י ספר יצירה וכו׳ (סנהדרין פ״ז הלכה י״ט בנוסחא ישנה). רב סעדיה גאון ואבן עדי בספרו אבן הפילוסופים כתבו וז״ל: בימי אברהם אבינו היה פילוסוף שלא האמין בחדוש העולם וחכמי הכשדים היו חולקים על אברהם באמונתו. להסיר אלו דעות הנפסדות, חבר א״א זה הספר הנקרא ספר יצירה, והתחיל ספרו באות ב׳ כמו התורה שמתחלת בבי״ת, ששה פרקים נגד ששת ימי המעשה (הר״מ בוטריל בראש פירושו לס׳ יצירה; ועי׳ תשובת רב האי גאון בכרם חמד ח״ח 57). וכתב הכוזרי שמה שנאמר במשנה ובריתא שאין דורשין „במעשה בראשית" (חגיגה י״א:) הוא ספר יצירה, והוא לאברהם אבינו והוא עמוק ופירושו ארוך (כוזרי מאמר ד׳ סי׳ כ״ה). וז״ל ר׳ מנחם ציוני פ׳ לך לך בפסוק ואת הנפש אשר עשו בחרן, מסורת בידינו מאבותינו שאברהם אבינו ע״ה חבר ספר יצירה על מתכנתו כי ה׳ אתו, ודי לכל משכיל עכ״ל. ר׳ יצחק דילטאש בפסק שלו להתיר הדפסת הזהר (בהקדמתו) מיחס ספר יצירה לרבי עקיבא ואומר: ומי התיר לר״ע לכתוב ספר יצירה וקראוהו משנה שהיתה שימה בפיהם בקבלה עד אברהם אבינו ע״ה. ברשימת ר״ד אופנהיים מביא ספר יצירה הארוך והקצר, ואנו אין בידינו ספר יצירה השלם, כי רש״י ז״ל הביא בפי׳ מדרש בראשית רבה (פ״י): גניבא אמר משל למלך שעשה לו חופה וציירה וכו׳ כך מה היה העולם חסר שבת, פירש״י ז״ל שבת יום הקילוס וכן מפורש בס׳ יצירה כשברא הקב״ה שמים וארץ עשה ממונים לכל מה שברא למזלות ולדשאים ולאילנות ולימים וכשבא יום השבת נתקבצו כל הממונים וקלסו להקב״ה ואמרו מזמור שיר ליום השבת עכ״ל רש״י ובנוסח שלנו איננו (רב פעלים 66). ואפשר כי הפירוש הזה נובע מהוספה לספר יצירה ליוסף בן עוזיאל שאומרים עליו שהוא תלמוד ירמיה, ובס׳ ריקאנטי פ׳ בראשית על ענין להט החרב מביא ברייתא דר׳ יוסף בן עוזיאל, והוא בנו של בן סירא. במצרף לחכמה ליש״ר מקנדיא מסופק הוא אם „ספר יצירה חברו אברהם בן תרח או ר״ע הקרח". עכ״פ ברור הוא

כי היה נודע ומצוי בזמן הגאונים.

מפרשי ספר יצירה רבים הם כמו הרס"ג ור"י הישראלי (עי' שו"ת הרשב"א סי' תי"ז) ודונש בן חיים ושבתי דונולו. הרד"ק במכלול, ובעל מקנה אברהם, ור"י ברצלוני והראב"ע פירשו ספר יצירה על שרשי הטבע והדקדוק באופן רחוק מסודות המקובלים. המפרשים יפרשו כי ל"ב נתיבות פליאות הן השכליים הנאצלים מאור הקדושה ושמותם: שכל מופלא, שכל מזהיר, שכל מקודש, שכל קבוע, שכל נשרש, שכל שפע נבדל, שכל נסתר, שכל שלם, שכל טהור, שכל מתנוצץ, שכל מצוחצח, שכל בהיר, שכל מנהיג האחדות, שכל מאיר, שכל מעמיד, שכל נצחי, שכל ההרגש, שכל בית השפע, שכל סוד הפעולות, שכל הרצון, שכל החפץ המבוקש, שכל נאמן, שכל קיים, שכל דמיוני, שכל נסיוני, שכל מחודש, שכל מורגש, שכל מוטבע, שכל מוגשם, שכל כללי, שכל תמידי, שכל נעבד. ול"ב נתיבות אלה כנגד ל"ב פעמים אלהים שנזכר בבריאת העולם בששת ימי בראשית עד אשר ברא אלהים לעשות. עשר ספירות בלימה, ר"ל בלי־מה לא יותר מעשר רק בדיוק. עשר ספירות הן כתר חכמה בינה חסד גבורה תפארת נצח הוד יסוד מלכות. אך לדעת המחבר כל אלה משועבדים לאל יחיד שברא אותם ומושל עליהם.

ספר יצירה נדפס בראשונה במנטובה בשנת שכ"ב (1562) עם פי' הראב"ד והרמב"ן ור"מ בוטריל וקצת מפי' רב סעדיה גאון ופי' ר"א מגרמיזא בעל הרוקח. עוד עם פי' הראב"ד בקיצור ופי' הרמב"ן וקצת פי' האריז"ל ובסופו נוסח אחר קושטא תע"ז. בלי שום פירוש עם ספרא דצניעותא וכו' אמשטרדם תע"ג. עם מפרשים ועם לשון רומי ע"י ריטאנגעל אמשטרדם תקס"ב. עם פי' הגר"א ועוד הוראדנא תקס"ו, עם תשעה פירושים ווארשא תרמ"ד. עם פירוש דונש בן תמים הוצאת מנשה גראסבערג לונדון 1902. עם העתקה אנגלית ע"י איזידור קאליש נויארק 1877, וע"י Westcott בלונדון 1839. גם עם העתקה אשכנזית ומבוא גדול ע"י לאזארוס גאלדשמידט פפד"מ 1894. ויש ממנו העתקה ערבית ופירוש הנקרא „תפסיר כתאב אלמבאדי" בלשון ערבית מרס"ג בכ"י אוקספורד סי' 256 (עי' יצירה באוצר ישראל).

ספר יצירה

[מהוצאת לאזארוס גאלדשמידט]

פרק ראשון (משנה א'): בשלשים ושתים נתיבות פליאות חכמה חקק יה הוי"ה צבאות אלהי ישראל אלהים חיים [ומלך עולם] אל שדי [רחום וחנון] רם ונשא שוכן עד [מרום] וקדוש שמו [מרום וקדוש הוא], ברא את עולמו בשלשה ספרים בְּסְפָר וְסוֹפֵר וְסִפּוּר (1). (משנה ב'): עשר ספירות בלימה ועשרים ושתים אותיות יסוד [שלש אמות ושבע כפולות ושתים עשרה פשוטות]. (משנה ג') עשר ספירות בלימה, כמספר עשר אצבעות חמש כנגד חמש, וברית יחיד מכוונת באמצע במלת הלשון (בפה) ובמילת המעור (2). (משנה ד') עשר ספירות בלימה, עשר ולא תשע ו'א אחת עשרה, הבן בחכמה וחכם בבינה, בחון בהם וחקור מהם [דע וחשוב וצור] (3) והעמד דבר על בירורו, והושב יוצר על מכונו [כי הוא יוצר ובורא לבדו ואין זולתו ומדתו עשר ואין להם סוף]. (משנה ה') עשר ספירות בלימה, מדתן עשר שאין להם סוף, עומק ראשית ועומק אחרית, עומק טוב ועומק רע, עומק רום ועומק תחת, עומק מזרח ועומק מערב, עומק צפון ועומק דרום, ואדון יחיד אל מלך נאמן מושל בכולם ממעון קדשו עד עדי עד. (משנה ו') עשר ספירות בלימה צפיתן כמראה הבזק ותכליתן אין להן קץ, ודברו בהן ברצוא ושוב ולמאמרו כסופה ירדופו ולפני כסאו הן משתחוות. (משנה ז') עשר ספירות בלימה, נעוץ סופן בתחילתן ותחילתן בסופן, כשלהבת קשורה בגחלת [דע וחשוב וצור] שאדון יחיד [והיוצר אחד] ואין שני לו ולפני אחד מה אתה סופר. (משנה ח') עשר ספירות בלימה, בלום פיך מלדבר ולבך מלהרהר, ואם רץ [פיך לדבר ו]לבך [להרהר] שוב למקום, שלכך נאמר [והחיות] רצוא ושוב, ועל דבר זה נכרתה ברית. (משנה ט') עשר ספירות בלימה, אחת רוח אלהים חיים [נכון כסאו מאז] ברוך [ומבורך] שמו [של חי העולמים תמיד לעולם ועד. קול ורוח ודבור, ודבור] הוא רוח הקודש [לראשיתו אין תחלה, לאחריתו אין תכלית]. (משנה י') שתים רוח מרוח, חקק וחצב בה עשרים ושתים אותיות יסוד שלש אמות ושבע כפולות ושתים עשרה פשוטות (4). (משנה י"א) שלש מים מרוח, חקק וחצב בהם [עשרים ושתים אותיות מ'] תהו ובהו רפש וטיט, חקקן כמין ערוגה, חצבן כמין חומה, סכרן כמין מעזיבה [ויצק עליהם שלג ונעשה עפר, שנאמר כי לשלג יאמר הוה ארץ] (5). (משנה י"ב) ארבע אש ממים, חקק וחצב בה כסא הכבוד, שרפים ואופנים וחיות הקדש ומלאכי השרת [ומשלשתן יסד מעונו שנאמר עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט]. (משנה י"ג) [ברר שלש אותיות מן הפשוטות (בסוד שלש אמות אמ"ש) וקבען בשמו הגדול וחתם בהן שש קצוות] חמש חתם רום ופנה למעלה וחתמו ביה"ו, שש חתם תחת ופנה למטה וחתמו ביו"ה, שבע חתם מזרח ופנה לפניו וחתמו בהי"ו, שמונה חתם מערב ופנה לאחריו וחתמו בהו"י, תשע חתם דרום ופנה לימינו וחתמו בוי"ה, עשר חתם

---

(1) נ"א בספר וסופר וספור, כמו מחשבה דבור ומעשה. המאמרים הסגורים פה במסגר מרובע הם הוספות מאוחרות ע"פ נוסחאות שונות. (2) לשון נופל על לשון ושניהם מכוונים זה כנגד זה, מילת המעור הוא בריתו של אברהם אבינו, שהוא ברית יחיד באחדות הבורא. (3) לשון ציור. (4) בנוסחא אחרת יש הוספה: „בהם ארבע רוחות השמים מזרח ומערב צפון ודרום ורוח בכל אחת מהן". (5) בנוסחא אחרת הוספה: „תהו זה קו ירוק המקיף את כל העולם, בהו אלו אבנים מפולמות משוקעות בתהום ומביניהם המים יוצאים שנאמר ונטה עליה קו תהו ואבני בהו". עי' חגיגה י"ב. ורש"י שם.

צפון ופנה לשמאלו וחתמו בוה"י (6). (משנה י"ד) אלו עשר ספירות בלימה אחת רוח אלהים, [שתים] רוח מרוח, [שלש] מים מרוח [ארבע] אש ממים, רום (מעלה) ותחת מזרח ומערב צפון ודרום.

פרק שני (משנה א׳) עשרים ושתים אותיות יסוד שלש אמות ושבע כפולות ושתים עשרה פשוטות [שלש אמות אמ"ש יסודן כף זכות וכף חובה ולשון חק מכריע בינתים (שלש אמות אמ"ש מ׳ דוממת ש׳ שורקת א׳ אויר מכריע בינתים)]. (משנה ב׳) עשרים ושתים אותיות חקקן חצבן צרפן שקלן והמירן [אחת עם כולן] וצר בהן [את] כל היצור [ואת] כל העתיד לצור. (משנה ג׳) עשרים ושתים אותיות יסוד (שלש אמות שבע כפולות שתים עשרה פשוטות) חקוקות בקול חצובות ברוח קביעות בפה בחמשה מקומות [אותיות] אהח"ע [בגרון] גיכ"ק [בחיך] דטלנ"ת [בלשון] זסצר"ש [בשנים] בומ"ף [בשפתים (קשורות בלשון כשלהבת קשורה בגחלת, אהח"ע משמשות בסוף הלשון ובבית הבליעה, בומ"ף בין השפתים ובראש הלשון, גיכ"ק על שלישיתה של לשון נכרתת, דטלנ"ת בראש הלשון משמשות עם הקול, זסצר"ש בין השנים ובלשון שכובה ושטוחה)]. (משנה ד׳) עשרים ושתים אותיות יסוד קבועות בגלגל [כמין חומה] בשתי מאות ושלשים ואחד שערים וחוזר הגלגל פנים ואחור וסימן לדבר אין בטובה למעלה מעונג ואין ברעה למעלה מנגע. (משנה ה׳) (כיצד) צרפן שקלן והמירן א׳ עם כולן וכולן עם א׳, ב׳ עם כולן וכולן עם ב׳ [ג׳ עם כולן וכולן עם ג׳] וכולן חוזרות חלילה [ונמצאות (יוצאת) במאתים ושלשים ואחד שערים] נמצא כל היצור וכל הדבור יוצא משם אחד (7). (משנה ו׳) יצר מתהו ממש ועשה את אינו ישנו, וחצב עמודים גדולים מאויר שאינו נתפש [וזה סימן (א׳ עם כולן וכולן עם א׳), צופה ומימר ועשה את כל היצור ואת כל הדברים, שם אחד, וסימן לדבר עשרים ושנים חפצים בגוף אחד].

פרק שלישי (משנה א׳) שלש אמות אמ"ש יסודן כף זכות וכף חובה, ולשון חק מכריע בינתים. (משנה ב׳) שלש אמות אמ"ש סוד גדול מופלא ומכוסה (ומפואר) וחתום בשש טבעות ויצאו (8) מהם אויר מים ואש ומהם נולדו אבות ומאבות תולדות (דע וחשוב וצור שהאש נושא מים). [(משנה ג׳) שלש אמות אמ"ש חקקן חצבן צרפן (שקלן והמירן) וצר בהן שלש אמות (אמ"ש) בעולם, ושלש אמות (אמ"ש) בשנה ושלש אמות (אמ"ש) בנפש זכר ונקבה]. [(משנה ד׳) שלש אמות אמ"ש (אש רוח ומים), תולדות השמים אש ותולדות אויר רוח ותולדות ארץ מים, אש למעלה ומים למטה ורוח חק מכריע בינתים (ומהם נולדו אבות ומהם נברא הכל)]. [(משנה ה׳) שלש אמות אמ"ש בעולם אויר מים ואש, שמים נבראו תחלה מאש, וארץ נבראת ממים, ואויר מרוח מכריע בינתים]. [(משנה ו׳) שלש אמות אמ"ש בשנה קור חום ורויה, חום נברא מאש קור נברא ממים ורויה מרוח מכריע בינתים]. [(משנה ז׳) שלש אמות אמ"ש בנפש (זכר ונקבה) ראש ובטן וגויה, ראש נברא מאש ובטן נבראת ממים וגויה נברא מרוח מכריע בינתים]. (משנה ח׳) המליך אות א׳ ברוח וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן אויר בעולם, רויה בשנה וגויה בנפש, זכר [באמ"ש] ונקבה [באש"ם]. (משנה ט׳) המליך אות מ׳ במים וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן ארץ בעולם וקור בשנה ובטן בנפש, זכר [במא"ש] ונקבה [במש"א]. (משנה י׳) המליך אות ש׳ באש וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן שמים בעולם וחום בשנה וראש בנפש זכר [בשא"ם] ונקבה [בשמ"א]. [(משנה י"א) כיצד צרפן אמ"ש אש"ם מא"ש מש"א שא"ם שמ"א, שמים אש אויר רוח ארץ מים, ראשו של אדם אש, בטנו מים, לבו רוח]. [(משנה י"ב) שלש אמות אמ"ש נוצר עם א׳ רוח אויר רויה גויה (חק לשון בינתים), נוצר עם מ׳ שמים ארץ קור בטן כף זכות, נוצר עם ש׳ אש שמים חום ראש כף חובה, זהו אמ"ש].

פרק רביעי (משנה א׳) שבע כפולות בגדכפר"ת יסודן חיים שלום חכמה עושר חן זרע וממשלה. (משנה ב׳) שבע כפולות בגדכפר"ת מתנהגות בשתי לשונות [שהן כפול של תמורות] בּ ב גּ ג דּ ד כּ כ פּ פ רּ ר תּ ת (9), תבנית רך וקשה גבור וחלש. (משנה ג׳) שבע כפולות בגדכפר"ת בדבור ובתמורה, תמורת חיים מות, תמורת שלום רע, תמורת חכמה אולת, תמורת עושר עוני, תמורת חן כיעור, תמורת זרע שממה, תמורת ממשלה עבדות. (משנה ד׳) שבע כפולות בגדכפר"ת [כנגד שבע קצוות מהן שש קצוות] מעלה ומטה מזרח ומערב צפון ודרום [מכון שש צלעות וששה סדרים] והיכל הקודש מכוון באמצע [ברוך כבוד הוי"ה ממקומו, הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו] והוא נושא את כולן. (משנה ה׳) שבע כפולות בגדכפר"ת שבע ולא שש שבע ולא שמונה [בחון בהן וחקור בהן, והעמד דבר על בוריו והושב יוצר על מכונו] (10). משנה ו׳) שבע כפולות בגדכפר"ת חקקן חצבן צרפן [שקלן והמירן] וצר בהן [שבעה] כוכבים בעולם [שבעה] ימים בשנה [שבעה] שערים בנפש [ומהן חקק שבעה רקיעים ושבע ארמות ושבע שבתות, לפיכך חבב שביעי תחת כל

(6) הן שש הקצוות (עי׳ כוזרי צד שנ"ו) משם הוי"ה ועם ד׳ יסודות רוח אלהים רוח מרוח מים ואש הן עשר כנגד עשר ספירות. וחוזר ומונה ד׳ היסודות ביחד. (7) מצרופי אותיות א"ב, עי׳ אוצר ישראל ח"ה 190. (8) נ"א וממנו יוצאים אש ומים ומתחלקים זכר ונקבה שלש אמות אמ"ש יסודן ומהן נולדו אבות שממנו נברא הכל. (9) אחת דגושה ואחת רפויה. (10) בנוסחא אחרת חסרות המשנות ד׳ ה׳ ותחתיהן כתוב: שבע כפולות בגדכפר"ת שבע ולא שש שבע ולא שמונה, שש צלעות לששה סדרים והיכל הקודש מכון באמצע ברוך י"י ממקומו הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו.

השמים]. (משנה ז׳) [אלו הם] שבעה כוכבים בעולם שבתאי צדק מאדים חמה נוגה כוכב לבנה, [ואלו הם] שבעה ימים בשנה שבעת ימי השבוע, שבעה שערים בנפש (זכר ונקבה) שתי עינים שתי אזנים שני נקבי האף והפה. (משנה ח׳) המליך אות ב׳ בחכמה וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן שבתאי בעולם ויום ראשון בשנה ועין ימין בנפש (זכר ונקבה). (משנה ט׳) המליך אות ג׳ בעושר וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן צדק בעולם ויום שני בשנה ועין שמאל בנפש (זכר ונקבה). (משנה י׳) המליך אות ד׳ בזרע וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן מאדים בעולם ויום שלישי בשנה ואוזן ימין בנפש [זכר ונקבה]. (משנה י״א) המליך אות כ׳ בחיים וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן חמה בעולם ויום רביעי בשנה ואוזן שמאל בנפש (זכר ונקבה). (משנה י״ב) המליך אות פ׳ בממשלה וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן נוגה בעולם ויום חמישי בשנה ונחיר ימין בנפש (זכר ונקבה). (משנה י״ג) המליך אות ר׳ בשלום וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן כוכב בעולם ויום ששי בשנה ונחיר שמאל בנפש (זכר ונקבה). (משנה י״ד) המליך אות ת׳ בחן וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן לבנה בעולם ויום שבת בשנה ופה בנפש (זכר ונקבה). (משנה ט״ו) [שבע כפולות בגדכפר״ת שבהן נחקקין שבעה עולמות, שבעה רקיעים, שבע ארצות, שבעה ימים, שבעה נהרות, שבעה מדברות, שבעה ימים, שבעה שבועות, שבע שנים, שבע שמיטות, שבעה יובלות, והיכל הקודש, לפיכך חבב את השביעיות תחת כל השמים]. (משנה ט״ז) [שבעה רקיעים וילון רקיע שחקים זבול מעון מכון ערבות, שבע ארצות אדמה תבל נשיה ציה חלד ארץ גיא, והעמידם אחד אחד לבדו, עולם לבדו נפש לבדה שנה לבדה]. (משנה י״ז) [שבע כפולות בגדכפר״ת נוצר עם ב׳ שבתאי ושבת ופה חיים ומות, נוצר עם ג׳ צדק אחד בשבת עין ימין שלום ורע, נוצר עם ד׳ מאדים שני בשבת עין שמאל חכמה ואולת, נוצר עם כ׳ חמה שלישי בשבת אף ימין עושר ועוני, נוצר עם פ׳ נוגה רביעי בשבת אף שמאל זרע שממה, נוצר עם ר׳ כוכב חמישי בשבת אוזן ימין חן וכעור, נוצר עם ת׳ לבנה ששי בשבת אוזן שמאל ממשלה ועבדות, והן בגדכפר״ת. (משנה י״ח) [כיצד צרפן] שתי אבנים בונות שני בתים, שלש [אבנים] בונות ששה בתים, ארבע [אבנים] בונות ארבעה ועשרים בתים, חמש [אבנים] בונות מאה ועשרים בתים, שש [אבנים] בונות שבע מאות ועשרים בתים, שבע [אבנים] בונות חמשת אלפים וארבעים בתים, מכאן ואילך צא וחשוב מה שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע.

פרק חמישי (משנה א׳): שתים עשרה פשוטות הוזחט״י לנסעצ״ק יסודן ראיה שמיעה ריחה שיחה לעיטה תשמיש מעשה הילוך רוגז שחוק הרהור שינה. (משנה ב׳) שתים עשרה פשוטות הוזחט״י לנסעצ״ק [שתים עשרה ולא עשתי עשרה שתים עשרה ולא שלש עשרה] יסודן שנים עשר גבולי אלכסון (מפצלין לששה סדרים מפסקין בין רוח לרוח), גבול מזרחית צפונית, גבול מזרחית דרומית, גבול מזרחית רומית, גבול מזרחית תחתית, גבול צפונית רומית, גבול צפונית תחתית, גבול מערבית צפונית, גבול מערבית דרומית, גבול מערבית רומית, גבול מערבית תחתית, גבול דרומית רומית, גבול דרומית תחתית, [ומתרחבין והולכין עד עדי עד והם זרועות עולם]. (משנה ג׳) שתים עשרה פשוטות הוזחט״י לנסעצ״ק, חקקן חצבן שקלן צרפן והמירן וצר בהן שנים עשר מזלות בעולם שנים עשר חדשים בשנה שנים עשר מנהיגים בנפש (זכר ונקבה). (משנה ד׳) [שנים עשר מזלות בעולם טלה שור תאומים סרטן אריה בתולה מאזנים עקרב קשת גדי דלי דגים]. (משנה ה׳) [שנים עשר חדשים בשנה ניסן אייר סיון תמוז אב אלול תשרי מרחשון כסלו טבת שבט אדר]. (משנה ו׳) שנים עשר מנהיגים בנפש (זכר ונקבה), שתי ידים שתי רגלים שתי כליות, טחול כבד מרה המסס קיבה קורקבן [שני לועזים ושני עליזים שני יועצים ושני יעוצים שני טורפים ושני צידים] עשאן כמין מריבה ערכן כמין מלחמה (גם את) זה לעומת זה (עשה אלהים). (משנה ז׳) המליך אות ה׳ בשיחה וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן טלה בעולם, ניסן בשנה ויד ימין בנפש (זכר ונקבה). (משנה ח׳) המליך אות ו׳ בהרהור וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן שור בעולם, אייר בשנה ויד שמאל בנפש (זכר ונקבה). (משנה ט׳) המליך אות ז׳ בהלוך וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן תאומים בעולם, וסיון בשנה ורגל ימין בנפש (זכר ונקבה). (משנה י׳) המליך אות ח׳ בראיה וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן סרטן בעולם, ותמוז בשנה ורגל שמאל בנפש (זכר ונקבה). (משנה י״א) המליך אות ט׳ בשמיעה וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בו אריה בעולם, ואב בשנה וכוליא ימין בנפש (זכר ונקבה). (משנה י״ב) המליך אות י׳ במעשה וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בו בתולה בעולם, ואלול בשנה וכוליא שמאל בנפש (זכר ונקבה). (משנה י״ג) המליך אות ל׳ בתשמיש וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בו מאזנים בעולם ותשרי בשנה וכבד בנפש (זכר ונקבה). (משנה י״ד) המליך אות נ׳ בריחה (11) וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן עקרב בעולם, ומרחשון בשנה וטחול בנפש (זכר ונקבה). (משנה ט״ו) המליך אות ס׳ בשינה וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן קשת בעולם, וכסלו בשנה ומרה בנפש (זכר ונקבה). (משנה ט״ז) המליך אות ע׳ ברוגז וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בהן גדי בעולם וטבת בשנה והמסס בנפש (זכר ונקבה). (משנה י״ז) המליך אות צ׳ בלעיטה וקשר לו כתר וצרפן זה

---

(11) ריח של האות.

בזה וצר בו דלי בעולם, ושבט בשנה וקיבה בנפש [זכר ונקבה]. (משנה י"ח) המליך אות ק' בשחוק וקשר לו כתר וצרפן זה בזה וצר בו דגים בעולם ואדר בשנה וקורקבן בנפש [זכר ונקבה]. [עישאן כמין מריבה סדרן כמין חומה ערכן כמין מלחמה]. (משנה י"ט) [החצה את העדים והעמידם אחד אחד לבדו, עולם לבדו שנה לבדה ונפש לבדה]. (משנה כ') [שתים עשרה פשוטות הוזחט"י לנסעצ"ק, נוצר עם ה' טלה ניסן כבד ראיה וסמיות, נוצר עם ו' שור אייר מרה שמיעה וחרשות, נוצר עם ז' תאומים סיון טחול ריחה ותתרות, נוצר עם ח' סרטן תמוז המסס שיחה ואלמות, נוצר עם ט' אריה אב כוליא של ימין לעיטה ורעבון, נוצר עם י' בתולה אלול כוליא שמאל מעשה וגדמות, נוצר עם ל' מאזנים תשרי וקורקבן תשמיש וסריסות, נוצר עם נ' עקרב מרחשון קיבה הלוך חגרות, נוצר עם ס' קשת כסלו יד ימין רוגז ונטול כבד, נוצר עם ע' גדי טבת ויד שמאל שחוק ונטול הטחול, נוצר עם צ' דלי שבט רגל ימין הרהור ונטול הלב, נוצר עם ק' דגים אדר רגל שמאל שינה ניעור, זהו שנים עשרה פשוטות הוזחט"י לנסעצ"ק וכלן אדוקות בתלי גלגל ולב]. (משנה כ"א) [שלש אמות שהן שלשה אבות שמהם יצא אש ורוח ומים שלש אמות ושבע כפולות ושתים עשרה פשוטות]. (משנה כ"ב) [אלו עשרים ושתים אותיות שבהם יסד הקדוש ברוך הוא יה הוי"ה צבאות אלהים חיים אלהי ישראל רם ונשא שוכן עד מרום וקדוש שמו מרום וקדוש הוא].

פרק ששי (משנה א'): [שלש אמות אמ"ש שבע כפולות בגדכפר"ת, שתים עשרה פשוטות הוזחט"י לנסעצ"ק, אלו הן: שתים עשרה אותיות שיסד בהן יה הוי"ה צבאות אלהי ישראל אלהים חיים אל שדי רם ונשא שוכן עד מרום וקדוש שמו, שני שמות יה הוי"ה, ארבעה שמות: צבאות, שהוא אות בצבא שלו, אלהי ישראל שר בפני אל, אלהים חיים, שלשה נקראו חיים אלהים חיים מים חיים עץ חיים, אל קשה, שדי שעד כאן די, רם שהוא יושב ברומו של עולם ורם על כל רמים, ונשא שהוא נושא וסובל במעלה ובמטה, שכל הנושאין הם למטה ומשאן למעלה והוא למעלה ומשאו למטה, הוא נושא וסובל את כל העולם כלו, שוכן עד שמלכותו עדי עד ואין לו הפסק, וקדוש שמו שהוא קדוש ומשרתיו קדושים ולו אומרים בכל יום קדוש קדוש קדוש]. (משנה ב') [ראיה לדבר עדים נאמנים עולם שנה ונפש, שנים עשר למטה ושבעה על גבם ושלשה על גבי שבעה, מן השלשה יסד מעונו וכלם תלוים ועומדים באחד, סימן לאחד ואין שני לו, ומלך יחיד בעולמו שהוא אחד ושמו אחד]. (משנה ג') [עולם ספירתו בעשרה ושנים עשר, אש רוח ומים שבעה כוכבים, ושנים עשר מזלות. שנה ספירתה בעשרה ושנים עשר, קור חום רויה שבעה ימים, ושנים עשר חדשים. נפש ספירתה בעשרה ושנים עשר, ראש גויה בטן שבעה שערים שנים עשר מנהיגים]. (משנה ד') [אלו הן שלש אמות אמ"ש ויצאו מהן שלשה אבות והם אויר מים ואש, ומאבות תולדות], שלשה אבות ותולדותיהם ושבעה כוכבים וצבאותיהם, ושנים עשר גבולי אלכסון, וראיה לדבר עדים נאמנים עולם שנה ונפש. (משנה ה') חק שנים עשר שבעה ושלשה ופקידיהם בגלגל תלי ולב. (משנה ו') [שלש אמות אמ"ש אויר, מים, אש, אש למעלה ומים למטה, רוח חק מכריע בינתים, וסימן לדבר האש נושא את המים, מ' דוממת, ש' שורקת, א' (אויר) חק מכריע בינתים]. (משנה ז') תלי בעולם כמלך על כסאו גלגל בשנה כמלך במדינה לב בנפש כמלך במלחמה. (משנה ח') [כללו של דבר מקצת אלו מצטרפין עם אלו ומקצת אלו מצטרפין עם אלו, אלו כנגד אלו ואלו כנגד אלו, אלו תמורת אלו ואלו תמורת אלו, אם אין אלו אין אלו ואם אין אלו אין אלו, וכלן אדוקין בתלי גלגל ולב]. (משנה ט') גם את זה לעומת זה עשה האלהים, טוב לעומת רע [ורע לעומת טוב], טוב מטוב ורע מרע, הטוב מבחין את הרע והרע מבחין את הטוב, טובה שמורה לטובים ורעה שמורה לרעים. (משנה י') שלשה, כל אחד לבדו עומד, [אחד מזכה ואחד מחייב ואחד מכריע בינתים]. (משנה י"א) שבעה [חלוקין] שלשה מול שלשה ואחד מכריע בינתים, שנים עשר עומדין במלחמה שלשה אוהבים שלשה שונאים שלשה מחיים ושלשה ממיתים. (משנה י"ב) שלשה אוהבים הלב והאזנים, שלשה שונאים המרה והכבד והלשון [שלשה מחיים שני נקבי האף והטחול, שלשה ממיתים שני הנקבים והפה] ואל מלך נאמן מושל בכלם [ממעון קדשו עד עדי עד]. (משנה י"ג) אחד על גבי שלשה, שלשה על גבי שבעה, שבעה על גבי שנים עשר, וכלם אדוקין זה בזה [וסימן לדבר עשרים ושנים חפצים וגוף אחד]. (משנה י"ד) [אלו הם עשרים ושתים אותיות שבהן חקק אהיה יה הוי"ה אלהים, אלהים הוי"ה, הוי"ה צבאות, אלהים צבאות, אל שדי, הוי"ה אדני, ועשה מהם שלשה ספרים וברא מהם את כל עולמו וצר בהם את כל היצור ואת כל העתיד לצור]. (משנה ט"ו) וכשבא אברהם אבינו עליו השלום הביט וראה וחקר והבין וחצב וחקק ועלתה בידו [הבריאה שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן], נגלה עליו אדון הכל יתברך שמו לעד, והושיבו בחיקו ונשקו על ראשו וקראו אברהם אוהבי וכרת ברית לו ולזרעו עד עולם, שנאמר והאמין בהוי"ה ויחשבה לו צדקה [וקרא עליו כבוד הוי"ה דכתיב בטרם אצרך בבטן ידעתיך] וכרת לו ברית בין עשר אצבעות ידיו והיא הלשון, ובין עשר אצבעות רגליו והיא המילה, וקשר לו עשרים ושתים אותיות בלשונו [והקב"ה] גילה לו את סודן, משכן במים דלקן באש רעשן ברוח בערן בשבעה [כוכבים] נהגן בשנים עשר מזלות. (משנה ט"ז) [שמים (אש) חום

ראש אויר (רוח), רויה גויה ארץ (מים), קור בטן זהו אמ"ש]. (משנה י"ז) [שבתאי שבת פה, צדק ראשון בשבת עין ימין, מאדים שני בשבת עין שמאל, חמה שלישי בשבת אף ימין, נוגה רביעי בשבת אף שמאל, כוכב חמישי בשבת אזן ימין, לבנה ששי בשבת אזן שמאל, והוא בגד כפר"ת]. (משנה י"ח) [ואלו שנים עשר מזלות שנים עשר חדשים שנים עשר מנהגים: טלה ניסן כבד, שור אייר מרה, תאומים סיון טחול, סרטן תמוז מסס, אב אריה כוליא ימין, בתולה אלול כוליא שמאל, מאזנים תשרי קרקבן, עקרב מרחשון קיבה, קשת כסלו ויד ימין, גדי טבת יד שמאל, דלי שבת רגל ימין, דגים אדר ורגל שמאל, והן הוזחט"י לנסעצ"ק. (משנה י"ט) [שלשה אויבים לשון כבד ומרה, שלשה אוהבים עינים אזנים לב, שלשה מחיים שני נקבי החוטם וטחול, שלשה ממיתים שני נקבים תחתונים ופה]. (משנה כ') [שלשה אינם ברשותו עיניו אזניו חוטמו, שלש שמועות טובות לאוזן ברכה שמועה טובה וקלוס, שלש ראיות רעות עין נואפת עין רעה עין מנדת, שלש ראיות טובות בושת, עין טובה, עין נאמנת. שלש רעות ללשון דבור רע והמלשין והמדבר אחד בפה ואחד בלב. שלש טובות ללשון שתיקה ושמירת הלשון ודבור אמת].

יצירת הולד: „סדר יצירת הולד" נמצא בכ"י בבית עקד הספרים בלייפציג אשר ממנו העתיק יעלינעק בבית המדרש שלו ח"א, ונוסחא כזו יש באבקת רוכל דף כ"ג ע"א דפוס אמשטרדם, ונוסחא משונה מזו בס' לקוטי הפרדס המיוחס לרש"י ז"ל דף ד' ע"ד. מקור המדרש הוא בתלמוד מה שדרש ר' שמלאי, למה הולד דומה במעי אמו לפנקס שמקופל ומונח ידיו על שתי צדעיו, שתי אציליו על שתי ארכובותיו ושתי עקביו על שתי עגבותיו וראשו מונח לו בין ברכיו ופיו סתום וטבורו פתוח ואוכל ממה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה ואינו מוציא רעי שמא יהרוג את אמו, וכיון שיצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח, שאלמלא כן אינו יכול לחיות אפילו שעה אחת, ונר דלוק לו על ראשו וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו וכו' (נדה ל':). ואמר רבי אליעזר למה ולד דומה במעי אמו לאגוז מונח בספל של מים, אדם נותן אצבעו עליו שוקע לכאן ולכאן. ת"ר שלשה חדשים הראשונים ולד דר במדור התחתון, אמצעיים ולד דר במדור האמצעי, אחרונים ולד דר במדור העליון, וכיון שהגיע זמנו לצאת מתהפך ויוצא, וזהו חבלי לידה, והיינו דתנן חבלי של נקבה מרובין משל זכר וכו' זה בא כדרך תשמישו וזה בא כדרך תשמישו, זו הופכת פניה וזה אין הופך פניו וכו' (שם ל"א.).

סדר יצירת הולד

[בית המדרש ח"א 153]

כיצד יצירת הולד, אמר ר' יוחנן מאי דכתיב עושה גדולות אין חקר נפלאות עד אין מספר, אלו גדולות ונפלאות שהקב"ה עושה ביצירת הולד. שבשעה שאדם בא לשמש מטתו עם אשתו הקב"ה קורא למלאך הממונה על ההריון ואומר לו דע כי פלוני מזריע הלילה יצירת האדם ואתה לך ושמור אותה טיפה וטול אותה בספל וזרה אותה בגורן לשלש מאות וששים וחמשה חלקים, והוא עושה כך ונוטל הטיפה ומביאה לפני הקב"ה ואומר לפניו רבש"ע עשיתי ככל אשר צויתני, וטיפה זו מה תהא עליה גזור עליה כרצונך, מיד הקב"ה גוזר עליה אם גבור או חלש או ארוך או גוץ זכר או נקבה טיפש או חכם עשיר או עני, אבל צדיק או רשע אינו גוזר דאמרינן הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. מיד רומז הקב"ה למלאך הממונה על הרוחות ואומר לו הבא לי רוח פלוני, שכך וכך הם עושים בהבראם מיום שנברא העולם עד שכלה העולם. תיכף בא לפני הקב"ה ומשתחוה לפניו, באותה שעה אמר לו הקב"ה הכנס בטיפה זו, מיד פותח הרוח את פיו ואומר לו רבש"ע די לי בעולם שהייתי מיום שנבראתי, אם רצונך אל תכניסני בטיפה זו סרוחה כי קדושה וטהורה אני, א"ל הקב"ה העולם אשר אני מכניסך הוא טוב מן העולם אשר היית, וכשיצרתיך לא יצרתיך אלא לטיפה זו, מיד מכניסו הקב"ה על כרחו בתוך אותה טיפה, וחוזר המלאך ומחזיר הרוח בתוך מעי אמו ומזמן שם שני מלאכים ושומרים אותו שלא יפול, ומניחים לו נר דלוק על ראשו שנאמר בהלו נרו עלי ראשי, ומביט ורואה מתחלת העולם ועד סופו, ובבקר נוטלו המלאך ומוליכו לגן עדן ומראה לו הצדיקים היושבים בכבוד ואומר לו תדע למי היה אותו רוח? א"ל לאו, א"ל אותו שאתה רואה באותו כבוד ובאותה מעלה נוצר כמותך במעי אמו, וכן זה וזה ושמרו חוקי ומשפטי הקב"ה, אם תעשה כמותם אחר מותך כאשר מתו הם תזכו למעלה הזאת ולכבוד הזה כאשר אתה רואה, ואם לאו סופך לילך אל המקום אשר אראך. לערב מוליכו לגיהנם ומראה לו הרשעים שמלאכי חבלה מטרידין אותם וחובטין ומכין אותם במלקות של אש והם צועקין אוי ואבוי ואין מרחמין עליהם, ואומר לו המלאך בני הידעת מי המה אלו הנשרפין? ואומר לאו, א"ל תדע שאלו נוצרו מטיפה סרוחה במעי אמן כמוך ויצאו לעולם, אך לא שמרו עדות וחקות הקב"ה לכך באו לחרפה זו. ועתה בני תדע כי סופך לצאת מן המקום הזה ולמות, לכן אל תהי רשע אך תהי צדיק ותחיה לעולם הבא, ומנין שכך הוא שנאמר יתמך דברי לבך שמר מצותי וחיה, ומטייל אותו מן הבקר ועד הערב ומראה לו כל מקום שידרוך כף רגלו ומקום שעתיד לדור בו ומקום שעתיד ליקבר בו ואח"כ מראה לו עולם הטובים והרעים, לערב מחזיר אותו למעי אמו והקב"ה עושה לו דלתים ובריח שנאמר ויסך בדלתים ים בגיחו מרחם יצא, וכתיב ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך ואומר לו הקב"ה עד פה תבא ולא תוסיף. ומונח הולד במעי

אמו מ׳ חדשים, ג׳ חדשים הראשונים הוא דר במדור התחתון וג׳ אמצעיים במדור האמצעי וג׳ האחרונים במדור העליון, ואוכל מכל מה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה ואינו מוציא רעי שאלמלא כך תמות אמו, ולכך נאמר עושה גדולות וגו׳. וכאשר הגיע זמנו לצאת בא אותו המלאך ואומר לו צא כי הגיע זמנך לצאת לעולם, והוא משיב והלא כבר אמרתי בפני מי שאמר והיה העולם שדי לי בעולם אשר הייתי דר בו, ואומר לו עולם שאני מכניסך יפה הוא, ועוד שעל כרחך אתה נוצר במעי אמך ועל כרחך אתה נולד ותצא לעולם. מיד בוכה הוא, ולמה הוא בוכה? מאותו עולם שהיה בו שמניחו. וביציאתו מכה אותו המלאך תחת חוטמו ומכבה הנר שעל ראשו ומוציאו על כרחו ושוכח כל אשר ראה. ועוד ביציאתו הוא בוכה ולמה, מפני שמחליפין לו שבעה עולמות באותה שעה: עולם ראשון דומה למלך שהכל שואלין בשלומו ומתאוים לראותו ומנשקין ומחבקין אותו עד שהוא שנה, עולם שני דומה לחזיר שהוא תדיר בתוך אשפתות כך הוא בשתי שנים תדיר בצואה ובפרש, עולם שלישי דומה לגדי שהוא מרקד במרעה כך הוא מרקד לכאן ולכאן עד שהוא בן חמש שנים, עולם רביעי דומה לסוס כשהוא הולך בסרטיא בגסות הרוח כך התינוק מהלך בגסות ומשתבח בבחרותו עד שהוא בן י״ח שנים, עולם חמישי דומה לחמור שנותנין אוכף על כתפו כך מניחין עליו ונותנין לו אשה ומוליד בנים ובנות ומחזר אחר פרנסת בניו ובני ביתו, עולם ששי דומה לכלב שמחזר אחר פרנסתו וחוטף לכאן ולכאן כחצוף למזונותיו וגונב מזה וגוזל לזה ואינו מתבייש, עולם שביעי אינו דומה לכלום כי נשתנה מכל דבר, גם בני ביתו מקללין אותו ומבקשין מיתתו ואפילו תינוקות משחקין ממנו. לסוף הגיע זמנו למות ואז בא המלאך אצלו ואומר לו מכיר אתה לי? והוא אומר הן, א״ל ולמה באת היום אצלי, וא״ל להוציאך מן העולם, מיד בוכה ומשמיע קולו מתחילת העולם ועד סופו ואין כל בריה יכולה לשמוע קולו אלא תרנגול בלבד, ואומר למלאך והלא הוצאתני משני עולמות והנחתני בעולם הזה אשר אני דר בו, ואומר לו המלאך והלא כבר אמרתי לך שעל כרחך נוצרת ונולדת ותמות ועתיד אתה ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב״ה, והרי הן ארבעה עולמות שהראה הקב״ה לאליהו ז״ל שנאמר צא ועמדת לפני ה׳ בהר, אמר הקב״ה לאליהו מה הן ארבעה, א״ל רבש״ע איני יודע, א״ל הקב״ה אלו הן ארבעה עולמות שאדם עובר בהן: רוח גדול חזק זה העולם הזה שהוא דומה לרוח, ואחר הרוח רעש כלומר אחר העולם הזה יום המיתה שהוא מרעיש כל גופו של אדם, ואחר הרעש אש כלומר אחר יום המיתה דינה של גיהנם שהוא אש, ואחר האש קול דממה דקה כלומר אחר אויר של גיהנם יום הדין הגדול שהוא דממה דקה.

יצירת הולד

[מלקוטי הפרדס לרש״י ז״ל]

ר׳ אלעזר אומר האיש מזריע לבן והאשה מזרעת אדום ומתערבין זה בזה ומהם הולד נוצר, ברצונו של הקב״ה הולכת טיפה סרוחה ונופלת לתוכו. כיון שהולכת ונופלת לתוכו מיד קפא כחלב שנאמר הלא כחלב תתיכני וכגבינה תקפיאני עור ובשר תלבישני וגו׳, ומנין שאין הולד נוצר אלא מראשו, שנאמר ממעי אמי אתה גוזי, אבא שאול אומר מטבורו משלח שרשיו אילך ואילך. מארבעים יום ועד ששים יום נכר אם הוא זכר ואם נקבה, ואמרו כי ביום תשעים אסור לשמש מטתו, וכל המשמש מטתו ביום תשעים הרי זה שופך דמים. שלשה חדשים הראשונים הולד דר במדור התחתון, ג׳ חדשים האמצעים הולד דר במדור האמצעי, ג׳ חדשים האחרונים הולד דר במדור העליון. עד שלשה ימים יבקש אדם רחמים לפני הקב״ה שלא יסריח הולד, משלשה ועד ארבעים יבקש אדם רחמים שיהא בן זכר, ומארבעים יום ועד שלשה חדשים יבקש אדם רחמים שלא יהא סנדל, ומשלשה חדשים ועד ששה חדשים יבקש אדם רחמים שלא יהא נפל, ומששה ועד ט׳ חדשים יבקש רחמים שיצא לשלום. וכי אדם יכול להוציאו משם בשלום? לא, אלא הקב״ה ישתבח שמו ויתעלה זכרו של מלך מלכי המלכים עושה לו דלתות ובריחים ומוציאו משם לשלום. רבי אליעזר אומר כשם שדלתות לבית כן יש דלתות לאשה שנאמר כי סגר דלתי בטני, רבי יהושע אומר כשם שמפתחות לבית כך יש מפתחות לאשה שנאמר וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה, ר׳ עקיבא אומר כשם שצירים לבית כך יש צירים לאשה שנאמר ותכרע ותלד כי נהפכו עליה ציריה. תינוקות שלא הגיע זמנה להנשא ונשאת בית שמאי אומר משמשת במוך שמא תתעבר ותמות, ובית הלל אומר משמשת כדרכה ומן השמים ירחמו אותה. זכתה האם ולא זכה האב אי נמי זכה האב ולא זכתה האם אין הולד מתקיים, עד שיהיו שניהם שוים כאחד בתפלה וברחמים שנאמר ויעתר לו ה׳ ותהר רבקה אשתו. מכאן אתה למד כי שלשה שותפין יש בו באדם ואלו הן: הקב״ה ואביו ואמו, לבן שהאיש מזריע ממנו נוצרים עצמות וגידים ומוח וצפרנים ולבן שבעינים, אדום שהאשה מזריע ממנו נוצרים עור ובשר ודם ושחור שבעינים, ורוח ונשמה וקלסתר פנים חכמה ודעה ובינה וגבורה נותנין מלפני הקב״ה, וכיון שנפטר אדם לעולמו נאמן הקב״ה נוטל חלקו, וחלק אביו ואמו ועמלם מניחו לפניהם. אמר ר״א אין יצירת האברים של אדם אלא כפירות, מה פירות הללו קליפה שלהן נוצר תחלה ואח״כ נגמר הפרי בתוך הקליפה, אף ג״כ העור של אדם נוצר תחלה ואח״כ נוצרין עצמות וגידין והורידין ומוח הראש והקרומות שבתוך הגלגולת ושיקוי העצמות

של רמ"ח אברים של אדם, שאילו נוצרין העצמות תחלה היו מפקיעין את מעיה וממיתין את האשה.—הא כיצד, בא מלאך הממונה על ההריון ונוטל טיפה של זרע שניהם כאחד, ועומד לפני הקב"ה ואומר רבש"ע נטלתי טיפה זו של זרע שניהם כאחד מה אתה אומר וגוזר עליה? חכם יהא או טיפש יהא, עני יהא או עשיר יהא, חיגר יהא או אילם יהא, ואילו צדיק או רשע יהא אינו אומר לו, אלא מה שגוזר אומר לאותו מלאך הממונה על ההריון. ואותו המלאך לילה שמו, ולמה נקרא שמו לילה מפני שאין אומנתו אלא בלילה. מפני זה אמר ר' יוחנן שאסור לשמש ביום שנאמר יאבד יום אולד בו ולילה אמר הורה גבר.—כיצד הולד דר במעי אמו, מקופל ומונח כפנקס, ראשו מונח לו בין ירכותיו ושתי ידיו על צדיו ושתי אציליו על שתי עקביו, פיו וכל נקביו סתומים אך טבורו הוא פתוח שמשם יורד המאכל ממה שאמו אוכלת ושותה, ואינו מוציא רוח מן שום נקב שאם יצא רוח מן הנקבים שמא יהרג את אמו, אבל נר דלוק מונחת על ראשו וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו שנאמר בהלו נרו עלי ראשי וגו'. ואל תתמה כי כמו שהאדם ישן כאן ורואה חלום באספמיא וכשמתעורר משנתו אין לו מאומה בידו ממה שרואה כך דין הולד, וכיון שיצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח. וכיון שהגיע זמנו לצאת הקב"ה אומר לו בני הוי יודע שאני יצרתיך ואני עתיד לעשות עמך דין וחשבון, הוי לפני צדיק ותמים ואל תהי לפני רשע, ואפילו אם אומרים עליך צדיק אתה הוי בעיניך כרשע, שאפילו שיחה קלה שבין אשה לבעלה מגידין לו בשעת מיתתו, שנאמר כי הנה יוצר הרים ובורא רוח מגיד לאדם מה שיחו, ובעבור כל זה אינו יוצא משם אלא עד שמשביעו שנאמר בי נשבעתי נאם ה' יצא מפי צדקה ולא ישוב, כי לי תכרע כל ברך, זה יום המיתה, תשבע כל לשון זה יום הלידה. ואם תאמר לאיש פלוני ממון לי אין ממון, כל הממון שלו הוא שנאמר לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות. ואם תאמר איש פלוני עשיר ואני עני ואין לי עושר, דע לך פלוני שאין כל אדם זוכה לשתי שולחנות. אם זכית לממון עשה מהן צדקה עד (כל זמן) שהן בידיך, שהרי כנפים יש לו ובשמים הוא פורח שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו, ואם תאמר איש פלוני גבור ואני איני גבור, אינו נקרא גבור אלא בתורה שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו וגו'. דברי אלה יהיו על לבבך, ודע מה למעלה, אל תשמיע לאזניך דברים בטלים שהן מאזינות אתו לדינה של גיהנם. אל תתן עיניך בממון שאינו שלך ועל אשת איש שאינה שלך, שאלו העניינים מאפילות אותו באישון חושך, ואל ידבר פיך לשון הרע שהוא נכנס תחלה לדין, אל ימצא בידך גזל שכל איבריך מעידין בך, אל יקדמוך רגליך לדבר עבירה שמא יקדמוהו מלאכי המות, אל תתירא מבית דין של מטה שהרי עידיך אומרים עליהם אוהבי ממון הן (1), הוי מתיירא מבית דין של מעלה שהרי עדים יש לך שם. אם עשית דברי אלה בשמחה הרי פמליא שלי תצא לקדמך ואני בעצמי אצא לשחרך ואומר בואך לשלום. אזניך שלא השמעת אותן דברים בטלים הן מאזינות אותך לעולם הבא, עיניך שלא נתת בממון חבירך הן מאירות אותך באישון חושך, פיך שעסקת בתורה בו יתברכו כל בעלי תורה, לשונך שלא ספרת לשון הרע עליו יהרגו כל בעלי הריגה, ידיך שלא נמצא בהם דבר גזל מה יעשו לך בני עוולה, רגליך שלא קדמוך לדבר עבירה מה יעשו לך מלאכי מות. בכל זמן ובכל עידן זכור את בוראך, בכל עת דברי אלה יהיו על לבבך ושמור פיך ולשונך ושמור מצרות נפשך.—דבר אחר, שלשה חדשים הראשונים הולד דר במדור התחתון וכו'. וכיון שהגיע זמנו לצאת מתגלגל ויורד ממדור למדור והם הם חבליה של אשה. איש (זכר) יורד פניו למטה ואשה (נקבה) פניה למעלה, סימן זה יהיה בידך הוא כדרכו והיא כדרכה. מתוך הדבר הזה אתה למד שמתוך הלבן והאדום ומלובן ומזורז הולד נוצר, הוי יודע שאין לו ימים טובים לאדם אלא כאותן הימים ששרוי במעי אמו שנאמר מי יתנני כירחי קדם. לעולם יגנה אדם עצמו ממקום ביאתו, אפילו אדם בא מפיה של אשה או מעיניה עדיין מכוער היה, ועכשיו שיצא ממקום שאין העין יכולה לראותו הוא מלוכלך ומטונף מכל אבריו.—עליו אמר אליפז התימני עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר:

ירואת חטא: ע' דרך ארץ

ירמיה: מדרש על ירמיה הנביא נמצא בפסיקתא רבתי פרק כ"ו „ויהי בעת שסרחה" בעת חורבן הבית הראשון. והתחיל במשל: „ויהי בעת שסרחה הצאן ולא שמעה לדברי אדוניה שנאת רועי כבשיה ופרנסיה הטובים ורחקה מהם" הצאן אלו בית ישראל שנמשלו כצאן, ונוסד על הפסוק ביחזקאל (ל"ד) הוי רועי ישראל אשר היו רועים אותם הלא הצאן ירעו את הרועים וגו' ואתם צאן מרעיתי אדם אתם וגו'. ירמיה היה אחד משלשה נביאים שנתנבאו באותו הדור (עם צפניה וחולדה), ויהי בעלות חיל הכשדים מפני חיל פרעה יצא ירמיה מירושלם לילך לענתות לחלוק עם אחיו הכהנים (ירמיה ל"ז) והוא היה יוצא משער בנימין והיה שם אדם אחד ממונה על הנכנסים ועל היוצאים, הוא היה יראיה בן שלמיה בן חנניה בן עזור נביא השקר, מי שהיה מתעה את יושבי ירושלם הנה כלי בית ה' מושבים מבבל (שם כ"ז ט"ז) אל תיראי. כיון ששמע אותו ירמיה אמר לו אמן כן יתקיימו דבריך ויתבטלו שלי, אני משתכר ואתה מפסיד, אני כהן

---

(1) ור"ל שאפשר לשחד את העדים בממון. עי' ד"א זוטא פ"ד.

אוכל מבית המקדש ואתה גבעוני חוטב עצים ושואב מים למזבח, עד שאתה מתנבא על ביתו של הקב"ה התנבא על עצמך שהשנה אתה מת ונקבר, בשנה שניה כשהיה עובר למות קרא לשלמיה בנו אמר לו הוי יודע שעמד ירמיה וקילל אותי ראה היאך תמצא לו עלילה לירמיהו ותפרע הימנו. היה שלמיה חוזר ומבקש ולא מצא, ואף הוא כשהיה עובר למות קרא לבנו יראיה ואמר לו ראה היאך תמצא עלילה לירמיה ותפרע הימנו מה שעשה לאבי. ראה אותו יוצא בשער בנימין הלך ואחז אותו ואמר לו אל הכשדים אתה יוצא להשלים להם (שם ל"ז), אמר לו ירמיה שקר אתה מדבר, ליטול חלקי עם הכהנים אני הולך, ואחזו והביאו אצל השרים, אמר להם הרע לנו הרבה האיש הזה ומצאתיו יוצא אצל הכשדים להשלים עמהם, רגזו עליו השרים והכוהו ונתנוהו בבית האסורים בבית יונתן הסופר שהיה קרוב לאליהו הנביא, ואמר לו ראה כבוד שנתן לך אוהבך, נאה הבית האסורים שאתה בתוכו, איפוטון טרקלין שאני בתוכו (2). אותה השעה שלח צדקיהו והביאו אצלו ואמר לו יש דבר מאת ה'? אמר לו ירמיה [יש] דבר, עתיד מלך בבל להגלותך, נשתנו פניו של צדקיהו, וזעף לנגד ירמיהו, ירא ירמיהו שמא יהרגנו והפליגו למקום אחר (3), ואמר לו יש לנו ללמד מן הרשעים שאינם נפרעים עד שמוצא אחריו עלילה, על אחת כמה וכמה הצדיקים, ולא עוד אלא שנקרא שמך צדקיהו שאתה אדם צדיק, מה חטאתי לעם הזה שנתנו אותי בבית האסורים, איה אותם שהיו מתנבאים ואומרים להם לא יעלה מלך בבל על ירושלם. בבקשה ממך סודר אני תפלתי לפניך אל תשיבני בית יונתן וגו' (שם), ויצוה צדקיהו על ירמיהו ונתנו בית האסורים ונתן לו לחם ליום עד שכלה לחם מירושלם וישב ירמיהו בחצר המטרה. וישמע שפטיה בן מתן וגו' את דברי ירמיהו מדבר אל כל העם לאמר היושב בעיר ימות בחרב ברעב ודבר (שם ל"ח), אותה השעה באו להם אצל צדקיהו המלך, אמרו לו האיש הזה מתנבא עלינו רעות הרבה, אינו דורש שלום למקום הזה. ענה ואמר להם הרי הוא בידכם עשו כטוב בעיניכם. נטלו את ירמיהו והשליכו אותו מלכיה בן המלך לבור, והיה הבור מלא מים, עשה לו הקב"ה נסים וירדו להם המים למטה והטיט למעלה ויטבע ירמיה בטיט, והיה יהונתן הסופר מחרפו ומונה אותו ואומר לו הרכין ראשך אל הטיט שמא תבא שינה לעיניך. וישמע עבד מלך הכושי וכו' בא אצל צדקיהו ואמר לו הוי יודע שאם מת ירמיהו בתוך הבור ניתנה העיר להשונאים, אמר לו צדקיהו קח אתך שלשה אנשים והעלה את ירמיהו מן הבור, ובקושי העלוהו (4). נכנס עבד מלך הכושי לבית המלך והוציא משם בלאי הסחבות ובלאי מלחים, והלך ועמד לו על הבור והיה קורא ואומר, אדוני ירמיהו אדוני ירמיהו! ואין קול ואין עונה, נתן ידיו בלבושיו וקרעם והיה בוכה והולך, וירמיהו היה שומע אלא שהיה מתירא שמא יונתן הסופר הרשע היה, כיון ששמע קולו בוכה אמר מי הוא שקורא אותי ובוכה? אמר לו הוא עבד מלך הכושי, חי אתה, הייתי סבור שאתה מת, הרי החבל, הניחו תחת אצילי ידיך והמלחים ויעלו את ירמיהו מן הבור וכו'. כשעלה נבוזראדן אל ירושלם ויצר עליה חזק הרעב בעיר וכו' באותה שעה אמר הקב"ה לירמיהו קום לך לענתות וקח את השדה מאת הנמאל דודך. אותה שעה חשב ירמיהו בלבו שמא נותן הוא המקום ונושאים ונותנים בתוכה (5) שאומר לי הקב"ה לך קנה לך את השדה. כיון שיצא ירמיהו מירושלם ירד המלאך מן השמים ונתן רגליו על חומות ירושלם ופרצן וכו'. כאשר ענש נבוכדנצר את צדקיהו, היה צדקיהו צווח ואמר בואו וראו כל בני אדם שהיה ירמיהו מתנבא עלי ואמר לי לבבל אתה הולך ובבל תמות ובבל עיניך לא יראו, ולא הייתי שומע לדבריו, והריני בבבל ועיני לא רואות אותה. ירמיהו הנביא יצא מענתות לבוא לירושלם, נטל עיניו וראה עשן בית המקדש עולה, אמר בלבו שמא חזרו ישראל בתשובה להקריב קרבנות שהרי עשן הקטרת עולה. בא ועמד לו על החומה וראה בית המקדש עשוי לו גדירות גדירות של אבנים וחומת ירושלם מסוגרת, התחיל צווח ואומר פיתיתני ה' ואפת חזקתני ותוכל וגו' (ירמיה כ' ז'). הלך לו לדרכו התחיל צווח ואומר, באיזה דרך הלכו להם הטאים באיזה דרך הלכו האבודים, אלא אני אלך ואובד עמהם. היה הולך ורואה את השביל מלא דם, והארץ מרובצת בדם הרוגים מכאן ומכאן, קבע פניו לארץ וראה פרסות רגלים של יונקים ועוללים שהיו מהלכים בשבי, היה גוחן לארץ ומנשקן כשהגיע לגלות גיפפן ונשקן, היה בוכה כנגדן והם כנגדו, ענה ואמר להם אחי ועמי כל כך אירע לכם על שלא הייתם שומעים לדברי נבואתי. כיון שהגיע לנהר פרת אמר לו נבוזראדן אם טוב בעיניך לבוא אתי לבבל, חשב ירמיהו בלבו ואמר, אם אני הולך עמהם לבבל אין מנחם לגלות הנשאר מהם, יצא לו מהם, נשאו הגליות עיניהם וראו ירמיהו שפירש מהם, געו כולם בבכיה בקול רם וצווחו ואמרו אבינו ירמיהו הרי אתה מניחנו! שם בכו שכן כתוב על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו (תהלים קל"ז), וענה ירמיהו וענה להם, אני מעיד שמים וארץ אלו בכיתם בכיה אחת עד שאתם בציון לא גליתם. היה ירמיהו הולך ובוכה, וכך אמר חבל עליך יקרת המדינות! אמר ירמיהו כשהייתי עולה לירושלם נטלתי עיני וראיתי אשה אחת יושבת בראש ההר, לבושיה שחורים ושערה סתור צועקת מבקשת מי ינחמה, ואני צועק ומבקש מי ינחמני, קרבתי אצלה ודברתי עמה, ואמרתי לה אם אשה את דברי עמי ואם רוח את הסתלקי מלפני. ענתה ואמרה לי אינך מכירני? אני היא שהיו לי שבעה בנים, יצא אביהם למדינת הים, עד שאני עולה ובוכה עליו הרי אתה שנבאת ואמרת לי נפל הבית על שבעה בניך והרגם, איני יודע על מי אבכה ועל מי אסתור שערי. עניתי ואמרתי אין אתה טובה מן אמי ציון והיא עשויה מרעית לחיות השדה, ענתה ואמרה לי אני אמך ציון, אני היא אם השבעה, שכן כתיב אומללה יולדת השבעה (ירמיה ט"ו ט') וכו'. ועל זה נוסדה הקינה אז בהלוך ירמיהו וכו' אז במלאת ספק יפה כתרצה וכו' אשה יפת תואר מגוללת מצא וכו' (קינות לתשעה באב).

(2) זה לעומת זה ובדרך התול אמר כן. (3) כמו השיאו לדבר אחר. (4) מפרש והולך איך העלוהו בקושי. (5) פי' שמא נבוכדנצר נותן עיר הכהנים להם במתנה ולא יכבשנה ועושים בתוכה מו"מ.

ויש עוד אגדה ממדרש איכה רבתי כ"י שהיא כעין קיצור מהפסיקתא אך נוספו בה מאמר חדש, ונדפסה ע"י רח"מ הורוויץ בבית עקד האגדות, וזו היא:

אגדה ממדרש איכה רבתי

[בית עקד האגדות ח"א 37]

אמר הקב"ה לירמיה לך ענתות, שכל זמן שירמיה בעיר לא היו אויבים נכנסים לתוכה, ולכך שלחו הקב"ה לענתות והלך, ומיד כשיצא נכנסו שם האויבים והדליקו את העיר ושרפו בית המקדש, וכשחזר ירמיה לבא לירושלם ובא עד חצי הדרך ועלה על הר אחד קרוב לירושלם כשלשה מילין וראה העשן וכו' מיד קרע ירמיה בגדיו ונתן אפר על ראשו ומיהר לבוא, הולך ובוכה וצועק וכו', ומיהר לבוא כי כבר עברו ימים רבים כשהיה ירמיה נער ונבוכדנצר וירמיה היו מטיילים יחד ואותו היום לא היה נבוכדנצר מלך כי אם עני ונבזה והיה אומר מי יתן והייתי מ"ך על כל העולם כלו הייתי בא על ירושלם ושורף את בית המקדש והעיר והורג הכל והשאר אני אוליכם בשבי. ראה ירמיה ברוח הקודש שהשעה עומדת לו וכל היוצא מפיו עתיד להיות, שאל ממנו תן לי ירושלם, א"ל לא אתן, שוב א"ל תן לי בית המקדש א"ל לא אתן, שוב א"ל תן לי סנהדרין א"ל לא אתן, א"ל תן לי תינוקות של בית רבן א"ל לא אתן. א"ל מה תתן לי? א"ל כל מה שתוכל להציל ולהוציא מן העיר מחצי היום עד הערב, ולכך מיהר לבוא לירושלם ולא בא עד הערב ואינו יכול להציל איש, וזהו שנאמר אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב (ירמיה ו' ד').

ישועה: ברייתא דישועה, כוללת כ"ד דברים שמרחיקין הישועה וקץ הגלות, ולא נודע מי מחברה ומתי נתחברה. ואף כי יש מקור לכמה מאמרים כאלה בתלמוד ומדרשים אבל ישנם בה גם איזה מאמרים שלא נמצא כמותם בספרות הדרשות, ונראה מזה כי לפני המחבר היו מדרשים שנאבדו מאתנו, והמדרש הזה הוא עתיק יומין. ברייתא דישועה נדפסה מכ"י ע"י שמואל שענבלום בספרו „שלשה ספרים נפתחים" לבוב תרל"ז.

ברייתא דישועה

[מס' שלשה ספרים נפתחים]

תנו רבנן עשרים וארבעה דברים מרחיקין את הישועה ומאריכין את הקץ. ואלו הן: א') עזי פנים, מנין? שנאמר ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, מכאן אתה למד שכל מי שיש לו בושת פנים לא במהרה הוא חוטא (עי' נדרים כ'.) ומרחיק את הישועה. ב') ומהלכי בחקות הגוים, מנין, שנאמר ובחקותיהם לא תלכו (ויקרא י"ח) וכתיב ולא תלכו בחקות הגוי אשר אני משל"ח מפניכם וגו' ואקוץ בם (שם כ'). תני ר' חייא כאדם שהוא קומץ ממנה. ת"ר בשלשה דברים אומות העולם מכעיסין אותו בבלורית שבראשיהם, וישראל מרצין אותו בתפילין שבראשיהם. או"ה מכעיסין אותו בכתובת (קעקע) שעל ידיהם וישראל מרצין אותו בתפילין שעל ידיהם. או"ה מכעיסין אותו בע"ז שלהן וכופרין בהקב"ה וישראל מרצין אותו בק"ש ומעידין בקב"ה שהוא יחיד בעולמו, הא למדת שההולך בחקות הגוים מרחיק את הישועה. ג') המחזיק ידו עם עוברי עברה מנין, מקרח שעליו הכתוב אומר מה יקחך לבך ומה ירמזון עיניך, אמר הקב"ה לקרח מה אתה מדמה שמשה אינו איש האלהים, שנאמר ויאמר משה לקרח שמעו נא בני לוי המעט מכם כי הבדיל אלהי ישראל אתכם מעדת ישראל, וכל עניינא דקרח עד כמות כל האדם ימותון אלה. אמר ר' ברכיה בוא וראה שלמעלה אין עושין מחלוקות (עונשין) אלא בבן עשרים שנה, אבל בב"ד של מטה בן שתים עשרה שנה, ובמחלוקתו של קרח אפילו בן יומו שנאמר ונשיהם ובניהם וטפם. ומי גרם לקרח שבלעתו הארץ אלא ע"י שהחזיק ידיו עם עוברי עבירה (עי' במדבר רבה פי"ח). ד') והשומע ליצרו בשעת כעסו מנין, מיהויקים מלך יהודה שקרא ברוך בן נריה הסופר את המגילה לפניו ושרפה יהויקים, שנאמר ויהי כקרוא אליקים שלש דלתות וארבע יקרענה בתער הסופר, מהו שלש וארבע? אותם הפסוקים הראשונים ממגילת איכה, כשהגיע לפסוק החמישי שהוא היו צריה לראש, מיד לקח יהויקים אותה ושרפה באש שנאמר ויקרענה בתער הסופר והשלך על האח, הא למדת שכל השומע ליצרו בשעת כעסו מרחיק את הישועה (עי' איכה רבתי). ה') והרודף אחר שררה, מנין מנבל הכרמלי שהיה נבל והיה מבית כלב משבט יהודה שנאמר ואיש במעון בכרמל והאיש גדול מאד, אמר נבל לית בר טובין סניאין מנאי שנאמר ובני חצרון ירחמאל ואת רם ואת כליבי הוא ירחמאל קדמוי אלא שנשא אשה גויה להתעטר בה דכתיב ותהי אשה אחרת לירחמאל ושמה עטרה היא אם אונם, ורם הוליד את עמינדב ובועז לקח את רות המואביה, אבל אני אין בזרעי דופי, וכשבאו נערי דוד לשאל בשלומו שנאמר ואמרתם כה לחי ואתה שלום וביתך שלום, ומהו לחי כחי לקיים השלום, מיד ויען נבל את עבדי דוד ויאמר מי דוד ומי בן ישי, שהיה רודף אחר שררה ולא היה חושב אדם אלא הוא, וכתיב ויהי כעשרת הימים ויגוף ה' את נבל וימות, הא למדת שכל הרודף אחר הכבוד מרחיק את הישועה (עי' ירוש' סנהדרין פ"ב). ו') והסותר דברי תורה מנין שנאמר כי דבר ה' בזה וגו'. ז') והעובר עבירה ומתירה לעצמו, שנאמר במנשה בן חזקיה בימים ההם חלה חזקיהו למות, מה כתיב בתריה כי מת אתה ולא תחיה, מת בעוה"ז ולא תחיה בעוה"ב, אמר לו למה, א"ל משום דלא נסיבת אינתתא ולא הוה לך בנין, א"ל לית חמית אנא דאנא מקיים בנין בישראל, א"ל סב ברתי דלמא מני ומנך קיים

בר נש טב, שנאמר וכילי כליו רעים ([1]). אמר חזקיה לישעיה לית לך אנא שמע ולא למילך אנא שמע, א"ל למה, א"ל שאמר לי זקני עם ראית חלומות רעות ונזרות רעות הוי קופץ לשלשה דברים לצדקה ולתפלה ולתשובה, ושלשתם בפסוק אחד ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם וגו', באותה שעה ויסב חזקיה את פניו אל הקיר (עי' ברכות י'. ירוש' סנהדרין פ"י) וכו', ויהי דבר ה' אל ישעיה הנביא לאמר לך ואמרת אל חזקיה וגו' שמעתי את תפלתך וגו' א"ל (ישעיה לקב"ה) כדין אמרית ליה הכין וכדין אנא אימר ליה הכין; א"ל גברא רבה הוא ולית הוא מהימנתי, א"ל ענוון סגין הוא והוא מהימן לך ולא עוד אלא עדיין לא יצא קול הברה בעיר, שנאמר והוא לא יצא אל החצר התיכונה העיר כתיב. וכד קם מנשה הוה פרי חורי ישעיה (רץ ורדף אחריו) בעי מקטלוניה משום דאמר כי איש טמא שפתים אנכי ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, א"ל מנשה הקב"ה אמר כי עם קדוש אתה לה' אלהיך ואתה אומר בתוך עם טמא שפתים, הרי אתה חייב מיתה, ערק ואזל ועל בגו ארזא, כד איתמלא ארזא מניה לא אתחמי מניה אלא ציצית דטליתא אזל ואמרו ליה למנשה, אמר להו כשרין ליה אילנא ונשרו ארזא ושדא ארישיה, נגיד מכאן ומכאן, אמר מנשה כתיב ולא אבה ה' לסלוח, וא"ת עד שלא חזר בו, והכתיב מלבד חטאת מנשה, וא"ת עד שלא עשה תשובה, והכתיב כי הוא אמון הרבה אשמה (דהי"ב ל"ג) וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלם פה לפה (מ"ב כ"א) וכי אפשר לירושלם למלאות אותה בשר ודם דם נקי פה לפה? אלא מלמד שהרג את ישעיה שהיה שקול כמשה דכתיב ביה פה אל פה אדבר בו. ובמנשה כתיב ויאמר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו, הא למדת שהעובר עבירה ומתירא לעצמו מרחיק את הישועה. ח') והמואס באהרים מנין מאנשי ירושלם, מתוך שהיתה בהן חכמה יתירה היו מואסין בבני אדם, ולא עוד אלא כשהיה ירושלמי נכנס לעיר היו מציעין לו קתדרה של זהב ומושיבין אותו עליה ונעשין אגודה לשמוע חכמתו, וממה שהיתה בהן חכמה יתירה היו מואסין בבני אדם, הא למדת שכל המואס באחרים מרחיק את הישועה (עי' איכה רבתי פסוק רבתי בגוים). ט') והעוזר לרעה מנין, ממרגלים שנאמר ויוציאו את דבת הארץ. י') והשמח לאד מנין מאנשי ביתר דתניא שלש שנים ומחצה היה אדרינוס קיסר מקיף על ביתר שהיתה יושבת בשלוה לאחר חורבן הבית, ולמה חרבה ע"י שהדליקו נרות על חורבן הבית, ולמה, שהיו בו לויטי (בוליוטי) ירושלם יושבין באמצע המדינה וכשהיו אנשי ביתר עולין לרגל היו הם קוראין לאחד מהם ואמרין ליה שמעין עלך דאת בעי מתעבדא ארכיסטוס ובוליסטוס, והוא אומר אין בדעתי כן; בגין שמענא עלך דאת בעי מזבין אוסיא דידך, והוא אומר אין בדעתי כן; מה את בעי מן הדין, כתוב ואנן חתמינן והוו משלחין אונייתא לבר ביתיה ואמרין ליה אי בעי פלוני למיעל לאוסיא דידיה לא שבקינן ליה; דהא זבנא גבן לפלוני בסהדין וכד ההוא גברא חזר לביתיה למעל לאוסיא דידיה לא הוי שבקינן ליה, והוו קריין עליה ההוא פסוקא צדו צעדינו מלכת ברחובותינו, צדו צעדיו דההוא גברא, קרוב קיצא דההוא ביתא, אף אינון לא נפקת להון טב שנאמר ושמח לאד לא ינקה, וכתיב בנפול אויבך אל תשמח. בתר תלת שני ופלגא בעי אדריינוס למיהדר לביתיה, אמר ליה חד כותאי לא תיזיל עד דאנא חזי מיעבד דמשלמא לך מדינתא, והוה תמן ר' אלעזר בן המודעי יושב על השק ועל האפר ועוסק בתפלה ובתענית בכל יום ואומר לפני הקב"ה רבש"ע אל תשב בדין עם בניך היום הזה, והיה בה מישראל כפלים כיוצאי מצרים שולפי חרב, והיו שם ארבע מאות ושמונים בתי מדרשות ובתי כנסיות, והיה שם בר כוזיבא והיו לו מאתים אלף מקוטעי אצבע, שלחו לו חכמים ואמרו לו עד מתי אתה עושה בישראל בעלי מומין, שלח ואמר להן וכי היך לבודקן ([2]), אמרו לו כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן הלבנון בריצתו אל יכתב באסרטיא דידך, והיו לו מאתים אלף תולשי ארזים ומאתים אלף תוקעי קרנות. על האי כותאי בבוביא (שער) אתא ואשכח לר"א קאים ומצלי, עביד גרמיה לחיש בגו אודניה, וכד חמוניה בגו מדינתא ונסבין יתיה לבר כוזיבא אמרין ליה חזינן להדין כותאי דקא משתעי להדין חביבך ר"א בעי לאשלמא מדינתא, א"ל בר כוזיבא לר"א מה אמרת להדין כותאי ומה אמר לך, א"ל ולא כלום, יהב ליה בתוך וקטליה (לר"א), יצאתה בת קול ואמרה הוי רועה האליל עוזבי הצאן על זרועו ועל ימינו, הרגו זרועו של ר"א המודעי שהוא זרועו של כל ישראל, לפיכך זרועו של אותו רשע ייבש ועין ימינו יכהה, מיד נלכדה ביתר ונהרג בר כוזיבא ואייתי רישיה דבר כוזיבא לאדריינוס, אמר להון מאן הוא דקטליה אמרו ליה חד בר כותאי אנא דקטלתיה, אמר אייתי לי פטומיה דביתיה אזלין ואייתו ליה פטומי אשכח חד חכינא דכריכא עלויה, אמר אלמלא אלהיא דקטליה מאן יכול קטליה ליה, קרא עליו אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם, הא למדת שהמשמח לאד לא ינקה מפני שמרחיק את הישועה (עי' איכה רבתי פסוק בלע ה' וירוש' תענית פ"ד). י"א) והתוהה על הטובה מנין מיונתן שאמר אלו לא עשיתי טובה עם דוד לא היה יוצא על אבי להורגו, הא למדת שהתוהה על הטובה מרחיק את הישועה. י"ב) והמבקש דבר שאינו ראוי לו מנין מעוזיהו מלך יהודה שזעף וביקש כהונה גדולה ונכנס לפנים הארון להקטיר קטרת ויצא מצורע עד יום מותו, שנאמר וינגע

(1) וגו' ונדיב וגו' ר"ל כי מרע יצא רע ומטוב טוב.
(2) לדעת שהן אמיצי לב.

ה׳ את המלך, הא למדת שהמבקש דבר שאין ראוי לו מרחיק את הישועה. י״ג) והמרפה ידים חזקות, מנין מאחאב שריפה ידיהן של ישראל לאביהן שבשמים בימי חזאל מלך ארם. י״ד) והמתחבר בצלה של ע״ז, מנין ששאלו חכמים לר׳ שמואל בן נחמן מפני מה כומר לע״ז היה מאריך ימים (3), אמר להם מפני שעינו צרה בע״ז שלו ולפיכך מאריך ימים, והיאך כד הוי בר נש מייתא תור או אימר לע״ז אמר ליה פייס עלי לע״ז, הוה אמר ליה מה זו מועילה לך. והוה אמר ליה זיל אייתי לה חד פינך דסלת ועשרה רביעית יין ואנא מפייס עלך, אזל אייתין לה. ואינון אכלין תוריהון ואמריהון לקבליהו, והוה אמר ליה מה מועילה זו שאתה מביא לה או לאו, כי לא מטיבה ולא מריעה ולא שומעת ולא מדברת ולא רואה שנאמר עינים להם ולא יראון וגו׳. חדא זימנא אתא חד בר פחון אמר ליה אם אינה מועילה כלום מה עביד את הכא, אמר בדיל חיי נפשאי, כיון שראה דוד ששבואל אוהב ממון מנה אותו על כל אוצרותיו שנאמר ושבואל בן גרשום בן מנשה נגיד על כל האוצרות, אם זה בן משה ואם לאו בן מנשה, והלא יהונתן שמו ולמה נקרא שמו שבואל ששב לאל בכל לבו, כיון שמת דוד ושלמה הוה מלך והחליף סנקליטין שלו והחליפו עמו וחזר לקלקולו הראשון, שנאמר ונביא אחד זקן יושב בבית אל ואומרים זה יהונתן בן גרשום, הא למדת שכל המתחבר לע״ז פעמים גוי פעמים ישראל מרחיק את הישועה. ט״ו) והמקבל מתנות מאו״ה מנין מגחזי שנאמר ויאמר לא לבי הלך וגו׳. ט״ז) המשגה עור בדרך, מנין מירבעם כשמלך על ישראל התחיל לפתותם ואמר להם בואו ונשתחוו לע״ז. אמרו רבותינו לא בא הכתוב להזכיר גנויין של ישראל, אלא את מוצא כשמלך ירבעם אתו ישראל לגביה בפני רמשא, א״ל קום עבוד ע״ז, אמר להון כדין רמשא הוא, אית דאישתו ואית דלא אישתו, בליליא כל עמא משתכרין, אלא אי אתון בעין אתו לצפרא, שנאמר כי קרבו כתנור לבם בארבם כל הלילה ישן, בצפרא אתו לגביה א״ל עביד לן ע״ז, אמר להון כדין אנא ידע דאתון בעין ע״ז אלא אנא דחיל מסנהדרין דלכון דאינון קטלין לי, אמרין ליה אנחנו קטלין לון, שנאמר כלם יחמו כתנור ואכלו את שופטיהם מיד עשה ירבעם שני עגלים של זהב ושם האחד בבית אל והאחד בדן, והיה בידו למחות ולא מיחה, הרי אתה אומר שכל המשגה עור בדרך מרחיק את הישועה (ירוש׳ ע״ז פ״א). י״ז) והלוה ואינו משלם, מנין שנאמר לוה רשע ולא ישלם, אחד לוה מן האדם ואחד לוה מן המקום. י״ח) ומי שהוא פורץ בדברים מזוהמין, מנין שנאמר ולרשע אמר אלהים מה לך. י״ט) והמכסה פשעיו ומתירן, מנין א״ר שמואל בר נחמני שמואל לבוש חלף ישראל (?) ועמד ואמר לפני הקב״ה רבש״ע כלום אתה דן את האדם אלא על שאינו אומר לפניך חטאתי שנאמר הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי ואלו אומרים לפניך חטאנו שנאמר כי יספנו על כל חטאתינו רעה לפיכך מחול להם. כ׳) המטמין עדות, מנין שנאמר ראיתי את ה׳ נצב על המזבח ויאמר הך הכפתור וירעשו הספים וגו׳. כ״א) השולח יד בפקדון ב״ש אומרים ילקה בחסר ויתר וכו׳. מעשה היה בימי שלמה בג׳ יהודים שהיו מהלכין בדרך בע״ש וקדש עליהם היום ושמו כיס שלהן במקום אחד, ובא אחד מהן בשבת וגנב הממון, ומוצאי שבת בקשו את כיסהון ולא מצאו והלכו לפני המלך ונמצא הגנב וכו׳. כ״ב) והמבעט ביסורין שנאמר ימהר יחישה מעשהו וגו׳. כ״ג) והמואס בדין תורה, מנין שנאמר כה אמר ה׳ מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי, אבותיכם לא מצאו בי עול ואתם מצאתם בי עול ח״ו שנאמר אל אמונה ואין עול. כ״ד) הכופר בתחית המתים מנין, דתניא מעשה באחד מבעלי ישראל מטבריה דמאית ליה הך תינוק, על ר׳ שמעון בן חלפתא כדי למנחמיה אמר ה׳ נתן וה׳ לקח דידך הוא לעלמא דאתא, והוה תמן מין אחד אמר ליה מה את נחים ליה תנחומין של הבל, לא כתיב תרועם בשבט ברזל ככלי יוצר תנפצם, מה כלי יוצר שנשבר אין לא תקנה לא ע״י נפיחה וכו׳, חזר ר״ש וחזר ואמר לו שוטה שבעולם והרי כלי זכוכית נפיחתו של בשר ודם אם נשבר יש לו תקנה ע״י יוצר ויכול הוא להחזירו, בניו שהיא נפיחתו של הקב״ה על אחת כו״כ, שנאמר תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה וכתוב ע״י יחזקאל ויהי קול כהנבאי והנה רעש ותקרבו העצמות עצם אל עצמו וגו׳.

חסלת בנל״כ ואע״י

ישמעאל: אגדת רבי ישמעאל, נוסדה לפרש הפסוק הסתום והחתום בדניאל שבועים שבעים נחתך על עמך ועל עיר קדשך (ט׳ ב״ד), ע״י החזיון שראה רבי ישמעאל כהן גדול הנודע בספר היכלות לרואה חזיונות בחדרי הרקיע, ואגדות כאלה יחסו לר״י כ״ג. ע״ע היכלות. מחבר האגדה לא נודע לנו אך זמנו קדום מהמאה השמינית כי מבוארת בה מלחמת הישמעאלים עם הנוצרים, גם מיחד המחבר את שנת שבע מאות לחרבן הבית (769) לקץ הגלות וזמן הגאולה, וא״כ קדם לזה איזה זמן. האגדה הזאת היא מעין האגדות על המשיח, כמו האגדה מעשר אותות משיח (ע״ע). אגדת ר׳ ישמעאל נדפסה ע״י רמ״ח הורוויץ בספרו בית עקד האגדות מכ״י מינכען על דניאל על הפסוק שבועים וחצי ובסופו כתוב „זהו מדרשו ואני אומר עיקר סודות הגאולה כמו שאמור למעלת גכו׳״, ונכתב בשנת ד״א תתקצ״ג (1233).

---

(3) והוא היה שבואל בן גרשום; עי׳ ירוש׳ ברכות פ״ט וסנהדרין פי״א.

אגדת רבי ישמעאל

[בית עקד האגדות ח"א 59]

אמר רבי ישמעאל אני נתתי לבי לדרוש ולתור בחכמה ולחשב מועדים וזמנים רגעים וקצים ועידן עידנין ומועד ומועדים, ונתתי את פני לקדוש עליות, בתפלה ובתחנונים ובצום ובשק ובמספד, וכן הייתי מתפלל ואומר ה' אלהים צבאות אלהי ישראל עד מתי אנו זנוחים פרוצים עשוים ללעג ולקלס בין העמים כל רואינו ילעיגו לנו ויאמרו אלו הם עם ה', למה הכם למה השליכם מעל פניו, על גודל עונם ועוצם חטאתם הנה הוא תועבם וגועלם והרחיקם מעל פניו ואינו עתיד לשובבם עוד. אמר רבי ישמעאל כך סח לי אכתריאל יה י"י אלהי ישראל, ידידי ישמעאל תדע לך שלא נתתי לכל האומות לשעבד בישראל אלא יום אחד בעולם הזה על ידי שעזבוני והשחיתו לעבוד לאלהים אחרים והעמידו צלם בביתי, ורחקו את שכינתי ממני אשר נשבעתי לשכן את שמי לעולם, והכעיסוני והמירוני המה ומלכיהם ושריהם וכהניהם ונביאיהם, והיו שבע מאות שנה חלוקין מעלי ונשבעתי שאני מכניעם תחות פרזלא וכספא, ושריהם יהרוגו ומלכיהם ישחיתו, בחוריהם ישכילו ועולליהם ירטשו, ועל זקניהם יכבידו עולם ויגורו עליהם עד שהם נימוקים בעוונם ובעון אבותיהם או שהם שבים אלי או שהקץ מתמלא (1), לכך שלחתי אליהם ביד עבדי הנביאים שאני עתיד לפקוד עליהם את ימי הבעלים אשר הקטירו להם, וכשם שהכעיסוני שבע מאות שנה כך אני עתיד להכעיסם ולהקניאם בגוי נבל ובגוי אשר לא חלקתי לו מלכות (2), ביום שהעליתי גורלות על כל העמים יען וביען. אמר ר' ישמעאל כששמעתי יען וביען רפו ידיי ונפלתי מלא קומתי על פני ונבעתתי וכח לא היה בי לא לדבר ולא לענות, מיד נענה לי מטטרון שר הפנים ואמר לי ידידי קום ועמוד וחזק את מתניך והבין והשכיל בדברים אשר ידבר אליך (ה') ושמעתי קול יוצא מבין שני הכרובים ויאמר ידידי ישמעאל אל תירא שאין אני פורע מהם מדה במדה, שאני יודע שאין בהם כח לעמוד אלא שאני עושה למען שמי ואני נותן מחלוקת בין האומות ואיבה גדולה בין אדום ובין ישמעאל כדי שיתגרו אלו עם אלו ולא יכלו את עמי ישראל. אמר ר' ישמעאל ישבתי והייתי מחשב בחשבון שניתן לי בפעם ראשונה וחשבתי לבבל שבעים שנה ולמדו חמשים ושתים וליון מאה ושמונים (3) ובאדום לא עלה לי חשבון עד שעמדתי באותה תפלה ובאותו תענית שהתנפלתי בראשונה ימים כימים, מיד שמעתי בת קול יוצאה ואומרת ידידי ישמעאל תדע לך שאם ישראל עושין תשובה מיד נגאלין שכן התויתי (4) לישעיה בשובה ונחת תרשעון. השבתי דבר בלפי הדיבור ואמרתי זה קץ מלכות המרשעת הזאת ואינו יכול להתגלות, שמעתי בת קול יוצאה ואומרת ידידי ישמעאל לקץ מלאת בנין בית מלכי פרס (5) שבע מאות שנה יתמו הכל מעל פני כל הארץ, יתמו הוא מירוק העוונות, כשם שעזבוני שבע מאות שנה ועבדו לבעלים כן אעזבם אף אני ואנטשם ביד אכזרים שבע מאות שנה, ואין להם מושיע לא כהן או מורה, לא נביא ולא מלך, לא נגיד ולא שר, עד שהם חוזרים ושבים בתשובה ובתפלה ובתחנונים והם מבקשים את פניי, וגם אמצא להם והשיבותים אל אדמתם. השבתי דבר כלפי הדיבור ואמרתי אם אינם עושים תשובה אינם נגאלים לעולם? א"ל אני אעמיד עליהם מלך שיהיו גזרותיו קשות מהמן ועל כרחו שלא בטובתן הן שבים אלי, והוא מלך עז פנים ומבין חדות, ומילין לצד עילאה ימלל ולקדושי עליונים יבלה ויסבר להשניא זימנין ודת ויתיהבון בידיה עד עידן עדנין ופלג עידן. אמר ר' ישמעאל אני הייתי מחשב בחשבון לבבל שבעים שנה וכו' ולאדום כענין שנאמר לעיל למלאות לחורבן הבית השני שבע מאות שנה, ובקרתי בספרים שסתם דניאל וחתם ומצאתי שכתוב שבע מאות שנה (שבועים שבעים) נחתך ונגזר על עמך ועל עיר הקודש, ובמלאתם יכלו ויתמו פושעים ויתמו חטאים ויכופר עון עם מעט, ויביא צדק עולמים את משיח שהיה ספון וחתום לכל הנביאים, וימשח את קדש הקדשים. ובמה שפירש (דניאל) שבועים שבעים נחתך על עמך ועל עיר קדשך. אלו שבועים ושבעים רמז לשבע מאות שנה הן, וכשהן כלין הן כלין לעת ערב, ומיד האור בא שנאמר והיה לעת ערב יהיה אור.

ישר ✦ ספר הישר, כולל סיפורים ומעשיות בסדר התורה אשר קרו מימות אדם הראשון עד אחר יציאת מצרים וקצת סיפורים מספר במדבר ודברים ויהושע עד ימי השופטים. יש מהקדמונים קורין לו „דברי הימים הארוך", ולפי דברי ההקדמה לספר הזה הוא מיתר הפליטה של ספרים הגנוזים בירושלם בזמן החורבן שהובאו לאשביליא בספרד. ונמצאו מהספר הזה י"ב העתקות, ונקרא „ספר הישר" לפי שכל דבריו הם על הסדר כמו המאורעות כמו שהיו בעולם בהקדמה ובאיחור, דבר דבר על מקומו ובזמנו, ואולם רוב האנשים רגילים לקרותו „ספר תולדות אדם". לפי בעל ההקדמה היו קוראין בספרד בליל פסח אחר ההגדה ענין יציאת מצרים מספר הישר. והולך וחושב י"ג תעליות של הספר הזה, וביניהם „שכל דורש שידרוש ברבים יביא ממנו הענינים בדרוש מה שלא פירשו המפרשים ובזה ימשך לב השומעים לדבריו, ועוד שכל הסוחרים והולכי דרכים שאין להם פנאי לתורה יקראו בו ויקבלו שכרם, כי בו שכר הנפש ותענוג הגוף שישמע

---

(1) עי' סנהדרין צ"ח. (2) היא מלכות ישמעאל. (3) עי' פרקי דר"א פל"ה ותנחומא פ' ויצא, ויק"ר פכ"ט. (4) נתתי אות ותו לסימן. (5) בית שני נבנה ע"י כורש מלך פרס

דברים מחודשים שלא נכתבו בשם ספר, ומזה יתבונן האדם לדעת השי"ת ולדבקה בו". הספר מיוחס ליוסף בן גוריון הכהן (כרמולי בזכרונות לב"י לשנת תר"ט סי' 19), ויש שחשבו שהוא ספר הישר שנזכר ביהושע מפני שמובא בו השירה המתחלה „אז ידבר יהושע את השירה הזאת ביום תת ה' את האמורי לפני יהושע" וכו' וכן חשב המעתיק האנגלי טהומאס איליוו שהוציאו לאור בלונדון בשנת 1750 בשם The Bôok of Yashar ואומר כי הוא ספר הישר הנזכר בכה"ק. אך כנראה נתחבר ספר הישר במאה התשיעית או העשירית בזמן הגאונים. המקורים שמהם שאב המחבר הם מדרשות חז"ל ספר יוסיפון, והגדות הערביים, גם ספור ויסעו (ע"ע) נמצא בו. ספר הישר נדפס ראשונה בניאפולי בשנת שי"ב ואח"כ בדפוסים שונים. ר' יוסף ב"ר שמואל הקטן מרבני ליוורנו מבאר בו דברים קשי ההבנה. ונעתק ללשון אשכנזית ע"י ר' יעקב ב"ר ירמיה מתתיהו הלוי וקרא לו תם וישר, ובסוף כל פרשה נשנה הקצור והמוסר היוצא ממנה, ובסופו קצת מעשיות מס' יוחסין וס' חרדים ותפלות ותחנות בל"א ועם ציורים יפים פפד"מ תס"ו. ונעתק גם ללשון רומית ע"י י"ג אביכט בשם Libro Recti, ועוד הפעם לאנגלית ע"י מ"מ נח בנויארק 1840, וגם ללשונות אחרות. ע"ע ישר באוצר ישראל.

יתברך: מדרש קטוע שהדפיס ר"א ווערטהיימער בספרו בתי מדרשות ח"א מכ"י ישן וקרא שמו „מדרש יתברך" מפני שאחר איזה שורות של כתב מחוק ומטושטש מתחיל בלשון „יתברך שמו" והוא חושב שהוא מן הפסיקתא זוטרתא המתחלת במאמרים רבים במלת יתברך.

מדרש יתברך

[בתי מדרשים ח"א 43]

יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שהוא חי וקיים לעלם ולעלמי עלמיא, וכן הוא אומר ואולם חי אני (במדבר י"ד) ואומר וה' אלהים אמת (ירמיה י'), רואה נולדות ויודע מה שעתיד להיות דכתיב מגיד מראשית אחרית (ישעיה מ"ו) ואין מי למחות בידו דכתיב ולא איתי די ימחא בידיה (דניאל ד'). וכן הוא אומר כאשר דבר מלך שלטון (קהלת ה') אלוה לא הקדימו אנוש... מתעלם ומסתתר מעין כל חי דכתיב אכן אתה אל מסתתר (ישעיה מ"ה) וכתיב יושב בסתר עליון, והכל גלוי לפניו דכתיב והוא גלא עמיקתא (דניאל ב'), מתעלם מתנשא מתהדר משתבח מתהלל וברוב עלילותיו מעלל דכתיב גדול העצה ורב העליליה (ירמיה ל"ב), וכתיב עמו עז ותושיה (איוב י"ב), גבור בכח, עמו זרוע וגבורה דכתיב לך זרוע עם גבורה, ואומר מכין הרים בכחו נאזר בגבורה, הנערץ בסוד קדושים הנכבד בשפלים והנשא ברמים, הנגבה במרומים הנאור בסביביו... הנהדר במלכותו, וממשלתו לעד, נצחו בכל דור, תקפו לנצח, זכרו לדור ודור עדי עד, הדרו בקודש אומצו מי יסחה (ישיח), עריצתו מי יתנה גדלו מי יספר, עלילותיו מי יבין, כחו מי יגיד גבורתו מי ימלל, מחשבתו מי יחקור, עשתנותיו מי יניא (יפר), ומי יבוא בסודו ומי יעמוד על רוב נסיו ונפלאותיו ורוב בריותיו שברא בעולמו, בים דרכו וים לא ראהו, במים שבילו ועקבותיו לא נודעו, באש יבא ופניו לא יראה, כי מעולם לא שלטה בו עין להודיע לכל שהוא אלוה ואין מבלעדיו, וכשהצדיקים עושים רצונו הם מוסיפין כח וגבורה, כמה את אמר ועתה יגדל נא כח ה' (במדבר י"ד) מה יגדל ישר כחו. וכן הוא אומר אמרו לאלהים מה נורא מעשיך (תהלים ס"ו), אמרו לפניו טאבא מה טבא אינון עובדין דידך מה דחילון אינון... דידך, מאן יכיל לשיזבי גרמיה מן יומא דדינא רבה, דכתיב מי יאמר זכיתי לבי וגו' (משלי כ') ואומר אנה אלך מרוחך וגו' אם אסק שמים וגו' ואומר אשר בידו נפש כל חי (איוב י"ב) ולא ברא הקב"ה עולמו אלא בשביל ישראל שיהיו יראים ממנו שנאמר למען תירא את ה', ואומר והאלהים עשה שיראו מלפניו (קהלת ג'), וכשהצדיקים עושים רצונו וכו' ואם לאו כביכול צור ילדך תשי, ואומר הגעתם ה' בדבריכם (מלאכי ב'), ואומר ולא אותי קראת יעקב (ישעיה מ"ג), כשישראל עושין רצונו של מקום הם עושים שמאל ימין שנאמר ימינך ה' נאדרי בכח, וכשאין ישראל עושין רצונו של מקום הם עושים ימין שמאל שנאמר השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה ב'). כשישראל עושים רצונו של מקום אין חימה לפניו שנאמר חימה אין לי (ישעיה כ"ז) וכשאין ישראל עושים רצונו של מקום כביכול חימה לפניו שנאמר וחרה אף ה'. כשישראל עושים רצונו של מקום אין שינה לפניו שנאמר הנה לא ינום ולא יישן, וכשאין ישראל עושים רש"מ כביכול ויקץ כישן ה' (תהלים ל"ד). כשישראל עושים רש"מ הוא נלחם להם שנאמר ה' ילחם לכם, וכשאין עושים רש"מ הוא נלחם בם שנאמר ויהפך להם לאויב הוא נלחם בם (ישעיה ס"ג). כשישראל עושים רש"מ רואה הקב"ה איזה צדיק יש באומות העולם ומביאו לדבקו בישראל, שכן את מוצא ביתרו שנתגייר על ידי משה, רחב על ידי יהושע, וכתיב בדוד הגתים שש מאות איש (ש"ב ט"ו), וכן אתה מוצא בשלמה שהרבה גרים נתגיירו על ידו שנאמר ויספר שלמה את כל האנשים הגרים וגו' (דהי"ב ב'), וכן אתה מוצא בימי מרדכי ואסתר שהרבה נתגיירו שנאמר ורבים מעמי הארץ מתיהדים, וכשאין ישראל עושים רש"מ רואה איזה צדיק בישראל ונוטלו שנאמר כי מפני הרעה נאסף הצדיק (ישעיה נ"ז). כשישראל עושים רש"מ רואה בצרתם שנאמר בכל צרתם לו (שם ס"ג ט'), ואין הקב"ה מדקדק עם כל אומה ולשון אלא עם ישראל בלבד, שנאמר רק אתכם ידעתי מכל וגו' (עמוס ג' ב'), ואפילו חס ושלום מבקשין ישראל לפרוק עולו מהם אין הקב"ה מניחן אלא מקבלים מלכותו עליהם בעל כרחם שנאמר והעולה על רוחכם וגו' (יחזקאל

כ׳) ואומר חי אני נאום ה׳ אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה וגו׳ (שם), ואין הקב״ה מניח את ישראל לעולם אלא מרחם עליהם כאב, שנאמר כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא וגו׳ (ירמיה ל״א) ואומר כרחם אב על בנים, המקום ירחם עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן.

כ

כהנא: מעשה ברב כהנא, הדפיסו ווערטהיימער בבתי מדרשות ח״ד דף ל״ה, מכ״י תימן הכולל לקוטים מענינים שונים, המעשה הוא אדות בנו של רב כהנא שנקרא „סליק״. והנה יש ארבעה אמוראים בשם רב כהנא, ונראה שהוא שהמעשה הזה מיוחס לרב כהנא השני שהיה תלמידו של רב וחברו של רב הונא, והוא עלה מבבל לא״י כי היה נאנס לברוח מאימת המלכות (עי׳ ירוש׳ ברכות פ״ב ח׳). ובהיותו בא״י שאל את ר׳ יוחנן איש שאמו מבזתו ואשת אביו מכבדתו לאיזה מהן ילך (שם) וכוונתו היתה על א״י לעומת בבל. ואפשר שדבר זה גרם לבעל האגדה לחבר מעשה ברב כהנא המדבר אדות בנו שלא רצתה אמו להפרד ממנו לתתו בחדר ללמוד תורה.

מעשה ברב כהנא

[בתי מדרשות ח״ד]

מעשה ברב כהנא שנתן לו הקב״ה בן ושמו סליק, והיה בן חמש שנים, תפש אביו בידו להוציאו מן הבית ללמוד תורה, אמרה לו אמו של תינוק לאיזה מקום אתה מוליך את בני, אמר לה אמסרנו למי שילמדנו תורה, אמרה לו טוב לנו שנמות שנינו ולא נראה כפרידת בנינו, אינו יוצא ולא ילמוד תורה ולא יעשה מלאכה, א״ל בעלה מהרי תני כתובתך ואקרענה ואשלם מה שבתוכה, אמרה היא מה מום ראית בי כי תגרשני והלא כתיב והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר (דברים כ״ד), השיב בעלה ואמר אין מום גדול מזה כי תמנעי את בני ממים חיים, ואין מים אלא תורה שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ״ה), ונאמר כי חיים הם למוצאיהם (משלי ד׳), אמרה האשה נעשה פשרה אני ואתה, אמר כיצד, אמרה תצא לשוק ותמצא לנו רב מובהק, ונעשה עמו תנאי על ימים ושנים רבים [שילמדו בביתנו] ולא יצא מן הבית, ואני אשרת אותו ואפלא את כליו וארחץ בתליו, מיד רצה הבעל לשוק ומצא חכם מטיל ציצית בשבעה חוליות, אמר לו שלום עליך רבי, אמר לו עליך שלום אדוני, א״ל מה שמך, אמר לו אליעזר זעירי שמי, א״ל יש לך אשה ובנים אמר הן והרי הם עומדים כנגדי, אשתי מרי תורה היא שנאמר ראה חיים עם האשה אשר אהבת (קהלת ט׳) ובני אדוני הם התלמידים, אלו בעלי תורה. וכן חייב האדם ללמד את בנו תורה כשיהיה כבן שש כבן שבע שנאמר עם ז״ו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיה מ״ג). מיד אמרה האשה אתה [תלמד את בני בביתי] ולא יצא סליק בני מפתח ביתי. אמר האיש אני מקבל עלי. מיד כתב רב כהנא שטר לרבי אליעזר, ור״א כתב שטר לרב כהנא, ולמד את סליק בנו, ומעת שיצא מבטן אמו לא יצא מפתח ביתו עד שלמד כ״ה שנה ונעשה בן ל׳ שנה, ופרע רב כהנא לרבי אליעזר זעירי אלף משקל זהב.

ויצא סליק מלובש במלבושים נאים והלך לראות בשוקים עד שנרעב ונצמא, שמע מוכר המים צועק ואומר בקבוק מסובך במי ורד ומשפך מים קרים על נפש עיפה בקסקס (מטבע) אחד [ומבני משפחתו היה], אשרי שותהו! רמז סליק למוכר המים, כשבא אצלו אמר השקני, אמר לו תן קסקס ושתה מים, אמר אני חכם ולא תשקני?! אמר אם חכמת חכמת לך, אמר אני בן שלשים שנה הוגה בתורה ולא תשקני! אמר אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת, אתה בראך אלהים להגות בתורה ואני בראני אלהים לשאוב המים ולסבול על כתפי ולמכור ולפרנס בני ביתי, מיד עמד סליק והלך לביתו בפחי נפש וקרע בגדיו והוליך אותן לפני אביו ואמו, ואמר אבי! כל התלמוד אינו שוה קסקס דמי מים, ועתה הרשני לצאת לצאת לרשות (למלאכה) אחרת. כתיב טוב ארך אפים מגבור (משלי ט״ז) זה רב כהנא, שלא צעק ולא בעט על בנו אלא אמר אל תרצה את חבירך בשעת כעסו, אמר סליק בני רצונך שתצא לרשות אחרת? אמר הן, אמר לו הביא לי זה הארגז ותפתחהו ותן לי מתוכו כלי קטן של כסף, מיד הביאו לו, ופתחו אביו והוציא ממנו מרגלית יפה אדומה גלויה ומפורסמת, אמר בני קח את המרגלית ותראנה בשוק של מוכרי חוליות קטנות שהם משיחים אותם באבר ובזכוכית ותראה כמה ידמוהו ואל תמכרנה להם, ותלך אח״כ אצל שוק

של מרגלית. והרי הן עשר חוליות שתמכור ותביא חציה (ממחירם) לי ולזקנתי וחציה לך, שבני משפחתך לא חסו עליך על בקסקס די מים, משפחה אחרת על אחת כו"כ שלא יחוסו על כבודך. כשתמכור המרגלית תקח חלקך והם יקבלוך, כי הכסף יענה את הכל. הלך בה (במרגלית) סליק לשוק מוכרי חוליות של נזמים שהם משוחים באבר וזכוכית, ודימוה המוכרים סלע מצרי של כסף, וכיסה אותה ולא מכר אותה להם, הלך בה אצל השוק של מרגלית נתן לו האחד אלף שקל זהב ולא מכר, וכן השני וכן השלישי, עד שקנה אותה העשירי באלפים וחמש מאות משקל זהב, והלך לבית וקרא לאביו בוא ונחלק דמי המרגלית אני ואתה, אמר לו בני לא נתתי לך מרגלית למוכרה אלא ללמד לך דעת, דע בני.., (1).

כונן: מדרש כונן, ע"ש הפסוק שמתחיל בו ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, ונקרא ג"כ ברייתא דמעשה בראשית, כי מדבר מנפלאות מעשה בראשית ומעשה מרכבה. בעל רב פעלים משער כי מדרש כונן חבר האמורא שמואל בר פלוגתיה דרב, מפני שבכל המדרש לא נזכר שום תנא ואמורא, ובמעשה מרכבה נזכר אמר שמואל ב' זרועות הללו למה וכו' ובזה בא להודיע לנו שהוא המחבר כמו שאמרו ז"ל א"ר הונא מאן תנא מדות ראב"י היא דתנן עזרת נשים היתה אורך וכו' מערבית דרומית אראב"י שכחתי מה היתה משמשת וכו' (יומא ט"ז), וכן בחולין מעשה באחד שזימן ג' אורחים בשני בצורת וכו' אמר ראב"י על דבר זה נהרגו וכו' שראב"י סדר וחבר מסכת ד"א רבה, וכן נמשכו אחר זה הסדר המחברים הקדמונים בזמן הגאונים, שבאמצע החבור מצאנו ראינו אמר המחבר פלוני, וכן בא בפסיקתא רבתי אמר ר"א בר טוביה והוא להודיע שם המחבר, וכונת לבם למעלה למשכיל כדי שיהיו שפתותיו דובבות בקבר עכ"ל (רב פעלים 69).

מדרש כונן הוא אחד מהמדרשים העתיקים והוא קובץ מאיזה מדרשים קטנים אשר נתחברו יחד. החלק הראשון הוא על בריאת העולם בששת ימי בראשית והתורה שקדמה לבריאה, החלק השני הוא על מידת העולם וארבע פנות העולם וגן עדן וגיהנם. החלק השלישי הוא על ישראל ותקופות השנה. הוא חושב מדת הארץ מהלך ת"ק שנה ורמז מהפסוק אשר נשבע לאבותיכם כימי השמים על הארץ, ושנות האבות ת"ק שנה: אברהם קע"ה יצחק ק"פ ויעקב קמ"ז, הרי תק"ב ופורתא לא דק. מדרש כונן נדפס בס' ארזי לבנון ויניציא שס"א, פפד"מ תע"ט, ברלין תפ"ד, שקלאוו תקמ"ג, גם בקבוץ בית בית המדרש ליעלינעק ח"ב. נטעי נעמנים, ווילנא תקצ"ו ע"ע ה' בחכמה יסד ארץ.

מדרש כונן

[מס' ארזי לבנון]

כתיב ה' בחכמה יסד ארץ זו תורה, תורה זו אנה שמה ואנה היתה, למה נקרא שמה תורה מפני שירדה הוראה לעולם, ועוד נקרא שמה תורה שהיא בגימטריא תרי"א וב' דברות אנכי ולא יהיה לך ששמעו מפי הבורא הרי תרי"ג. וכן כתיב תורה צוה לנו משה. ד"א תורה בלשון יון קורין למראה ודמות תוריאה כלומר שהיתה סתומה ואח"כ נראית וניתנה לישראל, והיתה גנוזה בעליונים קודם שנבראו שמים וארץ, ומה שמה היה, אמון שמה דכתיב ואהיה אצלו אמון, ושמא תאמר שהיתה כתובה על ספר, עדיין לא נבראת בהמה וחיה לפשוט ממנה עור לעשות גויל להכתב עליו, וא"ת על כסף וזהב או מיני מתכות עדיין לא נבראו ולא נזדככו ולא פענחו בעולם, וא"ת על לוח עץ עדיין לא נבראו האילנות בעולם, ועל מה היתה כתובה ובמה היתה כתובה? באש שחורה על גבי אש לבנה, והיתה קשורה בזרוע של הקב"ה, שנאמר אש דת למו וגו' [ונאמר מעונה אלהי קדם ומתחת זרועות עולם], כיון שנסתכל הקב"ה הביט כאן וכאן ואין מלאך בשמים [ואין אדם בארץ] ונתאוה לבראות עולם לעשות אדם להתעסק בתורה שנאמר והוא באחד ומי ישיבנו וגו', ונתיעץ עם התורה שהיא חכמה לבראות עולם שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ וגו'. בדעתו תהומות נבקעו ושחקים ירעפו טל. חכמה בגימטריא ע"ג שמות, ח' שמונה כ' עשרים מ' ארבעים ה' חמשה הרי ע"ג שמות חקוקים על זרועו של הקב"ה, באחד מהם נברא האור באחד אש ובאחד מים הרי ג' נשארו מהם ע' שמות, ועל כל שם ושם יכול לבראות עולם כזה. ובהם עתיד לבראות עולמות כמה וכמה להנחיל לצדיקים לעתיד לבא, להרחיב בהם גבולם ולמלאות בהם אוצרותם שנאמר להנחיל אוהבי יש וגו'. מה עשה נטל את התורה ופתח אותה ונטל ממנה שם אחד שלא נמסר לכל בריה שנאמר זה שמי לעלם חסר וי"ו כתיב לשון העלמה, והציק והטיף ממנו ג' טפות אל הים ונתמלאה כולה מים, ורוח הקודש ושכינת הקודש של הבורא מרחפת ומנשבת עליו שנאמר ורוח אלהים וגו'. פתח התורה ונטל ממנה שם שני והוציא משם ג' טפות של אורה, אחת לאור עוה"ז ואחת לאור עוה"ב, ואחת לאור התורה. אחת לאור עוה"ז שנאמר ויאמר אלקים יהי אור, אחת לאור עוה"ב שנאמר קומי אורי וגו', אחת לאור התורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור. פתח התורה והוציא שם שלישי והוציא ממנו ג' טפות של אש והוסק ממנו כל העולם כלו מאותו האש חוץ מאש בני אדם שנאמר מימינו אש דת למו, ונתמלא כל העולם כלו מים ואורה ואש. כיון שראה הקב"ה מימינו אש ומשמאלו אורה ומתחתיו מים נטלן וערבן שנים שנים ונטל אש ומים וערבן זה בזה ועשה מהם שמים, נטל

(1) הסוף חסר מכ"י, והנמשל הוא כי לכל סחורה וסחורה צריכין מבינים ומומחים, וכמו שמוכרי חוליות אינם מבינים ערך המרגלית כן מוכר המים אינו מבין חין ערך התורה.

מים ואורה וערבן זה עם זה ועשה מהם סוכה של חושך ועגני כבוד שנאמר ישת חושך סתרו סביבותיו סוכתו וגו׳, נטל אורה ואש וערבן ביחד ועשה מהן חיות הקודש ואמר לשמים התמתחו כאהל והיו נמתחין מעצמן שנאמר הנוטה כדוק שמים וגו׳ עד שאמר להם הקב״ה די. התחיל הקב״ה לעמוד באורה ושכינתו בעליונים וסגר בעד האופל וחתם ונעל חלונותיו. אמר הקב״ה אור זה ראוי להגניזו ואם לא נגלהו לבשר ודם הוא הולך חושך, אם אגלה שניהם כאחד נמצאו מלאכי השרת רואין ואינן נראין, ואם נתערב שניהם לזווגם אין אורם שוה כאחד (1), אלא אפריד ואטול האור מן החושך, ויהי האור שרוי אצלי שנאמר ונהורא עמיה שרא, והחושך ישכון למטה שנאמר וחשך על פני תהום, ונאמר וירא אלקים את האור כי טוב ויבדל אלקים וגו׳, ויקרא אלקים לאור יום וגו׳. יום ראשון נטל גוש של שלג מתחת כסא הכבוד וזרק על פני המים באמצעו של עולם ונעשה ארץ, שנאמר כי לשלג יאמר הוי ארץ, ולקח אבן שתיה וירה אותה במקום בית המקדש ונתיסד עליה העולם שנאמר או מי ירה אבן פינתה, וקרא לארץ ועמדה במקומה כדי שלא תזוז לא לכאן ולא לכאן כאניה בפלגוס, שנאמר אל אלקים י״י דבר ויקרא ארץ. וכיון שזרח אורו, על ארץ ישראל זרח תחלה, ומשם האיר לכל העולם כולו, שנאמר מציון מכלל יופי אלקים הופיע. כיצד האירו? לבש טליתו ונתעטף באורו והאיר לעולם שנאמר עוטה אור כשלמה וגו׳. והיו המים כל אותו היום מכסין את הארץ והיתה מתמוגגת עד שלבש לבוש גיאות ונתראה כבודו שנאמר ה׳ מלך גאות לבש וגו׳, וחגר מחגורת של עוז והעמידה בעוזו שנאמר ה׳ עוז התאזר אף תכון וגו׳. יום ב׳ אמר יהי רקיע בתוך המים וגו׳ אמר למים התפלגו לשני חצאים ותעלו חצייכם למעלה וחצייכם למטה, וזדו ועלו כלם למעלה, אמר להם הקב״ה אני אמרתי לכם עלו חצייכם למטה ואתם עליתם כולכם למעלה, אמרו המים לא נרד, כך העיזו לפני הבורא ולכך נקראו מים עזים שנאמר ובמים עזים נתיבה. מה עשה הקב״ה הושיט אצבעו וקרעם לשני חלקים ונפלו חצים למטה בעל כרחם, הה״ד ויאמר אלקים יהי רקיע בתוך המים אל תקרי רקיע אלא קריע. וביקש הקב״ה לשרפן עד שעמדו והתחננו לפניו להניחם, אמר להם דעו שאני מבקש להעביר בני בנעלים בתוככם, אם אני מבקש לעשותכם ים תהיו ים ואם יבשה יבשה. מיד התנה הקב״ה עמהם זה התנאי שנאמר וישב הים לפנות בקר לאיתנו, אל תקרי לאיתנו אלא לתנאו שהתנה עמהם בראשונה. ועוד התנה עמהם להסתער שלא להניח את יונה לילך תרשישה. ולאחר שחצה את המים ברא אראלים ומלאכים ואופנים וחשמלים ונפח באש והסיק שבעה מדורי גיהנם. יום שלישי ברא עצים ואילנות בג״ע ובעוה״ז ברא כל מיני אילני סרק ומאכל. כיון שראו ארזי לבנון ואלוני בשן וכל אילנות הגבוהים כי נבראו תחלה בארץ מיד גבהו למעלה וגאו בעצמן, אמר הקב״ה אני שונא גאון וגובה ואין גאה בעולם אלא אני, מיד ברא הר הברזל, וכיון שראו האילנות שברא הר הברזל בכו, לכך נקראו האילנות בכאים שנאמר ממול הבכאים ומתרגם מקביל אילניא. אמר להם הקב״ה למה תבכו, אמרו לו לפי שבראת הר הברזל כדי שיעקרנו ממטעינו, והיינו סבורין שאין בעולם גבוהים כמותנו, ועכשיו נברא משחית לחבלנו. אמר להן הקב״ה מכם יצא בית יד לגרזן שיקצוץ אתכם, ואעשה אני כי אתם תשלטו בו והוא בכם, ועשה שלום ביניהם. ביום ד׳ נטל אש וחתמו וטבעו וקרא שמו שמש לשמש ביום והוא משאת העולם, בו ביום נטל אור וחתמו וטבעו וקרא שמו ירח ע״ש ירוץ אורח, וקראו סהר שמשמש בלילה להאיר העולם שהוא חשוך כבית הסהר, והיו שניהם שוים ושקולים כאחד הה״ד ויעש אלקים את שני המאורות הגדולים. שניהם היו גדולים עד שקטרגה הלבנה ואמרה לפני הקב״ה רבש״ע למה זה בראת עולמך בבי״ת א״ל להודיע לכל בריותי שבי״ת שנים כנגד שני עולמות ושני עדים, אמרה לפניו רבש״ע איזה עולם גדול מחבירו העוה״ז או העוה״ב? א״ל העוה״ב גדול מעוה״ז, אמרה לפניו רבש״ע מפני מה בראת שני עולמות העוה״ז קטן והעוה״ב גדול, ובראת שמים וארץ שמים גדולים מן הארץ, בראת אש ומים ומים מכבים את האש, בראת שמש וירח צריך שיהיה אחד גדול מחברו. אמר הקב״ה גלוי וידוע לפני שבדעתך שאגדיל אותך ואמעיט אותו, הואיל וקטרגת עליו לכי ומעטי את עצמך אחד מששים מאור החמה, מיד אמרה לפניו רבש״ע על דבר אחד שאמרתי לפניך נענשתי כל כך? אמר לה עתיד אני להחזיר אורך כאור החמה שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה וגו׳. אמרה לפניו רבש״ע אור החמה מה תהא עליה, א״ל עדיין את מקטרגת עליה חיי שיהא אורה שבעתים, הה״ד ואור החמה שבעתים כאור שבעת הימים.—יום ה׳ נטל הקב״ה אור ומים וברא מהם לויתן ואשתו וכל דגיהם ותלה כל העולם כולו על סנפיריו של לויתן; עירב רקק המים בהם וברא מהם זיז שדי וכל עוף השמים, ותלה רגליו של זיז שדי על סנפיריו של לויתן, וראשו כנגד כסא הכבוד, וברא אופן אחד בארץ וראשו כנגד חיות הקודש והוא מתורגמן בין ישראל לאביהן שבשמים שנאמר וארא והנה אופן אחד בארץ אצל החיות, וסנדלפון שמו שקושר כתרים לבעל הכבוד מקדושות וברוך הוא ואמן יהא שמיה רבא שעונין בני ישראל בבתי כנסיות, ומשביע את הכתר בשם המפורש והולך ועולה לו בראש הארון, מכאן אמרו חכמים כל המבטל קדיש וברכו ואמן יהא שמיה רבא

(1) ר״ל אין להם שוב ערך אם ישתמשו כאחד בערבוביא.

גורם למעט העטרה וחייב נדוי עד שישוב ויביא קרבן לפני הצדיקים לעתיד לבוא.—יום ו׳ נטל מים ועפר ואור וברא בהמות בהררי אלף ושור הבר שהוא רועה אלף הרים בכל יום, ומשחקים בו בכל יום בג״ע לפני הבורא. וברא בהמות וחיות ושרצים ורמשים. ואח״כ כנס כל מלאכי השרת כתות כתות, א״ל נעשה אדם וגו׳, אמרו לפניו רבש״ע מה אנוש כי תזכרנו וגו׳, והיא היתה כת של מיכאל, מיד שרפן באשו הגדולה והשאיר מהם מיכאל לבדו, וקרא לכת גבריאל וא״ל כמו שאמרו לו הראשונים ושרפן באשו הגדולה והשאיר מהם גבריאל לבדו, קרא לכת לביא״ל אמר לפניו רבש״ע ומי יאמר לך מה תעשה עשה כרצונך בעולמך כי כך נאה לך, א״ל הקב״ה לביאל יפה ראית לעצמך שריפאת מה שהרסו חבריך, מיד החליף את שמו וקרא אותו רפאל ומסר בידו כל מיני רפואות שבעולם. אמר למיכאל לך הבא לי עפר ממקום בית המקדש, וכן עשה וצברג הקב״ה בידו ועשה לאדם הראשון, שנאמר וייצר ה׳ אלהים את האדם וגו׳ ומנה הקב״ה למיכאל ולגבריאל על ישראל, ואת רפאל מינה על מיני רפואות ומסר בידו כל מיני דוגמות שבעולם. כדוגמות מים העליונים כן דוגמות מים התחתונים, יש ערוגה אחת שכולה דוגמא אחת כי גזרת המלך היא שאפילו דוגמא אחת מיינקת מכולן, ואם מתקבצין כל באי העולם אינם יכולים לעשות כדוגמא אחת, הה״ד מה רבו מעשיך ה׳ וגו׳, ואין לך עשב ואילן שאין לו שר מלמעלה ומחזירו ומביאו בעתו ומצמיחו, הה״ד המוציא מזרות בעתו.—חסלת—.

[אתחיל מידת העולם, בסייעתא דבורא עולם]:

תנו רבנן ישובו של עולם מהלך ת״ק שנה, שליש ים שליש מדבר שליש ישוב, וכמה שלישו קס״ו שנה וח׳ חדשים, ורמז מן המקרא אשר נשבע ה׳ לאבותינו לתת להם כימי השמים על הארץ ושנות האבות ת״ק שנים הוו הרי גבהו של עולם מן הארץ לשמים ת״ק שנה, וכגבהו כן ארכו שנאמר כי כאשר גבהו שמים מעל הארץ וגו׳ וכתיב כרחוק מזרח ממערב וגו׳ וכתיב וימתחם כאהל לשבת, מנין? וימתחם בגימטריא תק״ד דל מינייהו ד׳ רוחי דעלמא דלית בהו ישוב. וכן כתיב מי שם ממדיה כי תדע, כ״י תד״ע בגימטריא תק״ד הוו. שני שלישים יבשה ומדבר (מחצה ישוב ומחצה מדבר שממה), דכתיב ותראה היבש״ה בגימטריא שכ״ב, ושליש ים דכתיב ולמקוה המים קרא ימים ולמקו״ה בגימטריא קפ״א הוי הרי תק״ג דל מינייהו תלת לתלת רוחי, וא״ת התם תק״ד והכא תק״ג, התם דתחומי דיבשה הוא, הכא מימים ליבשה לא בעי תחום. והא יתירין ליה תלת רוחה על היבשה הני לשאר ימים, דאע״ג דיבשה נינהו קרו להו ימים וקא חשיב להו בהדי ימים דכתיב ולמקוה המים זגר, וקא חשיב להו בהדי יבשה דכתיב ויקרא אלקים ליבשה ארץ משום דתחום דיבשה הוו, ומי אוקיינוס לא תחום דיבשה הוא, ליבש״ה בגימטריא שמ״ז הוו, ותרי תילתי דחמש מאה מדבר וישוב של״ג שנים וד׳ ירחין הוו, הנך חד יתירי לנסין שבים (איי הים) וקרו להו יבשה דכתיב ויקרא אלקים ליבשה ארץ אלו נסין שבים, שאע״פ שעומדים בתחום ים הם קרויין ארץ. ולמקוה המים קרא ימים, אלו ים סדום ים סלית ים ירמוך ים המלח ים הערבה ים טבריה וים הגדול, שאע״פ שהם תחומי מי אוקיינוס הם קרויין ימים שנאמר ולמקוה המים קרא ימים.

[מזרח, גן עדן] אלו ארבע פנות של ד׳ רוחות העולם סביבות הישוב, מרוח מזרחית עדן שנאמר ויטע אלקים גן בעדן מקדם וגו׳ מרוח מזרחית, ושיעורו מהלך ח׳ מאות אלף שנים, ובו ד׳ כתות של צדיקים ובתים בנוים בו, וכל בית ובית י״ב ריבוא מיל, ולמעלה גבוה מאה ריבוא מיל. הבית הראשון שכנגד פתח ראשון שבג״ע שוכנים בו גרי צדק שנתגיירו מאהבה, וקורותיו מזכוכית לבנה מובהקת כאספקלריא וקירותיו של ארזים, ועובדיה הנביא ממונה עליהם ומלמדם תורה. הבית השני פתח השער פתוח לג״ע וקורותיו מכסף צרוף מזוקק וקירותיו ארזים והשוכנים בו בעלי תשובה שנצרפים מכל חטא ככסף מכל סיגים והממונה מנשה בן חזקיהו לרב עליהם ומלמדם תורה. הבית השלישי בנוי מכסף ומזהב טוב וכל מיני אבנים טובות ומרגליות והוא גדול מאד, וכל טובות שמים וארץ שם הם, וכל מיני מגדים ומיני בשמים ומיני ריחנים נטועים שם, ובאמצעיתו עץ החיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן, והוא גבוה ת״ק שנה ויושבים תחת צלו אברהם יצחק ויעקב וי״ב שבטים וכל יוצאי מצרים ומתי מדבר, ומשה ואהרן ממונים עליהם ומלמדים להם תורה. ושם דוד ושלמה בעטרותיהם, ושם כלאב בן דוד עודנו חי ומשמש לפני אביו ושם כל דור ודור מישראל חוץ מאבשלום וסיעתו, ומשה דורש להם כל התורה, ואהרן מלמד לכהנים סדר כהונה, וכל כהן שחלל כהונתו בעוה״ז פניו מוריקות מפני הבושה, ויושב לבדד ושומם עד שיבא אליהו שנאמר וטיהר את בני לוי וגו׳. ומעץ החיים עולים ויורדים נשמותיהם של צדיקים לשמים ומשמים לג״ע כאדם שעולה ויורד בסולם, והוא שתול על מקור מים חיים שנאמר והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו׳ ומשם יוצא נהר יובל ומתחלק לד׳ נהרות שנאמר ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן וגו׳ והיה לד׳ ראשים והם גיחון וחדקל פישון ופרת, ויוצאים ומשוטטים בעולם. ושיעור הגן אלף שנים, ושם מרגיעים כל ישראל וגרי הצדק אבל צדיקים גמורים ואבות העולם ועשרה הרוגי מלכות ובחוני שמד שמסרו נפשם למיתה על יחוד השם נשמותיהם בישיבה של מעלה, ויורדים בכל יום עם נשמות הצדיקים שבג״ע, ונשמותיהם שבג״ע עומדין חבורות חבורות איש ואנשי ביתו ובני משפחתו, משפחה ומשפחה עד שבט הבאים ממנו, וכן כתיב ונאספת אל עמך, אל בני המשפחה, ויאסף

אל עמיו אל בני השבטים. וקתדראות של אבנים טובות ומרגליות ומטות מוצעות שם, ויושבים ומודים ומשבחים להקב"ה חי העולמים, איש איש כראוי לו ונהנים מזיו השכינה. בין עוה"ז ובין עוה"ב היא החרב המתהפכת מחמי אש לצונן של ברד, ומברד לגחלי אש, שלא יכנס שם אדם בחייו שנאמר וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת, ושיעור להט החרב עשר שנים, וכשנכנסו נשמות של ישראל בג"ע טובלין אותן ברמ"ח נהרי בלסמון ואפרסמון ומכניסים אותן לג"ע ונהנים מזיו השכינה כל אחד כפי מעשיו וכפי תורתו. הבית הרביעי קורותיו מעצי זית והשוכנים שם ישראל שלקו בעוה"ז ולא מרדו בצלו של הקב"ה והיו נמוכים במתק שפתים' ולמה בנוי מעצי זיתים, על שהיו לחוצים בעוה"ז וחייהם מרורים כזית הם ועכשיו מובהקים בג"ע כשמן זית. הבית החמישי בנוי מאבני שוהם וישפה ואבני מלואים כסף וזהב פז וכתם טוב, וסביביו נהרי אפרסמון, ולפני הפתח מושך גיחון ומסך הפתח מכל עצי לבונה וריח טוב ומטות זהב וכסף ובגדי רקמה, ויושבים שם משיח בן דוד ואליה ומשיח בן אפרים, ושם אפריון מעצי הלבנון כענין המשכן שעשה משה במדבר וכל כליו ועמודיו של כסף ורפידתו זהב ומרכבו ארגמן, ובתוכו משיח בן דוד שהוא אהב את ירושלם, אליהו ז"ל תופשו בראשו ומניחו בחיקו ומחזיקו וא"ל סבול יסורין ודין מרך שמייסרך על חטאת ישראל, וכן כתוב והוא מחולל מפשעינו מדוכא בעונותינו, עד זמן שיבא הקץ. וכל שני וחמישי וכל שבת ויו"ט באים אבות העולם ומשה ואהרן דוד ושלמה וכל מלכי בית דוד ונביאים וחסידים ומקבלין פניו ובוכין עמו והוא בוכה עמהן, ומחזיקין לו טובה וא"ל סבול דין מרך שהקץ קרוב לבוא ושלשלאות שבצוארך מתנתקות ואתה יוצא להרות. ואף קרח וכל עדתו מתחננין כל יום רביעי ואומרים לו עד מתי קץ הפלאות מתי תשוב תחיינו ומתהומות הארץ תשוב תעלנו, והוא א"ל אינו יודע שאלו לאבות העולם, והם מתביישין וחוזרין למקומן.— הרי כתבנו רוח מזרחית ויישוב שבה וחדרי גן עדן.

[מערב מדבר] רוח מערבית מי אוקינוס ובו איים רבים ויישוב לשונות הרבה ועמים רבים, ואחריו מדבריות מלאים נחש שרף ועקרב וציה ותהו, אין אדם ואין זרע ואין אילן שם. ושיעורו אלף אלפים ות"ק שנים והוא משא מדבר ים, מתרגמינן ימא מערבא.

[צפון, גיהנם] רוח צפונית וישוב ארץ בבל וכשדים, חוץ מן הישוב אחוריהן, אוצרות אש גיהנם ואוצרות שלג וברד וקיטור וכפור וחושך ורוח סערה. והוא אלף אלפים תש"ה שנים, יש בו מהלך חמש שנים דירת שדים ומזיקים ורוחות מחבלות, ושם גיהנם ושיעורו שני אלפים ומאה שנה, ושם נדונים הרשעים בשבעה מדורי גיהנם ושם כת סמאל. ורוח צפונית אינה מסוכבת, שנאמר נוטה צפון על תוהו. וחמש שנים הפרש בין דירת שדים ליישוב של רוח צפונית, שאלמלא כן היו מחריבין העולם כלו. שר של גיהנם קיפוד שמו וחברו השני נגדסניא"ל והשר השלישי סמאל, והן ממונים על שלשה פתחים גדולים. הפתח האחד במדבר ושם ירדו לשאול קרח וכל עדתו, ולשם ממונה קיפוד, הפתח השני בימה של תרשיש וכן כתוב ביונה מבטן שאול שועתי וגו' ולשם ממונה נגדסניא"ל. הפתח השלישי בגיא בן הנם נכח ציון וירושלם שנאמר אשר אור לו בציון ותנור לו ביהושלם, ואין תנור אלא גיהנם שנאמר כי הנה יום בא בוער כתנור. שבעה מדורין יש בגיהנם ואלו שמותן: שאול, הילוכה ש' שנים ושם נידונים קרח וכל עדתו י"ב חדש כבשר בקלחת; אבדון, הילוכה ש' שנים ושם אבדות נשמות של רשעים; באר שחת, הילוכה ש' שנים שם נדונים הגזלנים והגנבים ועושקים שכר שכיר; בור שאון, שני בורות שם מתמלאין זה מזה ושופכין אחד לתוך השני ואינו מתמלא; טיט היון, הילוכה ש' שנים ושם נדונים מגלי עריות וטובעים שם ואינם עולים לעולם; צלמות (דומה), הילוכה ש' שנים ובו נדונים המלשינים להיות תלויים בלשונם, ובו נדונים בכל מיתה ובעונש כבד אותם שעיניהם צרות בתלמידי חכמים; ארץ תחתית, הילוכה ש' שנים ובו טובעים בחשך היהודים החולקים על ת"ח וכו' (1). ושבעה בתים יש, הבית הראשון פתוח גבים גבים ואריות של אש עומדים שם, וכשנופלים שם בני אדם מיד אוכלים אותם ולאחר שתאכלם האש חוזרין לקדמותם ונופלים שם עוד. הבית השני יש בו עשרת אלפים ריבוא מאו"ה, ועליהם ממונה אבשלום לדיינם, ובת קול אומרת הניחו לו בשביל זכות אביו, ומלאך אכזרי עומד ומכה האומות בשבט של אש, ושמו קושיא"ל, ולאבשלום פוטרים מן הדין בזכות דוד ובשכר אבותיו שאמרו נעשה ונשמע בהר סיני. והרשעים נדונים שם פעמים ביום. הבית השלישי נדונים שם עשרת אלפים ריבוא מאו"ה הנזכרים ודנין אותם בשבט של אש כמשפט הראשונים, והמלאך הממונה עליהם שמו שפטיא"ל. וקרח ועדתו שם וקרח ממונה עליהם, וקרח נפטר מן הדין בזכות לוי בן יעקב, ועדתו נפטרין מן הדין בזכות שאמרו אבותיהם נעשה ונשמע בהר סיני. הבית הרביעי נדונים שם עשרת אלפים רבוא מאו"ה הנז' בשבט של אש כראשונים וירבעם בן נבט ממונה עליהם, והמלאך המכה אותם מתניא"ל שמו, וירבעם ניצול מן הדין בזכות אפרים בן יוסף שהיה צדיק גמור ועל שאמרו אבותיו נעשה ונשמע בהר סיני. הבית החמישי נדונים עשרת אלפים רבוא מאו"ה הנז' בכל יום כראשונים ואחאב עמהן, והמלאך המכה אותם אוניא"ל שמו, ואחאב ניצול מאלו הדינים

(1) הגירסא באיזה נוסחאות משובשת שנאמר בה: שיש ד' מדירין בגיהנם, וידוע באגדות חז"ל כי יש שבעה מדורי גיהנם ע"ע גיהנם; יהושע בן לוי.

על שאמרו אבותיו נעשה ונשמע בהר סיני. הבית הששי נדונים שם עשרת אלפים רבוא מאו"ה הנז' כראשונים בכל יום ומיכה עמהן, ומלאך המכה אותם הדריא"ל שמו, ומיכה ניצול מכל הדינים על שאמרו אבותיו נעשה ונשמע בהר סיני. הבית השביעי נדונים שם עשרת אלפים ריבוא מאו"ה הנז' בכל יום כראשונים ועמהם אלישע אחר הוא אלישע בן אבויה, והמלאך הממונה עליהם רונזיא"ל שמו ואלישע אחר נידון עמהן.

[דרום, יישוב] רוח דרומית חדרי תימן, והם אוצרות אש ומערת קיטור וסופה וסערה, וכתיב מן החדרים תבוא סופה, וכתיב והלך בסערות תימן, ממזרים קרה זו רוח צפונית שמקררת את העולם בשלג, ושיעור אוצרות וחדרים ומערה אלפים ותתקס"ה שנים, ושם פתחה של גיהנם והרשעים נכנסים שם וחוזרין ורואין מרוח מזרחית ומסתכלין בכבודן של צדיקים ומתביישין ומצטערין ואומרים אוי להם שחטאו ושלא עסקו בתורה ובמצות, ומלאכי חבלה מנהיגין אותן בקוצים עד שמגיעין לעומקה של גיהנם אשר ברוח צפונית וק"ד שנים הפרש בין פתחה של גיהנם ובין ישוב שבדרום, וכיון שהנשמה פורחת מגופה מקבלין אותה מלאכי חבלה וקולעין אותה כהרף עין למלאכי זעם, ומלאכי זעם קולעין אותה לגיהנם, שנאמר ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע, ומייסרין אותו בגיהנם. נמצא בריות העולם ים ומדבר ויישוב ג"ע וגיהנם, וכל ארבע גבולותיו מהלך שבע פעמים אלף אלפים ותע"ה אלפים ותק"ד שנה. וגלגל חמה מהלך משחרית לערבית ת"ק שנים ואינו נכנס בישוב אלא ט"ו שעות בשנה, ולבנה מהלכת חסרה ממנה מהלך י"א שעות ואינה נכנסת בישוב אלא ו' שעות בלבד. אורכו של עולם ת"ק שנה ורחבו ת"ק שנה ועביו ת"ק שנה והוא עגול, וים הגדול הנקרא אוקיינוס מקיף אותו והים הגדול עומד על סנפיריו של לויתן ולויתן שרוי בתוך המים התחתונים ואינו דומה בהן אלא כדג הקטן שבתוך הים, ומים התחתונים עומדים על שפת מימי אוקיינוס, ואינן דומים בהם אלא כמעין קטן שעל שפת הים כן מים התחתונים כנגד מי אוקיינוס. ומי אוקיינוס עומדים על שפת מימי בראשית, ודומים מימי אוקיינוס כנגדם כמעיין קטן שעל שפת הים, ומימי בראשית עומדים בשפת הבוכים ודומים כנגדם כמעין קטן שעל שפת הים, ומים הבוכים תלויים ועומדים על ארץ התחתונה, וארץ התחתונה רקוע על המים שנאמר רוקע הארץ על המים, ומים עומדים על חשמל, וחשמל עומד על הרי ברד, והרי ברד על אוצרות שלג, ואוצרות שלג על אוצרות של מים ואש, ואוצרות מים ואש על התהום, ושר של תהום למה דומה לשלשה ראשי שור ועומד בין תהום העליון לתהום התחתון, ואומר לתהום העליון החשר מימיך לתהום התחתון הביע מימיך, שנאמר תהום אל תהום קורא וגו'. ותהום עומד על תוהו, ותוהו דומה לקו ירוק ומקיף את העולם כלו כחוט ומתווך בין קצות השמים לקצות השמים, ומשם חושך יוצא ותוהו על בוהו אלו אבנים מפולמות שהן משוקעות בתהום ומהן מים יוצאין שנאמר ונטה עליה קו תוהו ואבני בוהו, ובוהו עומד על ים וים עומד על מים מתוקים, ומים מתוקים על ההרים, וההרים על רוח, ורוח על כנפי סערה, וסערה תלויה וקשורה בשפת ארץ התחתונה, וארץ התחתונה בסערה, וסערה תלויה וקשורה בכיפת אדמה, ואדמה תלויה בסערה וסערה תלויה וקשורה בכיפת חרבה, חרבה תלויה בסערה וסערה תלויה וקשורה בכיפת יבשה, יבשה תלויה בסערה וסערה תלויה וקשורה בכיפת ארקא, ארקא תלויה בסערה וסערה תלויה וקשורה בכיפת תבל, תבל תלויה בסערה וסערה תלויה וקשורה בכיפת חלד. ולא זו על גב זו אלא ככיפה בתוך כיפה. וכיפת ז' רקיעים אחוזים בקורקסיהו ככיפת קערה שהיא כפויה על גבי שלחן. חלד הוא יישוב העולם, וחלד תלויה בסערה וקשורה בכיפת וילון, ווילון תלויה בסערה וקשורה בכיפת רקיע, ורקיע וקורקסיהו אחוזים בקורקסי תבל. רקיע תלויה בסערה וקשורה בכיפת שחקים, וקורקסי שחקים אחוזים בקורקסי ארקא, ושחקים תלויה בסערה וקשורה בכיפת זבול, וקורקסי זבול אחוזים בקורקסי יבשה. זבול תלויה וקשורה בסערה בכיפת מעון, וקורקסי מעון אחוזים בקורקסי חרבה, חרבה תלויה בסערה וקשורה בכיפת מכון, וקורקסי מכון אחוזים בקורקסי אדמה. מכון תלויה בסערה וקשורה בערבות, וקורקסי ערבות אחוזים בקורקסי ארץ התחתונה, ערבות תלויה בזרוע של הקב"ה שנאמר מתחת זרועות עולם, אמר שמואל ב' זרועות הללו למה אחת בימינו סובל העליונים ובשמאלו סובל התחתונים לכך נאמר ומתחת זרועות עולם. וכסא כבוד אחרי ארץ התחתונה מקיפין אש ומים, אחרי ורעמים אש ומים מקיפין רעש ורעדה, ואחרי רעש ורעדה מקיפין ברקים ורעמים, אחרי ברקים ורעמים מקיפין זיקות וזועות, אחרי זיקין וזועות דמות החיות, אחרי דמות החיות, רצוא ושוב, אחרי יצוא ושוב אמרי המולה, אחרי אמרי המולה קול דממה דמה, אחרי קול דממה דקה אומרים קדוש קדוש קדוש, אחרי אומרים קק"ק אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו, אחרי אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו אומרים ברוך כבוד ה' לעולם ועד.

ארץ התחתונה אחוזה בקורקסי ערבות ומישור ערבות בארץ, ורגלי החיות ומישור ערבות בארץ התחתונה ובהן רגלי החיות ואופנים ושרפים, ועל קרני החיות רקיע ועל אותו רקיע כסא הכבוד, ורגלי השכינה על ראשיהן ובערבות ורגליהן בארץ התחתונה. ומנין שכסא הכבוד בערבות? שנאמר סולו לרוכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו, ומנין שרגלי החיות בארץ התחתונה, שנאמר וארא החיות והנה אופן אחד בארץ אצל החיות. וכשם ששכינתו בעליונים כך שכינתו

בארץ, שנאמר כסה שמים הודו ותהלתו מלאה הארץ, ואומר השמים כסאי והארץ הדום רגלי. ואלף אלפים רבוא רבבות של מלאכי השרת עומדין ומקלסין אותו בכל מיני שבח ובכל מיני קילוס, סביבות סביבות רגלי השכינה בארץ התחתונה, שנאמר כסה שמים הודו תהלתו מלאה הארץ. ומקיפין אותו מקום של רגלי השכינה אלף אלפים עולמות, שנאמר סביב שמונה עשר אלף ושם העיר מיום ה' שמה. וזו ירושלם שבנויה ברקיע, וארבעה אלפים וחמש מאות עולמות לרוח מזרחית, וארבעה אלפים וחמש מאות עולמות לרוח מערבית, וארבעה אלפים וחמש מאות עולמות לרוח דרומית, וארבעה אלפים וחמש מאות עולמות לרוח צפונית. אלו שברוח צפונית מלאים מלאכים אומרים תהלה בכח בכבוד וגבורה ושבח וזמרה וחן וצדקה ונותנים שיר ותפארת, אלו שברוח דרומית מלאים מלאכים נותנים הוד והדר ופאר ורינה ועטרה וגאוה וגאון, אלו שברוח מזרחית מלאים מלאכים משוררים שיר חדש וקדושה טהרה כתר מלכות וקול דממה דקה, אלו שברוח מערבית מלאים מלאכים אומרים בחדוה ותפארת ועטרה וגיאות גילה צהלה ורינה. י"ח אלפים עולמות מקיפין חומות אש ומים, אחרי חומות אש ומים מקיפין הרי ברד, אחרי הרי ברד מקיפין אוצרות של שלג, אחרי אוצרות של שלג מקיפין כתלים של סופה, אחרי כתלים של סופה מקיפין כנפי סערה, אחרי כנפי סערה מקיפין כרובים מעופפים, ואחרי כרובים מעופפים מקיפין כנפי רוח, אחרי כנפי רוח מקיפין אלף אלפים מחנות, אחרי אלף אלפים מחנות מקיפין ריבוא רבבן צבאות, אחרי ריבוא רבבן צבאות מקיפין אלפי שנאן, אחרי אלפי שנאן מקיפין משוררי שירות, אחרי משוררי שירות מקיפין מרנני רננות, אחרי מרנני רננות תוקעים בשופרות, אחריהם אומרי הדר ואחריהם אומרי ברוך, ואחריהם ה' ימלוך שנאמר ותהלתו מלאה הארץ. ואחרי כל אלה מקיפין טיט היון, מכאן ואילך תהו ובהו עד אין חקר ועד אין מספר, ואין שיעור ואין סוף, וישת חשך סביבותיו סכות חשרת מים עבי שחקים. עד כאן יש לך רשות לדבר מכאן ואילך כאילו נותן אצבעו בעין. כך כתב בן סירא במופלא ממך אל תחקור ובמכוסה ממך אל תדרוש, במה שהורשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות. ובכל יום ויום יושב הקב"ה על כרוב עובר ושט בכל העולמות הללו ומקבל מהן שבח וקילוס, כשהוא רוכב על כרוב וכשהוא חוזר טס על כנפי רוח שנאמר וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח. בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו, מדת ב"ו כשהוא משגר שליח ממדינה למדינה צריך לחזור ולהחזירו (שעשה) שליחותו, אבל שליח של הקב"ה אינו כן אלא ממקום שעומד משם מחזיר שליחותו שנאמר והנה האיש לבוש הבדים אשר קסת הסופר במתניו משיב דבר לאמר עשיתי ככל אשר צויתני, ואומר התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הנני, וישוב לך אין אומר כאן אלא ויאמרו לך הננו מלמד שבכל מקום שהולכין שם מצויין ועומדין לפניו, ואומר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאום ה'. עד כאן תהום התחתון של ארץ התחתונה.

למעלה מארץ התחתונה תהום, למעלה מתהום תהו, למעלה מתהו בהו,למעלה מבהו ים, למעלה מן הים מים מתוקים, למעלה ממים מתוקים אדמה, ועל אדמה גדולתו ותהלתו של הקב"ה כחו ותקפו שנאמר אל תיראי אדמה וגו' עד כאן תהום השנית. למעלה מתהום תהו, למעלה מתהו בהו, למעלה מבהו חושך, למעלה מחושך מים, למעלה ממים חרבה, למעלה מחרבה יאורים וכל אגמי מים שנאמר ונתתי יאורים חרבה, ע"כ תהום השלישית. למעלה מן חרבה תהום, למעלה מן תהום תהו ובהו ומים, למעלה ממים יבשה, וביבשה ימים ונהרות וכל מקוה מים שנאמר אשר לו הים והוא עשהו, ע"כ תהום הרביעית. למעלה מן היבשה תהום למעלה מתהום תהו ובהו וחושך ומים, למעלה ממים ארקא, ובארקא שאול תחתית ואבדון ובור שאון ובאר שחת וטיט היון ושערי מות ושערי צלמות ובהם נדונים בגיהנם, ושם נדונים רשעים ומלאכי חבלה ממונים עליהן, ושם אוצרות חושך, ורשעים בחושך ידמו. מדור העליון של גיהנם שאול וגבהו ת"ק שנה וארכו ת"ק שנה ורחבו ת"ק שנה, מדור השני אבדון ת"ק שנה ארכו ות"ק שנה רחבו ות"ק שנה גבהו, מדור השלישי בור שאון, מדור הרביעי באר שחת, מדור החמישי טיט היון, מדור הששי שערי מות, מדור השביעי שערי צלמות ומדת כל אחד כמדת הראשונים, נמצא גיהנם הילוכה עולה י' אלפים ות"ק שנה. והאש שבגיהנם חזקה היא אחת מששים באש של שערי צלמות, האש שבשערי צלמות קשה היא מששים מאש של שערי מות וכן כולם זו למעלה מזו כל אחד קשה יותר אחד מששים משל חבירו. וכל מדות הללו שבגיהנם לכופרים בה' לאפיקורסים למוסרים ולכופרים בתורה ולכופרים בתחיית המתים, ושנתנו חתיתם בארץ החיים אלו פרנסי הדור שמטילין אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים, ושפשטו ידיהם בזבול מה שהחריבו בית המקדש, ושחטאו והחטיאו את הרבים כגון ירבעם בן נבט וחבריו—יורדין לגיהנם וננעלת בפניהם ונדונין בה לדור דורים שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי וגו', ע"כ מעשה גיהנם. תהום החמישית, למעלה מן ארקים תהום תהו ובהו וחשך ומים, למעלה מן המים תבל, ועל תבל יש הרים וגבעות שנאמר ההרים רעשו ממנו והגבעות תתמוגגנה, ובה אפיקים וגיאיות וכל יושביהן, ויש בתבל שס"ה מיני בריות, ויש מהם בני אדם שראשם דומה לשור וגופיהם דומה לשור והם מדברים כבני אדם, ויש מהם שיש לו שני ראשים וד' אזנים וד' עינים וב' חוטמין וב' פיות וד' ידים וד' רגלים

וגופיהם אחד, וכשהם יושבים דומים לשני בני אדם וכשהם הולכים דומים לאדם אחד, ובשעה שאוכלים ושותים מריבים זה עם זה לומר אתה אכלת יותר ממני ואתה שתית יותר ממני, ושמא תאמר רשעים הם, ח"ו אלא צדיקים הם. ועל תבל עתיד הקב"ה לעמוד ולהקים פגרי אדם של אותם שעשו עצמם כאילו שוכנים בעפר, ומחיה אותם ומעמידם על רגליהם ומודיע להם נסים וגבורות ונפלאות כדי שיודו להקב"ה שהוא מחיה מתים. ואח"כ יושב ומחלק להם שכר טוב וחלק טוב ונחלה מכסא הכבוד שנאמר וכסא כבוד ינחילם כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל, ע"כ. תהום הששית, למעלה מן תבל תהום, למעלה מן תהום תהו ובהו וחשך וים ומים, למעלה ממים חלד, ועל חלד יש בני אדם ובהמות וחיות השדה ועוף השמים וימים ונהרות ודגי הים וכל מיני שקצים ורמשים, ושם ישראל תורה ומצות ומע"ט וצדיקים ויראי ה', ושבעים אומות ומהם רשעים וצדיקים וישרים. ומדבריות הרים וגבעות שדות וכרמים וגנות ופרדסים ויערות, וכל הישוב שנאמר האזינו כל יושבי חלד, ע"כ תהום השביעי וע"כ שיעור התחתיים.

[נתחיל שיעור עיליים] למעלה מן חלד וילון ואינו משמש כלום אלא נכנס שחרית ויוצא ערבית ומחדש בכל יום מעשי בראשית, ומנין שנקרא שמים שנאמר הנוטה כדוק שמים וגו'. ולמה נקרא שמו וילון לפי שהוא דומה לסימן של מלכים שמכניסין אותו בפתח פלטין של מלך, בשעה שהמלך נכנס בפלטירין שלו הם מכניסין אותו ובשעה שהוא יוצא הם מעבירין אותו, אף כך וילון בשעה שעלה עמוד השחר ותצא חמה לשמש בעולם הוא נמתח בעולם ומכסה פני רקיע מפני גלגל חמה שמהלכת בעולם, וכשהחמה נכנסת גוללין ומעבירין אותו כדי שתעלה הלבנה וכוכבים ומזלות להאיר על פני הארץ, והוא רחוק מן וילון ת"ק שנה. למעלה מן וילון שמים הנקרא רקיע שנאמר השמים מספרים כבוד אל וגו', ושמה חמה ולבנה וככבים ומזלות קבועים שנאמר ויתן אותם ברקיע השמים וגו', ומלאכים קדושים ושרים נכבדים ממונים עליהם ואלה שמותם (2).

ד"א ה' בחכמה יסד ארץ וגו' שכל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא אחרים כנגדן ונתן אימת זה על זה, ברא הקב"ה את ישראל ברא כנגדן או"ה, ואלמלא תקנתו היו בולעין את ישראל כשהן חיין, ומה תקנה, שתיקן להם שרים, ברא או"ה ברא שרים שלהם, ברא ישראל ברא שרים שלהם מיכאל וגבריאל. בזמן שישראל עוברין על רצונו של מקום, עומדין ומקטריגין שרי או"ה על ישראל, ועומדין שרי ישראל בתחינה ובקשה לפני הקב"ה, כיון שמתחברת קטריגם של או"ה עם תחינתם של ישראל מיד מתרצה להם הקב"ה לישראל ונותן להם שיהיו מתגברין ומוציאין שרי אומתם ונותן אותם על שרי או"ה, ומתישין את כחם ומסכסכין את רוחם והם מכניעין לפניהם, ואלמלא כן לא היו ישראל יכולין לעמוד בפניהם.—ברא בני אדם ברא כנגדן שדים, ואלמלא רחמיו של הקב"ה ותקונה שתיקן להם אין כל בריה יכולה לעמוד בפני המזיקין, כי מיד חוזרין חלילה. ומה תקנה יש להם? כל תקופת ניסן נותן הקב"ה בשרפים שמתגברים ומתקוממים את ראשם ונופל אימתן על המזיקים, וכן הוא אומר באברתו יסך לך, ואומר לא תירא מפחד לילה. ברא בהמות וחיות וברא כנגדן דובים ואריות ונמרים, ואלמלא רחמיו וחסדיו של הקב"ה לא היו יכולין בהמות ושאר חיות לעמוד בפני חיות רעות, ומה תקנה תיקן להם? כל תקופת תמוז נותן הקב"ה כח בבהמות בהררי אלף ומגביהות את עצמן ונופל אימתן על אריות וחיות רעות, ואלמלא כן לא היתה בהמה יכולה לעמוד בפניהם. ברא עופות מהם בישוב ומהם שלא בישוב, ברא כנגדם פרס ועזניה, כמו כן בישוב הנשר, ואלמלא רחמיו של הקב"ה ותקנה שתיקן להם לא היו עופות יכולין לעמוד בפני אלו, ומה תקנה שתיקן להם, כל תקופת תשרי נותן הקב"ה כח בזיז שדי ומרים את ראשו ונותן אימתו וקולו על פרס ועזניה. ברא דגים קטנים ודגים גדולים, ויש בהם דג גדול שבגדולים ארבע מאות פרסה, ואלמלא רחמיו של הקב"ה ותקנה שתיקן להם לא היה כח לקטנים לעמוד בפני הגדולים, ומה תקנה שתיקן להם, כל תקופת טבת מרים לויתן את ראשו ומניף את עצמו ונופל אימתו על הדגים שבים ואלמלא כן לא היה כח לקטנים לעמוד בפני הגדולים, הה"ד ה' בחכמה יסד ארץ.

ד"א ה' בחכמה יסד ארץ, שברא הקב"ה את עולמו בד' רוחות מזרח מערב צפון ודרום, מזרח ממנו יוצא אור לעולם, מערב ששם אוצרות שלג ואוצרות ברד ומשם קור יוצא לעולם, דרום משם טללי ברכה וגשמי נדבה יוצאין לעולם, צפון ממנו חושך יוצא לעולם, וכשם שברא הקב"ה ד' רוחות וסיבבן לכל העולם כולו ובריות העולם עומדות באמצע, כך ברא ד' חיות וסיבבן לכסא הכבוד וכסא הכבוד באמצע למעלה מכולם, וכך סדרן של בני יעקב בשעה שצוה עליהם להיות חונים על דגלם, מזרח שממנו יצא אור יהיה כנגדו מי שהוא אור, וכן כתיב והחונים לפני המשכן מטה יהודה שהוא מלך, ועליו יששכר שהוא בעל תורה שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה וגו', ועליו זבולון שהוא בעל עשירות שנאמר זבולון לחוף ימים ישכון. דרום שממנו טללי ברכה וגשמי נדבה יוצאין לעולם, כנגדן ראובן שהוא בעל תשובה והקב"ה משפיע ברכה בשבילו לעולם, ועליו שמעון דסני זימה הוא ומדתו מדת הדין לפיכך הרג אנשי שכם, ועליו גד שהוא בעל גבורה שנאמר גד גדוד יגודנו וגו'. מערב שמשם אוצרות שלג ואוצרות ברד וקור וחום

(2) חסר פה והמעתיק רשם „ע"כ מצאתי".

יוצא לעולם, וכנגדן אפרים ובנימין ומנשה, ושכינה לעולם במערב שנאמר ידיד ה' ישכון לבטח עליו. צפון שממנו חושך יוצא לעולם, וכנגדן דן שיצא ממנו מי שהחשיך בע"ז שהיה ירבעם מחזיר על כל ארץ ישראל ולא היו מקבלין אותו עד שבא שבט דן וקבלו, שנאמר ויועץ המלך ויעש שתי עגלי זהב אשר בדן וגו', ועליו נפתלי ואשר מאיר על החושך שנאמר יהי רצוי אחיו וגו'. הה"ד ה' בחכמה יסד ארץ וכו' שברא שמים וד' רוחות וסיבב להם מלאכים מיכאל וגבריאל ואוריאל ורפאל, מיכאל במזרח מלפניו כנגד שבט לוי, שבשעה שעברו ישראל את הים ענה משה ואמר מי כמוך ואח"כ אין כאל ישורון הרי מיכאל, רפאל במערב מאחריו כנגד אפרים, ולמה נקרא שמו רפאל שהוא מזומן לרפאות את ישראל שנאמר אל נא רפא נא לה, וסתם הכתוב רפא נא לה הרי רפא"ל. גבריאל בדרום מימינו כנגד ראובן ויהודה, דכתיב כי יהודה גבר באחיו ויצא ממנו בן שנקרא שמו פלא יועץ אל גבור הרי גבריאל, אוריאל בצפון משמאלו כנגדו דן שהוא חשך ולמה נקרא שמו אוריאל, כנגד תורה נביאים וכתובים, לכך נאמר כונן שמים בתבונה.

דבר אחר כונן שמים בתבונה וגו' העליונים שבראן לזכרון אל לשבח את שמו, כיצד, כל שחר ושחר מלאך עומד לפניו ופותח ואומר ה' ימלוך לעולם ועד, וכל גבורי מעלה עונים אחריו, וחיה אחת עומדת באמצע הרקיע ישראל שמה ואומרת ברכו את ה' המבורך, וכל גדודי מעלה עונין אחריו ברוך ה' המבורך לעולם ועד. וגומרין את הדבר שרפים ואומרים קק"ק ה' צבאות, והאופנים וחיות הקודש מרעישים את העולם ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו עד שאוגדין כל שרי מעלה, וכל גדודים כל אחד ואחד אומר לאותה חיה ששמה ישראל ועל מצחה חקוק ישראל: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. הה"ד כונן שמים בתבונה.

סליק

כלה: אחת מהמסכתות הקטנות בש"ס בסדר נזיקין, והם ברייתות או משניות חיצוניות ונסדרו בחתימת התלמוד ע"י רבני סבוראי. בנוסחת הראשונים היה רק פרק אחד במס' כלה, אך ר' נחמן קורוניל מצא כ"י ממשניות או ברייתות מס' כלה עם פי' הגמרא עליה בעשרה פרקים. ונדפסה בספרו „בית נתן" הכולל חמשה קונטרסים, ונדפסה ג"כ בש"ס דפוס ווילנא. ווערטהיימער מצא כ"י „משנת מס' כלה" שחסר בו תחלתו וסופו ונדפס בספרו בתי מדרשים ח"ג. מס' כלה כוללת לרוב דברים אחרים שאינם שייכים לחתן וכלה, ונראה שהוראת כלה פה היא דרשה או עניני דרוש שהיו רגילים לומר בחדשי אדר ואלול קודם המועדים, שהיה זמן כנופיא לתלמידים בישיבות שנקראים „בני כלה", לחזור על למודיהם שלמדו מפי רבם במשך „הזמן". ואמרו הרואה בחלום שנכנס לאגם מים נעשה ראש ישיבה, ואם ליער נעשה ראש לבני כלה (ברכות נ"ז.) ופירש"י ישיבה שהגדולים והקטנים מתקבצים שם קבוץ גדול לשמוע הדרשה מפי הרב, כלה מקום שהתלמידים מתקבצים שם לחזור על השמועה ששמעו מפי הרב אחר שעמד והלך לו, ויש להם חכם לראש שהיא מבינם ומבאר להם דברי הרב שלא הבינו ככל הצורך. הוראת השם כלה מלשון כלילה ועטרה ע"ש היקף שורות התלמידים שהיו מסודרות כעגול. ועוד בימי הגאונים נמצא התואר ריש כלה (אגרת רש"ג) ובתפלת יקום פורקן „לרישי כלה". מס' כלה כוללת דיני ברכות נשואין, כי כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה ודבר זה נזכר גם בתלמוד, ובירושלמי אמרו כלה אסורה לבעלה כל שבעה ואסור ליטול ממנה כוס של ברכה דברי ר' אליעזר (ברכות פ"ב ו'), ובמשנה כלה פ"א ד' נאמר המשגר כוס ברכה לאשה שלא מדעת בעלה חייב מיתה למה מפני שדעתו רבה עליה, רבי אומר מפני שיצר הרע רבה עליו, וכן בני חבורה ששגרו כוס ברכה לאשה שלא מדעת בעלה הרי הם חייבין מיתה מפני מה מפני שדעתן רבה עליה. רבי אומר מפני שיצר הרע רבה על שניהם וכו'. ועוד דברים רבים מעניני ד"א ומוסר. ומפני שמס' כלה היא הקטנה במסכתות ואינה רגילה בפי התלמידים לכן אמרו בתלמוד איזהו תלמיד חכם שממנין אותו להיות פרנס על הצבור, זה ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומר ואפילו במס' כלה (שבת קי"ד. תענית י': קדושין מ"ט:) ופירש"י אפילו במס' כלה דלא רגילי בה אינשי וזה נתן לבו וגרסה, ורבנו חננאל (תענית שם) ור"י הזקן (קדושין שם) פירשו „כלה" דרשה כמו אגרא דכלה דוחקא, וענין כלה לפי דעתם שמתעסקין בה כל תלמיד חכם שרוצה לשנותה בכלה של אדר (ועי' מהרש"א שבת שם).

כלים: מסכת כלים של ביהמ"ק ויש בו י"ב משניות, הוא חלק מיוחד מברייתא דמלאכת המשכן, לקוח מס' עמק המלך פי"א להמקובל ר' נפתלי כ"ץ, ובספר שערי ירושלם בסוף איזה משניות, והדפיסו ר"א בן הגר"א במלואו בסוף מדרש אגרת בראשית ובהקדמת רב פעלים, ונדפס גם ע"י יעלינעק בבית המדרש ח"ב. ר' נפתלי הנ"ל כותב אלו המשניות כתבו חמשה צדיקים גדולים והם שימור הלוי וחזקיה וצדקיה וחגי הנביא וזכריה בן עדו הנביא שנזכרו שם, והם גנזו כלי ביהמ"ק ועושר האוצרות שהיו בירושלם ולא יתגלו עד יום בא משיח בן דוד במהרה בימינו אמן וכי"ר. עכ"ל.

מסכת כלים

[מהקדמת רב פעלים 16]

(משנה א') אלו הם כלים המקודשים והננוזים כשחרב ביהמ"ק, המשכן ופרכת מנורת הקדש וארון העדות, ציץ הזהב נזר הקדש לאהרן הכהן חשן המשפט וחצוצרות כסף, הכרובים ומזבח העוֹלה והפרכת לאהל מועד המזלגות והקשוות, השלחן ומסך השער, מזבח הנחשת, והבגדים הקדושים לאהרן שהיה מלובש הכהן הגדול ביום הכפורים, פעמונים ורמונים שהיו על שולי המעיל, וכלי הקדש שעשה משה בהר סיני במצות

הקב"ה, המטה וצנצנת המן. (משנה ב') אלו כלי הקדש וכלי ביהמ"ק שהיו בירושלם ובכל מקום קדש כתבום שימור הלוי וחביריו על לוח נחשת, וכל כלי בית קדש הקדשים שעשה שלמה בן דוד, ובמקום שימור היו עמו חזקיה צדקיה חגי הנביא וזכריה בן ברכיה בן עדו הנביא. (משנה ג') אלו הכלים לקחה הארץ, הבריחים והיתדות, הקרשים והטבעות ועמודי החצר, אלו הכלים מזרקי כסף מאה ועשרים רבוא, מזרקי זהב חמשת רבוא, ושל זהב טוב ששים רבוא, ושל כסף טוב ק"כ רבוא, וחמשה אלו כתבו אלו המשניות בבבל ושאר נביאים שהיו עמהם, ועזרא הכהן הסופר. (משנה ד') מאה ושלשים מהלוים נהרגו, ומאה נמלטו עם שימור הלוי וחבריו והם גנזו קערות של זהב טוב חמשים רבוא, ושל כסף מאה ועשרים רבוא, ועל כל קשוה וקשוה מרגליות חמשה ואבנים טובות שתים ודמי כל אחת ואחת של אבן טובה ככר זהב, כל דמי המרגליות מאתים אלפים ככרי זהב, חצוצרות זהב ל"ו. כל אלו החביאו וגנזו במגדל בארץ בבל בכרך ושמה בגדת (בגדאד). מנורה של זהב טוב עשרה רבוא, וז' נרות על כל אחת ואחת, כ"ו אבנים טובות על כל מנורה ומנורה ומרגליות על כל אחת מהן לא נודע דמיה, ובין כל אבן ואבן מאתים אבנים (1) ג"כ לא נודע דמיהן. (משנה ה') שלחנות של זהב שבעים ושבעה וזהבם מקירות של גן עדן שנתגלה לשלמה ומזהירין כזהר חמה ולבנה שמזהירין ברום עולם, וכל כסף וזהב שהיו בעולם מששת ימי בראשית עד יום שמלך צדקיה לא היו שוים ערך הזהב שהיה מצופה על היכל הבית מבית ומחוץ. אין חקר ואין שיעור ואין קצבה ואין משקל לאותו הזהב שהיה מצופה על ההיכל ועל פני ההיכל, ועוד שבעה אלפים ככרי זהב. כל אלו החביאום וגנזום בסגל חבר. אבנים טובות שהיה ההיכל בנוי בהן ונדבכין שלשה של אבני יקר ונדבך אחד של עצי אלמוגים והשלשה נדבכין הם מאבנים טובות, ואורך אבן טובה אחת שבע באמה ורוחב חמש באמה שתיקן דוד, ואורך מרגלית אחת עשר באמה. כל אלה הכין דוד לבית הגדול לשלמה בנו. (משנה ו') מנין של אבנים ל"ו אלף ומנין המרגליות כך, כל אלו היה ההיכל בנוי בהם. ג' נדבכין ונדבך אחד של עצי אלמוגים, והיו מחופים זהב טוב ונתונים בבנין, כל אלו החביאום הכשרים שבישראל מפני נבוכדנצר, והאלמוגים מזהירים כזהר הרקיע. (משנה ז') אבנים טובות ומרגליות שהקדיש דוד המלך לבית הגדול אלף אלפים ככרי זהב ומאת אלפים ככר זהב, אילנות של זהב פרוים שהיו עושים פירות. שש מאות וששים ושש רבוא ככרי זהב טוב שהיה מתחת עץ החיים בגן הקדש. כל אלו נגלו לחלקיהו הסופר ומסרם לשמשיאל המלאך שישמרם עד שיקום המלך דוד וימסור בידו הכסף והזהב עם הזהב שהתנדב שלמה ועמהם ככרי זהב ואבנים טובות שאין להם דמים (2). כל אלו גנוזים ונסתרים ושמורים מפני חיל הכשדים במקום הנקרא בורסיף. (משנה ח') פרכת של זהב שבעה שנכנס בהן י"ב אלפים ככרי זהב, מלבושי הלוים ואבנטים שלהם י"ב אלף, מלבושים ואפוד של כהן גדול שהיה משרת בהן ומעילו, חוץ ממלבושי הכהנים שבעים אלף ואבנטיהם ומצנפותיהם ומכנסיהם, כל אלו שעשה דוד להם לרצון על ישראל, ולקחום הכשרים בסוד, שנתגלה להם כל התשמיש הזה להיותם לעתיד לרצון על ישראל. (משנה ט') כנורות שעשה דוד אלף ונבלים ז' אלפים לרצון על ישראל, צלצלים לשיר ולתשבחות להודות ולהלל לאלהי ישראל שנתנו לו למשה מסיני וכתוב עליהם „מתחת רגלי כסא הכבוד אבן ספיר דמות כסא", והכנורות מעצי אלמוגים היו מצופים זהב טוב ואבנים חמשה על כל כנור וכנור, שהיו מביאין אותן ענקים ושעירים ורוחות שהיו משועבדים לשלמה, ועל כל כנור וכנור היה פעמון של נחשת קלל מלפני כסא הכבוד, ואבן אחת טובה ויקרה ומעולה שחצב משה בהר סיני מתחת כסא הכבוד של אבן ספיר. הכל צפונים וגנוזים בפני הצדיקים שהיו יודעים הכשרים בסוד שיפלו ח"ו ביד צר שהיה שונא לישראל. שכלים הללו אין משתמשים בהם אלא לרצון על ישראל, והיו גונזים אותם ברוך וצדקיה שהכשדים לא ישתמשו בהם ח"ו, והטמינום עד יום שישובו ישראל לקדמותם ויקחו כבוד ויקרת עולם כשימצא להם איש דוד בן דוד שמו ויתגלה לו הכסף והזהב כשיתקבצו ישראל כלם ויעלו עלייה שלמה לירושלם אמן. (משנה י') ואלו הן משקלי כסף הגנוזים בעין כחל ע"י ברוך וצדקיה, ככרי כסף ק"כ רבוא, של כסף טוב ק"ס רבוא, כלים של נחשת סירים של נחשת טוב מאתים רבוא ושל ברזל ק"י רבוא, ושפתים שאין להם מצוקים ומצוקים של נחשת סביבות שער הנחשת, כרובים שאין להם משקל, כיורים של נחשת שאין להם משקל, מתכת של זהב טוב ג' אלפים, ושלחנות של זהב טוב מתחת עץ החיים העומד בגן הקדש שבעים שהיה עליהם לחם הפנים אין ערך לדמיהם. שקמים של זהב שכל מיני מעדנים תלוים בהם, והם של זהב מזוקק שזקק דוד המלך ע"ה, כל אלו גנזם צדקיה. (משנה י"א) ואוצרות של זהב וכסף בימי דוד ועד צדקיה ועד שגלו ישראל לבבל, מנינים של זהב רבוא רבבות ושל כסף שאין להם מדה, מרגליות ואבנים טובות אלף אלפים ושלש מאות אלפים ונ"ג אלף, כל אלה צפונים וגנוזים בחומת בבל ובתל ברוק תחת ערבה גדולה שבבבל שהיו תולים עליהם כנורותיהם. ומבית יער הלבנון לקחו זהב מדת כוריין אלף אלפים ותשעה אלפים. וכל הנביאים וכל החכמים והסופרים לא יוכלו

---

(1) ר"ל מספר כל האבנים מאתים. (2) שלא נודע שוין.

לחשב העושר והכבוד שהיה בירושלים. (משנה י"ב) ועוד י"ב אבנים טובות ביד חילוק בן שימור הלוי נמסרו בידו להצניעם ולהחזירם לשבטים, שהיו שמות השבטים חקוקים עליהם, שהיו מאירות על ראשי השבטים, מעולות ויקרות בדמיהן זו למעלה מזו, ואלו, מלך ונביא ואיש לא ידעו באיזה מקום נגנז אלא חילוק בן שימור הלוי, ושאר עושר וכבוד שהיו בירושלם לקח אותם שמשיאל המלאך וחזרו והביאו אותם שימור וחילוק וחבריהם הלוים למיכאל וגבריאל, וכל ישראל החביאו כליהם עד שיקום מלך צדק לישראל, ולא עוד אלא שנשבעו שבועה גדולה אלו לאלו שלא יגלו הכלים עד שיקום דוד בן דוד וימסרו בידו כלי כסף וכלי זהב שהטמינו בשעה שיתקבצו גליותיהם של ישראל מארבע רוחות העולם, ויעלה לגדולה ומעלה מעלה על א"י. ובעת ההיא יצא נהר גדול מבית קדש הקדשים ששמו גיחון וישטוף עד המדבר הגדול והנורא ויתערב בנהר פרת ומיד יעלו ויתגלו כל הכלים.

סליק המשניות

כסא שלמה: ע' שלמה המלך

כתפוח בעצי היער: מכ"י הבא מארץ תימן, והדפיסו ווערטהיימער בבתי מדרשים ח"ד, וקראו כן ע"ש תחלתו, אך סיום המדרש חסר, כנראה היא קיבוץ של מאמרים שונים ממעשה חנוך שנקרא מט"ט שהראה למשה הגיהנם על דרך שראה ריב"ל ובסדר גן עדן וגיהנם. ע"ע משה.

מדרש כתפוח בעצי היער

[בתי מדרשות ח"ד 22]

כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים (שה"ש ב') **זה** משה רבינו ע"ה, בשעה שנגלה לו הקב"ה בחורב אמר לו לך והוציא את עמי בני ישראל ממצרים כי צעקתם באה אלי, וגם זכרתי את הברית ואת החסד ואת השבועה שנשבעתי לאברהם עבדי, שנאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי (בראשית ט"ו), אמר משה רבינו ע"ה לפני הקב"ה רבש"ע מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים (שמות ג'), א"ל הקב"ה אתה אמרת מי אנכי והשפלת עצמך, חייך אני מכבדך שנאמר ושפל רוח יתמוך כבוד (משלי כ"ט), ואני אתן את כל השרים בידיך, ואני אעלה אותך לשמים ותראה כסא כבודי ואראה לך את כל המלאכים שבשמים. באותה שעה צוה הקב"ה למטטרון שר הפנים ואמר לו לך והביא את משה עבדי לשמים, וקח עמך מלאכים ט"ו אלף מימינו וט"ו אלף משמאלו, בשמחה בשירים בתופים ובמחולות ותאמרו שירה לפני משה עבדי, אמר מט"ט לפני הקב"ה אינו יכול משה לעלות אל המלאכים מפני שיש במלאכים שרי אש והוא בשר ודם. אח"כ צוה הקב"ה למט"ט ואמר לו לך הפוך את בשרו ללפידי אש וכחו ככח גבריאל, בא מט"ט אצל משה, וכשראהו משה מיד נתירא ממנו א"ל מי אתה אמר לו אני חנוך בן ירד אבי אביך, שלחני הקב"ה להעלותך אצל כסא כבודו, אמר משה למט"ט אני בשר ודם ואיני יכול להביט במלאכים, מיד עמד והפך את בשרו ללפידי אש ועיניו לגלגלי מרכבה ונתן לו כח ככח המלאכים ולשונו שלהבת, והעלה את משה לשמים, ועמו המלאכים ט"ו אלף מימינו וט"ו אלף משמאלו ומט"ט ומשה באמצע.

הלך משה לרקיע ראשון שהוא דומה ליום ראשון בשבת, וראה המים עומדים שורות שורות והרקיע כלו חלונות, בכל חלון וחלון המלאכים עומדים על היום למעלה ומספרים בגדלותו של הקב"ה. שאל משה למט"ט אמר ליה מה הם אלו החלונות, א"ל אלו החלונות הם חלונות תפלה חלונות בקשה, חלונות בכיה חלונות שמחה, חלונות שובע חלונות רעב, חלונות עושר חלונות עניות, חלונות מלחמה חלונות שלום, חלונות הריון חלונות לידה, וראה חלונות עד אין חקר ואין מספר. הלך משה לרקיע שני שהוא דומה ליום שני בשבת, וראה שם מלאך אחד ושמו נוריאל והוא גדול שלש מאות פרסאות, וחמשים רבוא מלאכים עומדים לפניו. כולם מאש ומים ופניהם כלפי מעלה ואומרים שירה לפני הקב"ה שנאמר גדול ה' ומהולל מאד (תהלים קמ"ה). שאל משה למט"ט וא"ל מה הם אלו המלאכים א"ל אלו המלאכים הממונים על העבים ועל הרוח ועל הגשמים והולכים ועושים רצון קונם וחוזרים למקומם ומשבחים להקב"ה. אמר משה למט"ט למה הם עומדים ופניהם למעלה כלפי הקב"ה, א"ל מט"ט מיום שבראם הקב"ה כך הם ולא זזו ממקומם. הלך משה לרקיע שלישי שהוא דומה ליום ג' בשבת, וראה שם מלאך א' ושמו נוריאל וגובהו מהלך ת"ק שנה ויש לו שבעים אלף ראשים וכל ראש וראש יש לו שבעים אלף פיות וכל פה ופה יש לו שבעים אלף לשונות, וכל לשון ולשון יש לו שבעים אלף דבור, ועם כל דבור ודבור עומדים שבעים אלף רבוא מלאכים וכלם מאש לבנה וכלם משבחים לפני הקב"ה. שאל משה למט"ט וא"ל מה הם אלו המלאכים ומה שמם, א"ל שמם אראלים הממונים על העשבים ועל האילנות ועל הפירות והדגן, כולם הולכים לעשות רצון קונם וחוזרים למקומם. הלך משה לרקיע הרביעי שהוא דומה ליום ד' בשבת, וראה שם המלאכים נכנסים ומשבחים להקב"ה, כמו שאמר דוד המלך ע"ה ברכו ה' מלאכיו גבורי כח (תהלים ק"ד). שאל משה למט"ט ואמר לו מה הם אלו, א"ל אלו המלאכים הממונים על כל ארץ ועל השמש ועל הירח ועל הכוכבים ועל המזלות, ועל עשרים וששה גלגלים, וכלם אומרים שירה, וראה בו כוכבים גדולים, וכל כוכב וכוכב מלא כל הארץ, שם האחד נוגה ושם השני מאדים, אחד על גב השמש ואחד על גב הירח, שאל משה למט"ט אמר

לו מה הם עומדים זה על זה, א"ל זה שעל גב השמש בקיץ שיקרר העולם מחמימותו וזה שהוא על גב הירח בחורף שיחמם העולם מקרירות (1). הלך משה לרקיע חמישי שהוא דומה ליום חמישי בשבת, וראה שם מלאכים חציים מאש וחציים משלג, שלג למעלה ואש למטה, והקב"ה משים שלום ביניהם ואין אחד מכבה חבירו שנאמר עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה) וכולם משבחים לפני הקב"ה. אמר משה למט"ט מה הם אלו עושים, א"ל מיום שבראם הקב"ה כך הם, א"ל מה שמם א"ל אראלים שמם הנקראים אישים שנאמר אליכם אישים אקרא (משלי ח'). הלך משה לרקיע ששי שהוא דומה ליום ששי בשבת, וראה שם מלאך אחד ושמו אוריאל, ארכו כמהלך ת"ק שנה והוא (צורתו) כולו ברד, ועומדים עמו אלף אלפים ורבוא רבבות מלאכים, וכלם משבחים לפני מי שאמר והיה העולם שנאמר השמים מספרים כבוד אל (תהלים י"ט), אמר לו אלו המלאכים הנקראים עירין וקדישין. הלך משה לרקיע שביעי שהוא דומה ליום שבת, וראה שם המלאכים קשורין בשלשלאות של אש שחורה ואדומה, וכל אחד ואחד מהלך ת"ק שנה, שאל משה למט"ט וא"ל מה הם אלו ומה שמם, א"ל שמם אף וחמה ובראם הקב"ה מששת ימי בראשית לעשות רצון בוראם, אמר משה למט"ט אני מפחד מאלו המלאכים ולא אוכל לראות פניהם, מיד עמד מט"ט וחבק את משה וא"ל משה משה, אהוב ה' עבד ה'! אל תירא ואל תחת מהם, מיד נתקררה דעתו של משה. ואח"כ ראה מלאך אחד משונה בצורתו מכל המלאכים וגבהו מהלך ת"ק שנה, והוא חגור במתניו בשני מקומות מכף רגלו ועד קדקדו מלא עינים של אש, וכל מי שרואה אותו נופל על פניו מרוב הפחד. שאל משה למט"ט ואמר לו מי הוא זה, אמר לו סמאל הלוקח נפשות, אמר לו משה להיכן הוא יורד אמר לו ליטול נשמתו של איוב הצדיק (2), אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שלא תמסרני ביד זה המלאך. וראה המלאכים עומדים לפני הקב"ה, ויש לכל אחד ואחד כנפים, בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו ובשתים יעופף, בשתים יכסו פניהם כדי שלא יראו פני שכינה, ובשתים מכסים גויותיהם ובשתים מעופפים, ומשמשים לפני הקב"ה ואומרים קק"ק ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו. וכל כנף וכנף מהלך ת"ק שנה ורחבו מסוף העולם ועד סופו. שאל משה למט"ט ואמר לו מה שמם, א"ל שרפים עומדים ממעל. וראה ארבעה מלאכים נושאים כסא הכבוד, אמר משה למט"ט מה שמם א"ל חיות הקדש. אח"כ ראה משה מלאך אחד שמו זנגנא"ל, והוא מלמד תורה לנשמות בשבעים לשון, והכל אומרים הלכה למשה מסיני שנאמר דינא יתיב וספרין פתיחו (דניאל ז' י'), ואין דיין אלא זנגנאל שהוא שר של תורה וחכמה, ויש לו קרני הכבוד, וישב משה לפניו ולמד כל עשר סודות. אח"כ אמר לפני הקב"ה לא ארד מכאן עד שתתן לי מתנה טובה, א"ל הקב"ה נתתי לך את התורה שיהיו קוראין אותה על שמך שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג' כ"ב). ומנין שעלה משה למרום שנאמר עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר (תהלים מ"ז) ואין אלהים אלא משה שנאמר איש אלהים ותרגום דאלהים דיינא, ואין דיין אלא משה שנאמר וישב משה לשפוט את העם (שמות י"ח). לכך נאמר כתפוח בעצי היער.

אח"כ יצאה בת קול ואמרה למשה: משה אתה באת וראית כסא כבודי, כך תזכה ותראה שני פרדסים אחד של גן עדן ואחד של גיהנם. אח"כ שלח הקב"ה לגבריאל וא"ל לך עם משה ופתח לפניו את הגיהנם, בא משה ופתח גבריאל את גיהנם, וראה משה אש בוערת, אמר משה לגבריאל לא אוכל לבוא אל גיהנם מפני האש, א"ל יש אש אחרת יותר גדולה מזו ולא תזיק לך אש של גיהנם. כשנכנס משה לגיהנם ברחה אש גיהנם מפני משה, בא נסרגיאל שר של גיהנם ואמר למשה מי אתה, אמר לו אני משה בן עמרם, א"ל זה אינו מקומך, אלא מקומך בגן עדן. א"ל באתי לראות גדולתו של הקב"ה, אמר הקב"ה לנסרגיאל שר של גיהנם לך עם משה והראה לו את הגיהנם וכיצד הם הרשעים בתוכה. אח"כ הלך משה אחר נסרגיאל ובאו לתחילת גיהנם, ראה משה בני אדם תלויים בעיניהם ותלויים באזניהם וברגליהם ובלשונם, (והנשים תלויות בדדיהן) ובשעריהם וברגליהם בשלשלאות של אש, אמר משה לנסרגיאל מפני מה הם תלויים בעיניהם, א"ל מפני שהביטו באשת איש ובממון חבריהם ברעה, ותלויים באזניהם מפני ששומעים דברים בטלים ודברי הבלים ומסיר אזנו משמוע דברי תורה, והתלויים בלשונם הם המספרים לשון הרע ומרגילים לשונם אל דברים בטלים, ותלויים ברגליהם מפני שהולכים כל אחד ברכילות על חבירו ואינו הולך לדבר מצוה ולא לבית הכנסת להתפלל לבוראו, והנשים תלויות בדדיהן מפני שהן מגלין דדיהן ומניקות את בניהן ויראו הבחורים ויבואו לידי הרהור עבירה. אח"כ צעקה גיהנם צעקה גדולה ומרה ואמרה לנסרגיאל תן לי שאני רעב, אמר לה מה אתן לך, אמרה לו תן לי נשמות הצדיקים, אמר לה לא יתן לך הקב"ה נשמות הצדיקים.

אח"כ ירד משה למקום אחר, וראה ב' רשעים תלויים ראשיהם למטה ורגליהם למעלה ומכף רגליהם ועד קדקדם כולם דבוקים בתולעים שחורים, כל תולע ותולע חמש מאות פרסה, וצועקים הרשעים מפניהם ואומרים תן לנו מות ונמות שנאמר המחכים למות ואיננו (איוב ג'). שאל משה לנסרגיאל מה מעשיהם של אלו, א"ל שנשבעו שבועת שקר והמחללים שבתות

---

(1) והם כסיל וכימה, הראשון לחמם מפני הצינה והשני לקרר מפני החום, עי' ברכות נ"ח ע"ב. (2) כמאן דאמר איוב בימי משה היה, ב"ב ט"ו ע"א.

ומועדים והמבזים תלמידי חכמים והמענים יתומים ואלמנות והמעידים עדות שקר, לכך מסר אותם הקב"ה לתולעים, אמר משה לנסרגיאל מה שם המקום הזה אמר לו עלוקה. והלך משה למקום אחר וראה ב׳ רשעים נופלים, וב׳ עקרבים דבוקים בהם, כל עקרב ועקרב יש לו שבעים אלף ראשים, וכל ראש וראש יש לו שבעים אלף פיות, וכל פה ופה יש לו שבעים אלף ראש ולענה. וכל אלו הרשעים נופחים גופם ונמקו עיניהם מפחד העקרבים שנאמר עיני רשעים תכלינה (שם י"א). שאל משה לנסרגיאל מה מעשיהם של אלו אמר לו הם האוכלים ממון ישראל, והמלבין פני חבירו ברבים, והמטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים, והמוסרים בני ישראל או ממונם ביד גוים, והכופר בתורת משה רבינו ע"ה, והאומר לא ברא הקב"ה את העולם, כל אלו מסרם הקב"ה לעקרבים, אמר משה לנסרגיאל מה שם המקום הזה, אמרו לו טיט היון. והביט משה וראה שני רשעים מטבורם ולמעלה בטיט, ומלאכי חבלה עומדים עליהם ומכים אותם בשלשלאות של אש, ומכים אותם באבנים של אש, ומשברים את שיניהם מן הבקר ועד הערב, ובערב מאריכים את שיניהם וביום שוברים אותן שנאמר שיני רשעים שברת (תהלים ג׳) אל תקרי שברת אלא שרבבת, וצועקים הרשעים האלו בכל יום ויום. שאל משה לנסרגיאל ואמר לו מה מעשיהם של אלו, אמר לו הם האוכלים נבלות וטרפות ותבשילי גוים, והמשומדים, והנותן כספו בנשך ומרבית לישראל, והכותב שמות בקמיע בשביל גוים, והעושה רמיה במאזנים ובמשקל, וגונב ממון ישראל, והאוכל ביום הכפורים, והאוכל חלב ודם ושקצים ורמשים ולא הזהיר עצמו מאלו, לכך מסר אותם הקב"ה בידי מלאכי חבלה. וראה רשעים אחרים חציים מאש וחציים משלג, שלג למעלה ואש למטה, בלילה יבא האש במקום השלג, וביום יבא השלג במקום האש. שאל משה לנסרגיאל א"ל מפני מה הם חציים בתוך האש וחציים בתוך השלג, א"ל מפני שמניחים דרך הטוב והולכים בדרך רע. ואמר נסרגיאל למשה, לך וראה את הרשעים כיצד הם בגיהנם וכיצד שורפים אותם, א"ל לא אוכל ללכת, א"ל תניח אור השכינה לפניך ואל תירא כי לא ישלוט בך אש של גיהנם שנאמר גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע (תהלים כ"ג), הלך משה וראה רשעים חציים מאש וחציים משלג, ותולעים יורדים בגופם ועולים ועמוד אש בצואריהם ומכין אותם מלאכי חבלה ואין להם מנוחה, ועליהם הכתוב אומר כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה (ישעיה ס"ו). שאל משה לנסרגיאל ואמר לו מה מעשיהם של אלו, אמר לו הבא על אשת איש והבא על הנדה והבא על אחותו והבא על הזכר והעובד ע"ז והשופך דמים שלא כהוגן והמקלל אביו או אמו או רבו, והאומר אני אלוה בנמרוד כפרעה וכנבוכדנצר וחירם מלך צור וכיוצא באלו, שאל משה לנסרגיאל מה שם המקום הזה א"ל לו שאול, וראה רשעים שהם גונבים השלג ומשימים תחת אציליהם כשנכנסים לגיהנם, וזה שאמרו רבותינו ז"ל רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרים בתשובה (ערובין י"ד). אח"כ עלה משה מגיהנם ואמר יהי רצון מלפניך ה׳ אלהי ואלהי אבותי שתציל עמך ישראל מן המקום הזה, אמר הקב"ה למשה, משה אין לפני משוא פנים ולא מקח שוחד, כל שיעשה טוב יהיה בגן עדן וכל שיעשה רע יהיה בגיהנם שנאמר אני ה׳ חוקר לב בוחן כליות (ירמיה י"ז).

אחר כך נשא משה את עיניו וראה את גבריאל והשתחוה משה ויצא. אמר הקב"ה לגבריאל לך עם משה והראה לו את גן עדן. בא משה ונכנס לג"ע, באו שני מלאכים לפניו ואמרו לו הגיע זמנך שבאת לכאן? אמר להם, לא הגיע זמני אלא באתי לראות מתן שכרן של צדיקים בג"ע, פתחו ואמרו אשריך משה שזכית לבא לכאן, אשרי העם שככה לו אשרי העם שה׳ אלהיו. שכבה"ה בגימטריא מש"ה. כשנכנס משה לג"ע ראה מלאך אחד שהיה יושב תחת עץ החיים ושמו שמשיאל שר של ג"ע ובא משה אצלו, אמר לו מי אתה, א"ל אני משה בן עמרם, א"ל למה באת לכאן, א"ל באתי שאראה מתן שכרן של צדיקים בג"ע, אמר הקב"ה לשמשיאל לך עם משה והראה לו את גן עדן. אח"כ תפס ביד משה והוליכו לפניו, והביט משה וראה שבעים כסאות קבועות זה עם זה, כולם מאבן טובה ומרגליות טובות, ורגליהם מזהב ומפז נופך ספיר ויהלום, וכל כסא וכסא ששים מלאכי השרת משרתים אותו. שאל משה לשמשיאל זה הכסא למי הוא, א"ל לאברהם אביך, בא משה אצל אברהם א"ל הגיע זמנך שבאת לכאן? א"ל לאו, אלא באתי שאראה מתן שכרן של צדיקים בגן עדן. פתח אברהם ואמר הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו. בא אצל יצחק וכך השיבו, בא אצל יעקב וכך השיבו. שאל משה לשמשיאל וא"ל כמה ארכה של גן עדן, א"ל אין חקר ואין מספר לג"ע ולכסאות שבו, וכל כסא וכסא ששים מלאכי השרת משמשים אותו, ואין זה דומה לזה, ויש מהם כסאות של כסף, ויש מהם כסא של מרגליות, א"ל כסא של מרגליות למי הוא, א"ל לת"ח המצערים עצמם בתורה. וכסא של כרכד למי הוא, א"ל לצדיקים גמורים, וכסא של זהב למי הוא, א"ל לבעלי תשובה, וכסא של כסף למי הוא, א"ל לגרי צדק. והכסא של נחשת למי הוא, א"ל למי שהוא רשע ואביו צדיק או למי שהוא צדיק ואביו רשע, כי בזכות הבן יתן לו הקב"ה גן עדן, כמו תרח שנתן לו הקב"ה גן עדן בזכות אברהם והושיבו על כסא של נחשת שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום (בראשית ט"ו ט"ו).

ל

לבנת הספיר: מדרש על התורה על דרך הקבלה בלשון ארמית כמו הזהר ואינו במציאות לפנינו. היוחסין מקדימו לזהר וז"ל ובס' לבנת הספיר ובזהר שנקרא קדוש (היינו רבי יהודה הנשיא) שקדשו אביו במילה וכו' (עי' יוחסין ד"א דל"א ע"א, יוחסין השלם ריש דמ"ט ע"א). החזקוני בס' שתי ידות פ' חיי שרה כתב וז"ל: איתא בספר לבנת הספיר וז"ל, בקרית ארבע בקריאת ארבע, בשביל שאמרה האמנם אלד ואני זקנתי לכן ותמת שרה בקרית ארבע בקריאת ארבע תבות אלו ע"כ (והציוני כתב בשביל שהזכירה שם בן ד' אותיות ישפוט הוי"ה, אל תקרי קרית ארבע אלא קריאת ארבע). ובדף י"ד כתב וז"ל: ובענין זה נבוא לבאור מאמר תמוה מדרש נעלם בספר לבנת הספיר וז"ל בפ' בראשית: והארץ היתה תהו ובהו וגו' היתה תהו אלו דור המבול בלשון נקבה אינון, מים הביא הקב"ה עליהם בדמות אשה, ובהו אלו דור המגדל, וחשך אינון אנשי סדום, ורוח אלהים מרחפת איהו רוח קודשא רוחא דחסד דא אהרן כהנא, ויאמר אלהים יהי אור דא דוד מלכא, ויבדל אלהים בין האור ובין החשך איהו קרח ועדתו, כר"א הבדלו מתוך העדה עכ"ל. ומובא ג"כ בספר שרש ישי שחבר ר' שלמה אלקבץ על פסוק וגם את רות המואביה, ומובא בס' בית נאמן לר' יצחק ביגו ז"ל (דף ג' ע"א) וז"ל: וכן ראיתי בספר לבנת הספיר, ואחר עד עתה את עכבותא דיעקב בבית לבן, לקבל גלותא דמצרים ובכוונא דהתם עד דישלמו שיעור אוכלסא דיתתזון לקבלא אחריתא, ובגוונא דהכא כד אתא בארחא אתא עשו עליה, סימנא הוא לבנוי דכד ייתהון בארחא ייתי עליהון עמלק, אשר קרך בדרך, וכגוונא דהכא האיש שעמו נתמלא אבק והותש כחו של עשו אף התם ויחלוש יהושע ולא ויהרוג עכ"ל. וכן הביא רש"ל הספרדי בפ' תולדות (דף ר"ל ע"ב) וז"ל: וכבר ידעת מה שכתוב בלבנת הספיר בפסוק עמי זכר נא מה יעץ וגו' מן השטים עד הגלגל ע"ש, ובס' מנות הלוי (דף ק"ה ע"ב) וז"ל: ושוב מצאתי כדברי בספר לבנת הספיר (פ' נח) בפ' ויהי לשבעת הימים וז"ל אתערו אלו שבעת ימי אבלו של מתושלח שהמתין להם וכו' ומכאן למד המן לגזור על ישראל בי"ג באדר כסבור שמא יגן עליהם ימי אבלו של משה עכ"ל, ובס' עבודת הקדש לבן גבאי (חלק התכלית פ"י) כתב וז"ל וראיתי בספר לבנת הספיר (פ' נח) בזה הלשון, ובעי בר נש לאתערא באורייתא וצלותא למשרי עלוי רוח קדישא, ואתערו והיה כנגן המנגן ותהי עליו וגו' בגין דנשמתא אתגזרת מלעילא מצרור החיים ורגילה בנגונין ובשיר של מלאכי השרת ושיר הגלגלים, עתה בהיותה בגוף ושומעת נגון היא מוצאה נחת רוח ונהנית כפי מה שהיתה רגילה בהיותה דבוקה ביסודה בנועם קול הגלגלים ומרבוי ההנאה והערבות ראויה לשרות עליה רוח אלהים כפי הנהגתה ביסודה הראשון עכ"ל (רב פעלים 74).

לויתן, סעודת: ע' גן עדן וגיהנם

למ"ד בי"ת מדות באגדה: ברייתא דל"ב מדות באגדה מיוחסת לרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, והן כללים בדרכי האגדה כעין י"ג מדות התורה לר' ישמעאל בהלכה. ור"א השתמש גם באלה לצורך האגדה והוסיף עליהן עוד עד מספר ל"ב, והיה דורש בהן לפרש כה"ק גם דברים כפשוטן ועליו נאמר „כל מקום שאתה מוצא דברי ר' אליעזר בנו של ריה"ג עשה אזניך כאפרכסת" (חולין פ"ט.). הגאונים לא הביאו את הברייתא הזאת, ואלה מן הקדמונים שהזכירוה: ר' משה הדרשן ביסודו הביא כמה מדות ממנו, ר' יונה אבן גנאח בהרקמה (צד 164) הביא מדה י"ט, והרד"ק בפירושו (ירמיה ל"ג כ"ו) אומר כי ר' יונה הביא בשער כ"ח מס' הרקמה מדה כ' וכותב וכן נאמר בל"ב מדות של ר"א בן ריה"ג. רש"י ז"ל בפירושו על תנ"ך הביא ממנו כמה מדות ובמקום אחר (בש"א א' י"א) אומר זו מצאתי באגדה של ר"י הגלילי, בפירושו על הש"ס (הוריות ג'. ד"ה צבור מייתי) אומר וכן בל"ב מדות מצאתי, אף כי הדבר הזה ליתא בברייתא שלפנינו. הרמב"ם בספר המצות (עשין ל"ז) מביא מדה י"ז בנוסחא אחרת, ושם (עשין ה') מביא בשם משנתו של ר"א בנו של ריה"ג מנין לעיקר תפלה מצוה מהכא את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד, ואין זה בנוסחא לפנינו. גם הרשב"ץ מביא ממנו מה שאינו לפנינו בברייתא, ומזה ראיה כי היה לפניהם נוסח אחר. ר' שמעון מקינון בספר הכריתות הביא כל הברייתא עם הערותיו. ונמצא גם עם פירוש ארוך במדרש תנאים לר' זאב וואלף איינהארן (ווילנא תקצ"ט). ר' יעקב רייפמאן כתב עליו ביאור חדש בספרו „משיב דבר" (ווין תרכ"ו), ועוד „מנחת זכרון" לבאר מאה מדברות בכה"ק ע"פ מדת מדרך קצרה אשר בל"ב מדות (ברעסלוי תרמ"א). עי' ג"כ „נתיבות עולם" לר' צבי הירש קאצינעלנבויגין (ווילנא תרי"ט). ובלשון אשכנזית „די אבפאססונג דער ברייתא דער 32 נארמען" ע"י בארדאוויטש (ברלין 1913).

ברייתא דל"ב מדות

[ממדרש תנאים ומשיב דבר]

א') בריבוי, ב') במיעוט, ג') בריבוי אחר ריבוי, ד') במיעוט אחר מיעוט, ה') בקל וחומר מפורש, ו') בקל וחומר סתום, ז') בגזירה שוה, ח') בבנין אב, ט') בדרך קצרה, י') מדבר שהוא שנוי, י"א) מסידור שנחלק, י"ב) מדבר שבא ללמד ונמצא למד, י"ג) מכלל

שאחריו מעשה והוא פרטו של ראשון, י"ד) מדבר גדול שנתלה בקטן ממנו להשמיע האזן בדרך שהיא שומעת, ט"ו) משני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם, ט"ז) מדבר שהוא מיוחד במקומו, י"ז) מדבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר, י"ח) מדבר שנאמר במקצת ונוהג בכל, י"ט) מדבר שנאמר בזה והוא הדין בחבירו, כ') מדבר שנאמר בזה ואין ענין לו אבל הוא ענין לחבירו, כ"א) מדבר שהוקש לשתי מדות ואתה נותן לו כח היפה שבשתיהן, כ"ב) מדבר שחבירו מוכיח עליו, כ"ג) מדבר שהוא מוכיח על חבירו, כ"ד) מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו, כ"ה) מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חבירו, כ"ו) ממשל, כ"ז) מלשון נופל על לשון, כ"ח) מכנגד, כ"ט) מלשון גימטריא, ל') מלשון נוטריקון, (תרי אפי: חד אפא בחילוף האותיות, וחד שהוא בחשבון האותיות), ל"א) ממוקדם ומאוחר שהוא בענין, ל"ב) ממוקדם ומאוחר בפרשיות.

[דוגמאות לדרשות המדות] א') מרבוי, כיצד? הרבוי שלש לשונות: את, גם, אף. „את" לרבות כיצד? דכתיב וה' פקד את שרה (בראשית כ"א), אילו היה אומר פקד שרה הייתי אומר שרה לבדה נפקדה, כשהוא אומר „את" מלמד שכל העקרות נפקדו עמה וכו'. כיוצא בדבר אתה אומר את פני מבין חכמה (משלי י"ד), אילו נאמר פני מבין חכמה הייתי אומר לשעתו בלבד כשהוא אומר „את" ריבוי לדורותיו וכו'. „גם" לרבות כיצד? גם צאנכם גם בקרכם קחו (שמות י"ב), אילו נאמר צאנכם בקרכם הייתי אומר לא נתן להם אלא צאנם ובקרם ת"ל „גם" לרבות, מלמד שנתן להם דורון משלו ומשל שריו לקיים מה שנאמר גם אתה תתן בידינו (שם י'). כיוצא בדבר אתה אומר ומתו גם שניהם (דברים כ"ב) אילו לא נאמר „גם" הייתי אומר שאם נתחייבה מיתה והיא מעוברת ממתינין לה עד שתלד, ת"ל גם לרבות את הולד למיתה, שאין ממתינין לה עד שתלד. „אף" לרבות כיצד? ויקח את אדרת אליהו וגו' אף הוא ויכה את המים (מ"ב ב') מלמד שנעשה נסים לאלישע בקריעת הירדן יותר מאליהו, שבפעם הראשון היתה זכות ב' צדיקים ובפעם שניה זכות צדיק אחד היתה עומדת. וכן הוא אומר ויהי נא פי שנים ברוחך אלי. אף אתה מוצא שמונה מופתים באליהו וששה עשר באלישע (עי' ילקוט וירא ורש"י למ"ב ג' א'). כיוצא בו אף ברי יטריח עב (איוב ל"ז) מלמד שעבים ומטר קשים והקב"ה מטריח עליהם, ומנין שכשם שמטריח להמטיר כך מטריח להפסיק אחר שהמטר ירד כל צרכו ת"ל „אף" רבוי.

ב') ממיעוט, כיצד? המיעוט שלש לשונות: אך, רק, מן. „אך" למעט כיצד? דכתיב וישאר אך נח (בראשית ז'), מה ת"ל „אך" מלמד שאף נח היה בתיבה גונח דם מפני הצינה. כיוצא בדבר אתה אומר אך בעשור לחודש (ויקרא י"ג) אילו נאמר בעשור לחודש הייתי אומר לכפר על שבים ועל שאינם שבים, כשהוא אומר „אך" מיעוט הכפרה, ללמד שאינו מכפר אלא על השבים. „רק" למעט כיצד, ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה (בראשית כ'), יכול לא היו יראים כל עיקר, ת"ל „רק" אמור מעתה עד שלא שמעו באזניהם לא היו יראים, משששמעו באזניהם היו יראים. כיוצא בדבר אתה אומר עד כמה פעמים אני משביעך שלא תאמר אלי „רק" אמת בשם ה' (מ"א כ"ב), מלמד שלא אמר מכל לבו אלא שהיה שם יהושפט עמו. „מן" למעט כיצד? ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב (שמות י"ח) יכול כל היום היה דן, אימתי היו התלמידים לומדים, ת"ל „מן" הבקר מיעט, מלמד שלא היה יושב כל היום, ושיערו חכמים עד ו' שעות. כיוצא בו ירעם מן שמים ה' (ש"ב כ"ב) יכול שהרעם נשמע מכל קרנות השמים, ת"ל „מן" מיעוט שלא נשמע אלא מן אפרכיא שנתבע לה. וכה"א ירעם אל בקולו וגו' (איוב ל"ז) במקום שהוא צריך לחדש דבר.

ג') מרבוי אחר רבוי, כיצד? גם את הארי גם הדוב הכה עבדך (ש"א י"ו) אלו נאמר ארי ודוב הייתי אומר שתים בלבד, כשהוא אומר „גם את גם" הרי אלו ג' רבוים מלמד שהיו ה' חיות רעות ארי ושני גוריו דוב וגורו. כיוצא בדבר אתה אומר כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם, אלו נאמר בניהם ובנותיהם הייתי אומר אין מקריבין אלא בנים ובנות ת"ל כי גם את רבוי אחר רבוי, מלמד שאף אבותיהם היו מקריבין לע"ז. אמר ר"ע אני ראיתי עכו"ם שכפתו לאביו והקריבו ליראתו.

ד') ממיעוט אחר מיעוט, כיצד? ויאמרו הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר (במדבר י"ב) עד שלא נדבר עמו, ומנין שנדבר עם מרים קודם משה שנאמר ותקח מרים הנביאה אחות אהרן (שמות ט"ו) והלא גם אחות משה היתה אלא מלמד שנתנבאה תחילה והיא אחות אהרן ועדיין לא נולד משה, ומנין שנדבר עם אהרן קודם משה שנאמר ויבא איש אלקים אל עלי וגו' הנגלה נגליתי (ש"א ב'), והיתה נבואה כבושה יותר מתתפ"ז שנה עד שבא יחזקאל והזכירה שנאמר איש שקוצי עיניו השליכו וגו' (יחזקאל כ'), אף משה היה משתדל שאהרן יהיה שליח שנאמר שלח נא ביד תשלח (שמות ד') ביד מי ששלחת כבר.

ה') מקל וחומר מפורש, כיצד? כי את רגלים רצת וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים (ירמיה י"ב), כיוצא בדבר אתה אומר ויאמר המלך לאסתר המלכה בשושן הבירה הרגו (ק"ו) בשאר מדינות המלך מה עשו (אסתר ט'). ו') מקל וחומר סתום כיצד? נשבע להרע ולא ימיר (תהלים ט"ו), יכול אם נשבע להרע לא ימיר ואם נשבע להטיב מחליף, וכי מה קשה לבני אדם להרע לעצמו או להטיב לעצמו? אם להרע לעצמו אינו

מחליף ק"ו להטיב לעצמו. איזהו להרע לעצמו שמותר לו לעשות? אר"י כגון שהיה בים (במקום סכנה) ואמר אהא בתענית עד שאבא לביתי. כיוצא בדבר ושחד על נקי לא לקח יכול לא לקח שחד על נקי להרגו אבל לקח שחד על נקי לפוטרו, אמרת על מי דרך בני אדם ליקח שחד על הצדיק או על הרשע? הוי אומר על הצדיקים לא לקח ק"ו על הרשעים.

ז') מגזירה שוה, כיצד? שמואל נזיר היה כדברי ר' נהוראי, שנאמר ומורה לא יעלה על ראשו (ש"א א'), נאמר מורה בשמשון ונאמר מורה בשמואל, מה להלן נזיר אף כאן נזיר. כיוצא בו במשה נאמר היום הזה אחל תת פחדך (דברים ב') ונאמר ביהושע אחל גדלך (יהושע ג') במה גדלו שהעמיד לו חמה ולבנה, אחל אחל לגזירה שוה, מה להלן עמדה לו חמה אף במשה עמדה לו חמה. ר' אומר מנין שעמדה לו חמה למשה, ת"ל תת תת לגזירה שוה, נאמר במשה תת פחדך וביהושע ביום תת ה' את האמורי (יהושע י') מה להלן עמדה לו חמה אף כאן עמדה לו חמה.

ח') מבנין אב, כיצד? זה יסוד המלמד על מה שאחריו, אימתי נקרא יסוד משיהיה הוא נאמר תחלה. אמר ר' חייא על כל דבור ודבור היה קורא משה משה! ומשה אמר הנני! בנין אב לכולן ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה ויאמר הנני (שמות ג') לפי שזה תחלה. כיוצא בדבר אתה אומר והיה כי יבצע ה' את מעשהו (ישעיה י'), למה כי אמר בכח ידי עשיתי (שם) א"ל הקב"ה היתפאר הגרזן על החוצב בו אם יתגדל המשור על מניפו (שם) והלא אינו דומה אלא כקרדום הזה שאם אין אדם מבקע בו אינו שוה כלום ואינו עושה מעצמו כלום, כך המטה הזה אם אין אדם מכה בו אינו מכה כלום מעצמו, אף אתה אינך כלום אלא מה שאני רודה עולמי בך, ואתה מתפאר ואומר כי בכח ידי עשיתי, לכן ישלח האדון וגו' (שם) וכל מלכי ע"ז נדונים על כך. א"כ למה פירשן באשור בלבד, לפי שהיה ראשון לרודים מלכות ראשון (ישראל).

ט') מדרך קצרה, כיצד ואהיה מאהל אל אהל וממשכן (דהי"א י"ז) צ"ל וממשכן למשכן אלא שדבר הכתוב דרך קצרה. מאימתי נידון בדרך קצרה משיצטרך הענין לומר ודאי. כיוצא בדבר אתה אומר ותכל דוד לצאת (ש"ב י"ג) צ"ל ותכל נפש דוד לצאת, אלא שדבר דרך קצרה, אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פ"ד).

י') מדבר שהוא שנוי (1), כיצד? אר"י בר"ח, מ"ב שנה היה ראוי הרעב לבא במצרים, תדע שכן הוא דאמר שראה ז' פרות וז' שבלים (בראשית מ"א) הרי י"ד והוא אמר ליוסף ז' פרות וז' שבלים הרי כ"ח ויוסף אמר ז' פרות וז' שבלים הרי מ"ב, ולא היה הרעב רק שנתים, שכיון שירד יעקב אבינו למצרים וברכו כלה הרעב, ואימתי חזרו אותן מ' שנה שני רעב, בימי יחזקאל שנאמר ונתתי את ארץ מצרים שממה וגו' (יחזקאל כ"ט) שלא עשתה אלא לצורך (2). כיוצא בו אתה אומר אל תבטחו לכם וגו' היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה (ירמיה ז' ד') למה נאמר ג' פעמים, אלא אמר להם אל תהיו בוטחים על שלש רגלים שאתם חוגגים בשנה, אם אין אתם עושין רצוני אין חגיכם חשובים לפני כלום. הה"ד שנאתי מאסתי חגיכם (עמוס ה' א'). ד"א אמר להם ראו ג' מקדשות שחרבו נוב ושילה וגבעון, הזהרו שלא יחרב זה.

י"א) מסידור שנחלק, כיצד? כי מרבית העם וגו' לא הטהרו כי אכלו את הפסח בלא ככתוב כי התפלל יחזקיה עליהם לאמר ה' הטוב יכפר בעד, כל לבבו הכין לדרוש האלהים וגו' (דהי"ב ל"א י"ח—י"ט) סדור היה ראוי להיות אלא שנחלק (3). ויש מוסיפין זה, כי יתן בכוס עינו יתהלך במשרים וגו', אחריתו כנחש ישך וגו' (משלי כ"ג ל"א), אפילו יהיה צדיק גמור המתהלך במישרים אם יתן בכוס עינו מטעהו שאחריתו כנחש ישך, כמו שאתה מוצא בנח (שנשתכר), סידור היה ראוי להיות אלא שנחלק.

י"ב) מדבר שבא ללמד ונמצא למד, כיצד? כקדוח אש המסים מים תבעה וגו' (ישעיה ס"ד) עדיין לא שמענו במעשה בראשית שליהטה האש את פני רקיע וכשהוא בא למתן תורה אמר לוא קרעת שמים ירדת מפניך הרים נזולו (שם), כשם שעשית במעשה בראשית כך עשית במתן תורה, בשעה שאמר הקב"ה יהי רקיע, וכבר נבראו ביום ראשון אלא שלא היו מצוחצחות עד שבא האש מלמעלה וליהטה פני הרקיע, בא מעשה בראשית ללמד על מתן תורה ונמצא למד. כיוצא בו קולה כנחש ילך (ירמיה מ"ו כ"ב) ולא שמענו בנחש שקולו הולך מסוף העולם ועד סופו וכשבא למפלהן של מצרים הוא אומר קולה כנחש ילך כשם שהולך קולו של נחש כך הולך קולה של מצרים, מלמד שבשעה שאמר הקב"ה לנחש על גחונך תלך ירדו מלאכי השרת וקצצו את רגליו וידיו והיה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו. בא נחש ללמד על מפלתן של מצרים ונמצא למד.

י"ג) מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון, כיצד? ויברא אלהים את האדם בצלמו, ה"ז כלל, ואח"כ פרט מעשיו שנאמר וייצר ה' אלקים את האדם וגו' ויפל תרדמה וגו' ויבן את הצלע השומע סבור שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרטו של ראשון. כיוצא בו חזון ישעיהו בן אמוץ, הרי כלל, ואח"כ פרט בשנת מות המלך עוזיהו (שם ו'), ובשנת מות המלך

(1) המספר נשנה כמה פעמים ואינו אלא אחד. (2) כדי שיבואו יעקב ובניו למצרים, ואחר שבא יעקב נפסק הרעב. (3) הוא פסוק אחד שנחלק לשנים וכוונתו שיכפר בעד כל מי שלבבו הכין וגו' שכוונתו לשמים אף שהיה בטומאה.

אחז (שם י"ד), ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו (שם ל"ו), השומע סובר שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרטו של ראשון.

י"ד) מדבר גדול שנתלה בקטן להשמיע האוזן בדרך שהיא שומעת, כיצד? יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי (דברים ל"ב) וכי הגשמים גדולים מן התורה שהתורה נתלית בהם? אלא שהגשמים מצויים ומרוים את הכל, וכדי להשמיע האוזן כדרך שהיא שומעת. כיוצא בדבר אתה אומר אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג׳ ח׳) וכי מי נתן גבורה לאריה אלא מי שאמר והיה העולם? אלא אמר הקב"ה הריני מכנים קול בבריות להשמיע האוזן מה שיכולה לשמוע והיא שומעת.

ט"ו) שני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם, כיצד? כתוב אחד אומר ותהי ישראל ח׳ מאות אלף וגו׳ (ש"ב כ"ד) וכתוב אחד אומר ויהי כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף וגו׳ (דהי"א כ"א ה׳) נמצא ביניהם ג׳ מאות אלף, וג׳ מאות אלף אלו מה טיבם? בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם ובני ישראל למספרם ראשי האבות ושרי האלפים וגו׳ המחלקות הבאה והיוצאת וגו׳ המחלקת האחת כ"ד אלף וגו׳ (שם כ"ז) מלמד שג׳ מאות אלף היו כתובים בנימוסו של מלך, ולא הוצרכו להמנות. הא כיצד: כ"ד אלף לי"ב חדש הרי רפ"ח אלף נשארו י"ב אלף הם נשיאי ישראל, הטילן הכתוב וחזר וכללן. כיוצא בו אתה אומר כי אם אל המקום אשר יבחר ה׳ אלהיכם מכל שבטיכם, וכתוב אחד אומר אשר יבחר באחד שבטיך, בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם [במקום אשר יבחר ה׳ אלהיך בו (דברים י"ב ה׳—י"ד—י"ח) היא ירושלם]. וכן ויתן דוד לארנון במקום שקלי זהב שש מאות (דהי"א כ"א כ"ה) והלא לא נקנה אלא בחמשים שנאמר ויקן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים (ש"ב כ"ד), מה ת"ל שש מאות אלא שהיו דמיו שש מאות זהובים ונתן חמשים מכל שבט ושבט, נמצא משלו חמשים לבד על שבט יהודה. ר׳ נחמיה אומר דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקומות אחרים, וכה"א היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (משלי ל"א).

ט"ז) מדבר שהוא מיוחד במקומו, כיצד? ותדר נדר ותאמר ה׳ צבאות וגו׳ (ש"א א׳) למה נתיחד כאן השם הזה? אמרה חנה לפני הקב"ה שתי צבאות בראת [בעולמך צבא של מעלה וצבא של מטה] העליונים לא פרים ולא רבים ולא מתים, והתחתונים פו"ר ומתים, אם אני מן התחתונים אחיה (ראוי אני להיות) פרה ורבה ומתה, ואם לא, אהיה מן העליונים בחיים ולא אמות. כיוצא בו, כי שנא שלח אמר ה׳ אלקי ישראל (מלאכי ב׳ ט"ז) למה נתיחד השם כאן, והלא בג׳ נבואות הללו חגי זכריה ומלאכי אין בהם כלשון הזה, אלא כך היו מנחמין ישראל ואומרים להם אע"פ שנשביתם ונשלחתם מ"מ הוא אלקיכם ושמו מיוחד עליכם.

י"ז) מדבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר, כיצד? ויטע ה׳ אלהים גן בעדן וגו׳ ויצמח ה׳ אלהים וגו׳ שמענו שהקב"ה נטע לאדם הראשון בג"ע כל עץ וכל מיני מגדים, אבל לא מצינו שברא לו הקב"ה חופות של זהב ואבנים טובות ומרגליות, והיכן שמענו, בשעה שנאמר לחירם מלך צור בעדן גן אלקים היית כל אבן יקרה מסוכתך (יחזקאל כ"ח י"ג), א"ל שמא אדה"ר אתה שעשיתי לו כל הכבוד הזה. כיוצא בו משפחות הגרשוני אחרי המשכן יחנו ימה וגו׳ משפחות בני קהת יחנו על ירך המשכן תימנה, ונשיא בית אב למשפחות מררי צוריאל בן אביחיל על ירך המשכן יחנו צפונה וגו׳ (במדבר ג׳), אבל לא מצינו שצוה הקב"ה את בניו להיות כ"ד משמרות, והיכן שמענו, אלה פקודתם לעבודתם לבא לבית ה׳ כמשפטם ביד אהרן אביהם כאשר צוהו ה׳ אלהי ישראל (דהי"א כ"ד י"ט), מלמד שמצוה זו מימות משה ואהרן.

י"ח) מדבר שנאמר במקצתו ונוהג בכל, אם כן למה נאמר במקצת? מפני שדבר הכתוב בהוה, כיצד? ובשר בשדה טרפה לא תאכלו (שמות כ"ב), אין לי אלא בשדה בעיר מנין, ת"ל וטרפה לא יאכל (ויקרא כ"ב), א"כ למה נאמר בשדה? דברה תורה בהווה, שדרך הבהמות להטרף בשדה יותר מבעיר. כיוצא בו כי יהיה בך איש אשר לא טהור מקרה לילה (דברים כ"ג) אין לי אלא בלילה ביום מנין, ת"ל ואיש אשר תצא ממנו ש"ז (ויקרא ט"ו) א"כ למה נאמר בלילה, לפי שדרך קרי לבא בלילה יותר מביום. כיוצא בו אל תגזל דל כי דל הוא (משלי כ"ב) אין לי אלא עני, עשיר מנין ת"ל כן ארחות כל בוצע בצע, א"כ למה נאמר עני שדרך העני להגזל יותר מן העשיר.

י"ט) מדבר שנאמר בזה והוא הדין לחבירו, כיצד? ויצר שני העמודים נחשת שמונה עשרה אמה קומת העמוד האחד וחוט י"ב אמה יסוב את העמוד השני (מ"א ז׳ ט"ז) וה"ה לחבירו (4). כיוצא בו אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה (תהלים צ"ז), אי אפשר לומר שיש לצדיקים אור בלא שמחה ויש לישרים שמחה בלא אור, אלא אור לצדיקים ה"ה לישרים, שמחה לישרים וה"ה לצדיקים. ומאימתי דנין אותם בכך משישקלו שניהם כאחד.

כ׳) מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו אבל הוא ענין לחבירו ומאימתי הוא ענין לחבירו משיצטרך לו זה ולא יצטרך לו זה, כיצד? וזאת ליהודה וגו׳ (דברים ל"ג) ואינו ענין ליהודה, שהרי הוא אומר שמע ה׳ קול יהודה, תנהו ענין לשמעון שהרי צריך לו, נמצאת אתה אומר אחר שבירך משה לראובן ואמר

---

(4) קומתו והקיפו של שני העמודים שוה אע"פ שפירש הקומה בראשון וההיקף בשני.

וזאת ליהודה, קרא בברכה זו לשמעון. כיוצא בו גם זרע יעקב ודוד עבדי אמאס (ירמיה ל״ג) אם אין ענין ליעקב שהרי כבר נאמר מקחת מזרעו מושלים אל זרע אברהם ישחק ויעקב (שם) תנהו ענין לאהרן, וראיה לדבר שהוא אומר מקחת מזרעו מושלים, מי הם המושלים בעם? הוי אומר אלו מלכים וכהנים גדולים, בני אהרן ובני דוד שעליהם נאמר. וכה״א הלא ראית מה העם הזה דברו לאמר שתי המשפחות אשר בחר ה׳ בהם וימאסם (שם) אף כאן הוא אומר גם זרע יעקב (אהרן) ודוד.

כ״א) מדבר שהוקש בשתי מדות ואתה נותן לו כח היפה שבשתיהן, כיצד? צדיק כתמר יפרח, יכול כשם שהתמר אין לו צל ואין עושים ממנו כלים כן הצדיקים, ת״ל כארז, מה ארז יש לו צל ועושין ממנו כלים אף הצדיקים. יכול כארז שאין עושה פירות, ת״ל כתמר. נמצאת אתה אומר ככח היפה שבשתיהן. כיוצא בו הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ״ה) יכול כמים שאינם משמחים כך דברי תורה, ת״ל יין וחלב (שם), אי מה יין וחלב אין מגדלין צמחין אף ד״ת כן? ת״ל מים, נמצאת ככח היפה שבשתיהן.

כ״ב) מדבר שחבירו מוכיח עליו, כיצד? מתן בסתר יכפה אף (משלי כ״ג י״ד) משמע נותן בסתר יכפה אף [הקב״ה], ושוחד בחיק [יכפה] חמה עזה, יכפה הראשון מוכיח על השני (5). כיוצא בו כי לא בחרוץ יודש קצח ואופן עגלה על כמון יוסב (ישעיה כ״ה כ״ו) לא הראשון מוכיח על השני. כיוצא בו אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני (תהלים ל״ח) אל הראשון מוכיח על השני. כ״ג) מדבר שמוכיח על חבירו, כיצד? קול ה׳ יחיל ה׳ מדבר קדש (שם כ״ט) וכי קדש לבד יחיל והלא כל המדברות יחיל, א״כ למה נאמר קדש להוכיח על המדברות הללו כי חלו ולמה פרט זה לבדו? לפי שהוא התקיף שבהם, וראיה לדבר ותשבו בקדש ימים רבים (דברים א׳), כיוצא בו קול ה׳ יחולל אילות וגו׳ (תהלים כ״ט) בענין שלמעלה עד ולמה נאמר אילות? לפי שהם קלים במרוצתם, וראיה לדבר משוה רגלי באילות (שם י״ח).

כ״ד) מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל, ללמד על עצמו יצא, כיצד? וישלח יהושע לראות את הארץ ואת יריחו (יהושע ב׳), והלא יריחו בכלל הארץ היתה ולמה יצאה? ללמד על עצמה ששקולה כנגד כל הארץ בחזקה. כיוצא בו ויפקדו מעבדי דוד תשעה עשר איש ועשהאל (שמואל ב׳ ב׳) והלא עשהאל בכלל היה ולמה יצא לומר ששקול היה כנגד בולן. כיוצא בו מכף כל אויביו ומכף שאול (ש״ב כ״ב) והלא שאול בכלל היה ולמה יצא, לומר שרדיפתו קשה מכולן. כ״ה) מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חבירו, כיצד? לא תקחו כופר לנפש רוצח (במדבר ל״ה) והלא הריגת רוצח בכלל כל העונשין היה ולמה יצא? ללמד: לרוצח אין לוקחין כופר אבל לוקחין כופר על שן ועין וליד ולרגל ולכויה ולחבורה ולשאר חבלות.

כ״ו) ממשל, כיצד? הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך ויאמרו לזית וגו׳ לתאנה וגו׳ (שופטים ט׳), וכי העצים מבקשים מלך? אלא ישראל הוא שאמרו לעתניאל בן קנז ולדבורה ולגדעון שינהגו שררה על ישראל, ולא קבלו. כיוצא בו החוח אשר בלבנון שלח אל הארז אשר בלבנון לאמר תנה את בתך לבני לאשה (מ״ב י״ד) וכי מה נשואין יש בחוח ובארזים, אלא כנגד שכם ויעקב אבינו. וכן אתה מוצא בנביאים וכתובים שדברו משלים. במה דברים אמורים בדברי קבלה (נביאים וכתובים) אבל בדברי תורה ומצוה אי אתה יכול לדורשן מלשון משל חוץ משלשה דברים שר׳ ישמעאל דורשין בלשון משל והלכה כדבריו בשנים: אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו (שמות כ״א) על בוריו, שאם אתה אומר על מקלו חולה הוא, אלא מלמד שקרא הכתוב משענת „גופו" כאלו נשען על מקלו. כיוצא בו אם זרחה השמש עליו (שם כ״ב) וכי השמש לו לבדו זרחה? אלא מה השמש שלום בעולם אף הגנב אם ידוע שלא בקש רק שלום הרי בעה״ב חייב עליו בדמיו. באלו שנים הלכה כר״י, והשלישי ופרשו השמלה (דברים כ״ב) מחוורים הדברים כשמלה.

כ״ז) מלשון נופל על לשון (6), מנין שדורשים מלנע״ל באגדה? שנאמר כה אמר ה׳ אלהי ישראל על הרועים הרועים את עמי וגו׳ לכן הנני ונשיתי אתכם נשוא וגו׳ (ירמיה כ״ג ב׳—ל״ט), וכה״א ותאמרו לא כי על סוס ננוס על כן תנוסון (ישעיה ל׳ ט״ז) בלשון שחטאו בו נדונו. כ״ח) מכנגד, מנין שדורשין מכנגד? שנאמר כמספר הימים אשר תרתם את הארץ וגו׳ (במדבר י״ד), וכה״א ויאמר ה׳ אל יהוא יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל (מ״ב י׳), כנגד ד׳ דורות שעמדה מלכות אחאב ונעקרה על ידו, ואלו הן עמרי ואחאב ויורם ובניו, ומנין שהיו לו בנים ליורם, שנאמר ונרד לשלום בני המלך והגבירה (שם).

כ״ט) גימטריא, מנין שדורשין גימטריא באגדה? אם לחשבון הרי הוא אומר שמונה עשר ושלש מאות (בראשית י״ד) דעולה למנין אליעזר, ואם לתמורת האותיות הרי כבר אמור לב קמי (ירמיה נ״א) בחילוף האותיות כשדים=לב קמי שמחליפין באותיות אתב״ש. ל׳) נוטריקון, מנין שדורשין נוטריקון באגדה? ת״ל אברהם אב המון גוים (בראשית י״ז), כרמל (ויקרא ב׳ כ״ד) רך־מל, דבר שהוא רך ונמלל ביד. והוא קללני קללה

(5) ופי׳ שוחד בחיק ג״כ כמו צדקה בסתר. (6) בספרים אחרים כתיב ממעל והוא טעות סופר וצ״ל מלנע״ל בר״ת הוא מלשון נופל על לשון.

נמרצת (מ"א ב') ר"ת נואף מואבי רוצח צורר תועבה. ירט (במדבר כ"ב) ר"ת יראה ראתה נטתה.

ל"א) מוקדם שהוא מאוחר בענין, כיצד? ונר אלקים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה' (ש"א ג') והלא אין ישיבה בהיכל כ"ש שכיבה? ואפילו בעזרה אין ישיבה אלא למלכי בית דוד בלבד, שנאמר ויבוא המלך דוד וישב לפני ה' (ש"ב ז'), ומה ת"ל שוכב? אלא מוקדם הוא, וכן צ"ל ונר אלקים טרם יכבה בהיכל ה' ושמואל שוכב. כיוצא בדבר אתה אומר עיני ה' אל צדיקים ואזניו אל שועתם, צעקו וה' שמע ומכל צרותם הצילם, ואח"כ פני ה' בעושי רע להכרית מארץ זכרם (תהלים ל"ד (7). ל"ב) ממוקדם ומאוחר שבפרשיות, כיצד? ויאמר ה' אליו קחה לי עגלה משולשת (בראשית ט"ו), אימתי נאמרה פרשה זו אחר מלחמת המלכים, והמעשה הזה היה קודם שיצא אברהם חמש שנים, שנאמר ויהי מקץ שלשים שנה וד' מאות שנה (שמות י"ב) ואמר ר' יוסי אי אתה מוצא חשבון זה אלא משבעים שנה לאברהם שנגזרה גזירה על ענין בברית בין הבתרים, הא למדת שגזרת ענין בין הבתרים היה חמש שנים קודם יציאת אברהם מחרן ונכתבה מאוחרת. כיוצא בו וידבר ה' אל משה במדבר סיני וגו' באחד לחדש השני בשנה השנית וגו' (במדבר א') ואח"כ כתיב ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן (שם ז'), והלא הקמת המשכן היה מקודם שהוקם המשכן באחד בניסן בשנה שניה שנאמר ויהי בחדש הראשון וגו' הוקם המשכן (שמות מ') אלא מכאן אתה למד שהמאוחר מוקדם בפרשיות.

לעולם: קובץ מאמרים מתלמוד ומדרשים ומספרי מוסר המתחילים במלת „לעולם", ונחלק לעשרים פרקים, לפי הענינים: צדקה, תפלה, תשובה, ענוה, ת"ת מצות וכו'. על דרך הקובץ גדול וגדולה (ע"ע). יש אומרים שחברם ר' ישראל אלנקוה (עי' דוקעס, נחל קדומים צד 61). ונמצא בכ"י ונדפס בסוף ראשית חכמה לר"א די וידאש בשם „אור עולם", וע"י יעלינעק בית המדרש ח"ג בשם „מדרש לעולם".

מדרש לעולם

[בית המדרש חדר ג' 109]

פרק ראשון, מדבר בצדקה: לעולם אל תמנע ידך מליתן צדקה בכל עת שנאמר בבקר זרע זרעך ולערב וגו' (קהלת י"א), לעולם יבקש אדם רחמים על מדת עניות, שאם הוא לא בא בא בנו או בן בנו, שנאמר כי בגלל הדבר הזה (דברים ט"ו) גלגל הוא שחוזר בעולם. לעולם לא ימנע אדם עצמו משלישית השקל בשנה שנאמר והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה (נחמיה י' ל"ג). לעולם הוי שמח במתנה שנתת לעניים מתוך ביתך כדי שיכפה ממך מלאך המות שנאמר מתן בסתר יכפה אף (משלי כ"א י"ד), ואין אף אלא מלאך המות שנאמר כי יגורתי מפני האף (דברים ט' י"ט). לעולם אל יתן אדם מעותיו לתוך קופה של צדקה אלא א"כ ממונה עליה ת"ח כר' חנינא בן תרדיון. לעולם הוי שמח על שלחנך בשעה שהרעבים נהנין ממנו כדי שתאריך ימים בעוה"ז ובעוה"ב.

פרק שני, בענין התפלה: לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שימנה עם עשרה ראשונים, שאפילו מאה באין אחריו הוא נוטל שכר כלם, שכר כלם סלקא דעתך? אלא נוטל שכר כנגד כלם. לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים ואח"כ יתפלל שנאמר אשרי אדם שומע וגו' לשמור מזוזות פתחי (משלי ח' ל"ד) פתח לא נאמר אלא פתחי שני פתחים. לעולם יהיה אדם זהיר בתפלתו, ויתפלל תמיד עם הצבור כדי שתקובל תפלתו שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים ס"ט י"ד), אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללין. לעולם ישב אדם בביהכ"נ ואח"כ יתפלל שנאמר אשרי יושבי ביתך וגו' ואחר התפלה ישב שנאמר ישבו ישרים את פניך (שם ק"מ י"ד). לעולם יתפלל אדם במקום קבוע שנאמר אל המקום אשר עמד שם (בראשית י"ט) ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמוד פנחס ויפלל (תהלים ק"ו ל'). לעולם ישתדל אדם להתפלל ג' פעמים בכל יום ערבית שחרית ומנחה, שנאמר ערב ובקר וצהרים אשיחה וגו' (שם נ"ה י"ח). לעולם יסדר אדם תפלתו ואח"כ יתפלל, והני מלי תפלת ר"ה ויו"כ ושל מועדים ושל פרקים שהם לשלשים יום ולהלן. לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל לבקש צרכיו שנאמר ואתחנן אל ה' וגו' וכתיב אתה החילות הרי שבחו של הקב"ה ואח"כ אעברה נא (דברים ג' כ"ג) הרי בקשת צרכיו. לעולם יכוין אדם את עצמו אם יוכל לכוין את לבו יתפלל ואם לאו אל יתפלל. לעולם לא ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות אלא באמצעיות. לעולם לא ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית שאין מלאכי השרת נזקקין לו לפי שאין מה"ש מכירין לדבר ארמית. לעולם לא יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך שנאמר ממעמקים קראתיך ה' (תהלים ק"ל א'). לעולם יתפלל אדם במקום שיש בו חלונות שנאמר וכוין פתיחן ליה בעליתיה נגד ירושלם (דניאל ו' י"א). לעולם לא יתפלל אדם לא כנגד רבו ולא אחורי רבו, תניא רבי אליעזר בן חסמא אומר כל המתפלל כנגד רבו או אחורי רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל. לעולם יקדים אדם תפלה לצרה שאלמלא לא הקדים אברהם ע"ה תפלה לצרה בין בית אל ובין העי לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט. לעולם יבקש אדם שיהיו הכל מאמצין אותו מלמטה ולא

---

(7) כי לא יתכן שפסוק פני ה' בעושי רע יבוא קודם צעקו וה' שומע כי זה מוסב על הצדיקים.

יהיו לו צרים מלמעלה. לעולם אל ימנע אדם עצמו מן הרחמים ואפילו חרב פשוטה ומונחת לו על צוארו שנאמר הן יקטלני לו איחל (איוב י"ג ט"ו). לעולם ליבעי אדם רחמי עד זיבולא בתרייתא דלהוי ליה שלמא.

פרק שלישי, בענין התשובה: לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע עצמו לכף זכות, עשה עבירה אחת ווי לו שהכריע עצמו לכף חובה, שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט' י"ח). לעולם יראה אדם עצמו כאלו נטה למות, שאם יעשה מצוה אחת כל עונותיו נמחלין ואם יעשה עבירה אחת אין כל זכיותיו נחשבין למאומה. לעולם אל ידון עצמו שהוא חוטא שאם יחשוב בעצמו שהוא חוטא לא יקשה בעיניו לעשות עבירה, כי יאמר הואיל והוא חוטא מה תוסיף עבירה זו על כל פשעיו? ושנו חכמים אל תהי רשע בפני עצמך. לעולם יהא אדם מפחד וירא מחטאיו ויחזור לפני הקב"ה בתשובה שלימה ויבקש סליחה וכפרה מאתו. לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע שנאמר רגזו ואל תחטאו (תהלים ד'), אי אזיל מוטב ואם לאו יקרא ק"ש שנאמר אמרו בלבבכם וגו', אי אזיל מוטב ואם לאו יזכור לו יום המיתה שנאמר ודומו סלה (שם). לעולם יצר אשה ותינוק שמאל דוחה וימין מקרבת. לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואטלע. לעולם יראה אדם עצמו כאילו קדוש שרוי במעיו שנאמר בקרבך קדוש (הושע י"א ט'). לעולם לא יביא אדם את עצמו לידי נסיון שהרי דוד הביא עצמו לידי נסיון ונכשל. לעולם לא יהלך אדם במקום סכנה ויאמר אולי עושין לי נס, שמא אין עושין לו, ואם עושין לו מנכין לו מזכיותיו. לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן, אמר רב יוסף מאי קראה כסדום היינו, מה כתיב בתריה שמעו דבר ה' קציני סדום וגו' (ישעיה א' ט'). לעולם יהא אדם שמח ביסורין בעוה"ז. אריב"ל כל השמח ביסורין בעוה"ז מביא ישועה לעולם שנאמר פגעת וגו' קצפת וגו' ונושע (שם ס"ד ד').

פרק רביעי, בענין הענוה: לעולם יהיה אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפים, שאין לך נרדפים בעוה"ז מתורים ובני יונה והכשירן הכתוב לגבי המזבח ולא שאר עופות. לעולם יהא אדם עניו כהלל ולא קפדן כשמאי. לעולם יהא אדם רך כקנה ולא קשה כארז, לפיכך זכה קולמוס לכתוב בו ספר תורה ותפילין ומזוזות. לעולם יהא אדם רגיל לומר כל מה דעבדין מן שמיא למטב. לעולם כשתרצה להשתתף בר"א השתתף עם צדיק עני ולא עם רשע עשיר, ויפה ת"ת עם דרך ארץ. לעולם ישתדל אדם להיות צנוע ועניו וירגיל תמיד את עצמו ללכת בדרכי החכמים ובצניעות ובענוה. לעולם לא יהלך אדם בקומה זקופה שנאמר יען כי גבהו בנות ציון וגו' (ישעיה ג' ט"ז). לעולם ילבש אדם מלבוש עניו ונקי כת"ח. לעולם ילמד אדם מדת קונו שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני מפני שאינו גבוה והוא נמוך שנאמר הר אלהים הר בשן הר גבנונים וגו' וכתיב ההר חמד אלהים לשבתו (תהלים ס"ח י"ז).

פרק חמישי, בענין ת"ת: לעולם ימעט אדם בעסק ובסחורה ויקבע עתים לתורה לפי שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לא כסף ולא זהב אלא תורה ומעשים טובים. לעולם ישתדל אדם ללמוד תורה וד"א כדי שיהיה אהוב ונחמד למעלה ולמטה. לעולם ישים אדם את עצמו כשור לעול וכחמור למשאוי. לעולם ישב אדם בעיר שישיבתה קרובה שמתוך שישיבתה קרובה עונותיה מועטין, אמר רבי חנן מאי קרא אמלטה נא שמה וגו' (בראשית י"ט). לעולם ישתדל אדם ללמוד תורה ואם אין לו בעיר רב שילמוד ממנו ילך לעיר אחרת שרב מצוי בה וילמוד ממנו ולא יחוש לטלטולו. לעולם אל יפטור אדם מחבירו אלא מתוך הלכה שמתוך כך זוכרהו. לעולם ישתדל אדם לעשות לו רב ללמוד תורה ממנו דתנן עשה לך רב וקנה לך חבר. לעולם יקבע אדם מקום לתלמודו. אמר רבי שמעון בן יוחאי כל הקובע מקום לתורתו אויביו נופלין תחתיו, דכתיב ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו וגו' (ש"ב ז'). לעולם ישתדל אדם ללמוד תורה ולא יחוש לעשרו. לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות קודם שימות שנאמר וזאת התורה אדם כי ימות באהל וגו' (במדבר י"ט) אפילו בשעת מיתה תורה. לעולם אל ימנע אדם מביהכ"נ ואפילו שעה אחת. לעולם ילמוד אדם תורה מה שחפץ שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו (תהלים א'). לעולם הוי כונס דברי תורה כללים כללים שאם אתה כונסם פרטים פרטים מיגעין אותך. משל לאדם שהלך לקסרי אם נוטל מעותיו פרוטות פרוטות מיגעין אותו, אלא מצרפן ועושה אותן סלעים ופורט ומוצא בכל מקום שירצה. לעולם ישתדל אדם ללמוד תורה ביום ולשנותה בלילה, וכל הקורא תורה ביום ושונה אותה בלילה הקב"ה נוטה עליו חוט של חסד שנאמר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי (תהלים מ"ב ט'). לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בגמרא. אר"ל דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים שכל העוסק בתורה נכסיו מצליחין: כתוב בתורה ועשיתם אותם למען תשכילו בכל אשר תעשון (דברים כ"ט ח'), שנוי בנביאים לא ימוש ספר התורה וגו' כי אז תצליח (יהושע א'), משולש בכתובים כי אם בתורת ה' חפצו וגו' והיה כעץ שתול וגו' (תהלים א'). לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו עטרות ודיבון, וכל המשלים פרשיותיו עם הצבור מאריכין לו ימיו ושנותיו.

פרק ששי, בענין המצות: לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה ואפילו בשבת שנאמר אחרי ה' ילכו כאריה וגו' (הושע י"א י'). לעולם יקדים אדם לדבר

מצוה, שבשביל לילה אחת שקדמה בת לוט הבכירה לצעירה קדמה אותה ד׳ דורות בישראל, ואלו הן עובד ישי דוד שלמה. והצעירה מרחבעם ואילך שנאמר ושם אמו נעמה העמונית. לעולם אל יחשוב אדם בדעתו ויאמר חוטא אני ועונות רבות עשיתי ומה יועיל לי עשיית המצות אלא אם עשה עבירות הרבה יעשה מצות הרבה שנאמר כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (משלי כ״ד ו׳), אם עשית חבילות חבילות של עבירות עשה כנגדן חבילות של מצות. לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך. לעולם חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה, וכן דוד אמר כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא, הרי על הטובה, צרה ויגון אמצא ובשם ה׳ אקרא (תהלים קט״ז), הרי על הרעה. לעולם ישתדל אדם לעשות המצות במובחר נכסיו שנאמר זה אלי ואנוהו (שמות ט״ו ב׳) התנאה לפניו במצות, בטלית נאה בלולב נאה, ממה שחננך התנאה לפניו.

פרק שביעי, **בענין גמילות חסדים:** לעולם יגמול אדם חסד אפילו עם מי שהרע לו, ולא יהיה נוקם ונוטר שנאמר לא תקום ולא תטור (ויקרא י״ח י״ח). וזה דרכן של ישראל הקדושים, אבל הגוים האכזרים וערלי לב נוקמין ונוטרין ועברתם שמורה לנצח. וכה״א על הגבעונים שלא מחלו לשאול ולבניו, והגבעונים לא מבני ישראל המה. לעולם ישתדל אדם להיות גומל חסד עם החיים והמתים כדי שיעשה הקב״ה עמו חסד שנאמר יעש ה׳ עמכם חסד וגו׳ (רות א׳ ח׳), וגדולה ג״ח שאדם עושה מן הצדקה, שהצדקה בממונו וג״ח בגופו ובממונו, והצדקה עם החיים וג״ח עם החיים ועם המתים; הצדקה עם העניים בלבד וג״ח עם העניים והעשירים. לעולם יהא אדם ערום ביראה ומשיב חמה ומרבה שלום עם אחיו וקרוביו ועם כל אדם כדי שיהיה אהוב למעלה ונחמד למטה, ומקדים שלום על הבריות ואפילו על נכרי בשוק. לעולם ידבק אדם בג׳ דברים ואלו הן: הבאת שלום בין אדם לחבירו, ובהבאת שלום לאנשי ביתו ובאהבתו של הקב״ה. לעולם יתרחק אדם משלשה דברים ואלו הן: המיאונין והפקדונות והערבות.

פרק שמיני, **בכבוד שבתות ויו״ט:** לעולם ישתדל אדם לענג שבתות והמועדים ואם הוא עני יחסר ממזונותיו כל ימות השבוע וישמור להוצאת שבת כפי כחו וכפי השגת ידו. לעולם ישכים אדם להוצאת שבת שנאמר והיה ביום הששי וגו׳ (שמות ט״ז ה׳). לעולם אל תהי שבת קלה בעיניך שהרי סמיכה אינה אלא משום שבות ונחלקו בה גדולי הדור. לעולם יסדר אדם שלחנו בע״ש ואע״פ שאינו צריך אלא לכזית. לעולם יחליף אדם שמלותיו בשבת שנאמר ורחצת וסכת ושמת שמלותיך עליך (רות ג׳) וכי ערומה היתה אלא שמלותיך אלו בגדי שבת, וכתיב וכבדתו מעשות דרכיך (ישעיה נ״ח י״ג) שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול. אמר רב הונא יש לו להחליף מחליף אין לו להחליף ישלשל בגדו.

פרק תשיעי, **בענין כבוד אב ואם:** רשב״י אומר לעולם יזהר אדם בכבוד אביו ואמו, כי גדול כבוד אב ואם שהחמיר בו הקב״ה יותר מכבודו שנאמר כבד את ה׳ מהונך (משלי ג׳ ט׳), בלקט ושכחה ופאה תרומות ומעשרות אם יש לך אתה חייב ואם אין לך אין אתה חייב, ונאמר כבד את אביך (שמות כ׳ י״ב) בין יש לך בין אין לך, אפילו אתה מחזיר על הפתחים. לעולם תהיה על האדם יראת אביו ואמו, וגדולה יראת אב ואם שהשווה הקב״ה למוראו, בהקב״ה כתיב את ה׳ אלהיך תירא (דברים י׳ כ׳) ובאב ואם כתיב איש אמו ואביו תיראו (ויקרא י״ט כ׳). לעולם יקדים הבן בהוצאת אביו ואמו ובכבודם, ועיקר הכבוד הם חמשה דברים, ואלו הם: מאכילן ומשקן ומלבישן ומכניסן ומוציאן משלו אם הם עניים.

פרק עשירי, **בענין נשואי אשה:** לעולם ישתדל אדם לישא אשה בת טובים צנועה וכשרה ממשפחה הגונה שלא יצא עליה ערעור מעולם, ולא יתכוין ליפיה אלא לכשרון מעשיה שנאמר שקר החן וגו׳ (משלי ל״א), כי כשרון מעשיה של האשה הוא מהללה ולא יפיה. ושנו חכמים אל תתן עינך בנוי אלא תן עיניך במשפחה. לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת ת״ח שאם מת או גולה מובטח לו שיהיו בניו ת״ח. לעולם ידבק אדם בטובים שהרי משה רע״ה נשא בת יתרו ויצא ממנו כהן לע״ז ואהרן ע״ה נשא אלישבע בת עמינדב ויצא ממנו פנחס. לעולם אל ימנה אדם אפוטרופוס בתוך ביתו שמתוך כך באין לידי עבירה ומנלן מיוסף ע״ה. לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו שהרי פילגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה בתוך ביתו והפילה כמה רבבות מישראל. ומעשה ר״ש יוכיח שהטיל אימה יתירה בתוך ביתו ובקשו להאכילו אבר מן החי. לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה, דאמר ר׳ אלעזר מיום שחרב ביהמ״ק ננעלו שערי תפלה שנאמר שתם תפלתי (איכה ג׳) ואע״פ ששערי תפלה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו שנאמר אל דמעתי אל תחרש (תהלים ל״ט). לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו שאין ברכה מצויה על אדם אלא בשביל אשתו שנאמר ולאברם הטיב בעבורה (בראשית י״ב ט״ז). לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עסקי תבואה שנאמר השם גבולך שלום חלב חטים ישביעך (תהלים קמ״ז). אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי כמשלם שערי מכדא נקיש ואתא תגרא, פירוש כשתכלה התבואה מן הבית השלום יוצא והמריבה נכנסת. לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו שלא נקראו ישראל דלים אלא על עסקי תבואה שנאמר והיה אם זרע ישראל וגו׳ וכתיב וידל ישראל מאד (שופטים ו׳ ג׳). לעולם יאכל

אדם פחות ממה שיש לו וילבש כפי מה שיש לו ויכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו שהם תלויין בו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם. לעולם תשתדל אשה לעשות מלאכה בתוך ביתה ולא תשב בטלה כי הבטלה מביאה לידי שעמום והבטלה מביאה לידי הרהור לאיש כ"ש לאשה שדעתה קלה. ועכ"פ תעשה מלאכה בעצמה ואפילו היו לה כמה שפחות שנאמר דרשה צמר ופשתים ותעש וגו' בידיה ולא על ידי אחרים.

פרק אחד עשר, בענין גידול בנים: לעולם ישתדל אדם לרדות את בנו בקטנותו שמתוך כך נמצא מזרזו בגדלותו. לעולם אל ישנה אדם את בנו בין הבנים שבשביל ב' סלעים מילת שהוסיף יעקב ליוסף נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים. לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה מה היא מחטא דתלמיותא. לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה ויבקש רחמים ממי שהעושר שלו, שאין לך אומנות שאין בה עניים ועשירים ואין העושר אלא ממי שאמר והיה העולם שנאמר לי הכסף ולי הזהב (חגי ב' ח'). לעולם ילמד אדם את בנו תורה ומלאכה שיתפרנס בה ואל יחוש לעושר, שאין לך עושר בעולם כעשרה של תורה שנאמר אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד (משלי ג') וכתיב יקרה היא מפנינים (שם). לעולם ישתדל אדם ללמד את בנו תורה ולהדריכו על הדרך הישרה ואע"פ שטורח גידול בנים קשה עד מאד אפילו הכי אל יתרשל בו, ואם עשה כן אשריו וטוב לו שכרו הרבה מאד.

פרק שנים עשר, בענין משא ומתן: לעולם ישתדל אדם בכל יכלתו להיות זהיר וזריז במשאו ומתנו באמונה שכל הנושא ונותן באמונה כאילו קיים תרי"ג מצות. לעולם ידבק אדם באומנות חשובה ונקיה ויתרחק מאומנות פחותה ונבולה כגון בורסקי חמר גמל וספן וכיוצא בהן. לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה שאינה שלו (לפי כבודו) ואל יצטרך לבריות. לעולם ימכור אדם קורות ביתו ויקח מנעלים לרגליו. הקיז דם ואין לו מה יאכל ימכור מנעלים שברגליו ויסתפק מהם לצרכי סעודה. לעולם ימכור אדם שדה ויקח עתודים ואל ימכור עתודים ויקח שדה. לעולם ישלש אדם מעותיו שליש בקרקע שליש בפרקמטיא שליש תחת ידו. לעולם אל ישנה אדם ממנהג המדינה שהרי משה רע"ה עלה למרום ולא אכל ומלאכי השרת ירדו למטה ואכלו, אכלו סלקא דעתך אלא נראין כמו שאכלו. לעולם אל יאמר אדם לעשות דבר אלא בגזרת המקום (אם ירצה השם) שנאמר רבות מחשבות בלב איש וגו' (משלי י"ט כ"א). לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו.

פרק שלשה עשר, בענין הדין: לעולם יהא הדיין זהיר בדין שבשבר הדין נתן הקב"ה תורתו לישראל שנאמר ועוז מלך משפט אהב (תהלים צ"ט ד'), ועוז זו תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן (שם כ"ט י"א). לעולם יראה הדיין עצמו כאילו חרב מונחת בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו תחתיו שנאמר הנה מטתו שלשלמה וגו' מפחד בלילות, מפחדה של גיהנם שדומה ללילה. לעולם ישתדל הדיין להיות זהיר בדין דאמר רבי אלעזר במקום שיש דין אין דין: כל זמן שהתחתונים אין עושין דין העליונים עושין דין, וכל זמן שהתחתונים עושין דין אין העליונים עושין דין. לעולם לא ידור אדם אלא בעיר שיש בה עשרה דברים ואלו הן: רופא, אומן, בית הכסא, בית המרחץ, מים מצויים כגון נהר ומעין, בית הכנסת, מלמד תינוקות, לבלר, גבאי צדקה, ובית דין מכין וחובשין. לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי או"ה שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי או"ה.

פרק ארבעה עשר, בענין השמח בחלקו: לעולם יהיה אדם שמח בחלקו ואז יהיה נאה ומעשיו נאים ובני אדם משבחין אותו, וע"ז אמר שלמה ע"ה בחכמתו ושבחתי אני את השמחה (קהלת ח' ט"ו) פי' שהשמחה בחלקו. לעולם יסלק אדם את בטחונו מבשר ודם וישים בטחונו בהקב"ה, כי כל הבוטח על ב"ו בטחונו הבל וריק שנאמר אל תבטחו בנדיבים וגו' אשרי שאל יעקב בעזרו וגו' (תהלים קמ"ו), וכתיב חדלו לכם מן האדם וגו' (ישעיה ב ז), בטחו בה' וגו' ברוך הגבר אשר יבטח בה' (ירמיה ט"ז). לעולם יבטח אדם בהקב"ה במזונותיו ובפרנסתו ובכל עסקיו ובכל ענייניו וישמח בחלקו ויהיו עיניו תלויות להקב"ה תמיד להטריפו לחם חוקו בכל יום ויום, ויעשה ק"ו מעורב ויאמר מה עורב שלא נברא לשמש קונו הקב"ה מזמין לו פרנסתו דכתיב מי יכין לעורב צידו (איוב ל"ח מ"א), אני שבראני הקב"ה לעבדו לא כ"ש. רבי אליעזר אומר כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אני אוכל למחר הרי זה מקטני אמנה, שנאמר כי מי בז ליום קטנות (זכריה ד' י') מי גרם להם לצדיקים שיתבזה שלחנם לעתיד לבא? קטנות שהיתה בידם בעוה"ז שלא האמינו בהקב"ה. לעולם לא תהיה ברכת הדיוט קלה בעיניך שהרי שני גדולי הדור ברכום שני הדיוטות ואלו הן ארונה ודריוש, ארונה ברך לדוד ואמר ה' אלהיך ירצך (ש"ב כ"ד) ונרצה לו שנאמר ויעתר ה' לארץ. ודריוש ברך לדניאל שנאמר אלהך די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישיזבינך (דניאל ו' י"ז) ונמלט מן האריות שנאמר אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני (שם). לעולם אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך שהרי אבימלך קלל שרה ונתקיים בזרעה. לעולם אל תהיה אצל כהן עם הארץ שמא יאכילך בתרומה, ואל תרבה שיחה עם האשה שסופך תבא לידי ניאוף. אמר רב אחא כל הצופה בנשים סוף בא לידי עבירה.

פרק חמשה עשר, בענין הכעס והחמה: לעולם יהיו דבריו של אדם מועטין לפני הקב"ה שנאמר

ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים וגו׳ על בן יהיו דבריך מעטים (קהלת ה׳). לעולם יהא אדם קשה לכעוס ונוח לרצות, וכל מי שאינו כועס ניצול מדינה של גיהנם. אמר רבי יונתן בשם ר״ש בר נחמני כל הכועס כל מיני פורעניות של גיהנם שולטין בו שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך (שם י״א), ואין רעה אלא גיהנם שנאמר וגם רשע ליום רעה. לעולם ישתדל אדם לפרוש מן החמה ומן הכעס, שכל הכועס כאילו עובד ע״ז, שכך היא אומנתו של יצר הרע היום אומר לך עשה כך ולמחר יאמר לך עבוד ע״ז.

פרק ששה עשר, בענין החנופה והליצנות: לעולם יהא אדם תוכו כברו ולא ידבר אחד בפה ואחד בלב ויתרחק מהליצנות ולא יחניף לאדם בעולם. ארשב״ל מאי דכתיב וחנפי לב וגו׳ (איוב ל״ו י״ג) בשביל חנופה שחנפו לקרח על עסקי מחלוקת חרק עליהם שר של גיהנם שיניו. אמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם שנאמר הוי האומרים לרע טוב וגו׳ וכתיב בתריה לכן כאכול קש לשון אש וגו׳ (ישעיה ה׳). לעולם יפרוש אדם מן החנופה לפי שהיא שקולה כנגד ע״ז וגלוי עריות ושפיכות דמים. לעולם יפרוש אדם עצמו מן הליצנות שכל המתלוצץ ענשו גדול שנאמר ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם וגו׳ (ישעיה כ״ח). לעולם יפרוש אדם מן הליצנות שכל המתלוצץ אין לו רפואה שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים וגו׳ (דהי״ב ל״ו ט״ז).

פרק שבעה עשר, בענין אהבת החברים: לעולם יהיה אדם אוהב את הבריות, שנאמר ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י״ט י״ח), ומ״ש לרעך ולא אמר את רעך בא ללמד שחייבה תורה לאהוב ולחמוד לחבירו כל מה שהוא אוהב וחומד לנפשו. לעולם יקרב אדם את אוהביו שכל האוהב שכניו ומקרב את קרוביו ונושא את בת אחותו והמלוה סלע לעני בשעת דחקו עליו נאמר אז תקרא וה׳ יענה (ישעיה כ״ח ט׳). לעולם ישתדל אדם להתחבר לטובים ויתרחק מחברת הרשעים ובני הבליעל. לעולם לא ירבה אדם רעים בתוך ביתו שנאמר איש רעים להתרועע (משלי י״ח כ״ד). לעולם אל יספר אדם בטובתו של חברו שמתוך טובתו בא לידי גנותו. לעולם אל תכבד את הרשעים מנלן מאחאב שהחיה את בן הדד ולבסוף הרגו. לעולם הוי מכבד הזקנים וקח עצתם מנלן מרחבעם בן שלמה, ואמר בן סירא סבא בביתא טבא בביתא. לעולם יהיו כל בני אדם בעיניך כלסטים והוי מכבדן כר״ג. לעולם תהא אימת הצבור עליך שהרי כהנים אחוריהם כלפי שכינה ופניהם כלפי העם. לעולם אל יוציא אדם עצמו מן הכלל. לעולם לישתתף איניש נפשיה בהדי צבורא. לעולם חייב אדם לצער עצמו עם הצבור. לעולם אל ימהר אדם את רגלו לבית חברו. לעולם אל יכנס אדם לבית חבירו פתאום אלא א״כ קוראו קודם, ולמדנו מהקב״ה שעמד על פתח הגן וקרא קודם לאדם שנאמר ויקרא ה׳ אלהים אל האדם וגו׳ (בראשית ג׳). לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב. לעולם ידע אדם אצל מי יעמוד ואצל מי ישב ואצל מי מסיח ואצל מי חותם שטרותיו.

פרק שמונה עשר, בענין לשון הרע: לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עקם הכתוב ח׳ אותיות ולא הוציא דבר מגונה, שנאמר ומן הבהמה אשר איננה טהורה (בראשית ו׳ ה׳). לעולם יספר אדם בלשון כבוד שהרי בזב קראו מרכב ובאשה קראו מושב, וכתיב ותבחר לשון ערומים (איוב ט״ו ח׳). ואומר ודעת שפתי ברור מללו. לעולם אל יספר אדם לשון הרע דאמר רבי פדת ברית כרותה נתן הקב״ה בעולם שכל מי שמספר לשון הרע ילקה בצרעת שנאמר זאת תהיה תורת המצורע וגו׳ (ויקרא י״ד ב׳). לעולם ישמור אדם פיו ולשונו ואל יספר לשון הרע, שכל המספר לשון הרע גורם לעצמו פשעים ועונות לאין תכלית. א״ר לוי כל המספר לשון הרע מגדיל עונות עד לשמים שנאמר שתו בשמים פיהם וגו׳ (תהלים ע״ג). אמר רב חסדא אמר מר עוקבא כל המספר לשה״ר אמר הקב״ה לגיהנם אני מלמעלה ואתה מלמטה לדונו שנאמר חצי גבור שנונים וגו׳ (שם ק״כ), גבור זה הקב״ה שנאמר ה׳ כגבור יצא וגו׳ (ישעיה מ״ב י״ג).

פרק תשעה עשר, בענין כסוי הסוד: לעולם הוי זהיר בסוד חבירך ואל תגלהו, וחרפה גדולה היא המגלה סוד חבירו אפילו בשעת מריבה שנאמר וסוד אחר אל תגל (משלי כ״ה) וכתיב פן יחסדך שומע (שם). לעולם ישתדל אדם לכסות סוד חבירו ואל יגלהו שכל המגלה סוד כאילו שופך דמים שנאמר לא תלך רכיל בעמך וגו׳ (ויקרא י״ט ט״ז). לעולם יכסה אדם על סוד חבירו ואל יגלהו שכל המגלה הסוד נקרא רכיל והמכסה עליו נקרא נאמן שנאמר ונאמן רוח מכסה דבר וגו׳ (משלי י״א י״ג).

פרק עשרים, בענין דרך ארץ: לעולם יהיה אדם נאה במשאו ומתנו ובכסותו ומאכלו ומשתהו ובכל עניניו. לעולם יזהר אדם ממקק סופרים (1), מסכך דשיאדי (2), ומפח דתאיני (3), מאילא דעינבי (4), מפני שדברים אלו מזיקין כסם המות. לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו. לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן שמא יגרום החטא ויתקיימו דבריו לרעה, שנאמר גם אני אבחר בתעלוליהם ומגורותם וגו׳ וכתיב כי פחד פחדתי ויאתיני (איוב ג׳ כ״ה). לעולם יתרחק אדם מן הכיעור ומן הדומה לו. לעולם ילמד אדם את עצמו להפנות שחרית וערבית כדי שלא יסתבן. לעולם

---

(1) פי׳ אבק שמשימין הסופרים על כתיבתן כדי שלא תמחק, ויש גורסין ממקק ספרים פי׳ תולעים שנמצאים בספרים שנוקבים אותם. (2) פי׳ הסט שעל המלח (3) עיפוש התאנים. (4) כמו עכביש שעל הענבים.

תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות. לעולם יצפה אדם על חלומו עד כ"ב שנה. לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה שאם חלה אומרין לו הבא זכות והפטר. לעולם ידור אדם במקום רבו והוא דכייף ליה. לעולם ידור אדם בא"י ואפילו בעיר שכולה גוים ולא בחוצה לארץ אפילו בעיר שכולה ישראל. לעולם הצדיקים מספרים בכבודו של הקב"ה שנאמר ספרו בגוים את בבודו (תהלים צ"ג). לעולם יהא אדם זהיר ברוחו בשיזקין, ויתקן מעשיו וירבה בתפלה ובצדקות ובמצות ובג"ח שכל מעשיו של אדם אינן חשובין אלא כפי שהן באחרונה, אם היה כל ימיו צדיק גמור ובאחרונה הרשיע הרי זה רשע ונדון בגיהנם, ואם היה רשע גמור ובאחרונה עשה תשובה הרי זה צדיק וזוכה לג"ע. לעולם תשתדל האשה להיות צנועה צדקת וכשרה ונאה במעשיה חסידה עם בעלה ועם בניה. לעולם אל יהלך אדם אחר אשה בנהר כי לא ינקה מדינה של גיהנם. לעולם נשים לפני המטה (פי' מטתו של מת). לעולם יהא אדם אוהב שלום ורודף שלום, הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום וכו'. רשב"ג אומר על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום.

תם מדרש לעולם

לקח טוב: מדרש על התורה ונקרא בטעות פסיקתא זוטרתא, ע"י המדפיס הראשון בויניציא שהדפיס החלק השני וכתב בסופו „והיתה השלמת זאת הפסיקתא זוטרתא בערב הפסח שנת רנג"ו (ש"ו) צדיקים בה'", ואחריו נמשכו המדפיסים האחרים, אולם שמו העיקרי הוא „לקח טוב" כנראה מספר הפרדס בתחלתו ומרבנו ירוחם בתולדות אדם וחוה נתיב י"ט הלכה ה', ומספר תניא סי' פ"ה ושבלי הלקט סי' קי"ח, והרא"ש הלכות תפילין (עי' שה"ג מערכה ט' אות ה'). גם מביאו הרשב"ם בפירושו לבראשית (מ"א י') והראב"ע בהקדמתו עה"ת. שם הספר על שם מחברו ר' טוביה ב"ר אליעזר שחי במאה התשיעית בעיר קסטוריא בבולגריא, גם כי בכל פרשה מתחיל בפסוק שנאמר בו כי טוב, ובהתחלת בראשית מביא הכתוב כי לקח טוב נתתי לכם. ר"ש באבער הדפיס החלק הראשון על בראשית ושמות מכ"י מירושלם שהיה ביד החיד"א (ווילנא תרמ"ד) עם מבוא גדול והערות, ושם בפ' שמות (ג' כ') נמצא כתוב וז"ל: ובשנת ד' אלפים תתנ"ז שהיא שנת י"ב למחזור רנ"ו (1097). ובפ' יתרו (י"ט א') כתב: וזה לנו עתה א'ל"ט שהיא ד' תתס"ז לעולם ולא עוד שאנו מונין למלכות יונים א'תי"ז (1107). נמצא שנתארך כתיבת הספר בין שמות ליתרו כעשר שנים, ואולי היתה המהדורא השניה. ר' טוביה מזכיר את גזירת תתנ"ו ואומר בפ' אמור: „ואני כותב להיות לזכרון מעשה שעשו קרושי עליון קהל מגנצא שמסרו עצמם ואת נשיהם ובניהם ובנותיהם ביום אחד בפרס חג השבועות ונשחטו כאיש אחד על קידוש שם אלהי ישראל בשנת ד"א תתנ"ו לבריאת העולם". החלק השני על ויקרא במדבר דברים נדפס פעם שניה עם באור הרא"ם ע"י אהרן משה פאדווא מקארלין (ווילנא תרמ"ד).

בעל לקח טוב מבאר את התורה וחמש מגילות ע"פ מדרשי התלמוד והמדרשים הקדמונים. הוא השתמש גם בספרי הדרוש שקדמו לו אף שאינו מזכיר שם מחברם, ומביא את ספר יצירה בתחלת פ' בראשית, מדרש ילמדנו, היכלות דר' ישמעאל, מדרש אבכיר, יוסיפון העברי (עי' מנות הלוי קמ"ד לר"ש אלקבץ), ומזכיר את ר' אלעזר הקליר (תזריע ט"ז), ר' שבתי דונולו (בראשית א'), ר' מנחם בן סרוק, ר' משה הדרשן, בן אשר ובן נפתלי. הוא מפרש הכתוב על פי פשוטו ובדרך דרוש ורמז, ומשתדל לפרש המליצות הגשמיות בתנ"ך ובתלמוד בדרך משל. הרבה מאמרים שנכתבו בעיקרם בלשון ארמית מתרגם ללשון עברית, והמלות הזרות ביונית עתיקה או רומית משמיט בהעתקתו ומעמיד תחתיהן תרגומן בעברית או בלשון יונית המאוחרת המובנת בזמנו. בחלק המצות שבתורה הוא מוסיף על מדרש הכתובים מספר שאלתות לרב אחאי גאון אף שאינו מזכירו בשם, ולפעמים מבאר ההלכות לפי שקול דעתו. הוא מפרש דברים רבים ע"פ יסודי הדקדוק הניקוד והטעמים ומשפטיהם (בראשית ה' כ"ט).

החלק השני שנדפס בויניציא נעתק בשם „פסיקתא" ע"י אוגלינו בספרו Thesaurus חלק ט"ו וט"ז. דברים אחדים מלקח טוב על חמש מגילות הו"ל יעלינעק בבית המדרש בשנת תרט"ו, ופירושו על רות נערך ע"י באמבערגער מאינץ תרמ"ז, ועל איכה ע"י נאכט פפד"מ תרנ"ה ועל קהלת ע"י פיינבערג תרס"ד. על מגלת אסתר בספרי דאגדתא הוצאת באבער, ווילנא תרמ"ו.

תם חלק ראשון

מפתחות השמות והענינים, וביאור המלים הקשות והמבטאים הזרים הנמצאים במדרשים האלה, יבואו בסוף החלק השני.